

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA OSMANLI'DA
DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (XIX. YÜZYIL)

MUSTAFA ÖZSARAY

141111003

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. AHMET TURAN ARSLAN

İSTANBUL 2018

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA OSMANLI'DA
DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (XIX. YÜZYIL)

MUSTAFA ÖZSARAY
141111003

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET TURAN ARSLAN

İSTANBUL 2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı doktora programı 141111003 numaralı öğrencisi **Mustafa Özsaray**'ın ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**Arşiv Belgeleri Işığında Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)**” başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından **27. 06. 2018** tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Turan ARSLAN

(Jüri Başkanı-Danışman)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet TOSUN

(Jüri Üyesi)

Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. İsmail YİĞİT

(Jüri Üyesi)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Doç. Dr. Semih CEYHAN

(Jüri Üyesi)

Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Necdet YILMAZ

(Jüri Üyesi)

İstanbul Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağılı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mustafa ÖZSARAY

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA OSMANLI'DA DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (XIX. YÜZYIL)

ÖZET

Bu araştırmada himaye ve cezalandırma dengesi çerçevesinde devlet-tekke ilişkilerinin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren bir panoraması çizildikten sonra aynı denge gözetilerek XIX. yüzyıldaki devlet-tekke ilişkileri Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ışığında incelenmiştir. Bu arada yüzyılda hüküm süren padişahların kişilikleri ve yönetim anlayışları, gelişen önemli olaylar ve bunların devlet-tekke ilişkileri kapsamına giren bağlantılarına temas edilmiştir. Belgeler seçilirken mümkün mertebe tarikat ve bölge çeşitliliğine riayet edilmiş, belgelerde bahsedilen konuların günümüzde de ilgi çekici olmasına özen gösterilmiş ve ilişkilerin oturduğu temel düşünce ve uygulamaları yansıtan belgeler tercih edilmiştir. İnceleme sırasında kronolojik bir sıra takip edilmek ve tarihler tespit edilmek suretiyle devlet-tekke ilişkilerindeki gelişmelerin izlenebilmesi sağlanmıştır.

Araştırma sonucunda devlet tarafından turuk-ı aliyye olarak tanımlanan tekkelerin bazı problemler olmasına rağmen aynen kuruluş zamanında olduğu gibi bütün devirlerde devletle dayanışma içerisinde aslî ve diğer sosyal fonksiyonlarını icra ettikleri, şeyhlere gerekli kolaylıkların gösterildiği, devlet tarafından Yeniçeri ordusunun lağvı sırasında onlarla irtibatlı olan Bektaşiliğin şeriat ve tarikat adabı çizgisinden çıktığı gerekçesiyle ilga edildiği, diğer bazı tarikatlarda da sapmalar görüldüğü, öte yandan İslâm medeniyetine ait bu özgün ve köklü müessesenin faydasına inanıldığı için Meclis-i Meşayih'i kurarak tekkelerin ıslahına çalışıldığı, devlet tarafından tedbirler alınarak denetim mekanizmasının aksatılmadan çalıştırıldığı, suçlu görülen tekke mensupları olursa cezalandırıldıkları ve bunun yanı

sıra tekkelerin irşad faaliyetleri dışında diğler sosyal faaliyetlere katıldıkları ve savaş ve işgal durumunda devletin bekası için vatan savunmasında yer aldıkları sonucuna varılmıştır.

STATE-TEKKE RELATIONS IN OTTOMAN IN THE LIGHT OF ARCHIVE DOCUMENTS (XIX. CENTURY)

ABSTRACT

In this research, using first hand documents from the Ottoman Archive, firstly we will analyze the system of patronage and punishment equilibrium in the state-tekke relations from the foundation of the Ottoman State. Secondly, after having done so, we will use this paradigm to evaluate the state-tekke relation on the XIX. century. In accordance to this, we will also analyze the way in which the personality and leadership style of the ruling sultans and other important events that occurred during this time effected the state-tekke relations. While choosing the documents it has been shown particular importance to tarikat sand regional diversity, as much as are emphasized topics which are related and hold importance up to nowadays. During the examination, a chronological order was followed and dates and historical moments are used to show the evolution of the state-tekke relations.

In the conclusion part of the research, the tekkes that were officially recognized by the state as turuk-ı aliyye, or the ones that were in the line with the Muslim Sharia law, besides facing problems from time to time, they were generally in solidarity with Ottoman State, from the foundation to the end, and they performed a lot of social activities in accordance. When the Ottoman State was about to abolish the Yeniceri system, it tried to demonstrate the risks which came from the relation between Yeniceris and Bektashis and abolish this one as well. But on the other side, despite that a significant number of tarikats were considered to be deviations they were treated as part of the Muslim civilization. To control this vast diversity of tarikats the Ottoman State decided to create Meclis-i Meşayih as a controlling and

supervising institution. Tekkes were appreciated for their role in showing people the divine and true path and other social enterprises. Because of their important role in society they were seen as an important ally in protecting homeland in case of war or foreign invasions.

ÖNSÖZ

İslâm tarihine bakıldığında yöneticiler ile sûfiler arasındaki ilişkilerin, yani diğer bir ifadeyle devlet-tekke ilişkilerinin genel karakteri çoğunlukla pozitif şekilde olmuş ve iki kesim arasında genel anlamda bir dayanışma gözlenmiştir. Bu birliktelik ve dayanışmanın Osmanlı tarihine yansımaları da aşağı yukarı aynı olmuştur. Hatta Osmanlı Devleti'ni bu konuda diğer İslam devletlerinden ayıran özgünlüğü tasavvufî geleneğin ve bizatihi sûfilerin devletin kuruluşunda rol almış olmalarıdır. Bu cihetten dolayı Osman Bey'in kayınpederi de olan Şeyh Edebali devletin manevi kurucusu sayılmıştır. Onun damadına tasavvufî ahlâkla devlet yöneticiliği ilkelerini mezceden tavsiyelerde bulunması, ayrıca Mevlana Celaleddin-i Rumî ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin devletin kuruluşunda dualarının bulunması inancı dolayısıyla kurucu padişahın sonra gelen padişahlar da bu anlayışı nesilden nesile aktararak Anadolu topraklarını mayalayan geçmiş tasavvuf büyüklerine ve kendi dönemlerinde yaşayan ve devletin kuruluş idealine bağlı kalan kâmil şeyhlere saygı ve sevgi duymuşlar, kadim bir gelenek olarak her devirde tekkeleri himaye siyaseti izlemişlerdir.

XIX. yüzyılda tahtta oturan bazı padişahların devletteki gerilemeyi durdurmak ve onu yeniden restore etmek için önemli kurumlarla birlikte tekke kurumunun da ıslahı için dönemin ileri gelen sûfileriyle birlikte ortaklaşa çalışmalar yürütmeleri aradaki tarihî dayanışmanın ve devletin nazarında tekke kurumunun ne derece köklü olduğunu göstermektedir. Kuşkusuz XIX. yüzyılda devleti çöküşten kurtarmaya gayret eden padişahların bu siyasetinin sebebi devletin kuruluş devri vizyon ve misyonuna bir vefa ve aynı zamanda vazgeçilmez sayılan bu geleneksel ilişkinin sürdürülmesidir. Buradan şu anlaşılmaktadır: İlk Osmanlı padişahları nasıl ki Beylikler dönemindeki kargaşadan kendi liderlik vasıflarının yanı sıra sûfilerin maddi ve manevî dinamikleri muhtevi vizyonlarından da yararlanarak i'lâ-yı kelimetullah ve gaza şuuruyla Bizans İmparatorluğu'nu yıkarak Anadolu ve Rumeli'de bütün Müslümanları temsil eden yeni bir devlet kurmayı başarmışsa,

çöküşten de yine onların tüm tebaasını kucaklayıcı düşünce yapılarının özdeyişi olan “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” şeklindeki bütünleştirici vizyonlarına dönmek ve çağın getirdiği gerekli ilmî ve teknolojik yeniliklere de açık olmak suretiyle tekrar i‘lâ-yı kelimetullah hedefine dönülmekle çıkılabilir görüşünde olmalarıdır. Bu yüzden XIX. yüzyıl içindeki genel ıslahat hareketleri içinde umumi anlamda dînî şuurun canlandırılması, bu çerçevede medreselerle birlikte tekkelerin ve tarikatların ıslahına ve tarihî fonksiyonel yapılarına kavuşmalarına da ayrıca önem verilmiştir. Bilhassa II. Abdülhamid döneminde "İslâm Birliği" gayesine dönük faaliyetler içerisinde bu niyet daha da belirginleşmiştir. XIX. yüzyıl bu bakımdan oldukça dikkat çekicidir. Bu çağda selatin-meşayih ilişkileri ve tekkelerle devletin dayanışması her dönemde olduğundan daha önemli hâle gelmiştir. Bunun sebebi doğrudan ifade etmek gerekirse Müslümanların ve onları temsil eden Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtarılmasıdır. Bunun için kâmil mürşidlere ve tekkelere yeniden görev düşmektedir. Çünkü tekkeler halkla iç içedir, halkın da devletin ortaya koyduğu hedefe uygun şekilde bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte başta da ifade edildiği gibi devlet-tekke ilişkilerinde problemler de var olagelmiştir. Devletin kuruluş misyonuna göre himaye ettiği tekke sistemini istismar eden az da olsa sahte şeyhlerin zuhur etmesi, bunların devletin yaptığı maddi yardımları menfaatleri için kullanmaları, sultanların siyasetlerini beğenmeyen bazı şeyhlerin muhalefetle birlikte hareket etmeleri veya sultanların çeşitli şikâyetler sonucunda bazı kâmil şeyhleri tedbir kapsamında sürgüne göndermesi türlerindeki ilişkiler de bulunmaktadır. Ayrıca askeri reformlar dâhilinde Yeniçerilik sisteminin kaldırılması ile birlikte orada etkin konumda bulunan Bektaşî tekkelerinin de lağvedilmesi devlet-tekke ilişkilerinde sancılı ve sıkıntılı bir vaka olarak hep tartışılan bir mesele olagelmiştir. İşte bu sebeple Osmanlı'da devlet-tekke ilişkilerinin bahsettiğimiz iki boyutuyla ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Bu incelemeyi yaparken birincil kaynak durumunda olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine bakmak mutlaka şarttır. Arşiv belgelerinin önemli oranda tasnif edilmesi sebebiyle kullanılmaya hazır yeterince malzeme olduğundan devlet-tekke ilişkilerinin belgelere yansıyan yönleri hakkında genel bir kanaat oluşturma imkânı ortaya çıkmıştır.

Tasavvuf tarihine olan ilgim ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde otuz yıldır uzman olarak çalışmam sebebiyle böyle bir araştırma yapmayı düşündüm. Bu araştırmayı yapmaktaki amacım bu belgeler ışığında XIX. yüzyılda devlet-tekke ilişkilerinin yukarıda arz ettiğimiz temel felsefesini ve bunun pratikteki uygulamalarını ortaya koymaktır.

Tabii ki bilgisayar ortamındaki arşiv kataloglarında tekkeler, tarikat isimleri, şeyh, meşayih ve sair tez konusuyla doğrudan veya dolaylı yönden alakalı kelime ve kavramlarla yaptığımız ön aramalarda oldukça çok sayıda belgeye rastladığımızı ifade etmemiz gerekir. Bunlar arasında konuyu dağıtmadan amacımız doğrultusundaki belgeleri tespit ederek bir çalışma yürüttük. Öncelikle kataloglar üzerinde yaptığımız genel tarama sırasında seçtiğimiz özetlerden belgelerin kategorik tasnifini yapmak suretiyle araştırmamızın içeriğini çıkarttık. Buna göre yukarıda bahsettiğimiz iki yönlü araştırmamızı derinleştirip tespit ettiğimiz belgeler arasından seçimleri yaptıktan sonra devlet-tekke ilişkileri ve bununla ilgili olarak padişahların genel politikaları ve sûfi kişiliklerini de görmemize yarayacak belgeleri planımıza uygun şekilde diğer kaynaklardaki bilgilerle birlikte değerlendirdik.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler ışığında devlet-tekke ilişkilerinin incelenmesi XIX. yüzyılı bir de bu açıdan yorumlayabilmeyi sağlayacaktır. Bu bakış açısı bu yüzyılı anlamada son derece önemlidir. Çünkü bu yüzyılda gerek devlette gerekse tekkede problemler olsa da bunları birlikte çözmeye iradesini ve çabalarını görebiliyoruz. Yine iki kurum arasında kuruluştan beri devam eden bir dayanışma söz konusu olduğu için bu yüzyılda yaşanan sıkıntıdan da birlikte dayanışma ile çıkma azminin olduğunu bu belgelerden rahatlıkla anlayabilmekteyiz. Özellikle tekkelerin geleneksel irşad hizmetleri dışında sosyal faaliyetlerde de devletle bu dayanışmayı sağlamaları, Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen devletlerin işgal girişimleri öncesinde direniş hareketleri oluşturmaları ve savaşlarda şeyhler ve dervişlerle yer almaları bu özgün ve köklü kurumun devlet açısından vazgeçilmez olduğunu kanıtlamaktadır.

Bu araştırma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın kapsamı, amacı, usulü ve tezde kullanılan arşiv belgelerinin muhtevasını ortaya koyduk.

Birinci bölümde önce tasavvufun doğuşundan itibaren Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar devlet-tekke ilişkilerinin mahiyeti, ilk örnekleri ve temel parametrelerini ilgili araştırmalar ışığında ana hatlarıyla ortaya koymaya çalıştık. Bundaki amacımız devlet-tekke ilişkileri denilince ne anlamak gerektiğini ve bunun ilk örneklerinin nasıl oluştuğunu göstererek Osmanlı'da devlet-i aliyye fikrinin tesisi için oluşan selatin-meşayih dayanışması ve devlet-tekke ilişkilerinin geçmişten tevarüs edilen bu birikim üzerine oturduğunu ortaya koymaktı. Bunun ardından devlet-i aliyye fikrinin tarifi ve dînî temellerini tespit ettik, bu fikrin geleneksel temelleri olan örf, âdet ve âdâba riayetin önemini vurguladıktan sonra devlet-i aliyye fikrinin teşekkülüne katkıda bulunan tasavvufî anlayışlar, meşhur eserler ve sultanlarla meşayihin karşılıklı saygı ve sevgilerine yer verdik. Bölüm sonunda Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar oluşan devlet-tekke ilişkilerini yine özet olarak göstermek suretiyle ikinci bölümde inceleyeceğimiz XIX. yüzyıldaki devlet-tekke ilişkilerinin de bu minval üzere devam ettirilmesinin dayandığı gerekçeleri göstermeyi hedefledik.

İkinci bölümde yukarıda bahsettiğimiz temelleri gösteren ve Osmanlı Devleti'nin sûfi kimliğine projeksiyon olan belgeleri yoğun bir şekilde kullanmak suretiyle XIX. yüzyılda padişahlık yapan III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid dönemlerinde vuku bulan devlet-tekke ilişkilerini himaye ve cezalandırma dengesini de gözeterek ele alıp inceledik.

Üçüncü bölümde ise XIX. yüzyılda Osmanlı'da görülen problemlerde tekkenin payını ve ıslahata bakışını tespitten sonra tekkelerde görülen problemler ve bunlara dair çözüm arayışlarını belgeler ışığında teorik olarak değerlendirdik.

Çalışmam sırasında danışmanlığımı yürüten Sayın Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan hocama, çalışmalarımı kontrol edip değerlendiren tez izleme komitesi üyeleri

Sayın Prof. Dr. İsmail Yiğit ve Sayın Prof. Dr. Necdet Tosun hocalarıma ve jüri heyetimde bulunarak katkıda bulunan Sayın Doç. Dr. Semih Ceyhan ve Sayın Dr. Öğretim Üyesi Necdet Yılmaz hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ederim. Yine ders döneminde ilimlerinden istifade ettiğim diğer değerli hocalarıma, Osmanlı tarihini her yönüyle aydınlatan belgeleri fedakarca çalışmalarıyla ilim âlemi ve insanlığın hizmetine sunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki kıymetli mesai arkadaşlarıma, beni yetiştiren anne-babama ve çalışmam sırasında bana moral desteği veren eşim ve oğluma da ayrıca teşekkür ederim.

Mustafa Özsaray

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	14
1. OSMANLILARI ORTAYA ÇIKARAN TARİHÎ SÜREÇTE DEVLET- TEKKE İLİŞKİLERİ, DEVLET-İ ALİYYE'NİN FİKRÎ TEMELLERİ VE KURULUŞUNDAN XIX. YÜZYILA KADAR OSMANLI'DA DEVLET- TEKKE İLİŞKİLERİ.....	14
1.1. OSMANLILARI ORTAYA ÇIKARAN TARİHÎ SÜREÇTE DEVLET TEKKE İLİŞKİLERİ.....	14
1.2. DEVLET-İ ALİYYE'NİN FİKRÎ TEMELLERİ.....	39
1.2.1. İslâm Devleti ve İslâm Ülkesi.....	39
1.2.2. Gaza Ruhu.....	40
1.2.3. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Yolu.....	57
1.2.4. Ehl-i Beyt ve Sahabe Neslinden Âlim ve Şeyhlere Hürmet.....	59
1.2.5. Meşhur Velilerin Neslinden Âlim ve Şeyhlere Hürmet.....	61
1.2.6. Hukukun Üstünlüğü ve Temel Hakların Korunması.....	62
1.2.7. Devletin Birliğini Muhafaza.....	70
1.2.8. Devlet İşlerinde İlim ve İrfan Ehline Danışılması.....	75
1.2.9. Tasavvufî Düşüncenin Benimsenmesi ve Meşhur Tasavvufî Eserlere Önem Verilmesi.....	76
1.3 KURULUŞUNDAN XIX. YÜZYILA KADAR OSMANLI'DA DEVLET- TEKKE İLİŞKİLERİ.....	88
1.3.1. Osman Gazi Dönemi (1299-1323).....	88
1.3.2. Orhan Gazi Dönemi (1326-1359).....	92
1.3.3. Birinci Murad Dönemi (1359-1389).....	96
1.3.4. Birinci Bayezid (Yıldırım Bayezid) Dönemi (1389-1402).....	96
1.3.5. Birinci Mehmed (Çelebi Mehmed) Dönemi (1403-1421).....	98
1.3.5.1. Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa Olayı.....	99
1.3.5.2. Hurûfiliğin Anadolu'ya Girmesi.....	102
1.3.6. İkinci Murad Dönemi (1421-1451).....	103
1.3.6.1. Hacı Bayram-ı Veli'nin Edirne'ye Çağrılması.....	104
1.3.6.2. İlim ve İrfan Anlayışının Yaygınlaştırılması.....	105
1.3.7. İkinci Mehmed (Fatih Sultan Mehmed) Dönemi (1451-1481).....	107
1.3.7.1. Fatih-Akşemseddin İlişkisi.....	107
1.3.7.2. Sultan Fatih'in Fetihden Sonra Şeyhleri İstanbul'a Daveti.....	111

1.3.7.3. Mevlana Türbesi ve Müştemilatının Tamiri.....	114
1.3.8. İkinci Bayezid (Bayezid-i Veli) Dönemi (1481-1512).....	114
1.3.8.1. Batınî Gruplarla Mücadeleye Devam Edilmesi.....	114
1.3.8.2. Nakşibendi Şeyhlerini İstanbul'a Daveti.....	114
1.3.8.3. Cemaleddin Halvetî'yi İstanbul'a Daveti.....	118
1.3.8.4. İstanbul'da İlk Mevlevihanenin İnşası.....	119
1.3.8.5. Bayezid-i Veli'nin Diğer Şeyhlerle İlişkileri.....	120
1.3.8.6. İlhada Düşenlerin Cezalandırılması.....	120
1.3.8.7. Safevî Tehdidine Karşı Bektaşilerin Himaye Edilmesi.....	122
1.3.9. Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512-1520).....	123
1.3.9.1. Erdebil Şeyhleri Sülalesinden Şah İsmail ile Mücadelesi.....	126
1.3.10. Kanûnî Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566).....	127
1.3.10.1. İbrahim Paşa'nın Şeyh İbrahim Gülşenî'yi Şikayeti.....	131
1.3.10.2. İsmail-i Maşuk ve Hamza-i Bâlî'nin İdam Edilmeleri.....	132
1.3.10.3. Kalenderî İsyanının Bastırılması.....	133
1.3.10.4. Mevlevî ve Halvetî Zikirlerinin Yasaklanması.....	133
1.3.11. İkinci Selim Dönemi (1566-1574).....	134
1.3.12. Üçüncü Murad Dönemi (1574-1595).....	136
1.3.13. Üçüncü Mehmed Dönemi (1595-1603).....	140
1.3.14. Birinci Ahmed Dönemi (1603-1617).....	142
1.3.15. Birinci Mustafa Dönemi (1617-1618/1622-1623).....	150
1.3.16. İkinci Osman (Genç Osman) Dönemi.....	150
1.3.17. Dördüncü Murad Dönemi (1623-1640).....	151
1.3.17.1. Aziz Mahmud Urmevî'nin İdam Edilmesi.....	156
1.3.18. Sultan İbrahim Dönemi (1640-1648).....	157
1.3.19. Dördüncü Mehmed Dönemi (1648-1687).....	159
1.3.19.1. Kadızâdeliler Meselesi.....	162
1.3.19.2. Niyâzî-i Mısrî'nin Sürgünü.....	163
1.3.20. İkinci Süleyman Dönemi (1687-1691).....	165
1.3.21. İkinci Ahmed Dönemi (1691-1695).....	166
1.3.21.1. Niyâzî-i Mısrî'nin Limni'de Sürgünde İken Vefatı.....	167
1.3.22. İkinci Mustafa Dönemi (1695-1703).....	168
1.3.23. Üçüncü Ahmed Dönemi (1703-1730).....	168
1.3.24. Birinci Mahmud Dönemi (1730-1754).....	170
1.3.25. Üçüncü Osman Dönemi (1754-1757).....	171
1.3.26. Üçüncü Mustafa Dönemi (1757-1774).....	171
1.3.27. Birinci Abdülhamid Dönemi (1774-1789).....	172
İKİNCİ BÖLÜM.....	175
2. XIX. YÜZYILDA PADİŞAHLARIN ŞEYHLERLE İLİŞKİLERİ, TEKKELERİN HİMAYE EDİLMESİ, ŞEYHLERİN SOSYAL FAALİYETLERİ, TEKKELERE DAİR İDARİ DÜZENLEMELER, TEKKELERİN TEFTİŞİ VE BAZI TEKKE MENSUPLARININ CEZALANDIRILMASI.....	175
2.1. ÜÇÜNCÜ SELİM DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1789-1807).....	180
2.1.1. Üçüncü Selim'in Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri.....	180
2.1.2. III. Selim Döneminde Tekkeler ve Şeyhlerin Himayesi.....	189

2.1.2.1. III. Selim Döneminde Tekkelerin İnşası, Tamiri ve Tefrişi.....	189
2.1.2.2. III. Selim Döneminde Tekkelerin İhtiyaçlarının Karşılanması ve Şeyhlere Yapılan Ödemeler.....	195
2.1.2.3. III. Selim Döneminde Tekke Cihetlerinin Tevcihleri.....	209
2.1.2.4. III. Selim Döneminde Tekkelere ve Şeyhlere Muamelatta Kolaylık Gösterilmesi ve Yapılan Müdahalelerin Önlenmesi.....	224
2.1.3. III. Selim Döneminde Tekke Mensuplarının Sosyal Faaliyetleri.....	228
2.1.4. III. Selim Döneminde Tekkelerin Teftişi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması.....	236
2.2. DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1807-1808).....	248
2.2.1. IV. Mustafa'nın Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri.....	248
2.2.2. IV. Mustafa Döneminde Tekkelerin Himayesi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması.....	252
2.3. İKİNCİ MAHMUD DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1808-1839).....	258
2.3.1. II. Mahmud'un Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri.....	258
2.3.2. II. Mahmud Döneminde Tekkeler ve Şeyhlerin Himayesi.....	275
2.3.2.1. II. Mahmud Döneminde Tekkelerin İnşası, Tamiri ve Tefrişi.....	275
2.3.2.2. II. Mahmud Döneminde Tekkelerin İhtiyaçlarının Karşılanması ve Şeyhlere Yapılan Ödemeler.....	279
2.3.2.3. II. Mahmud Döneminde Tekke Cihetlerinin Tevcihleri.....	286
2.3.2.4. II. Mahmud Döneminde Tekkelere Muamelatta Kolaylık gösterilmesi ve Yapılan Müdahalelerin Önlenmesi.....	297
2.3.3. II. Mahmud Döneminde Tekke Mensuplarının Sosyal Faaliyetleri...302	
2.3.4. II. Mahmud Döneminde Tekkelerin Teftişi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması.....	312
2.3.4.1. Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması.....	322
2.3.4.2. Nakşibendi-Halidilerin İstanbul ve Şam'dan Sürülmesi	349
2.4. ABDÜLMECİD DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1839-1861)..	373
2.4.1. Abdülmecid'in Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri.....	373
2.4.2. Abdülmecid Döneminde Tekkeler ve Şeyhlerin Himayesi.....	383
2.4.2.1. Abdülmecid Döneminde Tekkelerin İnşası, Tamiri ve Tefrişi.....	383
2.4.2.2. Abdülmecid Döneminde Tekkelerin İhtiyaçlarının Karşılanması ve Şeyhlere Yapılan Ödemeler.....	389
2.4.2.3. Abdülmecid Döneminde Tekke Cihetlerinin Tevcihleri.....	398
2.4.2.4. Abdülmecid Döneminde Tekkelere Muamelatta Kolaylık gösterilmesi ve Yapılan Müdahalelerin Önlenmesi.....	401
2.4.3. Abdülmecid Döneminde Tekke Mensuplarının Sosyal Faaliyetleri.....	408
2.4.4. Abdülmecid Döneminde Tekkelerin Teftişi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması.....	420
2.4.4.1. Kuleli Vakası.....	424
2.4.4.2. Bazı Şeyhlerin Siyaseten Zorunlu İkamete Tabi Tutulması.....	431
2.5. ABDÜLAZİZ DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1861-1876)....	434
2.5.1. Abdülaziz'in Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri.....	434

2.5.2. Abdülaziz Döneminde Tekkeler ve Şeyhlerin Himayesi.....	441
2.5.2.1. Abdülaziz Döneminde Tekkelerin İnşası, Tamiri ve Tefrişi.....	441
2.5.2.2. Abdülaziz Döneminde Tekkelerin İhtiyaçlarının Karşılanması ve Şeyhlere Yapılan Ödemeler.....	448
2.5.2.3. Abdülaziz Döneminde Tekke Cihetlerinin Tevcihleri.....	450
2.5.2.4. Abdülaziz Döneminde Tekkelere ve Şeyhlere Muamelatta Kolaylık Gösterilmesi ve Yapılan Müdahalelerin Önlenmesi.....	452
2.5.3. Abdülaziz Döneminde Tekke Mensuplarının Sosyal Faaliyetleri.....	457
2.5.4. Abdülaziz Döneminde Tekkelerin Teftişi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması.....	461
2.6. BEŞİNCİ MURAD DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (30 MAYIS 1876-31 AĞUSTOS 1876).....	468
2.6.1. V. Murad'ın Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri.....	468
2.6.2. V. Murad Döneminde Tekkelerin Himayesi.....	478
2.7. İKİNCİ ABDÜLHAMİD DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1876-1909).....	481
2.7.1. II. Abdülhamid'in Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri.....	481
2.7.2. II. Abdülhamid Döneminde Tekkeler ve Şeyhlerin Himayesi.....	506
2.7.2.1. II. Abdülhamid Döneminde Tekkelerin İnşası, Tamiri ve Tefrişi.....	506
2.7.2.2. II. Abdülhamid Döneminde Tekkelerin İhtiyaçlarının Karşılanması ve Şeyhlere Yapılan Ödemeler.....	515
2.7.2.3. II. Abdülhamid Döneminde Tekke Cihetlerinin Tevcihleri.....	523
2.7.2.4. II. Abdülhamid Döneminde Tekkelere Muamelatta Kolaylık Gösterilmesi ve Yapılan Müdahalelerin Önlenmesi.....	526
2.7.3. II. Abdülhamid Döneminde Tekke Mensuplarının Sosyal Faaliyetleri.....	537
2.7.4. II. Abdülhamid Döneminde Tekkelerin Teftişi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması.....	562
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	588
3. XIX. YÜZYILDA OSMANLI'DA TEKKEİN İSLAHATA BAKIŞI VE TEKKELERDE GÖRÜLEN PROBLEMLER.....	588
3.1. TEKKEİN İSLAHATA BAKIŞI.....	588
3.2. TEKKELERDE GÖRÜLEN PROBLEMLER.....	609
3.2.1. Tekkelerde Görülen Problemlerin Mahiyeti.....	617
3.2.2. Tekke-Medrese Münakaşalarının Mahiyeti.....	622
3.2.3. Tekkelere İlişkin Tartışılan Bazı Problemler.....	635
3.2.3.1. Ehliyetsiz Şeyhler Problemi.....	637
3.2.3.2. Cahil Müridler Problemi.....	652
3.2.3.3. Tekkelerin Mali Durumuna İlişkin Problemler.....	655
3.3. TEKKELERE İLİŞKİN PROBLEMLER İÇİN ÇÖZÜM ARAYIŞLARI..	658
SONUÇ.....	687
KAYNAKÇA.....	701
1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ.....	701
2. KİTAPLAR, MAKALELER, TEZLER, MADDELER.....	712
EKLER.....	731

1. BAZI BELGELERİN FOTOĞRAFLARI VE ÖZETLERİ.....	731
2. ÖZGEÇMİŞ.....	739

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.md.	Adı geçen madde
a.g.t.	Adı geçen tez
AÜİFD.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DİA.	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
FÜİFD.	Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
İA.	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İAD.	İslâm Araştırmaları Dergisi
İÜİFM.	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
m.	Miladî
MÜİFD.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜSBE.	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

no:	Numara
OA.	Osmanlı Ansiklopedisi
OMÜİFD.	On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
r.	Rumî
r.a.	Radıyallahü anh
s.	Sahife
s.a.v.	Sallallahü aleyhi ve sellem
Sad.	Sadeleştiren
SÜİFD.	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	Sayı
v.	Vefatı
vd.	Ve diğerleri
vr.	Varak
vs.	Ve saire

GİRİŞ

İslâm tarihi içerisinde ortaya çıkışından günümüze gelinceye kadar tasavvuf düşüncesi ve bunun hayata yansıma biçimleri fikrî planda ve pratik uygulamalarıyla çok yönlü etkileri olan bir hareket olarak hep varolagelmıştır. İslâm'ın anlaşılması ve yaşanması üzerine bu düşünce ve aksiyon hareketi içerisinde gelişen geniş kapsamlı fikir örgüsünün nüvesi kulluk şuuruna sahip bireyin Allah'ın rızasına erme arayışıdır. Çünkü insanın yaratılış gayesi "*Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*"¹ ayetiyle kesin bir şekilde belirlenmiştir. "*Ey itminana kavuşmuş nefis! Sen Rabbinden razı, O da senden razı olarak dön Rabbine. Kullarımın arasına gir, Cennet'e gir*"² ayetinde belirtildiği üzere bunu başaran, yani kullukla nefisini itminana erdiren insanın ödülü de râdıye ve merdiyye derecelerini kazanmış olarak Cennet'e girmektir. Bu dereceyi kazanma potansiyeline sahip olarak yaratılıp donatılan insanın Rabbi'ne karşı yapmakla mükellef olduğu kulluk vazifesini yerine getirirken uyması gereken usûl ve ameller ise Kur'an'da topluca, onun Resulullah tarafından tatbik edilmiş şekli olan sünnette ise ayrıntılı bir halde açıklanmıştır. Ancak gerek Kur'an'ın gerekse sünnetin anlaşılması ve amellerin tatbiki hususunda vahye ve Resulullah'ın rehberliğine muhatap olan sahabeden beri Müslümanlar arasında anlayış ve uygulamada bazı farklılıklar da olmuştur. Bu farklı anlayış ve uygulama sahabe döneminde daha az ve detaylarda iken ondan sonraki kuşaklarda belirginleşmeye, ilmî çalışmaların ardından mektepleşmeye ve en sonunda da mezhepleşmeye dönüşmüştür. İslâm tarihinin ilk iki asrında ortaya çıkan bu mektep ve mezhepler İslâmî ilimlerin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu ilim dalları başlangıçta tefsir ve hadîs iken sonraları çeşitlenerek fıkıh, akâid, kelim ve tasavvuf da oluşmaya başlamıştır.

¹ Zâriyât, 51/56.

² Fecr, 89/27-29.

Sûfîlerin sade yaşayış şekillerinin kendilerine daha yakın olan halk tabakaları üzerinde etkili olması etraflarında sevenlerinin çoğalmasını sağlamıştır. Kitlesele bir karektere bürünen hareketlerin devleti idare edenlerin ilgisini çekmemesi düşünölemeyeceğinden doğal olarak sûfîler de onların ilgi alanına girmişlerdir. Sûfîlerin devlet ve toplumu ilgilendiren irade, hürriyet, eğitim, mal mülk, adalet, cihad ve benzeri kavramlar çerçevesinde ileri sürdükleri düşönceleri ve bunlara uygun yaşayış tarzları devlet adamlarının kendileri hakkında genelde olumlu ve bazen de olumsuz tutumlar geliştirmelerine sebep olmuştur.

Tasavvufî anlayışlar içerisinde kendi hallerinde yaşayıp siyasetten uzak duran sûfîler olduğı gibi siyasilere yakın duran sûfîler de olmuştur. İslâm tarihi boyunca bu iki tavrı çeşitli boyutlarıyla devlet adamları ile sûfîler arasındaki ilişkilerde görmek mümkündür. İşte bu ilişkiler araştırmacılar tarafından genellikle devlet-tekke ilişkileri şeklinde kavramlaştırılarak incelenmiştir. Burada tekke denilince kavram olarak tüm düşünce ve uygulamalarıyla tasavvufî hareket ve onun müntesiplerinin görüşleri de birlikte anlaşılmalıdır.

İslâm tarihinde devletin tekkeye ve tekkenin devlete bakışında sultanların ve şeyhlerin kişisel tercihleri ve toplum taleplerinin yanı sıra gelişen olayların da etkisi olmuştur. Bu çerçevede sultanlar “*zillullah ve sultan-ı ehl-i İslâm/Allah’ın gölgesi ve Müslümanların sultanı*”³ lakaplarını haiz olarak İslâm’ın izzeti için çalışmayı gaye edinmişlerdir. Bu çerçevede bir yandan İslâm askerleri saydıkları orduları ile sefere çıkarırken diğere yandan kendi devirlerinde yaşayan Ehl-i sünnet çizgisindeki şeyhleri seferde ve hazarda himaye etmişlerdir. Çünkü onlar Müslümanların genel kanaatlerine göre Allah’ın dostları ve Resulullah’ın mirasçısı kabul edilir, onların duasını almak makbul addedilir. Ehl-i sünnet çizgisindeki şeyhler de sultana ve saltanata/devlete tabi olmayı bu ana akımın genel görüşü doğrultusunda şart gördükleri için sultanları desteklemişlerdir. Çünkü sûfîlere göre de İslâm

³ Yavuz Sultan Selim bu ifadeyi ordusunun Safevî tehdidine karşı sefere çıkması gerektiğini belirttiğı konuşması sırasında bizzat kullanmıştır. (bkz.:Kayhan Atik, **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 198-200.)

devletindeki sultan yeryüzünde Allah'ın gölgesi kabul edilir.⁴ Hatta bu ilişkiler kimi sultanların ve devlet adamlarının şeyhlere doğrudan bağlanmalarıyla da neticelenmiştir. Buradan hareketle zahirî sultan-manevi sultan şeklinde yeni ıstılahların tasavvuf muhitlerinde yerleştiği de görülmüştür. İktidarı temsil eden sultanlarla toplumda önemli oranda yer edinen tarikatlar arasındaki karşılıklı dayanışma tekkelerin tüm İslâm coğrafyasında kalıcı kurumlar olarak kökleşmesini sağlarken sultanların idaresini de kolaylaştırmıştır. Öte yandan çoğunlukla heteredoks akımlar ve kimi zaman da Sünni ekole mensup olmakla birlikte bazı sûfîlerin sultanlar tarafından cezalandırıldıklarına da şahit olunmuştur. Bunun sebebi ise ilhad olarak tanımlanan ana yoldan çıkmanın kimi sûfîlerde de görülmesinin yanı sıra kimilerinin de siyasi olaylara karışmış veya bir şekilde kullanılmış olmalarıdır. Ayrıca haksız iftira ve ithamlara maruz kalarak kovuşturmaya ve sürgüne maruz kalanlar da olduğu gibi idama varan cezalandırmalar da vuku bulmuştur.

Biz bu araştırmamızda konuyu bu minvalde ele alıp inceleyeceğiz. Yani devlet-tekke ilişkilerinde himaye edilen tekke mensupları dışında cezalandırılanlardan da bahsedeceğiz. Ancak öncelikle Osmanlıları ortaya çıkaran tarihî süreçte gelişen sultan-sûfî ilişkileri çerçevesinde devlet-tekke ilişkilerinin boyutlarını ve bu ilişkilerin temel parametrelerini tespit etmek konunun tarihî oluşumunu öğrenmek ve ilişkilerin temellerini bilmek açısından bir gerekliliktir. Çünkü tasavvufî düşüncenin menşei İslâmiyetin bizatihi kendisi olmakla birlikte onun fonksiyonel bir hareket olarak tezahürleri çoğunlukla devlet adamlarının siyasi tercihleri, tedbirleri ve icraatlarıyla da bağlantılı olmuştur. İşte bu sebeple bu süreci kısaca kısaca ele alarak devlet-tekke ilişkilerinin tarihine de bir ayna tutmaya çalışacağız.

⁴ Özkan Öztürk, **Siyâset ve Tasavvuf (Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 280. Öztürk'ün bu çalışması sûfîlerin teorik olarak siyasete bakışlarını incelemektedir. Osmanlı öncesi sûfî siyaset geleneğini Gazzâlî, Muhyiddin-i Arabî, Necmeddin-i Dâye ve Seyyid Ali b. Şihabeddin Hemedanî, Osmanlı sûfî siyaset geleneğini ise İdris-i Bitlisî, Muhyi-i Gülşenî, Sarı Abdullah Efendi ve İsmail Hakkı Bursevî örnekleri üzerinden inceleyen yazar, amacını "*Osmanlı siyasi düşüncesi ile tasavvufun üst düzey dili olan vahdet-i vücûd arasındaki ilişkinin ne olduğu ve özellikle İbnü'l-Arabî ile birlikte teşekkül etmiş olan irfânî vahdet-i vücûd damarının Osmanlı siyasi olgu ve algı dünyasındaki tezahürlerini sorgulamaktır*" ve "*Osmanlı devlet geleneği ve siyaset anlayışında kurucu gücün ve meşruiyet sağlayıcı argümanların bir yönüyle tasavvuf geleneği üzerinden devşirildiğini ortaya koymaktır*" diye açıklar. (Öztürk, **a.g.e.**, s. 7,9.)

İslâmiyet'in fetihlerle yeni coğrafyalara açıldığı ilk zamanlarda zühd hayatını tercih eden bazı sahabi ve tâbiînin ganimetlerle zenginleşen ilk İslâm şehirlerinde gelişen sosyo-ekonomik refah seviyesinin yükselmesi sonucunda ortaya çıkan dünyevîleşme eğilimini ve yöneticilerin bu değişime karşı duramamasını asr-ı saadetteki hayatla uyuşmadığı gerekçesiyle eleştirdikleri bilinmektedir. Bu tavır alış başlatanların en meşhuru sahabeden Ebû Zer el-Gıfarî (r.a.) idi. Dolayısıyla onun tavrını sürdüren ilk zahidlerin idarecilere karşı tutumları daha sonraki asırlarda sûfîlerle yöneticiler arasındaki ilişki biçimlerinin karakteristiğini belirlemiştir diyebiliriz. Buna göre çeşitli dönemlerde üstlendiği vazifesinin şuurunda olan kâmil şeyhler ferdî planda ve bağlularıyla İslam dinine göre ihlasla yaşamayı tercih ederlerken toplumu yöneten siyasetçi sınıfının da “*Hepiniz çobansınız ve sürünüzden mesulsünüz. Devlet başkanı çobandır ve sürüsünden mesuldür...*”⁵ hadîsinin manasına uygun siyaset etme konusunda uyarılmaları gerektiği kanaatini taşımışlar ve bu sebeple devlet adamlarıyla ilişki kurma ihtiyacını duymuşlardır. Onlar doğrudan siyasi gaye gütmeyen bu tavırlarıyla hem yöneticilerin zulme düşmelerini önleyip adaleti sağlamalarını temin etmeyi hem de onların kendilerine tanıdıkları imkânlardan istifade ederek kurdukları tekkelerle⁶ halkın irşadıyla meşgul olmayı hedeflemişlerdir.

⁵ Buharî, Vesâyâ 9, Ahkâm 1; Müslim, İmâre 20.

⁶ Tekke, Arapça bir kelime olup vikâ'dan türemiştir. Aslı tekye olup çoğulu tekâyâ gelir. Kelime manası olarak dayanma, istinad ve ittika anlamlarına gelen tekke ıstılah olarak, bir şeyhin yönetiminde dervişlerin istinad ettikleri, zikir, mukabele ve çile ile uğraştıkları özel daire demektir. (Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, s. 432.) Zaman içerisinde tekkeler külliye şeklinde inşa edilmeye başlanmıştır. Bu külliye içerisinde mescid, ders odaları, kütüphane, tarikatlara göre farklı adlarla anılan zikir yapılan mekanlar, şeyh evi, derviş hücreleri, aşhane ve çayhane de bulunurdu. Tekke yerinde geçmiş asırlarda ribat, zaviye, savmaa, dergâh, asitane, hankah vs. başka isimler de kullanılmıştır. (Bu kavramların tarifleri ve tarihi için bkz. Muhsin Keyanî, **Hankâhlar Tarihi**, Çev. Ali Ertuğrul, Süleyman Gökbulut, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2013.) X. ve XI. yüzyıllardan itibaren kullanılmaya başlanan bütün bu kavramlar arasında ilk olarak ortaya çıkan ise ribattır. Daha sonra ribattan zaviyeye geçiş olmuştur. Bu bakımdan zaviyenin mana ve köken bakımından ribatla çok sıkı bağlantısı olduğu belirtilmektedir. (Mustafa Tahralı, “Du Ribat a la Zawiya-Aperçu Historique”, **Tasavvuf Dergisi**, sy. 36 (2015), s. 85.) Osmanlı Arşivi'nde bu ilişkiyi gösteren bir belge mevcuttur. 25 Ramazan 1003/3 Haziran 1595 tarihli hükümde Sultan III. Mehmed, babası Sultan III. Murad Han'ın Mescid-i Kuba yanında olan ribatı sûfî zaviyesi yapıp içerisinde zikir, tesbih ve tehlil çekilmek, tefsir ve hadis nakledilmek üzere bina ettirdiğini, ancak vefatı üzerine gerekli tayinler yapılamadığından hücrelerin yabancı adamların eline geçtiğini belirtip mezkûr ribatın yeniden sûfî zaviyesi yapılmasını, hücrelerine salihlerin ve talebelerin konulmasını, beş vakit ve nafîle namazlarını mescidde ifa etmelerini ve tefsir ve hadis okumalarını Medine şeyhülharemine ferman buyurmuştur. Sultan III. Murad'ın muhtemelen eskiden kalan ve sûfî zaviyesi olarak tahsis olunan tarihî ribatı yeniden inşa ettirip tekrar sûfî zaviyesi olarak kullanıma açmak istemesi bu kurumun

Bilindiği üzere Ebû Zer (r.a.), Hz. Osman'ın (r.a.) hilafeti sırasında Suriye valisi olan Hz. Muâviye'nin (r.a.) bazı harcamalarını ve Müslümanların ihtiyaç fazlası malları Allah yolunda sarfetmeyip biriktirmelerini eleştirmişti. Bu yüzden araları açılınca Muâviye (r.a.) halkın onunla konuşmasını yasakladı ve kendisini ileri gelen bazı sahabilere şikayet etti. Bu tedbirlerden bir sonuç alamayınca durumu Hz. Osman'a bildirdi. Hz. Osman, Ebû Zer'i (h.30/m.650-51)'de Medine'ye çağırdı. Görüşlerini açıklamaktan orada da vazgeçmemesi üzerine onun Rebeze'de yaşaması uygun görüldü ve oraya gönderildi.⁷

Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin sonraki sûfilerce çok değer verilen Veysel Karânî'nin yanına kadar gidip Resulullah'ın hayatta iken kendilerine emir buyurduğu selamını götürmeleri⁸ yine ilk ilişkiler arasında addedilebilir. Çünkü Hz. Ömer ve Hz. Ali ileride halife olacaktır.

Hz. Ali'nin hilafeti sırasında Basra ziyaretinde vaizleri kürsülerden indirmesine rağmen sûfilerin önderlerinden sayılan Hasan-ı Basrî'nin vaazlarına müsaade etmesi⁹ emirlerle sûfiler arasındaki olumlu anlamdaki ilk ilişkilerin bir başka örneğidir. Daha sonraki asırlarda da devlet adamları ile sûfiler arasında kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz diyebileceğimiz ilişkiler vukubulduğunu sûfi tabakat kitaplarından takip edebilmekteyiz.

Uzun İslâm tarihi boyunca yöneticiler ile sûfiler arasındaki ilişkilerin genel karakteri çoğunlukla olumlu şekilde olmuş ve iki kesim arasında genel anlamda bir dayanışma gözlenmiştir. Bu birliktelik ve dayanışmanın Osmanlı tarihine yansımaları da aynı olmuştur diyebiliriz. Hatta Osmanlı Devleti bu konuda daha özgün bir yapıda olup sûfiler devletin kuruluşu sırasında rol almışlardır. Dolayısıyla bu çalışmada devlet-tekke ilişkileri ele alınırken ilişkilerin genel karakterine uygun olarak bu doğrusal çizgide gidilecek, yani dayanışma temelli ilişkilere öncelik verilecek,

geçmişte askeri hizmet yanında icra ettiği ilim ve irfanı yayma hizmetini düşünerek geçmişe saygısını ortaya koymuş olmakta, oğlu III. Mehmed de bu ribatın yabancı adamların eline geçmesini ve asıl işlevinin dışında kullanılmasını önleyerek babası gibi düşündüğünü göstermektedir. (Bkz. BOA. A.DVN.SMHD.d., 73/500.)

⁷ Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", **DİA.**, C. X, s. 267.

⁸ Hucvîrî, **Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982, s. 176-177.

⁹ Feridüddin Attar, **Tezkiretü'l-evliya**, Çev. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1984, s. 75.

gerektiği yerde ise devlet ile bazı sûfler arasında görülen tartışmalar ve sûflere yönelik cezalandırmalara da değinilecektir.

Tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkardığı tarikatların ve bunlara ait tekkelerin Osmanlı resmî ve sivil hayatında önemli bir yeri vardır. Bu düşünce sistemi hem teorik olarak hem de pratik uygulamalarıyla zaman içerisinde zenginleşerek Osmanlı sınırları dahilinde varlığını hep ön planda sürdürmüştür. Tasavvufî düşünce sistemi içerisinde tarihte İslâm coğrafyasında bölgelere göre farklı teori ve kurumların oluştuğu bilinmektedir. Tasavvufî düşüncenin bir hareket olarak toplumla buluşması süreci içerisinde Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasında oldukça zengin hatta diğer ülkelere göre daha fonksiyonel tarikatlaşma faaliyetleri görülmüştür. Bu zenginleşmede kuşkusuz Selçuklu ve Osmanlı sultanlarının sûflere gösterdiği ilgi ve teşvikin katkısı fazladır. Ayrıca Osmanlı tasavvuf ricali de tasavvufu ferdî cihaddan çıkartıp içtimaî cihad haline sokmuş, bir tasavvuf kurumu olan tekkeyi müesseseleştirerek bunu toplumun bütün fertlerine ve onların bütün ihtiyaçlarını karşılayan bir anlayış haline getirmiştir.¹⁰

Osmanlı'da tekkeler etrafında oluşan canlı tasavvuf atmosferini devlet açısından sağlayanlar kuşkusuz devleti kuran Osman Gazi'den başlamak üzere neredeyse hanedanın tamamına yakın üyeleri idi. Yine devlet ricali de sûfî çevrelerle önemli oranda bağlantılıydı. Hemen hemen her yörede mevcut olan tekkelerle halkın bağı elbette daha kuvvetli durumdaydı. Yabancı araştırmacılardan Hans Mayer'in tespitine göre, hanedandan ve devlet ricalinden pek çoğunun ehl-i tarîki destekleyen maddi yardımları yanında birçoğları da bizzat intisap ederek intişarına yardımcı olmuşlardı.¹¹

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri sultanların tasavvufa ve tekkelere olumlu bakışı sürdürmesi ve özellikle XIX. yüzyılda III. Selim, II. Mahmud, Abdülaziz ve II. Abdülhamid gibi dirayetli padişahların devletteki gerilemeyi durdurmak için devletin kurumlarıyla birlikte tekkenin de ıslahı için dönemin ileri

¹⁰ Mustafa Kara, "Osmanlılar'da Tekke Siyâseti", **Hareket Dergisi**, Ocak-Şubat 1975, sy. 109-110, s. 36.

¹¹ G. Hans Mayer, "Osmanlı Devletinde Ulema-Meşayih Münasebetleri", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, sy. IV, (1980), s. 242.

gelen sūfileriyle birlikte ortaklaşa çalışmalar yürütmeleri aradaki tarihî dayanışmanın ne derece köklü olduğunun bir göstergesidir. Ayrıca onların bu siyasetinin sebebi devletin kuruluş devri vizyon ve misyonuna bir vefa ve aynı zamanda vazgeçilmez sayılan bu geleneksel ilişkinin sürdürülmesidir. Buradan şu anlaşılmaktadır: İlk Osmanlı beyleri nasıl ki Beylikler dönemindeki kargaşadan etkin şeyhlerin maddi ve manevi dinamikleri muhtevî vizyonlarından da yararlanarak dağılan İslâm ümmetini i'lâ-yı kelimetullah ve gaza şuuruyla toparlayıp yeni bir devlet kurmak suretiyle zaman içerisinde "İslâm Birliğini" başarmışsa, çöküşten de yine onların tüm toplumu kucaklayıcı düşünce yapılarının özü olan Şeyh Edebalî'nin "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın" özdeyişindeki vizyonlarına ve gerekli yenilikleri de yapmak suretiyle tekrar bu hedefe dönülmekle çıkılabilir görüşünde olmalarıdır. Bu yüzden XIX. yüzyıl içindeki genel ıslahat hareketleri içinde tekkelerin ve tarikatların ıslahına ve tarihî fonksiyonel yapılarına kavuşmalarına da ayrıca önem verilmiştir. Bilhassa II. Abdülhamid döneminde İslâm birliği gayesine dönük faaliyetler içerisinde bu niyet daha da belirginleşmiştir. XIX. yüzyıl bu bakımdan oldukça dikkat çekicidir.

XIX. yüzyılda selatin-meşayih ilişkileri ve tekkelerle devletin dayanışması her dönemde olduğundan daha önemli hale gelmiştir. Bunun sebebi toplumun ve devletin çöküşten kurtarılmasıdır. Bunun için kâmil mürşidlere kuruluş ve gelişme devirlerinde olduğu gibi çöküşten kurtulmak için de yeniden görev düşmüştür. Çünkü tekkeler halkla iç içedir, halkın da devletin ortaya koyduğu hedefe uygun şekilde bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Buna karşın devletin kurtuluşunu Batılı düşüncelerin ve değerlerin topluma aynen adaptesinde görenler tarafından üstü kapalı tekkeyi hedefe koyanlar ve bunların ortadan kaldırılmasına dair fikirler ileri sürenler var olsa da kadim geleneğe bağlı padişahların temsil ettiği devlet aklının bunlara itibar etmeyip özellikle tekkeyi diri tutma çabasına giriştikleri görülmektedir. Ancak II. Abdülhamid devrinde bu kadim anlayış yerine Batı'dan devşirilmiş düşünce ve değerleri kurtuluş çaresi olarak görenlerin zamanla iktidara taşıdığı İttihat ve Terakki Partisi devleti çökertmek isteyen küresel oyunları göremeyip maceracı politikalara bel bağlayınca felaket beraberinde gelmiş ve devlet çökmüştür. Oysa dışarıdaki ve içerideki Batıcı zihniyet mensupları tarafından müştereken her zaman ötekileştirilen ulema ve meşayihin bunlara aldırmandan vatanın selameti için kuvâ-yı milliye

hareketleri içerisinde bulunmaları ve Kurtuluş Savaşı döneminde istiklal mücadelesinde gönüllü olarak yer almaları bu zatların her zaman devlet ve milletle dayanışma içerisinde olduğunun ve geçmişte İttihatçıların devirdiği II. Abdülhamid'in medrese ve tekkeyi de devreye sokarak çöküşten kurtulma tercihinin ne kadar isabetli bulunduğu ileriiki yıllarda ortaya çıkan bir başka delildir.

O hâlde XIX. yüzyıldaki devlet-tekke ilişkileri nasıl şekillenmiştir, ortaya çıkan problemler ve alınan tedbirler nelerdir ve dünya Müslümanlarının Osmanlı himayesinde birlik ve beraberliğini pekiştirmek için başvuru çarelerinden biri olan devlet-tekke dayanışmasının boyutları nereye kadar uzanmıştır?

Bu soruyu biz devlet ve tasavvufi çevrelerin tuttuğu kayıtlara birlikte bakarak, özellikle Osmanlı Devleti'nin arşiv kayıtlarını inceleyerek daha iyi anlayabiliriz. Yalnız bu ilişkilere sadece devletin tarikat tercihi değişikliği açısından bakan okumalar ve incelemelerden kurtulmak bir zarurettir.

Bu yüzyılda devletin gündemine aldığı ve dönemin önde gelen meşayihinin de destek verdiği siyaset, tekkenin aksayan taraflarının ıslahıyla dağınlığı toplamak için merkezîleşme eğilimine giren devlet yapılanması içerisinde tekkelere de bir çekidüzen verip onları yeni merkezîyetçi anlayış çerçevesinde denetim ve gözetim mekanizmalarının içine dahil etmektir. Bundan dolayı devlet hakiki anlamda bu hareketin içinde olan, fert ve toplumu İslâm'ın ilkeleri doğrultusunda irşad eden ve "Devlet-i Aliyye"¹² idealine bağlı kalan mürşid-i kâmilleri ve tekkeleri her

¹² Tarihçiler arasında Osmanlı Devleti'nin kendini nasıl isimlendirdiğine dair tartışmalar mevcuttur. Osmanlı hanedanı tarafından kurulan ve üç kıtaya yayılan bu devletin ismi tarihçilerin felsefesine göre değişmektedir. Osmanlı'nın dinî karakteri ve halka hizmeti esas alan ilkeler doğrultusunda kurumlaşmasını esas alan tarihçilere göre o Devlet-i Aliyye'dir. Bununla birlikte Batılı tarzda nezaretlerin teşkilatlanmasından sonra Fransızca basılı devlet evrakı üzerindeki antetlerde "L'Empire Ottomane" ibaresi bulunduğunu da görmekteyiz. Bundan hareketle birçok etnik unsuru barındıran ve geniş bir coğrafyada hüküm süren devlet olması dolayısıyla ona imparatorluk diyenler de vardır. Ancak bu şekli tanımlamayı dikkate alarak Osmanlı Devleti'nin Batılı anlamda bir imparatorluk olarak algılanması doğru değildir. Kuruluş ve yükseliş dönemlerine bakıldığında hanedan ve devlet ricalinin İslami referansları temel alan düşünce ve icraatları da Devlet-i Aliyye isimlendirmesini öne çıkarmaktadır. Devlet-i Aliyye, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye kavramlarının mahiyeti ve bu kavramların tarihlerde ne zaman kullanılmaya başlandığı ve isimlendirmede yapılan hatalar hakkında bkz. Nejat Göyünç, "Osmanlı'nın 700. Kuruluş Yıldönümünü Anarken, Osmanlı, Devlet-i Aliyye, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sy. 3, (1999), s. 1-7.

yönüyle himaye etmiş ve onlarla dayanışma içerisinde varlığını sürdürmeye çalışmıştır.

Bu siyaset tarzıyla bağlantılı olduğu için birinci bölümde temas edeceğimiz İslamî referanslarla oluşturulan "Devlet-i Aliyye" fikri hem sultanlar hem de sûfiler için temel hareket noktasıdır. Çünkü bu devletin kuruluşunda tasavvufî anlayışın temel ilkelerinin de önemli rolü vardır. XIX. yüzyıldaki devlet-tekke ilişkilerine baktığımızda bu rolün çağın gerektirdiği yeni şartlar çerçevesinde yapılacak ıslahatla birlikte tekkelerin fonksiyonel yapısının yeniden devreye sokulmaya çalışıldığını görürüz. Bu arada Selçuklular'dan beri bütün Osmanlı devirlerinde devlet-tekke ilişkileri genel olarak olumlu olmakla birlikte sarayın hakimiyetinin esas alındığı ve olumlu ilişkilerin en büyük sebebinin ise amaç birliği olduğu tespitinin daha önce bu ilişkileri inceleyen Mustafa Kara, İrfan Gündüz ve Hür Mahmut Yücer tarafından da ortaya konduğunu da belirtmeliyiz.¹³ Bu amaç birliği birbirine zorunluluk saiki üzerine değil "Devlet-i Aliyye" idealinin gerçekleşmesi uğrunda gönüllülük saiki üzerine oluşmuştur. Ancak istisnaî olarak devlet-tekke ilişkilerinde güç ve nüfuz dengelerinin dikkate alındığı, buna bağlı olarak zaman zaman gerginliklerin olduğu, hatta bazen ilişkilerde güven bunalımı olduğu da bir vakıa olarak tarihteki yerini almıştır.

Bu düşüncelerden hareketle XIX. yüzyılda Osmanlı'da görülen özelde sultanlarla şeyhler ve genelde devletle tekkeler arasındaki ilişkilerin Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ışığında incelenmesi gereklidir. Bu yüzden bu çalışmada bir yandan buradaki belgeler ışığında devletin sûfilerle her türlü siyasi, idari, hukuki, iktisadi ve sosyal ilişkilerini gerek fert gerekse teşkilat bağlamında himaye ve denetim yönleriyle incelerken diğer yandan meşayihin tekke sistemi içerisinde müntesiplerinin manevi eğitimlerinin yanı sıra özelde sûfilerin genelde ise halkın devletle uyumlu fertler olması hususunda siyaset, iktisat, askerlik, sosyal ve eğitim alanlarında üstlendiği vazifeleri hakkıyla yerine getirmesini temin etmek noktasında

¹³ Mustafa Kara, **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 165-169; İrfan Gündüz, **Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri**, Seha Neşriyat, İstanbul 1989 s. 120; Hür Mahmut Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 635.

devlete destekleri ve bu minvalde iki kurum arasındaki ilişkilerin tespit edilip sultan-sûfî dayanışmasının devletin son zamanlarına kadar sürdüğü de tespit edilip ortaya konulacaktır.

Yaptığımız plana göre konumuzu incelerken bu yüzyılda tahta çıkan padişahların saltanat yıllarına riayet edeceğiz. Burada bir hususun altını çizmemiz gerekir. O da XIX. yüzyılda olan gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için tasavvuf hareketinin mahiyetinin fikrî planda tanınmasının yanı sıra devlet-tekke ve sultan-meşayih ekseninde şekillenen doğuş ve gelişme evrelerinin ve bu sürecin Osmanlı devirlerine olan uzantılarının birlikte analiz edilmesi lazımdır. Tezimiz XIX. yüzyılda ortaya çıkan ilişkileri ortaya koymayı konu edinmiş olmasına rağmen bu yüzyıl öncesindeki tarihî geçmişin teorik ve pratik yönlerinin anahatlarıyla da olsa bilinmesi gerekmektedir. Çünkü olayların önceki yüzyıllarla sebep-sonuç bakımından bağlantıları ve sonraki yüzyıllarda gerçekleşecek olayları doğuran etkileri vardır. Bu sebeple birinci bölümde tasavvuf hareketinin ortaya çıkışından itibaren devlet-tekke ilişkilerinin mahiyetini, Osmanlı sultanları ve tekke mensuplarının devlet-i aliyye anlayışlarının fikri temellerini ve kuruluştan itibaren XIX. yüzyıla kadar oluşan ilişkilerini özet halinde ortaya koyarken ayrıca yukarıda belirttiğimiz tarihî olayları değerlendirme usûlüne uygun olarak XIX. yüzyıldaki devlet-tekke ilişkilerinin XX. yüzyıldaki yansımalarına da zaman zaman temas edeceğiz. Kuşkusuz inceleme konumuzun tam olarak anlaşılabilmesi geçmiş ve gelecekteki vakalara toplu bakmayı gerekli kılmaktadır. Bundaki amacımız XIX. yüzyıldaki ilişkilere geçmeden önce bu ilişkilerin hangi sosyo-politik zeminlerde ortaya çıktığını ve bu tarihî birikimin sebep ve sonuçlar bakımından bu yüzyıldaki devlet-tekke ilişkilerine nasıl tesir ettiğini göstermektir.

Bu noktada bilhassa XIX. yüzyıl öncesinde Osmanlı dönemindeki ilişkilerin tespiti için Osmanlı siyasi tarihi ile tasavvuf tarihi ve kültürü alanlarındaki kaynakların tahkikli neşirlerinin yapılmış olmaya başlanması ve önemli sayıda eserin yayımlanmış olmasının daha verimli çalışmalar yapılmasını kolaylaştırdığını itiraf etmemiz gerekir. Böylesine geniş kapsamlı çalışmalarda hızlı hareket edebilmek için bunlardan yararlanmak şarttır. Aksi takdirde eski metinler üzerinden geniş ve

kapsamlı araştırma ve karşılaştırmalar yapmak mümkün olmayacak veya araştırmalar hâliyle sınırlı kalacaktır. Bu yüzden konuya hakimiyeti sağlamak adına bu tahkikli kaynaklardan da istifade edilerek devlet-tekke ilişkilerinin tarihî süreci özet olarak bu çalışmada ortaya konulacaktır.

Kuşkusuz tezimiz genel manada Osmanlı tasavvuf tarihiyle alakalı olduğu için bu konudaki en önemli kaynağımız Osmanlı Devleti'nden günümüze kalan belgeler olacaktır. Pek tabii ki Osmanlı'dan günümüze kalan belgeler arasında en başta devletin merkezi teşkilatına ait evrak gelmektedir ki bunlar da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Bunların dışında Meşihat Arşivi, taşra kurumlarında bulunan arşivler ve özel arşivler de bulunmaktadır. Biz bunlardan merkez arşiv olan ve bir bakıma saraydan başlamak üzere devletin diğer merkezi kurumlarıyla yapılan yazışmaların mutlaka bulunduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ışığında konumuzu ele alacağız. Böylece diğer arşivlerde ve özel kurumlarda yer alan belgelerin de bir nüshası genellikle merkezde bulunması dolayısıyla daha kapsamlı inceleme imkanına sahip olmuş olacağız.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler Osmanlı tarihiyle doğrudan ve dolaylı araştırmalarda başvurulması gereken birincil kaynaktır. Özellikle sosyal disiplinlerde yapılan araştırmalarda araştırmacıya zengin malzeme sunması dolayısıyla son yıllarda yerli ve yabancı araştırmacıların ilgi odağı haline gelen bu kurum belge çeşitliliği ve sayısı bakımından dünyanın en büyük arşivlerinden biridir. Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsızlıklarına kavuşan ülkelerin tarihi de Osmanlı Arşivi'nde yapılan çalışmalar sayesinde gün ışığına çıkmaktadır. Son yıllara kadar daha çok tarih bilimi üzerine yapılan araştırmalarda başvuru alan bir kurum olan Osmanlı Arşivi artık bütün ilim adamlarının ilgisini çekmektedir.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin kurucu iradesini temsil eden ilk Osmanlı padişah ve devlet adamları şeyhlerle yakın ilişki içerisinde olmuşlardır. Bu ilişkiler devletin kuruluş felsefesine temel oluşturduğu içindir ki Osmanlı Devleti'nde şeriat başta olmak üzere, kanun ve teamüllerle kadim tasavvufi âdâb ve usûle uyan tekkeler ve buralarda görev yapan meşayih daima himaye edilmiştir. Bununla birlikte devlet

tarafından tecziyeye maruz kalan tasavvuf çevreleri de olmuştur. Gerek himaye gerekse tecziye şeklinde olsun bu ilişkileri arşiv belgelerinden öğrenebilmekteyiz.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan ön katalog taraması sonuçlarında elde ettiğimiz verilere baktığımızda bu kaynağın Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi araştırmaları açısından vazgeçilmez önemde olduğunu gördük. Devlet-tekke ilişkilerine ait buradan temin ettiğimiz digital belgeleri konularına göre ve padişahların tahtta buldukları yıllara göre tasnif ettik ve aşağıdaki konu başlıkları altında gruplandırdık:

1. Tekke ve türbelerin tamir ve tefrişleri
2. Tekkelerin yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması
3. Şeyhlere yapılan maaş ve atıyye-i seniyye ödemeleri
4. Tekkelerde bulunan cihetlerin tevcihleri ile bu konuda ehliyet, liyakat ve şeriata riayet edilmesi
5. Tekke ve türbelere ayni ve nakdi bağışlar
6. Tekke vakıfları ve Evkaf Nezareti defter kayıtları ve muameleleri
7. Tekke mensuplarının askerlikle ilişkileri
8. Tekke mensuplarının sosyal faaliyetleri, ilmî çalışmaları, eser basımı için izin talepleri ve verilen cevaplar
9. Bazı şeyhlere nişan ve madalya tevcihleri
10. Tekkelerin vergiden muafiyetleri
11. Tekke mensuplarının devletle muamelelerinde kolaylık gösterilmesi ve tekkelere yapılan hukuksuzlukların önlenmesi konusunda yetkililerin uyarılması
12. Devletin varlık ve birliği hususunda işbirliğine gidilmesi
13. Tekkelerin mali ve idari denetimi
14. Tekkelerin ıslahı için alınan tedbirler ve özellikle Meclis-i Meşayih'in kurulması ve tekkelerin idaresindeki tesiri
15. Önemli dini ve milli günlerde tekkelerde dua, hatim ve mevlid vs. cemiyetleri tertip edilmesi

16. Padişahların ve devlet ricalinin tekke ziyaretleri
17. Muhalefetin tekke ile ilişkileri
18. Tekke mensuplarının memuriyetleri
19. Tekke mensuplarının matbuatla ilişkileri
20. Tekkelerin halkla ilişkileri
21. Tekke mensuplarına yönelik siyasi ve adli takibat
22. Dış güçlerin bazı tekkelere sızma teşebbüsleri ve faaliyetleri
23. Tekke mensuplarının muamelata dair şikayet ve istekleri
24. Kafkasya, Afrika, Türkistan, Uzak Doğu, Ortadoğu ve Balkanlar'da faal sûfi liderlerle ilişkiler
25. Tekke mensuplarının savaflara katılımı ve muharebe zamanlarında dua ve evrad ile orduya manevi yönden destekte bulunmaları
26. Devletin tarikatlara yaklaşımı
27. Meşayihin sultanlar, hanedan mensupları ve diğer devlet ricaliyle ilişkileri
28. Tekke mensuplarının sultanlara yazdıkları eserleri takdimleri
29. Tekkeler arasındaki tesanüd ve rekabet
30. Padişahların hangi tarikatlara mensup olduğuna dair ipuçları

Bu gruplandırma sonucunda bir araya getirdiğimiz belgeleri daha kapsayıcı başlıklar altında toplamak suretiyle ve diğer kaynaklardan da elde ettiğimiz bilgilerle birlikte yorumlayarak devlet-tekke ilişkilerine dair tahliller yaptık. Elde ettiğimiz bilgileri ilgili konuların içerisinde değerlendirerek XIX. yüzyılda Osmanlı'da devlet-tekke ilişkilerinin mahiyetini önceki yüzyıllardaki ilişkilere de yer vermek suretiyle belgelere dayalı olarak ortaya koyduk. Bu şekilde bir anlamda XIX. yüzyıldaki ilişkilerin önceki yüzyıllarda olan ilişkilerle kıyaslamasını yapma imkanına da kavuşmuş olduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLILARI ORTAYA ÇIKARAN TARİHÎ SÜREÇTE DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ, DEVLET-İ ALİYYE'NİN FİKRÎ TEMELLERİ VE KURULUŞUNDAN XIX. YÜZYILA KADAR OSMANLI'DA DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ

1.1. OSMANLILARI ORTAYA ÇIKARAN TARİHÎ SÜREÇTE DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti kuruluş aşırında İslâm medeniyetine has tekke kurumunu vakıf müessesesiyle bütünleştirerek kendi devletini üzerine oturttuğu temel sivil kurumlardan biri haline getirmiş ve son zamana kadar bu kurumu ve onun merkezinde olan “*ulûm-ı şer’iyyede mâhir ve ma’ârif-i sûfiyyede ehliyeti zahir*”¹⁴ yani şeriat ve marifet ilmini bilen şeyhleri himaye etmiştir. Osmanlı sultanları ve devlet ricali “*şeyh-i mûmâ ileyh vücûh ile riâyet ve âtifete şâyân da’avât-ı hayriyyesi iğtinâm olunacak zevâtan olduğundan*”¹⁵ ibaresinde de görüldüğü üzere şeriat ilimlerinde mahir ve tarikat usûllerinde ehliyetli şeyhlere riayeti, onlara sevgi beslemeyi, kendilerine iyilikte bulunmayı ve hayır dualarını almayı ganimet bilen bir anlayışa sahiptir. Osmanlı hanedanı ve devlet ricalinin bu anlayışıyla üç kıtaya uzanan geniş ülkenin köy ve kasabalarına kadar her köşesinde teşkilatlanan tekke ve zaviyelerin ve onlara nezaret eden şeyh efendilerin devletle işbirliği ve hedef birliği içerisindeki faaliyetleri Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan yıkılışına kadar sürmüştür.

¹⁴ BOA. C. EV. 340/17265.

¹⁵ BOA. C. EV. 340/17265.

Bu faaliyetlere geçmeden önce devlet-tekke ilişkileri veçhesiyle bu kurumun İslâm tarihi içerisindeki kısa tarihçesini bilmemiz konuyu daha iyi anlamamız bakımından elzemdir.

Tasavvufî düşüncenin oluşum dönemi kabul edilen zühd döneminde zahidlerin toplandıkları özel bir mekânları yoktu. Bütün Müslümanların ibadet ettikleri ve bunun haricinde ilim ve irfan halkalarının kurulduğu yerler olan mescidler şehirlerde sahabe ve tâbiînden zahidleri bir araya getiren yegâne mekânlardı. Buralarda zahid ve abid denilen zatların etrafında oluşan gruplar düşünce ve hayat tarzı bakımından farklı bir usûle sahip olan fıkıhçılar ve hadisçilerin tepkileriyle karşılaştıklarından ve haklarında yapılan baskı ve şikayetler dolayısıyla yöneticilerin takibatına maruz kalmaları sebebiyle olsa gerek evlerde toplanmaya ve çarşıda pazarda buluşmalara başladılar. Akan hayatın günlük meşgalesi içerisinde ayakta kalma mücadelesi verirken içtimaî ve ekonomik problemler arasında sıkışıp kalan halk bir yandan mesleğini yürütürken bir yandan da bu toplantılara katılıp bir zahidin nasihatlarıyla manevi yönden ruhuna dinginlik vermek istiyordu. Bu aslında İslâmî fetihlerle karşı karşıya gelen yeni kültürlerin tesiriyle oluşan siyasi ve iktisadi anlayışlara ve genel bir ifadeyle dünyevîleşme denilen zihin ve ruh hastalığına karşı yaratılış gayesine göre yaşamının örneği olan asr-ı saadetteki İslâm anlayışı ve yaşantısının yeniden hayata hakim kılınması gerektiği düşüncesine dayanan bir hareketti. Nihayet zahidâne hayat tarzı kendini savunma süreci sonunda tasavvuf hareketine dönüştü. Zahidler dünyanın geçiciliğini, burasının ve insanın ibadet için halkedildiğini savunup servet biriktirmeye önem vermiyorlar, ahiretin dünyadan hayırlı olduğunu bildikleri için de niyetlerde ihlase ve amelde Hakk'ın rızasına talip olup sade bir hayat sürmeyi yeğliyorlardı. Bunun için de peygamberlerin de giydiği yün abayı bir sembol kıyafet olarak tercih ediyorlardı. Her ne kadar farklı tezler olsa da bu yüzden kendilerine sûfî denilmekte ve mesleklerine de tasavvuf adı verilmekteydi. Düşünce ve hayat tarzı olarak hicri 150 tarihine kadar özel bir mekâna sahip olmadan yürüyen bu hareketin teşkilatlanması ve özel mekânlara kavuşması kaçınılmazdı. Zahidlerden kendisine ilk defa sûfî denilen zatın Ebû Haşim (v. 150/767) olduğuna dair bazı bilgilere sahibiz. Ebû

Haşim aslen Kûfeli olup Şam'da yaşamaktaydı.¹⁶ Süfyân-ı Sevrî'nin (v. 161/778) "Onu görene kadar, sûfî kime denir ve nedir bilmezdim"¹⁷ sözü kendisine ilk defa sûfî denen kişi olduğu hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Buradan hareketle Süfyân-ı Sevrî'nin sözünü delil kabul eden Câmî, "Ebû Hâşim'den evvel de zühd ve verada büyük zevat vardı, bunlar tevekkül ve muhabbet yolunda güzel muamele sahibi idiler fakat ilk defa sûfî adı verilen Ebû Haşim idi, ondan başkasına bu isim verilmemişti"¹⁸ görüşünü ileri sürmüş ve ondan sonra gelen eserlerde *Nefahât*'ta yazılı olan bu rivayet kabul görmüştür. Yine *Nefahât*'ta Ebû Haşim bahsinde geçen diğer bir rivayete göre ilk hankah Şam'ın Remle kasabasında yaptırılmıştır.¹⁹ *Tezkiretü'l-evliyâ*'da geçen bir başka rivayette Rabiatü'l-Adeviyye'nin (v. 185/801) bir savmaası olduğunu öğreniyoruz.²⁰

Tekke'ye benzer bu yapılardan sonra yine aynı amaçla kullanılan ribatların ilk örneği Abbasîler zamanında Tunus Valisi Herseme bin A'yen tarafından 179/795 de Münestîr'de inşa edilmiştir. Bundan sonra İslâm sınır boylarında ribatlar çoğalmış ve burada bulunan Murâbitûn denilen askerler askeri hizmetlerin dışında ibadet, ilim ve zikirle de meşgul olmuşlardır. Ribatlar kışla vazifesinin yanı sıra gerektiği zaman halka sığınak ve yol güvenliği hizmetleri de vermiştir.²¹

Tam teşkilatlı tekkelerin bu vazifeleri de icra ettiklerine araştırmamızın ilgili yerlerinde değinilmiştir. Sûfîlerin bizzat ribatlarda ikamet ettikleri, gazalara katıldıklarına ve şehit olduklarına dair rivayetler de vardır. Mesela meşhur sûfîlerden Hallac-ı Mansur beş yıl sınır karakollarında ikamet etmiştir. Bazı sûfîler ribatların idaresini uhdelere almışlardır. Meşhur sûfîlerden İbrahim Edhem ve Şakik-i Belhî sınır mücadeleleri sırasında şehit olmuşlardır.²²

İlk hankah, ilk savmaa ve ilk ribatların ortaya çıkışları ve sûfîlerin buralarla olan irtibatları hakkındaki bu bilgilerden sonra tekkenin ortaya çıkış amacına temas

¹⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-üns, Evliya Menkubeleri*, Çev. Lâmiî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 1995, s. 153.

¹⁷ Câmî, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁸ Câmî, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁹ Câmî, *a.g.e.*, s. 153-154.

²⁰ Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, Çev. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, İstanbul 1985, s. 123.

²¹ İsmail Yiğit, "Ribat", *DİA*, C.XXXV, s. 76-78.

²² Keyânî, *a.g.e.*, s. 86.

etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Attar'ın verdiği bilgiye göre savmaasında Rabia'yı ziyarete gidenlerden Mâlik bin Dinar, onu abdest alırken kullandığı kırık bir testiden su içerken gördüğünü, altında eski püskü bir hasır olduğunu, bir kerpici de başına yastık yaptığını anlatıyor.²³ Rabia'nın savmaasında bulunan eşyadaki sadelik onların dünya ve dünyadakilerden ziyade mahlukatın yaratıcısına duydukları aşkla yaşadıklarını, bu sebeple eşya sevgisini kalplerinden çıkardıklarını ve kalbi hakiki sahibine tahsis ettiklerini gösteriyor ki işte ilk örneklerinde gördüğümüz gibi tekke bu fikre sahip sûfilerin huzura erdikleri ve birbirleriyle hemhâl oldukları mekân olarak bir ihtiyaca binaen ortaya çıkmış gibi durmaktadır. Bu bilgilere göre tekkeyi ortaya çıkaran sebep ve onun ihdasındaki amaç birbiriyle sohbet için bir araya gelen sûfilerin Allah'la birliktelik olarak tarif ettikleri "huzur"u elde etmektir. Yani tekkenin tek başına bir şerefi yoktur. Onlar bu özel mekânları bir ayrıcalık olsun diye edinmediler. Bu tür mekânlar dînî mimaride yeni bir gelişme olmakla birlikte bir ihtiyaç sebebiyle doğmuştur. Sonradan ilim tahsili için âlimlerin medreseleri ihdas etmeleri de aynı saiklerle olan yeni bir gelişmedir. Zamanın yeni şartları bu iki yeni kurumun doğmasına sebep olurken yine zamanla ortaya çıkan yeni koşullar kendilerini geliştirerek devam etmelerine ve günümüze kadar ayakta kalmalarına yol açmıştır. Bu sosyal vakıa bu iki kurumun varoluş sebebinin ilim ve irfan talebiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Özde ilim Allah'ı bilmek, irfan da O'nu tanımaktır ki İslâm bilgi düşüncesinde buna marifet denmektedir. Bu marifetin ferdî olarak elde edilmesi kadar öğretilmesi de lazımdır. İslâm ilim ve irfanın elde edilmesini isterken saklanmasını yasaklar. İşte tekkeler bundan dolayı ilim ve irfanının başkalarına da öğretildiği mekânlar olarak kendilerini geliştirmişler ve çoğalarak yaygınlaşmaya başlamışlardır. Hiç kuşkusuz halkın itibar ettiği ve kalabalığın arttığı yerlerde usûl ve âdâbın teşkili ve bazı tedbirlerin alınması da gereklidir. Bu ihtiyaç sebebiyle Ebû Said Ebû'l-Hayr (v. 440/1048) tekke ve dergâhlarla ihvânın uyması gereken âdâb ve tekkenin yönetimine dair ilk prensipleri ortaya koyan sûfi olmuştur.²⁴

Abbasîler döneminde yaygınlaşan tekkeler sosyal hayatın bir parçası olunca buralara halkın teveccühü arttığı için haliyle bir yoğunlaşma söz konusudur.

²³ Attar, **a.g.e.**, s. 124.

²⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Yayınları, İstanbul 2014, s. 123.

İnsanların kalabalık olduğu yerlerde düzen ve intizamı aksatacak hâller ve âdâb-ı muaşerete aykırı fiiller de görülmüş olmalı ki tekkede uygulanacak usûl ve âdâbın öğretildiği eser yazma ihtiyacı çıkmıştır. Bu devrin şeyhülmeşayih Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (v. 632/1234) *Avârifü'l-meârif* adlı eserinde öncekilerden farklı olarak “tekke hayatı ve halvet âdâbı” gibi konulara da yer vermiştir.²⁵

Hicrî VI ve VII. asırlar, milâdî XII ve XIII. asırlarda tekkeleri, zaviyeleri şeyh ve mürid münasebetleriyle ilk tarikatlar kurulmaya başlamıştı. Bağdad'da Abdülkadir Geylanî, Basra'da Ahmed Rifaî ve Türkistan'da Ahmed Yesevî bu dönemde yetişen ilk tarikat kurucuları idi.²⁶ XII ve XIII. asır Moğol istilasının İslâm dünyasını kasıp kavurduğu bir dönemdi. Buna karşın bu dönemde hankah ve dergâhların önemi artmış, bu kurumlar köyler ve en küçük yerleşim birimlerine kadar yayılmıştır. Tarikat ve şeyhlerin sistemli bir şekilde organizasyonlarının bu devirde başladığı söylenir. Bundan dolayı Bağdad ve Mısır'da şeyhülmeşayihlik makamı bulunmaktadır. Abbasî halifesi Bağdad'da bu makama Şihâbüddin es-Sühreverdî'yi getirmiş, Memlûk sultanı ise Fahreddin Irakî'yi tayin etmiştir.²⁷ Böyle tarikatlar üstü bir kurumun ihdası tekke-devlet ilişkileri açısından bir zaruret hâlini almıştır. Çünkü devlet otorite olarak bir anlamda bir ülkedeki bütün sivil ve kamu kurumlarının idaresi ve teftişi ile de ilgilenmeyi kendisine vazife sayar. Bu sebeple köylere kadar yayılan tekkelerin de doğrudan idaresi devlete bağlı olmasa da teftişinden devlet kendisini mesul addetmiştir.

Selçuklu hükümdarları da fethettikleri bölgelerde sûfiler için tekkeler inşa edip vakıflar tahsis ettiler. 545/1150 Amasya'da inşa edilen hankah-ı Mes'ûdi'yi diğerlerinin takip etmesi Anadolu'da birçok mutasavvıfın yetişmesine sebep olmuştur.²⁸

Tekke ve zaviyelerin tarihi gelişimine kısaca göz attıktan sonra şimdi de Osmanlıları ortaya çıkaran tarihî süreçte sultan-sûfî ve devlet-tekke ilişkilerinin mahiyetine bakacağız. Ancak bu ilişkilere geçmeden önce tasavvuf ilkelerinin asr-ı

²⁵ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 56, 129.

²⁶ Yılmaz, **a.g.e.**, s.127.

²⁷ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 132.

²⁸ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 126-127.

saadetteki karşılığı, zühd dönemi ve tasavvuf hareketinin doğuşu ve tarihî gelişimi sırasında genelde devlet-tekke ve özelde selatin-meşayih arasında şekillenen ilişkilere bazı örnekler vermek gerektiğini düşünüyoruz.

Bilindiği üzere sûfiler yalın anlamıyla kendi yollarını her konuda Kur'an ve sünnete tabi olmak,²⁹ Peygamber Efendimiz'i örnek almak,³⁰ sahabe-i kiram ve tâbî'nin âbid ve zahid büyüklerinin izinden gitmek, bunu yaparken şirk ve riyadan uzak durup tevhid ve ihlasla salih ameller işleyerek rıza makamına³¹ ulaşmak olarak açıklarlar. Burada sûfliğin ne olduğu meselesine derinlemesine girecek değiliz. Bunların yoluna usûl açısından yaklaşıcağız. Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nin de önem verdiğini bildiğimiz Resulullah'a (s.a.v.) kadar kesilmeden ulaşan meşayih silsilelerinin önemli bir gösterge olduğunu düşünüyoruz. Bu bakımdan burada silsilenin önemi üzerinde durmak gerekmektedir. Çünkü mürşid-i kâmiller ve devlet bunu çok önemsemektedir. Zira bu metot mürşid-i kâmillerin riyasetinde Kur'an ve sünnete dayalı İslâmî bir hayatın fert ve toplumda yaşanmasını ve daimî surette sonraki nesillere aktarılmasını ve zincirde herhangi bir kopukluk olması durumunda oluşacak sapmanın önlenmesini sağlamaktadır. Böylece Resulullah'ın başta dört halifesine, sonra diğer sahabilerine öğrettiği İslâm'ın manevi yönü, zincirdeki halkalar aracılığıyla bize kadar ulaşmış oluyor. Ayrıca hayatın akışı içerisinde bir güçlükle karşılaşıldığında bu metot bir çözüm olmaktadır. Bu yüzden şeyhler bir meseleyi izah ederken daima zincirdeki halkalardan örnekler verme yöntemine başvururlar. Şüphesiz zincirin başındaki sahabe, terbiyesini Resulullah'tan aldığına göre çözüm de orada bulunmaktadır. Çünkü O İslâm'ı vahiyle getirmiştir. O halde ayet ve hadislerde anlatılan, Peygamberimiz ve ashabının yaşadığı ruhanî hayat tasavvufî hayatın temeli olup bu da tecrübe ve yaşama yoluyla bize kadar intikâl ettiği için buna "ilm-i verâset" de denilir.³² Öyle ise sûfilerin önemsedikleri veraset

²⁹ "De ki: Allah'a ve Resûlüne itaat edin..." (Âl-i İmrân, 3/32); "Allah'a ve Resûlüne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız." (Âl-i İmrân, 3/132); "Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddikler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!" (Nisâ, 4/69).

³⁰ "Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir." (Ahzâb, 33/21)

³¹ "Ey itminana kavuşan nefis! Dön Rabbine, sen O'ndan razı, O'da senden razı, kullarımın arasına gir ve cennetime gir." (Fecr, 27-30)

³² Yılmaz, a.g.e., s. 45.

ilminin kendi uygulamaları açısından Resulullah ve sahabedeki örneklerinin neler olduğunu ortaya koymak gerekir: İlk olarak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şahsiyeti ve vazifesine bakalım. O, Allah'ın kulu ve resulüdür. Kulluk vazifesini ifa ederken peygamberlik görevini de yerine getirmiştir. Bu iki vazifeyi yaparken vahyin aşama aşama 23 yılda belirlediği İslâm'ı dünya ve ahiret dengesi içerisinde bizzat ihlas ve mücahede ile uygulamış ve kendisine inanan ashabıyla birlikte Yesrib'de yeni bir medeniyet kurmuştur ki bundan dolayı Yesrib şehri daha sonradan Medine ismiyle anılmıştır. İşte bundan dolayı Kuşeyrî ve Hucvirî gibi sûfî müellifler sûfîlerin inanç, usûl ve görüşlerini açıklarlarken bu düşüncenin temelini Kur'an ve sünnete ittiba ile birlikte sahabe, tâbiîn ve tebeü't-tâbiîn'in yolunu takip etmek olduğunu vurgulamışlardır. Kuşeyrî'nin "*Biliniz ki bu yolun büyükleri, işlerinin temelini sağlam tevhid akîdesi üzerine kurdular. İnançlarını Kur'an ve sünnete uymayan her türlü bidattan korudular.*"³³ sözüyle bu çizgiye işaret etmektedir. Hucvirî de "*Bu sahabeler sûfîlerin rehberleri, muamele (ve tatbikat) önderleri idiler. Peygamberden sonra sûfîlerin hâlleri konusunda nefesleri ve sevk edicileri olan bu zevat, muhacir ve ensardan İslâm'a ilk önce girenlerden idiler*"³⁴ sözüyle tarikat silsilelerinin en başında bulunan dört büyük halifenin ve diğer ilk sahabilerin tasavvufî hayattaki öncülüğüne dikkat çekmektedir.

Resulullah (s.a.v.) Medine'de inşa ettiği caminin yanında daha sonraki asırlarda ortaya çıkan medrese ve tekke kurumlarının ilk örneği kabul edilen ilim ve irfan okulu suffeyi inşa etmiştir. İslâm mimari geleneğinde camili veya mescidli medrese ve tekkelerin inşa edilmesi bu sünnetin devam ettirilmesidir. İşte Resulullah'ın (s.a.v.) inşa ettiği bu suffede ilim ve irfan tahsili yapan ashab-ı suffenin

³³ Abdülkerim Kuşeyri, **Kuşeyrî Risâlesi**, Çev. Dilaver Selvi, Semerkand yayınları, İstanbul 2009, s. 43. Günümüz tasavvuf araştırmacılarından H. Kâmil Yılmaz "*Tasavvuf ve sûfî kelimeleri, her ne kadar kitap ve sünnette lafız olarak geçmese de mutasavvıfların tasavvufu tarif ederken kullandıkları ifadeler ile tasavvuf kavramlarının ekserisi Kur'an ve sünnet kaynaklıdır*" görüşündedir. (Yılmaz, **a.g.e.**, s. 29.) H. Kâmil Yılmaz, bu görüşünü ileri sürerken mutasavvıfların tasavvuf tariflerini kronolojik olarak sıralayan Nicholson'un hazırladığı çalışmada verilen yetmiş sekiz tarifi (bkz. Ethem Cebecioğlu, "Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri", **AÜİFD.**, XXIX, Ankara 1987, s. 387-406) on grupta toplamıştır. (Bu on tarifi Kur'an ve sünnetteki delilleri için bkz. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 28-53.) Resulullah ve ashab-ı kiramın zühdi hayatı için bkz. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 81-94. Tasavvuf tariflerinin çok olmasının onun muhtelif boyutlarına ışık tutması açısından faydalı bir faaliyet olarak değerlendirilmesi gerektiği tespiti de yapılmıştır. (Mustafa Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, Uludağ Yayınları, Bursa 1990, s. 12.)

³⁴ Hucvirî, **a.g.e.**, s. 155.

tasavvufî hayatın ilk nüvesini teşkil ettiği, hatta sūfî ve tasavvuf kelimelerinin suffe kökünden geldiği düşüncesinden hareketle ashab-ı suffe'nin tekkenin de medresenin de İslâm tarihindeki ilk nüvesi sayılır denmiştir.³⁵

O hâlde Medine'de ve daha sonra kurulan veya fethedilen şehirlerde İslâmiyetin siyasi, iktisadi ve içtimai yönlerini düzenleyen kurallarını tesis ederken ve diğer devletlerle diplomatik ilişkileri sürdürürken bir devlet başkanı gibi hareket eden Resulullah'ın, sūfîlerin kendilerinden ilham aldıkları ehl-i suffe ile olan ilişkilerini devlet-tekke ilişkilerinin ilk örnek uygulamasıdır diyebiliriz. Çünkü O'ndan sonraki devirlerde sūfîler, raşid halifeler Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ile birlikte İslâm padişahlarını siyasi otoriteleri bakımından Resulullah'ın mirasçısı gibi görmüşlerdir. "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin.*"³⁶ âyetinin de işaret ettiği bu hususa önem verip devlet başkanına itaatla onun sayesinde devlete tabi olan tebaanın ilmî ve manevi gelişimine katkı sağlamayı asıl vazifeleri olarak icra etmişlerdir. Bu tavır Osmanlı döneminde de aynıdır. Fatih devri şeyhlerinden Molla İlahî'nin müridlerine yaptığı tavsiyeler arasındaki "*padişâh-ı İslâm'a mûfî olasın ve hayr dua edesin*" ve "*her kişiye padişah-ı İslâm'a itâat vâcibdir*"³⁷ sözleri bu konudaki hassasiyetlerini göstermektedir. Yine II. Selim zamanında İstanbul'a geldikten sonra kaleme aldığı eserini III. Murad'a takdim eden Yeseviyye dervişlerinden Hazinî, *Cevâhirü'l-ebrâr min emvâci'l-bihâr* adlı eserinde³⁸ "rabt-ı sultan"ı tasavvufî terbiyenin gerçekleşebilmesinin şartı saymıştır. Hazinî, "*padişah-ı devrânın emniyeti ed'ıye-i fukarâdan ve evliyâullah-ı zamanın cemiyeti atıyye-i ümeradan olur*", yani zamanın padişahının emniyeti dervişlerin duaları ve zamanın velilerinin cemiyeti emirlerin atıyyelerinden olur görüşüyle tekke-devlet dayanışmasını iki kurumun iyi icraatının şartı olarak kabul eder. Kara'ya göre Hazinî

³⁵ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 95. Ashab-ı suffe ve zühd hayatı için bkz. Yılmaz, **a.g.e.**, s. 95-98.

³⁶ Nisâ, 4/59.

³⁷ Kara, **a.g.e.**, C. I, s. 178.

³⁸ Kara, bu eserin ilim âlemine ilk defa Fuat Köprülü tarafından tanıtıldığını ve Eserin Mahmud b. Hasan adlı bir Nakşibendî dervişi tarafından istinsah edilen tek nüshasının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty, nu. 3893 de kayıtlı bulunduğunu bildirir. Eserde ibadetlerle ilgili ayet ve hadisler, bunların tasavvufî açıklamaları, Yeseviyye âdâb ve erkânı ve tasavvufî kavramlar ele alınmıştır. (Eserle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kara, **a.g.e.**, C.II, s. 48-53.) Bu eser Cihan Okuyucu ve Mücahit Kaçar tarafından *İyilerin Dalgalı Denizlerden Çıkardığı İnciler (Cevahirü'l-ebrrar min emvâci'l-bihar)* adıyla Büyüyenay Yayınları'nda 2014 yılında neşredilmiştir.

“*rabt-ı sultan*” terimiyle şeyhe rabıtayı değil dönemin yöneticisi ve valisine bağılılığı kastetmektedir.³⁹

Bununla birlikte sūfîlerin büyükleri, Resulullah'ın uyguladığı hayat tarzına muhalif uygulamalar ortaya çıkmaya başladığında kendilerini onun manevi mirasçıları olarak gördüklerinden ona siyasi bakımdan mirasçı olan devlet adamlarına fitne çıkarmadan uyarı görevini de ihmal etmemişlerdir. Bu temel iki vazifenin iki yönlü ne kadar güzel işlediğini sūfîlerin yine eserlerinde hayranlıkla bahsettikleri Ebû Zer (r.a.) ve Hasan-ı Basrî örneklerine bakarak müşahade edebiliriz. İslâmî fetihlerle ortaya çıkan zenginliğin getirdiği lüks tutkusuna ve yeni kültürlerle karşılaşmalar sonucunda oluşan yeni anlayış ve hayat tarzlarına karşı öze dönüşü savunup zahidâne bir yaşayışı tercih eden ilk hareketlenmeler ortaya çıkınca siyasi çevrelerde ne oluyor kabilinden bir şok yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu durum Hz. Osman-Ebû Zer ilişkisinde ve Hz. Ali-Hasan-ı Basri ilişkisinde görülebilmektedir. Bu iki örnekte zahidâne hayatı tercih edenlerin duruşları ilk anda siyasi otoritenin tepkisine neden olsa da gerçek niyetlerinin halis olması sebebiyle vicdânî bakımdan takdire şayan kabul edildikleri anlaşılmaktadır.

Bu örnekler de gösteriyor ki ilk zahidlerin doğrudan bir siyasi beklentisi ve talebi olmamıştır. Onların amacı Resulullah (s.a.v.) zamanındaki sade hayatın kendi zamanlarında da devam etmesi için siyasetçilere ve halka uyarılarda bulunmaktır. Nitekim sūfîlerin kendilerine örnek aldığı şahıslardan Hasan-ı Basrî, Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasındaki anlaşmazlıklarda tarafsız kalmış, halka dahî tarafsız kalmayı tavsiye etmiştir.⁴⁰

İhlasla amel etmesi sebebiyle Resulullah'ın (s.a.v.) hırkasıyla ödüllendirdiği, böylece Üveysilik ve hırka giyme ve giydirip icazet verme geleneğinin⁴¹ tasavvufî hayata girmesine sebep olan Üveys el-Karanî ile Resulullah (s.a.v.) arasındaki manevi bağ ve hediye hırkanın Hz. Ömer'in halifeliliği zamanında kendisine

³⁹ Kara, **a.g.e.**, C.II, s. 50.

⁴⁰ Osmânzâde Hüseyin Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, C. I, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 44.

⁴¹"Rivayete göre Veysel Karanî, Hz. Ömer ve Hz. Ali'den hırka giymiş, kendisi de Ebû Ömer Mûsâ b. Yezîd er-Râî'ye, o da İbrâhim b. Edhem'e hırka giydirip icâzet vermiştir." (Necdet Tosun, "Üveysilik" **DİA.**, C. XLII, s. 400.)

götürülmesi devlet ricalinin salih zatlara verdiği değeri göstermesi açısından ilginç bir başka örnektir.⁴²

Devlet adamlığı ve zahidliği kendisinde mezceden Emevî sultanlarından Ömer ibn Abdülaziz örneği ise siyasetin zühd ve takva ile birlikte olması ve bu iki kesim arasındaki dayanışmanın mutlaka bulunması gerektiğini tamı tamına ortaya koymaktadır. Tâbiîn neslinin zühd ve takva açısından farklı bir siması ve Emevî soyunun hilafeti saltanata çeviren ve dünyaya fazlaca rağbet eden halifeleri arasında Ömer ibn Abdülaziz'in zahidliği, takvası ve âdil yönetimi dikkat çekecek bir noktadadır.⁴³

Asr-ı saadette de mevcut olan zühd, bir hareket hâline dönüşüp ilk zühd mektepleri oluşmuş ve tâbiînden önemli zahidler pratik hayatlarını teorik izahlarıyla anlatmaya, yani yeni tasavvuf dilinin ve terminolojisinin tohumlarını atmaya başlamışlardır. Bu faaliyet içerisinde öze ve dışa dönük muhasebenin/eleştirel yaklaşımın da -ki bu düşünce Ebû Zer'den (r.a.) ilk zahidlere ve onlardan da ilk sûfîlere intikal etmiştir- oluştuğunu farkediyoruz. Haris el-Muhasibî (v. 243/857) lakabından da anlaşılacağı üzere bu düşünceyi hep ön planda tutan sûfîlerin ilklerinden olmuştur. Davud-ı Taî, Harun Reşid'in ve sair ekabirin takdim ettikleri hediye ve parayı reddetmiştir.⁴⁴ İlk sûfîlerden Şeyh Nurî, Şeyh Şiblî ve Şeyh Ebû'l-Abbas'ın, tasavvuf ilminde imam ve seyyidü't-taife kabul ettikleri Cüneyd-i Bağdadî⁴⁵ siyasetçiler karşısında akıllı ve mutedil bir tavır göstermiş, tasavvufî görüşlerini çekinmeden söyleyen arkadaşlarını uyarmıştır. Buna rağmen sûfîlerin başına gelen felaketi önleyememiştir. Gulam Halil olayı olarak bilinen siyaset neticesinde Bağdat sûfîleri korkulu anlar yaşamış ve birçok sûfî idama mahkum edilmiştir. Bu olaydan birkaç sene sonra da Hallac-ı Mansur (v. 309/922) Bağdat'da idam edilmiştir.⁴⁶ Yine tasavvufî hayat ve düşüncenin Sünni İslâm dünyasında

⁴²"Bazı kaynaklara göre Hz. Peygamber vefatından kısa bir süre önce hırkasını çıkarıp Hz. Ömer'e ve Hz. Ali'ye vermiş, bunu Üveys el-Karani'ye vermelerini söylemiş, onlar da Veysel'in Kûfe'ye yerleşmesinden sonra hırkayı ona götürmüştür." (Necdet Tosun, "Veysel Karanî", **DİA.**, C. XLIII, s. 74.)

⁴³ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 99.

⁴⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 45.

⁴⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 49.

⁴⁶ Mustafa Kara, **Metinlerle Günümüzde Tasavvuf Hareketleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 27.

yayılmasının ve tutunmasının en büyük mimarlarından biri olan Gazzâlî'nin (v. 505/1111) meşhur eseri *İhyâ*, daha sağlığında dini çığırından çıkarıyor gerekçesiyle fetva ile yakılmıştır.⁴⁷ Bu örnekler kimi zaman sûfîlerin siyasetçilerin hukuk dışı cezalarına maruz kaldıklarını da ortaya koymaktadır.

Zühd döneminde zahidlerin Emevîler dönemindeki dünyevîleşme karşıtı duruşları sebebiyle devlet ricaliyle ilişkileri daha çok eleştirel boyutta ve mesafeli bir şekilde gerçekleşmiş olsa da Abbasîler döneminde kurumsal düzeyde ilişkilere geçildiği gözlenmektedir. Bu dönem tasavvufuyla birlikte diğer İslâmî ilimlerin de kurulup geliştiği bir dönemdir. Fetih hareketleriyle birlikte üç kıtaya yayılan Müslümanlarla beraber bu ilimler de daha geniş bir alana yayılarak Endülüs'ten Hindistan'a, Basra'dan Kırım'a kadar uzanan geniş bir alanda kurulan irili-ufaklı pek çok Müslüman devlet yöneticileri ile sûfîlerin münasebetleri olmuştur.⁴⁸ Mesela Fudayl bin Iyaz Harun Reşid'i nasihatleri ile etkiledi, kendisine verilen altın keseği reddedecek kadar zengin gönüllü idi.⁴⁹ Bağdat'ta yaşayan zühdü ve verası ile meşhur Bîşr b. Hafî (v. 227/841) ise Halife Me'mun tarafından takdir edilen bir şahsiyetti.⁵⁰

Bir başka İslam devleti olan Gaznelilerin hükümdarı Gazneli Mahmud devrin büyük sûfîlerinden Ebû'l-Hasan Harakanî'ye duyduğu saygı sebebiyle onu hankahında ziyaret etmiştir.⁵¹ Bu ziyaret sırasında ikisi arasında soru cevap tarzında bir mülakat gerçekleşmiş, Şeyh Harakanî, Sultan Gazneli Mahmud'a bol bol nasihat ve ardından sultanın talebi üzerine dua etmiştir. Harakanî, onun bağışladığı altın keseği reddedip onu üç talakla boşadığını söylemiştir. Sultana hâkî gömleğini hediye etmiştir. Sultanın zaviyeye gelişinde ayağa kalkmayan şeyh efendi ayrılışı sırasında dervişlik devletinin güneşi üzerinde ışıdamaya başladı, evvelce padişah olduğun için kalkmadım, şimdi derviş olduğun için kalkıyorum deyip onu ayakta uğurlamıştır.⁵²

Seyyid Ebû'l-Vefa (v. 501/1107) yaptığı irşadla kısa zamanda döneminin önemli şeyhlerinden olup toplumun her kesiminden bir hayli fazla müridleri olunca

⁴⁷ Kara, **a.g.e.**, s. 27.

⁴⁸ Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 102.

⁴⁹ Hucvirî, **a.g.e.**, s. 194-197.

⁵⁰ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 116.

⁵¹ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 125

⁵² Attâr, **a.g.e.**, s. 701-703.

onun nüfuzundan ve hilafete göz dikebileceği ihtimalinden çekinen Abbasî halifesi Kâim bi-emrillah'ın kendisini saraya çağırıldığı ve ulema huzurunda yargılatıldığı, şeyhin bu yargılama sırasında verdiği cevaplardan mahcup olup onu idama mahkum ettirme planından vazgeçtiği rivayet edilir.⁵³

Sühreverdiyye tarikatını geliştirip sistemleştiren *Avârifü'l-Maarif* sahibi Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî (v. 632/1234) Abbasî Halifesi Nâsır li-dînillah'ın saygısını kazanmış, şeyhülmeşayih unvanına layık görülmüş, aynı zamanda elçi olarak Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a gönderilmiştir.⁵⁴ Halifenin Ömer es-Sühreverdî'yi Selçuklu'ya elçi olarak göndermekteki amacı Anadolu'daki Ahîlerin kendisine bağlanması idi.⁵⁵ Toplumda tasavvufî anlayış doğrultusunda İslâmî bir hayatın tesisi, helal haram kurallarına göre iktisadi üretim gerçekleşmesi ve üretilen hasılanın fertler arasında kardeşçe paylaşımını kendine gaye edinen Ahîliğin Anadolu'da yayılmasında Abbasî Halifesi Nasır li-dînillah'ın (1180-1225) öteden beri Arap gençleri arasında bulunan fütüvvet anlayışını tasavvufî ilkeler doğrultusunda şekillendirerek kurdurduğu fütüvvet teşkilatının⁵⁶ rolü büyüktür. Halife Nâsır'ın dînî danışmanlığını yapan sûfî Ömer es-Sühreverdî (1144-1234) tarafından yeniden kurumsallaştırılan fütüvvet İslâm coğrafyasında etkili oldu. Moğol istilası ve Bağdat'ın düşmesi bu kuruma bir darbe vurduysa da etkisini Mısır ve Anadolu'da göstermeye devam etti. Öte yandan bu kurum Anadolu'da mensuplarının kendilerine Ahî demeleri sebebiyle Ahîlik adını kullandı. Daha sonra Osmanlı'da Ahî loncalarında fütüvvet ilkeleri varlığını sürdürdü.⁵⁷ Abbasî Halifesi Nasır'ın (1180-1225) bu teşkilatı tüm İslâm coğrafyasına ulaştırmak istemesinin

⁵³ Haşim Şahin, "Vefâiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 135.

⁵⁴ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁵⁵ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 246.

⁵⁶ Fütüvvet, Arapça "fetâ"dan gelir. Sözlükte, delikanlılık, gençlik, erlik, yiğitlik, cömertlik, necdet, şecaat, hürriyet demektir. (Abdül Mün'im el-Hufnâ, "Fütüvve", **El-Mevsûatü'l-fıkhiyyeti'l-İslâmiyye**, Vüzâretü'l-Evkafî'l-İslâmiyye, Devletü'l-Kuveyt; Abdül Mün'im el-Hufnâ'ya göre fütüvvet, mürüvvet demektir. Onun sûfîlerin tariflerinden çıkardığı terim anlamı ise şöyledir: "Fütüvvet, yaratılıştan gelen güzel huyların dünyada ve ahrette kişi üzerinde tesirini göstermesi, kişinin kendini başkalarından üstün görmemesi, ezadan çekinmek, cömertliği çoğaltmak ve şikayeti bırakmaktır." (Abdül Mün'im el-Hufnâ, **a.g.md.**) M. Zeki Pakalın, Seyyid Ali bin Şihabüddin el-Hemedanî'nin (ö. 786/1385) *Risale-i Fütüvvetiyye*'sindeki "Fütüvvet erbabında kerem, seha, iffet, emanet, şefkat, ilim, tevazu ve takva ile muttasıf bulunana (ahî) namı verirler" sözünden hareketle fütüvvetle ahîlik arasında ilişki olduğunu belirtir. (M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB. Yayınları, İstanbul 1983, C. I, s. 638.)

⁵⁷ Kom., "Fütüvvet", **Büyük Larousse**, C.IX, s. 4340.

sebebinin toplumda bozulan siyasi ve sosyal durumu düzeltmek istemesi ve diğer İslâm beldelerinin Bağdat'a bağlılığını temin etme düşüncesi olduğu anlaşılıyor. Bunun için toplum nezdinde etkileri eskiden beri bilinen ve halka yakın olan sûfilere yakın duran ve Anadolu'da fütüvveti ve tasavvufî düşünceleri yaymak için ünlü şeyhleri görevlendiren Halife Nâsır'ın Bağdad'da medrese ve tasavvuf ilimlerinde faaliyetlerini sürdüren Abdülkadir Geylanî'den kalma aile üyelerini bir dönem geçici olarak sürgüne göndermesi⁵⁸ de siyasetin tekke ile çift yönlü ilişkilerini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Halife Nâsır'ın bu kararı hukukilikten çok siyasidir, buradaki endişe de oluşan nüfuzun siyasete zarar verebileceği algısından kaynaklanmaktadır. Fakat aynı ailenin efradından birçoğu Bağdad'ın Moğollar tarafından istilasında (656/1242-1258) şehit düşerek⁵⁹ hilafete sadakatlerini ve vatanlarına olan sevgilerini göstermişlerdir. Bu hadise bu tür önyargıların haksızlıklara yol açabileceğinin çok çarpıcı bir örneğidir. Bu büyük tarikat pirinin evlatlarından bir kısmının artık Sünni İslâm'ı yaşatma imkânı vermeyeceği aşikâr olan “*Safevîlerin hükümranlığı sırasında Bağdad'ı terk edip Halep, Şam, Mısır ve İstanbul gibi İslâm dünyasının muhtelif köşelerine dağılmaları*”⁶⁰ siyasi beklentilerinin bulunmadığının ve tek dertlerinin ilim ve irfan hizmeti verebilecekleri yeni beldelere hicreti bir sünnet olarak gördüklerinin göstergesidir. Siyasi beklentisi olmayan hakiki şeyhlerin yaptığı gibi bunlar da irşad sırasında başa gelen bu tür mihnetlere katlanıp sabır yolunu tercih etmişler, yeni kapıların açılacağına ve yeni fütuhatin olacağına inanmışlardır. Nitekim öyle de olmuş; Kanûnî Sultan Süleyman Bağdad'ı geri aldığında orada kalanlara iade-i itibarda bulunmuş, Osmanlı hanedanı da aile mensuplarına lütfkâr davranmışlardır.⁶¹

Şimdi geçmişteki bu örnek ilişkiler içerisinde XIX. yüzyıla kadar gelen çizgide Abbasîlerin hakimiyeti devrinde oluşan tasavvufî İslâmıla yoğrulmuş Türklerin

⁵⁸ Adalet Çakır, “Kadiriyye”, **Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 166.

⁵⁹ Çakır, **a.g.m.**, s. 166.

⁶⁰ Çakır, **a.g.m.**, s. 166.

⁶¹ Çakır, **a.g.m.**, s. 166.

halifeliğin manevi gölgesinde kendine yeni yurtlar edinmesi ve Moğol-Bizans-Haçlı tehdidine karşı yeni umut konumuna gelmelerinin izini sürmeye devam edelim. Bu çizgide Selçuklular devrinde Anadolu'nun İslâmlaşması, tasavvufun yaygınlaşp tarikatlaşması, tekkelerin ortaya çıkıp şeyhlerin riyasetinde halkın birçok maddi-manevi ihtiyaçlarına cevap vermesi ve önemli tasavvuf klasiklerinin yazılması hamleleri gerçekleştirilmiştir ki bu başarıda tekkelerin devletle bütünleşmiş bir halde çalışmalarının katkısı büyüktür. Bu başarıyı hangi saikler ve ne tür faaliyetlerin getirdiğini ana hatlarıyla şöyle özetleyebiliriz:

Selçuklu Devleti daha kurulmadan önce, Tuğrul ve Çağrı beylerin idaresindeki Türkmenler, Maveraünnehir'de Karahanlı ve Gazneli devletlerinin şiddetli baskıları altında bulunuyorlardı. Bu iki kardeş, kendilerine daha elverişli sahalara bulmak için bir keşif seferi yapmaya karar verdiler. Bu düşünce ile Çağrı Bey 3000 kişilik bir süvari kuvveti ile batıya, Anadolu'ya doğru hareket etti.⁶² Bu hareket baskı altında bulunan Türkmenlere sadece yeni bir yurt açmakla sonuçlanmıyor aynı zamanda Osmanlı'nın öncüsü sayılan Selçuklulara Anadolu'nun İslâmlaşmasının mimarı olma onurunu da bahşediyordu. Türklerin bu akınlarından rahatsız olan ve Selçukluları Anadolu'dan atmak isteyen Bizans'ın, Romen Diyojen kumandasında hazırladığı ordu Malazgirt'te 26 Ağustos 1071'de Sultan Alparslan tarafından yenilince Anadolu'nun kapıları Türklere açıldı. Bu tarihten itibaren akın akın Anadolu'ya gelen Türkler burayı ikinci anayurt yaptılar. Bu zaferden sonra 5-6 yıl içinde Anadolu'nun büyük kısmı Türklerin oldu. Bu dönemde birçok devlet kuruldu. Malazgirt zaferinden XIV. yüzyıla kadar başta Maveraünnehir olmak üzere Harizm, Horasan, Azerbaycan ve İran'dan Anadolu'ya büyük Türk göçleri gerçekleşti.⁶³

Anadolu'nun Selçuklu hakimiyetine geçmesinden sonra gelen göçmenler arasında bulunan erenler Osmanlı dönemi de dahil olmak üzere bu yeni topraklarda tarikatlarını yaymaya başladılar. Selçuklu döneminde başlayıp Osmanlı döneminde de devam eden göçmenler arasında bulunan tasavvuf erenleri Anadolu'ya üç

⁶² Abdülkadir Özcan vd., **Osmanlı Ansiklopedisi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, C.I, s. 2. (Abdülkadir Özcan vd. tarafından hazırlanan bu ansiklopedideki siyasi tarih kısımlarının yazarı belli olmadığı için buralara yapılan atıflar kolaylık olması açısından bundan sonra kısaca **OA.** kısaltmasından sonra cilt ve sahife numaraları verilmek şeklinde gösterilecektir.

⁶³ **OA.**, C. I, s. 2-5.

merkezden gelmişlerdi. Bu merkezler Horasan, Erdebil ve Şirvan idi. Horasan Yesevîlik, Kübrevîlik ve Nakşibendiliğin, Erdebil Safevîliğin, Şirvan ise Halvetiliğin merkezi konumundaydı.⁶⁴

İşte bu erenler sayesinde Anadolu ve daha sonraki asırlarda Osmanlı devletinin fethettiği yeni coğrafyalar tasavvufî düşünce ile tanışmış oldu. Böylece bu dervişlerin yerleştiği yerlerde kendilerine bağlı göçmen grupların iskân edilip yerleşik hayata başlamaları da sağlanmış olmaktadır. Müslüman bir yerleşkenin cami ile başladığı bilinen bir gerçektir ki bu uygulamayı önce Peygamber Efendimiz (s.a.v) başlatmıştı. Diğer Müslüman fâtiler gibi Selçuklular da bir yeri fethettikleri zaman oranın en büyük kilisesini kılıç hakkı olarak camiye çevirmişlerdir. Bu camilere fethiye camileri denilir. Bunlardan Anadolu'nun birçok şehir ve kasabasında mevcuttur.⁶⁵ Bu camiler şehirlerin adeta kalbi durumundadır. Müslümanlar orada dînî ve sosyal her türlü ihtiyacını giderirler. Bu bakımdan olsa gerek şeyhler ve dervişler de tekke ve zaviyelerini henüz kurmadan önce camilerin çevresinde yerlerini almışlardır.⁶⁶ Nitekim günümüze kadar gelen birçok Selçuklu külliyesinde cami, medrese ve tekkenin bir arada bulunduğunu, hatta şifahane, imaret gibi sosyal kurumları da içine alan geniş mekânlar olduklarını biliyoruz. Bu müesseselerin etrafında oluşan çarşı ve mahalleler ise Müslüman şehrin diğer unsurları olmuştur. Böylelikle devlet ricali ve cemaat gerek ibadet için camiye geldiğinde, gerek beşerî ihtiyaçlarını karşılamak için külliyenin diğer bölümlerine uğradığında bir müderris veya bir şeyhle her zaman karşılaşma imkanına kavuşmakla ilmî ve rûhî meselelerine çözüm bulma imkânına kavuşmuş olmaktadır. Bu külliyeler sayesinde toplumda havas denilen âlim ve ârifle avam denilen halk tabakası, zenginle fakir, sultanlar ve devlet adamlarıyla tebaa tanışması ve kaynaşması gerçekleşmekteydi. Şüphesiz müderrisler ve şeyhlere bütün bu imkânları verenler ise kendilerine son derece saygı duyan sultanlar ve diğer devlet ricali idi. Devletin verdiği bu imkânlar sayesinde onlar da faaliyetlerini rahatça yapmaktaydı.

⁶⁴ Fatih Köse, **İstanbul Halvetî Tekkeleri**, İfav Yayınları, İstanbul 2012, s. 30-31.

⁶⁵ Osman Çetin, **Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı**, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s. 170.

⁶⁶ Çetin, **a.g.e.**, s. 173.

Selçuklular döneminde şehirlerde dikkat çeken dînî yapılar arasında ziyaretgâhlar da bulunmaktaydı. Burada medfun bulunan zatlar Anadolu'ya gelen ve buraların Müslümanlaşmasını sağlayan Türkmen şeyhleriydi. Bu kişiler veli kabul edilir ve ziyaret edilirdi. Bu Türkmen şeyh ve babalarının ziyaretgâh olan mezarları Ortaçağ Türkiyesi'nin her tarafını doldurmuş ve Anadolu'yu âdeta bir evliya diyarı haline getirmişti.⁶⁷ Bu durum gayet anlaşılabilir bir realitedir. Çünkü *"Büyük Selçuklular dönemi tasavvufun en değerli eserlerinin verildiği ve büyük tarikat kurucusu pirlere yetiştiği devirdir."*⁶⁸ Bu pirlere sayesinde Büyük Selçuklu toprakları tasavvufî düşüncenin tesiri altında kalmıştır. Bu sebeple Selçuklu'da sultan-sûfî ilişkilerinin dayanışma içinde seyrettiği rahatlıkla söylenebilir. Tarikatların bu dönemde ortaya çıkıp kurumsallaşması da bunun delilidir. Aksi takdirde sultanların desteği olmadan sûfîlerin kolayca müesseseseleşmelerine imkân olmazdı.

Selçuklular, İslâm dünyasının siyasi liderliğini ele aldıktan sonra Kur'an ve sünnete dayalı tasavvuf anlayışını koruma ve gelişmesine yardım etme hususunda gayret göstermişlerdir. Tuğrul Bey'den itibaren Selçuklu sultanları mutasavvıflara karşı büyük saygı göstermiştir. Tuğrul Bey dönemin şeyhlerinden Baba Tâhir-i Uryân'ın nasihatlerini dinler, Melikşah âlimlere ve şeyhlere bol ikramlarda bulunur, onların gönüllerini hoş tutmayı severdi. Nizâmülmülk de ulemaya ve sûfîlere büyük itibar gösterirdi. Horasan sûfliğinin görüşlerini temsil eden Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, hocası Nasrâbâdî'nin, "Tasavvufun aslı Kitap ve sünnete dört elle sarılmaktır" şeklindeki görüşünü devam ettirerek Selçuklular döneminin önemli âlim ve sûfisi Abdülkerîm el-Kuşeyrî'yi etkilemiştir. Kuşeyrî önce Ebû Ali ed-Dekkâk'tan, daha sonra Horasan'ın ünlü şeyhi Sülemî'den tasavvuf terbiyesi alarak yetişmiştir. Kuşeyrî'nin öğrencisi ve daha sonra Nakşibendiye adıyla anılan Hâcegân silsilesinin önemli bir halkası olan EbûAli el-Fârmedî, Kuşeyrî ile Gazzâlî'yi birbirine bağlayan köprü vazifesi görmüştür. Nîşâbur'da iken Ebû Ali el-Farmedî'nin sohbetlerine katılan Gazzâlî hayatının son zamanlarında tam manasıyla tasavvufa yönelmiştir. Tasavvuf onunla birlikte yeni bir döneme girmiş ve İslâm

⁶⁷ Çetin, a.g.e., s. 179.

⁶⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, "Derviş Devlet", *Altınoluk*, Eylül 1999, sy. 163, s. 20,

kültüründe âdeta resmî bir hüviyet kazanmıştır. Nizâmiye medreselerinin müderrisleri ve öğrencileri arasında sayıları çok az olmakla birlikte tasavvufa yönelenler de olmuştur. Bu müderrislerden biri olan Ahmed el-Gazzâlî tasavvufî yönü kardeşinden çok daha ileride önemli bir şahsiyettir. Bağdad Nizâmiye Medresesi'nde Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin talebesi olan Yûsuf el-Hemedânî, Ebû Ali el-Farmedî'ye intisap edip onun müridi olmuş, Irak, Horasan ve Mâverâünnehir'de halkı irşad etmiştir. Yusuf el-Hemedanî, Abdullah Berkî, Hasan Endâkî, Ahmed Yesevî ve Abdülhâlik-ı Gucdüvanî gibi dört büyük halife yetiştirmiştir. Yeseviyye tarikatını kurarak Türkler arasında İslâm'ı yayan Ahmed Yesevî, Haydarîlik ve Bektaşilik üzerinde de etkili olmuştur. Abdülhâlik-ı Gucdüvanî'nin kurduğu Hâcegân tarikatı XIV. yüzyıldan sonra Bahâeddin Nakşibend'e nisbet edilerek Nakşibendiyye adını almış, Türkler arasında en yaygın tarikat haline gelmiştir. Kadiriyye tarikatının pîri Abdülkadir-i Geylanî, Selçuklular devrinde Bağdat'ta yaşamıştır. Kurduğu tarikat sonraki dönemlerde Kuzey Afrika'dan Çin'e ve Anadolu'ya kadar İslâm dünyasının hemen her tarafına yayılmıştır. Selçuklular devrinde ülkenin çeşitli yerlerinde zaviye ve hankahlar inşa edilerek sûfîlerin hizmetine verilmiştir. Aynı amaç için kullanılan ribatlar, sûfîlerin barınma ve eğitim merkezleri olmanın yanında seyahat eden âlimler ve talebeler için konaklama mekânları görevini de sürdürmüştür. Selçuklular döneminde inşa edilenlerle birlikte sûfîlere ait ribatların sayıları artmıştır. Sadece Sultan Melikşah devri ve sonrasında yapılan ribatların sayısı otuz beş civarındadır.⁶⁹

Selçuklunun egemen olduğu asırlara tasavvuf tarihi açısından bakıldığında tasavvufî düşüncenin sistemleştiği, ekolleştiği ve tarikatlaştığı görülmektedir. Yine günümüzde İslâm dünyasında yaygın olan tarikatların kurucularının bu zamanda yaşadığı bilinmektedir. Bu asırlarda bazı tarikatlar Anadolu dışında kurulup sonradan Anadolu'ya gelmişler, bazıları da Anadolu'da kurulup daha sonraki zamanlarda İslâm ülkelerine uzanmışlardır.⁷⁰

⁶⁹ Ahmet Yaşar Ocak, "Selçuklular", *DİA.*, C. XXXVI, s. 376-377.

⁷⁰ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, s. 14. Anadolu dışında kurulup Anadolu'ya gelen, Anadolu dışında kurulup Anadolu'ya gelemeyen ve Anadolu'da kurulan tarikatlar ve ana tarikatların kolları için bkz. Kara, **a.g.e.**, s. 15-17.

Eyyubî ve Memlûklü sultanları da sûfilere iltifat etmekteydiler. Bu sebeple birçok tasavvuf ricali Mısır'ı tercih ediyorlardı. Hac veya tahsil maksadıyla doğuya gelen pek çok âlim ve sûfinin Mısır'daki verimli ortamı görmesi burada kalmalarını sağlıyordu. Mısır tasavvufu deyince akla gelen ilk sûfilere Seyyid Ahmed el-Bedevî bunlardan biri idi. Murâbitlardan sonra Muvahhidlerin iktidara gelmesiyle birlikte ailece Fas'tan ayrılıp Mekke'ye yerleşen Seyyid Ahmed el-Bedevî'nin aldığı manevi bir emirle (v. 675/1276) Mısır Tanta'ya gitmesi de Mısır'daki verimli ortamın bir neticesi idi. Çünkü o Mısır'da tasavvufî hareketin başlangıcında etkili olan üç etkili sûfi Ebû Medyen Tilimsânî (v. 594/1197), Abdüsselam b. Meşîş (v. 625/1228) ve Ebü'l-Feth el-Vâsîti (v. 632/1234) ile irtibatlı idi.⁷¹ Zeyniyye tarikatının kurucusu Zeynüddin el-Hafî'nin halifelerinden ve aynı zamanda ünlü Hanefî fakihlerinden olan Kemaleddin ibnü'l-Hümâm'ın (v. 861/1457) Melikü'l-Eşref Barsbay tarafından 829/1426 yılında kurulan Eşrefiye Medresesi/Hankahı'nın müderrisliği ve şeyhliğine getirilmesi, İbnü'l-Hümâm'ın halifelerinden Allâme Seyfüddin b. Kutluboğa'nın (v. 881/1477) Sultan Kayıtbay nezdinde önemli bir itibara sahip olması⁷² ve Sultan Kayıtbay'ın Halvetiyye şeyhi Muhammed Demirtaşî'yi (Abdurrahman b. Ece Beg) 884/1480 yılında beraber hac yaptığı sırada yıldırım düşmesi sonucu minaresi yanan ve hasar gören Mescid-i Nebevî'yi tamir edecek ustalara nezaret etmesi için Medine'ye göndermesi⁷³ Memlûklü sultanlarının meşayihle olan güven ve hürmetini göstermektedir. Yine Mısır ümerasının zaviye inşası konusunda birbirleriyle yarıştıkları, her taifenin bir zaviyesinin olduğu, bu dervişlerin büyük bir kısmının Acemlerden irfan ve edep sahibi tasavvuf yolunun âdâbını bilen kimseler olduğu bildirilmektedir.⁷⁴

Memlûklü siyasi birikiminin yanında ilmî ve tasavvufî mirasını da devralan Osmanlı Devleti'nin Hicaz, Mısır ve Kuzey Afrika'daki verimli ilmî ve tasavvufî

⁷¹ Derya Çakır Baş, "Bedeviyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 548-550.

⁷² Reşat Öngören, "Zeyniyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 862.

⁷³ Semih Ceyhan, "Halvetiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 711.

⁷⁴ İbn-i Battuta, **Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve'l-acâibi'l-esfâr (Büyük Dünya Seyahatnamesi)**, Haz. Muhammed b. Muhammed b. Cüzeyy el-Kelbî, Çev. Muhammed Şerif Paşa, Sad. Mümin Çevik, Ali Murat Güven, Yeni Şafak Kültür Armağanı, s. 45.

hayatı devam ettirdiği ve bu hizmetler için kurulan vakıf eserlerini ihya için çaba gösterdiği bilinmektedir. Yavuz Sultan Selim'in Şam'daki Muhyiddin-i Arabî'nin merkadinin bulunduğu yer üzerine cami, imaret ve sairvakıf eserleri yaptırması ve zamanla harap olan yerlerinin tamir ettirilmesi, Memlûklu sultanlarının kurduğu hayrî vakıflar ve tasavvufî hizmetlerin yürütüldüğü dergâhlar ve bunların evkafının himaye edilmesi bunu göstermektedir.⁷⁵

Memlûklu Sultanı Kayıtbay'ın himayesini gören ve Mısır'ın Osmanlıların eline geçmesinin ardından 929/1523 yılında vefat eden Halvetiyye şeyhlerinden Pir Muhammed Demirtaşî'nin kabri Osmanlıların Mısır'da inşa ettirdiği ilk eserlerden olan caminin içinde kalmıştır.⁷⁶ Yavuz Sultan Selim İbrahim Gülşeni'yi ziyaret etmiş, Müeyyediyye Camisi yanındaki Bâbü'z-Züveyle'de 926-931/1519-1524 yılları arasında ilk Gülşeni dergâhı inşa edilmiştir.⁷⁷

XIII. Asırda Anadolu Selçuklu Devleti, siyasi, içtimaî ve iktisadi buhranlar içinde idi. Topraklarını şart ve verasete bağlı olarak, liyakat ve kabiliyet esaslarına göre parçalamış, alpler, gaziler, erenler, ulema ve dervişlere teslim ve tevdi etmiş olan bu devlet, zamanın ve çağın şartları icabı idari, askeri ve iktisadi hayatını tasavvufî müesseselerin düzenlediği ve rol oynadığı bir temel üzerine bina etmişti.⁷⁸ Anadolu Selçuklu sultanlarının âlim ve sûfîleri himaye politikası Moğol istilasının tesiriyle batıya doğru oluşan göçlerde bu zümrelerin Anadolu topraklarını tercih etmelerinin en önemli nedenlerindendi. Nitekim 1242 yılında Erzurum'u alan, Sivas ve Kayseri'yi yağma eden Moğol istilacılarının doğurduğu tahribat ve huzursuzluk yüzünden doğu illerinden Batı Anadolu'ya her sınıf ve meslekten âlim, şair, zanaat erbabı ve tasavvuf ehli göç etmişti. İran, Mısır ve Kırım medreselerinden gelmiş müderrisler, Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisine mensup devlet adamları ve idareciler yanında cemiyet hayatını fikrî mihverleri etrafında şekillendiren Evhadüddin Kirmânî (635/1237), Muhyiddin Arabî (638/1240), Necmeddin Dâye (654/1256), Ahî Evren (660/1262), Sadreddin Konevî (673/1275), Mevlana Celaleddin-i Rumî (672/1273), Fahrüddin Irakî (682/1283) ve Müeyyedüddin Cündî (700/1301) gibi

⁷⁵ BOA. A. DVN. SMHD.d., 64/539.

⁷⁶ Ceyhan, **a.g.m.**, s. 711-712.

⁷⁷ Ceyhan, **a.g.m.**, s. 712.

⁷⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s. 4.

mutasavvıfların bulunuşu da dikkate alınırsa Anadolu'daki dînî-tasavvufî hayatın canlılığı daha iyi anlaşılır.⁷⁹

Bilhassa Sultan Alaaddin zamanında Anadolu'da birçok şeyh ve veli vardı. Zira Sultan Alaaddin şeyhleri ve dervişleri severdi. Onları çok sevdiği için bütün şeyhler onun ülkesinde toplanırlardı.⁸⁰ Selçuklu sultanlarının Moğol istilasından kaçan Türkistanlı ve İranlı bilgin ve mutasavvıfları ülkelerine buyur etmeleriyle Konya, Kayseri, Aksaray ve Sivas gibi Selçuklu kentleri İslâm dünyasında tasavvufî düşüncenin en parlak merkezleri olmuştu.⁸¹ Anadolu'ya gelen şeyhlerden Şihâbüddin es-Sühreverdî'nin İşrakîyye felsefesiyle Nasırüddin et-Tûsî'nin düşünceleri şehirlerde kabul görürken İbn Arabî de aydın çevrelerde etkili olmuştu. Onun yorumcusu Sadreddin Konevî Türk düşüncesinde İbn Arabî sisteminin yerleşmesinde başlıca rol sahibi idi. Tasavvufî düşünce böylece Sünni ulema arasında yerleşmiş bir gelenek olmuştu.⁸²

XIII. yüzyıl bir yandan Ehl-i sünnet tasavvufunun gelişip kurumlaştığı, bir yandan da Kalenderî, Haydarî gibi Şia firkalarının tasavvufî örtü ile faaliyet gösterdiği, özellikle Horasan bölgeleriyle Yemen taraflarında Şia nüfuzu altındaki yerlerde Hasan Sabbah'ın geliştirdiği Bâtınîlik cereyanı ile İhvân-ı Safâ'nın teşkilatlandığı bir yüzyıldı.⁸³

Bununla birlikte Anadolu Selçuklularında heteredoks tasavvufî akımlara karşı mücadele de edilmekteydi. Moğol istilasından üç yıl önce, 1240 yılında Orta Anadolu'da Vefâiyye Şeyhi Baba İlyas'a bağlı Baba İshak adlı bir derviş ilk Türkmen isyanını başlatmıştı.⁸⁴ Birçok fitne çıkaran Baba İshak'a bağlı isyancılar son olarak Kırşehir vilayetinde bulunan Malya sahrasında toplanmışlardı. Orada yapılan muharebeyi askerler kazandılar.⁸⁵ İbn Bîbî'nin verdiği bilgiye göre Malya sahrasında

⁷⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 5-6.

⁸⁰ Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 10.

⁸¹ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 207.

⁸² İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)**, s. 207.

⁸³ Yılmaz, **a.g.e.**, 131.

⁸⁴ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)**, s. 195.

⁸⁵ İbn-i Bîbî, **Selçuknâme**, Çev. Mükrimin Halil Yınaç, Haz. Refet Yınaç, Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015, s. 167-170.

vukubulan muharebede bir hamlede dört bin Haricinin öldürülmesi⁸⁶ isyanın büyüklüğünü göstermektedir. Bu sırada Selçuklu sultanının kalelerin muhafazası için Kubâdâbad'dan Erzenü'r-Rûm tarafına gönderilen askerlerin geri dönmesini, eğer dönmezlerse devlet ve saltanatın elden gideceğini ferman buyurması⁸⁷ ise yaşanan krizinin derinliğini ortaya çıkarmaktadır. Bastırılan ayaklanmadan kaçan Babaîler denilen Rafizî dervişler Türkmen gruplarının yerleştiği Batı sınır (uç) bölgelerine gitmiş ve orada Türkmen beyleri kendilerine kucak açmıştır. Bu Babaî şeyhlerinden Sarı Saltuk 1261'de Bizans'a kaçan II. İzzeddin Keykavus'un arkasından kırk kadar Türkmen obasıyla Bizans sınırlarında bulunan Dobruca'ya yerleşip Moğol Emiri Nogay'ın himayesine girmiştir.⁸⁸ Bütün bu sıkıntılara rağmen Anadolu Selçukluları devrinde sultanların kendilerine tabi olan meşayih ve dervişlere kucak açmaları ve onların ülkenin her yerinde tekkelerini kurmalarına izin vermeleri Anadolu'nun İslâmlaşmasına büyük katkısı olmuştur.⁸⁹

XIII ve XIV. yüzyıllar aynı zamanda Anadolu'ya komşu Kırım ve Kafkasların Maveraünnehir, Horasan ve Irak bölgesi tasavvuf düşüncesiyle filizlendiği yüzyıldır. Bu coğrafyada hüküm süren Altınordu Devleti'nin Sultanı Berke'nin, Şeyh Necmüddin el-Kübrâ'nın halifelerinden Şeyh Şemseddin el-Bâherzî'yi ziyareti sırasında Müslüman olmasıyla birlikte ülkesinde âlim ve şeyhleri himaye etmesi sonucunda İslâmiyet Altınordu'nun hakimiyetindeki halkların Müslümanlaşmasına sebep olan amiller arasında olmuştur.⁹⁰

İbn Battuta'nın hatıratına bakıldığında XIV. yüzyılda hüküm süren bir diğer Altınordu Sultanı Özbek Han'ın saltanatı döneminde de şeyhlerin devlet nezdinde itibarlı kişiler olduğunu, bunların yönetimindeki zaviyelerin bu coğrafyada itibarlı müesseseler olarak önemli hizmetler yaptığını görüyoruz. Özbek Han'ın İbn-i

⁸⁶ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s. 170.

⁸⁷ İbn-i Bîbî, **a.g.e.**, s. 169.

⁸⁸ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)**, s. 195.

⁸⁹ Tekke ve Zaviyelerin Anadolu'nun İslâmlaşmasındaki katkıları hakkında geniş bilgi için bkz. Çetin, **a.g.e.**, s. 183-190.

⁹⁰ Berke'nin Müslüman oluşu ve bunun Kafkasya'nın İslâmlaşmasına katkıları ve bu gelişmenin Altınordu, İlhanlı ve Memlûklü arasındaki siyasî ve askerî ilişkilere tesiri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Özsaray, **Çerkeslerin İslâmlaşması, (Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslâmiyetin Kuzey Kafkasya'ya Girişi)**, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 160-164.

Battuta'yı kabulünde verilen yemeğe şeyhler, kadılar, fakihler, şerifler ve dervişler de katılmışlardı.⁹¹

İbn Battuta gerek Anadolu'daki gerekse Altınordu'daki seyahatinde zaviyelerde misafir olarak kalmış ve şeyhlerle tanışmıştır. İbn Battuta seyahatnamesinde Anadolu'dan Kırım'a geçtiğinde Horasanîzâde adlı bir şahsın yaptırdığı zaviyede kaldığını, orada şeyhin yakın ilgi gösterdiğini ve gerek halkın gerekse belde kadısı, hatip ve hocaların kendisini ziyarete geldiklerini,⁹² Azak şehrinde Bıçakçı Ahî'nin ileri gelen kişilerden olduğunu ve gelen gidene yemek yedirdiğini,⁹³ Macar adlı şehirde Rufaiyye tarikatından Iraklı Şeyh Muhammed Betâihî'nin zaviyesinde kaldığını, burada Arap, Fars, Türk ve Rum dervişlerinden evli ya da bekâr yetmiş kadar mürid kaldığını, sultanın ve hatununun şeyhe ihsanda bulduklarını ve onun ziyaretiyle teberrük ettiklerini,⁹⁴ Altınordu Devleti'nin başkenti Saray'da Şeyh Hacı Nizamüddin ve Numânüddin-i Harezmî'nin birer zaviyelerinin bulunduğunu, Sultan Özbek Han'ın her Cuma Numânüddin Harezmî'yi ziyaret ettiğini ve Saraycık şehrinde yine Şeyh Atâ adlı yaşlı bir Türk'ün zaviyesi olduğunu aktarır.⁹⁵ Başkent Saray'da on üç tanesi Cuma mescidi olmak üzere İbn Battuta'nın ifadesiyle sayılamayacak kadar mescidin bulunması⁹⁶ ülkenin manevi hayatının zenginliğini gösterir ki bunda hiç kuşkusuz ulema ile birlikte sultanların himaye ettiği şeyhlerin büyük payı olduğunu düşünüyoruz.

İşte asr-ı saadet'ten itibaren İslâm coğrafyası sınırları içerisinde kurulan devletlerin yöneticileri ile meşayih arasında oluşan bu ilişkiler Osmanlıları ortaya çıkaran tarihi süreçte olgunlaşarak Anadolu'nun batısında kurulan ve altı asır boyunca İslâm'ın bayraktarlığını yapan Osmanlı Devleti'ne fikrî birikim olarak miras kalmıştır. Bu fikrî birikim ise Devlet-i Aliyye'nin/Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında etkili olmuştur.

⁹¹ İbn-i Battuta, **a.g.e.**, s. 249.

⁹² İbn-i Battuta, **a.g.e.**, s. 240.

⁹³ İbn-i Battuta, **a.g.e.**, s. 243.

⁹⁴ İbn-i Battuta, **a.g.e.**, s. 245.

⁹⁵ İbn-i Battuta, **a.g.e.**, s. 271.

⁹⁶ İbn-i Battuta, **a.g.e.**, s. 270.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında gazi derviş sultanlar ile onların altında sıralanan ilmiye, kalemiye, askeriye ve halk sınıfları ile meşayih arasında son derece yoğun ilişkiler oluşmuş ve bu ilişkiler en alt tabakadan en üst tabakaya kadar tüm topluma bir şekilde sirayet etmiştir. O halde Osmanlı'da devlet-tekke ilişkilerinin niçin bu denli yoğun ve köklü olduğunu anlamak için öncelikle toplumu siyasi, idari, mali, askeri ve sosyal yönden doğrudan etkileyen ve bunun sonucunda ilim, edebiyat, sanat, mimari ve musiki gibi fert ve toplumu techiz ederek bir medeniyet inşasını sağlayan alanlarda öncü insanların yetişmesini ve kalıcı eserler vermelerini doğuran devlet ve tekke anlayışındaki müşterek fikrî temellerin neler olduğunun ortaya konması gereklidir. Devlet-tekke dayanışması ile vücut bulan bu fikir birliğine geçmeden önce yukarıda tarihî süreç içerisinde değindimiz sultan-sûfî ve devlet-tekke arasındaki ilişkileri belirleyen temel parametrelerin kategorize edilmesi ve bu sınıflamanın Osmanlı'daki yansımalarını belirtmemiz lazımdır. Düşüncemize göre yukarıda özet olarak verdiğimiz uzun tarihî süreçte devlet-tekke ilişkilerini belirleyen temel parametreler şunlar olmuştur:

1. Kur'an'da geçen "*Ve teâvenû ale'l-birri ve't-takvâ velâ teâvenû ale'l-ismi ve'l-udvân./ İyilik ve takvada yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın*"⁹⁷ emri gereğince sultanlarla sûfîlerin dayanışması ve "*...Ve kelimetullahi hiyel ulyâ.../ Allah'ın kelimesi en yücedir*"⁹⁸ ayeti gereğince i'lâ-yı kelimetullah/Allah'ın kelimesini yüceltmek, yani İslâmiyeti yaymak amacıyla hedef birlikteliğine gitmeleri ve bu uğurda ortaklaşa gayretleri.

2. Sûfîleri seven ve himaye eden sultanların ve devlet adamlarının fethedilen toprakların vatan edinilmesi ve milletleşme hedefleri doğrultusunda siyasi, idari, iktisadi, içtimaî ve halkın eğitimi gibi hususlarda onların birikiminden ve toplum üzerindeki nüfuzundan istifade etme istekleri.

3. Sosyal meselelere ilgi duyan sûfîlerin yaşadıkları devletin idaresini kolaylaştırmak ve irşad faaliyetlerinde siyasi ve iktisadi yönden himaye görmek için sultanlara ve devlet adamlarına yakınlaşma istekleri.

⁹⁷ Mâide, 5/2.

⁹⁸ Tevbe, 9/40.

4. Az da olsa bazı s filerin sultanlara ve devlet adamlarına itaat etmekle birlikte irşad sırasında onlara karşı mesafeli durmayı ve kendi imkânlarıyla hizmet etmeyi tercih etmeleri.

5. Sultanların siyasi kaygıları, kimi s filerin devlet açısından zararlı görülen görüşlere sahip olmaları, icazeti olmayan sahte şeyh ve dervişlerin halkın d n  duyularını istismar edip çıkar temin etmeye yönelik faaliyetleri, devletin geleneksel çizgisine uymayan ilhad hareketleri ve payitahtın otoritesine başkaldırma gibi sebepler dolayısıyla bu kesimlere karşı ferd  ve topluca baskıcı politika izlemeleri ve ceza  tedbirler alma cihetine gitmeleri.

Tarih akan bir süreç ve olaylar da sebep sonuç bakımından benzerlik gösterdiğine göre Osmanlı dönemi devlet-tekke ilişkilerinde de bu parametrelerin hepsinin geçerli olduğu örneklere rastlamak mümkündür diyebiliriz. Ancak Osmanlı kuruluş döneminde birinci ve ikinci parametre ilk sırada devrede iken diğer dönemlerde bütün parametreler de vaki olmakla birlikte yine de genellikle birinci ve ikinci parametre daha çok geçerliliğini sürdürmüş ve bilhassa XIX. yüzyılda devletin yeniden reorganizasyonu sırasında bu iki parametre ilişkilerde ana belirleyici durumunda kalmıştır.

Bir de k mil şeyhlerin s filerin devlet adamlarıyla kurduğu ilişkide niyete dikkat çektiklerine şahit olmaktayız. XIX. yüzyılda yaşayan Nakşibendi şeyhlerinden Seyyid Sıbgatullah Arvas  s filerin siyaset adamlarıyla ilişki kurmasını “*Onları kendi ahl kına evireceksen beraber ol. Eğer onlar seni ahl kına evirecekse beraber olma*”⁹⁹ sözünde ortaya koyduğu şarta bağlamıştır. Çünkü tasavvufun amacı ahl k  güzelleştirip Hakk'ın rızasına kavuşmaktır. Doğrudan siyaset yapmak değildir. Bu şarta baktığımızda irşad temelli ahl k  güzelleştirmeye dönük ilişkiye cevaz verildiği ve ikb l amaçlı ilişkiye ruhsat verilmediği anlaşılmaktadır. Nakşibendiyye şeyhlerinden Sıbgatullah Arvas 'nin irşad amacına dönük olarak onay verdiği bu yaklaşımının kaynağını aynı tarikatın büyüklerinden Ubeydullah Ahrar'da da görmekteyiz. Ona, padişahlarla temasa geçmesinin sebebi sorulunca “*Halkı onların*

⁹⁹ Seyyid Sıbgatullahi'l-Arvas , **Minah**, Haz. Molla Halid-i  leki, ev. Yahya Pakiş, Menzil Kitabevi, s. 51.

zulmünden korumak” diye açıklamış, birçok defa savaşın eşiğine gelen mirzaları böylece barıştırmak suretiyle halkı önemli facialardan korumuştur.¹⁰⁰

Kuşkusuz bu parametrelerin tercih edilmesinde ve aynı minvalde devam ettirilmesinde bir tarikat geleneği disiplininin bahsetmek zordur. Bunların seçiminde daha çok şeyhin kişisel tercihi ön planda gibi gözükmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, Bayramiyye şeyhlerinden Şeyh Mecdüddin İsa (v. 937/1530) daha önceki Bayramî şeyhlerinin aksine başta Kanûnî Sultan Süleyman olmak üzere iktidar mensuplarına karşı mesafeli durmayı tercih ederken yerine geçen oğlu Şeyh İlyas babasının aksine Osmanlı yöneticileriyle yakın ilişki kurmuş ve *Nûriyye* isimli eserini Manisa’da şehzadelik yaparken tanıştığı II. Selim’e sunmuştur.¹⁰¹

Osmanlı’da kuruluştan beri mevcut olan ve XIX. yüzyılda da varlığını devam ettiren kuruluş ideali çizgisindeki dayanışma esaslı devlet-tekke ilişkilerini arşiv belgeleri ışığında incelerken, yine bu temeldeki ilişkilere zarar veren ilişkileri de masaya yatıracağız. Yalnız Osmanlı’da devlet-tekke dayanışmasının niçin belirleyici unsur olduğunu anlayıp kavramak için öncelikle bu ilişkilerin fikrî temellerini ortaya koymak gereklidir. Ayrıca Osmanlı Devleti’ne devlet-i aliyye/yüce devlet vasfı kazandıran bu temel değerler ve kuruluştan beri etkin bir müessese olan tekkenin buna katkısı ne idi? Şimdi bunları sırasıyla inceleyebiliriz:

¹⁰⁰ Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, **Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 616.

¹⁰¹ Haşim Şahin, “Bayramiyye”, **Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 826-827.

1.2. DEVLET-İ ALİYYE'NİN FİKRÎ TEMELLERİ

1.2.1. İslâm Devleti ve İslâm Ülkesi

Tarihçi Naîmâ'nın anlayışına göre Osmanlı Devleti ümmet birliği şuuruна sahiptir. Bu devlette Türk, Arap, Çerkes, Laz, Arnavut, Boşnak vs. milletler yok, Osmanlı vardır. Hâkim millet Türkler olmasına rağmen akla ilk gelen şey İslâm ümmeti ve Osmanlı Devleti'dir.¹⁰²

Devlet-i Aliyye, Osmanlı tarihçilerinin müşterek tavsiflerine göre daima yaşaması gereken bir devlettir. Naîmâ gibi Subhî de bu devleti, “dâimü'l-karar”¹⁰³, “ebediyyü'd-devâm”¹⁰⁴, “dâimü'l-kıyâm”¹⁰⁵ ve “ebediyyü'n-nizâm”¹⁰⁶ olarak vasıflandırır. Bu düşünce devletin son dönemlerine kadar hep var olagelmıştır. Fakat zamanla devletin temel ilkelerinin uygulanmasında görülen gevşeklik ve zamanın gereklerine göre yeni tedbirler almada gösterilen zaaflar sebebiyle gerileme ve çöküş başlayınca bu hâlden çıkış için çareler aranmaya başlanmıştır. Rusya üzerine tekrar cihad ve gaza için Sadrazam Yusuf Paşa'ya hitaben sâdır olan 16 Rebûlâhir 1224 (31 Mayıs 1809) tarihli fermanında da Osmanlı ülkesi için “Memâlîk-i İslâmiyye” ve Osmanlı Devleti için de “Devlet-i İslâmiyye” tabirleri kullanılmıştır.¹⁰⁷

Yukarıda geçen fermana yazılı olduğu üzere İslâm'ın namını yeryüzünden kaldırmak isteyen din düşmanına karşı padişahın çözümü de tekrar bütün Müslümanlar olarak İslâm'a sarılmaktan geçmektedir.¹⁰⁸

Osmanlı'da askeri mağlubiyetlerin alınmasıyla birlikte devlet ricali arasında bunun sebepleri sorgulanmaya başlanmıştır. İbn Haldun'un tarih felsefesine göre devletler de doğar, büyüyüp gelişir ve sonra yıkılır.¹⁰⁹ Acaba Osmanlı da bu akıbete mi uğrayacaktı? Osmanlı Devleti'nin, devlet-i aliyye/yüce devlet ve devlet-i ebed-

¹⁰² Ali Coşkun, **Osmanlı'da Din Sosyolojisi -Nâimâ Örneği-**, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 60.

¹⁰³ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, **Subhî Tarihi**, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 7.

¹⁰⁴ **Subhî Tarihi** (Mesut Aydın neşri), 12.

¹⁰⁵ **Subhî Tarihi** (Mesut Aydın neşri), 14.

¹⁰⁶ **Subhî Tarihi** (Mesut Aydın neşri), s. 44.

¹⁰⁷ **Câbî Târihi** (Mehmed Ali Beyhan neşri), C.I, s. 453-454.

¹⁰⁸ **Câbî Târihi** (Mehmed Ali Beyhan neşri), C. 1, s. 454.)

¹⁰⁹ İbn Haldun, **Mukaddime I**, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 352-357.

müddet/ebediyete kadar yaşayacak devlet olduğuna inanan görüşte olanlar çözümü temellerdeki ilkelere bağlı olmak kaydıyla çağın getirdiği ilim ve fenne uygun olarak devletin yeniden yapılandırılması gerektiği görüşünü ileri sürmekteydiler. Yani bir silkinme ve yenilenme zaruri hâle gelmiştir düşüncesi yetkililer ve problemlere çare arayanların ortak fikri gibi idi. Nitekim son anlara kadar bu görüşte olanlar hilafet ve dinin birleştiriciliğini (ittihad-ı İslâm/İslâm birliği) hem Osmanlı Devleti'nin hem de onun varlığına ümitle bakan diğer Müslüman toplumların kurtuluşu için tek çare görmüşlerdir. Özellikle II. Abdülhamid dönemi, kendisi gibi düşünen âlim ve şeyhlerin de desteğiyle bu arayışın uygulanmak istendiği ancak Batılılaşma rüzgarının tesirinde kalan "aydın" gruplar tarafından akamete uğratıldığı bir dönem olmuştur.

1.2.2. Gaza Ruhu

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Selçuklularının Moğol istilasının getirdiği baskı sonucunda merkezî otoritesini kaybetmesinin ardından zamanla yerini kendi otoritelerini kurmaya başlayan beyliklere bıraktığı görülür. Moğol baskısından kaçan Türkmen grupların yerleşmeye başladığı Batı uç bölgeleri Türkmen beylerinin kontrolüne girdikten sonra Bizans'ın elinde bulunan şehirleri ele geçirmek için yeni fetih harekâtlarına sahne olmuştur. Bu fetih harekâtlarını motive eden ana düşünce ise gazadır. Bundan dolayı İnalçık, uç beyliklerindeki uç kültürü denilen hayat tarzının onları hinterlanddan bariz çizgilerle ayırdığını ve bu kültüre ise İslâmî gazanın hâkim olduğunu belirtir.¹¹⁰

Bizans'a karşı verilen bu kutsal savaşta halk çeşitli kökenlerden gazi önderlerin çevresinde toplanmışlardır.¹¹¹ Kuşkusuz bu gazi beylerin gaza vakti dışında ilim ve irfan sahibi zatlarla irtibatları vardı ve onları desteklemekteydiler. Ulema ve meşayihden oluşan bu manevi önderler gaza ruhunu ateşlemekte ve İslâmî hayat tarzını topluma benimsetmeye çalışmaktaydılar. Şurası bilinmektedir ki uçlarda yerleşik bulunan halkın da buna ihtiyacı vardı. Çünkü hareket kabiliyeti olan

¹¹⁰ Halil İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 49.

¹¹¹ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)**, s. 12.

göçebelerle merkezden kaçan siyasi muhalifler, Rafizîler ve maceracıların kaçıp sığındıkları uçlarda etnik bakımdan çok karışık bir yapı bulunmaktaydı.¹¹²

Buralara yerleşen insanların göçebe kültürüne sahip insanlar olduğunu bildiğimize göre haliyle bunlar üzerinde göçler sırasında içlerinde bulunan ve halk kültürüyle içiçe olan şeyhlerin ve dervişlerin etkisinin olduğunu söylemek hiç de yabana atılacak bir düşünce değildir. Bilhassa halk kültürüne sahip olan sözel anlatıya önem veren bu göçebeler üzerinde içlerinde bulunan dervişlerin naklettikleri menkıbelerin tesirinin fazla olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, dağılan Selçuklulardan sonra ortaya çıkan beylerin teşkilatlı güçlere olan ihtiyacı¹¹³ kendi nüfuz alanlarında otorite sağlamak isteyen beyler için tekkelerden istifade etmeyi zorunlu kılmıştır. Çünkü Ebû Zer el-Gıfarî'nin tavrında da görüldüğü gibi daha kuruluş devirlerinden beri sosyolojik ve psikolojik bir olgu olarak bilindiği üzere tasavvufi hayatın kurumu olarak ortaya çıkan ribatlar ve tekkeler siyasi çekişmeler ve parçalanmışlıktan bunalan insanlar için küçük ve büyük cihadı birleştirerek yaşadıkları yerler oluyor, burada Allah için mücahede edilerek manevihuzura vesile oluyorlardı. Tamamen dünyevîarzu ve hırsların şekillendirdiği fert ve cemiyet hayatında oluşan bencilliğin bir süre sonra toplumu parçalanmaya götürdüğü bir vakıadır. Böyle bir toplumda siyasi otoritenin sağlanması da ister istemez güç olacaktır. İşte bu durumda insanların aşırı hırsları sonucunda kontrolden çıkan nefislerini terbiyesi gerekli hale gelmektedir ki bunu kendi usûllerine göre önce fertlerde sonra da onlardan oluşan toplumda sevgi ve yardımlaşma ile başaran şeyhler siyasilere de ilham kaynağı olmaktaydılar. Tekkeler etrafında toplanan ve sosyal yapıda örgütlü olarak sevgi ve dayanışma içerisinde olan sûflerin başında bulunan şeyhlerin bu yapıcı rolü onların önemini artırmakta ve dolayısıyla birer manevi lider olarak şeyhlerin etkilediği kişiler arasında sultanlar, beyler ve eşraftan insanların da bulunmasını sağlamaktaydı. Nitekim, bu güçleri sayesinde, toplumun bütün tabakaları ve özellikle meslek teşekküllerini etkisi altına alan şeyhlerin kendilerine bağlı olan devlet büyükleri ve zenginlerin siyasi ve mali destekleriyle toplum içersindeki mevkilerini daha da

¹¹² İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 49.

¹¹³ Gündüz, **a.g.e.**, s. 10.

kuvvetlendirdikleri belirtilmektedir.¹¹⁴ Bu meyanda, Sultan Veled'le (v. 712/1312) birlikte Mevlevilerin Anadolu'da hüküm süren beyliklerle yakın temasa geçip özellikle bey ailelerine nüfuz etmeleri ve Sünni olmayan unsurların tesirlerini hafifletmeleri¹¹⁵ Anadolu'da Kur'an ve sünnete dayalı İslâmî anlayışın yerleşmesinde meşayih-sultan ilişkilerinin ve bütün coğrafyaya yayılan tekkelerin önemini ortaya koymaktadır. Osmanlı'nın kuruluşu öncesi zamanlarda Anadolu'da meydana gelen Moğol istilasını ve bunun doğal bir sonucu olarak batıya doğru olan göçlerde yalnız göçebeler değil Türk-İslâm dünyasının her tarafından gelen şehirli unsurlar da bulunuyor ve bunların arasında âlimler, şeyhler ve zanaat sahibi muhacir kabileleri bulunuyordu.¹¹⁶ Tabiidir ki muhacir âlim ve şeyhler dinî bir görev olarak İslâm'ı buralarda yayma işiyle meşgul olacaklardı. İşte İslâmî esaslar çerçevesinde ve kendilerine has tasavvufî terbiye metotlarıyla fert ve toplumu olması gereken tabii şekline döndürmeyi ve yeniden inşa etmeyi kendine misyon edinen şeyhler ve dervişler kurdukları tekkeler ve zaviyelerle tüm katmanlarıyla toplumu kuşatıcı ve kucaklayıcı olmuşlar ve gaza ruhuyla yeni kurulan devlete mensupları vasıtasıyla katkıda bulunmuşlardır. Çünkü buldukları çevrede gaza etmeden yaşayabilmeleri mümkün değildir.

Tekkeler, Moğol istilaları ile sarsılmış içtimaî sancılar içinde kıvranan insanlar için kurtarıcı birer sığınak¹¹⁷ müesseseleri olmakla birlikte zamanla sosyal baskıların doğal bir neticesi şeklinde ortaya çıkan tercih olmaktan öteye geçerek tasavvufî hayatın manevi tadını alan insanların dünyayı algılama biçimlerinde de değişikliğe yol açmışlardı. Çünkü bu parçalanmış yapı tekkelerde örgütlenen yeniden öze dönüş sayesinde yeni insan tipini ortaya çıkarmış ve bunalımdan çıkış önce büyük cihad olarak nefis terbiyesinden geçmiş gazi derviş veya sûfî gönüllülerin öncülüğünde küçük cihad sayılan düşmanlarla gazaya dönüşmüştür. Bir başka

¹¹⁴ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi**, İstanbul 1974 C. I, s. 52; Gündüz, **a.g.e.**, s. 10.

¹¹⁵ Sezai Küçük, "Mevleviyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 497.

¹¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", **Vakıflar Dergisi**, 2 (1942), s. 281.

¹¹⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s. 10-13.

ifadeyle gaziler düşmanla savaştan döndükten sonra nefis terbiyesi olarak tarif edilen asıl cihadı meşayihin terbiyesi altında yapmışlardır.

İşte eski Türk geleneğinde "alp", İslâm'ın tesiriyle de "alperen" ve "gazi" olarak adlandırılan bu silahlı gruplar Osmanlı Devleti'nin ilk askerlerini oluşturmuşlar, Ahîlerle iç içe devletin kuruluşunda aktif rol oynamışlardır.¹¹⁸ Özellikle Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıktığı topraklarda sakin gazilerdeki bu anlayış o dönem öne çıkan şeyhlerin manevi rehberliğinde sûfi kardeşliğin fütüvvet/yiğitlik/ahîlik ruhuyla yoğrulması neticesinde Ertuğrul Gazi, Osman Gazi, Orhan Gazi ve Murad Gazi gibi derviş ve gazi sultanları ortaya çıkartmıştır. Tabakoğlu'nun ifadesiyle "*hem gazi hem de Ahî olan*",¹¹⁹ dolayısıyla Ahî tekkelerine mensup dervişlerin etkin olduğu esnaf, çiftçi, ilmiye ve askeriye sınıflarını yöneten bu "gazi sultanlar" ve onların soyundan gelen Osmanlı hanedanı sayesinde manevi temeller üzerinde İslâm dünyasına uzun yıllar liderlik edecek ve tasavvufî karakterini bir şekilde devletin yıkılışına kadar sürdürdüğü görülen Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye/Yüce Osmanlı Devleti kurulmuştur.

Osmanlı'nın kuruluş yıllarında Ahîlerin beylerin ve sultanların himayesi sayesinde bütün Anadolu sathına yayıldıklarını, birçok yerleşim biriminde zaviyeler açtıklarını, böylece idareciler ve halk nezdinde saygınlık kazandıklarını İbn Battuta'nın tespitlerinden de anlıyoruz. Sultan Orhan zamanında Anadolu'yu gezen İbn Battuta, Bilâd-ı Rûm'a (Anadolu'ya) yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her vilayette, her şehirde ve her köyde Ahîlerin bulunduğunu, bekâr ve sanat sahibi gençlerin oluşturduğu bu cemiyetin çok sıkı dayanışma içinde olduklarını, "*dünyada eşi ve benzeri yoktur*" ve "*dünyada bunlardan daha güzel ve hayırlı işler yapan kimseler görmedim*" diye övdüğü Ahîlerin misafirperverliğe büyük itina gösterdiklerini, kurdukları zaviyelerde ziyafet verip ibadet yaptıklarını ve kendisinin gittiği şehirlerde bunların zaviyelerinde konakladığını anlatır.¹²⁰

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan zümrelerden biri de Abdallardır. Bunlar da gaziler ve Ahîler gibi tasavvuf kaynaklı bir zümre olup geniş

¹¹⁸ Ahmet Tabakoğlu, **İktisat Tarihi (Toplu Makaleler I)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s. 34.

¹¹⁹ Tabakoğlu, **a.g.e.**, s. 34.

¹²⁰ İbn Battuta, **a.g.e.**, s. 204-236.

halk yığınları arasında faaliyet göstermişler, gittikleri yörelerde kurdukları zaviyelerle Anadolu ve Balkanların İslâmlaşmasına tesir etmişler, ayrıca iskân, yol güvenliği ve ziraatı geliştirme hususlarında katkıda bulunmuşlardır.¹²¹ Burada, Moğollarla yapılan mücadeledeki katkılar ve Anadolu dokuma sanayiinin gelişmesi için yaptıkları hizmetlerle adından söz ettiren Ahîliğin kadın kuruluşu olan Bacıların Osmanlı'nın kuruluş yıllarındaki sosyal gruplar arasında bulduklarını da özellikle zikretmemiz lazımdır.¹²²

Hiç kuşku yok ki kuruluş devrindeki bu tasavvuf ehli zümrelerin gaza ruhuyla yaptıkları faaliyetler devletin kurucuları tarafından sağlanan imkân ve destek sayesinde olmaktadır. Osmanlı devletinin kurucuları "devletin bünyesinin gücü" diye nitelendirdikleri âlimler, faziletli insanlar, edibler ve kemâl sahibi kimselerle samimi irtibat kuruyorlar, onların ayağına gitmekten çekinmiyorlar, fikirlerine müracaatla, görüşlerine itibar ediyorlar, âlim ve mutasavvıflarla yakınlıklar kuruyorlardı.¹²³

Yine Osmanlı Devleti'nin kuruluş idealine baktığımızda görülür ki padişahlar ve ordusu küffara karşı savaşları kuru cihangirlik davasıyla değil gaza, cihad ve fetih ruhuyla yapmaktaydı. Onlardaki bu mücahede anlayışının kaynağı hem İslâm dinindeki gaza ruhundan hem de atalarındaki alplik geleneğinden gelmekteydi. İlk zamanlarda bu mücahede içinde olan sultan ve askerlerine gazi ve alp unvanları verilmekteydi.¹²⁴ Onlardaki gaza ruhu ta asr-ı saadetten gelmekteydi. Gazaya iştirak edip memleketine dönenler için kullanılan gazi tabiri ve şehit lafzı gibi kavramlar asr-ı saadetten itibaren kullanılmaya başlanılmış ve bütün İslâm beldelerinde savaşlara iştirak eden gaziler ve şehit olanlar saygın insanlar olarak hürmet görmüşlerdir. İlk Müslümanlar arasında meşru mazereti olanlar dışında herkesin harbe katılması gerektiğinden bu unvan hususen kullanılmıyordu. Çünkü her Müslüman gazi idi. Küçükler istisna tutulursa ashaptan gazi olmayan yoktu.

¹²¹ Tabakoğlu, a.g.e., s. 34.

¹²² Tabakoğlu, a.g.e., s. 34.

¹²³ Hüseyin Algül, "Osman Gazi'nin Oğlu Orhan Gazi'ye Vasiyet ve Nasihatlarına Kuruluş Devri Osmanlı Devlet Felsefesi Açısından Bir Bakış", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, C. XII, sy. 3-4, (1999), s. 265.

¹²⁴ Osmanlı hükümdarları gazi, bey, emir, han, hakan, sultan, hüdavendigâr, padişah, kayser, veli, kutb, hadimü'l haremeyni's-şerifeyn ve halife unvanlarını kullanmışlardır. Bu unvanlara bakıldığında Orta Asya Türk Devleti, İslâm Devleti ve İranî devlet geleneğinin yansıdığı görülmektedir. (İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 53.)

Müslümanlık ilerleyip bir kısmının savaşa gidip bir kısmının gitmemesi imkânı doğunca bu unvan özel olarak kullanılmaya başlandı. İslâm hükümdarları da savaşa katılıp bu unvanı alırlardı.¹²⁵ Eski Türklerde yiğit kimselere “alp” denilmekteydi. Sözlükte alp için yiğit, bahadır, kahraman pehlivan anlamları verilmiştir.¹²⁶ Bu unvan Türk lehçelerinde mevcut olup İslâmiyete girişten sonra da kullanılmaya başlandı. Abbasîlerin Şam Valisi Alp Tegin, Gazneli Alp Tegin, Selçuklu Hükümdarı Alp Arslan, Karahanlı Emiri Alp Er Han, Anadolu Selçuklularında Nuh Alp ve Mahmud Alp bu unvanla anılan meşhur alplerdi. İslâmiyetin Türkler arasında yayılmasından sonra Türk alplerine önce alpgazi denilmiş, tasavvuf cereyanının halk arasında yerleşmesiyle de alperenler, yani mücahid dervişler unvanıyla bunlar uç bölgelerde yaşamışlardı. Bunlar Osmanlı devletinin kuruluşunda büyük rol oynamışlardı. Âşıkpaşazade'nin bahsettiği Anadolu gazileri Müslüman alplerdi.¹²⁷ Gazi unvanıyla anılan ilk Osmanlı padişahları da bizzat harbe katıldıkları için bu unvanı almışlardı. *"Osmanlı sultanı en büyük gazi idi ve bu durum kendisine çok önemli maddi ve manevi yararlar getiriyordu."*¹²⁸ Osmanlı hanedanında gazi olmaya verilen değeri Süleyman Şah örneğinde çok belirgin olarak görebiliriz. Onun bu uğurdaki faaliyetleri ilk Osmanlı tarih kitaplarında farklı anlatımlarla geçmektedir.¹²⁹ Süleyman Şah daima gazada olmayı sultanlığa tercih etmiş bir şehzade idi. İşte daha kurulmadan önce Osmanlı'da gaza ruhu bu derece yerleşmişti. Bu anlayış devletin son zamanlarına değin çoğunlukla varolageldi. İnalçık, gazilerin uçlarda inançları için savaşan bir askeri örgütlenme oluşturduklarını belirtir ve bunların zamanın şeyhlerinden icazet aldıklarına dikkat çeker.¹³⁰ Bu şeyhlerden biri olan Edebali hazretleri padişah olacaklarını Osman Bey'e ve soyuna müjdeler.¹³¹ Bu bize Osmanlı devletinin kuruluşunda sultan-sûfî dayanışmasının bulunduğunu, ileride gelecek padişahların ve sûfîlerin de buna riayet etmesi gerektiğinin vasiyet şeklinde kurucu bey tarafından bir örf yapıldığını göstermektedir. Bu sebeple

¹²⁵ Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s. 654.

¹²⁶ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 49.

¹²⁷ Orhan F. Köprülü, “Alp”, **DİA.**, C. II, s. 525.

¹²⁸ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)**, s. 26.

¹²⁹ **Âşıkpaşazâde, Aşıkpaşazade Tarihi**, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 6-8; **Oruç Beğ Tarihi**, (Necdet Öztürk neşri), s. 3-4.

¹³⁰ İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 74.

¹³¹ **Âşıkpaşazâde Tarihi**, (Necdet Öztürk neşri), s. 12-13.

atalarına saygıyı önemseyen bütün padişahlar bu örfe uyup dervişlere maddi ve manevi destek olmuşlar, tekkeler kurmuşlar ve maişetlerini temin edecek gelirler tahsis etmişlerdir. Yine bu dayanışma çerçevesinde sûfîler de sultanlarla birlikte seferlere ve savaşlara katılıp gazalar etmişlerdir. Gazi önderler sadece gaza ve fetihlerle şehirleri fethetmiyor aynı zamanda fetih sonrası kurdukları adaletli ve hoşgörülü düzenle cizye vergisi karşılığında kendi dinlerini ve hukuklarını rahatlıkla uygulayabilen Hristiyanların da sempatisini kazanıyorlardı. Bunlar arasında kendi isteğiyle Müslümanlığa geçenler olmaktadır ki Rum Beyi Mihal Gazi bunun en iyi bilinen bir örneğidir.¹³²

Kamil mürşidlerin ateşlediği Osmanlı kuruluş devrinin ana dinamiği olan gaza ruhunu ve derviş gazilerin katkılarını daha sonraki dönemlerde gerçekleşen fetihlerde de görmekteyiz. Osman Gazi, oğlu Orhan Gazi'yi Akyazı ve Kocaeli'yi fetih için görevlendirdiğinde yanına Akçakoca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman ve Köse Mihal'i de katmıştı. Onlara "Gaziler! Göreyim bakayım sizi! Din yolunda nasıl çabalıyorsunuz?" deyince atasının duasını alan Orhan Gazi büyük bir gayret gösterip gaza niyetiyle sefere çıkmıştı.¹³³

Derviş gazilerin gaza ruhunun nesilden nesile büyük bir inançla nasıl geçtiğini görmek için Rumeli'de fetihler yapan Gazi Süleyman Paşa ve Gazi Umur Bey'in mücahedelerinin diğer gaziler üzerindeki tesirlerine bakmak lazımdır. Gazi Süleyman Paşa 759/1357-58 de bir av sırasında Biga'da vefat etmesine rağmen kendinden sonraki nesillere bu gaza ruhunu aşlamak amacıyla olsa gerek cesedi yine Rumeli tarafında bulunan ve Avrupa'ya doğru yapılan akınların merkezi olan Bolayır'a defnedilir. Çünkü kendisi orasını yurt olarak beğenmiştir. O gaza arkadaşı Umur Bey'e "*Paşa Sultan! Şimdiden geri sana destur yoktur ki geri Anadolu'ya geçesin. Anadolu'ya geçmeğe sana destur yoktur*"¹³⁴ sözüyle Rumeli'nin fethinin önemine işaret etmiştir. Onun Bolayır'a yapılan türbesinin yanına bir büyük zaviye inşa edilmesi¹³⁵ de gösteriyor ki gaza ile fethedilen yerler zaviyelerle hem manen

¹³² İnalçık, a.g.e., s. 13.

¹³³ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 38-39.

¹³⁴ *Oruç Beğ Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 21.

¹³⁵ *Oruç Beğ Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 21.

hem de maddeten koruma altına alınmıştır. Buraya bir zaviye yapılması yeni alınan İslâmlaşmanın sağlanması noktasında bu kurumun önemini ortaya koymaktadır. Öyle ki fethedilen yerlere iskan edilenler arasında dervişler de bulunuyor, böylece onların kurduğu zaviyelerin etrafında köyler de oluşuyordu. Adında kurucu şeyhin ismi veya tekke kelimesi bulunan bu köylerin varlığına arşiv belgeleri şahitlik etmektedir.¹³⁶ Yine XVI. yüzyıla ait tapu tahrir defterleri bu anlamda zaviyelerin Osmanlı topraklarındaki etkinliğini ve yaygınlığını çok açık şekilde ortaya koymaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yayınlanan bu defterlerde yüzlerce tarikat mensubunun ismiyle müsemma köy, çiftlik, asiyab ve zaviyenin bulunması tarikat mensuplarının ve onların kurduğu zaviyelerin bu toprakların yurt edinilmesinde ve İslâmlaştırılmasındaki rolünü açıkça göstermektedir.¹³⁷ Tekkelerin bu öncü rolünü üstlenmesi uç birliklerinin fetih harekâtı sonrasında olmaktadır. Balkanlara Türk köylülerinin yoğun biçimde yerleşmesi kolonizasyona öncülük eden derviş zaviyeleri ve yarı-göçer Yörük gruplarının iskânı gibi unsurlarıyla daha önce Batı Anadolu'daki Türk yayılmasına benzer çizgiler taşıyordu.¹³⁸

İskân işinde devlet-tekke dayanışması belirli bir plan dahilinde oluyordu. Önce fetih, sonra tekke ve zaviye inşası, sonra yerleşim birimleri kuruluyordu. Ziraî çalışmalar ve sefer sırasında orduya lojistik destek bu plan içindeydi. Sûfîler, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında ortaya koydukları bu özverili davranışları sebebiyle yöneticiler tarafından da desteklenmekteydiler.¹³⁹ Ömer Lütfi Barkan, bu şekilde boş ve tenha yerlerde Orta Asyalı muhacirler tarafından kurulan zaviyeleri bir nevi "*Türk manastırları (couvent ermitage)*", bu vesile ile gelip yerleşim yapan

¹³⁶ Anadolu ve Balkanların muhtelif şehirlerine bağlı bu köylerle ilgili birkaç örnek için bkz. BOA. C. AS., 213/9108; BOA. C. EV., 23/1144; BOA. AE. SMHD.I., 3/178.

¹³⁷ Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve Abdullah Sivridağ, **Osmanlı Yer Adları: I Rumeli Eyaleti (1514-1550) ve Osmanlı Yer Adları: II Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriyye Eyaletleri (1530-1556)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire başkanlığı Yayınları, Ankara 2013. Osmanlı Arşivi tarafından neşredilen tapu tahrir defterlerine (TD) dayalı olarak hazırlanan iki ciltlik bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin idârî yapısı tespit edilmiş ve yayına esas alınan tahrir defterlerinin indeksi çıkarılmıştır. Bu indeks çalışmasında tasavvuf ve tarikatlar tarihini de ilgilendiren tarikat mensuplarının isimlerini taşıyan köylerle birlikte bunlar tarafından kurulan zaviyeler gösterilmiştir. Bu köyler ve zaviyelerin hangi kaza dâhilinde olduğunu ve kayıtların bulunduğu tahrir defteri (TD) numaralarına kolayca ulaşmak için eserin dizin bölümüne bakılması gerekmektedir.

¹³⁸ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Eren Yayınları, İstanbul 2000, C. I, s. 50.

¹³⁹ Reşat Öngören, **a.g.m.**, s. 55.

dervişleri de “*kolonizatör Türk dervişleri*” diye isimlendirmiş ve Fuad Köprülü’nün araştırmaları sonucu ulaştığı bu tespiti arşivde yaptığı tapu tahrir defterleri çalışmalarıyla ispatlayarak Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda zaviyelerin ve dervişlerin oynadığı mühim rolü ilk olarak ortaya koymuştur. Onun sözünü ettiği bu dervişler kendileriyle beraber memleketlerinin örf ve âdetlerini, dînî âdâb ve erkânını da beraber getiren insanlardır. Bunlar arasında Türk-İslâm memleketlerinden Anadolu’ya olan muhaceret akınına sevk ve idare etmiş müteşebbis kabile reisleri ve istilanın öncüsü kolonlar içinde yerleştikleri yerlerde hanedan tesis etmiş soy ve mevki sahibi mühim şahsiyetler vardır. Bu dervişlerin din ve cihan telakkileri daha eski Türk memleketlerinden gelen muhacirlerle aynıdır. Bunların müridleri de kendi aile ve soylarındandır. Bunlar içtimaî ve siyasi yönden büyük rol oynamış mümessil şahsiyetlerdir.¹⁴⁰ Barkan, bunları daha sonraki asırlarda ortaya çıkan dilenci heteredoks dervişlerden veya sadaka ve maaşla geçinen tekke dervişlerinden ayırarak “*Birçok köylere ismini veren, elinin emeği ve alnının teri ile dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler ve daima garbe doğru Türk akını ile beraber ilerliyen benzerlerini doğuran zaviyeler ve bu zaviyelerin harbe giden, siyasi nüfuzlarını padişahların hizmetinde kullanan, zaviyelerinde padişahları kabul eden ve onlara nasihat eden şeyhler*”¹⁴¹ olarak tanımlar.¹⁴² Görüldüğü üzere dervişler sadece tekkede kalıp zikirle meşgul olmuyorlar aynı zamanda ekonomik ve sosyal faaliyetlere katılarak az önce bahsettiğimiz insanı devletle birlikte yaşatmaya çalışıyorlar. Zaviyelerin yol boylarındaki yerleşime etkisini gösteren bir başka örnek ise I. Süleyman’ın İran savaşları sebebiyle harap olmuş köyleri canlandırmak için Erzurum yolu üzerinde zaviyeler kurulmasına izin vermesidir.¹⁴³ Tekkeler birer cazibe merkezi olarak çevresinde oluşturulan bu köylerle fethedilen yerlerde Müslüman nüfusun toprağa bağlılığını ve dolayısıyla vatan edinilmesini sağlamakla kalmıyor aynı zamanda “*seyyah dervişler vasıtasıyla İslâm’ın gayrimüslim diyarlarda yayılması*”¹⁴⁴ nı da sağlıyorlardı. Tekkelerde yetişip şeyhlik icazeti

¹⁴⁰ Barkan, **a.g.m.**, s. 284-285.

¹⁴¹ Barkan, **a.g.m.**, s. 285.

¹⁴² Barkan’ın zaviyelerin muhacir dervişler tarafından boş arazilerde yurt edinme amaçlı kurulduğuna dair defter-i hâkânî kayıtlarından yaptığı tespitler hakkında geniş bilgi için bkz. (Barkan, **a.g.m.**, s. 294-296.

¹⁴³ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, s. 156.

¹⁴⁴ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 239.

alanların yeni coğrafyalara gönderilmesi ve gittikleri yerlerde şeyhlerinden tevarüs ettikleri usûl üzere İslâmiyeti yaymaları eski bir gelenek olarak önceki İslâm devletlerinden Osmanlı'ya miras kalan bir uygulama olarak devamlılık arzemiştir. Mesela Hindistan ve bazı Uzakdoğu ülkelerine İslâmiyet Kübrevi, Çeşti ve Nakşibendi dervişleri vasıtasıyla, Afrika ortalarına Ticaniyye ve Kadiriyye dervişleri vasıtasıyla, Sibiry ve Rus Tatarlarına Yesevi dervişleri vasıtasıyla yayılmıştır.¹⁴⁵ Fetihler sırasında dervişler bizzat cihada iştirak ettikleri ve işgale uğrayan İslâm memleketlerinde bir direniş cephesi oluşturup ülkelerini savundukları¹⁴⁶ gibi tekkelerde savaş ve sefer sırasında ordunun muzaffer olması için padişahın emriyle yasinler okuyup dualar ederlerdi.¹⁴⁷ Bu anlamda tekke zor zamanlarda manevi direnci ayakta tutup orduya ve halka moral desteği sağlayan bir kurum özelliğine de sahip olmuştur.

Tekkelerin önemli fonksiyonlarından biri de fakir, miskin ve yolculara hizmet etmesidir. Bu sayede ekonomik yönden toplumun en alt kesiminde bulunan bu insanların iâşe ve barınma gibi temel hakları karşılanmış olmaktadır. Tekkelere yakın işlev gören “zaviyeler daha çok gariban, “ayende vü revende”, yani yerinden yurdundan ayrılmış kimselere, yolculara hizmet etmek için kurulmuştu.”¹⁴⁸ Osmanlı yöneticileri bu hizmeti görenlerden bazı vergileri almayarak¹⁴⁹ kendilerini fetih, iskân ve üretim konusunda teşvik ederek kendilerine manevi kazançların yanı sıra önemli bir maddi kaynak da sağlamış olmaktadır. Burada bir hususu belirtmekte yarar vardır. Devlet kolonizasyon işini zaviyelerle sağlarken ve onlara bazı imtiyazlar verirken bir konuya da dikkat ediyordu. O da zaviyelerin mahallinde açılması ve yolculara yardımcı olması şartı idi. Aksi takdirde yol üzerinde olmayan ve gelip geçene hizmette kusuru olan zaviyeler ilga ediliyor veya sahiplerinin elinden alınıp başkalarına veriliyordu.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 239.

¹⁴⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 239.

¹⁴⁷ **Câbî Târihi** (Mehmed Ali Beyhan neşri), C. I, s. 558.

¹⁴⁸ İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 87.

¹⁴⁹ Ziya Kazıcı, **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Bilge Yayınları, İstanbul 2005, s. 226; Öngören, a.g.m., s. 55.

¹⁵⁰ Barkan, a.g.m., s. 299.

Osman, Orhan ve Murad gaziler zamanında fethedilen bölgelerde kurulan bu zaviyeler, din, hayır ve kültür faaliyetlerinin mihrakı oluyor, çevrelerinde teşekkül eden cami, medrese gibi müesseselerle hakimiyet kurma usûlü takip ediliyordu. Yol boylarında, ıssız geçit ve önemli kavşaklar ile تنها yörelerde tesis edilen veya tesisine müsaade edilen zaviyeler, içtimaî hayata sunduğu hizmetler yanında, fetihleri de kolaylaştırmış, siyasi otoritenin teessüsünde faydalı ve ehemmiyetli düzenlemeleri sağlamıştır.¹⁵¹

Zaviyelerin ve ribatların özellikle yol üzerlerinde ve geçitlerde inşası hem devletin güvenliğine katkıda bulunmuş hem de bu mekânların konaklama yeri olarak kullanılmasına yaramıştır. Buralarda yerleşkelerin oluşması da bunlar sayesinde olmuştur. Tekkelerin bu fonksiyonu sayesinde devlet sınır boylarında gaza anlayışına sahip dervişlerin verdiği katkıyla sınır güvenliğini emin ellere teslim etmiştir. Bu yerler askeri hareket bakımından da önemli vazifeler icra etmiştir. Osman Gazi'nin Mudurnu-Göynük seferinde yol üzerindeki Beştaş zaviyesine uğrayıp şeyhinden Sakarya nehrinin geçit yerini sorması ve şeyhin de Sarukaya diye cevap vermesi şeklinde Âşıkpaşazade'de geçen bilginin doğruluğunu bahsi geçen yerleri ziyaret ederek tespit eden İnalçık, "*Bunun gibi birçok misal, kırsal kesimde Ahî zaviyelerinin yol kavşağı ve geçitlerde kurulmuş olmasının nedenini açıklar*" der ve dipnotta bunun üzerine yaptığı açıklamada "*Bu tespitlerimiz, ilk Osmanlı rivayetlerinin gerçek tarihî bilgiler içerdiğini ortaya koymakta, bu rivayetleri bir mit/efsane olarak bir tarafa atmanın yanlışlığını bir kere daha göstermektedir*" düşüncesiyle¹⁵² de ilk Osmanlı kroniklerinin kaynak değerini ortaya koyar.

Oruç Beğ, Gazi Süleyman Paşa'nın velilik yönüne işaret ederek Rumeli'deki fetihlerde onun ve diğer gazi arkadaşlarının manevi rolünü tespit eder.¹⁵³ Hatta Umur Bey sonraki gaziler üzerinde o derece etkili olmuş ki 1350'lerde Rumeli'deki Osmanlı gazileri kendilerine Umurca Gazileri adını vermişler, Umur Bey Balkanların ilk fatihi olarak anılmış ve buradaki gaza akınlarının manevi önderi kabul

¹⁵¹ Gündüz a.g.e., s. 20.

¹⁵² İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 88.

¹⁵³ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 21.

edilmiştir.¹⁵⁴Gazi Süleyman Paşa'nın fetih aşkını ve kendisinden sonra gelen gazilere gösterdiği hedefi XV. yüzyıl şair tarihçilerinden Kemal'in *Selâttinnâme*'sinde betimlediği vasiyetinde de görmek mümkündür.¹⁵⁵

II. Murad Han da "ulu gazam vardır, gaza-yı ekberdir" diye etrafa nameler gönderip Selanik kalesini 833/1429-30'da fethetmiş ve çıkar.¹⁵⁶Müridlerini gazaya teşvik eden Emir Sultan'ın II. Murad'la birlikte 825-26/1422 yılındaki İstanbul kuşatmasına katıldığı bilinmektedir. Onun öldükten sonra da asırlarca Osmanlı ordusundan himmetini esirgemediğine inanılmıştır. II. Bayezid ve Yavuz onun sandukasındaki örtünün altına girip uzun süre dua etmişlerdir.¹⁵⁷ Osmanlı askerleri ne kadar sayıca az olsalar da bu ilahi yardımların geldiğine dair râvîlerin anlattıkları gerçekten şayan-ı dikkattir. Nitekim Yakub Paşa'nın¹⁵⁸ 7 Zilhicce 898/19.9.1493'te Kırbova'da Derencil Ban kumandasındaki düşman askerlerine karşı sayıca az olmalarına karşın başarılı olmasının nedeni olarak Kur'an'dan getirilen delille¹⁵⁹ bu yardımlar gösterilir. Bu yardımları görenler, işitenler ve haber alanlar gayb erenlerinin gazilere yardım ettiklerini anlatmaktaydılar.¹⁶⁰ Burada özellikle gayb erenlerine vurgu yapılması yaşayan sûfîlerin de gerek sultanlar gerek askerler gerekse halk arasında saygınlıklarını artırmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde çıkılan seferler ve yapılan gazalarda bunlara benzer manevi referanslara yapılan atıfları bolca bulmak mümkündür. Bu yüzden Resulullah'ın (s.a.v.) alem-i şerifi padişahların koruması altında tutuluyor ve onun daima dik tutulup düşürülmemesi amaçlanıyordu. Çünkü Osmanlı sultanları "hâdimü'l haremeyni'ş-şerifeyn"¹⁶¹, "padişâh-ı İslâm"¹⁶², "sultânü'l-mücâhidîn"¹⁶³,

¹⁵⁴ İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 22.

¹⁵⁵ **Selâttinnâme** (Necdet Öztürk neşri), s. 61-62.

¹⁵⁶ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 57-58.

¹⁵⁷ Öngören, **a.g.m.**, s. 71.

¹⁵⁸ Yakub Paşa'nın derviş olduğunu, gazâyı dünyalık için değil Hak rızası için yaptığını, melekler ve gayb erenlerinin cenge iştirakini bu gazâyâ dâir yazdığı şiirinden anlamaktayız. (bkz.:**Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 161-162.)

¹⁵⁹ "Nice az (sayıdaki) topluluk (çok sayıdaki) topluluğa Allah'ın izniyle galip gelmiştir. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir." (Bakara, 2/249)

¹⁶⁰ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 157-158

¹⁶¹ Ziya Yılmaz, **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, C. I, s. 4, 29.

"veliyyü'l-emr-i İslâmiyân" ¹⁶⁴ gibi İslâmî unvanlarla, vasıflanırken ordusu da "asâkir-i İslâm", ¹⁶⁵ "guzât-ı muvahhidîn" ¹⁶⁶ olarak isimlendirilmekteydi. Osmanlı ordusunun uğradığı bütün şehirlerde onları karşılayanlar arasında şehrin âlimleri, seyyidleri ve şeyhleri de hazır bulunur, namazlar vaktinde cemaatle kılınır ve hayır dualar edilirdi. ¹⁶⁷ Seferlerde ve savaş meydanlarında sancağ-ı şerifin etrafında toplanan şeyhler ve seyyidler fetih suresiyle Allah'tan yardım isterlerdi. ¹⁶⁸

Osmanlı askerlerinin gaza ruhunu ve şeyhlerin gazalardaki rollerini yansıtan buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Yanıkkalesi'ni fethetmek için hücum eden fedailer, kaleden üzerlerine gelen toplardan korkmayıp "tevekkeltü alellah" diye haykırarak harb etmişlerdi. ¹⁶⁹ Ulema, meşayih-i izam ve seyyid-i sâdâta emanet edilen sancağ-ı şerif fetih sureleri okunarak dik tutulur, bu uğurda şehadet mertebesine erenler olurdu. Şeyh Hızır Efendi Eğri Savaşı'nda bu mertebeye ermişti. ¹⁷⁰ Küffârın şiddetinin arttığı ve ordunun dara düştüğü bu savaşta ilâhî yardımın gelmesi padişah-ı İslâm, asâkir-i İslâm, meşayih ve ulemanın içtenlikle ettikleri hayır duaların karşılığı kabul edilmişti. ¹⁷¹

Yukarıda da temas edildiği gibi gaza içinde dahî ibadetlerin ifasına önem verilir, aksatılmazdı. Bu meyanda seferlerde ve savaş halinde vakit namazları ile Cuma ve bayram namazları da huşû ile edâ edilirdi. Örneğin, Vezir İbrahim Paşa 1007/1598-99 senesinde Sofya sahrasına teveccüh eder. Sofya uleması, sadat ve ayanı ile birlikte halk kendisini karşılarlar. Paşa orduyu selamlar. Ordu Sofya'nın ilerisinde bulunan Ilıca'da konaklar. Kurban Bayramı vakti girmiştir. Bayramın buradaki vadide kutlanması ferman buyrulur. Sahrada minber ve mahfil bina edilir.

¹⁶² **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, 29, 51, 297, 561, C. II, s. 690, 705, 783, 790, 1040, 1064.

¹⁶³ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 162.

¹⁶⁴ Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, **Şânizâde Tarihi**, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, C. I, s. 284.

¹⁶⁵ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 12, 20, 22. Diğer sahifelerde geçen kayıtlar için bkz. a.g.e., dizin "asâkir" maddesi.

¹⁶⁶ Ali Osman Çınar, **"Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Târîhi"**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999, s. 67.

¹⁶⁷ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 19.

¹⁶⁸ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 19.

¹⁶⁹ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 38.

¹⁷⁰ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 38.

¹⁷¹ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 164-165

Şehirde: “Vadiye toplanın, namaz kılma yeri düzeltilmiştir, bayram namazı orada kılınacak” diye nidalar edilir. Ve ziyafetler hazırlanır. Arefe günü evvela kaide üzere otağda vezir devletlileri ve ulemayı kabul eder, o gün fakirlere tasadduk edilir. Zilhiccenin onuncu gecesi ihya edilir, çadırlar süslenir, meşale ve mumlarla aydınlatılır. Mutad üzere otağlarda şenlikler ve orduda mumlu şenlikler yapılır. Kimi yerlerde zâkirler tevhidler okurlar, musallada müezzinler temcidler getirirler, dervişler geceleyin ilim ve zikirle meşgul olurlar. Sabah vakti bütün halk musallada hazır bekler. Sabah namazı eda edilir. Vezir bayram namazında hazır olur. Azizlerden Bekir Efendi minbere yönelir. Vaazında tefsirden Müslüman gazilere verilen ihsanları açıklar. Askeri gazaya terğib eder, ardından dualar edip bayram namazını eda ederler. Sonra otağda ziyafetler verilir.¹⁷²

Kıvâmî'nin “Allah'ın Resûlü yolunda bunun ettiği gazaları başka bir padişah etmese gerektir”¹⁷³ sözüyle gazada ulaşacağı dereceye dikkat çektiği Fatih Sultan Mehmed için “Hilafet devri İslâm ve Müslümanların sultanı, din padişahı Sultan Muhammed Gazi'ye ulaştı”¹⁷⁴ diyerek onun i'lâ-yı kelimetullah ilkesine hizmet etmekteki rolüne işaret etmekteydi. Hakikaten Sultan Mehmed'in Karaman seferinden sonra vezirleriyle yaptığı istişarede açıkladığı söz, onun sultanlığa bakışı ve niyetini açıkça ortaya koymaktadır. Sultan vezirlerine hitaben der ki: “Dünya sarayında gelen bütün padişahların her biri bir ad ile anılırlar. Ben de Muhammed Resulullah'ın (s.a.v.) dini yolunda can ve baş ortaya koyup gazalar edeyim, Yüce Allah'ın düşmanlarının elinden -Allah'ın yardımıyla- kılıcımla memleketler fethedeyim, böylece dârü'l-harb (kâfirlerin yurdu) dârü'l-İsâm (İslâm yurdu) olsun.”¹⁷⁵

Sultan II. Mehmed İstanbul'u fethederek bu konuda herkesin takdirini kazanmıştır. Bu konuda onu ve ordusunu ilk tebrik eden de asırlar öncesinden Resulullah (s.a.v.) dir. Buradan hareketle Kıvâmî onun gaza ve fetihteki başarılı olacağı konusunda tarihçilerin ittifak ettiğini şöyle ifade eder: “Yüce Allah, yine

¹⁷² Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 252-253.

¹⁷³ Kıvâmî, Fetihnâme, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 67.

¹⁷⁴ Kıvâmî, Fetihnâme (Ceyhun Vedat Uygur neşri), s. 67.

¹⁷⁵ Kıvâmî, Fetihnâme (Ceyhun Vedat Uygur neşri), s. 103.

Anadolu'ya bir padişah gönderdi ki, o, fethetmedik ülke bırakmayacak, din ve diyanet görünmeyen memleketlerde mescidler yaptırarak ve minberler kurduracak; adına hutbeler okutacak."¹⁷⁶ Yine Fatih Sultan Mehmed'in 1461 yılında Trabzon dağlarına tırmanırken söylediği "Bu zahmetler Allah içindir. Elimizde İslâm kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmezsek, bize gâzi demek lâayık olmazdı"¹⁷⁷ sözü ondaki gaza ruhunu açıkça gösterir.

Sultan Mehmed Han'ın İstanbul'u fethedip nebevî övgüye mazhar olması kendinden sonra gelen padişahlarda da gaza ve fetih ruhunun devamını sağlamıştır. II. Bayezid babasından tevarüs ettiği bu anlayışla yorulan devleti ve halkı biraz rahatlattıktan sonra gazaya devam etti. Yavuz Sultan Selim de Anadolu'da Şah İsmail'in tahrik ve entrikalarına kapılıp isyan çıkaran kitlelere karşı devlet otoritesini sağlayıp Tebriz'e ayak bastı, ardından Diyarbakır'ı alıp Mısır üzerine yürüdü ve Memlûkluları mağlupetti. O böylece yalnızca gazi değil Mekke ve Medine'nin hâmisî ünvanını da aldı.¹⁷⁸

Yavuz Sultan Selim'in oğlu Kanûnî Sultan Süleyman'da da aynı ruh hakimdi. İslâm dünyasının kendisine bakışı da bu minvalde olmuştur. Zamanında dünyanın en güçlü hükümdarı olarak "Muhteşem Süleyman" lakabıyla anılacak olan padişahın tahta çıkışını kutlamak için gönderdiği mektubunda Mekke şerifi "gazadaki başarısının onu bütün öteki Müslüman hükümdarlardan daha yüce bir konuma yükselttiğini yazmıştır."¹⁷⁹ Kanûnî Sultan Süleyman, tahta çıktıktan sonra bu anlayışı devam ettirmek için 927 (1520)'de Sultan Selim'e olan ahdini bozan Üngürüs kralının üzerine ordu çıkarılmasını ve Allah yolunda cihad için hazırlık yapmalarını emreder ve ordu ile birlikte sefere çıkar.¹⁸⁰ Onun icraatına Batı'ya karşı açtığı gaza ile başlaması Osmanlı devletinin kuruluş amacına göre hareketine devam edeceğinin işaretidir.

¹⁷⁶ Kıvâmî, **Fetihnâme** (Ceyhun Vedat Uygur neşri), s. 78-79.

¹⁷⁷ İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 50.

¹⁷⁸ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)**, s. 63.

¹⁷⁹ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)**, s. 63.

¹⁸⁰ **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, (Kayhan Atik neşri), s. 245.

Yine 1579'da, Kars Kalesini fetheden gaziler kalenin tamiri kapsamında yapılan camilerin minberlerinde anadilde okunan hutbelerden, müezzinlerin okudukları Cuma salalarından ve tilavet edilen aşr-ı şeriflerden övünç duyup hamdediyorlardı.¹⁸¹

Gazilerin bu duygu seline kapılmaları maksatlarının i'lâ-yı kelimetullah olduğunu göstermektedir. Fetihlerin durması ve geri çekilmenin başlamasından sonra gelen padişahlar döneminde dahî savaşlarda bu ruh canlı tutulmuştur. Nitekim sonraki padişahlar harbe iştirak etmeseler de bazıları kazanılmış bir muharebenin şerefine bu unvanı alırlardı. I. Abdülhamid Mehadiye Boğazı fethinde şer'an gazi oldukları muhakkak iken kendileri bir türlü bunu münasip görmeyip "İslâm sınırları düşmanın elinde mahsur kaldıkça, özellikle Mehadiye'den öte taraftaki guzat-ı muvahhidîn yüz bin kişilik düşman ordusunu yenip fetih nasip olmayınca matlubum değildir" demiştir. Osmanlı askerleri düşman askerlerini yenince 11 Ekim 1778 Cuma günü EbûEyyubel-Ensarî Camisi'de okunan gaza ve cihad hutbesinde padişahın gazilik ünvanı ümmet-i Muhammed'e duyurulmuş ve padişah fethin diğer Osmanlı beldelerine de ilanı için hüküm neşredilmesini emretmiştir.¹⁸²

III. Selim tahta çıktığı 11 Receb 1203/7 Nisan 1789¹⁸³ gününün ertesi Çarşamba günü sâdır olan hatt-ı hümayununda¹⁸⁴ din düşmanı olan Moskof ve Nemçe kâfirleriyle i'lâ-yı kelimetullah için savaşacağını ve intikam almadıkça cihad kılıcını kınına sokmayacağını ilan etmiştir.¹⁸⁵

II. Mahmud'un padişahlığının ilk zamanlarında vukubulan 1809 Moskof seferi için ahaliye hitaben sâdır olan fermanlarda ayetler ve hadislerle ehl-i İslâm teşvik edilmekte, bu seferin sahabigazası suretine müncer olduğunu anlayan gayret-i diniye sahipleri Üsküdar ve Gelibolu boğazlarından geçmekteydiler. Hatta bu sırada yine Anadolu tarafında bazı diyar müftülerinin ve beldelerindeki meşhur âlimlerin

¹⁸¹ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Nusret-Nâme**, Haz. H. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 261.

¹⁸² Çınar, **a.g.e.**, s. 67-68.

¹⁸³ Çınar, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁸⁴ Çınar, **a.g.e.**, s. 122.

¹⁸⁵ Çınar, **a.g.e.**, s. 123.

talebeleriyle fevc fevc geldikleri padişaha duyurulunca kendilerine hediyeler ihsan edilip cihad mahalline gittiler.¹⁸⁶ II. Abdülhamid ise bu unvanı Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin fetvasıyla almıştır.¹⁸⁷

Sonuç itibarıyla padişahlık yaptıkları dönemlere ait hayatlarından gaza ruhunu yansıtan kesitler sunduğumuz Osmanlı padişahları bu ruhu dış ve iç politikalarının ana temeli yapmışlar, İslâm'ın korunması ve yayılması görevini ciddiyetle benimsemişler, Osmanlı Devleti'nin İslâm dünyasının temsilcisi olarak kalması için çaba göstermişlerdir.¹⁸⁸

Osmanlı Devleti gaza ve fetih anlayışı doğrultusunda Anadolu ve Balkanlardan sonra yeni coğrafyalara açıldığı yerlerde Müslümanlaştırma siyasetine de önem vermiş ve bunu yaparken tasavvufun manevi fütûhât anlayışından yararlanmıştı. Zaten fetihlerin amacı yeni yurt edinmekle birlikte İslâmiyeti de yaymaktır. Bu konuda çarpıcı bir örnek Rusya'ya karşı 1781 yılında yeni bir set oluşturma ve Anapa'da bir üs kurma amacıyla Çerkesistan'a gönderilen Ferah Ali Paşa örneğidir. Ferah Ali Paşa aynı zamanda bir Halveti şeyhidir.¹⁸⁹ İslâmiyet'le tanışması oldukça eskilere giden ancak yerel adetlerinin tesiriyle eski dinlerinden izler de taşıyan Anapa civarındaki bazı Çerkes kabilelerinin devlete bağlılıklarının sağlanması noktasında Ferah Ali Paşa tasavvufun insan ruhu üzerindeki manevi gücünü devreye sokarak başarılı olmuştur. Kırım'ın Rusya'nın eline geçmesiyle telaşa kapılan Osmanlı Devleti, Çerkes ileri gelenlerinin gönüllerini alarak kendi yanına çekme şeklindeki politikasına ilaveten Ferah Ali Paşa ile bölgeye hatırı sayılır miktarda askeri güç yerleştirmeye başlamıştır. Anapa'da üssün kurulması ile birlikte Osmanlı Devleti, Çerkesleri Rusya'ya karşı askeri ve mülkî yönden kendine bağlı olarak örgütleme çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda aynı zamanda bir derviş olan

¹⁸⁶ **Şânîzâde Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), s. 284.

¹⁸⁷ Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s. 654.

¹⁸⁸ İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 50.

¹⁸⁹ "Ferah Ali Paşa Gürcü asıllıydı. Halvetiyye Tarikatı şeyhi Mehmed Efendi Hazretleri'ne biat edip hizmetinde bulundu. Ferah (gönül açıklığı, sevinç) mahlası ile şeyhin himmetine mazhar oldu. Bir süre sonra Koca Abdi Paşa'ya mühürdar oldu. Ardından sırasıyla divan kâtibi, Rumeli mansıbu kaimmakamı, mirimiran ve vâlâ vezaret rütbesiyle Soğucak Muhafızlığı'na tayin edildi. 1195 (1780-81) senesinde vezir olarak Çerkesya'da kabilelerin itaati için çalıştı." (Kesbî Haşim Mehmed Efendi, **Ahvâl-i Anapa ve Çerkes, (Anapa ve Çerkesya Hatıraları)**, Haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 146)

paşanın bu iş için atanma gerekçesine baktığımızda dervişlerin gaza ve fetihlerdeki rolünün Osmanlı için her dönemde önemli sayıldığı anlaşılmaktadır. Çerkesistan'a gönderilecek paşanın seçimi için yapılan şûrâda ülke yönetimi açısından bilgi ve becerisine güvenilen Kocaeli Mutasarrıfı Ferah Ali Paşa'nın en uygun kişi olduğuna karar verilmiş ve kendisi için Ferah Ali Paşa 'üstelik hal ve temkin ehli bir derviştir' denilerek Divan'a katılanlar onun tayini hususunda görüş birliğine varmışlardır.¹⁹⁰ Ferah Ali Paşa'nın Anapa kalesini bayındır ederken yaptığı işlerden biri de yetersiz kalan eski camiye yıktırıp tekke planında iki yanı mahfilli, üç kapılı, son cemaat mahallî ve tavanlı yeni bir cami inşa ettirmesi oldu. Yani yapılan cami aynı zamanda tekke vazifesi de görecekti.¹⁹¹

İşte bu tasavvufî ahlâk ve erdem ilkeleri eşliğindeki gaza ruhunu Osmanlı hanedanına ve devlet ricaline aşıl原因 temel dinamik İslâm'a olan bağlılıkları, Peygamber ve halifelerinin taşıdığı sancağın dik tutulması görevi ile ilim ve irfan ehlinin (ulema ve meşayihin) rehberliklerine duydukları saygıdır. Bu noktadan hareketle fethedilen yerlerdeki imar faaliyetleri içerisinde ilk yapılan kurumların medreseli, tekkeli/zaviyeli ve kütüphaneli camiler olması bunun delilidir. Osmanlı sultanları ve diğer devlet ricalinin vakıf kaynaklarıyla kurumsallaştırdıkları ve topluma mal ettikleri bu kurumlarla yeni fethedilen yerlere iskân edilen Müslüman ancak örfî inançları baskın göçebe toplumları ve yerli Hristiyan unsurları ilim ve irfanla aydınlatmayı amaçlamışlardır. Bilhassa halkın geçmişten günümüze evliya dediği meşayihe gösterdiği rağbet ve saygı ve bu sayede İslâmiyete tutunması bu uygulamanın başarılı olduğunu ispat etmektedir.

1.2.3. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat Yolu

Osmanlı Devleti'nin fikri temellerinden biri de Resulullah (s.a.v.), sırasıyla dört halife (Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali) ve sahabe-i kiram sevgisi eşliğinde onların izinin takibi diyebileceğimiz Ehl-i sünnet ve'l-cemaat yorumunda İslâm'ı yeni coğrafyalara taşımak diye tanımlayabiliriz. Bu ilkeyi biz ilk sultanların sözlerinden, ilk icraatlarından, devlet görevlerine yaptıkları atamalarda hangi

¹⁹⁰ Kesbî Haşim Mehmed Efendi, a.g.e., s. 17-21.

¹⁹¹ Kesbî Haşim Mehmed Efendi, a.g.e., s. 64.

kriterlere riayet ettikleri ve atadıkları ilk devlet ricalinin özgeçmişlerinden rahatlıkla anlayabiliriz. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti Şeyh Edebalı'nın manevi önderliğinde ilim ve irfanla, yine gerçek manada İznik'teki ilk medresenin kurucusu ve aynı zamanda bir mutasavvıf olan Dursun Fakih'in tedris faaliyetine başlamasıyla da ilimle kendisine bir yol çizmiştir ki bu yol yukarıda zikrettiğimiz sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînden âlimler ve şeyhler vasıtasıyla İslâm coğrafyasının her köşesine yayılan Ehl-i sünnet ve'l-cemaat denilen ana yoldur. Şeyh Edebalı ve Dursun Fakih hem âlim hem de sûfî meşrep olup Sünni İslâm düşüncesinde olan zatlardır. Yine Osmanlı Devleti'nin askeri teşkilatını oluşturan Yeniçerilerin kendilerinin pîri olarak kabul ettikleri Hacı Bektaş-ı Veli'nin Babâî halifelerinden olduğu rivayeti olmakla birlikte¹⁹² onun Ehl-i sünnet çizgisinde olduğu görüşleri de vardır.¹⁹³

Burada belirtilmesi gereken bir başka husus ise Osmanlı Devleti'nin benimsediği Sünniliğin sûfîlerin benimsediği Sünnilik anlayışıyla örtüşmüş olduğudur. Bu sebeple Ehl-i sünnete bağlı tarikatlar himaye edilmiştir. Sûfîleri dışlayan veya onların ahali nezdindeki itibarına hâlel getiren yorumlar makbul sayılmamıştır. Bâtınî ve Şii yorumlar halk arasında bulunsa da kontrol altında tutulmuşlardır.

Sünni olup tasavvufî yorumlarında sınırları zorlayan İbn Arabî dahî Osmanlı'da en makbul şeyhlerden olmuştur. Buna karşılık İbn Arabî ve taraftarlarına karşı şiddetle saldıran İbn Teymiyye'nin (v. 728/1328) düşünceleri bu sebeple Osmanlı'da fazla tesirli olmamıştır.¹⁹⁴Burada Selçuklu Anadolu'sunda düşünceleri yayılan ve Mevlana ile yeni bir formata dönüşen İbn Arabî'nin tasavvuf anlayışının, özellikle vahdet-i vücûd nazariyesinin Osmanlı tasavvuf ve edebiyat çevrelerinde son derece tesirli olduğunu belirtmekle beraber gerek sûfîler gerekse âlimler arasında tartışmalara sebep olan vahdet-i vücûd anlayışının cahil dervişler tarafından istismarının da şer'î esasların zahirî ölçülerine bağlı şeyhler ve âlimler tarafından önlenmeye çalışıldığının da altını çizmemiz gerekir.

¹⁹² Yılmaz, **a.g.e.**, 134.

¹⁹³ Hacı Bektaş-ı Veli hakkındaki farklı görüşler hakkında geniş bilgi için bkz.: Halil Çetin, "Gerçekten Efsaneye Hacı Bektaş-ı Veli Portreleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.V, sy. 23, s. 114-124 (çevrimiçi)http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt5/cilt5sayi23_pdf/cetin_halil.pdf

¹⁹⁴ Yılmaz, **a.g.e.**, 137.

Birinci Bayezid (1389-1402) devrinde Sünni İslâm ve klasik İslâm kültürü merkezileştirme politikasının yardımıyla gittikçe güçlenmiştir.¹⁹⁵ XV. yüzyılın şair tarihçisi Kemal, Sultan Fatih'in Uzun Hasan ile buluşmasını beyan için yazdığı şu şiirde sultanlardaki Hz. Muhammed ve dört halife sevgisi ile onların temel karakterlerine bağlılığı ortaya koymuştur: *Muhammed dîn ü Osmânî edebsin/Ali meydân u Osmânî nesebsin/Ömer'sin 'adlile sıdk içre Siddîk/Melekler hizmetindedür tahkîk.*¹⁹⁶ Yine Sadrazam Memiş Paşa'nın (24 Temmuz 1809)'da vefatı dolayısıyla Sakız'daki Hızır Baba Dergâhı haziresindeki mezar taşına düşürülen tarihte onun vasıfları dört halifeye şöyle benzetilmekteydi: *Memiş Paşa ziyâ-yı sadr-ı sâbık/Tab'ında Ebû Bekr'e mutâbık/Adâlette bilâ-şüphe Ömer'dir/Ki hakk-ı bâtıldan o fârik/Haya vü atâda aynı Osman/Ali ile şecâatta muvâfık...*¹⁹⁷ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu iki örnekten dört halifenin Osmanlı idarecilerinin rol modelleri olduğunu ve bu anlayışın birleştirici faktörü sebebiyle daima revaçta tutulduğunu anlıyoruz.

Osmanlı'da dört halife derece bakımından Sünni ulemanın tasnifine aynen riayet edilerek kabul görmüştür. Sultan Ahmed dönemi vakanüvisi Sâfi'nin hizmetinde bulunduğu padişahın hilafete layık bir kimse olduğunu belirtmeden önce hulefâ-yı râşidini vasıflarıyla birlikte sıralamasına bakılırsa¹⁹⁸ Osmanlı idari ve içtimaî yapısında bu ana çizginin hep devam ettirildiği görülür. Ayrıca bunlara Peygamber Efendimiz'in iki torunu Hasan ve Hüseyin de dahil edilerek Ehl-i beyte de hürmetkâr olduklarını göstermişlerdir. Bu sebeple Osmanlı camilerinde mihrabın sağında Allah, solunda Muhammed tablolarının dışında yine sağlı sollu sıraya riayetle dört halifenin isimleri ile Hasan ve Hüseyin tablolarının asılması bu temel anlayışın hat sanatıyla anlatımıdır.

1.2.4. Ehl-i Beyt ve Sahabe Neslinden Âlim ve Şeyhlere Hürmet

Osmanlı Devleti'nde ehl-i beyt ve sahabe (r.anhüm) neslinden olan âlim ve şeyhlere hürmet etmek ve bunlara kolaylık göstermek devletin son zamanlarına kadar

¹⁹⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)*, s. 196.

¹⁹⁶ Kemal, *Selâtinâme*, Haz. Necdet Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 181.

¹⁹⁷ *Câbî Târihi* (Mehmet Ali Beyhan neşri), C. I, s. 511.

¹⁹⁸ Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-tevârih*, Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, C. I, s. 159.

vazgeçilmez bir anlayış olarak var olagelmıştır. Arşiv belgelerinden tespit ettiğimize göre 8 Cemâziyelevvel 979/28 Eylül 1571 tarihli hükümle İmam Muhammed Bakır evladından ve Bağdad'ın Zengabad kazasından Kubbe köyünde medfun olan Şeyh İbrahim'in dervişlerinin tekâliften muaf tutulması,¹⁹⁹ 1 Zilhicce 1013/20 Nisan 1605 tarihli Şam muhafızı, defterdarı ve Halep beylerbeyine gönderilen hükümle Hz. Ebû Bekir soyundan Zeynelabidin'in oğlu Şeyh Mehmed'in hacca giderken ihtiyaçlarının tedarikinin emredilmesi,²⁰⁰ 28 Rebûlevvel 1276/25 Ekim 1859 tarihli belgede ehl-i beyt soyundan olan Şeyh Abdülfettah Bağdadî ve Mehmed, Abdullah ve Ahmed isimli üç müridine Dersaadet ile Bosna arasındaki yolculukları sırasında güzergâh üzerindeki kaymakam ve müdürlerin kolaylık göstermesinin ve kendilerine hürmet edilmesinin sadrazam tarafından emredilmesi ve ellerine yol mektubu verilmesi,²⁰¹ 5 Şevvâl 1276/26 Nisan 1860 tarihli belgede Hz. Ömer'in sülalesinden ve Şeyh Abdülgani'nin evladından Şeyh Mehmed Esad Nablusî'nin aile fertlerinin kalabalık olması ve borca giriftar olması dolayısıyla maaş tahsisi isteği,²⁰² 29 Zilhicce 1278/27 Haziran 1862 tarihli belgede Ebû Eyyub el-Ensârî sülalesinden Medineli Şeyh Mehmed'in Medine ya da Mekke'de bir işte istihdamını talep etmesi,²⁰³ 9 Safer 1273/31 Temmuz 1857 tarihli belgede Hazret-i Halid b. Velid'in torunlarından olup memleketine gitmek isteyen Şeyh Abdülgaffar Efendi ile kardeşleri Ömer ve Hasan efendilere Üsküdar'dan Bağdad'a varıncaya kadar yol boyunca vaki kaza kaymakamları ve müdürlerinin yardımcı olmalarının istenmesi,²⁰⁴ 19 Zilhicce 1264/16 Kasım 1848 tarihli belgede sahabe-i kiramın büyüklerinden Muaz b. Cebel sülalesinden Şeyh Muhammed Celaleddin Hecerî Efendi'nin ızdırap içerisinde bulunması dolayısıyla mahallince mahsus maaşlardan hal vukuunda emsali gibi yeterli miktarda maaş tahsisine dair Bağdad valisine şukka gönderilmesi²⁰⁵ Osmanlı sultanları ve devlet ricalinin ehl-i beyt ve sahabe nesline hürmetini, bundan dolayı bu gibi talepler yapıldığını ve bunların imkânlar ölçüsünde karşılandığını belgelemektedir.

¹⁹⁹ BOA. A. DVN. SMHD.d., 15/1072.

²⁰⁰ BOA. A. DVN. SMHD.d., 75/344; BOA. A. DVN. SMHD.d., 75/347

²⁰¹ BOA. A. DVN., 147/11.

²⁰² BOA. A. DVN., 151/84.

²⁰³ BOA. A. DVN., 183/51.

²⁰⁴ BOA. A. DVN. MHM., 19/7.

²⁰⁵ BOA. A. MKT. DV., 9/81.

1.2.5. Meşhur Velilerin Neslinden Âlim ve Şeyhlere Hürmet

Ehl-i beyt ve sahabe nesline gösterilen bu hürmet tasavvuf yolunun meşhur velilerinin neslinden de esirgenmemiştir. Mesela 21 Receb 1263/5 Temmuz 1847 tarihli belgede Haşim Ağa'nın hanesine misafir verilen Cüneyd-i Bağdadî sülalesinden Şeyh Mehmed Efendi ve Şeyh Ömer Efendi'ye yirmi kuruş yevmiye tahsisine dair Maliye Nezareti'ne ferman gönderilmesi,²⁰⁶ Şam beylerbeyi ve kadısına gönderilen 15 Safer 997/3 Ocak 1589 ve 12 Safer 997/31 Aralık 1588 tarihli hükümlerle, Şam'da Salihye mahallesinde medfun olan Şeyh Muhyiddin-i Arabî hazretlerinin üzerinde Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılan cami, imaret ve sair evkafı mamur iken harap olmasına sebep olan ve fukaraya ulufe ve taam verilemeyecek hâle getiren tamahkar mütevellilerin 982/1574-75 senesinden beri muhasebelerinin incelenip çıkacak zimmelerinin tahsil edilmesi ve müteveli, câbî, kâtip ve sair görevlilerin azil ve yerlerine yenilerinin nasbedilmesinin emredilmesi,²⁰⁷ 29 Zilhicce 1265/16 Ekim 1849 tarihli belgede, Seyyid Ahmed Rufaî sülalesinden olup Yanya'da sakin Şeyh Ali Efendi'ye mahlul vukuunda tahsis edilecek maaşa mahsuben önceden yüz kuruş maaş verilmesinin uygun görülmesi,²⁰⁸ 16 Cemâziyelâhir 1265/9 Mayıs 1849 tarihli fermanla, işlerini görmek için İstanbul'da bulunan Kırşehir sakinlerinden ve Aşıkpaşa-yı Veli evladından Şeyh Davud Efendi'ye ihtiyaç içinde olması dolayısıyla verilmesi uygun görülen üç yüz kuruş atıyye-i seniyyenin Hazine'den ödenmesine dair Maliye nazırına ferman buyurulması,²⁰⁹ 5 Cemâziyelevvel 1264/9 Nisan 1848 tarihinde Haşim Ağa'nın evinde bir ay ikamet üzere misafir verilen İmam-ı Rabbanî evladından Şeyh Hacı Seyyid Ahmed Efendi ve yanındaki kimse için tahsisi münasip görülen günlük yirmi kuruşun verilmesine dair Maliye nazırına buyruldu çıkarılması,²¹⁰ 7 Cemâziyelevvel 1264/11 Nisan 1848 tarihli tezkire ile Bağdad'a gidecek olan Abdulkadir Geylanî sülalesinden Bağdadlı Şeyh Selim Efendi'ye tahsis edilen yevmiyesinden harcırah verilmesine dair Maliye nazırına emir verilmesi,²¹¹ 3 Rebûilevvel 1267/8 Aralık 1850

²⁰⁶ BOA. A. MKT., 88/26.

²⁰⁷ BOA. A. DVN.SMHD.d., 64/539; BOA. A. DVN.SMHD.d., 64/548.

²⁰⁸ BOA. A. AMD., 14/43.

²⁰⁹ BOA. A. MKT., 196/43.

²¹⁰ BOA. A. MKT., 119/57.

²¹¹ BOA. A. MKT., 120/42.

tarihli belgede Göynük kasabasında medfun bulunan Akşemseddin hazretlerinin sülalesinden olan Şeyh Mehmed, Hamdullah, Abdullah ve Hafız Mehmed ve Mehmed Şakir efendilere bu sülaleden oldukları muhakkak ise yapılan müdahalenin menedilmesi ve kendilerine yardımcı olunması hususunda Hüdavendigâr valisine tezkire yazılması ²¹² bahsettiğimiz bu kadim anlayış gereğince meşhur tasavvuf ehlinin nesline Osmanlı sultanları tarafından gösterilen hürmete dair birkaç örnektir.

1.2.6. Hukukun Üstünlüğü ve Temel Hakların Korunması

İslâm devletinde devletin ana görevi toplumsal barışın sağlanması için temel hak ve hürriyetlerin korunmasıdır. İslâm'da din, akıl, can, nesil ve malı korumak nasla belirlendiğinden Osmanlı sultanları da baştan itibaren bu ilkelere çok önem vermişlerdir. Osmanlı Devleti'nde siyasi, idari ve hukuki açıdan İslâm'ın birey, toplum ve devlet ilişkilerini düzenleyen ilkelerine, yani şeriata uyulmuş, devlet hukuk sistemini buna göre kurmuştur. Osmanlı padişahı halife kabul edilmiş, adına hutbe okutulmuş ve onun adına şer'î hukuk sistemini uygulayacak kadılar tayin edilmiştir. Temel haklar müslim, gayrimüslim bütün tebaa için geçerli İslâmî hükümler olarak uygulanmıştır. Fetihden önce düşmana teslim olunması teklif edilir, eğer teslim olunmazsa savaşa başvurulurdu. Savaşta askerlerle savaşılır, sivillere dokunulmazdı. Fetihden sonra halka eman verilir, tapu tahriri yapılır, devlet hakkı olan vergiler ve askerlik hizmetleri kurallara bağlandıktan sonra halkın işinde gücünde dininde diyanetinde serbestçe hareket etmesi teminat altına alınır.

*“Egemenlik ve icrayı meşru kılan temel prensibin adalet olduğu”*²¹³ eski çağlardan beri devlet felsefesi üzerine kafa yoranların ortak düşüncelerindedir. Fakat bu prensip pratikte çok az devlete nasip olmuştur. Eleştirilebilir uygulamalar olmakla birlikte genel anlamda bir Osmanlı adaletinden bahsedilmesi bu ilkeye Osmanlı Devleti hukuk sisteminde riayet edildiğini gösterir. Eğer bir devletin egemenlik ve icra hakkını elinde bulunduran otorite adaletle riayet ederse halkın idareye itimadı tam olur. Yöneticiler adaletle riayet etmediği takdirde ise halkın devlete güveni kalmadığı için kargaşa ve siyasi çekişmeler çıkar. Bu durumda halk

²¹² BOA. A. MKT. DV., 31/49.

²¹³ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)*, s. 94.

da ihtilallere iştirak eder. Osmanlı'da halkın bazı isyanlara katıldığı görülürse de umumiyetle bunlar adaletsizlikten ziyade mezhep farklılığı ve çıkar amaçlıdır. Kısmi isyana katılanlar görünüşte adaletsizlikten şikayetle buna kalkıştıklarını söyleseler de aslında karşı duruşlarının altında yatan şey adaletten öte mezhepsel kışkırtmalara alet olmaları, vergi ve askerlik gibi bazı yükümlülüklerinden kaçma istekleridir denilebilir. Çünkü Osmanlı'da şeriat ilkeleri uygulandığı için teoride bir adaletsizlik sözkonusu olamaz. Uygulamada olan istisnaî adaletsizlik vakaları ise devletin yapısal hukuk sistemi ile alakalı olmayıp ferdîdir diyebiliriz.

Osmanlı'da kuruluş ilkeleri doğrultusunda fetihlerle elde edilen yeni topraklarda tapu-tahrir işlemi yapıldıktan sonra gayrimüslim halka verilen eman gereğince asayiş ve huzur içinde müslim, gayrimüslim halkın din ve vicdan hürriyetine müdahale etmeden idarede hukukun işlemesi sağlanır. Bilindiği üzere şeriatta savaş halinde olmayan siviller Müslüman olmasalar bile akıl, can, mal, nesil ve dinin korunması ilkeleri doğrultusunda muhafaza altına alınırlar. Bu sebeple Osmanlı'da genelde reayanın uygulamadan memnun oldukları görülür. Mesela kaynaklarda geçtiğine göre; Osman Gazi döneminde İslâmın adalet anlayışı tatbik edildiği için kısa zamanda Müslüman olsun gayrimüslim olsun yeni idare halk tarafından benimsenmiştir. Osman Gazi'nin ilk fetihlerinden sonra adalete önem vermesi, ayrımcılık yapmaması ve halkın durumunun önceki idareden daha iyi olması gibi nedenlerle başka vilayetlerden onun yönetimindeki topraklara gayrimüslimlerin gelmesi sağlanmıştı. ²¹⁴ Osman Gazi'nin bu teveccühü kazanmasında dervişlerin de payı vardır. Saru Saltuk'un şu öğüdü onun için yaptığı kaydedilir: "*Âdil ol, yan tutma, yoksulun âhını alma, uyruklarına kötü davranma, kadı ve valilerini denetle ki iktidarda kalasın ve uyruklarının bağlılığını yitirmeyesin.*"²¹⁵

Orhan Gazi döneminde de İznik'in muhasarası sırasında şehirden kendisine gelen elçinin "Bizimle anlaşın, bizi kırmayın, gidenlerimiz gitsin, duranlarımız dursun, hisarı size teslim edelim" teklifini Orhan Gazi kabul etti ve ona: "Mürüvvet

²¹⁴ *Âşıkpaşazâde Tarihi*, (Necdet Öztürk neşri), s. 27.

²¹⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)*, s. 72.

en faziletli gazadır" dedi. Bunun üzerine kale halkından birçok kimse Müslüman oldu. Tekfur ve halkı serbest bırakıldı ve istedikleri yere gitmeleri için gemiye kadar iletiltiler.²¹⁶ Asker kocaları ölen dul kadınlarla gaziler arasında şer'î nikâh kıyılıp boş kalan evlere yerleştirildiler.²¹⁷ Bu uygulamadaki amaç kadınların hukuk içinde bundan sonraki hayatlarının teminat ve emniyet altına alınmasıdır. Böylece bunlardan oluşan nesiller Müslümanların çoğalmasına da katkı sağlamışlardır. Süleyman Paşa'nın Tarakçıyencesi, Göynük ve Mudurnu'yu anlaşma yoluyla alması bu bölgelerin halkının Orhan Gazi'nin adaletine güvenmeleri sayesinde oldu ve bunlar kendi istekleriyle Müslümanlığa geçtiler.²¹⁸

Başka bir örnek vermek gerekirse 757 yılında Gazi Süleyman Paşa Rumeli'de ilk fethini Çimpe Kalesi'ni alarak gerçekleştirdiğinde kale halkından hiç kimseyi incitmedi. Onlara ihsanda bulundu. Oğluna kızına mallarına el uzatmadı. Fethettiği yerlerin halkına karşı istimalet siyaseti izledi. Halk emniyet ve eman içinde oldular. Öyleki kaledeki kâfirler gazilerle müttefik oldular. Birlikte Ayaşlona adlı kaleyi aldılar. Bu kalenin halkıyla da barışık oldular. Sonra buralara Aydıncık'dan hayli insan getirdiler. Bunlar gemilerle geçip Rumeli'yi Allahüekber sesleriyle doldurdular. Ardından Gelibolu, Tekirdağ, Çorlu ve Hayrabolu yöreleri fethedildi. Süleyman Paşa kendisine Bolayır'ı yurd edindi.²¹⁹

İstanbul'u fethederek tüm dünyaya bir dünya hükümdarı olduğunu gösteren Fatih Sultan Mehmed aynı zamanda bir hoşgörü ve kültür adamıdır.²²⁰ Tebaası arasına dahil olan Hristiyanların dinlerini daha iyi yaşayabilmesi ve dînî neşriyat yapabilmeleri adına bizzat kendisi Rum Ortodoks Patriği olarak atadığı Gennadios'a, Hristiyan dininin ilkelerini özetleyen bir risale yazmasını emretmiştir.²²¹ Yine Fatih, başka yerlere kaçan gayrimüslimlere mülklerini iade, ibadet ve çalışma özgürlüğü vaatmiş, ganimet olarak kendine düşen tutsakları özgür bırakıp Fener mahallesine

²¹⁶ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 58.

²¹⁷ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 59.

²¹⁸ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 60-61.

²¹⁹ *Oruç Beğ Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 19-21.

²²⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600)*, s. 34.

²²¹ İnalçık, *a.g.e.*, s. 34.

yerleştirmiş ve bir ara vergiden muaf tutmuştur.²²² Onun hoşgörlü ve çok kültürlü yönetim anlayişının bir diğer uygulaması Rum, Ortodoks, Ermeni ve Yahudi toplulukların dinsel önderlerini resmen tanımasıdır.²²³

Fethedilen şehirlere ait elde bulunan tahrir defterlerinde görüldüğü üzere şehirlerde gayrimüslim mahallelerin bulunması adalet ve hoşgörü siyaseti çerçevesinde korunduğunun göstergesidir. Mesela Gelibolu'ya ait 1475 tarihli deftere göre mahallelerin birçoğunda Müslüman ve Müslüman olmayanlar birlikte yaşamaktaydı.²²⁴ Tüm bunlar Osmanlı fetih ve iskan siyasetinin İslâm'ın gayrimüslimlerle ilgili hukuki düzenlemeleri doğrultusunda adalet üzere yapıldığının göstergesidir.

Fatih'in i'lâ-yı kelimetullah adına yaptığı savaşlarda devleti idari ve mali yönden güçlü tutma refleksinden kaynaklanan bazı tedbirlerine karşı tebaa arasında hoşnutsuzluk da görülmüştür. Onun vefatıyla tahta geçen II. Bayezid toplumdaki bu gerilimi derviş meşrebinden de kaynaklanan hoşgörlü yönetimiyle giderip tebaanın bir nebze rahatlamasını sağlamıştır. İstanbul'u fethetmesiyle haklı olarak yeni fetihlere iştiyakı artan Sultan Fatih'in başarısı bütün tarihçiler tarafından kabul edilmiş ve onun için ortaçağı kapatıp yeniçağı açan sultan denilmiştir. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in fetih ve gazasiyaseti doğru olmakla birlikte özel mülkiyet ve vakıfların kamulaştırılması ile sarayda freskler ve kendi resimlerini yaptırması dînî referanslı tepkilere neden olmuştur. Bunun üzerine bazı etkili aileler, âlimler, şeyhler ve dervişler arasında bir hoşnutsuzluk oluşmuş, onun bu siyasetinden memnun olmayanlar büyük oğlu Bayezid etrafında toplanmışlardır.²²⁵ Nihayet Fatih'in vefatı üzerine bu zümrelerin desteklediğı Bayezid tahta oturunca bunların isteklerini yerine getirmiştir. Bunların baskıları sonucunda vakıfların çoğu eski durumuna getirilmiş, tımara dönüştürülmüş emlak da sahiplerine geri verilmiştir. Ancak tepki toplumsal ve

²²² İncalcık, **a.g.e.**, s. 146.

²²³ İncalcık, **a.g.e.**, s. 146.

²²⁴ Feridun Emecen, "Gelibolu", **DİA.**, C. XIV, s. 2.

²²⁵ İncalcık, **a.g.e.**, s. 35.

politik yaşamla sınırlı değildir. Kimileri, onun fetihlerinde fazla ileri gittiğini iddia etmiş ve II. Murad'ın politikasına dönme öğüdünü vermişlerdir.²²⁶

II. Bayezid'in bu hengâmede hazırlıkları süren İtalya seferinden vazgeçip Boğdan seferini yapması, 1484 de Akkirman ve Kili'yi alması ve Memlûk seferine çıkması (1475-1491)²²⁷ devletin fetih siyasetinden vazgeçmediğinin ancak ulema ve meşayihin özel mülkiyet ve vakıf mallarının iadesi konusundaki görüşlerine uyulduğunun göstergesidir. Konu tamamen şer'î uygulamadaki tercihten kaynaklanmaktadır. Fatih'e tepki gösterenler özel mülkiyet ve vakıf mallarının dokunulmazlığı ile bunlardaki tasarruf hakkının temel kişisel haklardan olduğu ilkesinden hareket edip vakıf senetlerinin de değiştirilemeyeceğine dair şer'î ve örfî uygulamaya önem verilmesini düşünürken ona bu konuda fetva verenler ise devletin gerektiği zaman bunlara müdahale ve müsadere hakkından istifade etmiş olmaktadır. Ancak devlete verilen bu hakkın umumi şekilde uygulanması durumunda toplumda her zaman tepki çekeceği ve hoşnutsuzluğa yol açacağı da varsayılmalıdır ki burada gerçekleşen durum da bundan ibarettir. Devlet idaresinde gerektiğinde başvuru sıkı siyasi ve mali tedbirlerin kalıcı hale gelmesinin bunalıma yol açacağı varsayılmalıdır. Bu yüzden bu tedbirlerin beklenen fayda temin edildikten sonra kaldırılıp normalleşmeye dönülmesi gerekir. II. Bayezid işte bu sebeple halkın tepkisini kırıp devlete olan güven ve itimatlarını sağlamıştır. Zaten devletin görevi de önce bireylerin sonra da onların biraraya getirdiği toplumun beklentilerini karşılamak ve insanı yaşatmaktır. Nitekim gaza ve fetihler de herkese hak ve hukukunu temin eden İslâm'ı yaymak ve hayata hakim kılmak için yapılmaktadır. Bundan dolayı Osmanlı devlet anlayışında insanı merkeze alan "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın" ve huzurlu toplum inşasını amaçlayan "Halka hizmet Hakk'a hizmettir" ilkeleri temel esaslar olmuştur. Bununla birlikte devlet otoritesinin de tamamen birey ve toplumun sınırsız ve kendine özgü isteklerine terkedilemeyeceği aşikârdır. Böyle bir durum kaos ve başıboşluğa neden olacaktır ki Osmanlı devletinin kuruluş felsefesi zaten bu kaosu ortadan kaldırmaya yönelik olmuştur. Âşıkpaşazade'nin "*Orhan Gazi döneminde Bursa fethedilince halkını emn*

²²⁶ İnalçık, a.g.e., s. 35.

²²⁷ İnalçık, a.g.e., s. 35.

ü eman ettiler, kimsenin bir çöpünü aldırmadılar"²²⁸ tespiti halkın can ve mal güvenliğine savaş zamanında bile riayet edilmesi gerektiğini gösterir. Fethedilen ve itaati kabul eden yerler halkına verilen temel haklara dair bir arşiv belgesini örnek verirse konu daha iyi anlaşılacaktır. Mesela, Osmanlı idaresini kabul eden Orta Macar halkına kral seçimi, din ve vicdan hürriyeti, vergi rejimi ve güvenliklerinin temini için verilen Evâil-i Şaban 1093/5-14 Ağustos 1682 tarihli ahitnamede Macar halkı ve onlara bağlı Hırvatların kendi memleketlerinde ayin ve adetlerinde serbest olacakları, muafiyetlerinin korunacağı, itaat eden yerlerin ahalisinin sefer sırasında ve ileride esir edilmeyeceği ve memleketlerinde eski adetleri üzere yaşamalarının sağlanacağı gibi önemli hürriyetlerin verildiği padişah tarafından taahhüt edilmiştir.²²⁹

Osmanlı'da Divan-ı Hümayun en üst idari ve adli kurum sayılır ki bunun temelleri de kendinden önceki İslâm devletlerine ve hanedanın mensup olduğu kadim kanunlara dayanır. "*İş hususunda onlara danış*"²³⁰ âyeti İslâm devletlerinde sultanın meşveret etmek üzere bir divan oluşturmasını zorunlu kılar. Ayrıca burada alınan kararlar ve görülen davaların icraat safhasında görülen aksaklıkların yine halkın şikayet hakkı müessesesi sayesinde denetimi adaleti pekiştiren bir uygulamadır. Bu uygulama Osmanlı'da da etkindir.²³¹ Yıldırım Bayezit'in Mısırlı tabibi Şemseddin'in belirttiği gibi halkın sultana yakınlığı, şikayetlerin doğrudan divana yapılabilmesi, adaletin hemen tecellisi ve ülkenin güvenliğine vurgu yapılması dikkat çekicidir.²³² Bunlar bir ülkenin kendi iç işlerinde huzuru sağladığı gibi yabancıların o ülke ile

²²⁸ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 43.

²²⁹ BOA. C. HR. 81/4043 (Bu belge, Numan Yekeler, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016, s. 248-251'de Türkçe ve Macarca olarak neşredilmiştir.)

²³⁰ Âl-i İmrân, 3/159.

²³¹ "Osmanlı Devlet sistemi adalet prensibi üzerine kurulmuştur. Bu adalet kavramı, halkın dilek ve şikayetlerini icabında doğrudan padişaha sunabilmesi, onun emri ile isteklerinin yerine getirilmesi ve haksızlıkların giderilmesi ilkesine dayanıyordu. Bu temel anlayış Osmanlı idaresinde bir takım teşekküllere vücut vermiştir ki, Divan-ı Hümayun Şikayet Kalemi bu teşekkülün en başta gelenidir... 1649 yılından itibaren şahsi davalara ait ferman, berat ve benzeri kayıtlar için şikayet defterleri adı verilen ayrı defterler tutulmaya başlanmıştır... Bu defterler Osmanlı Arşivi'nde A. DVNS. ŞKT. d. kodunda kayıtlı olup idarî ve askerî yetkililerle ilgili şikayetleri, soygunları, mahkeme kararlarına itirazı, borçlarla ilgili şikayetleri köylünün toprak anlaşmazlıklarını, tımarlı sipahinin vergiyi toplayamama şikayetlerini ve esnâf şikayetlerini hâvîdir. " (Yusuf İhsan Genç vd., **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Osmanlı Arşivi Yayınları, İstanbul 2000, s. 21-22.)

²³² İnalçık, **a.g.e.**, s. 95.

ilişkilerinde de birlikte iş yapılabileceği güvenini temin eden önemli niteliklerdir. Ayrıca tahta çıkışlarının ardından durum değerlendirmesi yapılmak üzere padişahın huzurunda müşavere meclisi akdedilmesi Osmanlı sultanlarının devam edegelen bir âdeti olduğundan III. Selim'in de bunu yerine getirdiği anlatılır.²³³

Osmanlı sultanları geçmişten geleceğe toplumda fertleri birbirine bağlayan ve birlikte yaşama kültürü ve uyulacak kanunları oluşturan geleneğe de riayetkar idiler. Osmanlı kroniklerinde ve belgelerinde sıkça kullanılan şart-ı âdâb-ı mülûk, âdâb-ı mülûk, âdâb-ı mülûk-ı selâtîn, âdâb-ı şart-ı kânûn, âdet-i kadim üzere, âdet-i kânûn mucebince, âdet-i kânûn ve kânûn-ı kadim üzere gibi kavramlarla Osmanlı Devleti'nin saltanat usûl ve uygulamalarından oluşan köklü devlet yönetme geleneğine sahip olduğu anlatılmak istenmektedir. *Subhî Tarih*'inde geçen Osmanlı'da devlet işleri “*muktezâ-yı şer‘-i kavîm ve mübteğâ-yı kânûn-ı kadim ile görüleğelirdi.*”²³⁴ ifadesine göre şer‘î esaslarla birlikte örfî uygulamanın birlikte devletin hukuk sistemini oluşturduğunu görüyoruz. Mesela padişahlıkta babadan oğula, daha sonra en büyük kardeşe geçme usûlü şer‘î değil örfî hukuka dayanıyordu. Devletin işleyiş şekli, teşrifat kaideleri, vergiler, askerlik sistemi ve bürokratik atamalarda bu sistemden yararlanılmaktaydı. İdari ve siyasi icraatın kaynağı dînî olabildiği gibi atalardan gelen birikim ve çevre devletlerin tecrübeleri de olabilmekteydi. Mesela padişahların gazaya bizzat katılması hem dînî hem de örfî bir adetti.

Kuruluş sırasında örfe dayalı hususların şer‘î hukukta mesnedinin olması konusunda hassas davranıldığı da anlaşılmaktadır. Mesela Osman Gazi'nin 688/1289-1290 yılında fethedilen Karacahisar'da kurulan pazarın bacını²³⁵ satın almak isteyen kişiyi azarlaması ancak sonunda ikna olması olayı bunun delilidir. Âşıkpaşazade'de geçen olay şu şekilde vuku bulmuştur: “Bu kez halk kanun ister oldular. Germiyan'dan bir kişi gelip “Bu pazarın bacını bana satın” dedi. Topluluk “Hâna var” dediler. O kişi Osman Gazi'ye gelip “Hânım! Bu pazarın bacını bana sat” dedi. Osman Gazi “Bac nedir?” dedi. O kişi, “Pazara her ne ki gelse ben ondan akçe

²³³ Çınar, **a.g.e.**, s. 132.

²³⁴ **Subhî Tarihi**, (Mesut Aydınar neşri), s. 57.

²³⁵ Bac, vergi ve haraç anlamında kullanılır. Bir yerden bir yere naklonulan eşya ve emtiadan alınan vergi demektir. (Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 259.)

alırım” dedi. Osman Gazi: “Bre kişi! Senin bu pazara gelenlerde alacağım mı var ki bunlardan akçe istersin?” O kişi “Hânım! Bu töre ve âdettir. Bütün vilayetlerde vardır, padişahlar aldılar” dedi. Osman Gazi “Tanrı buyruğu ve peygamber kavli midir veya o beyler kendilerinden mi ettiler?” dedi. Bu kişi, “Töredir Hânım, evvelden kalmıştır” dedi. Osman Gazi son derece gazaba gelip “Kişinin kazandığı kendi mülkü olur. Ben onun malına ne koydum ki bana akçe ver diyeyim. Bre kişi! Git. Bu sözü bana söyleme ki sana zarar veririm” dedi. Topluluk dediler ki: “Hânım! Bu pazarı bekleyenlerde âdettir. Bir miktar vereler” dediler. Osman Gazi “Madem ki siz öyle dersiniz, yük getiren iki akçe versin, malını satmazsa hiçbir şey vermesin, her kişi ki bu kanunumu bozarsa Allah onun dinini ve dünyasını bozsun, kime bir tımar²³⁶ vermişsem onun elinden sebepsiz alınmasın, öldüğu vakit oğluna verilsin, eğer küçük de olsa verilsin, hizmetkârları sefer vaktinde onun için sefere çıksınlar. Her kim bu kanunumu da bozarsa Allah ondan razı olmasın. Ve eğer benim neslime bu kanundan başka bir kanun koyduracak olurlarsa edenden ve ettirenden Allah razı olmasın” dedi.²³⁷

Beylik döneminden devletleşmeye varan süreçte yeni örfi uygulamalar görülmekle birlikte bu tür idari nitelikteki kanunların birçoğunun hanedanın mensubu olduğu Türk milletinin ve İslâmlaşma sonrasında etkileşim içerisinde buldukları devletlerin uygulamalarına dayandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca atalara saygının yüksek düzeyde olduğu Osmanlı'da sonraki padişahların önceki dönemlerde konulan örfi hukuk sistemine riayette son derece hassas oldukları da bilinmektedir. Devletin ilk dönemlerinde görülen idari geleneğe baktığımızda bunun ipuçlarını görebiliriz. Âşıkpaşazade'nin tarihinde tespit ettiğimiz bir kaç örneği verirsek konu anlaşılmış olacaktır: Mesela padişahların nevbet vurulunca²³⁸ ayağa kalkmaları kurucu padişah Osman Gazi'den kalma bir adettir. Bu usûl Karacahisar'ın 687/1288-1289 yılında gerçekleşen fethini kutlayan Selçuklu Sultanı Alaaddin'in Osman Gazi'ye gönderdiği sancağın ikinci vakti gelişinde vurulan nevbet üzerine padişahın

²³⁶ Tımar, harp zamanında belirli miktar askeri toplamayı taahhüt eden kimseye öşrü kendisine kalmak üzere verilen mîri araziye denirdi. (Şemseddin Sami, a.g.e., s. 457.)

²³⁷ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 28-31.

²³⁸ Nevbet vurmak, büyük zatların (padişahların) kapısında belirli vakitlerde müzik çalınmasına denir. (Semseddin Sami, a.g.e., s. 1473.)

ayağa kalkmasıyla başlamış ve sonraki padişahlar da nevbet vurulunca ayağa kalkma âdetini devam ettirmişlerdir.²³⁹

Osman Bey'den kalan diğer örfî uygulamalar işlerin meşveretle yapılması, barış zamanında Hıristiyan komşularıyla dostluk üzere bulunup hediyeleşmesi, ticarete mağdur olan gayrimüslimin şikayetinin dinlenip hakkının alınması, fethedilen şehir halkına istimalet siyaseti uygulanması, garipken kendilerine iyilik eden Bilecik kâfirlerine hürmet etmesi uygulamasında gördüğümüz vefâ anlayışı ve halkına cömert davranması²⁴⁰ ve hepsinden önemlisi mülkün temeli sayılan adaletle riayet edilmesi sonraki nesillere de örnek olmuştur. Bunlardan bilhassa yapılacak devlet işlerinin meşveret sonucu alınan karara dayanılarak icraya konulması ve gerek fertler arası muamelede gerekse devlet-fert arasındaki muamelelerde adalet üzere olunması önemli kabul edilmiştir. Kroniklere bakıldığında bu iki konuda birçok örnek rahatlıkla görülebilir. Yavuz gibi sert tabiatlı bir padişahın dahî Çaldıran zaferinden sonra kaçan Şah İsmail'i takip etme fikrinde olmasına rağmen maiyyetindeki devlet ricaliyle istişare yapması ve toplantı sonucunda ağır basan hilafet merkezine dönme görüşüne uyması meşverete ne denli önem verildiğini gösterir. Meşveretin dînî bir emir olduğunu ve şartlarını sıraladıktan sonra Yavuz Sultan Selim'in yaptığı toplantının detaylarını ve çıkan görüşleri delilleriyle aktaran İdris-i Bitlisî, "*Parlak görüşlü sultan cumhurun ittifak ettiği görüşü içte ve dışta kesinleştirip vaktin ve makamın gereği bakımından ve nizamın bekasını ve birliğin devamını düşünerek gönlü istemediği halde 23 Receb 920/14 Eylül 1514 tarihinde dönmeyi yeğledi*"²⁴¹ diyerek istişare sonucunda çıkan karara uymanın devlet nizamının devamı ve birlik açısından bağlayıcılığını ortaya koyar.

1.2.7. Devletin Birliğini Muhafaza

Moğol istilasının yol açtığı kargaşa ve yarı özerk beyliklerin oluşması ve bunların kendi aralarındaki rekabet ve çekişmelerden bunalan İslâm dünyasının ayağa kalkmasını kendine misyon edinen kurucu lider Osman Gazi'nin bıraktığı

²³⁹ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 17.

²⁴⁰ Bu adetlerin detayları için bkz.: *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 17-22.

²⁴¹ İdris-i Bitlisî, *Selim Şah-Nâme*, Haz. Hicabi Kurlangıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 202.

devlet anlayışı kargaşalardan kurtulmak için ulemanın ve meşayihin öncülüğünü yaptığı gaza yolunu ve Sünni İslâm anlayışını tercih etmişti. II. Bayezid'in bu ilkeler doğrultusunda babasının zamanında yorulan devleti ılımlı ancak merkezîyetçi çizgide devletin otoritesini yeniden yapılandırma faaliyetlerine girişmesi ve bu kapsamda Şah İsmail'e sempati duyan ve heteredoks tarikatlarla bağlanan Anadolu'daki bazı isyankâr aşiretleri tahrir defterlerine kaydedip vergiye tabi hâle getirmesi ve siyasi denetim altına alması bu kesimlerin rahatsızlığı ile sonuçlandığını görüyoruz. Yeniden yapılanma sürecindeki Sünni İslâmî kimlikli merkezîyetçi devlet anlayışından rahatsız olanlar, *"eski toprak sahibi aileler, dirliklerini yitirmiş eski askerler, özellikle de göçebe topluluklar gibi Anadolu'daki gayrimemnun gruplar"*²⁴²dan oluşmaktaydı. Bunlar Erdebili bir şeyhin²⁴³ soyundan gelen Şah İsmail'e uymuştu. Şah İsmail dâîleri vasıtasıyla Anadolu ve Rumeli'de etkinliğini artırmaktaydı. Kızılbaş hareketi artık bir iç sorun olmaktan çıkmıştı. Şah İsmail de Timur ve Uzun Hasan gibi Anadolu'yu İran topraklarının bir parçası yapmaya çalışıyordu. 1511'de Şah İsmail'in dâîlerinden Şahkulu'nun liderliğinde Batı Anadolu Kızılbaşları isyan bayrağını kaldırıp yol üzerindeki her şeyi yakıp yıkarak Kütahya'yı aldılar ve Bursa üzerine yürüdüler. Yaşlı ve hasta olan II. Bayezid artık durumu denetleyemez hale gelince Şah İsmail'e karşı güçlü önlemler alınmasını isteyen I. Selim (Yavuz Sultan Selim) 24 Nisan 1512'de tahta geçince Şah İsmail'in Anadolu'daki tesirini kırdıktan sonra 23 Ağustos 1514'de Çaldıran'da kazandığı zaferle Kızılbaş tehlikesini geçici olarak yatıştırıp Erzurum Diyarbakır arasını Osmanlı topraklarına dahil etti.²⁴⁴

Batı Hristiyan dünyası karşısında gittikçe güçlenen Osmanlı Devleti'ni Anadolu'nun iç ve doğu kesimlerindeki faaliyetleri ile yoran Şah İsmail tesirindeki isyanlar yapılan etkili mücadele ile bertaraf edildi. Böylece Maverâünnehir, Türkistan, Kafkasya ve Horasan bölgeleri Ehl-i sünnet âlimlerinin düşünceleriyle

²⁴² İnalçık, **a.g.e.**, s. 36.

²⁴³ Erdebil şeyhleri ilk zamanlarda şeriat ve tarikat kurallarına uygun irşad hizmetini yürütmekteydiler. Ancak Şeyh Safiyyüddin'in kurduğu bu tarikata mensup şeyhler daha sonraları Gulât-ı Şia mezhebine katılıp irşad faaliyetlerini siyâsete tahvil edip şahlık arayışına girmişlerdir. İdris-i Bitlisi, *Selim Şahnâme*'de onların Sünnilikten Şiîliğe geçişlerini aktarır. Bkz.:**Selim Şah-Nâme** (Hicabi Kırilangıç neşri), s. 121.

²⁴⁴ İnalçık, **a.g.e.**, s. 37-39.

asırlardır Asr-ı saadet, Emevî, Abbasî, Selçuklu, Memlûklü ve Osmanlı siyasi çizgisinde gelişen Sünni karakterli ancak ehl-i beyt sevgisiyle de yoğrulmuş²⁴⁵ ulema ve meşayihle birliktegazi sultanların hep birlikte tesis ettiği i'lâ-yı kelimetullah vizyonlu devlet-i aliyye anlayışını bozup Şii karakterli şahlığa dönüşmesini amaçlayan Şah İsmail'in Şiiliği yayma faaliyetleri de engellenmiş oldu. Devletin dînî anlayışı Ehl-i sünnet mezhebi dahilinde inançta Maturidî, amelde ise Hanefî fıkhı üzerine oturtuldu. Bununla birlikte geniş Osmanlı coğrafyasında inançta Eşarî, amelde ise Şafîî, Hanbelî ve Malikî mezhepleri de canlılığını sürdürdü. Bu mezheplere mensup âlimler devletin himayesinde ilmi çalışmalar yaparak kendilerine tabi ahalinin dînî meselelerine eserleri ve fetvalarıyla çareler ürettiler. Bu minval üzere hareket eden Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar İslâm dünyasının Sünni bölgelerinin temsilcisi ve hâmisî olduğu ve İstanbul ile bu bölgeler arasında karşılıklı dayanışmanın vukubulduğu ve özellikle bunalımlı zamanlarda ve savaşlarda müşterek ruhla hareket edildiği gözlenmiştir. XIX. yüzyılda İstanbul, Osmanlı sınırları dışında kalan İslâm memleketleri ile dayanışma içerisine girip destek arayışı politikası izlerken o ülkelerin Müslümanları da İslâm birliği ideali çerçevesinde Osmanlı'yı zor zamanlarda maddi olarak desteklemeye çabalıyorlardı. Bu destek Müslümanların hilafete sadakatlerini göstermekteydi. Dünya Müslümanlarının Osmanlı'yı hilafetin temsilcisi olarak görmeleri, maddi ve manevi her türlü desteği vermeleri sadece çoğu kimselerin zannettiği gibi sadece II. Abdülhamid dönemine de münhasır değildi. İngilizlerin desteğiyle Bağımsızlık arayışında olan bazı Arapların dışında son zamanlara kadar bütün dünya Müslümanlarının İstanbul'u hilafet merkezi olarak gördüğünü şu belgeler ortaya koymaktadır:

18 Rebûlevvel 1293/13 Nisan 1876 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Osmanlı Devleti'nin geçmişteki kötü idareden kaynaklanan maddi sıkışıklık sebebiyle hilafete son derece hürmet ve bağlılık gösteren Hint Müslümanları arasında sanki İstanbul'un haberi yokmuş gibi yardım kampanyası açtırılması düşünülmüş ve bunu temin için

²⁴⁵ Bütün Osmanlı devirlerinde ehl-i beyt mensubu olup Hz. Hüseyin soyundan gelen seyyidler ve Hz. Hasan soyundan gelen şeriflere devlet özel önem vermiş, Nakibü'l-eshrafın idaresi altındaki ehl-i beyt mensuplarına özel ayrıcalıklar sağlanmıştı. İstismarın önlenmesi için de seyyidlik hüccetlerinin kaydedildiği defterler tutulmuştur. Bu defterlerle ilgili geniş bilgi için bkz.: Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, **Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu**, İsam Yayınları, İstanbul 2006, s. 36-39.)

gereğinin yapılması konusunda Sadaret tarafından Bağdad Vilayeti'ne mahrem telgrafname çekilmiştir.²⁴⁶

29 Receb 1309/28 Şubat 1892 tarihli belge bize Batı emperyalizminin Osmanlı Devleti'ni parçalamasına ve böylece ümmetin dağılmasına mani olabilmek adına sultanın Sudan'la irtibatın pekiştirilmesini ve Afrika Müslümanlarının hilafet çatısı altında toplanmasının zaruretini önemsedğini ve bu konuda Şeyh Senusî ile diğer tarikat ve aşiret liderleriyle görüşülmesini irade buyurduğunu, Ahmed Esad ve Şeyh Zâfir'in bu konuda çalışmalar yaptıklarını gösteriyor.²⁴⁷

16 Şevvâl 1324/3 Aralık 1906 tarihli belgede Kalküta'da biri Farsça ve diğeri İngilizce olarak gazete neşreden ve hukuk-ı İslâmiye ile hilafet-i Osmanî'yi müdafaa etmek üzere birçok risale ve İngiliz matbuatında çok sayıda makaleler kaleme almış olan Hintli Abdullah es-Sühreverdî Efendi'nin Dersaadet'e geleceği ve kendisine usûli dairesinde gereken kolaylığın gösterilmesi Sadaret makamı tarafından Zabtiye Nezareti'ne emredilmekteydi.²⁴⁸

2 Zilkade 1329/25 Ekim 1911 tarihli belgede Medine-i Münevvere şeyhlerinden Said bin Abdullah ve arkadaşlarının hilafet-i İslâmiye hukukunun müdafaası için mal ve canlarını vermeye amade olduklarına dair çektikleri sadakat telgrafnamesini padişah görmüş ve Babıali tarafından emsali gibi cevap verilmesi emredilmiştir.²⁴⁹

Dünya Müslümanlarının Osmanlı hilafetine bağlılığını gösteren bunlara benzer daha pek çok belge mevcuttur. Öte yandan İngilizlerin oyunuyla hilafetin Araplara ait olduğu fikrinin devreye sokulması bu kurumun Müslümanlar arasındaki belirleyici vasfını İngilizlerin de kavradığını göstermektedir. Yani Osmanlı Devleti, hilafetin gücüyle İslâm dünyasını emperyalistlere karşı bütünleştirmeye çalışırken İngilizler de yine Araplar lehinde hilafetin gücünü kullanarak bu birlikteliği parçalamaya çalışmışlardır. Oysa onların amacı İslâm dünyasında Arapların temsil

²⁴⁶ BOA. A. MKT. MHM., 480/31.

²⁴⁷ BOA. Y. EE., 122/3.

²⁴⁸ BOA. BEO., 2955/221596.

²⁴⁹ BOA. BEO., 3953/296409.

ettiği bir hilafet anlayışının tesisinden ziyade milliyetçilik rüzgarlarını estirmek suretiyle her türlü sıkıntılara rağmen o an itibarıyla İslâm dünyasını temsil eden Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını sağlamaktır. 29 Şaban 1330/13 Ağustos 1912 tarihli belgede hilafet-i Arabiye tesisi maksadıyla Hicaz havalisi ile Mısır ve Suriye cihetlerinde kurulmuş cemiyetler ile bu maksadın gerçekleşmesine çalışan kişilerin her türlü teşebbüsat ve art niyetli neşriyata tevessül ederek halkı iğfale ve bir umumi ayaklanma çıkarmaya çalıştıkları cihetle bu gibi önemli meselelerin vakit geçirilmeden incelenip öncelik verilmesi ve adli memurlara kesin emir verilmesinin Adliye Nezareti'nden istenmesi²⁵⁰ Batı menşeli bu projenin Araplar arasındaki etkisini ortaya koyduğu gibi Osmanlı yetkililerinin de İngiliz oyununun farkında olduklarını ispatlamaktadır.

Bununla birlikte Osmanlı idaresi altındaki bütün Arapların hilafetin kendilerine aidiyeti noktasında aynı fikirde olduğunu söylemek doğru değildir. Nitekim bunlardan Necid ahalisi ve aşiretleri şeyhlerinin Osmanlı Devleti'nce temsil edilen hilafet-i İslâmiye'nin şan ve şevketinin muhafazası uğrunda canları ve mallarını vermeye amade olduklarının ve hazır durumda olan elli bin piyade, on iki bin atlı ve yirmi altı bin hecin develi kuvvetleriyle padişahın emrini beklediklerini belirtmeleri²⁵¹ XIX. yüzyılda Araplar arasında İngilizlerin tezgahladığı "Arap hilafeti" projesinin farkında olanların var olduğunu göstermektedir. Bu hamiyet-i İslâmiye ve vataniyenin padişah tarafından sevinçle karşılandığının münasip şekilde kendilerine tebliğine dair irade çıkmıştır.²⁵²

Bu belgeler bize Osmanlı Devleti'nin Müslümanlar arasındaki birliğin temsilcisi olma noktasındaki mevkiini ve bunun dünya Müslümanları tarafından da samimiyetle benimsendiğini ispatlamaktadır. Kuşkusuz bu karşılıklı etkileşim XIX. yüzyılda Müslümanların içinde bulunduğu zor şartların zaruri bir neticesi olmaktan daha çok geçmiş yüzyıllardan beri uygulanagelen dünya Müslümanlarını himaye siyaseti ile oluşmuştu. Bu siyaset anlayışını belgeleyen vesikalar Osmanlı Devleti'nin yönetimi dışında kalan Müslümanlar arasındaki nüfuzu ve liderliğini gösterirken

²⁵⁰ BOA. BEO., 4072/305383.

²⁵¹ BOA. BEO., 4125/309313.

²⁵² BOA. BEO., 4125/309313.

dünya Müslümanları da küffara karşı İslâm çağrısının temsilcisi ve koruyucusu olarak Osmanlı Devleti'ni kabul ettiklerini ortaya koymaktadır.²⁵³

1.2.8. Devlet İşlerinde İlim ve İrfan Ehline Danışılması

Osman Gazi oğluna yaptığı nasihatta devlet idaresinde başarılı olabilmesi için Allah'ın buyurmadığı sözleri söyleyen kimsenin sözünü kabul etmemesini, bilmediği bir ilmi ehline sormasını, kendisine itaat edenleri hoş görmesini ve hizmetkârlarına daima iyilik etmesini tavsiye etmişti.²⁵⁴

Osman Gazi'nin işaret ettiği bu hususlar Kur'an'dan ve hadislerden mühlhem olup sultanlara âlimler ve şeyhler tarafından yapılan nasihatnamelerde de sıkça geçen uyarılardır. Kur'an'da "*Bilmiyorsanız zikir ehline sorunuz*"²⁵⁵ ayeti Kur'an ve sünneti kendine rehber edinen ilim ve irfan ehline sormanın hata yapmamanın bir şartı olarak herkese yol gösterici bir uyarıdır. Ayetteki zikir Kur'an'a işaret etmektedir. Çünkü Kur'an'ın bir başka adı da zikirdir. Bilhassa toplumu idare edenlerin ehl-i zikir olan, yani Kur'an'da ve onun tefsiri olan sünnette vaz edilen hususları anlayan, yorumlayan ve yaşayan âlimler ile meşayihin danışmanlığına daha çok ihtiyacı vardır ki onu hata yapmaktan korusunlar. İdarecilerde iktidarın verdiği güçten dolayı kul hakkına girme riski diğer insanlardan daha çoktur. Çünkü verilen

²⁵³ Osmanlı Arşivi bu ilişkileri ortaya koyan belgeleri muhtevî bir dizi neşriyat yapmıştır. Bu belgelere bakıldığında Osmanlı Devleti'nin dünya müslümanları üzerindeki otoritesi açıkça görüldüğü gibi dünya müslümanlarının da Osmanlı Devleti'ni lider ülke olarak kabul ettikleri ortaya çıkmaktadır. (bkz.: Komisyon, **Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687-1908 yılları arası)**, Ankara 1992; Komisyon, **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri: Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy, I-II (1578-1914)**, Ankara 1992-93; Komisyon, **Osmanlı Belgelerinde Kazan**, Ankara 2005; Komisyon, **Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri, I-II**, İstanbul 2012.)

²⁵⁴ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 45. Osman Gazi'nin Orhan Gazi'ye yaptığı vasiyet ve nasihatları inceleyen Hüseyin Algül kuruluş devri Osmanlı devlet düşüncesini 14 madde halinde tespit etmiştir. Bunlar özetle şöyledir; 1. Kur'an ve Sünnete bağlılık 2. Din işlerine önem vermek 3. Adalet ve insafî ön planda tutmak 4. Allah ve kul haklarına riâyet 5. Âlimler ve mutasavvıflarla samimi irtibat kurmak ve görüşlerine başvurmak 6. Devlete sadakatle hizmet eden devlet ricali ve askeri erkanla iyi ilişkiler kurmak 7. Beğler, silah arkadaşları, idârî kadro ve ilim adamlarıyla dayanışmak 8. Vatan ve milletin hukuku ve hürriyetlerin muhafazası için azim ve cesaretle gaza ve cihad etmek 9. Beytülmal (devlet hazinesini) koruyup geliştirmek 10. İsrâr, ihsan ve feragat sahibi olmak 11. Teşkilat ve müesseseseleşmekte planlı çalışmak 12. İmaret ve vakıflarla yoksul, yolcu ve garipleri gözetmek 13. Komşu beğlerle iyi ilişkiler kurmak 14. Gayrimüslim tebaaya şefkat ve adalet göstermek. (Bu ilkelerin açılımı için bkz.: Algül, **a.g.m.**, s. 265-267.)

²⁵⁵ Enbiya, 21/7; Nahl, 16/43.

bir karar veya yapılan bir icraat dolayısıyla birçok kimse mağdur olabilmektedir. İşte bu yüzden Osmanlı geleneğinde ilim ve irfan ehline hürmet ve onların danışmanlığına ihtiyaç her zaman dikkate alınmıştır. Sorumlu bir idareci işi bilen ehil insanlara sorduğu ve görevlendirmede emaneti ehline teslim ettiğinde ve denetimi yaptığında kendi sorumluluğunu yerine getirmiş olmaktadır. Bu geleneğe uygun olarak sultanların özellikle maneviyat sahibi bir şeyhle irtibatlı olması ve tekke mensubu meşayih ve dervişlerin seferde ve hizada sosyal faaliyetlere ve icraatlara paydaş edilmesi önemsenmiştir. Şeyh Edebalı'nın kurucu padişahın kayınpederi olması ve ulu devleti müjdeleyip ona kutlu bir vizyon ve misyon çizmesi sebebiyle şeyhler saygın bir konumda tutulmuştur. İşte bu sebeple sancağ-ı şerifin seferde şeyhlerin ve dervişlerin zikir halkasında devamlı ayakta tutulması âdet olmuştur. Bu husustaki bir başka örfî uygulama padişahların kılıç kuşanma törenlerine şeyhlerin de katılmasıdır. Yine padişahlar ya bizzat bir şeyhe bağlanmışlar ya da görüşlerine başvurdukları şeyhler olmuştur. Seferlerde ve harplerde ordu içerisine katılan şeyhler ve dervişler dualarıyla orduya moral desteği vermişlerdir. Bu sırada şehirlerde kalanlar da ordunun muzafferiyeti için halkın da iştirak ettiği dua ve zikir cemiyetleri tertip etmişlerdir. Yine seferlerde uğranılan beldelerdeki maneviyat erlerinin kabirleri ziyaret edilip dualar edilmiştir. Şeyhler devlet büyüklerinin resmi ve özel törenlerinde teşrifat kaidesi üzere hazır bulunmuşlardır. Yine Osman Gazi zamanından kalma bir örf olarak meşayih ve tekkelerin ihtiyaçları karşılanmıştır. Zamanla eskiyen ve depremler sebebiyle zarar gören tekkelerin ve geçmiş saygın velilerin türbeleri tamir ettirilmiştir. İleriki kısımlarda bunlara yeri geldikçe temas edilecektir.

1.2.9. Tasavvufî Düşüncenin Benimsenmesi ve Meşhur Tasavvufî Eserlere Önem Verilmesi

Osmanlı hanedanının da mensubu olduğu Türklerin Müslümanlığa geçişi ve geçirdiği safhalar incelendiğinde tasavvufî düşüncenin oldukça önemli bir yeri olduğunu görürüz. Tasavvufî düşüncenin Türkler arasındaki etkisini ortaya koyan eserlerin ilki Yusuf Has Hacib tarafından Türkçe olarak XI. asırda kaleme alınan Kutadgu Bilig'dir. Karahanlı hükümdarına sunulmak üzere nasihatname tarzında

yazılan bu manzum eserde devlet adamlarına iyi yönetimin ipuçları verilir. Bu öğütlerin tasavvufî bakış açısıyla yorumlanan İslâmî ilkeler olduğu daha ilk bakışta ortaya çıkar. Bu eser halk arasında da epey rağbet kazanmış olmalı ki birkaç beyti Ural nehri mansabındaki Saraycık'da XIV. asra ait bir toprak vazunun üzerinde yazılı bulunmuştur.²⁵⁶

Bir başka önemli eser Hoca Ahmed-i Yesevî'nin (v. 562/1167) *Dîvân-ı Hikmet*'idir. Türkistan'ın Seyram şehrinde doğan, buraya gelen Baba Arslan'dan ilk terbiyesini gören, sonra Yesi ve Buhara'ya seyahat eden ve burada Hoca Yusuf Hemedanî'ye intisab eden, onun vefatından sonra Buhara'da bir müddet irşad ettiği müridlerini Hoca Abdülhalik Gücdüvânî'ye ısmarlayıp manevî bir işaretle Yesi'ye dönen Hoca Ahmed-i Yesevî'nin elli yaşında bu eseri yazdığı bildirilmiştir. Özellikle Türkistan, Maveraünnehir, Horasan, Harezmi havalisinden gelenlerle irfan dairesine girenlerin arttığı, hatta müridlerinin doksan dokuz bine ulaştığı ve bunlardan on iki bin kadarının kâmil oldukları aktarılır. Hoca Ahmed Yesevî'den etkilenip onun görüşlerinin Anadolu'da yayılmasını sağlayan dervişler arasında Avşar Baba, Pîr Dede, Kademli Baba Sultan, Geyikli Baba, Abdal Musa ve Unkapanı'nda medfun bulunan Horoz Dede sayılabilir.²⁵⁷ Vassâf, menakıbnamelerde Hoca Ahmed'in pîr derecesinde addedilip Yesevî tarikatının kurucusu sayıldığını, ancak Şâh-ı Nakşibend'in ortaya çıkmasıyla Yesevîliğin tabiatıyla Nakşibendiliğe iltihak ettiğini ve onun Sünnî mezhep ve Hanefî meşrep olduğunu söyler.²⁵⁸ *Reşehât*'ta adından övgüyle söz edilmesi²⁵⁹ Nakşibendilerin kendisine çok değer verdiğini gösterir.

Bu örnekler bize Türklerin tasavvufî düşüncesinin şekillendirdiği İslâmî anlayışa daha henüz Anadolu coğrafyasına gelmeden önce âşinâ ve yatkın olduklarını ve bu düşünceleri daha sonraki asırlarda Anadolu'da yaydıklarını göstermektedir. Bunun yanında Moğol istilası sonucunda oluşan göçler sırasında

²⁵⁶ W. Barthold, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Çev. M. Fuad Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 82-83.

²⁵⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 482-483. Bununla birlikte Yesevî tarikatı mensubu olduğu kaydedilen kişilerin çoğunun aslında Vefâiyye tarikatı mensubu oldukları tespit edilmiştir. (Bkz. Necdet Tosun, "Yunus Emre Rifâi, Hacı Bektaş Vefâi", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sy. 31, İstanbul 2013, s. 109-115.)

²⁵⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 484-785.

²⁵⁹ Mevlânâ Ali b. Hüseyin es-Safî, **Reşehât**, Çev. Mehmed el-Marûf b. Mehmed Şerif el-Abbâsî, Sad. Mustafa Özsaray, Semerkand Yayınları, İstanbul 2005, s. 43.

gelen sūfîler ve Selçuklu sultanlarının himayesiyle gelen isim yapmış meşayihî eklersek ilk dönemlerde Osmanlıya tesir eden Türkistan ve Maveraünnehir kaynaklı tasavvufî anlayışlar hakkında bir fikir elde edebiliriz.

Yesevî'nin düşünceleri ile birlikte Osmanlı'yı ilk etapda mayalayan diğer mütefekkir sūfîler olarak da en başta Yunus Emre, Mevlana Celaleddin-i Rumî ve Muhyiddin ibn Arabî'yi sayalayabiliriz. Daha sonraki zaman dilimlerinde bunlara diğer meşhur şeyhler de ilave olmuştur. Çalışmamızın sultanlarla şeyhlerin ilişkilerini ele aldığımız kısmında bunlardan özetle bahsedeceğiz. Tüm bunların üstünde tarikat kurucusu olan şeyhlerin ve onların halifelerinin fikirlerinin yanında bunların silsilelerinde geçen ve *Nefehâtü'l-üns*, *Tezkiretü'l-evliyâ*, *Reşehât*, *Lemezât* gibi tabakat kitaplarında isimleri geçen meşhur şeyhlerin menkıbevi hayatları son derece tesirli olmuştur. Ayrıca ilk dönem tasavvuf klasikleri *Risâle-i Kuşeyrî*, *Luma* ve *Avârif* gibi eserler Türkçe'ye tercüme edilerek ahalinin istifadesine sunulmuştur. İbn Arabî'nin *Fütûhât* ve *Füsûs*'ı ile Mevlana'nın *Mesnevi*'si ise her sūfîde az çok etkili olmuş, bütün şeyhlere, şairlere ve ediplere ilham vermiştir.

Osmanlı Sünnî uleması ve meşayihî üzerinde Gazzâlî'nin eserlerinin etkisi ise herkesçe bilinmektedir. Onun sayesinde tasavvufî düşünce ve hayat üzerindeki kuşkucu bakışlar izale olmuştur. Mevlana'nın *Mesnevi*'si ise tekke çevrelerinde devamlı rağbet gören bir eser olmuştur. Şeyh Sadî'nin *Bostan* ve *Gülîstan* adlı eseri de rağbet gören diğer eserler arasındadır. Vassâf, *Gülîstan*'ın Osmanlı'nın son zamanlarına kadar mekteplerde okutulan eserlerden olduğunu kaydederek Şeyh Sâdî'nin her ârife kendini sevdirdiğini, eserlerindeki sūfî hikmetlerinin tesiriyle irfan âleminin hakkıyla hürmetine mazhar olmuş büyük velilerden olduğunu söyler.²⁶⁰

Burada sadece Osmanlı'yı değil bütün İslâm dünyasını etkileyen İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışından da bahsetmek gereklidir. Nakşibendiyye'nin Müceddidiyye kolu hariç Osmanlı'da bütün tarikatların bu görüşü benimsedikleri, bunun sebebi olarak da Malatya-Konya ekseninde sekiz seneye yakın faaliyet gösteren Muhyiddin-i Arabî'nin bu anlayışını Sadreddin Konevî, Müeyyidüddin Cündî, Abdurrezzak el-Kâşânî ve Davud-ı Kayserî vasıtasıyla Ekberiyye adıyla ayrı

²⁶⁰ Vassâf, a.g.e., C. I, s. 287, 289.

bir akım olarak Osmanlı'ya taşınması gösterilir. Ayrıca *Füsûsü'l-hikem*'in okutulması, şerhlerinin yapılması ve ilk müderrisin Davud-ı Kayseri olması dolayısıyla bu akımın Osmanlı'da resmen temsil edildiği belirtilir. İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinden yapılan alıntılar, kısmî şerh ve tercüme yoluyla bu etkinin devam ettiği ve eserin *Füsûs* kadar olmasa da okutulduğu aktarılır. Bu iki eserin 1910'larda İstanbul'da kurulması düşünülen Medresetü'l-Meşayih'te okutulmasının tasarlandığı kaydedilir. İbn Arabî'nin tasavvufî düşüncesi kendi eserlerinin yanı sıra talebesi Sadreddin Konevî'nin onu şerh etmek üzere hazırladığı *Miftâhü'l-gayb* adlı eseri ve yine ona yapılan şerhler yoluyla da yayıldığı ifade edilir.²⁶¹

Burada zaman zaman Osmanlı uleması arasında vahdet-i vücûda karşı bir tepkinin olduğunu da belirtmemiz gerekir. Nitekim İbn Arabî'den etkilendiği bilinen İsmail Hakkı Bursevî'nin vahdet-i vücûdçu diye suçlanması ve sürgüne gönderilmesi bu anlayışa karşı bir duruşun olduğunu da göstermektedir.²⁶² İsmail Hakkı Bursevî bu suçlamalara karşı bir cevap olmak üzere *Hüccetü'l-bâliğa*'sını yazmıştır. Eserde vahdet-i vücûda karşı o dönemde bir tepkinin olduğu ve kendisinin de vücûdiyyeci olarak suçlandığı anlaşılmaktadır.²⁶³

Mahmut Erol Kılıç'a göre, İbn Arabî'nin Selçuklu zamanında Malatya-Konya ekseninde bir süre ikamet edip ilim ve irfan meclisleri düzenlemesi, istidadı olanları talebeliğe kabul etmesi, Selçuklu sultanlarına nasihat etmesi ve onlardan hüsnükabul görmesi, Osmanlı Devleti'nin doğuşu ve çöküşünü kendisine izafe edilen eş-

²⁶¹ Öngören, **a.g.m.**, s. 84.

²⁶² Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 67.

²⁶³ "...İnkâr tarafında olanların (tasavvuf yolunu reddedenlerin) hâlleri de malumdur ki kendi ilhâdlarını bilmeyip sünnete uyanlara (süfilere) bid'atçı derler. Bize mülhîd diyenin kendinde îmân olsa /Dahl eden dinimize bâri Müselmân olsa. Bu kadar âlimlerin büyükleri ki tarîkat ehlinen çıkmıştır. Şeyh Muhyiddin el-Arabî, Şeyh Sadreddin el-Konevî, İmam Gazzâlî, Mevlânâ Câmî, Molla Fenârî ve emsali gibi kaddesallahü sirrahüm... Bu kimseler inkâr ehlinin (tasavvufu reddedenlerin) yanlarında, yani bozuk itikadlarına göre mülhîd sayılıp vücûdî yoluna veya başkasına dâhil olacak, kıyamet gününde Ehl-i sünnet sancağını Hakk'ın münkirleri mi tutup kaldıracaklardır? "Hâtırın cennet ister amma günahların komaz" sözündeki mana ile ne kadar da uyumaktadırlar. Ve bu *Hüccetü'l-bâliğa* kitabında bu kadar sert sözler etmek sadece kesin delili ibrâz içindir." (İsmail Hakkı Bursevî, **Hüccetü'l-bâliğa**, Bayezid Yazma Eserler Kütüphanesi, no. 104778, vr. 53b. Bu yazma nüsha ile Ali bin Hüseyin es-Saffî'nin telifi olup Mehmed el-Marûf bin Mehmed Şerif el-Abbâsî tarafından tercüme edilen *Reşehât* kenarında bulunan matbu nüsha karşılaştırmalı olarak tarafımdan doktora çalışması öncesinde transkripsiyonu ve sadeleştirilmesi hazırlanmış olup baskıya hazır hâle getirilmesi için tashih işlemi sürmektedir.

Şeceretü'n-Nu'mâniyye adlı eserde önceden haber verdiğinin aktarılması ve böylece Osmanlı ile mistik bir irtibatının sağlanması, devletin manevi kurucusu Şeyh Edebalî'nin Dımaşk'ta öğrenim görürken sohbetlerine katılıp müridi olduğunun nakledilmesi, *Füsûs*'u şerheden Davûd-ı Kayserî'nin ilk Osmanlı başmüderrisi olması, onun talebesi Molla Fenarî'nin ilk şeyhülislâm olması Ekberîyye mektebi ile Osmanlı Devleti arasında oluşan irtibatın ilginç delilleridir. Yavuz Sultan Selim'in Mısır dönüşünde Şam'da onun kabrini buldurup oraya mescid, medrese ve tekkeden oluşan külliyenin yapılmasını emretmesi de bu irtibatın önemli tezahürlerindedir.²⁶⁴

Osmanlı sultanları da şeyhlerin faaliyetlerini teşvik etmenin yanı sıra onların düşüncelerine temel aldıkları tasavvufî klasiklerin çevrilmesini, yeni eserler ve divanlar yazılmasını atıyye-i şahaneleriyle teşvik etmiştir. Devlet bu hususla ilgili resmî işlemlerde gerekli kolaylıkları göstermiştir.²⁶⁵

İşte ilim ve irfan boyutlu devlet-tekke ve devlet-medrese eksenli bu faaliyetlerden hasıl olan birikim sonucunda tasavvuf alanında Türkçe olarak tertip edilmiş önemli miktarda telif ve tercüme eser oluşmuştur. Bilindiği üzere ilk tasavvufî eserler nesir tarzında Arapça olarak kaleme alınmışlardır. Hicrî IV. Asırdan itibaren Farsça'nın VIII. Asırdan itibaren de Türkçe'nin tasavvuf edebiyatı dili olduğu görülmektedir.²⁶⁶ Osmanlı'dan günümüze halka tesir bakımından en meşhur olan Türkçe eserler içinde Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'i, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyye*'si ve yine Yazıcıoğlu Ahmed'in *Envâru'l-aşîkîn*'inin Osmanlı toplumunda ayrıcalıklı bir yeri vardır. Latîfi, yüz kadar mevlid kitabı gördüğünü, her birini dikkatle gözden geçirdiğini ve hiç birinde Süleyman Çelebi'nin *Mevlidi*'ndeki etkiyi, hâli, şevki ve harareti görmediğini belirtip onun kadar hiç birisinin makbul

²⁶⁴ M. Erol Kılıç, "Ekberîyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 353.

²⁶⁵ Osmanlı Arşivi belgeleri arasında eser yazan şeyhlerin taltif edildiğine ve eserlerinin basılmasına dair bol miktarda örnekler vardır. Mesela Nakşibendîyye meşâyihinden Hacı İsmet Efendi'nin yazmış olduğu kitab sebebiyle mahlûl vukuunda maaşla taltif edilmesi ve kitabının basılmasının Evkâf-ı Hümâyûn'a emredilmesi konusunda bkz. (BOA. A. MKT. MHM. 119/89.); *Tarîkat-ı Muhammediyye Tercümesi*'nin basılması için bkz. (BOA. HAT. 1622/14.); Talibi çok olduğu belirtilen bu eserin Tabhane-i Amire'de 1200 adet basılması ve Takvimhane-i Amire'ce satışıyla ilgili diğer belgeler için bkz. (BOA. İ. DH. 26/1244; BOA., İ. DH. 91/4555; BOA. İ. DH. 96/4842; BOA. İ. DH. 134/6881.) Halebî'nin *Münyetü'l-musallî* ve Birgivi'nin *Tarîkat-ı Muhammediyye*'sini tercüme eden Babadağlı Şeyh İbrahim Efendi'ye İsakçı gümrüğünden vazife itası için bkz. (BOA. İE. ML. 125/11838.)

²⁶⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 68.

tutulup meşhur olmadığını ve halk arasında da hiç birinin onun kadar itibar ve şöhret bulamadığını aktarır.²⁶⁷ O bu tespitiyle Süleyman Çelebi'nin yazdığı *Mevlid*'in Osmanlı toplumundaki kıymetini ortaya koyarken, Faruk K. Timurtaş da dînî edebiyatımızın en tanınmış, en sevilen ve şöhreti hiç bir zaman eksilmeyen bu eseri kadar beğenilmiş ve okunmuş başka bir eser yoktur²⁶⁸ tespitiyle Süleyman Çelebi'deki Resulullah sevgisi ile halktaki Resulullah sevgisinin bu eser vesilesiyle kesişmesini gösterir. Bir eser yazıldığı tarihten itibaren bu kadar beğeniyle okunmaya devam ediyorsa bu eserin edebî kıymetini ortaya koyar. Ancak bunun da üzerinde onu eşsiz kılan büyük bir aşkla kaleme alınan konusu, yani Resulullah sevgisinin dizelere sinmiş olmasıdır. Bu bakımdan *Mevlid-şerif* devlet nezdinde de kıymetlidir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.) sevgisi yukarıda açıkladığımız gibi Osmanlı'daki devlet-i aliyye anlayışının temel hareket noktalarından biridir. Resulullah (s.a.v.) devletin kurucu ilim ve irfan geleneğinin de en kıymetli ilham kaynağı olmuştur. O âlemlere rahmettir ve onun şefaati kurtuluş vesilesidir. Bundan dolayı Osmanlı'da devlet ricali tarafından *Mevlid* bir çok merasimlerde bizzat icra edilerek teşvik edilmiştir. Osmanlı'da ilk mevlid kutlaması ise III. Murad'ın himayesinde 996/1588 de Peygamber Efendimiz'in doğum yıldönümü vesilesiyle Sultan Ahmed Camisi'nde icra edilmiştir. Tören, cami önündeki Atmeydanı'nda sabah namazı ile öğle namazı arasında on saat kadar sürmüştür. Devlet adamları törene katılmışlar. Na't-ı şerifler ve *Mevlid* bahirlerinin okunmasından sonra dua edilmiş ve sultan sarayına kortejle dönmüştür.²⁶⁹ Süleyman Çelebi eserine "*Vesîletü'n-necât*" ismini vermiştir.²⁷⁰ "*Hem sekizyüz on ikidir târîhi / Bursa'da oldu tamâm bil ey ahî*" beytinden bu eserin telif tarihinin h. 812/m. 1409-10 olduğu anlaşılır.²⁷¹

Ayrıca dervişler arasında makbul olan Süleyman el-Cezûlî'nin (v. 870/1465) *Delâilü'l-hayrât* adlı salavât-ı şerifeleri içeren eseri ve onun *Kara Dâvûd* adıyla meşhur şerhinin müstesna bir önemi hâiz olduğunu da zikretmek gerekir. Vassâf,

²⁶⁷ Latîfî, **Latîfî Tezkiresi**, Haz. Mustafa İsen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 64.

²⁶⁸ Süleyman Çelebi, **Mevlid (Vesîletü'n-necât)**, Haz. Faruk K. Timurtaş, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990, s. XIII.

²⁶⁹ Sadık Cihan, "Les Lieux de l'Enseignement de la Tradition et l'Importance Donne a la Science du Hadis a l'Epoque Ottomane", **OMÜİFD.**, sy. 3 (1989), s.28-29.

²⁷⁰ **Latîfî Tezkiresi** (Mustafa İsen neşri,) s. 352.

²⁷¹ **Latîfî Tezkiresi** (Mustafa İsen neşri,) s. 352.

Delâilü'l-hayrât'ın ümmet-i Muhammed tarafından aşk ve saygı duyularak okunduğunu ve eserin icazet alınarak okunmasının usûlden olduğunu belirtip kendisine ait iki adet icazetnameyi *Sefîne-i evliyâ*'sında gösterir.²⁷² *Delâilü'l-hayrât* ve *Kara Dâvûd* Anadolu ve Balkanlar'da benimsenip okunmuş ve Cezûliyye kültürünün yayılmasını sağlamıştır.²⁷³

Şimdi bu tesirleri biraz netleştirmek için Osmanlı Devleti'nin yayıldığı coğrafyada toplumla içiçe olan ve devlet ricaline yönetimde yardımcı olan sûfîlerin devlet-i aliyye anlayışının oluşumuna tesir edentemel düşüncelerine bakalım. Önce Anadolu'yu daha sonra da devletin ulaştığı sınırlar dahilindeki diğer vatan topraklarını İslâmiyetin ilkelerini gönülden sevdirmek suretiyle mayalayan sûfîlere göre insan Allah'ın yarattığı en şerefli varlıktır. Kainatta halifelik ona verilmiştir. Bu ilâhî görev siyasetçide olması gereken insan odaklı ufku çizmiştir. Bu da "insanı yaşat ki devlet yaşasın" anlayışıdır. Bu yüzden insanın halifelik görevini yapabilmesi için kulluk için yaratıldığının farkında olması lazımdır. Dünya ve içindekiler mâsivâ olduğundan kalpte sevgisi olmamalıdır. O ancak Allah aşkıyla huzur bulur. Onun için şan, şeref, debdebe ve kuru kavgaya gerek yoktur. Dünyalıkve makam geçici, Ahiret bakidir. Allah'ın rızası ve ihlas amellerde olmazsa olmaz şarttır. Yaratanı Yaraticısı dolayısıyla sevmek gerekir. Halka hizmet Hakk'â hizmettir. Allah'ın adı gönüllere ve yeryüzünde her tarafa yayılmalıdır. Bunun için insan önce nefsiyle küçük cihad etmeli, onu tezkiye ve terbiye etmeli, daha sonra Allah'ın adını yüceltmek için şartlar oluştuğu zaman gaza etmelidir. Yukarıda Kanûnî'nin şiirinde bu anlayışı açıkça görmekteyiz.

Devlet-i Aliyye'yi etkileyen tasavvufî düşüncüyü ayrıntısıyla ele almak çok kapsamlı bir konu olduğundan buna girmeyeceğiz. Zaten selatin-meşayih ilişkilerini ileride ele alırken bunlara tekrar yeri geldikçe temas edeceğiz. Şimdi bu konunun anlaşılabilmesi için geçmiş irfan geleneğini hakkıyla özümsemiş ve bütün Anadolu coğrafyasına tasavvufî anlayışını kabul ettirmeyi başarmış Yunus Emre'den bahsedeceğiz. Böyle bir usûle başvurmamızın gerekçesi ise onun asırlardır oluşan

²⁷² Vassâf, a.g.e., C. I, s. 298-304.

²⁷³ Mustafa Salim Güven, "Şazeliyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 398-399.

tasavvufî anlayışı şiir diliyle öz olarak anlatmasıdır. İşte bu sebeple Osmanlı'yı mayalayan tasavvufî düşünceyi halk dilinde en yalın yalde kim ifade etmiştir diye sorsak kuşkusuz çoğunlukla Yunus Emre diye cevap verilir. Bundan dolayı onun şiirleri ilahi tarzında bestelenip sûfî tekkelerinde gönüllere nakşedilmiştir. Kandil kutlamalarında eserleri okunarak halka maledilmiştir. Nitekim onun bu vasfını bu toprakları mayalayanlardan İsmail Hakkı Bursevî en güzel şekilde şöyle tasvir etmiştir:

“Rivayete göre Yunus Emre yirmi sene kadar şeyhi Tabduk Emre kapısında hizmet edip getirdiği odunları dosdoğru ahlâkı gibi dosdoğru getirmiş. Şeyh bir gün odunların doğruluğundan sorunca o da “Bu kapıya eğrilik sığmaz” demiş. Şeyh bu sözü güzel bulup karşılığında ödül olarak “Var imdi, Yunus’um söyle” demiş. Ve bu nefes sebebiyle Yunus Emre’den bu kadar tevhid ve irfan sözleri sâdir olmuş ki kimse bunları söylemeye güç yetiremez. Onun için bu konuda hâtimetü’l-müteahhirîndir. Söylemediği mazmûn kalmamış ve Türkçe’de onun sözlerine muâdil gelmemiştir.”²⁷⁴

Yunus’u, Mevlana’yı ve İbn Arabî’yi özümseyen İsmail Hakkı Bursevî’nin bu tespitinden ve Mevlana’nın “*En üst manevi mertebelerden hangisine yükseldiysem şu Türkmen kocası Yunus önüme çıktı*”²⁷⁵ itirafı da gösteriyor ki onun *şiirleri*²⁷⁶ Selçuklu ve Osmanlı asırlarında en az Mevlana kadar çok sevilmiştir.

Yunus Emre ile ilgili araştırma yapanlar onun doğum yılı, yeri, hayatı, ölüm tarihi ve mezarının bulunduğu yer hakkında farklı görüşler olduğunu ileri sürerler.²⁷⁷ Ancak şurası kesindir ki onun düşünce tarzı başta Selçuklu olmak üzere Osmanlı asırlarını etkilemiş ve bu etki günümüze kadar sürmüştür. Görünen o ki gelecekte de sürecektir. Bunun sebebi Yunus Emre'nin kuvvetli bir medrese tahsili görmemiş olsa da zamanının ilimlerini öğrenmesi, Mevlana ile görüşüp ondan etkilenmesi, Tabduk Emre'nin yanında olgunlaşması, kendi ifadesiyle eline kalem almadan gönül kitabından okuyup erenlerin sohbeti ile marifetini artırmaya çalışması ve Tabduk

²⁷⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 149.

²⁷⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 149.

²⁷⁶ İsmail Hakkı Bursevî Yunus’un *Divan*’ı için der ki: “Divan-ı âlileri kısmen mesnevî tarzındadır. Ser-a-pâ hakâyika nâzırdır, maâni-i Kur’an’dır, envâ-ı mevâızla mâlidir.” (bkz.: Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 149.)

²⁷⁷ Komisyon, **Yunus Emre Divanı**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1979, s. 11-19.

Emre'nin dergâhından ayrıldıktan sonra irşada başlayıp²⁷⁸ gittiği her yerde tasavvufi düşüncesini yalın ve sade bir üslupla özlü dizelere dönüştürüp herkesi mutlak hakikate, yani sevgi ile Allah'ı her daim hatırda tutmaya davet etmesidir denilebilir. Yunus'un bunu yapmasında şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü o da kendinden önceki sûfilerin yolunu takip etmektedir. İnsanlar yaşadıkları kargaşa, kavgalar ve savaşlar arasında geçen çalkantılı ve zorlu hayat şartları içerisinde maişetlerini temin etme derdine düşüp yaratıcısını unutmakta ve yaratılanlara karşı sevgisini yitirip ne olursa olsun kazanmayı öne almaktadır. Bu da Allah sevgisi ve bilgisinden yoksun insanlarda nefsî ve kalbî hastalıklara sebep olmaktadır. Kalp dünya kirleri ile perdelendiği için Allah sevgisi orada yerleşmemektedir. Yunus'un yaşadığı zaman dilimi Anadolu'nun çalkantılı bir dönemi olduğu için parçalanmış toplumu birleştirip geleceğe taşıyacak siyasi bir otorite lazım olmuştur. Nihayet bu otorite yine kargaşanın ve tefrikanın hüküm sürdüğü Beylikler zamanında Şeyh Edebalı ile Osman Bey'in birliktelikleriyle Batı Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Bundan sonra Anadolu'da dünya için cenk yerine gaza, mal, makam ve şöhret için savaşma yerine i'lâ-yi kelimetullah için cihad hakim olmuştur. Kuşkusuz Anadolu'daki bu değişimde Selçuklu dönemi tasavvuf ehlinin rolü büyüktür ve bunların içinde Yunus Emre mümtaz bir yere sahiptir.

Bir başka Selçuklu dönemi şeyhi Mevlana onu takdir etmiş, Yunus Emre de ondan etkilenmiştir. Tevazusundan ya da hayranlığından Yunus Emre'yi takdir eden Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin düşüncelerinin ise Osmanlı devletini oluşturan kurucu düşünce sistemi üzerindeki tesiri daha belirgindir. Bu sebeple onun düşünceleri ile devlet-i aliyye ilkeleri arasındaki benzeşmeyi gösteren bazı örnekler vermek de yerinde olacaktır. Hz. Ebubekir Sıddık (r.a.) soyundan gelen Mevlana Celaleddin-i Rumî 604/1207 de Belh'de doğdu.²⁷⁹ Belh hükümdarı Harzemşah'ın baskısı sonucunda memleketinden hicret etmek zorunda kalan babası Bahaeddin Veled ile birlikte Bağdad'a, oradan Hac için Hicaz'a ve dönüşte Şam, Erzincan ve Akşehir'den Konya'ya geldiler. Bahaeddin Veled'in hicretine Fahreddin Razî'nin

²⁷⁸ Komisyon, **Yunus Emre Divanı**, s. 18.

²⁷⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 369.

sebeup olduğu da söylenir.²⁸⁰ Babası ve Mevlana'yı Konya'ya davet eden ve orada yerleşmesini isteyen Selçuklu Sultanı Alaeddin'dir.²⁸¹ Belh sultanı babasıyla beraber onu daha çocukken ülkesinden kovmak suretiyle kaybettiğı değerin farkında olmazken Selçuklu sultanı ise babasıyla beraber onu başkentine davet ederken kazandığı değerin Anadolu'da yeni bir devletin kuruluşunu mayalayacak kadar büyük olduğunun farkında mıydı acaba?

Mevlana'nın babası dünyadan göçtüğü 18 Rebülevvel 628/24 Ocak 1231'e kadar Konya'da ilimle meşgul oldu.²⁸² Babasının vefatından sonra Seyyid Burhaneddin ona dokuz sene ona hocalık yaptı. Seyyid Burhaneddin'in Kayseri'ye gitmesinin ardından Mevlana vaazlarıyla halk arasında meşhur oldu. Bir süre sonra vecd ve hâlin galebesiyle yalnızlığa çekilip sûfilik yoluna girmeyi istedi. O sırada Şemseddin Tebrizî şeyhi Rükneddin-i Zerkûbî'nin işaretiyle Konya'ya geldi.²⁸³ Şems-i Tebrizi altı ay kadar Mevlana'ya bu yolun inceliklerini öğretti. Mevlana'nın ilmi terk etmesi sebebiyle hasetçiler dedikoduya başlayınca Şam'a hicret etti. Bundan sonra Mevlana ona olan sevgisinden sema ve musikiye rağbet etti. Mevlana oğlu Sultan Veled'i Şam'a gönderip Şems-i Tebrizî'nin tekrar Konya'ya gelmesini sağladı. Fakat daha sonra Şems-i Tebrizî ortadan kayboldu. Bunun üzerine onun Mevlana'nın oğlu Alaaddin tarafından öldürüldüğüne dair bir rivayet çıksa da Mevlana'nın bizzat onu aramak için Şam veya Tebriz'e gittiğine bakılacak olursa bu rivayetin asılsız olduğu anlaşılır.²⁸⁴ Şems-i Tebrizî ile Mevlana arasındaki irşad ilişkisine dair aktarılan haberlerde farklılıklar olsa da ortak noktanın Şems-i Tebrizî'nin Mevlana'yı kâlden (sözden) hâle (uygulamaya) geçirmesi olduğunu görüyoruz. Nitekim Mevlana Celaleddin-i Rumî bu değişiklikten sonra Şems'in de ayrılığının hüznüyle karışık duygular içerisinde Anadolu başta olmak üzere bütün dünyayı kendisine hayran bırakan *Mesnevi*'sini Hüsameddin Çelebi ile birlikte telife başlar. Her bir mısrası ilâhî aşkı anlatan *Mesnevi*'yi telif ederlerken o söyler, Çelebi Hüsameddin yazar.²⁸⁵

²⁸⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 370.

²⁸¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 373.

²⁸² Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 373.

²⁸³ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 373-374.

²⁸⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 374-375.

²⁸⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 376-377.

Mesnevi'nin doğuşu sırasında Ertuğrul Gazi liderliğindeki Kayı boyunun da Anadolu'da varolma mücadelesi devam etmektedir. Mevlana'nın Ertuğrul Gazi hakkında dua ettiği rivayeti ilginçtir.²⁸⁶ Onun 672/1273 de vefat ettiğini, dolayısıyla bu yıllarda Ertuğrul Gazi'nin Selçuklu sultanlarına bağlı bir bey olarak Anadolu'daki mücadelesine vakıf olduğunu düşünebiliriz. Osmanlı Devleti kurulduktan sonra ileriki yüzyıllarda Doğu seferine çıkan padişahların bir gelenek olarak onun türbesini ziyaret etmeleri ve Osmanlı ülkesinde yaşayan meşayihin çoğunun Mevlana ve *Mesnevi* hayranı olması onun tesirini gösterir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu sağlayan ve devam ettiren sultanlar, devlet ricali ve maneviyat erleri de ona hayranlıklarını gizlememişlerdir. Osmanlı sultanlarından III. Ahmed'in şu şiirinde Mevlana sevgisi çok içtendir.

*"Mesnevîsin işidüp Hazret-i Mevlana'nın
Güşvâr oldu kulağında kelâmı anın*

*Def vü ney nâle idüp Mevleviler itdi semâ'
Eyledik yine safâsını bugün devrânın*

*Emr-i Mevlâ ile bir himmet ide Mevlânâ
Gele ayağıma hep kelleleri a'dânın*

*Ceddi a'lâlarımâ himmet ide gelmişdir
Ben de umsam yeridir lütfunu ol sultânın*

*Bahtiyâ bendesi ol Hazret-i Mevlânâ'nın
Taht-ı ma'nâda odur pâdişeh-i devrânın."²⁸⁷*

Osmanlı'da en az Yunus ve Mevlana kadar saygı duyulan bir diğer gönül adamı da Anadolu insanına Allah aşkını aşıl原因 ve şeriat, tarikat, hakikat, marifet temelinde İslâm'ı anlamayı öğreten Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Osmanlı sultanları

²⁸⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 378.

²⁸⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 378.

Mevlana ile birlikte onun da dedelerine dua ettiğine inandıkları için hatırasına devamlı saygı duymuşlardır. Mevlana ve Hacı Bektaş'ı devletin temelini atan veliler olarak kabul etmişlerdir. Bunu III. Selim'e ait bir hatt-ı hümayunda görebilmekteyiz. Bu belgede Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Mevlana Celaleddin-i Rûmî ve Hacı Bektaş Velî'nin himmet ve dualarının bulunduğu belirtilmektedir.²⁸⁸

Böylece Osmanlı'yı ortaya çıkaran tarihî süreçte oluşan devlet-tekke ilişkilerini, Devlet-i Aliyye'nin/Osmanlı Devleti'nin fikri temellerini, bu temeller üzerine inşa edilen fert ve toplumun bu çerçevede şekillenen kimliğini ve buna katkı sağlayan meşhursûfilerin düşüncelerini ve Osmanlı toplumunda etkili olan bazı tasavvufî eserleri göstermek suretiyle tezimizin daha iyi anlaşılabilmesine hazırlık yapmış olduk. Şimdi ise bu birikimin kuruluştan itibaren XIX. yüzyıla kadar selâtin-meşâyih ilişkilerindeki tezahürlerini özet olarak ortaya koyacağız.

²⁸⁸BOA. HAT., 120/4900.

1.3. KURULUŞUNDAN XIX. YÜZYILA KADAR OSMANLI'DA DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ

Buraya kadar Osmanlı'yı ortaya çıkararak tarihî süreçte devlet-tekke ilişkilerini, Devlet-i Aliyye'nin fikri temellerini ve bunun tesisi için oluşan sultan-sûfî dayanışmasını ele alıp devletin kuruluşunda ve yükselmesinde tasavvufî düşüncenin rolünü göstermeye çalıştık. Bu kısımda ise bu anlayışın devletin en tepe noktasında nasıl tezahür ettiğini ve XIX. yüzyıl öncesinde bu manada nasıl bir tarihî miras biriktiğini daha net görebilmek için sultanlarla şeyhler arasındaki ilişkilerde öne çıkan bazı vakalara temas edeceğiz. Buradaki amacımız daha ziyade Osmanlı padişahlarının düşünce yapıları ve ortaya koydukları iradeleri neticesinde gelişen devlet-tekke ilişkilerinin kuruluştan itibaren bir süreklilik arzettiğini ve bu sürekliliğin XIX. yüzyıldaki ilişkilere de yansıdığını göstermektir.

1.3.1. Osman Gazi Dönemi (1299-1326)

Devlete adını veren Osman Gazi'nin tasavvufla yoğrulmuş bir çevrede yetiştiğine, dolayısıyla din, devlet, millet ve vatan anlayışının şekillenmesinde bu hareketin temsilcilerinin fikirlerinden beslendiğine dair bazı bilgiler rivayet kabilinden de olsa kuruluş dönemini anlatan sonraki yüzyıllarda yazılı kaynaklarda mevcuttur. Bu rivayetlerin anlatıldığı şekilde olup olmadığını tartışmaktan ziyade bunlarda anlatılmak istenen manaya bakmak gerekir. Osmanlı sultanlarının örfî uygulamalara önem verip devam ettirdiklerini ortaya koymuştuk. Daha sonraki sultanların sûfilere değer verdiği ve onların fikirlerinden istifade ettikleri belgeler ve kaynaklardan anlaşıldığına göre bu tavrın Ertuğrul ve Osman gazilerden devralınan bir miras olduğu anlaşılmaktadır. Bu rivayetlerde Osman Gazi ve babası Ertuğrul Gazi'nin tasavvuf ve tekke çevreleriyle ilişkileri aktarılmaktadır.²⁸⁹

Necdet Öztürk, her ne kadar Ertuğrul Bey'in oğlu Osman Gazi'ye nasihat ettiğine dâir diğer kaynaklarda herhangi bir bilginin bulunmadığını ifade etse

²⁸⁹Âşıkpaşazâde **Tevârih-i Âl-i Osman**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1914, s. 6; **Selâtinâmê** (Necdet Öztürk neşri), s. 35; **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 8.

de²⁹⁰ *Selâttinnâme*'deki anlatımda Ertuğrul Bey'in ölmeden önce oğluna verdiği nasihatta onun tasavvufî terbiye görmüş bir kimse olduğuna dâir izler vardır. *Selâttinnâme*'de geçen bu nasihatta Ertuğrul Gazi oğlu Osman'a nefsinin hevasına uymamasını, tevhîdi dilden düşürmemesini, sıdk sahibi olmasını, daima ölümü düşünüp amel etmesini, nefesine uyacağı zamanda orada Allah'ı hazır bilmesini, gördüğüne meyletmemesini, yaman sözle halkı yakmamasını, bela yükünü omuzlamaya kalkmamasını, gaflete düşmemesini, doğru yolda gidenin kaybetmeyeceğini, mihnetten uzak durmasını, Hüda'nın zikir ve şüküründen uzak kalmamasını ve Allah'la beraber olmasını ister.²⁹¹

Ertuğrul Gazi'nin vefatından sonra 696 (1296-97) yılında şeyhi Osman Gazî'ye İslâm sancağını verip kılıç kuşatır ve onu akıncıbaşı yapar. Allah'ın yardımcısı olmasını diledikten sonra Osman Gazi şeyhinin elini öpüp otağına gider.²⁹² Osman Gazi şeyhin katında gayet izzet bulur, ona çok riayet eder ve onu çok sever.²⁹³ Osman Gazi gördüğü ağaç düşünüyorsa ona tabir ettirir.²⁹⁴ Her ne kadar ulu ağaç rüyasının Oruç Beğ Tarihi'nde Ertuğrul Gazî'ye atfedildiği rivayeti de vardır.²⁹⁵ Burada rüyanın kimin tarafından görüldüğünden ziyade Şeyh Edebalî tarafından yorumlanması dikkat çekicidir. Bu da o devri anlatanlar nezdinde Şeyh Edebalî'nin devletin manevi kurucusu konumunda görülmekte olmasıdır. Buradan Şeyh Edebalî'nin o dönemde çok hürmete layık bir şeyh olduğu ortaya çıkmaktadır. İşte bundan dolayı Osman Gazi de ona hürmet etmektedir.²⁹⁶ Bu sebepten olsa gerek ilk

²⁹⁰ *Selâttinnâme* (Necdet Öztürk neşri), s. 31.

²⁹¹ *Selâttinnâme* (Necdet Öztürk neşri)'nde şiir formunda geçen nasihatın tamamı için bkz. s. 31-32.

²⁹² *Selâttinnâme* (Necdet Öztürk neşri), s. 34-35. Burada geçen şeyhin kim olduğu isim olarak belli değilse de Edebalî olduğu muhtemeldir.

²⁹³ *Selâttinnâme* (Necdet Öztürk neşri), s. 34-35.

²⁹⁴ *Selâttinnâme* (Necdet Öztürk neşri), s. 35.

²⁹⁵ *Oruç Beğ Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 8.

²⁹⁶ Kuruluş döneminden beri gelen ve sultan üzerinde oldukça etkin olan manevi kurum sayabileceğimiz hünkâr şeyhliği veya şeyh-i sultanî oldukça itibarlı idi. Kaynaklarda bu statüdeki şeyhin sultana danışmanlık yaptığı ve yol gösterdiğini görüyoruz. Osmanlı'da Şeyh Edebalî-Osman Gazi ilişkisi bu anlamda bu manevi kurumun başlangıcı sayılır ki bu usûl son zamanlara kadar devam etmiştir. İnalçık bu kurumla ilgili olarak her sultanın bir şeyhi olduğunu, bu şeyhin tarikatlardan birinin şeyhi olan mürşit sıfatıyla sultanın da manevi rehberi sayıldığını belirtir. (İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 104.)

kaynaklarda Şeyh Edebalı'yı (ö. 727/1329) ziyaret ettiği, onu rüyasında gördüğü, şeyhin kendisine padişahlığı müjdelediği ve kızını nikahladığı nakledilir.²⁹⁷

Bu arada Bilecik kadısına gönderilen 14 Cemaziyelâhir 985/29 Ağustos 1577 tarihli III. Murad'ın (1574-1595)hükmünde, Osman Gazi'nin Şeyh Edebalı'nın kızına evlenirken Kozağacı adlı köyü başmaklık²⁹⁸ olarak verdiği, onun da bunu zaviyeye vakfettiği belirtilmektedir. Belgeden anlaşıldığına göre, Kozağacı köyünün piyade taifesi emir gereği Söğüt derbendine nakledilmiş, bu sebeple köyün harab olduğu III. Murad'a bildirilmiş. Padişah hükmünde Bilecik kadısından bizzat gidip halkın göçmesinin sebebini ve köyün imarının ne şekilde kabil olduğunu tetkik edip bildirmesini istemiştir.²⁹⁹ III. Murad'ın bu hükmü kurucu sultan Osman Gazi, eşi ve kayınpederi Şeyh Edebalı'nın aziz hatırasına duyduğu saygıyı ortaya koyması bakımından önemlidir. Ayrıca Osman Gazi'nin Şeyh Edebalı'nın kızıyla evlendiğini ve kendisine verilen hediyeyi zaviyeye vakfeden Mal Hatun'un da cömert bir sūfiye olduğunu gösteren bu bilginin bir arşiv belgesiyle tevsiki önemlidir kanatindeyiz.

Osman Gazi'nin bir bey olarak kendisini ziyaret ederek hürmet gösterdiği Şeyh Edebalı Âşıkpaşazâde'nin tarifine göre keramet sahibi, herkesin itimat ettiği, mal mülk sahibi, evinde misafiri eksik olmayan, dervişliği içten olan, rüya tabirini bilen çerağ ve alem sahibi aziz bir şeyh idi.³⁰⁰ Yine aynı kaynağa göre Osman Gazi kendisine Bilecik hasılatını tımar olarak tahsis etti.³⁰¹ *Selâtnâme*'ye göre ise Şeyh Edebalı seyyiddir ve onu yoldaşları baş edinmişlerdir. Kurduğu tekke de misafirler kalır. Bol yemek pişirilir, misafirlere ikram edilirdi.³⁰²

Oruç Beğ'de geçen bilgilere göre o yüz yirmi yaşına kadar yaşamıştır.³⁰³ *Lütfi Tarihî*'nde onun için “*azizlerden, nice defa kerameti zâhir ve dünyası ve nimeti çok idi*”³⁰⁴ ifadeleri kayıtlıdır.

²⁹⁷ Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 6.

²⁹⁸ Vaktiyle sultanlar tarafından yapılan tahsisat, has arpalık. (Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 266.)

²⁹⁹ BOA. A. DVN.SMHM.d. 31/481.

³⁰⁰ Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 6.

³⁰¹ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 31.

³⁰² **Selâtnâme** (Necdet Öztürk neşri), s. 36-37.

³⁰³ Âşıkpaşazade yüz yirmi beş yıl yaşadığını, iki hanımı olduğunu, ilk hanımının kızını Osman'a verdiğini, ikinci hanımının Taceddin-i Kürdî'nin kızı olup Hayreddin'e bacanak olduğunu ve bu menkıbeleri Sultan Murad'ın babası Sultan Mehmed zamanında Edebalı oğlu Mahmut Paşa'dan

Osman Gazi zamanında kayınpederi Şeyh Edebali ile birlikte yine duası müstecab başka zatlar da vardı. Bunlar Muhlis Paşa, Aşık Paşa, Ahî Hasan ve Elvan Çelebi'nin babasıdır.³⁰⁵ Bunların dışında bu manevî halkaya Edebali'nin oğlu Şeyh Mahmud, Ahî Şemsüddin, Dursun Fakih ve Kasım Karahisarî'yi³⁰⁶ de eklemek gerekir.

Burada da görüldüğü üzere Osman Gazi devletleşmeye doğru adım adım giderken yanındaki devlet ricalini de âlim sûfilerden seçmişti. Osman Gazi ilk önce Şeyh Edebali'yi fetva işine memur etti, onun vefatından sonra damadı Dursun Fakih'i yerine geçirdi.³⁰⁷ İlk zaman Şeyh Edebali'nin irşad yanında fetva işlerini de yürütmesi onun zâhirî ilimlere vakıf olduğunu gösterir. O ilk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Şam'da tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerini tahsil etmiştir.³⁰⁸ Hicri 699/1299 yılında Karacahisar'ı fethettiğinde kadılığı ve hatipliği Dursun Fakih'e verdi. Cuma hutbesi Karacahisar'da, bayram hutbesi Eskişehir'de okundu.³⁰⁹ Bu Osmanlı beyliğinin devlet olması demektir. Burada da görüldüğü üzere devletin kuruluş döneminde Ahîler son derece etkili idiler. Bunun sebebi ise onların Selçuklular döneminden beri Anadolu'da en teşkilatlı esnaf ve zanaatkar tarikatı olmasıdır. Ahîlerin aynı zamanda esnaflığı tasavvuf ahlakı esaslı yerine getirmeleri halkla güçlü bağlar kurmalarına da sebep olmuştur denebilir. Yine o zamanki halk içinde en yetkin insanlara sahip olmaları sebebiyle devlet vazifelerine onlar getirilmişlerdir. Burada da kayınpederi ile birlikte devleti kuran Osman Gazi'nin tercihinin böyle olması doğal sayılmalıdır. İşte bundan dolayı üst düzey devlet adamları da aşağıda görüldüğü üzere Ahîlerden seçilmiştir.

Şeyh Edebali, Şeyh Mahmud Gazi, Ahî Şemsüddin, Ahî Hasan, Ahî Kadem ile daha sonraları Osmanlı Devleti teşkilatında, kadı, kazasker ve veziriazam olarak

işittiğini ve Mahmut Paşa'nın da yüz yaşına kadar yaşadığını aktarır. (**Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 13.)

³⁰⁴ **Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, (Kayhan Atik neşri), s. 154.

³⁰⁵ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 15.

³⁰⁶ **Gündüz, a.g.e.**, s. 14.

³⁰⁷ **Gündüz, a.g.e.**, s. 15.

³⁰⁸ Veli Ertan, **Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislâmlar**, Bahar Yayınları, İstanbul 1969, s. 7.

³⁰⁹ **Âşıkpaşazâde, a.g.e.**, s. 18-19.

faydalı hizmetlerde bulunan Çandarlı Kara Halil (800/1397) Ahîlerden idi.³¹⁰ Osman Gazi'nin sefer sırasında tekkede konakladığı, şeyhiyle istişare ettiği ve onun görüşüne değer verdiğini gösteren bir rivayet vardır. Buna göre Osman Gazi Tarakçıyencesi'ni fetih için Sakarya nehri kenarındaki tekkeye konuk olur ve şeyhe geçit var mı diye sorar. Şeyh Efendi Allah'ın fazlı ile gazilere geçittir der.³¹¹ Burada sanki suyun şiddetli akıntısı sebebiyle şeyhin himmetinden istimdad niyeti sezinlenmektedir. Şeyh de bu talep karşısında Allah'ın fazlıyla geçit vereceğini söyler. Çünkü onların niyeti gazâdır.

Osman Gazi'nin 703/1303-1304 yılında 62 yaşında henüz saltanat ve hükümete iken Konya'da Sultan Veled'i ziyaret edip duasını aldığı da belirtilir.³¹²

1.3.2. Orhan Gazi Dönemi (1326-1359)

Osman Gazi zamanında olduğu gibi oğlu Orhan Gazi zamanında da devlet-tekke ilişkileri dayanışma temelinde idi. Orhan Gazi'nin hanımının, kaplıca kapısına yakın yerde Bursa hisarı dibinde bir tekke yaptırması³¹³ tekkeleri himaye siyasetinin bir örneğidir. Osman Gazi oğlu Orhan Gazi'yi Bursa'yı fetih için sefere gönderdiğinde yanına Turgut Alp ve Köse Mihal'i de yardımcı olarak görevlendirir. Ayrıca yanlarına Şeyh Mahmud ve Edebalı'nın kardeşinin oğlu Ahî Hasan da vardır.³¹⁴ Ahî Hasan Bursa kalesinin burcuna çıkan gaziler arasındadır.³¹⁵ Bundan önce Alplerin, Gazi dervişlerin ve Ahîlerin seferlere katıldığına dâir kayıtlar varsa da sefer için görevlendirilen ilk ordu şeyhi³¹⁶ görüldüğü üzere Şeyh Mahmud'dur.

³¹⁰ Gündüz, a.g.e., s. 9.

³¹¹ Âşıkpaşazâde, a.g.e., s. 12-13.

³¹² Sahîh Ahmed Dede, *Mecmûatü't-tevârîhi'l-Mevleviyye (Mevlevîlerin Tarihi)*, haz. Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 208.

³¹³ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 27.

³¹⁴ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 41.

³¹⁵ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 43.

³¹⁶ Ordu şeyhi seferlere hazırlık toplantıları ve ordu ile birlikte sefer ve gazalara katılır, görüşlerini açıklar, dînî motivasyon için ayet ve hadislerden mülhem gerekli konuşmaları yapar ve dua ederdi. (*Subhî Tarihi*, Mesut Aydın neşri), s. 44, 531, 536.) *Lütfî Tarihi*'nde verilen bilgide Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethi zamanında bu vazifeyi Akşemseddin yürütmüştü. (Pakalın, a.g.e., C. II, s. 729.) Şeyhler ve seyyidler sefer ve savaş sırasında alem-i şerif ve sancağ-ı şerifi dualar ve zikirler eşliğinde korurlardı. (*Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1013-1014.) *Cabi Tarihi*'nde verilen bir bilgiye göre Üsküdar'da Salı Tekkesi Şeyhi, Abdüşşekur Tekkesi Şeyhi ve Üsküdar'da mukim Şeyh Yahya Efendi ordu ve livâ-yı şerif şeyhi olarak atanmıştı. (*Câbî Târîhi*, Mehmet Ali Beyhan neşri, C.I, s. 465.) Aynı şekilde Yeniçeriliğin

Orhan Gazi zamanında "Bursa hisarında bey sarayına yakın yerde tekkesi olan"³¹⁷ Şeyh Edebalı'nın kardeşi Ahî Hasan'ın Orhan Gazi yanında oldukça itibarı vardı. Bu sebeple Orhan Gazi babası vefat edince kardeşi Alaaddin Paşa ve zamanın azizleriyle birlikte Ahî Hasan'ın tekkesinde biraraya gelip beyliğin durumunu görüştü. Bu görüşmede Orhan Gazi beyliği kardeşine teklif ederse de Alaaddin Paşa atasının duası ve himmetinin Orhan Gazi üzerinde olduğunu ve babasının hayatta iken askerinin başında Orhan Gazi'yi koştüğünü söyleyip fedâkarlık yapar. Toplantıya katılan azizler (şeyhler) bu görüşü uygun görürler. Orhan Gazi kardeşine paşam ol der, ancak o Kite ovasındaki Fodura isimli köyü ister. Orhan Gazi köyü ona verir. Alaaddin Paşa Kükürtlü'de bir tekke ile kaplıca kapısından içeri girildiği yerde bir mescit, hisar içinde başka bir mescit inşa eder.³¹⁸ Hadîdî, onun riyaseti Orhan Gazi'ye uygun görüp dervişliği tercihini şu beytiyle tasvir eder:

*Huzûr ile edem Hakk'a ibâdet,
Ko ben dervişi seniündür riyâset.*³¹⁹

Orhan Gazi'nin kardeşi Ali Paşa beyliği terk edip dervişlik yolunu tutmuştu. Sultanlığı kardeşine bırakan Ali Paşa'nın kardeşine devlette bir usûl getirmesi için ettiği nasihat *Oruç Beg Tarihi*'nde de kaydedilir.³²⁰

Orhan Bey'in en önemli adamlarından biri de Çandarlı Kara Halil (780/1378) idi. Ahî olduğu yukarıda bahsedilen Çandarlı Kara Halil, *Selâtinname*'nin verdiği bilgiye göre ilim sahibi, faziletli, halkın kendisine danıştığı bir kimse idi. Bu özellikleri dolayısıyla Orhan Gazi'nin saygınlığını kazandı ve veziri oldu.³²¹

Orhan Gazi'nin sûfileri himayesinin derviş gruplarının İnegöl yöresinde Keşiş Dağı'na yerleşmesine sebep olduğu anlaşılıyor. Rivayete göre bu dervişlerden birisi

ilgası sonrasında ordunun Avrupa orduları gibi teşkilatlanması sonrasında ordu kadılığı vazifesi de kaldırılmıştır. (Pakalın, **a.g.e.**, C. II, s. 729.) Bundan sonra taburlarda tabur imamı, alaylarda ise alay müftüsü görev yapmıştır. Askere dinî görevlerini öğretmek için görevlendirilen imamlar terfi edince alay müftüsü olmuşlar ve teşrifatta binbaşından önde gelmişlerdir. (Pakalın, **a.g.e.**, C. I, s. 46.)

³¹⁷ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 51.

³¹⁸ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 51-52.

³¹⁹ *Hadîdî Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 56.

³²⁰ *Oruç Beğ Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 17-18.

³²¹ *Selâtinname* (Necdet Öztürk neşri), s. 48-49.

dağda geyiklerle yürüdüğü bildirilen Geyikli Baba'dır. Orhan Gazi'nin teftiş için kendisiyle görüştüğü ve dürüstlüğü gördükten sonra bulunduğu yerde bir tekke yaptırdığı nakledilir.³²² Bu olay sırasında Geyikli Baba'ya Turgut Alp'in kefil olduğu ve teftişten kurtulduğu belirtilir.³²³

Âşıkpaşazâde'nin rivayetini değerlendiren Mustafa Kara, XIV. yüzyıl (kuruluş devri) tasavvuf ve tarikatlar tarihî açısından bazı bilgileri tespit etmiştir. Bu bilgilere göre devlet, tarikat zümrelerini kontrol altında bulundurmaktadır. Geyikli Baba Vefâî meşrepte bir sûfî olmasına rağmen devletin ona bakışı müspettir. O devirde onlara Selçuklu gibi bakılmamaktadır ve Geyikli Baba ile Orhan Gazi arasında geçen diyalog derviş-sultan ve derviş-siyaset ilişkilerine ışık tutmaktadır.³²⁴ Her ne kadar bu rivayetlerde farklı anlatımlar olsa da Geyikli Baba adındaki dervişin Osmanlı topraklarına geldiği, tasavvufî anlayışını yaymaya çalıştığı ve Orhan Gazi'nin takdirini kazandığı görülüyor.

Orhan Gazi zamanının dikkat çekici derviş gönüllü şehzadesi ise Gazi Süleyman Paşa'dır. Gazi Süleyman Paşa'nın mezarının yanında önceden 759/1357-58 yılında bir zaviye inşa ettirmesi³²⁵ onun dervişliğe meylini ve zaviyelerin fethedilen yerlerin İslamlaşmasına olan katkısını bildiğini gösterir.

Orhan Gazi zamanının diğer dikkat çeken sûfî şahsiyetleri Davud-ı Kayseri, Taceddin-i Kürdî, Karaca Hâce, Geyikli Baba, Âşık Paşa, Elvan Çelebi ve Karaca Ahmed'dir ki bunlar duaları müstecab zatlardır.³²⁶ Mevlana Sinan ve Dursun Fakih gibi sûfî âlimler ile Abdal Murad, Abdal Musa gibi dervişler de bunlar arasındadır.³²⁷ Orhan Bey babasının yolundan giderek bu sûfilere önemli mevkiler vermiştir.³²⁸ Bu zatlardan Mısır'da eğitim gören ve İbn Arabî'nin Füsüs'ünü şerheden Davud-ı Kayseri 1331'de İznik'de kurulan ilk medresenin kurucu müderrisidir. O ve halefleri

³²² **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 63-65; **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 17.

³²³ Haşim Şahin, "Vefâiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 147.

³²⁴ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 39.

³²⁵ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 21.

³²⁶ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 22.

³²⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s. 17.

³²⁸ Gündüz **a.g.e.**, s. 17.

olan Taceddin-i Kürdî ve Alaaddin Esved (Molla Fenari'nin hocası) bu çağın en büyük âlimleri arasında yer aldılar. İznik uzun süre Osmanlı bilim merkezi oldu. Antakyalı Sûfî Abdurrahman el Bistâmî bundan dolayı İznik'i "âlimler şehri" diye tavsif etti.³²⁹ Davud-ı Kayserî ve Kara Rüstem aynı zamanda müftü mesabesinde idiler ve halkın dini işlerini halletmekteydiler.³³⁰ Ekberiyeye mektebinin önemli temsilcisi Davud-ı Kayserî'yle tasavvuf düşüncesi Osmanlı medrese kültürü bünyesine girmiş oldu³³¹

Orhan Gazi'nin vezirlerinin çoğu Ahîlerdendi. Alaaddin Paşa, Nizameddin Ahmed Paşa, Hacı Paşa ve Sinanüddin Yusuf Paşa Ahîler içerisinde yetişip ilmiye sınıfına intisab ettikten sonra devlet kademesinde vazife almışlar ve idârî teşkilatın teessüsünde önemli hizmetler icrâ etmişlerdi.³³² Orhan Bey kendisine yardımcı olan muhabbet arkadaşı dervişlere zaviyeler yapardı. Aşık Paşa da onun zamanında vardı. Orhan Gazi'ye çok dua ederdi.³³³

Bütün bu sıcak ve samimi ilişkiler gösteriyor ki Şeyh Edebalı dışında diğer Ahî ve Vefâî dervişleri de Osman ve Orhan gaziler döneminde hem beyler ve devlet adamlarına siyasî ve askerî işlerde yardımcı oluyorlar, onlara dualar ediyorlar ve hem de beylerin maddî katkılarıyla inşa edilen tekkelerde halkı irşad ediyorlardı. Beyler de onlardan dua almayı önemsiyorlardı. İşte bunan dolayı Orhan Gazi tarafından Konurhisar'ın fethine memur edilen Şehzade Gazi Süleyman, Rumeli'ye geçmeyi kararlaştırdığı zaman evliyaullahtan yardım talebinde bulunmuş, hareket sırasında Mevlana'nın halifelerinden bir aziz kendisine Mevlevî külahı hediye etmiş ve peşinden zafer ve nusrat niyazında bulunmuştu.³³⁴

³²⁹ Bilal Dindar, **Sayh Badr al-Dîn Mahmûd et Ses Vâridât**, Editions de Ministre de Culture, Ankara 1990, s. 12.

³³⁰ Ertan, **a.g.e.**, s. 5.

³³¹ Öngören, **a.g.m.**, s. 56.

³³² Gündüz, **a.g.e.**, s. 17.

³³³ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 16.

³³⁴ Gündüz, **a.g.e.**, s. 18.

1.3.3. Birinci Murad Dönemi (1359-1389)

Gazi Murad Han zamanında da ulemeden, fukaradan çok kimse vardı. Koca Efendi ve oğlu Kadızâde-i Rûmî, Abdal Musa, Abdal Murad, Muhammed Şusteri ve Baba Postinpuş bunlardandı. ³³⁵ I. Murad bunlardan Postinpuş'a bir zaviye yaptırdı. ³³⁶ Hadîdî'nin naklinden I. Murad'ın Yenişehir'deki bu zaviyeyi oğulları Yakub Çelebi ve Yıldırım Han'ın sünnet düğünü vesilesiyle yaptırdığı anlaşılmaktadır. ³³⁷

Sultan I. Murad sadece ulema ve meşayihî korumakla kalmıyor, kendisi de bizzat velayet ehlerinden kabul ediliyordu. ³³⁸

Daha önceden de vezirlik yapan Ahî Çandarlı Kara Halil'in ihtiyaca cevap vermeyen yaya ve müselleme teşkilatının yerine genç Hıristiyan esirlerden istifade edilerek "Yeniçeri" ³³⁹ ismi ile yeni bir askerî ocak kurulması teklifi bu dönemde uygun görüldü. Ocak Hacı Bektaş Velî'nin (738/1337-38) manevî gözetimine tevdi edildi. ³⁴⁰

1.3.4. Birinci Bayezid (Yıldırım Bayezid) Dönemi (1389-1402)

Yıldırım Bayezid de sûfilere destekleyen bir padişahı. O, Edirne'den Bursa'ya dönünce bir cami, karşısında bir medrese, bir bîmârhâne ve Ebû İshâkiyye zaviyesini yaptırmıştır. ³⁴¹ Bu zaviyenin müzeyyen olduğu ve Alemdar-ı Ebû İshak'a mesken yapıldığı nakledilir. ³⁴² Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı bu zaviyenin vakfiyesinde tahsis edilen arazi ve hayvanat miktarı sıralanmış, aynı zamanda zaviye

³³⁵ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 30.

³³⁶ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 78.

³³⁷ **Hadîdî Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 86.

³³⁸ **Selâtinâme** (Necdet Öztürk neşri), s. 63.

³³⁹ "1241/1826 senesinden evvel Osmanlıların muvazzaf askerine verilen addır. Hükümdarın emri altında ve şahsına bağlı olduğu için "Kapıkulu" da denilirdi. Anadolu Selçukluları ve Mısır Memlûklerinde mevcut olan bu teşkilat Osmanlılar için örnek olmuş, fakat bu teşkilat onlar tarafından evvelkilere kıyas edilmeyecek derecede tekemmül ettirilmişti..." (Geniş bilgi için bkz.: Pakalın, **a.g.e.**, C. III, s. 617.)

³⁴⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 88-89.

³⁴¹ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 88. Ebû İshak, Kazeruniye olarak bilinen tarikatın kurucusudur. İshakiye ve Mürşidiyye diye de bilinir. Bu tekke 1399 da inşa edilmiştir. (Bkz. Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, s. 18.)

³⁴² **Hadîdî Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 101.

şeyhinde bulunması gerekli şartlar da belirtilmiştir. Bu şartlara göre şeyh dindar, vera ehli, nasihatçi, tarikat âdâb ve erkânını bilen, dervişlerin işlerini yürütebilen, insanlarla dostluk kurabilen, iyi ahlâk sahibi ve şefkatli olan bir kimse olmalıdır.³⁴³

Selâtinâme'de Yıldırım Bayezid'in Ramazan adlı bir şeyhden el aldığı söylenir. Devrin tanınmış âlimlerinden olan Şeyh Ramazan ile Yıldırım arasındaki bu ilişkiye dâir *Selâtinâme*'de geçen kayıta sultanın daha sonra kendisini kazasker olarak görevlendirdiği, Şeyh Ramazan'ın sultanla sohbet ettiği ve onun zamanın ulu şeyhi olduğu ve kazaskerlik yaptığı da anlatılmaktadır.³⁴⁴ Ahmed Cevdet Paşa da salih ve âlimlerden Şeyh Ramazan'a kazaskerlik verildiğini, kadılar arasındaki zalim ve cahillerin işten alınması için kendisine tenbihte bulunulduğunu belirtir. Ancak Sultan Yıldırım Bayezid'in ondan el aldığına dâir bilgi vermez.³⁴⁵

Yıldırım Bayezid'in damadı Emir Sultan (833/1429) bu devrin en dikkat çekici şeyhidir. Emir Sultan unvanıyla şöhret bulan zat aslen Buharalı olup ismi Muhammed Şemseddin el-Buharî'dir. Seyyidlerden olup Nurbahşî tarikinden olduğu ve silsile-i tarikatlarının yedi vasıta ile Necmeddin-i Kübrâ'ya ulaştığı da rivayet edilir. Bursa halkı onu fazlasıyla sever ve Emir Sultan olarak meşhur olur. Milletın meseleleriyle ilgilenir ve padişahı devletin imarına sevkeder.³⁴⁶ Yıldırım Bayezid Edirne'de seferde iken kızıyla evlendiği için Emir Sultan'a kızarsa da Şeyhülislâm Molla Fenarî olayı padişaha etraflı bir şekilde arıza ile bildirir, bunun üzerine onu damadlığa kabul eder ve Bursa'ya gider.³⁴⁷ Emir Sultan padişaha kılıç kuşatır, devletin işlerine bakıp yurdun imarına çalışması için nasihatte bulunur.³⁴⁸

³⁴³ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 26.

³⁴⁴ **Selâtinâme** (Necdet Öztürk neşri), s. 68. Bayezid ile Şeyh Ramazan'ın ilişkisine dair şiir şöyledir: *Begâyet ehl-i 'ilmi ol severdi, Olarla sohbet itmeğe everdi. / Şehinşâhun katında vardı bir er, El alup şeyh idinmişdi o server. / İderdi dün ü gün şâhile sohbet, Hem ideridi şâha [çok] nasihat. / Ki dirler Ramazan adına anun, Oydu ulemâsı ol zamânun. / Ulu şeyh idi ol illerde ol er, El alup şeyh idinmişdi o server. / İdindi kadı-asker sonra anı, Anunla bile geçürür zamânı.*

³⁴⁵ Ahmed Cevdet, **Kıyas-ı enbiya ve tevarih-i hulefa**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, C. VI, s. 319.

³⁴⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 344-346.

³⁴⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 346.

³⁴⁸ Ahmed Cevdet, **a.g.e.**, C. VI, s. 317-318.

Şeyh Abdüllatif Kudsi'den hilâfet alan Allame-i Cihan Molla Şemsedin Fenarî (v. 834/1430-31) ise bu devirde meşihat-ı İslâmiyye görevini ifa etmektedir.³⁴⁹

Yıldırım Bayezid devri ricalinin meşhurlarından biri de Bursa doğumlu Süleyman Çelebi'dir (v. 825/1422). Emir Sultan'ın mürid ve halifelerinden³⁵⁰ olan bu zat yine onun emriyle Ulucami'de imamet hizmetini ifa eyler ve mevlid-i Nebevî manzumesini bu zamanda telif eder.³⁵¹

Mevlid'i Anadolu'da ilk söyleyen Süleyman Çelebi meşhur Ivaz Paşa'nın oğlu ve ilk dönem şairlerinden Atâyî'nin büyük kardeşidir.³⁵²

Süleyman Çelebi mevlidini yazdıktan sonra dikkat çektiği için olsa gerek Yıldırım Bayezid'in başımamlığına getirilmiş ve büyük şehzadeleri Emir Süleyman'ın yakınlarından olmuştur.³⁵³

1.3.5. Birinci Mehmed (Çelebi Mehmed) Dönemi (1403-1421)

Yıldırım Bayezid'den sonra Emir Sultan'a Çelebi Mehmed ve II. Murad'ın da saygı gösterdikleri, sefere giderken onun eliyle kılıç kuşanıp duasını aldıkları belirtilir.³⁵⁴ I. Mehmed'in vezirlerinden Hacı Halil Paşa Tamac'da bir zaviye ile Gümüş'de bir medrese inşa ettirmiştir.³⁵⁵

Oruç Beğ, Sultan I. Mehmed zamanında Mevlana Haydar-ı Herevî, Mevlana Fahreddin, Seyyid-i Buharî, Mevlana Muhammed Bezâzî, Hacı Bayram Sultan gibi duaları müstecab azizlerin olduğunu nakleder.³⁵⁶

³⁴⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 326.

³⁵⁰ **Latîfi Tezkiresi**, (Mustafa İsen neşri), s. 62.

³⁵¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 351-352.

³⁵² **Latîfi Tezkiresi** (Mustafa İsen neşri), s. 62. Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i yazma sebebi hakkındaki rivayet için bkz. **Latîfi Tezkiresi** (Mustafa İsen neşri), s. 62-63.

³⁵³ **Latîfi Tezkiresi** (Mustafa İsen neşri,) s. 352.

³⁵⁴ Öngören, **a.g.m.**, s. 71.

³⁵⁵ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 296.

³⁵⁶ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 53.

1.3.5.1. Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa Olayı

Yıldırım'ın Ankara savaşı yenilgisinden sonra Çelebi Mehmed'le toparlanmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı ve tartışması günümüze kadar uzayan önemli olaylardan biri de Şeyh Bedreddin ve Börklüce Mustafa olayıdır.

Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Yıldırım Bayezid'den sonra taht mücadelesine kalkışan ve üç yıl kadar Rumeli tarafında hüküm süren Musa Bey'in kazaskerî idi. I. Mehmed kardeşine karşı verdiği taht mücadelesinde galip gelince Şeyh Bedreddin'ioğluyla ve kızıyla İznik'e sürdü. Ayda bin akçe de kendisine ulufe verdi. Şeyh Bedreddin'in Musa Çelebi'ye kazaskerlik yaparken Börklüce Mustafa adında bir kethüdası vardı. Kendisinin has müridi ve halifesiydi. Börklüce Mustafa Anadolu'da Karaburun'a gidip şeyhliğe başladı. Türlü türlü fesatlıklara başvurup Aydın ilini kendine döndürdü. Hile ve tezviratla halkı kandırıp peygamber olduğuna inandırdı. Bu arada Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin İznik'de karar kılmışken Börklüce'nin ilerlediğini işitince harekete geçti. Şeyhin bir şeyler yapacağını duyan Padişah adamlarını gönderip İznik'den sürdü. Bazıları onun kaçtığını söylerler. Tersine padişah tarafından emrolundu, kendisini Samsun'a iletiler. Şeyh orada İsfendiyar oğluna gitti. Orada da durmayıp gemiyle Kefe'ye geçti. Ardından Eflak'a gitti. Şeyhin, Börklüce ile ittifakı var diye Sultan'a haber gidince vezir Bayezid Paşa ve oğlu Murad Han'ı Börklüce'nin üzerine gönderdi. Börklüce'nin yanında hayli sûfiler toplanmıştı ki bunlar üç binden fazla idiler. Sonunda yapılan cenkte Börklüce'yi yaraladılar, ona uyan sûfileri kılıçtan geçirdiler.³⁵⁷

1416 da isyan başlatan Şeyh Bedreddin'in annesi Rum'du. Babası Rumeli'ye ilk geçenler arasında bulunan Osmanlı uç gazisidir. Gençliğinde gazilere kadılık yaptı. Musa Çelebi (1411-12) döneminde uç gazilerinin beyi Mihaloğlu ile birlikte hareket etti. Amacı uç gazilerine ülkenin iç bölgelerinde tımar verilmesini sağlayarak uçlarla merkezi devlet arasındaki eski anlaşmazlığa son vermek istemiştir. I. Mehmet 1413 Musa Çelebi'yi bertaraf edince Bedreddin'i İznik'e sürdü ve yandaşlarının tımarlarını ellerinden aldı.³⁵⁸ Şeyh Bedreddin isyanının doğurduğu sonuçlardan biri

³⁵⁷ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 48-51.

³⁵⁸ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, s. 196

de ona uyanların Balkanlara sürülmeleri idi. Halil İncik'in Arnavutluk defterlerinden tespit ettiğine göre, Saruhan, Paflagonya, Taraklıborlu (Bolu) ve Vize gibi Küçük Asya'nın çeşitli bölgelerinden gelen sürgünlere 1415-1430 yılları arasında Arnavutluk'da tımar tevcih edilmişti. Bu sürgünlerin nedeni, hiç şüphesiz, Saruhan ve Canik'te bu dönemde ortaya çıkan Şeyh Bedrettin isyanı ve Yörgüç Paşa'nın Canik'te göçebelerle çatışması gibi karışıklıklardı.³⁵⁹

Börklüce Mustafa'nın mülhid olduğu, şeriata aykırı işler yaptığı, zikirlerinde Muhammedün Resûlullah demedikleri ve bulunduğu ili fesada verdiğiinden dolayı kendisinin cezalandırıldığı ve dört binden fazla müridinin katledildiği rivayet edilir.³⁶⁰ Tutsak dervişleri tecdid-i imanı kabul etmeyip kendilerini ölümün kucağına attılar. İdris-i Bitlisî ise ona bağlı iki bin kişinin öldürüldüğünden bahseder.³⁶¹

Birinci Mehmed zamanında Şeyh Bedreddin'in müridlerinden Torlak Hû Kemal de isyan etti. Bu adam şeriata aykırı işler yapardı. Birçok mürid ve muhibbi vardı. Bunlara Kemâlîler derlerdi. Başları dazlak torlaktı. İki binden fazla adamı vardı. Bunlar da hile ve fesatla mülhidane tavırlar ve işler yapmak sûretiyle Aydın ilinde halkı azdırdılar. Sultan Mehmed'e haber verilince üzerine asker gönderildi ve Torlak Hû Kemal asıldı, mürid ve muhibleri dağıtıldı.³⁶²

Bu fesat bertaraf edildikten sonra Eflak'dan göçüp Silistre'ye yerleşen ve Ağaç denizinden çıkıp gelen Şeyh Bedreddin kendisinin padişahlığını ilan edip etrafına adamlar toplamaya başladı. Sultan Mehmed, Şeyh Bedreddin'in üzerine Kapıcıbaşı Elvan Bey'i görevlendirdi. İkiyüz adamıyla Zağra'da Şeyh Bedreddin'i yakalayan Elvan Bey onu Siroz'da bulunan Sultan Mehmed'e ilettili. Mevlana Haydar Herevî ile Şeyh Bedreddin arasında hayli sual-cevap oldu. Sonunda Herevî'nin sözü kabul edildi. Onunla ilgili kanı helal, malı haram diye fetva verdi. Şeyh Bedreddin de

³⁵⁹ İncik, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 80.

³⁶⁰ **Selâfînnâme** (Necdet Öztürk neşri), s. 126-127.

³⁶¹ İncik, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, s. 198.

³⁶² **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 51.

insaf edip kendi fetvasını verdi. İkisinin ittifakıyla Siroz'da bir çarşıbaşında asıldı ve oraya defnedildi.³⁶³

Geyikli Baba dünya malını hanlara uygun görürken Simavnalı Şeyh Bedreddin'in "*Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal gibi müvazenesiz çırakları*"³⁶⁴ ise isyan başlatmıştır. Şeyh Bedreddin'in kazaskerliği sırasında kethüdası olan Börklüce Mustafa şeyhinin sözlerini sermaye edinerek Dede Sultan namıyla huruc etmiştir. Başına Müslüman ve Hristiyanlardan bir hayli kalabalık toplamıştır. Bütün insanlar arasında tam eşitlik, tam hürriyet ve mal ortaklığı gibi fikirleri yaymıştır.³⁶⁵ Cevdet Paşa, "bozuk fikirler" diye tavsif ettiği bu fikirlerin Şeyh Bedreddin tarafından Osmanlı ahalisini din ve mezhep gözetmeksizin bir millet olarak yaşatmak için en güzel çare olarak telkin edildiği rivayeti olduğunu belirtir ama onun Börklüce Mustafa'nın yaptıklarını işittiği zaman sorumluluktan korkup İznik'ten kaçıp İsfendiyar Bey'e sığındığını da söyler. Yine Cevdet Paşa bu hadisenin Osmanlı Devleti için tehlikeli bir vaka olduğunu belirtir ve Allah'ın lütfuyla kolaylıkla ortadan kalktığını ifade eder.³⁶⁶

Vassaf'ın onunla ilgili kanaati ise olumludur. Ona göre Bedreddin Türk âlimleri arasında fazilet bakımından bir harikadır. Eserleri onun büyüklüğünü ispat eder. Son asırda yetişen Avrupa felsefecilerinin derecesine o daha o devirlerde çıkmıştır. Onun telkinlerini kavrayamayan öğrencileri felaketine sebep olmuşlardır. Şimdiye kadar Osmanlı tarihçilerinin yanlış ithamları altında farklı gösterilen bu sima kadirşinas ve araştırmacıların hünerleriyle asıl renginde tanınacaktır.³⁶⁷ Yine ona göre Bedreddin'in mesleği, meşrebi havass içindir, avam için değildir. Avamı dalalete düşürür. Nitekim sûfilerin zevkini tatmayan acemiler yollarını şaşırılmışlardır.³⁶⁸ Sonradan onun taraftarı olanlar dalalete düşüp devletin başına gaileler açtıklarından Bosnalı Şeyh Bâlî Efendi, Nureddinzade ve Aziz Mahmud

³⁶³ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 51; Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 122-124.

³⁶⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 111.

³⁶⁵ Ahmed Cevdet, **a.g.e.**, C. VI, s. 398.

³⁶⁶ Ahmed Cevdet, **a.g.e.**, C. VI, s. 398-400.

³⁶⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 112. Vassâf, bu düşüncelerini *Sebîlür'-Reşâd*'ın 46. sayısında yayınladığı makalede Balkan muharebesinde düşman ordusunun Şeyh Bedreddin'in türbesini yıkıp helaya çevirmesi üzerine dile getirdiğini belirtmektedir. (Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 112.)

³⁶⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 116.

Hüdâyî, Bedreddin hakkında "*Asılarak idam edilmiş olan Şeyh Bedreddin Allah katında gazâba uğramıştır*" tabirini kullanmışlar, onun yolundan gidenler aleyhinde zamanın padişahına arızalar yazmışlardır.³⁶⁹

Âşıkpaşazâde de bu anlayışı eleştirir. Ona göre onlara gelene kadar hakiki dervişlerde gördüğümüz hareket tarzı zikir ve fikirle birlikte gazâ etmek ve sultanlara destek olmaktır. Bu durumdan hayıflanan Âşıkpaşazâde aktardığı bu olayın ardından yazdığı şiirinde "çürük sofu" diye tarif ettiği bu dervişlerin dilinde Allah, gönüllerinde ise akça olduğunu, iyi pilav düşkünü olduklarını ve şeyhlerinin sultan olmasını istediklerini ileri sürer.³⁷⁰

1.3.5.2. Hurûfliğin Anadolu'ya Sızması

Bu devirde Osmanlı temsil ettiği dini ve tasavvufî anlayışın dışında ortaya çıkıp ekonomik ve sosyal nitelikli bir isyana dolaylı da olsa sebep olan Şeyh Bedreddin vakasının gerilimini üzerinden atmaya çalışırken başka bir sıkıntı ile karşı karşıya kaldı. Batınî menşeli bir hareket olan Hurûfliğin İran'dan komşu ülkelere sirayet ettiğini ve Osmanlı'da baş ağrıtan olaylara sebep olduğunu bilmemiz gerekir. Osmanlı Devleti Yıldırım Bayezid'in 1402 de Ankara Savaşı'nda Timur'dan aldığı ağır yarayı Çelebi Mehmed'le yeniden sarmaya çalışırken bu tür isyanlarla karşı karşıya kalmasında kuşkusuz dış tesirler olmalıdır. Ne zamandır Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da oturtmaya çalıştığı dini anlayıştan rahatsız olan kesimler üzerinde etkili olan batınî düşüncenin tesiri burada önemlidir. Asr-ı saadetten beri devam edegelen ve Osmanlı ile de Anadolu ve Balkanlara taşınan İslâmî düşünce ve hayat tarzı ile bunun yönetime yansıyan uygulamaları otoriteye boyun eğmeyen halk tabakaları üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Bu da devlet tarafından da benimsenen ana yol dışındaki batınî anlayışların bu kesimler üzerinde filizlenip büyümesine sebep olmuştur. Şeyh Bedreddin'in tam hürriyet, tam eşitlik ve mal birliği düşüncesinin İslâm'ın ekonomik ve siyasi sistemiyle uyuşan bir tarafı bulunmamaktadır. Hurûfliğin de İslâm'ın inanç esaslarıyla bir alakası bulunmamaktadır. Bu tür

³⁶⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 116. Vassâf, bu arızaların suretlerinin ve Bedreddin olayının ayrıntısının Müderris Şerefeddin Efendi tarafından neşredilen "*Şeyh Bedreddin*" adlı eserde olduğunu söyler. (Bkz. Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 116-117)

³⁷⁰ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 125.

oluşumların Osmanlı'da devlet tarafından hoşgörüyü karşılanmasının imkanı yoktur. Osmanlı devlet aklının bu tür sonradan çıkma fikirlere tahammül edememesini eleştirmenin makul bir izah tarzı olamaz. Çünkü Osmanlı devlet felsefesini izah ederken ortaya koyduğumuz temellere bu düşünceler tamamen zıttır. Nitekim mezhepler ve tarikatlar üzerine araştırmaları olan Abdülkadir Gölpınarlı da Hurûfîliği din dışı saymıştır. Ona göre de İran'ın Esterabad kentinde 740/1339-40'da doğan Şihabüddin Fazlullah tarafından 788/1386'da kurulan Hurûfîlik, Batınîlikten doğan uydurma bir dindir. O şeriata uymayan telkinleri sebebiyle Şamahı'da tutuklandıktan sonra Şeyh İbrahim fetvasıyla 1394'de öldürülmüştür.³⁷¹ İran'da tenkîle uğrayan Hurûfîler Anadolu ve Rumeli'yi sığınak edinmişlerdir.³⁷² Böylece Hurûfîlik 15. Yüzyıl başlarında Rumeli ve Anadolu'da Müslüman ve Hristiyanların yaşadığı ve aynı loncalarda yan yana çalıştıkları Osmanlı kentlerinde hızla yayılmaya başlamıştır.³⁷³ Bu düşüncenin mensuplarından Nesîmî'nin Anadolu'da 1408'de idam edilmesi³⁷⁴ hareketin önlenmesine dair bir tedbir olarak öngörülmüş olsa da bu düşünce tarzı ve anlayış daha sonraki devirlerde varlığını sürdürmüştür.

1.3.6. İkinci Murad Dönemi (1421-1451)

II. Murad tahta çıkışı sırasında amcası ve kardeşinin karşı çıkmasına rağmen yeniçerilerin ve Bursa'da büyük nüfuzu olan Emir Sultan'ın desteğini almıştır³⁷⁵ ve onun elinden kılıç kuşanmıştır.³⁷⁶

II . Murad'ın isabetli bir icraatı da sûfi alimlerden Molla Fenarî'yi şer'î müşaviri yapması³⁷⁷ olmuştur. Bu da devletle sûfiler arasındaki yakınlığın ve güvenin bir tezahürüdür. Bu şeyhülislâmlık demektir ki ilk defa bu devirde kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı'da ilk şeyhülislâm Şemseddin Fenarî olmuştur.³⁷⁸ Molla Fenarî mutasavvıf alimlerden olup Şeyh Hamid-i Kayserî'ye bağlı

³⁷¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2016, s. 146-147.

³⁷² Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 158.

³⁷³ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 201.

³⁷⁴ İnalçık, *a.g.e.*, s. 201.

³⁷⁵ İnalçık, *a.g.e.*, s. 68-69.

³⁷⁶ Öngören, *a.g.m.*, s. 71.

³⁷⁷ Vassâf, *a.g.e.*, c. I, s. 326.

³⁷⁸ Ertan, *a.g.e.*, s. 11.

idi.³⁷⁹ Birçok tarikatın mümessili Molla Fenarî'nin Şeyhülislâmlık makamına getirilmesiyle tasavvufî düşünce ilmiye çevrelerinde yaygınlaşmıştır.³⁸⁰

Onlara bu şekilde güven duyması ve böylesine önemli bir görevi kendilerine emanet etmesi ve çeşitli hediyeler vererek kendilerini taltif etmesi II. Murad'ın sûfilîğe meylini göstermektedir. Nitekim ünlü derviş tarihçi Âşıkpaşazâde, Belgrad gazâsına katıldığını ve payına düşen esirleri götürmesi için sultanın kendisine akçe ve at hediye ettiğini belirtir.³⁸¹

II. Murad'ın şeyhlere olan saygısı sebebiyle bazı isyanlarda sûfiler arabulucu olarak da görevlendirilmiştir. II. Murad'ın galip gelmesiyle kaçıp giden Karamanoğlu İbrahim efdalü'l-ulema ve'l-fudala Mevlana Sarı Yakub hazretlerini sulh için gönderir. 847/1443-44 de gerçekleşen bu olaydan sonra sonra Murad Han Manisa'ya yerleşip tahtını oğlu Mehmed'e bırakır.³⁸² Yine bu arabuluculuğun yaşandığı bir başka vaka Düzme Mustafa vakasıdır. II. Murad, Düzme Mustafa'yı bastırmak için Edirne'den Rumeli'ne geçeceği sırada kardeşi Mustafa'yı tahrik edip Bursa üzerine yürüttüklerinde sözü dinlenen sûfilerden Ahî Yakub ve Ahî Kadem'in Bursa'daki diğer azizlerin teklifiyle II. Murad'ın kardeşi Mustafa Bey'in lalası Şarapdar İlyas'la görüşüp verdikleri fidye karşılığında şehri kurtarırlar.³⁸³

1.3.6.1. Hacı Bayram-ı Veli'nin Edirne'ye Çağırılması

II. Murad zamanında devlet-tekke ilişkilerinde bazı ilklerin vukubulduğunu görüyoruz. Bunlardan biri XV. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarında oldukça yaygın bir hale gelen Bayramiyye mensuplarına vergi muafiyeti getirilmesidir.³⁸⁴ Hacı Bayram Veli dilenme ve sadakayı yasaklayıp müridlerinin kendi el emeğiyle geçinmelerini ister, tarlayı birlikte sürer, ürünü birlikte sarfederlerdi. Bu sebeple Ankara ve köylerinde uzak dış pazar için üretim yapan sof işçilerinin çoğu onun müridi olmuştur. Hacı Bayram-ı Veli'nin müridleri bu şekilde çoğalınca devlet kendisinden kuşkulandır. Yakalanıp II. Murat'ın huzuruna çıkarılır. Ancak sultan onu

³⁷⁹ Ertan, **a.g.e.**, s. 38.

³⁸⁰ Öngören, **a.g.m.**, s. 56.

³⁸¹ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 165.

³⁸² **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri) s. 64.

³⁸³ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 134-136.

³⁸⁴ Öngören, **a.g.m.**, s. 67.

bağışlamakla kalmaz, aynı zamanda müridlerine vergi muafiyeti getirerek hareketin hızla yayılmasına katkıda bulunur.³⁸⁵ Hacı Bayram Veli'nin yakalanıp II. Murad'ın huzuruna çıkarıldığı bilgisi tartışmalıdır. Ondan kuşkunun sebebi olarak da şeyhlik iddiasındaki bir takım Celalîlerin zuhuru gösterilir. Onun etrafında toplanan kalabalıktan endişelenen bazı devlet ricali benzer bir gaile çıkarabîlir endişesiyle onu padişaha şikâyet edince padişah da durumunu öğrenmek üzere kendisini Edirne'ye davet eder. Yanında has müridlerinden Akşemseddin'le Edirne'ye giden şeyhin şaibeden beri olduğu öğrenilince sorgusuna ihtiyaç kalmamış hatta taltife mazhar olmuş ve Eski Cami'de verdiği vaazı II. Murad da dinlemiştir. Hacı Bayram Veli (ö. 1430) dönüşte Gelibolu'ya uğradığında Muhammediye yazarı Yazıcızade Mehmet Efendi'ye de hilâfet vermiştir. Fatih'in Akşemseddin'i daha sonra davet etmesi buradaki tanışıklığına dayandığı da rivayet edilir.³⁸⁶ Vassâf'ın verdiği bilgiye göre Hacı Bayram, Germiyan'a giderken II. Murad haber alıp onu kendisine vezir yapmak istemiş ise de çekemeyenler sebebiyle bu gerçekleşmemiş ve padişah ona bazı hediyeler vermekle yetinmiştir. Yine hasetçilerin sözünü dinlemeyip onu Edirne'ye davet ettiğinde duasını almış ve Cami-i Atik'de vaaz vermesini arzu etmiştir.³⁸⁷ Padişahla şeyhin görüşmesinde tereddütlerin kalktığı, güven ortamının oluştuğu, padişahın yakın ilgi gösterdiği, bağışlarda bulunduğu, Hacı Bayram Veli'nin padişaha İstanbul'un fethine dâir Akşemseddin'i işaret ettiği ve aralarındaki dostluğun daha sonra da devam ettiği kaydedilir.³⁸⁸ Vergiden muaf tutulan müridlerinin çokluğu sebebiyle Ankara ve çevresinden vergi toplanamaması üzerine II. Murad'ın ondan müridlerinin sayısı hakkında bilgi istediği de rivayet edilir.³⁸⁹

1.3.6.2. İlim ve İrfan Anlayışının Yaygınlaştırılması

II. Murad zamanında yaşanan ilklerden biri de Şeyh Bedreddin ve Nesîmî vakalarından sonra bir tedbir olarak İslamî ilim ve irfan anlayışının toplum tarafından benimsenmesinin sağlanmaya çalışılması olmuştur. Bu kapsamda bu anlayışa uygun

³⁸⁵ İnalçık, **a.g.e.**, s. 200.

³⁸⁶ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011s. 69.

³⁸⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 435.

³⁸⁸ Haşim Şahin, "Bayramiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 790-791.

³⁸⁹ Şahin, **a.g.m.**, s. 792.

hareket eden tekkelerin önü açılmış ve bunların mensupları tarafından yazılmış bulunan meşhur tasavvufî eserler II. Murad'ın himayesinde çevrilmeye başlanmıştır. Bahaüddin Nakşibend'in önde gelen halifelerinden Muhammed Parsa'nın yazdığı *Faslu'l-hitâb* adlı eser Emir Sultan'ın halifelerinden Musa bin Hacı Hüseyin İznikî'ye Umur Bey bin Timurtaş Paşa'nın emir ve delaletiyle Türkçe'ye tercüme ettirilmiş ve bu tercüme meşhur hattatlar tarafından istinsah edilerek çoğaltılmıştır.³⁹⁰ II. Murad için Farsça'dan Türkçe'ye Kasım b. Mahmud Karahisârî tarafından çevrilen önemli bir tasavvufî eser de Necmeddin Dâye'nin *Mirsâdü'l-ibâd* adlı eseri olmuştur.³⁹¹ Molla Fenârî'nin, Mevlevilerle birlikte diğer pek çok tarikat mensubunun da zaman içinde el kitabı hâline gelen ve tasavvufî sohbetlerin yanı sıra cami vaazlarının da temel kaynakları arasında giren Mesnevî'nin başlangıç kısmına Arapça şerh yapması ve Şeyh Muîniddin bin Mustafa'nın 840/1436-37'de tamamladığı Mesnevî'nin birinci cildinin manzum Türkçe tercüme-şerhini II. Murad'a sunması³⁹² da çok önemlidir. Bu şekilde Osmanlı topraklarında yayılan tasavvufî hareketin içine Batınî etkinin girmemesi için tedbir alınmış olmaktadır. Bu iki eser daha sonraki asırlarda tasavvufî çevrelerin başucu kitaplarından olmuştur.

II. Murat döneminde İran'dan davet edilen Alaaddin Tûsî (ö. 1482) ile Fahreddin Razi hızla gelişen Osmanlı medreselerinin ününü de yaygınlaştırmışlardır.³⁹³ Padişah medreselerle ilmi teşvik ederken açtığı zaviyelerle de irfan geleneğini yaymak istemiştir. Bu vesile ile onun döneminde zaviyeler açılmıştır. Bu dönemin vezirlerinden Karaca Paşa Yenişehir'de bir zaviye yaptırmıştır.³⁹⁴ Sürre alaylarını başlatan Hacı İvaz Paşa Kazova'da bir zaviye inşa ettirmiştir.³⁹⁵ Hacı İvaz Paşa'nın oğullarından Ahî Çelebi (ö. 1437) Atâî mahlasıyla şiirler yazmış ve Anadolu'da Türkçe gazellerle atasözü söyleme âdetini başlatmıştır.³⁹⁶

³⁹⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 48.

³⁹¹ Öngören, **a.g.m.**, s. 70. Vassaf, mütercim'in eseri Fatih Sultan Mehmed'e takdim ettiğini belirtir. (Bkz. Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 332.)

³⁹² Öngören, **a.g.m.**, s. 65.

³⁹³ İnalçık, **a.g.e.**, s. 175.

³⁹⁴ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 296.

³⁹⁵ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 296.

³⁹⁶ Abdülkadir Özcan, "Hacı İvaz Paşa", **DİA.**, C. 14, s. 486.

Mevlevilik 1426'da II. Murad tarafından Edirne'de açılan Mevlevihane ile Osmanlı topraklarına girmiştir. Yine onun emirlerinden Yahşi Bey Tire Mevlevihanesini açmıştır.³⁹⁷ Zeynüddin Hafi'nin halifelerinden Abdürrahim Nuri 1428'de memleketi Merzifon'a tekke kurunca II. Murad kendisine Merzifon'daki imaretin evkafından maaş bağlamıştır.³⁹⁸

1.3.7. İkinci Mehmed (Fatih Sultan Mehmed) Dönemi (1451-1481)

Fatih fetihten önce *"İş hususunda onlarla istişare et"*³⁹⁹ emri gereği ileri görüşlü vezirler ve işbilir akıllı insanlarla ve her zaman doğruyu gösteren faziletli âlimlerle istişâre ederdi.⁴⁰⁰ Onun İstanbul üzerine yürüyen ordusu içinde şeyhler, dervişler de bulunmaktaydı.⁴⁰¹

1.3.7.1. Fatih-Akşemseddin İlişkisi

Sultan Fatih ve fetih deyince akla gelen ilk şeyh ise onun manevî hocası sayılan Akşemseddin (ö. 1459) hazretleri idi. Akşemseddin'e göre sultan mülkü iyi idare edip zulmü engellemeli, seyrü sülûkun engin lezzetinde kaybolup gitmemelidir. Onun bu fikrini Fatih'e yaptığı şu nasihattan anlıyoruz: *"Cenab-ı Hak, seni sâlik olarak değil, mâlik olarak yaratmıştır. İntisâb ve dervişlikte öyle lezzet vardır ki, onun zevkine vardın mı, bütün meşgaleleri bir tarafa bırakır, seyr ü sülûk'un engin lezzetinde kaybolur gidersin. Bu durumsa, mülk ve milletin zulme uğraması, senin de benim de zalim olmama müncer olur."*⁴⁰²

Fatih Sultan Mehmed dervişliğe meyilli babasının aksine gençliğinin de verdiği heyecanla mülkü idare etme ve yeni fetihler yapma konusunda daha hırslı idi. İstanbul'un fethi kararının alınmasında sultanın en büyük destekçilerinden olan⁴⁰³ Akşemseddin kuşatma sırasında da Fatih Sultan Mehmet'e sürekli manevî kılavuzluk

³⁹⁷ Öngören, **a.g.m.**, s. 63.

³⁹⁸ Öngören, **a.g.m.**, s. 72.

³⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

⁴⁰⁰ Kıvâmî, **Fetihnâme** (Ceyhun Vedat Uygur neşri), s. 139.

⁴⁰¹ **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri) s. 79.

⁴⁰² Gündüz, **a.g.e.**, s. 167.

⁴⁰³ Haşim Şahin, "Bayramiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 819.

yapmaktaydı.⁴⁰⁴Fatih, kuşatmanın uzaması üzerine muhalif grubun sesinin daha gür çıkmaya başladığını görünce Veliyyüddinzâde Ahmed Paşa'yı gönderip Akşemseddin'inden fethin bir an önce gerçekleşmesi için dua istediği ve şeyhin de onu teskin edip fetih müjdesi verdiği rivayet edilir. Yine fetih süresince muhalif kesime sert tavır takınan Akşemseddin'in Bizans'a yardım için gelen gemilerin Haliç'ten geçmelerine engel olunamaması üzerine Osmanlı askerlerini samimiyetsizlikle suçlayıp asker üzerinde tam otorite kurması için Fatih'e bir mektup yazdığı bilinmektedir.⁴⁰⁵

Akşemseddin Hazretleri tarafından Fatih Sultan Mehmed'e gönderilen ve orijinali Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunan sözkonusu mektubun başında "*Hüve'l-mu'izzü'n-nasîr*", yani "Allah izzet eden ve yardım edendir" cümlesi bulunmaktadır. Akşemseddin mektupta Sultan Fatih'e saygılarını ve teslimiyetini ifade ettikten sonra tarihî kaynaklarda deniz tarafından Haliç'e girecek Haçlı gemilerini engellemekle görevli Osmanlı donanmasının ihmalden kaynaklandığı bilinen vakıya telmihen, "*Bu olayın kalbine hayli darlık ve hüznün getirdiğini, görünen fırsatın kaybolması üzerine kendisine gayretler geldiğini; bunların ilkinin kafirlerin şamata edip ferahlaması sonucunda gelen din gayreti olduğunu, ikincisinin Fatih'in görüşünün bazı kimselerce noksan ve yerine getirilemeyecek bir hüküm kabul edilmesi olduğunu, üçüncüsünün ise kendisi için duası kabul olmayacak denmesi ve fetih müjdesinin itibara alınmaması olduğunu ve ayrıca birçok mahzur bulunduğunu*" arzeder. Bu durumda ne yapılması gerektiğini sıralarken "*kolaylık ve rıfk gösterilmemesini, bu gibi konuda iyice araştırıp kimin geri kaldığını, kimin gayret ve sebat ederek çalışmadığını bilip azil ve şiddetli ta'zîr gibi ağır cezalar verilmesi gerektiğini, eğer bu yapılmazsa yarın bir gün kaleye hücum edileceği ve hendeklerin doldurulacağı sırada işi ağırdan alacaklarını*" söyledikten sonra "*Bilirsiniz çoğu yasak müslümanıdır. Allah için canını ve başını koyan azdan azdır. Meğer ki bir ganimet görseler canlarını dünya için ateşe atarlar*" diyerek kimi askerlerin davranış saiki konusunda padişahı uyarır. Ardından "*son derece ciddiyet ve gayretle hem fiili olarak hem de emir, hüküm ve sözlü olarak hareket etmesini, gerektiği şekilde şiddet*

⁴⁰⁴ İnalçık, **a.g.e.**, s. 104, 200.

⁴⁰⁵ Şahin, **a.g.m.**, s. 819.

ve sertlik yapan merhameti ve rıfki az olan bir kimseyi işin başına getirmesini umut ettiğini" ifade eder. "Bunun şeriatta yeri olduğunu" söyler ve "Ey Paygamber! Kâfirlere ve münafiklara karşı cihâd et, onlara karşı sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir, ne kötü varılacak yerdir orası"⁴⁰⁶ ayetini delil getirir. Akşemseddin, mektubun son kısmında ise "acaip bir nesne vaki olduğunu, sıkıntılı bir halde otururken Kur'an-ı Azîm'e tefe'ül ettiğini ve Seyyidlerin Sultanı Cafer-i Sâdık işaretini üzere "Allah erkek münafiklara, kadın münafiklara ve kâfirlere içinde ebedi kalacakları cehennem ateşini vadetti. O, onlara yeter. Allah onlara lanet etmiştir. Onlar için devamlı bir azap vardır"⁴⁰⁷ ayetinin işaret edildiğini, bunun üzerine savaşmak istemeyenlerin içten Müslüman olmadıkları ve münafiğin hükmünün de cehennem azabında kafirlerle birlikte kalmak olduğu işaret olundu" der. İşin sıkı tutulması gerektiğini düşündüğünü söyledikten sonra "Himmat ediniz, âkıbet çekinip umutsuz olmayasınız, tam tersine Allah'ın yardımı ve nusretini umut edip sevinçle mansur ve muzaffer olacağınız ümidiyle hareket ediniz" diye Fatih'i gayretlendirdikten sonra ona, "Kul tedbir alır, Allah takdir eder kazıyyesi sabittir, hüküm Allah'ındır, lakin elden geldikçe ciddi ve gayretli olmalı, kusurlu söz etmemeli, Resûlullah ve ashabın sünneti budur" diye kulun inancının ne olması gerektiği konusunda da uyarıda bulunmayı ihmal etmez. Akşemseddin son olarak "hüzünlü bir şekilde biraz Kur'an okuyup yattığını ve: "Allah Teâlâ'ya şükürler olsun! Çeşitli şekillerde lütufta bulundu. Müjdeler oldu ki çok zamandır onun gibi olmamıştı. Tam teselli hasıl oldu. Bu sözlerimiz hazretlerince lüzumsuz sayılmamalı, bunları söylememiz hazretlerini sevdiğimizdendir" diyerek mektubunu tamamlar.⁴⁰⁸

Bu mektup bize sefer ve savaş halinde manevî otoritesine inanılan şeyhlerin konumları itibarıyla icabında sultanlara çekinmeden uyarılarda bulunduğunu ve dua ve tebşirle onların morallerini yüksek tuttuğunu ortaya koymaktadır. Akşemseddin de bu şeyhlerden biridir. Mektuptaki üsluba baktığımızda Akşemseddin'in sultanı sevdiği ve sultanın da ona hürmetkâr olduğu anlaşılıyor. Devlet ricalinin sultan

⁴⁰⁶ Tahrîm, 66/9.

⁴⁰⁷ Tevbe, 9/68.

⁴⁰⁸ BOA. TSMA. E. 5584 numarada kayıtlı Akşemseddin'e ait bu mektubun dijital fotoğrafı ve transkripsiyonu Raşit Gündoğdu, Ebulfaruk Önal vd. tarafından yayınlanmıştır. Yukarıdaki bilgiler buradan sadeleştirilmek suretiyle aktarılmıştır. (Yayınlanmış belge ve transkripsiyonu için bkz. Raşit Gündoğdu, Ebulfaruk Önal vd., **Fatih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı Arşiv Belgeleri**, Gebze Belediyesi Yayınları, s. 286-287.)

karşısında fikir beyan etmekte tereddüt etmeleri veya inanmadıkları ve yanlış buldukları halde maaş ve makam kaygısıyla doğruyu söylememeleri durumu olabilir. Ancak böyle kritik zamanlarda hünkar şeyhleri aradaki karşılıklı saygı ve hürmet dolayısıyla gerçekleri sultana söyleyebilmektedir. Bu etkinlik şeyhlerin sultan nezdindeki itibarından kaynaklanmakta ve böylece devlet işlerinin başarıyla sonuçlanmasında faydalı olmaktadır. Akşemseddin'in bu mektubu bu hakikati çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Fetih gerçekleştiğinde Akşemdeddin, Fatih'le beraber İstanbul'a dâhil olmuştur. Sultan Mehmed Han'ın Akşemseddin eliyle kılıç kuşandığına dâir rivayet de bulunmaktadır. Akşemseddin Hazretleri İstanbul'u muhasara düşüncesinde olan Fatih'in daveti üzerine pirdaşı Akbıyık Abdullah ile Edirne'yi teşrif edip sarayı ziyaret etmiştir. Muhasara ve fetih esnasında Osmanlı askerlerine muzaheret ve manevî yardımlarıyla beraber fetihten sonra Hazret-i Halid'in (r.a.) kabirlerini keşfetmiştir. Akşemseddin fetihten bir müddet sonra Göynük'e ve Akbıyık Abdullah ise Bursa'ya dönmüştür. Akşemseddin Ebû Bekir soyundandır.⁴⁰⁹ İstanbul'un fethi sırasında padişahın yanında bulunup ona bazı nasihatlar yapmış, manevî kemalatıyla herkese faydası dokunmuştur. Fetihden üç gün önce veya sonra Okmeydanı'ndaki çadırında Fatih kendisini ziyaret etmiş, bütün Gazi emirler elini öpmüşlerdir. Fetihden sonra ise daha çok saygı görmüştür.⁴¹⁰ Yine fetihten sonra Fatih sabaha kadar şeyhin yanında bulunmuş, sabah namazını birlikte kılmış ve Eyüb Sultan el-Ensârî'nin kabrinin keşfini ondan rica etmiştir.⁴¹¹

Fatih Sultan Mehmed zamanında Eyüb Sultan Hazretleri'nin mezarının bulunduğu yerde bir cami, bir medrese, türbe, ve bir de tekke inşa edilmiştir.⁴¹² Burada bahsedilen mezarın keşif işini ise Akşemseddin Hazretleri yapmıştır. Akşemseddin'in tayin ettiği mahal ile tarihlerin tayin ettiği mahal uyuşunca o yer kazılmış ve iki kulaç kadar derine inilince "*hâzâ kabrü Eyyûb*" ibareli bir taş çıkmış,

⁴⁰⁹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 67-68; Reşat Öngören de Akşemseddin'in Fatih'e saltanat kılıcını kuşattığını aktarır. (Öngören, **a.g.m.**, s. 67.)

⁴¹⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 451.

⁴¹¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 451.

⁴¹² Kıvâmî, **Fetihnâme** (Ceyhun Vedat Uygur neşri), s. 123.

oraya bir türbe ve cami inşa edilmiştir.⁴¹³ Fetihden sonra kimileri şehirde mescidler yapmaya başlamışlar, kimileri de zaviyeler inşa etmişlerdir.⁴¹⁴

İstanbul'un fethine katılan zatlardan biri de Hacı Bayram Veli'nin halifelerinden Molla Zeyrek'dir.⁴¹⁵ İstanbul'un fethine katılan Akşemseddin, Molla Zeyrek ve Akbıyıkla birlikte Bayramiyye tarikatı devlet nezdinde en üst seviyede muteber olduysa da Akşemseddin hazretlerinin Sultan Fatih'in İstanbul'da adına cami ve tekke yapma teklifini kabul etmeyip Göynük'e gitmeyi tercih etmesinin ardından başşehirde temsil edilmeyen tarikatın etkisi azalmıştır.⁴¹⁶ Bununla birlikte devlete hizmeti geçen diğer meşayih gibi Akşemseddin hazretlerinin evladı ve dervişlerin de devlet nezdinde hep makbul tutulduğunu ve kendilerine vergi muafiyetleri sağlandığını görüyoruz.⁴¹⁷

1.3.7.2. Sultan Fatih'in Fetihden Sonra Şeyhleri İstanbul'a Daveti

Fetihden sonra İstanbul'a şeyhler davet edilmiş ve gelenler için tekkeler inşa edilmiştir. İshak Buharî-i Hindî için Murat Paşa yakınındaki Hindîler Tekkesi denilen Nakşibendi dergâhı sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Fatih'in silahtarı da ömrünün sonuna kadar bu dergâhta kalmıştır.⁴¹⁸

Vassaf'ın 1261/1845'te İstanbul'da basılan *Risâle-i Molla İlâhî* adlı eserin mukaddimesinden naklettiğine göre, Molla İlâhî İstanbul'da bulunduğu sırada oldukça rağbet görmüş, zikir meclislerine çok kimseler katılmış ve 874/1469'da Ayasofya Camii'nde halka vaazlar etmiştir. Vaazlarından birinde Fatih Sultan

⁴¹³ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 68; Gündüz, **a.g.e.**, s. 47.

⁴¹⁴ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 193.

⁴¹⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 465.

⁴¹⁶ Öngören, **a.g.m.**, s. 67.

⁴¹⁷ BOA. C. ML. 128/5610; BOA. C. EV. 272/13884; BOA. A. DVNS. NŞT. d., 4, s. 193 ve 427-428; BOA. A. DVNS. AHK. SS. d. 4, s. 65 ve 313; BOA. A. DVNS. NŞT. d. 11, s. 207-208. Bu belgelerin özetleri ve görüntüleri Şakir Duran ve Sabit Bekçi tarafından tarafından broşür şeklinde yayınlanmıştır. Ayrıca broşürde Akşemseddin'in İslilip'in Deredeki Köyü Evlik Mahallesi'nde yaptırdığı ahşap camii, caminin kitabeli ahşap kapısı ve aile fertlerine ait ahşap türbelerin resimleri de bulunmaktadır. Caminin kitabesinin Yavuz Sultan Selim'in veziri Hadım Sinan Paşa tarafından yazdırıldığı belirtilmiştir. (Bkz. Şakir Duran, Sabit Bekçi, **Arşiv Belgeleri Işığında Akşemseddin ve İskilip**, İskilip Kaymakamlığı ve İskilip Belediyesi Yayınları, s. 1-24.)

⁴¹⁸ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 69.

Mehmed ve vükelası da hazır olmuştur.⁴¹⁹ Fatih Sultan Mehmed'in Nakşibendi meşayihinden Ubeydullah Ahrar'a büyük saygı duyduğu,⁴²⁰ ve Ahrar'ın Fatih üzerinde manevî etkisinin olduğu da anlatılır.⁴²¹

Fatih, Hicaz seferine çıkan Abdurrahman-ı Câmî'yi İstanbul'a davet etmiştir. Ancak o gerek Fatih ve gerekse Uzun Hasan'ın davetlerini kabul etmeyerek memleketine dönmüştür.⁴²² Fakat Fatih onun kıymetini bildiği için bu defa kendisinden bir eser yazarak ilminden memleketinin istifade etmesini ister. Bu sebeple ikinci defa yine değerli hediyelerle Câmî'ye bir elçi gönderip ondan kelâmcılar, felsefeciler ve mutasavvıfların görüşlerini mukayese eden bir eser yazmasını istemiş, bunun üzerine Câmî *ed-Dürretü'l-fâhire* adlı eserini kaleme almış, ancak eser kendisine sunulmak üzere gönderildiği sırada Fâtih vefat etmiştir.⁴²³

Bununla birlikte Gerek Fatih gerekse oğlu II. Bayezid ile Abdurrahman-ı Câmî arasında bir dostluk bağı olduğu da görülüyor.⁴²⁴ Câmî'nin *Dîvân*'ına aldığı Fatih Sultan Mehmed'i öven mesnevi tarzındaki şiiri bunun ispatıdır.⁴²⁵ Gündüz, Fatih'in amacının ilim aşkının yanısıra Şii akidesine karşı mücadele eden Câmî'nin ve dolayısıyla Nakşibendiye'nin kendi devletinde de temsil edilmesini arzu etmiş olabileceğini söyler.⁴²⁶

Fetihten sonra İstanbul'a ilk giren tarikatlardan Halvetilik Fatih döneminde Alaaddin Ali Halveti vasıtasıyla on yıl İstanbul'da faaliyet gösterir.⁴²⁷ Nefehat'ta verilen bilgilere göre devlet erkânı, ayan, divan erbabı ve sâireden pek çok kimse ona bağlılık gösterip hizmetine girmek isteyince Fatih saltanatının emniyetinden korkmuş

⁴¹⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 55. Fatih Sultan Mehmed'in Molla İlahî'yi İstanbul'a davet etmesi ve görüşmesi konusundaki rivayetlerin değerlendirilmesi için bkz. Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, s. 147-150.

⁴²⁰ Yılmaz, **a.g.e.**, 138.

⁴²¹ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, s. 153.

⁴²² Ali Asgar Hikmet, **Camî Hayatı ve Eserleri**, çev. M. Nuri Gençosman, Milli Eğitim bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, s. 78-79.

⁴²³ Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", **DİA.**, C. 7, s. 95.

⁴²⁴ Hikmet, **a.g.e.**, s. 70.

⁴²⁵ Câmî'nin Fatih'i "Savaş eri Gazi padişah" diye övüp kendisini "Rica ve niyaz yüklerini Horasan'dan bağla, yolunu Rum diyarına çevir" diyerek fethi teşvik ettiği bu şiir için bkz. Ali Asgar Hikmet, **a.g.e.**, s. 79-80.

⁴²⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s. 45.

⁴²⁷ Köse, **a.g.e.**, s. 31.

ve onun başka bir diyarı şereflendirmesini istemiştir. O da bunun üzerine İstanbul'dan ayrılmış ve yolda Larende'de vefat etmiştir. Şeyh Taceddin Halîfe'nin dervişlerini onu uzaklaştırmak için kullandığı da söylenir.⁴²⁸

Cemâl Halveti'nin halifelerinden Şeyh Kasım Çelebi Necmeddin Dâye'nin *Mirsâdü'l-ibâd* adlı eserini tercüme edip İstanbul'un fethi münasebetiyle Edirne'de Fatih'e hediye etmiş ve bu sebeple padişahın iltifatına mazhar olmuştur.⁴²⁹

Fatih devrinde devlet erkânıyla ilişkisi aktarılan şeyhlerden biri de Habib Ömer Halveti (ö. 902/1497)'dir. Niğde yakınlarındaki Ortaköy kasabasındadır. Seyyid Yahya Şirvanî'nin yanında on iki yıl kalmıştır. Anadolu'ya dönünce Ankara, Karaman, Aydın ve Anadolu'nun diğer vilayetlerinde bulunmuştur. Bir miktar İskilip'te de oturmuştur. Burada Fatih'in oğlu Sultan Bayezid'in Hünkar Şeyhi Muhyiddin ile arasında büyük bir ihtilaf baş göstermiştir. Amasya'da Mehmed Paşa İmareti'nin sahnında medfundur. Bir yanında paşanın oğlu diğer yanında ise Mehmed Paşa medfundur.⁴³⁰

Musannifek lakaplı Şeyh Ali Bestamî -ki kendisinin Bayezid-i Bestamî'nin neslinden olduğunu söylerdi- Fatih'le beraber Bosna seferine katılmıştır.⁴³¹ Şeyh Ali Bestâmî'nin Acem'den geldiği ve ilmiyle amil fazıl bir kişi olduğu da nakledilir.⁴³²

Bu dönemin bir başka alimi ise Molla Gürani'dir. İstanbul'da yaptırdığı eserleri arasında bir hankah'ın bulunması onun dervişlik meşrebine işaret eder.⁴³³

Muslihiddin Mustafa (Şeyh Vefa) (v. 896/1491) Fatih zamanında İstanbul'a gelmiş, Fatih kendisiyle mükerreren görüşmüş, dualarını almıştır,⁴³⁴ Ona Vefa'da cami-tevhîdhane yaptırmıştır.⁴³⁵

⁴²⁸ Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-üns*, Çev. Lâmiî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 1995. s. 704. Mevlana Ali Halvetî, Seyyid Yahya'nın halifesi ve Mevlana Ruşeni'nin kardeşidir. Cezbesi nin kuvvetiyle bir çok kimseyi etkilerdi. Bursa'da bulunduğu sırada daha sonra Şeyhülİslâm olan ve o zaman Bursa Kaplıca Medresesi müderrisi bulunan Mevlana Arab, onun semamı ve bu hallerini duyunca hepsini şiddetle reddetti. Fakat daha sonra bir meclisde şeyhin cezbesi onu da etkiledi. Arap Efendi bir nara atıp kendinden geçti, uzun bir süre sonra kendine gelince Mevlana Ali'nin elinden tövbe etti. (Bkz. Câmî, *a.g.e.*, s. 704.)

⁴²⁹ Vassâf, *a.g.e.*, C. III, s. 332.

⁴³⁰ Câmî, *a.g.e.*, s. 705-706.

⁴³¹ *Âşıkpaşazâde Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 235.

⁴³² *Hadîdî Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 248.

⁴³³ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Molla Gürani", *DİA.*, C. 30, s. 250.

1.3.7.3. Mevlana Türbesi ve Müştemilatının Tamiri

Bilindiği üzere Mevlana Celaleddin-i Rûmî Osmanlı'nın kuruluşundan beri padişahlar tarafından saygın bir veli olarak kabul edilmiştir. Bu itibarla Sultan Fatih 872/1467'de Konya Kalesi'nin tamiri esnasında Mevlana türbesi ve müştemilatını da elden geçirtmiş ve türbeye bazı vakıflar bağışlamıştır.⁴³⁶

1.3.8. İkinci Bayezid (Bayezid-i Veli) Dönemi (1481-1512)

Padişahlığı sırasında ibadete ve hayır işlerine yönelmesi sebebiyle Bayezid-i Veli diye de anılan⁴³⁷ II. Bayezid döneminde devlet-tekke ilişkileri bakımından önemli olaylar olmuştur.

1.3.8.1. Batınî Gruplarla Mücadeleye Devam Edilmesi

Onun tahta çıkmak için Şehzade Cem ile mücadelesi sırasında rakip güçler arasında kendilerine İşklar denilen Batınîliğe meyyal dervişler de bulunmaktaydı.⁴³⁸ Osmanlı Devleti'nin benimsediği dini anlayışa karşı gelen bu tür Batınî Şii karışımı dini anlayışla geleneklerini harmanlayan gruplar bu mücadelede yenilseler de bundan sonra yine ortaya çıkmışlar, II. Bayezid'e suikast düzenlemeye kadar işi ilerletmişlerdir. II. Bayezid'in 1492'de meczup bir dervişin suikastına maruz kalması⁴³⁹ bu olayla bağlantılı olduğundan Hurûfîler üzerindeki şiddetli baskılar 1492'de düzenlenen bu suikastten sonra daha da sertleşerek 16. yüzyıla kadar sürmüştür.⁴⁴⁰

1.3.8.2. Nakşibendi Şeyhlerini İstanbul'a Daveti

Meşayihe olan hürmeti ve zâhidane yaşayışı dolayısı ile Bayezid-i Veli diye şöhret bulan II. Bayezid Han, Nakşibendilere alakasını göstermekten geri

⁴³⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 329.

⁴³⁵ Öngören, **a.g.m.**, s. 72.

⁴³⁶ Sezai Küçük, "Mevleviyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 501.

⁴³⁷ Şerafettin Turan, "Bayezid II", **DİA.**, C. 5, s. 237.

⁴³⁸ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 278.

⁴³⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 64.

⁴⁴⁰ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, s. 201.

durmamıştır. Ubeydullah Ahrar'ın ahfadından Abdülhadi ile görüşen hükümdarın Nakşîlere olan meyil ve muhabbeti daha da artmaya başlamıştır. Padişah bu yakın ilgisini Emir Sultan'ın (v. 833/1439) amcazadesi Seyyid Ahmed b. Muhammed el-Buharî'ye (v. 922/1490-91) de tevcih etmiştir. Ahrar'ın müridi iken şeyhinin hem kendisine siyadeti, hem de Mahmud İncir Fağnevî'nin (v. 715/1315) torunu olması sebebiyle gösterdiği nezaket ve hürmetten sıkılan Emir Buharî, çareyi Molla İlâhî'ye intisap ederek, tanımadığı ve tanınmadığı bir muhit olan Simav'a hicret etmekte bulmuştur. İlâhî'nin kendisinin vekili sıfatıyla İstanbul'a gönderdiği Emir Buharî, şeyhinin Vardar Yenicesi'ne yerleşmesini müteakip onun halifesi olmuştur. II. Bayezid'in bu sıcak ve samimi alakasından istifade ile Emir Buharî Fatih civarında kendi adı ile anılan ve feyzi günümüze kadar gelen Emir Buharî Dergâhı'nı yaptırmıştır.⁴⁴¹ Tekke ihtiyaca cevap vermeyince II. Bayezid bir mescid ve ilave hücreler yaptırmıştır. İzdiham'dan bu da kâfi gelmeyince Ayvansaray yakınlarında yeni bir tekke, daha sonra Edirnekapı haricince bir zaviye daha inşa edilmiştir.⁴⁴²

Yine Fatih Sultan Mehmed zamanında davet edilen, ancak bir an önce yaşlı annesinin yanına gitmek için davete icap edemeyen⁴⁴³ Abdurrahman-ı Câmî, II. Bayezid tarafından hediyeler gönderilerek tekrar İstanbul'a davet edilmiş, Câmî davete icabet edip seyahat hazırlıklarını yapıp Hemedan'a kadar gelmiş, ancak Anadolu'da taun hastalığı çıktığını işitince padişah'tan özür dileyip İstanbul'a gelmekten vazgeçmiştir.⁴⁴⁴ II. Bayezid ile Câmî arasındaki dostluğun bundan sonra mektuplaşma şeklinde devam ettiği bildirilmektedir. Feridun Bey'in *Münşeât*'ında Bayezid II ile Abdurrahman-ı Câmî'nin birbirlerine yazdıkları ikişer mektup yer almaktadır.⁴⁴⁵ Bunlar padişah ile Câmî arasındaki karşılıklı sevgi ve saygıyı ortaya koymaktadır.⁴⁴⁶ Bayezid II ayrıca bu mektuplarla birlikte ona hediye olarak epeyce

⁴⁴¹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 53-54.

⁴⁴² Gündüz, **a.g.e.**, s. 54.

⁴⁴³ **Reşhât** (Mustafa Özsaray neşri), s. 287-288.

⁴⁴⁴ H. Ritter, "Ayasofya Kütüphanesi'nde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar" **Türkiyat Mecmuası**, **VII-VIII** (1945), s. 65-66.

⁴⁴⁵ Feridun Bey, **Mecmûa-i münşeâtî's-selâfîn**, C. I, s. 361-364. (pdf'si için bkz.

<http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/588>, 19710944-c1.pdf, s. 387-390.)

⁴⁴⁶ Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", **DİA.**, C. 7, s. 95.

bir miktar altın da göndermiştir.⁴⁴⁷ Ayrıca Câmî'nin *Silsiletü'z-zeheb*'in üçüncü kısmını Bayezid II adına telif etmesi⁴⁴⁸ onun padişaha hürmetini gösterir.

Padişahın Câmî'ye cevaben yazdığı mektupta "*Mektubunuz gayb âleminden ilham gözetliyen bu murakabe ehlinin gözlerini aydınlattı.*"⁴⁴⁹ şeklindeki ifadesi tam bir sūfî üslubudur. Ona Bayezid-i Veli ünvanı verilmesinin sadece tekke mensuplarına yaptığı olağan yardımlar dolayısıyla olmadığını bu ifadeler açıkça göstermektedir. Mektupta II. Bayezid'in Câmî'yi çeşitli sıfatlarla övüp ona dua ettikten sonra kendisini kastederek "*Biz gönül safasını onda aradık, güzel bir vesile ile ona bağlanmak arzusunu kalbimizde taşıdık*"⁴⁵⁰ diyerek irşadından istifade etmek istediğini ve "*Yüz yüze görüşmek arzusu bu duacıya kuvvetli bir delil ve şahit olacaktır. Sadece gayb âleminde yazılı olan şeyleri göstermek eski bir âdet ise de gizli sırları açıklamak da yeni bir töredir. Nasıl ki Tanrı "...Kendimi bilmeye meyl ve muhabbet gösterdiğim için varlıkları halk ettim*"⁴⁵¹ buyurmuştur. Bundan dolayı da Tanrı'ya yeniden iman getirmek ve ondan yardım dilemek âdeti tazelenmiştir. Hidayet ve irşadınızın gölgesi kıyamete kadar üzerimizde olsun"⁴⁵² cümleleriyle Câmî'nin irşad vazifesindeki kıymetini işaret diliyle açıklamış olmaktadır. Câmî cevabî mektubuna İslâm padişahı olarak vafettiği II. Bayezid'i övdükten sonra kendisiyle görüşme şerefinden mahrum kaldığını belirtir, Allah rızasını kazanmak için saray mülazimleri ile gönderdiği hediye altınları aldığını bildirip teşekkür eder.⁴⁵³ Câmî'nin padişahın bu ihsanına karşılık bir hediye olarak külliyyatını gönderdiğini padişahın ona hitaben yazdığı ikinci mektubundan öğreniyoruz. II. Bayezid'in külliyyatı aldığını bildirdiği mektubunda⁴⁵⁴ kendi şahsında Osmanlı Devleti'nin velilere bakış açısını bütün açıklığıyla görmüş oluyoruz. Bu mektup, devletin devamının velilerin himmetine dayandığı şeklindeki temel Osmanlı

⁴⁴⁷ Hikmet, a.g.e., s. 70.

⁴⁴⁸ Okumuş, a.g.md., **DİA.**, c. 7, s. 95.

⁴⁴⁹ Hikmet, a.g.e., s. 71.

⁴⁵⁰ Hikmet, a.g.e., s. 72.

⁴⁵¹ Asıl metni "*Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim; bilineyim diye mahlûkatı yarattım*" şeklinde olan bu hadis için sūfîler keşfen sahil naklen sabit değil derken, muhaddisler ise geçerli nakil metotlarıyla rivayet edilmemiş görüşündedirler. (Ahmet Yıldırım, **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, TDV. Yayınları, Ankara 2000, s. 98-99.)

⁴⁵² Hikmet, a.g.e., s. 72-73.

⁴⁵³ Hikmet, a.g.e., s. 74.

⁴⁵⁴ Hikmet, a.g.e., s. 74.

düşüncesinin bir padişahın dilinden ifade edildiğine şahitlik etmesi bakımından önemlidir. Osmanlı sultanlarının bu bakış açısı gayet tabiidir. Çünkü devletin temel taşı Şeyh Edebalî'nin himmetiyle Osman Gazi tarafından el birliğiyle kurulmuştur. Devlet-i Aliyye bu birliktelikle ortaklaşa inşa edilmiştir. Bu sebeple bütün Osmanlı padişahları az ya da çok bu sevgi ve saygıyı devam ettirmişlerdir. Velilere muhabbeti yoğun olan ve bu sebeple Bayezid-i Veli diye de anılan II. Bayezid'in Şeyh Abdurrahman-ı Câmî'ye gönderdiği ikinci mektubunda da bu tavır görülmektedir.⁴⁵⁵

Câmî bu mektuba verdiği cevapta dualar ettiğini, altın mühürlü keseyle zenginleştiğini belirtip padişaha teşekkürlerini sunar. Mektubu sunacak derviş Muhammed Bedahşî'nin bir cemaatle Hicaz'a yollandığını, bu kafilere lütuflarını eksik etmemesini istirham eder.⁴⁵⁶

Bu devirde himaye edilen bir başka dikkat çeken şeyh ise yine Anadolu'daki ilk Nakşî şeyhlerinden Molla İlâhî'dir. Fatih devrinde Horasan'a gidip Ubeydullah Ahrar'a intisap ettikten sonra halifesi olarak Nakşibendiliği Anadolu'ya ilk defa getiren Molla İlâhî (896/1490) dönüşte Simav'a yerleşir. İstanbul'a o dönem davet edilse de halifesini gönderir, kendisi gitmez. Fatih'in vefatı ve II. Bayezid döneminde vuku bulan Şahkulu Fitnessi üzerine ve Kazasker Manisalı Çelebi'nin ısrarlarına dayanamayarak İstanbul'a gelir.⁴⁵⁷ Emir Buhari Seyyid Ahmed Nakşibendi (ö. 1516) Ubeydullah-ı Ahrar Taşkendi'nin delaletiyle halifesi Abdullah'dan (Molla İlâhî) hilafet almış ve II. Bayezid kendisi için Fatih yakınlarında on altı hücreli bir tekke ve bir cami inşa ettirmiştir. Bu mescidin minberini Sadrazam Bayram Paşa vazetmiştir.⁴⁵⁸ Molla İlâhî İstanbul'daki irşad faaliyetlerinin yanısıra vahdet-i vücud ve ene'l-hak düşünceleri üzerine yaptığı açıklamalarla devlet ricali ve efkar-ı umûmîyyede tesir sahibi olur. Onun çalışmalarıyla Nakşilik İstanbul'da tam bir tarikat hüviyeti içerisinde tesis ve teşkil edilmiş olur. Zaviyesine devrin ileri gelenleri devam eder. Müridleri arasında ulemadan Şeyh Muslihiddin Tavil, Lütfullah Üskübî ve Mevlana neslinden Âbid Çelebi de vardır. Rağbet ve şöhretten bizar olan Molla İlâhî yerine halifesi Ahmed

⁴⁵⁵ Hikmet, a.g.e., s. 75.

⁴⁵⁶ Hikmet, a.g.e., s. 77-78.

⁴⁵⁷ Gündüz, a.g.e., s. 49-50.

⁴⁵⁸ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 69-70.

el-Buharî'yi nasbederek Rumeli Sancakbeylerinden Evrenoszade Gazi Ahmed Bey'in daveti üzerine Vardar yenicesi'ne gidip yerleşir. Vefat tarihî olan 896/1491 senesine kadar bu bölgede irşad ve telif ile ömür geçirir.⁴⁵⁹

1.3.8.3. Cemaleddin Halvetî'yi İstanbul'a Daveti

Nakşibendiler dışında II. Bayezid'in ilgi gösterdiği önemli simalardan biri de Şeyh Cemaleddin Halveti (v. 899/1494)'dir. Asıl adı Muhammed olup Çelebi Halîfe diye meşhur olan bu zat sultanla Amasya'da valiliği sırasında tanışmış, şehzade Bayezid'in yakın çevresine girmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in 1481 de vefatı üzerine Cem Sultan'a karşı II. Bayezid'i desteklemiştir. II. Bayezid tahta çıkınca gönderdiği mektupla şeyhi İstanbul'a davet etmiştir. Yüz kadar dervişle İstanbul'a gelen Cemaleddin Halveti önce Üsküdar'da sonra Kocamustafapaşa'nın Gül Camii civarındaki konağında kalmıştır. Kendisine 1486 tarihinde camiye çevrilen Kızlar Kilisesi (Hosios Andreas) tahsis edilmiş, böylece İstanbul'da ilk düzenli Halveti faaliyeti başlamıştır. Bu merkez Kocamustafapaşa Asitanesi olarak 1925 yılına kadar devam etmiştir. II. Bayezid onu İstanbul'da çıkan veba salgınının ortadan kalkması için dua etmek üzere Mekke'ye göndermiştir. Ancak yolda iken Tebük'de vefat etmiştir.⁴⁶⁰ II. Bayezid hankahında onu iki defa ziyaret edip duasını almıştır.⁴⁶¹ *Nefehat*'ta Sultan Bayezid'in vebanın defî için onu kırk dervişle Mekke'ye gönderdiği, dervişlere üçer bin akçe, kendisine de bir kese akçe verdiği, onun Hacc'a giderken Beriyye'de vefat ettiği ve yola çıkışından sonra senelerce İstanbul'da veba görülmediği yazılıdır.⁴⁶² *Lemezât-ı hulviyye*'de ise onun İstanbul'da 910/1504-1505 yılında meydana gelen ve şehrin büyük bir kısmını harap eden deprem sebebiyle halkın karşılaştığı bu büyük belanın defî için Peygamberin türbesine yüz sürüp dua etmek üzere alimler ve salihler tarafından seçilip gönderildiği ve Üsküdar'a geçtiğinde depremin durması üzerine padişah tarafından geri çağrıldıysa da Çelebi Halife'nin "ümmetin huzuru için bizim gitmemiz gerekli

⁴⁵⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 51.

⁴⁶⁰ Köse, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁴⁶¹ Vassâf, **a.g.e.**, c. III, s. 324.

⁴⁶² Câmî, **a.g.e.**, s. 708-709.

imiş" diyerek yola devam ettiği ve Tebük'de vefat ettiği kaydedilir.⁴⁶³ *Nefehat Mütercimi Lami Çelebi'nin Sultan Selim Han'ın Kazaskerî Tâcîzâde Cafer Çelebi'den bizzat işitip aktardığına göre, II. Bayezid Amasya'da bey iken kendisini babasına gammazlayan ve kardeşi Cem Sultan'a intisap eden Karamanlı Molla oğlu Mehmed Paşa'nın helaki için Çelebi Halîfe'den manen yardım ister. Çelebi Halîfe ona otuz üç gün saymasını, kendisine büyük bir haberin geleceğinin iletilmesini söyler. Otuz üç gün geçince Fatih Sultan Mehmed'in ölüm haberi gelir. Bayezid'i tahta davet ederler. Otuz dokuz gün geçince de yeniçeriler Mehmed Paşa'nın kafasını keserler.⁴⁶⁴ II. Bayezid'in Amasya'da şehzade iken Halvetiyye'nin Cemâlîyye şubesini kuran Çelebi Halîfe'ye (Cemal Halveti) intisap ettiği de söylenir.⁴⁶⁵ *Lemezât-ı Hulviyye*'de geçen bilgiye göre Amasya'da sancakbeyi olan şehzade Bayezid'in Çelebi Halife'ye tam bir itikadı vardır ve ona biat etmiştir. Hatta Şehzade Bayezid şeyhin müridi ve şehzadenin musahibi olan Kapıcıbaşı Hacı Mustafa Ağa vasıtasıyla rüyalarını Çelebi Halife'ye tabir ettirmekteydi.⁴⁶⁶ Ayrıca II. Bayezid'in, oğlu şehzade Ahmed'i eğitmesi için ona teslim etmesi, tahta çıkınca Çelebi Halîfe'yi İstanbul'a davet etmesi ve Koca Mustafa Paşa'nın kendisine harap bir kiliseyi zaviye olarak hazırlatması⁴⁶⁷ II. Bayezid'in ona olan muhabbet ve bağlılığını gösteren rivayetlerdir.⁴⁶⁸*

1.3.8.4. İstanbul'da İlk Mevlevihanenin İnşası

Tabii ki devleti yöneten bir padişahın bir tarikata bağlı olması diğerlerini himaye etmesine engel olmamıştır. II. Bayezid'de de durum bu merkezdedir. Onun Nakşilere olan sevgisinden yukarıda bahsetmiştik. Mevlevilere de aynı ilgi ve sevgiyi eksik etmediği görülmektedir. Çünkü İstanbul'un ilk mevlevihanesi olan Kulekapı (Galata) Mevlevihanesi de II. Bayezid'in izniyle dönemin vezirlerinden İskender Paşa'nın av arazisi üzerine 1491 yılında kurulmuştur. II. Bayezid Konya'da bulunan Celaleddin Çelebi ve Hüsrev Çelebi ile yakından ilgilenmiş, Mevlana türbesinin

⁴⁶³ Mahmud Cemaleddin el-Hulvî, *Lemezât-ı hulviyye ez lemezât-ı ulviyye*, Haz. Mehmet Serhan Tayşi, İfav Yayınları, İstanbul 1993, s. 434-435.

⁴⁶⁴ Câmî, *a.g.e.*, s. 707-708.

⁴⁶⁵ Öngören, *a.g.m.*, s. 75.

⁴⁶⁶ *Lemazât-ı Hulviyye* (Mehmet Serhan Tayşi neşri), s. 430-431.

⁴⁶⁷ Öngören, *a.g.m.*, s. 75.

⁴⁶⁸ II. Bayezid'in şehzadeligi döneminden itibaren Çelebi Halife ile olan ilişkilerine dair geniş bilgi için bkz. *Lemazât-ı Hulviyye* (Mehmet Serhan Tayşi neşri), s. 430-435.

sandukaları ve örtülerini yenilemiştir.⁴⁶⁹ Mevlana türbesinin iç tezyinatı onun döneminde yaptırılmıştır.⁴⁷⁰

1.3.8.5. Bayezid-i Velî'nin Diğer Şeyhlerle İlişkileri

Sultan Bayezid 1476 tarihinde Şeyh Vefa Efendi camiini inşa ettirip Zeyniyye tarikatından Şeyh Muslihiddin El-Hac Mustafa Efendi'ye hibe etmiştir. Burası hankah olarak da kullanılmıştır. Fakat sonraları sisli münkarız olunca medreseye dönüşmüştür.⁴⁷¹ Bu devirde Şeyhülislâmlığa getirilen Zenbilli Ali Efendi (v. 932/1526) Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî devirlerinde de aynı görevi ifa etmiştir. Zenbilli, Şeyh Vefa'nın sohbetine yetişip feyzine nail olmuştur.⁴⁷²

Sultan II. Bayezid şehzadeliği sırasında Amasya'da vali iken Ebussuud Efendi'nin babası olan İskilipli Şeyh Yavsı Muhyiddin Muhammed (v. 922/1516) ile de görüşmüştür. Onun da Şeyh Yavsı'ya muhabbeti vardır. Bayezid sultan olunca Şeyh Yavsı da hünkar şeyhi olarak şöhret bulmuştur. Sultan bir kiliseyi camiye tahvil etmiş ve onun için de bir hankâh yaptırmıştır.⁴⁷³

II. Bayezid Akşemseddin'in halifelerinden Bayramiyye şeyhi Baba Yusuf Seferihisarî den de zikir almıştır.⁴⁷⁴ Yine o, 899/1494 de Kocamustafapaşa Hankâhı'nda meşihata geçen⁴⁷⁵ Sünbül Sinan'a (v. 936/1529) hürmet edip ziyarette bulunmuştur.⁴⁷⁶ II. Bayezid'in dervişlere olan bu ilgisini annesi Mükerrreme Hatun'da da görüyoruz. O da Eşrefoğlu Rûmî'nin türbesini ve camiini inşa ettirip vakfiyeler yapmıştır.⁴⁷⁷

1.3.8.6. İlhada Düşenlerin Cezalandırılması

Yukarıda tekke ve şeyhlerle olan ilişkilerinden özetle bahsettiğimiz II. Bayezid örneğinde de görüldüğü üzere Osmanlı padişahlarının genel siyaseti ister

⁴⁶⁹ Öngören, **a.g.m.**, s.

⁴⁷⁰ Küçük, **a.g.m.**, s. 501.

⁴⁷¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 70.

⁴⁷² Vassâf, **a.g.e.**, c. I, s. 333.

⁴⁷³ Vassâf, **a.g.e.**, c. II, s. 467.

⁴⁷⁴ Öngören, **a.g.m.**, s. 67.

⁴⁷⁵ Vassâf, **a.g.e.**, c. III, s. 374.

⁴⁷⁶ Vassâf, **a.g.e.**, c. III, s. 367.

⁴⁷⁷ Vassâf, **a.g.e.**, c. I, s. 103.

ulema olsun ister meşayih olsun bunları himaye etmek ve desteklemek üzerine bina edilmiştir. Bir padişah bir şeyhe bağlı olsa da diğer meşayihe de hürmette kusur etmeyip onları da himaye etmeye gayret etmiş, gerek tekkelerinin ihtiyaçlarını giderme gibi maddi konularda gerekse ziyaret ve sohbet gibi manevi hususlarda ayırım gözetilmeksizin ilişkilerini samimiyetle sürdürmüştür. Ancak şeriat ve yürürlükteki kanunlara aykırı hareket edenler Sünni olsun Şii olsun ayırım yapılmadan adalet önüne çıkarılıp gerekli cezai işlemler de yapılmaktan çekinilmemiştir. Nitekim II. Bayezid devrinde Bursa Muradiye Medresesi muallimi Mevlana Lütfi'nin ilhada düştüğü âlimlerin icmayla sabit olduğu için ölüm cezasına çarptırılması onun döneminde tecziyeye maruz kalanların sadece Işklar ve Hurûfiler olmadığını göstermektedir. *Oruç Beğ Tarihi*'nde geçtiğine göre Hicri 900/1495 yılında Bursa Muradiye Medresesi muallimlerinden Divane lakaplı Mevlana Lütfi elfâz-ı küfr sayılan, yani kişiyi dinden çıkararak sözlerden bir söz söyler. Bu sözün mülhid sözü olduğu gerekçesiyle akranları davacı olurlar. Durumu öğrenmek üzere gelen büyük âlimler de bu sözün küfrü icap ettiren bir söz olduğuna şahadet ederler. Durum Sultan Bayezid Han'a iletilir. Bunun üzerine padişahın emri-i şerifiyle şeriatın emri uygulanıp Müderris Lütfi'nin boynu vurulur.⁴⁷⁸ Bu olayı nakleden Oruç Bey *"Elbette bir kişi şeriat duvarından bir taş koparsa yerine baş vermek gerekir. Hallâc-ı Mansur gibi yakın zamanımızda öyle hâl ulemamızdan olduğu yoktu"*⁴⁷⁹ diye durumun hassasiyetini ortaya koyduktan sonra Edirne Kadısı İsa Fakih'e hitaben sadır olan hükm-i hümayunda ne kadar abdallar, dervişler, ışklar, bölükler, ehl-i bidatlar varsa Filibe ve Zağra'dan bu tarafa kadar teftiş edilmesi ve şeriata göre küfür sözü söyledikleri sabit olanların haklarından gelinmesinin emredildiğini aktarır. İsa Fakih de hükm-i hümayun gereğince yaptığı araştırma sonucunda Meczub Osman Dede müridlerinden bazılarını Edirne'ye getirtip aralarından küfürleri sabit olan ikisini astırır, diğer dervişler ise Anadolu'ya sürülür.⁴⁸⁰

Burada da görüldüğü üzere dini tutum ve tarikatlara yaklaşım konusunda devletin kuruluştan beri uyguladığı resmi tutuma karşı gelmeleri sebebiyle Şiilik ve Batnilik etkisinde kalan mezkur anlayış ve hareketlere -ki bunlar da kimi

⁴⁷⁸ *Oruç Beğ Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 167.

⁴⁷⁹ *Oruç Beğ Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 167.

⁴⁸⁰ *Oruç Beğ Tarihi* (Necdet Öztürk neşri), s. 167.

kaynaklarda derviş, sûfi ve mürid gibi isimlerle de adlandırılmışlardır- müdahale ve tecziye daha sert olmuştur. Bunun sebebi şeriata aykırı sözler etmeleri ve kimi zaman isyanlara kalkışmaları olmuştur.

1.3.8.7. Safevi Tehdidine Karşı Bektaşilerin Himaye Edilmesi

Lütfi Tarihi'nde geçtiğine göre 901 (1495) yılında Şeyh Haydar'ın oğlu Şah İsmail, Geylan'dan huruc edip Erzincan'a gelip orayı mekân edinir. Babası ve dedelerinin Anadolu'daki çok sayıdaki mürid ve muhiblerinden iki veya üç bin kişi Erzincan'a gelip Şah İsmail'e katılırlar. Bunların yanında at ve silahları da vardır. Şah İsmail bunlara önemli bir işi olduğunu ve bu işte kendisine yardım edip edemeyeceklerini sorar. Bunlar: "Şeyhimizin oğlusun, yoluna can ve baş veririz, hizmet buyrun" derler. Şah İsmail bunun üzerine. "Şirvan'da benim babamı katlettiler, henüz kanı kurumamıştır. Onun kanını talep ederim" deyince onlar da işittik, itaat ettik deyip Şirvan'a yürürler. Bunlar Şirvan'ı ele geçirip katliam yaparlar, Şirvan Şahı Said'i şehid ederler. Şah İsmail Şirvan'a padişah olur. Rafizi mezhebini tercih edip bir ordu kurar ve ulaştığı yerlerde kendisinin mehdi olduğunu söyler.⁴⁸¹

Bundan sonra Şah İsmail'in nüfuz ve otorite alanını genişletme faaliyetleri çerçevesine İran'ın yanısıra Anadolu ve Balkanlar'ı da kattığı görülmektedir. Hicri 908/1502 de Şah İsmail Acem beylerini kırıp Tebriz'i alır. Rumeli ve Anadolu'dan da kendisini destekleyenler olur. Sultan Bayezid Han Anadolu ve Rumeli'de onu destekleyenleri Mora vilayetinde Moton ve Koron hisarı tarafına gönderir. Bu arada 908 yılı Safer ayında (Ağustos-Eylül 1502) de Şeyh İsmail'in Tebriz'den gelen elçisi kabul edilip maksadı yerine getirildikten sonra hürmet ve izzetle geri gönderilir.⁴⁸²

Şah İsmail yine 913/1507 yılında Alaüddevle üstüne hücum edip Kayseri yakınlarında konaklar. Bunu haber alan Sultan Bayezid Yahya Paşa kumandasındaki askerlerini Engürü'ye yollar, kendisi de Anadolu ve Karaman askerleriyle birlikte Engürü'ye gelir. Bayezid Han, Şah İsmail geri dönünce Engürü'de biraz kalır. Şah İsmail Alaüddevle'yi yenemez, ancak Fırat'ı geçip Diyarbakır'ı zapteder. 917/1511 yılında Teke ilinde Şeytan Kulu adlı namındaki kişi huruç edip Anadolu'nun çoğu

⁴⁸¹ **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman** (Kayhan Atik neşri), s. 193-194.

⁴⁸² **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 219.

yerini harap eder ve Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'yı katleder. Sultan Bayezid Hadım Ali Paşa'yı Şeytan Kulu'nun üzerine yollarsa da Ali Paşa'nın hezimetini üzerine huzursuz olur ve yerine 918/1512 de oğlu Sultan Selim Han'ı tahta çıkarır.⁴⁸³

II. Bayezid Şah İsmail'in Anadolu ve Balkanlar'daki Bektaşileri kendi yanına çekme siyasetine karşı tabii ki gerekli tedbiri almakta gecikmemiştir. Bu tedbirlerin en önemlisi Bektaşileri kazanmaya çalışmak olmuştur. Ahmet Yaşar Ocak'ın tespitine göre II. Bayezid Balım Sultan'ı Dimetoka'dan alıp Hacı Bektaş Zaviyesi'nin başına getirerek Bektaşiliği resmen devletin himayesine almıştır. Devlet bu politika ile bir yandan geniş nüfûzlu bu tarikatın desteğini sağlarken diğer yandan da hoş gitmeyen tutumlara girmesini engelleme veya en azından kontrol altında tutma imkânını sağlamıştır. Bu sayede Safevi politikasının Anadolu'da yoğunlaştığı bu devirde Bektaşiliğin devletin yanında durması sağlanmıştır.⁴⁸⁴

1.3.9. Yavuz Sultan Selim Dönemi (1512-1520)

Birinci Selim'in şehzadeligi ve padişahlığı sırasında meşayih hürmeti tamdı. Daha Manisa'da vali iken Yiğitbaşı lakablı Şeyh Ahmed Şemseddin'i birçok kere ziyaret etmiş, dualarını almış ve kendisine İzmir'de bir de zaviye yaptırmıştı.⁴⁸⁵

Yavuz Sultan Selim Acem seferine çıktığında yolda 1 Mayıs 1514'te Seyyid Gazi menzilinde durup oradaki tekkenin dervişlerini ve fakirlerini sadakalarla ganimetlendirir. Yine 3 Mayıs 1514'te Mevlana Celaleddin ve babasının mezarlarının bulunduğu Konya şehrinde çadırları kurdurur.⁴⁸⁶

Yavuz'un sefer sırasında bu iki tekkeyi ziyaret edip dua etmesi şeyhlere olan saygısını göstermektedir. İdris-i Bitlisî de "*ordu mahallinde fethi müjdeleyen ve ilahi yardımı haber veren gayb adamlarının ve Allah dostlarının himmetlerini mübarek ve uğurlu saymalıdır*"⁴⁸⁷ sözüyle Osmanlı sultanlarının başarısındaki manevî unsura dikkat çekmektedir. Yavuz Sultan Selim de fetih ve zaferler öncesinde Allah

⁴⁸³ Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman (Kayhan Atik neşri), s. 195-196.

⁴⁸⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 476.

⁴⁸⁵ Vassâf, a.g.e., C. IV, s. 237.

⁴⁸⁶ Selim Şah-Nâme (Hicabi Kırlangıç neşri), s. 143.

⁴⁸⁷ Selim Şah-Nâme (Hicabi Kırlangıç neşri), s. 145.

dostlarının türbelerinde dua etmekle kalmamış aynı zamanda fetih sonrasında da yine onlara gerekli saygıyı göstermiştir. Halveti şeyhlerinden Habib Karamanî'nin halifelerinden Nakkaş Baba'yı Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'den getirtir. Bundan sonra Nakkaş Baba Nakkaştepe'deki dergâhında irşad faaliyetine başlar.⁴⁸⁸

Yavuz Sultan Selim'in şeyhlere olan ilgisi Mısır seferi sırasında da görülür. O Şam'da bulunan Muhyiddin İbn Arabî'nin kabrinin üzerine bir türbe ve yanına bir de cami yaptırır. Kabrin üzerine mükellef bir sanduka, üzerine sırma işlemeli bir örtü ve etrafına pek musanna olarak gümüşten bir şebeke yaptırır.⁴⁸⁹ Yavuz, 924/1518 yılında İbn Arabî'nin türbesinin yanında cami, imaret ve zaviye de yaptırmış ve külliye olarak inşa ettirdiği bu hayır müessesesinin gelirlerini, mütevellisini ve görevlilerini de belirledikten sonra ilk vakfı olarak Şam halkının hizmetine sunmuştur.⁴⁹⁰ Yavuz Sultan Selim Şam'da olduğu zaman Sadiyye şeyhi Hasan bin Muhammedi zaviyesinde ziyaret edip dua talebinde bulunmuştur.⁴⁹¹ Yine Mısır'ı aldığı Şah İsmail'in İran'da Şiiliği ilan etmesi üzerine Mısır'a hicret edip Kahire'de Sultan el-Müeyyed Camii bitişiğindeki hücrede ikamet eden İbrahim Gülşenî'nin (v. 940/1533)⁴⁹² duasını almış ve kendisine hürmet etmiş ve Müeyyediyye karşısındaki yeri hediye olarak şeyhe hibe etmiştir. 926/1520'de mürid ve muhiplerinin yardımları ile burada inşa edilmeye başlanan hankâh beş senede tamamlanmıştır.⁴⁹³

Yavuz Sultan Selim'in hürmet edip ziyaret ettiği bir diğer meşhur şeyh Sünbül Sinan'dır.⁴⁹⁴ Bu ziyaretin Mısır'ın fethinden döndüğü zaman gerçekleştiği rivayet edilir.⁴⁹⁵ Babası İran'da Şah İsmail'in Şiiliği ilanı ile birlikte Bağdad'a kaçan

⁴⁸⁸ Köse, **a.g.e.**, s. 34.

⁴⁸⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 77.

⁴⁹⁰ Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, 3031 numarada kayıtlı vakfiyeyi temel olarak yapılan çalışma için bkz. İbrahim Ceylan, "Yavuz Sultan Selim'in Şam'da Yaptırdığı İlk Osmanlı Vakfı ve Vakfiyesi", **SÜİFD.**, sy. 2, (1986), s. 157-166.

⁴⁹¹ Hür Mahmut Yücer, "Sa'diyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 232.

⁴⁹² İbrahim Gülşenî babaları cihetiyle Oğuz Ata'ya dayanır. Babası Şeyh Muhammed, onun babası Hacı İbrahim, onun babası Şehabeddin, onun babası Aydoğmuş, onun babası Gündoğmuş, onun babası Kutludoğmuş ve onun da babası Oğuz Ata'dır. Anneleri cihetiyle ise soyu Hz. Ali'ye dayanır. (Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 151.)

⁴⁹³ Vassâf, **a.g.e.**, c. III, s. 152-153.

⁴⁹⁴ Vassâf, **a.g.e.**, c. III, s. 367.

⁴⁹⁵ Vassâf, **a.g.e.**, c. III, s. 369.

Seyyid Nizam (v. 957/1550) bu dönemde İstanbul'a gelmiştir.⁴⁹⁶ Üftade hazretleri de Yavuz'un İran Şiilerine karşı verdiği mücadele sırasında Rafizilere karşı durmaktan geri kalmamıştır. 1587'de İran ordusunu hezimete uğratan Lala Mustafa Paşa'ya müridi Hüdâyî eliyle yazdırıp gönderdiği mektubunda “ashab-ı Resûlullah'ın intikamını alması” için dua ve niyazda bulunmuştur.⁴⁹⁷

Şeyhlere hürmette kusur etmeyen Yavuz Sultan Selim'in dini gayretle siyaset etmesini şeyhler de takdir etmişlerdir. Bu sebeple ona saygıda kusur etmemişler, otoritesini sarsıcı davranışlara girmeden hata yaptığıında bunu ilm-i siyasetle ihsas ettirmişlerdir. *Lemezât*'ta kaydedildiğine göre tahta oturduğunda gelenek olduğu üzere Bursa'daki dedelerinin türbelerini ziyaret sırasında amcası Cem Sultan'ı ziyarette duygulanıp onun öldürülmesinde dahli olan Hacı Mustafa Paşa'yı idam ettiren, hatta öfkesini alamayıp onun Kocamustafapaşa'da yaptırdığı cami ve imareti yıktırmayı emreden padişahın, emrine karşı gelen Sünbül Efendi'yi görmek üzere dergaha gittiğinde ondan etkilenip bir süre sohbet ettiği bildirilir. Sünbül Efendi onun geliş maksadını bildiği için otoritesinin sarsılmaması düşüncesiyle padişahın emri yerine gelmesi lazım, hiç olmazsa medresenin kubbe üzerindeki ocak bacalarının tepelerinin yıkılmasını ister. Sultanın emri ile bunlar yıkılır. O da şeyhin bu ince düşüncesini takdir edip üzerindeki kürkü hediye eder.⁴⁹⁸ Bu vakada Osmanlı'da devlet-tekke ilişkilerinin oturduğu temeli görebilmek mümkündür. Bu temel tarafların birbirlerinin saygınlığına hanel getirecek davranışlardan çekinmeleridir. Gazabı baskın olan bir padişahın sükûnetle düşündüğünde kamil bir şeyhin değerini anlayıp hatasından dönmesi, onun da her halükarda adabı veçhile hatayı önlemeye çalışırken devleti zora düşürecek ve fitneye sebep olabilecek davranışlardan kaçınması devlet-tekke ilişkilerinin genel çizgisine uygun bir yaklaşım tarzı olmuştur.

Nakşibendiyye'den Emir Ahmed Buhârî'nin halifesi olup Bursa'da halkı irşad ve eser telifiyle meşgul olan Lamii Çelebi adıyla meşhur Mahmud b. Osman'ın (v.

⁴⁹⁶ Vassâf, **a.g.e.**, c. III, s. 312.

⁴⁹⁷ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 109.

⁴⁹⁸ **Lemazât-ı Hulviyye** (Mehmet Serhan Tayşi neşri), s. 447-448.

938/1531-32) yazdığı eserlerden bazısını Yavuz Sultan Selim'e ithaf etmesi⁴⁹⁹ de şeyhlerin kendisini sevip takdir ettiklerini göstermektedir.

1.3.9.1. Erdebil Şeyhleri Sülalesinden Şah İsmail ile Mücadelesi

Devlet-tekke ilişkileri bakımından Yavuz Sultan Selim zamanındaki en dikkat çekici olay onun şeyhlikten şahlığa dönüştükten sonra Safevîler adıyla İran'da hakimiyet kuran ve Anadolu ve Balkanlar'daki nüfuzuyla Osmanlı Devleti'ni uğraştıran Şah İsmail ile mücadelesi ve Çaldıran'da onu yenmesidir. İdris-i Bitlisî *Selimşahnâme*'de Yavuz Sultan Selim'in Erdebil şeyhleriyle yaptığı bu mücadeleyi uzun uzun anlatır.⁵⁰⁰

Bilindiği üzere Şah İsmail'in Şiiligi Anadolu'ya yayma siyaseti sonucu Osmanlı topraklarında çıkan isyanlar II. Bayezid ile Şehzade Birinci Selim arasında taht kavgasına sebep olmuştur. Şehzade I. Selim Şah İsmail'in kendisine bağlı gruplarla Osmanlı topraklarında kargaşa çıkarma odaklı siyasetine karşı babasının izlediği politikayı yetersiz görmekteydi. Babasının Bektaşileri devletin himayesi altına alıp Balım Sultan'ı Kırşehir'deki tekkenin başına getirterek Şah İsmail'in hamlesini boşa çıkarma siyaseti mantıken başarısız sayılmazdı. Buna karşılık onun düşüncesi Şah İsmail'i bertaraf etmektir. Bu yapılırsa Anadolu'da tam huzur ve emniyet hasıl olacaktı. Yavuz Sultan Selim'in bu konudaki düşüncesi Vakanüvis *Lütfi Tarihi*'nde açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Buradaki bilgilere göre Sultan Selim Anadolu'daki Kızılbaş ayaklanması ve Şah İsmail'in başarılı olmasından babasını sorumlu tutar ve tahta geçmek üzere Trabzon'dan Kefe'ye, oradan da Akkirman ve Kili'ye gelir. Hareketinin sebebini ise babasına gönderdiği haberde din-i İslâm gayretini bırakıp ihmal etmesi ve cihâd kapısını kapatmasını gerekçe gösterir. Nihayet aralarında Çorlu yakınlarında Savaşköyü'nde vukubulan cenkte babasına yenilir ve Kefe'ye döner. Fakat Şeytankulu karşısında alınan hezimet üzerine padişahın huzursuz olması sonucunda babasının davetiyle tahta çıkar.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 612.

⁵⁰⁰ *Selim Şah-Nâme* (Hicabi Kırlangıç neşri), s. 118-189.

⁵⁰¹ *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman* (Kayhan Atik neşri), s. 195-196.

Osmanlı Devleti'ne sürekli gaile çıkaran Şah İsmail'i ortadan kaldırarak bataklığı kurutma tedbirini devreye sokan Sultan Selim padişahlığının ilk zamanlarında vezirlerine yaptığı bir konuşmada, cibilliyetindeki şecaat cevheri sebebiyle cenk etmeyi arzuladığını, düşmana yeryüzünü dar eylemeyi dilediğini, bu kadar askerin boş durmasını kabul etmeyeceğini, mademki padişahlara zıllullah ve sultan-ı ehl-i İslâm lakapları konulduğunu söyler ve niçin ehl-i İslâm'ın yardımcısı olmayalım diye sorar. Şah İsmail'in kanlısı olduğunu, onun Sultan Ahmed oğlu Sultan Murad'ı katlettiğini, Şeyh Haydar oğlu Şah İsmail'in Rafizi mezhebini seçtiğini, sünîlerin katlini helal gördüğünü, mescit ve medreseleri yaktırdığını, küfre revaç verip Müslümanları zelil ettiğini ileri sürüp sefer hazırlıkları yapılmasını emreder. Nihayet 920/1514 yılında Edirne'den İstanbul'a gelir. Şah İsmail'e mektup gönderip savaşa hazırlanmasını ister.⁵⁰² Çaldıran'da iki ordu karşı karşıya gelir.⁵⁰³ Sultan Selim galip geldikten sonra Tebriz'e girer. Şah İsmail'i bulmak ister ancak yeniçerinin isteksizliği sebebiyle Amasya'ya döner. 921/1515'te Kızılbaşların elinde olan Kemah kalesi alınır, liderleri olan Tur Ali bin Mülcem Çemişgezek'te Bıyıklı Mehmed Bey tarafından öldürülüp etbaı dağıtılır.⁵⁰⁴

1.3.10. Kanûnî Sultan Süleyman Dönemi (1520-1566)

Osmanlı Devleti'nin en kudretli ve en uzun süre tahtta oturan padişahı Kanûnî Sultan Süleyman zamanında eskiden olduğu gibi devlet-tekke ilişkilerinde yukarıda zikrettiğimiz temel prensip geçerli iken bazı üzücü hadiseler de yaşanmıştır. Önce devlet-tekke ilişkilerinde ana çizgiye uygun örneklere bakalım. Hemen hemen bütün şehzadelerde gördüğümüz bir eğitim klasiği Kanûnî'nin şehzadeliği sırasında da gerçekleşmiştir. O da şehzadelerin eğitimini üstlenen hususi hocalar arasında bir şeyhin bulunmasıdır. Bu gelenek Kanûnî'nin şehzadeliği sırasında da uygulanmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in hususi hocası Nakşibendiyye'den Halîmî Çelebi şehzadeliği sırasında Kanûnî'nin eğitimini üstlenmiş, o da oğlu Şehzade Mustafa'ya

⁵⁰² Lütü Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman (Kayhan Atik neşri), s. 198-200.

⁵⁰³ Lütü Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman (Kayhan Atik neşri), s. 205.

⁵⁰⁴ Lütü Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman (Kayhan Atik neşri), s. 219-222.

hususî hoca olarak Nakşibendiyye'den Muslihiddin Mustafa Sürûrî'yi görevlendirmiştir.⁵⁰⁵

Kanûnî Sultan Süleyman'ın ve onun zamanındaki devlet ricalinin tekkelerle ilişkileri babında şeyhleri himayeleri ve tekkeleri ihya etmelerine gelince, buna dair birçok örnek olsa da bunlardan birkaçını vermek kâfidir.

Kanûnî, Mevleviler için Konya'da bir semahane, birçok derviş hücreleri⁵⁰⁶ türbe yakınına iki minareli bir cami ve matbah, fırın ve kiler yaptırmıştır.⁵⁰⁷ Halvetiyye'den Sünbül Sinan'a hürmet edip ziyaret etmiştir.⁵⁰⁸ İkisi arasında çok sohbetler ve muhabbetler olmuştur.⁵⁰⁹ Yine Halvetiyye'den Nureddinzade Mustafa Muslihuddin, Kanûnî ve son sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'ya zikir telkin eden şeyhlerdendir. Sokullu ona Kadırğa'daki külliyyede bir tekke kurdurmuştur. Kanûnî Koca Mustafa Paşa dergâhını da ziyaret etmiştir.⁵¹⁰ Halveti tarikatına mensup Cemal Halîfe (Cemaleddin İshak Karamanî) (v. 933/1527) İstanbul'a geldiğinde Piri Mehmed Paşa'nın (v. 939/1532) Zeyrek'te kendisi için yaptırdığı zaviyeye yerleşmiştir. Paşa ayrıca yine Cemal Halîfe için 1520'de Fatih'deki Koruk Tekkesi'ni de yaptırmıştır. Sötlüce'deki Şeyh İshak Karamani tekkesini de Piri Mehmed Paşa'nın yaptığı düşünülmektedir.⁵¹¹

Kanûnî İstanbul'daki ilk Melamî tekkesini Süleymaniye'de Bozdoğan Tekkesi bitişiğinde yaptırmış ve meşihatine Yakub Helvâî getirilmiştir.⁵¹² Silsilesi İmam Zeynelâbidin'e uzanan Seyyid Şehabeddin Ahmed Bağdadî'nin oğlu Seyyid Nizam Hazretleri Kanûnî zamanında Buhara'dan İstanbul'a gelmiş, Silivrikapısı haricindeki zaviyede şeyhliğe başlamıştır.⁵¹³

Emir Buharî'nin halifelerinden Hakîm Çelebi'den Mesnevî okumuş olan Mirahor-ı Kebir Rüstem Paşa, Sultan Süleyman'dan ısdar ettiği fermanla Laleli

⁵⁰⁵ Öngören, **a.g.m.**, s. 79.

⁵⁰⁶ Öngören, **a.g.m.**, s. 64.

⁵⁰⁷ Küçük, **a.g.m.**, s. 501.

⁵⁰⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 367.

⁵⁰⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 369.

⁵¹⁰ Öngören, **a.g.m.**, s. 75.

⁵¹¹ Köse, **a.g.e.**, s. 34.

⁵¹² Öngören, **a.g.m.**, s. 69.

⁵¹³ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 72.

Koska yakınlarındaki Fil Damı mevkiini yıktırıp yerine bir mescid ve zaviye yaptırmıştır. Hakîm Çelebi Rüstem Paşa'nın ısrarları ile burada irşad hizmetinde bulunmaya razı olmuştur. Daha sonra Hakîm Çelebi'nin halifelerinden Şeyh Mahmud Efendi (v. 987/1579) hizmeti devam ettirmiş ve Rüstem Paşa üzerinde manevî babası olacak seviyede nüfûz sahibi olmuştur. Şair Baki de müridleri arasında idi. Bu durum Mahmud Efendi'nin geliştirdiği Nakşî neşvesi ve tesis ettiği manevî halkanın ehemmiyetini göstermektedir.⁵¹⁴ Mahmud Çelebi'nin halifelerinden Şeyh Şaban Efendi'nin oğlu Muslihiddin Mustafa Efendi (v. 969/1561) Şehzade Mustafa'ya hoca tayin edilmiş, onun babası tarafından öldürülmesinden sonra inziva hayatı sürüp Mahmud Çelebi'nin halifelerinden Abdüllatif Efendi'ye (v. 917/1563) merbut bir hayat sürmüştür.⁵¹⁵ İstanbul'da Nakşîliğin yayılmasını sağlayanlardan ve Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Şeyh Ebû Said bin eş-Şeyh Sunullah Efendi (v. 980/1572) Şah İsmail istilası üzerine Tebriz'den Bitlis'e hicret etmiş, Kanûnî'nin daveti üzerine İstanbul'a gelip halka tarikat telkinine memur edilmiştir.⁵¹⁶ Kanûnî Ubeydullah Ahrar'ın ashabından Baba Haydarî-i Semerkandî'ye hürmet ve itibar ettiğinden kendisi için Eyüp'te bir mescid ve bir tekke inşa ettirmiştir.⁵¹⁷ Şeyhülislâm Ebussuud (v. 982/1574) Şeyh Ahmed Sadık (v. 994/1505) ve Şeyh Muhammed Kemaleddin eş-Şâsî ile ünsiyet kurmuştur.⁵¹⁸

Celvetiyye Tarikatı'nın kurucusu Mehmed Muhyiddin Üftade'yi⁵¹⁹ Kanûnî Sultan Süleyman İstanbul'a davet etmiş ve kendisini hürmetle karşılamış, tekkesine birkaç köy vakfetmek istemiş ama Üftade hazretleri bunu kabul etmemiştir. Hisar'da türbesinin yanındaki caminin yerinde daha önce bir kilise var iken Üftade, buraya bir cami inşa etmek üzere Kanûnî'ye rica ederek izin almıştır.⁵²⁰ Üftade hazretlerinin Kanûnî'nin zikir aldığı şeyhlerden olduğu söylenir.⁵²¹

Kanûnî Eğridir'deki Zeyniyye tekkesi şeyhi Burhaneddin Efendi'ye Eğridir Gölü içerisindeki Nis adasındaki gayrimüslim haracından 30 akçe maaş

⁵¹⁴ Gündüz, **a.g.e.**, s. 55-56.

⁵¹⁵ Gündüz, **a.g.e.**, s. 57.

⁵¹⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s. 57-58.

⁵¹⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s. 58.

⁵¹⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s. 58.

⁵¹⁹ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 99.

⁵²⁰ Kara, **a.g.e.**, s. 108.

⁵²¹ Öngören, **a.g.m.**, 68.

bağlatmış⁵²² ve yine 1551 de Topkapı civarında Ümmi Sinan Tekkesi'ni yaptırmıştır.⁵²³

Nakşibendiyye'den Emir Ahmed Buhârî'nin halifesi olup Bursa'da halkı irşad ve eser telifiyle meşgul olan Lamii Çelebi adıyla meşhur Mahmud b. Osman (v. 938/1531-32) yazdığı eserlerden bazısını da Kanûnî Sultan Süleyman'a da ithaf etmiştir.⁵²⁴

Sofyalı Şeyh Bâlî Efendi (v. 960/1553), Kanûnî Sultan Süleyman ile birlikte Macaristan seferinde bulunup Osmanlı gazilerine cihâdın faziletlerini telkin ederek manevî kuvvetlerinin artması için gayret etmiştir.⁵²⁵ Yine Bâlî Efendi'nin halifelerinden olup Küçük Ayasofya Zaviyesi meşihatinde bulunan Nureddinzade Şeyh Muslihiddin Mustafa Nuri Efendi (v. 981/1574) de Kanûnî Sultan Süleyman ile birlikte Zigetvar seferinde bulunmuştur.⁵²⁶

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Kanûnî'nin kızı Mihrimah Sultan'dan olan torunu Ayşe Sultan'la evlenmiş olması⁵²⁷ devlet-tekke ilişkilerinin derinliğini göstermesi bakımından son derece ilginçtir. Hanedana mensup bir sultan bir şeyhle evlenmiştir. Bu da hanedanın şeyhlere olan güveni ve sevgisinin bir başka tezahürüdür. Kanûnî devrinde meşayihe gösterilen ilgi ve alakanın hangi boyutlara ulaştığını Ömer Lütfi Barkan'ın verdiği rakamlar çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. 1550-1560 arasında sırf Anadolu Vilayeti'nde 342 cami, 1055 mescid, 110 medrese, 626 zaviye ve hankâh, bir kalenderhane ve bir mevlevihanenin bulunduğu tespit edilmektedir. Masrafları evkaf gelirlerinden karşılanan bu müesseselerin gelirlerinden 121 müderris, 3756 hatip, müezzin ve imamın yanında 3229 şeyh, şeyhzade ve mütevellinin maaş aldıkları nakledilmektedir.⁵²⁸

⁵²² Öngören, **a.g.m.**, s. 73.

⁵²³ Öngören, **a.g.m.**, s. 76.

⁵²⁴ Tosun, **a.g.m.**, s. 612.

⁵²⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 341.

⁵²⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 343.

⁵²⁷ Öngören, **a.g.m.**, s. 68.

⁵²⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzı", **İÜİFM.**, XXIII, (1962-1963), s. 242. Gündüz, **a.g.e.**, s. 63.

1.3.10.1. İbrahim Paşa'nın Şeyh İbrahim Gülşenî'yi Şikayeti

Bazan devlet ricali arasında hasetlik sebebiyle şeyhlere haksızlık edildiği de görülmekteydi. Böyle bir vaka Şeyh İbrahim Gülşenî'nin başına gelmiştir. İran'da Şah İsmail'in Şiiliği ilanına üzülen memleketini terkeden⁵²⁹ ve Mısır Hükümdarı Sultan Gavri'nin davetlisi olarak Kahire'ye yerleşen⁵³⁰ Şeyh İbrahim Gülşenî 935/1529 yılında Kanûnî Sultan Süleyman'ın daveti ile İstanbul'a gelir. Fakat Sadrazam İbrahim Paşa onu padişahla görüştürmek istemediğinden gelişini padişaha haber vermez, hatta ona eza ve cefa etme cüretinde bulunur. Hakkında saltanat davasındadır diye gammazlık ederler. Altı ay İstanbul'da kaldığı hâlde padişah onun İstanbul'da olduğunu bilmez. Gülşenî iyice yaşlanmış olduğundan gözleri görmez bir halde müridlerinin taşıdığı bir tahterevanda Eyüb Sultan ziyaretinde iken padişah onun kim olduğunu öğrenince gelişini kendisinden gizleyen İbrahim Paşa'yı azarlar. Türbedeki bu kısa görüşmeden sonra ertesi günü özel davetle kendisini Yalı Köşkü'ne davet eder. Sohbet sırasında Gülşenî göğsünü açıp "Bu tahtadan arzu-yı taht nasıl mümkün ve mutasavver olur?" sözüyle kendisini niçin görüştürmediklerini açıklar. Bunun üzerine padişah onun gönlünü almak için ne yapılması gerekiyorsa yapmakta kusur etmez ve İbrahim Paşa'ya tekrar kızar. Başka bir günde padişahla vukubulan bir sohbette hazır bulunan Şeyhülislâm Ebussuud Efendi şeyhin kemâlîne hayran olur. Sûfilîğe tan ettiği söylenen Ebussuud Efendi şeyhin irşadıyla bu düşüncesini bırakır. Hatta sûfilerin yoluna hüsn-i şehadet ederek fetva verir. İbrahim Gülşenî padişahın arzusuyla Ayasofya Camii'nde vaaz verir. Vaaz sırasında padişah ve âlimler hazır bulunur, cami tıklım tıklım dolar. Sultan Bayezid Camii'nde buldukları sırada âlimler, arifler ve şeyhlerden pek çok kişi kendisiyle görüşürler. Bu zatlardan Merkez Muslihiddin Efendi'ye ridasını hediye eder.⁵³¹

İbrahim Gülşenî İstanbul'da kaldığı müddet içinde Kanûnî'den başka dönemin ileri gelen âlimlerinden, tarikat şeyhlerinden ve devlet ricalinden pek çok kişiyi etkisi altına almıştır.⁵³² Bu esnada İbn Kemal ile musahâbeleri vaki olmuş⁵³³ ve İbn Kemal

⁵²⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 152.

⁵³⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 155.

⁵³¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 155-157.

⁵³² Köse, **a.g.e.**, s. 37.

⁵³³ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 71.

kendisine intisap etmiştir.⁵³⁴ İbrahim Gülşenî Mısır'a dönme arzusunu açıkladığı zaman padişah ve zamanın zenginleri kendisine para ve nefis eşyalar takdim etmek istemişlerse de şeyh efendi bunları kabul etmeyip hepsini fakirlere tasadduk etmiştir.⁵³⁵ Onun bir manzumesinden İstanbul'da sıkıldığı anlaşılmaktadır⁵³⁶ ki herhalde bu sıkıntı yukarıda zikrettiğimiz hasetçilerin Gülşenî için saltanat arzusunda diye yaptıkları dedikodu ve şikâyetlerden kaynaklanmış olmalıdır.⁵³⁷ Bununla birlikte yine Rüstem Paşa'nın teklifi, Kanûnî'nin arzusu ve kendisinin de bunu kabul etmesiyle Mısır'dan gelirken yanında bulunan Hasan Zarifi'yi halifesi olarak İstanbul'da bırakması⁵³⁸ sıkıntılı zamanında padişahın kendisine verdiği desteğe karşı bir iltifattır ki zaten sünî ekole mensup bir şeyhin zamanın İslâm padişahına karşı gelmesi itaatsizlik sayıldığından aksi mümkün değildir. Zamanın sultanı olarak Kanûnî'nin de bu büyük şeyhin Mısır'a dönme kararına saygı duyması onun muktedir ve basiretli devlet adamlığının bir tezahürüdür.

1.3.10.2. İsmail-i Maşuk ve Hamza-i Bâlî'nin İdam Edilmeleri

Kanûnî döneminde devlet-tekke ilişkilerinde üzücü hadiseler de yaşandığını belirtmiştik. Bu dönemin üzücü olaylarından biri de İsmail-i Maşuk'un idamı olmuştur. Bayramî-Melamî tarikatından İsmail-i Maşuk 935/1529 yılında Kemal Paşazade fetvasıyla Atmeydanı'nda Çınarlı Mescit önünde idam edilmiştir.⁵³⁹ *Hadika*'da onun 19 yaşında şehit olarak vefat ettiği, *Sicill-i Osmânî*'de babasının Pir Ali olduğu, 914 (1808/1509) da doğduğu, 934 (1527/1528) de İstanbul'a gelip camide vaaz eylediği, askerler arasında çok sayıda müridi olduğu ve 935 (1529) da katledildiği yazılıdır.⁵⁴⁰ İbn-i Kemal'in sonradan vahdet-i vücudu

⁵³⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 157.

⁵³⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 157.

⁵³⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 172.

⁵³⁷ Bu manzume şöyledir: *Düşmüşüm dergâhına İstanbul'un/Câh sanup çâhına İstanbul'un/Mâtemi nisbet oluben hüzniledir hem gâmi/Mübtelâyım derd-i dilden âhına İstanbul'un* (Bkz. Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 172-173.)

⁵³⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 182-183. Hasan Zarifi, Rumeli Hisarı'nda inşa edilen ve Durmuş Dede adıyla meşhur olan tekkesinde kırk dokuz sene irşad ile meşgul olmuştur. Kabri de tekke haziresindedir. (Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 182.)

⁵³⁹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 87.

⁵⁴⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 87.

benimsediği, hatta bu konuda bir risale yazdığı, önceden bu görüşte olanlar için verdiği idam fetvasına pişman olduğu da nakledilir.⁵⁴¹

Hamzavîlerin pîri Bosnalı Hamza-i Bâlî, Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla 969/1562 de İstanbul Tahtakale'de Devoğlu Çeşmesi'nde şehit edilmiştir.⁵⁴² Onun şehadetine sebep olan ise Halveti şeyhlerinden Şeyh Nureddin'dir. Rivayete göre onu din gayreti ile şikâyet etmiştir.⁵⁴³ Ayrıca yüzden fazla bağlısını da şehit ettirmiştir.⁵⁴⁴ Kadıköy Fenerbahçe'de on bin kadar insan "Hamzavî" oldukları gerekçesiyle kılıçtan geçirilmişlerdir.⁵⁴⁵

1.3.10.3. Kalenderî İsyanının Bastırılması

Kanûnî muhtelif zamanlarda İran ile yaptığı savaşlarda seleflerinin yaptığı gibi tarikat erbabını bu yola tevcih etmeye ayrı bir önem vermiş, sünnî tarikatları himaye edip Anadolu'da birliği sağlamaya çabalamıştır. Bu kapsamda Nakşibendi şeyhlerinden istifade etme siyaseti izlemiştir. Anadolu'da isyan eden Kalenderileri tenkilden sonra Seyyid Gazi Zaviyesi'ne Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Enverî'yi (v. 973/1565) tayin etmesi onun bu fikrini ortaya koymuştur.⁵⁴⁶ *Lütfî Tarih*'nde verilen bilgiye göre Anadolu'da Hacı Bektaş oğlanlarından Kalender adlı kimsenin huruç edip hayli fitne ve fesat çıkardığı nakledilir.⁵⁴⁷ Hacı Bektaş Zaviyesi şeyhi olan Şah Kalender'in Hacı Bektaş'ın nesline mensup olduğu iddiasıyla 1526-1527 yılında çıkarttığı bu isyanı bastırmak Osmanlı ordularının Macaristan içlerinde bulunması sebebiyle bir hayli güç olmuştur.⁵⁴⁸

1.3.10.4. Mevlevî ve Halvetî Zikirlerinin Yasaklanması

Kanûnî zamanında bazı Sünnî tekkeler de bir ara takibata uğrayıp buralarda icra edilen bazı usule müdahale edilip yasaklandığı olmuştur. Mesela

⁵⁴¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s.507.

⁵⁴² Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 504.

⁵⁴³ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 503.

⁵⁴⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 343.

⁵⁴⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 504.

⁵⁴⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s. 66.

⁵⁴⁷ **Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman** (Kayhan Atik neşri), s. 265.

⁵⁴⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 476.

mevlevihanelerde sema yapmak meşhur Vanî Efendi delaletiyle 1076/1666 tarihinde menolunmuş ve Halvetilerin tahta tepmeleri de kezalik onun ifadesiyle yasaklanmıştır.⁵⁴⁹ Bu bize padişahların zaman zaman tarikatlara soğuk bakan güçlü alimlerin etkisinde kaldığını göstermektedir. Ancak burada şunu belirtmemiz gerekir ki gerek Bektaşilere gerekse diğer tarikatlara yönelik bu tür adli ve cezaî işlemler bir şekilde şeriatla ilişkilendirilmektedir. Oysa bu cezaların gerekçesi her ne kadar bazı âlimlerin fikirleri doğrultusunda şeriata aykırılıkla irtibatlandırılmışsa da bundan daha çok dine bakış açısı ve görüş farklılıkları ile siyasi gerekçeler daha önde gibi durmaktadır. Çünkü getirilen tedbirlerin kaldırılıp yasaklanan şeylerin aslına rücu ettirilmesi ve sonradan tekrar serbest bırakılması bunu ortaya koymaktadır. Tabii ki devleti idare edenlerin ictimaî düzeni sağlama ve halkın kamu düzenine uygun olarak yaşamasını temin etme sorumlulukları saikiyle hareket ettiklerini bilmek gerekir. Ayrıca sürekli ceza yöntemiyle toplum barışı ve yönetim istikrarını yakalamak mümkün olmadığından zaman ve zemine göre değişen bu türden muamele tarzı farklılaşmasının sosyo-psikolojik altyapısı olduğunu da farketmek gerekir. Siyasette durağanlık olamayacağı ve şartlar değiştiğinde sürekli yeni kararlar alınması zaruri olduğundan mesele haline gelen sıkıntılara çözüm üretmek lazım gelmektedir. Bu durumlarda ağır basan tarafın sözü geçerli olmakta ve ona göre kararlar alınabilmektedir. Ancak getirilen çözümlerin de bazan meseleri ortadan kaldırmaya yetmediğini görmek gerekir. Yani bir meseleyi çözeceğim derken başka meseleye yol açılmış olabilmektedir. Siyaseti oluşturanlarla ictimaî gruplar arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan bu problem devlet-tekke ilişkilerinde de görülebilmektedir.

1.3.11. İkinci Selim Dönemi (1566-1574)

II. Selim'in saltanatı zamanında devlet-tekke ilişkilerinde dikkat çeken hadiseler arasında Şems-i Sivâsî'nin İstanbul'a gelmesi,⁵⁵⁰ şöhreti günümüze kadar

⁵⁴⁹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 87. Vanî Efendi IV. Mehmet devrinde Vezir Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa delaletiyle 1072 (1661-62) de Van'dan gelip Şeyhülİslâm Minkarîzade Yahya Efendi'yle tanışmış, yavaş yavaş meşhur olup huzur-ı hümayun dersine tayin olunmuş, Yeni Camii vaizliğine getirilmiştir. Kendisi sözü etkili bir zat olduğundan dergâhlar aleyhine kıyam eylemiştir. Saray hazinesine ait Papazoğlu bahçesi kendisine temlik olunmuş, orada kendisi için bir sahil saray ve bazı haneler ile bir de cami yaptırıp ismini Vanıköy takmıştır. (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 87-88.)

⁵⁵⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 474.

gelen Yahya Efendi'nin Beşiktaş'taki türbesinin inşası,⁵⁵¹ Şazeli şeyhlerinin Osmanlı ile ilk irtibatının gerçekleşmesi⁵⁵² ve yine selatin camileri minarelerinde kandil yakılması ve bu gecelerde kürsü şeyhlerinin padişahın da hazır olduğu saray erkanına vaaz vermesi uygulamasının devlet tarafından başlatılması sayılabilir.⁵⁵³

Halvetiyye meşayihinden Şeyh Şems-i Sivasî İstanbul'a geldiğinde II. Selim kendisine çok hürmet ve muhabbet göstermiştir.⁵⁵⁴

Osmanlı döneminin önemli şeyhlerinden bir tanesi de Beşiktaş'da 1533-34 tarihinde kendi inşa ettirdiği dergâhında⁵⁵⁵ irşadda bulunan Yahya Efendi'dir. 1570 de vefatında Ebussuud cenaze namazını kıldırmış, türbesini ise II. Selim bina eylemiştir.⁵⁵⁶ Ebussuud Efendi yazdığı bir mektupda kendisine “ulema ve hükemanın mercî ü mesnedi” diyerek saygıda bulunmuştur.⁵⁵⁷

Şazeliyye tarikatının Osmanlı padişahlarıyla irtibatı II. Selim'in saltanatı döneminde başlamıştır. Şeyh Ebû'l-Mekarim Şemseddin Muhammed el-Bekrî'nin (v. 994/1586) şöhreti Osmanlı sarayına kadar ulaşınca bir ara İstanbul'da misafir edilmiştir. İslâm aleminin huzuru için hilâfet makamına bağlı olmasına önem vermiştir. II. Selim İslâm'ın neşri ve devletin bekasına yönelik hizmetler için onun ve soyundan gelenler adına bir vakıf kurulmasını onaylamıştır. Bu vakfın merkezi Mısır olmuştur.⁵⁵⁸

Mevlit ve Regaib gecelerinde minarelerde kandil yakılması usûl ittihaz edilmiş, bu gecelerde selatin camileri kürsü meşayihî münavebe suretiyle saraya celp ve davet edilmeye başlanmıştır. Meşayih yatsı namazından sonra vaaz ve nasihatlarla

⁵⁵¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 123.

⁵⁵² Güven, **a.g.m.**, s. 397-398.

⁵⁵³ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 193. Kürsü şeyhleri sultanlar tarafından önceleri şeyhlerden seçilirken sonradan ilmiye sınıfına mensup âlimlerden de tayin edilmiştir. (İrfan Başkurt, “Osmanlı'dan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, 27 (2012), s. 144.) Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi 1000-1050 (1591-1640) yılları arasında vaizlik görevi yapan şeyhlerin uzunca bir listesini verir. (**Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1177.)

⁵⁵⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 474.

⁵⁵⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 74.

⁵⁵⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 123; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 75.

⁵⁵⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 123.

⁵⁵⁸ Güven, **a.g.m.**, s. 397-398.

bulunurdu. Vaazda padişah da hazır olurdu.⁵⁵⁹ II. Selim'in bu usûlü başlatması ve vaazı bizzat dinlemesi diğer saray görevlilerinin de mecburen vaazı dinlemelerine neden olacağı kuşkusuzdur. Çünkü padişahın olduğu yerde usûlen etbai da orada bulunur.

Şeyh Yavsı Muhyiddin Muhammed'in halifesi Mecdüddin Akhisârî diye tanınan Şeyh İsa'nın oğlu İbn İsa tarikat âdâb ve sırlarına dâir bir eser yazıp Padişah II. Selim'e hediye etmiştir. Eser 958/1551 de yazılmış, Manisa'da bulunmuştur.⁵⁶⁰

1.3.12. Üçüncü Murad Dönemi (1574-1595)

III. Murad bir rivayete göre Edirne'de, Naîmâ'ya göre ise Manisa'da şehzade iken tanıştığı has mürşidi ve özel mürebbisi Şeyh Şücaeddin Efendi'yi (v. 998/1590) tahta çıkınca İstanbul'a getirtmiştir. Bu zat padişah/hünkarşeyhi olarak tanınmıştır.⁵⁶¹ Halveti tarikatından Şeyh Şüca, padişah üzerinde o denli etkiliydi ki yüksek bir makam isteyen herkes ister istemez önce onu ziyaret etmek zorunda kalıyordu.⁵⁶² Bu etkiyi göstermesi açısından Vassâf'ın, "*Saltanat merkezinde bir makama tayin edilenler veya bir makamdan azledilenler o ulu azizi ziyaret ederler, atandıklarında övünürler, düştüklerinde ise yardımlarını talep ederlerdi*"⁵⁶³ tespiti oldukça ilginçtir.

Yine III. Murad'ın Manisa'da şehzade iken Şeyh Hasan Hüsameddin-i Uşşakî (v. 1001/1593 veya 1003/1594-95) ile ilişkisi olduğu ve kendisine hürmet ettiği rivayet edilir.⁵⁶⁴ Anlatılana göre şehzade özel bir adam ile ona mektup gönderip saltanata nail olmak ümidiyle kendisinden dua talep etmiştir. Adam mektubu teslimden sonra talebi açıkladığında Hüsameddin Uşşakî, "Şehzade İstanbul'a hareket etsin, filan gün saltanat tahtına oturacaktır" der. Adam bu müjdeyi şehzadeye ulaştırır. Şehzade III. Murad, şeyhin dediği zamanda tahta oturunca onu İstanbul'a davet eder. Hüsameddin Uşşakî İstanbul'a gelir.⁵⁶⁵ Bu sırada yüz yaşındadır.⁵⁶⁶

⁵⁵⁹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 193.

⁵⁶⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 467.

⁵⁶¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 194.

⁵⁶² İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, s. 105.

⁵⁶³ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 194.

⁵⁶⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 292.

⁵⁶⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 282.

Aksaray mahallesinde kendisine verilen eve yerleşir. Padişah kendisine çok saygı duyar. Hüsameddin Uşşakî ziyaretçilerin çokluğundan rahatsız olup Uşak'a dönmek için padişah'tan izin isterse de kabul edilmez. Kendisine Kasımpaşa'da bir tekke inşa edilince oraya çekilip vahdet halinde ibadetle meşgul olur. Lakin yine padişah, vükela ve devlet adamlarının ilgisinden rahatsız olduğundan padişah'tan izin alıp hacca gider. Hac sonrasında İstanbul'a dönerken Konya'da vefat eder, cenazesi İstanbul'a getirilir ve tekkesinde defnedilir.⁵⁶⁷

Nakşibendiyye'nin Kasaniyye kolunu İstanbul'a getiren Ahmed Sadık Taşkendî'nin (v. 994/1586) III. Ahmed ile yakın ilişkileri vardı.⁵⁶⁸ Fatih Camii yakınındaki Emir Buhari Tekkesi'nde şeyhlik yapan Ahmed Sadık Efendi vefat ettiğinde Fatih Camii'ndeki cenaze törenine ulema ve meşayihin yanısıra önde gelen devlet adamlarının iştirak ettiği nakledilir.⁵⁶⁹

III. Murad Şeyh Yusuf Sinan Efendi'yi de çok severdi.⁵⁷⁰ Şeyh Şems-i Sivasî bu dönemde İstanbul'da vaaz ve irşadla meşgul olmuştur.⁵⁷¹

Berat ve Mirac geceleri kandilleri 985/1577 tarihinde III. Murad asrında Kocamustafapaşa Dergâhı şeyhi Necmeddin Hasan Efendi'nin ihtirayla başlamıştır.⁵⁷²

III. Murad 986 Muharremi evailinde/1578 Mart ayında Acem diyarı, Şirvan vilayeti ve Gürcistan'a sefer emri verdiğiğinde serdarlığa seçtiği Lala Mustafa Paşa da seferde uğradığı Konya'da iki gün konaklayıp Mevlana Hüdavendigâr Hazretlerini ziyaret etmiştir.⁵⁷³

1001/1592-93 tarihinde Engürüs seferine çıkılırken Padişah otağını Davud Paşa sahrasında kurduğunda Emir Efendi, Mustafa Paşa Zaviyesi Şeyhi Hasan Efendi ve Şeyh Hızır Efendi dervişleriyle beraber alaylara iştirak edip hayır dualar

⁵⁶⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 288.

⁵⁶⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 282-283.

⁵⁶⁸ Öngören, **a.g.m.**, s. 79.

⁵⁶⁹ Tosun, **a.g.m.**, s. 633.

⁵⁷⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 409.

⁵⁷¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 474.

⁵⁷² Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 193.

⁵⁷³ Yunus Zeyrek, **Târih-i Osman Paşa (Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri ve Tebriz'in Fethi)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 15.

ederler.⁵⁷⁴ Veziriazam ve Serdar-ı Ekrem Engürüs seferinde yolda Silivri menziline dinlenirken ulema ve sadat ziyaretine gelirler. Vaiz ve Nasih Emir Efendi, Sultan Süleyman Han Camii vaizi olan azizin dervişlerinden bazıları da sefere katılmakla görevlendirilirler. Hatiplerden Emir Efendi ve imamlardan bazıları da gönüllü olarak sefere katılırlar. Ordu Edirne'ye ulaştığında alaylar saf tutar, sancağ-ı şerifin etrafındaki seyyidler, şeyhler, dervişler, zakirler tevhîd ve salavat-ı şerifeler getirirler, Edirne halkı ve ulema birlikte dualar ederler, çoğu yerde kurbanlar kesilir.⁵⁷⁵ Bu aziz ve dervişler asakir-i İslâm çadırlarında alem-i şerif yanında gece gündüz tevhîd çekerler ve ibadetle meşgul olurlardı. İhya edilmesi gereken gecelerde otağ-ı hümayun önünde toplanıp tefsir ve hadis okuyarak asakir-i İslâm'ı gazâyâ tergiib ederlerdi. Sonra sabah namazı kılınınca tevhîd zikri çekilirdi.⁵⁷⁶

Yine Şeyh Emir Efendi ve dervişleri Yanikkale muhasarasında canu dilden çalışmışlardı.⁵⁷⁷

Nakşibendi şeyhlerinden Emir Buharî'nin halifesi Hakîm Çelebi'nin halifelerinden Kastamonulu Şeyh Şaban Efendi (1002/1593) III. Murad üzerinde çok etkili idi. Önceleri Mudurnu'da irşad hizmetlerine devam ederken padişahın hocası Atâullah Efendi'nin delaletiyle İstanbul'a davet edilerek Darphane yakınlarındaki Çavuş Tekkesi'ne şeyh nasbedilmiştir. Bilahere Emir Buharî Dergâhı postnişini Mehmed Efendi'nin (1000/1591) irtihali ile buraya postnişin olmuştur.⁵⁷⁸

Sultan III. Murad döneminde Babüssaade ağalarından Gazanfer Ağa Şeyh Mehmed Dâğî'nin müridlerindendi. Şeyh Mehmed Dâğî, Gelibolu'da tahsil ve terbiyesini ikmal etmiş, Eceabat yolu üzerindeki Bayezidli köyünün karşısındaki yüksek dağın eteğinde erbainler çıkarmış, daha sonra sevenlerinin yaptırdığı zaviyeye yerleşmişti. Gazanfer Ağa şeyhinin yanına gidip şifalı nazarıyla iyileşeceğine inanıyor, fakat sarayda vazifeli olması ve izin alarak gitmeyi de adete muhalif bulduğu için onu saraya davet etmişti. Ağa'nın şeyhine yazdığı mektupta Sultan Murad Han bin Sultan Selim'in ona mürid olduğu belirtiliyor. Ağa diyor ki:

⁵⁷⁴ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 13.

⁵⁷⁵ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 16-17.

⁵⁷⁶ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 112.

⁵⁷⁷ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 40.

⁵⁷⁸ Gündüz, a.g.e., s. 56.

"İstanbul'u teşrif ettiğinizde sizinle müşerref olup mübarek cemâlînizi gördükten sonra hiç bekletmeden tekrar Gelibolu'ya dönmeniz sağlanacaktır. Eğer halkın izdihamından çekiniyorsanız, gelişinizi çoğu kimseye bildirmez ve hiç kimseye görüştürmeyiz. Hatta müridiniz olan Sultan Murad Han b. Sultan Selim'le dahî buluşmak istemezseniz, o da görüşmek için ısrar etmeyecektir." Şeyh Mehmed Dâğî bu mektup üzerine 1002 (1594) de İstanbul'a gelir, Ağa tarafından gizlice bir eve yerleştirilir, oradan da Topkapı Sarayı'na götürülür."⁵⁷⁹

Aziz Mahmud Hüdâyî, Sunullah Efendi'nin tavsiyesi ile Fatih Camii'nde vaiz tayin edilmiş, vaazlarına devlet erkânı da katılmaya başlayınca çekemeyenler çoğalmış, ancak III. Murad onun kadrini tasdik etmiştir. Daha sonra Rüstem Paşa'nın kerimesi Ayşe Sultan bir cami ve hankâh yaptırınca vaazı bırakıp burada imamlığı da kendisi ifa etmiş ve irşadla meşgul olmuştur.⁵⁸⁰

Şeyh Bâlî'den feyz alan⁵⁸¹ şair Nev'î III. Murad'ın emriyle İbn Arabî'nin *Füsûsü'l-hikem*'ini şerhetmiş, eserine *Keşfü'l-hicâb* adını vermiştir. Vassaf'ın verdiği bilgiye göre Padişahın emriyle şerhi yaptığını eserin mukaddimesinde söylemiştir.⁵⁸²

III. Murad ve annesi Nur Banu Sultan zaman zaman Üftade'yi gizlice ziyaret etmiş, hayır duasını almışlardır. Bunların para ve arazi vakfetme isteği dünyalığa rağbet etmeyen Üftade tarafından kabul edilmemiştir.⁵⁸³ Aziz Mahmud Hüdâyî de III. Murad'a mektuplar yazarak öğüt vermiştir.⁵⁸⁴

III. Murad tarafından Bilecik kadısına 14 Cemâziyelâhir 985/29 Ağustos 1577 tarihli bir hüküm gönderilmiştir. Bu hükümde III. Murad, Osman Gazi tarafından Şeyh Edebali'nin kızına evlenirken başmaklık verilen ve onun tarafından da zaviyeye vakfedilen Kozağacı köyünün harapolmasının sebebinin ve köyün yeniden imarının ne sûretle kabil olacağını incelenip bildirilmesini

⁵⁷⁹ Reşat Öngören, "Osmanlılar'da Devlet Ricâli-Meşâyih Münâsebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âli'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî ile Alâkalı Menâkıbı", *İAD.*, sy. 1, 1997, s. 110-113.

⁵⁸⁰ Vassâf, *a.g.e.*, C. II, s. 589-590.

⁵⁸¹ Vassâf, *a.g.e.*, C. III, s. 333.

⁵⁸² Vassâf, *a.g.e.*, C. III, s. 335.

⁵⁸³ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II*, s. 108.

⁵⁸⁴ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 68.

emretmektedir.⁵⁸⁵ Bu bize III. Murad'ın kurucu padişah Osman Gazi ve eşinin hatırası olan köyün harap olmasına gönlünün razı olmadığını gösteriyor. Böylece onun Şeyh Edebali zaviyesinin gelir kaynağına tekrar kavuşmasına çalıştığını anlıyoruz. Osmanlı padişahlarının dedelerinin hatıralarını yaşatma konusundaki hassasiyetlerine bu tavır güzel bir örnek teşkil etmektedir.

1.3.13. Üçüncü Mehmed Dönemi (1595-1603)

1013 Şevvalinde/Şubat-Mart 1605'te III. Mehmed tarafından Ali Paşa'ya gönderilen fermanda Engürüs seferine memur edildiği bildirilir. Bu sefere meşayihlerden Ömer Efendi ve dervişleri de görevlendirilirler.⁵⁸⁶ Sefere memur edilen Ali Paşa'nın sefere çıkacak alayları selamladıktan sonra kılıç kuşanıp atına bineceği anda feth-i şerifler okunur, şeyhler ve dervişler zikrullahla meşgul olup dualar ederler.⁵⁸⁷ Vezir Ali Paşa Divan-ı Hümâyûn'a gelip padişahı ziyaret eder, kendisine hilat ve murassa sorguç ihsan edilir. Padişahın hayır duasını alıp vedalaşır. Dışarıda nefirler çalınır, veziriazam atına süvar olduğunda Resûlullah (s.a.v.) in sancağ-ı şerifinin alemdarı olan Yusuf Bey sevinçle teveccüh ederler. Padişah tarafından verilen yeşil alemlerle birlikte kırmızı ve sarı alemler de açılır. En önde bulunan Resûlullah'ın alem-i şerifini tazim eder. Bu törende nakîbüleşrâf, seyyidler ve şeyhler de hazır bulunur. Salavat-ı şerifeler getirilir. Ebû Eyyub el-Ensari'nin alemi ile de şeyhler, hafızlar, zakirler tevhîd çekerler, saflar halinde "Hû", "Hû" diye giderler.⁵⁸⁸ Bu dönemde gazaya katılan şeyhlerden biri de Şeyh Şems-i Sivasî'dir. Eğri gazâsına katıldıktan sonra Eğriboz fethinde de bulunup Gazi unvanını kazanır.⁵⁸⁹

III. Mehmed devrinde devlet-tekke ilişkilerinde dikkat çeken bir detay bize Osmanlı Devleti'nde meczub dahi olsa evliyaya saygıda kusur edilmediğini, gönüllerinin incitilmediğini, hatta bunların seferlere gelmelerine dahi müsaade edildiğini gösterir.⁵⁹⁰Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi'nin naklettiğine göre

⁵⁸⁵ BOA. A. DVN. SMHM.d., 31/481.

⁵⁸⁶Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 403.

⁵⁸⁷Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 404.

⁵⁸⁸Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 405.

⁵⁸⁹ Vassâf, a.g.e., C. III, s. 474.

⁵⁹⁰Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 408.

III. Mehmed'in saltanatı zamanında Meczub Mehmed Dede namıyla meşhur bir veli vardır. Bu zat hayli vakit Divan-ı Hümâyûn'a katılır, rumuzlu sözler eder. Divan günlerinde hazır olur, vezirlerin de malumu üzere kendi istediği yerde durur. Herkes kendisine saygı gösterir. Bazılarından sadaka alır bazılarından almaz. Toplanan akçeleri divanda ruznameciye yazdırıp hazineye teslim eder. Divandan sonra Çoban Çavuşbaşı Süleyman Ağa'nın evinde sakin olur. Lakin pir-i fani olup çavuşbaşının tahsis ettiği bir bargir ve hizmetkar ile haftada dört gün divan olduğunda gider. Sonra başka yerde kalmaz, çavuşbaşının yanında kalır. Vezir sefere çıktığında silahlanıp beraber gider, çavuşbaşı çadırında olur.⁵⁹¹ Burada bu meczup dervişlerin Allah katında makbul olduklarına dair toplumda var olan inancın tesiri görünmektedir. Bu inancın devlet idarecilerinde de olduğu anlaşılmaktadır. Yoksa bir meczubu divan toplantısına kabul etmek başka türlü izah edilemez. Zaten bu davranış biçimini bugünkü devlet yönetimi anlayışıyla izah edebilmemiz hiç mümkün değildir. Osmanlı Devleti bu anlamda dünyada eşine rastlanmayacak derecede farklılığıyla temayüz eden bir devlettir. Şeyhlerin ve dervişlerin bu derecede makbul olmasının sebebi başta da açıkladığımız gibi devletin kuruluş hamuruna bunların kattığı mayadır. İşte bundan dolayı kimi zaman da tekkelere sığınan siyasî mağdurlara göz yumulduğu görülebilmektedir.

III. Mehmed döneminde ihtilali önlemekte başarısız olan Güzelce Mahmud Paşa'nın korkup kaçtığı ve Mevleviler arasında izini kaybettiği rivayeti⁵⁹² tekkelerin kimi zaman bu siyasî mağdurlara sığınak olabildiğini göstermektedir. Bu vaka Sultan III. Mehmed Han zamanında 1011/1603 yılında Güzelce Mahmud Paşa'nın kaimmakamlığı sırasında vuku bulur. Mabeynde bazı düşmanlar nifak çıkarır. Vezirlik tamahı galip olur. Bir grup asker ihtilal yapmaya kalkışır. O sırada Bab-ı Saadet Ağası ve Bab-ı Harem Ağası arasında çekişme vardır. Gurur sebebi ile düşmanlık oluşur. İhtilali önlemek için Sadrazam Hasan Paşa İstanbul'a gelip Atmeydanı'ndaki sarayına iner. Divan kurulup cezaların verilmesi kararlaştırılır. O gece kaimmakam olan Güzelce Mahmud Paşa kaçıp saklanır. Onun aba giyip tekkede dervişler arasına katıldığı, elbise değiştirip Mevlevi olduğu ve çaresiz bir

⁵⁹¹ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 408.

⁵⁹² **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 347-349.

şekilde tekkelerde saklandığı, kimseye ismini söylemediği bilirse de yapılan araştırmalarda bulunamaz.⁵⁹³ Tekkeye sığındığı bilindiğine göre bu kişinin bulunamaması pek mümkün görünmemektedir. Darbeye teşebbüs etmediği için kaçmasına göz yumulduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı padişahlarının bir yerde meşhur olan bir şeyh duydukları zaman ondan istifade etmek için İstanbul'a çağırdıklarını daha önceki padişahların uygulamalarından da biliyoruz. III. Mehmed de Zile'de Şeyh Veliyyüddin Zaviyesi Şeyhi Abdülmecid-i Sivasî'nin şöhretini duyunca kendisini İstanbul'a davet eder. Bir Cuma günü Ayasofya Camii'nde vaaz verirken dinleyiciler arasında bulunan devlet erkânı ile ulema ve meşayihin takdirini kazanır. Reisülküttab Musallî Efendi kendisine intisap eder ve ona Eyün Nişanca'da yapılan tekkenin meşihatine tayin edilir. Bir müddet sonra Sultan Selim civarındaki Muhammed Ağa Tekkesi'ne tayin edilir. Şeyhülislâm Sunullah Efendi kendisini Atpazarı yakınındaki Hüsam Bey Mescidi'ne minber vaizi atar ve burada Cuma günleri vaaza memur edilir. Vaazlarıyla şöhret bulduğundan dolayı padişahın arzusuyla Fatih Camii vaizliği'ne getirilir.⁵⁹⁴

Yine yukarıda değindiğimiz geleneğe dayanarak III. Mehmed'in bir önceki padişah olan babası III. Murad'ın şeyhi olan Halvetiyye'den Kastamonulu Şaban Efendi'nin Gelibolu'daki halifesi Mehmed-i Dâğî'yi saraya davet ettiği de nakledilir.⁵⁹⁵

1.3.14. Birinci Ahmed Dönemi (1603-1617)

Osmanlı padişahlarından İstanbul'da yaptırdığı altı minareli camisiyle tanıdığımız ve Sultan Ahmed olarak meşhur olan I. Ahmed çok dindar bir padişaktır. Bunu Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinden vakanüvisi Mustafa Sâfî'nin *Zübdetü't-tevârîh*'te yazdıklarından öğreniyoruz. Burada verilen bilgilere göre I. Ahmed beş vakit namazı cemaatle kılmaya devam eder, seferde ve hazarda namazı ilk vaktinde eda eder, namaz vaktinden bir saat veya biraz daha önce mescide gelir, kuran tilaveti

⁵⁹³ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 347-349.

⁵⁹⁴ Vassâf, a.g.e., C. III, s. 480.

⁵⁹⁵ Öngören, a.g.m., s. 76.

ve evrad u ezkâr ile vakti değerlendiren namazı beklerdi.⁵⁹⁶ Yine o sünnete aykırı davranan ve bidat üzere olanlara iktida etmez, kıraat ilminde üstün olmayan ve dininde sadık olmayanın imametine itina kılmazdı.⁵⁹⁷ Namaza o kadar önem verirdi ki cemaati terk etmemek ve faziletinden mahrum kalmamak için bazı bahçelerde mescid ve bazısında musalla yaptırmıştı.⁵⁹⁸ O tevazu ve meskenetiyle ferd-i kâmil ve salih kullar arasına dahildi.⁵⁹⁹ Onun bu hâline delil ise dışarıda mutad olduğu üzere padişahların giydiği dîbâ ve akmişeyle dolaşır ama halvet-i haslarında ve beş vakit namazı eda ettikleri mescid-i şeriflerinde ve özellikle evrad-ı mürettebeleri olan Kur'an hizblerini tilavetleri sırasında tevazuen latîf sûflar, rakîk menzilâvîler ve hindî-kutnîler giyerdi.⁶⁰⁰ Buradaki betimlemeye göre Sultan I. Ahmed hane-i saadetinde ve mescidde hakiki bir derviş gibi yaşamaktadır. Ancak dışarıda ise asıl vazifesi olan sultanlığı layıkıyla icra etmektedir. Sultan I. Ahmed'in bu vasıflarına şahit olan vakanüvisi Mustafa Sâfi Efendi onu kemale ermiş kişi ve salihlerdendi diye tavsif ediyor. Sultan I. Ahmed'in haremdeki mescidde kadir gecesinin ihya edileceği günün öğle namazının akabinde Mustafa Sâfi'nin yaptığı Nakşibendi usûlüne dâir bir vaazı ta ikinci vaktine kadar dikkatlice dinlediğine bakılırsa onun tasavvufa meylinin güçlü olduğu ve bu tarz sohbetlerden hoşlandığı anlaşılmaktadır. Vaazı yapan vakanüvisi Mustafa Sâfi, Sultan I. Ahmed'in vaazını dikkatlice dinlemesinden ve daha sonra vaazda anlatılanları aynen zabt edip nedimleri ve havassa aktarmasından son derece mennun olur.⁶⁰¹

Onun tasavvufî ahlakla ulaştığı mütevazî dindarlığının en büyük nişânesi İslâm medeniyetinin estetik ve mimaride ulaştığı zirvenin bir nişânesi olan Sultan Ahmed Camii'dir. Bizans'ın Haşmetli Ayasofya'sının tam karşısında Osmanlı devlet anlayışının dînî mîmârideki en güzel yansıması olan Sultan Ahmed Camii ihtişama zerafeti de katan üslubuyla İslâmiyet'in mesajını gerek sanat değeriyle gerekse altı minaresinden günde beş vakit okunan ezanıyla bütün insanlığa sunuyor. Temel kazısı sırasında sultanın kazma ile bir süre çalışması Resulullah'ın sünnetine uymak içindir.

⁵⁹⁶ **Zübdetü't-tevârih** (İbrahim Hakkı Çuhadar neşri), C. 1, s. 37-40.

⁵⁹⁷ **Zübdetü't-tevârih** (İbrahim Hakkı Çuhadar neşri), C. 1, s. 41.

⁵⁹⁸ **Zübdetü't-tevârih** (İbrahim Hakkı Çuhadar neşri), C. 1, s. 46.

⁵⁹⁹ **Zübdetü't-tevârih** (İbrahim Hakkı Çuhadar neşri), C. 1, s. 81.

⁶⁰⁰ **Zübdetü't-tevârih** (İbrahim Hakkı Çuhadar neşri), C. 1, s. 82.

⁶⁰¹ **Zübdetü't-tevârih** (İbrahim Hakkı Çuhadar neşri), c. 1, s. 63-64.

Çünkü Resulullah da (s.a.v.) ilk cami inşaatında bizzat çalışmıştı. Ayrıca bu caminin âlimler, şeyhler ve dervişlerin dua ve zikirleriyle bina edilmesi devlet-tekke ilişkilerinin her yerde dayanışma esasında yürüdüğünü göstermektedir. Sultan Ahmed'in niyetinden inşaatın bitimine ve açılış merasimine kadar tamamen ihlasın hakim olduğu bu caminin aşağıda dönemin kaynaklarından kısaca özetlediğimiz hikayesinde şeyhlerin de önemli katkıda bulunduğunu öğreniyoruz.

Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi'ne göre Sultan I. Ahmed önce iskelede Valide Sultan tarafından bina edilen Yeni Cami'ye bakıp ihyasını murad eder. Fakat daha sonra fikrini değiştirip Atmeydanı'nda yeni bir cami yaptırmaya karar verir. Burada gerekli yerler satın alınıp inşaat hazırlıkları yapılır ve 1 Zilkade 1018/26 Ocak 1610 tarihinde binanın yapılmasına başlanır. Caminin temel atma töreninde meşayihden Üsküdarî Mahmud Efendi (Aziz Mahmud Hüdâyî), Ayasofya Şeyhi Ömer Efendi, Sivasî Efendi, Agradî Efendi, Adlî Efendi ve Derviş Efendi, Kadızâde ve sâir azizler ve Seyyid-i sâdât nakîb efendi, imamlar, hatipler, dervişler ve ümmet-i Muhammed de bulunur.⁶⁰²

I. Ahmed dönemi tarihçilerinden Mustafa Sâfi *Zübdetü't-tevârih*'inde temel kazma işinde önce Şeyhülislâm Mevlana Muhammed Efendi'nin eline kazmayı aldığını, ondan sonra halkın rağbet ettiği, bağlandığı veli diye tavsif ettiği Şeyh Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'nin aldığını, sonra Veziriazam Murad Paşa ve sâir veziriazamlarla, kazaskerler ve ulemanın aldığını, yapılan dua ve niyazdan sonra kazmaya başladıklarını, yine padişahın töreni seyrettiği odadan gelip Allah rızası için tevazu gösterip O'nun rızasını talep ederek eline kazma alıp çalıştığını aktarır.⁶⁰³

Sâfi'nin bu açıklamasından Aziz Mahmud Hüdâyî'nin herkesin saygı duyduğu bir şeyh olduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten bu sebeple bu caminin temel inşasında Şeyhülislâmdan sonra eline kazmayı almasından da anlaşılmaktadır. Yine o, 18 Şaban 1019/5 Kasım 1610 tarihinde mevlid-i nebevi vesilesiyle yapılan törende burada ilk vaazı yapmış ve öğle namazını kıldırmıştır. Törene katılanlara verildiği üzere kendisine de bir samur kürk ilbas edilmiştir.⁶⁰⁴ Bu onun padişahın nezdinde de

⁶⁰² *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi* (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 560-562.

⁶⁰³ *Zübdetü't-tevârih* (İbrahim Hakkı Çuhadar neşri), c. 1, s. 52.

⁶⁰⁴ *Zübdetü't-tevârih* (İbrahim Hakkı Çuhadar neşri), c. 1, s. 104-106.

önemli bir mevkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Sultan I. Ahmed'in ondaki kemalata hayran kaldığı için tebdil-i kıyafet edip yanına geldiği ve intisap ettiği de rivayet edilir.⁶⁰⁵

Kaynaklarda Sultan Ahmed Camii'nin tamamlanmasına yakın zamandaki bir başka mevlid kandili vesilesiyle yapılan etkinliklerden bahsedilen kısımlarda yine meşayihin devlet nezdindeki itibarına dair önemli bilgilere rastlamaktayız.

Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi'nde bahsedildiğine göre 1026 Cemaziyelevvel (1617 Mayıs-Haziran) ayında Sultan Ahmed Camisi'nin tamamlanmasına yakın zamanda cemiyet tertip edilmesi lazım gelir. Rebiülevvel ayının on ikinci gün ve gecesi (20 Mart 1617) tertiplenen mevlid ziyafeti için meşayihden Aziz Mahmud Efendi hazır olur. Veziriazam, diğer vezirler ve ulema toplanır. Zikrullah yapılır, tefsir-i şerif ve hadis-i şerifler kıraat edilir. Sultan Ahmed Camii'nin dış kısmı ve meydanında Müslümanlar toplandıktan sonra mevlid-i şerif okunur, çok büyük bir cemiyet olur, nihayetsiz şerbetler ve şekerler dağıtılır, buhurdanlıklardan anber buhurlar etrafa yayılır, hayır dualar edilir. Mevlid sonunda daha önceden azledilen Gürcü Mehmed Paşa'nın yerine vezirliğe tayin edilen Halil Paşa'ya hatem-i şerif (veziriazam mührü) teslim edilir. Caminin bitmesi yaklaşınca kubbe kurşunlanır ve ortada kilitlenir. İçerisi süslenir. Rebiülevvelin evasıtı (23 Mart 1617) olduğunda fermanla caminin haremde otağ ve çadırlar kurulur. Padişah hazretleri bizzat hayratına gelir. Veziriazam ve diğer vezirler de hazırdır. Eşraftan Mevlana Şeyhülislâm Esat Efendi, Aziz Efendi, Rumeli Kazaskeri, Anadolu Kazaskeri, Sabık Kethuda Mahmud Efendi, Sabık Yahya Efendi, Sabık Karaçelebizade Efendi, Bostanzade Mehmed Efendi, Hüseyin Efendi, Abdülganizade Efendi, Bahsî Efendi, Şerif Efendi, Kudsî Efendi, Azmizade Efendi, Çeşmi Efendi, Yahya Efendi, Musa Efendi, Hasan Efendi, Hidayet Efendi, Ebussuudzade Molla Ali Efendi, Cebbarzade Efendi, diğer ulema ve müderrisler, nakîbü'l-eşraf,⁶⁰⁶ sadat

⁶⁰⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 590.

⁶⁰⁶ Osmanlı'da daha önceki İslâm devletlerinden tevârüs edilen nakîbü'l-eşraflık önemli bir kurumdu. Hz. Peygamberin soyundan gelenlerin işlerine bakan nakîbü'l-eşrafların çoğu aynı zamanda bir tarikat mensubu idiler. (Yücer, **a.g.e.**, s. 638.) Nakîbü'l-eşraflık görevine bazı istisnalar dışında Seyyid Abdülkadir Geylanî'nin oğlu Abdülaziz neslinden olanların getirildiği de belirtilir. (Adalet Çakır, "Kadiriye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 167.) Abbasilerden Memlûklulara, onlardan Selçuklu ve Osmanlı Devleti'ne intikal eden bir

efendiler, meşayih efendiler ile sivil ve askerî memurlara hilatler tevcih edilir. Sonra Sultan Ahmed Han hazretlerinin hayratları için hayır dualar edilir, sonra padişahın hak-i pay-i şeriflerine yüz sürerler. Her birilerine mertebelerince tazim edilir. Cami hatipliğine meşhur hatip, kâmil, ehl-i ilim ve ehl-i nefes Tarakçızade Efendi getirilir. Ehl-i takva Salih Şami Efendi imam olur. Ve imtihanla alınmış ehl-i nefes otuz altı müezzin tayin edilir. Diğer görevlilerden cüzhanlar, na'thanlar, muarriif, devirhanlar ve salih hafızlar da tayin edilirler. Yine caminin müştemilatı içerisinde bir de hankâh vardır. Camide meşayihden Sivâsî Efendi Cuma günü vaaz eder, Cerrahî Şeyhi İbrahim Efendi Pazar günü tefsir, hadis ve mesail dersleri yapar, Üsküdarî Mahmud Efendi her ayın ilk pazartesi günü vaaz eder, Cami bilküllüye tamamlandığında Şaban

teamül olarak İslâm devletlerinin halife, sultan ve padişahları ehl-i beyte hürmet etmekte ve onlara bazı vergi muafiyetleri sağlamaktaydı. Bunlar arasında ulema ve meşayih çok miktarda çıkmaktaydı. Ehl-i beyt mensupları nesep bakımından gerçek seyyid olduklarını belgeleyen hükümdar buyruklarını nesilden nesile muhafaza ediyorlardı. Bunu ispat eden verilere sahibiz. Arşiv belgeleri ve nakîbü'l-eşrafîlik defterleri bunun delilidir. Seyyidlerin ellerinde bulunan bu buyruklar Osmanlı Devleti tarafından da incelendikten sonra gerçek olduğu anlaşıldığında aynı muafiyetler kendilerine sağlanmaktaydı. Mesela ellerinde eski hükümdarlardan kalan böyle buyrukları olan Dağıstanlı muhacirler arasında bulunan ve önce Niksar'a oradan da Bandırma'ya hicret eden yirmi hane halkına Sultan Abdülaziz zamanında verilen emr-i şerif 18 Rebiülâhîr 1294/2 Mayıs 1877 tarihli emr-i şerifle teyit edilmişti. (BOA. ŞD., 304/35. Bu belgeler tarafımdan sadeleştirilmek suretiyle fotokopileri eşliğinde neşredilmiştir. (bkz.: Mustafa Özsaray, **Osmanlı Belgelerinde Kafkasya, Savaş ve Sürgün I**, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 246-252.) Arşiv belgelerinde seyyidlerin yararlandığı kolaylıklara dair bazı resmi muamelata rastlıyoruz. Mesela, 8 Cemâziyelevvel 979/28 Eylül 1571 tarihli hükümden seyyidlerin tekâliften muaf oldukları anlaşılmaktadır. Bu hükme göre Bağdad'ın Zengabad kazasına tabi Kubbe köyünde asude olan İmam Muhammed Bakır evladından olan Seyyid İbrahim'in seyyidleri ve dervişleri tekâliften muaf iken kendilerinden vergi talep edilmiş ise de padişah fetihden beri muaf olup emr-i şerifle teklif olagelmış değil iseler evvelden olduğu gibi muaf olmaları için beylerbeyine ve defterdara hüküm çıkarmıştır. (BOA. A.DVN.SMHD.d. 15/1072.) Ehl-i beyt mensuplarına tekâliften muafiyet sağlanması uygulamasını istismar etmek isteyen müteseyyid denilen sahte seyyidlere ise devlet müsaade etmemiş ve bunlarla ilgili gerekli tahkikat yapılmış ve cezaî işlemler yerine getirilmiştir. Gülnar kadısına gönderilen 12 Cemâziyelevvel 985/28 Temmuz 1577 tarihli hükümden devletin bu konudaki hassasiyetini görmekteyiz. Vefat eden ve onun yerine görevli olan nakîbü'l-eşraftan temessükleri olmayanlar seyyid kabul edilmemekte ve bu olmadığı halde Gülnar kazasına tabi Şeyh Umur adlı köyde seyyidlik davasında bulunanların Bağdadîzade'den aldıklarını belirttikleri ellerindeki hüccetlerin alınıp nakîbü'l-eşrafa gönderilmesi emredilmektedir. (BOA. A.DVN.SMHD.d. 31/217.) Bu tedbirlere rağmen seyyidlere sağlanan imkânların cazibesine kapılıp sahihü'n-neseb ehl-i beytten olmadıkları halde seyyidlik davasında bulunanlar çıktıkça devlet gerekli teftişleri yaptırdıktan sonra kendilerini adalete teslim etmektedir. Karahisar kadısına gönderilen 23 Cemâziyelâhîr 991/14 Temmuz 1583 tarihli hükme göre seyyid olmadıkları ve defter-i hâkânîde seyyid olarak kayıtlı bulunmadıkları halde başlarına yeşil saran ve kendilerinden olanlara da sardıran Karahisar'da sakin Şeyh Çağıranlı diye meşhur olan taifeden Ali Davruz, Yusuf, Mahmud, Osman, Mehmed, Murad, Mustafa ve Veli adlı kimseler biz seyyidiz diye oşür, vergi, avarız ve nüzul teklif edildiğinde bunları vermek istememeleri ve Müslümanları isnad ve iftira ile rencide etmeleri sebebiyle gerekli teftişin yapılarak ellerinde seçereleri ve nakîbü'l-eşraftan temessükleri olmayanlara yeşil sarmamalarının sıkıca tenbih edilmesi, bunu dikkate almazlarsa şer'an lazım gelen hükümün uygulanması emredilmiştir. (BOA. A.DVN.SMHD.d. 49/460.)

ayının ilk Cuma günü (Ağustos 1617) açılış yapılması ferman olunduğunda Cuma namazına doğru resmi görevliler, ulema ve halk camide toplanır. O kadar kalabalık vardır ki sanki kıyamet günüdür. O gün Sultan Ahmed Camii'nde ilk Cuma namazı kılınacak diyerek meşayih, zakirler ve dervişler cemaatte hazır bulunurlar, Padişah kanun gereğince camiye teveccüh eder. O gün fakirlere sadakalar dağıtılır. Havuzlar ve çeşmelerde şeker şerbetleri akıtılır. Dualar edilir, hafızlar Kuran tilaveti ederler, Hatm-i şerif edilip na't okunur, Muarrif mahfilde hayır dualar eder, halk coşkuyla amin der. Cuma namazı kılındıktan sonra önce takva sahibi, müfessir ve muhaddis Üsküdârî Mahmud Efendi (Aziz Mahmud Hüdâyî) kürsiye davet edilir, vaaz ve nasihat ettikten sonra hayır dua eder. Onun ardından Sivasî Efendi hayır dua eder. İkinci namazı olunca o makamda aşırhanlar Kuran tilaveti buyururlar. Aşırhanlar okunduktan sonra dervişler ve zakirler tevhîd zikri yaparlar. Padişah hazretleri çeşitli hediyeler dağıtır. Sadakalar verilir. Fakirler ve dervişlere libas ve abalar dağıtılır. Akşam vakti herkes makamlarına giderler. Ramazan ayında (Eylül 1617) cami kandillerle süslenir, teravih namazları eda edilir. Padişah Sultan Ahmed Han hazretleri halvet için camiye teveccüh eder, teravih namazlarını ikame eder.⁶⁰⁷ Caminin açılış töreninde Kadiri tarikatı üzere tevhîd zikrini Şeyh İsmail-i Rûmî yaptırır.⁶⁰⁸ İsmail-i Rûmî'nin açılıştan sonra ikinci ile akşam namazı arasında icrâ ettiği Kadirî zikri gelenekselleşerek uzun süre devam ettirilir.⁶⁰⁹

Yukarıda aktardığımız rivayetlerde de görüldüğü üzere bu dönemin en etkin şeyhleri Aziz Mahmud Hüdâyî, Abdülmecid-i Sivasî, İbrahim-i Cerrahî ve İsmail-i Rûmî'dir. Bunlardan Aziz Mahmud Hüdâyî daha öne çıkmış gibi görünmektedir. Halil İnalçık onu “sultanın dini duygularını körüklemekle kalmayıp politikaya da karışan”⁶¹⁰ bir kimse olarak tavsif edip eleştirmektedir. Buna delil olarak da Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Ruslarla barış antlaşması yapılmasını istediğini, Rusların Terek, Ejderhan ve Kazan kalelerini bırakmaları koşuluyla barışı tavsiye ettiğini, hapisteki kadıların salıverilmesi için uğraştığını ve Ahmed Paşa'nın Mısır valisi atanması

⁶⁰⁷ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 649-655.

⁶⁰⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 118.

⁶⁰⁹ Öngören, **a.g.m.**, s. 81.

⁶¹⁰ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, s. 105.

öğüdünü verdiğini ileri sürer.⁶¹¹ İnalçık, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin bu şekilde politikaya karıştığını iddia etse de onun sultana yakınlığını ve bu tavsiyelerini sırf politikaya karışmakla açıklamak sultan-şeyh ilişkilerinin amacıyla bağdaşmaz. I. Ahmed bahsi geçen siyâsî konularda muhtemelen onun görüşüne başvurmuştur. Yoksa bir şeyhin sultana doğrudan politika diktesi ve bu konuda baskı yapması selatin-meşayih ilişkileri adabına uymaz. Sultan I. Ahmed yukarıda da vakanüvisi Sâfi'nin belirttiği gibi devlet yönetimi usul ve adabına göre hareket etmektedir. Ancak o dervişlik meşrebi yönüyle de şeyhlere yakındır. Nitekim I. Ahmed'in Aziz Mahmud Hüdâyî'ye çok değer verdiğini kaynaklar bize bildirmektedir. Aralarındaki ilişkinin son derece canlı olduğu sultanın onu saraya davet etmesinden⁶¹² ve Aziz Mahmud Hüdâyî ile Sultan Ahmed'in mektuplaşmalarından⁶¹³ anlaşılmaktadır. Bütün bu ilişkilerin hem dünyevî hem de uhrevî işlerde sultana yardımcı olunması niyetiyle açıklanması daha doğru olur kanaatindeyiz. Zaten padişahlar bundan dolayı meşayihe değer vermekte de onları devlet işlerinde yukarıda da görüldüğü üzere hep yanlarında bulundurmaktadırlar. Çünkü şeyhler aynı zamanda halkla yönetim arasında bir köprü görevi de yapmaktadırlar.

Sultan Ahmed Aziz Mahmud Hüdâyî'ye gönülden bağlı olduğu gibi kalmamış, Sarayındaki hazine odasında ve hasodada görevli memurlardan Saçlı İbrahim Sıdkı Efendi'nin davete icabet edip saraya gelen Aziz Mahmud Hüdâyî ile Üsküdar'daki asitanesine gitmesini ve ona biat etmesini emretmiştir. İbrahim Efendi emre uyup 1035/1626'da ondan hilâfet aldığını bildirmektedir.⁶¹⁴

Yeri gelmişken burada bir hususa dikkat çekmekte yarar vardır. Osmanlı Devleti'nde selâtin-meşayih ilişkilerinin temelinde yatan asıl gaye zahiri sultanın manevi sultanları himaye edip halkın dînî yönden terbiye edilerek erdemli topluma dönüşmesini sağlamak ve manevi sultanın da zahiri sultanı istikamet çizgisinde tutarak onu dünyevi hırslardan arındırıp îlâ-yı kelîmetullah hedefini gözetmesinde

⁶¹¹ İnalçık, **a.g.e.**, s. 105.

⁶¹² Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 34.

⁶¹³ Vassaf, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Sultan I. Ahmed'e yazdığı mektupların yüzü geçtiğini, bunların aslının Hırka-i Saadet Dairesi'nde olduğunu, birer suretinin Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından yazdırıldığını ve Bayezid'deki Kütüphane-i Umumi'de mahfuz bulunduğunu bildirmektedir. Vassaf bunlardan birini eserinde neşretmiştir. (Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 23.; Öngören, **a.g.m.**, İstanbul 2015, s. 64.)

⁶¹⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 34.

görüş ve himmetiyle maddi ve manevi yardımda bulunmaktır şeklinde açıklayabiliriz. Osmanlı tatbikatında genellikle şeyhlerin pozisyonları ve siyasetle ilişkileri kuruluşta ortaya konan Şeyh Edebalı-Osman Gazi birlikteliği modeline mutabık işlemiştir. Zaten bu modelin dışına çıkan şeyhler tecziyeye tabi tutulmuştur ki zaman zaman bunlara da değiniyoruz.

Yine İnalçık'ın tespitine göre Aziz Mahmud Hüdâyî'nin, Şeyh Bedreddin'in soyundan Çelebi Halîfe adlı birinin yaydığı ve 16. yüzyılda Kızılbaşlarla özdeş sayılmaya başlanan Simavnîler ya da Bedreddinîler diye bilinen tarikatın bastırılması gerektiğini ve ötekilere bir uyarı olması için şeyhlerinden birinin idam edilmesini ve hükümetin Kızılbaş tekkelerini kapatıp her köye çocukların eğitiminden sorumlu sünnî bir imam atanmasını önermesi⁶¹⁵ isyanların çıkmasına sebep olan bu akımlara karşı bir tedbir alınmasını tavsiye niteliğindedir. Bilindiği üzere o zamanda Celâli isyanları Anadolu'da huzur ve istikrara zarar veriyor ve devleti beka sorunuyla karşı karşıya bırakıyordu. Halk bu isyanlardan şikayetçi idi. Bundan dolayı Anadolu'yu Celali eşkıyasından kurtarmak üzere Vezir Ferhad Paşa görevlendirilmişti. O Konya'ya alaylar ile girdiğinde Çelebi Efendi, eşraf, ahali ve Mevlevihane dervişleri kendisini karşılamak üzere Konya sahrasına çıktılar.⁶¹⁶ Bunlar kurulan otağda feryad u zârî kılıp Celalîlerin zulümlerinden şikayet ettiler. Vezir Serdar-ı Ekrem Ferhad Paşa'ya "fukara ve dertlilerin dâdın alıver" diye niyaz ettiler.⁶¹⁷ Yani söz ve tavırlarıyla fakirlerin ve dertlilerin hakkını almasını, suçluların cezalandırılmasını ve adaletin yerini bulmasını istiyorlardı.

I. Ahmed'in Halvetiyye'den Kastamonulu Şaban Efendi'nin Gelibolu'daki halifesi Mehmed-i Dâğî'yi sarayına davet ettiği⁶¹⁸ ve Şemseddin Sivasî'nin halifesi Abdülmecid Sivasî'den el aldığı da nakledilir.⁶¹⁹

Sultan I. Ahmed'in Bahtî mahlasıyla yazdığı "*Bahtiyâ! Bendesi ol dergeh-i Mevlana'nun/Taht-ı ma'nîde odur pâdişeh-i devrânun*" beytinde Mevlana'yı devrin

⁶¹⁵ İnalçık, a.g.e., s. 198.

⁶¹⁶ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 465.

⁶¹⁷ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), c. I, s. 471.

⁶¹⁸ Öngören, a.g.m., s. 76.

⁶¹⁹ Öngören, a.g.m., s. 78.

mana padişahı kabul ediyor, kendisine ise ona köle olmayı öğütlemesine⁶²⁰ bakacak olursak onun Mevlana hayranı olduğunu da anlarız.

1.3.15. Birinci Mustafa Dönemi (1617-1618/1622-1623)

I. Mustafaağabeyi Sultan Ahmed'in 1026 zilkade (22 Kasım 1617) de vefatı üzerine tahta çıkar. Adet üzere vezirler, ulema, meşayih, defterdarlar ve askerler eşliğinde Saray'dan kayığa binip deniz yoluyla Eyüb Sultan'a gider. Türbede kılıç kuşanır, kurbanlar kesilir, Edirnekapı üzerinden saraya döner. Divan kurulup görevler dağıtılır, tahsisatlar verilir, hediyeler ve ziyafetlerden sonra şark seferi için hazırlıklar yapılır. Bu arada sûfi tabiatlı olan padişah tekkelere kurbanlar gönderir, Cuma günlerinde camilere gider. 1 Rebiülevvel 1027/ 26 Şubat 1618 tarihinde Sultan Mustafa İbrahim Edhem hazretleri misali padişahlıktan kendi tercihiyle ayrılıp tahtını Sultan I. Ahmed Han'ın oğlu Sultan II. Osman'a devreder. Sultan Mustafa hayatı süresince köşesine çekilip uzlette kalır.⁶²¹ Abdülkadir Kadri Efendi'nin sûfi meşrep olduğu için tahttan kendi isteğiyle çekildiğini söylediği I. Mustafa küçük yaşta olması ve aklî muvazenesinin bulunmaması sebebiyle üç ay on gün tahtta oturabilmiştir. Bundan dolayı meşayihle ilişkisi hakkında yeterince bilgi bulunmadığı kaydedilmiştir.⁶²²

1.3.16. İkinci Osman (Genç Osman) Dönemi (1618-1622)

Babası gibi II. Osman da Aziz Mahmud Hüdâyî'ye büyük bir saygı ve hürmetle bağlı idi. Şeyhülİslâm Esad Efendi'nin kızı Akîle Hanım'ı nihakladığı zaman yerine Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'yi vekil etmişti.⁶²³ Aziz Mahmud Hüdâyî'nin mektuplar yazıp Genç Osman'a öğüt verdiği de nakledilir.⁶²⁴

1030/1621 yılındaki Leh seferine Cerrahî Şeyhi İbrahim Efendi, zakir ve dervişleriyle beraber memur edilir. İhtiyaçları hazineden görülür. Kadızâde Efendi,

⁶²⁰ Günay Kut, *Payitaht İstanbul'un Sultan Şairleri (Seyf ve 'l-Kalem Sahipleri)*, s. 173.

(dergipark.ulakbim.gov.tr/fsmiadeti/article/viewFile/1028000283/1028000304)

⁶²¹ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 670.

⁶²² Necdet Yılmaz, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf -Süffiler, Devlet ve Ulemâ-**, Osav Yayınları, İstanbul 2007, s. 429.

⁶²³ Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 431.

⁶²⁴ Reşat Öngören, **a.g.m.**, s. 68.

hatipler ve imamlar da bu sefere tayin edilir. Hafızlardan Derviş Efendi ve Emir Efendi, hünkar imamı ve hünkar müezzinleri de sefere iştirak eder.⁶²⁵

Genç Osman'ın Vezir-i Sanisi Hüseyin Paşa da Beşiktaş'ta Yahya Efendi türbesinin yakınında deniz kenarında bulunan Mevlevihaneyi tamir ettirmiş, etrafına dükkanlar, hücreler ve bir de mukabelehane yaptırmıştır. Burada vazife yapmak üzere Konya'dan Mevlevi şeyhi, dedeler, mesnevihanlar ve aşırhanları getirtmiştir. Burada beş vakit namaz da eda olunurdu. Paşa her ferdin vazifelerini belirleyip vakıflar kurmuş ve mütevelliler nasbetmiştir. Haftada bir gün Çarşamba günleri yapılacak mukabele ve dua ayinine 1030 Cemaziyelevvel/1621 Mart-Nisan ayında Asitane'den bütün vezirleri davet etmiştir. Şeyhülislâm, ulema-i kiram, meşayih, sadat, zakirler, dervişler, hafızlar davet edilmiştir. Açılış gününde Kur'an kıratından sonra tefsir, hadis ve *Mesnevi* dersi yapılmış, ardından mukabele icra edilmiş ve nihayetinde ziyafet verilmiştir.⁶²⁶

1.3.17. Dördüncü Murad Dönemi (1623-1640)

IV. Murad tahta çıktığında Hazret-i Halid (Eba Eyyub el-Ensârî) türbesinde gerçekleştirilen kılıç kuşanma töreninde kılıcı Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi kuşandırmıştır.⁶²⁷ Abdülmecid Sivasî'nin ona kılıç kuşattığı da belirtilmektedir.⁶²⁸

IV. Murad Han'ı seferlerde uğradığı her vilayette ulema, meşayih, sâdât, ayan, fukara, mesakin ve reaya sahralarda karşılar, çocuklar muallimleriyle dualar ederler, şehirler ve köylerde koçlar ve sığırlar kurban edilip tasadduk edilirdi. Halk hep birlikte gülbang getirir, dualar ederlerdi.⁶²⁹

IV. Murad şehzadesi Mustafa Han'ın talim ve terbiyesini Şeyh Bâlî'den feyz alan meşhur şair Nev'î'ye emanet etmiştir. Bu görevi beş sene yaptıktan sonra 1003/1595 senesinde afvedilerek kazaskerlikten emekli edilmiştir.⁶³⁰

⁶²⁵ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 720.

⁶²⁶ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), c. II, s. 761.

⁶²⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 591; Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 73; Öngören, **a.g.m.**, s. 68.

⁶²⁸ Öngören, **a.g.m.**, s. 78.

⁶²⁹ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1120.

⁶³⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 333, 335.

Erzurum Hasan Kalesi'nin 1037/1627 yılındaki kuşatması sırasında Ahlat livasında sakin bulunan şeyh efendi dervişleriyle birlikte orduya katılıp ibadet ve zikrullah ile meşgul olurlar.⁶³¹

Sadrazam Serdar-ı Ekrem Halil Paşa 1037/1627 yılı kış mevsiminde Hasan Kalesi'ni fethettikten sonra Tokat'ı kışlak etmesi ferman buyurulunca şiddetli kış günü askeriyle Tokat'a hareket eder. Tokat dahilinde askerin bir kısmı Türkçe Bilmezün Palankası'nda, bir kısmı Hacı Murad Palankası'nda bir kısmı da Niksar'da Müslümanların hanesinde kalır. Sadrazam ise Gümenek adlı köyde tekkesi bulunan Arap Şeyhi'ne misafir olur. Bu şeyh vaktiyle nice menziller katederek Arabîstan'dan gelip bu köye yerleşir. Sonra cami yakınında zaviye ve tekke kurar. İmaret gibi dervişler ve fakirler burada toplanırlar. Sabık Veziriazam Murad Paşa gönderdiği name ile bu makam ve köyü ona vakfeder. Gelip giden şeyhin evinde misafir olur. Şeyhin nimetleri boldur. Şeyh beş vakit namazı eda ettikten sonra gece gündüz Kur'an tilavet eder. Veziriazam Halil Paşa ziyaret ettikçe bolca ziyafet çeker. Burası Tokat'a yakın bir yerdedir. İslâm askerleri tekkeye uğradığında çok ekmek dağıtır askerlere yeterince ziyafet çekerdi.⁶³² Halil Paşa'dan sonra Şaban 1037/Nisan-Mayıs 1628 de sadrazam olan Hüsrev Paşa'ya⁶³³ Tokat'ta ordu-yı hümayunla birarada olması ferman edilir.⁶³⁴ 12 Temmuz 1628 tarihine kadar orada kalan⁶³⁵ Hüsrev Paşa Gümenek köyünde olan Arap Şeyh ve dervişlerini Tokad'a davet eder. Aziz Şeyh Tokat'a gelince hayır dualarını ister. Birkaç gün ordu içinde kalan şeyh izin alıp tekkesine döner.⁶³⁶

1043 Cemaziyelevvel ayında (1633 Kasım) Halep seferine memur olan Serdar Veziriazam Mehmed Paşa Eskişehir'e ulaştığında Seydî (Seyyid)Gazi'yi, Konya'ya vardığında ise Hazret-i Mevlana'nın kabrini ziyaret eder, kendisinin karşılayanlar arasında Molla Hünkar evladı ve dervişler de vardır.⁶³⁷ Onun Bağdad seferi sırasında Konya'da ziyaret ettiği türbelerden biri de Sadreddin Konevî'ye (v.

⁶³¹ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 846.

⁶³² **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 850.

⁶³³ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 858.

⁶³⁴ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 859.

⁶³⁵ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 863.

⁶³⁶ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 864.

⁶³⁷ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 988.

672/1273) aittir. Vassâf'ın İsmail Hakkı Bursevî'nin *Kitâbü'l-hitâb* adlı eserinden naklettiği bilgiye göre, Sultan IV. Murad ziyaret sırasında türbede mahfuz bulunan hırkanın yakasını teberrüken yanına almış ve hazinesinde saklamıştır.⁶³⁸

1044 yılında (Aralık-Ocak 1634-1635) IV. Murad'ın Şark seferi için neşrettiği fermanda⁶³⁹ meşayihden İsmail Efendi ve Kadızâde Efendi de memur edilirler.⁶⁴⁰ 27 Şubat 1635'te Üsküdar Haydarpaşa çayırında otağ kurulum, askerler toplanır, ulema ve meşayihin hayır duaları eşliğinde koçlar, koyunlar ve sığırlar kesilip ziyafet verilir.⁶⁴¹ 9 Mart 1635'te Padişah Üsküdar'daki otağına geçmek için saraydan çıktığında yapılan askerî törenlerde meşayih, fukara ve zakirler tevhîd-i şerif zikri yaparlar.⁶⁴² Yine aynı gün nakîb-i eşrâf ve sadat alem-i şerif ve sancaklar etrafında toplanırlar. Eyüb el-Ensari alemdarı ve salih velilerden Aşık Paşa devamlı salavat-ı şerife getirirler.⁶⁴³ 20 Mart 1635'te Otağın kurulduğu yerde Ramazan Bayram namazı kılındıktan sonra göç emri verilir. Eskişehir'e gelindiğinde Seyyid Gazi türbe, camii ve makamı ziyaret edilir.⁶⁴⁴ Sultan Konya'ya geldiğinde ayan ve eşraf ile Hazret-i Hüdavendigâr Çelebi, Mevleviler ve bir grup derviş kendisini karşılarlar, sadakalar dağıtılır, Padişah IV. Murad 1 Mayıs 1635 günü orduda olan asakir-i İslâm kaidelerince alaylar hazırlanmasını emredince saflar kurulum. Daha sonra Padişah Mevlana'nın türbesine girip ziyarette bulunur. Konya'da birkaç gün kalınır. Bu sürede padişah ava çıkar, ziyaretgahlar gezilir, fukara ve dervişlere atıyyeler verilir, tekrar Mevlana Hazretleri ve Şems-i Tebrizi hazretlerinin türbeleri ziyaret edilip ulema ve meşayihe nezirler ve tasadduklar edilir.⁶⁴⁵ Kırşehir'e varıldığında Hacı Bektaş ocağının dervişleri ordu-yı hümayun kaidelerince çadırlarda biraz vakit geçirirler.⁶⁴⁶

5 Eylül 1634'te İstanbul'da kaymakam bulunan vezir Bayram Paşa'ya Revan Kalesinin fetih haberi gelince dört gün üç gece şenlikler yaptırır, Ayasofya ve selatin

⁶³⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 365.

⁶³⁹ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1007.

⁶⁴⁰ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1009.

⁶⁴¹ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1011.

⁶⁴² **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1013.

⁶⁴³ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1013-1014.

⁶⁴⁴ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1016

⁶⁴⁵ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1016-1017.

⁶⁴⁶ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1018.

camilerde haftada iki defa hayır dualar edilir, Bayram Paşa Haseki İmaret-i civarındaki sarayının yakınında yeni bir türbe, medrese, zaviye, tekke, sebilhane, odalar, çeşmeler yaptırır, medresede dersiam müderrisler ve talebeler ders yapar, meşayihden Ahlat Vilayeti'nden gelen aziz fukarası ile tekkeye girer, zakirleri ile Pazartesi ve Perşembe geceleri tevhîd okurlar. Haziran 1635'te başlanan türbe ve medrese kargir bina idi. Şeyhlerden Mahmud Efendi ve şeyhzade azizler medreseye gelirler, türbede Çarşamba günleri Tefsir ve hadis nakledilir, vaazlar yapılırdı. Pazar günleri Aziz Mahmud Efendi türbede ihyalar ederdi. Bayram Paşa bazı yanar camileri de bina ettirdi. O sene İstanbul surları ve hisarları da tamir ettirildi. Beyaz badanalar ile tezyin edildi, Galata ve Tophane'deki surlar da beyazdı. Yine İstanbul'da harap durumdaki vakıf eserleri, yetersiz zaviyeleri, cami ve mescidleri tamir ettirdiler. Topkapı'daki mir-i miran çayırıları satın alıp bostanlar yapıp vakfettiler.⁶⁴⁷

Meşayihin ordunun seferlere çıktığı zamanlarda bazısının görevlendirme sonucunda dervişleriyle birlikte bizzat sefere ve harbe katıldıklarını, hazarlarda olanların ise hayır duada bulduklarını belirtmiş ve buna dair örnekleri yeri geldikçe vermiştik.Sultan IV. Murad Han da Bağdad kalesinin fethi amacıyla şark seferine çıkmadan önce 1047 senesi Receb ayında (Kasım-Aralık 1637) çıkardığı hatt-ı hümayunda meşayihin camilerde hayır duada bulunmasını ferman buyurmuştur.⁶⁴⁸ Bağdad seferine çıkacak askerler alay bayrakları ile saray-ı hümayunda saf tuttıkları sırada alem-i şerif etrafında şeyhülislâm, kazaskerler, ulema, müderrisin, seyyid-i sadat, nakîb-i eşrâf ve meşayih toplandı, dervişler alem-i şerif önlerinde zikrullah yaptılar.⁶⁴⁹ Sefer esnasında alem-i şerif ulema ve meşayihin ortasında bulunuyordu.⁶⁵⁰

Sultan IV. Murad'ı Bağdad seferi esnasında konakladığı Konya'da karşılayanlar arasında şeyhler vedervişler vardı. Hüdavendigâr Mevlana Celaleddin'in evladından Bekir Çelebi ve Molla Hünkâr kendilerine dualar ettiler.

⁶⁴⁷ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmazer neşri), C. II, s. 1032-1033.

⁶⁴⁸ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmazer neşri), C. II, s. 1064.

⁶⁴⁹ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmazer neşri), C. II, s. 1071.

⁶⁵⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmazer neşri), C. II, s. 1080.

Sultan IV. Murad Mevlana türbesini ziyaret edip dua ettikten sonra yola devam etti.⁶⁵¹

Yine bu sefer sırasında IV. Murad'ı Diyarbakır'da Kürd reayası, ayan, ulema, meşayih ve dervişler karşılayıp hayır dualar ederler.⁶⁵² Padişahın Urfa'da bulunan Şâzelî şeyhi Ali Dede'yi ziyaret ettiği de belirtilir.⁶⁵³

Padişah Bağdad'a girdiğinde otağ ve ordugahını Şat Nehri kenarında Hz. İmam Azam Türbesine yakın yerde kurar.⁶⁵⁴ Bağdad Kalesi fethedilince İmam Azam kapısından şehre girip Cami-i kebir ve Şeyh Abdulkadir Geylânî türbesini ziyaret eder.⁶⁵⁵

Ordu Bağdad seferinde iken yukarıda bahsettiğimiz ferman gereğince Cuma gecelerinde Ayasofya Camii'nde toplanan şeyhler halkalar kurup zikir ve dualar ederlerdi. Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi'den öğrendiğimize göre Cuma gecelerini bütün şeyhler, muttaki âbidler, zakirler, dervişler, alimler ve halk Ayasofya'da ihya ederlerdi. İstanbul'da kaymakam olan vezirin de hazır bulunduğu gecelerde yatsı namazından sonrahayır dualar edilirdi. Vaaz Kürsüsü nöbet usûlüyle vaiz efendilere teklif edilir, gazâ, dua ve icabete dâir ayetler tefsir edildikten sonra hadisler okunurdu. Sonra bütün halk ayağa kalkıp hayır dualar ederlerdi. Ertesi günün sabah vakti olunca yirmi yerde tevhîdler çekilirdi. Daima padişah ve İslâm askerlerine kuvvet ve nusrat duaları edilirdi. Zikir ve tesbihsiz vakit geçirilmezdi.⁶⁵⁶ IV. Murad Bağdad seferi dönüşünde 1044 Safer ayında/1639 Haziran-Temmuz ayında Sivas'dan Ankara'ya doğru hareket etmiş ve "Azizler Makamı" Ankara Vilayeti'nde yüksek bir tepede medfun bulunan Şeyh Hacı Bayram-ı Velî'yi ziyaret etmiştir.⁶⁵⁷

IV. Murad Cemaziyelevvel 1046/ Ekim 1636'da Diyarbakır'dan İstanbul'a hareket eder. Bolu'ya Receb ayında/Kasım-Aralık 1636'da gelip orada konaklar.

⁶⁵¹ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1080.

⁶⁵² Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1086-1087.

⁶⁵³ Öngören, a.g.m., s. 81.

⁶⁵⁴ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1094.

⁶⁵⁵ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1104.

⁶⁵⁶ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1107.

⁶⁵⁷ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1120.

Bayram Paşa kendilerine meyveler, çiçekler, mücevher eğerli ve gemli has atlardan oluşan hediyeler ve özel tahtını yollar. Ve İzmit'te başlarda ve kadırgalar donatır, yeni kayık yaptırır ve bostancıbaşı ile İzmit'te hazır bekler. Yanındaki heyette İstanbul'dan alimler, eşraf, nakîb-i sâdât, meşayih, zakiran, fukara ve miskinler de vardır. Ve âlimlerin Fenerbahçe'de padişahı karşılamaları ferman buyurulur. Receb ayında Padişah akşam namazını eda ettikten sonra başlarda ile gece yarısı Üsküdar Sarayı'na iner. Üsküdar'da top şenlikleri yapılır. Sonra seher vakti bütün ulema Fener Köşkünde Gazi Padişaha hayır dualar edip ziyaret ederler. Padişah kendilerine ikramlarda bulunur. İstanbul'daki karşılamalarda da yine ulema, meşayih ve dervişler de hazır bulunur.⁶⁵⁸

1.3.17.1. Aziz Mahmud Urmevî'nin İdam Edilmesi

Topçular Katibi Abdülkadir'in, "*Padişah Revan seferinden sonra uğradığı Diyarbakır'da Rûmîyye Şeyhi denilen meşhur bir aziz vardı. Atik Camii'nde vaizlik yapardı. çok miktarda dervişleri vardı*"⁶⁵⁹ diye tanıttığı Aziz Mahmud Urmevî'nin Osmanlı devlet adamlarıyla yakın ilişkiler kurduğu, dervişlerinin sayısının 40.000'i bulduğu, Revan seferine katıldığı, padişahın ilgi ve yakınlık gördüğü, ancak Bağdat seferi esnasında Halep'e gelen padişaha hediyeler sunmak üzere Diyarbakır'dan Halep'e gittiği, bu yakınlığın fazla uzun sürmediği ve Bağdat seferi dönüşünde kendisine iltifat etmeyen padişah tarafından 1048 Şevvalinde (1639) idam ettirildiği bilinmektedir.⁶⁶⁰ Nakşibendi Tarikatı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da "Urmiye Şeyhi" adıyla meşhur olan Şeyh Mahmud-ı Urmevî (1048/1638) vasıtasıyla Musul, Van, Erzurum, Tebriz ve Revan'a kadar yayılmıştı. Bölgedeki fazlaca kalabalık müridi ve müessir nüfûzundan huruc edebilir endişesiyle idam edilince halk galeyana gelmiştir.⁶⁶¹ Bu idamın paşaların onun şeyhliği şahlığa çevirebileceğine dair şikayetleri sonucunda gerçekleştiği söylenir. İdam sonrasında yapılan aramalarda herhangi bir silah ve harp aletine rastlanmaması kuşkuların yersiz olduğunu

⁶⁵⁸ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1037-1040.

⁶⁵⁹ Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1036.

⁶⁶⁰ Tosun, a.g.m., s. 635-636.

⁶⁶¹ Gündüz, a.g.e., s. 59.

göstermiştir.⁶⁶² İran'ın Azerbaycan eyaletindeki Rumiyye şehrinde doğduğu için Rumiyye Şeyhi diye meşhur olan Aziz Mahmud Urmevî ile başlayan bu kola mensup Nakşî şeyhleri XVII. yüzyılda Anadolu'nun doğu bölgeleri ve Bursa'da etkinliklerini sürdürmüşlerdir.⁶⁶³ Aziz Mahmud Urmevî'nin 40.000 kadar olduğu söylenen müridlerinin bir kısmı Güney Kafkasyalı bir kısmı ise Doğu Anadolu kökenlidir.⁶⁶⁴

Aziz Mahmud Urmevî'nin paşaların yanlış yönlendirmesi sonucunda idam edilmesi büyük bir hata olmuştur. Osmanlı Devleti'nde genelde devlet-tekke ilişkileri karşılıklı dayanışma içerisinde yürürken siyasi gerekçelerle bu tür hataların yapıldığı da vakidir. Bununla birlikte yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere o meşayihe karşı hürmetkardır. Onun kendi işinde olan meşayih ve dervişlere hürmetini tütün yasağı dolayısıyla çıktığı teftiş gezisinde Kağıthane Mirahor köşkünde Abdülmecid Sivasî'nin müridleriyle yaptığı sohbe uğradığında ortaya koyduğu tavır -ki çok sevdiği bir şeyh de olsa usulen onu da denetlemekle birlikte- ve sarfettiği sözler ortaya açıkça koymaktadır. IV. Murad görevlilerden orada bulunan kitapları ve eşyaları getirmelerini istemiş, getirilen kitaplardan birini açtığında bunun Yahya Efendi Divanı olduğunu görünce "Bu bizim efendinin divanıdır" demiş, sonra diğer kitapları da inceledikten sonra tekkelerle ilgili tavrını belirten şu sözü söylemiştir: *"Kitaplarıyla seyre giden ulemaya, tesbih, seccade ve ridasıyla giden dervîşana, divit ve kalem ve levazimat-ı kitabet ile giden küttaba bizim sözüümüz ve bir veçhile taarruzumuz yoktur, âlemlerinde olsunlar!"*⁶⁶⁵ Aslında o bu tavrıyla işiyle meşgul olan ulema ve meşayihe karşı devletin tutumunun himaye olması gerektiğini de ortaya koymaktadır.

1.3.18. Sultan İbrahim Dönemi (1640-1648)

16 şevval 1049/9 Şubat 1640'da IV. Murad'ın vefatıyla tahta çıkan Sultan İbrahim 23 Şevval'de Eyyub el-Ensari'nin türbesinde kılıç kuşandı. Türbeyi ziyaretinde kurbanlar kesilip sadakalar dağıtıldı. Törende bulunanlar arasında meşayih, sadat ve nakîb-i eşrâf da yer aldı. Padişahın kılıcı kuşandırıldıktan sonra

⁶⁶² Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşbend, Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 281.

⁶⁶³ Aziz Mahmud Urmevî ve Urmevîler hakkında geniş bilgi için bkz. Tosun, **a.g.e.**, s. 280-282.

⁶⁶⁴ Hamid Algar, "Nakşibendiyye", **DİA.**, C. 32, s. 336.

⁶⁶⁵ Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 433.

hayır dualar edildi. Atiyyeler dağıtıldı, türbedarlar ve cami hademelerine bahşiler ihsan olundu. Tören sonrasında heyet Edirnekapı'dan saraya yöneldi. Yolda Fatih Sultan Mehmed Han'ın türbesi de ziyaret edildi. Sultan İbrahim Ayasofya'daki ecdadı için de hayır dualar etti.⁶⁶⁶

1 Safer 1050/23 Mayıs 1640'ta Başdefterdar Mehmed Paşa oğlunu sünnet etmek için düğün töreni yaptığında üç gün ziyafet verdi. Önce ayan ve ehl-i divan efendileri davet etti. Sonra meşayih, dervişleri, fakara ve zuafayı, daha sonra ulema, şeyhülislâm ve kazaskerleri davet etti. Cuma günü sünnet yapıldı. Düğün vesilesiyle iki yüz kadar yetim ve fakir çocuğu sünnet ettirdi. Fakir yetimler ve çocuklara elbiseler dağıttı. Üç gün bol bol ziyafet verildi.⁶⁶⁷

12 Rebiülevvel 1050/2 Temmuz 1640'ta mevlid-i şerifleri kaide üzere camilerde ilam için minarelerde kandiller yakıldı. Ayasofya-i Kebir'de ihyalar yapıldı. Mevlid kıraatı Yeni Camii'de yapıldı. Padişah'da hazır oldu. Vezirler, alimler, şeyhülislâm, nakîb-i eşrâf, sadat, tevkii, defterdarlar, rikab-ı hümayun ağaları ve meşayih davet edildi. Duha vaktinde tefsir ve hadis okunduktan sonra kürsilerde meşayih vaaz ettiler.⁶⁶⁸

1 Safer 1051/12 Mayıs 1641'de Kefe ve Azak seferine çıkmak için Beşiktaş'ta bulunan donanmaya fetih nasip etmesi için alimler ve şeyhler dualar ettiler.⁶⁶⁹ Psikolojik sıkıntı çeken Sultan İbrahim'in rahatsızlığın geçmesi için dua etmek üzere Pir Hüseyin Çelebi'yi Konya'dan getirttiği de söylenir.⁶⁷⁰

Selatin camilerinde görevli bu şeyhler vaizlik görevleri sebebiyle halk ve askerler tarafından da saygı gördüklerinden olsa gerek fetret zamanlarında sükuneti sağlamak maksadıyla padişah tarafından yapılan toplantılara davet edilirler ve vazifelendirilirdi.⁶⁷¹ Özellikle isyan çıkaran askerleri yatıştırmak için görevlendirilen devlet ricalinden müteşekkil heyette şeyhler de bulunurdu. Bazı sipâh eşkıyası dirlikleri ellerinden alınmış hain kişilerle Atmeydanı'nda toplanıp Sultan

⁶⁶⁶ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1135.

⁶⁶⁷ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1141.

⁶⁶⁸ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1143-1144.

⁶⁶⁹ **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s.1151.

⁶⁷⁰ Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 433.

⁶⁷¹ **Subhî Tarihi** (Mesut Aydın neşri), s. 23, 43-44.

İbrahim'i katledenleri isteriz diye direttiklerinde bunları itaate davet eden nasihatçılar arasında şeyhler de vardı.⁶⁷²

1.3.19. Dördüncü Mehmed Dönemi (1648-1687)

IV. Mehmed genelde şeyhlerle iyi ilişkileri olan padişahlardandır. Sultan Mehmed Camii Cuma vaizliğine tayin edilen Bülbülcüade Abdülkerim Fethi Efendi'yi aynı zamanda kendisine de vaiz ve şeyh olarak tayin etmiştir.⁶⁷³

IV. Mehmed 1069/1658 tarihinde Bursa'ya geldiğinde Üftade hazretlerinin torunlarından ve Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerinden Kutub Halil İbrahim Sadık'ı (v. 1089/1678) ziyaret etmiştir.⁶⁷⁴ Yine Bursa'yı ziyareti sırasında mevlevihane postnişini Salih Zihni Dede'yi ziyaret edip ihsan ve ikramlarda bulunmuştur.⁶⁷⁵

IV. Mehmed 1087/1676-77 tarihinde Mevleviyye tarikatine sülûk etmiştir. O Beşiktaş Sarayı'nda buldukça Beşiktaş ve İstanbul'da oldukça Yenikapı Mevlevihanelerine gidip *Mesnevî-i Şerif* dinler ve semazenleri temaşa ederdi. Bu iki Mevlevihanenin nan-ı aziz ve lahm tayinatlarını da artırmıştır.⁶⁷⁶

28 Şaban 1090 (4 Ekim 1679)'da Üsküdar sakinlerinden Şeyh Karabaş Ali Efendi (v. 1097/1686) vaazında problemlili kapalı sūfî ıstılahlarından bahsedince alimler arasında dedikoduya sebep olması dolayısıyla Limni'ye sürgün edilir.⁶⁷⁷ Orada dört sene kaldıktan sonra 1094/1683 te İstanbul'a dönmesine müsaade edilince Üsküdar'a döner.⁶⁷⁸ Karabaş Veli'nin şeriata aykırı sözlerinden maksat onun vahdet-i vücuda dâir sözleridir.⁶⁷⁹ Üsküdar Valide-i Atik Camii'nde yaptığı Cuma vaazında yer bulabilmek için halkın kuşluk vaktinde camiye gelmeye başladığı, namazdan sonra çıktığı kürsüde herkesi etkilediği, Sultan IV. Mehmed'in de kendisine meftun olduğu ve vaazını dinlemek amacıyla camide sık sık selamlık yapmaya başladığı,

⁶⁷² Mehmet Halife, *Târih-i Gilmânî*, Sad. Kâmil Su, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s. 33.

⁶⁷³ Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, s. 434.

⁶⁷⁴ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II*, s. 131.

⁶⁷⁵ Necdet Yılmaz, *a.g.e.*, s. 434.

⁶⁷⁶ Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 97.

⁶⁷⁷ *Zübde-i Vekâyiât* (Abdülkadir Özcan neşri), s. 110.

⁶⁷⁸ Vassâf, *a.g.e.*, C. IV, s. 27.

⁶⁷⁹ Vassâf, *a.g.e.*, C. III, s. 67.

Karabaş Veli'ye iltifat ettiği ve bu ilişki dolayısıyla sultanın dünya işlerinden soğuyacağını düşünen Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın tertibiyle güya padişahın Hicaz'a gitmesini istediği yalanıyla onu İstanbul'dan uzaklaştırdığı rivayet edilir. Karabaş Veli 'Bizden niçin korktunuz, padişaha tac ve tahtı terk ettirmeden de marifet sırrını telkin ederdik' diyerek olayı anladığını sadrazama iletir. Fakat Hicaz'a da gider. Şeyh Hac dönüşü Mısır'a gitmeye karar verir ve yolda Nahil Kalesi civarında hastalanıp 1097/1686 senesinde vefat eder.⁶⁸⁰ IV. Mehmed Karabaş Veli'nin halifelerinden Ünsî Hasan Efendi'nin sarayda vaaz etmesini ve devran yaptırmasını istemiştir. Sarayda görevli memurların bir kısmı da devrana katılıp kendisine biat etmişlerdir.⁶⁸¹

Nova Şeyhi Mustafa Efendi⁶⁸² Bosna'dan Edirne'ye göçtüğü 1096 (1684-1685) senesinde Budun ve Kamanıçe kaleleri de muhasara altında idi. Muhasara epeyce uzamıştı. Padişah Sultan IV. Mehmed sevinçli bir haber beklemekteydi. Bir gün Nova Şeyhi Şeyh Mustafa Efendi ile görüşüp kalelerin keyfiyetinden sordu. Şeyh Efendi iki kaledeki din düşmanlarının yenildiklerini günüyle birlikte haber verip müjde buyururlar. Nova şeyhi bu görüşmeden birkaç gün sonra vefat ederler.⁶⁸³

Meşayih karşı saygılı olan IV. Mehmed av düşkünlüğü nedeniyle devlet işlerini ihmal ettiği gerekçesiyle zaman zaman meşayih ve ulemanın tenkitlerine de maruz kalmıştır. Rivayete göre Davutpaşa'da avda iken Hacı Evhad Tekkesi Şeyhi Hüseyin Efendi'yi vaaz etmesi için Davut Paşa Camii'ne davet eder. Davetçi şeyhin yanına vardığında şeyh vaaz dinlemek istiyorsa İstanbul'a gelmesini, avı bırakıp tahtında oturmasını, ibadet ve taatla memleket ve ibadullahın işiyle uğraşmasını söyler. Meşayih karşı saygılı olan IV. Mehmed av düşkünlüğü nedeniyle devlet işlerini ihmal ettiği gerekçesiyle zaman zaman meşayih ve ulemanın tenkitlerine de

⁶⁸⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 29-30.

⁶⁸¹ Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 434.

⁶⁸² Burada adı geçen Şeyh Mustafa Efendi Üsküdar asıllıdır. Otuz sene Bosna'da Saraybosna, Mostar ve Nova'da ikamet etmiştir. En son ikamet ettiği yere nisbetle Nova Şeyhi diye meşhur olmuştur. Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdayi Efendi, halifeleri Ahmed ve Zikri efendiler ile Halvetiyye'den Şeyh Seyyid Alaüddin ve Kerimüddin hazretlerine ve Ahlat şeyhiyle görüşmüş bir süre sohbetleriyle şerefli olmuştur. Mekke ve Medine'de bir sene mücaveret etmiş, Yemen'de Veysel Karânî hazretlerinin merkadını ziyaret edip dönüşte Bağdad'da Şarvaniye'de sekiz ay kalmıştır. (Bkz. **Zübde-i Vekâyiât** (Abdülkadir Özcan neşri), s. 193.)

⁶⁸³ **Zübde-i Vekâyiât** (Abdülkadir Özcan neşri), s. 193.

maruz kalmıştır. Rivayete göre Davutpaşa'da avda iken Hacı Evhad Tekkesi Şeyhi Hüseyin Efendi'yi vaaz etmesi için Davut Paşa Camii'ne davet eder. Davetçi şeyhin yanına vardığında şeyh vaaz dinlemek istiyorsa İstanbul'a gelmesini, avı bırakıp tahtında oturmasını, ibadet ve taatla memleket ve ibadullahın işiyle uğraşmasını söyler.⁶⁸⁴

Bolulu Himmet Efendi bir yandan Yenibahçe'deki tekkesinde şeyhlik yaparken diğer taraftan da Kasım Paşa ve Üsküdar'daki Davud Paşa camilerinde vaizlik yapmış, halk tarafından tanınan bir şahsiyet haline gelmiş, bu vesile ile temsil ettiği Bayramilik daha geniş bir çevreye yayılmıştır.⁶⁸⁵ IV. Mehmed'in II. Viyana bozgunu sonrasında Bolulu Himmet Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi'nin Davud Paşa Camisi'nde verdiği vaazı dinlediği, vaazdan etkilendiği ve öncekine oranla devlet işleriyle daha çok ilgilendiğine dair rivayete⁶⁸⁶ bakılacak olursa şeyhlerin kürsü vaizliği vazifelerinin önemi ortaya çıkmaktadır. IV. Mehmed'i av düşkünlüğü sebebiyle ikaz eden bir diğer şeyh Bayramiyye'den Himmetzâde Abdullah Efendi'dir. Padişah tarafından Edirne'ye davet edilen Atpazarî Osman Fazlî Efendi ((v. 1102/1691)) de onu vaazıyla uyaran şeyhlerdendi.⁶⁸⁷ Atpazarî Osman Fazlî'nin Köprülü Fazıl Ahmed Paşa ile arkadaşlığı saraya nüfuzunu ve ünsiyetini sağlamıştır. Kötü yönetim ve devlet adamlarının dini hassasiyetle bağdaşmayan hayat tarzı sebebiyle saray ile halkın arasının bozulduğu bu dönemde Fazlî Efendi'nin saray vaizliği ve Süleymaniye camiindeki vaazlarında yaptığı tenkitlerin fazlaşması dolayısıyla 1093/1682 de doğum yeri Şumnu'ya sürülmüştür. Üç ay sonra sadrazam olan Bosnalı Süleyman Paşa'nın araya girmesiyle İstanbul'a dönmüştür.⁶⁸⁸ Vassâf'ın *Târîh-i Râşid*'den naklettiğine onun sürgününe huzur dersi⁶⁸⁹ sırasındaâlemin ihtilalini tasvir etmesi olmuştur. Ders sırasında padişah kederlendirmiş, bunu fırsat bilen düşmanları onun Şumnu kasabasına sürülmesini sağlamışlardır.⁶⁹⁰ Atpazarlı

⁶⁸⁴ Gündüz, **a.g.e.**, s. 67-68.

⁶⁸⁵ Haşim Şahin, "Bayramiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 829.

⁶⁸⁶ Şahin, **a.g.m.**, s. 829.

⁶⁸⁷ Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 435.

⁶⁸⁸ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 151.

⁶⁸⁹ Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı padişahları huzurlarında ilmi toplantılar yapmaya, etraflarına ulemayı toplamaya, hatta özel hoca edinmeye önem verirlerdi. Bu derslere huzur dersleri denmekteydi. (Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", **DİA.**, C.XVIII, s. 441.)

⁶⁹⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 59.

Şeyh Osman Fazlî Efendi Vefâ Camisi'nde kürsü vaizliği yaparken halkın teveccühü artınca padişahın arzusuyla 1095/1683-1684 senesinde Sultan Selim Camisi kürsü vaizliğine tayin edilmiştir.⁶⁹¹

IV. Mehmed'in 1651 de Urfa yakınındaki Karaköprü köyünü Şâzelî şeyhi Ali Dede'ye bağışladığı da belirtilir.⁶⁹²

IV. Mehmed devri aynı zamanda ulema ve meşayih arasında şiddetli tartışmaların da yaşandığı bir dönemdir. Çünkü bu dönemde Kadızâdeliler-Sivasîler meselesi, Vanî Efendi-Niyazî-i Mısırî mücadelesi ve bunların sürgünleri de yaşanmıştır.

1.3.19.1. Kadızâdeliler Meselesi

1656 yılında Köprülü Mehmed Paşa'nın emriyle Kadızâdelilerin ileri gelenlerinin ve vaizlerinin Kıbrıs'a sürülmesiyle ve İstanbul'daki şeyhler ve tekkelerin rahat bir nefes almasıyla sonuçlanan Kadızâdeliler-Sivasîler çekişmesi 17. yüzyılın önemli olaylarından biridir. Olay birçok ilmi tartışmanın sonucunda Demirkapı'daki Halveti tekkesinin Kadızâdeliler tarafından basılıp dervişlerin dağıtılmasına kadar uzayınca devlet meseleyi suçluların sürülmesiyle sona erdirmiştir.⁶⁹³ Fikir tartışmalarının bir noktada bırakılmaması ve farklı görüş sahiplerinin ortadan kaldırılması anlayışının devletin teminatı altında olan emniyet ve huzur ortamına ne büyük zarar verebileceğinin bir örneği olan bu hadisenin toplumsal çatışmaya dönüşme sürecine baktığımızda işin içine siyasetin de karıştığını görüyoruz. Kadızâdeliler'in Demirkapı'daki tekkeyi Sadrazam Melek Ahmed Paşa'dan aldıkları buyuruldu ile basmaları⁶⁹⁴ bunun ispatıdır. Bundan bir süre sonra Üstüvânî Mehmed Efendi'nin liderliğinde Şeyhülislâm Bahaî Mehmed Efendi'den sema ve devranın haram olduğu fetvasını almaları⁶⁹⁵ da sadrazamdan aldıkları desteğin bir devamı gibi gözükmektedir. Bu tavırları arkalarına aldıkları Sadaret ve

⁶⁹¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 59.

⁶⁹² Öngören, **a.g.m.**, s. 81.

⁶⁹³ Köse, **a.g.e.**, s. 43.

⁶⁹⁴ Öngören, **a.g.m.**, s. 88.

⁶⁹⁵ Öngören, **a.g.m.**, s. 88.

Şeyhülislâmlığın gücü ile işi daha ileri aşamaya götürüp rakip gördükleri tekkeleri ortadan kaldırmayı hedeflediklerini göstermektedir.

Fakat Üstüvanî'nin, Abdülmecid Sivasî'nin halifelerinden Abdülkerim Çelebi'yi gönderdiği mektupla ölümle tehdit etmesi, bunun üzerine Abdülkerim Çelebi'nin bu mektubu Şeyhülislâma göstermesi ve Şeyhülislâm tarafından yapılan davete Üstüvânî'nin gelmeyip sadrazamın himayesine sığınması⁶⁹⁶ olayın daha da büyüyeceğinin işareti idi. Nitekim Kadızâdeliler bir araya gelip İstanbul'daki bütün tekkeleri yıkmaya, rastladıkları dervişleri tecdid-i imana davet edip kabul etmeyenleri öldürmeye karar verip Fatih Camii'nde toplandılar. Bunun üzerine Sadrazamın teşebbüsüyle tanınmış alimlerden görüşleri alınıp haklarında idam fermanı çıkartıldı. Fakat bu ceza sürgüne çevrilip 1656 yılındaki bu hareket yatırıldı.⁶⁹⁷

1.3.19.2. Niyazî-i Mısrî'nin Sürgünü

Bu devirde dikkatleri üzerine çeken ve tartışmaların ortasında olan iki zat Niyazî-i Mısrî ve Vanî Efendi idi. Vanî Efendi'nin tarikatlara ve Niyâzi-i Mısrî'ye olan düşmanlığı hem kendine hem de Niyâzi-i Mısrî'nin acılar çekmesine sebep olmuştur.

Bunlardan Şeyh Vanî Efendi ilk tahsilini Kürt beldesi alimlerinden yapar. Daha sonra Rumeli'ne gelip kürsinişin-i va'z olan meşayih-i resmiyye silkine sülûk eder ve bu yolla Veziriazam Fazıl Ahmed Paşa vasıtasıyla padişahın meclisine dahil olup hünkar şeyhliğine yükselerek akranlarını geçer. Fakat vükelaya ta'ndan sakınmadığından meclis-i hümayundan tard edilir. Tefsir ve hadis ilimlerinde ve hitabet ve sohbetta benzersiz bir alimdir.⁶⁹⁸

Meşhur vaiz Vanî Efendi tarikat ehlinin, özellikle de Niyazî-i Mısrî'nin düşmanı idi, etkili olduğu zamanda Mevlevihaneleri de kapattırmıştı. Bu dönemde tekkelerde ayin yapılması men edilmiş, tarikat ehli bu durumdan çok mahzun

⁶⁹⁶ Öngören, **a.g.m.**, s. 88.

⁶⁹⁷ Öngören, **a.g.m.**, s. 88

⁶⁹⁸ **Zübde-i Vekâyiât** (Abdülkadir Özcan neşri), s. 210-211.

olmuştu.⁶⁹⁹ Sûfilere karşı tavır alan Vanî Efendi IV. Mehmed ve Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa'yı etkileyerek 1666 da Mevlevilerin semasını ve Halvetilerin Kadızâdeliler tarafından "tahta tepmek" diye adlandırdıkları ayinlerini yasaklattı.⁷⁰⁰ Hâsıl olan ihtiyaç sebebiyle IV. Mehmed Niyazî-i Mısırî'yi İstanbul'a davet edip Ayasofya'da vaaz etmesini istedi. Niyazî-i Mısırî padişah, devlet erkanı, alimler ve şeyhlerin de dinlediği vaazında ikna edici delillerle tarikatın hak olduğunu ve sûfilerin yaptıkları zikir merasimlerinin şeriata aykırı bulunmadığını ispatladı. Bu vaaz o kadar tesirli oldu ki derhal eskiden olduğu üzere tekkelerde zikir yapılması 1086/1675 yılında serbest bırakıldı. Bunun üzerine Vanî Efendi padişahın gazâbına uğrayıp Bursa'ya sürüldü. Niyazî-i Mısırî 1086/1675'te tekrar Bursa'ya dönüp irşadına devam etti.⁷⁰¹ Fakat Şeyh Niyazî-i Mısırî Efendi Bursa'da zaviyenin iken cezbe-i galebeden kendisinden şeriata zâhirine aykırı zuhur eden bazı sözler nedeniyle 11 Muharrem 1088 (16 Mart 1677) Limni Ceziresi'ne hicretine izin verildi.⁷⁰²

Bu sürgüne gidiş olayının sebebi şöyle olmuştur: 1083/1672 senesinde ordu Kamanıçe seferinde iken Edirne'ye ikinci gelişinde bir rivayete göre Cami-i Atik'de başka bir rivayete göre Sultan Selim Camii'nde vaaz ederken yolsuzlukları ve savaşların millet ve devlet idaresindeki acı tesirlerini açıklarken padişahı ve hükümet erkanını yese düşürebilecek sözler söylemiştir. Bunun üzerine önce Rodos'a sürülmüş, dokuz ay orada kaldıktan sonra Bursa'da ikametine müsaade edilmiştir. Yine vaazlarında cifir meselelerinden bahsedip bazı vukuattan haber vermesi hoş gitmemiş ve 1088/1677 de Limni'ye sürülmüştür.⁷⁰³

Şeyh Niyazî-i Mısırî sürgün sonrasında tekrar Bursa'ya döner. Limni'de kaldığı süre hakkında ihtilaf vardır. Burada on iki, on beş, on sekiz ve yirmi sene kaldığına dâir rivayetler vardır.⁷⁰⁴ Sürgüne gidiş tarihî 1677 ile gazâyâ memur olduk diye Edirne'ye gidiş tarihî olan 1693 arasında on altı sene olduğuna göre Limni'de on sekiz veya yirmi sene kaldığı rivayetleri ihtimal dışı kalmaktadır.

⁶⁹⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 77.

⁷⁰⁰ Öngören, **a.g.m.**, s. 88.

⁷⁰¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 77-78.

⁷⁰² **Zübde-i Vekâyiât** (Abdülkadir Özcan neşri), s. 82.

⁷⁰³ Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 78.

⁷⁰⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 79.

1104/1693 senesi fisebilillah gazâyâ memur olduk diye müridleriyle Bursa'dan hareket ettikleri duyulunca kendisini Tekfurdağı (Tekirdağı) iskelesinde Silahşör-i Şehriyari Beşir Ağa karşılamaya gelir. Mısrî Efendi cezbeli bir zat idi. Tekirdağı'na geldiğinde lisanlarından çıkan bazı rumuzlu sözler halk arasında ihtilale sebep olabilir diyerek Edirne'ye gönderilmeden önce avdet ettirilmesi uygundur diye Mirahor-ı Sanî Dilaver Ağa süratle Tekirdağı'na gönderilir. Lakin kendisine yetişemediğinden Şeyh Efendi Edirne'ye gelip Sultan Selim Camii'ne iner. Vezir Osman Paşa ve Yeniçeri Ağası Abdullah Ağa birlikte camiye varıp sizi padişahımız davet ediyor diye dışarı çıkarıp avluda tahtırevana bindirilip sarayın tekke kapısı tarafından geçirilip askerler eşliğinde 25 Şevval 1104 (29 Haziran 1693) tarihinde Gelibolu'ya gönderilip Limni'ye hicret ettirilir.⁷⁰⁵ Camide yaptığı vaazda devlet işlerine dâir havsalsız sözler sarfetmesi ve cifir ilminden bahsetmesi sürgününe sebep olmuştur.⁷⁰⁶ Nihayet adada zaviyesinde uzlet hayatı yaşarken Şubat-Mart 1694 tarihinde vefat eder.⁷⁰⁷

Mustafa Kara, Niyazî-i Mısrî'nin Rodos ve Limni'ye sürülmesine sebep olan olayları iki grupta toplar: Birincisi vahdet-i vücudçu görüşleri ve cifr ilmiyle uğraşması, ikincisi ise siyâsî otoritenin gertirdiği raks ve devran yasağına uymaması ve bu kararın alınmasında büyük tesiri olan Vanî Efendi ile açıktan açığa mücadele etmesidir. Limni'ye ikinci sürülüşünün sebebi ise Nemçe muharebesi sebebiyle siyâsî otoriteyle ters düşmesidir.⁷⁰⁸

1.3.20. İkinci Süleyman Dönemi (1687-1691)

Ordu ve halkın istemediği IV. Mehmed'in indirilip yerine küçük kardeşi II. Süleyman'ın tahta oturtulması sırasında çıkan kargaşa Atpazarî Osman Fazlî Efendi'nin tarafları yatıştırması ile son bulmuştur. Bundan sonra kendisine teklif edilen sadrazamlığı kabul etmemiştir.⁷⁰⁹ II. Süleyman Osman Fazlî Efendi'ye pek fazla hürmet edip istifade etmiş, ancak bunu çekemeyenler fesat çıkarıp onun bu defa 1101/1690 yılında Magosa'ya sürülmesine sebep olmuşlardır. Ancak onun sürgün

⁷⁰⁵ **Zübde-i Vekâyiât** (Abdülkadir Özcan neşri), s. 450.

⁷⁰⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 79.

⁷⁰⁷ **Zübde-i Vekâyiât** (Abdülkadir Özcan neşri), s. 475.

⁷⁰⁸ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 183.

⁷⁰⁹ Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 435.

edilmesine sebep olanlar birer belaya uğrayıp idam edilmişlerdir.⁷¹⁰ Bu sürgünün sebebi olarak nakledilen rivayete göre Osman Fazlî Efendi 1689'da Belgrad seferine çıkacak orduya katılması için davet edilmiş, son anda Köprülüzade Tekirdağlı Mustafa Paşa tarafından seferden men edilmiştir. Belgrad'ın fethinden sonra Mustafa Paşa'nın hasımlarını temizleme hareketi sırasında Magosa'ya sürülmüştür.⁷¹¹ İsmail Hakkı Bursevî burada Osman Fazlî'yi ziyarete gitmiş ve yanında on yedi gün kalmıştır.⁷¹² Osman Fazlî Efendi Magosa'ya gitmesinin ondördüncü ayında vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.⁷¹³ Humma hastalığı sebebiyle 1102/1690'da Magosa'da vefat eden Osman Fazlî Efendi'nin mezar taşı zamanla kaybolmuştur. 1246/1830'da Kıbrıs Muhassılı Hacı Mehmed Ağa şeyhin mezarını yeniden yaptırıp türbe haline getirmiştir.⁷¹⁴

Konya Mevlevihanesi Şeyhi Bostan Çelebi savaşa iştirak etmek üzere Edirne'de orduya katıldığı zaman beraberindeki topluluk çok görüldüğünden fitneye sebep olur düşüncesiyle Konya'ya dönmesi ve orada dua etmesi istenince geri dönmüştür.⁷¹⁵ Bu iki hadisede birbirine benzer şekilde iki şeyh önce sefere çıkacak orduya katılmak üzere çağrılıyorlar, arkasından seferden men ediliyorlar. Burada padişahın etrafındaki devlet adamlarının tesirinde kalarak hareket ettiğini anlıyoruz. Yine bazı devlet adamlarının şeyhlere padişahlar tarafından gösterilen saygıdan rahatsız olduklarını da çıkarabiliriz. Bu zatların iyi niyetle gazaya katılmak için o zamanın şartlarında o kadar yol katettikten sonra fitne çıkarabilirler bahanesiyle tekrar ikamet ettikleri yere veya sürgüne gönderilmeleri tamamen hasetçi paşaların entrikalarının bir sonucudur.

1.3.21. İkinci Ahmed Dönemi (1691-1695)

Hassas ve hiddetli bir mizaca sahip, şiir ve mûsikiye meraklı, aynı zamanda hattat olan II. Ahmed çevresindekilerin telkinlerine çabuk kapılan, ancak devlet

⁷¹⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 59.

⁷¹¹ Kara, **a.g.e.**, s. 151.

⁷¹² Kara, **a.g.e.**, s. 147.

⁷¹³ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 60.

⁷¹⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 151.

⁷¹⁵ Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 261.

işlerinde reâyânın haklarını da daima ön planda tutan bir padişahı.⁷¹⁶ Halvetiyye tarikatı Şabaniyye kolu Karabaşîyye şubesinin müessisi olup Karabaş Veli olarak meşhur olan Ali Alaeddin Efendi'nin hem oğlu hem de halifesi olan Manevî Mustafa Efendi 1104/1692 yılında II. Ahmed'in rikâb-ı hümâyûnunda nasihatçı olarak görevlendirilmiş ve padişahla birlikte Edirne'ye gitmiş ve burada yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra İstanbul'a dönmüştür.⁷¹⁷

1.3.21.1. Niyâzî-i Mısrî'nin Limni'de Sürgünde İken Vefatı

Niyâzî-i Mısrî II. Ahmed zamanında Avusturya seferi için hareket edecek orduya katılması için davet edilmiş, o da emre uyarak iki yüz kadar müridi ile Bursa dışındaki Yenikaplıca civarında çadır kurmuştur. Fakat onun devlete karşı bir hareket başlatabileceği kuşkusunu sebebiyle çıkan hatt-ı hümâyûnla Bursa'da kalıp hayır dua ile meşgul olması istenmiştir. Niyâzî-i Mısrî bu kararın Kadızâdelilerin tesiri ile alındığını düşünüp sefere katılma hususundaki ısrarını muhtevî bir mektup göndermiştir. Padişah bütün baskılara rağmen ona karşı zor kullanmamıştır. Niyâzî-i Mısrî 1104/1693 senesinde Edirne'ye gelip Selimiye Camii'ni ziyaret etmiş. Halk kendisini görmek için burada toplanınca Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa'nın zorlamasıyla çıkan fermanla Limni Adası'na tekrar sürgüne gönderilmiştir. Orada sürgünde iken 20 Receb 1105/16 Mart 1694 tarihinde Limni'de vefat etmiştir.⁷¹⁸

II. Ahmed'in Niyâzî-i Mısrî'ye zor kullanmaması ancak çevresindeki kişilerin telkinlerine çabuk kapılan kişiliği sebebiyle onu sürgüne göndermesi sûfilere karşı bir duruşu olmadığını gösterirken aynı zamanda Niyâzî-i Mısrî'yi sevmeyen yanındaki devlet adamları ve Mısrî'nin işaret ettiği Kadızâdelilerden çekindiğini de göstermektedir. Bu durum bize Kadızâdelilerin kendileri dışındaki tarikat mensuplarına karşı zaman zaman şiddete kadar varan sert tutumları ve yöneticiler üzerindeki baskıları konusunda bir fikir verebilmektedir.

⁷¹⁶ Mücteba İlgürel, "Ahmed II", **DİA.**, C. II, s. 34.

⁷¹⁷ Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 110, 435.

⁷¹⁸ Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 194.

1.3.22. İkinci Mustafa Dönemi (1695-1703)

İsmail Hakkı Bursevî, Sultan II. Mustafa'nın davetiyle iki defa sancaklarıyla birlikte gazâyâ katılmıştır.⁷¹⁹ Osmanlı ordusunun manevî gücünü takviye amacıyla katıldığı bu gazâlardan ilki 1108/1696'da İkinci Avusturya seferi, ikincisi ise 1110/1698 Üçüncü Avusturya seferidir.⁷²⁰

Şeyh Himmetzade Abdullah Efendiordu şeyhi olarak 1109/1697'de II. Mustafa'nın Avusturya seferine de katılmıştır.⁷²¹

II. Mustafa, La'î Efendi'yi sık sık ziyaret etmiştir. Kendisine bir bina inşa etmek istemişse de şeyh bunu kabul etmemiş, hatta bağlılarının padişahı ziyareti sırasında işleri dolayısıyla kendisinden yardımcı olması isteklerinden huzursuz olup padişaha ziyaretlerini gece yapmasını arzetmiştir. Bunun üzerine padişah haftada iki gece gizlice gelip sohbetini dinlemiştir.⁷²²

1.3.23. Üçüncü Ahmed Dönemi (1703-1730)

Şeyh Ebû'l-Vefâ-i Sa'dî Şam meşayihinden olup 1113/1703 veya 1115/1705'te İstanbul'a gelmiştir. Sadiyye tarikatını İstanbul'a getirmiş ve Vefaiyye şubelerini kurmuştur.⁷²³ III. Ahmed'in sûr-ı hümayunu münasebetiyle yaptığı davet üzerine İstanbul'a geldiği ve o zaman Ayasofya'da müezzin mahfilinin yakınındaki maksurede mukabele icrâ ettiğinden bu hatıra üzerine oradaki direğe ismi asılmıştır.⁷²⁴ Bu bilgiyi aktaran Vassaf kendi zamanında bu levhanın asılı olduğunu bildirmiştir.⁷²⁵

III. Ahmed 1116/1704 senesinde halkın şikâyeti üzerine Bostan Mustafa Çelebi'nin (v. 12 Şevval 1117/27 Ocak 1706) Konya Mevlevihanesi meşihati

⁷¹⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 66-67. Vassaf, İsmail Hakkı dergahını ziyaret ettiğinde yıpranmış halde bulunan bu sancakları gördüğünü belirtir. (Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 67.)

⁷²⁰ Kara, **a.g.e.**, s. 147.

⁷²¹ Şahin, **a.g.m.**, s. 829-830.

⁷²² Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 435.

⁷²³ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 431.

⁷²⁴ Vassâf, **a.g.e.**, c. I, s. 462.

⁷²⁵ Vassâf, **a.g.e.**, c. I, s. 462.

kaldırılarak Kıbrıs'a sürülmüştür. Fakat aynı yılın Ramazan ayında affedilmiş ve Konya'ya gelmiştir.⁷²⁶

Halvetiyye'nin Cerrahiyye kolunun kurucu şeyhi Nureddin Cerrahî'nin İstanbul'da şöhreti artınca III. Ahmed tebdil-i kıyafet edip Cerrah Mehmed Paşa'yı dinlemek için camiye gelir ve kendisine hayran kalır. Ona bir zaviye yapılmasını emreder. Bunun üzerine Karagümrük civarında Kethüda Kadın Camii bitişiğindeki vakıfhane zaviye olarak kendisine tahsis edilir. Padişah zaviyeye bir mihrab ve bir minber yaptırır. Ayrıca kendisine geliri Simkeşhaneden sağlanmak üzere maaş bağlanır.⁷²⁷

İstanbul Koska'da Sekbanbaşı Yakub Ağa Mahallesi'nde kâin Papaszade Mustafa Çelebi Dergâhı meşihatı Sadiyye meşayihinden Şeyh Abdüsselam eş-Şeybânî'ye (v. 1165/1752) padişahın huzurunda sabit olan bir kerameti sebebiyle 1126/1714 senesinde irade-i seniyye ile tevcih olunur.⁷²⁸

Şeyh İsmail Hakkı Bursevî, 1130/1718 senesinde manevî işaretle Bursa'dan Şam'a hicret edip orada üç sene kalır. Şam'da iken Muhyiddin ibn Arabî'nin ruhaniyetinden istifade ettikten sonra İstanbul'a döner. Üç sene de İstanbul'da ikamet eder. O tarihte yeni inşa edilen Ahmediyye Camii vaizliğine tayin edilir ve bulunduğu müddet içinde bu görevde kalır. Bir aralık vahdet-i vücud meselesinden bahsetmesi üzerine Tekirdağ'da ikamete memur edilir. Bir süre sonra tekrar İstanbul'a döner.⁷²⁹

Mahdumları Abdülkadir Efendi ile hacdan dönen Kadiri tarikatından Şeyh İzzeddin Ahmed Efendi, III. Ahmed ve I. Mahmud tarafından 1137/1724 tarihinde davet olunup enfâs-ı kudsiyelerinden istifade olunmuştur.⁷³⁰

Şeyh Hasan Ünsî'ye rağbeti olan Sultan III. Ahmed'in ara sıra dergâhına geldikleri anlatılır.⁷³¹

⁷²⁶ Necdet Yılmaz, **a.g.e.**, s. 260-261.

⁷²⁷ Köse, **a.g.e.**, s. 45-46.

⁷²⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 428.

⁷²⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 67.

⁷³⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 109.

1.3.24. Birinci Mahmud Dönemi (1730-1754)

I. Mahmud'un kılıç kuşanma törenine katılan heyette meşayih de hazır bulunur. Padişah daha sonra mutad üzere Fatih Sultan Mehmed'in türbesini ziyaret edip dua eder.⁷³²

1. Mahmud'un cülusunda Ayasofya vaizi olan Köse Süleyman Efendi 1147 (1734-35)'te Ayasofya-i Kebir şeyhliğinden alınıp memleketi Güzelhisar'a sürülür.⁷³³ Onun yerine Sultanahmed Cuma Vaizi olan Çelebi Efendizade Şeyh Mehmed Efendi atanır. Onun vazifesine Süleymaniye Şeyhi Amasyalı Ali Efendi, onun da vazifesine Sultan Mehmed Cuma Vaizi Himmetzade eş-Şeyh es-Seyyid Abdüssamed Efendi getirilir. Onun vazifesi Eyüb Vaizi Kıbrısî Abdullah Efendi'ye, onun görevi Valide Sultan Camii vaizi Bıçakçılar İmamı eş-Şeyh Abdullah Efendi'ye onun yerine ise Üsküdari Hüdâyî Mahmud Efendi hangâhı mürşidi Celveti Şeyh Yakub Efendi'ye tevcih olunur.⁷³⁴

Halvetiyye meşayihinden Şeyh Abdullah Hilmi Efendi (v. 1167/1754) Çorlulu Ali Paşa'nın sadareti zamanında 1735-36 da saray hocalığına tayin edilir. Sarayda verdiği Buharî dersinin hatim duasına padişah da katılır. Saray hocalığına tayinden sonra başladığı Buharî'ye şerh yazma işini yirmi sekiz senede tamamlar. Otuz ciltten oluşan eseri padişaha takdim ettiğinde bin altın, bir kat libas-ı fâhir ve bir samur kürk hediye alır. Bu eseri Fatih Kütüphanesi'ne koydukları zaman da taltif edilir.⁷³⁵

1151 (1739) yılında Tuna sahilinde bulunan Ada-i kebir'in ikinci kuşatması sırasında düşman her gün birkaç bin adet top atışıyla ehl-i İslâm'ı zora düşürüp sonuç almak istediklerinde her gece Bayramiyye meşayihininden merhum Himmetzade Abdüssamed Efendi'nin damatları ve bu sırada ordu şeyhi olan Abdülhalim Efendi

⁷³¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 42.

⁷³² Faik Reşid Unat, **Abdi Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 45.

⁷³³ Bu olayı anlatan Vakanüvis Subhî bir şeyhin bu gibi hallere düşmesini "Değil kürsiye vaiz, arşa çıksan adam olamazsın" ve Ümmid-i gendüm itme sakın cev-feşân olup/Alemde nîk ü bed kişi hep ekdiğin biçer" mısralarıyla edibane eleştirir. (**Subhî Tarihi**, Mesut Aydınar neşri, s. 228.)

⁷³⁴ **Subhî Tarihi** (Mesut Aydınar neşri), s. 227-229.

⁷³⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 239-240.

de bazı rical ile Peygamber Efendimiz'in muhterem livasının bulunduğu yerde yetmişer bin tevhîd-i şerif kıratıyla Allah'tan nusret istemektedirler.⁷³⁶

1152 (1740) senesinde Kırım ve Bender ve Hotin caniplerindeki Osmanlı askerlerinin takviyesi için çıkılan seferde serdar-ı ekrem otağında "Devlet-i Aliyye'nin güzel adetlerine riayet ve mutlaka Peygamber Efendimiz'in ruhundan istimdad ve istianet kastıyla bir mevlid-i şerif cemiyeti tertip ettirir. Önce ordu şeyhi makama uygun vaaz ederek mecliste hazır bulunanlara halavet bahşeder. Mevlidhanların mevlid-i şerif kıraatlarından sonra tekrar ordu şeyhi zafer için dua ile cemiyeti sona erdirir."⁷³⁷

1740-41 yılında Ayasofya Camii bitişiğinde dört bin cild kitap ihtiva eden bir kütüphane açılır. Kütüphanede her gün kuşluk vaktinde on kişi Buharî-i şerif kıraat eder. Her ayın ilk günü bir hatm-i Buhari yapılır. Burada Çarşamba günü kuşluk vaktinde tefsir, Perşembe günü hadis dersleri yapılır. İlk Buharî hatmi tamamlandığında padişahın da katıldığı merasimin kapanış konuşması ve duası Ayasofya Şeyhi Çelebi Efendi tarafından icrâ edilir.⁷³⁸

1.3.25. Üçüncü Osman Dönemi (1754-1757)

III. Osman Halvetiyye şeyhlerinden Şeyh Seyyid Ahmed Raûfi'nin kemalatına hayrandı. Defalarca kendisini ziyaret etmiştir.⁷³⁹

1.3.26. Üçüncü Mustafa Dönemi (1757-1774)

1765 tarihinde yanan Tophane'deki Kadiriye Dergâhı III. Mustafa tarafından yeniden inşa ettirilmiştir.⁷⁴⁰ Tophane yangınında yanan Galata Mevlevihanesini de yeniden yaptırmıştır.⁷⁴¹

18 Aralık 1766'da Sultanahmet Camii Vaizi Himmetzade es-Seyyid eş-Şeyh Nurullah Efendi vefat eder. Dedesi Bayramiyye tarikatından Şeyh Himmet Efendi,

⁷³⁶ **Subhî Tarihi** (Mesut Aydiner neşri), s. 472.

⁷³⁷ **Subhî Tarihi** (Mesut Aydiner neşri), s. 531.

⁷³⁸ **Subhî Tarihi** (Mesut Aydiner neşri), s. 619-622.

⁷³⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 61.

⁷⁴⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 74.

⁷⁴¹ Öngören, **a.g.m.**, s. 64.

babası ise Şeyh Abdüssamed Efendi'dir. Babasının vefatından sonra Yenibahçe yakınlarında Himmetzade Tekkesi'ne şeyh olur. Daha sonra yavaş yavaş yükselerek Sultan Ahmed Camii vaizliğine atanır.⁷⁴²

III. Mustafa'nın sevip saydığı şeyhlerden biri de Nakşibendi meşayihinden İsa Efendi idi. Padişah tebdil-i kıyafet edip bu şeyhi zaman zaman ziyaretten çok hoşlanırdı.⁷⁴³

1.3.27. Birinci Abdülhamid Dönemi (1774-1789)

I. Abdülhamid Han'ın tarikatların hepsine, özellikle Mevleviyye ve Nakşibendiyye tarikatlarına meyil ve muhabbetleri en üst seviyede idi. Bundan dolayı saltanat zamanlarında Nakşibendiyye şeyhlerinden Galatasaray hocası Geredevî El-Hac Halil Efendi'ye fazlasıyla hürmet ve muhabbetleri vardı. Geredevî Halil Efendivefat ettiğinde teçhiz ve tekfin masraflarını ceyb-i hümayunlarından ödemiş ve tebdil-i kıyafet edip Fatih Camii'nde kılınan cenaze namazında hazır bulunmuşlardı. I. Abdülhamid mübarek gecelerde turuk-ı aliyye şeyhlerini nöbetle saraya davet edip dervişleriyle beraber hankâhlarında ifa olunan ayin-i şerifleri sarayda icrâ ettirmiştir.⁷⁴⁴

Kadem Tekkesi kurucusu Şeyh Muhammed Ziyad'ı (v. 1205/1791) Şam'dan İstanbul'a I. Abdülhamid davet etmiştir. Şeyh Muhammed Ziyad Şam'ın Kadem köyündeki kadem-i şerifin dededen toruna gözcülüğünü yapmaktaydı. O aynı zamanda III. Ahmed'in daveti üzerine Şam'dan İstanbul'a gelen Şeyh Ebü'l-Vefa İbrahim es-Sad'î'nin de halifesi idi. Şeyh Muhammed Ziyad, I. Abdülhamid'in arzusu üzerine kadem-i saadeti bulunduğu köyden alıp başının üzerinde yürüyerek İstanbul'a getirmiştir. Kadem-i saadet o günden beri I. Abdülhamid'in türbesinde bulunmaktadır. Kandillerde ve arefe gibi mübarek günlerde Kadem Dergâhı şeyhi olan zat tarafından açılıp ziyaret ettirilmesi vakıfın şartındandır. Sadrazam Halil Hamid Paşa Şeyh Muhammed Ziyad'a çok muhabbet gösterirdi. Ona tahsis edilen tekkenin olduğu yer kapıcıbaşı konağı idi. Mülk olduğundan Halil Hamid Paşa

⁷⁴² Çeşmî-zâde Mustafa Reşid, **Çeşmî-zâde Tarihi**, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s. 9.

⁷⁴³ Gündüz, **a.g.e.**, s. 166.

⁷⁴⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 78

burasını istimlak ve vakfetti. 1190/1776 tarihinde dergâhı inşa ettirip şeyhi burada insanları irşad için alıkoydu. O zaman Perşembe günleri Babıali tatil edildiğinden sadrazam ve vekiller dergâha gelip Sa'dî tarikatı ayinini seyrederdiler.⁷⁴⁵

XIX. yüzyıla kadar selatin-meşayih ilişkileri çerçevesinde oluşan devlet-tekke ilişkilerini XIX. yüzyılda bu alandaki ilişkileri daha iyi anlamak amacıyla anahatlarıyla tespit ettikten sonra şimdi de XIX. yüzyılda devletin tekkeleri himaye siyasetini, tekke mensuplarının devletle olan dayanışmalarını ve ayrıca bunlardan haklı veya haksız şekilde çeşitli sebeplerle cezalandırılanları ortaya koyacağız.

Bu arada bir hususa dikkat çekmek zorundayız. O da Birinci Abdülhamid'den sonra padişah olan III. Selim'in her iki yüzyılı gören padişah olmasıdır. Her ne kadar o XVIII. yüzyılın sonlarına doğru tahta çıksa da onunla başlayan yenileşme hareketleri daha çok XIX. yüzyılda gerçekleşen ve tekkeleri de ilgilendiren hızlı değişimin habercisi olduğu ve başta II. Mahmud olmak üzere kendisinden sonraki padişahları da etkilediği için onu asıl konumuz olan XIX. yüzyılda devlet-tekke ilişkileri içinde inceleyeceğiz.

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla girerken ağır problemlerle karşı karşıyadır. Batılı büyük devletler ve Rusya Osmanlı karşısında üstünlüğü ele geçirdikleri için devlet beka sorunuyla yüzleşmeye başlamıştır. Bunun üzerine geri kalışın sebepleri sorgulanmış, problemler tespit edilip kötü gidişe çareler bulunmaya çalışılmıştır. Devleti yönetenlerin kafaları karışıktır. Yenilenmenin ve değişimin kaçınılmaz hâle geldiği kanaati günden güne daha çok dillendirilmektedir. Fakat devlet içerisinden ve toplum katmanlarından değişime karşı bir direniş ve mevcudu koruma taraftarları da bulunmaktadır. Devlette yenilgilerin baş sorumlusu haline gelen başta askeriye olmak üzere diğer kurumların ıslahı noktasında arayış başlamıştır artık. Bu ıslahatı başlatan padişah ise III. Selim olmuştur. Tabii ki bu zor zamanlarda tekkeler de tartışmaların hem öznesi hem de tarafı hâlinde bulunmaktadır. XIX. yüzyılda bir yandan diğer devlet kurumlarının ıslahına çalışılırken diğer yandan da devlet-tekke ilişkilerinde köklü değişim kapıdadır. Askeriyedeki köklü değişim tekkelere de sirayet edecek yeni başlangıçlar oluşacaktır. Ayrıca Avrupa devletleri ve Rusya'nın

⁷⁴⁵ Osanzâde Hüseyin Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 462-463.

baskılarına karşı devletin ayakta kalabilmesi bir yandan ıslahata ve diğer yandan da öze dönmeye ihtiyaç vardır. Devlet her ne kadar kendini yenilese de ve yine gayrimüslimleri himayeye soyunan Hristiyan ittifakı güç dengelerinden kaynaklanan rekabet içerisinde olsalar da Osmanlı'ya karşı kritik kırılma anlarında ittifak halinde olabilmektedirler. Onların ittifak noktalarından biri de gayrimüslim tebaa lehinde sürekli reform dayatması olmuştur. Yine Ortadoğu ve Balkanlarda Osmanlı'ya bağlı Müslüman bölgeleri ırkçı düşünceleri kışkırtmak suretiyle Osmanlı merkezi idaresinden ayırma politikası izlemişlerdir. Bunu sağlamak için de devleti zayıf düşürecek bir meşgale olarak Ermeni isyanlarını başlatmışlardır. Oyunu gören ve gerekli tedbirler alan II. Abdülhamid'e karşı Avrupa basınında ve kulislerinde linç kampanyaları başlatılmıştır. İşte tam da bu noktada tekke-devlet ilişkileri daha da sıkışmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. XIX. YÜZYILDA PADİŞAHLARIN ŞEYHLERLE İLİŞKİLERİ, TEKKELERİN HİMAYE EDİLMESİ, ŞEYHLERİN SOSYAL FAALİYETLERİ, TEKKELERE DAİR İDARÎ DÜZENLEMELER, TEKKELERİN TEFTİŞİ VE BAZI TEKKE MENSUPLARININ CEZALANDIRILMASI

Osmanlı'da devlet-tekke ilişkilerini belirleyen temel parametrelere birinci bölümde değinmiştik. Bu ilişkinin devlet açısından iki ana belirleyicisi vardır. Bunlardan ilki şeriata uygun hareket eden ve siyasi otoriteye karşı gaile çıkarmadan temel fonksiyonlarını yerine getiren tekke mensuplarının himayesi, ikincisi ise tasavvufu istismar eden, şeriata uymayan ve siyasi amaçlar güdüp isyanlara karışan tekke mensuplarının tecziyesidir. Öte yandan şariat ve tarikat çizgisinde olduğu halde rağbetin artmasıyla birlikte oluşan çekememezlik veya aşırı kuşkuculuk gibi sebepler yüzünden sürgünle cezalandırılan şeyhlerin de olduğunu bir kere daha belirtmemiz lazımdır. Tekkeler ise kendi ilkeleri çerçevesinde irşad hizmetlerinin yanısıra sosyal faaliyetleriyle topluma ve devlete destek fonksiyonlarını yerine getirmeye devam etmektedirler. Devlet-tekke ilişkileri kuruluştan beri bu minvalde devam etmektedir.

XIX. yüzyılda da iki müessesenin ilişkileri noktasında farklı bir uygulama yoktur. Ancak bu yüzyılda dikkat çeken husus devletin siyasi, mali ve askeri yönden karşı karşıya kaldığı ağır problemlerin üstesinden gelmek adına devlet nizamı ve tekkelerin idaresinde yapılan köklü değişikliklerdir. Konumuz itibarıyla tekkeleri ilgilendiren düzenlemeleri ele alacak olursak yapılmak istenen şeyin bu kurumun ıslah edilerek ilk zamanlardaki fonksiyonelliğine kavuşturulması ve devletle uyum içerisinde çalışmalarının sağlanmaya çalışıldığını görürüz. Bu faaliyetleri arşiv belgeleri ışığında ve yukarıda bahsedilen temel iki yaklaşım düzleminde, yani himaye ve tecziye yönlerinden ele almak devlet-tekke ilişkilerine bütüncül bakmamızı sağlayacaktır. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz ana ilkeye uymayan tekkeler arasında teftiş ve cezalandırma bakımından herhangi bir ayrımcılık yapılmadığı ve bu tavrın eskiden beri uygulanageldiğini görmekteyiz. Yani Osmanlı Devleti

kuruluşundan itibaren amacı doğrultusunda faaliyette bulunan tekkelere her türlü maddi ve manevi desteği verirken bunun dışına çıkanları ise takip etmekten ve çeşitli sebeplerle siyaseten ve hukuken tecziyeden geri durmamıştır. Bu konuya dair birkaç örnek verirse devlete yöneltilen bazı tekkelerin önünü açtı, bazılarını kapattı şeklinde dillendirilen ve özellikle Şeyh Bedreddin'in idamı ve Bektaşiliğin ilgasını öne çıkararak yapılan suçlamalarının yersiz olduğu ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte dönemselsel ve çevresel faktörlerin tesiriyle öne çıkan veya geriye düşen tarikatların bulunduğu ve devletin de menfaatleri gereğince bu doğal durumu kabullenip ona göre siyaset tarzı geliştirdiği söylenebilir. Mesela Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde meşayih ve dervişlere gösterilen ilgiyi istismar edenlerin olabileceği endişesini taşıyan Orhan Gazi'nin Bursa civarına yerleşen ve halk arasında meşhur olan Geyikli Baba adlı dervişi teftiş ettirmiştir.⁷⁴⁶ Ankara bölgesindeki Ahîler 1363'te üzerlerine gelen Murad Hüdavendigâr'a mukavemet göstermeden itaat etmişlerdir.⁷⁴⁷ İbn Kemal gibi ilmindeki şöhreti kadar dervişliğe de müntesip olan zatın, İstanbul'da yaşayan ehlullahtan, ehl-i tarîkten bir hayli zevatı zındıklık töhmetiyle idam ettirdiği söylenmektedir.⁷⁴⁸ Nakşibendi Şeyhi Kerküklü Emin Efendi III. Selim zamanında devlet adamları tarafından muteber olmasından dolayı Vaka-i Selimiyye'de Bursa'ya sürülmüştür.⁷⁴⁹ İstanbul'daki Nakşibendi-Halidi halifeleri II. Mahmud zamanında sürgüne tabi tutulmuşlardır.⁷⁵⁰ Kulekapısı (Galata) Mevlevihanesi Postnişini Galip Dede Efendi'nin müridi Sadrazam Halet Efendi yine II. Mahmud devrinde Konya'ya sürgüne gönderilmiş ve daha sonra idam edilmiştir.⁷⁵¹

Devleti yönetenlerin tekke mensuplarıyla ilgili siyasi yaklaşımında Halidiler örneğinde olduğu gibi güncel siyasi hesaplaşmaların ve Halet Efendi örneğinde olduğu gibi görüş farklılıklarının da öne çıktığını söyleyebiliriz. Halet Efendi'nin yeniliklere karşı olduğu bilinmesine rağmen II. Mahmud'un yakın siyasi ve askeri danışmanı olması ve sonrasında reform yanlısı Galip Paşa'nın etkisiyle azledilip

⁷⁴⁶ **Oruç Beğ Tarihi**, (Necdet Öztürk neşri) s. 17.

⁷⁴⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s. 19.

⁷⁴⁸ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 81.

⁷⁴⁹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 86-87.

⁷⁵⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 87.

⁷⁵¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 367.

öldürtülmesi devlet ricali arasındaki siyasi güç çatışmasının bir sonucu olduğu ileri sürülmüş ve bu çatışmadan yararlanmak isteyen II. Mahmud'un Halet Efendi'nin ortadan kaldırılmasından sonra öne çıkan reform yanlısı Galip Paşa'yı da kalemiyyeden olması sebebiyle Yeniçerilerle hesaplaşamayacağı ve orduyu yönetemeyeceği düşüncesiyle azledip yerine Benderli Selim Mehmed Paşa'yı getirdiği belirtilmiştir.⁷⁵²

Burada şeyhlere verilen cezaların çoğunluğunun nefy/sürgün cezaları olduğunu belirtmemiz gerekir. Şeyhler bazen cezalara karşı sitemlerini hissettirmiş olsalar da başlarına gelen bu durumu da fitnelere sebep olmadan metanet ve tevekkülle karşılamışlar ve gittikleri yerlerde irşada devam etmişlerdir. Tasavvuf düşüncesinde önemli bir yere sahip olduğunu bildiğimiz "lütfunda hoş kahrın da hoş" ilkesiyle karşılamışlardır. Mesela eski zamanlarda sürgün edilen şeyhlerden Niyaz-ı Mısırî'de bu tavrı çok rahat görebilmekteyiz. O bir şiirinde başına gelen olaylara bakışını şöyle ortaya koyar:

*"Cemâli zâhir olsa tîz celâli yakalar anı
Görürsün bir gül açılrsa yanında hâr olur peydâ
Bundandır bir kâmil zuhûr itse bu âlemde
Kimi ikrâr ider anı kimi inkâr olur peydâ
Velî, ârif olan lutfe sevinmez kahra incinmez."*⁷⁵³

Bu örnekleri vermektan maksadımız uzun tarihsel süreçte bazı haksızlıklar varolmakla birlikte karmaşık siyasi şartlar içerisinde devletin tecziyesine her tarikatın maruz kalabildiğini göstermektir. İleride tekkelerin himayesi başlığı altında görüleceği üzere devlet desteği noktasında da tarikatlar arasında ayrımcılık yapılmamış, başlangıçtan itibaren her tarikat bu uygulamadan istifade etmiştir. Burada bir hususun daha altını çizmek gerekir ki tekkeleri ve mensuplarını yeri gelince nüfuzları kullanılan veya yeri gelince gözdağı verilip hadleri bildirilen bir sosyal tabaka olarak konumlandırmak ve uygulanan politikaları reel-politik

⁷⁵² Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1983, C. II, s. 33-35.

⁷⁵³ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 181-182.

gerekçelerle analiz etmek tekkenin Osmanlı Devleti'nde üstlendiği rolü anlamamaktır. Tekkeler ve onları temsil makamında bulunan meşayih sadece siyasi çıkar hesaplarıyla desteklenen ve tecziye edilen edilgen kurumlar ve şahıslar değildirler. Tekkeler ve meşayih Osmanlı Devleti'nin kuruluş düşüncesine yer alan Devlet-i Aliyye/Yüce Devlet ideali çerçevesinde padişahlarla genellikle iyi ilişkiler kuran, devlet-millet bütünlüğünü sağlamada harç vazifesi görürken asıl olarak müntesiplerinin ve sohbet halkalarına katılanların nefis ve gönül terbiyeleriyle meşgul olan etken kurumlar ve şahıslardır. Kısaca tekke kâmil fertlerden oluşan ideal toplum oluşturma hedefinde özdeş ve paydaş saydığı Osmanlı Devleti kurucu liderlerinin ortaya koyup şekillendirdiği gelenek ve kanunlara uyum göstermiş, bu vizyonla hareket ederken bazı hatalar da yapmış, bu hatalar her iki tarafça ıslah edilmeye çalışılmış ve devletin sonuna kadar aralarındaki işbirliği devam etmiştir.

XIX. Yüzyılda devlet kurumları ve tekkelere ilişkin düzenlemeler tekkeler açısından kimi yerde üzücü olaylara ve kırgınlıklara sebep olsa da alınan tedbirlerin zaruri olduğu konusunda vicdanlarda oluşan genel kanaat sebebiyle devlet-tekke dayanışmasının sürmesini engellememiş, aksine devlet ve milletin bölünüp parçalanması projesi olan Batı uydurması "Şark Meselesi"nin bertaraf edilmesi ve devletin ayakta kalması uğrunda dayanışmanın sürmesini sağlamıştır. I. Dünya Savaşı ve ve Kurtuluş Savaşı'nda da devlet-tekke dayanışması bu gaye etrafında yine sürmüştür. Bir kere daha söylememiz gerekirse Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar devlet-tekke birlikteliği ve dayanışması esastır. Bu birliktelik ve dayanışma gereğince başta sultanlar, hanedan mensupları ve devlet ricali tasavvuf ehlini ve onların faaliyet mekânları olan tekkeleri himaye ve ihya etmişlerdir. Tasavvuf ehli de devletin kuruluşu ve bekasını sağlama noktasında üzerlerine düşen vatanî görevlerini yapmanın yanı sıra gerek yukarıda sıraladığımız zümrelerin gerekse halkın ilim ve irfan alanındaki eğitimi için de rehberlik etmişlerdir. Bununla birlikte devlet-tekke ilişkilerinde günümüze kadar uzanan tartışmalara sebep olan bazı vakalar da gerçekleşmiştir. Devlet tarafından çeşitli şekilde cezalandırılan tekke mensupları olduğu gibi kimi tekke mensuplarının da siyasete karışması sebebiyle devlet düzeninin normal işleyişine zarar verdikleri haller de vuku bulmuştur. Bu tür

vakalarda bugünden geriye bakarak haklı haksız değerlendirmesi yapmak yerine meseleyi o günün şartlarına göre tahlil edip değerlendirmek zorunludur.

Birinci bölümde ele aldığımız konulardan yola çıkarak az önce zikrettiğimiz sonuca ulaştık. Bu bölümde XIX. yüzyılda gerçekleşen devlet-tekke ilişkilerini padişahların saltanat yıllarına göre himaye ve tecziye boyutlarıyla arşiv belgeleri ışığında incelediğimizde bu sonucu daha net bir şekilde göreceğiz. Meseleyi bu şekilde ele almamızın sebebi her ne kadar padişahların bu yüzyılda iktidar yetkisini büyük oranda hükümetle paylaşmış olmalarına rağmen yine de devletin en üst karar mercii olmasını göz önünde tutmamızdır. Tekke ile devletin kurduğu ilişkilerde padişahların belirleyici ve hamilik pozisyonu ise daha önceden ortaya çıkarttığımız tarihî geleneğe riayeti önemsemeleri dolayısıyladır. Bununla birlikte padişahların tekkeler ve meşayihle ilişki biçimlerini, bu ilişkilerin seviyesi ve samimiyetini onların kişilik yapılarının yanı sıra gelişen iç ve dış olaylarla da irtibatlı olduğunu gördüğümüzden bu yüzyıldaki padişahları dönemlerine göre ele alırken bu konulara da kısaca değindik.

2.1. ÜÇÜNCÜ SELİM DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1789-1807)

2.1.1. III. Selim'in Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri

III. Selim babasının himayesinde itinalı bir tahsil görmüş, küçük yaşlarda resmi işlerde ve merasimlerde bulunmuştur. Henüz çocuk iken babasının Tophane ve Tersane'de yaptığı denetim gezilerine katılmıştır. Babasının elçileri kabul törenlerinde yanında bulunmuştur. Böylece babasından küçük yaşlarda devraldığı ıslahatçı zihniyet bilinçaltına yerleşmiş, bununla beraber Avrupa'daki köklü değişikliklerin de etkisinden uzak kalmamıştır.⁷⁵⁴

Musikide büyük bir üstad olan, güzel ney çalan ve sanatkârâne besteler yapan ve ayrıca usta bir hattat olan⁷⁵⁵ III. Selim bu sıkıntılı dönemde "İlhâmî" mahlasıyla düşmanla savaşıma azmini dile getiren şiirler yazmış, Kırımî Ahmed Efendi'den musiki dersleri alarak en güzel bestelerini yapmıştır.⁷⁵⁶

III. Selim tahta çıkması münasebetiyle Sadrazam Yusuf Paşa'nın ibkasını, Moskof ve Nemçe kefereleri üzerlerine sefere çıkıp din düşmanlarından intikam almadıkça kılıcını kınına sokmayacağını ifade eden bir hatt-ı hümayun çıkararak⁷⁵⁷ dindar, onurlu, kararlı ve dirayetli bir padişah olacağını sinyali vermiştir. Bundan dolayı amcası I. Abdülhamid Han zamanında Ramazan ayında ders kıraat eden ulemanın defterinin tertibini emretmiştir.⁷⁵⁸ Sultan Mustafa'nın hayırlı işlerinden olmak üzere her sene Ramazan ayında müderrislerden padişahın huzurunda tefsir dersi vermeleri mutad olanların Şeyhülislâm tarafından tertip edilen defter gereğince gelmelerini istemiştir.⁷⁵⁹ Tahta çıktığında Rus ve Avusturya savaşının kötü gidişatını engellemeye çalışmış, hatta bizzat sefere çıkmaya teşebbüs etmiştir.⁷⁶⁰ Fakat onun bu iyi niyeti kötü gidişatı tek başına durdurmaya ve diğer devlet adamlarını motive

⁷⁵⁴ Kemal Beydilli, "Selim III", **DiA.**, C. XXXVI, s. 420.

⁷⁵⁵ **OA.**, C. V. s. 249.

⁷⁵⁶ Beydilli, **a.g.md.**, C. XXXVI, s. 420.

⁷⁵⁷ BOA. C. DH., 74/3669.

⁷⁵⁸ BOA. HAT., 182/8388.

⁷⁵⁹ BOA., HAT., 200/10237.

⁷⁶⁰ Beydilli, **a.g.md.**, C. XXXVI, s. 421.

etmeye yetmemiştir. Çünkü ehliyetli devlet adamı ve kumandanlar bulamamış, istihare ve kura ile yaptığı seçimler seçilenleri de şaşırtmıştır. Düşman karşısında alınan başarısız sonuçlar karşısında camilerde okunan dualar için "para ile yapılan duadan hayır gelmez" diyerek açık görüşlü ve gerçekçiliğini ortaya koymaktan çekinmemiştir. Bütün gücüyle ordunun teçhizine çalışıp Rusya'yı yenmek için herkesi teşvik ettiyse de başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üzere savaştan kaçınan ordunun Osmanlı tarihinde emsali görülmemiş boykotuyla karşı karşıya kalmış ve barışa razı olmak zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler III. Selim'de devletin yenilenmesi gerektiği fikrinin kesinleşmesini sağlamıştır. Ordu dönüş yolundayken layihalar hazırlanması emrini vermiştir. Böylece Rus savaşının bitimi onun dönemini simgeleyen Nizam-ı Cedid'in (1792) başlangıcı oldu. Bundan sonra daha önceki devirlerde de dile getirilen Avrupa'nın kurumlarının örnek alınması fikirleri III. Selim tarafından açıkça ifade edilip uygulamaya kondu.⁷⁶¹

Bu duruma III. Selim'in Batı'ya olan hayranlığından ziyade ruhu gitmiş devlet ricali ve ordu mensuplarının devleti içine düşürdükleri çaresizlikten geldiği anlaşılmaktadır ki zaten devlet adamı bulamama sıkıntısını babasının yaşadığına da bizzat tanıklık etmiştir. Bu bakımdan tek başına kendisinin devleti bu badireden kurtarmadaki gayreti yeterli olmamıştır. Buna rağmen o yılmamış ve devleti yenileme ve insanları buna inandırma siyaseti izlemiştir. Bu meyanda halkın dîni değerlerinin ve ahlakının istenen neticeyi almada faydalı olacağını gördüğünden kurumları yenilerken toplumda da yeni atılımcı bir ruhun oluşmasını sağlayacak çarelere başvurmaktan da geri kalmamıştır. Nitekim 20 Rebûlevvel 1204/8 Aralık 1789 tarihli yayınladığı fermanda zamanındaki Yeniçerideki gayret-i diniye eksikliğine dikkat çekmekte ve orduya alınacak kişilerin harb ve darbe kadir kişilerden olmasını emretmekteydi. Fermanda eski padişahların saltanatları zamanında düşman elinde olan kaleleri alan, fütihat ve gazalar eden Yeniçeri ise övülmekte ve ocaklı kulları ile Yeniçeri dilaverlerinin İslâm dini uğrunda canları ve başlarıyla çalıştıklarının tarih kitaplarından ve ocak ihtiyarlarının bildirmelerinden öğrenildiğine vurgu yapılmaktadır. Nihayet gelinen noktada gayret-i diniye ve cemiyet-i İslâmiye ile alakası olmayan bazı arsızların gönüllü olarak Yeniçeriliğe

⁷⁶¹ Beydilli, a.g.md., C. XXXVI, s. 421.

yazılıp harp meydanında firar ettiklerini belirtiyor ve orduya alınacak Yeniçerilerin eli ayağı tutan harp ve döğüş yeteneği olan efraddan seçilmesini ve din düşmanlarından behemehal intikam alınmasını Rikab-ı Hümayun Sekbanbaşısı İsmail'e ferman buyuruyordu.⁷⁶² Fakat onun bu gayreti orduda bulunmuyordu. Rebülâhir 1204/ Aralık-Ocak 1789 tarihli fermanla firar eden askerler sebebiyle Rusya ve Nemçeliler memleketi istilaya kalkıştıklarından harp ve darbe kadar ne kadar asker varsa orduya gönderilmelerini emrediyordu.⁷⁶³ Bu dîn gayreti onun şahsiyeti konusunda bize önemli bir fikir vermektedir. Ayrıca III. Selim'in bir fermanında geçmiş padişahlar zamanındaki başarıları Allah'ın yardım ve inayeti, peygamberimizin mucizelerinin bereketi ve cümle ehlullahın ruhanî teveccüh ve derunî imdatları ve askerinin din gayretiyle canla başla mücadele etmelerine⁷⁶⁴ bağlamasına bakıldığında onun Allah dostlarına olan hürmetini görürüz. Üstelik III. Selim'in Mevlevî olduğu ve sık sık Galata Mevlevihanesi'ne gittiği,⁷⁶⁵ yine tahta çıktıktan sonra Yenikapı Mevlevihanesi'ni de ziyaret ettiği aktarılmaktadır.⁷⁶⁶

Vakanüvis Mehmed Emin Edib Efendi'nin verdiği bilgiden onun halka karşı merhamet ve şefkatli olduğu ve şeriata son derece saygılı olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶⁷ O, halka merhamette o derece hassastır ki tahta çıktığı günün gecesinde Hasköy'de çıkan yangını söndürmeye bizzat kendileri de katılmıştır.⁷⁶⁸ Halim selim, fevkalade nazik ve terbiyeli olan III. Selim'in fazla merhamet ve şefkati dolayısıyla Kabakçı Mustafa isyanında halkı birbirine kırdırmak istemediği için isyanı Nizam-ı Cedid askeri ile bastırmayıp kendini de tehlikeye atmıştır.⁷⁶⁹ O bu nazik kişiliği yanında aynı zamanda babasının tesiriyle ıslahatçı ve inkılapçı bir ruha da sahipti.⁷⁷⁰ Bu sebeple III. Selim tahta çıkışından itibaren devlet ve toplumun düştüğü ataletten kurtarılması için bazı tedbirler almanın gerekli olduğuna inanmış, bu atalet ve geri kalmışlığın sebepleri arasında ahlâki yozlaşmanın olduğunu görmüş ve bundan

⁷⁶² BOA. C. AS., 24/1095.

⁷⁶³ BOA. C. AS., 88/4061.

⁷⁶⁴ BOA. C. AS., 24/1095.

⁷⁶⁵ Beşir Ayvazoğlu, "III. Selim", OA., C. V, s. 180.

⁷⁶⁶ Sahîh Ahmed Dede, a.g.e., s. 344.

⁷⁶⁷ Çınar, a.g.e., s. 121.

⁷⁶⁸ Çınar, a.g.e., s. 121.

⁷⁶⁹ OA., C. V, s. 249.

⁷⁷⁰ OA., C. V, s. 249.

dolayı münker ve fuhşiyatı nehyetme, rüşveti kaldırma ve dînî emirleri koruma siyaseti izlemeye başlamış, bu cümleden olarak öncelikle haramlığı ayetlerle kesinleşmiş, zulüm ve fesadın oluşmasına ve isyan çıkmasına sebep olan rakı ve şarabın alım satımının yasaklanması, meyhanelerin kapatılması ve içenlere gereken cezaların verilmesi hususunda birçok hatt-ı hümayun çıkartmış ve bunların uygulanması için çok gayret göstermiştir.⁷⁷¹ III. Selim'in devlet kurumlarının ve memurların içine düştüğü atalet sebebiyle duyduğu üzüntüyü ve devleti ayağa kaldırma adına olan gayretini bir hatt-ı hümayunundan açıkça görmekteyiz.⁷⁷²

O aynı zamanda devletin içine düştüğü bu ataletten kurtulabilmesi için memur ve askerlerin uyuşukluktan kurtarılıp gayrete getirilmesinin yanında halkın da idareden karşılanabilecek isteklerine kulak verilmesi ve adam kayırma yapılmadan hak sahiplerinin haklarının verilmesi hususunda, yani mülkün temeli olan adaletin tez zamanda tesisinin gerekli olduğunun farkındadır.⁷⁷³

Son savaşlardaki kayıplar üzerine devlet kendisini her sahada geçen Batı'daki yenilik ve ilerlemeleri tespit edip tatbikinden başka çare olmadığına karar vermişti. Öncelikle dejenere olan müesseseleri ve orduyu ıslah etmek gerekiyordu. En büyük güçlük ise yeniliklerin Hristiyan Batı'dan alınacak olması idi. Medrese'de biraz aydınlanma olmuşsa da Yeniçeri menfaatlerine zarar vereceğini bildiği için yenileşmeye düşmanlık etmekteydi. III. Selim'in emriyle devlet adamları tarafından hazırlanan layihalarda mevcut Kapıkulu ocaklarının Avrupa usûlüne göre talimi ve yeni silahlarla donatılması suretiyle ıslahı fikri ile bunların ıslahının mümkün olmadığı ve bunların yerine Batı tekniği ile mücehhez yeni bir askeri teşkilatın

⁷⁷¹ Çınar, a.g.e., s. 175.

⁷⁷² “Benim vezîrim, Dün Hasköy Kârhânesi'ne vardım. İki miskîn çukadardan gayri kimesne yok. Ma'hûd frenk dahî lisân bilmez ve ne yapacağını bilmez. Üzerinde bir kimesne yok ve meydânda paralanmış toplar yatıyor. Bu nasıl dikkat ve sadâkat ve nezârettir. Böyle devlet maslahatı mı olur? Bir gidişte dahî kârhânenin içini Tophane Kârhânesi gibi göreyim. Yoksa kimesne cevâba kâdir olamaz. Fakîr frenk tercümanı yok ve üzerinde bir kimesne yok. Rençperlik ediyor. Bu hakâretle sâirleri nasıl celb olunur ve Humbarahâne'yi Mehmed Efendi ne zaman tamam edecek? Ve hem kışla ittisâlinde olan meyhâneleri yeri ile kaldırıp başka şey yapılsın. Zîra orada kışlaya karîb meygede olamaz. Tez iktizâ edenlere tenbîh edip şu husûsların üzerinde olasin.” (BOA. HAT., 239/13399.)

⁷⁷³ “Kâimmakâm Paşa, rikâb-ı hümayûnuna verilen arzuhâllere dikkat olunup ihkâk-ı hakk olunacakları kat' edip bir daha vermesin ve bir kimesne hâtırına mürâ'ât için bir hak sahibinin hakkı te'hîr olmasın. Eğer olunur ise huzûr-ı Rabbü'l-âlemînde iki elim yakanızdadır. Olunmadığı hâlde elbet duyurum. Sonra cevâba kâdir olmazsınız.” (BOA. HAT., 181/8236.)

kurulması, bu yapılırken de Yeniçerinin nüve olarak devamı fikri ağırlıklı olarak bulunmaktaydı. III. Selim ikinci görüşü benimseyerek gerekli talimatları vermiştir. Fakat Yeniçeri yeni usûle ayak uyduramadığı için Nizam-ı Cedid'in⁷⁷⁴ getirdiği askeri düzene karşı geliyordu.⁷⁷⁵ Donanma ve tersanede de ıslahat yapıldıktan sonra bir takım idari ve iktisadi tedbirler de devreye sokuldu.⁷⁷⁶

Mevleviyye tarikatı müntesiplerinden III. Selim⁷⁷⁷ tahta çıkışının on dördüncü günü 1203 yılı Zilhiccenin birinci gününde (23 Ağustos 1789) Yenikapı Mevlevihanesi'ne teşrif edip türbe-i saadeti ziyaret ettikten sonra Şeyh Seyyid Ali Dede ile sohbet edip atıyye-i seniyye ihsan etmiştir. Daha sonra usta bir ressam gönderip sikkesi ve yeşil destârının resmini yaptırıp tuğra ile çok yere astırmıştır.⁷⁷⁸ Şeyh Abdülbaki Nasır Dede'nin nota sistemlerini icat etmesini ve birçok şaheseri notaya alarak ebedileştirmesini sağlamıştır. Yenikapı Mevlevihanesi'nde çile dolduran Dede Efendi'nin dehasını sezip huzuruna çağırılmış "Zülfündedir benim baht-ı siyahım" güfteli buselik şarkısını üst üste iki defa okutarak iltifat etmiş ve bir kese altınla ödüllendirmiştir.⁷⁷⁹ 1800 yılında çilesini tamamlayan Dede Efendi haftada iki defa yapılan huzur fasıllarına katılmış, kısa süre sonra padişahın musahibi, ardından da sermüezzini olmuştur. Kabakçı isyanı sonrasında hamisi olan padişahın tahttan indirilmesi ve bir süre sonra şehit edilmesi sonucunda saraydaki görevinden ayrılmıştır.⁷⁸⁰

III. Selim'in Şeyh Galib'e hayranlık duyduğu, saraydan Mevlevihaneye gelip burada bulunan İskender Paşa Kütüphanesi'nde görüşüp sohbet ettikleri, yine III. Selim'in Şeyh Galib'in *Divan*'ını yazdırdığı, tezyin ettirdiği, yalnız cildi ve tezhibine 3000 altın sarfettiği kaydedilir.⁷⁸¹ Galata Mevlevihanesi'ndeki sohbetlerinin oldukça

⁷⁷⁴ Nizam-ı Cedid askeri yeniliklerle birlikte vergi reformunu da içerir. Bu yeni düzenlemeleri muhtevî Mahmud Rauf Efendi'nin hazırlayıp 1798'de İstanbul'da bastırdığı *Tableaux des Nouveaux Reglements de l'Empire Ottoman* kitabı da bunu ispatlamaktadır (bkz.: Hüsrev Hatemi, "Nizâm-ı Cedîd", **OA.**, C. V, s. 198.)

⁷⁷⁵ **OA.**, C. V, s. 195-201.

⁷⁷⁶ **OA.**, C. V. s. 201-202.

⁷⁷⁷ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 64.

⁷⁷⁸ Sahîh Ahmed Dede, **a.g.e.**, s. 344.

⁷⁷⁹ Beşir Ayvazoğlu, "III. Selim", **OA.**, C. V, s. 180.

⁷⁸⁰ Beşir Ayvazoğlu, "Dede Efendi", **OA.**, C. V, s. 252.

⁷⁸¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 160.

uzun olduğu ve ayin-i şerif dinlediği bildirilir.⁷⁸² Padişah onun genç yaşta öldüğünü duyduğunda çok üzölmüş ve "yakın bir dostumu kaybettim" demiştir.⁷⁸³

III. Selim şehzade ve sultanlarının talim ve tedrisini Babialı Divan-ı Hümayun Kalemı'ne memur tayin ettiği Şeyh Seyyid Nuri Efendi'ye (v. 1273/1856) havale etmiştir. Rufaî tarikatının yayılmasına büyük hizmeti olmuştur. Kendisini padişahla tanıştıran Şeyhülislâm Müftüzade Mekkî Efendi'dir. Karasarıklı İbrahim Efendi'nin halifelerinden olan Nuri Efendi'nin, babası Eyüb Sultan Camisi Kürsü Şeyhi Seyyid Osman Efendi, onun da babası Nakşibendi ricalinden Seyyid İbrahim Necati Efendi'dir. Nuri Efendi Divan-ı Hümayun Kalemı'ne yirmi iki sene devam ettikten sonra serhalife olmuştur.⁷⁸⁴

Vakanüvis Mehmed Emin Edib Efendi, 1789 yılı olaylarını aktarıırken III. Selim'in fuhşıyyatı ve haramları önleme konusunda çok gayret sarfetmesinin sebebi olarak o dönemde yaşayan Turhal Şeyhi Mustafa Efendi'nin⁷⁸⁵ gördüğü bir rüyayı da nakleder.⁷⁸⁶ Sultanların ve dolayısıyla III. Selim'in şeyhlerin fikirlerine ve katkılarına çok değer verdiklerini göstermesi bakımından son derece ilginç olan bu rivayete göre, zühd ve takva erbabından Turhal Şeyhi el-Hac Mustafa Efendi dervişlerinin bazı işlerini halletmek için İstanbul'a gelir. Din düşmanlarının istidrac kuvvetini ve Müslüman ordularına vadedilen zaferin zuhur etmemesini tefekkür ederken uykuya dalar. Uykuda Peygamber Efendimiz'i görür. Peygamber Efendimiz'in: "Yarın Şeyhülislâma git, benim bu emrimi tebliğ et! Münkeratın nehyi ve hataların sebeplerinin önlenmesine çalışılsın ve dikkatli olunsun. Ümmetin fakirleri ve güçsüzlerine yüklenen aşırı vergi hafifletilsin. Müminlerin kalplerinden kin, hile ve haset izale edilsin ve onlara gelecek yardımın en büyük sebebi olan ittifak ve ittihada

⁷⁸² Ayvazoğlu, **a.g.md.**, **OA.**, C. V, s. 180.

⁷⁸³ İskender Pala, "Şeyh Galib", **OA.**, C. V, s. 236.

⁷⁸⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 247; Mustafa Tahralı, "Rufaiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 319-320.

⁷⁸⁵ Turhallı Mustafa Efendi (v. 1208/1794) Şam'da Ali el-Murâdî'den hilafet almıştır. Turhal'daki mezarı halk arasında Kesikbaş Türbesi olarak bilinir. Telif eserleri de olan Turhallı Mustafa Efendi'nin meşhur halifeleri vardır. Bunlar; Bor, Hicaz, Kayseri, İstanbul ve Şumnu'da kaldıktan sonra tekrar Bor'da vefatına kadar irşadda bulunan Mar'aşîzâde Ahmed Kuddûsî, Amasya'da halkı irşad eden Gül Baba veya Hicâbî Baba olarak anılan Hicâbî Abdölbâkî Efendi ve Çorum'da irşadda bulunan Pembe Ömer lakaplı Şeyh Mehmed Baba'dır. (bkz.: Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 642.)

⁷⁸⁶ Çınar, **a.g.e.**, s. 175.

riayet edilsin. İnşallahü Teâlâ gaybî fütuhât ve ilâhî nusret müyesser ve din düşmanları kahr ve mahv olur. Ve bu tenbihlerin benim ağzımdan çıktığına tam bir itimat olması için Allah'a yemin et" diye sözü bittiğinde şeyh uyanır. Sabahleyin şeyh şeyhülislâmın huzuruna varıp memur olduğu şekilde yemin ederek emri tebliğ eder. Bu emir şeyhülislâm tarafından padişaha tebliğ edildiğinde padişahın azimetine tam bir kuvvet gelir ve ilme'l-yakîn olan dereceleri hakka'l-yakîne ulaşır. Bu emrin yerine getirilmesi için içtenlikle çalışıp bütün meyhaneleri kapatıp yıktırır. Bazı fahişeleri insanların gelip geçtiği yerlerde astırır ve geri kalanlarını korkuttuktan sonra fetih ve ilâhî yardımın sebeplerinin gelmesi ve her şeyden önemli olan zulüm ve sitemin önlenmesi olduğundan bu konuda da gerekli tedbirlerin alınmasına başlar.⁷⁸⁷

Arşiv belgelerine baktığımızda Vakanüvis Mehmed Emin Edib Efendi'nin bu anlatımını doğrulayan bilgilere ulaşmaktayız. Gerçekten de 1203/1789 yılından itibaren III. Selim toplumu içten içe kemiren ve başlangıcından beri dînî değerlere bağlılığı ve gaza ruhuyla hareket eden devleti güçsüz bırakan haram fiillerin önlenmesi ve yeniden toparlanma ve atılım amacıyla bu temel mesele üzerinde oldukça fazla hassasiyet göstermiş ve yasakların uygulanmasına titizlikle riayet etmiştir. Bu amaçla "*Bunun külliyyen ehl-i İslâm'dan men'î benim matlûbumdur. Ve şer'î men etmiştir. Bunu kapıda söyleyip küllî men'inin bir tedbîrini mülâhaza edip tarafıma bildirsin*"⁷⁸⁸ emriyle Müslümanların içkiden uzak tutulmasına gayret etmiştir. Padişahın bu hassasiyeti üzerine şeriata göre menhiyyat ve münkerin (haramların) nehyine dair önceden ve sonradan sâdır olan hatt-ı hümayun ve emr-i hümayun mûcibince lazım gelenlere hitaben fermanlar çıkarılıp meyhanelerin kapatıldığı, kerhanelerin araştırılıp sahiplerinin cezalandırıldığı, hamamlardan oğlanların tahliyesi ve fahişe kadınların ref'i hususunda gereği gibi dikkat etmeleri için Babıali'de toplantıya çağrılan sekbanbaşı, cebecibaşı ve topçubaşı ağalarla Galata voyvodasının uyarıldığı sadrazam tarafından padişaha bildirilmektedir.⁷⁸⁹ Bu

⁷⁸⁷ Çınar, a.g.e., s. 175-176.

⁷⁸⁸ BOA. HAT., 189/9020.

⁷⁸⁹ BOA. HAT., 195/9720.

konuda gerektiği gibi hareket etmeyip mazeret üreten sadrazamı ise azarlamıştır.⁷⁹⁰ 29 Şevvâl 1205/1 Temmuz 1791 tarihli emr-i şerifde içki yasağı ile ilgili fermana aykırı hareket ettiği anlaşılan Sabık Bostancıbaşı-i Hassa Ebubekir'in azledilip Rodos adasına sürülmesinden bahsedilmektedir.⁷⁹¹ Reayanın kendisine yetecek kadar ürettiği rakı ve şaraptan vergi alınmaması emredilmekte,⁷⁹² ancak her nerede olursa olsun ticaret için ürettiklerinden ise kıyye başına belirli oranlarda zecriye vergisi alınması ve getirilen düzenlemelere uymayan olursa tedibleri emredilmektedir.⁷⁹³ Memurlardan meyhanelere gidenler olursa ilkinde nasihat, ikincisinde maaş kesintisi ve üçüncüsünde ise azille cezalandırılması emredilmiştir.⁷⁹⁴ İçki ve fuhuşla ilgili yasağın Müslümanları uyuşturan bu illetlerden kurtarılmalarına yönelik olduğu açıktı. Bu belgelere baktığımızda Batı ülkeleri karşısında geri kalışın sebebi olarak Müslümanların harama yönelmelerinin olduğuna dair ulema, meşayih ve toplumdaki genel kanaatin padişahda da olduğunu görebilmekteyiz. Bundan dolayı III. Selim bu yasağı devleti yeniden toparlayacak önemli bir tedbir olarak devreye sokmuştur.

III. Selim'in şeyhlerle ilgili gelen taleplerde ihtiyatlı davrandığı görülmektedir. Nitekim III. Selim, sadrazamın meşayih-i Nakşibendiyye'den Turhal Şeyhi Mustafa Efendi lehinde tavassut etmesiyle Turhal Şeyhi Hacı Mustafa Efendi'ye Sivas veya Tokad cizyesi malından yeterli miktarda maaş verilmesini onaylamıştır.⁷⁹⁵ Ancak bu belgeden anlaşıldığına göre muhdes olarak bazı vakıflara bağlanan mukataalar, tımarlar, zeametler ve köylerin vakfiyetinden fek edilip hazinece satılması konusunda daha önceden çıkan III. Selim'in hatt-ı hümayununa atıfta bulunulması ve Turhal Şeyhi Mustafa Efendi'nin tekke fukarası için vakfettiği

⁷⁹⁰ “*Meyhâne maddesini elbet bulup bir sûretin bulup tarafıma bildiresin, uzamasın. Kıl ü kâl ve söze bâ'is olan gevşekliği kendinize 'âdet etmişsiniz. İslâmbol'da iki üç meyhâne kapatıp bir iki avratın hakkından gelmesi için yirmi gün kadar meşveret edip bir nizâm veremiyorsun. Sübhânallah.*” (BOA. HAT., 206/10845.)

⁷⁹¹ BOA. C. BLD., 22/1067.

⁷⁹² BOA. C. BLD., 89/4438.

⁷⁹³ BOA. C. DH., 125/6248.

⁷⁹⁴ BOA. C. DH., 108/5365.

⁷⁹⁵ “*..Şeyh-i mûmâ ileyh sâire makîs olmayıp mazinne-i salâh ve ehlullahdan ve duâsı alınacak bir zât olduğundan tekyesi fukarasının medâr-ı ma'âşları kat'ıyla böyle bir zâtın mahzûnü'l-kalb ve şikestdil olması dahî nâ-münasip ve nâ-revâ olmağla tekye-i merkûme fukarâsının fekk olunan sâlifü'z-zikr medâr-ı ma'âşları olan karyeye bedel Sivas veyâhud Tokat cizyesi malından kadar-ı kifâye ma'âş ta'yini defterdâr efendi kullarına havâle ile tanzîm olunmak sûreti hâtır-ı çâkerâneme gelir...*” BOA. HAT., 210/11288.

tarlasının da bu kapsamda değerlendirilmesi⁷⁹⁶ bütün vakıflarda olduğu gibi tekke vakıflarının da bu türden tedbirlere muhatap olduğunu göstermektedir. Yine bu belgedeki hatt-ı hümayunda padişahın sadrazamın tezkiyesiyle ikna olduğu, bununla birlikte "*lâkin o şeyh için öteden beri iyi işitmem, cürerâ makûlesidirler*" demesine bakılırsa Turhal şeyhi ile ilgili daha önceden bazı kimselerden işittiği olumsuz sözlerden etkilendiği de açıktır. Bu arada muhdes, yani vakfın ilk kuruluşundan sonra vakfa raptedilen çeşitli mülklerin fekkedilip hazinece satılmasındaki amacı vakıflara sağlanan imkânlar ve muafiyetlerden menfaat elde etme ve vergi kaçırma düşüncesine engel olmanın yanı sıra zor durumda olan hazineye irad kaydetmek olarak da düşünebiliriz.

Onun döneminde yaşayan iz bırakan şeyhlerden biri de Mevlana Halid-i Bağdadî'dir. O ilimde zamanının üstadlarından daha ileri bir derecede olması sebebiyle Süleymaniye Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa kendisini bir medreseye müderris olarak görevlendirmek isterse de zühd ve takvasından dolayı görev almaktan kaçınıp "Ben bu makamın ehli değilim" diye teklifi geri çevirmiştir.⁷⁹⁷ Ancak Mevlana Halid'in resmî bir görev almadan ilim ve irfan dengesiyle yürüttüğü irşadı XIX. yüzyılda oldukça etkili olmuştur ki bu konuya Halidilerin sürgünü meselesini incelerken değineceğiz.

Onun döneminde devlet-tekke ilişkileri kapsamında ele alınabilecek bazı önemli olaylar da vuku bulmuştur. Bu yıllarda Kafkasya cephesinde ise Kaynarca Antlaşması ile elde ettiği topraklara kaleler inşa etmeye başlayan Ruslar'a karşı Kafkas kabilelerinin direnişi başladı. Bu direniş sırasında Şeyh Mansur Rus müstahkem mevkillerine saldırıya başlamış ve ağır zayıatlar verdirmişti.⁷⁹⁸

1806'da patlak veren Vehhabî isyanı da III. Selim döneminde başlayan önemli bir başka olaydı. Medine'yi zapteden Abdülaziz bin Suud'un kuvvetleri

⁷⁹⁶ BOA. HAT., 210/11288.

⁷⁹⁷ Çiçek, a.g.e., s. 125.

⁷⁹⁸ OA., C. V, s. 177. Şeyh Mansur'un ortaya çıkışı ve Osmanlı ile ilişkileri her ne kadar III. Selim dönemine denk gelmekte ise de bütünlük olması bakımından Kuzey Kafkasya'da aynı zamanda birer tarikat şeyhi olan imamların önderliğindeki mücadele içinde değerlendirileceğinden Abdülmecid döneminde ele alınacaktır.

buradaki İslâm ileri gelenlerinin türbe ve mezarlarını yerle bir etti. Sadece Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) türbesine dokunmadı. Hutbeden padişahın adını kaldırdı, Vehhabî olmayanlara müşrik gözüyle baktıklarından Kabe'yi ziyaret etmek isteyen Osmanlı hacılarını engelledi. Tehlike dolayısıyla hacıların o sene hac yapmaması için fetva çıktı.⁷⁹⁹ Hatta Abdülaziz bin Suud'un gönderdiği mektupta III. Selim'i Vehhabî olmaya davet ettiği belirtilir.⁸⁰⁰ Onun Müslümanların hacdan dönmesinin ardından Mekke'yi istila ederek Harem-i Şerîf ve Makam-ı İbrahim'den başka ziyaretgâh olan yerleri tahrip etmesi ve Medine'yi muhasara etmesi⁸⁰¹ bu yerlerin ziyaretine önem veren ve İslâm büyüklerine hürmette kusur etmeyen tasavvufî İslâm anlayışıyla yoğrulmuş Osmanlı hanedanında ve toplumunda büyük tepkiler görmesine de yol açtı. Öyle ki III. Selim'in Halep valisi Vezir İbrahim Paşa'ya hitaben sâdır olan evâili-i Cemâziyelevvel 1218/19-28 Ağustos 1803 tarihli emr-i şerifinde Haricî olarak tavsif edilen Abdülaziz bin Suud'un defedilmesi işinin başka bir hizmetle kıyaslanamayacağı belirtiliyor ve bu işin "*...İki cihan güneşi ulu Peygamberimiz Efendimiz sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin hizmeti olmağla bu emr-i ehemmi kâffe-i mühimme takdîm...*"⁸⁰² ifadesinden de anlaşılacağı üzere en birinci mesele olarak devletin gündemine alındığı ortaya konuluyor.

2.1.2. III. Selim Döneminde Tekkeler ve Şeyhlerin Himayesi

2.1.2.1. III. Selim Döneminde Tekkelerin İnşası, Tamiri ve Tefrişi

Osmanlı Arşivi'nde tekkelerle ilgili XIX. yüzyıla ait belgelere baktığımızda en çok dikkat çekenler arasında bunların inşa, tamir ve tefrişleriyle ilgili olanlar gelir. Bu durum XIX. yüzyıl öncesi için de geçerlidir. Bu konuda arşiv defter serileri de önemli bir bilgi kaynağıdır.⁸⁰³ Bu defterlerde inşa ve tamir bilgilerinin dışında tekke ve zaviyelere yapılan erzak, levazımat ve tamir masraflarının, aylık tahsisatlarının, tekkelerin emlak ve arazi kayıtlarının, tekkelerin varidatının, tekkelerin isimleri ve buldukları yerlerin isimlerinin, tekkelerde

⁷⁹⁹ BOA., HAT., 113/4532.

⁸⁰⁰ OA., C. V, s. 234.

⁸⁰¹ BOA. C. DH., 28/1369; C. DH., 55/2718.

⁸⁰² BOA. C. DH., 55/2718.

⁸⁰³ Bu defterlerde tekke inşa ve tamirlerinin haricinde

görevli meşayih ve vazifelilerin isimleri ve maaşlarının, tekkelerle ilgili yapılan tahrirat, takrirat, arzuhal, berat ve ilam gibi bazı yazışmaların, tekke vakıflarının mahsulat ve ihracat kayıtlarının, Muharremiyye, Ramazaniyye, cülusiyye adıyla yapılan yardımların, yakacak ve aydınlanma tahsisatlarının, mahlulat, ferağat ve intikalat kayıtlarının, kira gelirlerinin ve cihetlere ait tevcihat kayıtlarının tutulduğunu görüyoruz.⁸⁰⁴

Bu konular hakkında devlet kurumları ile tekke mensupları arasındaki yazışmaları gösteren muhtelif fonlardaki belgeler de tasavvuf tarihi araştırmaları açısından hazine niteliğindedir. Bu yazışmalara dair aşağıda vereceğimiz birkaç örnek belge tekkelerin imar ve ihyası konusundaki hassasiyetin çok eski zamanlara uzandığını anlamaya yardımcı olacaktır. Mesela 6 Şevvâl 979/30 Ekim 1571 tarihli Edirne kadısına gönderilen hükümden anlıyoruz ki Edirne'de Gülbaba Zaviyesi'ne mutasarrıf İbrahim Dede vazifesinin verilmediğini, zaviyenin harap hale düştüğü ve tamire muhtaç yerleri olduğunu, ulufesini kendi masrafına sarf etmeyip zaviyenin bazı yerlerinin tamirine tahsisi için hüküm istemekte, bunun üzerine çıkan hükümden zaviyenin tamire ihtiyacı varsa mürtezikanın ulufelerinin rakabe ettirilip tamire sarfolunması istenmektedir.⁸⁰⁵ Yine Şeyh Nasuh'un Şam'da Sultan Süleyman Han tarafından yaptırılan cami, medrese, imaret ve kervansaray vakfının fazlası müsait olduğu vakit bir zaviye inşasının vakfın şartından olduğunu, medrese yakınındaki kargir hücrelerin zaviye olmağa uygun olmadığını ve kesme taştan dört duvarı bitmiş bir vaziyette inşası yarım kalmış Yeniçeri kışlasının vakfa ilhak olunup zaviye haline çevrilmesini istemesi üzerine söz konusu binanın tamamlanması ve zaviye haline konmasına dair Şam beylerbeyi ve kadısına 25 Receb 984/17 Ekim 1576 tarihli hüküm çıkarılmıştır.⁸⁰⁶ Zigetvar'da Kanûnî Sultan Süleyman'ın cesedinin emaneten defnedildiği mahalde türbe, hankah ve cami-i şerif inşa edildiğini ve bunların korunması için yapılan palankaya elli nefer asker yerleştirildiğini 7 Zilkade 984/26

⁸⁰⁴ BOA. Ev. d ve EV. HMH, d. fonlarında hicrî 1050-1327 tarihleri aralığında kayıtlı yüzden fazla defterin arşiv kataloğ numaralarına Osmanlı Arşivi'nde "tekke", "zâviye" kelimeleri ile yapılacak aramalarda rahatlıkla ulaşılmaktadır. Yine hicrî 830-1328 tarihleri arasındaki benzer defterlere MAD. d. kataloğlarından da ulaşmak kolaydır. Bu defterlerin indeksli transkripsiyonlarının yapılması tasavvuf tarihi açısından önemli bilgilere erişmemizi sağlayacaktır.

⁸⁰⁵ BOA. A. DVN. SMHD.d., 10/221.

⁸⁰⁶ BOA. A. DVN. SMHD.d., 28/459.

Ocak 1577⁸⁰⁷ ve 27 Zilhicce 985/7 Mart 1578 tarihli⁸⁰⁸ hükümlerden öğreniyoruz. Son iki örnekte görüldüğü üzere tekkeler Osmanlı'da eski bir siyaset gereği hassas yerlerin korunması için de inşa edilmişlerdir. Bu tekke sayesinde müntesiplerin oraya devamları ve o yeri vatan edinmeleri sağlanmış olmaktadır. Tekkelerin irşad ve zikir faaliyetleri dışındaki önemli fonksiyonlarına daha önceden değinmiştik. İşte bundan dolayı Osmanlı'da tekkelerin gerek inşasına gerekse tamirine çok önem verilmiştir.

Tekke inşası ve tamiri ile ilgili bu hassasiyet XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Şimdi III. Selim'in bu siyaseti devam ettirme sadedindeki hizmetlerini arşiv belgelerinden örnekleme metoduyla incelemeye geçebiliriz. Bu ve bundan sonra aynı başlıklar altında inceleyeceğimiz belgeleri seçerken mümkün mertebe tarikat ve bölge çeşitliliğine riayet edilmiş, belgede bahsedilen konunun günümüzde de ilgi çekici olmasına özen gösterilmiş ve yapılan hizmette usûl açısından fikir verebilecek belgeler seçilmeye gayret edilmiştir. Bunların yanında kronolojik bir sıra takip edilmek suretiyle devlet-tekke ilişkilerindeki süreklilik içerisindeki değişimlerin de görülebilmesi sağlanarak genel bir kanaat oluşması amaçlanmıştır. Burada belgeler dışında da bu konuda diğer kaynaklardan da destekleyici türde bilgi edinmek mümkündür. Bu kaynaklardaki bilgilere göre mesela uzun zamandan beri tamir görmediği için harabe haline gelen Galata Mevlevihanesi 1792 yılının yedinci ayında padişah tarafından yeniden yaptırılmıştır. III. Selim bu vesileyle Mevlana Celaleddin-i Rumî'ye hüsn-i itikadı olduğunu beyan edip Mevlevi dervişlerinin kalplerini ihya etmiştir.⁸⁰⁹ III. Selim tarafından tamir ettirilen Yenikapı Mevlevihanesi'nde 22 Muharrem 1219/3 Mayıs 1804'te mukabele-i şerife başlamıştır.⁸¹⁰ Mustafa İzzî Efendi'nin kurduğu Hasırizade Tekkesi III. Selim zamanında genişletilerek yenilenmiştir.⁸¹¹ 7 Muharrem 1219/18 Nisan 1804'te Galata Hankahı'nın tamirine başlanmış ve Mesnevi şarihi Şerif İsmail Efendi'nin türbesi tamir edilmiştir.⁸¹²

⁸⁰⁷ BOA. A. DVN. SMHD.d., 29/270.

⁸⁰⁸ BOA. A. DVN. SMHD.d., 33/697.

⁸⁰⁹ Çınar, **a.g.e.**, s. 340.

⁸¹⁰ **Defter-i Dervîşân** (Bayram Ali Kaya ve Sezai Küçük neşri), C. I, 22a, s. 97.

⁸¹¹ Hür Mahmut Yücer, "Sa'diyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 246.

⁸¹² **Defter-i Dervîşân** (Bayram Ali Kaya ve Sezai Küçük neşri), C. I, 22a, s. 97.

Üçüncü Selim dönemine ait tekke ve türbelerin tamirleriyle ilgili belgelerin tamamından bahsetmek imkânsız olduğu için bazı ilginç örnekler üzerinden bilgi verilecektir. Mesela 12 Rebûlevvel 1204/30 Zilkade 1789 tarihli belgeye göre Çorum ahali meclis-i şer‘a, yani kadıya gidip kazaya bağlı Hacı Bey köyünde Şeyh Hamza isminde bir azizin medfun ve tapuda kayıtlı olduğunu, ancak mezardan bir eser kalmadığını, çevrede yerini bilen kişi de olmaması dolayısıyla defin yeri bilinmiyor iken Derviş Hızır adlı birinin rüyasında Şeyh Hamza'yı gördüğü, onun da benim kabrimi çıkart diye olduğu yeri gösterdiği, Derviş Hızır'ın gösterilen yeri kazınca cesedin zuhur ettiği belirtilmekte ve halkın da olaya şahitlik etmesi üzerine bir merkad ve bir tekke inşa edildiğini ve oradaki kandillerin yakılması amacıyla zeytinyağı ve balmumu tahsis edildiğini öğreniyoruz.⁸¹³ Bu belgeden Çorum'da halkın Şeyh Hamza'ya çok önem verdiğini anlıyoruz. Devlet de halkın eskiden beri velilere olan hürmeti gereğince onların talebini yerine getirmektedir. Böylece devlet ve milletin ortak değerlere saygıda bütünleşmesi pekişmektedir.

III. Selim'in Mevleviliğe olan muhabbetinden bahsetmiştik. Bu sebeple onun döneminde mevlevihanelerin tamir ve bakımında daha bir özen gösterildiği görülmektedir. 1205/1790-91 tarihli hatta III. Selim'in emriyle inşa ve imaline başlanan Hz. Mevlana'nın türbesi ve sair türbelerde olan çelebilerin sandukalarına ait pûşidelerin (örtülerin) bitmek üzere olması dolayısıyla yeni pûşidelerin Mevlana hazretlerine saygı gereğince mahalline Haremeyn-i Şerifeyn hademelerinden bir adamla gönderilmesi ve eskilerinin hazinede saklanması emredilmektedir.⁸¹⁴

8 Zilhicce 1219/10 Mart 1805 tarihli belgeye göre Gelibolu'da medfun Ağazade Mehmed Efendi'nin Gelibolu'da yaptırdığı ve Ali İzzet Efendi'nin postnişinliğini yaptığı mevlevihanenin tamire muhtaç yerlerinin inşa masrafı hazineden verilmek şartıyla Gelibolu ayanı Kalyoncuzade Mustafa Efendi marifetiyle tamir ve yenilenmesi hakkında irade-i seniyye çıktığı anlaşılmaktadır.⁸¹⁵

⁸¹³ BOA. C. EV., 21/1003. Şeyh Hamza Türbesi'nin bulunduğu köyün ismi bir başka belgede Çorum kazasına bağlı Hacı Bey Ağacı olarak geçmektedir. (bkz.: BOA. C. EV., 280/14279.)

⁸¹⁴ BOA. HAT., 1410/57278.

⁸¹⁵ BOA. C. EV., 15/734.

Yine bu dönemde önemli tamirlerden biri de Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin validesinin Larende'deki (Karaman) türbesiyle orada bulunan mevlevihanenin tamiridir.⁸¹⁶ 29 Zilhicce 1217/22 Nisan 1803 tarihli hükme göre III. Selim, Mevlana Celaleddin'in Larende'de medfun validesinin türbesiyle tekkesinin tamire muhtaç yerlerinin kanuna uygun olarak ve mimari esaslara riayet edilerek keşfinin yapılmasına dair Larende kadısına ve tamir için tayin edilen hassa mimarlarından Mehmed Emin halifeye emir vermiştir.⁸¹⁷ 1 Rebûlâhir 1218/21 Temmuz 1803 tarihli keşif defterine göre Mevlana Celaleddin'in annesinin türbe ve tekkesinin tamiriyle görevli Mehmed Emin, yanında Konya Mevlevihanesi postnişini çelebi efendi ve bu işten anlayanlarla birlikte keşif yapmış ve yapılacak işleri sıralayıp masrafları göstermiştir. Yapılacak işler arasında çelebi efendinin türbe evkafından fukaraya mahsus hamamın da tamir edilmesini istediği bildiriliyor.⁸¹⁸ 11 Zilkade 1219/11 Şubat 1805 tarihli belgede ise bu tamirin masraflarının İçel sancağı avarızından ve Aksaray Selendi mukataasından karşılanması ve toplam harcama ile ilgili bilgi mevcuttur.⁸¹⁹ 27 Zilhicce 1218/8 Nisan 1804 tarihli belgeye göre zamanın geçmesiyle harap hale düşen Beşiktaş Mevlevihanesi'ne mutfak ilavesiyle yeniden inşası da III. Selim'in emriyle yapılmıştır.⁸²⁰

Bu dönemde yapılan en dikkat çekici tamirlerden biri de Hacı Bektaş-ı Veli'nin türbe, camii ve tekkesinin tamiridir. 1217/1802-1803 tarihli belgeden öğrendiğimize göre, Kırşehir'in Karahöyük köyünde bulunan Hacı Bektaş-ı Veli'nin türbesi, camii ve hankahı zamanın geçmesiyle harap hale gelmiş, hankahta postnişin olan Abdülatif Efendi tamir için dilekçe vermiştir. Bunun üzerine çıkan fermanla hususi mimar halifesi tamire muhtaç olan yerlerin muayene ve keşfini yapmıştır. Keşif defterinin gelmesinden başka sadrazam da orduyla çıktığı seferde gerekli incelemeleri yapmıştır. Fakat sefer gailisi sebebiyle tamir işi tehir olmuştur. Ancak tamir işi bir kere daha istirham olunca yeniden çoğu yerleri ahşap olmak üzere

⁸¹⁶ XIV. yüzyılda kurulan, Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin annesiyle ağabeyinin medfun bulunduğu ve tarihte Kalemîye Zaviyesi, Ağa Tekkesi (Ak Tekke), Mader-i Mevlana (Valide Sultan) Türbe ve Camii gibi çeşitli adlarla anılan Karaman (Larende) Mevlevihanesi hakkında bkz. Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Karaman Mevlevihânesi", *DİA.*, C.XXIV, s. 447-448.

⁸¹⁷ BOA. C. EV., 127/6333.

⁸¹⁸ BOA. C. EV., 236/11763.

⁸¹⁹ BOA. C. EV., 326/16558.

⁸²⁰ BOA. AE.SSLM.III., 1/22.

binaların tamiri hassa mimarbaşına havale edilmiştir. Önceki keşfi yapan mimar halifesi ile yapılan görüşmeden sonra işin dokuz bin beş yüz elli kuruşa çıkacağı hesaplanarak defteri padişaha takdim kılınmıştır. Sadrazam arz tezkiresinde ordunun muzafferiyetle dönmesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Hz. Mevlana ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin himmet ve dualarının bulunduğunu belirterek bu tamire izin verilmesinin onların ruhaniyetlerinden feyizlenmeye kuvvetli bir vesile olacağı, ayrıca bu hususun Yeniçeri ocağının dahî memnuniyetini celbedeceğini belirtmiştir. Bunun üzerine çıkan "*yapılsun*" hatt-ı hümayunuyla tamirin yapılması padişah III. Selim tarafından emredilmiştir.⁸²¹ Sadrazamın arz tezkiresinde "*Ordû-yı hümayûnun mansûren ve muzafferen 'avdeti müyesser ve rû-nümâ olub ma'ahâzâ Devlet-i 'Aliyye-i ebediyyü'd-devâmları ibtidâ-yı neş'e vü zuhûrunda Hazret-i Mevlana ve Hacı BektâşVelî kuddise sirruhümânın yed-i müeyyed-i himmet ve duâ-yı bâhiri'l-bereketleri ile esâs-efken olduğuna mebnî...*"⁸²² ifadeleriyle sunduğu gerekçelerden tezimizin giriş kısmında da gösterdiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda adı geçen zirve şeyhlerin şahsiyetinde tekkelerin kurucu unsur olarak bulunduğunu anlıyoruz. Gerek Mevlana Celaleddin-i Rumî olsun gerekse Hacı Bektaş-ı Veli olsun Osmanlı Devleti'nde hep saygı duyulan veliler olmuştur. Padişahların ve devlet ricalinin onların anlayışı doğrultusunda kurdukları devletin devamında da onların ruhaniyetlerinden istimdadda bulunmaları bir gelenektir. III. Selim'in Hacı Bektaş-ı Veli'nin tekkesi ile Mevlana'nın annesinin türbe ve tekkesini tamir ettirmesi bu hassasiyetinin bir numunesidir.

29 Zilhicce 1220/18 Şubat 1806 tarihli belgede Bektaşî tarikatından Hacı Melek, Şumnu kazasında postnişin olduğu Hafız Baba Tekkesi'ne bir cami, medrese odaları, çeşme ve havuz inşa edilmesi hususundaki irade-i seniyye gereğince medrese odalarında kalan dervişlerin inaçlarını tashih ve öğretmek için her gün camide ders vermek ve dersin sonunda padişahın ömrünün uzun olmasına dua etmek üzere bir müderris ve farz namazların edası için bir imam tayininin gerekli olduğunu açıklayarak münasip mukataa ve cizye mallarına zamla yeterli miktarda vazife tayin edilmesini talep etmiştir. Sadrazam bunun dervişlerin gönlünü celbedecek etkili bir iş

⁸²¹ BOA. HAT., 120/4900.

⁸²² BOA. HAT., 120/4900.

olduğunu ve Hacı Melek'in Balkan ağalarının saygı duyduğu bir zat olması dolayısıyla isteğinin yerine getirilmesiyle taltifinin ağaların da gönüllerinin alınmasını gerekli kılacağından işin düzenlenmesini arz etmektedir. Padişah da "*Benim vezirim. Münâsip vazife ta 'yîn edesin*" diyerek bu isteği onaylamıştır.⁸²³

Bu belgelerde de görüldüğü üzere III. Selim zamanında mevlevihaneler ve Bektâşi tekkelerindeki inşa ve tamir işlerinin yanı sıra diğer tarikatlara ait ihtiyaç duyulan tekkelerin de inşa, tamir ve tefriş işleri yapılmıştır. Mesela 25 Şaban 1217/21 Aralık 1802 tarihli hükümlerle Medine'deki Nakşibendi Tekkesi'nin tamiri emredilmiştir.⁸²⁴ Bu belgede Medine'deki Nakşibendi hankahının öteden beri Özbek ve Buhara taraflarından gelip giden ve burada tek başına kalan süluk ehlinin meskeni olduğu belirtilmekte, hankahın bir akçe geliri ve herhangi bir vazifesi olmadığından zamanın geçmesiyle harap hale düştüğü ve kalmaya elverişli olmadığından tamiri ve fukaranın ihtiyacına yetecek vazifetevcihi istenmektedir.⁸²⁵ Bu isteği ortaklaşa Medine kadısı ile şeyhülharem ağası yapmıştır. İsteği uygun gören III. Selim "*Hankâh-ı şerîf-i mezkûrun bi 'l-muâyene keşf ve muâyene ve ne mikdâr masârif ile ta 'mîri mümkün ise defteri irsâl olunmak üzere Şam vâlisine ve Medîne-i Münevvere kadısına ve şeyhülharem ağaya hitâben hüküm yazılsın*"⁸²⁶ diye emretmiştir.

15 Safer 1211/20 Ağustos 1796 tarihli belge bize Üsküdar'daki Miskinler Tekkesi'ne akan suyun yollarının bozulması ve son derece zaruret içinde olmaları dolayısıyla devlet hazinesinden su nazırı marifetiyle 3000 kuruş maktu bedelle bazı kısımlarının tamir ve bazı kısımlarının ise yeniden yapılarak tekkeye mutad üzere leziz su akıtılmasının III. Selim tarafından emredildiğini göstermektedir.⁸²⁷

2.1.2.2. III. Selim Döneminde Tekkelerin İhtiyaçlarının Karşılanması ve Şeyhlere Yapılan Ödemeler

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan itibaren tekkelerin ve türbelerin inşası, tamiri, tezyini ve tefriş dışında buralarda kalanların gıda, yakacak ve aydınlatma

⁸²³ BOA. HAT., 223/12435.

⁸²⁴ BOA. C. EV., 536/27067.

⁸²⁵ BOA. C. EV., 536/27067.

⁸²⁶ BOA. C. EV., 536/27067.

⁸²⁷ BOA. C. BLD., 99/4940.

türünden bazı zaruri ihtiyaçlarının giderilmesine de imkânlar ölçüsünde yardımcı olunurdu. Yine tekkenin sorumlusu olan şeyhlere maaş ve atıyye ödemeleri yapılırdı. III. Selim dönemine ait arşiv belgelerinde bu tür yardımlara ve ödemelere dair çok miktarda kayıtlara rastlanmaktadır. Belge örneklerine baktığımızda bu yardımların bir dizi muameleden sonra gerçekleştiği görülmektedir. İlgili makama sunulan dilekçe üzerine yardım tahsisat yöntemiyle kaynağı belirli ve düzenli olarak resmî kurumlar ve görevliler marifetiyle yapılmakta ve padişah tarafından verilen beratla kesinleştirilmekteydi. Padişahlar değiştiğinde cülus-ı hümayun vukubulduğunda veya vazifemahlul kaldığında umumen beratlar yenilenmekteydi.

Şimdi bu zaruri ihtiyaçların giderilme usûlünü belgeler ışığında bazı örneklerle açıklayacağız: 28 Ramazan 1203/22 Haziran 1789 tarihli berat sureti Edirne'nin Hadım Timurtaş⁸²⁸ Mahallesi'ndeki Hacı İsmail Ağa Sadiyye Zaviyesi'ne tahsis edilen günlük iki kıyye pirincin Filibe Mukataası'ndan alınmasına dairdir.⁸²⁹ Cülus sebebiyle yenilenen bu beratta eskisi gibi aynı tahsisatın yapıldığı bildirilmektedir. Dolayısıyla padişah değişimde eskiden gelen hakedişler geçerliliğini sürdürmüş olmaktadır. 24 Rebûlâhir 1211/27 Ekim 1796 tarihli Edirne Kadısı Kadızade Lütfullah Efendi'nin mührü bulunan mazbatadan öğrendiğimize göre de Hacı İsmail Ağa Zaviyesi Şeyhi Mehmed Sadî Efendi elindeki bu berat suretiyle meclis-i şer'îde, yani şer'î mahkemede zaviyesi fukarası için tahsis olunan 1210/1795 yılına ait bir senelik pirinci ahz ve kabz ettim diye ifade vermiş ve bunun üzerine ilam düzenlenmiştir. Mazbatada şahitler olarak Derviş Mehmed, Derviş Ahmed ve

⁸²⁸ Belgesinde Timurtaş olarak geçen bu kelime Osmanlı Arşivi kataloğunda Demirtaş olarak çevrilmiştir. Diğer tarihi kayıtlarda da Hadım Timurtaş şeklinde geçmektedir. (bkz.: Ahmed Bâdî Efendi, **Riyâz-ı Belde-i Edirne (20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi)**, Haz. Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2014, C.II/II, s. 1573.)

⁸²⁹Söz konusu tahsisata ait berat : “İşbu bin iki yüz üç senesi Receb-i şerifinin on birinci günü taht-ı aliyy-baht-ı Osmânî üzere cülus-ı hümayûn-ı meymenet-makrûnum vâki’ olup umûmen tecdîd-i berât olunmak fermânım olmağın Edirne'de Hadım Demirtaş Mahallesi'nde vâki’ müteveffâ el-Hâc İsmâil Ağa Zâviye-i Sa'diyye fukarâsına Filibe Nezâreti Mukâta'ası mâlından almak üzere ta'yîn olunan yevmi iki vukiyye erz uhdesinde olan işbu râfi' -i tevkî-i refi' i'ş-şân-ı hâkânî zâviye-i merkûme şeyhi eş-Şeyh Mehmed Sa'dî zide salâhuhû yedinde olan atîk berâtı ordû-yı hümayûnuma getirip tecdîdin ricâ etmeğın hakkında mezîd inâyet-i pâdişâhânem vücûda getirip atîk berâtı mücebince sene-i mezkûr Ramazânın yirmi ikinci gününden müceddeden bu berât-ı hümayûnu verdim ve buyurdum ki mûmâ ileyh eş-Şeyh Mehmed Sa'dî zide salâhuhû varıp üslûb-ı sâbık üzere zâviye-i mezkûr-ı Sa'diyye fukarâsıçün ta'yîn olunan yevmi iki vukiyye Filebe Nezâreti Mukâta'ası malından nâzır olanlar yedinden alıp sarf eyleye şöyle bileler 'alâmet-i şerîfe itimâd kılalar. Tahrîren fi'l-yevmi's-sâmin ve işrîn Ramazan sene selase mieteyn ve elf.” (BOA. C.EV., 470/23764.)

Derviş Osman'ın isimleri yazılıdır.⁸³⁰ Görüldüğü üzere bütün resmi işlemler belgelendirilmiştir.

12 Safer 1204/1 Kasım 1789 tarihli belgede İzmit'te Bayramiyye'den Hacı Mahmud Tekkesi'ne Filibe Mukataası malından günlük bir şinik pirinç tahsisi istenmektedir.⁸³¹ 2 Receb 1205/7 Mart 1791 tarihli belgeye göre Bektaşî şeyhlerinden Melek Mustafa Efendi'nin "*Hâdimü'l-fukara Melek Mustafa*" mühürlü kaimesi üzerine Şumnu ve Yenipazar civarında Kozluca Tekkesi diye bilinen Musa Baba, Şumnu'da Hafız Baba ve Hezargrad kazasında Divaneorman (Deliorman) nahiyesinde Demir Baba tekkeleri fukara ve dervişlerin toplanma ve misafirlerin konaklama yeri olması sebebiyle gelip gidenlerle fukara ve dervişlerin yedirilmesi için Filibe mukataası malından pirinç tahsisiyle alakalıdır.⁸³² 17 Cemâziyeâhir 1206/11 Şubat 1792 tarihli buyuruldu ile Bektaşîyye'den Kelleci Bali, Seyyid Ali Horasanî Balım Dede ve Sarı Sûfî Hüseyin Baba zaviyeleri ile Kasımpaşa Mevlevihanesi ve Tophane Kadrihanesi'ne kalyonlar fırınından her gün yeterli miktarda ekmek verilmesi emredilmektedir.⁸³³ Burada Üsküdar'daki Seyyid Ali Horasanî Balım Dede Zaviyesi için kalyonlar fırınından fukara için ekmek talep eden ve kendisini "*Cân-ı vekîl-i Hazret-i Hacı Bektâş Velî kuddise sırruhu'l-azîz'in hidmet-i 'aliyyelerinde mukîm*" diye tavsif eden zaviyedarın isminin Ömer Baba⁸³⁴ olması çok ilginçtir. Bu da Osmanlı Bektaşîleri arasında Ömer ismine karşı bir antipati olmadığına yorumlanabilir.

18 Ramazan 1206/10 Mayıs 1792 tarihli belgede Bursa Yenişehir'de Cami-yi Kebir yakınında bulunan Yeni Tekke'nin Şeyhi İbrahim Efendi fukara ve dervişlerin geçimleri için Filibe Nezareti Mukataası'nın ocaklık pirincinden tahsis edilen günlük bir şinik pirincin bu işe nazır olanların kimi zaman İstanbul'da kimi zaman Filibe'de olmaları sebebiyle alınmasının zor olması dolayısıyla bu mukataadan Matbah-ı Amire'ye gelen pirince ilave edilerek İstanbul'da alınmasına müsaade olunması için kadıdan ilam talep etmiş, bunun üzerine işin keyfiyeti ve nizam-ı cedid şartlarına

⁸³⁰ BOA. C.EV., 470/23764.

⁸³¹ BOA. C.EV., 243/12125.

⁸³² BOA. C.EV., 214/10691.

⁸³³ BOA. C. EV., 55/2732.

⁸³⁴ BOA. C. EV., 55/2732.

göre muktezası emredilmiştir.⁸³⁵ 19 Şevvâl 1209/9 Mayıs 1795 tarihli ilamda Gelibolu'da Halvetiyye tarikatından Karyağdıza Tekkesi'nin vakfı ve bir yerden tayinatı olmadığından Gelibolu'dan emsaline kıyasen aynen erzak verilmesi istenmiş ve tekke şeyhi sulehadan olduğundan bu istek kabul edilerek kendisine Gelibolu gümrüğü malından günlük kırk sağ akçe tevcih edilmesi ve beratının verilmesi padişah tarafından emredilmiştir.⁸³⁶ 25 Zilkade 1209/13 Haziran 1795 tarihli buyruldu ile Galata Mevlevihanesi Şeyhi Galib Efendi'ye buzcubaşı ağa tarafından günlük bir denk kar ve bir top buz verilmesi için tezkire verilmesi musarrıf-ı şehriyari kâtibine emredilmiştir.⁸³⁷ 7 Muharrem 1212/2 Receb 1797 tarihli belgede Midilli'de, Çeşme-i Sinan Bahçesi diye bilinen yerde bulunan Cankurtaran Efendi'nin halifelerinden Şeyh İsmail Efendi Tekkesi'nin yetersiz olan şeyhi Hasan Efendi'nin yerine atanan Şeyh Seyyid Ali Halife'ye tekke nüfusuna kullanılmak üzere Midilli İskelesi mukataasından tahsis edilen günlük otuz dört akçe taamiyenin Şeyh Ali Halife'nin ölmesi dolayısıyla erbab-ı istihkaktan ve her şekilde meşihata layık olan küçük oğlu Hasan Efendi'ye tevcihi emredilmiştir.⁸³⁸ 15 Ramazan 1216/19 Ocak 1802 ve 26 Şevvâl 1216/1 Mart 1802 tarihli belgelerden öğreniyoruz ki Üsküdar Acıbadem'de Selami Tekkesi'ne Anbar-ı Amire'den tahsis edilen arpa ve samanın vefat eden selefi Şeyh Hafız Mehmed Efendi gibi kendisine de verilmesi hakkında tekke zaviyedarı olan Şeyh el-Hac İbrahim el-Mevlevi'nin talebi üzerine kayıtlarına müracaat edilerek düzenlemesine başlanması buyrultusu çıkmış ve Başmuhasebe'ce yapılan incelemede şeyhe mahsus kaydı olduğunun çıkması sonucunda tayinatın yapılması padişah tarafından emredilmiş ve tevcih yapılmıştır.⁸³⁹ 1219/1805 tarihli belgede Galata ve Kasımpaşa mevlevihanelerinde olduğu gibi Beşiktaş Mevlevihanesi'ne de Miraciyye vazifesi konulmasına ve vakf-ı hümayundan tahsisat yapılmasına dair irade-i seniyye gereğince her sene Mirac gecesinden sonraki günde Beşiktaş Asitanesi'nde cemiyet tertip edilmesi, bu toplantıda Mirac bahrinin tilavet edilmesi ve kıraatın akabinde “*sâhib-i mi'râc-ı mu'allâ, habîb-i kibriyâ, mazhar-ı sırr-ı kâbe kavseyni ev ednâ efendimiz hazretlerinin rûhâniyyet-i kudsiyyelerine*

⁸³⁵ BOA. C.EV., 104/5161.

⁸³⁶ BOA. C. EV., 191/9518.

⁸³⁷ BOA. AE. SSLM. III., 350/20106.

⁸³⁸ BOA. C. EV., 60/2989.

⁸³⁹ BOA. C. EV., 77/3843.

tevessül ile devâm-ı ömr-i devlet-i şâhâne ve nesâyim-i fevz-i nusret-i zillullâhîlerine müdâvemet olunmak üzere” hazır olan ziyaretçiler ve dinleyicilerin kıraat esnasında içecekleri şerbet ve halis süt bedeli ve diğer masraflar için her sene Receb ayının ortalarında şeyh olan efendilere beş yüz kuruş ödenmek üzere şart koşulması ve vakfiyesine kaydedilmesi ve 1219/1805 senesinden itibaren ödenmek üzere Haremeyn Muhasebesi’ne de kaydedilip şeyh efendiye beratının ve vakfına ilmühaberinin verilmesi emredilmektedir.⁸⁴⁰ Yukarıda zikrettiğimiz belgede geçen ifadede devletin kuruluş felsefesine değindiğimiz yerde de belirttiğimiz üzere Osmanlı padişahlarının Resulullah Efendimiz’i devletin devamı için vesile kabul eden anlayışına ve nusret için onun ruhaniyetine tevessül ederek dua edilmesine önem verdiklerine bir kere daha şahit olmaktayız. 27 Şevvâl 1220/18 Ocak 1806 tarihli fermanında Safranbolu’da Şeyh Murad Efendizade Şeyh Seyyid el-Hac Mehmed Efendi Tekkesi fukarasına taamiye olarak İstanbul Duhan (Tütün) Gümrüğü Mukataası malından tahsis edilen günlük beş akçe taamiye beratının zayiinden dolayı yeniden Şeyh Ahmed’e verilmesi emredilmektedir.⁸⁴¹ 20 Zilhicce 1220/11 Mart 1806 tarihli belgeye göre Üsküdar’da Balaban İskeleyi civarındaki Sadiyye tarikatına ait Yağcızade Tekkesi Şeyhi Ahmed Efendi’nin kendisi, ailesi ve dervişlerin çok zaruret içinde olduklarını beyan etmesi üzerine padişahın emsalinin kaydının çıkarılması ve gereğinin yapılması emrine uyarak daha önceden böyle bir tayinat tevcih edildiğinin defterinden tespiti sonucunda adı geçen tekkeye taamiye olarak hassa kasapbaşısı tarafından verilmek üzere günde bir okka koyun eti tahsis edilmiştir.⁸⁴² 7 Şaban 1220/31 Ekim 1805 tarihli belgede Selimiye Nakşibendi Tekkesi İmareti Kethüdası Halil’in Matbah-ı Amire Emine Hasan Ağa’dan yedi aylık 210 kile pirinci aldığına dair tezkire verdiği belirtilmektedir.⁸⁴³

Yine 5 Şaban 1220/ 29 Ekim 1805 tarihli ilmühaberde Molla Şeyh Fuzuli’nin postnişin olduğu Balat Tekkesi fukara taamiyesi tahsisatına karşılık Filibe ocaklık pirincinden kırk kile pirincin verilmesine dair Anbar-ı Amire emine ağaya verilen ita

⁸⁴⁰ BOA. İE. HAT., 6/545.

⁸⁴¹ BOA. C. EV., 182/9064.

⁸⁴² BOA. C. EV., 209/10438.

⁸⁴³ BOA. AE. SSLM. III., 10/517.

emrini,⁸⁴⁴ 1220/ 1805 tarihli ilmühaberde Üsküdar'da Hüdayî Mahmud Efendi Tekkesi'nin fukara taamiyesi tahsisatı için Filibe canibinden gelen ocaklık pirincinden üç yüz elli dört kile verilmesine dair Anbar-ı Amire emini ağaya verilen ita emrini,⁸⁴⁵ 29 Cemâziyelâhir 1220/24 Eylül 1805 tarihli ilmühaberde Üsküdar Doğancılar'da Halveti Nasuhi Ahmed Efendi Zaviyesi'nin fukara taamiyesi için Filibe canibinden gelen ocaklık pirincinden yüz altı kile verilmesine dair Anbar-ı Amire emini ağaya verilen ita emrini⁸⁴⁶ ve 1220/1805 tarihli ilmühaberde ise Küçükayasofya Halvetiyye Tekkesi fukara, dervişan, misafir ve şeyh taamiyesi için yine Filibe canibinden gelen ocaklık pirincinden üç yüz elli dört kile verilmesine dair Anbar-ı Amire emini ağaya verilen ita emrini⁸⁴⁷ görmekteyiz.

III. Selim dönemindeki belgelerden seçtiğimiz bu örneklerle baktığımızda bu yardımların resmî işlemlerinin titizlikle ifa edildiğini ve hangi tekkeye hangi kaynaktan hangi cins ve ne miktar tahsisat yapıldığını, yardımın teslim edildiğine dair senet alındığını ve fukara taamiye listelerinin tutulduğunu görüyoruz.

Tekkelerde kalan fukaraya tahsis edilen taamiyelerinin teminat altına alınması da önemli idi. Çünkü bu kurumlar o zamanki anlayış gereğince vakıf gelirlerinin yanı sıra bağışlarla ve devlet yardımıyla ayakta durabilmekteydi. Bağışların ne zaman ve ne miktarda olacağı belirsiz olması dolayısıyla daha önceden vakıf gelirlerinden tahsis edilen taamiyenin tevcihi sicilde mevcut ise bunun devamını sağlamak devletin teminatı altında olduğundan verilen dilekçelerin yapılan araştırma sonrasında gereği yerine getirilmekteydi. 22 Receb 1204/7 Nisan 1790 tarihli belgeye baktığımızda İstanbul'da Atpazarî Şeyh İsmail Efendi Zaviyesi dervişlerinin taam bahası olan günlük on beş akçenin şeyhülislâmın nezaretinde olan Atmeydanı yakınındaki İbrahim Paşa Sarayı vakfının muhasebe sicillerinde kayıtlı olması sebebiyle zaviyenin kaimmakam-ı mütevellisine yeniden beratla tevcihi emredilmekteydi.⁸⁴⁸

⁸⁴⁴ BOA. AE. SSLM. III., 10/525.

⁸⁴⁵ BOA. AE. SSLM. III., 10/532.

⁸⁴⁶ BOA. AE. SSLM. III., 10/533.

⁸⁴⁷ BOA. AE. SSLM. III., 10/537.

⁸⁴⁸ BOA. C.EV., 152/7557.

Yine kaynağı belirlenen tahsisatla ilgili görevlinin vazifesi kadının ilamıyla tevcih ediliyor ve beratla kesinleştiriliyordu. Tayinlerle ilgili belgeleri incelerken bu örneklere daha fazla değineceğiz. Burada taamiye ve ihtiyaçtahsisatıyla alakalı olması cihetiyle bir örnek vermekle yetineceğiz. 15 Cemâziyelâhir 1208/18 Ocak 1794 tarihli belgeden öğrenmekteyiz ki Sofya Kadısı Şeyhzade Sunullah, Sofya'da Atpazarı'na dışarıdan getirilip satılan beygirlerin tanesinden onar akçe alıp Kadiriler Tekkesi'nin fukarasına her gün beşer akçe taamiye vermek şartıyla pazarın canbazbaşılığına mutasarrıf olan Seyyid Abdülvehhab Hasan'ın kendi rızasıyla vazifesini Süleyman veledi Mehmed'e ferağ ettiğini ve elinde olan eski beratın meclis-i şer' de layıkça ona verilmesini ve Hacı Süleyman veledi Mehmed'in her veçhile layık olduğu için canbazbaşılığın yukarıda zikredilen şartlarla Süleyman'a tevcihi ve eline berat verilmesini iltimas ettiğini arz ve ilam etmiş ve padişaha sunulan tezkire üzerine "*mûcebince tevcih oluna*" fermanıyla görev tevcihi kesinleşmiş ve beratı verilmiştir.⁸⁴⁹

Mübarek gün, gece ve aylarda, özellikle Ramazan ve Kurban bayramlarında ve Muharrem ayında Osmanlı'da memur, asker ve ahaliye şefkate ayrı bir hassasiyet gösterilmekteydi. Ramazan, kurban, muharrem kelimeleriyle Osmanlı Arşivi'nde bir tarama yapıldığında bu hassasiyete dair çok sayıda belge bulmak mümkündür. Bir hatt-ı hümayunda III. Selim vezirine hitaben, tebdil-i kıyafet Divanyolu'ndan geçerken bir fırın önünde kalabalık gördüğünü, bir adamın yiyecek ekmek bulamıyoruz diye feryat ettiğini işitince Allah biliyor çok üzülüğünü, bunun bir çaresine bakmasını, zira Ramazan ayında Allah'ın bir kulunun zahmet çekmesinin uygun olmadığını, fırını çok çalıştırmakla mı yoksa başka bir çare ile mi buna dikkat etmesini emretmektedir.⁸⁵⁰

Tabiidir ki tekkelerde kalan fukara da bu günlerde özel ilgiye mazhar olmaktadır. Tekke ve zaviyelere Muharrem ve Ramazan aylarında atıyye dağıtılması adetti. III. Selim zamanında bu uygulama devam etmekteydi. 29 Zilhicce

⁸⁴⁹ BOA. C. BLD., 9/429.

⁸⁵⁰ Üçüncü Selim'in kendi el yazısıyla vezirine yazdığı hatt-ı hümayûn: "*Benim Vezîrim! Bugün tebdilen geçerken Divanyolu'nda fırın önünde kalabalık gördüm. Herifin biri dahî yiyecek ekmek bulamıyoruz deyü feryâd eyledi. Alîm Allah mükedder oldum. Şunun bir çaresine bakasın. Zîrâ Ramazân-ı şerîfde abdullah zahmet çekmek lâyük değildir. Rezzâk-ı âlem olan Allah inâyet ihsân eylesin. Çaresi ne ise ziyâde işletmek ile mi olur hâsılı dikkat edesin.*" (BOA. HAT., 174/7558.)

1211/25 Haziran 1797 tarihli belgede İstanbul ve ülkenin diğer yerlerindeki tekke ve zaviyelerde bulunan fakir dervişler için her sene dağıtılması adet olan Muharremiyye atiyyesinin müfredat defterine göre verilmesi padişah tarafından emredilmektedir. Bu belgelerde Muharrem atiyyesinin "...isticlâb-ı da 'avât-ı hayriyye zımında 'inâyet ve ihsânı kâide-i kadîme-i müstahsene...",⁸⁵¹ yani tekkelerdeki fukaranın ve meşayihin hayır dualarının alınması için inayet ve ihsanda bulunmanın eskiden beri devam eden güzel bir kaide olduğuna vurgu yapılması Osmanlı Devleti'nin kuruluştan itibaren tekkelerle kurduğu köklü ilişkilere dair çarpıcı bir örnektir. Devlet idarecileri bu zatların dualarıyla devletin ayakta durduğuna inanmaktadır ki bu inancın geçmiş padişahlar zamanındaki yansımalarına birinci bölümde temas etmiştik. Osmanlı devlet anlayışında "kâide-i kadime-i müstahsene"nin devletin sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmez olduğunu bu şekilde belgelere geçmiş hâliyle görmüş oluyoruz. 1221/1806-1807 tarihli belgede de bu güzel görülen kadim kaide gereğince padişahın dervişlerin dualarını almak için her sene Muharrem ayının başında İstanbul ve memleket dahilindeki diğer bütün tekke ve zaviyelere verilegelen ve son olarak padişah tarafından Süleymaniye'de yeniden ihyasına muvaffak olunan Nakşibendiyye Hankahı da dahil dağıtılacak iki bin dört yüz kuruş tutarındaki Muharremiyye atiyyesinin Haremeyn Hazinesi'nden verilmesi padişah tarafından emredilmektedir.⁸⁵²

3 Ramazan 1215/18 Ocak 1801 tarihli belgede ise uzun senelerden beri mutad olduğu üzere her sene Ramazan'da Sadrazam tarafından Babıali'de iftara davet edilen "meşayih-i selatin-i 'ızâma" (selatin camileri kürsü şeyhlerine) iftardan sonra kaimmakam paşa tarafından birer sincap kürkü giydirildiğinden hademelerine verilen beşer kuruşla birlikte on beş kürkün bahası olan 1.575 kuruşun verilmesi defterdar efendiye emredilmektedir.⁸⁵³ Buradan anlıyoruz ki İstanbul'daki on beş selatin camisi şeyhi ile devletin zirvesi mübarek gün vesilesiyle biraraya gelip aralarındaki ilişkiyi

⁸⁵¹ BOA. HAT., 1649/33; HAT., 1478/56; HAT., 1501/97.

⁸⁵² BOA. İE. HAT., 6/552.

⁸⁵³ "İzzetlü Defterdâr Efendi. Bi-fazlillahi teâlâ beher sene Ramâzân-ı şerifde Bâbiâli'ye sinîn-i kesîreden berû iftâra da 'vet olunan meşâyih efendilere birer sincap kürk ilbâs olunagelmekle ve geçen sene misüllü bu sene-i mübârekede dahî bahâsı i 'tâsına irâde-i seniyye ta'alluk etmekle İnşâallahü'l-Ganiyyü cânib-i mîrîden ma'a huddâmiye bedeli olan bin beşyüz yetmiş beş kuruşa ihrâz ve on beş nefer meşâyih i 'tâ için bugün Bâbiâli'ye irsâle himmet eyleyesün deyû." (BOA. C. DH., 80/3974.)

sıcak tutmaktaydılar. Ramazan ayının üçüncü gecesi olan bu iftar⁸⁵⁴ vesilesiyle muhtemeldir ki çeşitli konularda görüş alışverişi de olmakta ve bir sohbet meclisi oluşmaktaydı. Selatin camilerinde vazifeli olan bu şeyhler halkla devletin zirvesi arasında bir köprü rolü de üstlenmiş idiler. Zaten bu davetin kadimden beri uygulanmasının amacı da iki kesimce de saygı duyulan büyük şeyhler vesilesiyle devlet-millet kaynaşmasını sağlamaktı.

Kurban Bayramında ise cami, tekke, türbe ve medreslerdeki fakirler, talebeler ve dervişler için kurbanlık koyunlar dağıtılarak et ihtiyaçları karşılanmaktaydı. Kasapbaşı tarafından dağıtılan bu kurbanlıkların tevziat defterleri tutulmaktaydı.⁸⁵⁵ Kasapbaşılık tarafından siyakat hattıyla düzenlenen defterin baş tarafındaki "*Berâ-yı defter-i tevzî'ât-ı ağnâm-ı kurbânlık der-'îd-i adhâ ki ba'zı cevâmi' ve tekve ve medrese ve sâire ki beher sene 'an cânib-i Serkassâbân ...*"⁸⁵⁶ (Kasapbaşı tarafından her sene Kurban Bayramı'nda bazı cami, tekke, medrese ve sair yerlere dağıtılan kurbanlık koyunların dağıtım defteri) başlığı altında hangi senede hangi cami, medrese, tekke, zaviye, türbe ve sair kimselere kaçar kurbanlık koyun dağıtıldığı tek tek kaydedilmiştir. 1214 yılına ait kurbanlık koyun tevziat defterinin 2. sahifesinde yer alan tekke ve zaviyelerle ilgili bazı kayıtlara baktığımızda mesela 11. satırda Merkez Efendi için beş koyun, Mirahor Zaviyesi için iki koyun, 13. satırda Vefa şeyhi için altı koyun, Galata Mevlevihanesi için on koyun, 14. satırda Karabaş Zaviyesi için üç koyun, Bab-ı Cedid (Yenikapı) Mevlevihanesi için on koyun, 15. satırda Sinan Çavuş Zaviyesi için iki koyun, Aşık Paşa Zaviyesi için beş koyun, Yavaşca Zaviyesi için üç koyun verildiğini öğreniyoruz.⁸⁵⁷ Bu defterlerden ait oldukları senede görevli olan şeyhlerle tekke ve zaviyelerin isimlerini ve verilen kurbanlık adedinden hareketle tekkelerin mevcutlarına dair kıyas yollu bazı tahmini bilgiler elde edilebilir.

III. Selim döneminde tekkelerin aydınlatılması için yağ ve balmumu gibi ihtiyaçları da karşılanmaktaydı. 12 Rebûlevvel 1204/30 Zilkade 1789 tarihli belgeye göre Çorum'da Şeyh Hamza'nın merkadinin üzerine inşa edilen tekkenin

⁸⁵⁴ BOA. C. DH., 241/12040.

⁸⁵⁵ BOA. D..BŞM.KSB.d., 12101, 12108, 12141.

⁸⁵⁶ BOA. D..BŞM.KSB.d., 12101.

⁸⁵⁷ BOA. D..BŞM.KSB.d., 12101.

aydınlatılması amacıyla zeytinyağı ve balmumu tahsis edilmiştir.⁸⁵⁸ 26 Zilhicce 1216/29 Nisan 1802 tarihli belgeden Kerkük'te İmam Zeynelabidin Tekkesi civarında çıkan petrol yağlarından tekkenin kandillerinin yakılması için bir testi petrol verilmesinin meşrut olduğunu Zeynelabidin evladından Seyyid Şeyh Mehmed, Seyyid Abdullah ve Seyyid İbrahim'in dilekçesinden öğreniyoruz.⁸⁵⁹

Çok sayıda belge arasından seçtiğimiz bu örneklerde tekkelere yapılan aynî yardımları görüyoruz. Şeyhlere yapılan maaş ve atiyye ödemeleri de belgelerde oldukça fazla yer almaktadır. Gerek Osmanlı öncesi dönemde gerekse Osmanlı devirlerinde bazı şeyhlerin devlet vazifelerinde görev aldığı ve bunun karşılığında bir maaş aldıkları bilinmektedir. Bunun yanında herhangi bir resmî görevi olmadığı halde tekke meşihatinde bulunan şeyhlerden de maaş alanlar olmuştur. Bu maaşlar beratlarla resmîleşmiştir. Ancak maaş alma meselesi çeşitli tartışmalara da sebep olmuştur. Ayrıca şeyhlerin düzenli maaş haricinde çeşitli vesilelerle sultanlar, hanedan mensupları ve diğer devlet memurlarından atiyye ve bağış aldıkları da bilinmektedir.

Şeyhlerden devlet memurluğunu benimseyip yapanlar olduğu gibi bu görevi uygun görmeyenler de olmuştur. Genellikle uygun görmeyenler daha çoğunluktadır diyebiliriz. Geçimlerini edindikleri bir meslekten sağlayan şeyhlere tabakat kitaplarında rastlamaktayız. Osmanlı döneminde de şeyhler bu iki tercihten birini seçmişlerdir. Mesela devlette görev kabul etmeyenlerden biri İsmail Hakkı Bursevî'dir. O, Şeyhi Atpazarlı Osman Fazlî'nin "şeyhler müftü olmaz" sözü üzerine elli senedir resmî hizmette bulunmadığını söylemiştir.⁸⁶⁰ Görev kabul eden şeyhler de olmuştur. Mesela Mevleviyye'den İsmail Dede Efendi III. Selim ve II. Mahmut devirlerinde sarayda fasıl takımında ve müezzinbaşılığda bulunmuş ve Abdülmecid zamanında 1261 (1845)'te vefat etmiştir. Beste, semaî ve şarkıları pek çok ve pek makbuldür. Kendisi aynı zamanda Sermüezzin-i şehriyari Miralay Rıfat Bey'in büyük pederleridir.⁸⁶¹

⁸⁵⁸ BOA. C. EV., 21/1003.

⁸⁵⁹ BOA. C.EV., 163/8103.

⁸⁶⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 65.

⁸⁶¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 174.

Tekke meşihati sebebiyle maaş alan şeyhler olmakla birlikte bazı şeyhler de maaşla tekke şeyhliği yapmayı mahzurlu görmüşlerdir. Eşrefiye Dergâhı'nın 8.Postnişini Eşref Mehmed Efendi, Celvetiyye'ye bağlı Eyüp Efendi Dergâhı'nın da şeyhliğini üstlenince babası Lütfullah Efendi oğluna gönderdiği mektupta ecdadından beratla vazife kabul etmiş kimse bulunmadığını ve tarikatında bidat çıkarmamasını tenbih etmiştir.⁸⁶² Bu ve bunun gibi bazı istisnaî örnekler olmakla birlikte II. Murad'ın Merzifon İmareti evkafından bağlattığı maaşı kabul etmesi eleştirilen Zeyniyye şeyhi Abdürrahim-i Rumî Efendi'nin (v. 865/1460-1461) bir şeyhin maaş almasına karşı çıkanlara “*Muhtelif elleri bir ele hasrettik, o lokma ile nefsin ağzını tuttuk*”⁸⁶³ cevabıyla ortaya koyduğu tavır aslında devlet-tekke ilişkilerinde teamül haline gelmiştir. Devleti yönetenler müderris, imam, hatip ve meşayih gibi bir dînî hizmet ifa edenlerin yaptıkları önemli görevi takdir edip onları başkalarının eline bakmak yerine devletin himayesine almayı ve bu sayede birçok mahzurun oluşmasını önlemeyi murat etmiş olmalıdırlar. Nitekim III. Selim'in bir hükmünde yapılacak taamiye tahsisatının gerekçesi olarak “*kayd-ı zarûretten âzade ve fikr-i ma'âş ve ızdırâbdan âsûde olmaları*” (onların zarurettten ve geçim derdinden kurtarilmaları) gösterilmekte ve bu yardımların “*hasbeten lillah-i teâlâ ve taleben li-merzâtihi*” ibaresinden de anlaşılacağı üzere herhangi bir karşılık ve menfaat için değil “Allah için ve onun rızasını kazanmak için” yapıldığı ortaya çıkmaktadır.⁸⁶⁴ Yine aynı belgede burada kalan fukaranın ızdırıp içinde oldukları belirtilmektedir.⁸⁶⁵ Bunlar da devletin bu niyetle takdir ettiği maaş ve diğer yardımları kabul ederek ailelerinin, dervişlerin ve tekkeye gelip gidenlerin maişet derdinden kurtulmasını sağlamışlardır. Bunun karşılığında ise onlar irşad işinin yanı sıra dua ve zikirlerle devlet-millet bütünleşmesine manevi yönden destek vermişlerdir. Osmanlı'da tekke şeyhlerinin maaş bağlanması talepleri veya maaşına zam taleplerine dair arşiv kayıtları bunu göstermektedir. Devlet onları nüfuzları için değil Allah'ın rızasını kazanmak için himayeetmiştir. Tabii ki bu maaşlar şeyhin ailesinin bütün ihtiyaçlarına yetecek düzeyde değil bir destek mahiyetindedir. Aşağıdaki örnekler

⁸⁶² Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, s. 64.

⁸⁶³ Reşat Öngören, “Zeyniyye”, **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 864.

⁸⁶⁴ BOA. AE. SSLM. III., 1/22.

⁸⁶⁵ BOA. AE. SSLM. III., 1/22.

yapılan ödemelerin farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu maaşları bir memur maaşı gibi kabul etmek doğru değildir. Memur maaşında derece ve ünvana göre bir oran mevcuttur. Şeyhlere yapılan maaş ödemeleri ise ihsan ve atıyye olduğu için düşük miktarlarda olmakta vefarklılıklar görülmekteydi.

6 Rebûlevvel 1206/3 Kasım 1791 tarihli berat suretine göre Üsküb'de Emir Sultan Tekkesi Şeyhi Seyyid Ali'nin "*bir mahalden medâr-ı maâşı olmadığından merhamet ve inayete şâyeste olmakdan nâşi*" günlük otuz akçe hesabıyla bir senelik maaşının Üsküb Nazırı Hüseyin Ağa marifetiyle Üsküb mukataası malından verilmesi,⁸⁶⁶10 Ramazan 1211/9 Mart 1797 tarihli belgeye göre İmamzade es-Seyyid Mehmed Şakir'in ilamı üzerine Yazıcızade Mehmed Efendi'nin *Muhammediye* kitabını telif ettiği ve ibadet ettiği mağaranın tekyenişini ve şeyhi olan Seyyid Mehmed Dede'ye fakir ve çoluk çocuğunun çok olması ve ihtiyacının fazla olması, ayrıca adı geçen mağaraya da vazife karşılığı ödenen akçenin çok az olması sebebiyle emsali gibi Gelibolu gümrüğü malından yirmi akçe verilmesi,⁸⁶⁷30 Receb 1212/2 Ocak1798 tarihli belgeye göre Nakşibendi şeyhlerinden Mısır'da sakin Burhaneddin Efendi duası alınacak bir zat olması dolayısıyla ailesi ve evladına Mısır Darphanesi'nden günlük yüz para tevcihi,⁸⁶⁸ 13 Cemâziyelevvel 1214/13 Ekim 1799 tarihli belgeye göre babalarından kendilerine miras kalmadığını ve ihtiyaç içinde kira köşelerinde sefil bir şekilde kaldıklarını belirterek yardım talep eden Kulekapısı (Galata) Mevlevihanesi Şeyhi müteveffa Şeyh Galib Efendi'nin küçük çocukları Mehmed Mecid ile Zübeyde'ye İstanbul gümrüğünden günlük otuzar akçe vazifetevcih edilmesi,⁸⁶⁹ 11 Şaban 1214/8 Ocak 1800 tarihli Trapoliçe Kadısı Musa Beyzade Abdurrahman Raif Efendi'in ilamı üzerine çıkan buyrultuda Mora adasında Trapoliçe'de Mehmed Tecelli Efendi'nin inşa ettiği caminin bitişiğindeki zaviyenin zaviyenişini olan Nakşibendi tarikatından Şeyh Ömer Efendi'ye Trapoliçe mahkemesi vergi hasılatından saire sirayet etmemek ve emsali olarak kaydı derkâr olunmak şartıyla yirmi sağ akçe maaş bağlanması,⁸⁷⁰5 Muharrem 1215/29 Mayıs 1800 tarihli belgeden öğrendiğimize göre İran'dan gelip Eyyub el-Ensârî'de vaki

⁸⁶⁶ BOA. C.EV., 153/7603.

⁸⁶⁷ BOA. C. EV., 15/732.

⁸⁶⁸ BOA. AE. SSLM. III., 38/2194.

⁸⁶⁹ BOA. HAT., 1474/22.

⁸⁷⁰ BOA. C. EV., 182/9052.

İzzet Paşa Tekkesi'nde misafir edilen on şeyhe Osmanlı Devleti'nin şanına yakışır şekilde günlük ikişer kuruş tayinat bedelinin her ay verilmesi ve gittikleri gün bu tahsisatın kesilmesine dair defterdara buyruldu verilmesi,⁸⁷¹ 4 Receb 1216/10 Kasım 1801 tarihli belgeye göre Mısır'da Gülşeni Tekkesi İmamı ve Ezher Camisi Buharîhanı Şeyh Mehmed Hanefî el-Halebî'nin geçimine yetecek maaşı olmadığından ve Fransızların Kahire'yi işgaliyle birlikte halkını perişan ettiğinden bahisle çoluk çocuğunun maişetine medar olacak bir maaş tahsisi isteği,⁸⁷² 13 Şaban 1217/9 Aralık 1802 tarihli belgeye göre Şeyh Ümmî Ahmed Efendi el-Halveti Tekkesi Şeyhi Hafız Mehmed Şemseddin ibn eş-Şeyh el-Hac Ali'nin mübarek gecelerde lihye-i şerif muhafızlığı hizmeti karşılığında Edirne gümrüğünden tahsis edilen on akçe ile İstanbul Ahyolu mukataası malından tahsis edilen beş akçe vazifesinin kâfi gelmediğinden münasip miktar zam yapılması veya vazifesinin tebdili talebinin padişah tarafından verilen emir gereğince defterdarca duagû ve huddam defterlerinde bulunan kayıtlarının dilekçe üzerine derkenar edilmesi,⁸⁷³ *Defter-i Dervîşan*'a göre III. Selim tarafından tamir ettirilen Yenikapı Mevlevihanesi'nde mukabele-i şerifin başladığı gün (22 Muharrem 1219/3 Mayıs 1804) beş İstanbul şeyhine ve dört misafir şeyhe ellişer kuruş atıyye ve Beşiktaş şeyhine bir kürk ihsan edilmesi⁸⁷⁴ III. Selim döneminde şeyhlere vazifeleri karşılığında geçimlerini ve tekkelerinin ihtiyacını gidermek için yapılan para ödemelerine dair bazı örneklerdir. Bu ödemelere baktığımızda mevlevihaneler için yapılan ödeme tutarındaki kıyaslanamayacak derecede yüksek tutar oldukça dikkat çekicidir. Özellikle Konya Mevlevihanesi'ne verilen tutarın yüksekliğine baktığımızda bunun sebebinin III. Selim'in Mevlevî olması ve Hazret-i Mevlana'ya duyduğu sevgi ile alakalı olduğunu akla getirmektedir.

“*Hâk-i pâ-yı Fahr-i Âlem Mustafa*” mührüyle III. Selim'e takdim edilen 13 Şaban 1214/10 Ocak 1800 tarihli bir kaimede şeyhlere niçin maaş verildiğini, onların hizmetlerini, içinde yaşadıkları toplum nezdindeki itibarlarını ve dolayısıyla bu itibarın Osmanlı Devleti nezdindeki yansımaları göstermektedir. Burada

⁸⁷¹ BOA. C. HR., 32/1581.

⁸⁷² BOA. C. EV., 466/23578.

⁸⁷³ BOA. C. MF., 84/4155.

⁸⁷⁴ *Defter-i Dervîşân* (Bayram Ali Kaya ve Sezai Küçük neşri), C. I, 22a, s. 97.

aktarıldığına göre merhum Mehmed Tecellî Efendi Trapoliçe'de yaptırdığı caminin yanındaki zaviyede bütün ahalinin sevdiği salih, abid muttakî, zahid ve gece gündüz cihad eden Nakşibendi Şeyhi Ömer Efendiirşad görevi ifa etmektedir. Buna karşın geçimini sağlayacak bir vazifesi yoktur. Dolayısıyla geçimi için bir vazife tevcihitalep edilmektedir.⁸⁷⁵ Bunların adeta bir memur gibi devlet-millet adına kamu hizmeti gördükleri unutulmamalıdır. Bu devlet tarafından belirlenen bir siyaset tarzıdır. Yoksa şeyhlerin dünyalıklarını temin için ilim ve irşad işinin dışında bir işte çalışmaları zaruri olacaktır ki bu durum devletin kendilerine yüklediği misyona uygun bir yöntem değildir. Böyle yaptıkları hâlde asıl işleri aksayacaktır. Bundan dolayı tekke ve zaviyelerdeki cihetlerin tevcihi yukarıda verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere alttan üste doğru bir hiyerarşi dahilinde gerekli resmi muameleleri yapılmak suretiyle gerçekleşmektedir. Ayrıca bu tür talepler sıkı bir şekilde incelenmektedir. Mısır'da Gülşeni Tekkesi İmamı ve Ezher Camisi Buharîhanı Şeyh Mehmed Hanefi el-Halebî'nin geçimine yetecek maaşı olmadığından ve Fransızların Kahire'yi işgaliyle birlikte halkını perişan ettiğinden bahisle evlad ve ıyalinin maişetine medar olacak bir maaş tahsisi isteği üzerine III. Selim'in Mısır defterdarına hitaben arzuhal sahibinin vazifeye ihtiyaç derecesini ve istihkakını inceleyip gereğini takdir şeklinde kendisine yazmasını emir buyurması vazife talep eden tekke mensuplarının ehliyet ve ihtiyaç sahibi olup olmadıklarının denetlendiğine delildir.⁸⁷⁶

Şimdi muhtelif tarikatlere mensup tekkelerdeki bu türden çeşitli vazife ve cihetlerin tevcih usûl ve esaslarını belgeler üzerinden incelemeye devam ederek devlet-tekke ilişkilerine dair bazı esasları yine belgeler ışığında ortaya koymaya devam edeceğiz.

⁸⁷⁵ "...Trapoliçe'de merhûm Mehmed Tecellî Efendi'nin binâ ve ihyâ eylediği câmi-i şerîfi ittisâlinde zâviye-nişîn-i tarîk-i Nakşibendiyye'den eş-Şeyh Ömer Efendi'nin ta'ayyüş-ı zindegânesine medâr bir mahalden bir akçe vazîfesi olmayıp sâlih ve âbid ve muttakî ve zâhid ve leyl ü nehâr mücâhid olduğundan umûm ahâlî hüsn-i sülûk ve etvâr ve revîş-i itikâd ve girdârından hoşnûd ve râzî olduklarından Trapoliçe Mahkemesi resm-i kismet-i askerîyesinden yevmî kırkar sâğ akçe 'inâyet ve ihsân ve müceddeden berât-ı şerîf-i âlişân i 'tâ buyurulmak niyâzıyla Trapoliçe'nin ulemâ ve sulehâ ve vüçûh-ı ahâlî der-bâr-ı inâyet-medâra tertîb ve tahrîr eyledikleri bir kit'a i 'lâm Bâbiâli'ye takdîm kılınmak için sù-yı müriüvet-bûylarına tesyîr eylememiz istid'âlarına mebnî i 'lâm-ı mezkûr bu def'a kâimemize mazrûfen ib'âs kılındığını mübeyyin nemika-i muhâlasat ve sîme tastîr ve firistâde-i nâdi-i sa'âdet-masîrleri kılındı... Fî 13 Şaban Sene 1214/10 Ocak 1800. Mühür: Hâk-i pâ-yı Fahr-i Âlem Mustafa." BOA. C. EV., 182/9052-3.

⁸⁷⁶ BOA. C. EV., 466/23578.

2.1.2.3. III. Selim Döneminde Tekke Cihetlerinin Tevcihleri

Arapça bir kelime olan cihet sözlükte taraf, yan, yer, mahal, semt suret, bakım, nazar, sebep, mucip, vesile anlamlarına gelir. Çoğulu cihât olan bu kelimenin ıstılah manası vakıflardaki vazife, görev, maaş demektir.⁸⁷⁷ Tevcih kelimesi yine Arapça'dan dilimize geçen bir kelime olup eskiden sıkça kullanılmaktaydı. Çoğulu tevcîhât gelen bu kelimenin sözlük anlamı yüzü bir yöne çevirme, döndürme, doğrultma, mana verme, tefsir ve tevildir. İstilahta ise rütbe (derece, paye) veya mansıp (makam) vermek⁸⁷⁸ veya tayin etmek⁸⁷⁹ demektir. Belgelerde sıkça geçen cihet tevcihi ise dînî müesseselerdeki vazifelere tayin olunanlar hakkında kullanılan bir tabirdir.⁸⁸⁰

Osmanlı'da dînî müesseselerden biri olan tekkelerdeki cihetlerin kuşkusuz en önemlisi meşihat ciheti olduğu açıktır. Onun dışında da belgelerden tespit ettiğimiz bazı cihetler vardır. İmamet, hitabet, türbedarlık, zaviyedarlık, tevliyet, müderrislik, vaizlik, talebe-i ulûm, mesnevihanlık, hafız-ı kütüplük, taamiye, şeyhülkurralık, Buharîhanlık, nezaret, ferraş, tahsildarlık vs. yani tekkede yapılan her iş bir vazife, yani maddi karşılığı olan bir cihet sayılır ve bunların tevcihi padişah tarafından verilen beratla kesinleşirdi. Cihet tevcih edilen kişiye kaynağı ve miktarı belirlenmiş ya aynî ya da nakdî bir ödeme yapılırdı. Cihetlere ise müceddeden, mahlulen, ferağan veya mahkeme ilamı sonucunda birinden alınıp başka bir hak sahibine verilmek şekillerinden biriyle tevcih yapılıyordu. Tevcihat belgelerinde görüldüğü üzere bir cihet için talep oluyor. Bunun üzerine derkenar kaydı çıkarılıyor. Derkenar kaydında bazen "*tevcihâtı işâret-i 'aliyye-i hazret-i Şeyhülislâmî'ye tevakkuf eder*" notu bulunuyor. Bunun üzerine şeyhülislâm onay verirse "*mûcebince tevcih buyurulmak mercûdur*" diye işâret notunu düşüyordu. Padişah'ın "*işâretleri mucebince tevcih olunmak buyuruldu*" diye hattını çekmesiyle⁸⁸¹ tezkiresi yazılıyor ve son olarak tevcih edilen ciheti belgeleyen berât-ı hümayun yazılıyordu.

⁸⁷⁷ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 489.

⁸⁷⁸ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 448.

⁸⁷⁹ Pakalın, **a.g.e.**, C. I., s. 292.

⁸⁸⁰ Pakalın, **a.g.e.**, C. I., s. 292.

⁸⁸¹ Örnek olarak bkz.: BOA. C. MF., 24/1175; BOA. C. EV., 103/5118.

Cihetlerin çeşitleri ve bunların tevcihlerinde uygulanan bu yöntemleri de gösteren belge örnekleri üzerinden giderek, ayrıca belge seçiminde mümkün mertebe ve tespit edilebildiği ölçüde tarikat ve yer çeşitlemesine de dikkat ederek III. Selim dönemindeki tekkelere ait cihet tevcihlerinin keyfiyetini hem konu hem de bürokratik işlemler yönleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

Yukarıda belirttiğimiz üzere tekke ve zaviyelerdeki en önemli cihet meşihat makamı ile ilgili idi. Çünkü bu makam tekkenin kurumsal işlevinin yanı sıra devlet ve toplumla olan ilişkilerin niteliği bakımından önemli idi. Bu sebeple meşihat cihetinin tevcihinde önemli ölçüler getirilmiştir. Bu ölçülerin en başında geleni Osmanlı'da kuruluşun itibaren uygulanmakta olan “*usûl-ı kadîme-i müstahsene*” gereğince şeyhin “*sâhib-i ehliyyet ve erbâb-ı istihkâktan*” olması kuralı idi. Şeyhliğin olmazsa olmaz kuralı olan ehliyet onun ilim ve amel bakımından kemalatıyla alakalı bir vasfıdır. Ancak tekkede yetişen her kemal sahibinin şeyh olacak diye bir hakkı da bulunmamaktadır. Şeyh olacak kişinin istihkak erbabı, yani şeyhinden icazeti ve bunun da resmiyete geçmesi gerekir. Yani icazetname şeyh tarafından verilirken ve bir tekkeye meşihat talep edilirken tayini devlet tarafından beratla yapılmaktadır. Zaman zaman meşihat görevini ahz edip etmeme konusunda bazı problemlerin görüldüğü olsa da yürürlükteki ehliyet ve erbab-ı istihkaktan olma şartlarına riayette hassasiyet gösterildiğini belgelerden anlıyoruz. O hâlde XIX. yüzyılın başlarında da bu hassasiyet varken niçin şeyhlerin ehliyetsizliği umumi imiş gibi bir algı oluşmuştur. Bunun sebebi kanaatimizce askeri, siyasi ve iktisadi alanlarda devletin gerilemeye başlaması ve savaşlarda başarılı olunamaması üzerine bütün kurumları karalayan toptancı anlayış sahiplerinin yaptığı analizlerin sonucunda tekkelerin ve meşayihin de payına düşen eleştirileri almış olmasıdır. Öte yandan devlet nezdinde bir aksaklığın yerinde ve daha çok topluma sirayet etmeden çözümü esas olduğundan olsa gerek XIX. yüzyıla gelindiğinde tekke cihetleri için ehil ve erbab-ı istihkaktan olmayanların varlığının idareyi rahatsız ettiği ve bunun iyileştirilmesi noktasında tedbirler aldığı da vakidir. Buna dair bazı belgeler bulunmaktadır. Mesela, 24 Safer 1211/29 Ağustos 1796 tarihli hükme göre Diyarbakır'da Fatih Mehmed Paşa Evkafı'ndan olup binasından eser kalmayan bir tekkenin cihetlerine beratları olmadığı halde tasarruf iddiasıyla vazife ve taamiye

taleb edenlerin men ve def edilmesinin Diyarbakır kadısına emredilmesi⁸⁸² bu cihetleri istismar etmek isteyen olduğunu göstermekle birlikte devletin de bunların tevcihinde hassasiyeti elden bırakmadığına güzel bir örnektir. Bu belgeden anlıyoruz ki bu tekkenin de bağlı olduğu Fatih Mehmed Paşa evkafına nezaret eden Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı nazırı olan Halid Ağa Divan-ı Hümayun'a gönderdiği arz tezkiresinde kendi nezaretlerinde olan tamamen yıkılmış, bina kalıntısı kalmamış, bulunduğu yer ve arsasının miktarı belli olmayan ve Diyarbakırlı hiçbir kimsenin de bilmediği bu tekkeye mutasarrıfız ve vazife istiyoruz diye Diyarbakır zorbalılarından Mehmed Emin ve adı geçen vakfın katibi Ramazan'ın birkaç adamıyla ittifak ve birlik oluşturup tekkenin cihetlerini beratları olmadığı halde sadece kendi sözleriyle evkaftan vazife ve taamiye talebinden geri kalmadıklarını ve bu şekilde müdahale edenlerin şer'î makkemece men ve def edilmeleri konusunda emr-i âlî çıkarılmasını Fatih Mehmed Paşa Vakfı'nın hatt-ı hümayun ve beratla mütevellisi olan Seyyid Abdullah'ın dilekçe ile talep ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine kayıtlara bakıldığında Diyarbakır'da olan Fatih Mehmed Paşa evkafının tevliyetinin Seyyid Abdullah'ın üzerinde olduğu ortaya çıkmış ve Haremeyn-i Şerifeyn Muhasebesi nazırı nezaretlerinde olan evkaf hademesinin ellerinde olan beratları gereğince vazifeler aldıklarını belirterek beratsız vazife talep ederek vakfın mütevellisini rencide edenlerin men ve def edilmelerinin vakfın şartlarından olduğuna dair derkenar etmiştir. Bunun üzerine gereğinin yapılmasına dair tezkire üzerine padişahın hükmü çıkmıştır. Aynı şekilde konu hakkında 28 Safer 1211/2 Ramazan 1796 tarihinde Haremeyn Evkafı Nezareti'ne de tezkire yazılmıştır.⁸⁸³

Osmanlı Devleti geleneği ve nizamları dahilinde bir tekke veya zaviyenin meşihat cihetini elde etmenin bazı kuralları bulunmaktaydı. III. Selim dönemindeki uygulamalara baktığımızda eskiden beri devam edegelen bu kuralların uygulandığını görüyoruz. Öncelikle şeyh olacak zatın vasıfları bu cihete elverişli olmalıdır. 7 Rebûlevvel 1207/23 Ekim 1792 tarihli belgeye göre Niyaz-i Mısır'nın dördüncü halifesi Şeyh Mustafa Efendi'nin Atina kazasında inşa ettirdiği Çadır Tekkesi adıyla şöhret bulan tekkenin şeyhi Ali ibn Mustafa'nın vefatı sebebiyle yeri boş kaldığından

⁸⁸² BOA. C. EV., 53/2608.

⁸⁸³ BOA. C. EV., 53/2608.

meşihat cihetinin erbab-ı istihkaktan zühd, vera ve takva sahibi, salâh-ı hâl ve ilm-i zahir ve batını mamur ve her halde ehil olduğu Müslümanlardan sika olanların, yani yalan söylemesi imkansız olanların bildirmesi sonucunda kaza naibi İsmail Efendi'nin arzı ve derkenar kaydının çıkarılmasının ardından tevcihin şeyhülislâmın işaretine muhtaç olduğunun belirtilmesi ve Şeyhülislâm Dürrîzade Seyyid Mehmed Arif'in de işareti üzerine Şeyh Mehmed ibn Ali'ye tevcihi padişah tarafından emredilmesi⁸⁸⁴ örneğinde de görüldüğü üzere Şeyh Mehmed ibn Ali yukarıda sıralanan vasıflarının yeterli olması sebebiyle gerekli bürokratik işlemlerin de yapılması sonucunda meşihat cihetine layık görülmüş ve tayini gerçekleşmiştir.

Yine aşağıda örnek olarak gösterdiğimiz bir diğer belgeden anlıyoruz ki bir tekkeye şeyh olabilmek için öncelikle o tarikattan bir şeyhin halifesi olmak lazımdır. Ayrıca bağlı olduğu tarikatın merkez tekkesinin şeyhinin teklifinin de olduğu görülmektedir. Bir diğer husus teklif edilen halife ile ilgili önceki kayıtlarda tescilin olup olmadığına bakılmakta ve güvenlik sebebiyle herkesin okuyamayacağı yazı üslubu olan siyakatla derkenar çıkarılmaktadır. Cihet istenen tekkenin hazine-i amire defterlerinde bu cihete dair vazife kaydı, ödemelerin miktarı ve cihet tevcihi istenen tekke mensubunun da belgelerine dair tescil kaydı varsa son aşamada padişahın tevcih buyrultusu çıkmakta ve cihet tevcih edilen zata beratı verilmektedir. 10 Muharrem 1204/30 Eylül 1789 tarihli belgeye göre Üsküdar'da Şeyh Seyyid Mahmud Hüdayî Hazretleri Hankahı Seccadenişini Mehmed Efendi, aynı tarikata mensup Şeyh Selami Ali Efendi'nin halifelerinden Şeyh Hüseyin bin Himmet Efendi'nin Kete kazasına bağlı Kaypa köyünde bina ettiği zaviyesinde şeyh olan Hüseyin Efendi'nin çocuksuz olarak ölmesi üzerine mahlul kalan meşihat cihetininŞeyh Seyyid Mehmed Said bin Şeyh Mehmed Sadık Efendi'ye tevcih edilmesini ve eline berat verilmesini arz etmiştir. Bunun üzerine Fenayî Ali Efendi'nin halifelerinden Şeyh Hüseyin bin Himmet'in Kaypa köyünde olduğuna ve bunun yaptırdığı tekkenin şeyhi Hüseyin Halife'nin meşihata tayinine dair 1175/1762 tarihli derkenar kaydı çıkarıldıktan sonra padişah talep edilen meşihat cihetinin Şeyh Mehmed Said Efendi'ye tevcihini ferman buyurmuştur.⁸⁸⁵ Yine bu belgenin mefhum-

⁸⁸⁴ BOA. C. EV., 103/5118.

⁸⁸⁵ BOA. AE. SSLM. III., 16/892.

1 muhalifinden anlıyoruz ki meşihat makamında bulunan bir şeyhin görev yaptığı tekkenin vakfiyesinde meşihatın evlada meşrut kaydı varsa, şeyhin de evladı var ve hayatta ise, ayrıca o da meşihata müstahak ise meşihat ona tevcih edilmektedir. Burada vefat eden şeyhin evladı olmadığından meşihat makamı mahlul kaldığı için bir başka şeyh atanmıştır. Zaten çoğu zaman tekkenin vakfiyesinde meşihat cihetinin tarikat usûlünü bilen ve irşada ehliyeti olan evlada meşrut olduğuna dair kayıt bulundurmamak da bir temayüldür. Dolayısıyla şeyh olan baba vefat edince vakfiyedeki şarta uygun olan evladı yerine geçmekteydi. Buna dair belgelerde çok miktarda uygulamayı görebilmekteyiz. 24 Cemâziyelevvel 1206/19 Ocak 1792 tarihli belgede bu teamüle uygun tevcih yapılmıştır. İstanbul'da Davudpaşa İskelesi yakınında Sultan Bayezid Mahallesi'nde Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın yaptırmaya muvaffak olduğu Sadiyye Tekkesi meşihati için günlük yirmi akçe vazife ile meşihat hizmetini tasarruf eden Kadem-i Şerif Şeyhi Mehmed Efendi'nin vefat etmesinden sonra vâkıfın meşihatmahlul olduğunda kendi makamında Sadiyye usûlüne ve irşada kadir evladı bulunursa meşihat ciheti ona tevcih edilsin diye vakfiyesinde şart koşması sebebiyle tekkenin meşihatievladından ekber ve erşed oğlu Şeyh Ahmed Efendi'ye geçmiştir.⁸⁸⁶ Bu tayinle ilgili Halil Hamid Paşa Vakfı'nın Mütevelliyesi Ayşe Hanım'ın verdiği dilekçede bu cihete geçecek evladın tarikat usûlüne vâkıf ve irşada muktedir olduğunu dilekçesinin son kısmında yeniden şهادet ettiğini görüyoruz. O halde vâkıfın şartına göre eğer evlad müntesip olduğu tarikatın usûlüne vâkıf değilse ve irşada ehliyeti yoksa ataması yapılmayacaktır. Elbette bu usûlü istismar edenler olabilir. Ancak hem vakfın mütevellisinin, hem defter kayıtlarının hem de şeyhülislâmın onayının birlikte olması işi sağlama almaktadır.

Yine bir şeyhin irşada ehliyetli gördüğü için tasarrufta bulunduğu zaviyedarlık ve tevliyet cihetini kendinden sonra ismini verdiği evladına ferağ ettiğine dair örneğe de rastlanmaktadır. 25 Cemâziyelâhir 1203/23 Mart 1789 tarihli belge bu ferağ usûlüne dairdir. Eyüb'de Dökmecibaşı mahallesinde Nakşibendi tarikatı meşayihinden Arabzade Hacı Ali Efendi Zaviyesi'nin zaviyedarı ve mütevelisi bulunan Şeyh Abdülvehhab Efendi ibn Hasan'ın mutasarrıf olduğu cihetlerini kendinden sonra sulbi oğlu Şeyh Mehmed Said Efendi'ye ferağ

⁸⁸⁶ BOA. C. EV., 214/10699.

ettiğinden tevliyet ve zaviyedarlığın ferağ olarak yeniden defterine kaydedilip tevcih yapılması talebi üzerine ve Şeyhülislâm Mehmed Kâmil'in işareti sonrasında tevcih yapılmıştır.⁸⁸⁷ Merkez tekke dışındaki tekke ve zaviyelerin meşihat cihetinin tevcihinde tarikatların merkez tekkelerinde görevli şeyhlerin işaretleri olmadan bir tevcih yapıldığı tespit edildiğinde meşihat ref ediliyor ve yerine yenisi atanıyordu. Umum Mevlevi tekke ve zaviyeleri meşihat ve tevliyetlerinin çelebi efendilerin işaretleriyle tevcihi hatt-ı hümayun iktizasından iken Siroz'daki mevlevihanemeşihatının hilaf-ı hatt-ı hümayun tevcih edilmesinden ref ile Şeyh Mehmed Dede'ye tevcihi⁸⁸⁸ ile ilgili 11 Zilhicce 1209/29 Haziran 1795 tarihli belgede bu kurala atıf yapılmaktadır. Meşihat cihetinin tevcihinde geleneksel olarak şeyhlerin erbab-ı istihkaktan olmasının ve defter kayıtlarına bakılmasına ilaveten merkez tekke şeyhinin ve şeyhülislâmın işaretlerine de önem verilmeye başlanmasını devletin tekkelerdeki cihetlerin tevcihi ile ilgili problemlerin varlığını kabul ettiğini ve bu önemli kurumun III. Selim'le başlayan yenileşme çabaları kapsamında bireysel ve sosyal fonksiyonelliğini artırmasına dönük teşebbüsleri devreye soktuğunu göstermektedir.

Tekke vakıflarının yönetimini ifa edecek mütevellilere diğer vakıflarda olduğu gibi tevliyet ciheti tevcih edilmekteydi. III. Selim döneminde tevliyet ciheti tevcihine dair bol miktarda örnek bulunmaktadır. Bu tayinlerde de erbab-ı istihkaktan olması kuralına riayet edilmekteydi. 29 Cemâziyelâhir 1204/16 Mart 1790 tarihli belgeye baktığımızda Edirne'deki Güreşçiler Tekkesi diye meşhur Pehlivan Cemaleddin Zaviyesi Evkafı'nın günlük iki akçe vazife ile mütevellisi olan Hüseyin bin Ahmed Halife'nin çocuksuz olarak vefatıyla mahlul kalan tevliyet ciheti erbab-ı istihkaktan Enderun-ı Hassa Serçavuşu Ömer ibn Osman'a tevcih olunmuştu.⁸⁸⁹

Cihet tevcihinde eğer bir usûlsüzlük olursa tevcih yeniden yapılmaktaydı. 23 Şevvâl 1207/4 Mayıs 1793 tarihli belgeden anlıyoruz ki Konya'da Miskinler Tekkesi Vakfı'nın belirli vazife ve beratla mütevellisi olan Şeyh Mehmed ibn İbrahim'in vefatı ile mahlul tevliyetinin sulbî oğulları Seyyid İbrahim ve Mehmed Ali'ye tevcihi

⁸⁸⁷ BOA. C. EV., 261/13322.

⁸⁸⁸ BOA. C. EV., 52/2574.

⁸⁸⁹ BOA. C. MF., 101/5047.

gerekirken Seyyid İbrahim'in kendi üzerine Konya kadısının ilamıyla 1204 senesinde berat çıkarttığı ve kardeşini mağdur etmesi üzerine yeniden müştereken tevcih yapılmıştır.⁸⁹⁰

Bilindiği üzere Osmanlı topraklarında çok sayıda zaviye de bulunmaktaydı. Bunlara zaviyedarlar nezaret etmekte idi. Bu sebeple zaviyedarlık ciheti de bir bakıma meşihat ciheti gibi idi. 29 Safer 1209/25 Eylül 1794 tarihli belgede yazılı olduğuna göre Bursa'da Sarı Abdullah Mahallesi'nde verilen izinle müceddeden bina eylediği cami ve Nakşibendiyyezaviyesi vakfından altı akça yevmiye ile zaviyeye vakfın mütevellisi Hacı Abdullah Nasırüddin Efendi bin Mustafa'nın şeyh olarak tayin edilmesi isteği Şeyhülislâm'ın da onayıyla padişah tarafından uygun görülmüş ve beratının verilmesi emredilmiştir.⁸⁹¹ 21 Rebûlevvel 1213/10 Eylül 1798 tarihli belge de vefat sebebiyle münhal kalan zaviyedarlık cihetinin başkasına tevcihi ile ilgilidir. Elbistan'da Aksus köyündeki Dede Baba Zaviyesi Zaviyedarı Mehmed'in ölmesi üzerine Bektaşî Şeyhi Abdüllatif'in arzı ve şeyhülislâmın işareti ile yeni zaviyedar tayin edilmiştir.⁸⁹² Görüldüğü üzere merkez tekke şeyhinin arzı ve şeyhülislâmın işareti zaviyedar tayininde de kuraldır.

Bir zaviyedarın birkaç zaviyenin zaviyedarlığına sahip olduğu da vaki idi. 11 Ramazan 1211/10 Mart 1797 tarihli belgede Birgi'de Kızıl Ali ve Cüneyd zaviyelerinin vakıflarının belirli vazifelerle zaviyedarı olan beldenin en meşhur alimi el-Hac Alim Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine yeri boş ve gerekli hizmeti atıl kalması dolayısıyla adı geçen vazifeler oğulları erbab-ı istihkaktan Mehmed Emin ve Abdullah Halife'ye tevcih edilmiştir.⁸⁹³

Zaviyedarın şeriata ve tarikata muhalif bir düşünce ve davranışı olursa derhal azledilmekte ve yerine hangi tarikata bağlı ise onun merkez tekkesinin şeyhinin teklifi ile bir aynı tarikattan bir başkası zaviyedar olarak atanmaktaydı. 13 Şevvâl 1210/21 Nisan 1796 tarihli belgeye göre Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi Seccadenişini ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin evladından Abdüllatif Efendi'nin Uzuncaabad-ı Hasköy

⁸⁹⁰ BOA. C. EV., 59/2918.

⁸⁹¹ BOA. C. EV., 146/7267.

⁸⁹² BOA. AE.SSLM.III., 114/6929.

⁸⁹³ BOA. C. EV., 15/707.

kazasındaki Osman Baba Zaviyesi zaviyedarı olan Ahmed Dede'nin kendi halinde olmayıp şeriat ve tarikata aykırı harekete cesaret ederek dağlı taifesine kurban kesmesi ve suizanna sebep olacak hareketlerde bulunması dolayısıyla cihetinin kaldırılmasını ve erbab-ı istihkaktan Ali Baba'ya gelip gidene yemek yedirmek şartıyla tevcih edilmesini arz etmiş ve derkenarda Ahmed Dede'ye berat verilmediği ve kaydının bulunmadığı anlaşılınca zaviyedarlık padişah tarafından Ali Baba'ya tevcih edilmiştir.⁸⁹⁴

Osmanlı tekkeleri içerisinde mescid veya cami de bulunuyordu. Bu sebeple buralarda görev yapacak imam ve hatiplerin imamet ve hitabet cihetlerinin tevcihlerinin yapılması ve ellerinde beratlarının olması lazımdı. 1 Şaban 1210/10 Şubat 1796 tarihli Eyüpsultan'da Servi mahallesindeki Nakşibendi tekkesi içerisinde yapılan mescidin cami olmaya müsait olması sebebiyle minber konularak cuma ve bayram namazları kılınması için günlük on sekiz akçe imamet ve on bir akçe hitabet cihetlerinin erbab-ı istihkaktan Süleyman Efendi ibn Mehmed'e tevcihi⁸⁹⁵ ile ilgili belge buna dair bir örnektir.

İmam ve hatibin vefatıyla boşalan cihet ehil olan bir başkasına tevcih olunmaktaydı. 22 Şaban 1206/15 Nisan 1792 tarihli belgede Sivas'ın Turhal kasabasına bağlı Şahabeddin Köyü'ndeki Ahi Yusuf Tekkesi vakfının senede bir müd hınta ile imamı olan Mehmed bin Osman'ın vefatı dolayısıyla mahlul kalan imamet cihetinin kaydı Anadolu muhasebesinden çıkarılmak suretiyle Abdülvehhab ibn Salih'e tevcih edilmesi emredilmiştir.⁸⁹⁶ Yine 9 Zilhicce 1206/29 Temmuz 1792 tarihli belgeye göre İzmir'de vaki zaviyenin mahlul hitabetinin Şeyh Hüdayî Tekkesi şeyhinin inhası üzerine Mehmed Tahir'e tevcihi yapılması⁸⁹⁷ merkez tekke şeyhinin cihetlerin tevcihinde karar alma mekanizması içine alınmalarıyla ve tekkeleri ıslah çalışmalarıyla alakalıdır.

Tekkelerde ilim talebelerine ve dervişlere dersler de verilmekteydi. Oralarda yapılan vaazlarla dervişlerin dînî bilgileri takviye edilmekteydi. Çünkü Osmanlı

⁸⁹⁴ BOA. AE.SSLM.III., 35/1976.

⁸⁹⁵ BOA. HAT., 1461/2.

⁸⁹⁶ BOA. C. EV., 61/3018.

⁸⁹⁷ BOA. AE.SSLM.III., 425/24383.

tasavvuf anlayışında zahir ve batın ilmi birlikte olması gerekmektedir. Zahir ilmîni küçümseyen ve İbahiyye'ye kaçıp zındıklığa düşen sûfî kisveli kişilerin İslâm dünyasındaki tahribatlarına karşı şeriat ilimlerinin öğrenilmesi önemliydi. İbahiyyeci anlayışın Osmanlı coğrafyasında da tesiri olduğu ve özellikle bunların tekkelere sirayet etmeye çalıştıkları vaki idi. Bu sebeple daha önceki dönemlerde olduğu gibi III. Selim'in saltanatı zamanında tekkelerde vaizler ve müderrisler de vazife yapmakta ve dervişlerin ilmî yönden gelişimlerine katkı sağlamaktaydılar. Özellikle Bektaşiyîye tekkelerine bu dönemde cami ve medrese yapılmaya da başlanmıştır. Bu kapsamda tekkelerin vaizlik ve müderrislik cihetlerine yapılan atamalara dair bazı belgeler elimizde mevcuttur. Mesela 27 Şevvâl 1209/17 Mayıs 1795 tarihli belgeden "*talebe-i ulûm vazîfesi*" olduğunu öğreniyoruz. Bu belgeye göre Derviş Arif Abdullah Teşrifâtî-i Divân-ı Hümayun İzzî Süleyman Efendi Vakfı'na bağlı Eyüb Nişanca'daki Şeyh Murad Tekkesi'ndeki günlük on beş akçelik talebe-i ulum vazifesini kendi rızasıyla Seyyid Mehmed Emin Efendi'ye feragat ettiğiinden kendisine cihet tevcihinin yapılmasını ve eline berat verilmesini talep etmiş ve Şeyhülislâm Dürrîzade Mehmed Arif Efendi'nin de işareti üzerine padişah tarafından tevcihin yapılması emredilmiştir.⁸⁹⁸

Bazı Bektaşi tekkelerine imamet ve müderrislik ciheti de tayin edilmişti. 29 Zilhicce 1220/20 Mart 1806 tarihli belgeye göre Bektaşi tarikatından Hacı Melek'in Şumnu kazasında postnişin olduğu Hafız Baba Tekkesi'nde inşa olunan camiye bir müderris ve bir imam tayini lazım geldiğinden münasip mukataat ve cizye mallarına zam ile kafi miktarda vazife tayin edimesi⁸⁹⁹ buna örnektir. Hacı Melek'in Şumnu'daki Hafız Baba Tekkesi'ne cami, medrese odaları ve havuz inşa edilmesi dilekçesi üzerine dair çıkan irade gereğince medrese odalarında olan fukara ve ahalinin akâidini tashih için her gün camide ders vermek üzere bir müderris ve farz namazların kılınması için bir imam tayini gerekli olduğundan bunların vazifelerini karşılamak amacıyla uygun mukataat ve cizye mallarına zam yapılması ve bu cihetler için gerekli vazifelerin Şumnu ve Varna mukataatından tayin edilmesi 10 Cemâziyelevvel 1221/26 Temmuz 1806'da III. Selim tarafından emredilmiştir. Tayin

⁸⁹⁸ BOA. C. MF., 24/1175.

⁸⁹⁹ BOA. HAT., 223/12435.

edilen Müderris Mehmed Raşid Efendi'ye günlük 40 sağ akçe, İmam Abdülfettah Efendi'ye ise 20 sağ akçe tahsis edilmiştir.⁹⁰⁰

III. Selim'in bu teşebbüslerinin düşman karşısında başarı elde etmekten uzaklaşan Yeniçeri askerleri arasında yaygın olan Bektaşiliğe yeniden başlangıçtaki dinamizmi vermeye çalıştığı sonucunu çıkarabiliriz. Bektaşî şeyhinin istekte bulunması onların da Bektaşiliği kendi aslı çizgisine çekme adına mevcut problemin farkında olduğunu göstermektedir.

25 Rebûlevvel 1215/16 Ağustos 1800 tarihli belgeden ise bir Nakşibendi şeyhinin aynı zamanda müderrislik yaptığını öğreniyoruz. Bu belgede verilen bilgilere göre İçel sancağına bağlı Ermenek kasabasında Nakşibendi şeyhlerinden Hâdimî Seyyid Hasan Efendi kendi yaptırdığı medresesinin günlük yirmi akçe vazife ile müderrisliğini yapmakta iken çocuksuz olarak vefat edince yerine erbab-ı istihkaktan ve ilim ve salahiyet bakımlarından akranının üzerinde ve her şekilde göreve layık olması dolayısıyla yine Nakşibendi şeyhlerinden Hâdimî Hafız Mustafa ibn Ali'ye tevcih edilmiştir.⁹⁰¹

4 Rebûlevvel 1210/18 Eylül 1795 tarihli belge bize tekkelerde şeyhülkuralık cihetinin de varolduğunu göstermektedir. Dergâh-ı Ali Yeniçeri Katibi Mehmed Efendi Vakfı'ndan Yenikapı Mevlevihanesi'ndeki şeyhülkuralık cihetine tasarruf eden Hafız Veliyyüddin Efendi ibn Salih'nin çocuksuz olarak vefatı sebebiyle mahlulkalan günlük sekiz akçe⁹⁰² vazife Hafız Mehmed Efendi'ye tevcih edilmiştir.⁹⁰³ Yine 25 Cemâziyelâhir 1218/12 Ekim 1803 tarihli belgeye göre Bosna'nın Brodi kazasına bağlı Travnik kasabasında Hacı İbrahim Paşa'nın yaptırdığı tekkenin şeyhülkuralık cihetinin mutasarrıfı olan Emrullah Efendi'nin vefatı üzerine mahlul kalan cihetin kasaba sakinlerinden yapılan imtihanda başarılı

⁹⁰⁰ BOA. C. MF., 63/3117.

⁹⁰¹ BOA. C. MF., 62/3077.

⁹⁰² Hâfiz Mehmed Efendi'nin dilekçesinde beş akçe, derkenar kaydında ise sekiz akçe olarak geçmektedir. Hazine-i Amire defter kaydı muteber olduğu için sekiz akçe bilgisi tercih edilmiştir.

⁹⁰³ BOA. C. MF., 35/1725.

olan Ahmed Efendi ibn Hüseyin'e tevcih edilmesi⁹⁰⁴ tekkelerde Kur'an tilaveti dersleri yapıldığını ve bu dersleri alan talebelerin olduğuna işaretler.

Tekkelerde vaizlik cihetinin bulunması da dervişlerin dînî bilgilerinin artırılmasına yöneliktir. 10 Safer 1218/1 Haziran 1803 tarihli belgede Bosnasaray'a bağlı Travnik'teki Halveti Tekkesi'nde vaiz olan Salih Halife'nin çocuksuz olarak vefatı sebebiyle mahlul olan günlük beş sağ akçe vazifeli vaizliğin Emrullah Naim Efendi'ye tevcihi⁹⁰⁵ bize vaizlerin tekkelerde görev yaptıklarını göstermektedir.

Yine ilim ve irfan ocakları olması dolayısıyla Osmanlı tekkelerinde dersaneler ve kütüphaneler bulunuyordu. Ayrıca ilim ve irfanla meşgul oldukları için tekkelerde kurulan kütüphanelere vakfedilen kitaplar buralarda önemli koleksiyonların oluşmasını sağlamıştır.⁹⁰⁶ Özellikle XIX. asırda tekke kütüphanelerinde belirgin bir artış olmuştur.⁹⁰⁷ Vassâf'ın Aziz Mahmud Hüdayî Kütüphanesi hakkında yazdıklarından semahane karşısındaki türbenin bir kısmının kütüphane olarak düzenlendiğini, Hz. Pir'in eserlerinin özenle camekân içinde muhafaza edildiğini ve sair zatların da kütüphaneye eserler hediye ettiklerini ve hatta kendisinin de buraya yüz elli kadar eser bağışladığını öğreniyoruz.⁹⁰⁸ Bu bilgi bize tekke kütüphanelerin nasıl oluştuğu konusunda önemli bir fikir vermektedir. Yine tekkelerde tutulan günlük defterleri, tekke mensuplarında bulunan evrak ve mektuplar sayesinde tasavvuf tarihine ışık tutacak arşivlik malzemeler ortaya çıkmıştır.⁹⁰⁹ Bu kütüphanelere bakan bugünkü kütüphaneci karşılığında hafız-ı kütüb

⁹⁰⁴ BOA. C. MF., 28/1387.

⁹⁰⁵ BOA. AE.SSLM.III., 49/2892.

⁹⁰⁶ İslâm ülkelerindeki çeşitli kütüphanelerde tekke kütüphanelerinden menkul çok miktarda eser bulunduğu orijinal kayıtlarından anlaşılmaktadır. Özellikle Türkiye kütüphanelerindeki yazma ve basma eser koleksiyonlarının önemli bir kısmının tekkelere ve meşayih'e ait oldukları, bunların "tekkelerin seddinden sonra onlardaki kitaplar dahi toplanmış, bazı kütüphanelere kaldırılmış idi" (Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 26) ifadesinden umumi kütüphanelere nakledildiği bilinmektedir. Yine Vassâf, bu bilgiden sonra Aziz Mahmud Hüdayî Kütüphanesi'ndeki eserlerin Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi'ne kaldırıldığını ve hankâhta kütüphane bulunmadığını aktarmaktadır. (Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 26.)

⁹⁰⁷ XIX. asırda kurulan bu tekke kütüphaneleri hakkında bkz. Yücer, **a.g.e.**, s. 96-101.

⁹⁰⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 26.

⁹⁰⁹ Yenikapı Mevlevihânesi'nde tutulan *Defter-i Dervîşân* tekkelerde tutulan günlük defterleri açısından güzel bir örnektir. Bu defterde Yenikapı Mevlevihânesi'ndeki faaliyetler günlük olarak kaydedilmiştir. Bu tip defterlerin her tekkede tutulduğunu söylemek zordur. Ancak yeni araştırmalar sonucunda benzer defterlere rastlamak muhtemeldir. Bayram Ali Kaya ve Sezai Küçük tarafından

ciheti mevcuttu. Şimdi buna dair bir örnek vereceğiz. 5 Cemâziyelâhir 1215/24 Ekim 1800 tarihli belgeye göre Anadolu vilayetinde Kedegara kasabasında Toprakkale mahallesinde Hacı Mustafa bin Ahmed Efendi'nin yaptırdığı derslane, kütüphane, hücreler ve Nakşibendi zaviyesinde meşihat ve hafız-ı kütüblük cihetlerine tasarruf eden Şeyh Mustafa Efendi çocuksuz olarak vefat edince mahlul kalan cihetler aynı zamanda hafız-ı kütüb olan Şeyh Osman bin Hüseyin Efendi'ye tevcih edilmiştir.⁹¹⁰ Yine 29 Ocak 1215/22 Haziran 1800 tarihli belgeye göre Bursa Kalesi dahilindeki Kavaklı mahallesinde el-Hac Hüseyin Ağa ibn el-Hac Süleyman Ağa'nın yaptırdığı Nakşibendi Zaviyesi ve Kütüphanesi'ne ait vakfın hicri 1174 Muharremi tarihli vakfiyesi olan ve 15 Cemâziyelevvel 1196/28 Nisan 1782 tarihli fermanla Anadolu Muhasebesi'ne kaydedilen vakfın tevliyet, nezaret, kitâbet ve cibayet cihetleri babasının vefatından dolayı kızı Emetullah Hanım'a tevcih edilmesi⁹¹¹ tekkelerde hafız-ı kütüplük cihetinin tevcihine dair bir başka örnek belgedir. Bu örnekler bilinenin tersine tekkelerin kitapla ve kütüphaneyle irtibatlı olduklarını göstermesi açısından son derece kıymetlidir.

Arşiv belgeleri arasında cüzhanlık ciheti tevcihlerine de rastlıyoruz. 16 Safer 1208/23 Eylül 1793 tarihli belgeden anlıyoruz ki Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayî Tekkesi Postnişini Şeyh Mehmed Efendi'nin tekkenin vakıflarından A'rac Ayşe Hatun vakfından günlük iki akçe vazifeli cüzhanlık cihetini vakıftaki bütün vazifelerin vakfın şartları gereğince kadimden beri asitanedeki tarikata bağlı fukaraya tevcih olunması kuralına aykırı olarak tarikattan olmayan esnaftan Ali ibn Veli'nin bir şekilde berat çıkartıp ele geçirmekle asitanenin nizamına hanel getirdiğini ve tarikat fukarasının maaşının azalmasına sebep olduğunu şikayet ederek adı geçen cihetin kendisinden alınıp Emin Dede bin Halil'e tevcih ve eline berat verilmesini arzetmesi üzerine padişah tarafından tevcih yapılmıştır.⁹¹² 20.4.1211/23 Ekim 1796

yayına hazırlanan *Defter-i Dervîşân Zeytinburnu Belediyesi'nce* 2011 de basılmıştır. Eser, III. Selim, II. Mahmud ve II. Abdülhamid döneminin dinî, tasavvufî ve kültürel hayatı hakkında önemli bir kaynaktır.

Yıldırım Ağanoğlu'nun Ohri Halvetî Hayatî Tekkesi'nde mahfuz evrakı tasnif etmesi ve bunların ışığında ortaya koyduğu "*Ohri Halvetî Hayatî Tekkesi*" adlı eseri tekkelerin tarihini çalışacak araştırmacılara yeni bir ufuk açmaktadır.

⁹¹⁰ BOA. C. EV., 45/2226.

⁹¹¹ BOA. C. EV., 478/24177.

⁹¹² BOA. AE.SSLM.III., 109/6595.

tarikli belgeye göre el-Hac İzzet Mehmed Paşa Vakfı'ndan Safranbolu'da Burun-1 Sandal nam mahalde bulunan tekkede ihlashan cihetinin tevcihinin vakfiyede meşrut olduğunun, ancak beratının verilmediğinin tespit edilmesi üzerine beratının verilmesi emredilmiştir. Belgede, vâkıfın buradaki tekkeye şeyh olanların vakfın gelirlerinden günlük on sekiz akçe vazifeye mutasarrıf olmalarını ve şeyhin her gün güneşin doğmasından sonra kılınan işrak namazını eda etmesinin akabinde ihlas-ı şerif tilavet edip ruhuna hediye ve affı için dua etmesini şart koştuğu bildirilmektedir.⁹¹³ 11 şaban 1209/3 Mart 1795 tarihli belgeden anlıyoruz ki Galata'ya bağlı Beşiktaş kasabasında Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın kızı Fatma Hanım, kurduğu vakıflardan Sinan Paşa Camisi avlusunda bulunan Nakşibendiyye Zaviyesi'de şeyh olan zatın seher vaktinde günlük iki akçe vazife ile Nebe suresi okuması ve her sene Regaib, Berat ve Kadir gecelerinde kendinden başka dokuz kişiyle yetmiş bin kere tevhid-i şerif okuyup sevabını Fatma Hanım'ın ruhuna hediye etmesi için vâkıfenin vakfettiği galleden (gelirden) mübarek gecelerin her biri için üçer kuruştan dokuz kuruş şeyh olanlara ve diğer dokuz kişinin her birine birer buçuk kuruş verilmesini şart koşmuştur. Bu iki cihetin her birine ayrı ayrı beratları tevcih edilmiştir. Bu iki cihete mutasarrıf olan şeyh Mehmed Sıddık Efendi'nin vefatı üzerine mahlul kalan iki cihet erbab-ı istihkaktan olduğuna dair sika kişilerin ihbarları sonucunda derkenar kaydının tespiti ve şeyhülislâm Drrzade Seyyid Mehmed Arif'in “*mcebince tevcih buyurulmak mercdur*” işareti üzerine cihetler III. Selim'in hattıyla şeyh İsmail Hakkı bin Mehmed'e tevcih edilmiş ve beratı verilmiştir.⁹¹⁴ 7 Ramazan 1211/6 Mart 1797 tarihli belgeye göre Sadr-ı Ali Kethüdası nezaretinde bulunan evkaftan İstanbul Balat'ta Ferruh Kethüda Camisi ve zaviyesi vakfının günlük beş akçe vazife ile hafız-ı kütüb, bir buçuk akçe ile ikindi vaktinde czhan, iki akçe ile tamirci, iki akçe ile devirhan ve bir buçuk akçe ile sabah vaktinde czhan olan Mustafa Halife'nin büyük oğlu Mehmed Emin'in kendi rızasıyla adı geçen cihetlerini erbab-ı istihkaktan Mehmed Derviş ibn Mehmed Said'e ferağ etmesi ve cihetlerin Hazine-i Amire defterinde kayıtlarının bulunması üzerine tevcihleri yapılmıştır.⁹¹⁵

⁹¹³ BOA. C. EV., 124/6155.

⁹¹⁴ BOA. C. EV., 139/6936.

⁹¹⁵ BOA. C. EV., 15/711.

Tekke ve zaviyelerde duagûluk (dua okuma) ciheti de mevcuttu. III. Selim dönemine ait 7 Ramazan 1213/12 Şubat 1799 tarihli belge Belgrad'ın Kale-i Bala'sında medfun Şehid Ali Paşa'nın türbesinde Belgrad Gümürüğü malından almak üzere günlük on akçe duagûluk cihetine beratla mutasarrıf olan türbe bitişiğindeki zaviyenin postnişi Kadiriyye tarikatı hulefasından Seyyid Şeyh Mehmed Haşim'in vefatı sebebiyle mahlul kalan cihetin yedi akçeye düşürülmek ve kalan kısmı hazinede bırakılmak suretiyle yine Kadiri hulefasından Seyyid Şeyh Hasan Efendi'ye tevcih edildiğini göstermektedir.⁹¹⁶

III. Selim dönemi evrakı içerisinde tekke ve zaviyelerin idare ve bakımı ile ilgili hizmetlere dair cihetlerinin olduğu belgelere de rastlanmaktadır. 14 Rebûlâhir 1214/15 Eylül 1799 tarihli belgeye göre Erzurum sancağı İspir kazasında Kara Koca Tekkesi Vakfı'ndan günlük dört akçe vazifeli nezaret ve bir akçe vazifeli ferraş cihetleri pederi Halil ve amcası Süleyman'ın çocuksuz olarak vefatı sebebiyle Mehmed Efendi'ye tevcih edilmiştir.⁹¹⁷

Tekkelerdeki idari hizmetlerle ilgili cihetler de diğerleri gibi cülus sebebiyle yenilenmekteydi. 13 Rebûlevvel 1214/15 Ağustos 1799 tarihli ferman suretinden anlıyoruz ki Kastamonu'da İbrahim Bey diğer adıyla Ak Tekke Evkafı'nın günlük beş akçe vazifeli ferraş ve vekilharç cihetleri cülustan dolayı yenilenmiştir.⁹¹⁸

Cihetler şart-ı vâkıfa riayet edilmeyerek hile ile ele geçirilmesi halinde mahkemelik olduğu da oluyor, davası görülüyor ve hak sahibine tevcih ediliyordu. 5 Rebûlevvel 1207/21 Ekim 1792 tarihli belgeden Esbak Sadrazam Bayram Paşa'nın Haseki Sultan Camisi yakınındaki tekkesi ve türbesi vakfında vâkıfın tekkede cihât tayin etmediği halde tekkede şeyh olanların elli seneyi aşkın vakfın fazla gelirlerinden günlük alt akçe vazife ile imamlık, dört akçe vazife ile müezzinlik ve dört akçe vazife ile kayyımlik cihetlerine tasarruf ettiklerini ve tekkede şeyh olan Mustafa Efendi'nin vefat etmeden önce bu cihetleri vazifeleriyle birlikte torunu

⁹¹⁶ BOA. C. EV., 46/2275.

⁹¹⁷ BOA. C. EV., 90/4457.

⁹¹⁸ BOA. C. EV., 91/4537.

Seyyid Mehmed Emin'e berat çıkartarak tevcih ettirdiği ancak vakfın müstegillatının musakkafat olup köy ve mezra olmadığına anlaşılması üzerine vakfın şartına aykırı olarak ihdas edilen bu cihetlerin vazifeleriyle adı geçen Seyyid Mehmed Emin'den alınıp halihazırda tekkenin şeyhi olan Mehmed Nureddin bin Mustafa'ya teamüle uygun şekilde tevcihini İstanbul Mahkemesi'nin arzı ve Şeyhülislâm Dürrîzade Seyyid Mehmed Arif'in derkenarı üzerine padişahın emrettiğini anlıyoruz.⁹¹⁹ Burada da görüldüğü üzere zaman zaman vakfiye şartlarına riayet edilmediği, şeyh olsa bile hakka ve hukuka riayet etmeyip hak etmeyen yakınına usûlsüz olarak menfaat temin edildiği olmaktadır. Ancak yapılan usûlsüzlük tespit edildiğinde adalet yeniden tesis edilmekte ve teamüle uygun olarak cihet tevcihi tashih edilmektedir. Bu da bize bu hususlara dikkat edildiğini göstermektedir. 6 Safer 1210/23 Temmuz 1795 tarihli berat yolsuzluk sebebiyle olan cihet ref'iyle ilgilidir. Buradan anlaşılmaktadır ki Bursa'daki Ramazan Baba Zaviyesizaviyedarı ve mütevellisi olan Derviş Halil Baba ibn Osman ayende vü revendeye ve hücrenişin olanlara yemek yedirme ve hizmet etme taahhüdünü yerine getirmeyip vakfa ait bakırları, eşya ve hayvanları satarak kendisi için sarfedip vakfı zarara uğrattığı tespit edilmiştir. Bu sebeple cihetlerin onun üzerinden kaldırılarak gelip geçene yemek yedirmek ve harap yerleri tamir ettirmek şartıyla İbrahim Baba'ya tevcih edilmesi Hacı Bektaş-ı Veli Asitanesi Şeyhi Abdüllatif Efendi'nin arzı ve Şeyhülislâm Dürrîzade Mehmed Arif Efendi'nin işaretiyle bu berat çıkmıştır.⁹²⁰

28 Cemâziyelâhir 1211/29 Aralık 1796 tarihli belgeden anlıyoruz ki Karahisar-ı Sahib'de bulunan mevlevihanenin vakfının tevliyeti öteden beri Mevlana Celaleddin-i Rumî Hazretleri'nin erkek evladından olan kimselere meşrut iken zamanın hâkiminin doyurulması sebebiyle kız çocuğundan olan kimsenin eline geçmişse de daha sonra vakfiyeye göre yeniden erkek evlad lehine tevliyet tevcihi emredilmiştir.⁹²¹ Yine 28 Zilkade 1213/3 Mayıs 1799 tarihli belge örneğinde de görüldüğü üzere Niğde'de Honad Hatun Tekkesi'nin Şeyhi Abdülhamid Efendi vefat edince büyük oğlu Mehmed küçük oğlu Lütfullah'ın hakkını gizleyerek babasının

⁹¹⁹ BOA. AE.SSLM.III., 66/3992.

⁹²⁰ BOA. C. EV. 297/15121.

⁹²¹ BOA. C. EV., 283/14439.

mahlulünden meşihat, imamet ve tevliyet cihetlerini üzerine tevcih ve berat ettirip ölene kadar zapt etmiştir. Bu sırada küçük oğul Lütfullah baliğ olup abisinin mahlulü olan meşihati üzerine tevcih ettirmiş ve yirmi seneden fazla görevini layıkıyla yerine getirmekte iken abisi müteveffa Mehmed'in oğlu İshak da büyüyünce meşihatın kendi hakkı olduğunu ileri sürerek meşihati üzerine tevcih ettirmiştir. Ancak İshak na-ehil ve cahil bir kimse olduğundan meşihat sonunda tekrar hizmete şayan ve aslah olan Şeyh Abdülhamid'in küçük sulbî oğul Lütfullah Efendi'ye tevcih edilmiştir.⁹²²

III. Selim döneminde 1211/1796-1797 yılından itibaren yeni vazife tahsisinin kısıtlandığını ve ancak bunun gerekli hallerde olmasına dair bir hatt-ı hümayunun neşredildiği anlaşılıyor. Eğer yeni bir vazife ihdas olunması elzem ise bunun sadece arzla olmayıp, şeyhülislâmın da görüşünün alınması ve hatt-ı hümayun çıkması şarttır. Aksi takdirde sadece arzla vazife ihdası yasaklanmıştır.⁹²³ Böyle bir uygulamaya gidilmesi bu konuda istismarların olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı yeni vazife tahsisi işinden doğrudan padişahın haberinin olması sağlanmıştır. Bu sıkı tedbir sayesinde vazife taleplerinde bir azalma olacağı tabiidir. Çünkü son noktada padişahın onayından çıkacak bir talebi yapmak kolay değildir.

2.1.2.4. III. Selim Döneminde Tekkelere ve Şeyhlere Muamelatta Kolaylık Gösterilmesi ve Yapılan Müdahalelerin Önlenmesi

Yukarıda III. Selim döneminde cihetlerintevcihi ve beratların verilmesi usûlünü ortaya koyarken devlet ile tekke mensupları arasındaki ilişkilerin ve resmî muamelelerin kadim gelenek, vakfiye şartları, yürürlükteki fermanlar ve defterlerdeki eski kayıtlara istinaden bir nizam içerisinde icra edildiğini görmüştük. Bu nizam dahilinde elinde beratı olan başta şeyh efendiler olmak üzere diğer tekke görevlilerine gerekli hürmet gösterilmiş ve devlet nezdinde kendilerine bazı kolaylıklar sağlanmıştır.

Bu kolaylıkların biri eğer cihetleri karşılığında aldıkları vazifeler/ücretler yeterli gelmezse bunlara talep vukuunda zam yapılması idi. Larende'deki Nakşibendi

⁹²² BOA. C. EV., 15/705.

⁹²³ BOA. HAT., 1573/22.

Zaviyesi Şeyhi Ebû Bekir Efendi'nin aldığı vazifeler dervişlerin ve gelip gidenlerin ihtiyaçlarını karşılamadığı için zaviyesine elli akçe taamiye tayin edilmiş ve aldığı on beş akçe tevliyet vazifesinin üzerine yirmi beş akçe zam yapılarak kırk akçe alması kararlaştırılmıştır. Şeyh efendilerin genelde istekleri karşılanmaktaydı. Ebû Bekir Efendi de bunu bildiğinden olsa gerek arzuhalinin yanında iltifat kabilinden III. Selim'e bir de kaside sunmuştur.⁹²⁴ III. Selim'in meşayihe olan merhameti ve onların işlerini kolaylaştırması şeyhleri kendisinden ihsanda bulunması yönünde cesaretlendirmekteydi. Ondaki maaş talebinde bulunanlar arasında Şah-ı Nakşibend'in Medine'de mukim torunlarından Seyyid Fahreddin de bulunmaktaydı. Bu belgede Seyyid Fahreddin talebesi olduğunu arz ederek birkaç akçe maaş talep etmektedir. III. Selim onun arzuhali üzerine 15 Receb 1221/28 Eylül 1806'da kendisine otuz akçe tevcih edilmesini ve berat verilmesini ferman buyurmuştur.⁹²⁵

1220/1805-1806 tarihli belgeye göre Buhara elçisi Turan memleketinden gelen Nakşibendi Şeyhi Şair Mirza Kiramî'nin bir kasidesini padişahın huzuruna takdim etmeyi ve hacca gideceğinden kendisine bir atıyye verilmesinin münasip olacağını iltimas etmiştir. Bunun üzerine uygun bir atıyye verilmesi III. Selim tarafından emredilmiştir.⁹²⁶

Kuşkusuz tekkelere ve orada kalan malı mülkü olmayan dervişlere gösterilen en önemli kolaylıklardan biri de vergi muafiyeti idi. Dervişlerin eğer bir yerde tasarrufları altında vergi alınması gereken emlak ve arazisi yoksa ferman olmadan onlara tekâlif-i şâkka yüklenmesi ve talepte bulunulması ve zor kullanılarak rencide olunmamları yürürlükteki kanunlardandı.⁹²⁷ Şehrizar beylerbeyinin bu kanuna uymayarak emlak ve arazisi olmayan dervişlere vergi talebiyle baskı ve zulüm yapması üzerine III. Selim Bağdad Valisi Vezir Süleyman Paşa ile Kerkük kadısına gönderdiği 10 Şevvâl 1206/1 Haziran 1792 tarihli fermanla Kerkük ve Bab kazalarındaki Abdülcebbar Tekkesi'nde bulunan ve tasarruflarında vergiye tabi emlak ve arazi bulunmayan dervişlerin vergi talebiyle rencide edilmemesini

⁹²⁴ BOA. C. EV., 340/17265.

⁹²⁵ BOA. C. MF., 156/7779.

⁹²⁶ BOA. HAT., 119/4814.

⁹²⁷ BOA. C. ML. 717/29334.

emretmiştir.⁹²⁸ Burada da görüldüğü üzere bazı yerel yetkililer zulüm yapmaya kalkışmakta, ancak devletin en üst makamına bir dilekçe ile ulaşıldığı takdirde her zaman tekkelerin hamisi olan saltanat makamı onlara karşı himaye siyasetini ortaya koymakta ve problemi ortadan kaldırmaktadır.

Tekke ve zaviye mensuplarına devlet tarafından gösterilen bu kolaylıkların sebebi halkın irşadı ve sosyal fonksiyonları çerçevesindeki faaliyetlerinin önünü açmaktır. Bundan dolayı gerek memurlar gerek mahallinde etkili olan şahıslar ve gerekse ahali tarafından tekke, zaviye ve vakıflarına müdahale edilerek rencide edilmeleri ve zarara uğratılmalarının önüne geçilmiştir. Fuzuli kişilerin bir tekkeye böyle bir müdahalesi dolayısıyla Bağdad, Basra ve Şehrizar valisine Evâsıt-ı Muharrem 1204/1-10 Ekim 1789 tarihli bir fermansâdır olmuştur. Burada Bağdat civarında bulunan el-Abdü Sinan Tekkesi Şeyhi Seyyid Hasan el-Berzencî el-Bağdadî'nin arzuhali üzerine Bağdad ve civarında tekkeye bağlı ve vakıf olan mukataat ve emlake beratsız ve senetsiz fuzuli kimseler tarafından yapılan müdahalenin önlenmesi ve tekke gelirlerinin korunması emredilmiştir.⁹²⁹

Yine 10 Muharrem 1207/28 Ağustos 1792 tarihli Edirne kadısına hitaben sâdır olan hükümden anlıyoruz ki Edirne'de Şahabeddin Paşa Mahallesi'nde Saraçhane Köprüsü ve Fil Hamamı yakınında zamanın verdiği harabiyet sonrasında ortada eseri kalmayan Hindîler Tekkesi arsasına birkaç seneden beri Cami-i Atik'te kalan Şeyh Hacı Cafer Hindî tarafından yapılan hücre inşasına ve meşihatın kendisine tevcihine başkaları tarafından vaki müdahalenin önlenmesi hakkında ferman buyurulmuştur. Müdahale edenlerin burada tekke yoktur demeleri karşısında mahallenin yaşlılarından sorulması ve defter kayıtlarına bakılmasının ve eğer kaydı varsa tekkenin ihyasına müdahale edenlerin menedilmelerinin emredilmesi⁹³⁰ devletin bu toprakların vatan edilmesinde emeği geçen kadim tekkelerin hukukuna duyduğu saygıyı ortaya koymakta ve onların malvarlıklarının başkalarının eline geçmesine müsaade etmemesi konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

⁹²⁸ BOA. C. ML. 717/29334.

⁹²⁹ BOA. C. EV., 45/2240.

⁹³⁰ BOA. C. EV., 126/6288.

Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi Seccadenişini Şeyh Abdülatif Efendi 12 Safer 1210/28 Ağustos 1795 tarihli arızasında Hacı Bektaş-ı Veli Vakfı'ndan Deli Dedeci isimli köy ve Kozca isimli mezranın gelirlerine Ömer ibn Hacı Ali ve Ahmed Alemdar adlı zâimlerin tecavüz etmelerinin önlenmesini talep ettiği dilekçesinde Hacı Bektaş-ı Veli zamanından ve geçmiş sultanlardan beri vakıf köyleri ve mezralarına zuama ve tımar sahipleri ve başkaları tarafından hiçbir şekilde müdahale ve taarruz olunmadığını belirterek bunların kanunlara ve kadim uygulamaya aykırı müdahalelerine engel olunmasından bahsetmesi⁹³¹ devletin eskiden beri gerçekten tekkelerin varlığı ve gelirlerinin korunması konusundaki adalet anlayışının tekke mensuplarınca da tescil edilmiş bir başka örneğidir. Burada bahsedilen müdahalenin bu iki zaimden kaynaklandığı ortadadır ki kadim uygulamaya vurgu yapılarak bunlara engel olunması istenmektedir.

17 Safer 1212/12 Temmuz 1797 tarihli belgeye göre Bursa'da Münzevî Şeyh Abdullah Tekkesi Şeyhi Osman Efendi tekkeye akan suyollarının bozulması sebebiyle ilim talebeleri ve dervişlerin sıkıntıya düştükleri ve bunun üzerine hayır sahipleri tarafından yapılacak tamire mani olunmaması için Bursa kadısına ve mütesellimine emir verilmesini arzu etmektedir. Konuya dair III. Selim'in emrinde gerekli emir verilerek suyun eskiden olduğu gibi akıtılması ve buna kimsenin engel olmaması, ayrıca dervişlerin sıkıntıdan kurtarılmasına özen gösterilmesi, şeriata ve kadim kanunlara aykırı davranılmaması sert bir üslupla ifade edilmiştir. III. Selim'in emri dervişlerin işlerinde bir problemle karşılaşmamaları konusunda sultanlar tarafından gösterilen özeni ortaya koymaktadır. Bu emr-i âlî'de yetkililere

⁹³¹ BOA. C. EV., 185/9241. Şeyh Abdülatif'in devletin Hacı Bektaş Tekkesi vakıflarına karşı olumlu muamelesinden bahseden ifadesi aynen şöyledir: "*Cedd-i a'lâmızın zamân-ı kerâmet-bâhirelerinden ve selâtîn-i mâziyyeden berû ilâ hâzihî'l-ân vakıf kurâları ve mezrâ'larına bu âna kadar zuâmâ ve erbâb-ı tîmâr taraflarından ve taraf-ı âhardan hiçbir vechile dahl u taarruz olunmak icâb etmez iken...*" (bkz.: BOA. C. EV., 185/9241.) Hacı Bektaş Veli'nin sülalesinden Şeyh Abdülatif'in bu sözü geçmiş padişahlar zamanında Bektaşilere yönelik zulüm yapıldığına dair ileri sürülen görüşleri çürütmektedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti otoriteye karşı gelen kimseleri ister Bektaşî olsun ister diğer tarikatlardan olsun ayırt etmeden cezalandırmıştır ki bunlara yer yer değinilmiş ve ileriki kısımlarda da şeyhlerin cezalandırılması ele alınırken değinilecektir.

gerekli uyarının keskin bir üslupla yapılması III. Selim'in tekkelere müdahale edenlere kızdığına ve buna rızasının olmadığına işaret etmektedir.⁹³²

8 Rebülevvel 1222/16 Mayıs 1807 tarihli hüccetle Darende'de Şeyh Hamid-i Veli Tekkesi Vakfı Sofular köyü ve mülhakatı olan Sofuluviran mezrasının adı geçen şeyhin soyundan gelen evlatlarına ait olduğundan kendilerine müdahale edenlerin men edilmeleri⁹³³ tekkelerin vakıflarına başkaları tarafından yapılan müdahalelerin önüne geçilmesi konusunda yargıdaki duyarlılığı da ortaya koymaktadır.

2.1.3. III. Selim Döneminde Tekke Mensuplarının Sosyal Faaliyetleri

Tekkeler fert olarak ilim ve irfan eğitimi ile ilgilendikleri gibi sosyal olaylara da duyarlılık göstermişlerdir. İçinde yaşadıkları toplumsal meselelere karşı duyarlı olmaları İslâmî sorumluluk anlayışından gelmektedir. Asıl olarak iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmayı kendilerine misyon edinmeleri onların kendi içlerine kapalı yaşamalarını engelleyici bir motivasyondur. Ancak toplum meselelerinde ya yönetimle birlikte hareket etmek veya muhalif kalmak kendi tercihlerinde olan bir vakıadır. Bu itibarla çoğunlukla devlet otoritesi ile uyumlu kalmayı tercih etmişlerdir. Çünkü tekke çevrelerinde eskiden gelen bir gelenek olarak muhalefet etmek çoğunlukla devlete gaile çıkartmak olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte idareye karşı zaman zaman muhalefet edildiği de bilinen bir gerçektir.

III. Selim Osmanlı-Rus savaşından yenik ayrılan devletin başına geçtiğinde Sadrazam Koca Yusuf Paşa'dan devlet nizamına dair herkesin görüşlerinin alındığı bir layiha hazırlamasını istemişti. Alınan görüşlerdeki ortak nokta ordunun ıslahı isteğiydi. Bunlar ise iki görüşte toplanıyor, bir görüşe göre maziye dönülmeli, diğer görüşe göre ise Avrupa orduları örnek alınarak ıslahat yapılmalıydı. Padişah ikinci görüşü benimsemişti. Bu arada Tatarcık Abdullah Efendi'nin layihası askeri ve

⁹³² "...inhâ olunduğu üzere mâ-i mezkûr mâdâmki ez-kadîm tekye-i merkâm derûnuna cârî ola ve bu def'a yollarının ta'mirinde ve kadîmisi vechile icrâsında kimesne mâni ve zarar-ı şer'îsi olmaya. Vücûh-ı memleketden birinin mübâşeret ve ikdâmı ve masârif-ı rızâlarıyla ashâb-ı hayrâtın kendü mallarından sarf olunarak itmâmı ile dervîşân fukarâsının muzâyakadan vâreste olmaları husûsuna ihtimâm olunmak ve şer'-i şerîfe ve kadîme muğâyir vaz' u hâlet ve dahl u taarruz vukû'u tevcîz olunmamak için..." (BOA. C. EV., 54/2692.)

⁹³³ BOA. SB., 1/7.

teknik ıslahatın iktisadiıslahatla birlikte yapılmasını da öneriyordu.⁹³⁴ İşte bu gelişmeye halk ve devlet ricali üzerinde etkili olan ulema ve meşayihin desteği şarttı, aksi takdirde başarı şansı bulunmamaktaydı. Bu iki zümre de devletin bekası gereği genellikle desteklerini esirgemediler. Ulema III. Selim'den itibaren yenileşme hareketlerine destek verip devletin yanında yer aldı.⁹³⁵ Aynı şekilde tarikat şeyhleri de ıslahatı desteklediler.⁹³⁶

II. Mahmud döneminde de ıslahata bu iki kesim tarafından destek verildi.⁹³⁷ Zaten bir çok Şeyhüislâmın ya Nakşi ya da Mevlevi olması ve özellikle Mevlevilerin bu iki padişahın özel ilgisine mazhar olmaları da bu destekte önemli bir faktör olsa gerektir.⁹³⁸ Nizam-ı Cedid adı verilen askeri ıslahat için fetva veren Şeyhüislâm Ahmed Esad Efendi (v. 1814) de zaten babaannesi tarafından büyük mutasavvıf Şeyh Hüsameddin Uşşakî'ye mensuptur.⁹³⁹ Ahmed Esad Efendi kendisinden mütalaa isteyen padişah III. Selim'e askeri sahada ıslahatın zaruri olduğunu, Yeniçeri ordusuna yeniden asker alınmasını, topçu ocağına alınacak askerlerin top talimlerinde bulunmasını, ulufe satışlarının durdurulmasını ve bu suretle fuzuli masraflardan kaçınılmasını istemiştir. Şeyhüislâm olduktan sonra da Nizam-ı Cedid'in teşkiline fetva vermiştir.⁹⁴⁰ Bununla birlikte az da olsa ıslahata karşı çıkan şeyhler de olmuştur. Konya Mevlana Dergâhı Şeyhi Mehmed Çelebi'nin III. Selim'in Nizam-ı Cedidteşebbüsüne karşı çıkması farklı kanaatte olan şeyhlerin mevcudiyetini göstermekle birlikte tarikat erbabının tümüyle muhalefetini ifade etmezse de bu muhalefetinonların içlerinde başlayan iç kıpırdanmaların ilk işareti olarak değerlendirilebileceği ileri sürülmüştür.⁹⁴¹ Hacı Mehmed Çelebi'nin muhalefetinin sebebini merkezileşen devletin yerel güç sayılan şeyh alilelerinin

⁹³⁴ Yücer, **a.g.e.**, s. 60.

⁹³⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 62.

⁹³⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 63.

⁹³⁷ Yücer, **a.g.e.**, s. 63.

⁹³⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 63.

⁹³⁹ Ertan, **a.g.e.**, s. 92.

⁹⁴⁰ Ertan, **a.g.e.**, s. 93-94.

⁹⁴¹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 150.

nüfuzunu ortadan kaldırmasına ve vakıf gelirlerinin kısıtlanmasına bağlayanlar da olmuştur.⁹⁴²

III. Selim'in yenileşme siyasetine karşı ilk tepkinin ordudan ve orada etkin olan Bektaşilerden gelmesi doğaldı. Ayrıca padişahın dînî çevreler tarafından gerilemenin sebeplerinden sayılan haramlara ve fuhşıyyata karşı aldığı sert tedbirler de serkeşliği hayat tarzı haline dönüştüren kesimleri rahatsız etmiştir ki bu gruplardan biri de Yeniçerilerdir. Yeniçerilerin İstanbul'da işlenen rezaletlerde dahil olduğu bilinmekteydi. III. Selim'in Mevlevilerle olan diyalogu da Bektaşileri tedirgin eden önemli bir gelişme sayılabilir. Kendilerine yönelik yeni düzenlemelerin geleceği konusunda bir öngörülerini olduğunu düşünebiliriz. Bu durumda kendi konumlarını korumak için yapılması gereken iş III. Selim'in düşürülmesi idi. Hür Mahmud Yücer, Esad Efendi'nin *Üss-i Zafer* adlı eserinde III. Selim'in düşürülmesinin bir Bektaşi komplosu olduğu konusunda ısrarla durmasını Hasluck'un haklı bulduğunu nakledip Asım'ın da aynı fikri paylaştığını ekler.⁹⁴³ Fakat Bektaşilerin bu hareketi işlerine yaramamış, tam aksine IV. Mustafa'nın düşürülmesinden ve II. Mahmud'un tahta getirilişinden sonra kılıç kuşanma merasimi Mevlevi şeyhlerinin imtiyazı haline gelmiştir.⁹⁴⁴

Şeyh Galib, "*Müceddid olduğu Sultan Selim'in dîn ü dünyâyê/Nümâyândır bu nev pûşîdesinden kabr-i Mollâ'ye*" beytiyle Selim III'ü övüp Nizam-ı Cedid'e taraftarlık ederken Konya'da Mevlevi müessili Mehmed Çelebi ise Nizam-ı Cedid'in tamamıyla aleyhindedir.⁹⁴⁵ Gölpınarlı Mehmed Çelebi'yi Selim III devrinde korkunç bir gerilik timsali olarak tanımlar ve onun bu geriliğinin adeta bir ihanet halini gösterdiğini ifade eder.⁹⁴⁶ Ona göre, Çelebi istediği gibi hareket etmek istediği için karşı çıkıyor. Selim III'ün teşebbüslerini köksüz ve geçici görüyor. Onun bu düşünceleri ve menfaat kaygısı Nizam-ı Cedid'i değil nizamsızlığı tercih etmesine

⁹⁴² Sezai Küçük, "Mevleviyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 513.

⁹⁴³ Yücer, **a.g.e.**, s. 673.

⁹⁴⁴ Yücer, **a.g.e.**, s. 673.

⁹⁴⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2006, s. 165. "*Selim III'ün Mevlana'ya göndermek istediği pûşîdeye, yani sandukanın üstüne örtülecek örtüye işlenmek üzere şairler tarafından yazılan şiirlerden bu beyit beğenilip seçilmiş ve örtüye işlenmiştir. Mevlana'nın şimdiki örtüsü, Abdülhamid II tarafından yaptırılan örtüdür.*" (Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 165.)

⁹⁴⁶ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 165.

sebeup oluyor. Fakat padişah ona bir şey yapmayıp çelebilik makamında bırakıyor. Bunun sebebi de nüfuzundan çekinmesi, Şeyh Galib'le arasının iyi olması, derin Mevlana sevgisi ve ruhi zaafiyetidir.⁹⁴⁷

Tekke mensuplarının kuruluşundan itibaren tasavvufî maya ile şekillenen Osmanlı Devleti'ne bağılılıklarının derin kökleri olması sebebiyle en önemli sosyal faaliyetlerinden biri de seferlere ve savaşılara katılmaları ve hizada iken devletin devamı ve zaferlerin kazanılması için dua etmeleri idi. Osmanlı'da eskiden beri tekke mensuplarından savaşılara bizzat katılanlar olmaktadır. Bunlar görevlendirme ve gönüllülük şeklinde tatbik olunmaktaydı. Ayrıca gerek muharebe sırasında savaş meydanlarında gerekse buldukları yerlerde dua ve evrad ile devlet ve orduya manevi yönden destekte bulunmaları çok eski bir gelenektir. Bunlarla ilgili giriş kısmında örnekler vermiştik. III. Selim'in Beşiktaş Mevlevihanesi'nin yeniden inşası ile ilgili hükmünde devletin ömrü için dua etmelerini istemesi bu geleneğe örnektir. Bu hükümde geçen “...*Hankāh-ı latife-i mezkûrede sâkin şeyh efendi ve dervişân ve fukarâ ve müsâfirîn subh u mesâ evrâd ve ezkâra muvâzabat ve devâm-ı ömr-i devlet-i şâhanelerîçün ve nesâyim-i fevz ve nusret-i zillullâhî da'avâtına müdâvemet eylemeleri şartıyla...*”⁹⁴⁸ cümlesinde de görüldüğü üzere tekke mensuplarının dualarının devletin devamına katkı sağladığına inanılmaktaydı ki bundan dolayı duaları istenmekteydi.

Tekkelerde dua ve evradla devlet ve orduya moral verilmesine dair birçok belge mevcuttur. 29 Rebûlevvel 1203/28 Aralık 1788 tarihli belgeye göre Osmanlı ordusunun zaferi için hayır dua almak hususunda İstanbul'da duaların kabul olunduğu bilinen meşayih zaviyelerine atıyyeler ihsan olunarak kaplerinin celbedilmesi gibi bir güvenilir kişinin Bursa'ya gönderilerek dervişlerin toplandııkları tekke ve makamların sayımını yapması ve defterini göndermesinin tenbih edilmesi sonucunda gelen bu defter gereğince Bursa tekkelerine hazineden toplam beş yüz bir kuruluş dağıtılmasının sadrazamın arzı üzerine padişah tarafından emredilmesi,⁹⁴⁹ Cemâziyelevvel 1203/5 Şubat 1789 tarihli belgeye göre Edirne kadısı Abdullah'ın

⁹⁴⁷ Gölpınarlı, a.g.e., s. 167-168.

⁹⁴⁸ BOA. AE. SSLM. III., 1/22.

⁹⁴⁹ BOA. HAT., 189/9034.

sefer-i hümayun zamanlarında Haremeyn, Mescid-i Aksa ve sair meşhur belde şehir ve mekânlarda ordunun muzaffariyeti ve müşriklerin yenilmesi için ulemanın meclis akdetmeleri ve Buharî hatimlerine devam edilmesi fermanı gereğince bunun faydalarının görüldüğüne ve Edirne'de bulunan mabetlerde müderrisler ve alimlerin toplanıp Buharî hatmine başladıklarına, camiler ve hankahlarda pazartesi ve cuma geceleri şeyhlerin yetmiş bin kelime-i tevhid, münavebe ile binbir salat-ı münciye ve yirmi iki bin ayete'l-kürsi kıraatine devam ettiklerine dair arzı,⁹⁵⁰ Yine 1204/1789-1790 tarihli belgeye göre İslâm askerlerinin düşmanla savaşmaya başlayacağı vakitlerin yaklaşması sebebiyle her ne kadar galibiyet için ordunun zahirî sebeplere göre hazırlık yapmasına dikkat ve özen gösterildiyse de beher hâl batınî sebeplere de teşebbüs etmek elzem olduğundan geçen sene gerek orduda devlet ricali dairelerinde her gece akşam namazından sonra ayete'l-kürsi ve salat-ı münciye ve tesirli dualar okutturulduğu, İstanbul'da çocuklar ve masumların farz namazların akabinde camilerde kubbeleri çınlattığı, Okmeydanı ve diğer sahralara çıkıp dualar ettikleri, hırka-i şerif odasında geceleri salavat-ı şerife ve tesirli dualara devam edildiği ve bazı tekkelere surreler verilerek fukara ve ehl-i kuluba tevhid-i şerifler okutturulduğu ve bunların geçen sene eserinin görüldüğü ve bu faaliyetlere bu sene de devam edilmesi gerektiği ve özellikle yirmi iki bin kere okunduğunda muradın husûle geldiği aşikar olan ayete'l-kürsinin Pazartesi ve Perşembe günleri hırka-i şerif mahallinde okunması için tenbihte bulunulması ve yer yer bazı meşayih ve tekkelere surreler itasıyla tevhid-i şerif okutturulmasının Allah'ın izniyle zafere sebep olacağına şüphe götürmeyeceği hususunun sadrazamca padişaha arzı,⁹⁵¹ 29 Zilhicce 1205/29 Ağustos 1791 tarihli belgeye göre dua etmek üzere İslâm askerlerinin zafer kazanması ve düşmanı yenmeleri için dua ve teveccüh için Bursa'daki tekkelere gönderilen altı yüz bir kuruşun dağıtıldığının arzedildiği tezkirenin üzerinde III. Selim'in "*Kâimmakâm Paşa bunda olan tekkelere tenbih ettiresin tevhid etsinler*" şeklinde hattının bulunması,⁹⁵² 1205/1790-1791 tarihli belgeye göre Osmanlı askerlerinin muharebede galip gelmesi niyetiyle Eyüp'te Şeyh İsa ve Şeyh Murad Tekkesi Şeyhi el-Hac Mehmed Efendi ve Murad Molla Tekkesi Şeyhi el-Hac

⁹⁵⁰ BOA. C. AS., 963/41917.

⁹⁵¹ BOA. HAT., 179/7999.

⁹⁵² BOA. HAT., 1394/55799.

Abdülhalim Efendi ve Mustafa Paşa Tekkesi Şeyhi Mehmed Efendi'ye Cuma ve Pazartesi gecelerinde hatme-i hâcegan ve üçer kişinin sabah namazından sonra hizbü'n-nasr kıraatine devam etmelerinin tenbih edilmesi,⁹⁵³ ve 1209/1794-1795 tahmini tarihli takirde şiddetli fırtınadan dolayı iki aydan beri Karadeniz/İstanbul Boğazı'nda beklemek zorunda kalan zahire gemilerinin Akdeniz ve Karadeniz'e çıkabilmesinin beşer gücünün dışında olduğu Allah'ın lütfuna muhtaç olduğu ve bu çeşit zorlukların bazı büyük zatların ruhanîyetlerinden istimdad ile Kâdîü'l-hâcât olan Allah'a tazarru ve niyazla hallolduğunun şüphesiz olması sebebiyle duaların kabul olduğu yerlere ve tekkelere birer miktar surre ile özellikle bu madde için tevhid-i şerif ve tesirli dualar okutturulmasının çare olacağını Zahire Nazırı Hacı İbrahim Efendi tarafından III. Selim'e arz edilmesi ve onun da "*malumum olmuştur*" buyurması⁹⁵⁴ bu konudaki örnek verebileceğimiz belgeler arasındadır.

Tabii ki bir devletin zahiri sebeplere göre gerekli tedbirleri almadan sadece dua ve zikirle ayakta kalamayacağı hem devlet hem de tekke mensupları tarafından bilinmektedir. Devletin devamlılığını sağlayabilmesi, halkla olan bütünlüğünü koruyabilmesi ve gelişmesi için öncelikle her türlü siyasi, idari, iktisadi ve askeri tedbirlerini alması gerekmektedir. Zaten devlet de bu tedbirleri almaktadır. Bununla birlikte manevi sebeplere de tevessül olunması gerektiği inancındadır. Osmanlı Devleti her iki düstura göre hareket eden bir devlet anlayışı ile kurulmuş ve devamlılığını da bu anlayışta görmüştür. Bu gerçeğin farkında olan III. Selim "*esbâb-ı zahire kadar esbâb-ı ma'neviyyeye de tevessül olunması*" düstûrundan hareketle hakkında duasının kabul olunacağına hüsnizan olunan dört büyük şeyhin tekkelerinde seferin bitmesine kadar haftada iki gece cemaatle hatme-i hâcegân yapılması ve bu tekkelerden üçer kişinin sabah namazını eda ettikten sonra hizbü'n-nasr tilavetine devam etmesini ve bunlara üçer beşer kuruş verilmek suretiyle topluca hizb okuyanlara hazineden beş yüz kuruş verilmesini arzedeni sadrazamın tezkiresi üzerine "*Akçesi Darphane'den verilsin ve Allah Teala tesirini halk eylesin, amin*"⁹⁵⁵ diye kendi hattıyla ferman buyurmuştur. Bu belgeden Osmanlı Devleti'nin temel

⁹⁵³ BOA. HAT., 1399/56327; BOA. HAT., 1399/56252.

⁹⁵⁴ BOA. HAT., 115/4620.

⁹⁵⁵ BOA. HAT., 1399/56252.

düşüncesini anlıyoruz. Bu da zahiri sebeplere göre her türlü tedbiri almak ve manevi sebeplere tevessül etmektir. İslâm dininin Müslümanlara kazandırmaya çalıştığı anlayışın temeli de bu esasa dayanmaktadır. Bundan dolayı tekke mensupları da bir yandan dua ve evrad ile devlet ve milletin bütünlüğü ve daima yaşaması için çaba göstererek manevi sebeplere tevessül ederek Allah'tan nusret ve fetih beklerlerken sivil hayatta sosyal faaliyetlere iştirak ediyorlar, seferberlik ve harp zamanlarında da devletin kendilerine verdiği özel görevleri yapıyorlardı.

Şeyhlerin önemli görevlerinden birinin de ordu şeyhliği olduğundan ve onların bilfiil savaflara katıldıklarından bahsetmiştik. III. Selim zamanında meşayihin dua dışında bizatihi harplerdeki rolüne dair de belgeler bulunmaktadır. 9 Receb 1210/17 Ocak 1796 tarihli belgeye göre hudud işlerinde güzel hizmeti görülen müderrislerden Müftizade Derviş Abdurrahman Esad Efendi'ye Bosna Mevleviyeti tevcih edilmiştir.⁹⁵⁶ 1214/1799-1800 tahmini tarihli belgede ise piyade ve süvari olarak iki bin kişilik gücüyle orduya katılan sadattan Haleb Nakibüleşraf Kaimmakamı Kudsi Efendi'ye bir çok meşakkate katlanarak ve hesap edilemeyecek masraf yaparak gönülden yaptığı bu hizmetinin emsalleri arasında iftihar vesilesi kılınması için Kudüs Mevleviyeti ile ödüllendirilmesi gerektiği sadrazam tarafından padişaha arz edilmektedir.⁹⁵⁷ Şam Valisi ve Mîrû'l-Hac Vezir Abdullah Paşa, Şam kadısı ve Mısır Mevlevihanesi şeyhi olup özel tezkire ile nasb ve tayin olan Şeyh Mehmed Emin'e hitaben Fransa üzerine açılan harb sebebiyle askerlerin yollarda ve çöllerde su kıtlığından kurtarılması için İstanbul'dan gönderilen numuneye göre Şam'da on bin adet mataranın beş on gün içinde imali gerektiği hakkında 17 Safer 1215/10 Temmuz 1800 tarihinde bir hüküm çıkmıştır. Hükümde imalat işine kadının bilgisi ve özel olarak atanan şeyh efendinin gözetimi dahilinde esnafa dağıtılmak suretiyle başlanması ve mataraların üzerlerinde hangi usta tarafından yapıldığını gösteren nişan olması ve sağlam yapılması, eğer deneme sonucunda su sızdıran olursa bunları imal eden ustaların mahkemeye sevk edilip cezalandırılmaları emredilmekteydi.⁹⁵⁸ Böylesine külliyetli bir işin beş on gün içerisinde bitirilmesi son

⁹⁵⁶ BOA. HAT., 222/12396.

⁹⁵⁷ BOA. HAT., 110/4379.

⁹⁵⁸ BOA. AE. SSLM., III., 371/21187.

derece zor olduğundan olsa gerek Mısır esnafı üzerinde etkisi olduğu düşünülen şeyh efendinin manevi gücünü devreye sokması ve işin dışarıya bilgi sızdırılmadan yaptırılması konusunda adı geçen şeyhin nezaretinde yaptırılması düşünülmüş olmalıdır. Bu işi yapacak olan esnafın ise tekkelerle irtibatlı oldukları kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Osmanlı'da Müslüman tebaa arasındaki esnaf kesimi arasında tekke mensubu olmayan yok gibidir. Bundan dolayı Mısır Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Efendi'nin bu işle özel olarak görevlendirildiği mantığa uygundur. III. Selim'in Mevlevi olmasının da bu işte ona görev verilmesinde etkisi olabilir.

Yine III. Selim zamanında Kadiri tarikatından Şeyh Müştâk'ın devletçe Mısır üzerine yürümeye memur edilen Sadrazam Yusuf Paşa'nın ordusuna katılarak gazaya gittiği ve bu münasebetle Kudüs ve Şam'da bulunduğu ona ait şu şiirden anlaşılmaktadır:

*"Sahratullah'a be-'ayn-ı ibret
Kim bakarsa olur ehl-i rikkat
Kara taş olsa çû kalb-i Müştâk
Nerm olur bu ne 'acâib hikmet"⁹⁵⁹*

Ziya Paşa onun bu gazelini tesdîs ederek kendisine hayranlığını dile getirmiştir.⁹⁶⁰ 1247/1831 de Yezidîlerin boğarak şehit ettikleri Şeyh Müştak Muş'ta medfundur. Babası Şeyh Seyyid Süleyman Efendi'dir. Valideleri cihetinden Gavs-ı Azam Abdülkadir Geylanî'ye muttasıldır. Doğum yeri olan Bitlis'de tahsilini tamamlamış olup hafız ve hattattır. Şeyh Müştak, Hakkâri beylerinden iken idaresindeki yirmi köyün hâsılatından feragat edip dervişliğe intisap etmiştir.⁹⁶¹

Tekke ve zaviyelerin gazaya katılma fonksiyonlarına dair birinci bölümde bilgi vermiştik. III. Selim zamanına ait bir belgede tekkelerin bu fonksiyonlarına dair oldukça dikkat çekici bir bilgiye ulaşmaktayız. Keşan Kazası'daki Rüstem Paşa tekkesinde bulunan altı kıta top ve edevatının Çanakkale Boğazı'ndaki kalelere

⁹⁵⁹ Vassâf, a.g.e., C. I, s. 158.

⁹⁶⁰ Ziya Paşa'nın tesdîsi için bkz. Vassâf, a.g.e., C. I, s. 158.

⁹⁶¹ Vassâf, a.g.e., C. I, s. 157-159.

nakledilmesi hakkındaki 22 Receb 1220/16 Ekim 1805 tarihli hatt-ı hümayun⁹⁶² III. Selim zamanında gerektiğinde bir tekkenin geçici olarak silah ve mühimmat deposu olarak kullanıldığını göstermektedir. Askeri bilgilerin gizliliğinin hayatî derecede önemli olduğu malumdur. Bu bakımdan bu alanda yapılan faaliyetlerin düşman tarafına sızması için gizlenmesine çalışılır. Bu topların korunması için bir tekkenin seçilmesi onların devlet nezdindeki güvenilirlikleri hakkında önemli bir fikir vermektedir. Yine Cerrahiye tarikatından Şeyh Mehmed Şakir el-Halveti (v. 1267/1850) Fransızların Mısır'dan çıkarılması için gönderilen orduya katılmıştır.⁹⁶³

2.1.4. III. Selim Döneminde Tekkelerin Teftişi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda tekkeler önemli bir rol üstlenmiş oldukları için sonraki dönemlerinde de hep gözde oldular. Onlar bu mümtaz konumu sebebiyle himaye edilmekteydiler ama yine kuruluş yıllarından itibaren devletin denetimi altında faaliyet göstermekteydiler. Tekkeler çoğunlukla devletin işini kolaylaştıran fonksiyonları dolayısıyla faydalı olduklarından dolayı yukarıda belgelere dayalı olarak ortaya koyduğumuz gibi devlet tarafından desteklendiler. Zaten şeyhlerin tayinlerinin eski kayıtlara dayalı olarak bizzat padişah tarafından olması ve belirli bir miktar maaşla geçimlerinin sağlanması otomatikman devlet denetiminde olmalarını sağlıyordu. Bununla birlikte içlerinden sıkıntılara sebep olanlar da yok değildi. Eskiden beri devletin onay verdiği geleneksel çizgi dışına çıkanlar olduğunda ise cezalandırıldılar. Bazen de bu cezalandırmaların masum şeyhleri mağdur ettiği de olmuştur. Denetimin amacı ise hem devleti hem de tekkeyi oluşabilecek zararlardan korumaya matuftu. III. Selim zamanında yenileşme dolayısıyla denetime ağırlık verildiği gözükse de bu işin sıkı bir şekilde önceki yüzyıllarda da yapıldığını biliyoruz. Osmanlı Devleti'nin kuruluş felsefesinde maya olarak bulunan bu tasavvuf düşüncesi ve onun devlet ricali ve halk bütünleşmesini sağlama kurumu olarak ülkenin her köşesine yayılan tekkeleri bir yandan devlet imkânları ve desteğiyle güçlenirken bir yandan da devlet-i aliyye idealine hanel getirmemesi ve tasavvufun heteredoks akımlardan korunması için hem devlet otoritesi hem de tarikatların kendi

⁹⁶² BOA. C. AS., 445/18533.

⁹⁶³ Yücer, a.g.e., s. 731.

iç denetim sisteminin kontrolü altında tutuluyordu. Toplum bir şeye rağbet ettiğinde onu istismar etmek isteyenlerin çıkması doğal bir sonuçtur. Ayrıca devlet açısından olaya bakıldığında ise rakip durumdaki devletlerin halkın içine bu kurumların imkânlarını kullanmak suretiyle karışarak toplumu ifsad etme ve devlet otoritesini sarsma gibi faaliyetleri yapabilme ihtimaline karşı sürekli denetim kaçınılmaz olmaktadır. Osmanlı yönetim anlayışı ve tekke bu konuda hassas davranmış ve mümkün merteye her iki kuruma zarar verebilecek oluşumlara fırsat vermemeye çalışmıştır. Denetimin amacı ise geleneği olan kadim tekkeleri baskı altında tutmak ve faaliyetlerine engel olmak değil, sonradan ihdas edilen sahte tekkelere engel olmak, böylece bunları istismar edenlerin kanun dışı hareketlere yönelmeleriyle oluşabilecek zararlardan devleti ve toplumu korumaya yöneliktir.

Bir kere daha belirtelim ki denetim meselesi tekkelerin geri kalmasının ve ıslahının tartışıldığı XIX. yüzyıla ait bir faaliyet değildi. Her ne kadar nakillere dayalı olsa da bazı kaynaklardan öğrendiğimize göre Orhan Gazi'nin, müfteriler tarafından içki içiyor diye itham edilen Geyikli Baba'yı teftiş için adamlar göndermesini⁹⁶⁴ ve yine II. Murad'ın fesatçılar tarafından etrafına adam topluyor diye şikayet edilen Hacı Bayram-ı Veli'yi payitaht Edirne'ye çağırmasını⁹⁶⁵ siyasi otoritenin tekke mensuplarına yönelik ilk denetim örnekleri olarak gösterebiliriz. Daha sonraki asırlarda da bu denetimler sürmüş, şeyhler yapılan tahkikat sonucuna göre ya faaliyetlerine devam etmişler ya da faaliyetten men edilerek kanûnî muamelere maruz bırakılmışlardır. İleride bu tür denetim ve tecziye muamelelerine dair örneklerle yeri geldiğinde temas edilecektir. Şimdi arşiv belgelerinden tekkelerin eskiden beri devlet denetiminde faaliyetlerini sürdürdüklerini, meşayih tayinleri, tekkelerin inşası ve bunların idari ve iktisadi faaliyetlerine dair bürokratik muamelelere titizlikle riayet edildiğini ve teftişleri konusunda gerekli hassasiyetin gösterildiğini göstermek için XIX. yüzyıl öncesine ait denetimle ilgili bazı belgeleri göstereceğiz. Örneğin 20 Safer 976/14 Ağustos 1568 tarihli Gelibolu kadısına gönderilen hükümden anlaşıldığına göre Burhanköyü adlı köyün arkasında bir dağ içinde ihdas edilen tekkenin hırsız ve harami yatağı olduğu haber alınıyor, bunun

⁹⁶⁴ **Âşıkpaşazâde Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 63-65; **Oruç Beğ Tarihi** (Necdet Öztürk neşri), s. 17.

⁹⁶⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 69.

üzerine gerekli tahkikatın yapılması, eğer burasının eskiden beri tekke olmayıp sonradan yapıldığı ve hırsız harami yatağı olduğu doğru ise kaldırılması ve ayrıca o tarafta ok, yay ve başka harp aleti ile gezdikleri işitilen softa taifesinin yakalanarak silahlarının alınıp hapsedilmeleri ve durumun arzedilmesi emrediliyor.⁹⁶⁶

Belgede tekkenin ihdas edildiği, yani bir tarikat geleneğine ait olmadığı haberinin doğru çıkması durumunda kaldırılmasından bahsedilmesi Osmanlı otoritesinin tekkelere bakışında önemli bir ölçüdür. Bilindiği üzere tarikatlarda silsile önemli bir iç denetim unsurudur ve kimsenin kendi başına bir tekke açma yetkisi bulunmamaktadır. Osmanlı yönetimi de buna riayet edip icazet ve izin olmadan açılan tekkeye izin vermemekte, ister maddi menfaat amacıyla olsun isterse bir icazeti olmadan şeyhlik yapmak amacıyla olsun bu işe teşebbüs edenler olduğu takdirde gerekli teftiş ve cezaî işlemleri başlatmaktadır.

12 Safer 972/19 Eylül 1564 tarihli Beyşehir beyi olup Karaman'da teftişe çıkan Bayezid Bey'e gönderilen hükümde de yine Vilayet-i Karaman'da Ham Abdullah demekle tanınan kimsenin bir tekke ihdas ettikten sonra vakıfname yazıp timar yerlerini sahte arz ve hüccet ile Defter-i Hakanî'ye tekke olarak kaydettirdiğine dair şikayetin teftiş olunup hakikatin ortaya çıkarılması ve tekkenin kadimden mi yoksa muhdes mi olduğunun araştırılması emredilmektedir.⁹⁶⁷ 6 Şaban 984/29 Ekim 1576 tarihli hükümle, Bozok Beyi Çerkes Bey ile Bozok, Akdağ ve Hüseyinabad kadılarında, Bozok kazasında Yarar adlı köyden huruc eden Celal Bey'in evinin yerine tekke yapan ve Rafizî olduğu bildirilen Seyfi adlı şahsın bir fesat başlatma ihtimali olduğundan bahsedilmekte ve kendisinin güzel bir tedarikle yakalanması ve tekkesine bazı kimselerin gelip gittiği gerçek midir, nicedir diye sorulmakta ve bu konu hakkında sıhhat ve hakikat üzere bir şekilde inceleme yapıp bildirilmesi ve son derece ihtiyatlı olunması istenmektedir.⁹⁶⁸ Bilindiği üzere Şeyh Celal adlı şahsın çıkardığı isyan Osmanlı'yı epeyce uğraştırmıştır. Bu isyan o kadar etkili olmuştur ki kendisinden sonra Osmanlı idaresine karşı Anadolu'daki isyanlar bundan sonra ona

⁹⁶⁶ BOA. A. DVNSMHD.d., 7/1916.

⁹⁶⁷ BOA. A. DVNSMHD.d., 6/166.

⁹⁶⁸ BOA. A. DVNSMHD.d., 28/772.

izafeten Celâlî isyanları olarak adlandırılmıştır.⁹⁶⁹ Bu belgeden Osmanlı otoritesinin Bozoklu “Celal Bey’in” evinin Rafizi tekkesi şekline sokularak kutsallaştırılmasından ve tekke maskesi altında yeniden bir isyan oluşumunun odağı olmasından endişe ettiği anlaşılmaktadır. Osmanlı merkezi idaresi tekkelerin denetimine önem vermekle birlikte teftiş bahanesiyle onlara yapılan çeşitli müdahaleleri de önlemiştir. Mesela 6 Safer 1145/ 29 Temmuz 1732 tarihli Sivas Valisi el-Hac Hüseyin Bey tarafından saraya gönderilen arizaya göre Sivas sancağına bağlı kasaba ve köylerdeki tekke ve imaretlere teftiş bahanesiyle vukubulan müdahalenin men edilmesi hususunda yetkililerin uyarılması iltimas edilmiştir.⁹⁷⁰ Tekkelerde şeriata/kanuna muhalif davranışlar tespit edildiğinde ise gerekli muamelenin yapılması emredilmiştir. Üsküdar'da Selami Ali Efendi Vakfı'nın reayasının vakfin mütevellisi ve zaviyenin şeyhi olan Hafız Mehmed Efendi'nin rızaya ve şeriata -burada kanun anlamındadır- muğayir hareketlerinden dolayı yaptığı şikayetin incelenmesine dair ferman gereğince adı geçen şeyhin bir daha yapmaması için tenbih edildiğine ve söz alındığına dair 29 Rebûlevvel 1197/4 Mart 1783 tarihli Üsküdar Kadısı Abdülaziz Efendi'nin ilamı üzerine çıkan 4 Rebûlâhir 1197/9 Mart 1783 tarihli I. Abdülhamid'in hatt-ı hümayununda sözüne aykırı bir hareketi ve bir kimseye zulüm ve eziyeti mahkemeye haber verilirse gecikmeden cezasının verilmesi hususunda Üsküdar kadısına emir verilmesi⁹⁷¹ gerektiğinde şeyhlerin de sıradan bir vatandaş gibi tedib edildiklerine delildir. Hatt-ı hümayunda kıl kadar haksızlık ve eziyeti kadıya haber verilirse denmesi bu konudaki hassasiyeti göstermektedir. Görüldüğü üzere her ne kadar meşayihin velayetleri cihetinden devlet nezdinde itibarları bulunsa da beşeri ilişkileri sebebiyle bir haksızlık yapmaları halinde kanun önünde eşit muameleye tabi tutularak mahkemeye celbedilmekte ve tedibe muhatap olmaktadır.

⁹⁶⁹ XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı idaresine karşı Anadolu'da meydana gelen isyanların genel adı. 1519'da Bozoklu Şeyh Celal adında bir kişinin mehdilik iddiasıyla Tokat civarında isyan etmesinin ardından çıkan isyanlar hangi gaye ve ne türden olursa olsun halk arasında onun adına nisbetle bu isimle anılmıştır. (Mücteba İlgürel, “Celâlî İsyânları”, *DİA.*, C.VII, s. 252.)

⁹⁷⁰ BOA. C.EV., 222/11075.

⁹⁷¹ “...Taahhüdüne muğayir bir hareketi ve bir ferde ser-mû ta'addi ve eziyeti taraf-ı şer'a haber verilir ise bilâ tevakkuf iktizâ eden te'dibi i'lâm olunmak husûsu tescil ve muktezâsıyla amel olunmak için Üsküdar kadısı efendiye hitâben buyuruldu.” (BOA. AE. SABH.I., 212/14021.)

Böylece denetimin eskiden beri varolduğunu ortaya koyduk. Yine devletin tekkelerin kurumsal yapılarında ve onları yöneten meşayihle aradığı kriterlere belgelere dayalı olarak cihet tevcihlerini incelerken temas etmiştik. Burada ise bu kriterler çerçevesinde ortaya çıkan bazı problemler dolayısıyla III. Selim döneminde alınan tedbirler, yapılan teftişler ve verilen bazı cezalara dair belgeleri ortaya koyacağız. Geçmişten beri tekkeler devlet tarafından her ne kadar denetlense de tekkelerin kendi içerisinde bir seviye kaybı problemi yaşadıklarını da daha önce belirtmiştik. Ancak bu problemin eskiden beri varolduğuna da değinmiştik. Burada bir kere daha vurgulamak gerekirse devletin gerilemesiyle birlikte yenilikçi bir karektere sahip III. Selim tarafından her kuruma el atıldığı gibi tekkelere de el atılması gündeme gelmiştir. İşte bu ıslahatçı politika çerçevesinde bunların sıkıca teftiş edilmeleri ve bir nizama sokulmaya çalışılması hususunda geçmişten beri devam edegelen teftişe ilaveten yeni tedbirlere başvurulması gündeme gelmiştir. Bunun sebebi seferden kaçmak amacıyla medrese ve tekkelere yerleşip kalanların rahatsızlık seviyesine gelmesi ve bazı tekkelerde şeriata ve tarikata aykırı hallerin görülmesi olmuştur. Bu durum devletin en üst noktasında gündeme gelmiş ve III. Selim'in saltanatının daha ilk yılında İstanbul ve çevresindeki medreselerle birlikte tekke ve zaviyelerin teftişi ve bir nizama bağlanması, şariat ve tarikata aykırı kötü halleri görülen bazı sahte şeyhlerin sürgünle cezalandırılmalarına dair 1203/1789 tarihinde bir hatt-ı hümayun neşredilmiştir. Bu hatt-ı hümayunun sadrazam tarafından arzedilen tezkire kısmında bahsedildiğine göre İstanbul ve çevresindeki bütün medreseler, zaviyeler, tekkeler, hanlar ve sair bu çeşit yerlerde kalan şahısların teftiş ve araştırılması III. Selim tarafından irade buyurulmuştur. Bu sebeple tekkelerde sakin şeyhler ve dervişlerin de teftişleri için Eski Ordu-yı Hümayun Şeyhi Sertarîk Hafız Mehmed Emin Efendi, Şeyhülislâmlık makamından Evkaf Müfettişi Ahmed Efendi ve İstanbul Kadılığı tarafından bir kâtip görevlendirilmişlerdir. İstanbul kadısı ve müfettişinin ortaklaşa verdikleri ilamda belirtildiği üzere bütün tekkelerde kalan şeyhler ve dervişler teftiş edilip araştırılmış ve bunlar birbirlerine kefil edilerek imkân ölçüsünde bir düzene konulmuşlardır. Fakat Sultan Bayezid yakınındaki Hasan Paşa Hanı civarında bulunan Sadiyye Tekkesi'nde şeyh olan Haydar adlı kimsenin daima kadınlarla birarada bulunduğu, şariat ve tarikata yakışmayan tavır ve hareketleri olduğu, yine Karagümrük yakınındaki evini tekke

yapan Şeyh Resmî adındaki bir şahsın münkerane hareketlerde bulunduğu ve bunun halifesi olan Karabaş Camisi karşısındaki evini tekke yapan Şeyh Ali adlı kimsenin de bazı kötü hallerinin bulunduğu ihbar edilmiştir. Sahih itikatlı yedi şeyh de ihbar edenleri tasdik etmiştir. Bunun üzerine Şeyh Haydar Bursa'ya sürülmüş ve tekkesi bir müstehakkına, yani ehil bir şeyhe tevcih edilmiş, Şeyh Resmî İstanköy adasına sürülmüş ve evinde ihdas ettiği kafes ve sahte mezar gibi şeyler kaldırılmıştır. Şeyh Ali adlı kişi de evinden çıkarılarak başka bir evde gözetim altına alınmıştır. Tezkirenin bundan sonraki kısmı alınması gerekli tedbirlerle ilgilidir. Buna göre mezkûr ilamda şeyhülislâmın da işaretiyle tarikattan nasibi olmayan meçhul şahısların tekke ihdas etmemeleri, eskiden beri hak olduğu kabul edilip bilinen meşhur sûfî tarikatlarının şeyhlerinden el alan, inabe ve icazet alanlara tarikat ayini yapmaya izin verilmesi ve fuhşiyat amacıyla tekke ihdas edenlerin tamamen men edilmelerinin arzu edildiği arzedilmektedir. Bu tezkire üzerine III. Selim tarafından yazılan hatt-ı hümayunda heyetin ilamı ve şeyhülislâmın işareti gereğince üçünün de ömür boyu Magosa'ya sürülmeleri ve ihdas ettikleri tekkelerin külliye kaldırılması emredilmektedir. Ancak hatt-ı hümayunun bundan sonraki kısmında teftiş ve sürgün işinde görevlendirilen memurların suistimal yaptıkları ve rüşvet aldıklarını anlıyoruz. III. Selim görevlendirilen bu memurlarla ilgili istihbarat yaptırmış ve olayı öğrendiğinde ihmalkâr davranan sadrazamı azarlamıştır.⁹⁷²

Bu hatt-ı hümayunla eskiden beri devam edegelen teftiş uygulamasına bir yenilik gelmiştir. O da altı ayda bir tekkelerin de denetlenmesidir. Bunun amacı hem sahte şeyhlerin tekke ihdas etmelerinin önüne geçilmesi hem de bir işi olmadan kefilsiz olarak memleketini terk edip İstanbul ve civarına gelenlerin yakalanıp cezalandırılmalarıdır. Hatt-ı hümayunda seferden bahsedilmesi bunların askerden kaçmak amacıyla İstanbul'a geldiklerini ortaya koymaktadır. Tabii ki bu gibi parasız

⁹⁷² "... Sizin bu husûsa me'mur ettiğiniz adamların ne yaptığınızdan hiç haberiniz var mıdır? İstimâ'ıma göre nefy olunan adamlardan akçe alınıp yine İstanbul'a gelmişler ve kefilsiz olanların ekserisinden akçe ahz olunmuş. Bu nasıl dikkat-i nizâmdır. Bunları tecessüs edip me'murları te'dib etmek iktizâ eylemez mi? Ve fî mâ ba'd altı ayda bir kere yoklanıp İstanbul tathîr olunmak üzere bir nizâm-ı kavî verilme ve böyle olacağı cümle 'âlem bilmek lâzım değil midir? İbtidâ böyle tutulmadı mı idi? Şimdiden me'murlar akçe aldıktan sonra nasıl nizâm verilir? İşte sefer de tamam oldu. Bilâ-maslahat vilâyetlerini terk edip İstanbul'a gelenler te'dib olunacaklardır deyü etrâfa müekked fermânlar yazılsın ve iktizâsı üzere nizâmalarını verip taraf-ı hümayûnuma arz edesin. Hani nefy olunanların defteri?" (BOA. HAT., 1387/55088.)

kimselerin kalmak için seçtikleri yerler arasında tekkeler de bulunmaktadır. Ayrıca bu hatt-ı hümayundan anlıyoruz ki tekkeler gibi medreseler, hanlar, hamamlar ve benzeri yerlerde kalanlar da araştırılmakta ve defterleri tutulmaktadır. Nitekim tarihsiz bir belgede-ki 1203/1789 yılına ait olması kuvvetle muhtemeldir- İstanbul ve havalisinin serserilerden temizlenmesi fermanı üzerine hanlar, dükkânlar, tekkeler, medreseler ve bekâr odalarının araştırıldığı ve mahallelerin de araştırılacağı belirtilmektedir. Tekke ve medreselerde yapılacak araştırmalarda güvenlik güçlerinin yanına müderrislerden münasip olanların tayin edilmelerinin kararlaştırıldığı III. Selim'e arzedilmektedir.⁹⁷³ Bir bakıma tekkeleri ve medreseleri de töhmetten kurtaracak bu araştırma ve kayıt altına alma işlemi daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Galata içinde ve dışındaki hanlar, hamamlar, bekâr odaları, dükkânlar, tekkeler, medreseler ve sair mahaller ve esnaf zümresini gösteren Tersane-i Amire'de İcare Kâtibi Yakub Efendi'nin tuttuğu 15 Cemâziyelevvel 1206/17 Ocak 1792 yılına ait iki defter⁹⁷⁴ ve yine İstanbul'da mevcut hanlar, dükkânlar, bahçeler, bekâr odaları ve sair yerlerde sakin olup kefile bağlanan kimselere ait 1207/1793 tarihli defter⁹⁷⁵ İstanbul'dan başıboş serserilerin uzaklaştırılmasını amaç edinen tedbir sonucunda tutulmuştur. Bu tedbir kuşkusuz dervişlikle, talebelikle ve esnaflıkla alakası olmayan ancak tekkelere de haksız yere suç isnad edilmesine sebep olan bu serserileri ve başıboş takımını İstanbul'dan uzaklaştırmaya yöneliktir. Bilindiği üzere tekkelerin miskinlik yeri olduğuna dair ithamlar her zaman yapılmıştır. Anlaşılan buna sebep bu tipler olmuştur. Bunlar derviş kılığına girip asıl amaçlarını gizlemişlerdir. Fakat devlet olayın farkında olduğundan töhmet altında kalan tekkeleri ve medreseleri bu serserilerden korumak için denetimlerini sıkılaştırmıştır.⁹⁷⁶

⁹⁷³ BOA. HAT., 187/8850.

⁹⁷⁴ BOA. D. BŞM.TRE.d., 15233 ve 15239.

⁹⁷⁵ BOA. NFS. d., 3/2.

⁹⁷⁶“Şerefrîz-i sudûr eden hatt-ı hümayûn-ı mehâbet-makrûn mücebince sâdır olan fermân-ı âlilerine imtisâlen Galata voyvodası ağa kullarına varılıp sudûr eden emr-i âliyi harf-be-harf mütâla'a ve bi'l-müzâkere Galata kadısı fazîletlü efendi hazretlerinin başçukadarı ve Yeniçeri zâbitânı ve voyvoda ağa kulları neferâtıyla bi'l-ma'yye gerek esnâf ve gerek bekâr odaları ve hânlar ve hammâmlar ve medrese ve tekye ve mahâll-i sâire bi't-taharrî tecessüs ve tedkîk olunarak zümre-i esnâfın ber birlerine kethüdâları ve yekîd başları tekeffül ve mâ'adâ hâric-i esnâf olanların dahî yarar kefilî ahz ve derûn ve bîrûn-ı Galata'nın bekâr odaları ve hân ve dekâkin ve hammâm ve tekye ve medrese cümlesi rü'yet ve kefile rabt u bend olunup kefilî olmayıp serseri geşt ü güzâr eden eşhâs-ı nâ-ma'lûm

Ancak her zaman olduğu gibi düzeni sağlamak adına ne kadar sıkı tedbirler alınsa da toplumu çürüten ve devletin nizam dahilinde ayakta kalmasına engel olan rüşvetin önüne geçilemediği de ortadadır. Bunun bizzat III. Selim'in ağzından dile getirilmesi problemlerin çok da kolay çözülememesinin sebebini göstermektedir. Burada görüyoruz ki devlet her türlü idari tedbiri alıyor ama gerileme döneminde yoğunlaşan ehliyet ve liyakat sahibi devlet adamlarının eksikliği sebebiyle iyi yönetim bir şekilde tesis edilemiyor. Çünkü rüşvet alan ve görevini layıkıyla yapmayan memurlar, askerler ve kadılar da içinde yaşadıkları toplumdan çıkıyorlar. Gelinek noktada umumi halkın eğitiminde bir problem olduğu görülmektedir. Bu meseleyi çözmeye tek başına o zamanki eğitim kurumu olan medreseler ve tekkelerin de gücünün yetmediği meydandadır. Çünkü hem buralara devam edenlerin genel topluma oranla sayıları yeterli değildir ve hem de bu kurumları da istismar edenler çıkmaktadır. Bu örnekte de gördüğümüz üzere belgelerde geçen ifadeyle turuk-ı aliyeden olan Sadiyye tarikatına Haydar adlı sahte bir şeyhin sıkı denetime rağmen nasıl olup da atandığı kafaları kurcalamaktadır. Bazı belgelerde geçen kadıların doyurulması demek ki burada da söz konusu olmuş olabilir. Bir süredir Bektaşîyye tarikatında görülmeye başlanan şeriat ve tarikata aykırı haram fiillerin Sadiyye tarikatında da görülmeye başlanması ve bunu yapan kişinin Haydar ismini taşıması tesadüf olmasa gerektir. Nitekim daha sonraki yıllarda II. Mahmud'un İstanbul'da bulunan Abdüsselam Tekkesi Postnişini Mehmed Emin Efendi'ye hitaben çıkardığı evâhir-i Cemâziyelâhir 1227/1-10 Temmuz 1812 tarihli fermanın suretinde⁹⁷⁷ Sadiyye tarikatından bazı ehliyetsiz şeyhlerin tekkeleri kendilerine mal ittihaz edip ele geçirmeleri ve şeriata aykırı davranmaya başlamalarından bahsedilmesi bozulmanın sadece Bektaşî tekkelerinde değil Sadiyye'de de başladığını göstermektedir ki bu fermanın muhtevasına problemler kısmında genişçe değinmiştik. Din ve tarikatta pek sağlam ve sünnete uymada çok titiz, bununla birlikte tekkedeki merasimden hoşlanmayan bir anlayışa sahip olan Sadiyye şeyhlerinden Şeyh Ahmed Muhtar Efendi'nin (v. 1319/1901) dergâhdan adet hükmüne girmiş bazı merasimi kaldırması, *Kûtü'l-kulûb*, *Risâle-i Kuşeyrî* ve diğer

ve erâzil makûleleri vilâyetlerine ircâ' olunanlardan ğayri sahîh kefilî olup malûm kimesneler işbu defter nâtik olduğu vechile malûm-ı devletleri buyuruldukda ol-bâbda emr u fermân devletlü sultanım hazretlerininindir." (BOA. D. BŞM.TRE.d., 15233-2)

⁹⁷⁷ BOA., C. EV., 238/11874.

sûfi kitaplarını, özellikle İmam Şaranî'nin eserlerini mütalaa etmesi, hatta bir süre sonra meşihati oğlu Elif Efendi'ye⁹⁷⁸ bırakıp sûfilerin selefleri gibi hayat sürmeyi tercih etmesi bu tarikatta bozulmaya karşı durma çabalarının ve öze dönüş arayışı olduğunu da göstermektedir.⁹⁷⁹

Bununla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla III. Selim döneminde yapılan teftişlerde Bektaşîyye ve Sadiyye'deki kadar bariz olmasa da Mevlevîyye tarikatında da şariat ve tarikat âdâbına aykırı bazı hareketler görüldüğü olmuştur. Mesela 11 Zilkade 1204/23 Temmuz 1790 tarihli belgeye göre tarikat âdâbına uymayan davranışları sebebiyle Galata Mevlevihanesi'nden üç derviş Konya'daki Asitane-i Mevlana'da terbiye olmaları için Konya'ya sürgün edilmişlerdir.⁹⁸⁰ Yine 6 Safer 1215/29 Haziran 1800 tarihli belgeden anlaşılmaktadır ki şeriata aykırı ve Mevlevî tarikatına uygun olmayan hareketi ve bütün menedilen amelleri işlediği ahalinin toplu dilekçesi ve Kayseri hâkiminin ilamıyla tespit edilen Kayseri'de Veziriazam Bayram Paşa Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Dede azledilip yerine Abdülkadir Dede tayin edilmiştir.⁹⁸¹

Bu arada tarikat karşıtlarıyla dervişler arasında eskiden beri görülen husumetin III. Selim döneminde de var olduğu ve hatta bir Mevlevî tekkesinde tarikat münkiri bir imamın vazife yaptığı anlaşılmaktadır. 16 Safer 1212/10 Ağustos 1797 tarihli belgeye göre Tokat Mevlevihanesi Mütevellisi Hasan Efendi mevlevihanede imamet cihetine mutasarrıf olan Mehmed Şerif bin Mustafa'nın tarikat münkiri olduğu için hizmetini eda etmemesi, beş vakit namazda cemaati terk etmesi ve dervişlerin nefretini kazanması dolayısıyla vazifesinin Mevlevîyye'den Derviş Mehmed'e tevcih edilmesini talep etmiş ve mucebince tevcih yapılması emredilmiştir.⁹⁸² Bir tarikat münkirinin tekkeye imam tayin edilmesi düşündürücüdür. Bu kanaatimizce orada bir çatışma ve huzursuzluk çıkartmak isteyen birilerinin bir marifetiyle olmuştur diyebiliriz. Ancak durum tekkenin

⁹⁷⁸ Son devrin etkin şeyhlerinden Elif Efendi 1325/1907 tarihinde Meclis-i Meşayih Riyaseti'ne tayin edildi ise de bir süre sonra ayrılmıştır. Sultan V. Mehmed'in kendisine ziyadesiyle hürmet ve muhabbeti vardır. (Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 447 ve 452.)

⁹⁷⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 443.

⁹⁸⁰ BOA. C.EV., 483/24425.

⁹⁸¹ BOA. C. EV., 382/19374.

⁹⁸² BOA. C. EV., 240/11963.

şikayetiyle ortaya çıkınca III. Selim bu ciheti tarikat mensubu imama tevcih ederek problemin büyümesini önlemiştir.

Bu arada bazı memurların da tekkelere yönelik uygulanan teftişleri, sıkı takibi ve alınan tedbirleri fırsata çevirip yakınlarıyla birlikte tekke gelirlerini ve vakıflarını sahtecilikle yağmaya başladıkları görülmektedir. 29 Şevvâl 1203/23 Temmuz 1789 tarihli bir belge Gebze'de böyle bir vakanın gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu belgeden öğreniyoruz ki hayır sahiplerinden Hoca Fazlullah el-Kādî Hurûfi'nin Üsküdar'a bağlı Gebze kasabasında yaptırdığı zaviyenin zaviyedarı Ümmî Sinan kolundan Şeyh Mustafa Sırrı'nın zalim ve gaddar Gebze menzilcisinin zaviyeyi tahrip edip, gelirlerini, müklerini eline geçirdiğini, tasavvufa dair tefsir kitaplarını yağma ettiğini, erzakını kestiğini, tarikattan bihaber kendi etbaından İbrahim'e vâkıfın şartına aykırı olarak imaret namıyla berat çıkarttığını, zaviyeyi kapattığını, ayrıca yine Gebze'de Çoban Mustafa Paşa, Kutbuddin, İlyas Bey, Yahşi Bey, Şeyh Süleyman ve Körükçüoğlu tekkelerini hile ile Haremeyn Kalemi'ne dahil edip şeyhleri ve dervişlerini tard ettiğini, erzaklarını kestiğini ve içlerinde tevhid zikrinden hali olan tekkeleri külliye harap edip vakıflarını taraftarlarıyla yediklerini, kendisinin çoluk çocuğuyla ekmek parasına muhtaç İstanbul sokaklarında kaldığını, verdiği dilekçe üzerine tekkenin onlardan zaptı için emr-i âlî çıktığı halde uygulamadığı, tekrar çıkan emr-i âlî ile yerine gittiğinde zalim menzilcinin İbrahim'e yardım ettiği ve yine emri icra etmediğini, yedinci defa huzura arzuhal takdim ettiğini, son olarak cülus sebebiyle takdim ettiği dilekçe üzerine yerine geçtiğini, ancak menzilci, taraftarları ve vakfın mütevellisi yapılan İbrahim'in diğer akrabalarıyla birlikte tekrar ilam çıkartıp zaviyedarlığı üzerinden ref ettirdiğini belirtip tekrar şart-ı vâkıf üzerine tekkenin cihetinin kendisine tevcihini veya tekkeyi imarete çevirten İbrahim'i çavuş marifetiyle İstanbul'da getirtip mahkeme edilmelerini istirham etmiştir. Bunun üzerine III. Selim duruşmaya çıkması için çavuş mübaşeretiyle İbrahim'in İstanbul'a getirilmesini ve dilekçe sahibi Şeyh Mustafa Sırrı'nın de gelmesini emretmiştir.⁹⁸³

⁹⁸³ BOA. C.EV., 200/9984.

Bir de tasavvufla uzaktan yakından alakası olmayan bazı ahlaksız kimselerin halkın dînî duygularını paraya çevirmek maksadıyla revaçta olan tekkeleri maske edinerek şahsî menfaat temin etmeye çalıştıkları yapılan teftişlerde ortaya çıktığında layık oldukları cezalara çarptırılmışlardır. Çatalca'da bir kadının tekke yaptırıp gezip dolaştığı yerlerde ben valideyim veya ben validenin yakınıyım gibi ileri geri konuşmak suretiyle ve gayrimüslimlere cizyenizi arttırırım diyerek halkı ifsad etmeye başladığı ve onları korkutarak para topladığı tespit edilince İstanbul'a getirilip sorgulanması ve cezalandırılması III. Selim tarafından Evâhir-i Zilhicce 1215/ 4-13 Mayıs 1801 tarihli hükümle avcıbaşına emredilmiş ve kadın tutuklanarak İstanbul'a sevkedilmiştir.⁹⁸⁴

III. Selim döneminde meşayihin devlet adamlarıyla tekkeleriyle ilgili görevleri dolayısıyla kurduğu ilişkilerin haricinde bazı siyasi olaylara da adlarının karıştığı malumdur. Mesela Kerküklü Emin Efendi Nakşibendi şeyhi olup İstanbul'a gelmiş ve III. Selim dönemi devlet ricalinin makbulü olmasından dolayı 1807 de vukubulan Vaka-i Selimiyye'de Bursa'ya sürülmüştür. Emin Efendi orada Habib Efendi Zaviyesi yakınında inşa ettiği tekkede 1813 de vefat etmiştir. İstanbul'da havas arasında muteber olması sebebiyle padişahla görüşme şerefine nail olmayı murad etmiş ama nail olamamıştır.⁹⁸⁵ Onun 1170/1757 senesinde İstanbul'da Ayasofya Camisi'nde Yasin Suresi tefsir dersi verdiği zamanda şöhreti duyulmuş olacak ki o zamanın vekilleri, vezirleri, âlimleri ve ariflerinin meftun olduğu Muhammed Âgâh Ağa dersini dinledikten sonra konağında ağırlamıştır.⁹⁸⁶ Âgâh Ağa Enderun'da yetişmiş ağalardan olup Nayî Osman Dede'nin sohbet arkadaşı olmuş, Neccarzade Şeyh Rızaeddin en-Nakşibendi'den feyz almıştır.⁹⁸⁷ Daha sonra da Muhammed Emin Efendi'den hilafet almıştır.⁹⁸⁸ Sadrazam Ragıb Paşa Âgâh Ağa'nın has müridlerindendir.⁹⁸⁹ Vassâf, Muhammed Emin Efendi'nin padişahın hal'i sırasında Bursa'ya gittiğini ve Ulucami'den Maksem'e giden İnebey Caddesi'nde inşa ettiği dergâhta sakin olduğunu ve dergâhın Veled Habib Camisi'ne bitişik olduğunu

⁹⁸⁴ BOA. C. ZB., 24/1169; BOA. C. ZB., 84/4157.

⁹⁸⁵ Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 86-87.

⁹⁸⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 179.

⁹⁸⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 185.

⁹⁸⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 186.

⁹⁸⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 186.

nakleder. Muhammed Emin Efendi burada ibadetle meşgul olup, tefsir, hadis ve Mesnevi okutmuştur.⁹⁹⁰ Muhammed Emin Efendi'nin Bursa'daki sohbetlerine katılan devlet ricalinden biri de orada sürgün olarak bulunan Sadr-ı Esbak Burdurlu Derviş Paşa'dır. Derviş Paşa, Sultan II. Mahmud'un affetmesiyle İstanbul'a döndüğünde III. Selim'in Üsküdar'da yaptırdığı Selimiye Camisi civarındaki Nakşibendizaviyesinin şeyhi Nimetullah Buharî vefat etmiştir. Padişah onun yerine birisini Derviş Paşa'dan arzetmesini isteyince o da Muhammed Emin Efendi'nin halifelerinden Ali Behçet Efendi'yi arzetmiş, padişahın kabul etmesi üzerine Ali Behçet Efendi (v. 1238/1823) Bursa'dan İstanbul'a davet edilip 1817 de Selimiye Dergâhı'na şeyh olmuştur. Onun faziletine meftun olanlar arasında âlimler ve şeyhlerin yanı sıra ümera ve vükela'nın da olması⁹⁹¹ şeyhlerin kimi devlet ricali arasındaki saygınlıklarını göstermektedir. III. Selim'i hal' eden devlet ricali Kerküklü Muhammed Emin Efendi'yi Bursa'ya sürüyor ancak onun yetiştirdiği zatlar yine sonra gelen padişahın yanında makbul kimseler oluyor. Burada şeyh efendinin verilen sürgün cezasına itiraz etmemesi ve bunu sabırla ve metanetle karşılayıp gittiği yerde irşada devam etmesi yeni kapıların açılmasını sağlamış gibi görünüyor.

⁹⁹⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 179.

⁹⁹¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 194-195.

2.2. DÖRDÜNCÜ MUSTAFA DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1807-1808)

2.2.1. IV. Mustafa'nın Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri

IV. Mustafa'nın zeki ve tedbirli olmasına rağmen devletin genel durumuna vâkıf olmadığı ve isyancıların tahakkümü altında olması dolayısıyla da imar ve yenileşme faaliyetlerini sürdüremediği belirtilir. Kabakçı Mustafa isyanında yetişmiş ve tecrübeli devlet adamlarının öldürülmesi sebebiyle idareci kıtlığı yaşamıştır. O kadar isyancıların tahakkümündedir ki asiler cezalandırılmayacaklarına dair bir hücceti de kendisine imzalatmışlardır. Devlet onun zamanında zor günler geçirmiş, acze düşmüş, isyancılar ise keselerini doldurmakla meşgul olmuşlardır.⁹⁹²

Kabakçı isyanı dolayısıyla devlet otoritesi zayıflamış, III. Selim döneminin yetişmiş devlet adamları isyanda öldürülmüş, isyancı Yeniçeriler tahakkümü altına aldıkları padişaktan sorumlu tutulmayacaklarına dair bir de hüccet almışlardı. 21 Rebûlevvel 1222/29 Mayıs 1807 tarihli hatt-ı hümayunda ulema ve şeyhülislâmın imzalarıyla hazırlanan hüccetteki şartlara Yeniçerilerin uydukları, taahhütleri üzerine bundan sonra az veya çok saltanat işlerine müdahale etmedikleri ve eski padişahlar zamanında olduğu gibi her bir konuda çıkardığı fermanlarına itaat ettikleri sürece hiçbir zaman muaheze edilmeyecekleri IV. Mustafa tarafından ilan edilmişti.⁹⁹³ Her ne kadar ulema ve şeyhülislâmın imzası bulunsa da bu vesikayı bir darbe bildirisi olarak Yeniçeri ağaları yazdırmışlardı. Bu hüccet-i şer'iyede darbeci Yeniçeriler Enderunun ileri gelenleri ve devlet ricalinin III. Selim'i iğfal ettiklerini, onun döneminde yürürlükte olan Nizam-ı Cedid'i misli görülmemiş büyük bidat, yeni gelirleri mezalim, bina, elbise ve diğer işlerdeki yenilikleri kefareyi taklid olarak tavsif etmekteydiler. Osmanlı Devleti'ni Hristiyan devletleri kaidelerine dönmekle suçlayıp eskiden beri yaptıkları fetihlerle makbul ve muteber olan ocaklılara karşı nefret oluşturulduğunu belirtmekteydiler. Bundan dolayı sabık padişaha bağlılıktan vazgeçip Sultan Mustafa bin Sultan Abdülhamid'e "*Sana biat edenler ancak Allah'a*

⁹⁹² OA., C. V, s. 264-265.

⁹⁹³ BOA. HAT., 1498/16.

biat etmişlerdir. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir"⁹⁹⁴ ayeti gereğince biat ettiklerini ilan ediyorlar ve devlete sadakatle hizmet edeceklerini ve askerlik haricindeki işlere müdahale etmeyeceklerine söz veriyorlar ve kendilerinin de hiçbir zaman cezalandırılmayacaklarına dair söz verilmesini dikte ediyorlardı.⁹⁹⁵

IV. Mustafa'nın Yeniçeri isyanı sonrasında tahta çıkarılmasının üzerinden çok zaman geçmeden Mustafa isimli mühürle kendisine arzedilen 11 Rebûlâhir 1222/18 Haziran 1807 tarihli bir mektupta bu ocağa mensup gözü dönmüş Yeniçerilerin Nizam-ı Cedid'e karşı başlattıkları isyan sırasındaki çılgınlıkları ve katliamları anlatılmaktaydı.⁹⁹⁶

III. Selim'in devleti ıslah için gösterdiği çabayı ve alınan yeni tedbirleri kefareyi taklid olarak görüp şeriate bağlılık iddiasında bulunan Yeniçeri aslında artık fetihlerde oynadığı rolün geride kaldığını biliyor, ancak yeni şartlara göre adapte olmayı menfaatlerine aykırı gördüğünden ayak sürüyordu. Darbe suçundan dolayı ceza almamak için her ne kadar bu hücceti alsalar da artık devirlerinin kapanmaya yüz tuttuğunu ve şeriatla da bir alakalarının kalmadığını göremiyorlardı. Çünkü devlete karşı isyan çıkarmak bağlı olduklarını iddia ettikleri şeriate göre en büyük günahlardan ve cezası idam olan bir suçtu. Bir padişahı devirip diğerini getirmekle meselenin çözülmeyeceği ve ayarı epeydir bozulan başta askeriye olmak üzere diğer kurumları olduğu hâl üzere bırakmak ve ıslahata karşı çıkmakla ataletin kalkmayacağı ortada idi. Üçüncü Selim ile başlayan yenileşme çabasının klasik Osmanlı ordusunda direnç göstermeye, ayak sürtmeye ve bölünmeye yol açacağı ihtimaller dahilindeydi. Asırlardır devlete büyük başarılar kazandıran fakat çağdaşı olan rakip ordular karşısında talim ve terbiyede disiplinsizlik ile silah ve teçhizat bakımından zayıf kalmasının yanı sıra daha da önemlisi çoktandır "i'lâ-yı kelimetullah" gayesini de yitirmesi dolayısıyla XVII. yüzyılın sonlarına doğru mağlubiyetlerle tanışan Yeniçerinin şahsî menfaat kaygısıyla bu denli gözünü karatması devlete büyük yaralar açmıştır. Böyle bir ordu ile düşmanlara karşı savaşıma imkânının ortadan kalktığı artık çok açık bir şekilde görülmeye başladığı

⁹⁹⁴ Feth, 48/10.

⁹⁹⁵ BOA. HAT., 1498/16.

⁹⁹⁶ BOA. C. AS. 1139/50601.

için Yeniçerinin ortadan kaldırılması Babıali baskınında onların elinden yaralı olarak kurtarılan II. Mahmud'a bu konuda tam bir kararlılık ve azim vermiştir diyebiliriz.

IV. Mustafa'nın dînî ve tasavvufî hayatı ile ilgili olarak kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Bunun nedeni ise bir ihtilalle tahta oturması, tansiyonu yüksek kısa bir zaman diliminden sonra tekrar ihtilalle görevinden ayrılması olmalıdır denilmiştir.⁹⁹⁷ Bununla birlikte IV. Mustafa'nın sır kâtibi Tayfur Bey'in (v. 1232/1816-17) (Hekimoğlu Ali akrabasından) medrese kökenli ve Mevleviyye tarikatı muhiplerinden olduğu bilinmektedir.⁹⁹⁸ Meşhur Mevlevilerden ve devlet ricalinden Halet Efendi de IV. Mustafa'ya bir süre reisülkkütüplük yapmıştır.⁹⁹⁹

IV. Mustafa'nın isyancı Yeniçerilerin tahakkümü altındaki kısa saltanat süresi içerisinde kendisine denilen her şeyi yaptığını yukarıda belirtmiştik. Onun Yeniçeri ile ilgili III. Selim'in başlattığı ıslahatı askıya alacağı ve mevcut durumu koruyacağı haliyle ortadadır. Padişahın yaşadığı korku önüne konulan hüccet-i şeriyeye üzerine çektiği hatt-ı şerifinde açıkça görülmektedir. Orada bu hüccette yazılı muteber şartları harf be harf okuyup öğrendiğini ifade etmesi¹⁰⁰⁰ bu korkunun derecesini ortaya koymaktadır. Darbeci zihniyetin bu meyanda Hacı Bektaş-ı Veli Zaviyesi tevliyetinin beratı ve Osmanlı topraklarındaki baba, dede, abdal, derviş ve sultan ismini taşıyan tekke, hankah ve zaviyelerin tevcihlerinin hankahlarda postnişin olanlara havale edilmesi hakkındaki daha önceden çıkan padişah emrinin cülus münasebetiyle yenilenmesini "*...atiklerinin bâlâları hatt-ı hümayun ile müvaşşah olduğundan zikrolunan berât ve emr-i 'âlî 'atik berât ile beraber ma'rûz-ı huzûr-ı cihandârîleri kılınmağın 'atikleri misülli cedîdlerinin bâlâları dahî mücebince 'amel oluna deyû hatt-ı şerîf-i şevket-redîf-i cihândârîleriyle tevşîh buyurulur ise...*" diye isterlerken sanki hiç bürokratik bilgisi yokmuş gibi ne yapacağını ona tarif etmeleri IV. Mustafa'nın üzerindeki tahakkümü ve aşağılanmayı göstermektedir. Onun bu

⁹⁹⁷ Yücer, a.g.e., s. 678.

⁹⁹⁸ **Defter-i Dervîşân** (Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük neşri), C. II, 53b, s. 343.

⁹⁹⁹ **Defter-i Dervîşân** (Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük neşri), C. II, 34b, s. 271.

¹⁰⁰⁰ BOA. HAT., 1498/16.

dikteci üslupta kaleme alınan tezkire üzerine kısa ifadeyle ve çok kalın çizgilerle "hat çekildi" diye keşide etmesi çaresizliğinin yansıması olsa gerektir.¹⁰⁰¹

İstanbul'da durum böyle iken Hacı Bektaş-ı Veli Asitanesi Seccadenişi Feyzullah Efendi ise tahta yeni çıkan IV. Mustafa'ya saraydan asitanesine nezir kurbanı gönderilmesi münasebetiyle 5 Muharrem 1223/3 Mart 1808 tarihli bir teşekkür mektubu göndermekteydi. Feyzullah Efendi mektubun başlangıcında padişaha bütün işlerinde Allah'tan başarılar, şan ve şerefle uzun süre tahtında oturmak dileklerini sunduktan sonra binlerce hayır dualar ettiğini ve gönülden bağlılığını belirtiyordu. Nezrettiği sadakat kurbanının Derviş Mehmed'le Hacı Bektaş-ı Veli Asitanesi'ne geldiği, kurbanın tekbir sadalarıyla kesildiği, dervişlerin çok sevindikleri, padişahın hatırına gülbank-ı Muhammediye ayini icra edildiği, padişahın bundan böyle zikirde unutulmayacağı, Derviş Mehmed'i ziyaretten döndükten sonra sevgilerini gösteren bu övgü dolu mektubun yazıldığı ve onun eliyle payitahta gönderildiği belirtiliyor ve padişahın mektuba nazar ettiğinde Hacı Bektaş-ı Veli işlerinde yüce himmetini esirgememesinin beklenildiği açıklanıyor.¹⁰⁰² Görülüyor ki IV. Mustafa gelinen noktada III. Selim'in devleti yeniden ayağa kaldırmak adına yürürlüğe koyduğu ıslahat teşebbüsünü engelleyen ve yeniden Osmanlı idaresindeki güçlerini gösteren Bektaşîye tesirindeki Yeniçerinin gücünü hesaba katarak Hacı Bektaş-ı Veli Asitanesi'ne sadakatini bir nezir kurbanı göndererek bildirmek istiyor ve destek arayışında olduğunu gösteriyor. Dergâhın

¹⁰⁰¹ BOA. HAT., 1363/53858.

¹⁰⁰² "...Mûcib-i tahrîr-i rik'a-i menşe'-i senâ-ver ve sebeb-i tastîr-i nâme-i du 'â-ver bâ-zümre-i devlet-mendân ve bi-tâife-i sa'âdet-verân-gerde ile dervîşân-ı gâibân-ı mûcib-i takarrub-ı ünsiyet ve sebeb-i nezd-i muhabbet-i ezeliyye muktezâsinca ib'âs buyurulan Dervîş Mehmed senâ-hânları derûn-ı muhabbetlerinden nezr olan kurbân-ı sadakatları ile cedd-i a'lâmız Kutbu'l-evliyâ Gavsü'l-asfiyâ el-Hâc Bektâş-ı Veli kaddesallahü sırrehü'l-'âlî hazretlerinin âsitâne-i feyz-i melâik-me'vâlarına vârid ve tekbîr-i Hüdâ ibtidârıyla zebh-i kurbân akbelallahü teâlâ men 'amile sâlihan felinefsihî icrâsında sâbit-kadem buyurulup ve gonca-i dil-i dervîşânı bâjân-ı lütf-ı sehâ gülzâr-ı bahâr gibi küşâd ve handân buyurmaları hemeân-ı du'ânız hizmetlerine tahkik bulmağın taraf-ı faziletlerine gülbank-ı Muhammediye ile yâd u tezkâr ve bundan böyle münsâ olunmayacağı derkâr buyurulmağla Dervîş Mehmed senâ-hânlarını ziyârât-ı mükemmel ile himmet-i erenler avdet kılınup gâibân-ı miyânlarımızda meyl-i muhabbet lâzimesince senânâme tahrîrine bâdî ve savb-ı zahîr-i serîr-i 'alâlarına Dervîş Mehmed yediyle ba's ve tesyîr kılınmıştır. Bi-'avni'llah-i teâlâ ledâ şerefi'l-vüsûl manzâr-ı çeşm-i faziletleri buyuruldukda azîz-i müşârûn ileyh hususlarına dâir himmet-i vâlâların dirîğ buyurmaları me'mûl-ı senâ-kâr-ı kadîm-i müsted'ileridir. Bâkî 'ızz ü fazîlet 'ömr-i mezîd-i kâm-rânı dâim yâddır. 5 Muharrem sene 1223. Efkarü'l-verâ hâdimü'l-fukarâ es-Seyyid eş-Şeyh Feyzullah Seccâde-nişîn-i el-Hâc Bektaş Veli min evladihi hâlen." (BOA. AE. SMST. IV., 13/1003.)

Şeyhi Feyzullah Efendi de Hacı Bektaş-ı Veli ile ilgili işleri yani Bektaşiliği ve onların egemen olduğu Yeniçeriye önem vermesini nezaket dairesinde ihsas ettiriyor.

2.2.2. IV. Mustafa Döneminde Tekkelerin Himayesi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması

Kısa bir süre saltanatta kalan IV. Mustafa döneminde ağır aksak giden devlet işleri içerisinde tekkelerin inşasına dair faaliyetler de vardır. Bu dönemde Haremeyn Evkafı'na tabi İstanbul Cebe Ali (Cibali) Yenikapısı dahilindeki Seyyid Şeyh İsmail Tekkesi'nin tamiri yapılmış ve dört yüz elli altı kuruş tutarındaki harcama Haremeyn Hazinesi'ne gider olarak kaydedilmiştir.¹⁰⁰³ Yine onun zamanında İstanbul Çarşamba Pazarı'ndaki Mehmed Ağa Tekkesi tamir edilmiştir.¹⁰⁰⁴ Eyüp civarında Şah Sultan'ın yaptırdığı tekkenin zamanla harap olan kısımları tamir edilerek tamamlanmış ve altı yüz yetmiş buçuk kuruş tutarındaki masrafı Hazine-i Haremeyn Vakfı muaccelatından ödenmiştir.¹⁰⁰⁵

Bu dönemde tekkelerin eskiden beri verilegelen bazı ihtiyaçları karşılanmış ve şeyhlere yapılan ödemeler de sürmüştür. Yirmidokuz seneden beri hacılara kılavuzluk hizmetinde istihdam edildiği bildirilen Şeyh el-Hac Mustafa'ya yirmi beş kuruş atıyye verilmesi,¹⁰⁰⁶ Konya'da Mevlevi Şeyhi Hacı Mehmed Efendi'ye altı bin ve Kayseri Mevlevihanesi Şeyhi Abdülkadir Efendi'ye bin kuruş atıyye ihsanı,¹⁰⁰⁷ Sultan Mustafa Han Evkafı'ndan olan Atmeydanı yakınında Mehmed Paşa yokuşundaki Özbekler Tekkesi Şeyhi Seyyid el-Hac Yahya Efendi'nin taamiyesi için tayin edilen meblağın ödenmesi,¹⁰⁰⁸ her sene 1 Muharrem'de dervişlerin duasını almak için dağıtılması "*kāide-i kadime-i müstahsene-i hazret-i cihândârîden olan 'atıyye-i Muharremiyye'*"nin defterde kayıtlı İstanbul ve civarındaki tekke ve zaviyelerdeki dervişlere dağıtılması,¹⁰⁰⁹ Hekimbaşızade Ali Paşa'nın hazinedarı olan Vanî Ahmed Efendi'nin zaviyesindeki dervişlere tayinat olarak verilen ekmek ve etin

¹⁰⁰³ BOA. HAT., 1500/85.

¹⁰⁰⁴ BOA. HAT., 1502/61.

¹⁰⁰⁵ BOA. HAT., 1504/84.

¹⁰⁰⁶ BOA. C. EV., 405/20522.

¹⁰⁰⁷ BOA. C. ML., 96/4307.

¹⁰⁰⁸ BOA. HAT., 1501/51.

¹⁰⁰⁹ BOA. HAT., 1501/74; BOA. HAT., 1501/97.

yetmemesi sebebiyle günlük on çift ekmek ve beş kıyye et verilmesi,¹⁰¹⁰ İstanbul'da Fenayî Dede yakınlarındaki Toptaşı Mahallesi'nde bulunan Esbak Çavuşbaşı Numan Bey'in yeniden tamir ve ihya ettiği Şerbetdar Zaviyesi fukara dervişlerinin taamiyesi için Filibe Nezareti mukataası malından tahsis edilen günlük yarım şinik pirincin matbah-ı amire ocaklığından verilmesi,¹⁰¹¹ Filibe'de Şeyh Himmet Efendi Zaviyesi'ne taamiye olarak verilen pirincin beş kıyyeye çıkarılması,¹⁰¹² Sadaret Hazinesi'nden tahsis edilen otuz kuruş maaşı her ay alamayan, üç beş hademesi ve talebesi olan, dolayısıyla o miktar aylıkla idare edememesi sebebiyle zarurete düşmesi padişah tarafından kabul edilmeyen Ordu-yı Hümayun Vaaz Şeyhi Hüseyin Efendi'ye ordu hazinesinden yüz kuruş maaş bağlanması,¹⁰¹³ ve Larende Kirişçi Baba Mahallesi yakınındaki Kadiriyye tarikatına ait Açıkbaz Tekkesi Şeyhi Ali Efendi'ye fakir olması ve bir yerden maaşı olmaması sebebiyle Larende cizyesi malından yirmi beş akçe yevmiye tahsis edilmesi¹⁰¹⁴ IV. Mustafa dönemindeki rutin yardımlara dair bazı belge örnekleridir. Bu yardımlar içerisinde Konya ve Kayseri Mevlevihanesi şeyhlerine yapılan yardımın büyüklüğü diğerlerine oranla dikkat çekecek seviyededir. Bunun sebebi Konya Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Çelebi'nin III. Selim döneminde bazı sebepler dolayısıyla uğradığı mağduriyetin giderilmesi babında gönlünün alınmasına yönelik olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁵

Tekkelerdeki cihetlerin çeşitliliğine ve tevcih usûlüne dair III. Selim döneminde belgelerden hareketle örnekler üzerinden bilgi verilmişti. IV. Mustafa döneminde önceden olduğu gibi tevcihlerle ilgili bürokratik işlemlere devam edilmekle birlikte muameleler sırasında görülen suistimaller sebebiyle bunları önlemek ve tevcihlerin tarikat mensubu olmayan yabancılara değil sûfilerden hak edenlere yapılması için yeni bazı tedbirler alınmıştır. Aşağıda IV. Mustafa'nın cülusu üzerine daha önceden cihetlerle ilgili verilen bir fermanın yenilenmesi şartı sebebiyle verilen bir arzuhal üzerine İstanbul kadısına hitaben sâdır olan bir hükümde cihet tevcihlerinde uygulanacak yeni düstur açıklanmaktadır. Buna göre çocuğu olmayan

¹⁰¹⁰ BOA. HAT., 1499/35.

¹⁰¹¹ BOA. C. EV., 255/13033.

¹⁰¹² BOA. HAT., 1361/53579.

¹⁰¹³ BOA. C. AS., 1176/52413.

¹⁰¹⁴ BOA. C. EV., 523/26416.

¹⁰¹⁵ BOA. HAT., 1355/53024.

bir vazife sahibinin vefatıyla boşalan cihetlerin tevcihlerinde tekke şeyhini dışta bırakıp sadece vakıf mütevellisi ile birlikte kadı ve naib arzlariyla yapılmasından sakınılması ve vakfa bağlı tekke şeyhinin de arzda mührünün bulunması zorunluluğuna riayet edilmesinin tekidi ve bu uygulamaya aykırı davranmaktan sakınılmasıdır. Aksi takdirde bu hükümde adı geçen şeyhin de şikayet ettiği üzere cihetlerin tevcihi vakıf mütevellisi ve kadıların arzıyla istihkak sahibi olmayan ve sūfîlerin dışındaki yabancı kişilere de yapılmakta ve bu da bozulmalara sebep olmaktadır. Bir de vakıf müteveli kaymakamı ve şeyhinin cihet tevcihlerinde kanundan fazla harç talebiyle gadre cesaret etmemesi, eden olur ise cezalandırılacaklarının kalemine kaydedilmesidir.¹⁰¹⁶ Burada ilginç olan şey cihet

¹⁰¹⁶"İstanbul kadısına hüküm ki. İşbu bin iki yüz yirmi iki senesi Rebülevvelinin yirmi birinci günü taht-ı âli-baht-ı Osmânî üzere cülus-ı hümayûn-ı meymenet-makrûnum vâki'olup umümen tecdid-i evâmîr olunmak fermânım olmağın binâen aleyh iftihârü's-sulehâi's-sâlikîn es-Seyyid Mehmed Haşim zîde salâhuhu ve dâme takvâhünün bu def'a Dîvân-ı Hümayûn'uma takdîm eylediği bir küt'a arzuhâlinde nezâretinde olup İstanbul'da Zincirli Servi nezdinde ve gayrîde vâki' Vezîr-i A'zam-ı esbak müteveffâ Koca Mustafa Paşa-yı Atîk Câmî-i şerîf ve Zâviye-i latîfe ve İmâret-i âmiresi Vakfî'nin hâlâ berât-ı şerîfimle seccâde-nişini olmağla hademe-i câmi-i şerîf ve sâir cihât-ı mahlûlesi ve kasr-ı yedi vukûunda ancak kâimmakâm-ı mütevellî ve kendü ma'an mühürleyip arzlariyla müstahakkîne verilmek üzere sıyâneten li'l-vakfî's-şerîf iki yüz on sekiz senesinde unvânı mübârek hatt-ı şerîf-i mehâbet-redîfim ile muanven bâ-hatt-ı hümayûn-ı şevketmakrûnum yedine i'tâ olunan emr-i 'âlîşânım mantûkunca amel olunmak lâbüd ve ve muğâyir-i emr-i 'âlîşânım müdahale olunmak icâb ve iktizâ etmez iken istihkâkı olmayan bazı kesân hilâf-ı hatt-ı hümayûnum ve münâfi-i emr-i 'âlîşânım müdahale birle vakf-ı müşârün ileyhden cihât-ı mahlûle ve kasr-ı yedi vukûunda bir takrîb gâh kâimmakâmı ve gâh İstanbul kadısını ve sâir hukkâm ve nüvvâb arzlari ve gâh arzuhâl ile tevcih ettirdiklerinden hademe-i câmi-i şerîfin ve sâir cihâtın karîn-i ihtilâl ve teşvîşine bâis ve bâdî olduğun inhâ ve mukaddemâ sâdir olan emr-i 'âlîşânım mücebince amel olunup muğâyir-i emr-i 'âlîşânım yalnız kâimmakâmı ve kâdî-i müşâr ve sâir hukkâm ve nüvvâb-ı mûmâ ileyhim arzlari ve arzuhâl ile tevcihine müsâade olunmak bâbında te'kîdi hâvî bir küt'a emr-i celîli's-şânım sudûrunu istid'â etmekden nâşî hazîne-i 'âmirende mahfûz Küçük Evkâf Muhâsebesi defterlerine nazar olundukda vakf-ı mezbûr şeyh-i mûmâ ileyhin nezâretinde olup beher sene muhâsebesi rü'yet olundukda kendünün re'y ve ma'rifeti munzam olmak ve sūfiyyûna mahsûs olan cihât bilâ veled münhal oldukda ecnebîye verilmeyip müteveli kâimmakâmı ve kendü arzıyla sūfiyyûna verilmek ve hademe-i câmi-i şerîf ve sâir cihât-ı mahlûle ve kasr-ı yedi vukû'unda müteveli kâimmakâmı arzıyla ve kendü maan mühürleyip müstahakkîne verilmek lâbüd ve muktezî iken bir müddetten berü vakf-ı mezbûrun muhâsebesi rü'yet olundukda kendü re'y ve marifeti munzam olmayıp ve sūfiyyûna mahsûs olan cihât bilâ veled münhal oldukda ecnebîye verilip ve hademe-i câmi-i şerîf ve sâir cihât-ı mahlûle ve kasr-ı yedi vukûunda yalnız müteveli inhâsıyla verileğediğinden cihât-ı mezbûrenin muhtel ve müşevveş olmasına bâis ve bâdî olduğundan bahisle vakf-ı mezbûrun beher sene muhâsebesi rü'yet olundukda kendünün re'y ve ma'rifeti munzam olmak ve sūfiyyûna mahsûs olan cihât bilâ veled münhal oldukda ecnebîye verilmeyip müteveli kâimmakâmı ve kendü arzıyla sūfiyyûna verilmek ve hademe-i câmi-i şerîf ve sâir cihât-ı mahlûle ve kasr-ı yedi vukuunda müteveli kâimmakâmı arzıyla kendü ma'an temhîr edip müstahakkîne verilmek için kalemine kayd ve fimâ ba'd düstûru'l-amel tutulup hilâfından hazer ve mücânebet olunmak bâbında bundan akdem rikâb-ı hümayûnuma arzuhâl takdîmiyle lede'l-inhâ ve'l-istid'â ve istid'âsı üzre kayd olunup fermân verile deyû şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı mevhibet-makrûnum mücebince vakf-ı mezbûrun beher sene muhâsebesi rü'yet olundukda seccâde-nişin olan nâzır efendilerin re'y ve ma'rifeti munzam olmak ve sūfiyyûna mahsûs olan cihât bilâ veled mahlûl oldukda ecnebîye verilmeyip müteveli kâimmakâmı ve nâzır arzıyla sūfiyyûna verilmek ve hademe-i câmi-i şerîf ve sâir cihât-ı mahlûle ve kasr-ı yedi vukû'unda müteveli

tevcihinde isim belirlemede yetkili olan mütevellî ve şeyhin bir miktar harç almasına izin verilmesidir. Yasak olan gadre sebep olacak aşırılıkta almaktır.¹⁰¹⁷ Yine Ebû Eyyub el-Ensarî'deki Servi adlı yerde bulunan Nakşibendiyye Zaviyesi içindeki caminin mahlul olan hitabet cihetinin vakfın mütevellî kaimmakamının arzıyla erbab-ı istihkaktan Hüseyin Halife'ye tevcihi,¹⁰¹⁸ ve Nasırüddin Şeyh Seyyid Abdullah Efendi'nin Bursa'daki Ulu Cami'de kurduğu kütüphaneye tayin ettiği mütevellî Seyyid El-Hac Halil Efendi'ye günlük on akçe, hafız-ı kütüb-i evvel tayin ettiği Ahmed Efendi'ye önceki yevmiyyesinden hariç otuz akçe ve hafız-ı kütüb-i sâni olarak atanmasını istediği Mehmed Efendi'ye de otuz akçe Sultan Abdülhamid-i Evvel Vakfı'na bağlı Bursa İpek Mukataası'ndan her ay almak üzere yevmiye tahsis edilmesi¹⁰¹⁹ cihet tevcihlerine dair elimizdeki örneklerdendir.

Cülus dolayısıyla önceden tevcih edilen ve geçerliliği süren beratların yenilenmesi her padişahın tahta oturduğunda yaptığı ilk işlerden olduğu gibi IV. Murad'ın da ilk işlerinden olmuştur. Ruha (Urfa) kazasına tabi Suruç nahiyesinde bulunan Şeyh Müslim Zaviyesi vakfından almak üzere günlük üç akçe vazife ile imam ve hatip olan Şeyh İsmail'in beratının cülus dolayısıyla yenilenmesini,¹⁰²⁰ Halep'teki Şeyh Ebû Bekir Tekkesi'nin Mehmed Paşa Vakfı'ndan meşihat ve tevliyet beratının yenilenmesini,¹⁰²¹ ve Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'na bağlı tekke ve zaviyelerin beratlarının yenilenmelerini¹⁰²² bu uygulamanın örnekleri olarak gösterebiliriz.

IV. Mustafa zamanında tekkelere sağlanan kolaylıklar da devam etmiştir. Mesela buna dair bir örnek verecek olursak Karaman Valisi Abdurrahman Paşa

kâimmakâmı arzıyla nâzır-ı mûmâ ileyh ma'an müstahakkîne verilmek ve bu bahâne ile mütevellî kâimmakâmı ve şeyhi kânûndan ziyâde harc talebiyle gadre cesâret etmemek ve ederi olur ise sonra te'dîb olunacakları derciyle kalemine kayd ve fimâ ba'd düstûru'l-amel tutulup hilâfından hazer ve mücânebet olunmak bâbında..." (BOA. C. EV., 267/13648.)

¹⁰¹⁷ "Harç masraf demektir. Eskiden yazılan emirler veya verilen fermanlar mukabilinde sahiplerinden bu adla para alındığı gibi devlet dairelerinde iş sahiplerinden muhtelif harçlar alınır. Tanzimat'tan evvel bir çok memurların devlet tarafından maaşı olmadığı için bu harçları aralarında bölüşürlerdi." (Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lûgati**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 136.) Bu belgeden söz konusu teâmülden vakıf mütevellîleri ve onlara bağlı tekke şeyhlerinin de yararlandıkları anlaşılmaktadır.

¹⁰¹⁸ BOA. HAT., 1502/93.

¹⁰¹⁹ BOA. HAT., 1503/64.

¹⁰²⁰ BOA. C. EV., 303/15450.

¹⁰²¹ BOA. HAT., 1359/53447.

¹⁰²² BOA. HAT., 1363/53858.

tarafından kaldırılan Mevlana Dergâhı'na ait vergi muafiyeti Postnişin Çelebi Mehmed Efendi'nin isteği üzerine tekrar getirilmiştir.¹⁰²³ IV. Mustafa onun bu talebinin yanı sıra kendisine altı bin kuruş ve mektubunu getiren Kayseri Mevlevihanesi Şeyhi Abdülkadir Efendi'ye bin kuruş gibi yüksek bir miktarda atıyye ihsan ederek gönlünü almıştır. Ayrıca onun isteği ile alakalı Sadaret tezkiresi üzerine *“Manzûrum olmuştur. Emri verile. Ne mikdâr ‘atıyye münâsib ise viresin, makbûlümüzdür. Kayseriyye şeyhine de ‘atıyye viresin. Du‘âlarını isterim”*¹⁰²⁴ diye hat çekmesi Mevleviler üzerinde etkisi büyük olan Konya Asitanesi'nin desteğini almaya çalıştığını göstermektedir. Elbette III. Selim'in devrilmesinden sonra Yeniçerinin eski gücünü göstermesi sebebiyle Bektaşilerin IV. Mustafa üzerinde baskı kurması gibi Konya Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Çelebi Efendi de IV. Mustafa'nın tahta çıkmasından memnun olmalı ki halini arz için İstanbul'a doğru yola çıkmış ise de çok yaşlı olması sebebiyle yol zahmetine katlanamadığı için geri dönmüş ve yerine Kayseri Mevlevihanesi Şeyhi Abdülkadir Efendi'yi yazdığı bir mektupla birlikte İstanbul'a göndermiştir.¹⁰²⁵

8 Ramazan 1222/9 Kasım 1807 tarihli belgeye göre ise Musul'da bulunan bazı şeyhlere yapılan eksik ödeme sebebiyle uğradıkları mağduriyetin giderilmesi şeyhlerin hukukuna müdahaleye mani olduğunun ve sıkıntılarının giderildiğinin bir başka örneğidir.¹⁰²⁶

Bu dönemde tekkelerin himaye edilmesinin yanı sıra önceden olduğu üzere şeyhlere yönelik teftiş işlemleri ve cezalandırmalar da sürmüştür. Bilhassa IV. Mustafa'nın cülusu esnasında hasım oldukları haber verilen bazı şeyhler tedip için sürülmüşlerdi. Bir süre sonra bunların bir kısmının ıslah olduklarını bir kısmının da suçu olmadığını ortaya çıktığını belirten sadrazam bunların sürgün cezalarının affedilmesiyle hayır dualarının alınacağını ve mübarek günlerde de bulunulması sebebiyle bol mükafat getireceğini teklif etse de IV. Mustafa serbest bırakılmalarına

¹⁰²³ BOA. HAT., 1355/53024.

¹⁰²⁴ BOA. HAT., 1355/53024.

¹⁰²⁵ BOA. HAT., 1355/53024.

¹⁰²⁶ BOA. C. ML., 328/13484.

izninin olmadığını ve biraz daha araştırılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰²⁷ Bilindiği üzere IV. Mustafa Kabakçı isyanı sırasında tahta çıkmıştı. Muhtemelen bu olaylar sırasında isyancılara muhalif olan veya belgede de geçtiği üzere hiç suçu olmayan bazı şeyhler şehirden uzaklaştırılmış olmalıdır. Ancak bunların isimleri burada geçmemektedir. Bu dönemde yapılan sürgünlerle ilgili bir belgede ise Kayserili Şeyh Halil'in şeyhülislâmın işaretiyle memleketi olan Kayseri'ye nefyedilmesinden bahsedilmektedir.¹⁰²⁸ Mevlevî tarikatı mensubu Meşhur Halet Efendi de bir süre reîsülküttâb olarak IV. Mustafa'ya hizmet etmiş ise de sonra yine onun tarafından Kütahya'ya sürülmüştür. II. Mahmud'un cülusuyla sürgünden dönmüş, Bağdad seferinden başarıyla döndüğünde devlet kethüdası olmuştur. Mekke ve Medine'nin anahtarları İstanbul'a geldiğinde yapılan törenlerde anahtarları taşıma şerefine nail olmuştur. Şeyh Galib'in sohbet arkadaşıdır.¹⁰²⁹ III. Selim'in hal'inden sonra daha önceden davet edildiği İstanbul'dan tekrar memleketi Bursa'ya sürülen Nakşibendi meşayihinden Hacı Emin Efendi de (v. 4 Muharrem 1228) İstanbul ve Bursa'da Mesnevi okutmuştur.¹⁰³⁰

¹⁰²⁷ "Bunların itlâklarına şimdi müsâ'ade-i hümayûnum yoktur. Biraz vakit dahî taharrî lâzımdır. Şimdilik reddi cevâb vîresiz. Az vakitte sana ifâde iderim. Şimdi itlâk olunmasın. İznim yoktur." (BOA. HAT., 1356/53143.)

¹⁰²⁸ BOA. HAT., 1360/53512.

¹⁰²⁹ **Defter-i Dervîşân** (Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük neşri), C. II, 34b, s. 271.

¹⁰³⁰ **Defter-i Dervîşân** (Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük neşri), C. I, 94a, s. 195.

2.3. İKİNCİ MAHMUD DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1808-1839)

2.3.1. II. Mahmud'un Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri

II. Mahmud cülusu akabinde ümmet-i Muhammed, reaya, beraya ve devletin bütün işleri ve hukukunu şeriata göre korumada gerekli özeni göstermesini, işleri ulema, devlet adamları ve Yeniçeri ile birlik içerisinde görmesini, ecdadının kanununu icra etmesini, herkesin kendi işini yaparak başkasının işine müdahale etmemesini, ordunun, Yeniçeri ocağının, cebehane, tophane ve sair ocakların düzene konulup geliştirilmesini, ordunun ihtiyaçlarının mükemmel bir şekilde tedarik edilmesini, askerın talim işine önem vermesini, her şeyin değerinde satılmasını sağlamasını ve fazlasına izin vermemesini, alt tabakayı oluşturan ahaliye merhamet etmesini ve hallerini araştırıp kanuna aykırı vergileri kaldırmasını, birbirlerine hasım olmaları sebebiyle asayişin kalmadığı yerlerde buna sebep olan halleri ortadan kaldırmasını ve İstanbul'da geleneğe uygun canlı bir dînî hayatın yaşanmasını sağlamasını çıkardığı 1223/1808 tarihli hatt-ı hümayunuyla Veziriazam Alemdar Mustafa Paşa'ya emretti.¹⁰³¹ II. Mahmud'un tahta geçmesini müteakip onun sadrazamlığı sırasında bütün vezirler, alimler ve ümera tarafından imzalanan sened-i ittifak yürürlüğe kondu.¹⁰³² Böylece yönetimde sulh ve istikrar kısa süreliğine sağlanmış gibi görünse de Alemdar Mustafa Paşa plansız ve programsız yönetim anlayışı, zevk ve sefaya düşkünlüğü sebebiyle kurduğu Sekban-ı Cedid'in yardımını dahî sağlayamadan bir isyanda tarihe karıştı.¹⁰³³ Muhallefatına hazine tarafından el konulduysa¹⁰³⁴ da eşleri ve çocukları yine devletin himayesinde maişetlerini sağladılar.¹⁰³⁵ II. Mahmud'un başlangıçta Alemdar Mustafa Paşa'nın gücüne karşı gelmeyerek, onun bertaraf olması için uygun zamanı beklemesi, Yeniçerilerin yenilikçi Alemdar'a olan tepkisini kendi lehine çevirmesi, kendisini ortadan kaldırmak isteyen Yeniçerilerin niyetini sezerek daha önceden kendisini öldürmek

¹⁰³¹ BOA. HAT., 1506/19.

¹⁰³² BOA. HAT., 746/35242.

¹⁰³³ Yücer, **a.g.e.**, s. 679.

¹⁰³⁴ BOA. C. ML., 212/8722; BOA. C. ML., 549/22593.

¹⁰³⁵ BOA. C. DH., 134/6658; BOA. C. ML., 40/1810; BOA. C. ML., 103/4576; BOA. C. DH., 84/4167; BOA. C. ML., 38/1716.

isteyen kardeşi IV. Mustafa'yı boğdurmak suretiyle tek erkek evlat kalması dolayısıyla Yeniçerilerin isyanının durmasını sağlaması, Sekban-ı Cedid'i kaldırıp ilk önce Yeniçerilerin tepkisini soğutması ve diktatörce yönetim tarzından hoşlanmadığı Alemdar ve adamlarından Yeniçeri isyanı sonucu da olsa kurtulmayı bilmesi¹⁰³⁶ ve daha sonradan zamanı gelince Yeniçeri ocağını ilga etmesi II. Mahmud'un siyasette zamanlama, olayları analiz etme ve kontrolü elde tutma konusundaki maharetini ortaya koymaktadır. Yeniçerinin kendisine de karşı aşırı tepkisine ve tahtını zor kurtarmasına rağmen III. Selim'le başlayan Yeniçeri ile ilgili ıslahatı kaldığı yerden devam ettirmedeki azmi ise onun geçmişte büyük başarılar kazanan bu ocağın artık devletin bekasına yönelik tehdit olduğu ve onun yerine modern askeri teknik ve talimlere sahip yeni askeri teşkilatın kurulması noktasında kesin karar sahibi olduğunu gösterir. Yaptığı ıslahat ve değişimi acilen icraya koymasında Yeniçerinin serkeşliği, ordunun savaşlarda sürekli yenilgisi, bürokrasinin ataleti ile taşrada gelişen ayanların başına buyruk davranışları ve devlet gelirlerinin azalması etkili olmuştur. Bu hızlı değişimde padişahın genç ve dinamik yapısından kaynaklanan psiko-sosyal etkilerinin de gözardı edilmemesi gerekir.

Yenilikçiliğe açık fikirleri ve devlet kurumlarında yaptığı ıslahat dolayısıyla II. Mahmud hakkında kimilerinde ilerici padişah, kimilerinde ise gavur padişah algısı oluşmuşsa da o hem yeniliğe açık hem de gelenekten tamamen uzak değildir. Onun yenilikçiliği Batı düşüncesindeki modernitenin karşılığı anlamında dinin yok sayıldığı ve ötekilendiği bir yenilikçilik ve modernlik değildir. Ancak memurlara, askerlere, talebelere ve dervişlere kılık kıyafet düzenlemeleri getirmesi ve kendi resimlerini devlet kurumlarına astırması sebebiyle çeşitli kesimlerde oluşan tepkiyi de doğal karşılamak gerekir. II. Mahmud'un sadece insanların kıyafetleri sebebiyle geri kalındığını düşünecek kadar mantıksız olacağı varsayılmayacağına göre olsa olsa bu tutumu Osmanlı karşısında düzen ve disiplinli çalışmasıyla ilerleyen Batı'ya bir özentisi ile izah edilebilir ki bu tavır da III. Selim'le birlikte zaten başlamış bir harekettir. II. Mahmud'un doğum yıldönümü ve cülus merasimi için Hoca Agop tarafından çizilen büyük padişahların resimlerinin ve kendisinin daha büyük resminin

¹⁰³⁶ OA., C.VI, s. 6-12.

özel kağıtlara bastırılarak neşrini irade etmesi¹⁰³⁷ de bu özenti ile alakalı olsa gerektir. Ancak plan, resim, harita ve numunelerin onun zamanında inşaat ve sanayi alanında da sıkça kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Kalelerde bulunan asker, top ve mühimmatın cins ve miktarı ile mevkisinin kolayca anlaşılabilmesi için Şumnu, Ruscuk, Silistre ve Varna kale ve tabyalarının bütün teferruat ve müştemilatını gösterir plan ve resimlerin tanzimi ve defterlerinin tespit ve tahriri için bir mühendis bir zabıt ve bir kâtip tayini ve Prusyalı mühendisin de Osmanlı mühendisine eşlik ettirilmesi¹⁰³⁸ talimatı Batıdaki yeniliklerden etkilenildiğinin ve bunlara adapte olunmaya çalışıldığının bir göstergesidir. En tepede böyle bir siyaset değişikliğinin devletin değişik milletlerden oluşan sosyal yapısındaki Batıcı anlayışa sahip olanların gündün güne artan baskısını gelenekçilere karşı dengelemeye dönük bir çıkış yolu olarak düşünüldüğü ve asırlardır Batı'yı daima düşman bilen toplumun bu tür yeniliklere alıştırmaya çalışıldığı anlaşılabilir bir siyasi tutumdur. Ayrıca rakiplerine üstün gelen kültürlerin diğer kültürleri etkilediği de sosyolojik bir vakıadır. Bütün bunlara rağmen Osmanlı toplumunun kültür karmaşasına açık bir yapıya dönüştüğü de ortadadır. İslâmî naslardan ortaya çıkan sonuca göre bir Müslüman için ruh kadar şekil de önemli olduğuna göre Müslüman Osmanlı insanı Batı'dan ithal ve dolayısıyla bir şekilde ona benzeme şeklinde algılanan yenilikler karşısında kendini konumlandırmakta şaşkınlık yaşamakta ve aidiyet duygusunda zedelenme hissetmekle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumda kimi kesimlerin-ki bunlara menfaatlerine hâle geldiğini gören ve bundan dolayı statükoyu savunan askeri ve sivil memurlar da dahildir- padişahlarının gavurlaştığı şeklinde bir algıya kapılmaları veya bunu menfaatleri doğrultusunda kullanma gayretleri anlaşılabilir. Oysa II. Mahmud'un gavurlukla bir alakası yoktur. O aşırılıklardan uzak ve dînî değerlerine saygılı ve zamanında yaşadığı şekliyle İslâmiyete bağlı bir padişahdır. Onun dine olan bağlılığını ortaya koymak için bir iki örnek vermenin yeterli olacağını düşünüyoruz. O henüz cülusunun akabinde

¹⁰³⁷ BOA. HAT., 1651/17.

¹⁰³⁸ "...Kılâ'ın cesâmeti keyfiyeti ve mahal ve mevki'i ifâde ve ta'rîf ile anlaşılmaq mümkin olamayacağı zâhir ve cümlesini görmek dahî müte'assir idiği bedihî ve bâhir olmağla mezkûr kal'aların birer kut'a harîtasının tersîmi ve mevcûd olan neferât ve top ve mühimmâtın yekân yekân defterlerinin tahrîriyle istihkâmât-ı kılâ'a daima medd-i enzâr-ı dikkat olunmak ve zikr olunan resimler ve defterler derdest bulunarak birer birer usûlünün yoluna vaz'ı husûsuna ikdâm kılınmak îcâb-ı hâlden olup..." (BOA. HAT., 1255/48596.)

Alemdar Mustafa Paşa'ya hitaben çıkardığı hatt-ı hümayunda devlet ve milletin işleri ve hukukunun şeriata uygun yapılmasını ve titiz davranılmasını isteyerek genel bir esasa dikkat çekerken aynı zamanda gerilemenin sebebinin İstanbul'daki İslâmî hayatın tam olarak yaşanmamasından kaynaklandığını görmüş olacak ki yeniden Müslümanahalide toplu bir şuurlanmayı sağlayacak tedbirlerin alınmasını istemekteydi. Onun Müslümanların dînî hayatındaki uyuşukluk ve tembelliğini kaldırmak adına veziriazamdan yapmasını istediği şeyler şunlardı: 1. Müslüman ahalinin beş vakit farz namazı camide cemaatle eda etmesinin sağlanması, 2. Her gece yaz ve kış belirli vakitlerde minarelerde Cuma gecelerinde salalar verilmesi, 3. Sabah namazını herkesin bulunduğu yerin camisinde cemaatle kılması, 4. Sabah namazlarından sonra fetih suresinin okunması ve devletin devamı için dualar edilmesi, 5. Toplumda İslâmî şuurun canlanmasına sebep olacak diğer hallerin icrası, 6. Hz. Muhammed (s.a.v.), ashab-ı kiram, ve selef-i salihînin yolundan gidilmesi.¹⁰³⁹

Yine mesirelere çıkmak isteyen kadın ve erkeklere izin vermekle birlikte buralarda açıktan açığa içki içmek ve kadınlara söz atmak gibi uygunsuzluklara cüret edenlerin derhal tutuklanıp tedibleri ve kadınların da açık saçık ve saraylı gibi büyük baş ve yaşmak ile gezmemelerinin duyurulması¹⁰⁴⁰ hakkındaki fermanı da onun şeriat hükümlerine bağlılıktaki hassasiyetini açıkça göstermektedir. Bu fermanla kadınların sosyal hayata katılmalarına izin verilirken kılık kıyafet ve davranışları bakımından İslâmî ilkeler ve âdâba riayetlerinin istenmesi onun gelenekle modernlik arasında bir yerde durduğunu ortaya koymaktadır. Resim ve teknolojik yenilikler karşısındaki tutumu da bu karakterinin bir yansımasıdır diyebiliriz. O bir yandan Batı'da ortaya çıkan bilim ve teknikten yararlanıp gelinen noktada bir zaruret halini alan siyasi, idari, askeri, ve iktisadi alanlarda ıslahat yaparken diğer yandan da geleneksel kültürün ortaya çıkardığı ve Osmanlı ile özdeşleşen hat ve musiki ile de

¹⁰³⁹ "...Âsitâne-i 'aliyyemde sâkin 'ibâdullah evkât-ı hamsede salât-ı mefrûzayı cemâ'atle müdâvemete ve her gece yaz ve kış vakt-i mu'ayyenede her menarda es-salâ ve cumalarda salâ verilip terk olunmamasını ve sabâh namâzını herkes olduğu mahallinde câmi'-i şerîfnde cemâ'atle edâ ve feth-i şerîf tilâveti ile devâm-ı devletime du'âda olmalarını tehdîd ve sâir envâr-ı İslâmiyyeye bâis ve bâdî olan hâlâtların icrâsıyla sultân-ı enbiyâ ve habîb-i hüddâ ve şefî'-i rûz-ı cezâ aleyhi efdali'n-necâyâ hazretlerinin ve ashâb-ı kirâm rıdvânullahü teâlâ 'aleyhim ecma'in hazretlerinin ve selef-i sâlihînin eserine taklîd ile mesât'-i meşkûre zuhûra getirüp dünya ve âhiret sa'âdetine mazhar olasin. Hüddâ cümlenize tevfiik ihsân eyleye. Âmîn. Fî 11 Cemâziyelâhir 1223" (BOA. HAT., 1506/19.)

¹⁰⁴⁰ BOA. HAT., 319/18712.

ilgileniyor, güzel yazı yazıyor ve beste de yapıyordu.¹⁰⁴¹ Bu onun kendi kültürü ile tamamen ilgisini kesmediğini göstermektedir. Öte yandan II. Mahmud'un bir Müslümanın günlük dînî hayatında uygulaması gerekli olan ibadetlere düşkün olduğu, tarikatlara muhabbeti olduğu ve tekkelerinde mukabele ve zikirle katıldığı da nakledilir.¹⁰⁴² Onun Mevlevî tarikatına müntesip olduğu söylenirken,¹⁰⁴³ Nakşibendi tarikatına bağlı olduğu da rivayet olunmuştur.¹⁰⁴⁴ II. Mahmud'un Yeniçeri ocağının ortadan kaldırılması sürecinde bu kuruma hâkim bulunan Bektaşiliği bahane edip bütün tarikatlara karşı baskılayıcı ve ortadan kaldıracı bir tutum izlememesi, bunun yerine Nakşibendi ve Mevlevî tarikatlarını güçlendirmesi onun manevî dünyasında atalarından aldığı mirasın tesirinin canlı olduğunu göstermektedir. O, meşayih hürmet ve itibarda kusur etmeyen ve hatta bazen intisap eden hanedan mensuplarının tesis ettiği ananeye sadık, ulema ve halkın tarikatlara olan temayülünün farkında olan ve bu nedenle yeni teşekkül ettirilen kışla hayatının da manevî bir pîrin murakabe ve kudsiyetine tevdi etmeyi zaruret derecesinde hisseden bir padişah'tır.¹⁰⁴⁵ Kurduğu orduya "Muhammed'e bağlı yardım olunmuş askerler" anlamına gelen "Asakir-i Mansûre-i Muhammediyye" ismini vermesi de onun dînî düşüncesinin mihrinde sünnete bağlılığın bulunduğu bir işarettir. Bu ordunun disiplinli ve cesur olması için huzurunda Kethüdazade Arif Efendi'yetefsir dersidâhî yaptırmıştır.¹⁰⁴⁶

II. Mahmud'un yeniliklere karşı toplumda oluşan ve III. Selim döneminde Konya Mevlana Dergâhı Şeyhi Mehmed Çelebi'nin Nizam-ı Cedid'e karşı çıkması ile tarikat erbabı arasında da ilk işaretleri görülen muhalefeti dikkate aldığı, bu sebeple meşayih ve tekkelerin halkın nabzını elinde tutan kişi ve kuruluşlar olduğunu bildiğinden daha önceki sultanların adetine uyup bazı teşebbüslerine meşayihin küşadı ile başlamayı bir tedbir olarak düşündüğü, böylece hem yeniliklere karşı halk arasında ortaya çıkacak muhalefeti önlemeyi hem de onların cemiyet tarafından daha kolayca benimsenmesini sağlamayı hesap ettiği Gündüz tarafından ileri

¹⁰⁴¹ OA., C.VI, s. 97.

¹⁰⁴² Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 78.

¹⁰⁴³ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 64; Gündüz, a.g.e., s. 153.

¹⁰⁴⁴ Gündüz, a.g.e., s. 153.

¹⁰⁴⁵ Gündüz, a.g.e., s. 145.

¹⁰⁴⁶ Gündüz, a.g.e., s. 145.

sürülmüştür.¹⁰⁴⁷ Bu tespitlere göre tekkelere karşı izlediği politikada pragmatist bir yaklaşımı olduğu izlenimi sezilen II. Mahmud'un Bektaşî ocağını lağvedip yerine Nakşibendileri ve Mevlevileri tercihi, şeri esaslardan taviz vermez tutumları sebebiyle Halidiyye halifelerini İstanbul'dan uzaklaştırma ihtiyacını hissetmesi ve tarikat erbabı ve tekkelerin kendisine ve saltanata olan güvenlerini sarsmamak için tekke tamirleri, sebiller, camiler ve çeşmelerin inşa ve imarına ayrı bir önem vermesi¹⁰⁴⁸ yönetimde denge anlayışının bir tezahürü olsa gerektir. Nakşibendi ve Mevlevî olduğu rivayet edilen¹⁰⁴⁹ II. Mahmud, en yüksek otorite olması hasebiyle siyasi istikrar açısından bu dengeyi gözetmek zorunda kalmış olabilir. Dolayısıyla onun tutumunun pragmatistlikle değil de huzur için zaruri olan iç dengeleri gözetme siyaseti ile izahı daha gerçekçi gibi durmaktadır. Öte yandan II. Mahmud'un Yenikapı Mevlevihanesi'ni ziyareti sırasında Şeyh Abdülbaki Dede ile arasında geçen konuşma onun tekkelere karşı muhabbetinin samimi olduğunu da göstermektedir. Bir ziyaret sırasında dervişlerin padişaha normal faaliyeti aksatacak tarzda özel bir karşılama yapmalarından sıkılan Abdülbaki Dede (ö. 1263/1820), bir başka ziyarette mukabele-i şerifenin bitiminden sonra yanına memnuniyetini belirtmek için gelen padişaha “Ne olur efendim, bir daha böyle dergâha gelmeyin” der. Ummadığı ve beklemediği sözler karşısında irkilen ve şaşkına dönen padişah “Şeyhim beni bâb-ı Mevlana'dan mı kovuyorsunuz?” deyince Abdülbaki Dede: “Hayır Devletlim! Bu kapıdan kimse kovulamaz. Lakin siz geliyorsunuz, giderken de dervişlere para dağıtıyor, hediyeler veriyorsunuz, bu durum onları dervişlik yerine dünya-perest yapıyor. Sizden istirhamım bir daha bu dergâha Sultan Mahmud olarak değil, Mahmud Efendi olarak gelin. Hatta her zaman buyurun gelin” der.¹⁰⁵⁰ Bu konuşmada Osmanlı hanedanında eskiden beri adet olduğu üzere II. Mahmud'un da Mevlana'ya karşı bir saygısı olduğunu, mevlevihanede mukabeleye katıldığını ve ziyaretinin birden çok olduğunu, ayrıca şeyhin kendisini nezaket sınırlarını aşan şekilde uyaracak cesareti bulabilmesi aralarındaki bağın samimi olduğuna işaret etmektedir.

¹⁰⁴⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s. 150.

¹⁰⁴⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s. 152-153.

¹⁰⁴⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 153.

¹⁰⁵⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 153-154.

II. Mahmud'un 994/1586 da vefat eden Seyyid Ahmed-i Buharî'yi gördüğü bir rüyadan sonra onun kabrinin ortaya çıkarılması için irade çıkarması şeyhlere olan hürmetinin samimi olduğuna delil gösterilebilir. Vassâf'ın aktardığına göre Seyyid Ahmed-i Buharî II. Mahmud'un rüyasına girip bulunduğu mezbeleden kurtarılmasını ister. Padişahın emri üzere kabri aranır, bulunamaz. Bunun üzerine padişah “erbab-ı kulûba müracaat edin, keşfen bulunsun, zira behemehal elzemdir” diye ferman buyurur. Bunun üzerine Mısır âlimlerinden ve Nakşi şeyhlerinden Mustafa Efendi kabrinin olduğu yeri işaret eder. Şeyh Ali Fakrî'nin beyanına göre defnedildiği yer Kapan tüccarından birinin evinin içindedir. İçeri girilip kazılınca gayet derinde bulunan naşı terü taze bulunur. Bunun sonucunda buraya padişahın emriyle türbe ve dergâh inşa edilip meşihati 1232/1815 de kabri keşfeden Mustafa Efendi'ye tevcih edilir.¹⁰⁵¹ Bu anekdotta geçen kabri erbab-ı kulubun keşfen bulmasını istemesine bakılırsa onun tasavvuf kültürüne aşına olduğunu ve samimi olarak velilerin keşif ve kerametine inandığını görürüz.

II. Mahmud döneminde Haremeyn taraflarında ortaya çıkan isyan hareketleri milliyetçi ve dînî karakteri bakımından doğurabileceği sonuçlar yönüyle Osmanlı yönetimini telaşlandırmakta idi. Vehhabî isyanı olarak literatüre geçen bu hareketin savunduğu dînî fikirler Osmanlı tarafından batıl ve nameşrû görülmekte idi. Hâricî olarak tavsif edilen Vehhabîler Arap kabilelerini iğfâl ettikleri için bir an önce Hicaz'dan temizlenmeleri gerekiyordu. Bu görevin ifası için Cidde Valisi ve Vezir Tosun Ahmed Paşa'ya Evâil-i Safer 1228/3-12 Şubat 1813 tarihli hüküm çıkarılmıştı.¹⁰⁵²

Evâsıt-ı Rebûlevvel 1234/8-17 Ocak 1819 tarihli hükümde ise Vehhabîlerin tenkîli, Deriyye'nin ele geçirilmesi ve iki adamıyla birlikte Abdullah ibn Suud'un sağ olarak tutulup İstanbul'a gönderilmesi ve böylece mübarek mekânların Hâricîlerden temizlenmesi hakkındaki hizmeti dolayısıyla Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Cidde Mutasarrıfı İbrahim Paşa takdir edilmiş ve Abdullah ve iki adamının sorgulaması yapıldıktan sonra her birinin birer ibret olması için

¹⁰⁵¹ Vassâf, a.g.e., C. II, s. 103.

¹⁰⁵² BOA. C. DH., 55/2704.

katledildikleri bildirilmiştir.¹⁰⁵³ Belgede Hâricîler olarak tavsif edilen Vehhabîler tarafından Ravza-i Mutahhara'dan çalınan kıymetli mücevherlerle süslü kutsal emanetler Mehmed Ali Paşa tarafından geri alındıktan sonra İstanbul'a gönderilmişti. Bunlar İstanbul'da eksik parçaları satın alınmak suretiyle tamir ve ikmâl edildikten sonra yerlerine edeple konulmak üzere Surre Emini Said Bey'le tekrar yollanmıştı. Bu işin anlatıldığı 19 Receb 1234/14 Mayıs 1819 tarihli Medine kadısı, şeyhülharem ve Medine muhafızına ve 17 Receb 1234/12 Mayıs 1819 tarihli defterdara gönderilen iki ayrı hükmün¹⁰⁵⁴ ekinde bulunan tamir defterinde belirtildiğine göre emanetler arasında dört mushaf-ı şerif, enam-ı şerif ve atlas üzerine sırma işlemeli keseleri, üç avize, bir buhurdan ve bir alem bulunmaktaydı. Bu kutsal emanetler zümrüt, yakut, firuze, elmas, inci, la'1 ve zeberced taşlarıyla süslenmişti. Ayrıca mücevherlerle süslü altın zincir de vardı.¹⁰⁵⁵ Nihayet Arabistan'da devam eden Vehhabî isyanı İbrahim Paşa tarafından tamamen bastırılıp lideri Abdullah ibn Suud 15 Şaban 1234/9 Haziran 1819'da İstanbul'a getirilmiş ve 18 Şaban 1234/12 Haziran 1819'da Bab-ı Hümayun önünde idam edilmişti.¹⁰⁵⁶

Bu olay II. Mahmud dönemindeki iç siyasi olaylar içerisinde son derece önemlidir. İsyanın bastırılması İstanbul'daki yönetim ve halk bazında karamsarlığı ortadan kaldıracak bir moral olmuştur diyebiliriz. Çünkü Mekke ve Medine'nin kısa süreliğine de olsa isyancıların eline geçmesi İstanbul'un bütün dünya Müslümanları

¹⁰⁵³ BOA. C. DH., 216/10782.

¹⁰⁵⁴ BOA. C. EV., 564/28479-2,3

¹⁰⁵⁵ BOA. C. EV., 564/28479-1

¹⁰⁵⁶ “*Âmeden-i reîs-i Vehhâbiyân, ma ‘a-hazînedâreş ve vezîreş ve müftîeş, fî 15 S sene 1234, yevmü’s-selâse. Ve katl-i işân, fî 18 S, yevmü’l-hamîs. Şahs-ı habîs-i mezbûrun adı Abdullah olup babası Su ‘ûd ve anın babası Abdülazîz ve anın babası Abdülvehhâb imiş. Bu Hâricîler saltanat ve hilâfet da ‘vâsı edip ibâdullaha musallat olup husûsan Harameyn-i Muhteremeyn’e ziyânlar eylemişler idiler. Makarları Necîd semtinde Der ‘iyye nâm kal ‘a imiş. Su ‘ûd-ı mezbûr, ziyâde zulümleri olup üç, dört sene mukaddem geberip oğlu mezbûr Abdullah yerine geçmiş idi. Mısır Vâlîsi Mehmed Ali Paşa, sellemehullah, beş, on senedir muhâre[be]ye sâ ‘î olup elhamdülillahi te ‘âlâ bu sâl, paşa-yı mezkûrun oğlu İbrâhim Paşa, sellemehullah, muhâre[be]ye ve ikdâmında makarları olan Der ‘iyye nâm kal ‘a feth olunup pâdişâhları olan şahs-ı mezbûr ahz olunup mâh-ı mezbûrun on dördüncü günü, Pazar günü sefîne ile İstanbul’a gelip mezkûr on beşinci günü, Pazarertesî günü Topkapusu’ndan gerdânlarında zencîr ile ve ol pâdişâhları olan şahıs râkîben ve müftîleri ve hazînedârları olan iki şahıs mâşiyen Paşakapusu’na andan Sarây-ı Hümayûn’a götürülüp Bostâncıbaşı mahallinde, furûn nâm mahalde habs olunup mâh-ı mezbûrun on sekizinci günü, Penç-şenbe günü pâdişâh-ı âlem-penâh Eski Sarây’a saltanatlı binîş edip mezbûrları dahî derzencîr olarak oraya getirilip bir mikdâr durduktan sonra emr edip götürülüp Dikilitaş’ta hazînedârı ve Alay Köşkü önünde müftîsi ve sarây meydânında ya ‘nî Sarây-ı Cedîd Bâb-ı Hümayûn’u önünde pâdişâhları katl olundu.” (Defter-i Dervîşân, (Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük neşri), C. II, vr. 58a, s. 359.)*

üzerindeki otoritesini zayıflatacak bir gelişme olmuştu. Bilhassa isyancılar tarafından Haremeyn'in işgali sebebiyle Müslümanların birliğini sembolize eden hac ibadetini yapılamaması yönetimde büyük bir zaafiyet oluştururken ahalide de Vehhabîlere karşı şiddetli bir nefret doğurmuştu. Özellikle Selçukludan beri tasavvufî anlayışla yoğrulan Osmanlı'nın hükümlerinde olduğu topraklarda tekkelerle irtibatlı olan ahalide böyle bir nefretin olması son derece doğaldır. Çünkü Vehhabîler bidat konusundaki farklı fikirleri sebebiyle Ehl-i sünnet ulemasınca saygı duyulan tasavvufî harekete, velilere ve türbelere de karşı çıkmaktadırlar. İşte bu yüzden III. Selim döneminde Vehhabîlik Osmanlı Devleti'ni tehdit eden bir isyan olarak ortaya çıkınca tekkeler de kendi varlıklarını da tehdit eden bu isyan karşısında kuruluşundan beri derin ilişki içerisinde olduğu devletin yanında durmuştur. Vehhabîlerin ortaya çıkışlarına ve alınan bazı tedbirlere dair belgelere III. Selim döneminde ortaya çıkan önemli olaylar kısmında temas etmiştik. Arap Yarımadası'nda gaile çıkartan Vehhabîler Arap Yarımadası'nı Fars Körfezi'nden Kızıldeniz'e, Suriye'den Aden'e kadar zaptetmiş ve Kabe'yi yağmalamışlardı. Bunlar fikrî hurafelerle birlikte tekke, türbe ve merkat gibi ziyaretgâhları da hurafe diyerek ortadan kaldırmayı istiyorlardı. Bu amaçla ashab-ı güzinin kabirlerini de yıkıp ortadan kaldırmışlardı.¹⁰⁵⁷

Vehhabîlerin sahabe kabirlerine olan saygısızlığının tekke çevrelerince de tepkilere sebep olması gayet doğaldı. Çünkü sûfî düşüncesinde önemli yeri olan sahabe sevgisi ve saygısı anlayışıyla bağdaşmayan bu hareketi yapanlara karşı öfke beslenmesi kaçınılmazdı. Bundan dolayı Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Tosun Mehmed Paşa'nın 11 Zilkade 1227/16 Kasım 1812'de bunların elinden Medine'yi alması tekke mensuplarınca sevinçle karşılanmış, fetih olarak tavsif edilen bu olay bayram üzerine bayram olarak addedilmiş ve Mekke'nin de ellerinden alınması için de dualar edilmişti.¹⁰⁵⁸ Genellikle tekkeleriyle ilgili hadiselerin tutulduğu Yenikapı Mevlevihanesi günlüğü olan *Defter-i Dervişân*'da Vehhabîlerin çıkarttığı gailenin ortadan kalkması hadisesinin bu şekilde yer alması tekkenin

¹⁰⁵⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 82.

¹⁰⁵⁸ “*Resîden-i haber-i feth-i Medîne-i Münevvere, şerrefenallahu bi-şerefihâ, ez-dest-i Vehhâbiyân be-dest-i Ser-asker Tosun Mehmed Paşa bin Vâli-i Mısır Mehmed Ali Paşa, fi 11 Z 1227, yevmü's-selâse. Bu haber-i şeref-eser ile ıyd-ber-ıyd olmuşdur. Hak te'âlâ hazretleri an-karîb Mekke-i Mükerrreme'nin haber-i fethi ile de cümleyi şeref-yâb eyleye. Âmîn, bi-hürmeti menlehü'l-emîn. Medîne-i Münevvere'ye Şevvâlin yigirmi sekizinci günü dâhil olmuşlar deyü mesmû'dur.*” (**Defter-i Dervişân**, (Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük neşri), C. I, vr. 92a, s. 189.)

Vehhabîlere karşı duyduğu nefreti açıkça ortaya koymaktadır. Bunun sebebi ise bunların bidatı gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'ne isyanlarının yanı sıra yukarıda da bahsettiğimiz gibi aynı gerekçe ile tasavvufa da karşı oluşlarıydı. Vehhabîler tasavvufa, tekkelere, türbelere ve kabirlere niçin bu denli şiddet gösteriyordu? Görünüşte buna şer'î bir kılıf geçirselerde asıl niyetleri Osmanlı Devleti'nin kuruluş düşüncesini hedef almak, böylece devleti zayıflatmak ve zihinlerde Osmanlı Devleti'nin bir İslâm Devleti olmadığı fikrini Müslümanların yaşadığı coğrafyaya yaymaktı. Tekke mensupları da bu düşüncelerine vâkıf olduğundan bu isyan karşısında devletle birlikte onlara karşı tavır almaktaydılar. Hatta onları saltanat ve hilafet davası eden Hâricîler olarak tanımlamaktaydılar.¹⁰⁵⁹ Yukarıda bahsettiğimiz hükümde de bunlar devlet tarafından da Hâricîler olarak addedilmişlerdir.¹⁰⁶⁰ Bu ortaklaşa tutum millî meselelerde devlet-tekke dayanışmasını net bir şekilde göstermektedir.

III. Selim'in her ne kadar Mevlevî olduğu ve Yenikapı Mevlevihanesi'ne gidip geldiği rivayet edilse de Konya'daki asitanenin şeyhi Mehmed Çelebi ile arası ıslahat sebebiyle iyi değildi. Mehmed Çelebi III. Selim'in devrilmesi ve yerine IV. Mustafa'nın gelmesini tebrik için çok yaşlı olmasına rağmen İstanbul'a doğru yola çıkmış, ancak zorluklara dayanamadığı için geri dönmüş, yerine bir mektupla Kayseri Mevlevihanesi şeyhini göndermişti.¹⁰⁶¹ Bu olaydan daha önce bahsetmiştik. Ancak onun tahttan indirilmesi ve IV. Murad'ın sultan olmasıyla Konya asitanesinin öneminin tekrar arttığını görüyoruz. Bundan dolayı olsa gerek II. Mahmud kılıcını Konya'dan getirtilen Mevlevî şeyhinin elinden kuşanmıştır. Bu kılıç kuşanma merasimi bir dönüm noktası olmuş, bundan sonraki padişahlara Mevlevî şeyhleri kılıç kuşandırmıştır.¹⁰⁶² II. Mahmud'un gençlik yıllarından itibaren mevlevihanelere devam ettiği bilinmektedir. Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Ali Nutkî Dede'nin sultanın ziyaretlerinde müridlere para dağıtmasından hoşlanmadığını belirtmek için "Sizden istirhamım bir daha dergâha Sultan Mahmud olarak değil, Mahmud Efendi olarak gelin! Hatta her vakit buyurun" deme cesareti gösterdiğine bakılırsa

¹⁰⁵⁹ **Defter-i Dervîşân**, (Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük neşri), C. II, vr. 58a, s. 359.

¹⁰⁶⁰ BOA. C. DH., 55/2704.

¹⁰⁶¹ BOA. HAT., 1355/53024.

¹⁰⁶² Yücer, **a.g.e.**, s. 673.

aralarındaki ilişkinin sağlamlığı ortaya çıkmaktadır. Ali Nutki Dede sultanın bu ilgisi dolayısıyla gönül alma babında diğer mevlevihanelerle de irtibata geçip padişah için sırasıyla mukabele günleri ayarlamıştır.¹⁰⁶³ Bu rivayette adı geçen dedenin Abdülbaki Dede olduğu da nakledilir ki bir isim karışıklığı olsa gerektir. Bir ziyaret sırasında dervişlerin II. Mahmud'a normal faaliyeti aksatacak tarzda özel bir karşılama yapmalarından sıkılan Abdülbaki Dede (ö. 1263/1820), bir başka ziyarette mukabele-i şerifenin bitiminden sonra yanına memnuniyetini belirtmek için gelen padişaha “Ne olur efendim, bir daha böyle dergâha gelmeyin” der. Ummadığı ve beklemediği sözler karşısında irkilen ve şaşkına dönen padişah “Şeyhim beni bâb-ı Mevlana’dan mı kovuyorsunuz?” deyince Abdülbaki Dede: “Hayır Devletlim! Bu kapıdan kimse kovulamaz. Lakin siz geliyorsunuz, giderken de dervişlere para dağıtıyor, hediyeler veriyorsunuz, bu durum onları dervişlik yerine dünya-perest yapıyor. Sizden istirhamım bir daha bu dergâha Sultan Mahmud olarak değil, Mahmud Efendi olarak gelin. Hatta her zaman buyurun gelin” dediği nakledilir.¹⁰⁶⁴ Onun Abdülbaki Nasır Dede'yi saraydaki küme fasıllarında dinlediği ve ona olan muhabbeti sebebiyle Yenikapı Mevlevihanesi'ni 1816-17 de tamir ettirdiği, meşayihin de katıldığı açılış merasimine katıldığı kaydedilir.¹⁰⁶⁵ Yine II. Mahmud'un 13 Receb 1225/14 Ağustos 1810'da Şeyh Mahmud Dede Efendi'nin Galata Mevlevihanesi meşihatına oturması vesilesiyle tertip edilen mukabele-i şerifi teşrif etmiş, Mahmud Dede Efendi'ye sūftan mamul bir fereciye giydirmiş ve kendisi ile diğer şeyhlere ve dervişlere atıyye ihsan etmiştir.¹⁰⁶⁶ II. Mahmud Hammamizade Dede Efendi'ye hayran olduğu için onu saraya davet etmiş, onu dinlemek için Çarşamba günleri Beşiktaş Mevlevihanesi'ne gitmiştir.¹⁰⁶⁷ Dede Efendi büyük eserlerini onun himayesinde bestelemiştir.¹⁰⁶⁸ Osman Selahaddin Dede'nin (v. 1304/1887) meşihati sırasında karlı ve tipili bir havada yanında şehzadeleri

¹⁰⁶³ Yücer, **a.g.e.**, s. 679-680.

¹⁰⁶⁴ Gündüz, **a.g.e.**, s. 153-154.

¹⁰⁶⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 680.

¹⁰⁶⁶ **Defter-i Dervişân** (Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük neşri), C. I, vr. 63a, s. 147.

¹⁰⁶⁷ Yücer, **a.g.e.**, s. 685.

¹⁰⁶⁸ Ayvazoğlu, **a.g.md.,OA.**, C.V, s. 252.

Abdülmeccid ve Abdülaziz olduğu halde Yenikapı Mevlevihanesi'ni ziyaret etmiştir.¹⁰⁶⁹

Musikiye son derece meraklı olan II. Mahmud 1212/1815 yılındaki Mevlid Kandili münasebetiyle Ağalar Dairesi'nde Celvetiyye dervişlerinden Suyolcuzade Salih Efendi tarafından okunan mevlidi çok beğenmiş ve bu vesile ile HüdayîAsitanesi şeyhine emsalinden fazla ikram ve bir kürk hediye etmiştir. Suyolcuzade'nin mevlid kıraatinden hoşnut olan padişahın ertesi gün Sultan Ahmed Camisi'nde tekrarlanan merasime de katıldığı nakledilmiştir.¹⁰⁷⁰

II. Mahmud Hasırîzade Süleyman Sıdkî Efendi (v. 1253/1837) ile bir kaç defa dergâhında görüşmüştür.¹⁰⁷¹ Onun Süleyman Sıdkî Efendi'ye fevkalade teveccüh gösterdiği de belirtilir.¹⁰⁷² II. Mahmud'un Süleyman Sıdkî Efendi'yi Bedevî ve Sadî meşayihî üzerine mümeyyiz ve şeyhülmeşayih tayin ettiği ve bu hususta ferman yayınladığına dair İbnülemin'in verdiği bilgiyi nakleden Hür Mahmut Yücer padişahın bu siyasetinden hareketle başka tarikatlarda görülmeyen bu durumu, 'tarikatlari kontrol altında tutmak isteyen idarenin ilk teşebbüsleri olarak değerlendirmek gerekir' der ve bu görüşüne bir açıklama getirerek bu kontrolün Sadiyye'nin İstanbul'a Bektaşîyye, Mevlevîyye, Halvetiyye, Kadiriyye, Rufaiyye, Nakşibendiyye dışında yeni gelen bir kol olması ve öncelikle kendilerini kontrol altında tutma düşüncesinin bu tercihte rol oynamış olabileceğini ileri sürer.¹⁰⁷³ Oysa bu tedbirin somut bir sebebi vardır. O da III. Selim zamanında yapılan teftişlerde bunlara ait Bayezid'deki tekkede şeyh olan Haydar adlı zatın kadınlarla birarada bulunması ve şeriata uygun olmayan hallerinin olmasıdır.¹⁰⁷⁴ Buradan hareketle üzerlerindeki bu sıkı denetiminin bu tarikatta görülmeye başlanan nahoş durumun izalesiyle alakası olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Devletin saygı duyduğu turuk-ı aliyyeden olan Sadiyye'yi bu sızmalardan korumaya çalıştığı ortadadır. Tekkelerin teftişi ile ilgili yayınladığı fermandaki ifadelere baktığımızda Sadiyye tekkelerinin

¹⁰⁶⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 686.

¹⁰⁷⁰ Hasan Kamil Yılmaz, "Celvetiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 963-964.

¹⁰⁷¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 686.

¹⁰⁷² Hür Mahmut Yücer, "Sa'diyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 247.

¹⁰⁷³ Yücer, **a.g.m.**, s. 271.

¹⁰⁷⁴ BOA. HAT., 1387/55088.

ehliyetsiz kişilerin eline geçmesinden rahatsızlık duyduğu ve tekrar İstanbul'daki Abdüsselam Tekkesi kontrolünde bunları ıslaha çalıştığı açıkça görülmektedir.¹⁰⁷⁵

Hanedan mensuplarının eskiden beri şeyhlerle ilişkileri olduğundan onların saray tarafından düzenlenen cemiyetlere davet edilmeleri Osmanlı'da eskiden beri devam eden bir gelenektir. Bundan dolayı doğum ölüm düğün gibi önemli günlerdeki cemiyetlere şeyhler de iştirak ederlerdi. Mesela II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan ile Tophane-i Amire Müşiri Halil Rifat Paşa arasındaki izdivaç merasimine katılanlar arasında Celveti meşayih de bulunmaktaydı.¹⁰⁷⁶

Şehzade Sultan Murad Nuruosmaniye'deki türbesine 20 Mayıs 1812'de defnedilirken bu kadim geleneğe uygun olarak Ayasofya şeyhi ve sair şeyhler de devlet ricaliyle birlikte merasimde hazır bulunmuşlardı.¹⁰⁷⁷ Şehzade Murad ve Şehzade Bayezid havale illetinden muzdaripken şifa için padişahın itibar ettiği şeyhlerden Üsküdarî Arap Şeyh es-Seyyid İbrahim Efendi'ye de getirilmişti. Şeyh Efendi badem yağı ve sedefi karıştırıp ve üzerine okuduktan sonra şehzadelere içirmiş ise de iyileşmemişler ve nihayet ölümleri gerçekleşmişti. Bu hadiseden dolayı şeyhin itibarına hanel gelmişti. Bunun üzerine bir saray tabibinin bu tıp işi hocalık işi değildir dediği de söylenir.¹⁰⁷⁸

Padişahların da şeyhlerin bu tip cemiyetlerine katıldıklarına dair bazı rivayetler mevcuttur. Saray Baştabibi Behçet Efendi vefat edince ihyâ-yı ruhu için kardeşi Abdülhak Molla Efendi'nin, Fındıklı tarafında vâki Sünbülüyye tarikatından Keşfî Cafer Efendi Zaviyesi'nde tertip ettirdiği Mirâc-ı Nebevi kıraatında II. Mahmud da hazır bulunmuştu. Dergâhın mescidinde Cuma namazının edası için irade-i seniyye çıkmıştı. Bu mescid ve zaviyenin bânisi ümera-yı bahriyyeden Arap Ahmed Paşa zevcesi Saraylı Perizad Hanım'dır. Orası vaktiyle Ahmed Paşa'nın bahçesi iken zevcesine hibe etmiş, o da hankah inşasını vasiyet eylediğinden vasîsinin malından inşa etmiş ve namına Hatuniye Mescidi denilmiştir.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷⁵ BOA., C. EV., 238/11874.

¹⁰⁷⁶ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 948.

¹⁰⁷⁷ **Câbi Târihi** (Mehmet Ali Beyhan neşri), C.I, s. 863.

¹⁰⁷⁸ **Câbi Târihi** (Mehmet Ali Beyhan neşri), C.II, s. 869.

¹⁰⁷⁹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 77-78.

II. Mahmud'un Burdurlu Derviş Paşa'nın önerisiyle 1817 de Bursa'dan davet ettiği ve Şeyh Nimetullah Buharî'nin vefatıyla boşalan Selimiye'deki Nakşibendi dergâhı meşihatına irade-i seniyye ile atadığı¹⁰⁸⁰ Ali Behçet Efendi'ye pek ziyade hürmet ve muhabbeti olduğu da nakledilir.¹⁰⁸¹

Üsküdar'da Selimiye'de bulunan Nakşibendiyye Hankahı'nı III. Selim inşa ettirmiş, zamanla harap olmuş ve geniş olmaması sebebiyle Sultan II. Mahmud buranın yeniden inşasını ve genişletilmesini irade buyurmuşlar ve 1835 de etrafındaki arsalar satın alınmış ve mahfel-i hümayun ilavesiyle inşaat tamamlandığında bir pazartesi günü yapılan açılış töreninde Mülkiye Nazırı Pertev Paşa bütün meşayih ve dervişlere ziyafet tertip etmiş, Şemsi Paşa Kasr-ı Hümayunu'nu teşrif eden II. Mahmud'a bu yemekten ikram edilmiştir. Yemeği kasırda yiyen padişah daha sonra dergâhı teşrif buyurmuştur. Kurbanlar kesilmiş, büyük bir kalabalıkla öğle namazı eda edildikten sonra meşayih ve dervişlere atıyyeler ihsan edilmiştir.¹⁰⁸² Bu dergâhın açılış merasimine II. Mahmud'un katılacağına dair Osmanlı Arşivi'nde bir belge bulunmaktadır. 1254/1838-39 tarihli bu belgeye göre II. Mahmud tarafından tamir ettirilen Selimiye Hankahı'nın açılış merasimine padişah katılacağını bildirmiş, sadrazam, şeyhülislâm, Kaimmakam-ı Sabık Hulusi Paşa, birinci rütbeden bendegan ve ikinci rütbeden çavuşbaşı ağa gibi tensip buyurulacak bendeganın da açılışa davet edilmesini irade buyurmuştur.¹⁰⁸³

Bu açılışla ilgili bilgi veren Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, II. Mahmud'un tarikatlara olan ilgi ve alakasını onun sevgisiyle ilişkilendirir. Bu sevginin bir başka göstergesi ise tekkelerdeki mukabele günlerine padişahın iştirak etmesidir. "*Sultan Mahmûd Hân-ı Sâni hazretleri turuk-ı 'aliyyenin kâffesine muhib bulunduklarından birçok tekkelerin mukâbele günlerinde ekseriyâ bizzât hâzır bulunurlardı*"¹⁰⁸⁴ diye tespitte bulunan Ali Rıza Bey haklı gibi gözükmektedir. Çünkü padişahın bu ilişkileri siyaset gereği olmuş olsa dergâhların inşa ve tamiri dolayısıyla yapılan törenlere

¹⁰⁸⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 195.

¹⁰⁸¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 198.

¹⁰⁸² Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁰⁸³ BOA. HAT., 756/35745.

¹⁰⁸⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 78.

usûlen katılıp dönmesi gerekirdi. Oysa onun tekkelerin mukabele günlerine katılmaya özen göstermesi oralarda huzur bulduğuna bir işarettir.

II. Mahmud'un ilgi gösterdiği âlim ve mutasavvıflarından biri de hem kendisinin hem de Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin hocası olan Kürd Abdurrahman Efendi'dir. Kürd Abdurrahman Efendi devrinin en şöhretli âlim ve mutasavvıflarındandır. Kürd Abdurrahman Efendi Eşkincilerin eğitime başlamasından üç gün sonra 15 Haziran 1826 da isyan eden Yeniçerinin durumunu görüşmek üzere Babıali'ye davet edilen heyet içindedir. Bu davet kendisinin padişah nezdinde itibarı olduğunu göstermektedir. Yapılan görüşmelerin sonucunda heyette isyan edenlerin katline fetva çıkmış ancak Yeniçerilere karşı fiili muharebenin bir iç savaşa yol açacağı hususunda tereddüt oluşmuştu. II. Mahmud bile çıkacak bir iç savaşın mesuliyetinden çekiniyordu. Bu durumda tereddütleri Kürd Abdurrahman Efendi gidermişti.¹⁰⁸⁵ Kürd Abdurrahman Efendi'nin Bektaşilerin İstanbul dışına sürülmesinde de etkisi olmuştur.¹⁰⁸⁶ II. Mahmud'un görüşlerine değer verdiği bir diğer zat da Kethüdazade Arif Efendi'dir. Padişah, yeni kurulan ordunun maneviyatını temin için bir huzur dersi sırasında cihada teşvik eden iki ayeti bu zata tefsir ettirmiştir.¹⁰⁸⁷ II. Mahmud 1243/1827 Berat gecesini, 1244/1828 Mevlid-i Nebvî'de, yine aynı yıl Ramazan'ın ikinci gecesinde 1247/1831 de Mirac gecesinde CerrahîAsitanesi'ni ziyaret etmiş, zikirten sonra dua ve senaya katılıp saraya dönmüştür. Her gelişinde hankaha atıyye ve ihsanda bulunmuştur.¹⁰⁸⁸ II. Mahmud'un Sünbülüyye'den Keşfi Cafer Tekkesi şeyhi Yunus Vehbi Efendi'ye teveccühü olduğu ve dergâhına gelerek ziyaret ettiği zikredilir.¹⁰⁸⁹

II. Mahmud döneminde yaşamış önemli şeyhlerden birisi de Mevlana Halid-i Bağdadî idi. Onun başkentten uzak bir yerde Bağdad'da irşada devam etmesi sebebiyle II. Mahmud'la doğrudan bir irtibatı hâliyle olmamış ise de irşad halkasının hızla genişlemesi gerek kendisinin niyeti üzerine gerekse kendisinin de tasvip etmeyerek tardeddiği halifesi Abdülvehhab ve adamlarının ahvali ve muarızları

¹⁰⁸⁵ Gündüz, **a.g.e.**, s. 136-137.

¹⁰⁸⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁰⁸⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s. 146.

¹⁰⁸⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 687.

¹⁰⁸⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 687.

tarafından itirazlara sebep olan rabıta usûlü dolayısıyla gündemi meşgul ettiği bir vakıadır. Bütün Osmanlı coğrafyasını ve nüfuz sahası olan komşu bölgelerindeki irşad halkasının büyüklüğünün tesiri kadar tartışmalara konu olması dolayısıyla da zamanında yaşadığı bölgede çok meşhur olduğu gibi İstanbul'da da bir o kadar tanınmıştır. Muarızlarının kıskançlığından siyasilerin ise bunların çıkardığı fitneden endişelenmeleri sebebiyle II. Mahmud zamanında gerekli ilgiyi görmeyen Mevlana Halid-i Bağdadî daha sonraki padişahlar devrinde iade-i itibarına kavuşmuş ve ailesi devlet tarafından himaye edilmeye başlanmıştır.

II. Mahmud döneminde yaşayan şeyhlerden biri de Kovacızade denilmekle tanınan Muhammed Emin Efendi'nin oğlu Şeyh Muhammed Galib Efendi (v. 1279/1862) idi. Babasının meşihati kendisine terkiyle Sadiyye asitanesine 1245/1829 da şeyh olmuştu. Umumun rağbetine mazhar olmuş bir zat idi. II. Mahmud'un kendisini ziyaret için hankahına geldiği nakledilir.¹⁰⁹⁰ II. Mahmud'un fevkalade teveccüh gösterdiği bir başka şeyh ise Sadiyye meşayihinden Şeyh Sülün lakaplı Şeyh Süleyman Sıdkî (v. 1259/1843) idi. Bu zat Mustafa İzzî Efendi'nin oğlu olup 1239/1824 de şeyhlik makamına oturmuştur. Sultanın ilgisi sebebiyle Sadiyye Hankahı 1252/1836 da yeniden yapılmıştır.¹⁰⁹¹ Bektaşilerin takib edilmesi sırasında bir iftira sebebiyle Server Paşa'nın kayınpederi Halil Paşa vasıtasıyla ikamet ettiği Nazilli'den İstanbul'a çağrılan Uşşakiyye meşayihinden Muhammed Zühdi Efendi'nin II. Mahmud'la Eyüp Rami Kışlası'nda gerçekleşen mülakatında hakiki bir mürşid olduğu açığa çıkmıştır. Görüşme sonrasında padişah kendisine atıyye vermek istemişse de almamış, bunun üzerine padişahın hürmeti artmıştır. Mal mülk sahibi olmaya ve şekli merasime taraftar olmadığını padişaha anlatmıştır.¹⁰⁹²

Osmanlı'da başlangıçtan beri padişahlar haricinde hanedan mensupları ve diğer devlet ricalinin de tasavvufî hayatla iç içe olduklarına dair bazı bilgilere sahibiz. II. Mahmud döneminde de hanedan mensupları ve diğer devlet ricalinin şeyhlerle irtibatları vardı. Bunların tekkeler inşa ettirmeleri ve buralara çeşitli bağışlar yapmaları tasavvufî hayatın Osmanlı'da sadece halk düzeyinde kalmadığını,

¹⁰⁹⁰ Vassâf, a.g.e., C. I, s. 430.

¹⁰⁹¹ Vassâf, a.g.e., C. I, s. 437.

¹⁰⁹² Vassâf, a.g.e., C. IV, s.

amiriyle memuruyla, tebaasıyla ümerasıyla bütün Müslüman Osmanlı toplumunun ruhu olduğunu gösterir. Hatta devlet ricalinin aile fertleri içerisinde de şeyh olanlar vardı. II. Mahmud döneminin başlangıcındaki kudretli sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın manevi oğlu Şeyh Mehmed Bekar Bey'in Rufaî tarikatı meşayihinden ve Cerrahpaşa Camisi civarındaki Yokuşçeşme Tekkesi postnişini olduğunu öğreniyoruz.¹⁰⁹³

Şeyh Mehmed Bekar Bey'in harap tekkesi ve kendisinin ihtiyacı sebebiyle maaş talebi amacıyla verdiği dilekçede Alemdar Mustafa Paşa'nın son anlarına dair de bir bilgi aktarmaktadır. Buna göre manevi babasının vefatı sırasında mahzende birlikte imişler. Oradan kendilerini çıkardıktan sonra iki buçuk sene merhum Rüşdü Paşa'nın konağında mahpus kalmış. Sonra II. Mahmud'un sayesinde serbest bırakılmış ve kendisine yüz kuruş da maaş bağlanmış.¹⁰⁹⁴

Yine II. Mahmud'un kızkardeşi ve Abdülmecid'in halası Esmâ Sultan'ın Rufaiyye'den Çarşamba Kurban Nasuh Tekkesi Şeyhi Nuri Efendi'nin müridlerinden olduğu ve sık sık şeyhini ziyaret için Üsküdar'a geldiği, hatta Abdülmecid'in halasıyla birlikte bir ziyaret esnasında Nuri Efendi'nin HüdayîAsitanesi'ni yaptırtma arzusuna binaen padişahın burayı yenilediği söylenir.¹⁰⁹⁵

II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan Nakşibendiyye'den Bâlâ Tekkesi Şeyhi Ali Efendi'ye bağlı olup, Seyyid Nizam ve Merkez Efendi tekkeleri, Kasımpaşa ve Galata mevlevihaneleri ile Mekke'de Şeyh Muhammed Can dergâhına bağışlar yapmıştır. Ayrıca *Divan*'ı dînî tasavvufî içerikli şiirlerle doludur. Onun Abdülkadir Belhî'yi ziyaret ettiği de söylenir.¹⁰⁹⁶

II. Mahmud'un annesi Nakşidil Valide Sultan, Çınarlı Tekke, Şehid Ali Paşa Tekkesi ve Ebû Zer el-Gıfarî tekkesini yaptırmıştır.¹⁰⁹⁷ II. Mahmud'un arabacıbaşısı Arif Baba (v. 1259/1843) İstanbul'un meşhur meczuplarından olup Nakşibendi

¹⁰⁹³ BOA. C. ML., 249/10339-3.

¹⁰⁹⁴ BOA. C. ML., 249/10339-4.

¹⁰⁹⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 716.

¹⁰⁹⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 716.

¹⁰⁹⁷ Yücer, **a.g.e.**, s. 719.

tarikatu mensubu Düğümlü Baba'nın adıyla meşhur olan Sultanahmet'teki dergâhı inşa ettirmiştir.¹⁰⁹⁸

2.3.2. II. Mahmud Döneminde Tekkeler ve Şeyhlerin Himayesi

2.3.2.1. II. Mahmud Döneminde Tekkelerin İnşası, Tamiri ve Tefrişi

III. Selim'le başlayan ıslahat hareketlerinin aleyhlerine olacağını bilen ve buna direnen başta Yeniçeri olmak üzere onlarla işbirliği yapan bazı kesimlerin bir askeri darbe ile IV. Mustafa'yı tahta çıkarmalarıyla değişim inisiyatif alamayan dirayetsiz bir padişah dolayısıyla inkıtaya uğramıştır. Ancak gerileyen devlet kurumlarında ıslahatın gerekli olduğu da bir vakıa olarak ortada durmaktaydı. Devleti oluşturan kurumlarda bir ıslahatın yapılması ve idealden yoksun hale düşüp günü kurtarmaya çalışan sivil ve askeri memurlar ile devletin temel dinamiği olan gaza ruhuna yeterince sahip olmayan ulema ve meşayihle birlikte köklü geleneğinden ayrılmalar gözlenen bazı tekkeler de ıslahat programına muhataptı. Konumuz itibarıyla bizi ilgilendiren tekkelere baktığımızda ıslahata direnen Yeniçeri ile iç içe geçmiş Bektaşîye ile ilgili tedbirler öncelikli gibi duruyordu. Tahta oturmasıyla duruma hakim olmaya çalışan II. Mahmud'un Yeniçeri ve dolayısıyla Bektaşîye tarikatını ilgası öncesinde yaptığı en önemli icraatlardan biri de tekkeleri inşa ve tamiriyle ilgili işlere ağırlık vermesiydi. Böylece kendisinin de tarikatlarla ilgisi olduğu bilinen padişahın kafasındaki büyük değişim öncesinde bu çevrelerle alakasını ve saflarını sıcak tutmuş olmak istediği açıktı. Bu sebeple ilk dönemlerinde tekke ile devlet ilişkilerini sıcak tutacak imar ve inşa faaliyetlerine ağırlık verdiğini söyleyebiliriz. Kendisi de bir Mevlevî olan III. Selim ve Konya MevlevîAsitanesi arasındaki gerilim gibi bir durumla karşılaşmak istemiyordu. Bilindiği üzere III. Selim'e muhalefet içerisinde olanlardan biri de Konya MevlevîAsitanesi Şeyhi olan Mehmed Çelebi idi. Onun III. Selim'e muhalefetini ve özellikle IV. Mustafa'nın tahta çıkmasından sonraki ağırlığını hisseden II. Mahmud'un kendisinin de bir Mevlevî olması dolayısıyla tekkelerin tamiri ve ihyası faaliyetlerini sürdürürken bu tarikatın

¹⁰⁹⁸ Mustafa Tahralı, "Rufaiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 321.

pîrinin türbesini tamir ettirmemesi düşünülemezdi herhalde. Çelebi Efendi'nin talebi üzerine Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin türbesi, semahane, derviş hücreleri, matbah ve Sultan Selim Camisi 1232/1817 senesinde tamir edilmiştir. Bu arada yeşil kubbenin eskiyen çinileri Kütahya'dan getirilen yenileriyle değiştirilmiş, çıkarılan çinilerin köhneleri Tarikatçı Bahçesi'ne gömülmüş, geri kalanı ise asitanedeki Kız Kubbesi adlı yere döşenmiştir.¹⁰⁹⁹

II. Mahmud'un tekkeleri tamir ve ihyası ile ilgili bugüne kadar ulaşılabilen bilgilere baktığımızda hakikaten yoğun bir faaliyetin olduğunu görmekteyiz. Sultan Mahmud'un cülusunda rikab-ı hümayunda kethüda-yı sadr-ı ali Mustafa Efendi Sakız'a nefyedildiğinde harap halde bulunan Hızır Baba türbe ve tekkesini tamir ettirir.¹¹⁰⁰ Kocamustafapaşa'daki Sünbül Sinan türbesini II. Mahmud yaptırmıştır.¹¹⁰¹ Yavuz Sultan Selim'in kerîmesi Şah Sultan tarafından ilk defa inşa ettirilen Şah Sultan Tekkesi¹¹⁰² III. Mustafa zamanında tamir edilmiş, mahfil ve tevhidhane ilave edilmiş, sahilde hücreler ve şeyh dairesi inşa edilmişti. Sultan II. Mahmud zamanında 1251/1835'de tamirat tamamlanmıştır.¹¹⁰³ 1251/1835'de Bursa'yı ziyareti sırasında Eşrefzade Dergâhı'na tevhidhane yaptırıp diğer bölümlerini tamir ettirmiştir.¹¹⁰⁴ Padişah 11 Temmuz 1812 de Rumelihisarı'nda şehitlik adlı mahalde biniş buyururken orada bulunan Bektaşî Tekkesi'nin türbesinde medfun zatlari ziyaretten sonra dedesi Seyyid Mahmud Baba'yı çağırıp biraz konuşmadan sonra tekkenin geliri olup olmadığını sorar. Mahmud Dede olduğunu ancak Halil Paşa merhumun kestiğini söyleyince padişah "işte onu da kesmişler ya" diye keramet izhar edip orada bir cami inşasına ve onun da binasına şeyhi nazır eden bir ferman çıkarır.¹¹⁰⁵ Nakşibedi tarikatı meşayihî ve dervişlerinin saygıda kusur etmediği Şeyhülislâm Ömer Hulusî Efendi (ö. 22 Ekim 1812) Sultan Mehmed'de Otlukçu Yokuşu mahallinde bir tekke yaptırır. Bir sebil ve fukara taamiyesini vakfeder. Vefatında Sultan Mehmed Camisi'nde cenaze namazı çok kalabalık bir cemaatle kılındıktan sonra tabutu şeyhlerin parmaklarında açıktan tevhid-i şerif zikriyle bina

¹⁰⁹⁹ **Defter-i Dervîşân** (Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük neşri), C. II, vr. 54a, s. 345.

¹¹⁰⁰ **Câbî Târihi** (Mehmed Ali Beyhan neşri), C. I, s. 511.

¹¹⁰¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 353.

¹¹⁰² Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 467.

¹¹⁰³ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 470.

¹¹⁰⁴ Yücer, **a.g.e.**, s. 687.

¹¹⁰⁵ **Câbî Târihi** (Mehmed Ali Beyhan neşri), C. II, s. 869.

ettiği tekkesine götürülür. Ayasofya şeyhi ve sair şeyhlerin dualarıyla defnedilir.¹¹⁰⁶ Şeyhülislâm Ömer Hulusi Efendi ilk meşihatları sırasında Ebulfeth Camisi yakınında Otlukçu Yokuşu başında bir çok hücreler ve Cuma kılınır bir mescid müceddeden bina ettirip süknasını Nakşibendi tarikatı salıklarından Özbek dervişlere şartla vakfetmiş, vazaif ve taamiyelerine yetecek akar ve nukud bağışlar.¹¹⁰⁷ Büyük Tophane yangınında yanan Kadiriye 1824 tarihinde yeniden inşa ettirilmiştir.¹¹⁰⁸ Bu yangın Sırrî Efendi'nin (v. 1222/1807) damadı olup tekkenin meşihatında bulunan Emin Efendi'nin (v. 1261/1845) meşihati zamanında 1238/1824 senesinde vukubulmuş, II. Mahmud tekkeyi yeniden inşa ettirmiştir.¹¹⁰⁹ II. Mahmud Yahya Efendi türbe ve dergâhını tamir ettirmiş ve hücreler ilave ettirmiştir.¹¹¹⁰ Yine 1835 tarihinde Bahariye'de bulunan harap haldeki Şah Sultan Tekkesi'ni yenilemek suretiyle tamir ettirmiş ve meşihati Sünbülüyye tarikatına mahsus olmakla bu tarikatın ayin-i şerifine vâkîf Üsküdarî El-Hac Necati Efendi'ye tevcih buyurulmuştur. Tamirat bitiminde şeyh efendinin meşihata oturması için tertip edilen cemiyete meşayih davet edilmiş, padişah da gelince zikr-i tevhide başlanmıştır. Gelen şeyhlerin usûllerine göre ayinleri de alettertib ifa olunduktan sonra Necati Efendi meşihata oturtulmuştur. Bu vesileyle kendisine ve diğer şeyhlere atıyyeler ihsan edilmiştir. Bu dergâhta evvelce şeyh olan Abdullah Efendi de Eğrikapı civarında kâin Halvetiyye tarikatından mahlul bulunan Cemalî Tekkesi meşihatına nasbolunmuştur.¹¹¹¹ II. Mahmud'un tekkelerin tamir ve yenilenmesine ne kadar özen gösterdiğini yine Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in aktardığı bilgilerden anlıyoruz. 1835 yılında, Kocamustafapaşa Hankahı içerisinde medfun Sünbül Sinan Efendi'nin türbesi, Konya'da Mevlana Türbesi ve Hankahı, Üsküdar Mevlevihanesi, Sütlüce'de Hasırcıazade Hankahı, Yedikule Kapısı civarında Hacı Evhad Tekkesi, Eyüp'te Feshane karşısında Balçık Tekkesi,¹¹¹² Langa Alacamescid'de kâin hankah,

¹¹⁰⁶ **Câbî Târihi** (Mehmed Ali Beyhan neşri), C. II, s. 912.

¹¹⁰⁷ **Şânîzâde Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), s. 588-589.

¹¹⁰⁸ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 74.

¹¹⁰⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 124-125.

¹¹¹⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 75.

¹¹¹¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 77.

¹¹¹² Bu tekke 863 (1458/59) tarihinde dârülhâdîs olarak bina olunmuş, daha sonraları Sünbülî ve Halvetî dergâhına dönüşmüş ve 1818/19 da meşihatta bulunan Mehmet Sadık Efendi tarafından Sadiyye tarikatından Mehmet Emin Efendi'ye iki bin kuruş muaccele ile tevliyetiyle beraber tevdi olunmuştur. (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 79.)

Üsküdar Doğancılar'da Ahmed Paşa Zaviyesi tamir ettirilmiştir.¹¹¹³ Bahariye'de Lagari Tekkesi yeniden bina olunmuş ve kafes-i hümayun da konulmuştur.¹¹¹⁴ II. Mahmud, Sultan Bayezid-i Veli'nin banisi olduğu Okmeydanı Tekkesi'ni 1832 de, Fatih'in inşa ettiği camii 1819 da tecdid ve tevsi etmiştir.¹¹¹⁵ Edirne Yolağzı civarındaki Kadiri hane tamir ettirilir.¹¹¹⁶ Osman Selahaddin Dede'nin meşihati sırasında 1253/1837 de Yenikapı Mevlevihanesi'ni tamir ettirmiştir.¹¹¹⁷ 1834 de Galata Mevlevihanesi ve Üsküdar Mevlevihanesini ve 1839 da Karaman Mevlevihanesini tamir ettirmiştir.¹¹¹⁸ Hasirîzade Tekkesi II. Mahmud devrinde 1812 ve 1836 yıllarında iki defa tamir ettirilmiş ve tevhithaneye bir hünkar mahfili eklenerek tam teşekküllü bir tarikat külliyesine dönüştürülmüştür.¹¹¹⁹

II. Mahmud döneminde tekkeler ve meşrutalarının tamir, tefriş ve tezyinine dair ortaya çıkan bu bilgilere ilaveten Osmanlı Arşivi belgeleri arasında da oldukça önemli bilgilere ulaşmaktayız. Burada bunlara dair bazı örnekler vererek II. Mahmud'un bu konudaki siyaset anlayışını ve çabasını göstermek istiyoruz.

25 Zilkade 1232/6 Ekim 1817 tarihli belgeye göre Unkapanı'nda kabri ortaya çıkarılan Şeyh Ahmed el-Buharî'nin kabri üzerine kargir türbe yapılması,¹¹²⁰ 23 Zilhicce 1233/24 Ekim 1818 tarihli belgeye göre Karagümrük civarında medfun Şeyh Nureddin el-Cerrahî'nin türbesi, hankahı ve hankah şeyhine mahsus evin inşası,¹¹²¹ 22 Zilhicce 1237/10 Ağustos 1822 tarihli belgeye göre Turhal'da medfun Şeyh Mustafa Evkafî'na ait tekke, cami, hamam ve imaretin tekke şeyhi ve kadı tarafından vakıf gelirlerinin yetersiz olması sebebiyle devlet tarafından tamiri talebi ve bunun üzerine bunun kaydı ve emsalinin olup olmadığının araştırılmasının irade buyrulması,¹¹²² 1239 tarihli belgeye göre Tophane yangınında yanan binalar arasında bulunan Pîr-i Sâni Şeyh İsmail Rumî'ye ait Kadiri Asitanesi'nin inşasına

¹¹¹³ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 78.

¹¹¹⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 82.

¹¹¹⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 83.

¹¹¹⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 129.

¹¹¹⁷ Yücer, **a.g.e.**, s. 686.

¹¹¹⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 686.

¹¹¹⁹ Hür Mahmut Yücer, "Sa'diyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 246-247.

¹¹²⁰ BOA. C. EV., 455/23013.

¹¹²¹ BOA. C. EV., 459/23229.

¹¹²² BOA. C. EV., 127/6308.

başlanması ve harap olan yirmi otuz kadar cami ve mescidin de yaptırılması,¹¹²³ 27 Rebûlevvel 1243/18 Ekim 1827 tarihli belgeye göre Mustafa Kâşifi'nin Kars'ta medfun Şeyh Ebû'l-Hasan Harakanî'nin Türbesi yanındaki caminin tamirini talep etmesi,¹¹²⁴ 2 Zilhicce 1244/5 Haziran 1829 tarihli belgeye göre 1240 senesinde yanan Galata Mevlevihanesi'ne mutfak yapılması,¹¹²⁵ 9 Zilkade 1249 tarihli keşif defterinde belirtildiği üzere Evkaf-ı Hümayun'dan İstanbul Unkapanı'nda bulunan Şeyh Ahmed el-Buharî'nin yanan türbe, hankah ve şeyh meskeninin yeniden inşası,¹¹²⁶ 23 Zilkade 1250/23 Mart 1835 tarihli belgeye göre Yenişehir-i Aydın kazasına tabi Karacasu kasabasında Uşşakî tarikatından Şeyh Süleyman Rüşdü Efendi'nin yaptırdığı tekkenin tamirâtı,¹¹²⁷ ve 29 Cemâziyelevvel 1254/20 Ağustos 1838 tarihli belgeye göre Bağdat'ta 1253/1837 senesindeki büyük selde harap olan Bağdad Başabad'da medfun Selman-ı Fârisî'nin zaviyesi ve türbesinin Erzurum gümrüğü malından tamiri, tefrişi ve şeyhine vazife tahsisi¹¹²⁸ II. Mahmud döneminde de tekkelerin devlet hazinesinden tamirlerine önem verildiğinin ispatıdır. Bunun sebebi II. Mahmud'un kişilik yapısını ortaya koyarken de belirttiğimiz üzere tarikatlara olan muhabbet ve meylinin yanı sıra devletin kendini yenileme sürecinde tekkenin desteğini yanında görme siyasetiyle de ilintili olmalıdır.

2.3.2.2. II. Mahmud Döneminde Tekkelerin İhtiyaçlarının Karşılanması ve Şeyhlere Yapılan Ödemeler

II. Mahmud zamanında tekkeler ve şeyhlerin maddi ihtiyaçları kuruluştan beri devam edegelen teamül gereğince eldeki imkânlar ölçüsünde karşılanmaya devam edilmiştir. Bu çerçevede tekkeler devletin kurucu unsurlarından olan müesseseler olmaları itibarıyla himaye edilmekte, halk üzerinde etkileri olan meşayih yapılan çeşitli ödemelerle de hem kendilerine ittiba eden dervişlerin hem de tekkelerin sosyal fonksiyonlarından istifade eden ahalinin otoriteye bağlılıkları sağlanmış olmaktadır ki II. Mahmud'un köklü değişime tabi tuttuğu sistemin oturması için bu siyasetin

¹¹²³ BOA. HAT., 542/26792.

¹¹²⁴ BOA. C. EV., 544/27460.

¹¹²⁵ BOA. C. EV., 285/14508.

¹¹²⁶ BOA. EV. d., 38595.

¹¹²⁷ BOA. AE. SMHD. II., 97/8217.

¹¹²⁸ BOA. C. EV., 523/26440.

sürdürülmesine her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardır. O da bundan dolayı baştan beri devam eden saygı ve hürmet temelli himaye siyasetini devam ettirmiştir. Şimdi bu siyaset gereğince yapılan ödemelere dair bazı belge örneklerine bakalım.

İstanbul'da bulunan Mekke ve Medinelî bir grup şeyhe vatanlarına dönmeleri için yapılan ödemelere dair Şaban 1223/Ekim 1808 ve daha sonraki aylara ait belgelere göre İstanbul'dan tekrar memleketlerine gitmesi kararlaştırılan Mekke ve Medine sakinlerinden Medinelî Şeyh Ahmed Şakir,¹¹²⁹ Mekkeli Şeyh Mehmed Efendi ve dilekçede isimleri yazılı diğer dört şeyh,¹¹³⁰ Mekkeli Şeyh Abdurrahman ve dilekçede adı geçen diğer altı şeyh,¹¹³¹ Mekkeli Şeyh Osman ve adları geçen diğer altı şeyh,¹¹³² Mekkeli Şeyh Abdürrezzak ve isimleri yazılı diğer dört şeyh,¹¹³³ Medinelî Şeyh Fahreddin ve isimleri yazılı diğer on bir şeyh,¹¹³⁴ Medinelî Şeyh Ali ve isimleri yazılı diğer dokuz şeyh,¹¹³⁵ Medinelî el-Hac Abdullah Tahirzade ve isimleri yazılı diğer üç şeyh,¹¹³⁶ Medinelî Şeyh Atâullah ve isimleri yazılı diğer dört şeyh,¹¹³⁷ Medinelî Şeyh Ali ve isimleri yazılı diğer üç şeyh,¹¹³⁸ Medine mücavirlerinden Şeyh Ebubekir Amasyavî,¹¹³⁹ Harem-i Şerif-i Nebevî Sermüezzini Şeyh Abdülvahid,¹¹⁴⁰ Medinelî Seyyid Muhammed el-Alevî ve isimleri yazılı diğer sekiz sâdât ve meşayih,¹¹⁴¹ Medinelî Seyyid Abdullah el-Hüseynî el-Alevî ve isimleri yazılı altı sâdât,¹¹⁴² Medinelî Seyyid Hasan ve isimleri yazılı beş sâdât ve meşayih'e¹¹⁴³ gemi ücretleri ve kumanya bedelleriyle Mekkeli Dersiam Şeyh Muhammed Zekeriya ibn Şeyh Süleyman Atâ'ye¹¹⁴⁴ kudûmiye harcırahı ödenmesinin Sultan II. Mahmud tarafından emredilmesi devlet ve milletin bütünlüğünde nüfuzlarından istifade olunan şeyhleri himaye siyasetinin bir gereğidir.

¹¹²⁹ BOA. AE. SMST. IV., 9/699.

¹¹³⁰ BOA. AE. SMST. IV., 9/700.

¹¹³¹ BOA. AE. SMST. IV., 9/701.

¹¹³² BOA. AE. SMST. IV., 9/702.

¹¹³³ BOA. AE. SMST. IV., 9/703.

¹¹³⁴ BOA. AE. SMST. IV., 9/704.

¹¹³⁵ BOA. AE. SMST. IV., 9/705.

¹¹³⁶ BOA. AE. SMST. IV., 9/713.

¹¹³⁷ BOA. AE. SMST. IV., 9/714.

¹¹³⁸ BOA. AE. SMST. IV., 9/718.

¹¹³⁹ BOA. AE. SMST. IV., 9/719.

¹¹⁴⁰ BOA. AE. SMST. IV., 9/720.

¹¹⁴¹ BOA. AE. SMST. IV., 9/721.

¹¹⁴² BOA. AE. SMST. IV., 9/722.

¹¹⁴³ BOA. AE. SMST. IV., 9/727.

¹¹⁴⁴ BOA. AE. SMST. IV., 15/1120.

Seksen beş kişiden oluşan bu şeyhlerle teşrifat bürosunun ilgilenmesine bakılırsa bunların padişah ve devlet erkânıyla önemli bir meseleyi görüştükleri anlaşılmaktadır. Bu işin bölgede isyan halinde olan Vehhabîlere karşı destek arayışı ile ilgili olması da ihtimal dahilindedir.

Tekkeleri himaye siyaseti gereğince seyyidlere, şeriflere ve şeyhlere maddi ihtiyaçlarının temini noktasında surre-i hümayun emini tarafından da yevmiye ödenmiştir. Bu kapsama giren Medine ahalisinden olan bazı hak sahiplerinin Şam malından aldıkları yevmiyelerine dair kayıtların olduğunu görüyoruz.¹¹⁴⁵ 12 Zilkade 1229/27 Eylül 1814 tarihli belgeye göre Bağdad civarındaki Berzencî seyyidlerinden ve Kadiri tarikatından Şeyh Muhyiddin ibn Muhammed'e evladının çokluğu ve geçim sıkıntısı sebebiyle Kerkük mahsulünden buğday verilmesi ve Bağdad gümrüğünden vazife tahsisi¹¹⁴⁶ de bu siyasetle ilgilidir.

25 Safer 1228/27 Şubat 1813 tarihli hatt-ı hümayundan anlıyoruz ki aynı uygulama içerisinde yine Dağıstan'dan Şam'a hicret eden ve Emeviyye Camisi'nde Yahya (a.s)'ın karşısında her gün ilimle, kitap yazmakla ve özellikle Buhârî-i şerif tedrisiyle meşgul olan ve daima devletin devamı için dua eden Şeyh Yunus Dağıstanî Efendi ibn Mehmed'e Şam malından günlük altmış sağ akçe vazife verilmesi¹¹⁴⁷ şeyhlerin yaptıkları ilim neşri ve irşad hizmetinin devlet tarafından desteklenmesiyle alakalıdır. Tasarruf amacıyla olsa gerek yeni vazife tahsisi yasaklanmış olmasına rağmen II. Mahmud'un *"müceddeden vazîfe ta'yîn ve tahsîsi memnû'âtta ise de tadrîs-i 'ulûm ile meşgûl ve da'avât-ı hayriyye-i hazret-i zillullâhîye muvâzabet üzere olan bu misüllü 'ulemâ-i kirâm hazerâtu haklarında eltâf-ı seniyye bî-dirîğ ve mebzûl buyurulacağı zâhir ve âşikâr"*¹¹⁴⁸ diyerek ilimle meşgul olan ve devlet için hayır dua eden, yani devletin ayakta durması ve ilerlemesi için dua ile birlikte bu konuda üzerine düşen dînî ve sosyal vazifelerini layıkıyla yerine getiren ulema ve meşayih efendileri teşvik etmesi devletin bütün zor şartlara rağmen ilim ve irşada verdiği desteği çok net ortaya koymaktadır. Görülüyor ki II. Mahmud bu himaye siyasetine o kadar önem vermektedir ki ilimle meşgul olarak kendisinden beklenen vazifesini

¹¹⁴⁵ BOA. D. HMH. d., 21826.

¹¹⁴⁶ BOA. C.EV., 7/337.

¹¹⁴⁷ BOA. C.EV., 4/151-1-4

¹¹⁴⁸ BOA. C.EV., 4/151-3.

yapan şeyhler için tasarruf tedbirlerini dahî esnetebilmekte ve hatta devletin kaynaklarının bunlardan esirgenmeyeceğini ve bolca verilebileceğini irade buyurmaktadır.

Tekke ve zaviyelerdeki şeyhlere, dervişlere ve gelip gidenlere taamiye yardımı yapılmakta ve bunların defterleri tutulmaktaydı.¹¹⁴⁹Yardım edilen kişiler tarafından taamiyelerin teslim alındığına dair makbuz alınır. Okmeydanı'ndaki Kemankeş (Okçular) Tekkesi'ne meydan günlerinde pişirilmek üzere beratla tayin edilen senelik 100 kile pirinç ile 240 okka sade yağın dergâh Şeyhi Hafız Ahmed Efendi tarafından şahitler huzurunda Meclis-i Şer' de Matbah-ı Amire emini ağanın elinden teslim alındığına dair 23 Cemâziyelâhir 1235/7 Nisan 1820 tarihli makbuz senedi¹¹⁵⁰ ve Edirne'deki İbrahim Efendi Zaviyesi'ne Ada-i Edirne Mukataası malından tahsis olunan günlük on kıyyeden 1240 senesine mahsup hintayı zaviye şeyhi Mehmed Kâmil Efendi'nin iki şahit huzurunda teslim aldığına dair bu tahsisle ilgili berat suretinin arka yüzüne kaydedilen 13 Safer 1241 tarihli tesellüm makbuzu¹¹⁵¹ bunu göstermektedir. Bunlar her hangi bir usûlsüzlük olmaması ve mali denetim açısından gerekli uygulamalardır.

Tekkelere yapılan yiyecek maddeleri arasında kar ve buz da vardır. 5 Receb 1230/13 Haziran 1815 tarihli belgeye göre Galata Mevlevihanesi şeyhine Ağustos sonuna kadar günlük bir denk kar verilmesi sebebiyle tezkiresinin verilmesi II. Mahmud tarafından musarrıf-ı şehriyari katibine emredilmiştir.¹¹⁵² II. Mahmud döneminde de tekke, zaviye ve türbelere kurban bayramında verilen koyunlar mutad olduğu üzere hassa kasapbaşı tarafından dağıtılmıştır.¹¹⁵³ Onun zamanındaki kurban tevziat defterlerine baktığımızda tekkelerdeki nüfusa göre dağıtım yapıldığı anlaşılmaktadır. Kimine bir, kimine iki, kimine üç, kimine dört, kimine beş koyun verilirken, sayının Ahmed el-Buharî Zaviyesi'nde on koyuna kadar ulaştığı görülmektedir.¹¹⁵⁴ Bu miktarlar tekkelere olan rağbeti de göstermektedir. Gıda

¹¹⁴⁹ Bir örnek için bkz. BOA. D. BŞM.MTE.d., 11593.

¹¹⁵⁰ BOA. C. BLD., 9/447-1,2.

¹¹⁵¹ BOA. AE.SMHD. II., 93/7769-2.

¹¹⁵² BOA. AE. SMHD. II., 64/4585.

¹¹⁵³ BOA. C. SM., 32/1620.

¹¹⁵⁴ Kasapbaşı tarafından dağıtılan koyunlarla ilgili başlarında "*Berâ-yı defter-i tevzî'ât-ı ağnâm-ı kurbanlık der 'id-i adhâ ki ba'zı cevâmi'* ve tekye ve medrese ve sâire beher sene '*an serkassâbân-ı*

yardımları arasında ekmek de bulunmaktadır. Bu ekmekler II. Mahmud'un iradesiyle Tophane'den ve arabacılar fırınlarından günlük olarak tekkelere, sulehaya ve fukaraya verilmektedir.¹¹⁵⁵

Tahsis edilen taamiyenin yetersiz gelmesi hâlinde zam yapılmaktan kaçınılmamıştır. 28 Receb 1225/29 Ağustos 1810 tarihli belgede gördüğümüz üzere Cezayirli Hasan Paşa'nın Şumnu'da yaptırdığı zaviyede postnişin olan Şeyh Derviş Ali Efendi'nin tekkedeki fukara dervişlere tahsis edilen taamiyenin yetersiz olduğunu belirtmesi üzerine Şumnu cizyesi malından günlük yirmi sağ akçe tevcih edilmiştir.¹¹⁵⁶ 15 Rebûlâhir 1243/5 Kasım 1827 tarihli belgede de görülüyor ki Üsküdar'daki Şeyh Seyyid Aziz Mahmud Hüdayî Zaviyesi taamiyesine erzak fiyatlarının pahalılaşması ve tekkenin gelip giden fukarasının çok fazla olması nedeniyle vakıf gelirlerinden olmak üzere yüz yirmi kuruş zam yapılması emredilmiştir.¹¹⁵⁷ Veya bir tekkenin gelip gidene çok ve kalanların da fakir oldukları belirtilmesi üzerine oraya ilk olarak taamiye tahsis edilmiştir. 28 Şevvâl 1251/16.2.1836 tarihli belgeye göre ise Amasya Vezirköprü'deki Nakşibendi Şeyhi el-Hac Uryanî'nin zaviyesine yol üzerinde bulunması sebebiyle gelip geçenlerin çokluğundan ve fakir dervişlerin içerisini mesken tutmalarından dolayı yapılan taamiye tahsisi bu duruma örnektir.¹¹⁵⁸

Taamiye tahsisinde şeyhlerin ve tekkelerdeki dervişlerin fakirlik hâlleri önemli bir kriterdir. 29.12.1228/23 Aralık 1813 tarihli belgeye göre Varna Muhafızı Mustafa Paşa'nın Kandiye'de müteveffa Derviş Abdullah Paşa'nın yeniden yaptırdığı hankahın şeyhi olan Hacı Mustafa Sıdkı Efendi'nin fakir olması sebebiyle kendisine taamiye verilmesini istemesi¹¹⁵⁹ örneğinde bu durum görülmektedir.

Yine yardım talepleri incelenmekte ve daha önceden bir vazife mevcutsa bu durumda ne yapılması lazım geldiği padişaha arzedilmekteydi. 24 Muharrem 1230/6

hâssa ..." (BOA. D. BŞM. KSB. d., 12124) şeklindeki klişe ibaresi bulunan siyakat yazısıyla kaleme alınan defterler tutulurdu. (Diğer kurbanlık koyun tevziat defterleri için bkz. BOA. D. BŞM. KSB. d. 12101, 12108, 12124, 12141, 12145, 12157; BOA. C. ML. 780/31853.)

¹¹⁵⁵ BOA. C. BLD., 43/2143.

¹¹⁵⁶ BOA. AE. SMHD. II., 17/986.

¹¹⁵⁷ BOA. HAT., 1573/22.

¹¹⁵⁸ BOA. C.EV., 231/11501.

¹¹⁵⁹ BOA. AE. SMHD. II., 48/3142.

Ocak 1815 tarihli belgeye göre Musul havalisindeki Zaho adlı yerde bir tekke yaptıran ve fakara taamiyesi olmak üzere kâfi miktarda vazife tahsisi istirham eden İmam Hüseyin evladından ve Kadiri meşayihinden Seyyid Hidayetullah ve Seyyid Naim efendilerden Hidayetullah Efendi'nin Musul Cizyesi malından günlük on beş akçe ve Naim Efendi'nin de Rakka Gümrüğü malından yirmi akçe vazifeleri olduğu anlaşıldığı için yeni tevcih yapılmamıştır.¹¹⁶⁰ Zaten belgeden de anlaşıldığı üzere o tarihlerde İstanbul ve ona bağlı gümrüklerden ve bütün mukataa mallarından yeni vazifetevcihi de yasaklanmış durumdadır. II. Mahmud'un hatt-ı hümayununda defterdara bir miktar vazifeleri olduğunu ve şimdilik kanaat etmelerini ve bunların bu sıralar pek çoğaldığını ihtar etmesi¹¹⁶¹ kimi tekke mensuplarının vazife tahsis edilmesi uygulamasını istismar ettiklerini ve devletin mali durumunun iyi olmadığını gösteriyor ki yeni vazife tahsisinin yasaklanması da bu istismar ve mali sıkışıklık sebebiyle olmuştur.

Bu türden bazı kısıtlayıcı tedbirler alınsa da yine de tekkelere eskiden beri devam edegelen istihkaklarına göre çeşitli vesilelerle yardımlar yapılmaya devam edilmiştir. II. Mahmud Şehzade Murad'ın doğumu vesilesiyle şükür için İstanbul, Galata ve Üsküdar'daki bütün tekkelerin meşayih ve dervişleriyle bilcümle mekteplerin hocaları ve okuyan çocuklarına verilmek üzere hazırlanmış ve her birinde kırkar kuruş bulunan mühürlü çıkınların defterlerinde kayıtlı isimlere göre dağıtılmasını emretmiştir.¹¹⁶² Buradaki amaç şeyhler, dervişler, hocalar ve talebelerin padişah, şehzade ve devletin devamı için dualarının alınmasıdır. Belgelerde geçen "*istiçlâb-ı da'avât-ı hayriyye*"¹¹⁶³ (meşayih ve dervişlerin hayır dualarının alınması) ve yine bu meyanda kendilerine atıyye ihsanı "*de'b-i dirîn-i müstahsene ve âdet-i müstedîme-i saltanat-ı seniyye*" (güzel görülen eski adet ve Osmanlı Devleti'nin geleneği) olarak sultantan sultana aksatılmadan uygulanmıştır.¹¹⁶⁴

¹¹⁶⁰ BOA. C.EV., 50/2485.

¹¹⁶¹ "İzzetlü Defterdâr Efendi, işbu tahrîriniz rikâb-ı hümayûn-ı mülûkâneye lede'l-arz birer mikdâr vazîfeleri var. Şimdilik kanâat eylesinler. Zîrâ bu makûleler pek çoğaldı deyû hatt-ı şerif-i şâhâne-i şeref-rîz sudûr olmağla ona göre harekete mübâderet eyleyesin deyû buyuruldu. 24 Muharrem 1230 " (BOA. C.EV., 50/2485.)

¹¹⁶² BOA. C.EV., 332/16878; BOA. C. MF., 105/5227; BOA. C.EV., 332/16879.

¹¹⁶³ BOA. İE.HAT., 6/588.

¹¹⁶⁴ BOA. İE.HAT., 6/588.

Önceden olduğu gibi II. Mahmud zamanında da tekkelere yapılan devlet yardımlarının kendilerinden beklenen hizmetin bir düzen içerisinde, kontrol dahilinde ve zamanında olabilmesi çeşitli gelir kaynaklarına dayanması sağlanmıştır. Bunların bir kısmı hazine gelirlerine bir kısmı da tekke vakıflarının gelirlerine dayanmaktadır. 28 Zilhicce 1240/14 Temmuz 1825 tarihli belgeye göre Şeyh İsmail Hakkı Hazretleri'nin Bursa'daki hankahı taamiyesinin Bursa Gebran Cizyesi Mukataası ve Bursa İhtisabı Mukataası malından tahsisi,¹¹⁶⁵ 3 Rebülevvel 1244/13 Eylül 1828 tarihli belgeye göre Erzurum'da Erzurumlu Şeyh İbrahim Hakkı Zaviyesi dervişleri taamiyesi için ayrılan meblağın Erzurum Gümrüğü Mukataası malından alınması,¹¹⁶⁶ Her sene Muharrem ayının ilk gününde tekke ve zaviyelerin kayıtlı olduğu müfredat defterine göre verilmesi mutad olan Muharremiyye atıyyesinin Haremeyn Hazinesi'nden karşılanması¹¹⁶⁷ ve 7 Rebülevvel 1246/28 Temmuz 1830 tarihli Konya'da Mevlana Asitanesi hücrelerinde kalan dervişlerin her birine üçer akçe hesabıyla ödenen şem-i revgan ve tıraş bedeli tutarı olan yirmi sekiz bin dokuz yüz sekiz akçenin Konya cizyesi malından tahsisine dair kaime verilmesi¹¹⁶⁸ örneklerinde de gördüğümüz üzere tekke cihetleri ve diğer masrafları dolayısıyla devlet tarafından yapılacak ödemeler hazine kaynaklarına bağlanmıştır. Ayrıca çeşitli cihetlerin karşılığı olan vazifeler "*vakfından almak üzere*" ibaresinden de anlaşılacağı gibi tekkelerin vakıflarının gelirlerine bağlanmıştır. Mesela Hafız Mustafa ibn Ali Üsküdar Hayrettin Çavuş Mahallesi'nde bulunan Aziz Mahmud Hüdayî tekkenişinlerinden Şeyh Osman Efendi'nin türbesindeki türbedarlık cihetinin günlük iki akçe vazifesini Şeyh Osman Efendi vakfından almaktadır.¹¹⁶⁹ Bu sayede ödemelerde belirlilik oluşmuş, bir günde, bir ayda, ne miktarda ve nereden gelir elde edileceği bilinir kılınmıştır. Tekke idaresi ve cihet sahipleri de bu kaynaklardan ne kadar para geleceğini bildiği için bütçesini ona göre ayarlama imkânına kavuşmuştur.

Ayrıca tekkelere yapılan bu tür yardımların yanı sıra maddi sıkıntı içinde olan şeyhlere maaş ödemeleri de yapılmaktaydı. 1251/1835-1836 tarihli bir belgeden Kuşadası'nda postnişin olan Nakşibendi tarikatından Şeyh el-Hac İbrahim Efendi'ye

¹¹⁶⁵ BOA. AE. SMHD.II., 73/5428; BOA. AE. SMHD.II., 73/5429.

¹¹⁶⁶ BOA. C.EV., 151/7525.

¹¹⁶⁷ BOA. HAT., 1568/44; BOA. HAT., 1579/41; BOA. AE.SMHD. II., 115/9705.

¹¹⁶⁸ BOA. C.EV., 253/12821.

¹¹⁶⁹ BOA. SMHD. II., 78/5982.

geçim darlığı sebebiyle kayd-ı hayat şartıyla İzmir Emtia Gümrüğü mülteziminin kendi temettuatından zatına mahsus olarak aylık yüz elli kuruş maaş tahsis edildiğini öğrenmekteyiz.¹¹⁷⁰

Devletin çeşitli kaynaklardan elden geldiğince tekkelerin ihtiyaçlarını karşılaması ve buralarda vazifeli görevlilere az da olsa maişetlerini karşılayacak şekilde maaşlar ödemesi karşısında tekkelerin en üst makamdaki sorumlusu olan şeyhler de teşekkürlerini mektup göndermek suretiyle arz etmişlerdir. 1253/1837-1838 tahmini tarihli bir belgede Bursa'daki tekkeler ve zaviyelerin şeyhlerinin Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden maaşlar tahsis edilmesi dolayısıyla teşekkür ettikleri görülmektedir.¹¹⁷¹

2.3.2.3. II. Mahmud Döneminde Tekke Cihetlerinin Tevcihleri

II. Mahmud'un saltanatı döneminde 1252/1836 tarihine kadar tekke ve zaviyelerdeki meşihat cihetinin tevcihinde önceki usûl yine devam etmektedir. Buna göre bir tekke ve zaviyedeki şeyhin vefatı sebebiyle cihetin mahlul kalmasıyla yerine müstahak çocuğu varsa onun yoksa erbab-ı istihkaktan başka birinin tayini yapılmaktadır. Bu tayinlerin gerçekleşebilmesi için merkez tekke şeyhinin teklifi ve kadının arzı üzerine önerilen ismin erbab-ı istihkaktan olup olmadığı İstanbul'daki hazine defterleri kayıtlarına bakılarak inceleniyor, defterdarlıkça çıkarılan derkenar kaydına göre gerektiğinde şeyhülislâmın da görüşüyle önerilen şeyh adayına padişah tarafından tevcih yapıp beratı veriliyordu. Bazen adayın ehliyetine dair yerel ahalinin de şahitliklerine başvurulduğu görülmektedir. Eğer şeyh tekkede görev yapacaksa ise onun meşihat ciheti tevcihi yapılırken falanca tekkenin tekkenişinlik, postnişinlik ve meşihat cihetine gibi tabirler kullanılmaktadır. Eğer şeyh zaviyede görevli ise onunla ilgili belgelerde ise zaviyedarlık cihetinin tevcihi tabiriyle de tayinler olmaktadır. Yani zaviyedarlık cihetine tayin edilen zatın da şeyh olması gerekmektedir. Yine nadirattan da olsa bir zaviyede eşit şartlarla iki şeyhin görev yaptığı da vaki idi. Aşağıdaki belge örneklerinde meşihat ve zaviyedarlık tevcihlerinin usûlüne dair mezkur bilgilere ulaşabilmekteyiz. 22 Ramazan 1223/11

¹¹⁷⁰ BOA. HAT., 1329/51847.

¹¹⁷¹ BOA. HAT., 757/35789.

Kasım 1808 tarihli belgeye göre Hacı Bektaş-ı Veli Seccadenişini Feyzullah'ın Antep'teki Hacı Baba Zaviyesi vakfının muayyen vazife ile zaviyedar ve mütevellisi olan Mehmed Efendi'nin çocuksuz olarak ölmesi sonucunda boşta kalan cihetlerine erbab-ı istihkâktan Hasan ve Süleyman'ın atanmasını arzetmesi üzerine derkenar kaydı çıkarılmış, baba, dede, abdal, derviş ve sultan isimli tekke, hankah, dergâh ve zaviyelerde cihetlerin mahlulu vukuunda buralara Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi şeyhinin arzıyla tevcih yapılması usûlüne göre 1 Cemâziyelevvel 1206/27 Aralık 1791 tarihli kaydı bulunduğu anlaşılınca Şeyhülislâm Ahmed Esad Efendi'nin de işaret etmesiyle tevcihin yapılması,¹¹⁷² 20 Safer 1224/6 Nisan 1809 tarihli belgeye göre Aziz Mahmud Hüdayî'nin halifelerinden Şeyh Eyyub Efendi'nin Bursa'da Hoca Mehmed Karamanî Mahallesi'nde yaptırdığı zaviye ve camide şeyh olan Seyyid Mehmed Celaleddin Efendi vefat eylediğinden yerine sulbî oğlu ve her yönden meşihata müstahak olan Seyyid Mehmed Şemseddin Efendi'nin tayin edilmesi,¹¹⁷³ 6 Şevvâl 1226/24 Ekim 1811 tarihli belgeye göre İslâmbol'da (İstanbul) Balat Kapısı dahilinde Ferruh Kethüda'nın yaptırdığı cami ve tekkeye muayyen vazife ile zaviyedarolan Seyyid Şeyh Mehmed Hamdi Efendi'nin vefatı ile mahlul kalan cihetin müteveffanın küçük oğlu Seyyid Şeyh Mehmed Razi Efendi meşihata ehil oluncaya kadar vekaleten Şeyh Mehmed Said Efendi'ye tevcihi,¹¹⁷⁴ 13 Receb 1243/30 Ocak 1828 tarihli belgeye göre Medine-i Münevvere'deki Şeyh Abdulkadir Geylanî Zaviyesi'nin meşihat ciheti ber-vech-i hasbî (vazifesi olmayan, yani maaş almadan) yarımşar hisse ile iki kardeşin tasarrufunda iken birisinin çocuksuz olarak vefatı ile mahlul kalan hissesin kardeş olan diğer şeyhe tevcihi¹¹⁷⁵ ve 5 Safer 1250/13 Haziran

¹¹⁷² BOA. AE. SMST. IV., 6/472.

¹¹⁷³ BOA. C. EV., 504/25488.

¹¹⁷⁴ BOA. SMHD. II., 35/2214.

¹¹⁷⁵ Oldukça ilginç olan bu usule dair belge aynen şöyledir: "*Ma'rûz-ı dâi-i devâm-ı ömr-i devletleridir ki, Medîne-i münevverede nevverallahü teâlâ ilâ yevmi'l-âhirede Hazret-i Şeyh Abdulkadir Geylanî kuddise sirruhu'l-azîz zâviyesinin ber-vech-i hasbî zâviye meşihatına eş-Şeyh Hafız Necib Efendi ve eş-Şeyh Mehmed Said Efendi ibn Mehmed Esad ibn Molla İbrahim el-Gürânî ale'l-iştirâki's-seviyyi bâ-berât-ı âlişân mutasarrıfân iken mezbûr eş-Şeyh Hafız Necib Efendi bundan akdem bilâ veled fevt olup mutasarrıf olduğu nisf zâviye meşihati mahlûl olmağla müteveffâ-yı mûmâ ileyhî mahlûlünden karındaşı ve müştereki işbu bâ'is-i arz-ı ubûdiyyet-i mûmâ ileyh eş-Şeyh Mehmed Sa'id dâ'ileri zâviye meşihatının nisf hisse-i mahlûlesini kendüye tevcih buyurulmağı istid'â ve istihâm etmekle nisf zâviyemeşihat-i mezbûre müteveffâ-yı mûmâ ileyh eş-Şeyh Hafız Necib Efendi'nin mahlûlünden yine ber-vech-i hasbî mûmâ ileyh eş-Şeyh Mehmed Said Efendi ibn Mehmed Esad ibn Molla İbrahim el-Gürânî dâilerine tevcih ve hissesine zam ve ilhâk ve yedine müceddeden berât-ı âlişân sadaka ve ihsân buyurulmak ricâsına pâye-i serîr-i a'lâya arz ve ilâm olundu. Bâkî el-emr hazret-i men lehü'l-emr'indir. Tahrîren fi'l-yevmi'l-âşir min muharremi'l-harâm liseneti selâse*

1834 tarihli belgeye göre Kudüs'te Seyyid Celaledin ve nâm-ı diğerleri Şeyh Merdum Bahaeddin, Şeyh Ferid ve Şeyh Şahbaz-i Hindî isimleriyle bilinen tekkede postnişin olan Şeyh Gulam Mehmed'in çocuksuz olarak vefatı sebebiyle mahlul kalan şeyhlik isimleri bilinen şahitlerin ihbarlarıyla Kudüs Kadısı Hatvanîzade Seyyid Yahya Tefvik'in arzı ve şeyhülislâmın işareti sonucunda II. Mahmud'un buyrultusuyla aynı tekkede kalan Hint dervişlerinden Şeyh el-Hac Hasan bin Ahmed'e tevcih edilmesi,¹¹⁷⁶ bu konunun başında zikrettiğimiz uygulamalara uygun atamalarla ilgilidir.

Üsküdar Mevlevihanesi'nin Şeyhi Abdullah Necib Efendi'nin vefatıyla yerine kardeşi Arif Efendi'nin tayini talebiyle ilgili 1250/1834 tarihli belgeden de anlaşıldığına göre vefat eden şeyhlerin yerine meşihata tayin olunacak şeyhlerin tayini işi şeyhülislâma havale edilmiş, o da mevlevihane şeyhlerini çağırarak intihap keyfiyetini müzakere ettikten sonra Mevlevilerin öteden beri vefat eden şeyhlerin akrabalarından ehliyetlisi oldukça tercih edildikleri usûlüne uyarak tevcihin Arif Efendi'ye yapılmasını arzetmiştir.¹¹⁷⁷ Şeyhülislâmın intihap keyfiyetini diğer şeyhlerle müzakere etmesi bir yenilik olarak fermanla getirilmiş olsa da meşihat tayininde köklü değişiklik iki yıl sonra yürürlüğe girmiştir.

19 Cemâziyelevvel 1252/1 Eylül 1836 tarihli belgeye göre ise Memâlik-i Mahrûse'deki Kadiri tekke ve zaviyelerinin bütün tevcihatı Tophane'de bulunan İsmail Rumî Dergâhı şeyhinin inhasıyla yapıldığından Edirne'deki Şeyh Ömer Zaviyesi'nin bervech-i hasbî zaviye meşihatına mutasarrıf olan Şeyh Mehmed Tahir ibn Ali çocuksuz olarak vefat etmesiyle boş kalan mahlulünün her sabah ve her hafta evrad-ı Kadiriyye ve erkân-ı Kadiriyyeyi bütün dervişlerle yakın olarak devam ettirmek şartıyla erbab-ı istihkaktan Hafız Kâmil ibn Feyzullah Halife'ye İsmail Rumî Dergâhı Şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin inhası ve Evkaf-ı Hümayun nazırının arzı üzerine tevcih olunması¹¹⁷⁸ örneğinde cihetlerin tevcihinde merkez tekke şeyhinin inhasının yanında Evkaf-ı hümayun nazırının arzının gerekliliğinden

ve erbaîn ve mieteyn ve elf. Min bâhireti men lehü'l-izzü ve 'ş-şeref. El-Abdü'd-dâî liddevleti'l-'aliyyeti'l-Osmâniyye es-Seyyid Mehmed Es'ad İmâmzâde el-Kâdiyyü bimedineti'l-münevvere." (BOA. C. EV., 200/10000.)

¹¹⁷⁶ BOA. AE. SMHD. II., 52/3459.

¹¹⁷⁷ BOA. HAT., 1302/50712.

¹¹⁷⁸ BOA. C. EV., 165/8231.

bahsedilmekte ve onun arzının sonucunda padişahın hattıyla tevcih gerçekleşmektedir. Bu şekilde tekke vakıfları bu nezaretin yönetim ve gözetimine dahil edilmiş olmaktadır. Nazırın arzında atanan şeyhin görevini tarikat âdâb ve erkânına göre titizlikle yapması ve bunu yapmakta kusur ve ihmalkârlık yaparsa cihetin elinden alınıp ehliyet sahibi bir başkasına verileceği şartına ve gelip geçene yemek yedirilmesi kadim geleneğine atıfta bulunması II. Mahmud döneminde tekkelerin yeniden canlandırılmasına yönelik bir çaba olduğunu göstermektedir. Daha önce kadıların arzı üzerine derkenar kaydından sonra şeyhülislâm efendiler klişeleşmiş şekilde tevcihin yapılmasını işaret ediyorlardı. Bu defa kadı ve şeyhülislâmın yerine merkez tekke şeyhinin inhası üzerine çıkarılan derkenar kaydından sonra Evkaf-ı Hümayun nazırı bir mütalaa eşliğinde arzda bulunmaktadır. Defter kaydı ise önemini yine korumaktadır. Yani şeyh olacak kişinin tekkesiyle irtibatı ve daha önce yapılan muamelata daima müracaat edilmektedir.¹¹⁷⁹

Aynı yıl içerisinde meşihat cihetinin tevcihinde usûl yönünden bir değişikliğe daha gidilmiş ve merkez tekke şeyhinin inhası yerine atama yapılacak tekkenin bulunduğu yerdeki meşayih ve dervişlerin seçimi belirleyici hale getirilmiştir. Bu şeyhlerin atanmasında şekil bakımından köklü bir değişiklik getirmiştir. Ancak şeyh olacak kişinin tarikat âdâb ve erkânına vâkıf, müridleri irşad ve terbiyeye muktedir, esrar-ı tarikata âgâh, haseb ve nesebi malum olması eskiden beri olmazsa olmaz temel şart olarak devam etmektedir. Bu değişikliğe dair 1 Şaban 1252/ 11 Kasım 1836 tarihli II. Mahmud'un fermanıyla, Anadolu ve Rumeli'deki tekke ve zaviye şeyhliklerine tarikatların âdâb ve erkânına vâkıf, müridlerini irşad ve terbiyeye

¹¹⁷⁹ Burada bir örnek olmak üzere Evkâf-ı Hümayûn nazırının arzını aynen vereceğiz: "Ma'rûz-ı bendeleridir ki, Nezâret-i Evkâf-ı Hümayûna mülhak evkâfdan mahmiye-i Edirne'de Molla Fahreddin Mahallesi'nde vâki' Tarik-i Kâdiriyye'den merhûm Şeyh Ömer bin el-Hâc Hüseyin nâm sâhibü'l-hayrın zâviyesi vakfının ber-vech-i hasbî meşihatına mutasarrıf olan yine Tarik-i Kâdiriyye'den Seyyid Şeyh Mehmed Tahir Efendi bin Ali'nin vefâtı vukû'uyla mahlûlünden erbâb-ı liyâkatdan ve Tarik-i Kâdiriyye hulefâsından eş-Şeyh Hafız Kâmil bin Feyzullah Halîfe'ye beher hafta ve beher sabâh evrâd ve ezkâr-ı Tarik-i Kâdiriyye'ye meşgûl olmak şartıyla tevcihini Tophâne-i Âmire'de Şeyh İsmail er-Rûmî kuddise sırruhü'l-âli Âsitânesi Postnişini Şeyh Mehmed Emîn Efendi dâ'ileri fermân-ı sâmilîleri sudûruyla savb-ı çâkeriye havâle buyurulan işbu mühürü mutâbık inhâsında istid'â eder. Zâviye-i mezkûr meşihati el-yevm şeyh-i müteveffâ-yı mûmâ ileyhın uhdesinde idiği derkenârına müstebân olmağla bu sûretde meşihat-ı mezkûre müteveffâ-yı mûmâ ileyhın bilâ veled mahlûlünden ber-mûceb-i nizâm bi'n-nefs ve bilâ kusûr edâ-yı hizmet etmek ve zâviye-i merkûme derûnunda âyende vü revendeye it'âm eylemek ve eğerçi bir güne terk ve tekâsül eder ise ref'inden diğere ehline verilmek şartıyla mûmâ ileyh şeyh Hâfiz Kâmil Halîfe'ye bâ-ru'ûs-ı hümayûn tevcih ve yedine kaleminden berât itâ olunmak bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emr'indir. Seyyid Mehmed" (BOA. C. EV., 165/8231)

muktedir, tarikat sırlarını bilen, haseb ve nesebi malum olanların tayini için mahallerinde meşayih ve dervişan tarafından seçilen ve şeyhülislâm efendinin tensib ve işaretleri ile arzlar vâki olmak şartıyla tevcihat yapılacağına ilgililere tebliğ edilmesi emredilmektedir.¹¹⁸⁰ Burada bir yenilik olarak mahallinde şeyhler ve dervişlerin seçim şartı getirilmiştir. Şeyhülislâmın işareti ise önceden gerektiğinde başvurulmuş bir usûlken bu fermanla zorunlu hale getirilmiştir. Erbab-ı istihkaktan olduğu sürece evladın şeyh olabilmesi devam etmektedir. Ancak şeyh olabilmek için temel şartlar eskiden beri değişmemiş, yani tarikatların âdâb ve erkânına vâkîf, müridlerini irşad ve terbiyeye muktedir, tarikat sırlarını bilen, haseb ve nesebi malum olanların tayin edilmesine vurgu yapılmıştır. Bu ferman tüm Osmanlı idari yetkililerine ulaştırılmış ve uygulamaya konulmuştur. Bununla ilgili elimizde bir belge mevcuttur. 5 Ramazan 1253/3 Aralık 1837 tarihli bu belgede boşalan tekke şeyhliklerine nesebi meçhul zındıkların inha edilmemesi hakkındaki emrin İzladı Mahkemesi siciline kaydedildiği¹¹⁸¹ belirtilmektedir.

Haseb ve nesebi malum ifadesinden anlıyoruz ki Osmanlı tasavvuf anlayışında şeyh olacak kişinin atadan dededen ilim ve irfan mensubu bir aileden olmasına dikkat edilmektedir ve bu temel kabule tekkelerin ıslahı devresinde de yine önem verilmiştir. Çünkü o zamanda ilim ve irfanla meşhur olan aile efradının tercihi ve bunların merkezî otorite ile kadimden beri birlikte hareket etmeleri önemsenmektedir. Ancak uygulamada bazı aksamalara da rastlanmaktadır. 4 Ramazan 1252/13 Aralık 1836 tarihli belgeden, mahlul kalan tekke şeyhliklerinin nesebiyeti meçhul bazı zındıklara tevcih edildiği ve ehliyet sahiplerinin açıkta kaldıklarını kaza hâkimlerinin inha etmesi üzerine tekke meşihatının ehil ve erbabına tevcih edilmesi için bir ferman çıkarıldığını ve buna uyulması babında çıkan Sadaret buyruğu ile imzalı ferman suretinin Tirebolu Mahkemesi'nde ilgililer huzurunda okunduğunu görüyoruz.¹¹⁸² Nesebiyeti meçhul bazı zındıkların tekke ve zaviyelerin meşihatına geçtikleri ve ehliyet sahipleri olan şeyhlerin ise açıkta kaldıkları şikayeti meşihattevcihî işinde bazı suistimallerin olduğunu göstermekle birlikte ehliyet sahibi

¹¹⁸⁰ BOA. C. EV. 32/1597.

¹¹⁸¹ BOA. C. ADL. 29/1710.

¹¹⁸² BOA. C. ADL. 29/1710.

olanlara tevcihin yapılması hususunda devletin hemen gerekli hassasiyeti gösterdiğini anlıyoruz.

Vefat sebebiyle mahlul kalan meşihat cihetine atama yapılması kadim usûl gereği erkek evlada meşrut olan ve postta oturan şeyhin ahir ömründe vasiyet ettiği şeyh adayı çocukluk çağında ise ne yapılmaktaydı? Ekseriya Mevleviyye tarikatında daha çok görülen bu uygulamayla ilgili belgelerden Konya Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Çelebi'nin vefatıyla mahlul kalan Konya Asitanesi şeyhliğine vasiyeti gereğince¹¹⁸³ yaşı henüz şeyhlik yapmaya elverişli olmayan oğlu Mehmed Said Çelebi'nin nasbedildiğini görüyoruz. Saray, Sadaret, müfti efendi ve Beşiktaş Mevlevihanesi arasındaki yazışmalar sonrasında çıkan hatt-ı hümayunla Mehmed Said Çelebi'nin tayinini sağlamak üzere İstanbul'a gelenler de dahil olmak üzere hanedandan bütün erkek evlatların tamamına eşit olarak dağıtılmak üzere yıllık bin beş yüz kuruş mukataa geliri tahsis edilmiş, ayrıca bin kuruş şeyh nasbedilen Said Çelebi'ye ve üç bin kuruş da İstanbul'a gelen çelebiler ve şeyhlere atıyye verilmiştir. Şeyhliğe atanan Said Çelebi Babialı'ye celbedilip samur elbise giydirilmesi ve bir an evvel yerlerine gitmelerinin ifade edilmesi ve beratlarının sonra tanzim edilip gönderilmesi vezire emredilmiştir.¹¹⁸⁴ Her ne kadar mesele İstanbul'da çözülmüş gibi görünse de Konya'da ihtilaf çıkmıştır. Kız çocuklardan olma çelebilerin muhalefet ettiği bu atamaya dair belgelere baktığımızda kaide üzere vasiyet edilen çocuğa meşihattevcih edilmekle birlikte hüccet-i şer'î ile kendisine şeyhlik yapacak yaşa gelene kadar vasi ve ayrıca kendi namına işlerini yürütecek bir nazır ve tarikat işlerine bakacak olan tarikatçı dede tayin edilerek mesele çözümlenmiştir. Şeyhin tatbik mührü ise tarikatçı efendiye teslim edilmiştir. Asırlardır devam edegelen bu kaide üzere tekkede işler yürümekteydi. Ancak bu sefer problem devam etmekteydi.

II. Mahmud zamanında Konya Asitanesi'nde meşihata atanan sabi şeyh Mehmed

¹¹⁸³ Konya Âsitânesi Şeyhi Mehmed Çelebi Efendi âhir ömründe Beşiktaş Mevlevihanesi Şeyhi Yusuf Efendi'ye hitâben yazdığı mektupta oğlu Mehmed Said Çelebi'nin vasiyeti gereğince yerine nasbedilmesi için gayret etmesini rica etmiştir. Mektupta Mevlânâ'nın ruhaniyyetinden izin alarak ve dervişlerin de onayıyla halife tayin ettiğini ifade etmektedir: "...*Mahdûm-ı ercümendim es-Seyyid Mehmed Said Efendi'yi yerime halife nasb ve ta'yîn etmekteyimde rûhâniyyet-i Hazret-i Pîr'den istîzân olunup izn-i rûhânileri zuhûr ve dergâh-ı Hazret-i Pîr'de mevcûd olan fukarâ ve dervîşân mevlevîler dahî müstahsen görmeleriyle hasbe't-tarîka ve me'zûnen oğlum mûmâ ileyhi yerime halife nasb ve ta'yîn eyledim... Fî 21 Safer 1230. Mehmed Çelebi*" (BOA. HAT. 649/31768-A)

¹¹⁸⁴ HAT. 646/31664; HAT. 646/31665; HAT. 649/31768.

Said Çelebi'nin tarikatçı nazırı ile kız çocuklardan olma erkek çelebiler 1230 senesine mahsuben Karaman Mukataası'ndan verilen 1500 kuruşluk atıyyenin bütün çelebilere dağıtılması gerektiğini iddia etmeleri ve tatbik mührünün kullanım yetkisinin kimde olacağı konusunda ihtilaf yaşamışlardı. 1230 tarihinde vukubulan bu ihtilaf sebebiyle kız çocuklardan olan bir kaç çelebi Karaman valisine meseleyi aktararak paranın dağıtılması konusunda kendi lehlerinde bir karar alınmasını sağlamak istemişlerdi. O da problemi İstanbul'a aktararak görüş isteyince II. Mahmud meselenin halli için defterdarda şurut ve kuyuda müracaat ve gereğinin yapılmasını emretmiştir. Bunun üzerine daha önceden Mehmed Said Çelebi'ye yapılan meşihattevcihine ve bir problem çıkma ihtimali öngörülerek Karaman valisine tenbihe dair Sadaret kaimesi ve meselenin aslının ne olduğu hususunda Beşiktaş Mevlevihanesi'nden gelen ilam derkenar edilmiştir. Bu ilamda kız çocuklardan olan çelebilerin babalarının yabancı olduğunu düşünüp idrak etmeden şeyh Mehmed Said Çelebi'nin yaşının küçük olması sebebiyle vasisi ve nazırına itibar etmedikleri, kâh tatbik mührününün kullanım hakkı bahanesiyle kâh seccâdenişin olma sevdasıyla müdahaleden hâlî olmayıp Karaman valisini taciz ettikleri, bu durumun sırf nifak, cidâl ve kîtâle sebebiyet vereceğinin şüphesiz olduğu, tatbik mührünün geçerli kaide üzere tarikatçı dede tarafından korunması ve diğer gerekli işlerinin de amcası ve nazırı olan Ferruh Çelebi Efendi tarafından gördürülmesinin sağlanması ve bunların dışında kimseye müdahale ettirilmemesi hususunda emr-i âlî çıkarılması arzedilmiştir. Bunun üzerine defterdar efendinin II. Mahmud'a olayı yazması sonucunda Karaman Valisi Abdullah Paşa'ya hitaben yazılan 21 Zilkade 1230/ 25 Ekim 1815 tarihli emr-i âlîde sözkonusu bin beş yüz kuruşluk atıyyenin erkek evladdan olan çelebilere dağıtılması, onların da devletin devamı için meşgul olmaları ve diğer işlerin Said Çelebi'nin amcası ve nazırı Ferruh Çelebi ile yürütülmesi ve başkalarının müdahalesinin önlenmesi emredilmiştir.¹¹⁸⁵

Burada bir kere daha yeri gelmişken belirtelim ki II. Mahmud zamanında Ferruh Kethüda Tekkesi meşihat cihetinin tevcihi örneğinde de görüldüğü üzere her ne kadar vakfiyedeki şart-ı vâkıf üzere küçük çocuk meşihata hak sahibi olduğundan babasının vefatıyla mahlul kalan meşihat cihetinin kendisine tevcihini talep etmiş ise

¹¹⁸⁵ BOA. C. EV., 253/12818.

de şeyhülislâmın işaretiyle bu görevi yapacak ehliyeti olmadığından yerine vekâleten başka bir şeyh atanmıştır.¹¹⁸⁶ Bu da gösteriyor ki babasının mahlulünden kendisine meşihat ciheti ferağ olmuş küçük şeyh namzedi ehliyet kesbedebilmesi için vekil olarak tayin edilen şeyhin gözetiminde yetiştirilmiştir.

Şeyhliğin kardeşe şart koşulduğu da vâki idi. Bu durumda şeyh vefat ettiğinde yerine kardeşi geçmekteydi. 16 Receb 1230/24 Haziran 1815 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Uzuncaâbâd-ı Hasköy kazası Dedeler köyünde Demirbaba Zaviyesi Şeyhi Ali Dede'nin vefatı üzerine şeyhliğin kardeşi Seyyid Hasan Dede'ye verilmesi kâide iken İstanbul sâkinlerinden Mehmed'e tevcih olunan şeyhliğin geri alınarak Seyyid Hasan Dede'ye tevcih edilmesi istenmiştir.¹¹⁸⁷

Bir şeyhin kendi rızasıyla görevini bırakıp cihetini diğer bir şeyhe devrettiği de görülmekteydi. 24 Zilhicce 1235/2 Ekim 1820 tarihli belgeden anlıyoruz ki Maraş'da bulunan Minberiyeye Zaviyesi Vakfı'nın muayyen vazife ile zaviyedarı olan Şeyh Bektaş Halife kendi rızası ve isteğiyle zaviyedarlık cihetini Şeyh Mustafa ve Şeyh Mesud'a ferağ edip görevini bırakması sebebiyle elinde olan beratını meclis-i şer'â teslim etmiş ve adı geçen zatların ilim ehli, vera sahibi, dindar, istikamet sahibi, her yönden zaviyedarlığa ehil ve müstahak, inayet ve merhamet ehli olduklarını bildirip müştereken tevcihatlarının yapılarak beratlarının verilmesini rica etmiştir. Bu isteği Maraş Kadısı Seyyid Hacı Hafız Hüseyin el-Arabî'nin ilamla arzı üzerine şeyhülislâmın işaretiyle tevcih yapılmıştır.¹¹⁸⁸ Yine 10 Muharrem 1252/27 Nisan 1836 tarihli belgeye göre Edirne'de Rufai Şeyhi İbrahim Efendi ibn Ali evkafından olan zaviye ve eve mutasarrıf olan Şeyh Mehmed Kâmil ibn Fezullah kendi rızasıyla zaviye ve menzili Şeyh Ali'ye ferağ etmesi,¹¹⁸⁹ 17 Rebûlevvel 1243/2 Nisan 1828 tarihli berata göre Üsküdar Solaksinan Mahallesi'nde bulunan Şeyh Fezullah el-Hindî el-Kadiri Zaviyesi Vakfı'nın şeyhliği, nezareti ve tevliyetine hasbî olarak mutasarrıf olan Şeyh Ali Hindî'nin zaviye işlerini yürütmeye iktidarı olmadığından kendi rızasıyla mutasarrıf olduğu cihetleri Seyyid Şeyh Mehmed el-Hindî'ye ferağ etmesi üzerine şeyhülislâmın da işaret etmesi sonucunda II.

¹¹⁸⁶ BOA. SMHD. II., 35/2214.

¹¹⁸⁷ BOA. SMHD. II., 58/3943.

¹¹⁸⁸ BOA. SMHD. II., 53/3501.

¹¹⁸⁹ BOA. C. EV., 545/27545.

Mahmud'un fermanıyla tevcih işlemi onaylanması¹¹⁹⁰ az da olsa vazifesinden feragat edenler olduğuna delildir.

Tekke şeyhi vefat ve ferağ dışında vazifesini terkederse ne olmaktadır? II. Mahmud zamanında böyle bir olayın vukubulduğu görülmektedir. 20 Cemâziyelevvel 1244/28 Kasım 1828 tarihli belgeden anlıyoruz ki İstanbul Fatih'te Otlakçı Yokuşu'ndaki Şeyhülislâm Ömer Hulusi Efendi'nin yaptırdığı Nakşi Zaviyesi'nin şeyhi ve aynı zamanda Ömer Hulusi Efendi Camisi hatibi olan Osman ibn Mehmed Efendi memleketine gidip orada evlenip yerleştiği için boşta kalan cihetlerine vakıf mütevelliyesi Rabia Hanım'ın arzı ve şeyhülislâmın işaretleriyle yine Nakşibendiyye'den ve erbab-ı istihkaktan Şeyh Abdullah ibn Osman tayin edilmiştir.¹¹⁹¹

Yukarıda da görüldüğü üzere bir şeyh tekkedeki meşihat ciheti dışında başka cihetlere de sahip olabilmekteydi. Tekke yanındaki cami ve mescidlerdeki imamet ve hitabet cihetleri az önceki örnekte olduğu gibi tekke şeyhi tarafından tasarruf olunmaktaydı. 11 Şaban 1226/31 Ağustos 1811 tarihli belgeden anlıyoruz ki ordu şeyhi iken vefat eden Seyyid Hamdi Efendi'nin uhdesinde zaviyedarlık, vaizlik ve diğer cihetler bulunmaktaydı ve bunlar onun ölümünden sonra İstanbul'daki çocuklarına tevcih edilmesi talep edilmişti.¹¹⁹²

Şeyhlerin tasarrufunda bulunan önemli görevlerden biri de kürsü şeyhliği idi. 27 Şevvâl 1250/26 Şubat 1835 tarihli belgeden İstanbul'daki Hidayet Camisi'ne Şeyh Mehmed Karsî Efendi, Şemsi Paşa Camisi'ne Şeyh Mehmed Ankaravî, Nusretiye Camisi'ne Mudurnulu Şeyh Mehmed Raşid Efendi ve Tevfikiye Camisi'ne ise Trabzonlu Ali Efendi'nin Şeyhülislâm Mekkîzade Mustafa Efendi'nin teklifi ile II. Mahmud tarafından kürsü şeyhi olarak atandıklarını öğreniyoruz.¹¹⁹³ 8 Safer 1234/7 Aralık 1818 tarihli belgeye göre bu cihete Cuma şeyhliği veya Cuma vaizliği de denmekteydi.¹¹⁹⁴

¹¹⁹⁰ BOA. AE. SMHD. II., 57/3879.

¹¹⁹¹ BOA. C. EV., 177/8802.

¹¹⁹² BOA. HAT., 997/41884.

¹¹⁹³ BOA. C. EV., 2/96.

¹¹⁹⁴ BOA. C. EV., 74/3683.

II. Mahmud zamanında kimi şeyhlere duâgûluk ciheti tevcih edildiği ve bunların çeşitli vesilelerle düzenlenen törenlerde dua okudukları kayıtlarda geçmektedir.¹¹⁹⁵ 1232/1816-1817 tarihli belgeden Tersane-i Amire'de duagûluk vazifesini ifa eden şeyh efendiye giydirilecek kürkün bedelinin Hazine-i Amire'den ödenmesi emredilmiştir.¹¹⁹⁶

Esnaf şeyhliğinin ise köken itibarıyla Ahîlikle ilgisi bilinmektedir. Ahîlikte üyeler daha ziyade esnaflardan oluşmaktaydı. Ahîlerin esnaf birliklerinin başında ise esnaf şeyhi bulunmakta¹¹⁹⁷ ve bu kişi idare meclisinde alınan kararların uygulamasından da sorumlu bulunmaktaydı.¹¹⁹⁸ Esnaf şeyhi esnaf birliklerindeki ustaların seçimiyle göreve gelmekteydiler. Adayın mesleğinde usta olması, en az üç usta yetiştirmiş bulunması ve iyi hâle sahip olup mahkumiyeti bulunmaması hususiyetlerini taşıması şarttı.¹¹⁹⁹ Bunların resmen atanmaları ve göreve başlamaları ise yine padişahın tevcihi ile olmaktaydı. Esnaf şeyhi olanlara beratları verilmekteydi. II. Mahmud zamanında buna dair örneklere baktığımızda bu müessesenin devam ettiğini ve her esnaf birliğinin esnaf şeyhlerinin bulunduğunu görüyoruz. Ancak bunların cihetlerinin tevcihlerinde Ahîlerin klasik seçimlerinin dışında ferâgat ve evlada meşrut usûlüyle tevcihlerin yapıldığı da görülmektedir. 6 Rebûlâhir 1224/21 Mayıs 1809 tarihli belgede Konya'da bakkal, sarraç, kalaycı, berber ve sair esnafın meşihatına mutasarrıf olan Mustafa Halife kendi arzusuyla görevini Hafız Abdullah'a ferağ etmiş ve beratını teslim etmiştir. Bu zatın verdiği dilekçe üzerine aynı tekke şeyhliğinde olduğu gibi defterdeki meşihat kaydı dilekçesi kenarına çıkarıldıktan sonra kendisine yeniden padişah tarafından tevcih yapılması emredilmiştir.¹²⁰⁰

Toplumdaki itibarları sebebiyle şeyhlerin bazen diğer şeyhler ve kadılar tarafından kıskanıldığı ve bundan dolayı haksız yere şikayet edildikleri de olmaktaydı. II. Mahmud devrine ait 3 Receb 1250/5 Kasım 1834 tarihli belgeye göre

¹¹⁹⁵ BOA. HAT., 656/32060; BOA. C. AS., 157/6940; BOA. C. BH., 124/6038.

¹¹⁹⁶ BOA. SMHD. II., 23/1439.

¹¹⁹⁷ Ramazan Karaman, "Türk Ahi Teşkilatının İşleyişi ve Çorum Tarihinde Ahilik", **Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 1, Haziran 2014, s. 98.

¹¹⁹⁸ Karaman, **a.g.m.**, s. 99.

¹¹⁹⁹ Karaman, **a.g.m.**, s. 100.

¹²⁰⁰ BOA. C. BLD., 31/1549.

Tırhala'da Tepedelenli Ali Paşa'nın yaptırdığı Sadiyye Tekkesi Şeyhi ve Evkafı mütevellisi olan Şeyh Ahmed Mısırî Efendi uhdesinden önceki kadı İsmail Hakkı'nın haksız yere ve nefsi garazı sebebiyle şeyh efendi tarikattan habersiz, vakfın gelirlerini zayi ediyor, başka yerlerde gezip dolaştığı için tekkenin harap olmasına sebep oluyor diyerek yaptığı şikayetle kaldırılan ve Şeyh Ali'ye berat ettirilen cihetler halihazırdaki kadı efendinin eski şeyhin hüsnühâline, tekke ve dervişlere gösterdiği ihtimamına ve tekkeyi imarına dair yaptığı şهادetle tekrar tevliyet ve meşihat cihetleri Şeyh Ahmed Mısırî'ye tevcih edilmiştir.¹²⁰¹

Tekke ve zaviyelerde meşihat ve zaviyedarlık cihetinin dışında başka cihetler de olduğuna değinmiş, III. Selim ve IV. Mustafa dönemlerinde bunların tayinlerine dair bazı örnekler göstermiştik. II. Mahmud döneminde bu cihetlere tevcihler yapılmaya devam edilmiştir. 2 Cemâziyelâhir 1226/25 Mayıs 1811 tarihli belgeye göre Aziz Mahmud Hüdai Tekkesi'nin merhum şeyhi Osman Efendi'nin Üsküdar Hayreddin Çavuş Mahallesi'ndeki türbesinde günlük iki akçe ile türbedarlık vazifesini icra eden Hafız Mustafa ibn Ali'ye kaybettiği beratının yerine yenisi tevcih edilmiştir.¹²⁰² 3 Receb 1227/13 Temmuz 1812 tarihli belgeye göre Kütahya Tavşanlı'da Ahmed Kâşif Efendi ibn Şeyh el-Hac Keşfi Efendi'nin yaptırdığı tekke, medrese ve kütüphanesi vakfının müderrislik ciheti Seyyid Abdülaziz Halife'ye tevcih edilmiştir.¹²⁰³ 9 Cemâziyelevvel 1229/29 Nisan 1814 tarihli belgeye göre Turhal kasabasında Tekke Şeyhi Hacı Mustafa tarafından yedi hücreli bir medrese yapılmış ve buradaki müderrislik ciheti yüksek ilimlerde kemal sahibi bulunan el-Hac Ebubekir Efendi'ye tevcih edilmiştir.¹²⁰⁴ 4 Zilkade 1231/29 Temmuz 1816 tarihli belgeye göre Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi'nin halifelerinden Devâtizade Şeyh Mustafa Efendi'nin Kastamonu'nun Kırkçeşme mahallesinde yaptırdığı tekkeye ait vakıfların kâtiplik cihetine günlük iki akçe ile mutasarrıf olan Mehmed bin Abdullah çocuksuz olarak öldüğünden yerine Seyyid Abdullah bin Seyyid Mustafa Hüdâyî Tekkesi şeyhinin inhası ve şeyhülislâmın işaretleriyle tayin edilmiştir.¹²⁰⁵ 10 Receb 1247/15 Aralık 1831 tarihli belgeye göre Üsküb'de Uryan Baba Türbesi ve Mezarlığı

¹²⁰¹ BOA. C. EV., 141/7024.

¹²⁰² BOA. SMHD. II., 78/5982.

¹²⁰³ BOA. C. MF., 94/4669.

¹²⁰⁴ BOA. C. MF., 75/3750.

¹²⁰⁵ BOA. C. EV., 173/8650.

türbedarı ve mezarlıkçısı cihetlerinin yarı hissesine mutasarrıf olan Seyyid Ahmed el-Kadiri çocuksuz olarak vefat ettiği için mahlul kalan hisse Kadiriyye tarikatına ait tekkeler ve zaviyelerin ferağ, intikal ve mahlulunun Tophane'de Şeyh İsmail Rumî Tekkesi şeyhlerinin inhasıyla olması fermanına uygun olarak Tophane Kadiri Tekkesi Şeyhi Mehmed Emin'in teklifiyle diğer yarım hissenin mutasarrıfı olan kardeşi Seyyid Abdülkadir ibn Seyyid Ali Halife'ye tevcih edilmiştir.¹²⁰⁶

Yine 23 Rebûlâhir 1250/29 Ağustos 1834 tarihli belgeye göre Rumeli'de Zağra-i Atık kazasına tabi Tekke köyünde Mümin Baba Zaviyesi ve mescidi vakfi imamet ve müezzinlik cihetlerine mutasarrıf olan Mustafa bin Ömer çocuksuz olarak öldüğünden yerine imtihanında başarılı olan Mehmed bin Hüseyin bizzat hizmet etmek, vazifesini terk ve tembellik ederse görevden alınmak ve vazifesini başkasına ferağ etmesine itibar edilmemek şartıyla tayin edilmiştir.¹²⁰⁷

2.3.2.4. II. Mahmud Döneminde Tekkelere Muamelatta Kolaylık gösterilmesi ve Yapılan Müdahalelerin Önlenmesi

II. Mahmud'un tekke ve tarikatlara ilgisinden bahsetmiş ve onlarla ilişkisinin samimi olduğuna dair bazı verileri ortaya koymuştuk. Kendinden önceki Osmanlı padişahlarının aşağı yukarı tamamına yakınında görülen tekke mensuplarına gerekli kolaylıkların gösterilmesi onun zamanında da devam etmiştir. Çeşitli işleri sebebiyle seyahat eden şeyhlere harcırah verilmesi, yol boylarında kendilerine yardımcı olunması ve güvenliklerinin sağlanması uygulaması bu kolaylıklar arasındadır. Bunun temin edilebilmesi için şeyhe bir yol emri verilir. O da bunu güzergâh üzerindeki yetkililere gösterek gerekli izzet ve ikramı görür ve rahatça memleketine vâsıl olurdu. 24 Receb 1224/4 Eylül 1809 tarihli belgeden anlıyoruz ki Abdülkadir Geylanî sülalesinden olup Bağdad civarındaki Şeyh Abdülcebbar Tekkesi Şeyhi Seyyid Hüseyin'e İstanbul'dan verilen eski yol emri II. Mahmud'un buyrultusuyla yeniden verilmiştir.¹²⁰⁸ Derkenara çıkarılan eski yol emri ile ilgili hükmün *“Üsküdar'dan Bağdad'a varınca yol üzerinde vâki' kazâların kuzât ve nüvvâbına ve mütesellimler ve reâyân ve zâbitân ve vücûh-ı memleket ve iş erleri zîde kadrühüme*

¹²⁰⁶ BOA. C. EV., 142/7057.

¹²⁰⁷ BOA. C. EV., 91/4523.

¹²⁰⁸ BOA. C. DH., 70/3496.

*hüküm ki*¹²⁰⁹ diye başlayan hitap cümlesinden şeyh efendiye yapılacak kolaylıklar konusunda yol üzerindeki kazalarda bulunan idari, mali, adli ve askeri bütün yetkililerle birlikte şehrin ileri gelenlerinin ve iş adamlarının da sorumlu tutulduklarını görüyoruz. Hükümde yol emri verilen şeyh efendi tanıtıldıktan sonra *“..siz ki Mevlana ve sâir mûmâ ileyhimsiz şeyh-i mûmâ ileyh yanında olan adamıyla Üsküdar’dan Bağdad’a varınca her hanginizin taht-ı hükûmet ve kazâsına dahil olur ise esbâb-ı muhâfazaları istihsâl olunarak emnen ve müreffehen birbirinize irsâl ederek vatan-ı aslîsine îsâle ikdâm ve müsâra‘at olunmak fermânım olmağın...*¹²¹⁰ emriyle yetkilere gerekli titizliğin gösterilmesi ve ihmalden sakınılması tenbih edilirdi. Padişahın bu şekilde itibar ettiği zata hâliyle gittiği yerdeki ulema, ümera ve eşraf da itibar etmekteydi. Memleketine deniz yoluyla gidecek olan meşayihe ise navlun ve kumanya ücreti de ödenmek suretiyle rahat bir yolculuk yapmaları sağlanmaktaydı. 19 Zilkade 1232/30 Eylül 1817 tarihli belgeye Medine-i Münevvere ahalisinden olup İstanbul'da misafir olarak bulunan Şeyh Mahmud el-Medenî'ye memleketine dönüşü esnasında gemi navlunu ve kumanya bedeli ödenmesi ferman buyurulmuştur. Arzuhal sahibi dilekçesinde talep ettiği bu ihsanın kaide-i müstahseneden olduğunu ifade etmiş ve derkenardaki Haremeyn asıllı olanlara bu ödemenin İstanbul Emtia Gümrüğü'nden mahsub edilmek şartıyla gümrük emini tarafından on beş kuruş olarak yapıldığı işaret edilmiştir. Bu kapsamda bu örnekte olduğu üzere Hicaz'dan İstanbul'a gelen meşayih de memleketlerine dönüşlerinde bu ihsandan yararlanmışlardır.¹²¹¹ Yine kara yoluyla seyahat eden şeyhlerin beygir ve yiyecekleri mahallî yetkililer tarafından sağlanmaktaydı. Evâsıt-ı 1234/6-15 Mart 1819 tarihli Üsküdar-Bitlis arasındaki kadı ve naiblere yazılan hükme baktığımızda bazı işlerini görmek için altı dervişiyile beraber İstanbul'a gelen Şeyh Müştak Baba'ya talebi üzere menzil emri verilmiş ve memleketine dönüşü sırasında yollarda beygir ve yiyecek tedarik edilmesi ve kendilerine özen gösterilmesi II. Mahmud tarafından emredilmiştir.¹²¹²

¹²⁰⁹ BOA. C. DH., 70/3496.

¹²¹⁰ BOA. C. DH., 70/3496.

¹²¹¹ BOA. AE. SMHD. II., 46/3041.

¹²¹² BOA. C. EV., 447/22602.

25 Rebûlâhir 1250/31 Ağustos 1834 tarihli belgede ise II. Mahmud'un iradesiyle Hacı Bektaş-ı Veli meşihatına getirilen Said Efendi'ye hazineden bin beş yüz kuruş gibi yüklü bir harcırah verilmesi defterdara emredilmiştir.¹²¹³ Burada adı geçen Said Efendi Bektaşiliğin ilgasından sonra Kırşehir'deki merkez tekkeye tayin olunan Nakşi Şeyhi Mehmed Said Efendi'dir ki görev mahalline gittikten sonra II. Mahmud'a gönderdiği bir mektupta Hacı Bektaş-ı Veli tekkesi içerisinde bir küçük cami ile kendisine ait bir harem dairesinin inşasını rica etmiştir.¹²¹⁴

II. Mahmud devrinde tekkelere yapılan müdahale ve taarruzların men edilmesi uygulamasına da eskisi gibi devam edilmiştir. 15 Muharrem 1224/2 Mart 1809 tarihli belgeye göre Kerküklü Şeyh Mehmed Çakerî neslinden ve ulemadan olan Molla Seyyid Resul'ün Kerkük çarşısında on beş senedir tasarrufunda olan yedi adet dükkâna elinde bir senet olmadan müdahalenin men edilmesi,¹²¹⁵ 27 Cemâziyelevvel 1224/5 Temmuz 1809 tarihli belgeye göre Bursa'da Kalenderhane-i Hindîler Tekkesi Şeyhi İsmail ibn Musa'nın geçmiş şeyhlerden beri tekkeye bağlı olarak tasarruflarında olan Mezraa-i Şeyhler Çiftliği'ne bazı kimseler tarafından yapılan müdahalenin men'i talebinin uygun görülerek buyruldu çıkarılması,¹²¹⁶ 5 Zilkade 1232/16 Eylül 1817 tarihli belgeye göre Bursa'da bulunan Mîr-i Büdelâ Zaviyesi'nin beratlı zaviyedarı olan Şeyh Mehmed Said mutasarrıf olduğu vazifesini istikametle ifa ederken Şeyh Mehmed Sadık berata aykırı olarak kendisine müdahale ettiği arzedilince bunun araştırılması ve böyle bir müdahale varsa bunun mahkemeye havalesiyle kanun yoluyla önlenmesi,¹²¹⁷ 21 Cemâziyelâhir 1242/21 Aralık 1826 tarihli belgeye göre Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sülalesinden ve büyük şeyhlerden olan Şeyh Müştak Baba'nın Bitlis'deki hankah ve tekkesinin vakıfları olan köylere ve sair gelirlerine müdahale edilmemesi emri¹²¹⁸ ve 7 Cemâziyelâhir 1249/22 Ekim 1833 tarihli belgeye göre Kütahya'ya bağlı Akşehir nahiyesindeki Ahî Köyü Tekkesi vakfı arazisinden hasıl olan oşür ve rusumat mahsulüne Kütahya'nın

¹²¹³ BOA. C. EV., 216/10776.

¹²¹⁴ BOA. HAT., 553/27362.

¹²¹⁵ BOA. C. DH., 122/6100.

¹²¹⁶ BOA. C. EV., 135/6724.

¹²¹⁷ BOA. AE. SMHD. II., 26/1602.

¹²¹⁸ BOA. C. EV., 225/11225.

muhafazasını yapan askerler tarafından yapılan müdahalenin men'i¹²¹⁹ örnekleri bize gösteriyor ki tekkeler bu himaye sayesinde kendilerini gerek yetkililerin ve gerekse hak sahibi olmayan sair kişilerin vâkıfın şartlarına ve hazine defterleri kayıtlarına aykırı olan müdahalelerden koruyabilmişlerdir.

II. Mahmud zamanında eskiden olduğu gibi tekke mensuplarına sağlanan vergi muafiyeti uygulaması da sürmüştür.²⁹ Zilkade 1227/4 Aralık 1812 tarihli belgeden Darend'e'nin Hıdırlık Mahallesi'nde medfun Şeyh Hamid-i Veli evlatlarının avâırız-ı divâniye ve tekâlif-i örfîyeden,¹²²⁰ 1230/1814-1815 tarihli belgeden Sarıkavak kazasında medfun Şeyh Ali Semerkândi'nin evladından olan ve İçel sancağı Ermenek kazası hanedanından Seyyid Hızırzade Mir Seyyid Mustafa'nın oğulları Seyyid Hızır Nazif, Seyyid Mustafa ve Seyyid Rifat'ın dedeleri gibi bütün vergilerden,¹²²¹ 11 Şaban 1234/5 Haziran 1819 tarihli belgeden Kırşehir'de Aşık Paşa-yı Veli Tekkesi'ne gelib gidenleri yedirmek şartıyla mütevellî ve zaviyedar olanların tekâliften,¹²²² 13 Cemâziyelevvel 1241/24 Aralık 1825 tarihli Larend'e kadısına yazılan hükümle Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin Larend'e'de medfun validesinin dergâhına mülhak vakıflardan Silerek Çifliği'ndeki fakir dervişlere ait koyunlardan eskiden tahsil edilenden fazla vergiden¹²²³ ve 7 Rebûlevvel 1250/14 Temmuz 1834 tarihli belgeden ise İçel sancağında Zeyni kazasında medfun Seyyid Şeyh Ali Semerkandî'nin evladiyet ve meşrutiyet üzere zaviyesi vakfının belirli bir vazife ile tevliyet cihetine mutasarrıf olan Seyyid Şeyh Abdurrahman'ın ağır tekâliften¹²²⁴ muaf tutulduklarını anlıyoruz. Kuşkusuz bu tür muafiyetler tekke mensuplarına herhangi bir ayırım yapılmadan hepsine şâmil olmuştur. Ancak bütün bunlara değinmek çok yer kaplayacağından sarf-ı nazar edilmiştir.

Ayrıca kölelerin Mısır canibine geçirilmesi kanunla yasak kapsamında olmasına rağmen vezirler, mîrimîrânlar ve diğer bazı önemli kişilere evlerinde istihdam edilmek ve kefile bağlamak şartıyla getirilen istisnadan tekke mensuplarının da yararlandıkları vâkidir. Mesela¹⁷ Rebûlevvel 1240/9 Kasım 1824 tarihli

¹²¹⁹ BOA. C. EV., 117/5819.

¹²²⁰ BOA. SB., 1/4.

¹²²¹ BOA. HAT., 666/32429.

¹²²² BOA. C. EV., 466/23566.

¹²²³ BOA. C. EV., 377/19135.

¹²²⁴ BOA. C. EV., 1/5.

belgeden Mehdi Baba'nın Kırşehir kazasına tabi Suluca Karaöyük köyündeki Hacı Bektaş Halkahı'nda istihdam edilmek üzere yanında götürüleceği Rum esirin kuvvetli bir kefile bağlanması şartıyla geçişine izin verilmiştir.¹²²⁵

Devletin kuruluşundan itibaren birlikte olduğu meşayih hürmette kusur etmemesi bazı kıskançlıklara sebep oluyordu. Bu sebeple tekkelerde daima kalan fakara dervişlere ve buralara gelip gidenlere yedirip içirmek şartıyla sağlanan bu vergi muafiyetinden rahatsız olanlar da oluyordu. Yukarıda bahsettiğimiz Aşık Paşa Tekkesi Vakfı Mütevellisi Şeyh Hafız Elvan Davud'un dilekçesinde bunlara sağlanan vergi muafiyeti sebebiyle oluşan rahatsızlığın meşayih rencide etme boyutlarına ulaştığı olmaktadır. Şeyh Elvan Efendi Aşık Paşa'nın başka başka beratlarla mutassarrıf olduğu ve şart-ı vâkıf üzere zaviyesine gelip gidenlere yemek yedirirken ve pederi Şeyh Ali'ye 1166 tarihinden itibaren her çeşit vergiden muafiyet sağlayan berat verilmişken kendisi yetim kaldığı için bu ana kadar beratını yeniletmeye gücü yetmediğini ve ayrıca sakin oldukları mahallede bulunanların üzerlerine topluca hücum edip salyâne ve sair vergileri vermiyorsunuz diyerek rencide ve saldırdıklarını, bunun üzerine kendisi ve dervişlerinin tahammül ve takatları kalmadığı için tekkelerini kapatıp uzak yerden İstanbul'a geldiklerini ifade edip Aşık Paşa hürmetine Kırşehir mutasarrıfı ve hakimine ferman yazılmasını II. Mahmud'a arzemiş, padişah da bunun üzerine gereğinin yapılmasını buyurmuştur.¹²²⁶

Yine II. Mahmud zamanında Tabhane-i Amire'de basılması ve satılması sağlanan kitaplar arasında tekke mensuplarının telif ve tercüme eserleri de bulunmaktadır. 29 Safer 1252/15 Haziran 1836 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Tabhane-i Amire'de basılan kitaplar arasında Murad Molla şeyhinin telifi olan *Pend Şerhi* isimli eser de vardır.¹²²⁷ Niğde'nin Bor kasabasında bulunan Şeyh Kuddûsî Efendi tarafından II. Mahmud'u övmek amacıyla yazılan ve Rikâb-ı Hümayun kapıcıbaşılarından Niğde Muhassılı Halil Bey vasıtasıyla gönderilen bir kasidenin Tabhane-i Amire'de basılmasına karar verildiği ve kaside dolayısıyla sevinç duyan

¹²²⁵ BOA. C. DH., 336/16790.

¹²²⁶ BOA. C. EV., 466/23566.

¹²²⁷ BOA. C. MF., 112/5577.

Sultan Mahmud'un şeyhe kendi hattıyla bir mektup yazdığı ve muhassıl aracılığıyla şeyhe teslim edilmesini irade buyurduğu belirtilmektedir.¹²²⁸

2.3.3. II. Mahmud Döneminde Tekke Mensuplarının Sosyal Faaliyetleri

Osmanlı'da şeyhler tekke dışında sosyal hayat içerisinde de faal idiler. Onlar sosyal sorumlulukları gereği dînî ve millî günler ile açılışlarda törenlere katılıp zikir ve dua ediyorlar ve harp zamanlarında hatim, evradu ezkâr, mevlid-i şerif ve dua meclisleri tertip ediyorlardı. Bunlar meşayihin eskiden beri teamül haline gelmiş sosyal faaliyetlerdendi. Osmanlı devlet geleneğinde sultanların ve devletin devamı ve uzun ömürlü olmasına vesile addedilen şeyhlerin ve âlimlerin dualarının alınması kaidesine¹²²⁹ bilhassa önem verilirdi. II. Mahmud zamanında yeniden yapılanma sürecine giren Osmanlı Devleti'nde tabanın üst yönetimle uyumunda şeyhlerin sosyal faaliyetleri daha da önem kazanmıştı. Çünkü devletin yönetim anlayışındaki değişim toplumda da büyük değişimlere yol açacaktı. Bundan dolayı II. Mahmud zamanında törenlerde ve açılışlarda onlara da görev düşmekteydi. Özellikle şeyhlerin dualarını almak onun için önemliydi. Tabii ki duasını almak aynı zamanda desteğini almak demektir. Bunun için de padişahın cömertliğini göstermesi gerekiyordu. 8 Cemâziyelâhir 1223/1 Ağustos 1808 tarihli belgeden öğreniyoruz ki II. Mahmud tahta çıkışından henüz birkaç gün sonra hayır dualarını almak içinulema ve meşayihin yanı sıra kapıcıbaşılar, hacedan ve silahşörlüklerin emektar, engelli ve ihtiyar olanlarından ehil olanlara huzurunda dağıtılmak ve tomruk ve zindanlarda mahpus bulunan ilamlı borçluların serbest bırakılmasını sağlamak için hazineden iki yüz kesenin Babıali'ye gönderilmesini ferman buyurmuştur.¹²³⁰

Şânîzâde'nin aktardığı bilgilerden II. Mahmud zamanında 18 Ekim 1808 tarihinde Selimiye Kışlası'nda yapılan tuğ teslim töreninde de tarikat şeyhlerinin ve selatincamii vaizlerinin -ki bunların da çoğu meşayih arasından seçilmekteydi- protokol içerisinde olduğunu ve dua ve zikirler yaparak vazife icra ettiklerini

¹²²⁸ BOA. HAT., 1604/81.

¹²²⁹ "Taraî-e eşref-i şâhane için isticlâb-ı da'avât-ı hayriyye zımında 'ulemâ ve meşâyihden..." (BOA., C. SM., 114/5741.)

¹²³⁰ BOA. C. SM., 114/5741.

öğreniyoruz.¹²³¹ Tuğ ve sancak dikilmesi merasimine katılacak şeyhler ocak ağalarıyla birlikte Babıali'ye çağırılmışlardı.¹²³² 29 Cemâziyelevvel 1231/27 Nisan 1816 tarihli belgeye göre Yeniçeri Topçuları Ocağı'nda ortalar bayrak açarlarken, top dökülürken ve sergi döşenirken dua için Tophane Kadirihanesi Şeyhi Mehmed Emin Efendi tayin edilmiştir.¹²³³ 11 Receb 1241/19 Şubat 1826 tarihli belge ise Tersane-i Amire'de de inşa edilen fırkateynin denize indirilme töreninde bir şeyh efendi dua ettiği ve kendisine giydirilmek üzere sincap kürk satın alındığı belirtiliyor. Şeyh Efendi'ye 200, gemiyi inşa eden başmimar Anton'a 150, kaptan ve diğer mimar ve sairilere 16'şar kuruşluk kürk alınması duagû şeyhe verilen değeri göstermesi bakımından son derece ilginçtir.¹²³⁴

Osmanlı'da şehzadelerin doğum günleri münasebetiyle İstanbul ve ülkenin diğer yerlerinde yapılan sevinç kutlamaları sırasında şeyhlerin mescid ve mahfillerde dua meclisleri tertip etmeleri adettendi. 1234 yılı zilhiccesinin yirmi dördüncü günü (14 Ekim 1819) Şehzade Sultan Ahmed'in doğumu münasebetiyle yedi gün boyunca top şenlikleri ve sevinç kutlamaları yapılması için sâdır olan II. Mahmud'un hükmünde şeyhlerin ve zahidlerin de mescidlerde ve mahfillerde kendisi ve şehzadesi için dua meclisleri tertip etmeleri ferman buyrulmuştur.¹²³⁵

II. Mahmud zamanında İstanbul'da tertip edilen muhtemelen bir düğün cemiyetine ulema ve meşayihin de davet edildiği ve kendilerine atiyyeler dağıtıldığı anlaşılmaktadır.¹²³⁶ Yine 1252 yılındaki sünnet düğününün ikinci ve Muharem'in yirmi beşinci günü (12 Mayıs 1836) Kağıthane Sâdâbad'da yeni saray civarında kurulan devlet ricalinin çadırlarında şeyhlerin yanı sıra imam ve hatipler de hazır bulunmuşlardır. Bunlara atiyyeler verilerek gönülleri alınmıştır.¹²³⁷

¹²³¹ Şânîzâde Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. I, s. 108.

¹²³² BOA. HAT., 656/32060.

¹²³³ BOA. C. AS., 157/6940.

¹²³⁴ BOA. C. BH., 124/6038.

¹²³⁵ BOA. C. SM., 146/7319.

¹²³⁶ BOA. HAT., 486/23825.

¹²³⁷ Bu defterde sadece ikinci günkü ziyafete katılan seksen üç kişiden oluşan Halvetiyye şeyhleri halifeleri ve tekkede görevli imam ve hatiplerin isimleri, tekkelerin adları ve misafirlerin aldıkları 100 kuruş ila 500 kuruş arasındaki atiyye miktarları kayıtlıdır. Bunlar arasında meşhur Şabaniyye Şeyhi Kuşadalı İbrahim Efendi de vardır. (BOA. C. SM., 40/2031.) Düğün yedi gün sürdüğüne göre diğer günlerde başka şeyhlerin de katıldığı akla gelmektedir. Bunların isimlerini muhtevi defterler de düzenlenmiş olmalıdır. Ancak şimdilik bunlara ulaşılamamıştır.

II. Mahmud'un resminin Selimiye Kışlası'na asılması için yapılan merasimde şeyhler de mevcuttu. Orada bütün vezir ve emirler attan inerek, resmi hürmet dolu bir eda içinde alıp, hazırlanan özel yerine koydular. Kurbanlar kesildi, sonra Hz. Hüdaî Şeyhi [Aziz Mahmud Hüdayî Tekkesi şeyhi olmalıdır] tarafından okunan duaya Sünbülüyye şeyhi meşhur Yunus Efendi, "Fatiha" diyerek yirmi bir pare top atılmış ve resmin önünden merasim geçidi düzenlenmiştir.¹²³⁸ 1835 yılında Babıali'ye alay ile gelen resmin açılış duasını ise Sütlüce Sadiyye Tekkesi Şeyhi Hasırcızade Süleyman Sıdkı Efendi'ye (v. 1253/1837) yaptırmıştır.¹²³⁹

Pek tabiidir ki tekke mensuplarının idare ile her zaman bu şekilde uyumlu olduklarını ve problem çıkarmadıklarını veya muhalefet etmediklerini söylemek doğru değildir. Bunların II. Mahmud zamanında toplumu ilgilendiren meselelerde zaman zaman idare ile uyuşmadıkları da olmuştur. III. Selim'le başlayan yeniliklere Bektaşilerin dışında karşı çıkanlar olmuşsa da bu azın azı mesabesinde idi. Esasen bunların yeniliklere karşı çıkmaları da bazı imkânlarının ellerinden alınabileceği endişesi idi. Ancak II. Mahmud III. Selim tecrübesinden istifade ederek doğabilecek tepkileri en aza indirmeyi benimsemişti. Zaten kendisi de kişiliğini anlatırken belirttiğimiz gibi ataları gibi tekke ve meşayihin kadim haklarına saygılı idi ve devlet işlerinin nüfuzları dolayısıyla onların katılımıyla başarılı olacağını biliyordu. Bu sebeple İrfan Gündüz onun tekke mensuplarının muhalefetlerini dikkate alarak bazı teşebbüslerine şeyhlerin açılışı ile başlamayı bir tedbir olarak düşündüğünü, bunu yapmakla yeniliklere gelebilecek tepkileri gidermeyi ve halkın bunları daha rahat benimsemesini sağlamayı istemiş olabilir.¹²⁴⁰ tespitini yaparken bu gerçeği vurgulamıştır. Buna rağmen padişahın resminin dairelere asılması törenlerine bazı meşayihin de iştiraki sağlanarak cemiyetin uygulamaları kolaylıkla benimsemesi hesap edilmişse de muhalefet ve dedikoduların önü alınamamış, padişahın ölümünden sonra resimlerin üzeri birer örtü ile kapatılmıştır.¹²⁴¹

1828 de II. Mahmud'un ulemadan kırmızı fes giymelerini istemesi, memurlara fes giyme mecburiyeti getirilmesi Şeyhülislâm Mehmed Tahir Efendi'nin

¹²³⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s. 151; Yücer, **a.g.e.**, s. 687.

¹²³⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 151; Yücer, **a.g.e.**, s. 687.

¹²⁴⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 150.

¹²⁴¹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 150-151.

tepkisine sebep oldu. Padişah şeyhülislâmı görevden aldı. Sultan 1829 da daha büyük bir kıyafet devrimiyle halkın karşısına çıkınca başta ilim talebeleri ve halk tepki görmeye başladı ve bunun üzerine II. Mahmud'a "gavur padişahı" lakabını taktılar. Tepkiler daha çok alt gelir gruplarından gelmekteydi. Ulema ve meşayihin tepkisi yoktu ve onlar alenen Kur'an hükümlerine karşı olmadıkça yeniliklere tepki göstermiyorlardı.¹²⁴²

Tekke mensuplarının vazifeleri dışındaki işlere karışmaları, devlet görevlilerinin idari, siyasi ve iktisadi işlerine karşı muhalefeti tekkelerin bütününe içine alan şekilde kurumsal ve kitlesel bir hüviyet arzetmemektedir. Ancak devlet hiçbir şekilde kendi tarikat işleri dışında idari ve siyasi işlere müdahale etmelerini ve herhangi bir toplumsal olaya sebep olmalarını kabul etmemektedir. Belgelere bakıldığında bunlara dair bazı bilgilere ulaşabilmekteyiz. Mesela 29 Safer 1234/28 Aralık 1818 tarihli belgeye göre Mora adasında Trepoliçe sakinlerinden Şeyh Necib vazifesi dışındaki işlere müdahale etmesi sebebiyle 1231/1815-16 yılında Resmo'ya sürgün edildikten sonra bir şekilde afla dönmüş, ancak halkı tahrik ve yoldan çıkarmakla memleketin nizamını bozmaktan geri kalmaması dolayısıyla tekrar tedip için İstanköy Adası'na sürülmüştür.¹²⁴³ Yine II. Mahmud zamanında Manisa Mevlevihanesi Şeyhi Osman Efendi'nin tarikat işleriyle meşgul olmayıp belde işlerine karışması dolayısıyla ihtilale sebep olacağına arzedilmesi üzerine bundan vazgeçip tarikat hizmetini yerine getirmesi ve devletin devamı için dua ile meşgul olması için kendisine mektupla uyarı yapılması 1240/1824-1825 tarihli hatt-ı hümayunla emredilmiştir.¹²⁴⁴

Bununla birlikte bazı şeyhlerin öncülüğünde halktan gelen haklı şikayetler de incelenmiş, ortada bir suistimal varsa adaletin tesisi cihetine gidilmiştir. Buna dair 29 Cemâziyelâhir 1234/25 Nisan 1819 tarihli belgeye göre Karaman vilayetinde görevli valilerin Konya'da ikamet ettiği sarayı kendi hesaplarından tefriş etmeleri mutad iken beş on seneden beri devlet kesesinden tefriş ederek fuzuli masraflar yaptıkları ve vergileri Konya halkına yükledikleri Konya Asitanesi Şeyhi Mehmed

¹²⁴² Yücer, **a.g.e.**, s. 63.

¹²⁴³ BOA. C. ADL., 51/3086.

¹²⁴⁴ BOA. HAT., 670/32740.

Said Efendi ve ahali tarafından kadiya şikayet edilmiş ve masrafları vergilerle karşılandığından takatlerinin kalmadığını ve vergilerin bütün Karaman vilayeti sancaklarına taksim ve yüklenmesini arzetmişlerdir. İstanbul'a arzedilen problem şikayetçilerin talepleri doğrultusunda halledilmiştir.¹²⁴⁵ II. Mahmud döneminin etkili şeyhlerinden olan Konya Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Said Çelebi bu şekildeki kontrollü muhalefetinin başına bir sıkıntı açmasından endişe etmiş olmalı ki 23 Cemâziyelâhir 1243/11 Ocak 1828 tarihli mektubuyla padişaha içtenlikle bağlılığını bildirmiştir. Bu tarihlerde bütün Bektaşî tekkelerine yönelik alınan sıkı tedbirlerin diğer tarikatlarda oluşturduğu baskının bir sonucu gibi duran bu bağlılık arzında Mehmed Said Çelebi kendisine yapılan ihsanlara şükür olarak dervişleriyle beraber duada kusur etmediğini de bildirmekte ve tekrar tekrar samimiyetle bağlılığını bildirmektedir.¹²⁴⁶

II. Mahmud'un yeniliklerine karşı dînî değerlerde gevşeme ve yoldan çıkma iddiasını taşıyan çevrelere dahil olan bazı tekke mensupları da yok değildi. Bu kesimlerde görülen muhalefetin taşma noktasını Şeyh Saçlı adlı dervişin 1837 senesinde II. Mahmud yeni üniforması ile atı üzerinde Galata Köprüsünden geçerken "*Ey gavur padişah*"¹²⁴⁷ diyerek padişaha yönelttiği sataşma oluşturur. Gündüz, bu son hadiseyi bütün tarikat mensuplarını temsil etmemekle birlikte alenen bir cephe alışın da işareti olarak değerlendirilebileceğini belirtir.¹²⁴⁸

Asırlardır toplumun benimsediği kıyafetlerdeki değişim ve resim konusundaki hassasiyetin zedelenmesi karşısında bu türden tepkilerin olmasının doğal olduğunu söyleyebiliriz. Sünni tekke çevrelerinin aksine Bektaşîlerin muhalefetinin temelinde ise dînî inançlardan sapma endişesinden ziyade Yeniçeriliğin ve onlarla olan derin bağlarından dolayı tekkelerinin kapatılmasına karşı olma yatmaktadır. Bu nedenle II. Mahmud'un tahta çıkışının ardından Bektaşîler, derebeyleri ve Yeniçerilerle birleşip son savaşlarını vermeye hazırlandıkları, küçük esnafı yanına çeken Yeniçeri ocağına karşılık II. Mahmud'un

¹²⁴⁵ BOA. C. DH., 61/3001.

¹²⁴⁶ BOA. C. EV., 51/2548.

¹²⁴⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s. 152.

¹²⁴⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s. 152.

da ulema ve meşayihî kendi tarafına çektiği ileri sürülmüştür.¹²⁴⁹ Yeniçeriliğin ilgasıyla birlikte Bektaşî tekkelerinin kapatılması sonrasında Arnavut Bektaşîlerinde daha önce hiç görülmemiş biçimde Türk karşıtlığı oluşmuştur. Bunun sebebi Bektaşî tekkelerinin özellikle Arnavutluk, Makedonya ve Kosova sınırları içerisindeki en az üçte birinin zarar görmesi, diğerlerinin kapatılması, zengin vakıflarının devletleştirilmesidir.¹²⁵⁰

Büyük çapta bir değişime karşı bu şekilde bazı cılız muhalefete rağmen tekkenin genel manada devletle uyum içerisinde eskiden beri meşgul oldukları işlerine devam ettikleri rahatlıkla söylenilebilir. Onlar içlerine sinmeyen bazı işlere muhalefet etmiş olsalar da zor zamanlarda daima devlet yanında durmuşlardır. Bilhassa devlet savaşıyla yüz yüze kaldığında kendi çevrelerinde, sivil hayatta ve askeriye içerisinde Allah yolunda gaza ruhunu diri tutmaya çaba sarfetmişlerdir. Bilindiği üzere Osmanlı'da şeyhlerin ve müridlerinin önemli sosyal fonksiyonlarından biri de harp zamanlarında gönüllü veya görevli olarak orduya katılmalarıydı. Bunlar muharebe zamanlarında seferde ve hizada dua ve evrad ile orduya manevi yönden destekte bulunurlardı. Osmanlı'da ordu şeyhliği eski padişahlar devrinden kalma önemli bir müesseseye idi. Ordu şeyhleri savaşlarda askere cihada dair âyet ve hadisler okuyarak heyecan ve cesaret verirler, aynı zamanda fethedilen yerlerde manevi fethi devam ettirmek için tekkeler açarak irşadlarıyla beldenin Müslümanlaşmasını sağlardı. Mesela Yavuz Sultan Selim zamanında Şeyh Abdülaziz Efendi ordu şeyhi olarak Kıbrıs'ın fethinde bulunmuş ve orada tekke açmıştı. Bu tekkenin II. Mahmud zamanındaki şeyhi olan Ali Efendi mübarek gecelerle Pazartesi ve Cuma gecelerinde hatm-i haccân ve yedi bin adet kelime-i tevhid ve sair ibadetlerle meşgul olduklarını bildirerek tekke fukarası için II. Mahmud'dan taamiye talep etmiş padişah da bu talebi uygun görüp 29 Şaban 1224/11 Ağustos 1809 tarihinde tevcih yapmıştı.¹²⁵¹ Câbî Tarihi'nde verilen bir bilgiye göre de 18 Haziran 1809 tarihinde Üsküdar'da Salı Tekkesi Şeyhi,

¹²⁴⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 673-674.

¹²⁵⁰ Yücer, **a.g.e.**, s. 48.

¹²⁵¹ BOA. C. EV., 143/7114.

Abduşşekur Tekkesi Şeyhi ve Üsküdar'da mukim Şeyh Yahya Efendi ordu ve livâ-yı şerif şeyhi olarak atanmıştı.¹²⁵²

Ordu şeyhleri tekkelerindeki meşihat ciheti dışında yaptıkları bu özel vazife dolayısıyla maaş da almışlardır. II. Mahmud zamanında bu görevde bulunanlara vazifeleri karşılığında maaş ödemesi yapıldığına dair belgeler mevcuttur. 20 Zilhicce 1227/26 Aralık 1812 tarihli belgeye göre Ordu Şeyhi Mehmed Tayyar Efendi'ye bir aylık maaşı olan yüz elli kuruşun ödenmesi emredilmiştir.¹²⁵³

Yine savaflara katılan şeyhler vazifetevcihi ile onurlandırılmışlardır. 3 Şaban 1225/3 Eylül 1810 tarihli belgeye göre II. Mahmud'un fermanıyla gaza niyetiyle orduya katıldıktan sonra memleketi Mekke'ye dönecek olan Şeyh Seyyid Hacı Abdullah Efendi'ye İstanbul Gümrüğü'nden günlük on iki akçe vazifetevcih edilmiştir.¹²⁵⁴

Şeyhlerin ve dervişlerinin savaflarda orduda görevlendirilmeleri, tekkelerde zafer için evrad u ezkâr meclisleri kurulması ve dua okunmasına yönelik faaliyetleri tekkelerin sosyal mesuliyet duygusu gereği tarihî bir geleneği devam ettirmeleriyle ilişkili olduğu gibi devletin de kendilerinin desteğine ihtiyaç duymasıyla da alakalıdır. Bu mesuliyetin farkında olan meşayih harp hali dışında da memleket savunmasına katkıda bulunmayı ihmal etmemişlerdir. Bu şuur doğrultusunda geçmiş zamanda hayır ehlerinden Şeyh Mehmed Efendi Lapseki'nin Bayramderesi mevkiinde Çanakkale Boğazı'ndan geçen donanma kalyonlarının ve diğer gemilerin gece sâlimen geçebilmeleri için zeyinyağı ile yanan bir fanus/kandil, yani bugünkü anlamda bir deniz feneri tesis etmiştir. Zamanla bu kandilin vakfına zaafiyet gelince II. Mahmud zamanında Şeyh Mehmed Şefik Efendi'nin talebi üzerine her gece kesilmeden yakılması elzem olan kandilin tamiri ve zeytinyağı tedariki için müştereken Mehmed Şefik ve Ali İzzet görevlendirilmiş ve kendilerine Gelibolu Mukataası malından tahsisat yapılmasına dair ferman sonucunda 2 Safer 1225/9 Mart 1810 tarihinde tezkiresi yazılmıştır.¹²⁵⁵ Savaş ve barış zamanında buna benzer

¹²⁵² **Câbi Târihi** (Mehmet Ali Beyhan neşri), C.I, s. 465.

¹²⁵³ BOA. C. AS., 804/34145.

¹²⁵⁴ BOA. AE. SMHD. II., 17/990.

¹²⁵⁵ BOA. C. BH., 172/8108.

örneklerle devlet-tekke dayanışmasının Osmanlı'da nasıl oluştuğunu açıklamıştık. Özellikle gaza anlayışını ele aldığımız birinci bölümde bu dayanışmaya temas ederek XIX. yüzyılda devlet-tekke ilişkilerinin oturduğu zemini de göstermiştik. II. Mahmud zamanında devlet-tekke arasındaki bu dayanışmaya dair bir başka güzel örnek daha göstererek tekkelerin amacının asıl görevleri dışında devlete zor zamanlarda yardımcı olmak olduğunu ortaya koyacağız. 20 Cemâziyelâhir 1225/23 Haziran 1810 tarihli belgeden anlıyoruz ki İstanbul'daki Sadiyye Tekkesi Şeyhi el-Hac Mehmed Emin Efendi bütün Müslümanlara seferin farz-ı ayn olduğuna dair II. Mahmud'un fermanına uyararak tarikat sancağını açıp sefere katılmak için izin istemiş ve çıkan izin üzerine kendisine harpte kullanılmak üzere bir kubbe çadır, bir çerge-i sekbân, bir mutfak ve iki açık abdesthane çadırı teslim edilmiştir.¹²⁵⁶

Sünbülüyye tarikatından Balat Tekkesi Şeyhi Seyyid Hamdi Efendi (v. 1226/1811) ordu şeyhi, Hüdayî Asitanesi Şeyhi Abdurrahman Nesib Efendi 1243/1827 de ordu vaizi, Halil Nizâmî Tekkesi Şeyhi ve Cerrahî Asitanesi Sertârîki Şeyh Mehmed Salih Efendi (v. 1245/1829) livâ-yı şerif şeyhi olarak harplere katılmışlardır.¹²⁵⁷ Bursa Enârî Dergâhı şeyhlerinden Halveti Şerefeddin Efendi (v. 1227/1812) 1810 da Rusya harbine iki yüz elli dervişiyile gönüllü olarak katılmış ve gazi olarak dönmüştür. Yine aynı savaşa Eşrefzade Dergâhı Şeyhi Fahreddin Efendi (v. 1227/1812) on beş dervişiyile birlikte katılmıştır. Aynı savaşa Konya Mevlevi Şeyhi Hemdem Çelebi (v. 1282/1865) birçok bölgeden dervişini göndermiştir. Nakşibendiyye'den Borlu Ahmed Kuddûsî Efendi de bu savaşa katılan devrin meşhur mutasavvıflarındandır.¹²⁵⁸ 1807 ve 1810 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşına katılan Ahmed Kuddûsî (v. 1265/1849) savaştan sonra daha önce kaldığı Hicaz'a gitmiş ve orada on yedi sene kalmıştır. Tekrar Bor'a dönüp ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır.¹²⁵⁹

Ruslar 1813'te Dağıstan'a saldırınca Nakşibendi şeyhlerinin direnişiyile karşılaştılar. Bu direniş hareketin lideri İmam Gazi Muhammed idi. Gazi Muhammed

¹²⁵⁶ BOA. C. AS., 240/10105.

¹²⁵⁷ Yücer, **a.g.e.**, s. 729-730.

¹²⁵⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 730-731.

¹²⁵⁹ Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 642.

Kuralı Muhammed'e müntesiptir. Ruslara karşı şeyhinin teşvik ve tavsiyesi ile bir beyanname neşrederek mücadeleyi başlatmıştır.¹²⁶⁰

Mevlana Halid-i Bağdadî'den icazetli Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh İsmail Şirvanî (v. 1264/1848) Osmanlı-Rus savaşına yirmi bin müridi ile katılmış, savaşta Ruslar tarafından ele geçirilip hapsedilmiş, halifelerinden Ahmed Efendi bedel olarak hapse girince kendisi serbest bırakılıp 1242/1826 da Ahıska'ya dönmüştür. Daha sonra Ahmed Efendi de firar edip Ahıska'ya gelmiştir. Ahıska'nın Ruslar tarafından işgali üzerine bu kez Şeyh İsmail Şirvanî Amasya'ya göçüp dört sene orada ikamet etmiştir. Dokuz sene Sivas'da kaldıktan sonra tekrar Amasya'ya dönmüştür.¹²⁶¹

Böyle sıkıntılı zamanlarda İslâm âleminin farklı bölgelerindeki tekkelere haber salınmış, İslâm askerlerinin muzaffer olmaları için dua edilmesi, *Buharî ve hizbü'l-bahr* okumaları da istenmiştir.¹²⁶² Tekkelerde yapılan bu dua merasimlerinin nasıl yapıldığına dair kroniklerde bazı detaylı bilgiler vardır. *Câbî Tarihi*'nde geçen bilgilere göre, 10 Ekim 1809 tarihinde Osmanlı askerleri savaş halinde iken padişahın emriyle Üsküdar'da Hüdayî Aziz Mahmud Efendi Hankahı'nda kırk hafız, Şeyh Camisi Tekkesi'nde yirmi hafız, Alacaminare'de Hacı Dede Tekkesi'nde yirmi hafız ve Nizam-ı Cedid'de Nakşibendi Tekkesi'nde yirmi hafız, toplam yüz hafız görevlendirilmiştir. Bunlar tarafından o gece Yasin-i şerif tilavet olunup önce Resulullah'ın (s.a.v) ruhuna, bütün evliyâullahın ruhlarına, dört halifenin ruhlarına, sahabe-i izâm ve evlad-ı kiramın ruhlarına hediye edilmiş ve sonra Şeyh Cüneyd-i Bağdadî, Şeyh Bayezid-i Bestamî, Şeyh Şiblî, Şeyh İbrahim Edhem, Şeyh Muhammed Demdemî, Şeyh Ebû İshak, Şeyh Muhammed Garbî, Şeyh Mevlana Rumî, Şeyh Abdülkadir Geylanî, Muhyiddin-i Arabî, Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahâüddin, Şeyh Ahmed er-Rufaî, Şeyh Ahmed Bedevî, Hacı Bektaş-ı Veli, Hacı Bayram-ı Veli, Aziz Mahmud Hüdayî, Şeyh Selamî Efendi, Karacaahmed Sultan, Sümbül Efendi, Merkez Efendi, Şeyh Sadeddin, İsmail-i Rumî, Maruf-ı Kerhî ve sair evliyaullah ve ehl-i iman ervâhına hediye edilmiştir. Ardından yapılan duada Sultan

¹²⁶⁰ Gündüz, a.g.e., s. 220-221.

¹²⁶¹ Vassâf, a.g.e., C. II, s. 361.

¹²⁶² Yücer, a.g.e., s. 730.

Mahmud'un âlimleri, devlet adamları ve zâbitlerinin adalet üzere olmaları, ümmet-i Muhammed'in din düşmanları üzerine galip gelmesi ve emniyet içerisinde olması Cenab-ı Hak'tan niyaz edilmiştir.¹²⁶³ Osmanlı Devleti dua ve zikirlerle orduya ve millete manevi destek olmaya vesile olan tekke ve medrese mensuplarına dağıtılmak üzere seferiye akçesinden karşılanmak üzere para da dağıtırdı. 7 Şaban 1224/18 Ağustos 1809 tarihli belgeden anlıyoruz ki II. Mahmud İslâm ordularının zafer kazanması için dua etmek ve kelime-i tevhid zikri yapmak için hankah, zaviye ve medreselere on beş bin kuruş dağıtılmasını ferman buyurmuştur.¹²⁶⁴

Tekke mensuplarının önemli sosyal fonksiyonlarından biri de Osmanlı Devleti'nin İslâm coğrafyasının çeşitli bölgelerinde askeri bakımdan bir teşebbüse girişemediği zamanlarda Müslüman topraklarına yönelik düşman işgaline karşı direniş hareketleri başlatmaları olmuştur. Şeyh Emir Abdülkadir el-Cezairî'nin Cezayir'de Fransız işgaline karşı direnişi bu faaliyetlerin önemlilerindedir.

Fransa'nın Cezayir'i işgal ettiği sırada halkın kendisine lider yapmak için başvurduğu Şeyh Muhyiddin'in teklifi üzerine yirmibeş yaşlarında olan oğlu Abdülkadir 13 Receb 1248/6 Aralık 1832 de emir seçilmiş ve herkes kendisine biat etmiştir.¹²⁶⁵ Osmanlı'nın Cezayir'de Fransız işgaline karşı koyamadığını ve işgali sadece protesto ettiğini yukarıda iç ve dış olaylar kısmında belirtmiştik. Fransa'nın işgali üzerine Osmanlı Devleti Cezayir'i kendi topraklarına bağlamak için diplomatik faaliyetler yürütsede bir netice alamamış, 1847'de yayımlanan ilk devlet salnamesinde Osmanlı eyaletlerini gösteren listeye Cezayir-i Garb'ı yazmayarak durumu resmen kabullenmiş ve Emir Abdülkadir'de Fransızlara teslim olmak zorunda kalmıştır.¹²⁶⁶

¹²⁶³ **Câbî Târihi** (Mehmed Ali Beyhan neşri)C.I, s. 558.

¹²⁶⁴ Bir kısmı çürük olan bu belgedeki hatt-ı hümayûnun okunabilen kısımlarında şunlar yazılıdır: "... üzere olan cünûd-ı İslâmiyyenin mansûriyyeti da'avâtına muvâzabat ... ve tevhîd-i şerîf kırâ'at olunmak için hankâh ve zâviye ve medârise taksîm için on beş bin kuruş i'tâsına irâde-i seniyye müte'allik olup ol-bâbda hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı şeref-rîz sudûr olmağla imdî meblağ-ı mezkûr hemen taksîm olunacağına mebnî serî'an i'tâsını tanzîm eylesin deyû buyruldu. fi 7 Şaban sene 1224" BOA. C.ML., 37/1654.

¹²⁶⁵ Ramazan Muslu, **Emir Abdülkâdir el-Cezâirî, Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri**, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 35.

¹²⁶⁶ Muslu, **a.g.e.**, s. 34.

Cezayirli Şeyh Emir Abdülkadir'in liderliğinde Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı ve bizzat işgalleri durduracak bir çare üretemediği sırada inisiyatif almak suretiyle vatan savunmasını Osmanlı devletinden de gerekli desteği almak suretiyle kendi imkânları ölçüsünde yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu direniş uzun zaman sürmüş ve sonuçta başarılı olunamamışsa bile Cezayir halkında bağımsızlık fikrini diri tutmuştur diyebiliriz. Aynı çağda Kuzey Kafkasya'da yine bir sûfi olan Şeyh Şâmil liderliğindeki hareket de aynı zor şartlar altında mücadele edilmesi sebebiyle neticeye ulaşamamıştır. Sonuçta iki sûfi lider daha sonraki zamanlarda Osmanlı topraklarına hicret etmek zorunda kalmışlardır. Ancak bu liderler sorumlulukları gereği yürüttükleri mücadeleden sonra muhaceret dönemlerinde de birbirleriyle mektuplaşıp şeriatın emrine göre hareket etme konusundaki duyarlılıklarını devam ettirmeye ve halk arasında sulhun devamını sağlamaya çalışmışlardır.¹²⁶⁷

II. Mahmud zamanında muhacir olarak Bursa'ya yerleşen Cezayirli Şeyh Emir Abdülkadir'in geri kalan ömründe rahat etmesi için Abdülmecid zamanında 1271/1854-1855 yılında kendisine bir konak yaptırılmıştır.¹²⁶⁸ Ayrıca 6 Safer 1276/4 Eylül 1859 tarihli belgeye göre biraderi Şeyh Hüseyin Efendi'nin biten misafirlik müddetinin iki ay daha uzatılması talebi uygun görülerek Maliye Nezareti'nden gereğinin yapılması istenmiştir.¹²⁶⁹

2.3.4. II.Mahmud Döneminde Tekkelerin Teftişi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması

Tekkelerin eskiden beri kendi vakıfları aracılığıyla idare edildikleri ve giderlerini karşıladıkları, ayrıca çeşitli adlar altında devlet yardımları aldıkları ve toplumun her kesiminden mensuplarının yardımlaşma ve dayanışması ile canlılıklarını korudukları ve bu arada tekke mensupları dışından kendilerine muhabbet duyan varlık sahiplerinin yaptıkları bağışlarla hayatiyetlerini sürdürdükleri malumdur. Dolayısıyla tekkelere vakıf gelirleri haricinde devletten de para girdisi olmaktadır. Bu bakımdan gerek buralara yapılan tayinler gerekse mali durumun kontrolü önem arz etmekteydi. Ayrıca buralarda kalan müridler ve misafirlerin de

¹²⁶⁷ Bu iki sûfi liderin birbirlerine yazdıkları mektuplar için bkz. Muslu, **a.g.e.**, s. 89-90.

¹²⁶⁸ BOA. A. AMD., 53/37; BOA. A. MKT. MHM., 64/33.

¹²⁶⁹ BOA. A. MKT. MHM., 165/66.

bilinmesi devlet açısından önemli idi. Bu şekilde tekkeler teftiş edilmiş oluyordu. Asıl olarak tekkenin idari ve mali açıdan yönetimini şeyhler yaparken bunların bağlı olduğu esaslar da tekke vakıflarının vakfiyesinde belirlenmişti. Tekke giderlerini finanse eden vakfin senedi şeyhlerin tayini ile ilgili esasları da ihtiva ediyordu. Bu bakımdan vakfiye önemli idi.¹²⁷⁰

Osmanlı yönetimi kendisine karşı bir hareket sezmediği ve görmediği müddetçe tekke yönetimine müdahale etmiyordu.¹²⁷¹ Bu uygulama tekkelere idari ve mali özerklik sağlarken bağımsız karar alabilme ve serbest faaliyette bulunma imkânı da başılamaktaydı. Bununla birlikte sistemin bozulmasına yol açan suistimaller de olmuyor değildi. İşte bunu önleme adına tekkelerin teftişi önemli idi. Bu kapsamda tekke meşihati ve diğer vazifelilerin tayinleri beratlarla yapılması dolayısıyla devlet tekkelerde kimlerin görevli olduğunu bilmekteydi. Genel olarak teftiş sistemi Osmanlı'nın başlangıcından itibaren olmakla birlikte devlet sistemin düzeltilmesine dair yenileşme çabaları kapsamında III. Selim döneminden başlamak üzere daha bir sıkı denetim olduğunu gösteren uygulamalara da temas etmiştik. Özellikle İstanbul ve civarındaki tekkelerde teftişin önemsendiği ve kurumsallaştığını göstermiştik. Medreseler, hanlar, dükkânlarla birlikte tekkelerde kalanların da isimlerinin kayıtlı olduğu defterlerin tutulması bu asrın başlarına mahsus yeni bir gelişme olarak karşımıza çıkmıştı. Bu gelişme karşısında tekkelerin de kendine bir çekidüzen verme gayretine girdikleri görülmüştür. III. Selim'in başlattığı tekkeye müdâvim olan gerçek dervişlerin kayıt altına alınması, böylece buralarda sığıntı olarak kalan derviş kılıklı serserilerin deşifre edilerek haklarında yasal işlemlerin yapılması tekkeleri de rahatlatmış bir uygulama olmuş, üzerlerindeki olumsuz izin silinmesine katkı sağlamıştır diyebiliriz.

Bu tedbirlere rağmen sahte şeyhlerin ortalıkta dolaşmalarına da tam mani olunamadığına dair bazı bilgilere sahibiz. Şânizadetarihinde II. Mahmud'un tahta oturunca şeriat kurallarına ve velilerin yollarına aykırı bu gibileri ortadan kaldırdığı

¹²⁷⁰ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, s. 65.

¹²⁷¹ Kara, **a.g.e.**, s. 66.

anlatılır.¹²⁷² Bunlara dair bulduğumuz belge örneklerinde bir sahte şeyhin sürgüne tabi tutulduğu bir diğerrinin ise ölüm cezasına çarptırıldığı görülmektedir. Evâil-i Rebûlevvel 1240/24 Ekim-1 Kasım 1824 tarihli Bursa naibine hitaben yazılan hükme göre İstanbul'da Zeyrek başında açtığı dükkânında her gün başına iki yüzden fazla kadın toplayarak her birinden yirmi otuz kuruş aldığı ihbar edilen Şeyh Mustafa adlı adam tutuklanıp hapsedildikten sonra kapı kethüdası eşliğinde Bursa'ya sürülmüş ve orada gözetim altında tutulmuştur.¹²⁷³ 2 Zilkade 1240/20 Mayıs 1825 tarihli belgede ise Edirnekapı haricinde Sertekke adıyla bir fesat mahalli ihdas edip bir müddetten beri orada yerleşmesi ve şeriata uymayan ve padişahın rızasına aykırı hareketlere cüret etmesi ve Müslümanlara zarar vermesi sebebiyle tutuklanıp Kütahya Kalesi'ne sürgün edilen Şeyh Mehmed adlı şahıs daha sonra idamla cezalandırılmıştır.¹²⁷⁴ 6-15 Haziran 1818 de mürşidlik iddiasında bulunan Evliya Efendi adlı kimse Alaiyye'ye sürülmüştür.¹²⁷⁵ 1250/1835 tarihli belgeden öğrendiğimize göre Hırka-i Şerîf yakınında maişet için evinde yeni tekke ve kabir ihdas edip dünyalık teminine çalışan Mehmed Said adlı şahıs bulunduğu yerden

¹²⁷² **Şânîzâde Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), C.I, s. 41-42. Şânîzâde klasik vakânüvislerin nakilciliğinin dışında bu meseleye dair bir yorum yaparak tasavvufa leke süren sahte şeyhlerin ahvâli ve zararlarına dâir bazı tespitlerde bulunmuştur. Zamanına göre bu yorumları değerli bulduğumuz için buraya almayı faydalı bulduk. Şöyle ki: *"Hazret-i ehadiyyet ilmi arifleri ve vahdet meselesi usûlü tâlibleri "Bizi dosdoğru yola ilet"¹²⁷² ayetinin istikametle işaret ettiği üzere ledün ilmini elde etmek için elbette feyz kapısının izni ve hidâyet-i aliyyeye muhtaç olagelmüşlerdir. Hal böyle iken bazı feyz pazarı müflisleri sûret satılan çarşının mürîdi, fazla alışveriş tâlibi "Her inatçı şeytana uyarlar"¹²⁷² ayetinde belirtilenler olarak inabet ve veraset (bir şeyhe bağlı olup onun halîfesi) olmadan hakikat ehlinin taklitçisi olup "tarikat sırrı ve hilâfet remzi" diye nefis ve hevaya uygun şiar ve sözler ile garaz zehirini hakiki maddeye karıştırmakla çok kimselerin dînî inaçlarını bozmuş ve onları rafiziliğe, cezbe ve ilhada düşürmüş ve böylece eskiden beri bazı toplulukların zihinlerini berbat etmiş oldukları basiret sahiplerinin nazar-ı dikkatleriyle anlaşılır. Bu tür işler her ne kadar basit ve önemsiz görünürse de devlet nizamı ile millet ve ümmetin işleri açısından çok büyük zararlara yol açtığı tespit edilmiş ve kesinleşmiştir. Buna rağmen "tanburda bir başka nağme daha doğdu" kabilinden Şeyh İbrahim Üsküdarî adında bir kimse ki -söyleyenler kendüsün bilmez, bilenler söylemez- vahdet sırrı diyerek bağlılarıyla bazı saçma sapan sohbetlerinin dışında nefesinin faydalı olması cihetiyle Saray-ı hümayûn'a gidip gelerek Enderun halkının çoğuna inabet verdi. Hane-i Hassa'da Hüseyin Ağa'ya da bi'l-iktizâ "ya Hayy u ya Kahhar" esma-i şerife zikrine devam etmesini söyledi. Zikrin çokluğu ve evrâd ve efkârın harâreti "Ağzlarıyla kalplerinde olmayı söylüyorlardı"¹²⁷² sırrının eseri sebebiyle ağa kendinden geçip bir gün sünnet odasının yekpare camlarını kırıp parça parça etti. O esnada tevafuken Padişah hazretleri orayı teşrif buyurdu. Duruma vakıf oldu. Birkaç gün sonra tebdil-i kıyafet Çamlıca'dan geçtiği sırada nezaketle şeyhin bağının önüne uğradı. O mahallenin kadın arabaları ve beylerin atları, bazı Enderun ağaları ve sair ziyaretçilerle dolup taşıştığını görünce derhal Babiali'ye haber gönderip "Bu şeyh değil kallâş imiş" diyerek bir an önce sürülmesini emir buyurdular." (**Şânîzâde Tarihi**, Ziya Yılmaz neşri, s. 471.)*

¹²⁷³ BOA. C. ZB., 40/1970.

¹²⁷⁴ BOA. C. ZB., 80/3966.

¹²⁷⁵ **Şânîzâde Tarihi** (Ziya Yılmaz neşri), s. 841.

defedilmiş ve kabrin açılan pencereleri kapatılmıştır. Bu kişinin ahvalini araştırmak için Kocamustafapaşa Hankahı Şeyhi Mehmed Râzî Efendi görevlendirilmiştir. Mehmed Râzî Efendi bu şahsın yanına gidip hangi tarikatın halifesi olduğunu ve kabirde yatanın kim olduğunu sormuş. Adam, Nakşibendi tarikatındanım ve medfun olan şahıs Şehit Abbas Baba'dır. Uykuda zuhur eyledi. Dilekçe ile kabir ve semâhane Evkaf-ı Hümayun tarafından yeniden inşa edildi ve bazı gecelerde zikrederdim, şimdi terk ettim diye cevap vermiş. Mehmed Râzî Efendi adamın herhangi bir şeyhten icazeti olmadığını ve adamın evinin Hırka-i Saadet yakınında olması sebebiyle oraya ziyarete gelenlerden geçinme vesilesi hülyasıyla bu işe girişmiş olmasının galip ihtimal olduğunu rapor etmiştir.¹²⁷⁶ Bu örneklerde de görüldüğü üzere tasavvufla bir ilgisi olmadığı halde istismar için tekke açıp şeyhlik yapmaya kalkışan sahtekârlarla devlet daima mücadele halinde olup bunların zararlarından Müslümanları korumaya çalışmıştır. Bu işi yaparken kuruluştan beri hakiki şeyhlerle olan dayanışmasını sürdürme siyasetini devam ettirmiş, sahtekârlar yüzünden hakikişeyhlerin rencide edilmesine izin vermemiştir. Hatta bunların defî hususunda yukarıda bahsi geçen Kocamustafapaşa Tekkesi Şeyhi Mehmed Râzî Efendi'nin bilirkişi olarak nevzuhur bir sahtekâr şeyhi denetleyip sorgulaması ve onun verdiği rapor doğrultusunda cezaî işlem uygulanması örneğinde de olduğu üzere tekkenin ve tasavvufî düşüncenin istismarını ve dejenerasyonunu birlikte önlemeye çalışmışlardır.

II. Mahmud'un tahta çıktığı zamanda ortaya çıkan siyasi çalkantıda tekkelerin adının karıştığı bazı siyasi olaylar da vukubulmuştur. 18 Kasım 1808 de firârî Kadı Abdurrahman Paşa, Nakşibendi Hankahı'nda kılık değiştirip orada birkaç gün kaldıktan sonra abdal görünümünde Üsküdar'a geçip kendi vilayeti olan Alaiyye'ye kaçmıştır. Orada yakalandıktan sonra kesik başı İstanbul'a gönderilip 8 Şubat 1809 ibret için İstanbullulara seyrettirilmiştir.¹²⁷⁷ Kadı Abdurrahman Paşa'nın uğradığı tekke *Câbî Tarihi*'nde Özbekler tekkesi olarak geçer. Tekke'ye gizlice geldiği tarih ise 28 Kasım 1808'tir. Kadı Paşa tekkede bir dervişe 40 altın verip elbisesini alır. Eyüp'ten bir kayığa binip bir gece Galata'da bir gece Yemiş

¹²⁷⁶ BOA. HAT., 1652/18.

¹²⁷⁷ *Şânîzâde Tarihi* (Ziya Yılmaz neşri), s. 190-191.

İskelesi'nde kaldıktan sonra Gemlik kayığına binip Anadolu tarafına kaçar. Tekke şeyhi sorgulanır, haberinin olmadığı elbiseyi veren dervişin ifadesiyle anlaşılınca serbest bırakılır.¹²⁷⁸ Kabakçı isyanından kaçan Kadı Abdurrahman Paşa'nın Eyüp'te sığındığı bu tekkenin ismi Vezir Tekkesi'dir. İzzet Paşa tarafından yaptırılan bu Nakşibendi tekkesinin şeyhi ise Münzevî Abdullah Efendi'den hilafet alan Ömer Rızâî Daredevî'dir. (v. 1240/1824) Şeyh Daredevî, Kadı Abdurrahman Paşa'yı tekkede sakladığı için bir gün hapiste tutulmuştur. Tekke 300 Yeniçeri tarafından yağmalanınca şeyh efendi inzivâyı seçip iki defa Hicaz'a gitmiş ve son seferinde 1240/1824'te orada vefat etmiştir.¹²⁷⁹

Bu olaylar da gösteriyor ki çeşitli tarikatlara ait tekkelerin bir şekilde her padişahın tahta çıkış ve inişleri sırasındaki olaylarda isimleri geçmektedir. Bunlara III. Selim ve IV. Mustafa dönemlerinde yer yer temas edilmişti. II. Mahmud'un tahta çıkışında da bu durum bir realite olarak devam etmiştir. II. Mahmud da III. Selim gibi tahtını sağlamlaştırdıktan sonra tekke ve zaviyelerin hem himayesine hem de teftişine dair icraatlarını sürdürmüştür. Himaye ile ilgili belgelerden örnekler vermiştik. Şimdi de denetim ve cezalandırmalara dair örneklerle durumu ortaya koymaya çalışacağız. Ancak şunu bir kere daha belirtelim ki hangi tekke nerededir ve şeyhi kimdir bunların tamamı kadimden beri devlet tarafından bilinmektedir. Bunlara dair elimizde çeşitli vesilelerle tutulan defterler bulunmaktadır. Buna daha önce himaye kısmında yer yer temas etmiştik. Burada yeri gelmişken bir örnek daha vermek istiyoruz. Şehzade Murad'ın doğumu münasebetiyle hediye vermek söz konusu olduğunda düzenlenen 11 Zilkade 1226/29 Ekim 1811 tarihli defterde Galata'da bulunan 44 hankah, tekke ve zaviyenin isimleri ile şeyhlerin isimleri vardır.¹²⁸⁰ Bu örnekten yola çıkarak diğer yerlerdeki tekkeler için de yetkililerin çeşitli vesilelerle benzer defterleri düzenlemiş olmaları gerektiğini söyleyebiliriz. Ancak şimdilik eksiksiz olarak bunlara ulaşmak mümkün olamamaktadır. Yani burada şunu demek istiyoruz. Bir kimse çıkıp herhangi bir yerde ben yeni bir tekke ihdas ediyorum diyemez. Çünkü bunların açılması için kadimden beri devam edegelen tarikatlardan birine bağlı ve devlette kaydı olan meşayıhten birinin icazeti

¹²⁷⁸ **Câbi Tarihi** (Mehmed Ali Beyhan neşri), C. I, s. 336.

¹²⁷⁹ Tosun, **a.g.m.**, s. 641.

¹²⁸⁰ BOA. EV.HMH.d., 8203.

olması gerekir. Aksi takdirde ya ahali tarafından ya bilinen tanınan tekke mensupları tarafından ya da devlet görevlileri tarafından muhdes bir tekke veya türbe kolayca tespit edilmektedir ki bunlara yukarıda temas etmiştik.

II. Mahmud devrinde yukarıda da bahsettiğimiz gibi yetkisi olmayan sahtekârların yeni bir tekke veya türbe ihdasına kesinlikle müsaade edilmediği gibi devletçe tanınan tarikatlara ait tekkelerin denetimimin de sıkı tutulduğunu görüyoruz. Bu tür denetimin amacı ise eskiden beri nizam dahilinde varolagelen tekkelerin şeriat kuralları ve devlet nizamına uygun faaliyet yürütmeleri ve bu iki temel kurala uymayanlara gerekli cezaların verilerek tasavvufî hayatın İslâmî esaslar dairesinde sürmesini temin etmektir ki belgelerde bu amaca yönelik ifadelerle sıkça rastlıyoruz.

29 Cemâziyelâhir 1227/10 Temmuz 1812 tarihli belgeye göre Osmanlı topraklarındaki bazı tekkelerinde şeriata uymayan hareketler görülen Sadiyye tarikatına mensup tekke şeyhlerinin bu tarihten itibaren ehliyetli olanlara tevcihi ve bunun temini için İstanbul'da Abdüsselam Tekkesi şeyhinin riyasetinde güzide şeyhlerin seçilip tayin edilmesi II. Mahmud tarafından emredilmiştir.¹²⁸¹ Bu belgeye bakıldığında tekkelerin teftiş edilip şeriata uygunlukları yönünden denetime tabi tutuldukları anlaşılmaktadır. Bu problemi devlet önemsemektedir. Tekkelerle ilgili önemli bir problem olan ehliyetsiz şeyhler meselesinin çözümüne dair alınan tedbirlere tekke cihetlerinin tevcihi kısımlarında değinilmişti. Burada tekrar buna değinmeyeceğiz. Tahkikat sonucunda bu tür sakıncalı yerler tespit edildiğinde ne yapılmaktaydı? Öncelikle ihdas edilen yer kapatılmakta ve sorumluları ise kanun dahilinde sorgusu yapıldıktan sonra cezalandırılmaktaydı. Rutin teftişlerin yanı sıra rakipler ve ahalinin şikayetleri üzerine yapılan tahkikatlar sonucunda ya da siyasi tercihler sebebiyle böyle şeyhlere verilen cezaya baktığımızda ise bunun umumiyetle sürgün olduğunu görüyoruz. Cezası sürgün olanlar bir süre sürgün mahallinde kaldıktan sonra tedibine inanıldığında affedilmekteydiler. Evâsıt-ı Şaban 1225/11-20 Eylül 1810 tarihli belgeye göre uygunsuz hareketinden dolayı Sakız adasına sürülüp muzdarip durumda İstanbul'da bulunan ailesi ve evladı tarafından affi istirham edilen Edirneli Şeyh Seyyid Mehmed Emin adlı şeyhin İstanbul'a gelmemek ve ailesi ile

¹²⁸¹ BOA. C. EV., 238/11874.

Edirne'de oturmak üzere af olunduğuna dair Sakız adası naibine yazılan II. Mahmud'un hükmü örneğinde de gördüğümüz gibi mecburi ikamet ve şartlı affa da tabi tutulabilmekteydiler.¹²⁸² 14 Zilkade 1230/19 Eylül 1815 tarihli belgeden öğrendiğimize göre hakkında garaz ehli tarafından yapılan şikayet üzerine ikamet ettiği Karaman'dan asıl vatanı olan Kayseri'ye sürülen, daha sonra sürgün yeri Konya'ya tahvil edilen, orada da şikayet edilen Nakşibendi tarikatından Turhal Şeyhi diye bilinen zatın halifelerinden ve Bazariyye Medresesi müderrislerinden Mehmed Zârî Efendi'nin istediği gibi ders vermekle meşgul olmak ve vazifesi olmayan işlere karışmamak şartıyla Karaman'a dönmesine II. Mahmud tarafından izin verilmiştir.¹²⁸³ Burada aynı zamanda müderris de olan efendiye beratla görevli olduğu medresede ilimle meşgul olma şartı getirilmesi aslında devletin onlardan beklediği asıl vazifedir. Zârî Efendi'nin iki yüz kadar talebesi olduğundan bahsetmesi aktif bir âlim olduğunu bu sebeple de kötü niyetli kişiler tarafından kiskanıldığını da akla getirmektedir. Şeyh ve âlimlerin zaman zaman garaz ehlinin bu tür şikayetlerine maruz kaldıkları malumdur. Haksız ithamlara maruz kalan şeyhlerden biri de meşhur Kuşadalı İbrahim Efendi'dir. Mürşidinin emriyle irşad için Mısır'a giden ve Gülşeni Dergâhı'nda misafir olarak kalan Kuşadalı İbrahim Efendi kötü nazarlı kişilerin yaptığı şikayetler sonucunda Mehmed Ali Paşa tarafından 1235/1820 de İstanbul'a gönderilir.¹²⁸⁴ Yine 27 Zilhicce 1245/20 Mayıs 1830 tarihli belgeye göre Kayseri'ye sürülen Ankara Taceddin Zaviyesi Şeyhi Hacı Osman Efendi bir süre sonra affedilmiştir.¹²⁸⁵

Bu arada bazı tekkeler de kendi iç denetimlerini yaparak uygunsuz davrananları devlete şikayet etmişlerdir. 6 Muharrem 1231/8 Aralık 1815 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Konya Asitanesi Şeyhi Mehmed Said Efendi İstanbul'a gitmek üzere yola çıkan Mevlana'nın torunlarından bazı çelebileri şikayet etmektedir. Bu çelebilerin İstanbul'da bir işi ve hizmeti olmadığını ve kendisinden izin almaksızın yola çıktıklarını, cer toplayanlar gibi konaklarda dolaştıklarını, yaptıkları uygunsuz işin Mevlana'nın şanına yakışmadığını ve kendisini küçük düşürdüğünü

¹²⁸² BOA. C. ADL., 40/2397.

¹²⁸³ BOA. C. MF., 2/93.

¹²⁸⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 111.

¹²⁸⁵ BOA. C. EV., 149/7429.

belirterek çelebilerden bir kimsenin kendisinden izin almadan İstanbul'a gitmemeleri konusunda Karaman valisi olanlara hitaben bir emr-i âlî çıkarılmasını istirham etmiş ve bunun üzerine II. Mahmud tarafından gereğinin yapılması emredilmiştir.¹²⁸⁶

III. Selim ve II. Mahmud zamanında tekkeler her ne kadar yukarıda bahsettiğimiz şekilde idarelerinin güzelce yapılabilmesi için sıkı denetime tabi tutulsalar ve şeriat ahkamına, tarikat âdâbına ve kanunlara uygun olmayan harekette bulunanlara gerekli cezalar verilse de yine de istenen netice tam olarak alınamamış olacak ki merkezileşen devlet sistemine uygun bir yapılanmaya gidilerek daha kapsamlı idari tedbirler icraya konulmuştur. Bu tedbirler kapsamında sırayla 1252/1836 yılında II. Mahmud vakıfların merkezden idareleri ve denetimleri ile hizmetlerinin imar ve ihyasını irade etmiştir. Bu irade gereğince şeyhülislâmın nezareti altında bulunan vakıflar Haremeyn Evkafı Nezareti'ne bağlanmıştır.¹²⁸⁷ Yine 1252 yılının Safer ayının ortalarında/Mayıs-Haziran 1836 tekkelerde kalan dervişlerin tanınmaları için kendilerine ait özel kıyafet giymeleri ve ellerinde şeyhlerinin imzası bulunan mühürlü tezkereler/kimlik taşımalarına dair II. Mahmud'un fermanı çıkmıştır.¹²⁸⁸ Bunun sebebi taşradan İstanbul'a gelip dolaşan derviş kılıklı serseri ve meczupların cercilik ve dilencilik yapmak suretiyle insanları taciz etmelerinin önlenmesidir. Özellikle taşradan gelen derviş kılıklı meçhul şahısların İstanbul'da tekkelerde, cami avlularında ve sair yerlerde dolaşmaları dikkat çekici olduğu için bu hâlin önlenmesi için tedbir alınmıştır. Bunların dervişlerden ayrılması için İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'deki tekkelerde kalan dervişlere şeyhleri tarafından tezkereler verilmesi, derviş olmayan bu serserilerin ise İstanbul'dan uzaklaştırılmaları II. Mahmud tarafından irade buyrulmuştur.¹²⁸⁹ Görüldüğü üzere

¹²⁸⁶ BOA. C. DH., 39/1936.

¹²⁸⁷ BOA. C. EV., 167/8308.

¹²⁸⁸ BOA. C. EV., 355/18014.

¹²⁸⁹ "... Bir müddetden berû Dersââdet'de dervîşân şeklinde girmekde olan ba'zı meçhûl'l-ahvâl adamların öyle serseri gezmeleri câiz olmadığından kerâmet-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî mücebince keyfiyet taraf-ı hazret-i meşihatpenâhiye iş'âr buyurularak müşârûn ileyh hazretleri dahî icâbını icrâya ibtidâr buyurmuşlar ise de o makûle eşhâs yalnız hankâh ve tekyelerde eğlenmeyip cevâmi '-i şerîfe havlularında ve sair mahallerde dahî ârâm eylediklerinden Dersââdet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin tekye ve dergâhlarda mevcûd ve ma'lûm olan dervîşânın yedlerine meşâyihî taraflarından tezkereler verilerek bilinmesi ve bunlardan mâ'adâ gerek hankâh ve tekyelerde ve gerek mahâll-i sâirede bulunan ve tezkeresi olmayıp ahvâli meçhûl olan adamların tard ve def'leriyle bu husûsa ale'd-devâm çâkerleri ve devletlü übbehetlü başvekîl paşa hazretleriyle bi'l-muhâbere ikdâm-ı tâmm olunması tekrâr müşârûn ileyh hazretlerine iş'âr buyurulmuş olduğundan ol-

devlet bunlar arasında bir ayırma gitmekte, derviş kıyafetiyle dilencilik ederek tekkeleri istismar etmek isteyen menfaatçilere karşı tekkeyi de toplumu da zararlılardan kurtarmaya çalışmaktadır. Bunların Ramazan ayından önce İstanbul'a gelmelerinin önlenmesi için gerekli güvenlik tedbirlerin alınması taşradaki yetkililere II. Mahmud'un irade-i seniyyesi ile emredilmiştir.¹²⁹⁰ Ayrıca çıkan irade üzerine Şeyhülislâmlık da tekkelerle işbirliği içinde bunlara mani olmaya çalışmıştır. Bu arada İstanbul'daki bazı hankah şeyhleri Şeyhülislâmlığa davet edilerek tenbih yapılmış, dergâhlarında sakin olup şahsen tanıdıkları dervişlere mühürlü tezkereler vermeleri ve ahvali meçhul bir kimse dergâhlarına geldiğinde yahut bunlar hakkında bilgi edindiklerinde Şeyhülislâmlığa ihbar etmeleri istenmiştir.¹²⁹¹ Şeyhülislâmlığa çağrılan şeyhler Kocamustafapaşa, Kadiri hane ve Fındıklı hankahları şeyhleridir.¹²⁹² Dervişlerin bir düzene konulması ile ilgili böyle bir tedbir alınmakla kalınmamış bunun yanında ehliyet sahibi olmayan şeyhlerin de tekkeleri ele geçirmelerinin de önlenmesi için de tedbir alınmıştır. 1253 yılında mahlul kalan tekkelerin meşihatına nesebi meçhul zındıkların inha edilmemeleri emri kadılıklara bildirilmiş ve mahkeme sicillerine bu emrin kaydı yapılmıştır. İzladı kadısı 5 Ramazan 1253/3 Aralık 1837 tarihli yazısı ile buna dair emrin mahkeme siciline kaydedildiğini bildirmiştir.¹²⁹³

Bütün bu tedbirlere baktığımızda tekkeler üzerindeki devlet otoritesinin iyiden iyiye hissedildiğini ve devleti toplama adına bu köklü yarı özerk kurumun merkezi idare ve denetim mekanizmasına tabi tutulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu arada görülen bazı usûlsüzlüklerin sadece tekke vakıflarına ait olmayıp diğer vakıflara da sârî olduğunu unutmamak gerekir. İşte bundan dolayı Evkaf-ı Hümayun

vechile muhâbere olunarak icrâ-yı iktizâsına ihtimâm kılınması şeref-sünûh buyurulan irâde-i seniyye-i isâbet-âde-i hazret-i şâhâne muktezâ-yı münîfînden olduğu ve bunlardan başka bir takım dahî muzırr meczûb adamlar ve meczûb olmayıp mecâzib sûretinde mu'acciz kimseler gezmekte ve seele güürühu dahî an-be-an taşradan gelerek çoğalmakta ve keyfiyet ise men'-i mürûr nizâmına muğâyir görünmekte olduğuna ve Ramazân-ı şerîf takarrüb ederek eyyâm-ı mübâreke o makûlelerin yine ta'cîze ibtidâr edecekleri vâdihâtta idiğine mebnî bunların dahî öyle gezip ta'cîze ibtidâr edememeleri ve taşradan gelememeleri husûsu ne makûle esbâba mütevakkıf ise istihsâline mübâderet kılınması dahî emr u fermân-ı kerâmet-'unvân-ı cenâb-ı mülûkâne muktezâ-yı münîfînden idiği işâr buyurulmuş olmağla harf-be-harf mütâla'a birle sûret-i irâde-i isâbet-âde-i cenâb-ı zıllullâhî rehîn-i idrâk-i çâkerânem olmuşdur..." (Bu tedbir hakkında daha fazla bilgi için bkz. BOA. HAT., 637/31394; BOA. HAT., 637/31419.)

¹²⁹⁰ BOA. HAT., 637/31394-A.

¹²⁹¹ BOA. HAT., 637/31394-B.

¹²⁹² BOA. HAT., 637/31419.

¹²⁹³ BOA. C. ADL., 29/1710.

Nezareti üst çatı kuruluşu olarak bütün vakıfların daha iyi yönetilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu arada tekke vakıflarındaki suistimalleri önlemek için de 1277/1860-61 tarihli fermanla şeyhlerin tayini ve tekke vakıflarının kontrolü de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne verilmiştir. İrfan Gündüz'e göre Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla tekke ve zaviyelerin mali kaynakları kontrol altına alınarak üzerlerinde devlet baskısı tesis edilmiş, kendilerine tahsis edilen maaş ve vergi muafiyetleri ile onların nüfuz ve tesirlerinin devlet hayatının gidişine doğru yönlendirilmeleri temin edilmeye çalışılmıştır.¹²⁹⁴ Ona göre böyle bu uygulama ile şeyh ve dervişler de adeta birer memur haline getirilerek devlete bağımlılığı sağlanmak istenmiş ve böylece halk indindeki nüfuzlarından icabında baskı ile istifade imkânları araştırılmıştır.¹²⁹⁵ Bu görüşlere kısmen katılmamız mümkündür. Ancak Osmanlı'da tekkeler zaten tam bağımsız hiç bir devirde olmamıştır. Tekkeler ve vakıflarının kontrolleri Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanmadan önce de değişik yöntemlerle baştan beri idari ve mali yönlerden denetlenmiştir. Bu tedbirden önce de şeyhlerin tayinlerinde ve teftişlerinde devletin denetim mekanizmaları çalışmaktadır ki bunlara dair XIX. yüzyıl öncesine ve II. Mahmud zamanına ait örnekleri belgeleriyle ortaya koymuştuk. Dolayısıyla Evkaf-ı Hümayun Nezareti sayesinde bütün vakıflarda olduğu gibi tekke vakıflarında da görülen suistimallerin merkezileşme yoluyla giderilebileceği düşünülmüştür.

II. Mahmud zamanında bütün tekkeleri ilgilendiren bu umumi tedbirlerden daha çok dikkat çeken tedbir ise Yeniçeriliğin kaldırılması ve bununla bağlantılı olarak Bektaşî tekkelerinin kapatılmasıdır. Bu olayın günümüze kadar tartışması devam etmekte olduğu muhakkaktır. Hatta bu tarihî olay sebebiyle devletin tarikat tercihi yaparak haksızlık, hatta Bektaşîlere zulmettiği ve bunların yerine ise Nakşibendiliği ikame ettiği tezi ileri sürülerek kutuplaştırıcı algı oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu bakımdan bu meselenin ayrı başlıklar altında ve belgeler ışığında ele alınarak olayın devlet nezdindeki ele alınış biçimini ortaya koymak gerekmektedir.

¹²⁹⁴ Gündüz, a.g.e., s. 155.

¹²⁹⁵ Gündüz, a.g.e., s. 155.

2.3.4.1. Yeniçeri Ocağının Kaldırılması ve Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması

Yeniçeri ocağının devletin askeri ihtiyacına cevap vermemesi sebebiyle yeni bir askeri teşkilatın kurulması girişimlerinden bahsetmiş ve III. Selim zamanında bu alanda yapılan yenileştirme çalışmalarına değinmiştik. Yeniçeri ocağının kaldırılıp yerine yeni bir askeri teşkilatın kurulması II. Mahmud'un tahta çıktığı ilk yılda da devam etmiştir. III. Selim'in ölümü, IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve II. Mahmud'un tahta çıkması da doğrudan bu olayla ilintili olmuştur. Yeniçeri bu süreçte ortaya çıkan siyasi krizlerin odağı durumundaydı. Bu sebeple II. Mahmud tarafından sadrazam yapılan Alemdar Mustafa Paşa III. Selim'in öldürülmesi ve IV. Mustafa'nın tahttan uzaklaştırılması arasında bozulan düzenin sağlanması işine önce Boğaz yamakları ocağını kaldırıp, asayiş bozan zorbalarla Yeniçeri serkeşlerinin çoğunu öldürmek, önemli bir kısmını da sürgüne göndermekle işe başladı. Böylece pek çok tehlikenin kaynağı olan Yeniçeri ocağı kontrol altına alındı. Ardından 8 Eylül 1808 de ayanların katıldığı meşveret-i âmme toplantısı yapıldı. Bu toplantıda kendisi de bir Yeniçeri olan Alemdar Mustafa Paşa, Yeniçeri taraftarı olduğunu belirttiikten sonra devletin mutlaka eğitilmiş askere ihtiyacı bulunduğunu, buna sahip olunmadıkça varlığını sürdüremeyeceğini açıkladı. Bu toplantıda Alemdar'ın Yeniçeri ocağının düzene konulması için açıkladığı çareler şunlardı: Yeniçeri subaylarının gedikleri kaldırılacak, bekar Yeniçeriler kışlalarda oturmaya zorlanacak, askerlik yapan Yeniçerilerden başka kimseye Yeniçeri ulufesi verilmeyecek, haksız ulufe alanlar tasfiye edilecek, Yeniçeriler kanunlarda belirtildiği gibi eğitilecek, Avrupalıların savaş teknikleri ve silahları şeyhülislâm fetvasıyla Osmanlı ordusuna ithal edilecektir. Alemdar'ın bu teklifleri meclise katılanlarca da benimsenmesi üzerine yedi maddelik sened-i ittifak imzalandı.¹²⁹⁶ Evâsıt-ı Şaban 1223/2-11 Ekim 1808 tarihinde Alemdar Mustafa Paşa ve diğer devlet ricali tarafından imzalanan bu senedin birinci maddesi padişaha itaat ve sadakat, ikinci maddesi güçlü devlet için asker tertibi, üçüncü maddesi gelirlerin artırılıp israftan kaçınılması, dördüncü maddesi herkesin kendi işine bakması, başkalarının işine karışmaması, emir ve nehiylerin Sadarettan verilmesi ve bunların padişahın emri ve nehyi olduğunun

¹²⁹⁶ OA., C. 6, s. 8-9.

bilinmesi, beşinci maddesi ittifak eden kesimlerin birbirlerine destek ve kefil olmaları, altıncı maddesi fitne ve fesat çıkarması halinde Yeniçeri ocağının lağvı ve yedinci maddesi ise fukara ve reayanın himayesi ve vergide adil olunmasıyla ilgili idi.¹²⁹⁷

Özet olarak verdiğimiz yedi maddelik sened-i ittifakın sadece 6. maddesi Yeniçeri ile ilgili olup ilk beş ve yedinci maddesi konumuz haricindedir. Altıncı maddede Yeniçeriler eğer İstanbul'da fitne ve fesada kalkışırlarsa hanedanlar/ayanlar izin beklemezsizin İstanbul'a gelecekler, fitne çıkaran askeri sınıfı ortadan kaldırılacak, şahıs ise idam edileceği hükmü vardı.¹²⁹⁸ Bu madde orduda akâmete uğrayan değişim için padişahın elindeki önemli bir kozdu. Zira epeydir düzeni bozulan ve asıl vazifesi dışında siyaset ve ticaretle daha çok ilgilenen Yeniçerilerin fitne ve fesat çıkarmadan durması imkânsız gibi idi. Böylece bu madde sayesinde hem orduda yenilenme hem de orada hakim pozisyonda bulunan ve tarihî işlevinden uzaklaşan Bektaşılık düşüncesi ile ilgili ıslahat fırsatı devlet gündemine bir kere daha gelebilecekti ki nihayet öyle de oldu.

Sened-i ittifakın sonundaki bitiş notunda her yeni sadrazam ve şeyhülislâmın bu senedi imzalaması yükümlülüğü getirilmişti. Şeyhülislâmın fetvası sonucunda hükümranlığına halel geldiğini bildiği halde ileride ilga etme düşüncesiyle padişah istemeyerek de olsa Ekim 1808'de senedi onayladı.¹²⁹⁹ Alemdar Mustafa Paşa Yeniçerileri düzene sokma tedbirlerine bundan sonra III. Selim zamanında kurulan Nizam-ı Cedid'i canlandırmaya çalışmakla devam etti. Teşkilatın çekirdeğini Kadı Abdurrahman Paşa'nın emrindeki 3000 kişilik birlik oluşturmakta, buna eski Nizam-ı Cedid'den kalan birlikler eklendi. Yeni askere kaydedilenler ise onarılan Levent Çiftliği ve Üsküdar Selimiye'deki Nizam-ı Cedid kışlalarına gönderiliyorlardı. Fakat

¹²⁹⁷ BOA. HAT., 746/35242.

¹²⁹⁸"Şart-ı sâdis: Âsitâne'de ocaklardan ve sâirden bir güne fitne ve fesâd hâdis olur ise bilâ istizân cümle hânedânlar Âsitâne'ye vürûda şitâb edip mütecâsir olanların ve ol ocağın kaldırılmasına ya 'nî o makûle fitne ve fesâda bâdî olan sınıf ve yâhud şahs tahkik olunup eğer sınıf ise bu def'a bâis-i fiten olan Boğazkalesi neferâtının kaldırıldığı misüllü kendüleri kahr ve tenkîl ve dirlik ve esâmileri ref' olunmak ve eşhâsdan ise her ne tabakadan olur ise olsun bi'-tahkîk i 'dâm olunmak hususuna cümle hânedânân ve vücûh-ı memâlik müte'ahhid olup ve cümle Âsitâne'nin emniyetine ve istihsâl-i âsâyişine kefil olmağla bu râbîta-i kaviyye ne makûle esbâba tevakkuf eyler ise istihsâline bi'l-ittifâk ve 'ale'd-devâm ikdâm ve gayret oluna." (BOA. HAT., 746/35242.)

¹²⁹⁹ OA., C.VI, s. 9.

bunlar Yeniçerilerin tepkisini almamak için ocağın bir bölümünün adı olan Sekban-ı Cedid olarak isimlendiriliyorlardı.¹³⁰⁰ Fakat her yeniliğin statükoda bir takım değişikliği zorunlu kıldığı ve eski düzenden menfaatlenenlerin kayıplarına yol açtığı bilinen bir vakıadır. Bu reel-politik durum burada da kendini çok geçmeden gösterdi. Alemdar'ın ve adamlarının aşırı otoriter tutumu, içki ve zevk alemlerine dalması karşısında halktan ve ayanlardan tepkiler gelmeye başladı. Ayanlar memleketlerine döndü. Diktatörce tutumu yeni kargaşa çıkmasından korkan padişahı endişelendiriyordu. Dışlanan ulema da tepki göstermeye başladı. Böylece her sınıf Alemdar aleyhinde faaliyete girişti.¹³⁰¹

Tabii ki Alemdar'a en çok tepki ise Yeniçerilerden gelecekti. Nihayet öyle de oldu. Bir Ramazan günü Fatih Camisi'nde ulemadan yenilikçi fikirleriyle tanınan Ubeydullah Efendi eğitilmiş askerinin İslâm'ın emri olduğunu ve buna karşı gelenlerle mücadele etmek gerektiğini söyleyince cemaat arasındaki Yeniçeri Ocağı taraftarlarıyla ulema arasında kısa süren bir çatışma çıktı. Fakat kısa süreli bu çatışma yeni kargaşa ve fitnelerin çıkmasına sebep oldu. Yeniçeriler arasında ocağın Ramazan sonunda kaldırılacağı şayiası yayılınca 15 Kasım 1808 gecesinde başlayan isyanda asiler sadrazamın dışarı çıkmayacağını anlayınca Babıali'yi bastılar. Kurtuluş umudu kalmadığını anlayan Alemdar Mustafa Paşa 16 Kasım 1808'de silahıyla cephaneliği patlattı. Patlama sırasında kendisi, birkaç adamı ve binanın damındaki beş yüz kadar Yeniçeri öldü. Fakat asiler bu sefer saraya yönelip II. Mahmud'un yerine IV. Mustafa'yı tahta çıkarmayı düşünüyorlardı. Bunu anlayan II. Mahmud kardeşi IV. Mustafa'yı boğdurdu. II. Mahmud'un hanedanının tek erkek evladı kalması isyancıları durdurdu. Asilerin isteği üzerine padişah Sekban-ı Cedidi kaldırdı. Yenilik taraftarları ve Alemdar Mustafa Paşa yanlısı pek çok kişinin öldürülmesi üzerine isyan sona erdi.¹³⁰²

Bu olayın üzerinden 18 yıl geçti. II. Mahmud, Rum isyanının başladığı yıllarda Rusçuklu Hüseyin Ağa'yı Yeniçeri ağası yaptı ve onun aracılığıyla üç ay içinde Yeniçeri zorbası ve eşkıyasını temizledi. Ocağı kapatmayı kafasına koyan

¹³⁰⁰ OA., C.VI, s. 10.

¹³⁰¹ OA., C.VI, s. 10.

¹³⁰² OA., C.VI, s. 10-11.

padişah konuyu Sadrazam Galib Paşa'ya açtıysa da paşa çekindiği için azlini istedi ve yerine Silistre Valisi Benderli Mehmed Selim Sırrı Paşa'yı atadı. İstanbul halkı da Yeniçeri'nin tamamen aleyhinde idi. Şeyhülislâm Kadızade Mehmed Tahir Efendi'nin başkanlığında toplanan ulema talimli asker yetiştirilmesinin meşruluğuna dair 25 Mayıs 1826 tarihli fetvayı verdi. Ocağın ileri gelenlerinden karşı çıkmayacaklarına dair söz alınınca eşkinli birlikleri kurulmaya başlandı. Ancak Yeniçeriler sözünden dönüp Etmeydan'ında 15 Haziran 1826 da toplandılar. Fakat devletin daha önceden yenileştirdiği topçu, humbaracı, lağımçı ve kalyoncu askerleri ve halkın isyancıların üzerine yürümesiyle isyan 17 Haziran 1826'da bastırıldı. Yeniçeriliğe ait ne kadar ünvan varsa tamamı kaldırıldı. Yeni ordunun ismi "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye" oldu.¹³⁰³ Bir arşiv belgesinde bu ocağın kapatılmasının sebebi açıkça belirtilmekteydi. Buna göre zamanın geçmesiyle içlerine bozgunculuk giren ve yapılan seferlerde bir işe yaramayan, ayrıca gitgide uygunsuzlukları haddi aşmış önceki yararlıkları yaramazlığa ve eski itaatları itaatsizliğe dönüşerek hiçbir şekilde ıslah edilemeyen Yeniçerilerin umumun ittifakıyla dünyadan nam ve nişanlarının tamamen kaldırılması sonrasında kurulan "Asâkir-i Muhammediyye" isimli ordu seraskerin emrinde olmak üzere on iki bin askerden oluşacaktı.¹³⁰⁴

Yeniçeri'nin niçin kaldırıldığına dair pek ayrıntılı gerekçeler ileri sürülebilirse de temel gerekçe bu belgede de açıkça ifade edildiği gibi ocağın artık kuruluş amacı doğrultusunda yararlık gösterememesi, düşman orduları karşısında galip gelememesi ve itaatsizliği idi. Peki geçmişinde başarılı olan bu ordu niçin bu hale düşmüştü?

Devlete göre bunun sebebi kefare casuslarının ve hainlerin aralarına girmesiyle itaatten ve intizamdan çıkmaları ve hiç bir işe yaramaz hale gelmeleri idi. Devletin varlığından bir çok zamanlar istifade ettiğini itiraf ettiği Yeniçerilerin adının bile lisanlara alınmamasını¹³⁰⁵ isteyecek noktaya gelmesi bu askeri zümrenin artık devlete ihanet içinde olduğunu göstermekteydi. İhanet içinde olan bir yapıyı devletin bünyesinde barındırması ise düşünülemezdi. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerirekabet içinde olduğu ve aynı zamanda savaş halinin bulunduğu bir sırada

¹³⁰³ OA., C.VI, s. 96.

¹³⁰⁴ BOA. HAT., 491/24038.

¹³⁰⁵ BOA. C. AS., 71/3332.

İran'ın bu yapıyı doksan dokuz kışlasında sakın ve aslen İranlı olan Bektaşî Haydar Baba üzerinden kontrolü altına almaya çalıştığı belgelere yansımış durumdadır. İran, Bektaşî Haydar Baba'yı casus olarak kullanmaktadır. Osmanlı Devleti de bu yüzden onu sınır dışı etme kararı almıştır. Fakat onunla arkadaşlık yapan Yeniçeri ustaları buna itiraz etmiş, kendilerine bir casusun Yeniçeri ocağında kalması, hatta İstanbul'da bulunması caiz değildir diye nasihat edilmiş ise de ustalar cevaplarında bu adam İranlı olsa bile Bektaşîdir ve kışlada sakın olduğundan kendisine yapılan muameleyi onaylamayız, kışlada oturmalı, kesinlikle dışarı çıkmamak üzere serbest bırakılmasını ve kendilerine iadesini isteyerek söz dinlememişler, yolda Gebze'de iken hastalandığını öğrendikleri zaman tekrar iadesini istemişlerdir. Haydar Baba'nın serbest bırakılmaması üzerine içlerinden bazıları isyana kalkışmışlardır. O sırada yirmi iki aydan beri süren reaya fesadını bahane edip İstanbul'daki Rum ve Ermenilerin Frenklere yardım edebileceklerini ileri sürerek ya sürülmelerini ya da öldürülmelerini talep etmişlerdir. Asıl Haydar Baba'yı kurtarmak için ileri sürülen bu şantajın sadrazam tarafından padişaha arzedilmesi üzerine II. Mahmud bunu reddederek "Rum milletinden hiç bir ferдин emniyetinin olmadığı açıktır, kaldı ki Devlet-i Aliyye'miz devlet-i Muhammediyye olup zatıma halkın itaatı Müslümanların imamı olduğum içindir, şeriata göre ne olması gerektiğini bilmeden bu kadar reayayı kırsınlar diye emredemem, gerek bu konuda gerekse Haydar Baba'nın avdeti maddesinde fetva ne ise ben de Allah'ın emri ve Peygamberimizin şeriati mucebince gereğini yerine getiririm" diyerek durumu yatıştırmaya çalışmıştır.¹³⁰⁶ Yeniçerilerin İstanbul'daki Rum ve Ermenilerin sürgün edilmesini veya katlini istemeleri de provakasyondan başka bir şey değildi. 19 Şevvâl 1236/20 Haziran 1821 tarihli belgede belirtildiği üzere Drama'da üzerinde Rumî ibareli bir kağıtla yakalanan Bektaşî dervişi kıyafetli ve Hacı Ahmed takma adlı bir Hristiyan casusun sorgusunda Anadolu'da Manisa kasabasından olduğunu ve isminin Yağcıoğlu Mihâl olduğunu, Sırp Reisi Miloş'la irtibatı olduğunu ve Rum milletinin fesadı için çalıştığını itiraf etmesi¹³⁰⁷ de gösteriyor ki Hristiyan Sırplar da Bektaşîler üzerinden fesat çıkarma peşinde idiler.

¹³⁰⁶ BOA. HAT., 284/17078.

¹³⁰⁷ BOA. HAT., 864/38542.

23 Rebûlevvel 1238/5 Mayıs 1823 tarihli tereke ilamından öğrendiğimize göre Yeniçeri ile ilişkisi olan doksan dokuz cemaat odası yoldaşlarından Haydar Baba ibn Halil bin Abdullah'ın Erzurum'a sürgünü sırasında Bolu menzilhanesinde eceliyle ölmesi¹³⁰⁸ yeni olaylar çıkacağına sanki bir işareti gibi idi. Bundan iki yıl sonra da Bektaşileri tahrik edebilecek bir siyasi cinayet vukubulmuştu. 27 Receb 1240/17 Mart 1825 günü Mirac gecesinde odasında iftar ederken ve kendisine saldırılmasını icap ettirecek bir hareketi yok iken Hacı Bektaş-ı VeliAsitanesi Şeyhi Feyzullah Efendi'nin bir suikast sonucu öldürülmesi¹³⁰⁹ devletle iyi ilişki içerisinde olan Hacı Bektaş-ı Veli evladından olan bu zat üzerinden kargaşa çıkarmak isteyen kesimlerin işin içerisinde olduğunu ve bir isyanı tahrik etmek istediklerini göstermektedir. Bu cinayet tam bir tertip işidir. 29 Şaban 1240/18 Nisan 1825 tarihli hükme göre II. Mahmud, Hacı Bektaş ahalisinden Mazlumoğlu Ali, Hasan ve Süleyman, Bozoklu Mustafa Beyoğlu Ahmed, Bölükbaşıoğlu Ahmed, Aksaraylıoğlu Deli İsmail ve kardeşi Süleyman, Balioğlu Mehmed, Seydioğlu Bektaş, Danacioğlu Hasan, Metinoğlu Ali, Kahvecioğlu İsmail, Muhtaroğlu Hüseyin ve Hacı Mustafa adlı kimselerin tahrik ve iğvâlarıyla beş kişi tarafından bahçe duvarından aşıp pencereden kurşun atmak suretiyle işlenen bu cinayetin katil ve azmettiricilerinin buldurularak mahkemeye çıkarılmalarını ve cezalarının verilmesini Niğde, Kırşehir ve Beyşehir Mutasarrıfı Vezir Süleyman Paşa ile Hacı Bektaş ve Mucur naibine emretmiştir.¹³¹⁰ Devlet onun yerine şeyh olan oğlu Seyyid Mehmed Hamdullah Efendi'nin de bir cinayete kurban gitmemesi için Hacı Bektaş ve Mucur ahalisinden söz alarak katiller eğer tekrar gelirlerse yakalayıp valiye teslim edeceklerine dair kendilerinden söz almış,¹³¹¹ II. Mahmud katillerin Mucur köyüne geldiklerinde yakalanmaları ve Hamdullah Efendi'ye yönelik bir suikaste meydan verilmemesi hakkında Mucur naibine buyruldu çıkarmıştır.¹³¹² 9 Muharrem 1241/24 Ağustos 1825 tarihli belgede ise Feyzullah Efendi'yi katlettirdiği anlaşılan Afşar kabilesi

¹³⁰⁸ BOA. C. ADL., 9/593; BOA. HAT., 293/17451.

¹³⁰⁹ BOA. C. DH., 85/4229.

¹³¹⁰ BOA. C. DH., 85/4229.

¹³¹¹ BOA. C. ADL., 30/1824.

¹³¹² BOA. C. ZB., 31/1548.

aşiret beyi Baltalıoğlu İbrahim Bey ve hempâlarının kasabaya gelmeleri halinde derhal tutulup teslim etmelerine dair yine ahaliden söz alınmıştır.¹³¹³

İşte bu şekilde gerek İran'ın gerekse Hristiyanların tahriklerine müsait bir hale düşen, padişah indirip padişah atamaya kalkışan, devlet ve din adına savaşıma azmini yitiren, tamamen siyaset ve paraya angaje olarak maddi menfaatlerini önceleyen, dış devletlerle işbirliğine giren Yeniçerilerin ve onlarla bağlantılı olan bazı Bektaşilerin daima devletin başına gaile çıkarması sebeplerinden dolayı devlet sert tedbirler almak zorunluluğu duymaktaydı. Değil bu orduyla savaş kazanılması onlar arasındaki Bektaşi babalarının da problem üretmeleri dolayısıyla iç barış dahî tehdit altında görülmekteydi. Yeniçerinin işe yaramadığı, aksine tahriklere açık bir yapıya büründüğü artık açıkça ortada idi. Onların bu nizamsızlığını düşman devletler Osmanlı'nın güçsüzlüğüne hamlederek devleti ortadan kaldırmaya teşebbüs etmeye başlamışlardı.¹³¹⁴ İşte bütün bu sebepler dolayısıyla 1241/1826 yılında İstanbul'daki Yeniçeri isyanı bastırıldıktan sonra bu ordunun adı bir daha ağza alınmamak üzere kaldırılmış ve yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin kurulduğu tüm memlekete duyurulmuştur.¹³¹⁵

Böylece Osmanlı ile neredeyse özdeşleşen bu askeri ocak zaferleri ve isyanlarıyla birlikte tarihe karışmıştır. Ocağın kapatılmasından sonra sağda solda kalan bazı Yeniçeriler ise ayanlarla işbirliği içinde kanun dışı yollara başvurmak suretiyle halka zulmetmeye ve mallarını gasbetmeye başladıkları için dahilde güvenlik zaafiyetinin doğmasına sebep olmaktadır.¹³¹⁶ Bunların ilk etapta ordu içerisinden tamamen temizlendiği de söylenemezdi elbette. Hatta kendilerini gizleyerek Asâkir-i Mansûre tertiplerinin içine girmişlerdir. Ancak devlet de bunların ayıklanma ve ihraçlarına yönelik tedbire devam etmiştir. Yeniçeri takımlarının ihraçlarından sonra “...*Bu defaki fesâdın menşei Bektaşiler olmak hasebiyle bunların dahî çaresine bakılması irâde-i seniyye-i şâhâneleri muktezâsından ve fî nefsi'l-emr îcâb-ı hâl ve maslahattan olduğuna mebnî tertîblerin gereği gibi tenkîh ve tathîri*” hususu yetkililere sıkı sıkıya tenbih edilmiştir. Bunun üzerine yapılan araştırmalarda

¹³¹³ BOA. C. DH., 208/10367.

¹³¹⁴ BOA. HAT., 292/17426.

¹³¹⁵ BOA. HAT., 292/17426; BOA. AE. SMHD. II., 66/4758.

¹³¹⁶ BOA. AE. SMHD. II., 13/743; BOA. AE., SMHD. II., 13/744; AE., BOA. SMHD. II., 13/750.

İstanbul ve Üsküdar tarafında bulunan Bektaşilerin sürgüne tabi tutulmaları düşünülmüştür. Ancak Sadaretin arzında “*fi’l-asl tarîk-i Bektaşî turuk-ı ‘aliyyeden olup*” ifadesinde de görüldüğü üzere devletin hak tarikatlardan biri olarak gördüğü Bektaşilere yönelik böyle bir tedbir alınmasının sebebinin bazılarının bu tarikatı sermaye-i fîsk u fücûr edinmesi ve bazılarının da ilhada düşmeleri olarak gösterilmiştir. Durum böyle olmasına rağmen yine de cezalandırma cihetine gitmeden önce herhangi bir mağdûriyet yaşanmaması için son derece hassas davranarak Bektaşidir diye şikayet edilenler hakkında şeyhülislâm, ulema, meşayih, mahalle imamları ve memurların katılımlarıyla ifadelerinin alınması ve kendilerine bir fırsat verip itikadlarını düzeltenlere dokunmamak, inkarı sabit olanlara ise sürgün, tedfîb veya idam ile cezalandırma cihetine gidilmiştir.¹³¹⁷

Bu belgelerde de görüldüğü üzere devletin tepe noktasında asliyetine halel gelmiş Yeniçeri ocağı ve Bektaşî tarikatı birbiriyle bağlantılı girift ve çetin bir mesele olarak görülmekteydi. Çünkü Yeniçeri ve Bektaşilik iç içe bir haldeydi. Yeniçeri askerlerinin üzerinde eskiden beri Bektaşî babalarının manevi bir nüfuzu bulunmaktaydı. İsyancı Yeniçeriler sürgüne tabi tutulan İran casusu Bektaşî Haydar Baba'nın İstanbul'a dönmesini bundan dolayı istemişlerdi.¹³¹⁸ II. Mahmud durumun ciddiyetinin farkında olarak asker içindeki ayırım ve ihraca özen gösterilmesini ve bir ihmâl olduğu kuşkusunu ima ederek Bektaşîlerin de İstanbul'da pek çok olduklarını buna karşı sürgün edilenlerin ise az olduğunu, hatta Başmuhasebe kâtipleri arasında da oldukları duyumunu aldığı sadrazama ihtar etmekteydi.¹³¹⁹

Ayrıca Yeniçeri ocağının kaldırılmasına en büyük tepkinin Balkanlar ve Anadolu'da Bektaşî tarikatının yaygın olduğu yerlerde ortaya çıkması ve tepkilerin bazı yöneticiler ve din adamların da dahilyle isyan boyutuna varması¹³²⁰ ocakla Bektaşîliğin sıkı ilişkisini ortaya koymaktaydı. Yeniçeri ile Bektaşîye arasındaki bu ilişkinin tarihî bir derinliği mevcuttu. Her ne kadar kuruluş dönemine kadar uzanan ilişkilere dair bazı bilgiler olsa da ve Yeniçerinin kuruluşu Hacı Bektaş'ın manevi

¹³¹⁷ BOA. HAT., 340/19426 ; BOA. HAT., 340/19438.

¹³¹⁸ BOA. HAT., 289/17328.

¹³¹⁹ BOA. HAT., 340/19438.

¹³²⁰ Bu konuda 1241 ve 1242 tarihli oldukça fazla hatt-ı hümayun bulunmaktadır. BOA. HAT kataloğundan Yeniçeri ve Bektaşî kelimeleri ile tarama yapıldığında bunların referanslarına ulaşmak mümkündür.

şahsıyla ilişkilendirilse de bu bilgiler rivayet kabilindedir. Ancak hanedan arasında *Osmanlı Devleti'nin temelinde Mevlana ve Hacı Bektaş'ın himmet ve dualarının bulunduğu inanıldığını*¹³²¹ da belirtmemiz gerekir. Sonraki yüzyıllarda ordu içerisinde Bektaşîyye tesirinin git gide daha fazla artmaya başladığından söz edilebilir. Nitekim II. Bayezid'in Dimetoka'daki Bektaşî Tekkesi'nde bulunan Balım Sultan'ı 907/1501 yılında Hacıbektaş Dergâhı'na postnişin olarak atamasıyla birlikte devletle Bektaşîlik arasındaki ilişkiyi sağlamlaştırdığı, Anadolu üzerindeki Şii-Safevî propagandasına beraberce karşı koymayı gerekli gördüğü ve bu tarihten itibaren Şii-Alevî meşrebi, 12 imam neşvesi, Allah-Muhammed-Ali üçlüsünün diğer tarikatlardan daha çok bu cemaatte yer bulur olduğu görüşü ileri sürülmüştür.¹³²² Balım Sultan'dan sonra yerine geçen Kalender Şah'ın 1526 yılında isyan etmesi ve sonunda öldürülmesi olayı yaşanınca Osmanlı yönetiminin Bektaşîliğe pek sıcak bakmamaya başladığı, ancak bunların Yeniçerilerle olan organik ve gönül bağı sebebiyle de üzerlerine gitmediği ifade edilmiştir.¹³²³ Devletin üzerlerine gitmemesinin Yeniçerinin gücünden kaynaklandığı açıktır. Hatta Hacı Bektaş 16. yüzyıl sonlarından başlayarak resmen Yeniçeri pîri kabul edilmiş, bu tarihlerde bir Bektaşî babası daimî olarak ocakta kalmaya başlamış, Bektaşî tarikatıyla Yeniçeri ocağı o denli birbirinden ayrılmaz hale gelmiştir ki, tarikat şeyhi seçildiğinde İstanbul'daki Yeniçeri kışlasına gelir, tacını kendisine Yeniçeri ağası giydirdi.¹³²⁴

XVI. yüzyıldan sonra Osmanlı ülkesinin değişik yerlerinde Bektaşî tekkeleri açılmış, XVIII. yüzyılla birlikte bu tekkelerin adedinde tabii olmayan bir artış olmuştur. Bunun sebebi Bektaşîlerin Yeniçeri ile olan bağı sebebiyle bazı tekkeleri zor kullanarak işgal etmesi olmuştur. Mesela Bursa'da Abdal Murad, Abdal Musa tekkeleri adlarından hareketle Bektaşîlere ait olduğu gerekçesiyle el değiştirmiştir. Yine el değiştiren bir başka tekke Zeyniyye tarikatına ait Bursa'daki Ramazan Baba dergâhı olmuştur.¹³²⁵ Bektâşîliğin ilgasıyla ilgili hükümde "*Bektaşî gürûhu Yeniçeri tâifesine istinâd ile o misüllü tekâyâ ve zevâyânın isimlerini tahrîf ve kendülerine*

¹³²¹ BOA. HAT., 120/4900.

¹³²² Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 60.

¹³²³ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 63.

¹³²⁴ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, s. 202.

¹³²⁵ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 61.

*nisbet ile zabt ve hasılat-ı vakfi nefislerine hasr...*¹³²⁶ ifadeleri bu el değiştirmeye atıfta bulunmaktadır. Burada bir hususu belirtmek gerekir; Bektaşilerin geçmişte Yeniçeriden aldıkları güçle bu tekkeleri sahiplenmesini XVI. yüzyılın sonlarına doğru devlet de kabul etmiştir. 9 Şaban 1201/27 Mayıs 1787 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, Osmanlı ülkesindeki baba, dede, abdal, derviş ve sultan isimleriyle halkın dilinde söylenen nazargah, tekke, hankah ve zaviyelere şeyh ve zaviyedar atanması sadece Hacı Bektaş-ı Veli Zaviyesi şeyhlerinin inhasıyla yapılması usûlü meşrut olduğundan eski padişahlar tarafından da emr-i şerifler çıkarılmak suretiyle benimsenmiştir. Ancak zamanla bu usûle aykırı Bektaşilikle alakası olmayan bazı yabancı kimselere tevcihler yapılmış ise de Hacı Bektaş-ı Veli Asitanesi Şeyhi Abdülatif Baba'nın talebiyle bu düstura yeniden riayet edilmesi hususunda emr-i şerifler çıkarılmıştır.¹³²⁷ Bu uygulama II. Mahmud'un Bektaşî tekkelerini kapatmasına kadar devam etmiştir.Devlet böylece bu ihtilafı Yeniçeri desteğini arkasına alan Bektaşilerin lehinde çözmüş olsa da aslında sürekli isyan çıkarıp devlet üzerinde bir vesayet düzeni kuran ve istediği ayrıcalıkları temin eden Yeniçeri ve onunla irtibatlı Bektaşilik ile olan problemi ertelemekten öteye gidememiştir.

Görüldüğü üzere Bektaşilik, Yeniçeri Ocağı ile iç içe yaşamış ve ordu içindeki manevinüfuzu ile önem kazanmıştı. İrfan Gündüz'e göre Bektaşîye tarikatı tarikatlardan istifade ile Osmanlı bünyesine sızmak isteyen Batınî zümrelerin boy hedefi hâline getirilmişti. Sapık fikirlerine mesned arayan daha ziyade siyasi maksatlı teşebbüslerin menfî çabası ile yıpratılmıştı. Bu ve benzeri tesirler sebebiyle gün geçtikçe serkeşleşen ve ele avuca sığmaz hâle gelen Yeniçerilik ile birlikte Bektaşî tekkeleri de II. Mahmud devrinde ilga ve lağvedilmişti.¹³²⁸ Burada şunu belirlemek gerekir ki devletin asıl amacı Bektaşiliği ortadan kaldırmak değil, artık işevselliğini yitiren ve askeri disiplini kalmayan ve daima siyasete müdahale eden Yeniçeri'yi ortadan kaldırmak ve onun yerine çağın icaplarına uygun organize edilmiş yeni bir ordu kurmaktır. Yeniçeriliğin kaldırılmasından bir süre sonra Bektaşî tekkelerinin yeniden açılması devletin esas derdinin Bektaşilik değil Yeniçerilik olduğunu

¹³²⁶ BOA. C. ADL. 29/1734.

¹³²⁷ BOA. C. EV. 137/6848.

¹³²⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s. 69.

gösterir.¹³²⁹ Bununla birlikte şeriata aykırı fiillerin mübah görülmeye başlanması ve aralarına yabancı ajanların sızması devleti Bektaşilikle ilgili de zorlu bir tedbir almaya mecbur etmiştir diyebiliriz.

1241/1826 da gerçekleşen bu köklü değişiklik sonucunda devlet ve toplum yapısında dengeler bütünüyle değişeceğinden gelebilecek baskıları önlemek maksadına matuf olması düşünülmüş olacak ki tekkeleri de ilgilendiren böylesine zor bir işin istişare toplantısına ulemanın yanında meşayih de katılmıştır. Meşayih ve ulema ile yapılan istişare neticesinde Bektaşilik lağvedilerek ocakla manevi irtibat ve alakası bilinen Bektaşi tekkelerinin bir kısmı yıktırılmış, bir kısmı da Nakşibendiler başta olmak üzere diğer tarikatlara tevdi edilerek ıslahı cihetine gidilmiş, bu tarikat müntesipleri de medrese kültürünün hâkim olduğu bölgelere nefyedilerek onların cemiyet hayatına kazandırılması arzu edilmiştir.¹³³⁰

Yeniçeri ordusunun 11 Zilkade 1241/17 Haziran 1826 tarihinde Şeyhülislâm Tahir Efendi'nin fetvasıyla kaldırılmasından yaklaşık yirmi gün sonra¹³³¹ Bektaşilerin cezalandırılması ve tekkelerinin kapatılması hakkında yapılan 2 Zilhicce 1241/8 Temmuz 1826 tarihinde Saray-ı Hümayun Camisi'nde (Babüssaade Camisi'nde¹³³²) yapılan toplantıya sadrazam, mevcut ve sabık Şeyhülislâmlar, Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin yanı sıra meşayih de katılmıştır. Toplantı'da bulunan şeyhler Nakşibendiyye'den Yahya Efendi Türbedarı Hafız Ahmed Efendi, Balmumcu Mustafa Efendi, Galata Mevlevihanesi Şeyhi Kudretullah Efendi, Kasımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Ali Efendi, Beşiktaş Mevlevihanesi Şeyhi Abdülkadir Efendi, Halvetiyye'den Kocamustafapaşa Şeyhi ile Zakirbaşı Şikarizade Şeyh Ahmed Efendi, Merkezefendi Şeyhi Ahmed Efendi, Üsküdar'da Nasûhîzade Şeyh Şemsüddin Efendi, Celvetiyye'den Hüdayî Şeyhi Şihab Efendizade Seyyid Efendi, Bandırmalızade Galib Efendi, Sadiyye'den Kovacı Şeyh Emin Efendi idi.¹³³³ Bu toplantıda Şeyhülislâm katılan şeyhlere Bektaşilerle ilgili görüşlerini sormuş,

¹³²⁹ Mustafa Kara, "II. Abdülhamid Devrine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 67.

¹³³⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 95.

¹³³¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 681.

¹³³² Yücer, **a.g.e.**, s. 681.

¹³³³ Gündüz, **a.g.e.**, s. 140.

şeyhlerin bazıları ülfetleri olmadığından hallerini bilmediklerini, bazıları namaz ve orucu terk edip dört halifeye dil uzattıklarını söyleyip idam cezası verilmesini savunmuşlardır. Çıkan sonuçtan şeriata göre suçun ferdiliği ilkesinden hareketle toplu ceza vermenin mümkün olamayacağı görüşü benimsenmiş, ancak toplantıya katılan âlimlerden Yasincizade sadece fiili ve sözlü olarak suç işleyen cezalandırılmasına karşı gelerek Bektaşilerin siyaseten toptan cezalandırılmaları görüşünü savunmuştur. Toplantı sonucunda Üsküdar, Eyüp, Rumelihisarı üstü ve sair yerlerdeki Bektaşî tekkelerinin altmış seneden az olanlarının yıktırılması, Kınıcı Baba'nın Üsküdar'da, İstanbul Ağzadesi'nin Tophane'de ve Salih Efendi'nin Bab-ı Hümayun önünde alenen cezalandırılması için fetva alınmasını padişaha bildirmek üzere takrir yazılmasına karar vermişlerdir.¹³³⁴

Devletin bu istişare toplantısından sonraki Bektaşîlerle ilgili uygulamalarının ne şekilde olduğuna dair en önemli delil Osmanlı Arşivi Cevdet Adliye fonundaki ilga hükmü/fermanı ile ilişkiindeki fetvaların suretleridir. Tabiidir ki Osmanlı hukuk sisteminde fetva önemli bir müessesedir. Bundan dolayı toplumu ilgilendiren kararlardan önce mutlaka ulemadan istişari mahiyette görüşler alınması ve şeyhülislâm fetvasıyla bunun resmîleştirilmesi hukuki sürecin önemli bir aşamasıdır. Bu olayda da bu hukuki süreç işletilmiş ve Bektaşîlerin tekkelerine ait evkafın mülkü ve gelirlerine el konulması ile birlikte bunların başka cihetlere sarfına dair padişaha yetki veren Kadızade Mehmed Tahir imzalı şu iki fetva çıkmıştır:

Birinci fetva:

Selâtn-i mâziyyeden Zeyd ba'zı kurâ ve mezâri'i kat' ve ta'yîn ile Amr'a temlik Amr dahî ba'de't-temellük vakf ve galle-i bir zâviyede şeyh olanlar ile zâviyenin hucerâtında sâkin olanlara şart ta'yîn idüb bir müddet mezbûrlar galle-i merkûmeye mutasarrıflar iken fevt olub hâlen ol zâviyede şeyh ve hucerâtında sâkin olanlar fusekâdan olub ehl-i bid'atdan olmalarıyla galle-i mezbûreye müstehak olmasalar hâlen pâdişâh-ı İslâm eyyedallahü teâlâ bi'n-nasr ilâ yevmi'l-kıyâm hazretlerinin galle-i merkûmeyi cihet-i uhrâya sarfî câiz olur mı? Beyân buyurıla. El-Cevâb, Allahü Teâlâ a'lem, olur.

Ketebehû el-fakîr Kadızâde Mehmed Tâhir ufiye anhimâ¹³³⁵

¹³³⁴ Yücer, **a.g.e.**, s. 681.

¹³³⁵ BOA. C. ADL. 29/1734-2.

İkinci fetva:

Selâfîn-i mâziyyeden Zeyd ba'zı kurâ ve mezâri'i temellük ve gallesini bir zâviyede şeyh olanlar ile ol zâviye hucerâtında sâkin olanlara şart ve ta'yîn buyurub bir müddet mezbûrlar galle-i merkûmeye mutasarrıflar iken fevt olub ol zâviyede şeyh ve hucerâtında sâkin olanlar ehl-i bid'at ve müdmin-i hamr ve fesekadan olub galle-i merkûmeye müstehak olmasalar hâlen pâdişâh-ı İslâm eyyedallahu ilâ yevmi'l-kıyâm hazretleri galle-i merkûmeyi cihet-i uhrâya sarfa kâdir olur mı? Beyân buyurıla. El-Cevâb, Allahü Teâlâ a'lem, olur.

Ketebehû el-fakîr Kadızâde Mehmed Tâhir ufiye anhimâ¹³³⁶

İslâm vakıf hukukunda vâkıfın vakfiyede sıraladığı şartlara müdahale etmemek esas olmakla birlikte bu iki fetvada da görüldüğü üzere mer'î kanun olan şeriat hükümlerinin ihlalinin vukubulması dolayısıyla vakfiyeye müdahaleye, yani vakıf yönetimine ve taşınır taşınmaz mülklerine el konulmasına ve başka bir cihete devrine izin verilebilmektedir. Bu tekkelerin şeyhleri ve hücrelerinde kalanların ehl-i bidat, günahkâr ve içki içmeleri vakfa müdahale için fetvada yeterli sebep olarak gösterilmiştir. Bu fetvalar sonrasında sâdir olan II. Mahmud'un Evâil-i Safer 1242/4-12 Eylül 1826 tarihli fermanı/hükmünde¹³³⁷ bu fetvalar esas alınmak üzere olayın bu noktaya gelişinin gerekçeleri ve alınması gerekli tedbirler uzun uzadıya sıralanmıştır. Ortadan kaldırılan Yeniçerilikle de irtibatlandırılan Bektaşiliğin ilgası ile ilgili kararları muhtevî bu hüküm Rumeli ve Anadolu'daki idari, askeri ve ilmi yetkililere hitaben sâdir olmuştur. Hemen hükmün giriş kısmında alınan tedbirlerin gerekçesi şöyle açıklanmaktadır:

Bir süreden beri dinden çıkan bazı kimseler Hacı Bektaş-ı Veli'ye bağlılık davasıyla sırf iftira olmak üzere bir takım nesnelere isnat ederek haramları helal saymak, namaz ve orucu terketmek ve raşid halifelere dil uzatmak gibi şeriata uymayan ve küfrü gerektiren hareketlere cesaret etmekte ve bunlar gittikçe İslâm memleketinde çoğalmaktadırlar. Saf kalpli iman sahipleri cehâletleri sebebiyle bu çeşit günahkar ve sapkınların saçma sapan sözlerine aldanarak şeriat caddesinden ayrılarak dalâlet yoluna sapmakta olmaları dolayısıyla Müslümanlar içinde bu

¹³³⁶ BOA. C. ADL. 29/1734-3.

¹³³⁷ BOA. C. ADL. 29/1734-5. Bu belgeyi İrfan Gündüz eski kayıt numarası olan Cevdet Adliye 1734 olarak yer yer referans göstermiştir.

şekilde şeriata aykırı hallerin ortaya çıkmasını önleyerek bütün müminleri bunların hile ve dalâletlerinden kurtarmanın çaresini sağlamak gerekir.¹³³⁸

Bu gerekçeyle önceden İstanbul'da sabık ve esbak şeyhülislâm, sadrazamlar, âlimler, Mevlevî, Nakşibendî, Halvetî, Sadî, Kadîrî ve diğer Ehl-i sünnet ve'l-cemaat tarikatların şeyhlerinin katıldığı şûrâ toplantısında bunların durumu görüşülmüş ve şeriata göre ne yapılması gerektiği tartışılmıştır. Görüşmeler sonucunda bunlardan pek uygunsuz olduğu mütevâtir olanların şer'an ve siyaseten idamı, ehven-i şer olanların ulema merkezi olan bir yere nefyedilip itikatlarının düzeltilmesine müftü ve âlimler tarafından gayret edilmesi ve tekkelerinin yıkılarak ümmet-i Muhammedin bunların şerlerinden kurtarılması hususunda padişahın çaba ve özen göstermesi gerektiği icmâ ile kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine yayınlanan ferman sonucunda İstanbul ve civarındaki Bektaşilerden küfr ve dalâlete düştüğü mütevâtir olanlar şeriata göre birer yerde siyasetle cezaları icra edilmiş, geri kalan şeyh ve dervişler ise pişmanlık ve itikatlarını düzeltmek üzere ulema merkezi yerlere sürülmüşler, İstanbul ve civarındaki bütün muhdes, yani kadimden olmayıp sonradan açılmış tekkelerin yıkılmasına karar verilmiştir.¹³³⁹

¹³³⁸ "...Bir müddetden berû ba'zı erbâb-ı rafz ve'l-ilhâd Hacı Bektaş-ı Veli kuddise sırruhu'l-âlî hazretlerine mensûbiyyet da'vâsıyla iftirâ-yı mahz olmak üzere bir takım nesnelere isnâd ederek şer'-i şerîfe münâfi ve ma'âzallahu teâlâ küfrü müeddî istihlâl-ı muharremât ve terk-i savm ve salât ve hulefâ-i râşidîn rıdvânullahi teâlâ ecma'in hazarâtına zebân-dırâzlık misüllü harekâta ictisâr itmekde ve bunlar gitdikce Memâlik-i İslâmîyye'de tekesür ederek sâde-dil olan bir takım ehl-i îmân dahî cehâletleri sebebiyle o makûle zındık ve mülhidlerin türrehât ve hezeyânlarına firîfte olarak câdde-i şerî'at-i mutahharadan 'udûl ile râh-ı dalâlete sapmakda olduklarına binâen millet-i süme'hâ-yı İslâmîyye derûnunda bu vechile hilâf-ı şer'-i şerîf zuhûra gelen hâlât-ı reddiyyenin men' ve def'iyle kâffe-i mü'minîni o makûlelerin mekr ve dalâletlerinden tahlisin çaresini istihsâl umûr-ı ma'rûfeden olmakdan nâşî..." (BOA. C. ADL. 29/1734-5.)

¹³³⁹ "...Mukaddemce Asitâne-i sa'âdetimde sâbık ve esbak şeyhülislâm ve sudûr-ı kirâm ve bi'l-cümle 'ulemâ-yı a'lâm kesserehümüllahü ilâ yevmi'l-kıyâm ve tekâyânişin olan Mevlevî ve Nakşibendî ve Halvetî ve Sa'dî ve Kâdirî ve sâir Ehl-i sünnet ve'l-cemâ'atden olan turuk-ı 'aliyye meşâyihî hâzır oldukları hâlde 'akd olunan encümen-i şûrâda bu gürûh-ı mekrûhun hâl ve keyfiyetleri izah ve beyân ve haklarında muktezâ-yı şer'-i şerîf ne vechile idüğü istiknâh ve dermiyân olundukda tâife-i merkûme erbâb-ı rafz ve'l-ilhâddan hem dâll ve hem mudîl olduklarına binâen içlerinde pek uygunsuz oldukları mütevâtir olanlar şer'an ve siyâseten katl u i'dâm ve ehven-i şer olanların dahî makarr-ı ulemâ olan bir mahalle nefy u iclâsıyla tashîh-i i'tikâd eylemelerine oldukları mahallerin müftî ve 'ulemâsı taraflarından ikdâm ve mecma'-ı rafz ve'l-ilhâd olan tekyelerin hedm u imhâsiyle ümmet-i Muhammed'i şerr u mekîdetlerinden tahlîsa taraf-ı nâm-ı eşref-i mülûkânemden himmet ve ihtimâm olunmak husûsları icmâ'-ı umûm ile karâr-gîr olarak ol bâbda şeref-efzâ-yı sudûr olan hatt-ı hümmâyûn-ı isâbet-makrûn-ı pâdişâhânem mücibince Dersââdet'imde bulunan Bektaşîlerden küfr ü dalâletleri rütbe-i tevâtüre resîde olanlar ber-muktezâ-yı şer'-i şerîf birer mahalde siyâset ile cezâ-yı sezâları icrâ ve kusûr şeyh ve dervîş nâmında olan bir takım melâhide dahî ba'dezîn o makûle a'mâl-i bâtileden rücu' ve istiğfâr ile tashîh-i i'tikâd eylemek üzere makarr-ı ulemâ olan bazı mahallere nefy

Bu hükmün bundan sonraki kısmından anlıyoruz ki II. Mahmud Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde de bu tedbirlerin aynen uygulanmasını emretmiştir. Hükmün geri kalan kısmında ayrıntılı olarak şunların yapılması emredilmektedir:

1. Osmanlı Devleti'ndeki Bektaşilerin halleri ve ellerine geçen kadim (yani ilga tarihinden geriye doğru altmış sene öncesindeki zamanlarda mevcut bulunan) ve muhdes (ilga tarihinden geriye doğru altmış sene sonrasındaki sürede yapılan) bütün tekke ve zaviyeler ve bunlara bağlı köy, mezra, arazi ve musakkafatın araştırılması.

2. Buralarda bulunanlar haklarında şeriata göre gereken cezaların verilmesi.

3. Boşalacak kadim ve muhdes tekkelerin cami, mescid, mektep, medrese yapılması veya o yerdeki bütün alimler ve salihlerin uygun gördüğü diğer tarikat şeyhlerinden herkesin takdirini kazanan bir zata verilmesi ve bunların isimlerinin İstanbul'a arzedilmesi.

4. İhtiyaç fazlası olan muhdes tekkelerin yıkılması, kadim olanların binasına dokunulmaması.

5. Geçmiş padişahlar zamanında kadim tekkelere vakf ve temlik edilen köy, mezra, arazi ve sair nesnelere ile muhdes olup da yıkılacakların vakıf arazileri ve sair musakkafatının araştırılıp defterlerinin İstanbul'a gönderilmesi.

6. Tekkelerin içerisinde medfun veli olduğu muhtemel olanların türbelerine buldukları yerin hakim, müftü ve uleması marifetiyle birer mütedeyyin türbedar tayin edilip İstanbul'a bildirilmesi.

7. Edirne'deki Kızıl Deli Sultan tekkelerinin gerektiğinde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin iskanı için hali üzere bırakılması ve içlerindeki meydân odalarının camiye çevrilmesi.¹³⁴⁰

u iclâ ve Asitâne-i şevket-âşiyânem ve etrâf ve civârında kâin bi'l-cümle muhdes Bektâşî tekyeleri dahî hedm u imhâ ile lillahi'l-hamd Asitâne-i sa'âdetim ve civâr ve enhâsı levs-i vücûdlarından tasfiye ve tathîr olunmuş olduğu misüllü sair Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'mde bulunan bu makûle Bektâşî gürûhu ve tekyelerinin dahî icrâ-yı muktezâlarına bakılmak icâb idüb... (BOA. C. ADL. 29/1734-5.)

¹³⁴⁰ BOA. C. ADL. 29/1734-5.

Bektaşi tekkelerinin akibetine dair II. Mahmud dönemine ait başka belgeler de mevcuttur. Yukarıda zikrettiğimiz gerekçeli temel tedbirlere uygun olarak yapılan icraatlar ve bunlarla ilgili diğer hatt-ı hümayunlara baktığımızda bazı detay bilgilere daha ulaşmak mümkündür. İlgâ sonrasındaki on yıllık zaman dilimine uzanan belgelerden bazılarını örnekleme yöntemiyle incelediğimizde Bektaşilerin ve tekkelerinin akıbetinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak bazı verilere ulaştık.

Bektaşi tekkeleriyle ilgili neler yapılması gerektiği hakkında şeyhülislâm, sabık ve esbak şeyhülislâm, sudûr-ı kiram, dersiam efendiler, diğer şura üyeleri ile Celveti, Nakşibendi ve sair bazı tarikat şeyhlerinin hazır olduğu camide yapılan şura meclisinde alınan kararları muhtevî Sadaret takriri üzerine çıkan hatt-ı hümayunda Bektaşi tekkelerinin akibeti hususunda önce İstanbul ve civarındaki olanların araştırılıp icrasına bakılması, daha sonra Rumeli ve Anadolu tarafında olanların temizlenmesi, altmış sene öncesine kadar açılan muhdes tekkelerin yıkılıp içlerinde olan şeyh ve müridlerin kaçmasının engellenmesi ve bir yere toplanması, kadim denilen, yani altmış sene öncesinde var olan tekkelerin miktarının tespiti ve bunlara dokunulmaması, bunlarda kalan şeyh ve müridlerin de kaçırılmadan bir yere toplanması ve her birinin hal ve keyfiyetlerinin gereği gibi anlaşıldıktan sonra şeriata göre gereğinin yapılması tedbirlerinin uygulanması ferman buyrulmuştur.¹³⁴¹ Yıkıtılan tekke yerlerinden vakıf olanlar mülklerin varislerine verilmiş ve mahlul olanlara hazinece elkonulmuştur.¹³⁴² Daha sonra muhdes tekkeler yıkılmaktansa cami ve mescide çevrilmeleri padişah tarafından uygun görülmüş ve bunun için Anadolu ve Rumeli taraflarına tahriratlar yazılmıştır.¹³⁴³

Bektaşi tekkelerinin taharrisi/araştırılıp deftere kaydedilmesifermanın çıkmasından sonra Anadolu'daki uygulamanın keyfiyetine dair elimizde bir örnek bulunmaktadır. Anadolu canibinde Bektaşi tekkesi taharrisi işiyle görevlendirilen Kapıcıbaşı Mehmed Ağa ile Çerkeşli Mehmed Efendi'nin 21 Zilkade 1242/16 Haziran 1827 tarihli arizalarının hülâsasından tekkelerde uygulanan teftiş ve denetleme işleminin biçimi ortaya çıkmaktadır. Buna göre memurlar Eskişehir

¹³⁴¹ BOA. HAT., 290/17351.

¹³⁴² BOA. HAT., 293/17453.

¹³⁴³ BOA. HAT., 290/17386.

sancağına bağlı Seyyid Gazi/Seyitgazi kazasına vardıklarında önce taşıdıkları emr-i âlîyi teftiş sırasında hazır bulunmaları gerekli kişilerin yüzlerine okumuşlardır. Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi seccadenişininin arzıyla tevcihleri yapılagelen tekkelerden Seyyid Gazi Tekkesi'nin¹³⁴⁴ Pir Mehmed Baba, Şuca Tekkesi'nin Seyyid Şuca Baba ve Uryan Baba Tekkesi'nin Bende Ali Baba'nın üzerlerinde olduğu öğrenildikten sonra bu tekkelerin hücreleri, eşyaları ve arazileri sayılıp imzalı deftere kayıtları yapılmıştır. Ardından şer'î meclis toplanmış, önce içeriye Şuca Baba çağırılarak şeriat diliyle itikad ve ameli sorgulanmış, sahih akâid ve şer'î amellerden yüz çevirmediğini açıklayınca üyeler de hüsn-i hâline şahitlik etmişlerdir. Onun peşinden Pir Mehmed Baba sorgulanmış, onun da akâidinde uygunsuzluğu olmadığı anlaşılınca da iki sene öncesine kadar açıkta esrar içtiği öğrenilmiştir. Bende Ali Baba'nın sorgulamasında ise bu kişinin öteden beri küfre sebep olan sözler ettiği, şer'î amelleri terkettiği, haramları işlediği ve her üçünün Bektaşî şeyhleri kıyafetinde dolaştıkları öğrenilmiş ve haklarında çıkacak iradeye kadar Eskişehir sancağı müteselliminin tutukevine konulmuşlardır. Yapılan bu işlemin açıklanmasından sonra her üç tekkenin de medrese yapılması, Seyyid Gazi müderrisliğine Seyyid Yusuf Efendi'nin, türbedarlığına tekke içerisindeki cami imamı Seyyid Süleyman ile hatip olan Seyyid Hasan Efendi'nin, Şeyh Şuca Baba'nın müderrisliğine müştereken Eskişehir ulemasından Hacı Osman Efendi ile Zülâlî Hacı Mehmed Efendi'nin ve Uryan Baba müderrisliğine ise Seyitgazi ulemasından Seyyid İsmail Efendi'nin getirilmeleri Seyitgazi Kazası hakim, müftü ve uleması tarafından istirham edilmiştir ve bu teklif uygun görülerek muamelesinin yapılabilmesi için defter kayıtlarının çıkarılması irade buyrulmuştur.¹³⁴⁵ Bu tekkelerden Seyyid Gâzi Tekkesi avlusunda her ne kadar cami de olsa şeriatın uzaklaşılması ve zahirî ilme önem verilmemesi sonucunda buldukları yerleşim biriminin ilimle irtibatı da haliyle eksilmiş olduğu varsayımından hareketle medreseye dönüştürülmeleri ve çevredeki ahalinin ilimle buluşturulması uygun görülmüş gibi gelmektedir. Öte yandan devlet Bektaşîlerin bazısının ehl-i sünnet itikadında olduğunu kabul ettiği için bunlara

¹³⁴⁴ Bu tekke içerisindeki Seyitgazi türbesinin Anadolu içlerine ve doğuya doğru yapılan seferlerde Mevlana türbesi gibi ziyaret edilmesi adettendi ve ordunun muzafferiyeti için burada dua edilirdi. (Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 988; C. II, s. 1016.)

¹³⁴⁵ BOA. C. MF. 184/9179.

dokunulmamasını, bu tedbir ile ilhada düşmüş olanların itikatlarının tashihini amaçlamaktadır.¹³⁴⁶ Bununla ilgili çıkan hattı-ı hümayunda bunlar içerisinde ulemadan Vakanüvis Atâ Efendi'nin Tire'ye, Müderris Cağalzade Tahir Bey'in Hadim'e sürülmesi ve orada ikamet ettirilmeleri emredilmiştir.¹³⁴⁷ Osmanlı tasavvuf anlayışında cami ile tekkenin, ilim ile irfanın, tefekkür ile amelin bir arada olması benimsenmiştir. Ancak pratikte bütün tekkelerin bu denge üzerine faaliyet yürüttüğü söylenemez. Zaten tekkelerin XIX. yüzyılda kendini yenileme çabasına giren devletin gündemine gelmesi zamanla bozulan bu dengenin sağlanmasıdır. Bu denge bozukluğu Bektaşî tekkelerinde çok daha vahim bir şekilde görüldüğü için onların yeniden cami ve ilimle buluşturulması sağlanmaya çalışılmıştır.

Şimdi de bu meyanda alınan tedbirlere bir başka örnek daha verelim. 7 Zilkade 1242/2 Haziran 1827 tarihli belgede Girit köylerinde cami ve mektep olmadığından erkek ve kız çocukların ilim öğrenmeye verilmediklerine, reaya lisanlarıyla konuşulan papaz ve ruhban manastırlarında batıl ayinlerine dair duyulanlarla yetinildiğine, Müslüman çocukların da müşrik taifesinin söylediklerini öğrendiklerine ve bu durumun da irtidatlarına vesile olduğuna dair bir tespit yapılmaktadır. Müslümanahalinin bundan kurtarılması için ise köylerde bir mescid ve bir mektep yapılması, ilmihâllerini öğrenerek İslâmiyeti yaşamaları ve buralardaki Bektaşîlerin uzaklaştırılarak Kandiye kalesi dışında Topaltı'ndaki caddede bulunan Bektaşî tekkesinin camiye çevrilmesi teklif edilmiştir.¹³⁴⁸

Bektaşî tekkeleriyle ilgili uygulanan tedbirler arasında mali yaptırımlar da sözkonusu idi. Malvarlıklarına devletçe el konulan Bektaşî tekkelerine ait emlak, arazi, eşya, mahsul ve hayvanlarının tespit, yazım ve satış işlemlerinde görevli memurlar birkaç yıl bu işe devam etmişlerdir.¹³⁴⁹ Anadolu ve Rumeli'deki Bektaşî

¹³⁴⁶ Bu karar aynen şu şekildedir: "...Ve Bektâşî olanların cümlesi 'ale'l-umûm mülhid ve râfîzî olmayıp içlerinde ba'zı hüsn-i hâl ashâbı dahî mevcûd olduğu derkâr idiğinden içlerinde bu misüllü ehl-i sünnet i'tikâdında ve kendi hâlinde oldukları tebeyyün edenlerden sarf-ı nazar olunup mâ'adâ râfîziyyü'l-i'tikâd oldukları tahakkuk edenler şer'an mürted hükmünde olmalarıyla onlara dahî telkîn-i dîn olunarak def'leri iktizâ edenler vardıkları mahalde sû-i ef'âllerini icrâya muktedir olamamak için Kayseriye ve Birgi gibi makarr-ı ulemâ olan mahallere nefy u def' olunmak..." (bkz.: BOA. HAT., 290/17351.)

¹³⁴⁷ BOA. HAT., 290/17351.

¹³⁴⁸ BOA. HAT., 293/17474.

¹³⁴⁹ 1243 yılında Paşa sancağındaki tahrir işlemleri ve Manastır'da tutuklanan Esad Baba'nın nefyine dair Manastır Kaymakamının mektubu için bkz. BOA. HAT., 293/17438. 1243 yılındaki Resmo'daki

tekke ve zaviyelerine bağlı emlak ve araziye hazinece elkonulması ve gelirinin Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye masraflarına tahsisi II. Mahmud tarafından irade buyrulmuştur. Bu irade gereğince zaptedilmiş olan Çirmen sancağında bulunan Demir Dede, Şeyh Ali, Kara Ali Baba ve Fındıcık zaviyelerine ait emlak ve arazi satılmıştır.¹³⁵⁰ Bu arada 2 Zilkade 1245/25 Nisan 1830 tarihli hükümden Anadolu'daki Bektaşî tekkelerinin teftiş ve tahriri işinde görevli memurların raporlarını gönderdikleri, ancak görevini ihmal eden bir idarecinin olduğu görülmektedir. Göreviyle ilgili inha göndermediği kayıtlardan anlaşılan Karahisar-ı Şarkî naibine Akıncı köyündeki Çomaklı Dede Zaviyesi hakkında bunun sebebi sorularak derhal bilgi verilmesi emredilmiştir.¹³⁵¹

Bu belgelerden de anlaşılıyor ki Bektaşî tekkelerinin kapatma kararının ardından bunların tamamının sadece tarikatlara ve özellikle Nakşibendilere verilmesine dair bir karar olmadığı gibi pratikte böyle bir siyaset de kesinlikle izlenmemiştir. Ancak az önce de işaret ettiğimiz gibi Bektaşî tekkeleriyle ilgili infaz işlemine öncelikle İstanbul'dan başlanmış, ilga kararından altmış sene öncesine kadar açılan Bektaşî tekkeleri muhdes kabul edilip yıktırılmış, altmış sene öncesindeki tekkelere dokunulmayıp bırakılmıştır. Bununla birlikte Nakşibendilere verilen tekkeler de olmuştur. Bunlar içerisinde Şeyh Ramazan Efendi'nin inşa ettirdiği Bursa'daki Şeyh Bedreddin Simavi Camisi yanındaki Nakşî zaviyesi Mudanya ve Taraklı'da bağ ve bahçeleriyle birlikte zamanla Bektaşîlerin eline geçtiğinden tekrar Nakşîlere verilmesi ve meşihatının Ahmed Hikmet Efendi'ye tevcih edilmesi¹³⁵² örneğinde olduğu gibi ele geçirilen tekkelerin asıl sahiplerine iadesi olduğu gibi aslı Bektaşîlere ait olan tekkeler de olmuştur. Bu konuda asıl dikkat çekici devir Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı meşihatının 1251/1835 yılında bir Nakşibendi şeyhine tevcihi kararıdır. Bayezid Camisi'nde şifa-i şerif dersleri yapan Kayserili Said Efendi'ye Nakşibendiyye tarikatı usûlünü icra ile talebeye din eğitimi vermek ve halkı irşad etmek üzere Hacıbektaş Veli Hankahı şeyhliği ve vakfı tevliyeti tevcih edilmiş ve

tekkelerin tahriri işlemi için bkz. BOA. C. ADL., 20/1219. Eski Zağra'daki işlem için BOA. C. EV., 431/21839. Hüdavendigâr sancağına tabi Mihaliç, Sincan ve Kirmastî'deki tahrir işlem için bkz. BOA. C. ML., 249/10325.

¹³⁵⁰ BOA. C. ML., 27/1285.

¹³⁵¹ BOA. C. EV., 539/27216.

¹³⁵² BOA. C. EV., 425/21510.

önceki şeyh Hamdullah Efendi meşihatten alınmıştır.¹³⁵³ Bu atama sonrasında Nakşi Şeyhi Mehmed Said Efendi gönderdiği 7 Rebûlâhir 1251/2 Ağustos 1835 tarihli mektubunda padişaha teşekkür edip dergâha minareli bir cami ile kendisine bir harem dairesinin inşasını istirham etmiştir.¹³⁵⁴ Mektupla birlikte olan arz tezkiresinde belirtildiğine göre dergâhın bulunduğu kasabada cami yokmuş. Hankah içerisinde çok eskiden yapılmış olan caminin yeri ise aradan çok seneler geçmesi sebebiyle boş arsa hükmüne girmiş. II. Mahmud bu isteği uygun bulup keşfinin yapılmasını irade buyurmuştur.¹³⁵⁵ 17 Zilkade 1252/23 Şubat 1837 tarihli belgeden de anlıyoruz ki Bektaşilerin önemli dergâhlarından olan Elmalı'daki Abdal Musa Zaviyesi'nin zaviyedarlığına da Nakşibendi Şeyhi Halil Efendi getirilmiş, Halil Efendi orada kendisine bir hücre inşasını talep etmiştir.¹³⁵⁶

Kanaatimizce Bektaşî tekkelerinin tamamının Nakşilere verildiği algısı Hacı Bektaş-ı Veli Asitanesi'nin devriyle alakalı olarak oluşmuştur. Çünkü burası Bektaşîye tarikatının merkez tekkesi idi ve devlet dahilindeki bütün Bektaşî tekkelerinin tevcihatı burada tekkenişin olan şeyhin inhasıyla yapılagelmekteydi. Burasının Nakşî şeyhinin idaresine verilmesi onlara ait diğer bütün Bektaşî tekkelerinin Nakşibendi tekkesi yapıldığını göstermemektedir. Daha önce de belgelere dayalı olarak açıkladığımız gibi bu tekkelerin bir kısmı türbeler kalmak üzere yıkılmış, geriye kalanlar ise mektep, cami, medrese, kışla olarak tahsis edildiği gibi, ihtiyaç varsa diğer tarikatlara da verilmiştir. Anlaşılmaktadır ki 1251/1835 yılından itibaren Bektaşîliğin merkez tekkesi meşihat cihetinin bir Nakşibendi şeyhine tevcihi, oraya bir cami inşası ve talebelere ders verilmesiyle Hacı Bektaş-ı Veli'ye gönül bağı olan ahalinin şariat çizgisine çekilmesi amaçlanmıştır. Zaten devlet yukarıda da belgelerde ortaya koyduğumuz gibi bunların ehl-i sünnet çizgisinde hak bir tarikat olduğunu kabul ediyor, içlerinden bir kısmının bu çizgide devam ettiğini tespit edip bunların yerlerinde bırakılmasını, itikadları değişenlerin ise ilim merkezlerine gönderilmelerini istiyor. Bilindiği üzere tarikat usûl ve âdâbının şariat ilkeleriyle uyumlu olmasına Nakşibendiyye çok önem vermektedir. Bundan

¹³⁵³ BOA. HAT., 1591/53.

¹³⁵⁴ BOA. HAT., 553/27362-A.

¹³⁵⁵ BOA. HAT., 553/27362.

¹³⁵⁶ BOA. C. EV., 132/6560.

dolayı ilga fermanları ve fetvalarında da ortaya konduğu gibi bu konuda İbahiyyeci bir anlayışa kayan bazı Bektaşilerin yine o fermanlarda belirtildiği üzere Hacı Bektaş-ı Veli'nin bıraktığı yolun kadim âdâb ve erkânıyla, yani şeriat, tarikat, marifet, hakikat anlayışıyla yeniden buluşturulması sağlanmak istenmiştir. Tekkeye cami ve medrese yapılmasıyla da buradaki türbeyi ziyarete gelen Bektaşilerin Batınî yorumlardan ilim ve irfan anlayışına döndürülmesi ve dinin direği olan namaza alıştırılması hedeflenmiştir. Tekkelerde kalanlardan şer'î mahkeme kararıyla mülhid kabul edilenlerin sürgün edilmesi ve içlerinde Ehl-i sünnet ve'l-cemaatten oldukları anlaşılanlara cezaî işlem yapılmaması¹³⁵⁷ II. Mahmud'un ve devlet ricalinin bu konuda bütün Bektaşilere karşı düşmanca bir yaklaşım içerisinde olmadığını göstermektedir. Hele geçmiş azizlerine son derece saygılı olunması, bu mesele ile alakalı birçok yerde Hacı Bektaş-ı Veli'nin şahsiyeti ve yolu hakkında hürmetkâr ifadeler kullanılması ve yıkımına karar verilen muhdes tekkelerin dahî içerisindeki türbelerin olduğu gibi bırakılması bunların hatıralarına olan saygının bir işareti sayılmalıdır. Bektaşi tekkelerinin başına gelen bu akıbetin sorumlusu olarak sanki hiç bir şey olmamış gibi II. Mahmud'u göstermek, hatta daha da ileri giderek Osmanlı Devleti'ne karşı bir nefret söylemi tutturmak doğru değildir. Kaldı ki aynı II. Mahmud devlete karşı bir başkaldırı içinde olmadıkları halde ortaya çıkan gerilim ve yapılan dedikodulardan etkilenerak Nakşibendi-Halidileri de sürgüne tabi tutmuştur. Bu meseleye dair ileride bilgi verilecektir. Durum böyle olmasına rağmen genellemeci bir anlayışla bütün Bektaşi tekkelerinin Nakşibendi tarikatının emrine verildiğine dair iddialardan oluşan genel algı Bektaşilerin Nakşibendilere yönelik ağır eleştirilerine sebep olmaktadır.

Gündüz'e göre, Bektaşi tekkelerinin kapatılmasından sonra bir kısım tekkelerin Nakşibendi tekkesi yapılmasının gerekçesi ise Hacı Bektaş-ı Veli'yi silsile itibarıyla Ahmed Yesevî ile ilgili gösteren kaynaklar göz önünde bulundurularak Bektaşiliğin Şii ve Batınî sızmalarla tefessüh etmiş bir tarîk-i Hâcegân olduğu Nakşilerin ise Sünni akîdelere bağlılıktaki hassasiyetinin nazar-ı dikkate alınması olabilir.¹³⁵⁸ Bu bilgilerden hareketle devletin şeriat kurallarına bağlılıkta çok hassas

¹³⁵⁷ BOA. C. EV., 539/27216.

¹³⁵⁸ Gündüz, a.g.e., s. 69

olan ve Osmanlı uleması arasında da muteber olan Nakşibendi tarikatı aracılığıyla Bektaşî tekkelerinde ilim ve irfan dengeli tekke ortamına dönülmesini sağlamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Devletin böyle bir tercih yapmasının gerekçesi ise Bektaşîliğin siyasi ve askeri ehemmiyetini kaybetmiş olması ve Şiiğe meyli olmuştur. Bu yüzden onun yerine Ehl-i sünnete bağlılıkta öne çıkan Nakşilik ikame edilmiştir. Ayrıca saray erkânı ve yüksek tabaka arasında da Mevlevilik hakim olmuştur.¹³⁵⁹ Gündüz'ün, *"Böyle bir uygulamaya sebep olarak Bektaşîliğin Şii ve Bâtînî sızmalarla tefessüh etmiş bir tarîk-i Hâcegân olduğunun dikkate alındığı düşünülebileceği gibi Nakşibendiyye mensuplarının evvelki asırlardaki medrese-tekke münakaşalarını asgariye indirici ve uzlaştırıcı tavrı ile ulema arasındaki nüfuzunun da müessir olduğu söylenebilir"*¹³⁶⁰ tespiti devletin bu konuda izlediği siyasetin gerekçesini ortaya koymaktadır. Ahmet Yaşar Ocak'a göre ise II. Mahmud, Sünni olmayan Bektaşîliği Sünni Nakşibendi tarikatı içinde zamanla eritmeyi düşünmüş, ancak hedefine ulaşamamış ve Abdülaziz zamanında Bektaşîyye eski haline dönme yoluna girmiştir. Bazı zaviyeleri onarılsa da Yeniçeri ocağının güçlü desteğinden mahrum kalmıştır.¹³⁶¹ Öte yandan devletin *"Hacı Bektaş-ı Veli'nin ruhaniyetinde idame-i hayat eden Yeniçeri ocağında miralay rütbesinde temsil edilen Bektaşîyye şeyhi yerine, yeni teşkil edilen Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'yi Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin kudsiyyetine havale etmesi ve ordu şeyhliğine Mevlevî meşayihinden birini Mareşal rütbesi ile tayin etmesi"*¹³⁶² tedbirinden sonra Bektaşîliğin ordu üzerindeki bütün yetki, imkân ve moral kaynağı olma ile ilgili faaliyetleri o günden itibaren Mevlevilik tarikatına geçmiştir.¹³⁶³

Devletin sadece Bektaşî tekkelerini kapatmakla kalmayıp hemen bunun arkasından gelen zamanlarda yapılan araştırmalarda tespit edilen Bektaşî dervişlerinin itikatlarının Ehl-i sünnet akâidi üzerine düzeltilmesini, namaz ve orucu terk ve içki içmek vs. gibi haram fillerden vazgeçirilmelerini ve bunu sağlamak için de ulemanın bol olduğu şehirlere nefyedilip oralarda mecburi ikamete tabi

¹³⁵⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 144.

¹³⁶⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 144.

¹³⁶¹ Ocak, **a.g.m.**, s. 463.

¹³⁶² Gündüz, **a.g.e.**, s. 146.

¹³⁶³ Sezai Küçük, "Mevleviyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 514.

tutulmalarını kararlaştırdığından bahsetmiştik. Tedip için sürülenlerin en meşhuru kuşkusuz Kırşehir Mucur'daki Hacı Bektaş-ı Veli Asitanesi şeyhi idi ve o da 1242/1826-1827 yılında Amasya'da mecburi ikamete tabi tutuldu.¹³⁶⁴

Başka bir hükümden öğreniyoruz ki Kapan Veznedarı Aziz ve Haremeyn Veznedarı Arif'in zamane Bektaşiliği yoluna saparak şeriata aykırı ve küfre götüren haramları helal saymak gibi işlerle uğraşmak, şarap içmek, ayrıca oruç ve namazı terketmek gibi hareketlerinden dolayı tedip ve terbiye amacıyla Birgi'ye sürülmeleri emredilmiştir.¹³⁶⁵ Bu şekilde sürgünle cezalandırılanlardan nefislerini ıslah edenlerin affedilmesi,¹³⁶⁶ düzeltmedikleri takdirde affedilmemeleri sultanın iradesi gereği idi.¹³⁶⁷ Yine bu tedbire uygun olarak Üsküdar sakinlerinden Derviş Ali'nin Bektaşilerin yoluna saparak şeriata muhalif hareketleri işlemeye cüret etmesi dolayısıyla Hadim'e sürülmüş ve orada uzun süre kaldıktan sonra sürgün yeri Bursa'ya tahvil edilmiştir.¹³⁶⁸ Derviş Ali'nin Hadim'de epeyce kalması yeterli görüldüğü için Bursa'ya dönmesine izin verilmiş olmaktadır. Yine bu şartı yerine getirerek sürgün edildikleri Bayındır'da itikatlarını düzelterek Ehl-i sünnet üzere amel edip eski itikatlarından vazgeçen Saraçhane Dellalı Ahmed ve Yenikapı'da arkadaşı Çedikçi¹³⁶⁹ Hafız Hüseyin ahali, ulema ve müderrislerin şehadetlerini muhtevî mahzar ve kaza naibininin ilamıyla yedi sene sonrasında 1249/1833-1834 yılında affedilmişlerdir.¹³⁷⁰ Bu arada Bektaşilerin etkisiyle ibadeti terkeden halkı namaza alıştırmak ve tekrar camilere çekmek için 1245/1829-1830 yılında Selanik ve kazalarındaki kapalı camilerin ihya edilerek açılmaları emredilmiştir. Bu iyileştirme tedbiri çerçevesinde kadınlardan gelen ilamlardan anlaşılmaktadır ki Bektaşilere uyarak İslâmiyetin alameti olan beş vakit farz namazı terkeden halkın bundan sonra

¹³⁶⁴ BOA. C. EV., 236/11793; BOA. C. EV., 405/20538.

¹³⁶⁵ BOA. C. DH., 125/6218.

¹³⁶⁶ "İslâh-ı nefis etmiş olan fukarâ haklarında afv u merhamet ve bu vechile taraf-ı eşref-i cenâb-ı hilâfetpenâhîye da 'avât-ı hayriyye isticlâbına rağbet zât-ı hayret-simât-ı âyât-ı âsafânelerinin mecbûl ve meftûr oldukları şîme-i kerîme-i merâhim-güsteri ve seciyye-i seniyye-i fukarâ-perveri iktizâsından olduğuna binâen ol vechile merkûmânın afv ve ulâkları husûsu muvâfik-ı irâde-i seniyye olduğu..." (bkz.: BOA. HAT., 512/25094-D.)

¹³⁶⁷ BOA. C. ZB., 46/2282.

¹³⁶⁸ BOA. C. ZB., 28/1368.

¹³⁶⁹ Vaktiyle kadınların ve ilim adamlarının aynı renk kundura içine giydikleri altı meşin sarı meste çedik denilir, bunu yapıp satan ayakkabıcıya da çedikçi denirdi. (Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, s. 507.)

¹³⁷⁰ BOA. HAT., 512/25094.

namazları cami ve mescidlerde cemaatle eda etmeleri için kapanmış olan cami ve mescitlerin tekrar açılarak beş vakit ve cuma namazlarına devam etmelerinin sağlanması için sâdır olan fermanşer'î mahkemelerde bütün ulema, sulehâ ve ahalinin önünde açılıp okunmuştur.¹³⁷¹ Bu da gösteriyor ki Bektaşilerin yoğun olduğu yerlerde dînî emirlerin ifasında bir azalma olmuştur. Öyle ki cami ve mescitler cemaatsizlikten zamanla kapanmıştır.Devlet bunun önüne geçerek buralarda dînî hayatta oluşan tahribatın önüne geçerek yeniden canlandırılmasına yönelik çalışma başlatmıştır.

Bektaşî tekkelerinin kapatılması ve Vakanüvis Şânîzâde Atâ Efendi, Cağalzade Tahir Bey, Balcıyokuşluzade Raşid, Anadolu payesinde Murad Efendizade Arif Efendi ve Melekzade Abdülkadir Bey'in Bektaşilerin pek meşhurlarından olduğu gerekçesiyle tehir edilmeden hemen sürülmesine dair fermanla bu sürgün konusundan başka yedi adet yeni Bektaşî tekkesinin yıkılması, eski ve yeni Bektaşî tekkelerinin buldukları yerlerin araştırılması, sürüleceklerin fermanlarının yazdırılması, siyaset olunacakların işlemlerine başlanması, defteri hazırlanan dokuz tekkeye acele kapıcıbaşı, bir mübaşir ve maiyetlerine birer miktar neferat ve Şeyhülislâmlık'tan birer kavuklu gönderilip tekkeleri ansızın basıp şeyh ve müridlerini tutuklayıp kapılarının mühürlenmesi, tutuklananların Cebhanede hapsedilmesi, varlığı haber verilen diğer tekkelerde aynı muamelenin yapılması ve sonra gerek bunların gerekse tekkelerin yıkılması hususunda gereğinin yapılacağı belirtilmektedir.¹³⁷² Burada adı geçen zatlardan Anadolu payelisi Melekpaşazade Abdülkadir Efendi Manisa'ya, Vakanüvis ŞânîzâdeAtâullah Efendi Tire'ye, burada adı zikredilmemekle birlikte Ferruh Efendi ise Bursa'ya sürülmüşlerdir.¹³⁷³

II. Mahmud'un Bektaşiliği ilga sırasında yayınladığı fermanla Hacı Bektaş-ı Veli ve tarikatı olup bitenlerden ayrı tuttuğu, bu olayda Hacı Bektaş Zaviyesi şeyhi Hamdullah'ı Amasya'ya sürmek ve birkaç küçük tekke şeyhini idam etmekle yetindiği ileri sürülerek devletin bütün tarikatı sorumlu tutmadığı A. Yaşar Ocak

¹³⁷¹ BOA. C. ADL., 94/5659.

¹³⁷² Şânîzâde Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), C. II, s. 1545; Şânîzâde'nin verdiği bu bilgilerin teyidi için bkz. BOA. HAT., 500/24493.

¹³⁷³ Gündüz, a.g.e., s. 142.

tarafından vurgulanmıştır.¹³⁷⁴ O halde bu siyasetin amacı devletin, askeri reformu yapmaya engel olan Yeniçeri ocağı ile bağlantılı Bektaşilerin ordudan ve siyasetin merkezi İstanbul'dan tasfiyesine öncelik vermektir. Vak'a-i Hayriyye'nin peşinden Bektaşî tekkelerinden bazılarının kapatılıp şeyhlerinden bir takımının İstanbul'dan sürülmeleri de ¹³⁷⁵ bunu göstermektedir. Yine devlet adamlarından Vak'a-i Hayriyye'den sonra İstanbul'dan sürülen ve sonradan idama mahkum edilen Halet Efendi'nin aslında bir Mevlevî olmasına rağmen kimine göre Bektaşîliğin kapatılmasını türlü entrikalarla ertelettiği için kimine göre Şeyh Mevlana Halid-i Bağdadî'yi padişaha şikayet ettiği için bu cezayı hakettiğinin ileri sürülmesi verilen cezalarda işin içine bazı hesaplaşmaların girdiğini de akla getirmektedir. Halet Efendi'nin Yeniçeri ocağının kapatılması teşebbüsünü türlü entrikalarla ertelettiği de söylenir. Çok hırslı bir yapısı olduğu bilinen Halet Efendi önce Bursa'ya,¹³⁷⁶ daha sonra 1822'de Konya'ya sürgün edilmiştir. Konya'dakesilen başı İstanbul'a getirildikten sonra Galata Mevlevihanesi'ne gömülmüştür.¹³⁷⁷ 1238 yılında idam edilen¹³⁷⁸ Halet Efendi'nin Sultan Mahmud'un yanında Mevlana Halid-i Bağdadî aleyhinde layık olmayan birtakım sözler söylediği, bunları duyan Mevlana Halid'in de *"Halet Efendi'nin durumu tarikatının piri Kutbülalemin Mevlana Celaleddin-i Rumî Hazretlerine havale olunmuştur. Mevlana Celaleddin, onu tarafına çekerek layık olduğu sonucu verir"*¹³⁷⁹ dediği nakledilir. Mevlana Halid'in bu sözünü nakleden *Mecd-i Talid*'in müellifi Sultan Mahmud'un, Halet Efendi'ye öfkelenip Konya'ya sürgün ettikten sonra orada idam edilmesine dair ferman çıkarmasını Mevlana Halid'in sözüyle ilişkilendirerek Halet Efendi'nin sonunun bu şekilde bitmesini Mevlana Halid'in bir kerameti olarak nakleder.¹³⁸⁰ Halet Efendi'nin Bektaşîliğin ilgası sonrasında Mevlevîler lehinde gelişen siyasi durumdan menfaat

¹³⁷⁴ Ocak, **a.g.m.**, s. 477.

¹³⁷⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 85.

¹³⁷⁶ BOA. HAT., 1326/51702.

¹³⁷⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 367, Halet Efendi defnedildiği bu mevlevihaneyi yeniden tamir ettirmek için 20 Şevval 1234 tarihinde temel attırdığı zaman kapının beri tarafındaki kahve dükkanını da kendisi için üstü açık türbe yeri olarak tasarlamıştır. (bkz.: **Defter-i Dervişân** (Bayram Ali Kaya, Sezai Küçük neşri), C. II, vr. 60b, s. 369.)

¹³⁷⁸ BOA. C. DH., 336/16791.

¹³⁷⁹ Bağdadî, **a.g.e.**, s. 151.

¹³⁸⁰ Bağdadî, **a.g.e.**, s. 151.

temin etmek amacıyla dönemin meşhur şeyhi Mevlana Halid-i Bağdadî'yi padişaha kötölemesi onun hırslı karakterine bir işaret sayılabilir.

Halet Efendi II. Mahmud devrinin devlet adamlarından siyasi hayatta etkin bir adamdır. Dirayetli, fetanetli, faziletli ve irfan sahibi olmakla beraber makam düşkünlüğü ve garaz sahibi olmakla da tanınır, nice günahsızın servet ve yesarına tam'an idam ettirildiği anlatılır.¹³⁸¹ Yücer'e göre bu etkinliğiyle o, "*Mevlevilerin çeşitli resmi görevlere atanması ve âdetâ Mevleviliğin devlet tarikatı haline gelmesini sağlamıştır.*"¹³⁸² Onun bu çeşit tavırları Mevlevi şeyhleri arasında bile kendisi hakkında farklı kanaatlerin oluşmasına sebep olmuştur. Abdülbaki Nasır Dede kendisini dervişleri "*evliya kapısından vazgeçirdi, ağniyâ kapısına alıstırdı*" diye tenkit ederken, Kethüdazade Arif Efendi ise onun samimiyetine inanmıştır.¹³⁸³

Halet Efendi'nin aynı zamanda Kulekapısı (Galata) Mevlevihanesi postnişini meşhur Galip Dede Efendi'nin müridi olduğu, ikbal zamanında turuk-ı aliyye fukarasına riayet ettiği hele Mevleviyye tarikatına müntesip olanlara pek çok hürmet ettiği de rivayet edilir. O, 1819 da Kulekapısı Mevlevihanesi avlusunu mermerle döşetmiş, kapının ittisalına bir sebil ve üzerine de bir kütüphane yaptırmıştır. Kendisi için yaptırdığı kabirle ve mezaristanın etrafını yaldızlı pirinç şebekelerle tezyin etmiş, meşayih sandukalarındaki örtüleri yenilemiş ve hücreleri tamir ettirmiştir. İnşaatın bitiminde tarikat şeyhlerini davet edip ziyafet vermiş, cümlesine birer top kumaş hediye etmiş ve dervişlere de münasip miktarda akçe ikram eylemiştir. Halet Efendi'nin gerek Kulekapı Mevlevihanesi gerekse diğer mevlevihanelere ait evkafı olduğu rivayet edilir. Halet Efendi'nin hemdemi Keçecizade İzzet Molla da Mevleviyye muhibbanındandır.¹³⁸⁴

Bu arada böylesine geniş kapsamlı bir takibat sürecinde Bektaşilikle ilgisi bulunmadığı hâlde Uşşakiyye meşayihinden Şeyh Muhammed Zühdî Efendi (v. 1250/1834) bazı kimselerin iftirasına uğrayıp mağdur olmuşsa da sonradan bu telafi edilmiştir. Bu itham üzerine Server Paşa'nın kayınpederi Halil Paşa vasıtasıyla

¹³⁸¹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 367.

¹³⁸² Yücer, **a.g.e.**, s. 709.

¹³⁸³ Yücer, **a.g.e.**, s. 710.

¹³⁸⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 369.

İstanbul'a çağrılan Muhammed Zühdi Efendi II. Mahmud'la Eyüp Rami Kışlası'nda gerçekleşen mülakatında kendisinin hakiki bir mürid olduğu açığa çıkmıştır. Görüşme sonrasında padişah kendisine atıyye vermek istemişse de almamış, bunun üzerine padişahın hürmeti artmıştır. Mal mülk sahibi olmaya ve şekli merasime taraftar olmadığını padişaha anlatmıştır.¹³⁸⁵ Muhammed Zühdi Efendi Nazilli'de iken kendisiyle İzmir Muhassılı Lütfi Efendi de çoğ uğraşmış, onu birkaç defa başka bir yere, bir defasında da Kayseri'ye sürmüştür.¹³⁸⁶

Bektaşilerin tekkelerinin kapatılması sonrasındaki durumları hakkında da birkaç cümle söylemek gerekir. Kuşkusuzbir fikrin, özellikle de kurumsallaşmış düşünce ve inanç akımlarının yasaklamalarla ortadan kaldırılması tamamen mümkün olmamaktadır. Bu kural tarihî süreçte çoğu kere kendini kabul ettirmiş bir olgudur. Buna karşılık kimi düşünce ve inanç akımları da zamanın getirdiği yeni şartlar muvacehesinde artık benimsenmemesi ve taraftar bulamaması nedeniyle ortadan kalkabilmektedir. Bektaşilik ilk dönemlerine göre değişim göstermiş, Batını yorumların da olduğu bir çizgiye dönüşmüş ve Yeniçeri ile iç içe girmiş bir tarikat olması dolayısıyla isyancı Yeniçerilerin devletin temel yapısına zarar verme durumuna geldiği andan itibaren onlarla aynı akıbeti uğramış olmakla birlikte varlığını da sürdürmüştür. Yeniçerilerin artık bir ordu olmaktan çıkıp siyaseti belirleyen bir vesayet kurumuna dönüşmesi ve devamlı isyan çıkarmaya başlaması kendileriyle bağı olan Bektaşiliğin de kapatılmasına yol açmıştır. Fakat oldukça köklü bir geçmişi olan ve askeri anlamda Yeniçeri bünyesinde başarılı faaliyetler yaparak Osmanlı fütühatında önemli rol oynayan Bektaşi anlayışı özellikle asker ve halk arasında etkin olan bir tarikat olması dolayısıyla kanûnî düzenlemelerle birdenbire ortadan kalkmamıştır. Zaten böyle olması da yukarıda temas ettiğimiz olgu çerçevesinde imkânsızdır. O halde Bektaşiler resmen kapatılma sonrasında ne yapmışlar ve hangi evreleri geçirmişlerdir?

Bu hususta kapatılma tarihinden itibaren XIX. asrın sonuna kadar geçen süreçte Bektaşiler sükut ve gizlenme tedbirleri, meşruiyetlerini yeniden tesis faaliyetleri ve II. Meşrutiyetle birlikte yeniden güçlenmeye başlamaları aşamalarını

¹³⁸⁵ Vassâf, a.g.e., C. IV, s. 451.

¹³⁸⁶ Vassâf, a.g.e., C. IV, s. 451.

yaşamışlardır. Nitekim Bektaşiliğin siyasetle yakın ilgisini gösteren hadiselerin XIX. yüzyılda da devam ettiği, eskiden beri Jön-Türklerle münasebetleri bilinen Bektaşilerin 1826 yılının hemen sonrasında mason localarıyla işbirliğine girdikleri, ilga hadisesi sonrasında Bektaşi şeyhlerinin çoğunun bu localara kaydoldukları ve bunun sonucunda da Bektaşilerin siyasi düşünceleri ile tarikatın ayin ve erkânında önemli ölçüde mason tesirlerinin belirdiği A. Yaşar Ocak tarafından ifade edilmektedir.¹³⁸⁷

Gündüz ise Bektaşilerin tekkelerinin kapatılması hadisesini başlangıçta sükutla karşıladıklarını, ancak bu sükûtun sürekli olmayıp zamanla tarikatlarının meşruiyetinin tanınması ve faaliyetlerine müsaade edilmesi için gayret göstermekten geri durmadıklarını, bu çerçevede Abdülaziz devrinde üç Bektaşi tekkesinin bunu başardığını ancak çoğu Bektaşinin daha ziyade varlıklarını diğer tarikat erbabı arasında ve onların tekkelerinde devam ettirdiklerini, Bektaşiiye'nin yeniden güçlenmesinin ise II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkası'nın Bektaşi ve Melamilerin saltanata olan kırgınlıklarından istifade etmek istemeleri ve onları desteklemeleri neticesinde vuku bulduğunu tespit etmiştir.¹³⁸⁸

Vassâf kapatılma hadisesinden sonraki sürece başka bir açıdan bakmaktadır. Ona göre ise Bektaşilerin ölüm korkusuyla kendilerini gizleyerek bazı tekkelere sokulmaları oralarda fesat çıkmasına ve dervişlerin fikirlerinin bozulmasına sebep olmuştur.¹³⁸⁹

2.3.4.2. Nakşibendi-Halidilerin İstanbul ve Şam'dan Sürülmesi

Nakşibendi tarikatında Halidiyye/Halidiler diye anılan kolun kurucusu Mevlana Halid-i Bağdadî'nin (v. 1242/1827) Nakşibendi tarikatı silsilesinde oldukça önemli bir şeyh olduğunu yaşadığı yıllarda ve vefatından sonra Osmanlı topraklarındaki ve günümüzde Türkiye başta olmakta diğer İslâm ülkelerindeki irşad halkasının genişliğinden anlayabiliriz. Bugün Türkiye'de Nakşibendiyye denince ilk

¹³⁸⁷ Ocak, **a.g.m.**, s. 477.

¹³⁸⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s. 146-147.

¹³⁸⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 494.

akla gelen Halidiler olmakla birlikte Nakşibendiyye Osmanlı döneminde daha XV. yüzyılın başlarından itibaren tekkelerini kuran bir tarikattı.

Nakşibendilerin Anadolu'da 1404-1405 senesinde Amasya'da Bedreddin Mahmud Çelebi tarafından yaptırılan ve ilk meşihatini Şah-ı Nakşibend'in halifelerinden olduğu söylenen Hacı Rükneddin Mahmud Buharî'nin ifa ettiği tekke ile adım attıkları Anadolu'da yayılma faaliyetlerini Müceddidiyye öncesi dönemde Ahrariyye, Kasaniyye ve Urmeviyye kolları ile devam ettirmişlerdi.¹³⁹⁰ Ancak XIX. yüzyılda Mevlana Halid-i Bağdadî'nin irşada başlamasından sonraki tarihî süreçte Nakşibendilik Osmanlı coğrafyasında diğer kollardan daha çok onun koluyla, yani Halidilikle özdeşleşti. Bununla birlikte Halidilik hiç bir zaman diğer bazı tarikatlarda olduğu gibi Nakşibendiyye isminin önüne geçmedi. Nakşibendiyye ismi kurucu şeyh Muhammed Bahaüddin Nakşibend'e hürmeten bütün Nakşibendi mensuplarınca benimsenen güçlü bir tanımlama ismi olarak yaşamaya devam etti ve halen de böyle devam etmektedir. Bununla birlikte Nakşibendi-Halidiler XIX. yüzyıl ve sonrasındaki süreçte Osmanlı tasavvufuna bir dinamizm katarak çöküş süreci yaşayan tekkeyi ayağa kaldıracak hareketi başlattılar. Fakat ne yazık ki Mevlana Halid-i Bağdadî'nin amacı hakkında yapılan haksız spekülasyonlar ve kendisinin de tasvip etmeyerek tarikattan tardettiği İstanbul'daki halifesi Abdülvehhab es-Sûsî'nin bazı davranışları sebebiyle tartışmalar arasında yıpransalar da ilim-irfan dengesini temel almaları sebebiyle genel anlamda ana çizgilerinden sapmadan faaliyetlerini sürdürmesini bildiler. XIX. yüzyılda II. Mahmud'un saltanatı zamanında Bektaşiliğin ilgası kadar olmasa da Nakşibendi-Halidilerin de tartışmalara konu olması ve sonu koğuşurma ve sürgünle biten muamelere maruz kalmaları Osmanlı'da devlet tekke ilişkileri bakımından önemli bir olaydır. Mevlana Halid'in Mekke'de yaşadığı bir hal sonrasında tasavvufa yönelip arayışa girme tercihi üzerine başlayan, Hindistan dönüşü irşada başlamasıyla alevlenen ve İstanbul'daki ilk halifelerinin tutum ve davranışları ile şiddetlenen ulema, meşayih ve devlet adamlarının da dahil olduğu tartışmalar, şikayetler, aklamalar onun vefatına kadar sürmüş, nihayet onun vefatından sonra İstanbul'da kendisinin de rızası olmayan

¹³⁹⁰ Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 269.

hareketlere tevessül ettiği için dışladığı kimseler dahil sonradan İstanbul'a gönderdiği halifeler ve vefatından sonra Şam'daki halifeleri, ailesi ve akrabalarıyla birlikte bağluları da sürgün cezasına çarptırılmışlardır. Şimdi birkaç Nakşibendi kaynağına da yansıyan bu olaylar zincirini kısaca hatırlayarak ihtilaflar ve sürgün meselesine belgeler ışığında bakacağız.

Kendisinden sonra Halidiyye ismiyle de anılan Nakşibendiyye tarikatının meşhur şeyhi Mevlana Halid-i Bağdadî Hindistanlı Şeyh Abdullah ed-Dehlevî'den (v. 1824) aldığı aldığı icazet sonrasında 1226/1811 yılından itibaren Süleymaniye, Zevra ve Bağdad'da büyük bir saygı görerek tarikatını yaydı. Bu durumu çekemeyen hasetçiler sebebiyle bir çok sıkıntıya tahammül edip onlara dua ve iyilikle karşılık verdi.¹³⁹¹ Bağdad Valisi Said Paşa'nın desteği ve himayesinde bulunduğu yörede Mevlana Halid'den feyiz alanlar artmaya başlayınca ve bazı büyük âlimler de ona biat edince Şeyh Maruf Berzenci-i Süleymanî kıskançlıktan olsa gerek onu tekfir eden bir kitapçık/risale kaleme aldı, kendisi gibi düşünen bazı kimselere de tasdik ettirip Said Paşa'ya gönderdi. Bunlar Mevlana Halid'in Bağdad'dan çıkarılması için paşayı teşvik ettiler. Fakat paşa “Mevlana Halid Müslüman değilse başka kim Müslüman olabilir? Sübhanallah, bu kitapçığı/risaleyi yazan deli veya ona şiddetli hasedinden dolayı basireti kapanmış bir kimse olmalı. Allah'a sığınırız, Allah'a sığınırız” deyip alimlere buna bir reddiye yazmalarını emretti. Bunun üzerine Nakşibendi şeyhlerinden Bağdad Müftüsü Seyyid Abdullah Haydarî ve Aliyye Medresesi Müderrisi ve Eski Bağdad Müftüsü Muhammed Emin Efendi'nin yazdığı reddiyeler Süleymaniye'ye gönderildi.¹³⁹²

Hasetçilerin baskısı sonucunda Süleymaniye'den ayrılp 1228/1813 yılında Bağdad'a ikinci gelişinde yerleştiği İhsaiye Medresesi'ni ilim ve zikirle şenlendirdi.¹³⁹³ Bu medreseyi onun için Vali Said Paşa tamir ettirmişti. Mevlana Halid orada irşada başlayınca etbâıyla gelip kendisini ziyaret eden Said Paşa'nın dua talebini yerine getirip ona kıyamet gününde her bir kimsenin kendisinden sual olunacağını, fakat onun kendinden ve velayeti altında olan bütün insanlardan

¹³⁹¹ Abdülmecid Hanî, **el-Hadaiku'l-verdiyye**, Çev. Abdülkadir Akçiçek, Rehber Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 917-919.

¹³⁹² Bağdadî, **a.g.e.**, s. 135-136.

¹³⁹³ Hanî, **a.g.e.**, s. 918.

sorulacağını, bu yüzden Yüce Allah'tan korkmasını ve azabına sebep olan şeylerden şiddetle kaçınmasını nasihat etti.¹³⁹⁴ Bu nasihat üzerine Said Paşa titreyerek yüksek sesle ağlamaya başlayınca şeyh ellerini onun boynuna koyup beraberce mescide bitişik zaviyenin haremine geçtiler.¹³⁹⁵ Çok büyük bir ihtimalle haremde Said Paşa'nın ona mürid olarak burada bağlandığını söyleyebiliriz. Şeyh bu nasihatıyla ona Nakşibendiyye'de tarikata kabulde temel olan tevbeyi işaret etmektedir. O da bundan etkilenip pişmanlık duymuştur. Şeyhlerin önemli misafirlerini konaklarında ağırladıkları malumdur. Mevlana Halid'in onu konağına götürmesi inâbe işinin valinin itibarına uygun mekânda olması gerektiği inceliğinden kaynaklanmıştır denilebilir.

Bağdad Valisi Said Paşa'nın bu şekilde himayesini gören Mevlana Halid daha sonra tekrar Süleymaniye'ye geldi ve orada kendisine bir zaviye inşa edildi.¹³⁹⁶ Said Paşa'nın ona verdiği bu destek Mevlana Halid'in irşad halkasının genişlemesine katkı sağladı. Ona bir çok âlim bağlandı. Bu alimlerden bazıları Şeyh İsmail Şirvanî, Şeyh Hafız Urfalı, Şeyh Ahmed Eğribozî, Şeyh Feyzullah Erzurûmî'dir. Ayrıca Mekke, Medine, Kudüs, Halep, Bağdad, Basra, Kerkük, Erbil, İmadiye, Cezire, Anadolu, Hindistan, Afganistan, Dağıstan, Maveraünnehir, Mısır, Amman ve Mağrib'e de irşadı yayıldı.¹³⁹⁷ Süleymaniye'deki irşadından sonra üçüncü defa Bağdad'a döndüğünde Mevlana Halid, Davud Paşa'nın zamanına kadar orada ikamet etti. Daha sonra paşanın vezirliği/valiliği döneminde Şam'a gitti¹³⁹⁸ 1238/1822 yılında gittiği Şam'da bir süre Ümeyye Camisi'ndeki Gazze büyüklerinin halvethanesinde kaldıktan sonra ailesini Bağdad'dan getirtti. İkamet için şehrin meşhur semti Kunvat'ta satın aldığı geniş konağın bir kısmını vakfedip mescid yaptığı ve orada kendisini ziyarete gelenler arasında alt tabakadan insanlar olduğu gibi devlet adamlarının da bulunduğu ve onlarla mektuplaştığı da bildirilmektedir.¹³⁹⁹ Şam'da ikamet ederken 1242/1827 de taun hastalığından vefat etti. Şam'da iken

¹³⁹⁴ Bağdadî, **a.g.e.**, s. 134-135.

¹³⁹⁵ Bağdadî, **a.g.e.**, s. 135.

¹³⁹⁶ Bağdadî, **a.g.e.**, s. 136.

¹³⁹⁷ Bağdadî, **a.g.e.**, s. 136-137.

¹³⁹⁸ Bağdadî, **a.g.e.**, s. 138.

¹³⁹⁹ Hanî, **a.g.e.**, s. 931-932.

kendisine birçok âlim intisap etti. Bunlardan biri de ünlü İbn Abidin idi.¹⁴⁰⁰ Molla Yahya el-Mervezî, Mahmud el-Alusî, Şeyh el-Kuzberî ve Molla Ali Süveydî de onun müridleri arasındaydı.¹⁴⁰¹

Onun, zamanındaki bu meşhur âlimleri kendisine bağlamasının sebebi ilimle irfanı mezceden sağlam ilmi ve tasavvufî altyapısıdır ki bundan dolayı kendisine zülcenaheyn/iki kanatlı lakabı da takılmıştı.¹⁴⁰² Bölgesindeki ahali üzerindeki etkisi Davud Paşa'nın da takdirini kazanmıştı. Bundan dolayı Bağdad Valisi Davud Paşa 25 Muharrem 1236/2 Kasım 1820 tarihli İstanbul'a gönderdiği tahriratta İranlıların Kürdistan tarafını ifsad edememesi için Mevlana Halid'in taltif edilmesini teklif etmiştir. Bağdad valisinin bu teklifi sadrazam tarafından da uygun görülerek padişaha arzedilmiştir. Sadrazam, Şeyh Halid'in salih bir zat olduğunu, Kürdistan'ın önde gelen ve ahali arasında sözü geçen şeyhlerinden olduğu için herkesin inanıp güvendiğini ve bu itibarı dolayısıyla Devlet-i Aliyye'den taltif edilmesinin fayda sağlayacağını daha önceden sefaretle İran'dan dönmüş olan Süleyman Efendi'nin de bildirdiğini ifade ettikten sonra şeyhin desteğinin alınmasıyla İran'ın bundan sonra Kürdistan tarafını ifsad etmeye güç yetirememesi için Osmanlı Devleti'nin bazı suretle şeyhi taltifinin uygun olacağını mütalaa edildiğini ve çıkacak iradeye göre hareket edileceğini II. Mahmud'a arzetmiştir. Bunun üzerine Sultan II. Mahmud, Şeyh Halid'in devlet tarafından iltifat edilerek celbini faydalı görürse de Kürdistan ileri gelenleriyle bu ana kadar bir çeşit haberleşme yapılmadan onun celbi hevesine düşülmesini sakıncalı görerek bunun Bağdad valisine güvensizlik gibi hissedileceğini ve nüfuzunun kırılmasına yol açacağını, oysa valinin her hale vâkıf işe yarar bir vezir olduğunu ve şeyhi taltif edip celbetmesi işinin adı geçen zata ihale edilmesini, Deriyye maddesi için gerekli tedbiri Mısır valisinin kaimesinin yukarısına yazdığını ve Bağdad valisine de basiretle hareket etmesinin yazılmasını irade buyurmuştur.¹⁴⁰³

Tabii ki Mevlana Halid-i Bağdadî'nin bölge halkı üzerindeki nüfuzu siyasi bir kişilik olmasından değil belgede de belirtildiği üzere ilim ve irfanıyla oluşan âlim ve

¹⁴⁰⁰ Bağdadî, **a.g.e.**, s. 138.

¹⁴⁰¹ Bu bilgi *Mektubat-ı Mevlana Halid'in* Arapça 2. baskısını hazırlayan Muhammed Salih'in esere yazdığı giriş kısmında bulunmaktadır. (Bkz.: Esad Sahib, **Mektubat-ı Mevlana-Halid**, Haz. Dilaver Selvi, Kemal Yıldız, Umran Yayınları, İstanbul 1993, s. 24-25.)

¹⁴⁰² Esad Sahib, **a.g.e.**, s. 78.

¹⁴⁰³ BOA. HAT., 826/37428.

veli kişiliğinin tesiriyle oluşan bir özelliği ve onun bu nüfuzundan İran propagandalarına karşı yararlanılmasının Osmanlı Devleti açısından gerekli olduğu düşünülmekte ve bundan dolayı da taltifi talep edilmekteydi. Savaş ve kriz durumlarında tarikatların ülke menfaatleri doğrultusunda hükümetle birlikte hareket ettiklerini birçok örnekle açıklamıştık ki bu teklif de kanaatimizce bu potansiyel gücü harekete getirmek amacıyla yapılmaktaydı. Çünkü İran, mezhepçi politikaları harekete geçirerek her zaman Osmanlı ile rekabeti temel bir siyaset olarak görüyordu. Buna karşılık Osmanlı da oradaki Sünni ulema ve meşayihden istifade etmeyi önemsiyordu. Bağdad valisinin Mevlana Halid'in nüfuzu ve manevi önderlik yeteneğinden istifade edilmesini teklif etmesi, sadrazam ve padişahın da buna katılması devlet-tekke birlikteliği ve dayanışması noktasındaki kadim temel devlet anlayışının uygulanmasında merkezî otorite ile mahallî otorite arasındaki uyuma işarettir. Bu arada Mevlana Halid'in Osmanlı tasavvufî ve siyasi hayatında bu şekilde adından söz ettirmeye başlaması bir anda dikkatlerin ona bağlı kimseler olarak Halidilerin üzerine çekilmesine yol açmıştır. O hâlde Halidiler kimlerdir? Şimdi bu konuda biraz bilgi vermek meseleyi anlamak açısından önemlidir.

Mevlana Halid-i Bağdadî'nin takipçilerine Halidiler denilmekteydi. XIX. yüzyılda Halid-i Bağdadî'nin Anadolu'ya gönderdiği halifeleri vasıtasıyla Nakşibendiyye'nin bu kolu Anadolu'da da hızla yayılmıştı. Onun halifeleri içerisinden Anadolu'da Halidiliği yayan bu halifeler Ahmed el-Ervâdî (v. 1275/1858), Seyyid Taha el-Hakkarî (v. 1269/1853), Abdullah Mekkî (v. 1311/1894), Muhammed Kudsî Bozkırî (v. 1269/1852) İsmail Şirvanî (v. 1270/1853) Ali es-Sebtî (v. 1287/1870), Halid el-Cezerî (v.1255/1839), Ahmed Siyahî (1291/1874) ve Abdullah Akrî'dir. (v. 1281/1864)¹⁴⁰⁴ Yine Mevlana Halid-i Bağdadî'den sonra Anadolu ve İstanbul'da bu ilk halifelerin icazet verdiği diğer halifeler sayesinde aynı yüzyıldan günümüze kadar irşad halkasının genişlediğini bugünkü Nakşibendi tekkelerinin silsilerinden takip edilebilmektedir. Onun bu şekilde genişleyen irşad halkasının devletin merkezi İstanbul'a ulaşması da gecikmeyecekti. Mevlana Halid'in İstanbul'a irşad için gönderdiği ilk kimsenin onun

¹⁴⁰⁴ Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 651-652.

mektuplarını derleyen yeğeni Esad Sahib'in annesinin amcası Şeyh Muhammed Salih idi. Orada kendisi müridler edinmişti. Hatme ve teveccüh esnasında caminin kapısının kapatılması ve namaz için gelen cemaatin camiye girememesi sebebiyle bir anlaşmazlık çıkınca Mevlana Halid onu geri çağırması.¹⁴⁰⁵ Yine Esad Sahib ve Abdülmecid Hanî'nin verdiği bilgiye göre bu ilk vakadan sonra Mevlana Halid İstanbul'a Abdülvehhab es-Sûsî'yi halife olarak göndermiştir.¹⁴⁰⁶ Abdülvehhab es-Sûsî İstanbul'a vardığında orada önce Şeyh Muhammed Salih'ten geriye kalan müridler Mevlana Halid'in emrine uyarak kendisine bağlandılar.¹⁴⁰⁷ Bu kimse vazifesine başladıktan sonra şeyhülislâma kendini kabul ettirince âlimlerden bir grup ve büyük vezirler de kendisine bağlandılar.¹⁴⁰⁸

Halidi halifeleri ilk defa 1819 dolaylarında İstanbul'a ulaştıklarında şehrin üst sınıfları arasında etkili oldular.¹⁴⁰⁹ Butrus Ebû Manneh, Süleyman Fâik'in (v. 1254/1838) 1235/1819-1820'den 1242/1826-27'ye kadar çok sayıda Halidi dervişinin İstanbul'a ulaştığını ve birçok üst düzey devlet ricali ve ulemanın onlara katıldığını, yine Ahmed Lütfi'nin de çok sayıda derviş ve ulemanın bu haliflere bağlandığını ve onların ihvanında artış başladığı tespitini aktarır.¹⁴¹⁰ Bu üst düzey zatlar içinde şeyhülislâmlardan Mekkîzade Mustafa Asım ve Mehmed Refik Efendi gibi âlimlerin yanında Said Paşa, Davud Paşa, Gürcü Necib Paşa, Namık Paşa, Safveti Paşa¹⁴¹¹ ve Keçecizade İzzet Molla gibi önemli devlet adamlarının da isimleri vardır.¹⁴¹² Bunların altında daha pek çok memurun da bu tarikatın mensubu olduğu söylenmektedir.¹⁴¹³ İşte bu başarı sebebiyledir ki Halidiyye'nin İstanbul'a girdikten sonra diğer Nakşibendileri gölgede bıraktığı ileri sürülmüştür.¹⁴¹⁴

¹⁴⁰⁵ Esad Sahib, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁴⁰⁶ Esad Sahib, **a.g.e.**, s. 166; Hanî, **a.g.e.**, s. 921.

¹⁴⁰⁷ Esad Sahib, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁴⁰⁸ Hanî, **a.g.e.**, s. 921.

¹⁴⁰⁹ Butrus Abu Manneh, "19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidilik", Çev. Hür Mahmut Yücer, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, (Ankara 2004), s. 282.

¹⁴¹⁰ Butrus Abu Manneh, **a.g.m.**, s. 282.

¹⁴¹¹ Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 652.

¹⁴¹² Butrus Abu Manneh, **a.g.m.**, s. 282.

¹⁴¹³ Tosun, **a.g.m.**, s. 652.

¹⁴¹⁴ Rüya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşibendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Hâlidî Sürgünleri", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl: 7 [2006], sayı: 17, s. 105.

Müntesip ve halifeleri daha ziyade medrese menşeli olan Halidilerin tarikat erbabı ile ulema arasındaki ihtilâf ve münakaşaları nispeten ortadan kaldırdığı¹⁴¹⁵ tespit edilmiş olsa da bunların bazı kesimler tarafından hedef haline getirilmekten kurtulamadıkları, rabıta usûlü dolayısıyla tartışıldıkları, üzerlerinde yoğunlaşan hararetli tartışmaların gerilimini düşürmek için sürgün cezasıyla karşı karşıya kaldıklarını söyleyebiliriz. Bu sebeple olsa gerek Halidiler'in II. Mahmud'un hışmına uğrayan ikinci zümre olduğu¹⁴¹⁶ ifade edilmiştir. Tabii ki Halidilerin sürgünle cezalandırılması onlar aleyhinde oluşan muhalefetin ve yarım asırdan daha az bir sürede tarikatın hızla yayılmasının ve İstanbul'a ulaşmasının padişah ve vezirlerde oluşturduğu endişelerin bir sonucu¹⁴¹⁷ olduğu tespiti de doğrudur.

Mevlana Halid'in II. Mahmud'a muhalefet ettiğine ve siyasi amaçlar güttüğüne dair bir kayda rastlamıyoruz. Ancak Bektaşiliğin kapatılmaya yüz tuttuğu ve diğer tekkelerin de ıslahına çalışıldığı sırada Kur'an ve sünnetten ödün vermeyen çizgisiyle doğal olarak sevilip öne çıkması gerek bazı medrese ve tekke çevrelerinde gerekse padişaha yaranmak isteyen idareci kesimindeki statükocuları rahatsız ettiği açıktır. Bu sebeple menfaatlerine hanel gelen kesimlerin gözlerine battığı da ortadadır. Ona karşı bilhassa kendi hemşerileri arasındaki din adamlarından gelen kıskançlıktan kaynaklanan öfke kendisinin II. Mahmud'a gammazlanmasına sebep olmuştur. Hanî'ye göre adam topladığı ve silahlandığı yolunda onu II. Mahmud'a ihbarda bulunanlar oldu. II. Mahmud bunun üzerine şeyhülislâm Mekkîzade Mustafa Efendi'yi huzuruna çağırıp durumu sordu. O da bir münafıktan gelen haber sebebiyle bir topluluğa bilmeden bir kötülük yapıp pişman olmamak için araştırılmasını emreden Hucurat suresinin 6. ayetini hatırlatıp durumu öğrenmek üzere adamlar gönderilmesini teklif etti. Şam'a giden derviş elbiseli iki adam gönderdi. Araştırmaları sonucunda şikayete konu olan duruma rastlamadılar, hatta kendisinden etkilenip ona bağlanmak istedilerse de Mevlana Halid vazifelerini yapmalarını söyleyerek onları sultana gönderdi. Sultan bunun üzerine şeyhülislâma teşekkür edip araştırma için gönderdiği iki adamdan birini Mevlana Halid'in hizmetine yolladı. O

¹⁴¹⁵ Gündüz, a.g.e., s. 69.

¹⁴¹⁶ Yücer, a.g.e., s. 683.

¹⁴¹⁷ Butrus Abu Manneh, a.g.m., s. 277.

kişi orada öldü ve onun türbesinin yanına gömüldü.¹⁴¹⁸ Onu II. Mahmud'a gammazlayan devlet adamlarının en meşhuru ise Halet Efendi idi.¹⁴¹⁹ Onun devletin başına gaile çıkaracağına dair yapılan bu ihbar ve şikayetlerin aslının olmadığı tarihen de sabit idi. Çünkü ondan kaynaklanan bir isyan hiç bir zaman çıkmadı. Zaten devlet adamlarına problem çıkarmak bir yana onların gıybetlerinin yapılması dahî onun düşüncesine uymayan bir tavidir. Bağdad'daki halifelerine gönderdiği mektupta vezirden, paşadan, validen bir şey beklememelerini, devlet büyüklerine müdahale etmemelerini, valilere karışmamalarını, onlara zalimler diyerek kabara kabara gıybetlerini etmemelerini, onlara yardımcı olup dua etmelerini ve başarılı, yararlı olmalarını dilemelerini tavsiye etmesi¹⁴²⁰ onun siyasi bir güç toplama hedefi olmadığı, aksine onların işlerini kolaylaştırma ve başarılı olmalarını isteme yönünde tutum takındıklarının açık delilidir. Ancak burada şunu da belirtmemiz lazımdır ki hiç bir zaman da şeriattan taviz vermemeyi ve devlet adamlarına yanaşıp ikbal heveslisi olmamayı yeğlemişlerdir. İstanbul'a gönderdiği ilk halifesini taretmesinin sebebinin tarikatı ikbal vasıtası yapması olduğunu unutmamak gerekir. Fakat Mevlana Halid'in muhaliflerinin baskıları ve İstanbul'da Mevlana Halid'den ayrı olarak hareket ettiği için taret edilen eski halifesi Abdülvehhab es-Sûsî'nin kendi adına şeyhlik yapmaya devam etmesi ve etrafına topladığı adamlarının hareketleri, Muhammed Dağistanî ile birlikte Mevlana Halid hakkında ileri geri konuşup ortalığa fesat yaymaya devam etmesi ve daha sonradan Mevlana Halid tarafından tekrar İstanbul'a gönderilen diğer halifelerin irşad halkasını genişletip avam ve devlet adamlarından müridlerini çoğaltmaları üzerine bunların durumlarından endişe eden bazı devlet adamlarının padişaha tesir etmiş olmaları dolayısıyla siyaseten İstanbul'daki Halidiler hakkında sürgün kararı verilmiştir. 1828 yılında gerçekleşen bu sürgünden on ay kadar önce Mevlana Halid'in 1242/1827'de Şam'da vefat ettiğini burada kaydetmeliyiz.

Bilindiği üzere Mevlana Halid hayatta iken birçok iftiraya maruz kalmıştı. Onun vefatından hemen sonra Şam Müftüsü Hüseyin Muradî Efendi hakkının teslimi ve hüsnühâlinin tescili maksadıyla olsa gerek bir fetva çıkarmıştır. Fetvada onun

¹⁴¹⁸ Hanî, **a.g.e.**, s. 924-925.

¹⁴¹⁹ Hanî, **a.g.e.**, s. 962.

¹⁴²⁰ Hanî, **a.g.e.**, s. 946.

zahir ve batın ilimlerini kendinde toplayan, sünnet üzere dosdoğru giden, müridlerini Rabbülalemin yoluna sevkeden Müslümanâlimlerinden bir âlim olduğunu, bazı hasetçilerin onu kıskandıklarını ve kendisini küfür, zındıklık ve sihirbazlıkla suçlayarak iftiralar attıklarını, böylece bühtan, haset ve tuğyana düştüklerini, bunların risaleler ve mektuplar yazarak insanlar arasında fesadı yaydıklarını, oysa Mevlana Halid'in bütün bunlardan beri olduğunu ve dolayısıyla emsallerini benzer durumdan caydırmak için ona bu iftiraları atan müfsidlerin hallerine uygun şekilde şiddetli tazirle cezalandırılmalarını istemiştir. Gerekçe olarak da *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'de¹⁴²¹ belirtildiği üzere ilim ve âlimlerle istihzâ etmenin küfür olduğunu delil getirmek suretiyle Müslümanların idarecilerine ahkamı infaz etmenin vacib olduğunu ifade etmiştir. Fetvanın altında bu görüşe katıldıklarını ifade eden Seyyid Mehmed Ömer el-İzzî ve Seyyid Mustafa adlı âlimlerin de mühürleri bulunmaktadır.¹⁴²² Yine Şam âlimleri ve şeyhleri bu hususta 5 Muharrem 1243/29 Temmuz 1827 tarihli altında yirmi altı mühür bulunan mahzarı tertib etmişler ve bir de risale kaleme almışlardır.¹⁴²³ Kadı da bunun üzerine 9 Muharrem 1243 tarihli ilamı çıkarmıştır.¹⁴²⁴ Şam Valisi Salih Paşa bu belgelerle birlikte 5 Safer 1243/28 Ağustos 1827 tarihli kamesini Sadaret'e göndermiştir.¹⁴²⁵ Salih Paşa mütalaasında onun ilmiyle abid bir zat olduğunu, Şam'daki odasında ibadet, zikir ve talebelere tefsir ve hadis dersi vermekle meşgul olduğunu ve yazdıkları risale ve mektuplarla ona iftira atan müfsidlerin, yani Medine'de ikamet eden dergâhtan tardedilen eski halifesi Abdülvehhab ve yine Medine sakinlerinden Mehmed Taif Dağıstanî'nin cezalandırılması lazım geldiğini arz etmiştir.¹⁴²⁶ Sadaret gelen evrakı takım halinde şeyhülislâma gönderip görüş istemiştir. Şeyhülislâm bu meseleye dair görüşünü yazıp tekrar Sadaret'e arzetmiştir. O da fetvasında gelen evrakta anlatılanların vakıaya mutabık ve şeriata muvafık olduğunu belirttiikten sonra Mevlana Halid'e

¹⁴²¹ Bu isimle bir çok eser vardır. En meşhurları Suyûtî'nin (v. 911/1505) ve Zeynüddin İbn Nüceym'indir. (v. 970/1563) İslâm hukukundaki küllî kâideleri ve benzer meselelerin tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri konu alan eserlerin adıdır. (Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâir", **DİA.**, C. XI, s. 458-459.) Şam müftüsünün verdiği fetvâda bu eserlerden hangisine atıfta bulunduğu belirtilmemiştir.

¹⁴²² BOA. HAT., 892/39387-C.

¹⁴²³ BOA. HAT., 892/39387-D.

¹⁴²⁴ BOA. HAT., 892/39387-A.

¹⁴²⁵ BOA. HAT., 892/39387.

¹⁴²⁶ BOA. HAT., 892/39387.

iftira atanların şeriatı göre zecr ve men edilmelerini ve buldukları yerden başka bir yere sürgün ve ikamet ettirmek suretiyle layık oldukları cezanın verilmesinin lazım olduğunu ifade etmiştir.¹⁴²⁷ Sadrazam bu görüşleri hülâsa ettikten sonra bu iki kişiyi civar-ı Nebevî'den sürmeyi tecviz etmekten ise orada kalarak dillerini tutmaları ve ibadetle meşgul olmaları konusunda kendilerine nasihat edilmesinin münasip olacağını arz etmiştir. Bunun üzerine II. Mahmud evrak ve risaleyi incelediğini ve açıklandığı üzere bu iki şahsın bu tür dil uzatmayı bırakmaları için Sadaret tarafından Medine Şeyhülharemi'ne yazı yazılıp gönderilmesini emir buyurmuştur.¹⁴²⁸ Böylece bu fitne ulema, meşayih ve ahali arasında âlimliği ve veliliği takdir edilen Mevlana Halid'in hüsnühâlinin resmen de tescili ve ona dil uzatanların nasihat yolu uyarılmasıyla sonlandırılmıştır.

Mevlana Halid'in II. Mahmud tarafından da onaylanan hüsnühâlinin tescili ve ona iftira atarak Müslümanlar arasında fitne çıkaran adı geçen iki şeyhin nasihat yolu uyarılmalarıyla bu meselenin kapandığı sanılırken rüzgarın bir anda İstanbul'daki ve Şam'daki Halidilerin aleyhine esmeye başlaması şaşırtıcıdır. Mevlana Halid'in halifelerinin onun vefatından on ay kadar sonra İstanbul'dan Sivas'a, oradan Diyarbakır'a, en sonunda da Bağdad'a sürgün edilmelerine dair bazı belgelere ulaşabildik. Yine Şam'daki dergâhın kapatılması ve oradaki Halidilerin de Bağdad'a sürülmelerine dair belgeler bulunmaktadır.

Meselenin devlet adına nasıl görüldüğünü aydınlatan bu belgelerden biri 17 Şevvâl 1243/2 Mayıs 1828 tarihli Sivas kadısı Ebû Bekir imzalı ilamdır. Bu belgede Şam'da sakin iken vefat eden Şeyh Halid tarafından hulefâ namıyla gönderilen bazı kimselerin daha önceden İstanbul'a geldikleri, güya Nakşibendi tarikatı suretinde kendilerine bağladıkları bir çok kimselerle birer mahalde toplandıkları, bunun

¹⁴²⁷"Şeyh Hâlid merhûm kibâr-ı ulemâdan ve meşâyih-i mürşidinden olup bu kadar te'lifât-ı 'adîde sâhibi muttakî bir zât iken kendinin tard ve teb'îd eylediği Abdülvehhâb ve Muhammed Tâif ed-Dâğstânî nâm iki nefer kimesne şeyh-i mûmâ ileyh merhûma ifk ve iftirâ olarak ba'zı zebân-dirâzlık etmiş oldukları gayretullah zuhûruna bâdî olub merkûmların bu gûne nâ-revâ kelâmalarının reddi bâbında Şam 'ulemâsı bir risâle te'lîf ve Deraliyye'ye irsâl ile bu husûsda mezbûrların ta'zîr ve te'dîbleri zımnında mecmû'-ı 'ulemâ-i Şam ve sâirleri arz-ı mahzar tertîb ve musaddak Şam kadısının i'lâmı ve Şam valisi hazretlerinin arzı vürûd etmekle bu sûretde gerek 'ulemânın mahzarı ve müftî-i Şam'ın verdiği fetvâ ve kadının i'lâmı ve vâli hazretlerinin tahrîrâtı mefhûmları vâkı'a mutâbik ve şer'-i şerîfe muvâfık olduğundan merkûmların şer'an zecr ve men'leri ve oldukları mahalden diyâr-ı âhara nefy ve iclâ birle te'dîb mâ-yelikleri lâzımdır." (BOA. HAT., 892/39387-B.)

¹⁴²⁸ BOA. HAT., 892/39387.

Osmanlı Devleti'nde hiç bir tarikatın usûl ve erkânına ve şeriata uymayacak bir tavır ve hareket olduğu haber alınınca ümmet-i Muhammed'in salâh-ı hâli için bu halifelerin İstanbul'dan sürüldükleri belirtiliyor.¹⁴²⁹ Burada bu kimselerin isimleri zikredilmiyor, ancak başka kaynaklarda geçtiği üzere bunlardan ilki Şeyh Muhammed Salih idi. Nakşibendilerce önemli sayılan hatme ve teveccüh esnasında caminin kapısının kapatılması ve namaz için gelen cemaatin camiye girememesi sebebiyle bir anlaşmazlık çıkınca Mevlana Halid onu geri çağırması.¹⁴³⁰ Belgede İstanbul'dan gönderildiği belirtilmektedir. Halkın bu durumu idareye şikayet ettikleri anlaşılıyor. Buradan şu çıkıyor ki Muhammed Salih Efendi'nin üzerinde bir baskı oluşunca Mevlana Halid kendisini çağırması olabilir.

Halidilerin hatme ve teveccühte kapıları kapatması dolayısıyla onlara karşı çevrede oluşan kuşku ve rahatsızlıkların sebebinin bu derece gizli olmalarından kaynaklandığının şaşırtıcı olmadığı söylene¹⁴³¹ de burada Halidilerin bu uygulamasının toplumdaki bir şeyi gizlemek veya kamu aleyhine gizli konuları konuşmak veya planlar yapmak için olmadığını belirtmek gerekir. Hatm-i Hâcegândenilen Nakşi zikir cemiyetine tevbe edip mürid olanların girebilmesi ve zikrin başlamasıyla birlikte kapıların kapatılması âdâbının burada yapılan zikir dolayısıyla katılanlarda oluşan bazı manevi halleri anlayamayanların kötü düşünce ve alaylarının önüne geçilmesi ve böylece feyiz almaya engel olacak bir durumun ortadan kaldırılması amacıyla Mevlana Halid'in içtihadı ile zaruretten dolayı getirildiği açıklanmaktadır.¹⁴³²

Yine Esad Sahib ve Abdülmecid Hanî'nin verdiği bilgiye göre bu ilk vakadan sonra Mevlana Halid'in İstanbul'a gönderdiği ikinci halifesi Abdülvehhab es-Sûsî idi.¹⁴³³ Abdülvehhab es-Sûsî İstanbul'a vardığında orada önce Şeyh Muhammed Salih'ten geriye kalan müridleri Mevlana Halid'in emrine uyarak kendisine bağlandılar.¹⁴³⁴ Ancak bu zat da Mevlana Halid'den bağımsız şeyhlik yapmaya

¹⁴²⁹ BOA. HAT., 515/25192.

¹⁴³⁰ Esad Sahib, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁴³¹ Kılıç, **a.g.m.**, s. 107.

¹⁴³² Esad Sahib, **a.g.e.**, s. 204-209.

¹⁴³³ Esad Sahib, **a.g.e.**, s. 166; Hanî, **a.g.e.**, s. 921.

¹⁴³⁴ Esad Sahib, **a.g.e.**, s. 167.

başlaması üzerine tarikattan tardedilmişti.¹⁴³⁵ Yukarıda bahsettiğimiz belgeden anlaşıldığına göre bu zat da İstanbul'dan sürülmüştür. Bu olayların Mevlana Halid'in yaşadığı sırada gerçekleştiğini belirtmeliyiz. Söz konusu belgenin ilk bölümünde bu ilk halifelerin sürgününe isim vermeden bu şekilde atıfta bulunulduktan sonra yeni bir sürgün hadisesinin nasıl ve niçin vukubulduğu açıklanıyor. Buna göre müteveffa Mevlana Halid'in halifelerinden Salih ve Ahmed adlı kimselerin yine aynı usûlde halkı yanlarına çekip iğfâle çalıştıklarına padişahın inanması üzerine bunların da İstanbul'dan sürülmeleri hususunda bir emr-i şerif sâdır olduğu ve bunun gereğince Divan-i Hümayun çavuşlarından Sadık Çavuş'un eşliğinde Sivas'a geldikleri ve ikamet ettirildikleri arzedilmektedir.¹⁴³⁶ İlam üzerine yazılan Sadaret tezkiresinde ise sadrazam bu sürgünün Ramazan ayı içerisinde olduğunu belirttikten sonra Sivas valisi tarafından bunların orada da tutulmalarının uygun görülmemesi sebebiyle Diyarbakır'a, oradan da vali tarafından Bağdad'a sürüldüklerine dair valilerin kendisine mektuplar gönderdiklerini padişaha arz etmiştir. Tezkirenin üzerindeki hatt-ı hümayun'da II. Mahmud *"Manzûrum olmuştur. Merkûmânın Bağdad'a def' olunmaları isâbettir. Ancak Şam'da olanlar için Şam vâlîsinden bir gûne haber zuhûr etmedi. Bunlar gibi sâir mahallerde olanlar dahî bir taraftan Bağdad'a def' olunmasına ikdâm olunsun"*¹⁴³⁷ demek suretiyle bu sürgünü onaylamakla kalmıyor, Şam'da olmak üzere diğer yerlerde olan Halidi halifelerinin de Bağdad'a sürülmelerini emrediyor. Şam'da olanlar için validen haber gelmedi ve sair yerlerde olanların da sürülmesine çalışılsın demesine bakılacak olursa memleket dahilindeki Halidi halifelerinin hep birlikte Bağdad'a sürgününün önceden kararlaştırıldığı ortaya çıkmaktadır.

Tarih itibarıyla yukarıdaki belgeden sonra düzenlenen başka bir belge takımında da yine Sivas'a sürülen Salih ve Ahmed adlı Halidi halifelerin Diyarbakır'dan Mardin'e ve oradan da Bağdad'a nefyedilmeleri hususu işlenmektedir. Meâdin Emîni ve Diyarbakır Valisi Salih Paşa'nın 8 Zilkade 1243/22 Mayıs 1828 tarihli kaimesinde sürgün kararının evâhir-i Ramazan 1243/6-15 Nisan 1828 tarihleri arasında alındığı bilgisine atıf yapılarak Diyarbakır'a gelen bu iki zatın Bağdad'a

¹⁴³⁵ Bağdadî, a.g.e., s. 148.

¹⁴³⁶ BOA. HAT., 515/25192.

¹⁴³⁷ BOA. HAT., 515/25192.

yollanmak üzere Mardin'e gönderildiği bilgisi Sadaret'e ulaştırılmaktadır.¹⁴³⁸ Aynı şekilde Mevlana Halid'in Şam'daki halifeleri ve yakınlarının memleketleri olan Bağdad'a sürgün edildiklerine dair Sadaret Mektupçusu Atâ Efendi'nin verdiği iki takrir ve Şam Valisi Salih Paşa'nın tahrirâtı Sadaret tarafından II. Mahmud'a arzedilmiştir. II. Mahmud'un meseleye dair hatt-ı hümayununda onlardan endişe duyduğu açıkça belli olmaktadır. Anlaşılan onların bir fesat/isyân çıkaracakları hususunda kendisine verilen takrirlerden etkilenmiş gibi görünüyor. Onun *"Bu Hâlidîlerin dimâğlarında fesâd olduğu ma'lûm ve meczûm-ı şâhânem olmuş olduğundan bu fesâdın def' u ref'içün Memâlik-i Mahrûse-i Şâhane'mden tard ve teb'îdlerine irâde-i hümayûnum sudûr etmişdi"* demesine bakılırsa Halidîlerin isyân çıkarabilecekleri konusundaki telkinlere ikna olmuşa benziyor. Bundan dolayı firar eden Ömer Efendi'nin buldurulması ve onun İstanbul'a getirilip sorguya çekilmesi veya o tarafta bir yere sürgün edilmesi konusunun şeyhülislâmla müzakere edilip görüşünün alınmasını istiyor. II. Mahmud'un hatt-ı hümayununun devamında *"Bu takımın şeyh ve müridleri Bağdad'a tard olunmuşlar ise de 'aceb bunlar için Bağdad vâlîsine sıkıca yazılıp bundan böyle zinhar bir ferdini memâlike salıvermemeğe dikkat ve ihtimâm olunmak olmaz mı? Ve'l-hâsıl efendî-i dâ'imiz ile bi'l-müzâkere ne vechile re'y ederler ise ol vechile icrâsına ibtidâr edesin"*¹⁴³⁹ şeklinde sadrazama emir vermesinden Atâ Efendi'nin iddialarından son derece korkuya kapıldığını gösteriyor. Onların Bağdad'da göz hapsinde tutulmalarından dahî çekinmesine bakılırsa bu hâlinin endişeden çok isyân çıkarabilecekleri korkusuyla ilişkisi bulunduğu sonucuna varabiliriz. İki sene önce Yeniçeri isyânı ve Bektaşîyye fesadını ortadan kaldırması sonrasında benzer bir durum oluşmaması kılıfıyla kendisine yaranmak isteyen bazı devlet adamlarının aşırı hassasiyetiyle dolan II. Mahmud'un devlete bağlılıkları bilinen Halidîleri mağdur etmekle kalan bu üzücü hadisenin devlet-tekke ilişkilerinde bir husumete dönüşmemesi sürgün cezası alsalar da Halidîlerin Bektaşîler gibi isyankar tepkiler vermemesine ve olayı sükunet ve rızayla karşılamalarına bağlıdır. Gerek sürgün öncesinde gerekse sonrasında Halidîlerin herhangi bir siyasi olaya sebebiyet vermemeleri, hatta bu konuda hassas davranarak devlet idarecilerine destek olmaya çalışmaları dikkate alınacak olursa -ki Mevlana

¹⁴³⁸ BOA. HAT., 734/34812.

¹⁴³⁹ BOA. HAT., 734/34832.

Halid'in devlet adamlarının dedikodularının dahî yapılmamasını istemesine yukarıda temas etmiştik- Bağdad'a topluca sürülmelerinin kendileri hakkındaki yersiz bir endişe sebebiyle olduğunu kesinlikle bir kere daha söyleyebiliriz. Çünkü ortada sürgünü gerektirecek herhangi muşahhas bir suçları olmamıştır. İstanbul'daki Halidilerin sürgünüyle sonuçlanan gerilimin görünüşteki sebebi Nakşibendi âdâbınca mürid olmayan kimselerin tarikata has zikir usûlünden olan Hatm-i Hacegân'a dahil edilmemesi, bu zikrin kapalı bir yerde yapılması ve yine Nakşibendiyye usûlünden olan rabıta meselesinden kaynaklandığı belgelere yansımış olsa da işi sürgüne götüren asıl sebebin padişaha yakın bazı etkili kimseler tarafından yapılan gizli bir fesat çıkarabilecekleri dedikodusu ve bunun üzerine Atâ Efendi'nin onların irşad halkasının genişlemesini Mehdilikle bağdaştıran takrirleri olduğu açıktır.

II. Mahmud'un Ömer Efendi'nin buldurulup hakkında yapılacak muamelenin tespiti ve Bağdad'a sürülen Halidilerin sıkıca gözetlenip bir yere çıkmalarına ve kimseyle biraraya gelmelerine izin verilmemesi konularında şeyhülislâmdan görüş alınması fermanı üzerine sadrazam şeyhülislâmla Babıali'de buluşup meseleyi müzakere etmiştir. Görüşme öncesinde Şam'daki Halidilerin sürülmesi işinde memur olarak görevli bulunan Atâ Efendi'nin hazırladığı takrirler ve padişahın hatt-ı hümayunu okunmuştur. Görüşme sonucunda padişahın Halidilerin dimâğlarında fesat olduğu düşüncesi ve Atâ Efendi'nin bunların ileride Mehdîlik davasına teşebbüs edecekleri görüşü üzerine bundan sonra bunlara fırsat verilmeyerek oldukları yerde hiçbir kimse ile biraraya gelmemelerine dikkat edilmesi ve Ömer Efendi'nin bulduktan sonra İstanbul'a getirilip sorgulanmasının faydası olmayacağı ve bu yapıldığı takdirde bazı olaylara da sebep olabileceği düşünülerek Kıbrıs'a sürülmesi için Şam valisine ferman çıkarılması, yine Bağdad valisine de Bağdad'a sürülenlerin bir yere salıverilmemesi ve o çevrede olanların da bunların fesadlarından korunması için ferman yazılması uygun görülüp II. Mahmud'a arz edilmiştir.¹⁴⁴⁰ Anlaşıyor ki Sadaret padişahı da ikna ettiği bu kararlarla Halidileri memleketleri olan Bağdad'a göndererek zamanla tasfiye etmeyi düşünmüş. Bu arada herhangi bir tatsızlık yaşanmaması için de meseleyi sadece sürgün ve zorunlu ikametle çözmeye çalışmıştır. Tabii ki bunun başarılabilmesi için de Bağdad

¹⁴⁴⁰ BOA. HAT., 734/34837.

valisinin gönlünün alınmaya çalışılması ve onlara yapılan muamelenin haklı olduğuna ikna olması arzu edilmiştir. Sadrazam şeyhülislâmın düşüncesine göre Bağdad valisine yazılacak mektubun bir örneğini II. Mahmud'a arz etmiştir.¹⁴⁴¹

Bu arz üzerinde kayıtlı hatt-ı hümayunda bu görüşleri incelediğini söyleyen II. Mahmud Bağdadlı Şeyh Halid'in niyetinin fesat olduğunu, halifeleri ve bağlılarının da aynı düşüncede olduklarını, fesat tohumlarını fiile çıkarmağa fırsat aradıklarını, ancak ettikleri fesat tohumunun tesir etmediğini ve bu şekilde dağıtılarak şer ve mazarratlarından Allah'ın devleti koruduğunu ifade etmiş ve sadrazamın arzında beyan ettiği şekilde hareket etmesini emretmiştir.¹⁴⁴²

Şam Valisi Salih Paşa'nın Sadarete gönderdiği 3 Zilhicce 1243/16 Haziran 1828 tarihli tahriratında ise Şeyh Halid'in kendisini müceddid ve irşadla görevli olarak gördüğünü, yedi sekiz sene önce halife adıyla İstanbul ve diğer yerlere gönderdiği kimselerin her sınıfı rabıta ile seyrusülûka dahil edip cemiyetlerini çoğalttıkları, bu durumun devlet açısından mahzurlu görülmesi dolayısıyla sürgün edilmeleri gerektiği, bu sebeple İstanbul'da bulunanlar daha önceden defedilmişlerken daha sonradan Mevlana Halid'in ısrar ederek İstanbul'a tekrar halifeler göndermekten geri kalmadığı, nihayet vefatından sonra Şam'da olan kaimmakâmı/halifesi Abdullah Heratî tarafından gönderilen Hacı Ahmed ve Salih adlı kimselerin İstanbul'a gelerek yine şöhret elde etmek ve cemiyeti çoğaltmakta oldukları ve bunlar Nakşibendi tarikatından iseler de umumi davet tarzını benimsedikleri, sair üslup ve ayinlerinin öteden beri Nakşibendi tarikatı ve diğer bilinen tarikatların usûlüne uygun görünmediği, asıl meramları ve gizli maksatlarının seyrusülûk tarzında kalarak havas ve avamı yanlarına çekmek ve kendilerine bağlamak olduğu, dolayısıyla cemiyetlerinin devlet idaresi açısından zararlı olması

¹⁴⁴¹"Bu makûle Mehdîlik davasında olanların fesâd-ı âlemi mûcib olacağından haklarında şer'an ne vechile mu'âmele olunmak icâb edeceği vâli-i müşârûn ileyh kullarının ilmi cihetiyle ma'lûm olmağa yazılacak mektûbda mûmâ ileyh Atâ Efendi'nin tahkîkâtı beyân olunarak işte biz şöyle bir şey işitmiş olduğumuzdan keyfiyet sizin dahî ma'lûmunuz olmak için iş'âr olundu. Halbuki keyfiyet-i mezkûre sahîh olduğu takdirde o makûleler haklarında şer'an ne surette muâmele olunmak ma'lûmunuz olan hâlâtta olduğundan bu madde sizin re'yinize ihâle olunmuştur. Ya'nî bunların dimâğlarında bu fesâd olduğu surette beherhâl Bağdad'da olanlar dahî sâir ol havâlî ahalisini muhtel edecekleri melhûz olduğundan ve merkûmların keyfiyetleri beherhâl sizin dahî ma'lûmunuz olacağına binâen el-hâsıl iktizâsı vechile taharrî ve tecessüs ederek siz dahî hakikat-i hâllerini anlayıp ona göre haklarında ne vechile hareket ve dikkat eylemeniz lâzime ise ol vechile himmet eyleyesiz." (BOA. HAT., 734/34837.)

¹⁴⁴² BOA. HAT., 734/34837.

hasebiyle irade-i seniyye ile halifelerinin İstanbul'dan Sivas'a sürüldükleri, kaimmakam Şam'da oldukça yine İstanbul'a ve sair yerlere halife göndermesinin muhtemel olduğu, Şam'ın da İstanbul gibi büyük şehir olması sebebiyle kaimmakam Şeyh Abdullah, İsmail Heratî, Şeyh Ahmed ve Abdülfettah ile taallukatının ve Şeyh Halid'in haremının tekrar Bağdad ve Süleymaniye taraflarına sürülmeleri ve onlardan hiç bir kimsenin bir yere salıverilmemesi konusunda Divan-ıHümayun hâcelerinden Atâ Efendi'yle kendisine ve Bağdad valisine hitaben gelen fermana ve onun görevli olarak şifahen ifadelerine uyarak işe başladığını, İsmail Heratî'nin vefat etmesi dolayısıyla mevcut kaimmakam Abdullah Heratî, Şeyh Ahmed ve Abdülfettâh ve o taraftan gelen Şeyh Halid'in ailesi ve çocukları ile diğer adamlarının toplanıp özel kervan tedarik edilerek ve yanlarına urbandan bir kabile de katılarak çölden Bağdad tarafına yollandıklarını, ayrıca yanlarına Bîrûn Dairesi'nden selam ağasının mübaşir olarak emr-i âlî ile bir adet tahriratla birlikte Bağdad valisine gönderildiği ve bu şekilde irade-i seniyyenin gereğinin icra edildiği, bundan sonra da o güruhtan ele geçen oldukça hemen Bağdad'a gönderilmelerine teşebbüs edildiği hakkında bilgi verilerek iki bahçe, bir çiftlik, iki konak ve Yerze adlı köydeki arazisinden oluşan Şeyh Halid'in Şam'daki emlakının ne yapılacağını sormuştur. II. Mahmud asıl meramın Halidilerin tard edilmesi olduğunu Mevlana Halid'in Şam'daki emlakının şer'î mahkeme yoluyla satılarak mirasçılarına teslim edilmesini emretmiştir.¹⁴⁴³

Görüldüğü üzere devlet herhangi bir siyasi motivasyonla hareket etmediği ortada olan, sadece Kur'an ve sünnet birlikteliği üzere amele vurgu yapıp dinde olmayan bir şeyi dine yerleştirmek demek olan bidatlardan sakınmayı öğütleyen ve tarikata kabulde muhatap olarak avam havas ayrımı yapmadığı için toplumda olumlu bir karşılık gören, bundan dolayı da bağlıları çoğalan Nakşibendi-Halidileri ileride Mehdîlik yapmaya kalkışabilecekleri varsayımı üzerinden cezalandırmaktadır. Bu tamamen siyasi bir karardır. Bu kararın siyasi olduğunu yine bir belgeden anlıyoruz. Mevlana Halid'i hayatta iken üzen ve tarikatını yaymasına engel olan aynı II. Mahmud, Mevlana Halid'in vefatından hemen sonra onun hüsnühâlini tescil edip daha önceden ona iftira atan Abdülvehhab es-Sûsî ve Mehmed Taif ed-Dağistanî'nin iftira atmaya bırakmaları için Sadaret tarafından Medine Şeyhülharemi'ne yazı yazılıp

¹⁴⁴³ BOA. HAT., 736/34943.

gönderilmesini emir buyurmuştur.¹⁴⁴⁴ Fakat onun vefatından on ay kadar geçtikten sonra vuku bulan sürgün sırasında bütün Halidi halifelerini ve Mevlana Halid-i Bağdadî'ye de atıfta bulunarak onu da fesadçılıkla itham etmesi açık bir çelişkidir. Bu durum aldığı bu siyasi kararda etrafındaki devlet ricalinden etkilendiğini göstermektedir. Halet Efendi'nin Mevlana Halid'i suçlamalarına rağmen onu koruyor, sonra Mevlana Halid'le çekişme içinde olan Abdülvehhab es-Sûsî ve Mehmed Dağıstanî'yi sürüyor ve daha sonra da bütün Halidi halifelerini Bağdad'da zorunlu ikamete tabi tutuyor. Hakikat şu ki Mevlana Halid'in kendisine karşı yapılan bütün ithamlara karşı vakarını koruyarak herhangi bir fitneye sebep olmadan vefatına kadar irşadına devam etmesi, bunun yanında vefatından sonra resmen itibarının kabul edilmesi kendisine ve bağlılarına yönelik ithamlarla onun ve bağlılarının bir suçunun olmadığı devlet tarafından da kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Fakat siyasette şartlara göre tavır değişiklikleri de bilinen bir gerçek olduğuna göre Halidilerin sürgünü hadisesini de bu siyaset tarzıyla bağlantılı olarak izah etmekten başka bir yol kalmamış oluyor. Çünkü ortada cezayı gerektiren bir suç görünmediği halde itham ve iftiralara dayalı potansiyel tehdit algısıyla hareket edilmiştir. Kanatımızca mesele Yeniçeri ile birlikte Bektaşilerin cezalandırılmalarıyla öne çıkan Mevleviyye'ye Halet Efendi'nin idamıyla verilen ders gibi Nakşibendiyye'ye de Halidilerin sürgün edilmesi ile bir ders verilerek yeniden yapılandırılan merkeziyetçi devletin ağırlığının bütün tekkelere hissettirilmesidir. Aslında Mevleviler ve Nakşibendilerin devlete karşı isyan etmedikleri ve siyasi ve idari sistemdeki ıslahat ve yenileşmeye karşı belirgin bir muhalefet yapmadıkları halde onlara karşı böyle davranılması devlet-tekke ilişkilerinde bir gerilime yol açtığı da bir vakıadır. Devlet-tekke ilişkilerinde ileride çıkacak bazı sancıların da habercisi gibi duran bu vakıa bundan sonraki süreçte çözülmesi gereken bir problem olarak siyasi gündemin ön sıralarında kalacaktır. Artık bu aşamadan sonra tekkeler devletin denetim ve baskısını daha fazla hissedecekleri bir döneme geçecektir. Nihayet öyle de olmuş, bu merkezîleşme süreci bütün tekkeleri idare edecek bir Meclis-i Meşayih'in kurulması ile neticelenmiştir ki ileride buna değineceğiz.

¹⁴⁴⁴ BOA. HAT., 892/39387.

İrfan Gündüz Halidilerin sürgününün üç sebebi olabileceğini varsayar: Bunlardan ilki, muhtemel muhalefetleri önlemek, ikincisi, Bektaşî tekkelerinin kapatılmasından sonra meydana gelmiş olabileceğini tahmin ettiği Halidi-Bektaşî mücadelelerini yatıştırmak, üçüncüsü ise Halidiyye tarikatı bünyesinde bu tarikatın kurucusu ile eski İstanbul halifesi Abdülvehhab es-Sûsî ve taraftarları arasında oluşan bir iç çekişmenin durdurulmasıdır. Ona göre sonuncusu akla en yakın ihtimaldir.¹⁴⁴⁵ Nitekim Abdülvehhab es-Sûsî'nin zenginleşmesi ve ileri gelen idarecilerle kişisel ilişkilere girmesi sebebiyle kibirlenmesi Mevlana Halid'in onu tarikattan tard etmesine sebep olmuştur. Her ne kadar Abdülvehhab es-Sûsî, Şeyh Yahya'dan affi için aracı olmasını talep etmiş ve o da bunun üzerine bunu yerine getirmiş ise de Mevlana Halid ona *"Bu iş benim elimde olsa af ederdim. Fakat Nakşibendiyye silsilesinin sâdâtı onu tarikat kapısından kovmuşlardır"* der.¹⁴⁴⁶ Abdülvehhab'ın tardedilmesinin sebebini bizzat Mevlana Halid İstanbul'daki müridlerine yazdığı mektuplarında açıklamıştır. Onun şeriat ve tarikata ters düşen hâlleri olduğunu, bazı şeyh olmaya çalışanların ortaya çıkardığı hilelere başvurduğunu, tarikatı itibarı ve maddi çıkarları için kullandığını, bu hareketleri sebebiyle alt tabakadan rezil insanların lâyıki işleri kendisinde de vehmetmeye başladığını ve gerek İstanbul'da gerekse Irak'ta insanların inkar ve vesveselerine sebep olduğunu bildirmiştir.¹⁴⁴⁷

Sürgünle ilgili 1828 yılında yayınlanan fermanla Mevlana Halid'in müridlerinin tasavvuf âdâbına aykırı olarak insanları tarikata sürükledikleri ve irşad hilesiyle kendilerine bağladıkları suçlaması yapılmaktaydı.¹⁴⁴⁸ Oysa gerçek diğer tarikatlardaki gevşemelerin aksine Nakşibendi-Halidilerin şeriat ve tarikat âdâbına uymaları ve ulemanın da bunlara rağbetiyle dervişlerin çoğalmasıydı. Görev duygusu ve hevesle dolu Halidilerin bu şekilde suçlanmalarında diğer tarikat şeyhlerinin kıskançlıklarının ve kızgınlıklarının da rolü vardı. Süleyman Faik'e göre bu şeyhlerden bazıları şehirdeki Halidi halifelerinin sürülmesi için çareler

¹⁴⁴⁵ Gündüz, **a.g.e.**, s. 152.

¹⁴⁴⁶ Bağdadî, **a.g.e.**, s. 148.

¹⁴⁴⁷ Hanî, **a.g.e.**, s. 921-922.

¹⁴⁴⁸ Butrus Abu Manneh, **a.g.m.**, s. 282-283.

hazırladılar.¹⁴⁴⁹ Bunlar Nakşibendi tarikatı Halidi kolunu İstanbul'da neşreden meşayih ile müntesipleri olup içlerinde en meşhuru Abdülvehhab Efendi'dir.¹⁴⁵⁰ Bu zat daha önceden Gürcü Necip Paşa'nın da desteğiyle kendi adına tarikat kolu kurmaya teşebbüs edince Şam Müftüsü ve ulemasının desteğiyle Mevlana Halid bunu önleyerek tarikatın bütünlüğünü korumuştur.¹⁴⁵¹

Hür Mahmut Yücer'in *Lütfi Tarihi*'nden tespit ettiğine göre ise bu sürgünün sebebi olarak Şeyh Halid'in halifelerinin bazısının İstanbul'da birkaç mescidde halktan gizli tarikat ayini icra etmeleri, ulemadan haylice bir zatın bunlara intisap etmesi, halifelerin Arabistan, Anadolu ve Rumeli taraflarında Halidiye usûlünü yaymalarıdır. Buna ilaveten aynı kaynakta zahirde bunun sakıncası bulunmasa da sûfiyye sıfatıyla çoğalmaları sebebiyle itiyat gereği buna meydan verilmemesinin lüzum görüldüğü yorumu yapılması olayın siyasi bir karar olduğunu göstermektedir. Ayrıca Mevlana Halid-i Bağdadî'nin meşhur müntesiplerinden ve İstanbul ulemasından Ürgüplü Ali Efendi'nin Çerkeş'e, Sivas'a gönderilenlerden Salih ve Ahmed efendilerin Sivas'da tutuklanmayıp Bağdad'a gönderilmelerinin Sivas valisine yazıldığını ve Şeyh Halid'in kaimmakamı ve hulefâsının İstanbul ve Anadolu bölgesine gelmemelerinin istendiği belirtilir.¹⁴⁵² Burada verilen bilgilerin bizim arşivden tespit edip yukarıda temas ettiğimiz belgelerle uyuşması Lütfi tarihinde meseleye doğru teşhis konulduğunu göstermektedir.

Halidilerin sürgünü ile sonuçlanan süreçte Mevlana Halid'in de daha önceden şeriat ve tarikat âdâbına aykırı hareketleri dolayısıyla tarikatından kovduğu, ancak şeyhlik yapmaya devam eden Abdülvehhab es-Sûsî'nin tezvîrâtının da rolü olduğunu söylemiştik. Abdülvehhab es-Sûsî'nin kendi namına atadığı halifesi Hacı İbrahim'in Karahisarısahib'den Birgi'ye sürüldüğü anlaşılıyor. Karahisarısahib Sancağı Mutasarrıfı Abdullah Paşa'nın mütesellim Hamid'in şukkasına dayanarak II. Mahmud'a arzettiği tezkiresinde verdiği bilgiye göre Nakşibendi tarikatından olup Bağdad tarafından İstanbul'a gelip bir medresede kalan ve daha sonra Hacca giden Abdülvehhab Efendi Hacı İbrahim'i Anadolu diyarına halife olarak gönderir. Hacı

¹⁴⁴⁹ Butrus Abu Manneh, **a.g.m.**, s. 283.

¹⁴⁵⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 87.

¹⁴⁵¹ Butrus Abu Manneh, **a.g.m.**, s. 283.

¹⁴⁵² Yücer, **a.g.e.**, s. 683,

İbrahim Karahisarısahib kazasına gelip Nakşibendiyye'nin rabita usûlüyle bir çok kimseyi kendisine celbeder. Yine Ulu Cami'de tarikatta usûl olan teveccüh yapmak suretiyle kasabadaki âlim, müderrris ve ileri gelenlerden beş yüzden fazla kişiyi kendine bağlar. Orada bir tekke inşa etme niyetiyle bağlılarından on bin kuruş toplar. Rivayete göre en kısa sürede külliyyetli akçe toplayacağı da haber alınır. Bu bilgiler üzerine durumu havas aralarında konuşur. Hacı İbrahim'in diğer tarikat şeyhlerinin usûlüne muhalif bir garip tavır ve rabita ile halkı kendine bağlaması uygunsuz bir şey olarak görüldüğünden Birgi'ye sürülmesi hususunda şeyhülislâmın da işaretiyle emr-i âli çıkarılması ve bağlıları tarafından onun sürülmesine muhalefet eden çıkarsa onların da oraya gönderilmeleri sadrazam tarafından II. Mahmud'a arz edilir. Hatt-ı hümayunda belirtildiği üzere sürgün için emr-i âli çıkarılır.¹⁴⁵³ 6 Şaban 1237/28 Nisan 1822 tarihli belgeye göre Bağdadlı Şeyh Abdülvehhab'ın halifesi Şeyh İbrahim 5 Şaban 1237 günü geceleyin kaldığı medreseden alındıktan sonra güvenlik güçleri eşliğinde Karahisarısahib'den çıkarılıp herhangi bir olay olmadan Birgi'ye sürgün edilir. Haberi alan II. Mahmud adı geçen şeyhin suhuletle o tarafa sürülmesinin isabetli olduğunu ve orada böyle bir tavra devam etmemesi için Birgi'deki yetkililere Sadaret ile müftü ve naib efendiler tarafından mektuplar yazılarak ihtar ve tenbih olunmasını emretmiştir.¹⁴⁵⁴

İstanbul'daki tutumu sebebiyle Mevlana Halid tarafından halifelikten azledilen ve daha sonradan tarikattan da tardedilen Abdülvehhab kimdi ve İstanbul'a niçin gelmişti? Yukarıda arzettiğimiz halifesinin sürgünü hadisesinden sonra II. Mahmud Bağdad valisinden bu kişinin kim olduğu ve amacı hakkında gizli olarak bilgi edinilmesini istemiştir.¹⁴⁵⁵ Bağdad Valisi Davud Paşa'dan gelen 19 Receb 1238/1 Nisan 1823 tarihli tahriratta onun maddi menfaati için çalışan derviş kılıklı riyakâr bir kimse olduğuna vurgu yapmaktadır. Vali Davud Paşa onunla ilgili yaptığı

¹⁴⁵³ BOA. HAT., 495/24296.

¹⁴⁵⁴ BOA. HAT., 507/24936.

¹⁴⁵⁵ "Benim vezîrim, Bağdâdî Şeyh Abdülvehhâb Efendi hakkında birbirine muhâlif çok sözler işittim. Sulehâya dokunmak câiz değil ise de mûmâ ileyh Kürdistan ahâlisinden olup Hind'de bir zâtan müstahlef olmuş diyorlar. Bunun hakikatini ve Bağdad'dan bu tarafa gelmesinin sır ve hikmetini Bağdad vâlisinden mahsûs tahrîrât irsâliyle hafîce suâl ve istiknâh edesin. Bakalım vâlî-i müşârûn ileyh ne gûne tahrîr eder." (BOA. HAT., 525/25650.) Bu metinde geçen istiknâh kelimesi iktinâh kelimesinin galatıdır. Bir şeyin künhüne varma, hakikatini anlama demektir (Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, s. 104, 144)

tahkikat sonucunda Şu bilgileri de veriyor: Şeyh Abdülvehhab Nakşibendi Şeyhlerinden Şeyh Halid'in halifelerindendir. O bir m¼ddet İstanbul'da kaldıktan sonra Hacca gitmiştir. Yerine halife bıraktığı Şahıslar Anadolu tarafında turuk-ı aliyye us¼l¼ne muhalif rabıtadenilen garip tavır ve acaip tarzla halkı kendilerine bađlamıŐlardır. Bunun uygunsuz gör¼lmesi üzerine defedilmeleri tedbirine bakılarak bunların bu Şekilde toplanmalarının önlenmesine başlanmıştır. Şeyh Abdülvehhab'ın hac dönüşünde İstanbul'a gitmesinin men edilmesi için emr-i âlî çıkmıştır. Bu kimse hakkında birbirine muhalif sözler duyulmaya başlanmış. Bir rivayete göre bu zat Kürdistan halkından ve Hindistan'da bir zattan halifelik almış olup ne amaçla Bağdad'dan İstanbul'a geldiği meçhuldür. Gerçekten Şeyh Halid'in halifelerinden midir, yoksa Hindistan'da bir Őahıstan mı halifelik almıştır? O tarafa gitmekteki kasıt ve emelinin ne olduğunun gizlice araştırılıp arzedilmesi hususunda emr-i Şerif çıkmıştır. Buna uyarak yapılan araŐtırmaya göre Şeyh Abdülvehhab'ın aslı Kürdistan halkındandır. İlim tahsili için başlangıçta Bağdad'a geldiğinde Davud Paşa'nın bir süre derslerine katılıp birkaç nüsha okuduktan sonra tasavvuf yoluna rağbet edip Şeyh Halid'in müridleri arasına girmiştir. Bir süre dergâhta hizmet ettikten sonra halifelik derecesine yükselmiŐtir. Daha sonra İstanbul'a gelip orada evlenmiş ve arkasından Hacca gitmiştir. Bunlara bakmadan bunun kaldığı yeri, evini teftiş ettirdim. Şu an Bağdad'da Şeyh Halid'in tekkesinde müridler arasında namsız ve niŐansız olarak kalmaktadır. Hindistan'tan halifelik aldığı doğru değildir. Bundan sonra bunun gibilerin İstanbul'a gitmeleri önlenecektir.¹⁴⁵⁶ Belgenin tarihinden de anlaşılacağı üzere bu olay Mevlana Halid'in vefatından üç dört sene önce gerçekteŐmiştir. Bu zatın daha sonraki bir zamanda Mevlana Halid'e muhalefet etmeye başladığı ve aleyhinde bazı iftiralar attığından yukarıda bahsetmiştik. Bunun üzerine dilini tutması Şartıyla Medine'de kalmasına izin verilmişti.

Gör¼l¼yor ki Mevlana Halid'in g¼nden g¼ne artan irşadı, Şeyh Abdülvehhab'ın tarikat âdâbına aykırı faaliyetleri, ikisi arasındaki ilişkilerle birlikte bunların halifelerinin faaliyetleri devlet adamlarında kimi zaman ilgi ve kimi zaman da endişe yönl¼ iki türlü bir etkiye sebep olmuştur. Özellikle Mevlana Halid-i Bağdadî'ye karşı bir yandan ahali ve bazı devlet adamları arasında muhabbet

¹⁴⁵⁶ BOA. HAT., 704/33847.

beslenirken diğeryandan da kıskançlıktan ona muhalefet edenlerin haksız ithamları ve ihbarlarıyla oluşan düşmanlık da eksik kalmamış, vefatına kadar devam etmiştir. Bu dedikodular ve kafa karışıklığından etkilenen yetkililer ve II. Mahmud her ne kadar vefatından sonra Mevlana Halid'in abid bir zat olduğunu resmen tescil etmekle birlikte ona karşı gelip kendi namına hareket eden Abdülvehhab es-Sûsî ve halifeleri gibi Mevlana Halid'in de gerçek halifelerini de sürgüne tabi tutarak doğan gerilimi sakinleştirmeyi tercih etmişlerdir. Zaten öteden beri bu tür gerilimli dönemlerde ortalığı yatıştırmak maksadıyla sürgün yöntemine başvurmak Osmanlı'da görülen bir durumdur. Bu siyasi tavırda öteden beri Osmanlı toplumunda var olan Nakşibendiyye içerisinde Halidilik kolunun öne çıkmasından kaynaklanan kıskançlıkların ve hassas bir bölgeden çıkıp kısa sürede rağbet görerek ülkenin her yanına yayılan bu kola bağlananların çoğalmasının rolü olduğu da akla gelmiyor değildir. Çünkü Mevlana Halid'in doğup büyüdüğü coğrafyada siyasi amaçlı bazı hareketlerin görülmesi de bu endişelere yol açmıştır denilebilir.

Sonuç olarak XIX. yüzyılda gerileyen ve düzelmesi için III. Selim ve II. Mahmud tarafından bir çok tedbir alınmasına rağmen istenen neticenin alınmadığı ortada iken devlet adamlarından gelecek itibara prim vermeyen, daha da önemlisi ilim ve irfanla çift kanatlı bir usülle tekkeyi yeniden tarihî geleneğine uygun sağlam temellere oturtmaya gayret sarfeden, halifeleri ve müridlerine Resulullah'ın sünnetine tutunmayı, bidattan sakınmayı, cahiliyye alışkanlıklarından uzak durmayı ve merasimden kaçınmayı -ki özden yoksun şekilcilik tekkenin gerilemesindeki ana sebeplerden biridir- dünyalık için dini vermemeyi, Kuran, fıkıh ve hadis ile meşgul olmayı¹⁴⁵⁷ öğütleyen Şeyh Mevlana Halid'in hayatta iken değerinin idareciler tarafından tam anlaşılmadığını söyleyebiliriz. Eğer değeri tam anlaşılmalı olsa bırakın kendisinden ve bıraktığı tasavvufî mirasından endişe etmeyi ve onu fesadçı olarak görmeyi aksine tekkenin yeniden ihyası için bir kendisi bir nimet görülerek teşvik edilmeliydi. Zira onun tasavvuf anlayışında bir tekkede oturup pasif kalmak yoktu. O bütün insanların hayatında Kur'an ve sünnete bağlı İslâmî bir şuuru harekete geçirmeye çalışıyordu. Bir çok yere halife göndermesinin sebebi siyasi bir amaç için değil, dînî hayatı canlandırmak içindi. Bunu da ilim ve irfan birlikteliği ile

¹⁴⁵⁷ Hanî, a.g.e., s. 946-947.

yapmaya gayret etmişti. Burada yeri gelmişken şunu belirtelim ki onu yanlış yönlendirenler sebebiyle II. Mahmud'un takdir edemediği bu değerli âlim ve şeyhin bıraktığı mirasın kıymetini oğlu Sultan Abdülmecid bilecektir. Sultan Abdülmecid sonrasında gelen padişahlar da Halidileri himaye siyasetine devam edecektir. Buna dair bol miktarda belgeleri ileride yeri geldikçe ortaya koyacağız.

2.4. ABDÜLMECİD DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1839-1861)

2.4.1. Abdülmecid'in Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri

Çok genç yaşta padişah olan Abdülmecid zaaf ve acziyeti sebebiyle devlet büyüklerinin nasihatlerini dinleyeceğine ve onlara güveneceğine söz vermiş, yabancı sefirlere de ıslahata devam edileceğini bildirerek göreve başlamıştır.¹⁴⁵⁸ Bu durum onun üzerinde içerideki siyasi bunalımların etkisini ve yabancı baskısını açıkça göstermektedir. Babası II. Mahmud zamanında halkla sıkı irtibatları dolayısıyla askeriye ve tekkeler özelinde gelişen büyük sosyal hadiselerin bütün bir ülkeyi son derece etkilediği açıktır. III. Selim'den beri devleti toparlamak için merkeziyetçi ve tepeden inme bir anlayışla getirilen yeniliklerin oluşturduğu baskının havas ve avam arasında içten içe bir tepkiye yol açtığını da görmemiz gerekir. Onun tahta çıktığında halkın sevgi ve sempatisine mazhar olmasının¹⁴⁵⁹ bu baskıyla bir ilişkisi olmalıdır. Ona umut bağlanmasının sebebi zaman zaman halkın arasına çıkıp onların meseleleriyle ilgilenmesidir. Bu amaçla halkın ihtiyaçlarını görmek ve şikayetlerini dinlemek için 1844 yılında Anadolu ve Rumeli'deki bazı şehirleri ziyaret etmiştir.¹⁴⁶⁰ Bu ziyaretler sırasında tekkeleri gezdiğine dair bilgilere de sahibiz.¹⁴⁶¹ Buraların o zamanlarda halkın ilgi duyduğu yerler olduğu unutulmamalıdır. Her ne kadar amelî yönden her insanda olduğu gibi bazı eksiklikleri olsa da Osmanlı padişahlarının şeriata olan bağlılıkları, manevi değerlere saygısı ve ahaliye adaletle muamele etmekteki titizlikleri silsile olarak devam etmiştir. Abdülmecid'in tahta çıkmasından sonra yayınladığı fermanda dînî farzlara hakkıyla riayet edilmesini, beş vakit namazların cami ve mescidlerde cemaatle kılınması ve görev başında olan idarecilerin erzak ihtiyaçlarını ahaliden para ile satın alıp bedelsiz sudan başka bir şey almamalarını ve kadı ve naiblerin şeriat hükümlerini hakkıyla ifa etmelerini emretmesi¹⁴⁶² kamu düzeninde İslâm'a bağlılık, halka merhamet ve adalet prensiplerinin Osmanlı Devleti'nde temel kural olduğuna işaret eder. Bu konuda

¹⁴⁵⁸ Cevdet Küçük, "Abdülmecid", *DİA.*, C. I, s. 259.

¹⁴⁵⁹ *OA.*, C. VI, s. 171.

¹⁴⁶⁰ Küçük, *a.g.md.*, *DİA.*, C. I, s. 260-261.

¹⁴⁶¹ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II*, s. 133; Yücer, *a.g.e.*, s. 690.

¹⁴⁶² *BOA. C. ADL.*, 72/4342.

padişah, devlet ricali ve ahali eşit konumdadır. Abdülmecid'in konuyla ilgili bu fermanı camilerde de âlimler, salihler, imamlar, ileri gelenler ve ahali huzurunda merasimle okunmuştur.¹⁴⁶³ Onun halkta dînî bir coşku oluşturmak amacıyla mübarek ay, gün ve gecelerde bütün cami ve mescidlerin minarelerinin aydınlatılması için hatt-ı hümayunlar çıkarması¹⁴⁶⁴ ve başta Ayasofya Camisi olmak üzere¹⁴⁶⁵ harap vaziyetteki cami, medrese ve tekke gibi dînî eserlerin inşa, tamir ve bakımına önem vermesi¹⁴⁶⁶ onun bu konudaki hassasiyetini gösterir. Yine dînî bayramlarda, Hırka-i şerif ziyaretlerinde ve cuma namazlarında dilekçe veren ihtiyaç sahiplerini gözetip anında arzuhalci eliyle ceyb-i hümayunundan/özel tahsisatından sarfedilmek üzere bağışlar yapması,¹⁴⁶⁷ Cuma namazlarını değişik camilerde kılarak selamlık merasimlerinde halkın isteklerini alması ve verilen arzulallerin nerelere havale edildiğini teftişi¹⁴⁶⁸ dînî hassasiyetinin gereğidir.

Osmanlı padişahlarının kadim devlet yönetimi geleneğine, halkın örfüne ve İslâmiyete bu şekilde bağlı Abdülmecid'in öte yandan Batı kültürüne de vâkıf olarak yetiştirildiğini biliyoruz. Fransızca bilen padişah Batı müziğine de hayrandır. Tanzimat prensiplerine bağlı olan padişah Mustafa Reşid Paşa'nın hâmisî olarak onun Batılılaşma çalışmalarını desteklemiş ve teşvik etmiştir. Gayrimüslimlere verilen hak ve imtiyazlar dolayısıyla Avrupalıların da övdüğü bir padişah olmuştur.¹⁴⁶⁹ Bu arada III. Selim'den itibaren son padişaha kadar hükümler olan padişahların Batı'daki gelişmelere gösterdikleri ilginin İslâm dininden uzaklaşmak olmadığını belirtmek gerekir. Maalesef Osmanlı zamanında da şimdiki zamanda da aşırı muhafazakar çevrelerde XIX. yüzyıl padişahlarının bu yönüne bakarak dindarlıklarından kuşku duyanların olduğunu görüyoruz. Oysa yukarıdaki örneklerde

¹⁴⁶³ Mostar Sinan Paşa Camii'nde okunan ferman için bkz. BOA. C. DH., 63/3140.

¹⁴⁶⁴ "...Leyâli-i şehri şerîf-i mezkûrda âyîn-i behiyye-i saltanat-ı seniyyeden olduğu üzere bi'l-cümle cevâmi' ve mesâcid-i şerîfe minâreleri kanâdil ile tezyîn ve ol-vechile zâhîren dahî tenvîr-i dîde-i mü'minîn olması husûsunun icâbı icrâ olunsun. Rabbimiz teâlâ ve tekaddes hazretleri cümleyi emsâl-i kesîresiyle müşerrefbuyura, âmîn bi-hürmet-i seyyidi'l-kevneyn." (BOA. İ. DH., 198/11298.) Bu konudaki diğer belgeler için bkz. BOA. İ. DH., 242/14702; BOA. İ. DH., 247/15095; BOA. İ. DH., 204/11768; BOA. İ. DH., 198/11297; BOA. İ. DH., 188/10549; BOA. İ. DH., 251/15429; BOA. İ. DH., 252/15532; BOA. İ. DH., 254/15648; BOA. İ. DH., 254/15649.

¹⁴⁶⁵ BOA. A. AMD., 12/66.

¹⁴⁶⁶ BOA., A. AMD., 4/23; A. AMD., 20/66.

¹⁴⁶⁷ BOA. TS. MA., d., 2491, 2492.

¹⁴⁶⁸ BOA., A. AMD., 2/8; A. AMD., 2/98; A. AMD., 3/81; A. AMD., 3/93; A. AMD., 3/100.

¹⁴⁶⁹ OA., C. VI, s. 173.

de gösterdiğimiz gibi dine ve geleneğe önem verdiklerini belgeler ispatlamaktadır. Ancak Tanzimat'tan sonra gayrimüslimlere yönelik getirilen yeni düzenlemeler konusunda yapılan eleştirilerin bir kısmı doğrudur. Bunların en önemlisi Tanzimat'la birlikte her fırsatta gayrimüslimlerin hak ihlaline maruz kaldığını ileri süren Avrupalı devletler padişahların hükümranlığına daima müdahale etme fırsatını yakalamış olmalarıdır. Batılı devletler ve onlar gibi düşünen Müslim olsun gayrimüslim olsun bazı okuryazar kesimin Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar ıslahat isteklerini bitmemiş, bu sihirli kavramı perde yaparak devletin zayıflatılmasına çalışmışlardır. Islahat kavramı bundan sonra Osmanlı ile Avrupa devletleri arasındaki siyasi ilişkilerde hep belirleyici olmuştur. Ancak burada şunu belirtmeliyiz ki Osmanlı ıslahatı/reformu dînî alana sokmamış, dünyevî konuları ilgilendiren ve değişiminde dine bir zarar getirmeyen gelişmelere fetvalar alınmak suretiyle ayak uydurmaya çalışmıştır. Yine de kimi dindar çevrelerde bu yeniliklerin dinle ilişkilendirildiği ve dindarlıktan uzaklaşıldığı eleştirileri yapılmıştır. Batı'daki düşünce hareketlerinden etkilenen Osmanlı aydınları arasında dînî çağa uydurma düşünceleri cılız da olsa seslendirilse bile devlet eliyle hiçbir zaman dinde reforma ödün verilmemiş, tam tersine camiler, tekkeler ve medreseler etrafında oluşan kadim dînî anlayışın pratik uygulamaları teşvik edilerek halkın dindar kalmasına önem verilmiştir. Bunun yanında modern okullar ve fabrikalar da açılarak ilmi ve teknik gelişmelere ayak uydurulmaya çalışılmıştır. Zaten İslâm dininin insanlığa faydalı olan yeniliklere, ilme, fenne, teknolojiye açık bir din olduğu herkesçe bilinmektedir. Dindar kimliği altında insanlara faydalı olan gelişmelere karşı çıkmak dinle bağdaşmayacağı açıktır.

Tekrar Sultan Abdülmecid'in kişiliğine dönecek olursak incelediğimiz konu itibarıyla onun tasavvufa bakışının ata sultanlarında olduğu gibi meşayihe olan sevgi ve saygısının üst seviyede olduğunu ve onların nüfuzundan devlet ve millet için istifade etmeye gayret ettiğini görürüz. Öyle ki onun İstanbul'a gelip memleketi olan Üsküb'e dönen Mevlevihane Şeyhi Abdülfettah Efendi için kendisine verilen sorumluluğunu icra etmesi sırasında gerekli yardım ve hürmetin gösterilmesini valiye emretmesi şeyhlere verdiği değeri göstermesi bakımından hayli dikkat çekicidir.¹⁴⁷⁰ Abdülmecid'in meşayihe olan muhabbetinin bir başka tezahürünü ileride

¹⁴⁷⁰ BOA. A.MKT., 131/46.

açıklayacağımız gibi imar faaliyetleri sırasında yenilenen kurumlar arasında çok sayıda tekkenin bulunmasından ve şehir gezilerine çıktığında buraları ziyaret etmesinden anlamaktayız. Özellikle Nakşilere olan sevgisini vasiyetinde ortaya koyduğunu görüyoruz. Onun vefatından sonra her Cuma gecesi on Nakşi dervişinin türbesinde hatm-i hâcegân icra etmelerini vasiyet ettiği, Halidiyye'den Mustafa İsmet Efendi'ye (v. 1289/1872) intisap ettiği ve vefatından kısa süre önce adına bir tekke yaptırdığı rivayet edilir.¹⁴⁷¹ Ayrıca babası Sultan Mahmud'un bazı devlet ricalinin tesiriyle Halidileri sürgün etmesi sebebiyle onlara karşı bir gönül alma ve vicdanî mesuliyetten kurtulma duygusunun da Halidilere muhabbet duymasında etkili olduğunu söyleyebiliriz.

III Selim'le başlayıp, II. Mahmud zamanında hızlanan ve Abdülmecid devrinde zirve yapan değişimlere baktığımızda izlenen ana siyaset şu idi: Devlet ataletten kurtulma ve yeniden kalkınma için bir yandan halkta dînî değerlerin, yani muhafazakarlığın canlanması için çalışırken diğer yandan da Batı karşısında alınan yenilgilerden sonra siyaset, iktisat, askeriye, eğitim, sanayi ve tarım alanlarında çağı yakalama amacıyla ıslahata girişmekte fakat muhafazakar Osmanlı toplumunun tepkisine sebep olan şekilciliğe kaçan bazı modern çözümlere başvurmaktan da çekinmemektedir. Özellikle milletin geleneksel tercihiyle uyuşmadığı ortada olan kılık kıyafet ve kimi zaman ulema ve meşayihin itirazlarına yol açan resim ve Batı müziği gibi sembolik değerleri de bulunan alanlarda kopyacılığa kaçan değişikliklere gidilmesi toplumda iki tavırlı bir karakter ortaya çıkarmaktaydı. Özellikle değişimlere adapte olmaya çalışan zengin elit kesimin iki kültür arasındaki açmazı ortada idi. İstanbul hayatını bize aktaran Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in "*Donanma şenliklerinde ve resmî ziyafetlerde alafranga muzıklar kabul edildiyse de hususi eğlencelerde yine Osmanlı musikisini tercih ederlerdi.*"¹⁴⁷² tespiti yaşanan kültür karmaşasını ortaya koymaktadır. Müzik alanındaki bu tespitin kapsamına sanat ve mimariyi katmak da mümkündür. Tepeden başlayan bu tutumun aşağıya doğru bütün bir toplumda yansımaları görülmektedir.

¹⁴⁷¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 692.

¹⁴⁷² Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 174.

Sultan Abdülmecid babasına nispetle tekke ve meşayihe karşı daha müsamahalı ve daha himayekar bir padişahtı. Eskiden beri devlet-tekke ilişkilerinde teamül olan uygulamalar onun zamanında da devam etmiştir. II. Mahmud'la başlayan Mevlevi şeyhlerinin kılıç kuşatma işini üstlenmeleri Abdülmecid'in tahta çıkışından sonra da icra edilmiştir.¹⁴⁷³ Bu münasebetle onun da kılıç kuşanma merasimi Mevleviler tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁴⁷⁴ Ancak Abdülmecid babasının sürgünle cezalandırdığı Nakşibendi-Halidilere gönül vererek kapatılan Şam'daki Halidiyye dergâhını yeniden inşa ettirip¹⁴⁷⁵ yarım kalan irşadlarının tekrar başlamasının önünü açmıştır. Hatta onun Halidiyyeden Mustafa İsmet Efendi'ye intisap ettiği, vefatından kısa süre önce adına tekke yaptırdığı ve vefat etmeden önce Cuma gecesi on Nakşi dervişinin, türbesinde hatm-i hâcegân icra etmelerini vasiyet ettiği söylenmiştir.¹⁴⁷⁶ Nakşibendi-Halidilerin bu zamanda padişah tarafından sevilmesinin ve önemsenmesinin sebeplerinden biri de mücahid kimlikleri olmuştur denilebilir. Nitekim XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren ve XIX. yüzyıl boyunca süren Ruslara karşı verilen savaşlar sırasında Kuzey Kafkasya içlerinde millî ve dînî dinamiklerle ortaya çıkan yerel direniş hareketlerinde Nakşibendi-Halidi şeyhleri Rusya karşısında sıkışan Osmanlı Devleti için de bir umut oluşturmuş ve bunların mücadelesi ahalide dini coşkuya da sebep olmuştu. Batılı yazar Baddeley'in müridizm olarak tanımladığı bu özgürlük mücadelesinin ruhunu dînî inaçlar oluşturmaktaydı. Müridizm sûfizm ile aynı idi. Müridizmin lider kadrosunu ise Nakşibendi şeyhleri oluşturmaktaydı.¹⁴⁷⁷

Abdülmecid'in diğer şeyhlerle irtibatını ve onlara karşı ilgisini gösteren bazı bilgilere de sahibiz. Halkın problemlerini öğrenmek için Anadolu ve Rumeli'deki bazı şehirleri ziyarete çıkan¹⁴⁷⁸ Sultan Abdülmecid 1260/1844 senesinde Bursa'ya geldiğinde Şeyh Burhaneddin Efendi'yi (v. 1262/1845) ziyaret etmiş, dönüşünde Ravza-i Mutahhara örtülerinden birini göndermiştir. Eyalet Müşiri Mustafa Paşa

¹⁴⁷³ Yücer, **a.g.e.**, s. 673.

¹⁴⁷⁴ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 64.

¹⁴⁷⁵ BOA. İ. DH., 63/3127.

¹⁴⁷⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 692.

¹⁴⁷⁷ John F. Baddeley, **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, Çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1995, s. 228-231.

¹⁴⁷⁸ Küçük, **a.g.md.**, C.I, s. 260-261.

meşayihî toplayarak tekbir ve tehlillerle örtüyü Üftade sandukasına örtmüştür.¹⁴⁷⁹ Örtünün masrafları Sultan Abdülmecid'in ceyb-i hümayunundan karşılanmıştır.¹⁴⁸⁰

Hemdem Çelebi 1271/1856 da İstanbul'a geldiğinde hırka-i şerifi ziyaret etmiş, padişah tarafından kabul edilmiş, yalısında misafir kaldığı Müfid Bey'in bile maaşına zam yapıp rütbesi terfi ettirilerek taltif edilmiştir. Aynı yıl Çelebi'nin Konya'daki evinin inşaat masrafları Maliye Nezareti tarafından ödenmiştir.¹⁴⁸¹ Azmi Dede'ye olan muhabbeti sebebiyle Gelibolu Mevlevihanesi'nde misafir olmuştur.¹⁴⁸² Bu ziyaret muhtemelen Sultan Abdülmecid Han'ın 1844 yılında İzmit, Bursa ve Çanakkale'ye yaptığı gezi¹⁴⁸³ sırasında olsa gerektir. Ayrıca o 1265/1848-1849 yılında Yenikapı Mevlevihanesi'ni de ziyaret etmiştir.¹⁴⁸⁴

Abdülmecid döneminde İran Hükümdarı Mehmed Şah ile Nakşibendi-Halidi şeyhi Seyyid Taha el-Hakkarî arasında geçen olay da oldukça ilgi çekicidir. Anlatılana göre rüyasında Ehl-i sünnet mezhebini kabul ettiğini gören İran Hükümdarı Mehmed Şah, Taha el-Hakkarî'den bir muallim göndermesini ister. Taha el-Hakkarî bunun üzerine Abdürrahim adlı talebesini gönderir. Şah onun eğitiminden memnun kalınca Türk sınırına yakın iki köyü şeyhe bağışlar. Fakat o bunu kabul etmeyince bu sefer şah köyleri vakfeder, şeyhe de zinetli bir asa ile cübbe gönderir. Taha el-Hakkarî elhamdülillah deyip hediyeleri kabul etmez. Abdülmecid duruma vâkıf olunca ona bağlılık ve ihtiramlarını bildirir. Taha el-Hakkarî de bu hediyeleri sultana gönderir.¹⁴⁸⁵

Abdülmecid'in saygı duyduğu Bağdad ulemasından ve Nakşibendi meşayihinden Seyyid Taha'nın devletle olan ilişkilerini gösteren bazı arşiv belgeleri de mevcuttur. 6 Receb 1265/28 Mayıs 1849 tarihli belgeye göre başı sıkılan ve askerlikten kaçanların kendisine iltica etmesi ve kendisinin de oraların tahrîr-i nüfus ve kura-i şer'îyyesine şer'an özürler getirip bazı mertebe engel çıkarması ve

¹⁴⁷⁹ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 133.

¹⁴⁸⁰ BOA. TS. MA. d., 2492.

¹⁴⁸¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 689.

¹⁴⁸² Yücer, **a.g.e.**, s. 690.

¹⁴⁸³ Mehmet Mercan, "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXIV, sy., 1 (Temmuz 2009), s. 83.

¹⁴⁸⁴ BOA. A. AMD., 13/76.

¹⁴⁸⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 691.

bulunduğu yerin İran'la sınır olması dolayısıyla bu durumun ileride bazı zorluklara sebep olacağı ve o esnada Osmanlı askerlerinin o tarafta çok fazla olması cihetiyle çekinmesinden dolayı Mekke'de mücaverete niyet eden, ancak yol masrafını karşılayacak gücü olmadığını Anadolu Ordusu müşirine beyan eden Seyyid Taha'ya saltanat-ı seniyyeden iane olarak atıyye-i seniyye verilip kendisinin oradan çıkarılması arzedilmiştir.¹⁴⁸⁶ Aynı zamanda müderris olan Şeyh Seyyid Taha'nın yanına gelen talebeler için şer'î özür getirmesinin ilim talebelerine askerlik muafiyeti ile ilgili İslâmî naslardan kaynaklandığını düşünüyoruz. Bilindiği üzere sefer zamanında bir kesimin ilim için geride bırakılması *"Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır..."*¹⁴⁸⁷ âyetindeki hükmün gereğidir. Bugün de talebelere eğitimlerinin kesilmemesi için askerliği tecil hakkı tanınmakta olduğunu unutmamamız gerekir. Ancak sırf askerlikten kaçmak için bu hakkı istismar etmek doğru değildir. Aynı yılın Şaban ayında Seyyid Taha hazretleri bulunduğu köy olan Nehri'de bir cami inşası ve hitabet ciheti tevcihi için Hakkari Valisi Ahmed İzzet'e bir dilekçe vermiştir. Valinin 21 Şaban 1265/12 Temmuz 1265 tarihli tahriratında ise onun Nakşibendî tarikatının büyük şeyhlerinden, keramet sahibi ve devlete sadık olduğu ve bulunduğu yerin halkına padişaha itaat etmenin farz olduğunu nasihat ederek güzel hizmette bulunduğu belirtilmekte ve sakın olduğu Nehri'de bir cami inşası ve hitabet cihetine izin verilmesi dilekçesi üzerine kendisine beratla birlikte bir miktar atıyye veya maaş verilerek taltif edilmesi bildirilmektedir. Bu tahrirat Meclis-i Vâlâ'da müzakere edilmiş ve onun Hicaz'a gitme isteği ile ilgili önceki yazışmaya da atıfta bulunularak ikinci isteğinin uygun görülmesi halinde keyfiyetin Evkaf-ı Hümayun nazırına havalesi hususunda gerekli irade-i seniyyenin çıkması padişaha arzedilmiştir.¹⁴⁸⁸ Daha sonraki yıllara ait belgelerde onun Nehri'de kaldığı ve orada bir tekkesinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. 1268/1851-1852'de Nehri köyündeki Seyyid Taha'nın postnişini olduğu tekkesine bağlı evkafa müdahalenin menedilmesi

¹⁴⁸⁶ BOA. MVL., 227/21.

¹⁴⁸⁷ Tevbe, 9/122.

¹⁴⁸⁸ BOA. MVL., 227/66.

emredilmiş¹⁴⁸⁹ ve aynı zamanda müderris olan Seyyid Taha'nın rütbesi terfi edilerek ödüllendirilmiştir.¹⁴⁹⁰ Seyyid Taha hazretleri 1275/1858-1859'da ise bir işi gereği İstanbul'a geldiğinde misafir edilmiş ve işinin uzaması üzerine misafirlik müddeti Meclis-i Vâlâ tarafından uzatılmıştır.¹⁴⁹¹ Bu ziyaret esnasında yanında kardeşi Abdülkadir Efendi de bulunmaktadır.¹⁴⁹² 1275 Receb ayında/Şubat-Mart 1859'da Bağdad'a kardeşiyle dönüşü sırasında yol masraflarına karşılık olmak üzere dört bin kuruş atıyye verilmiş ve düşük olan maaşına mahlul vukubulduğunda zam yapılması Bağdad valisine emredilmiştir. Aynı belgede "*kendisi şâyân-ı ri'âyet ve 'âtıfet 'ulemâdan ve erbâb-ı fazl u kemâlden bulunduğuna mebnî*"¹⁴⁹³ denilmek suretiyle hürmete layık bir zat olduğuna vurgu yapılmıştır. İş icabı İstanbul'da bulunduğundan zahire istihkakının Revanduz'da ilim tahsili yapan oğlu Ahmed Efendi'ye verilmesi dilekçesi¹⁴⁹⁴ üzerine de Revanduz kaymakamına Sadaret tarafından bir emirname yazılmıştır.¹⁴⁹⁵

Onun zamanında devlet adamlarının da tekkelerle irtibatlı oldukları görülmektedir. İstanbul'da Sarrâc İshak Dergâh'ında hatm-i hâcegân yapan Şeyh Muhammed Fazlı Efendi'nin (v. 12 Muharrem 1316/1 Haziran 1898) sohbetlerine vükelâ, vüzerâ, rical-i devlet ve meşayih ve diğer ziyaretçiler katılırdı.¹⁴⁹⁶ Vassâf Bayezid Camisi'nde kılınan cenaze namazına katıldığını ve aşırı kalabalık sebebiyle

¹⁴⁸⁹ BOA. A.MKT.MHM., 43/96.

¹⁴⁹⁰ BOA. A.MKT.MHM., 45/46.

¹⁴⁹¹ BOA. A.MKT.MHM., 149/97; A.MKT.MHM., 152/75; A.MKT.MVL., 103/100; A.MKT.MVL., 105/25;

¹⁴⁹² A.MKT.NZD., 258/96. Yanındaki kardeşinin adı bir diğer belgede müderrisinden Şeyh Abdülfettah olarak geçmektedir. (bkz.:BOA. A.MKT.MVL., 105/32.)

¹⁴⁹³ BOA. A.MKT.MVL., 105/32.

¹⁴⁹⁴ "*Dâ'i-i kemîneleri tarîkat-ı 'aliyye-i Nakşibendiyye meşâyihinden ve sükkân-ı livâ-yı Revanduz'dan olduğum hâlde sene-i sâbıkda livâ-yı mezkûr kâimmakâmı tarafından dâ'ilerine muhtâc olduğum zehâyir hakkında hüsn-i himmet olunmuş ise de bu sene li-maslahatin Deraliyye'de bulunduğum cihetle mahdûmum Ahmed Efendi dâ'ileri orada tahsîl-i 'ulûm-ı şerîfe meşgûl iken zehâyire pek muhtâc olmuş olduğundan sene-i sâbıkda 'abd-i dâ'ilerine müsâ'ade olunduğu misüllü mahdûmum mûmâ ileyhe muhtâc olduğum zehâyir hakkında dahî hüsn-i himmet olunmasını hâvî kâimmakâm-ı livâ-yı Revanduz'a bir küt'a emirname-i sâmi tastîri ihsânı istid'â-yı 'âcizî idiği muhât-ı 'ilm-i 'âlî-i hazret-i vekâletpenâhîleri buyuruldukda ol-bâbda ve her hâlde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emr ve'l-ihsânındır. El-abdü'd-dâ'î eş-Şeyh Taha en-Nakşibendi*" (BOA. A.MKT.UM., 424/51.)

¹⁴⁹⁵ BOA. A.MKT.UM., 424/51.

¹⁴⁹⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 257.

sokaklardan gidip gelmenin sekteye uğradığını belirtir.¹⁴⁹⁷ Devlet ricalinden Senih Efendi ve Kazım Paşa vefatına tarih düşürmüşlerdir.¹⁴⁹⁸

Musa Safvetî Paşa (v. 1281/1865), 1261/1845 tarihinde Eminönü’de mensubu bulunduğu Halidiyye Tarikatı’na ait bir tekke yaptırmıştır. Şeyhi Abdullah Hanî ile üçüncü hac ziyaretini beraber yapmıştır. Şeyh Abdullah Hanî de 1270/1853’de paşanın davetiyle oğlu Muhammed ile birlikte Beyrut’tan İstanbul’a gelmiş, Eyüp’te bulunan konağında dört ay misafir olmuştur. Hanî devlet ricali ve Sultan Abdülmecid’in muhabbetini kazanmış, Fuad Paşa şeyhe bağlılığı dolayısıyla, Marunilerin öldürülmesi nedeniyle halkı tenkil ederken onun tekkesine iltica edenleri affetmiştir. Bağdad Valisi Mehmed Reşid Paşa dîni şüphelerini izale eden Hanî’yi İstanbul mahfillerinde sitayişle anmıştır. Müşir Mehmed Namık Paşa da Hanî’nin müntesipleri arasına girenlerdendir.¹⁴⁹⁹ 1271 Rebûlâhbirinde Şam’ın meşhur âlimlerinden Halidiyye’den Şeyh Hanî Efendi’nin vakıf geliri olmaması ve kendisinin de daima zahir ve batın ilimlerini neşr ile meşgul olması dolayısıyla Şam’da postnişini olduğu hankahına taamiye tahsis edilmesi Meclis-i Vâlâ tarafından görüşülmüş ve mazbatası padişaha takdim edilmiştir.¹⁵⁰⁰

Bu arada padişah Abdülmecid’in görüşme isteklerini birer bahane ile kabul etmeyen Hacı Evhad Tekkesi Şeyhi Hoca Hüsameddin Efendi’nin tavrı da siyasetten uzak durmak isteyen şeyhlere bir örnektir.¹⁵⁰¹ Sultan Abdülmecid 1267/1850-1851’de Mesnevi dersleri de verdiği Hacı Evhad Tekkesi’nin tamirini emir buyurmuş ve işe başlanmadığı ortaya çıkınca seri bir şekilde tamiratın yapılması konusunun Evkaf-ı Hümayun Nezareti’ne havele edilmesini Sadarettten istemiştir.¹⁵⁰²

Zahid Hacı Ahmed Yozgadî Efendi (v. 1314/1897) İstanbul’a geldiğinde, Sivas Valisi iken kendisine intisap eden devrin Maarif Nazırı Münîb Paşa’nın evinde misafir kalmış ve onun vasıtasıyla Sultan Abdülmecid ile görüşmüştür. V. Murad

¹⁴⁹⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 258.

¹⁴⁹⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 259.

¹⁴⁹⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 713-714.

¹⁵⁰⁰ BOA. İ. MVL., 320/13596.

¹⁵⁰¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 693-694.

¹⁵⁰² BOA. İ. DH., 232/13996.

yakalandığı hastalıktan onun duasıyla kurtulunca annesi Şevkefzâ Hanımefendi 1275/1859'da Yozgat'a bir cami yaptırmıştır.¹⁵⁰³

İstanbul Çarşamba'da 1203/1788 yılında doğan Muhammed Murad Efendi'nin (v. 1264/1848) tahsil-i kemalat ettikten sonra pederi olan Şeyh Hacı Abdülhalîm Efendi'nin vefatından sonra Murad Molla dergâhı meşihatına nail olduğu, güzel konuşması sebebiyle selatin camileri kürsü şeyhliği vazifesine tayin edildiği, Sultan Ahmed Camisi kürsü şeyhliğine kadar yükseldiği, Farsça ilimlerinde yed-i tûlâ sahibi olduğu, Mesnevi-i şerif okuttuğu, Fatih Çarşamba'da Darü'l-Mesnevi'yi 1260/1844'te tesis ettiği, burada dört beş sene kadar Mesnevi okuttuğu ve vefat ettiğinde Darü'l-Mesnevi dahilindeki türbeye defnedildiği nakledilir.¹⁵⁰⁴ Darü'l-Mesnevi'nin açılışında devrin padişahı Sultan Abdülmecid de bulunmuştur.¹⁵⁰⁵ Sultan Abdülmecid'in Muhammed Murad Efendi'nin kemâlâtına meftûn olup ondan tarikat nisbeti aldığı, Kabe-i Mükerrerme'nin değiştirilen müzehheb bir anahtarını Muhammed Murad Efendi'ye hediye ettiği ve son zamandaki şeyh tarafından bu anahtarın kaybedildiği rivayet edilir.¹⁵⁰⁶ Padişahın Murad Efendi tarafından yapılan mesnevihanenin ilk mezuniyet törenine devrin meşayihî ile birlikte katıldığı¹⁵⁰⁷ ve açılan iki mesnevihaneyi *Mesnevi* öğretim sistemini yayma düşüncesiyle tahta çıkışının ilk yıllarında açtırdığı belirtilir.¹⁵⁰⁸

Abdülmecid 1840 ve 1844 tarihlerinde Miraç gecelerinde Nureddin Cerrahî Asitanesini de ziyaret etmiştir.¹⁵⁰⁹

Abdülmecid'in sermüezzinliğini yapmaya devam eden Hammâmîzade Dede Efendi'nin sultanın Batı müziğine meyli ve sarayda esen Batı rüzgarlarından rahatsız olduğundan Hac farizasını yerine getirmek için 1845 yılında Hicaz'a gittiği ve yola

¹⁵⁰³ Yücer, **a.g.e.**, s. 714-715.

¹⁵⁰⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 256-257. Muhammed Murad b. Abdülhalîm Nakşibendî (v. 1264/1848) "*Mesnevi*"ye "*Hülâsatü's-şürûh*" adıyla altı ciltlik Türkçe bir şerh yazmıştır (Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 639.) Bu şerhin adı *Sefîne-i Evliyâ*'da *Rûhu's-şürûh* olarak geçmekte ve Murad Molla Kütübhanesi'nde nüshası olduğu kaydedilmektedir. (bkz.: Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 257.)

¹⁵⁰⁵ Öngören, **a.g.m.**, s. 65-66.

¹⁵⁰⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 257.

¹⁵⁰⁷ Yücer, **a.g.e.**, s. 690.

¹⁵⁰⁸ Küçük, **a.g.m.**, s. 514.

¹⁵⁰⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 690.

çıkmadan önce dostlarına "Artık bu oyunun tadı kalmadı" diyerek bir devrin ve bir zevkin sona erdiğini ifade ettiği belirtilir.¹⁵¹⁰

2.4.2. Abdülmecid Döneminde Tekkeler ve Şeyhlerin Himayesi

2.4.2.1. Abdülmecid Döneminde Tekkelerin İnşası, Tamiri ve Tefrişi

Şeyhlerle kurduğu olumlu ilişkilerle tekkelere rahat bir nefes aldırان Abdülmecid'in saltanat yıllarında tekke ve türbelerin inşası, tamiri, tezyini ve tefrişi işlerinde önceki dönemlere kıyasla yoğun bir faaliyet göze çarpmaktadır. O, tahta çıkışının üçüncü yılında babası II. Mahmud zamanında kapatılan Mevlana Halid'in Şam'daki Dergâhı ve türbesini 1258-1260/1842-1844'te yeniden yaptırmış, dergâha bir de harem dairesi inşa ettirmiştir. Dergâha dervişlerin kalması için beş oda ve bir de yağmur suyu biriktirmek için havuz ilave edilmiştir. İnşa masrafı altmış altı bin kuruşa balığ olmuştur. Türbenin kapısının üstüne konulmak üzere bir tarih nazmettirilerek önceki kitâbesine uygun bir şekilde mermer üzerine hak ve tahrir ettirilmek ve üst tarafında Sultan Abdülmecid'in tuğrasıyla tezyin edilerek gönderilmesi istenen tarihler Esad Efendi ve Rumeli Defterdarı Ziver Efendi'ye tanzim ettirildikten sonra padişaha takdim edilmiş ve ayrıca fakir dervişler için taamiye talep edilmiştir. Padişah Abdülmecid Ziver Bey'in hazırladığı tarihi uygun bularak kitâbenin hazırlanıp gönderilmesini ve taamiye olarak da üç yüz kuruş tahsisini irade buyurmuştur. Daha sonradan türbenin kubbesinin yağmur sularından tahribatından kurtarılması için kurşunla kaplama işlemi yapılmıştır.¹⁵¹¹ Böylece bu belgede de belirtildiği üzere Nakşibendi büyüklerinden Mevlana Halid Ziyaüddin'in ve Halidilerin itibarları iade edilerek bir haksızlık giderilmiştir. Devletin bu alicenaplığı karşısında tamiri biten tekkeyi teslim alan Şeyh Ahmed el-Halidî 20 Şevvâl 1260/2 Kasım 1844 tarihli sadrazama gönderdiği mektubuyla teşekkür ve dua etmiştir.¹⁵¹² Bu tekke ve türbenin bozulan yerlerinin yeniden tamiri için 1275/1858-

¹⁵¹⁰ Ayvazoğlu, OA., C. V. s. 253.

¹⁵¹¹ BOA. İ. DH., 63/3127; BOA. İ. DH., 1286/101191.

¹⁵¹² "...Müceddeden ibnâ ve inşasına mübâderet olunmuş olan harem dâiresi ve tekke muhkem ve mükemmel ve bilâ-kusûr her cihetle ma'mûr ve âbâdân olarak hitâma resîde olub işbu Şevvâlül-mükerrermin on dokuzuncu Cuma günü tevfiğ-i Sübhânî ile yed-i dâ'iyânemize teslim olunarak evlâd u

1859 yılında tekrar keşif yapılmış ve inşaatın mahallî meclis marifetiyle yapılması hususunda Meclis-i Vâlâ kararı çıkmıştır.¹⁵¹³

Bursa'da medfun bulunan Üftade hazretlerinin türbesi bu dönemde Serasker Rıza Paşa tarafından tamir edilmiştir.¹⁵¹⁴ Abdülmecid, 1260/1844 de Bursa'yı ziyaret ettiğinde başta mevlevihane olmak üzere bir çok dergâhı tamir ettirmiştir.¹⁵¹⁵

Halidiyye müntesibi Gürcü Necip Paşa, 1842-1849 tarihleri arasında Bağdat valisi iken bölgedeki birçok tekkeye, Kadiri asitanesine ve Kerkük'teki Halis et-Talebanî'ye ait dergâhlara birçok bağışta bulunmuş, ihdas ettiği imam hatip ve zavidar kadrolarına maaş bağlamış ve tarikatların etkin olmasına yardım etmiştir. Suriye valisi olduğunda Şam'da Halid el-Bağdadî için cami, tekke ve türbe yaptırmış, halifelerinden Diyarbakır'da bulunan Muhammed el-Firakî'yi (1282/1865) türbedar tayin etmiştir.¹⁵¹⁶

Hüdayî külliyesi 1266/1850 yılında Üsküdar çarşısı yangını sırasında tamamen yanınca Sultan Abdülmecid tarafından yeniden yaptırılmıştır.¹⁵¹⁷ Aziz Mahmud Hüdayî türbesi yenilenmek suretiyle tamir ve tezyin edilmiştir. Semahane kapısının üst tarafındaki kitâbede Abdülmecid tarafından 1272/1856 da inşa edildiği kayıtlıdır.¹⁵¹⁸

Sultan Abdülmecid Selanik'e giderken fırtına sebebiyle vapur Limni'ye uğrayınca uzaktan gördüğü kubbenin Niyazî-i Mısırî'ye ait olduğunu ve yanındaki ehl-i tarîk bir zattan onun başına gelenleri öğrenince kabrini ziyaret etmiştir. Bu

'iyâl ve mürîdân-ı dâ'iyânemiz ile ku'ûd ve müsterîhü'l-bâl olarak vâcibe-i zimmet-i dâ'iyânemiz olan du'â-yı bekâ-yı eyyâm-ı ömr ü devlet ve ikbâl ve devâm-ı übbehet ve iclâl-ı seniyyeleri bi't-tekrâr ref-i bârigâh-ı Hazret-i Girdigâr kılınmış ve kılınmakta idğinin ifâdesi ve mehâsin-i teveccühât-ı 'aliyyelerinin istîfâsı ma'razında arıza-i senâ-ferîza-i dâ'iyânem takdîmine ibtidâr olunduğu bi-mennihi'l-Mevlâ şâmil-i 'ilm-i âlem-ârâ-yı müşîrâneleri buyuruldukda her hâlde emr u fermân ve irâde hazret-i men lehü'l-emr'indir. 20 Şevvâl 1260, Ahmed el-Hâlidî en-Nakşibendî..." (BOA. A. MKT., 17/68.)

¹⁵¹³ BOA. A. AMD., 83/92; BOA. MVL., 752/25.

¹⁵¹⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 581.

¹⁵¹⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 690.

¹⁵¹⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 715. Otuz yıl sonra oğlu Mahmud Nedim Paşa da aynı politikanın sürdürülmesini Sultan Abdülahamid'e tavsiye etmiştir. (bkz.: Yücer, **a.g.e.**, s. 715.)

¹⁵¹⁷ Hasan Kamil Yılmaz, "Celvetiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 945.

¹⁵¹⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 16-17.

ziyaret sonrasında türbe ve etrafının tamirini emretmiş ve az vakitte imar kılınmıştır.¹⁵¹⁹

Bu dönemde yapılan tekke inşası ve tamirlerine dair Osmanlı Arşivi'nde çok miktarda belge mevcuttur. Tabii ki burada bunların hepsinden bahsetmemiz mümkün değildir. Bu bakımdan bazı dikkat çeken inşa ve tamirlere yer vereceğiz.

İslâm medeniyeti içerisinde çok özel bir yeri olan tekkelerin de içinde bulunduğu yapı topluluğu içerisinde mescidlerin de olduğundan bahsetmiştik. Bu iki müessese ilim-irfan, şariat tarikat dengesini sağlama bakımından birbirini bütünlemekte olduğu için bunların bir külliye içerisinde birlikte olması veya en azından tekke müstemilatı içerisinde dervişlerle birlikte dışarıdan gelecek olan cemaatin de namaz kılacakları bir mescidin olması gerektiği malumdur ki Osmanlı Devleti'ndeki uygulama dabu minvaldedir. Anadolu'da ve Rumeli'de kırsal kesimde Şiiiler ve Batınilerin¹⁵²⁰ görüşlerinden etkilenmiş ve göçebe kültürünün tesiriyle şehirlerde medrese ve tekkeler etrafında şekillenen İslâmî hayat tarzına adapte olamayan kitlelerin zamanla şeriata uygun bir hayata geçiş yapmalarında camili tekkeler önemli görev üstlenmiştir. Özellikle camili, medreseli imareti külliyelerin içerisinde tekkenin de bulunması bu amaç kapsamında inşa edilmiştir. XIX. yüzyılın başlarında bazı Bektaşî tekkelerine mescidler ve medreseler ilavesi ve buralara imamet ve müderrislik cihetleri tayin edilmesi de bu amacamatufdur. 29 Zilhicce 1220/20 Mart 1806 tarihli belgeye göre Bektaşî tarikatından Hacı Melek'in Şumnu kazasında postnişin olduğu Hafız Baba Tekkesi'nde inşa olunan camiye bir müderris ve bir imam tayini lazım geldiğinden münasip mukataat ve cizye mallarına zam ile kafi miktarda vazife tayin edilmesi örneği¹⁵²¹ devletin bu işe önem verdiğini göstermektedir. İnalçık'ın “*Uçlarda heteredoks tarikat mensupları Kalendarı*

¹⁵¹⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 89.

¹⁵²⁰ Bunlara Batıniler denilmesinin sebebi “her zâhirin bir bâtını vardır” hükmüne inandıklarından dolaydır. Buna göre ayetleri tevil etmişlerdir. Kendilerine İsmailî derler. Çeşitli yerlerde değişik isimlerle anılırlar. Iraklılar bunlara Batıniyye, Karamita, Mezdekiyye derler. Horasanlılar, Talimiyye ve Mülhide demişlerdir. (Şehristânî, **el-Milel ve'n-nihal**, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 2008, s. 228.)

¹⁵²¹ BOA. HAT., 223/12435.

abdalları ve Babailer Ahî zaviyelerinin müdavimleri olmuştur”¹⁵²² tespiti de tekkelerin bu önemli fonksiyonuna işaret etmektedir.

Burada tekkenin bu birliktelikteki önemli bir fonksiyonunu daha ortaya çıkaran bir belgeye temas ederek Osmanlı tekkelerinin cami cemaatinin oluşumuna ve camilerin cemaatsizlikten zamanla harap olmamasına katkısını göstereceğiz. Belgeye göre 1255/1839-1840'da Kudüs'te bulunan ve nice senelerden beri harap durumda olan Melik Selahaddin Camisi'nin tamiratı bittikten sonra caminin تنها bir mahalde bulunması dolayısıyla cemaatsiz kalmasından endişe edilip buraya cemaati celbetmek için caminin havlusunda toprak altında bulunan tekke temelini üzerinde yeniden bir tekke inşası düşünülüyor ve bunun inşa edilmemesi halinde burasının yeniden harabe haline dönüşerek zamanla tekrar kiliseye dönüşmesinden korkuluyor.¹⁵²³ Burada tekkelerin cami cemaatinin ve bunun etrafında oluşacak Müslüman mahallesinin oluşumuna katkı sağladığının ve fethedilen beldelerin Müslüman kalmasındaki rolünün Osmanlı idarecilerinde bittecrübe sabit olduğunu bir kere daha görüyoruz. Kudüs'ü Haçlıların elinden yeniden alarak İslâm beldesi haline dönüştüren Melik Salahüddin'in hatırasının yaşatılması için harap durumdaki Salahiyye isimli cami tamir edilmekle kalmıyor aynı zamanda etrafının Müslümanlarla meskun hale gelmesi için zamanla tenhalaşan yer daha önceden toprak altında temelleri bulunan tekkenin yeniden inşasıyla şenlendirilmek isteniyor. Burada harap bir tekkenin bulunması ise Osmanlı öncesi dönemlerde de tekkelerin İslâmlaşmada etkin olarak kullanıldıklarının güzel bir örneğidir.

1263/1846-1847'de Edremit, Bursa ve İstanbul'un muhtelif mahalle ve semtlerindeki cami, mekteb, türbe, tekke ve hankahların tamiriyle ilgili belgeden

¹⁵²² İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 90.

¹⁵²³ "...Kudüs-i şerîfde vaki' nice senelerden berü harâba müşrif olan Melik Salâhüddin Câmî-i şerîfinin bâ-irâde-i seniyye çâkerleri ol-havâlîye me'mûr iken ta'mîrine mübâşeret birle hitâmına karîb olduğu evânda infisâl-i âcizî vukû' bularak Deraliyye'ye me'mûriyet zuhûr etmiş ancak sâye-i hazret-i pâdişâhîde câmî-i mezkûrun mahallesi var ise de tenhâlık ve etrâfi hâlî olduğundan edâ-yı salât-ı mefrûzaya musallî nâdiren âmed-şod edeceğinden bundan böyle beş on sene mürûrunde bakılmayıb yine bir taraftan harâbiyetini iâde birle câmî-i mezkûrun emsâlinesâha-burûze gelmiş olanmahzûr ve mahtûrun giderek bunda dahî vücûda geleceği bedîhî idiğın ve işbu mahzûr-ı şer'î ve örfinin vukûa [gelmemesi] esbâbı mütâla'a olundukda ittisâline bir tekye inşasından gayri başka sûretle câmî-i mezkûrun dâimen ve müstemirren ma'bed-i Müslimîn olduğu hâlde ma'mûr ve âbâdân [kalması] bâis-i kavîyye görünmemiş binâenaleyh tekkenin inşası vücûb menzilesinde bulunmuş..." (BOA. C. EV. 170/8462.) Belgenin bir kısmı çürük olduğundan köşeli parantez içindeki kelimeler siyak ve sibaka göre okunmuştur.

anlıyoruz ki Yedikule'de Sünbülüyye'den İlyas Bey Hankahı yangın sebebiyle harap hale gelmiş, burada fakir, miskin ve garibler olduğu için harap bırakılması uygun görülmediğinden tamiri emredilmiştir. Horhor'da vakfı olmayan Hindiler tekkesi tamir masrafı Sultan Bayezid Han vakfından karşılanmıştır. Yine Yenikapı Mevlevihanesi'nin tamir ve şeyh dairelerinin tefrişiyle ilgili masrafların Evkaf-ı Hümayun hazinesinden tesviyesi emredilmiştir.¹⁵²⁴ 1264/1847-1848'de Çelebi Efendi'nin isteği üzerine Konya'daki Mevlevihane ve yanındaki caminin eskiyen kurşunları yenilenmiştir.¹⁵²⁵ 1266/1849-1850'de Bursa'daki İsmail-i Rumî Hazretleri Camisi ve Tekkesi tamir edilmiştir.¹⁵²⁶ Aynı yıl Okmeydanı'ndaki kasr-ı hümayun, tekke ve caminin tamiri için keşif yapılmıştır.¹⁵²⁷ 8 Safer 1267/13 Aralık 1850 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Beyrut'ta Su Kapısı dahilindeki bahçenin padişaha ait vakfa tashihiyle üzerine bir tekke inşa edilip vecd ve hal sahibi Halveti Şeyhi Ebû'n-Nasır'a tahsisi Meclis-i Vâlâ mazbatası üzerine Sultan Abdülmecid'in iradesi çıkmıştır.¹⁵²⁸ 29 Receb 1267/30 Mayıs 1851 tarihli belgeye göre Sultan Süleyman Han'ın Şam'da yaptırdığı cami, tekke ve medresenin harap olan yerlerinin tamiratını borçlanarak yaptıran ve bu mesele için İstanbul'a gelen Şeyh Mahmud Sahib'e hürmete layık olması dolayısıyla Meclis-i Vâlâ kararı sonrasında çıkan irade gereğince atıyye olarak Maliye'den gerekli ödemesi yapılmıştır.¹⁵²⁹

Bu arada tekkelerin inşa ve tamiriyle ilgili yeni bir usûlü burada belirtmemiz gerekir. Bilindiği üzere daha önceden doğrudan padişaha hitaben yazılan arizaların defterdardan sorgulanmasıyla görülen muamelat daha sonra Sadaret tezkiresi üzerine yazılan hatt-ı hümayunlarla devam etmiştir. Tanzimat'tan sonra ise birçok meclis açılmıştır. Bunlardan biri de Meclis-i Vâlâ'dır. Artık bundan sonra tekke şeyhlerinin mahallî yetkililere tekke inşası, tamiri, maaş, taamiye, vergi muafiyeti isteklerine dair verdikleri dilekçeler Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiştir. Burada gerekli görüşmeler yapıldıktan sonra çıkan mazbata iradesi çıkmak üzere Sadaret tezkiresiyle birlikte saraya takdim edilmeye başlanmıştır. Bu uygulama ile harcamalarda ve idarede bir

¹⁵²⁴ BOA. İ. DH. 148/7652.

¹⁵²⁵ BOA. İ. DH., 163/8525.

¹⁵²⁶ BOA. A. MKT. NZD., 17/24.

¹⁵²⁷ BOA. İ. DH., 214/12498.

¹⁵²⁸ BOA. İ. MVL. 212/6981.

¹⁵²⁹ BOA. MVL., 328/90.

denetim ve disiplin sağlanması öngörülmüştür. Belgelerde de görüldüğü üzere tekkelerin inşası hususunda gerekli kolaylıkların yine de gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda bir çok tekkenin inşası için gerekli izinler çıkmıştır. Mesela Abdülmecid zamanında Osmanlı için büyük hatırası olan Şeyh Edebalî'nin Bilecik'teki türbesi ve müstemilatının tamiri husunda irade-i seniyye çıkmış ve evkaf nezaretine yazısı yazılmıştır.¹⁵³⁰ Yine Bursa'da 1271/1855'te meydana gelen iki depremden harap olan otuz sekiz tekkenin keşfi Ebniye-i Hâssa hulefâsından Akif Efendi tarafından yapılmış, keşif defteri Hüdavendigâr valisinin tahriratıyla Meclis-i Vâlâ'ya gönderilmiştir. Bu tekkelerin imar edilmeleri padişahın şanından olduğundan bunların imarlarına vakıflarının gücünün yetip yetmediğinin araştırılması için keşif defteri Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale edilmiştir.¹⁵³¹ Sultan Abdülmecid'in iradesiyle 1274-1275/1857-1859 tamir ve tefrişi yapılan bir başka tekke ise Karagümruk'teki Nureddin Cerrahî dergâhıdır.¹⁵³²

Abdülmecid'in dikkat çekici eserlerinden biri de Medine'de Hazret-i Peygamber'in (s.a.v.) babası Hz. Abdullah'ın türbesinin yanındaki harap hanenin zaviye olarak yeniden inşasıdır.¹⁵³³

Bilindiği üzere Trablusgarb Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki önemli merkezlerinden biridir. Afrika'daki tebaanın merkeze bağlılığında Afrika ülkelerinde yaygın olan Şazeliyye tarikatı önemli görevler üstlenmiştir. Bu açıdan devlet Şazeliyye tarikatını himaye siyaseti izlemiştir. Bu himaye siyaseti gereğince Afrika'da Şazeli tekkelerinin inşası da desteklenmiştir. 1274/1858'te Şazeliyye tarikatından ve Cebel-i Kubeys mücavirlerinden Faslı Hacı Mübarek Efendi'nin Trablusgarb'da inşa etmek istediği tekkeye izin verilmiş ve ayrıca istediği maaşın mahlul olduğunda bağlanabileceği belirtilerek atıyye verilmesi irade buyrulmuştur. Hacı Mübarek'in müzekkeresini Şeyh Mehmed Senusî Sadaret'e şukka ile takdim etmiştir. Sadaret tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yazılan yazıda Faslı Hacı

¹⁵³⁰ BOA. A. MKT. MHM., 47/94.

¹⁵³¹ BOA. A. MKT. NZD., 166/25.

¹⁵³² BOA. MVL., 806/78; BOA. İ. DH., 429/28384.

¹⁵³³ “Medîne-i münevverede defîn-hâk-ı utur-nâk olan vâlid-i mâcid-i hazret-i risâletpenâhî seyyidînâ hazret-i Abdullah'ın cennet-mekân-ı firdevs-âşiyân efendimiz taraflarından inşâsına muvaffak olunmuş olan türbe-i şerîfelerinin furû'âtı olmadığından pişgâhında bulunan harâb hânenin müşârûn ileyh cennet-mekân efendimiz hazretlerinin evkâf-ı celîlelerinden ahzı ve lüzûmu olan zâviyenin inşasıyla...” (bkz.: BOA. A. MKT. MHM., 112/55.)

Mübarek hakkında kendisinin salihlerden ve ashab-ı hâlden olduğu, bunun gibi devlet ve padişah için duacı zatların sevindirilmesi ve gönüllerinin hoş tutulması gerektiğinden ve bunun padişahın iradesi olduğundan bahsedilmektedir.¹⁵³⁴

Bu örnekte gördüğümüz gibi kâmil şeyhlerin gönüllerinin hoş tutulması ve devlet için dualarından istifade edilmesi tavrı Osmanlı devlet anlayışının temel kaidelerdendir. Yine bir başka temel kaide ehl-i beyte saygıdır ki bu sebeple onların ileri gelenlerinin kabir ve makamlarının bakımları yapılmıştır. Ayrıca mübarek kabul edilen bu zatların bereketlerinden ümmetin istifadesi için buralara zaviyeler inşa edilmek suretiyle oralara sahip çıkılması sağlanmış ve böylece oluşan manevi havadan ruhlarının şad olması arzu edilmiştir. 20 Zilkade 1275/21 Haziran 1859 tarihli belgeye göre Sultan Abdülmecid'in Bu amaç doğrultusunda Şam Emeviye Camisi müstemilatından Hz. Hüseyin'in saadetli başlarının bulunduğu makama bir zaviye inşa edilmesini ve masrafının hazineden karşılanmasını emrettiğini görüyoruz.¹⁵³⁵

2.4.2.2. Abdülmecid Döneminde Tekkelerin İhtiyaçlarının Karşlanması ve Şeyhlere Yapılan Ödemeler

Sultan Abdülmecid zamanında salihlerden ve hâl ehlinden olan şeyhlerin gönüllerinin hoş tutulması iradesi gereğince¹⁵³⁶ devlet-tekke ilişkilerinde babası II. Mahmud dönemine göre bir yumuşama görüldüğü muhakkaktır. Ancak Tanzimat idaresi gereğince bazı yeni düzenlemelere gidilmesi sebebiyle diğer işlemlerde olduğu gibi tekkeler ve şeyhlere yapılan ödeme işlemlerinde de bürokratik işlemlerin eskisine oranla daha fazla sıkılaştığı da bir vakıdır. Hal böyle olmasına rağmen meşayihe yapılan ödemeler himaye siyaseti gereği devam etmiştir. Nezaretlerin kurulması sonrasında bürokrasinin artması işlem miktarının çoğalmasına ve hâliyle belge sayısının da artmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı Abdülmecid zamanında tekkelerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve şeyhlere yapılan ödemelere dair Osmanlı

¹⁵³⁴ BOA. A. MKT. MHM., 125/94; BOA. A. MKT. NZD., 248/12.

¹⁵³⁵ “Şâm-ı şerîfde Câmî ‘-i Emeviyye müstemilâtı dâhilinde seyyidü’ş-şühedâ Hazret-i Hüseyin bin Aliyyi’l-Murtazâ radyallahü anh efendimizin re’s-i sa’âdetleri makâm-ı ‘âlisine nâm-ı nâme-i hazret-i padişâhiyye olarak inşâ kılınacak zâviyenin masârif-i keşfiyyesi olan on sekiz bin üç yüz kuruşun dahî tesviyesi...” (BOA. A. MKT. MHM. 159/30; BOA. A. MKT. NZD., 282/14.)

¹⁵³⁶ BOA. A. MKT. NZD., 248/12.

Arşivi'nde oldukça fazla belge görülmektedir. Tabii ki bunların tamamına bakmamız ve değerlendirmemiz imkânsızdır. Bu sebeple tezimizde ortaya koyduğumuz tekkelerin himayesini gösteren ve bu arada Tanzimat dolayısıyla bu hususta getirilen bazı değişiklikleri de ortaya koyan örnekler üzerinden gidip değerlendirmeler yapacağız.

2 Zilkade 1255/7 Ocak 1840 tarihli belgede İstanbul'da Zeyrek yokuşunda Kilise Camisi bitişiğinde İstanbul'da ilk defa kelime-i tevhid zikrinin yapıldığı ve Akşemseddin'in ikamet edip erbaîn çıkardığı bu yerin tekke yapıldığı ve ondan sonra da pek çok ehlullahın burada kaldığı belirtilmektedir. Abdülmecid tarafından bu tekkenin şeyhi Seyyid Halil Efendi'ye İstanbul Gümrüğü fazlasından yüz elli kuruş tahsis edilmesinin emredilmesi¹⁵³⁷ Osmanlı padişahlarının devlete emeği geçmiş meşayihin hatırasına saygıyı ön planda tuttuğunu ve şeyhleri koruduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Burada şeyhin verdiği dilekçe üzerine Abdülmecid'in iradesi çıkmış ve sâdır olan ferman gereğince Maliye muhasebesine kaydı yapıp beratı ve ilmühaberleri hazırlanmış, gerekli yerlere ilmühaberleri verilmiş ve bir nüshası da Hazine-i Amire zimmet defterlerine kaydedilmek üzere ilgili büroya gönderilmiştir.¹⁵³⁸

Tekkelerin fonksiyonlarını devam ettirebilmeleri devlet açısından önemli görüldüğünden yeterli miktarda tayinatlarının karşılanmasına titizlik gösterilmesi istenmektedir. 29 Zilkade 1255/3 Şubat 1840 tarihli belgeye göre Halep'te Kur'an-ı Kerim, Buharî-i şerif ve sair dînî kitaplar okutulan ve fakir dervişlere yemek verilen Rufaiyye Zaviyesi'nin bekasının temini ve görevlerini yapabilmesi için Şeyhi Mehmedü'l-Haftavî'ye Haremeyn-i Şerifeyn evkafından yeterli miktarda tayinat tahsis edilmesi¹⁵³⁹ tekkelerin eğitim öğretim alanında devlete kolaylık sağlayan önemli fonksiyonları olduğuna işaret etmektedir. Tekkelerin bu görevlerini yapabilmeleri için özellikle fakir olan mensuplarının desteklenmesine özen gösterildiğini anlıyoruz. Eğer bir tekkenin taamiyesi yeterli değilse bunun artırılması sağlanmıştır. Sultan Abdülmecid'in Kastamonu'daki Şeyh Şaban Veli Dergâhı'nın

¹⁵³⁷ BOA. C. EV., 311/15840.

¹⁵³⁸ BOA. C. EV., 311/15840.

¹⁵³⁹ BOA. C. EV., 443/22449.

taamiyesini gelip gidenlerin çok olması ve fakirlerin burada çokça ikamet etmesinden dolayı tekke şeyhi Mehmed Said Efendi'nin istirhamı üzerine layık olduğu yere, yani beş yüz kuruşa yükseltmesine ve bu miktarın aylık şeklinde Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden verilmesine dair irade buyurması¹⁵⁴⁰ sıkıntıların giderilmesindeki hassasiyete güzel bir örnek teşkil etmektedir. Belge bize tekkelerin toplum içerisindeki fakirlerin barındıkları ve karınlarını doyurdıkları bir yer olarak da hizmet ettiğini göstermektedir. Bu fonksiyonu sebebiyle tekkeleri miskin yeri olarak görmek yerine kimsesizlerin sığınağı olarak görmek daha uygundur. Günümüzde içecek bir tas çorbası olmayan kimsesizlerin sokaklarda kaldığı unutulmamalıdır. Aynı zamanda fakirlerin barınma yerleri olan tekkelerin sosyal patlamalara sebep olabilecek bu kişileri topluma kazandırma işlevi de gördükleri anlaşılmaktadır. Bu zamanda bir parça et yiyemeyen insanları düşündüğümüzde Osmanlı Devleti'nin buraların et ihtiyacını karşılaması son derece anlamlıdır. Bunun amacı burada barınan fakirlerin et gıdası alabilmelerini ve sağlıklı beslenmelerini sağlamaktır. Et tayinatı ile ilgili önceki padişahlar dönemine ait belgelere atıfta bulunmuştuk. Abdülmecid dönemine ait Bursa'daki bazı tekkeler, zaviyeler ve evliya yatırırlarına dağıtılan otuz dört kurban ve bin sekiz yüz kuruş sürreyi gösteren defter¹⁵⁴¹ de bu amaca yönelik bu hayırlı hizmetin devam ettiğini ispatlamaktadır.

Daha önceki padişahlar zamanında kasapbaşılık tarafından verilen kurbanlık koyunların ve et tayinatının Tanzimat'tan sonra Ağnâm Müdürlüğü'nce verilmeye

¹⁵⁴⁰ BOA. A. MKT., 73/55.

¹⁵⁴¹ Bu defterde kurban ve sürre yardımı yapılan Bursa'daki tekke ve zaviyelerin şeyhlerinin isimleri ve evliya yatırırları şunlardır: Şeyh Ahmedzade Efendi Dergahı, Eşrefzade Şeyh Safveddin Efendi Dergahı, Mevlevihane Şeyhi Salih Dede Efendi, Hikmetizade Şeyh İsmail Efendi Dergahı, Anarlı Şeyh Fahreddin Efendi Dergahı, Üftadezade Şeyh Burhaneddin Efendi Dergahı, Üçkuzular Şeyhi Şeyh Said Efendi, Şeyh Emin Efendi ve el-Hac Emin Efendi Dergahı, el-Hac Abdullah Efendi Şeyhi el-Hac Hafız Efendi Dergahı, Eşrefzade Şeyhi Şeyh Nafiz Efendi Dergahı, Emir Sultan Şeyhi el-Hac Ahmed Efendi Dergahı, Zeyniler Şeyhi Şeyh Tahir Efendi, Selami Tekyesi Şeyhi İbrahim Efendi, Setbaşı Tekyesi Şeyhi Şemseddin Efendi, Sa'dî Tekyesi Şeyhi Saîd Efendi, Başçı Tekyesi Şeyhi Salih Efendi, Rufaî Tekyesi Şeyhi Abdulganî Efendi, Karabaş Tekyesi Şeyhi Mehmed Efendi, Mısırî Tekyesi Şeyhi Emin Efendi, Nasuhî Tekyesi Şeyhi Osman Efendi, Hisar'da Nakşibendi Tekyesi Şeyhi Efendi, Haraçcızade Tekyesi Şeyhi Efendi, Hamamtekye Şeyhi el-Hac Ahmed Efendi, Bektâşihâne Şeyhi el-Hac Hamdi Baba, Kalenderhane Tekyesi Şeyhi Efendi, Kapıkulu Baba Tekyesi Şeyhi, Özbekhane Tekyesi Şeyhi Ahmed Şah Baba, Bahri Baba Tekyesi Şeyhi Mehmed Efendi, Temenna Tekyesi Şeyhi Efendi, Miskinler Tekyesi, Hasan Efendi Tekyesi Şeyhi, Bahri Zaviyesi Şeyh Şarlı Baba, Muradiye'de Kediler Zaviyesi Mir-i Büdela Baba, Pir Emir Sultan Zaviyesi Şeyhi Efendi, Hazret-i Üftade Sultan Türbedarı, Abdal Mehmed Baba Türbedarı, Saray ittisalinde Trabzonî Hacı Hasan Baba Türbedarı, Behçet Baba Halifesi Fincancı Baba (BOA. C. EV., 355/18029.)

başlandığı anlaşılmaktadır. 25 Safer 1263/12 Şubat 1847 tarihli belgede de belirtildiği üzere Halveti tarikatı'ndan Üsküdar Aşçıbaşı Mahallesi'ndeki Hazret-i İsmail Zaviyesi'e tahsis edilen günlük iki kıyye etin Şeyh Mehmed Nureddin Efendi'ye verilmesi Ağnâm Müdürlüğü'ne havale edilmiştir.¹⁵⁴² 21 Muharrem 1256/25 Mart 1840 tarihli belgede Edirne'de Hisar dışında bulunan Kaplan Baba Tekkesi'nde kalan misâfirlere ve fakir dervişlere yemek yedirmek için her hafta Edirne tahmisi (kahvecisi) tarafından tahsis edilen ve Edirne müşiri paşa tarafından verilen yüz dirhem toz kahve, günlük iki kıyye et ve on iki kuruş aylığın Tanzimat usûlüne göre de verilmesi uygun görülerek eskisi gibi tekke şeyhine verilmesine dair Sadaret tarafından emirname çıkarılması¹⁵⁴³ yeni sistem dolayısıyla bir karışıklığa mahal verilmeden aynı tahsisatın verilmeye devam edilmesi, aynı zamanda şeyhlerin tekkedeki otoritesinin devam ettirilmesi ve devlet tarafından sorumlu kabul edildiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Abdülmeccid döneminde yeni açılan tekkeler için de maaş ve tayinat tahsisatı yapılmaya devam edilmiştir. Buna dair 1263/1846-1847 tarihli iki belgede Mehmed Can Efendi'nin Mekke'de yeni inşa ettiği tekkeye pirinç, yağ ve et tayinatı ile maaş tahsisi için irade çıktığından bahisle Maliye ve Evkaf nezaretlerine işlemlerin yapılması için yazı yazılmıştır.¹⁵⁴⁴ Ayrıca tekkedeki hizmetler için maaş alan şeyhlerin vefatıyla münhal kalan maaşları aynı hizmetin devamı için çocuklarına tahsis edilmeye devam edilmiştir. 24 Zilhicce 1265/10 Kasım 1849 tarihli belgeye göre Bor kazası'nda tekke şeyhi olup vefat eden Kuddüs Efendi'den münhal kalan yüz elli kuruş maaşın zaviyenin taamiyesine ait olmak üzere oğulları Abdullah Nuri, İbrahim Hakkı, Abdurrahman Ruhi ve damadı Mustafa Nuri efendilere verilmesi,¹⁵⁴⁵ ve 15 Receb 1265/6 Haziran 1849 tarihli belgeye göre Koca Mustafa Paşa yakınında Arabacı Bayezid Mahallesi'inde sakin Şeyh Mustafa Efendi'nin vefatı üzerine münhal kalan Maliye Hazinesi'nden bağlanmış yetmiş kuruş beş akçe maaştan yirmi kuruşunun zevcesi Hatice Hanım'a verilmesi¹⁵⁴⁶ bu uygulamanın örnekleridir. Böylece şeyhlerin aile efrâdı da babalarının daha önceki hizmetlerine binaen onların

¹⁵⁴² BOA. A. MKT., 66/61.

¹⁵⁴³ BOA. A. MKT., 1/3.

¹⁵⁴⁴ BOA. A. MKT., 97/23; BOA. C. EV., 66/3260.

¹⁵⁴⁵ BOA. A. AMD., 11/94.

¹⁵⁴⁶ BOA. A. MKT., 204/16.

vefatıyla açıkta bırakılmamış ve korunmuş olmaktadır. Pek tabiidir ki şeyhlerin bütün çocukları kendilerinden sonra irşadla uğraşıyor olmamışlardır. Bu çocuklardan memurluk vazifesi alanların da olduğunu belgelerden anlıyoruz. Osmanlı Devleti şeyhlerin devletle olan işlerinde çeşitli kolaylık gösterirken onların oğullarından bazılarını da devlet kadrolarında kabiliyetlerine göre değerlendirmiştir. Bu da kendilerinin devlet nezdindeki itibarını ortaya koymaktadır. Ayrıca okur yazarın az olduğu o zamanlarda şeyh çocuklarının en azından eğitim ve öğretimde ve kitâbet hizmetlerinde görev alabilecek eğitim seviyesini hâiz ve Arapça, Farsça dil bilgisine sahip olduklarını bilmemiz gerekir. Buna dair İbrahim Nureddin Efendi'yi örnek verebiliriz; Bu zat 1265 senesi Muharrem ayında/Kasım-Aralık 1848'de İstanbul'da doğmuştur. Tarikat-ı Kadiriyye şeyhlerinden İbrahim Nureddin Efendi'nin oğludur. Kendisine babasının adının verildiği anlaşılmaktadır. Sıbyan mektebinde ilk bilgileri tahsil etmiş, Süleymaniye Camisi'nde Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Türkçe yazı yazabilmektedir. 1288/1871-1872 senesinde yirmi üç yaşında iken Rusûmât Emâneti Tatbik Kalemi'nde memuriyete başlamış ve aynı dairede görevini başarıyla sürdürmüştür.¹⁵⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde şeyhler mukimken himaye edildikleri gibi sefer zamanlarında da himaye edilirdi. Kadim bir gelenek olarak sefere çıkan şeyhlere yol boyunca yetkililerce yardımcı olunması, misafir oldukları şehirde bir konağa yerleştirilmeleri, ayrıca kendileri ve beraberindekilere yevmiye tahsisatı Abdülmecid zamanında da devam etmektedir. Bu kadim geleneği gösteren 25 Rebûlevvel 1263/13 Mart 1847 tarihli belgeden anlıyoruz ki Haşim Ağa'nın evine misafir verilen Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Hacı Ahmed Dağıstanî ile iki dervişinin günlük masrafları için günlük otuz kuruş tahsis ve itası padişah tarafından emredilmiştir.¹⁵⁴⁸ Yine 21 Receb 1263/5 Temmuz 1847 tarihli belgeye göre de Haşim Efendi'nin evinde misafir edilen Cüneyd-i Bağdadî sülalesinden Şeyh Mehmed Efendi ve Şeyh Ömer Efendi'ye günlük masrafları için yirmi kuruş yevmiye verilmesine dair Maliye

¹⁵⁴⁷ BOA. DH. SAİD.d., 6/587. Memur sicil kayıtlarının tutulduğu sicill-i ahvâl defterlerinde babaları şeyh olan memurların kayıtlarına da rastlanmaktadır. Bu kayıtlarda memurun kimlik bilgileri, eğitim seviyesi, bildiği diller, ünvanları, atandığı makamlar, terfilerinin yanısıra babasının ismi ve hangi tarikatın şeyhi olduğu bilgisine de yer verilmiştir. Benzer kayıtlara DH. SAİD defterlerinden "tarikat", "şeyh" veya "meşayih" anahtar kelimeleri ile arama yapıldığında rahatça ulaşılabilmektedir.

¹⁵⁴⁸ BOA. A. MKT., 70/95.

Nezareti'ne yazılan ferman sureti,¹⁵⁴⁹ 20 Cemâziyelevvel 1263/6 Mayıs 1847 tarihli belgeye göre Bursa'da ikamet ettirilen Dağıstan muhacirlerinden Şeyh Hacı Ahmed Efendi akraba ve talebeleri ile Mekke'ye hicret edeceğinden kendisine yevmiye tahsisine dair Maliye nazırına gönderilen ferman sureti,¹⁵⁵⁰ 28 Şevvâl 1275/31 Mayıs 1859 tarihli belgeye göre postnişini olduğu dergâhın işleri dolayısıyla İstanbul'a gelen Trablusgarb şeyhlerinden Şeyh Mübarek Efendi ile iki arkadaşına istediği yerde oturmak üzere günlük yirmi kuruştan iki aylık yevmiye verilmesi, Kadiri tarikatından Buharalı Seyyid Mehmed'e İstanbul'da kalmadan Hicaz'a gitmesi şartıyla iki aylık üç yüz kuruş yevmiye verilmesi ve Halep'teki Zekeriya Aleyhisselam türbesinde buhurdancılık hizmetinde bulunan Şeyh İsmail Efendi'nin oğlu Mehmed Mirza Efendi'nin İstanbul'da Nail Bey'in konağında misafir edilip günlük on beş kuruştan iki aylık yevmiye verilmesi¹⁵⁵¹ kararları misafir şeyhlere yevmiye ödemeleri ile ilgili örneklerdir. Görüldüğü üzere şeyhlerin yolculuk ve konaklama masrafları atıyye-i seniyye usûlü çerçevesinde karşılanmakta ve rahat bir yolculuk ve misafirlik geçirmeleri sağlanmaktadır.

Gerek maaş, gerekse yolculukta atıyye olarak verilen yevmiyeler haricinde zaman zaman da çeşitli vesilelerle başkaca atıyye-i şahaneler ile ödüllendirilmek suretiyle şeyhler teşvik edilmişlerdir. Bu şekilde atıyye-i seniyye verilmesi geleneğini Abdülmecid de sürdürmüştür. 21 Şaban 1266/2 Temmuz 1850 tarihli belge bize şehzade ve sultanların doğumları münasebetiyle İstanbul'daki selatincamileri şeyhlerine teşrifat kaydı gereğince atıyye ihsan edildiğini göstermektedir. Bunlar arasında "reîsü'l-meşayih" olan Ayasofya şeyhine şehzade doğduğunda yüz elli, sultan doğduğunda yetmiş beş kuruş, diğer selatincamii şeyhlerine ise şehzade doğduğunda yüzer, sultan doğduğunda ise ellişer kuruş atıyye-i seniyye ihsanı kararlaştırılmıştır. Bu yılda Abdülmecid'in iki şehzade ve iki sultan olmak üzere dört çocuğu olduğundan meblağ aylara taksim edilerek ödenmesi teklifi Sultan Abdülmecid tarafından da uygun görülmüştür.¹⁵⁵²

¹⁵⁴⁹ BOA. A. MKT., 88/26.

¹⁵⁵⁰ BOA. A. MKT., 80/31.

¹⁵⁵¹ BOA. A. MKT., MHM., 157/52.

¹⁵⁵² BOA. İ. DH., 216/12694.

Kurban bayramında kurbanlık koyun verilmesi kadim adeti de devam ettirilmiştir. 1268/1851-1852 senesi Kurban Bayramı'nda, Sultan Abdülmecid'in irade-i seniyyesiyle İstanbul'daki bazı tekke, medrese ve türbelerle diğer ihtiyaç sahiplerine sekiz yüz yedi adet kurbanlık koyun dağıtılmıştır. Bu defterde kurbanlık koyun verilen İstanbul'daki 64 tekkenin ismi vardır.¹⁵⁵³

Yine mübarek aylardan Muharrem ve Ramazan ayında tekkelere verilegelen Muharremiyye ve Ramazaniyye atiyeleri de verilmeye devam edilmiştir.¹⁵⁵⁴

Geçmiş devirlerde yaşamış sahabe ve büyük şeyhlerin hayatta olan nesline hürmet edilmesi ve himaye edilmesi uygulaması Osmanlı Devleti'nde bir gelenek olduğu için Sultan Abdülmecid bu kadim geleneği de sürdürmüştür. Mesela 19 Zilhicce 1264/16 Kasım 1848 tarihli belgeye göre Sahabeden Muaz bin Cebel sülalesinden Şeyh Mehmed Celaleddin'e geçinecek bir geliri olmadığından ızdırıp içinde ve asalet ve iffet sahibi olması dolayısıyla mahallince münhal vukubulduğunda ilk önce yeterli miktar maaş tahsisine dair Bağdad valisine şukka yazılmıştır.¹⁵⁵⁵ 3 Cemâziyelevvel 1264/7 Nisan 1848 tarihli belgeden anlıyoruz ki Haşim Ağa'nın evinde bir ay kalmak üzere misafir edilen İmam Rabbani evladından Şeyh Hacı Seyyid Ahmed Efendi ve yanındaki kişi için günlük masrafları için yirmi kuruş tahsisine dair Maliye nazırına buyruldu çıkmıştır.¹⁵⁵⁶ 3 Zilkade 1264/1 Ekim 1848 tarihli belgeye göre Seyyid Ahmed er-Rufaî hazretleri evladından Yanya'da sakin Şeyh Ali Efendi'ye fakirliği sebebiyle yeterli miktar maaş tahsisi padişah tarafından iradebuyrulduğundan Maliye Nezareti'ne buyruldu çıkmıştır.¹⁵⁵⁷ 16 Cemâziyelâhir 1265/9 Mayıs 1849 tarihli belgeye göre Kırşehir sakinlerinden ve Aşıkpaşa-i Velievladından olup işleri için İstanbul'da bulunan Şeyh Davud Efendi'ye ihtiyaç içinde bulunması sebebiyle üç yüz kuruş atiyeye-i seniyye ödenmesine dair Maliye nazırına ferman çıkarıldığını anlıyoruz.¹⁵⁵⁸ Yine 1275/1858-1859 tahmini tarihli belge bize İstanbul'a gelen Abdülkadir Geylanî Sülalesi'nden Bağdatlı el-Hac

¹⁵⁵³BOA. TS.MA. d., 2253.

¹⁵⁵⁴Bu konuda bkz. BOA. EV. d. ve EV. HMH. d. defter katalogları. Hicrî 1050-1327 arası tarihli yüzden fazla defterin kayıt numaralarına bu kataloglardan "tekke" kelimesi ile yapılacak aramada bu tür yardımların kaydına da ulaşılabilir.

¹⁵⁵⁵BOA. A. MKT., DV. 9/81.

¹⁵⁵⁶BOA. A. MKT., 119/57.

¹⁵⁵⁷BOA. A. MKT. MVL., 10/49.

¹⁵⁵⁸BOA. A. MKT., 196/43.

Şeyh Hasan'ın dilekçesi üzerine mahlul vukuunda maaş tahsis edilmesi için Bağdad valisine tahrirat yazılmasının emredildiğini göstermektedir.¹⁵⁵⁹ 5 Şevvâl 1276/26 Nisan 1860 tarihli belgeye göre de Hazret-i Ömer'in sülalesinden ve Şeyh Abdülganî'nin evladından Nabluslu Şeyh Mehmed Esad padişahın merhametine sığınarak kendisine mahlul vukubulduğunda maaş tahsis edilmesini saraya takdim ettiği dilekçesiyle arzemiştir.¹⁵⁶⁰

Bu arada bazı belgelerdeki ifadelerden Tanzimat'la birlikte tekkeleri ve şeyhleri de ilgilendiren bazı idari ve mali değişiklikler vukubulduğuna ve bunların uygulanmasında idare ile tekke mütevellileri arasında ihtilaflara düşüldüğüne dair bilgilere ulaşmaktayız. Mesela 11 Cemâziyelâhir1258/20 Temmuz 1842 tarihli belgeden anlıyoruz ki tekkeler ve zaviyelerde kalan fukarâ dervişlerin taamiyeleri için eski padişahlar zamanında tayin ve tahsis edilip ve nesilden nesile geçip Defter-i Hâkânî'ye kaydedilen köyler, mezralar ve arazilerden müstakil olmayıp sair vakıflarla ilişkisi ve zeamet ve mukata ashabının hisseleriyle müşterek olanlardan mahallî memurlar marifetleriyle tahsil edilen hasılatın ta'şîriye masrafları düşüldükten sonra geri kalan hasılatın tekke vakıflarına aynen verilmesi ve bu ta'şîriye masraflarının dışında fazla şey istenmemesi ve ayrıca müstakil kura ve arazilere de müdahale olunmaması Meclis-i Vâlâ'da kararlaştırılmış ve buna dair irade çıkmıştır. Ayrıca bu vakıflar Tanzimat'ın başlangıcından beri istisna tutularak postnişin, müteveli ve evladları taraflarından zabt ve idare olundukları gibi 1258/1842 senesine mahsuben de bu vakıflara müdahale olunmamıştır. Fakat usûl-ı nafiada yapılan değişiklik icabınca şimdiye kadar Konya Eyaleti dahilinde bulunan çoğu yerlerin a'şârının toplanması esnasında bu kararlara riayet edilmeden topluca müzayede yapılarak ihalesi icra olunmuştur. Bunun üzerine tekke vakıfları mağdur olmuşlardır. Yukarıda alınan karara göre bunların iadesi durumunda ise ihaleyi alanların gelirlerinde azalmaya sebep olacağı, tekkelerin de mağduriyetinin giderilmesi gerektiği bu halde aralarında münakaşa çıkmadan keyfiyetin Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp meselenin çözümü uygun görülmüştür.¹⁵⁶¹ Yine 5 Cemâziyelevvel 1258/14 Haziran 1842 tarihli belgeye göre Siroz Mevlevihanesi'ndeki fukara

¹⁵⁵⁹ BOA. A. DVN., 143/54.

¹⁵⁶⁰ BOA. A. DVN., 151/84.

¹⁵⁶¹ BOA. C. EV., 538/27168.

dervişlere şehrin temettuatından aylık olarak verilen tayinatın dışında Ramazan ayında verilegelen altı kile pirinç, kırkar kıyye sade yağ, bal ve sekiz kıyye kahve, bir miktar odun, kömür ve mum gibi malzemelerine yardım olmak üzere yıllık olarak verilen üç yüz kuruş Tanzimat'ın ilanından sonra kesilmiş olduğundan şeyhin talebi üzerine Ramazan ayında verilmek üzere dervişlere taamiye olarak bir miktar para tahsis edilmiştir.¹⁵⁶²

Bir başka değişiklik ise Tanzimat'tan önce çeşitli gelir kaynaklarından ödenen şeyh maaşları ve tayinatlarının Nezaretlerin kurulmasından sonra hazineden ödenmesine başlanmasıdır.10 Safer 1259/12 Mart 1843 tarihli Bursa şehrine ait Maliye Nezareti masarifat defterinde tekke şeyhlerinin 1258/1842-1843 yılına ait maaş, mahiye ve tayinatlarını aldıklarını görüyoruz. Şeyhlerin isimlerinin altında ödenen miktar ve mühürleri bulunmaktadır.¹⁵⁶³ Ayrıca maaş tahsis edilmeden önce eskiden olduğu gibi tahsis edilecek şeyhin buna muhtaç olup olmadığı tahkiki yapılmaya devam edilmiştir. 7 Cemâziyelâhir 1271/25 Şubat 1855 tarihli belgede Şam ahalisinden Şeyh Ali Efendi'ye açıktan maaş bağlanması yasak olduğundan münhal vukubulduğunda bağlanması ve bundan önce maaşa muhtaç olup olmadığı tahkik edilip bildirilmesi hususunda Şam valisine talimat verilmiştir.¹⁵⁶⁴ Çünkü devlet gelirlerini çoğaltmak için sıkı mali tedbirler alınmaktadır. Bu durumda önceden maaş yönünden istekleri mümkün mertebe karşılanan şeyhlere açıktan maaş bağlama çok istisnaî hâller dışında yasaklanmış, hatta bazılarının var olan maaşları dahî kesilmiştir. 22 Receb 1272/29 Mart 1856 tarihli belgeden anlıyoruz ki Bağdad sakinlerinden bazı şeyhlerin çiftçilik ve ziraatle uğraşabilecek durumda olduklarından maaşlarının kesilmesi hakkında Bağdad valisine yazı yazılmıştır.¹⁵⁶⁵

Burada tekkelere yapılan masrafların gerektiğinde bunlara bakılmak ve kontrol etmek amacıyla defterlere kaydedildiğini de belirtmeliyiz. 1266/1849-1850 tarihli bir evkaf defterinde Ayasofya-ı Kebir Camisi Evkafı, Sultan II. Bayezid Han Evkafı, Fatih Sultan Mehmed Han Evkafı ve sair vakıfların etrafında ve bazı

¹⁵⁶² BOA. C. EV., 336/17095.

¹⁵⁶³ BOA. ML.MSF.d., 4212.

¹⁵⁶⁴ BOA. A.MKT.MHM., 66/9.

¹⁵⁶⁵ BOA. A. MKT. MVL., 79/23.

semtlerde bulunan tekke, zaviye, türbe ve sair yerlerin muhasebe kayıtları bulunmaktadır.¹⁵⁶⁶

2.4.2.3. Abdülmecid Döneminde Tekke Cihetlerinin Tevcihleri

Abdülmecid devrindeki şeyh tayinlerine bakıldığında önceden mevcut olan bir tarikattan müstahlef olma ve kemal kriterlerinin ve bunların mevcudiyetine dair mahallindeki âlimler ve salihlerin şهادetlerinin devam ettiğini belgelerden görebilmekteyiz. Bütün bunların üzerine kadının ilam çıkardığına ve bunun da şeyhülislâma havale edildiğine ve olmazsa olmaz meşihat beratının alınmasına şahit olmaktadır. Öyle ki bir şeyh devletten bu beratı almadan kesinlikle görev yapamaz.

Evâhir-i Cemâziyelevvel 1260/7-17 Haziran 1844 tarihli belgeye baktığımızda bu kriterleri tespit etmekteyiz. Ahmed Zekeriyya Paşa'nın Hısn-ı Mansura kasabasında yeniden inşa ettirdiği tekkenin meşihatına Kadiriyye tarikatından icazet almış Şeyh Hafız Hüseyin Efendi'nin Evkaf-ı Hümayun'dan alınacak beratla nasb ve tayini ile tekkenin masraflarını karşılamak üzere iki köyün tekkeye ilhakına dair kasabada bulunan âimler, salihler, imam hatipler ve dervişlerin bir mahzarla başvurmaları üzerine Hısn-ı Mansur Kadısı Mehmed Ârif ilam çıkarmıştır. İlamda verilmesi istenen iki köyün harabeye döndüğü, böylece yeniden dervişlerle birlikte canlandırılacağı ve geliriyle tekkenin giderlerinin karşılanacağı ileri sürülmektedir. Bu da dervişlerin aynı zamanda ziraata katkı sağladıklarını göstermektedir.¹⁵⁶⁷ Bu belge bize tekkelerde kalan dervişlerin aynı zamanda ekonomiye katkı yaptıklarını göstermektedir. Zaten tekkelere bağlı köy, arazi ve mezralar bulunduğunun biliyoruz. Bunların işletilmesini dervişler yapmaktadır. Böylece bir anlamda kendi masraflarını kendileri çıkarmakta, toplam ülke zirai hasılasına da katkı sağlamış olmaktadır.

19 Şaban 1275/24 Mart 1859 tarihli belgeye göre de Şam Emeviye Camisi'nin müştemilatında şehidlerin seyyidi Hz. Hüseyin'in başının bulunduğu makama ilave olarak yapılan Mecidiye adındaki zaviyenin şeyhliğine yeterli miktarda taamiye tahsisıyla Kadiriyye tarikatı şeyhlerinden Muhlis Efendi'nin türbedarlık hizmetine

¹⁵⁶⁶ BOA. EV.d., 13935.

¹⁵⁶⁷ BOA. A. MKT. 13/38.

uygun bir vazife ile Şeyh Selim Efendi'nin tayini Sadaret ve saray arasındaki haberleşme üzerine çıkan irade sonucunda gerçekleşmiş ve buna dair yazı Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yazılarak gereğinin yapılması emredilmiştir.¹⁵⁶⁸ Kanaatimizce Abdülmecid bu makamın yapılan zikirlerle manen ihyasını düşünmüş ve Hz. Hüseyin'in ruhundan feyizlenmeyi ve istimdad eylemeyi arzulamış olmalıdır. Bu belgeye göre şeyhin ve türbedarın atanması Sadaretle saray arasında kararlaştırılmış olduğu belirtilse mahallinden bir ön araştırmanın yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yine bu belgeden zaviye ve türbenin bir beldenin ihyasında birarada düşünüldüğüne şahit olmaktayız ki böylece ahalinin de bu kurumlar vesilesiyle oralara bağlanması ve manen ihya olması sağlanmış olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında tekkeler ve zaviyeler Osmanlı Devleti'nde o kadar önemli bir kurumdur ki hiç bir zaman oranın meşihatının münhal halde bırakılıp haraba yüz tutması istenmemiştir. Bu sebeple şeyhin vefatı sebebiyle münhal kalan meşihatın evlada tevcihi bir Osmanlı Devleti tasavvuf geleneği olarak Abdülmecid zamanında da devam etmiştir. Bunun sebebini tekke ile ilgili problemleri ele aldığımız yerde daha önceden izah ettiğimiz için tekrar etmeyeceğiz. Abdülmecid döneminde bu şekilde yapılan bazı tevcihlerden örnekler vermekle yetineceğiz. 13 Cemâziyelâhir 1262/9 Mayıs 1846 tarihli belgeye göre Hasan Sezaî'nin halifelerinden Mehmed Mahvî ibn Abdullah'ın Çirmen sancağı Hayrabolu kasabasında yaptırdığı Gülşeniyye zaviyesinin şeyhi Abdülhalim ibn Feyzullah'ın vefatıyla münhal kalan meşihatın müteveffanın anababa bir biraderzadesi erbab-ı istihkaktan Mehmed Mahvî ibn Mustafa ibn Feyzullah'a tevcihi,¹⁵⁶⁹ 6 Rebülevvel 1263/22 Şubat 1847 tarihli belgeye göre Bolu'nun Devrek kazasında postnişin olan Şeyh Yusuf Efendi'nin vefatı sebebiyle meşihatın oğlu Hüseyin Efendi'ye tevcihi¹⁵⁷⁰ bu usûle uygun olarak yapılan meşihat tayinlerini gösteren örneklerdir. Yukarıdaki Gülşeniyye zaviyesi ile ilgili belgede meşihata getirilen evladın "*erbâb-ı istihkâktan ve min külli'l-vüçûh lâıyk*" olduğuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu ölçü şeyhlikte temel bir kural olmakla birlikte meşihatın irse meşrut olmasına rüçhaniyeti de tartışılan bir mesele olarak ortada durmaktadır. Biz şeyh çocuklarının dönemin şartlarına ve ortalama eğitim

¹⁵⁶⁸ BOA. A. MKT. MHM., 154/98.

¹⁵⁶⁹ BOA. A. MKT., 43/54.

¹⁵⁷⁰ BOA. A. MKT., 68/18.

seviyesine göre dergâhlarda yetişen dervişler içerisinde önde oldukları kanaatindeyiz. Bu sebeple şeyhliğe hem şeyhler hem de devlet tarafından layık görülmeleri boşuna değildir. Ayrıca meşihata kimin geçeceğini baştan belli eden bu usûlle dergâhlarda şeyh seçimi tartışmalarının önüne geçilmiş olmaktadır. Buna rağmen evlada meşrutmeşihattevcihinde yine de kuşkulanan durumlarda şeyhülislâmın işaretiyle büyük şeyhlerin huzurunda babasının yerine geçmek için dilekçe veren oğulun imtihana tabi tutulduğu da görülmektedir. 29 Zilkade 1263/8 Kasım 1847 tarihli belgeye göre¹⁵⁷¹ Davud Paşa iskelesi civarındaki Sadiyye tarikatına bağlı Halil Paşa tekkesi Şeyhi Muhyiddin Efendi'nin vefatı sebebiyle meşihat cihetinin oğlu Hasan Rıza'ya tevcih edilmesi örneğinde bu yöntemin devreye sokulduğunu görüyoruz. Burada böyle bir yonteme başvurulmasında daha önceden Sadiyye tekkelerinde görülen şeriata aykırı ahvalin görülmüş olmasının tesiri olduğunu ve bundan dolayı tayin öncesinde şeyhülislâmın buna başvurulmasını işaret ettiğini söyleyebiliriz.

5 Cemâziyelevvel 1263/21 Nisan 1847 tarihli belgede ise Halvetiyye Şeyhi Ahmed Efendi'nin Yozgat'ta yeni inşa ettiği cami ve hankahın meşihat ve tevliyetinin talebi üzerine uhdesine tevcihi Bozok Meclisi'nin mazbatası ekindeki ilam-ı şer'î ile Sadarete arzedilmiş, buradan da Evkaf nazırına gereğinin icrası için yazı yazılmıştır.¹⁵⁷² Burada da meşihatla birlikte tevliyet cihetinin bir şeyhe tevcihi sözkonusudur. Mahallî meclisin Ahmed Efendi hakkındaki referansı dikkat çekicidir. Bu da Osmanlı yönetiminde mahallî idarelerin görüşlerine değer verildiğinin bir örneğidir. Bu tür referanslar şeyhin ehliyetine delil kabul edilerek tayinlerinde kolaylık sağlamaktadır.

¹⁵⁷¹ Konuya dair Sadaret tezkiresi üzerine çıkarılan ve bu yöntemin uygulanması gerektiğini amir Sultan Abdülmecid'in irade-i seniyyesi şöyledir: "...İşbu fermânnâme-i sâmi-i âsafâneleri me'âl-i vâlâsı ve melfûf arzuhâl müeddâsı ma'lûm-ı bendegânem olmuş ve postnişîn-i mûmâ ileyhin akdemce vefâtında meşihat-i mezkûrenin 'uhdesine tevcihi husûsu oğlu tarafından bâ-arzuhâl lede'l-istid'â bu makûle cihâtın bi'l-intihâb tevcihi işâret-i 'aliyyeye mütevakkıf olması cihetle evvelemerde kibâr-ı meşâyih celb olunarak ittifâk ve intihâbları anlaşılmaq üzere keyfiyet mahkeme-i teftişe taraf-ı eşref-i hazret-i meşihatpenâhîden bi't-tensîb havâle olunarak şehri mezkûrun yirmi birinci pazar günü bi'l-cümle meşâyih celb ve cem' olunarak ol-bâbda yazılmış olan i'lâm-ı şer'îsi üzerine ziver-i silk-i sutûr olan işâret-i 'aliyye üzere meşihat-i mezbûrenin oğlu üzerine tevcihi derdest bulunmuş olduğu ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda ol-bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emr'indir. 29 Zilkâde 1263." (BOA. A. MKT., 101/29.)

¹⁵⁷² BOA. A. MKT., 78/13.

Eğer bir şeyhin evladı yoksa o zaman tekke boş bırakılmadan başka bir şeyhe emanet edilerek hizmetin devamı sağlanmaktadır. 8 Şevvâl 1260/21 Ekim 1844 tarihli belgeye bakıldığında Bursa'da Seyyid Usûl Hankahı Şeyhi Emin Efendi'nin çocuk bırakmadan vefatı sebebiyle meşihatına Kadiriyye tarikatından Şeyh Hacı İbrahim ibn Ali'nin istidası ve bunun üzerine çıkan şer'îlamin şeyhülislâmlığa havalesiyle tayin edildiğine ve tekke taamiyesi olarak beş yüz kuruşun Bursa emvalinden tahsis kılındığını¹⁵⁷³ anlıyoruz. Yine 9 Safer 1275/18 Eylül 1858 tarihli Yanya Valisi ile Tırhala ve Yenişehir-i Fenar evkaf müdürlerine yazılan şukkada Tırhala'da Debbağhane Mahallesi'ndeki tekkenin şeyhliğini yapan zatın vefatıyla münhal olan meşihat cihetinin kendisine tevcihini Şeyh Selim Efendi arzuhalde talep etmiş ve Evkaf-ı Hümayun nazırının onayı üzerine tayinin yapılması istenmiştir.¹⁵⁷⁴

2.4.2.4. Abdülmecid Döneminde Tekkelere Muamelatta Kolaylık gösterilmesi ve Yapılan Müdahalelerin Önlenmesi

Tekkelerin ve meşayihin Osmanlı Devleti'nde her zaman ayrıcalıklı bir yeri vardı ve şeyhler hürmet edilen kişilerdi. Bu sebeple eskiden beri bunlara sağlanan imkânlar Sultan Abdülmecid devrinde de esirgenmemiştir. Belgeler bize tekkeler ve meşayihin bu imkânlarına devlet görevlileri veya diğer özel kişi ve kurumların müdahale etmesine engel olunduğunu, eğer bir müdahale varsa da bunun verdiği zararın giderildiğini açıkça göstermektedir.

25 Cemâziyelevvel 1260/12 Haziran 1844 tarihli belgeye göre İbrahim Efendi'nin Alaiye sancağı Manavgat kazası Akçahisar nahiyesi Şeyhli köyünde beratla mutasarrıf olduğu Argorlu Derviş adlı zaviyenin yarım hisse zaviyedarlık ve tevliyet cihetinin hasılatını kaza müdürü Tuğyanoğlu Ali adı geçen vakfi iptal arzusuyla deftere kaydetmeden eline geçirmiş, bunun üzerine hak sahibi hasılatı istediğinde bunu vermemiş, hatta suikast niyyetinde bulunmuştur. Bunun üzerine gerekli tahkikatın yapılarak tahsilatın yapılması ve adı geçen şeyhe verilmesi

¹⁵⁷³ BOA. C. EV., 550/27759.

¹⁵⁷⁴ BOA. A.MKT.UM., 326/19.

hususunda Konya müşirine kaime gönderilmiştir.¹⁵⁷⁵ 18 Şaban 1265/9 Temmuz 1849 tarihli belgeye göre devlet tarafından daha önceden zaptedilen Bitlis'teki Şeyh Hasan Tekkesi'ne meşruta köylerin, adı geçen tekkenin başka geliri olmaması ve perişan bir hale düşmesi sebebiyle eskiden olduğu gibi tekrar tekkeye devri ve öşrünün alınması konusunda gerekli tahkikatın yapılıp bildirilmesi hususunda Muş kaymakamına şukka yazılmıştır.¹⁵⁷⁶ 18 Cemâziyelâhir 1267/20 Nisan 1851 tarihli belgeye göre Kastamonu'daki Karasu Pazarı'nın Şeyh Mustafa Efendi Tekkesi'ne ait varidatına Kastamonu ihtisap memuru tarafından yapılan müdahalenin araştırılıp gereğinin yapılması istenmiştir.¹⁵⁷⁷ Yine 9 Şevvâl 1267/7 Ağustos 1851 tarihli belgede Kocaeli sancağı İznik nahiyesi Güvercinlik köyünde sakin Turacı Feyzi ve diğer bazı kimselerin Şerefüddin Zaviyesi'nin arazisinde hayvan otlatmalarının men'i için ferman çıktığı belirtilmekte ise de adı geçenlerin bundan men edilmemeleri üzerine Sadaret'ten Hüdavendigâr eyaleti müşirine hitaben emirname çıkarılması talep edilmiştir.¹⁵⁷⁸ 3 Rebülevvel 1267/6 Ocak 1851 tarihli belgede Göynük'te medfun Akşemseddin'in sülalesinden olan Mehmed, Hamdullah, Abdullah, Hafız Mehmed ve Mehmed Şakir efendilere bazı cihetle yapılan müdahalenin araştırılması ve bu kişilerin soylarının gerçek çıkması halinde müdahalenin men edilmesi ve kendilerine hürmet edilmesi Hüdavendigâr valisine emredilmektedir.¹⁵⁷⁹ Yine 2 Cemâziyelevvel 1267/5 Mart 1851 tarihli belgeden Nakşibendi şeyhlerinden Mevlana Halid'in hayatta iken Süleymaniye'de irşadda bulunduğu hankahtaki dervişlerin masraflarını karşılayan emlak ve araziye yapılan müdahalenin men edilerek bunların tekrar tekkeye verilmesine dair Mevlana Halid'in biraderi Mahmud Sahib'in dilekçesi üzerine keyfiyetin mahallinde şer'-i şerif ve meclis marifetiyle tahkiki ve konu hakkında mazbata ile bilgi verilmesinin istendiğini anlıyoruz.¹⁵⁸⁰ 23 Şevvâl 1268/10 Ağustos 1852 tarihli belgeye göre Cizre sancağı Mardin kazasındaki Şeyh Musa Tekkesi'ne ait köylerin kaymakam ve muhassıllar tarafından 1264/1847-1848 senesinden beri el konulan fakir dervişlerin taamiyesi için tahsis edilen gelirlerinin eskisi gibi tekke şeyhine teslimi emredilmiştir. Belgede bu gelirlerin büyük Allah

¹⁵⁷⁵ BOA. A. MKT. DV., 2/10.

¹⁵⁷⁶ BOA. A. MKT., 212/46.

¹⁵⁷⁷ BOA. A. MKT. UM., 56/62.

¹⁵⁷⁸ BOA. A. MKT. UM., 68/41

¹⁵⁷⁹ BOA. A. MKT. DV., 31/49.

¹⁵⁸⁰ BOA. A. MKT. MHM., 31/25.

dostlarının tekkelerine fakir dervişlerin yedirilip içirilmesi için tahsis edildiği, bunların Defter-i Hakanî'de kayıtlı olduğu ve vergilerden muaf tutulduğu için bunlara müdahale edilmemesi gerektiği, bunun dışında şeyhlerin ve mütevellilerin sonradan kendine gelir elde etmek amacıyla edindikleri emlak ve arazinin ise diğer kimseler gibi vergiye tabi olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁸¹ Bu arada bazı belgelerden öğreniyoruz ki tekkelere müdahale edenlerin teftiş için İstanbul'a gönderilmeleri emredilmiştir. 28 Safer 1274/18 Ekim 1857 tarihli belgeye göre Şeyh Hacı Osman Safayî Baba'nın Yozgat'taki tekkesine müdahale eden Hamza ve Osman efendilerin Evkaf-ı Hümayun Teftiş Mahkemesi'nde duruşmalarının yapılması için İstanbul'a gönderilmelerinin Ankara valisinden istenmesi¹⁵⁸² ve 27 Muharrem 1274/17 Eylül 1857 tarihli belgeye göre Ankara'nın Kasaba nahiyesindeki Yalıncağ Şeyh Ali Efendi Zaviyesi ve tevliyetine evlad-ı vakıftan oldukları iddiasıyla ve ellerinde beratları bulunmadığı halde müdahale eden kimselerin mahkeme edilmek üzere İstanbul'a gönderilmelerinin Ankara valisinden istenmesi¹⁵⁸³ devletin tekkelerin haklarına müdahale edenlere hukuken engel olduğunun örnekleridir. Bu örnekler gösteriyor ki tekkelerin haklarının özel veya tüzel kişiler tarafından herhangi bir müdahale sonucunda zarar görmesi halinde devlet konu üzerinde hassasiyetle duruyor ve gereğinin yapılmasının yetkililere havale ediyor.

Yine şeylere yolculuğa çıktıklarında yol güzergâhında bulunan devlet görevlilerinin yardımcı olup gerekli maddi ve manevi kolaylıkların gösterilmesi istenirdi. Seyahat ve misafirlikleri sırasında harcırah ve yevmiyeleri karşılanarak rahat etmeleri temin edilirdi. Sultan Abdülmecid zamanında bu konuda gösterilen kolaylıklara dair bir çok belgeye ulaşmak mümkündür. Bu kapsamda 6 Cemâziyelevvel 1260/24 Mayıs 1844 tarihli belgeye göre seyahat amacıyla

¹⁵⁸¹ "...Kibâr-ı ehllullah hazerâtının hankâh ve tekâyâ ve zevâyâlarıyla fukarâ ve dervîşânına i'tâm-ı taâm için ta'yîn olunan kurâ ve mezâri' hâsılâtı meşâyih ve zâviyedâr ve mütevellileri taraflarından alınmak üzere Defter-i Hâkânî'de mukayyed olub bunlara ba'zı müdahale vukû'unda zuhûra gelen müsted'ayât Defter-i Hâkânî'ye ve kânûna tevâfuk eylediği hâlde usûl-i kadîmesi üzere karîn-i is'âf olarak evâmîr-i aliyye verilip tahsîs olunan kurâ ve mezari' için muhassıllar taraflarından a'sâr ve tekâlîf mütâlebesiyle bir güne ta'addî vukû'a getirilmemesi ve şu kadar ki o makûle hankâh ve tekâyâyâ tahsîs olunan kurâ ve mezâri' den başka muahharan meşâyih ve zâviyedâr ve mütevellileri taraflarından mücerred kendi temettu'ları için bir güne emlâk ve arâzî tedârik olunduğu hâlde artık ona bir şey diyemiyerek düzce ahâlî-i sâire ile karındaşca tekâlîf-i vâkı'asını edâ eylemeleri müesses olan nizâmî iktizâsından bulunmuş..." (BOA. A. MKT. MHM., 47/98.)

¹⁵⁸² BOA. A. MKT. UM., 294/98.

¹⁵⁸³ BOA. A. MKT. DV., 116/26.

Diyarbakır ve Bağdad'a doğru yola çıkan Nakşibendi Şeyhi Afganlı Hacı Ahmed Efendi'ye hürmet edilmesi ve kendisine yardım edilmesine dair Bağdad Vâlisi ile Diyarbakır Müşirine kâime yazılmıştır.¹⁵⁸⁴ 29.12.1263/8 Aralık 1847 tahmini tarihli belgeye göre bir işi işi geldiği İstanbul'dan tekrar Kudüs'e gidecek olan Kadiriyye tarikatından Hindi Tekkesi Şeyhi Abdullah Efendi'ye yardım edilmesi hakkında Sayda Müşiri, Kudüs mutasarrıfı ve İzmir muhassılına şukka yazılmıştır.¹⁵⁸⁵ Yine Bağdad'tan İstanbul'a gelen ve oradan Bosna'ya doğru seyahate çıkan İmam-ı Azam'ın Türbedarı Şeyh Hasan Efendi'ye yol güzergâhında gerekli kolaylığın sağlanması ve hürmet edilmesi için Sadrazam Hüsrev Mehmed Paşa imzalı 24.10.1263/5 Ekim 1847 tarihli buyruldu sâdır olmuştur.¹⁵⁸⁶ Aynı şekilde 1274/1857-1858 yılında İstanbul'dan Bağdat'a dönmek isteyen Kadiri tarikatından Şeyh Mustafa¹⁵⁸⁷ ve 1276/1859-1860 yılında bulunduğu İstanbul'da sıkıntıya düştüğü için hava değişikliği amacıyla Bursa, Balıkesir ve Aydın'a seyahat etmek isteyen Bağdad uleması ve Kadiri şeyhlerinden Mehmed Efendi¹⁵⁸⁸ aynı hürmet ve yardımı görmek amacıyla yol mektubu talep etmişlerdir. Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür.

Yine Abdülmecid zamanında Hicaz'a gitmek isteyen şeyh efendilere de gerekli kolaylıkları sağlamaları ve hürmet etmeleri için yetkililere yazılar yazılmaya devam edilmiştir. 21 Cemâziyelâhir 1265/14 Mayıs 1849 tarihli belgeye göre hac yapmak isteyen Şeyh Abdullah Efendi ile iki dervişe yolda gerekli yardımın yapılmasına dair Mısır, Cidde valileri ile Şeyhülharem'e yazı yazılması¹⁵⁸⁹ ve 12 Şaban 1266/23 Haziran 1850 tarihli belgeye göre Yeni Cami avlusunda sakin Dağıstanlı Şeyh Salih Efendi ile beş kardeşi ve talebelerinin Hicaz'a gitme isteğinin

¹⁵⁸⁴ BOA. A. MKT., 12/70.

¹⁵⁸⁵ BOA. A. MKT., 104/30.

¹⁵⁸⁶ Bağdad'da İmam-ı Azam Türbesi Türbedarı Şeyh Seyyid Hasan Efendi'ye Bosna gezisine çıkmadan önce verilen buyruldu: "Mefâhirü'l emâcid ve'l-a'yân Dersââdet'den Bosna'ya varıncaya kadar yol üzerinde vâki' kazâların mütesellim ve voyvoda ve a'yânları zîde mecdühüme ba'de's-selâm inhâ olunur ki, Bağdâd'da gunûde-i hatîre-i gufrân olan İmâm-ı A'zam radyallahü anhü'l-ikrâm hazretlerinin türbedârı bâis-i rakîme Şeyh Seyyid Hasan Efendi bundan akdem Dersââdet'e gelerek bu def'a ol tarafa azîmet etmiş ve efendi-i mûmâ ileyh şâyân-ı hürmet ve ri'âyet zevâtdan bulunmuş olmağla mûmâ ileyh her hanginizin taht-ı hükûmet ve kazâsına dâhil olur ise tarafınıza dâir ve sâir vukû'bulan umûr ve husûsuna muâvenet ve müzâheret ve hakkında hürmet-i lâyikanın icrâsına mübâderet eylemeniz siyâkında mektûb tahrîr ve irsâl olunmuşdur. İnşâallahü teâlâ vüsûlünde bervech-i muharrer hareket eyleyesiz vesselâm. Hüsrev Mehmed Paşa" (BOA. A. MKT., 97/19.)

¹⁵⁸⁷ BOA. A. DVN., 132/55.

¹⁵⁸⁸ BOA. A. DVN., 151/85.

¹⁵⁸⁹ BOA. A. MKT., 197/29.

Meclis-i Vâlâ'ca uygun görülüp gümrük müdürüne yazı yazılması¹⁵⁹⁰ ulema ve meşayih Hicaz'a gitme kolaylığı sağlandığını da göstermektedir. Bir önceki Şeyh Abdullah Efendi ile ilgili belgede, *"bu makûleler hakkında muâmele-i riâyetskârî icrâsı şîme-i fütüvvetten olmağla"*¹⁵⁹¹ denilmesi kendilerine Osmanlı Devleti'nde niçin yardımcı olunduğunu ve hürmete layık olduklarını açıklamaktadır. Biz bu hürmetin fütüvvet ilkeleri çerçevesinde kurulan devletin kuruluş felsefesiyle alakalı olduğunu düşünüyoruz. Bu anlayış bütün padişahlar zamanında uygulanagelen kadim bir gelenek olarak hassasiyetle uygulanmaktadır. Bu kimseler yüce gönüllü oldukları için devlet adamları dualarını almak istemektedirler.

Ayrıca tekke taamiyeleri için tahsis edilen gelirlere vergi muafiyeti kolaylığı vardı. Abdülmecid zamanında da bunların devam ettiğini görüyoruz. Buna dair bazı örneklere baktığımızda vergi muafiyetlerinin keyfiyeti açıklanmaktadır. Mesela 28 Ramazan 1258/2 Kasım 1842 tarihli belgeye göre Mevlana Halid'in Şam'daki hankahı dervişlerinin taamiyesine tahsis edilen çiftliğin tekâliften muafiyeti ve malikane olarak uhdesinde bulunan köyden de tekâlif istenmemesi hususunda çıkan emr-i âlî gereğince Şam defterdarına yazı yazıldığına dair Mevlana Halid'in oğlu Necmeddin Efendi'ye cevap verilmiştir.¹⁵⁹² Bununla birlikte ellerinde muafiyet yazısı olduğu bazı valilerin bunlardan haksız vergi alma teşebbüsleri de vukubulmuştur. Mesela 19 Receb 1268/9 Mayıs 1852 tarihli belgeden Mevlana Şeyh Halid'in oğlu Necmeddin'in vergi muafiyetine dair bir sene önce Sadaret emirnamesi gönderildiği halde Şam valisinin kendisinden vergi istemeye devam etmesi üzerine valinin bundan men edilmesini tekrar talep ettiğini görüyoruz.¹⁵⁹³

¹⁵⁹⁰ BOA. A. MKT., MVL., 28/75.

¹⁵⁹¹ BOA. A. MKT., 197/29.

¹⁵⁹² BOA. C. EV., 466/23600.

¹⁵⁹³ Mevlana Halid-i Bağdadî'nin oğlu Necmeddin Efendi'nin Sadaret'e gönderdiği dilekçe: *"Bu dâ'ileri Şâm-ı şerîfde defîn-i hâk-i 'utur-nâk olan Mevlânâ Şeyh Hâlid kuddise sirruhü'l-azîz hazretlerinin mahdûmu olub pederim müveffâ-yı müşârün ileyhin vefâtından berû Şâm-ı cennet-meşâmda hâne-i 'âcizânemde sâkin olarak du'â-yı devâm-ı 'ömr-i ikbâl-i hazret-i pâdişâhî ile evân-güzâr üzere iken bundan bir sene mukaddem dâ'ilerinden ferde taleb kılınmış ferde-i mezbûre dâ'ilerinden ahz kılınmaması zımnında geçen sene Şâm-ı şerîf vâlisine hitâben bir kut'a emirnâme-i sâmi-i hazret-i âsafâneleri 'inâyet buyurulmuş ise de yine ferde-i mezbûru taleb etmekden hâlî olmamağla keyfiyet dâ'ilerine övri mücib olacağı beyânıyla hâk-pây-ı merâhim-i âsafânelerinden mercûdur ki ferde-i mezbûre taraf-ı çâkerânemden mütâlebe kılınmaması zımnında sedidü'l-mazmûn Şâm-ı şerîf vâlisine hitâben bir kut'a emirnâme-i sâmi inâyet ve ihsân buyurulmak bâbında emr u fermân lütf u ihsân-ı hazret-i men lehü'l-emrindir. El-Ma'lûm Necmeddin, mahdûm-ı müteveffâ-yı müşârün ileyh"* (BOA. A. DVN., 77/95.)

Elbette devlet tekke mensuplarının bütün emlak ve arazisine vergi kolaylığı sağlamamaktadır. Vergi muafiyetin hangi gelirlere getirildiğini hangilerinin kapsam dışı olduğunu bilmemiz açısından aşağıdaki belge önemlidir. 29 Receb 1269/8 Mayıs 1853 tarihli belgeye göre Ankara'nın Ayaş kazası Çamdır köyünde medfun Samut Bali hazretlerinin türbesine meşrut olup gelip gidene yemek yedirmek üzere eskiden beri tarafından ta'sîr edilen araziden elindeki emir gereğince vergi alınmaması gerekirken yine de senelik otuz kuruş verildiğini, bazı kimseler tarafından vakfa müdahale olduğunu ve ayrıca vergiyi diğer ahali ile beraber öde diyerek rencide edildiğini beyan eden Zaviyedar Şeyh Hasan tarafından münasip miktar vergi tahsis edilerek müdahalenin önlenmesi talep edilmiştir. Bunun üzerine Maliye tarafından yapılan inceleme sonucuna göre Osmanlı Devleti'nin çoğu yerlerinde medfun bulunan velilerin büyüklerinden Mevlana, Zeynelabidin, Hacı Bayram-ı Veli hazretlerinin hankahlarıyla diğer tekke ve zaviyelerin fukara dervişlerine yemek yedirilmesi için geçmiş padişahlar zamanında tahsis edilip hasılatı şeyhler, zaviyedarlar ve mütevelliler tarafından alınması Defter-i Hakanî'de kayıtlı köy ve mezralar için müdahale olduğunda verilen dilekçeler Defter-i Hakanî ve kanuna tevafuk ederse kadim usûlü veçhile Defter-i Hakanî ve kanuna derciyle evamir-i aliyye verilmesiyle bu şekildeki köy ve mezralar için muhassıllar tarafından oşür ve tekâlif istenmemesi ve bunların dışında sonradan şeyhler, zaviyedarlar ve mütevelliler tarafından sırf kendi kazançları için şundan bundan tapu ile arazi ve sened-i şer'î ile emlak almış bulunanlar olursa diğer ahali gibi emlak ve arazisinden tekâlif alınması nizama uygun olduğu belirtilerek şeyh Hasan'ın bu şekilde kendine ait emlak ve arazisi varsa herkesle beraber vergi vermesi, yoksa kendisine müdahale edilmemesi gerektiğinden mahallinden tetkik edilerek nizama uygun icrada bulunması için Ankara valisine emirname yazılması ve şeyhin elinde bulunan emr-i âlî kaydının terkin edilmesi görüşüne varılmış ve Divan-ı Hümayun Kalemî'ne konu hakkında ilmühaber yazılmıştır.¹⁵⁹⁴ Buradan açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki tekke ve türbelere fukara dervişler ve gelip giden misafirlere yemek vermek şartıyla tahsis edilen emlak ve arazi için getirilen vergi muafiyeti için eskiden verilmiş bir padişah emri ve bunun defterde kaydı gereklidir. Şeyhlerin kendi adına satın aldıkları emlak

¹⁵⁹⁴ BOA. C. EV., 306/15556.

ve arazi için bir vergi muafiyeti kesinlikle söz konusu değildir. Bu şekildeki bir vergi muafiyeti tekkelerin üstlendiği fonksiyonlar açısından gereklidir. Çünkü böyle bir geliri olmasa bu faaliyetleri yapabilmesi imkânsızdır. Devlet buralara bir gelir tahsis ederek ve bunu vakıf müessesesi ile kökleştirerek hizmetin devamlılığını garanti altına almakta ve buraların kontrolünü de sağlamış olmaktadır.

Abdülmecid zamanında bütün vergi ve tekâliften muaf tutulduklarına dair ellerinde ferman olduğunu belirterek tekke hizmetlerinde görevli bulunanların askerlik kurasına dahil edilmemelerine dair talepleri ise karşılanmamıştır. 18 Zilkade 1263/28 Ekim 1847 tarihli belgeye göre bütün vergilerden ve takâliften muaf buldukları beyanıyla hücrelerinde zikir ve dua ile meşgul olan dervişlerin askerlik kurasından da muaf tutulmalarını istirham eden Hamid sancağı Badıllı nahiyesindeki Şeyh Musluhiddin Türbesi türbedarı Şeyh Mehmed Efendi'nin arzuhali üzerine dervişlerin askeriye'den affedilmesi hususunda kur'a kanununda yer olmadığına ve bunların muaf tutulamayacaklarına ve askerlik yaşına gelen bütün ahalinin kuraya dahil olduklarına dair Serasker Mehmed Said Paşa görüş beyan etmiştir.¹⁵⁹⁵ 19 Cemâziyelevvel 1268/11 Mart 1852 tarihli belgeden anlıyoruz ki Nakşibendi tarikatından Amasyalı Şeyh Mehmed Efendi'nin askere alınan oğlunun askerlikten ihracının mümkün olmadığını kendisine kesinlikle bildirilmesine dair Dâr-ı Şûrâ-yı Askeriye görüş beyan etmiştir.¹⁵⁹⁶

Abdülmecid zamanındaki bir başka kolaylık ise tekke mensubu şeyhlerin kitaplarının basılmasına ve satılmasına izin verilmesi olmuştur. Örnek verecek olursak *Tarîkat-ı Muhammediyye Tercümesi*,¹⁵⁹⁷ ve Mevlana Halid'in *Divân*'ı basılmıştır.¹⁵⁹⁸ Kitap telif eden şeyh efendiler taltif edilmişlerdir. Bu şekilde 1273/1856-1857'de *Tuhfetü'l-Mecidiyye* adlı risaleyi yazan Kadiriyye Şeyhi Ahmed el-Bağdadî kendisine müderrislik ve maaş tahsis edilerek memleketine dönmesine

¹⁵⁹⁵ BOA. A. MKT., 99/98.

¹⁵⁹⁶ BOA. A. MKT. NZD., 50/94.

¹⁵⁹⁷ BOA. HAT., 1622/14; BOA. İ. DH., 26/1244; BOA. İ. DH., 91/4555; BOA. İ. DH., 96/4842; BOA. İ. DH., 134/6881.

¹⁵⁹⁸ BOA. İ. DH., 83/4154.

izin verilmesini istemiştir.¹⁵⁹⁹1274/1857-1858'de Nakşibendiyye meşayihinden Hacı İsmet Efendi'ye yazmış olduğu kitab sebebiyle taltifte bulunulup maaş bağlanması ve mezkur kitabın basılmasına izin verilmesine dair Maarif-i Umumiye Nazırı'nın tezkeresi ve Meclis-i Maarif'in mazbatası üzerine Sadaret'ten Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yazı yazılmıştır.¹⁶⁰⁰ Kitap basımına ve satışına yönelik bu teşviklerin yanında şeyhlerden kalan vakıf kitapların umumun istifadesine sunulması için kütüphane açılması ve görevlisine maaş verilmesi de istenmiştir. 8 Cemâziyelevvel 1262/4 Mayıs 1846 tarihli belgeden anlıyoruz ki Şam'da medfun Şeyh Mevlana Halid'in vakfettiği ve halen oğullarının evinde bulunan kitapların umumun istifadesine sunulmak üzere uygun bir yere nakline dair Şam valisine yazı yazılmıştır.¹⁶⁰¹ Bilindiği üzere Mevlana Halid çok sayıda eserleri bulunan müderris şeyhlerdendir. O bir çok alimi ilmiyle etkilemiş ve bu sayede kendisine bağlanmalarını sağlamıştır.¹⁶⁰²

2.4.3. Abdülmecid Döneminde Tekke Mensuplarının Sosyal Faaliyetleri

Şeyhlerin tekkelerde kalan müridlerin nefis terbiyesindeki rehberliklerinin dışındaki önemli görevlerine daha önceden yer yer temas etmiştik. Bazı şeyhlerin sultanlara ve devlet adamlarına nasihatler etmeleri eski bir gelenek olarak bu devirde de sürmüştür. 18 Şevvâl 1264/17 Eylül 1848 tarihli belgede gönderdiği nasihat ve uyarıları muhtevî evrakın alındığı ve memnuniyet duyulduğunun Bor'da sakin Maraşîzade Şeyh Hacı Ahmed Kuddûsî Efendi'ye bildirilmesi için kaleme alınan Sadaret mektubunun şeyhe gönderilmesi için Niğde Kaymakamına yazı yazılması¹⁶⁰³ şeyhlerin ve devlet adamlarının ilişkilerine dair çarpıcı bir belgedir. Kuşkusuz her

¹⁵⁹⁹ BOA. A. DVN., 125/79.

¹⁶⁰⁰ BOA. A.MKT.MHM., 119/89.

¹⁶⁰¹ BOA. A. MKT. 41/47.

¹⁶⁰² Mevlana Halid-i Bağdadî'nin yazdığı eserler hakkında bkz.: Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", **DİA.**,C.XV, s. 285.

¹⁶⁰³ "Bor kasabasında sâkin Mar'aşîzâde Şeyh Hacı Ahmed Kuddûsî Efendi'ye, tarafımıza derkâr olan teveccüh-i manevîyye ve hulûs-ı kalbiyyeleri keyfiyetiyle ba'zı mertebe nasâyih ve ihtârâtı şâmil irsâl olunan evrâk meâli ma'lûm-ı muhibbî ve bu vechile nasâyih-i mürşidâne ve ihtârât-ı ma'nevîyyeleri bâis-i memnûniyyet-i hâlisî olmağın ba'd-ez-în dahî her hâlde teveccühât-ı kalbiyye ve da'avât-ı hayriyyelerini ricâ siyâkında işbu cevabnâme-i meveddet tahrîr ve tesyîr kılını." (BOA. A. MKT. MHM., 6/84.)

şeyhin bu sorumluluğu aldığı söylenemez. Ancak coşkun bir ruhi yapısı olduğu kaleme aldığı *Divân*'da belli olan Şeyh Kuddûsî Efendi'nin cesareti takdir edilecek bir harekettir.

Şeyhlerin sosyal faaliyetlerinden biri de savaş ve barış zamanlarında tüm ümmet-i Muhammed'in manevi coşkusuna katkı sağlamaktır. Özellikle Osmanlı'daki gerileme döneminin durdurulması amacıyla girilen yenileşme sürecinde dindarlıkta görülen eksikliğin de giderilmesine yönelik tedbirler arasında camilerin sosyal hayatın merkezine alınması önemli bir yer tutmaktaydı. Bunun için mübarek aylar ve gecelerde alaylar düzenlenmesi, camilerin kandillerle aydınlatılması ve bu şenlikler sayesinde halkın camiye çekilerek ilim ve irfan eğitimine alınması tasarlanmıştı. Bu faaliyetlerde şeyhler de rol almaktaydılar. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in hatıratında naklettiğine göre Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde her sene düzenlenen Kadir alayı kutlamaları kapsamında Eyüp ve Ayasofya camileri sabaha kadar açık tutulur, turuk-ı aliyye meşayihî zikir ve tevhid ile meşgul olurlar, koca cami hıncahınç dolardı.¹⁶⁰⁴ İkinci Mecidiye Camisi'nde cuma namazından sonra Kadiri evradı okunup zikir ve ayinin Kadiri hane şeyhleri tarafından yapılması Sultan Abdülmecid'in emriyle ihdas olunmuştu.¹⁶⁰⁵

Sultan Abdülmecid şeyhlere hürmette kusur etmeyen bir padişahı. Bu sebepten olsa gerek 1273/1856-1857'de Sivrihisar kazasında bulunan Nakşibendiyye meşayihinden Osman Afif Efendi sur-ı hümayuna katılmayı arzu ederek¹⁶⁰⁶ onu mutlu gününde tebrik etmek istemiştir.

Şeyhler ve müridleri savaş zamanlarında orduya katılıp cihad farızasını yerine getirmekte ve dua ve evrad ile orduya manevi yönden destekte bulunmaktaydılar. Abdülmecid zamanında vukubulan Silistre muharebelerine birçok meşayih de katılmıştır. Çerkeşiyye Şeyhi Halil Rahmi Efendi 1270/1853-1854 Osmanlı-Rus harbine katılmış, Silistre muhasarası sırasında Deliorman bölgesinde vefat etmiştir.

¹⁶⁰⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 233.

¹⁶⁰⁵ Adalet Çakır, "Kadiriyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 179.

¹⁶⁰⁶ BOA. HR. MKT., 191/63.

Şeyh Mehmed Şaban Kâmi Efendi (v. 1301/1884) Mısır dönüşünde 1854 de bu savaşa katılmıştır. Hacı Feyzullah Efendi de bu savaşa iştirak etmiştir. Halvetiyye halifelerinden Harput Müftüsü Mahmud Nedim Efendi 1853 de Ruslar Kars ve Tuna boylarında saldırıya geçince bütün levazımatıyla birlikte üç yüz kadar gönüllü ile savaşa gitmiş, 1854 de Erzurum'da şehit olmuştur. Üç yüz kişiden ancak otuz kadarı Harput'a geri dönmüştür. Silistre muharebesinde yaralanan Rifaî tarikatından Hacı Mehmed Efendi'ye maaş tahsis edilmiştir. Halidiyye'dden Şeyh Hamza Nigarî Kırım Savaşı sırasında Rus sınırını gizlice geçip Kars'da müridleriyle birlikte Ruslara karşı savaşmıştır. Kırım savaşına bir grup müridiyle birlikte katılan şeyhlerden biri de Terzi Baba lakaplı Muhammed Vehbi Efendi'dir.¹⁶⁰⁷

Mürid olduktan sonra da orduda uzun süre görev yapan zatlardan biri de Hacı Feyzullah Efendi'dir. Silistre eyaletine bağlı Hezargrad kasabası dahilindeki Sazlı köyünde 1805'te doğan, onsekiz yaşına kadar ilimle uğraştıktan sonra babasının vefatı ve 1825te Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin teşekkülü üzerine 1826'da Belgrad'a gidip tüfenk ve ateş talimine katıldıktan sonra varoş kapısında mürur tezkiresine nezaret göreviyle devlet hizmetine giren Hacı Feyzullah Efendi bu tarihten itibaren orduda çeşitli görevlerde bulunmuştur.¹⁶⁰⁸ Hacı Feyzullah Efendi 1834 yılına gelindiğinde Malatya'da bulunan umum hastahanesi nezaretine tayin edildi ise de dünya makamlarını arzu etmeyip mürşid-i kâmil arama isteği içine düşünce Mevlana Halid'in halifelerinden olup Malatya'da irşad vazifesi yapan Müftü Hacı Hüseyin el-Vaiz Efendi'ye bağlanmıştır. Bu sıralarda orduda görev yapmaya devam etmektedir. 1839'da Reşid Paşa'nın vefatıyla yerine tayin edilen Çerkes Hafız Paşa onu nüzul emniyetinde ibka ve daha sonra Maraş kolunda İzzet Muhammed Paşa'nın ordusuna nüzul emini olarak göndermiştir. Burada ordunun yenilmesi sonucunda İbrahim Paşa kendisine hürmet edip birkaç ay Maraş'ta kaldıktan sonra ailesiyle birlikte onu Mısır'a göndermiştir. Burada Mehmet Ali Paşa ile görüşmesinde paşa kendisine, "Orduda cesaret ve sadakatle hizmet ettiğiniz için ele geçirilebildiği takdirde tarafımıza gönderilmenizi İbrahim Paşa'ya yazmıştım, elhamdülillah bir yiğit emire daha muvaffak oldum" diyerek iltifatta bulunmuş ve

¹⁶⁰⁷ Yücer, **a.g.e.**, s. 731-732.

¹⁶⁰⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 310.

onu Erzâk-ı Umûmiyye Mahâzini ve Teşğîl-ı Zimemât Nezareti'ne tayin etmiştir. Bundan sonra Ziraat-ı Umumiyye Emâneti'ne terfi etmiştir. Fakat bir süre sonra istifa edip Mısır'dan Antalya'ya gitmiştir.¹⁶⁰⁹ Bu seyahattaki amacı yeni bir mürşid arama isteğidir. Mısır'da iken mürşidi Hüseyin el-Vaiz'in vefat ettiğini öğrenmiştir. Zaten gerek Osmanlı ordusunda iken gerekse Mısır'daki memuriyetlerinin ve dünya makamlarının Feyzullah Efendi'yi mutlu etmediği açıktır. Çünkü daha önceden de devlet görevlerinde çalışmaktan sıkılmış, bundan dolayı Malatya'da ordu hizmetinde iken mürşide bağlanmıştı. Denizde iken bir İngiliz korsanına esir olmuş. Birkaç gün sonra serbest bırakılmış ve Alanya iskelesine çıkmıştır. Orada alimlerin birinin tavsiyesiyle Konya'nın Bozkır kasabasına bağlı Hoca köyünde oturan Muhammed el-Kudsî'ye¹⁶¹⁰ intisap etmiştir.¹⁶¹¹ Mürşidi tarafından 1841 yılında irşad vazifesiyle Malatya'ya gönderilmiştir. 1846'da üç ay Vidin'de irşad vazifesini sürdürmüştür. 1848'de İstanbul'a gelip halkın irşadı için çalışmış, 1854'te çıkan Rus muharebesi üzerine Rumeli'ye gitmeye memur edilmiştir. Barış anlaşmasından sonra Vidin Valisi Sami Paşa ile birlikte İstanbul'a dönmüş ve Şehremini semtinde irşada devam etmiştir.¹⁶¹² Bu bilgileri bize aktaran Vassâf, vazife düştüğünde tekrar harbe katılması onun İslâm milletinin izmihlal uçurumuna gitmekte olduğunu görüp onu kurtarmak için çalışan ve zati menfaatini fedadan çekinmeyen mücahidlerden biri olduğunu göstermektedir diyerek onu övmüştür.¹⁶¹³

17 Cemâziyelâhir 1263/2 Haziran 1847 tarihli belgeye göre Diyarbakır valisinin girişimiyle Halidiyye şeyhlerinin yaptığı nasihatlerin Cizre mütesellimi Bedirhan Bey'in isyan cemiyetinin dağıtılması hususunda fayda sağlaması,¹⁶¹⁴ 16 Rebûlâhir 1270/16 Ocak 1854 tarihli belgeye göre Nakşibendi tarikatından olup Şam'da postnişin olan Şeyh Mahmud Sahib Efendi'nin asker toplamasına izin çıkması,¹⁶¹⁵ 10 Şaban 1270/8 Mayıs 1854 tarihli belgeye göre Nakşibendi

¹⁶⁰⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 310-311.

¹⁶¹⁰ Şeyh Muhammed el-Kudsî Nakşibendiyye tarikatından olup Mevlana Halid'in halifelerinden Hasan-ı Kudsî namıyla tanınan Ödemişli Şeyh Hasan Efendi'den hilafet almıştır. (Biyografisi için bkz.: Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 306-310.)

¹⁶¹¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 310-311.

¹⁶¹² Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 311-312.

¹⁶¹³ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 313.

¹⁶¹⁴ BOA. A.MKT. MHM., 2/61.

¹⁶¹⁵ BOA, A.MKT. NZD., 108/54.

Halidiyye'den Şeyh Ahmed Efendi'nin Kürdistan eyaleti ahalisinden üç bin kadar müridini toplayarak ilkbaharda Anadolu Ordusu maiyyetine katılma isteğinin uygun görülmesi,¹⁶¹⁶ 15 Rebülâhir 1273/13 Aralık 1856 tarihli belgeye göre Şeyh Muhammed el-Halid el-Îmâdî'nin Kırım Savaşı sırasında tedarik ettiği belli miktar askerle Anadolu Ordusu'na katılması¹⁶¹⁷ ve 13 Rebülevvel 1277/29 Eylül 1860 tarihli belgeye göre Sultan Bayezid İmarek Hanı'nda kalan Gümüşhanevî Ahmed Efendi'nin yine Kırım savaşı sırasında Anadolu Ordusu bünyesinde Harput, Erzurum ve Kars'ta fedakarca hizmetlerde bulunması¹⁶¹⁸ örnekleri de bize gösteriyor ki Nakşibendi-Halidi şeyhleri ve müridleri vatan savunması sırasında üzerlerine düşen sosyal sorumluluklarını layıkıyla ifa etmişlerdir.

Şeyhlerin devletle iş ve gönül birliği içerisinde muharebelerde gösterdikleri hizmetler devlet tarafından da takdir edilmiştir. Onlar bu hizmetleri dolayısıyla nişan, maaş ve atıyye ile ödüllendirilmişlerdir. Buna dair örneklere baktığımızda Silistre Muharebesi'nde güzel hizmeti ve gösterdiği mesaisi cihetiyle Buharalı Şeyh Fethullah'a beşinci dereceden Mecidiye Nişanı verilmiştir.¹⁶¹⁹ Şeyh Abdulhalim Efendi'nin ordulara gönderilmek üzere Borlu kazasıyla Şeyhli aşiretinin hissesine isabet eden beygirlerin haricinde ayrıca beygir bedeli olarak mahdumu Nasuh Efendi ile gönderdiği beş bin kuruş dolayısıyla padişahın memnuniyeti ve sevinci kendisine

¹⁶¹⁶ "Kürdistan valisi hazretlerine ve Anadolu Ordû-yı Hümâyûnu müşîri hazretlerine, Tarikat-ı Nakşîyye-i Hâlidîyye'den Şeyh Ahmed Efendi'nin Kürdistan eyaleti ahâlîsinden üç bin kadar müridini cem' ile evvelbahârda Anadolu Ordû-yı Hümâyûnu ma'îyyetine gitmek üzere buyuruldu i'tâsını müsted'â verdiği takrîrin gönderildiği ifâdesine dâir Kürdistan vâlîsi devletli paşa hazretlerinin makâm-ı vâlâ-yı Seraskerî'ye vârid olan tahrîrât-ı behiyyeleri üzerine şeyh-i mûmâ ileyhın müridleri ehl-i 'ırz ve edîb adamlar olduğu anlaşılmiş olmasıyla bunların ber-mûceb-i istid'â ma'îyyet-i Ordû-yı Hümâyûn'a 'âzîmetlerine ruhsat i'tâsıyla emsâli ve 'usûlü vechile yollarda kendilerine ta'yinât i'tâsı için buyuruldu verilmesi husûsu meclis-i muvakkatda tensîb olunarak irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî dahî müte'allik ve şeref-sıdk buyurulmuş ve mücebince keyfiyet vâlî-i müşârûn ileyh hazretlerine bildirilmiş olduğu beyânıyla şukka ve keyfiyet ordû-yı mezkûr müşîri devletli paşa hazretlerine dahî bildirilmiş olmağla icâb-ı hâli hüsn-i icrâsıyla keyfiyetin iş'ârı zî-dervîşânda bulunanların sülûk ve terbiye görmüş olmaları i'tibarıyla kendilerine hüsn-i zan olunmasıyla berâber bunların içinde henüz nefsi elden kurtulmamış olanlar ve ba'zısı da açıkdan iltihak edenler olması melhûzâtdan ve bu makûlelerin ba'zı harekât-ı gayr-i makbûleleri vukû'unda dervîşlik nâmu kendilerini mücâzâtdan muhâfaza edemeyeceği bedihâtdan olmağla mülzim olan hüsn-i hareketin şeyh efendiye güzelce tefhîmiyle her hâlde levâzîm-i ihtiyâtkârînin icrâsı hususuna himmet buyurmaları siyâkında şukka." (BOA. A.MKT. MHM., 58/60.)

¹⁶¹⁷ BOA. A. MKT. NZD., 204/100.

¹⁶¹⁸ BOA. MVL., 603/4-5

¹⁶¹⁹ BOA, A. DVN. MHM, 22/86

bildirilerek gösterilen bu hamiiyetin ilan edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶²⁰ Yine Kadiriyye tarikatından Bağdadî Şeyh Salih Efendi'nin harp esnasında Bağdat ahalisinden tertip edip Anadolu Ordusuna gönderdiği asker maaşlarından dolayı kendisine beş bin kuruş atiyeye verilmesi uygun görülmüştür.¹⁶²¹

Şeyhlerin sosyal sorumlulukları gereğince bazen bir elçi olarak arabuluculuk yaparak devlete yardımcı oldukları da görülmüştür. Bu çerçevede Buhara'da Müslümanlar arasında çıkan fitneyi önlemek için Özbek Tekkesi Şeyhi Hacı Muhammed elçi olarak Buhara hakimine gönderilmiştir. 19-28 Eylül 1848 tarihli bir belgeye göre İstanbul'da bulunan Özbek Hankahı Postnişini Şeyh Hacı Muhammed Müslümanlar arasında çıkan fitne ve çatışmaların önlenmesi için name-i hümayunla birlikte Buhara hakimine gönderilir ve şeyhin vazifesini yaptıktan sonra İstanbul'a salimen iadesi istenir. Mektupta Müslümanlar arasında kan dökülmesinin "*hamiiyet ve merhamet-i hilâfete*" pek giran geldiği ve üzüntüye sebep olduğu bildirilmekte, cari olan nifakın Allah'ın yardımıyla ittihadı dönüşmesi arzu edilmektedir.¹⁶²²

Şeyhlerin sosyal sorumluluk faaliyetleri kapsamında yaşadıkları ülkelerin işgal girişimlerine karşı Osmanlı Devleti ile ilişki içerisinde verdikleri mücadeleler de önemlidir. Kuşkusuz Abdülmecid döneminde Rusları durdurmak için Osmanlı Devleti'nin ilgi alanına bir kere daha kuvvetle giren coğrafyalardan biri Kuzey Kafkasya, bir diğeri ise Kuzey Afrika idi. Özellikle Kırım'ın elden çıkmasından sonra sıcak denizlere doğru hızla ilerleyen Rusya'yı Kuzey Kafkasya doğal setinde durdurmak için Osmanlı Devleti buralarda işgale karşı örgütlenen Kuzey Kafkasyalı sûfi liderlerle ilişkilerini sıkılaştırma ve birlikte Rusları durdurma politikası izlemeye başladı. Bu zamanda Osmanlı Devleti ile ilişki içerisine giren sûfi liderlerden öne çıkanlar Kuzey Kafkasya'da İmam Şâmil idi. Şeyh Şâmil'in Kuzey Kafkasyalıların direniş hareketini yönetirken Osmanlı Devleti ile ilişkiye geçtiğini arşiv belgeleri ortaya koymaktadır. Devlet-Tekke ilişkileri açısından oldukça önemli olan Kuzey Kafkasya direnişi tüm mazlum Müslümanlara günümüze kadar ilham kaynağı

¹⁶²⁰ BOA. A. MKT. MHM., 79/19.

¹⁶²¹ BOA. A. AMD., 89/16.

¹⁶²² BOA, A. DVN. NMH, 6/7.

olmuştur. Aynı zamanda bir Nakşibendi-Halidi şeyhi¹⁶²³ de olan İmam Şâmil'in Osmanlı merkezi yönetimiyle ilişkileri tartışmalara sebep olmuştur. Bazı görüşlere göre ona gerekli destek verilmemiş, bazı görüşlere göre ise Ruslara karşı zayıf durumda kalan Osmanlı gerekli desteği verememiştir. Arşiv belgeleri ışığında konuya baktığımızda ise devletin başlangıçta Şeyh Şâmil'in başlattığı harekete Rusya ile olan halihazırdaki ilişkilere zarar verme endişesiyle tedbirli yaklaştığı anlaşılmaktadır. 8 Zilkade 1261/8 Kasım 1845 tarihli belgeye göre Rusya adına Trabzon Rus konsolosu Dağıstanlı Şeyh Şâmil'in kendi adına asker topladığını şikayet edip buna engel olunmasını istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti Rusya ile barış halinde bulunması dolayısıyla mevcut olan dostluk ilişkilerinin bozulmaması gerekçesiyle bu gibi faaliyetlerin men edilmesini Erzurum Valiliği'ne bidirmiştir.¹⁶²⁴ Tabii ki burada Şâmil ülkesinin işgaline karşı direnişin şart olduğuna inandığı için asker toplamaktadır. Rusya Osmanlı üzerinde baskı kurarak onun direnişini kırmak ve işgali meşrulaştırmak derdindedir. Bundan dolayı da devamlı onu Osmanlı Devleti'ne şikayete başlamıştır. Onun asker topladığına dair bir başka belgede ise Şeyh Şâmil'in Rusya dahilindeki Tiflis'i işgal etmeyi düşündüğü belirtilmektedir. Bunun için de Trabzon dahilinde bulunan Batum, Mahçil, Çürüksu ve Acara ahalisinden paralı asker topladığına dair rivayetler dolaşmaktadır. Rivayetleri ciddiye alan Osmanlı Hükümeti bu rivayetin gizlice araştırılarak malumat verilmesine dair Erzurum valisine yazılan bir yazı göndermiştir.¹⁶²⁵ Fakat daha sonra 1265/1848-1849 yılının sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin politikasında bir değişiklik hissedilmekte ve Şâmil'in adamlarına maddi destek sağlanarak mücahidlere yardımcı olunmaktadır. 9 Şaban 1265/30 Haziran 1849 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Erzurum'daki adamı vasıtasıyla Osmanlı tarafına getirilmesini arzeden Dağıstanlı Şeyh Şâmil'in Sergerdesi Danyal'a Erzurum Mal Sandığı'ndan yedi bin beş yüz kuruş para yardımı yapılmış ve orada mücahidlere destek olması gerektiği bildirilmiştir.¹⁶²⁶ 23 Receb 1266/4 Haziran 1850 tarihli Sadaret tezkeresinde ise madenci tedarik etmek üzere İstanbul'a gelen Şeyh Şâmil'in adamına Osmanlı Devleti tarafından resmi yoldan madenci gönderilmesinin

¹⁶²³ Gündüz, **a.g.e.**, s. 221.

¹⁶²⁴ BOA. A. MKT., MHM., 1/86.

¹⁶²⁵ BOA. A. MKT., 104/58.

¹⁶²⁶ BOA. A. MKT., 209/92; BOA. A. MKT., 216/20.

maslahata uygun olmadığı, ancak istediği madencileri Osmanlı sınırları içerisinde bulur ve razı edebilir ise ona birşey denilemeyeceği bildirilmiş ve kendisine yine yedi bin beş yüz kuruş para yardımı yapılması uygun görülmüştür.¹⁶²⁷ Bu belgeler de gösteriyor ki Osmanlı Devleti Rusya ile ilişkileri bozmamak için resmi yoldan yardım etmemekle birlikte Şeyh Şâmil liderliğindeki direnişe el altından para ve moral desteği vermektedir. Madenci ustalarının silah araç ve gereç yapımı işinde kullanılacakları ise açıktır. Bu da demek oluyor ki Osmanlı Devleti orada verilen mücadelenin Rusları durdurma noktasında kendi yararına olduğunu görmektedir. Eğer bu direniş de kırılırsa Rusya'nın sıradaki hedefi İstanbul ve Anadolu topraklarıdır ki sonunda Kuzey Kafkasya direnişinin bitmesinin ardından gelişen tarihî süreçte Ruslar İstanbul ve Erzurum'a kadar ilerlemişlerdir. Kendisinden önce başlatılan yerel gazavat hareketini bir imam/devlet başkanı olarak geliştiren ve bütün Kuzey Kafkasya'da kurduğu devlet idaresiyle Rusya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi veren Şeyh Şâmil'in Osmanlı Devleti ile ilişkiyi sıkılaştırmak gerektiğinin farkında olduğu ve buradan gelecek yardıma ihtiyacı olduğunu çok iyi bildiğini görüyoruz. Şâmil değişik kanallarla İstanbul ile irtibatını bu sebeple canlı tutmuştur. Bu sebeple Şeyh Şâmil'in Çerkesya Naibi Muhammed Emin 28 Zilkade 1268/13 Eylül 1852 tarihli Mehmed Ali Paşa'ya gönderdiği Arapça mektubuyla yirmi senedir savaştıklarını, Şâmil'in Ruslardan kaleleri aldığını haber vererek onlara karşı verdikleri savaşta kendilerine yardımcı olunmasını ısrarla talep etmiştir.¹⁶²⁸ Bu yıllarda Kuzey Kafkasya'da Ruslara karşı çok topyekün bir mukavemet olduğunu bir Osmanlı Devleti memurunun 16 Şevvâl 1269/23 Temmuz 1853 tarihli isimsiz ihbar mektubundan anlıyoruz. Mektupta şecaatli olarak tavsif edilen Şeyh Şâmil'in çok miktarda asker topladığı, taraf taraf hücum edeceği, öncü askerlerinin Çar Kalesine geldikleri, Rus postasına baskın yaptıkları haber verildikten sonra Dağıstan ve Çerkes ahâlisinin bu şekildeki kıyam hareketleri sebebiyle Kuzey Kafkasya'nın pusulayı kaybetmiş ve dümeni kopmuş gemiye döndüğü mütaalasına yer verilmektedir.¹⁶²⁹ Osmanlı Devleti barış hali dolayısıyla açıktan Rusya'ya karşı Şâmil'e destek vermese de Kuzey Kafkasya'daki kıyam hareketinden memnun

¹⁶²⁷ BOA. A. AMD., 19/1.

¹⁶²⁸ BOA. A. DVN., 79/70.

¹⁶²⁹ "...Dağıstan ve Çerkes ahâlilerinin bu vechile kıyâm ve hareketlerine mebnî bu havâliler pusulayı gâib etmiş ve dümeni kopmuş gemiye dönmüş olduğu..." (BOA. A. DVN., 90/15.)

olduğu hatta yukarı da da görüldüğü üzere dolaylı şekillerde desteklediği anlaşılıyor. Ancak memurun mütalaası da gösteriyor ki böyle direnişin başarıya ulaşması mümkün değildir. Çünkü pusulası olmayan ve dümeni kopmuş geminin hedefine ulaşması imkânsızdır. Buna rağmen Osmanlı açısından direniş Ruslara verdiği zarar dolayısıyla makbul görülmektedir. Zaten kısa zaman sonra Rusya ile Osmanlı arasında yeniden savaş durumu vukubulacaktır. Osmanlı'nın istiklaline dokunacak teklifleri kabul edilmeyen Rusya külliyetli miktar asker tedarik ederek Rumeli tarafında Osmanlı Devleti sınırı olan Prut nehrini geçip Eflak ve Bağdan'ı istila edince barış bozulmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de mukabele bi'l-misl kaidesi gereğince savaş hazırlıklarına başlayıp Tuna boyuna, Trabzon, Erzurum ve gerekli diğer yerlere asker sevk etmiştir.¹⁶³⁰ Osmanlı ile Rusya arasındaki bu savaş durumu sebebiyle Sultan Abdülmecid'in Şeyh Şâmil'e çıkarttığı 5 Muharrem 1270/8 Ekim 1853 tarihli fermanın hitap cümlesi onun Osmanlı Devleti tarafından Dağıstan emiri ve kumandanı olarak resmen kabul edildiğini göstermektedir. Şeyh Şâmil bu vasıflarıyla Osmanlı Devleti tarafından "*Allah'ın inayetiyle* [Kuzey Kafkasya'daki] *İslâm kalelerinin muhafızı*" olarak kabul edilmiş olmaktadır.¹⁶³¹ Sultan Abdülmecid fermanda Şâmil'den hükmettiği yerlerde kıyama kalkmasını istemektedir. Ayrıca ondan Kafkasya'daki diğer hanlar ve emirleri de maiyyetine almasını ve Kafkas beldelerindeki tebaasının ileri gelenleriyle birlikte taraf taraf Ruslar üzerine hücum ederek İslâm dini ve Osmanlı Devleti uğrunda gayret etmesini ve bu vazifeyi yaparken Anadolu Ordusu Kumandanı Abdi Paşa ile muhabere etmesi ve yazışmasını talep etmektedir.¹⁶³² 18 Ramazan 1270/14 Haziran 1854 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Osmanlı Devleti'nin planına göre ordu ile Şeyh Şâmil'in kuvvetleri birlikte hareket edecektir. Bu planın başarısı için Şeyh Şâmil başta olmak üzere maiyyetindeki emirlerin Osmanlı Devleti tarafından verilen rütbelerinin olması gerektiğine karar verilmiş, ancak bu gizli tutulmuştur. Buna dair Anadolu Ordusu müşirine gönderilen yazıda bu rütbelerin verileceği kişilerle ilgili yedi adet emr-i âlînin çıktığı bildirilmektedir. Alınan karar gereğince seçilecek altı emire feriklik ve

¹⁶³⁰ BOA. İ. DH., 281/17605.

¹⁶³¹ "*A'zamü'l-ümerâi'l-kirâm eḫamü'l-küberâi'l-fihâm sâhibü'l-ızzı ve'l-ihtisâm hârisü süğürü'l-İslâmi'l-muhtassı bi-mezâdi inâyeti'l-Meliki'l-Allâm Dağıstan ümerâsından Şeyh Şâmil dâmet meâlîhûya hüküm ki...*" (BOA. İ. DH., 281/17605.)

¹⁶³² BOA. İ. DH., 281/17605; BOA. C. HR., 110/5454; BOA. A. AMD., 49/77.

mirlivalık rütbeleri, Şeyh Şâmil'e ise rütbe-i vâlâ-yı vezâret ile birlikte serdâr-ı ekrem unvanı tevcih edilmiştir. Buna göre Sultan Abdülmecid'in fermanıyla Şeyh Şâmil en üst seviyede vezir rütbesiyle Dağıstan başkumandanı olmuştur.¹⁶³³ 26 Rebülevvel 1271/17 Aralık 1854 tarihli belgeye göre Şeyh Şâmil gönderdiği özel adamlarıyla Tiflis tarafında da operasyonlar yapmaktadır. O tarafa gönderilen adamlarından gelecek haberlerin Mekkî Muhammed el-Kureyşî Efendi'nin¹⁶³⁴ takririnden anlaşılacağını bildirmiştir. Tiflis tarafındaki bu tür istihbarat çalışmasından dolayı kendisinden memnuniyet duyulmaktadır.¹⁶³⁵ Bu da gösteriyor ki Şeyh Şâmil Kuzey Kafkasya'da ve çevre beldelerde oldukça güçlü bir dînî ve siyasi lider konumundadır. Zaten Osmanlı Devleti de onun bu nüfuzunu bildiği için Dağıstan'da en üst seviyede kendisiyle muhatap olmaktadır.

Şeyh Şâmil'in Kuzey Kafkasya'daki mücadelesinin bütün İslâm beldelerinde heyecanla takip edildiği bildiğini düşünmemiz gerekir. Özellikle dünyanın her tarafından hac için Hicaz'a gelen Müslümanların bu heyecanından istifade etmek Şâmil'in planları dahilindedir. 7 Receb 1271/26 Mart 1855 tarihli belgeye göre Şeyh Şâmil Hacı Mustafa Efendi'yi muhtemelen mücadelesine destek bulmak amacıyla Cidde'ye göndermiştir. Osmanlı Devleti Cidde'den İstanbul'a dönen bu zata iki bin beş yüz kuruş atıyye ihsan ederek maddi destek sağlamıştır.¹⁶³⁶ Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti Şeyh Şâmil'den uluslararası camianın tepkisini çekmemek için kumandası altındaki bazı başıbozuk askerlerin Gürcistan'da nizami harp kurallarına uygun hareket etmesini temin edecek tedbirleri almasını ve özellikle esir Rus askerlerinin iskan, yiyecek ve giyeceklerine güzelce baktırılmasını istemiştir. Bu konudaki tavsiyeleri içeren yazının Babıalı Tercüme Odası hulefasından Dağıstanlı Enis Efendi ile gönderilmesi ve şifahen de kendisine gerekli tebligatın yapılması maslahata uygun görülmüştür.¹⁶³⁷ Bunun yanı sıra kimi zaman Şeyh Şâmil'in

¹⁶³³ BOA. A. MKT. MHM., 58/75.

¹⁶³⁴ Dağıstan erken fethedilen İslâm beldelerindedir. Dolayısıyla buralarda kalan oldukça fazla sahabe nesli bulunmaktadır. Bu zatın Kureyşî nisbesinden anlaşılıyor ki ilk Müslüman fatihlerin torunları Dağıstan'da her zaman ümera, ulema ve meşayih sınıfı arasında bulunmuştur. Bu konuda bkz. Kadârî, a.g.e., s. 22-26; Mustafa Özsaray, **Çerkeslerin İslâmlaşması**, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 145-146)

¹⁶³⁵ BOA. A. MKT., MHM., 63/6.

¹⁶³⁶ BOA. A. MKT. MHM., 67/66.

¹⁶³⁷ BOA. A. AMD., 64/44.

Osmanlı yönetimine gönül kırıklığı yaşadığı anların da olduğunu belirtmemiz gerekir. Bunu onun mektubunu İstanbul'a getiren yaveri Abdüllatif Efendi'nin arizısından anlıyoruz. 4 Zilkade 1274/16 Haziran 1858 tarihli bu arizada Abdüllatif Efendi kendisinin birkaç kere Dağıstan'dan çeşitli mektuplarla gelip cevapsız olarak geri döndüğünü, bunun üzerine çok mahzun olduğunu, bu sefer de cevap verilmemesi sebebiyle ahalinin ve Şeyh Şâmil'in kalplerinin üzülmemesi için memnun olarak ayrılmasını sağlayacak şekilde Şeyh Şâmil'e bir iltifatname yazılması ve kendisinin de yol masrafının karşılanarak memleketine gönderilmesini istemiştir.¹⁶³⁸ Burada tekrar belirtmemiz gerekir ki Ruslara karşı mücadelesini sürdüren Şeyh Şâmil'in bu tarihte yardım görememesinin sebebi Osmanlı Devleti'nin Ruslarla barış halinde olmasıdır.

Sultan Abdülmecid döneminde Kuzey Afrika merkezli olmak üzere Arapların yaşadığı coğrafyada tekke ve medreseleriyle etkin olan Senusîlerle de ilişkiye girilmiştir. Senûsiyye tarikatının kurucusu Seyyid Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdülkadir es-Senûsi (v. 1276/1859) idi. 1837 yılında Mekke'de Ebû Kubeys dağında açtığı zaviyedeki irşad faaliyetleri sırasında Cezayirli hacılar ve Fransız işgalinden kurtulup gelen Afrikalılar üzerindeki nüfuzunun artması sebebiyle ulema, Mekke şerifleri ve Osmanlı idarecileri kendisine mesafeli davranmaya başladılar. O da bunun üzerine 29 Şubat 1840'ta Mekke'den ayrılıp Kahire'ye gitti. Trablusgarb Valisi Ali Asgar Paşa'nın yakın ilgisine mazhar oldu. 1843'te Bingazi ile Derne arasındaki bölgede Beyza zaviyesini açmasına izin verdi. Bundan sonra üç zaviye daha açtı. Daha sonraki yıllarda Hicaz, Mısır, Cezayir, Tunus ve bugünkü Libya'da yirmi iki zaviyesi oldu. Bu zaviyeler hac güzergâhında ve ticaret kervanlarının yolu üzerinde idi. Özellikle Büyük Sahra'daki zaviyelerin göçebeler üzerinde etkisi çok idi. Senusî zaviyeleri ibadet haricinde eğitim, konaklama ve zirai üretim faaliyetleri de yapmak üzere tasarlanmıştı. Muhammed b. Ali es-Senusî İslâmiyetin bilinmediği yerlerde insanları dine ısındırmak ve Müslüman olup geleneğinden uzaklaşan kabilelerin de yeniden İslâm'a dönüş yapmalarını sağlamak için çalıştı. Afrika'da beş milyon putperest onun ve dervişlerinin gayretiyle İslâmiyeti seçti. Kuzey Afrika,

¹⁶³⁸ BOA. A. AMD., 82/95.

Büyük Sahra ve Afrika sultanlıklarında tahminen elli milyon müridi vardı. Yirmi iki yıl süren irşad faaliyetinin ardından 9 Safer 1276/7Eylül 1859 da Cağbub'da vefat eden Muhammed b. Ali es-Senusî buradaki zaviyeye defnedildi. O, tarikat kurucusu bir sûfî, müçtehid bir alim ve teşkilatçı idi. Bundan dolayı kurduğu tarikat hakkında dînî, fikrî ve siyasi bir hareket olarak değerlendirmeler yapılmaktadır.¹⁶³⁹ Bu bilgilerde de görülüyor ki çok bereketli bir ilim ve irşad hizmeti gören Muhammed b. Ali es-Senusî'nin kurduğu dinamik tarikat daha sonraki zamanlarda hem Osmanlı hem de millî mücadele zamanlarında bu yapısını sürdürmüştür. Muhammed b. Ali es-Senusî'nin vefatından üç yıl kadar önce onun tarafından İstanbul'a temsilci olarak gelen Abdurrahman Mahbûb resmi protokolle sarayda karşılanmıştır. Bu ziyaret üzerine 1273/1856 da yayımlanan fermanla Senusî zaviyelerine bölgede vergi ve para toplama yetkisi verilmiş ve gelirleri vergiden muaf tutulmuştur.¹⁶⁴⁰ Bunlar Sultan Abdülmecid'in Afrika'da onun nüfuzundan yararlanmak istediğini göstermektedir. Belgelere bakıldığında bu sıkı ilişkilerin daha sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşılmaktadır. 29 Zilkade 1276/18 Haziran 1860 tarihli belgeden öğrendiğimize göre Şeyh Muhammed Senusî'nin halifelerinden Şeyh Ebû'l-Kasım Efendi bazı işlerinin görülmesi için İstanbul'a gelmiştir. Konuyla ilgili Trablusgarb meclisinin mazbatası Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale edilmiş ve icabının icrası istenmiştir.¹⁶⁴¹ 3 Safer 1277/ 21 Ağustos 1860 tarihli belgede verilen bilgilerden anlıyoruz ki Evkaf-ı Hümayun Nezareti konuyu incelemiş ve Şeyh Ebû'l-Kasım Efendi'nin Şeyh Muhammed Senusî Efendi'nin Trablusgarp'ta yaptırmış olduğu medrese ve tekke ile yeniden kendisinin yaptırdığı medrese için emr-i âlî verilebilmesi için öncelikle adı geçen medrese ve tekkenin vakfiyesinin olup olmadığının ve gelirleri ile görevlilerinin durumunun araştırılıp bildirilmesi Trablusgarb valisine emredilmiştir.¹⁶⁴² 8 Rebûlâhir 1277/24 Ekim 1860 tarihli belgede Şazeli tarikatı Şeyhi Muhammed Senusî Efendi'nin hayattayken Hicaz, Mısır ve Trablusgarb'da inşa ve ihya ettiği tekke ve medreselerin idaresinin mahdumu Seyyid Muhammed Mehdî ve halifelerinden Şeyh Ebû'l-Kasım Efendi'ye verilmesi hususunda emr-i âlî çıkmasında bir beis olmadığı Meclis-i Vâlâ'da kabul

¹⁶³⁹ Ahmet Kavas, Senûsî, "Muhammed b. Ali", *DİA.*, C. XXXVI, s. 529-531.

¹⁶⁴⁰ Yücer, *a.g.e.*, s. 649

¹⁶⁴¹ BOA. A. MKT. MHM., 185/52.

¹⁶⁴² BOA. A. MKT. MHM., 192/41.

edilmiştir.¹⁶⁴³ Cemâziyelâhir 1277/17 Aralık 1860 tarihli belgede ise bu tekke ve medreselere müdahale olunmaması ve himaye edilmeleri Cebel-i Garbiye Kaymakamı Kasım Paşa'ya emredilmiştir.¹⁶⁴⁴ Yukarıda adı geçen Şeyh Muhammed Senusî'den kalma tekke ve medreselerle Ebû'l-Kasım Efendi'nin yaptırdığı medreseye başkalarının müdahale etmemesi ve bunları idare edecek Seyyid Muhammed Mehdî ve Ebû'l'-Kasım'a valilerle memurların yardımcı olmalarına dair adı geçen yerlerdeki yetkililere hitaben Sultan Abdülmecid tarafından 25 Rebûlâhir 1277/10 Kasım 1860 tarihli ferman çıkarılmıştır.¹⁶⁴⁵

2.4.4. Abdülmecid Döneminde Tekkelerin Teftişi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması

Sultan Abdülmecid döneminde tekkeler yukarıda açıkladığımız üzere himaye siyaseti doğrultusunda önemli bir rahatlamaya kavuşmuştu. Tekkelerin imar ve ihyasına önem verilmiş, mağduriyet yaşayan bazı tekke mensuplarının gönülleri alınarak hakları iade edilmiş, meşayihe gösterilen kolaylıklar da artarak devam etmişti. Tekke mensupları da hem tekkelerinde ilim ve irşad ile meşgul olurlarken hem de sosyal sorumluluklarını da yerine getirmişlerdi. Bununla birlikte Tanzimat gereğince devlette idari ve mali yönden vukubulan bazı değişiklikler dolayısıyla tekkelerin gelir kaynaklarını da ilgilendiren bazı kanûnî düzenlemeler yapılmış, bunların uygulanması sırasında kimi tekke mensuplarının şikayetlerine konu olan mahallî idarecilerden kaynaklanan ihtilaflar da yaşanmıştı. Buna dair belgelerden örnekler vererek devlet ile olan ilişkilerini ortaya koymuştuk. Bilindiği üzere tarihçiler arasında Tanzimat, Osmanlı devletinde yeni bir dönemin başlangıcı sayılmaktadır. Bu yüzden tarihî olaylar bazen Tanzimat öncesi, Tanzimat sonrası şeklinde bölümlenmeler yapılmak suretiyle de analiz edilmektedir. Pek tabiidir ki devlet nizamındaki temel düzenlemeler onunla irtibatlı müesseseleri de etkilemiştir. Osmanlı'da Tanzimat'ın getirdiği değişikliklerden etkilenen köklü müesseselerden biri de tekkelerdir. Tekkelerin idari yapısı öncesine göre devam etse de mali yapısında

¹⁶⁴³ BOA. MVL., 757/82.

¹⁶⁴⁴ BOA. A. MKT. MHM., 202/74.

¹⁶⁴⁵ Bu fermanın 9 Temmuz 1310/21 Temmuz 1894 tarihinde çıkarılmış bir sureti için bkz.: BOA. Y. EE., 90/6.

bazı değişiklikler vukubulmuştur. Zaten yukarıda tekkelere gösterilen kolaylıklar ve müdahalelerin engellenmesini işlerken bazı örnekler üzerinden konuya temas etmiştik. Osmanlı Devleti III. Selim'den itibaren gerilemeye çare ararken yenileşme yoluna girmişti. Abdülmecid zamanında ise devlet tepeden tırnağa yeniden Batı'daki hükümet sisteminden uyarlanmak suretiyle nezaretler ve alt daireleri şeklinde yapılandırılmıştır. Tanzimat ve Islahatfermanlarının siyasi, idari, hukuki, mali, askeri alanlardaki tezahürü şekli değişikliklerden ibaret kalmamış, bütün bu alanların yanı sıra toplumdaki geleneksel düşünce, anlayış ve hayat tarzında gevşemelere, hatta çözümlere yol açan yeni alışkanlıklara da sebep olmuştur. Her ne kadar ulema ve meşayih Osmanlı'da himaye edilmiş olsalar da özellikle devletin yenilenmesi sürecinde yapılan ıslahat sebebiyle dînî hayatta bir gevşeklik olduğu da görülmektedir. Bu gevşeklik sadece İstanbul ile de sınırlı kalmamış, diğer şehirlere de sirayet etmeye başlamıştır. Bu durumu 29 Ramazan 1261/1 Ekim 1845 tarihli Ankara Meclisi zabıtnamesinden anlıyoruz. Burada Ankara ve havalisinde cami ve mescidlerde ezan okunması, beş vakit namaza cemaatle devam edilmesi, tekke ve zaviyelerde zikre devam edilmesi, yetişkin kızların açık gezmemesi ve ebeveynin rızası olmadan talip olanlara kız verilmemesi için gerekli yerlere tenbih edilmesi Abdülmecid tarafından irade buyrulmuştur. Bu iradeye uygun olarak gerekli tenbihler yapılmıştır.¹⁶⁴⁶ Bu belge bize Osmanlı toplumunda dînî hayattaki çözülmeyi göstermektedir. Ankara gibi muhafazakar bir şehirde dahî bu çözümlenin emareleri belirlemiştir. Bazı camiler ve tekkelerde görevliler devlet tarafından gösterilen bütün kolaylıklara ve himaye tedbirlerine rağmen vazifelerinde kusur etmeye başlamış olmaları ki böyle bir tenbihat söz konusu olmuştur. Elbette bütün camiler ve tekkelerde bu türden hareketlerin olduğunu söyleyemeyiz. Nitekim Ankara'daki Hacı Bayram Veli ve Taceddin hankahlarında Cuma ve Pazartesi gecelerinde zikrullah yapıldığı, her sabah evrad okunduğu ve mevlevihanede Perşembe günleri sema icra edildiği ve ihya geceleri ism-i celal zikri çekildiğini yukarıda bahsettiğimiz Ankara Meclisi'nin mazbatasından öğreniyoruz.¹⁶⁴⁷ Tekkelerin sosyal faaliyetlerinden bahsederken irşadvazifesini layıkıyla yapan, hatta din ve vatan sözkonusu olduğunda savaflara iştirak eden ve işgalcilere karşı direniş

¹⁶⁴⁶ BOA. A. MKT., 28/62.

¹⁶⁴⁷ BOA. A. MKT., 28/62.

hareketleri başlatan şeyhlerden örnekler de vermiştik. Ancak istisna kabilinden de olsa içinde bulunduğu kurumu ve uhdesine tevcih edilen cihetleri istismar eden tekke mensuplarının bu durumları dolayısıyla gerekli cezaları ferden verilirken aynı zamanda bu türden istismarların bir daha vukuunu önlemek için umumi tedbirler de alınarak tekke içerisinde bir disiplin oluşturulmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

Abdülmecid dönemine baktığımızda da tekkelere leke süren şeyh ünvanlı bazı sahtekârların çıktığı olmuştur. Bu sahte şeyhler hem tekkelere, hem topluma hem de devlete zarar vermişlerdir. 7 Muharrem 1267/12 Kasım 1850 tarihli belgede şeyhlik iddiasıyla ortaya çıkıp İçeri Göksu taraflarındaki bazı idraksiz kişileri doğru yoldan saptıran Mustafa adlı kişinin Bursa'ya sürülmesinin kararlaştırıldığını görüyoruz. Belgede şeyhim diye ortaya çıkan bu şahsın Şeyhülislâmlık tarafından İslâmî şiarlara yakışmayan kötü fiilleri olduğunun tespit edilmesi ve bir yere sürülmesine dair ahalinin ifadesi ve istirhamı sebebiyle bu cezaya tabi kılınmasına dair tezkere padişahın onayına sunularak irade çıkması arzedilmiştir.¹⁶⁴⁸

II. Mahmud zamanında başlayan tekkelerde kalan dervişlerin tahriri işlemine Abdülmecid zamanında da devam edilmiştir. Bunun sebebi tekkeleri sahtekâr ve serseri dervişlerden temizlemektir. Bunu yapabilmek için de öncelikle tekke müdavimi olan ve orada ikamet edenlerin kayıtları tutulmaya başlanmıştır. Ancak bütün tekkeleri kapsayan defterler maalesef günümüze gelememiştir. Elde mevcut olanlara baktığımızda sadece tekkelerde kalanların değil, cami, medrese ve hanlarda kalan derviş ve talebelerin de sayımları yapılmıştır. Mesela bunlardan 1267/1850-1851 yılında Şam'da bulunan tekke, medrese ve camilerde kalan gurabanın sayımlarına ait defterde 1266/1849-1850 senesi Eylül ayından Kânûnevvel sonuna kadar dört ay zarfında doğan ve ölenlerle harice gidenler isim isim yaş ve eşkalleriyle birlikte kaydedilmiştir. Defterin üzerinde Asitane'ye ibaresinin bulunması bunların incelenmek üzere İstanbul'a gönderildiğini göstermektedir.¹⁶⁴⁹

¹⁶⁴⁸ BOA. A. AMD., 25/17.

¹⁶⁴⁹ BOA. MAD. d., 21591.

Tekkelere ve medreselere yönelik bu tahrir işlemlerinin çeşitli sebeplerle daha sonraki yıllarda da yapıldığı görülmektedir. Bilhassa 1276/1859-1860 yılında denetim amaçlı tahrir işlemi daha da sıkı tutulmuştur. Bu sıkı denetimin aynı yıl vukubulan Kuleli Vakası dolayısıyla yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. 27 Rebûlâhir 1276/23 Kasım 1859 tarihli belgeye göre tekke ve medreselerin iki ayda bir tahririnin yapılarak denetimlerine ağırlık verilmesi emredilmiştir.¹⁶⁵⁰ 5 Cemâziyelâhir 1276/30 Aralık 1859 tarihli belgeye göre bu tahririn amacı medrese, tekke ve hanlarda talebe ve derviş heyetinde olan serseri şahısların kalmasını önlemektir. Ayrıca burada kalan dervişler kefalete raptedilecek ve kendilerinden senet alınacaktır. Böylece tekkelere ve medreselere gelen giden takip edilmiş olacaktır.¹⁶⁵¹ 3 Şaban 1276/25 Şubat 1860 tarihli şeyhülislâm ve şehreminine gönderilen tezkirede İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'deki medrese, tekke ve hanlarda yapılacak tahririn amacının tekkelerde ahvali meçhul şahısların sığınmasını önlemek olduğu bildirilmektedir.¹⁶⁵² Bu tahrir işinde İstanbul tarafına Şeyh Necati Efendi, Üsküdar canibine Şeyh Ruşen Efendi ve Beşiktaş civarına ise Yunus Efendi görevlendirilmişlerdir. Bu şeyh efendilere işlerini güzel yapmaları dolayısıyla Meşihat'in isteği üzerine Sultan Abdülmecid tarafından ikişer bin beşer yüz kuruluş atıyye ihsan edilmiştir.¹⁶⁵³ Tekkelerde kalan ve tahrirleri yapılan dervişlerin geliş gidişlerine bakma işi ise İstanbul Mahkemesi'ndeki talebe katibine tevdi edilmiştir. Bu ilave iş yükü sebebiyle mevcut yüz kuruluş maaşına beş yüz kuruluş zam yapılmış ve yanına bir de iki yüz elli kuruluş maaşla yardımcı kâtip verilmiştir.¹⁶⁵⁴ Kâtiplerin maaşlarına yapılan zammın miktarı bile işin zorluğunu ve genişliğini ortaya koymaktadır.

¹⁶⁵⁰ BOA. A. MKT. NZD., 296/28.

¹⁶⁵¹ "Dersââdet'de bir takım serseri ve meçhûlül'ahvâl eşhâs tekessür edip medâris ve tekâyâ ve hanlarda ikâmet eylemekde olduklarından bu makûle kesânın tecemmu' eylememesi zımnında mürûr nizâmına be-gâyet i'tinâ olunması lâzım gelmiş ve bu maddenin husûlü evvel emirde mahâll-i mezkûrda sâkin bulunanların tahrîrine mütevakkıf bulunmuş olduğuna binâen şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye mücebince Dersââdet ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan bi'l-cümle medâris ve tekâyâ için geçenlerde dört takım me'murlar ta'yîniyle tahrîre şurû' ettirilmişdi. Me'mûrîn-i mûmâ ileyhimden tahrîr-i tekâyâyâ me'mur olanlar tekâyâda bulunan dervîşânı kefâlete rapt ve sened ahz ederek bi't-tahrîr iktizâ eden defterlerini akdemce savb-ı dâ'iyâneme i'tâ eylemiş oldukları..." (BOA. İ. MVL., 428/18789.)

¹⁶⁵² BOA. A. MKT. MVL., 114/53.

¹⁶⁵³ BOA. İ. DH., 452/29963; BOA. A. MKT. MHM., 180/41.

¹⁶⁵⁴ BOA. A. MKT. MVL., 117/30.

2.4.4.1. Kuleli Vakası

Osmanlı'da siyasi irade tarafından genelde tekke şeyhlerinden beklenen hizmet müridlerin irşadının yanında devletin ve sultanın uzun ömürlü olmasına dua etmek ve devlet için verilen görevi ifa etmektir. Bu şartlar çerçevesinde siyasi irade de tekkelere her türlü kolaylığı göstermiştir. Meşayih ve tekkelerle ilgili belgelerde bu vazifeye sıklıkla vurgu yapılır. Bu bir anlamda tekkenin günlük siyasetten uzak durması gerektiğinin de ifadesidir. Hal böyle olmasına rağmen Sultan Abdülmecid zamanında 1276/1859 yılında meydana gelen ve "Kuleli Vakası" olarak tarihe geçen¹⁶⁵⁵ ayaklanma ve padişaha suikast olayını tertipleyenler arasında askerlerin yanı sıra birkaç şeyh, hoca ve talebenin de olduğunu görüyoruz. Sultan Abdülmecid'i tahttan indirmeyi amaç edinen ve kurucuları arasında Hüseyin Daim Paşa, Caferdem Paşa, Tophane Müftüsü Bekir Efendi, Binbaşı Rasim Efendi, Tophane Katibi Arif Bey, Fatih Medresesi Hocası Nasuhi Efendi ve Hezargradlı Şeyh Feyzullah Efendi ile Tophane müşirliğine mensup yaklaşık yirmi beş kişinin olduğu gizli cemiyetin kurulması fikri Bayezid Medresesi Müderrisi Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi'den çıkmış ve kendisi cemiyetin reisi olmuştur. Reis vekili Hüseyin Daim Paşa, sekreter ise Arif Bey'dir. Üyeler arasında Tanzimat şairi Şinasî'nin olduğu da söylenmektedir. Cemiyet üyelerinden Hezargradlı Şeyh Feyzullah ve Kütahyalı Şeyh İsmail halk desteğini almak için üye yapılmışlardır. Cemiyete üye olanlardan "Süleymaniyeli Şeyh Ahmed ile aramdaki ahdi kabul ettim ve muâhid bir fedaiyim" ibaresi yazılı bir taahhüname de alınmıştır. Bu cemiyet Mirliya Hasan Paşa'nın ihbarıyla ortaya çıkarılmıştır. Kendisi de onlara taraftar görünerek Arif Bey'den bilgi almaya başlamıştır. Mirliya Hasan Paşa'nın teklifiyle 16 Safer 1279/14 Eylül 1859 da Kılıç Ali Paşa Camisi'nde yapılan toplantı basılarak suikast tertipçileri yakalanıp Kuleli Kışlası'na konulmuşlardır.¹⁶⁵⁶

¹⁶⁵⁵ Tertipçilerin sorgulama ve yargılamaları Kuleli Kışlası'nda yapılması dolayısıyla olay Kuleli Vakası olarak tarihe geçti. (Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vakası", **DİA.**,C.XXVI, s. 356.) Bu olay hakkında arşiv belgelerine dayalı ilk araştırmayı Uluğ İğdemir "Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma" adıyla yapmış ve eserini 1937 de yayınlamıştır. Aynı baskı esas alınarak eser Türk Tarih Kurumu tarafından 2009'da tekrar yayınlanmıştır.

¹⁶⁵⁶ Türkmen, **a.g.md.**, **DİA.**,C. XXVI, s. 356.

Yapılan yargılama sonucunda verilen cezaların infazıyla ilgili çıkan Evahiri Rebûlevvel 1276/18-27 Ekim 1859 tarihli fermana göre bazı kimselerin gizli bir ittifak yapmakta olduklarının haber alınması üzerine bunların hepsi tutuklanırlar. Kurulan özel divanda ayrı ayrı ve yüz yüze sorgulamaları ve mahkemeleri yapılır. Ayrıca gerekli tahkikat ve incelemeler tamamlandıktan sonra hazırlanan mazbata da beyan edildiği üzere bunlar Osmanlı Devleti aleyhine açık ihanet suçuna kalkıştıkları suçlamasıyla bu suça iştirak edenlerden birinci derecede olanlar siyaseten idam, ikinci dereceden olanlar müebbet kalebendlik, üçüncü ve dördüncü derecede olanlar da geçici kalebendlik ile nefy ve tard/sürgün ve kovma cezalarına çarptırılırlar. İdam mahkum olanların cezası padişahın affıyla müebbet kalebendliğe çevrilir. İdamına hükmedilen Süleymaniyeli Şeyh Ahmed müebbet kalebendlik cezasını çekmek üzere Magosa Kalesi'ne, aynı şekilde idamına hükmedilip affa uğrayan Tophane kâtiplerinden Arif Efendi müebbet kalebend olarak Magosa Kalesi'ne, Süleymaniyeli Süleyman paşazade Hasan ikinci derece suçlu olarak küreğe bedel müebbet kalebend olarak Rodos Kalesi'ne, Tophane-i Amire Meclisi Üçüncü Katibi Hurşid ikinci derece suçlu olarak küreğe bedel müebbet kalebend olarak Vidin Kalesi'ne, Tophane-i Amire Meclisi Sabık Müftüsü Bekir Efendi ikinci derece suçtan küreğe bedel müebbet kalebend olarak Limni Kalesi'ne, Sinekli Medresesi talebesi Harputlu Bekir ikinci derece suçtan küreğe bedel müebbet kalebend olarak Sakız Kalesi'ne, Sinekli Medresesi talebesi Çemişkezekli Hamzazade Mehmed ikinci derece suçtan küreğe bedel müebbet kalebend olarak Vidin Kalesi'ne, Tophane-i Amire civarında sakin Anapalı Dellal Deli Ahmed ikinci derece suçtan müebbet kalebend olarak Bozcaada Kalesi'ne, Çerkes muhacirlerinden Hacı Mehmed üçüncü derece suçtan sekiz sene müddetle küreğe bedel kalebend olarak Midilli Kalesi'ne, Nakşibendi tarikatı Şeyhi Hezargradlı Hacı Feyzullah üçüncü derece suçtan beş sene müddetle küreğe bedel kalebend olarak Midilli Kalesi'ne, Süleymaniye Mahallesi sakinlerinden Kütahyalı Şeyh Hasan üçüncü derece suçtan altı sene müddetle küreğe bedel kalebend olarak Magosa Kalesi'ne, Süleymaniyeli Süleyman Paşazade Abdülkadir üçüncü derece suçtan beş sene müddetle küreğe bedel kalebend olarak Lefkoşa Kalesi'ne, Çarşamba Nişancı Mahallesi sakinlerinden Hoca Nasuh sekiz sene müddetle küreğe bedel kalebend olarak Limni Kalesi'ne, Kabartay Sinan oğlu Şuayb beş sene müddetle küreğe bedel kalebend olarak Limni Kalesi'ne ve

Tophane’de sakin Mağribli Hacı Ahmed dördüncü derece suçtan bu tarafa gelmemek üzere Trablusgarb’a sürülürler.¹⁶⁵⁷ Bunlardan Trablusgarb’a sürgün edilen Hacı Ahmed’in sürgün fermanının arkasına İstanbul’da hastanede vefatı sebebiyle şerh düşülmüştür.¹⁶⁵⁸

Evahiri Rebûlevvel 1276/18-27 Ekim 1859 tarihli diğer bir fermana ise bu suçlara karışan askerlerin cezaları açıklanmaktadır. Burada kaydedildiğine göre Rumeli Ordusu erkânından Ferik Çerkes Hüseyin Daim Paşa birinci derece suçtan idama bedel müebbet mahbus kalebent olarak Akka Kalesi’ne, Tophane İmalat Meclisi Azası Binbaşı Rasim birinci derece suçtan katle bedel müebbet ve mahbus kalebent olarak Akka Kalesi’ne, Mühendishane Amire yüzbaşılardan Ali ikinci derece suçtan küreğe bedel müebbet kalebent olarak Rodos Kalesi’ne, İstihkam Alayı yüzbaşılardan Osmanpazarlı İbrahim ikinci derece suçtan küreğe bedel müebbet kalebent olarak İstanköy Kalesi’ne, Tomruk hizmetinde bulunan Alay Emni Şamlı Mehmed ikinci derece suçtan küreğe bedel müebbet kalebent olarak Silistre Kalesi’ne, Süvari Üçüncü Alayı Sernalbantı Tekirdağlı Emin ikinci derece suçtan küreğe bedel müebbet kalebent olarak Sakız Kalesi’ne, Topçu Onbaşı Abanalı Hacı İbrahim ikinci derece suçtan küreğe bedel müebbet kalebent olarak İstanköy Kalesi’ne, Asakir-i Hassa Süvari Mülazim-i Sani Dağıstanlı Tahir ikinci derece suçtan küreğe bedel müebbet kalebent olarak Vidin Kalesi’ne, Tophane-i Amire Anbar taburu çavuşlarından Beypazarlı İbrahim ikinci derece suçtan küreğe bedel müebbet kalebent olarak Sakız Kalesi’ne, Asakir-i Hassa Birici Şişhaneci Taburu Yüzbaşısı Ferik Çerkes Hüseyin Paşazade Hasan üçüncü derece suçtan küreğe bedel sekiz sene müddetle kalebent olarak Midilli Kalesi’ne ve Tophane-i Amire ihtiyat alayı bölüğü eminlerinden Karasulu Mustafa üçüncü derece suçtan dolayı küreğe bedel beş sene müddetle Silistre Kalesi’ne gönderilirler. Bunların sorgulamalarından çıkan sonuca göre iki kişinin bu tertibin lider kadrosu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar Şeyh Ahmed ve Hüseyin Paşa’dır. Bunların yardımcıları ise Arif ve Rasim beylerdir. Diğerleri ise çeşitli derecede bu işe iştirak etmişlerdir. Sorgulamaya ait fezlekenin baş kısmındaki cümleden bu tertip fikrinin Süleymaniyeli

¹⁶⁵⁷ BOA. İ. DH., 445-1/29437.

¹⁶⁵⁸ BOA. İ. DH., 445-1/29437.

Şeyh Ahmed'den çıktığı belirtilmektedir. Bundan dolayı darbe teşebbüsüne karışanların sorgulanmaları sırasında onunla irtibatları sorulan sorular arasındadır.¹⁶⁵⁹

Bu vaka dolayısıyla kalebendlik ve sürgün suretiyle bazı yerlere gönderilen suçluların cezaları Abdülaziz zamanında çıkan evahiri Rebülevvel 1278/26 Eylül/5 Ekim 1861 tarihli irade ile hafifletilmişti. Bu kapsamda ömür boyu kalebend olarak Magosa Kalesi'ne sürülmüş olan Şeyh Ahmed Efendi'nin cezası da hükümetin gözetimi altında Lefkoşa'da mecburi ikamete tahvil edilmiş ve daha sonra bu ceza da 20 Muharrem 1279/18 Temmuz 1862 tarihli irade ile kaldırılmıştır.¹⁶⁶⁰

Bu olaya karıştığı suçlamasıyla beş sene müddetle Midilli Kalesi'de kalebendlik cezasına çarptırılan Şeyh Feyzullah Efendi ailesi ve çocuklarının sıkıntıda olması sebebiyle 6 Şevvâl 1277/17 Nisan 1861 tarihli dilekçesiyle affını istemiş¹⁶⁶¹ ise de af talebinin uygun görülmesinin mümkün olmadığına karar verilmiş¹⁶⁶² ve kendisine buna dair cevap yazılmıştır.¹⁶⁶³ Vassâf'ın verdiği bilgiye

¹⁶⁵⁹ "Sultan Bayezid Medresesi'nde sâkin Süleymaniye'li Şeyh Ahmed Efendi'nin biraz zamandan beri ihlâl-i âsâyış ve istirahat hakkında olan tasavvurât-ı âtiyesinin icrâsında mu'âvenetleri şâmil olmak üzere bazı kesânı iğfâl ve dâire-i ittifâkına idhâl etmiş olduğu Bahr-i Siyâh Muhâfız Vekili Mirlivâ İzzetli Hüseyin Paşa tarafından bi'l-istihbâr zât-ı 'âli-i cenâb-ı sipehdâriye arz ve ifâde olunmuş ve müte'âkiben merkûm Ahmed Efendi ve diğerleri giriftle merkûm ve sâirinin istintâklarındır." (BOA. İ. DH., 445-1/29437.)

¹⁶⁶⁰ BOA. MVL., 788/34; BOA. İ. MVL., 469/21253.

¹⁶⁶¹ "Ma'rûz-ı 'abd-i kemîneleridir ki, Geçen sene Kuleli Kışla-i Hümâyûnu Vak'ası'nda külliyyen meslek-i insanîyete muhâlif ve muğâyir fesâd-ı mündefi'aya bir nebze itlâ'-ı fakîrânem olduysa da vâki' ve gayr-i vâki' olduğu henüz ma'lûm-ı âcizî olamamış ve tahkîkine dahî cesâret gelemeyüp bu melâlet ve tecerrüdde iken fe-lillahi'l-hamd ve'l-minne hemen o eyyâmda meydâna çıkıp ve ma'lûmü'l-mikdâr istintâkımız dahî tebeyyün ve icrâ olunduysa da hasbe'l-beşeriye o sırada ifâdât-ı âcizânem rehn-i sem'-i şefkatolamayıp kânûnen dördüncü derecede müttehem addolunub Midilli Cezîresi'nde kal'abend olundum. Her çend muktezâ-yı dervîşânelerimiz tesellüm ve rızâda ise de yalnız dokuz nefer mahrem inâs ve beş nefer sabiyy ü sıbyân kul ve câriyelerinin dâr-ı dünyada asla hiç birimizin bir bâb kâbil-i süknâlarımız olmayub her birerleri elleri koyunlarında mağdürü'l-hâl sefil-i sergerdân sürünmekde olub ırz u nâmusları Hazret-i Hakk'a emânet ise de muktezâ-yı gayret-i beşeriye sabr u tahammüle mecâl kalmayub ve kânûnen müddet-i fakîranem henüz tamâm olmadıysa da icrâ-yı adâlet birle bu kadar cezâ ve terbiyet-i âcizânemin itmâm-ı kabûlüyle afv u merhamet şâyân buyurulmasıyla bu kadar kul ve câriye-i derd-mendânın kulûb-ı vîrânelerinin i'mârıyla kemâl-i adl ü ihsân buyurulması bâbında bî-nihâye tazarru' ve tazallum-ı hâl-i pür-melâlimiz birle bâb-ı adâlet ve merhamet-unvân-ı Meclis-i Vâlâ-yı Saltanat-ı Seniyye-i zül-atâyâ ma'a'l-acz ve'l-kusûr bi'l-mürâca'a istîrhâma cesâret kılındı. Ol bâbda ve kâffe-i hâl ü şânda kemâl-i lütf u merhamet ü ihsân men-lehü'l-emrindir. Ez'afü'l-'ibâd es-Seyyid el-Hâc Feyzullah Vidinî Bende-i Nakşibendî Kal'abend-i der-kal'a-i Midilli, (Hatt-ı âcizî)" (BOA. MVL., 367/56.)

¹⁶⁶² BOA. A. MKT. MHM., 200/16.

¹⁶⁶³ "Midilli Cezîresi'nde ikâmete me'mûr Şeyh Feyzullah Efendi'ye, 'İyâl u evladınız dâire-i ızdırâbda olduğundan bahisle kayd-ı nefyden afv u itlâkınız hakkında vârid olan şukkanız me'âli ma'lûmumuz olmuştur. Bu istid'ânızın is'âfi vakt-i merhûn ve muayyen inkizâsında bi't-tab' hâsıl olacağından ve

göre Feyzullah Efendi Midilli'den Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmasıyla geri dönmüştür.¹⁶⁶⁴

Olayın sebebi olarak Tanzimat dönemi uygulamalarının bazı kesimlerde ortaya çıkardığı hoşnutsuzlukları, Kırım savaşının mali durumu bozmasını ve yüksek kesimlerdeki alafranga adetlerin doğurduğu lüks özentisine duyulan tepkileri¹⁶⁶⁵ görenlerin yanında bu hadisenin paşalar arasındaki rekabetten çıktığını söyleyenler de vardır. Bu görüşe göre Damat Mehmet Ali Paşa ile Reşit Paşa'nın arası açıktır. Hatta medrese talebelerinin çıkardığı isyanın tahrikçisi ve tertipçisinin Mehmet Ali Paşa olduğu sonradan anlaşılınca kendisi Meclis-i Vükela kararıyla Sinop'a sürülmüştür. Bunun üzerine zevcesi Âdile Sultan saraya gidip "paşamı gece yarısı sıcak yatağından kaldırıp sürdüler" diye feryat ederek şikayette bulunması üzerine Sultan Abdülmecid, Paşa'nın serbest bırakılması için mazbata yapılmasını emretmiş, bu emir üzerine sürgünü için mazbata yapan zatlar af ve serbest bırakılması için de bir mazbata düzenleyip padişaha takdim etmişlerdir. Bunun üzerine sâdir olan irade-i seniyye gereğince on yedi gün sonra Mehmed Ali Paşa İstanbul'a gelmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın Reşit Paşa aleyhinde bulunmasının sebebi Haliç dahilinde Ayvansaray ile Piripaşa arasında köprü yapan Sarraf Mıgırdıç'ın iflası sebebiyle hapsedilmesi olayından kaynaklanmıştır. Köprü geliri ve bütün irat ve akarı hacedilen Mıgırdıç, Reşit Paşa'dan gördüğü iltifata istinaden vaktiyle köprünün inşasında Daire-i Bahriyye'nin alakadar olduğunu ve o zaman kaptan-ı deryalık makamında bulunan Mehmet Ali Paşa'nın da ihtilası olduğunu beyan ederek paşa aleyhinde Meclis-i Vükela'ya arzuhal verip muhakeme istemiştir. Mehmet Ali Paşa ise bu talebin Reşit Paşa'nın teşvik ve tertibiyle gerçekleştiğini telakki etmiştir.¹⁶⁶⁶

Padişah Abdülmecid ile Mabeyn erkânı arasında geçen bir konuşma bu olaya devlet erkânı arasındaki rekabetin sebep olduğunu ve onların perde gerisinden hocaları bu işe alet ettiklerini göstermektedir. A. Adil'in *Hâdisât-ı hukûkiyye*'de

şimdiden icrâsı muğâyir-i kânûn idiğinden beyân-ı hâle ibtidâr olundu." (BOA. A. MKT. MHM., 200/94.)

¹⁶⁶⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 312.

¹⁶⁶⁵ Türkmen, **a.g.md.**, **DİA.**, C. XXVI, s. 356.

¹⁶⁶⁶ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 393.

naklettiğine göre, "Kuleli Vakası'ndan sonra bir gün Sultan Abdülmecid Fatih'te selamlık istemiş fakat Mabeyn Erkânı "Aman Fatih'e gitmeyiniz! Orası hocalar yatağıdır, hocalar ise sizin aleyhinizedir" demişler. Sultan Abdülmecid cevabında; "Hocalar fena adamlar değillerdir, siz fena adamlarsınız ki beni onlara fena bildirdiniz şeklinde azarlamıştır."¹⁶⁶⁷ Bu ifadeye göre padişah kendisine karşı yapılan komplonun farkındadır ve bu işte ulema ve meşayihin paşalar tarafından kullanıldığı kanaatindedir.

Vassâf'ın naklettiğine göre Hacı Feyzullah Efendi'nin (v. 1293/1876) ilk mürşidi Malatya'da bulunan Mevlana Halid-i Bağdadî'nin halifelerinden Müftü Hüseyin el-Vaiz'dir.¹⁶⁶⁸ Onun vefatından sonra ise Konya'nın Bozkır kasabasına bağlı Hoca köyünde oturan Muhammed el-Kudsî'ye¹⁶⁶⁹ intisap etmiştir.¹⁶⁷⁰ Mürşidi tarafından 1841 yılında irşadvazifesiyle Malatya'ya gönderilmiştir. 1846'da üç ay Vidin'de irşad vazifesini sürdürdükten sonra 1848'de İstanbul'a gelip halkın irşadı için çalışmıştır. 1854'de çıkan Rus muharebesi üzerine Rumeli'ye gitmeye memur edilmiştir. Barış anlaşmasından sonra Vidin Valisi Sami Paşa ile birlikte İstanbul'a dönmüş ve Şehremini semtinde irşada devam etmiştir. 1856'da halkın yoğun teveccühü üzerine Mevlana Halid'in manevi işaretiyle evlerinin bahçesinde küçük bir mescid yaptırmıştır.¹⁶⁷¹ Burada irşadla meşgul iken 1859'da çıkan isyana karışmakla suçlandığı için kendileri gadren beş sene kürek cezasına mahkum edilerek Midilli'ye sürülmüş, Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması üzerine geri dönmüştür.¹⁶⁷² Hacı Feyzullah Efendi'nin nefyedilmesinin sebebi isyanı çıkartan cemiyetin içinde bulunduğu dair verilen bir beyana dayanmaktadır. Bunun üzerine tutuklanıp Kuleli kışlasında kendisi için de idam kararı verilmiştir. Karar padişaha arz edilince "Meydanda öldürme fiili yok, tasavvurda kalmış. Ben adam öldürmek istemem. Cezaları kalebendliğe çevrilsin"¹⁶⁷³ demiştir.

¹⁶⁶⁷ Yücer, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁶⁶⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 310.

¹⁶⁶⁹ Şeyh Muhammed el-Kudsî Nakşibendiyye tarikatından olup Mevlana Halid'in halifelerinden Hasan-ı Kudsî namıyla tanınan Ödemişli Şeyh Hasan Efendi'den hilafet almıştır. (Biyografisi için bkz.: Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 306-310.)

¹⁶⁷⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 311.

¹⁶⁷¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 310-311.

¹⁶⁷² Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 312.

¹⁶⁷³ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 312.

Bu olayın daha sonra ortaya çıkacak olan Yeni Osmanlılar ve Genç Türkler hareketleri üzerinde de etkili olduğu ileri sürülmüş ve Namık Kemal'in hadiseyi hürriyet hareketi olarak yorumlaması buna dayanak yapılmıştır.¹⁶⁷⁴ Kuleli Vakası'nın amaçları arasında mevcut şartlardan hoşnutsuzluk ve değişimi hedefleyen düşünceler bulunmaktadır. Asker, ulema ve sūfiyenin ortaklaşa bir tepkisi olan vakanın gelişiminde hiç şüphesiz Tanzimat'la yürürlüğe konulan kanun ve uygulamaların etkisi olmalıdır.¹⁶⁷⁵ 1840'lı yıllarda Müslüman toplumunda Tanzimat'a karşı oluşan doğal tepkinin Kuleli Vakası'nda da sezinlenlendiği söylenmiştir.¹⁶⁷⁶ Kanaatimize göre siyasi ikbal ve menfaat peşinde olan asker ve sivil bürokratlar Tanzimat sonrasında Müslüman halk, ulema ve meşayihin İslâmiyetle bağdaştıramadıkları yeniliklere duydukları tepkiyi kendi lehlerine kullanmak amacıyla bu vakayı tertiplemişlerdir. Zaten yukarıda da ifade edildiği üzere Sultan Abdülmecid de bu düşüncededir. Meşayih ve ulemaya karşı son derece hürmetkar olan bir padişaha karşı tertiplenen bu isyana bir şekilde dahil olan veya Hacı Feyzullah örneğinde olduğu gibi haberi olup da korkusundan düşüncesini açığa çıkaramayan sūfiye mensupları hata etmişler ve bedelini ödemişlerdir. Yine de olayın içerisinde kimi şeyhlerin de bulunması devlet-tekke ilişkileri açısından zararlı olmuştur diyebiliriz. Nitekim bu tip olaylar genele şâmil edilerek tekke mensuplarının aleyhinde kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve sonraki dönemlerinde hep var olagelen ana akım tekke hareketlerinin zaman zaman içtimai gelişmelere duyarlı olarak fikir üretmeleri ve hatta meşayihin padişah ve devlet adamlarına nasihat etmeleri bir teamül olmakla birlikte fitneye sebep olacak olaylara karışmayı tasvip etmediklerini biliyoruz. Tezimizde de yeri geldikçe bu ana tavra temas ediyoruz. Bu sebeple Kuleli Vakası'nı öne sürerek tasavvufu devlet açısından sakıncalı gösterme çabaları Osmanlı devleti ile tekkenin birlikteliğini anlamamak demektir. Altı asırlık koca Osmanlı tarihinde bu tip hadiseler münferit olaylar kabilinden sayılmalıdır. Nitekim tekke mensuplarının devletle dayanışmasına dair örneklere baktığımızda bu anlayışa kolayca varılabilir. Bu anlayışta olmamız tekke kaynaklı problemleri

¹⁶⁷⁴ Türkmen, **a.g.md.**, **DİA.**,C.XXVI, s. 357.

¹⁶⁷⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 642-648.

¹⁶⁷⁶ Erol Özbilgen, "II. Abdülhamid'e Muhalefet", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 137.

görmemezlik etmemizi de gerektirmez elbette. Zaten bundan dolayı devlet-tekke ilişkilerini iki yönlü olarak ele alıp incelemekteyiz.

2.4.4.2. Bazı Şeyhlerin Siyaseten Zorunlu İkamete Tabi Tutulmaları

Sultan Abdülmecid zamanında Kuleli Vakası örneğinde olduğu gibi idarenin uygulamalarından rahatsızlık duyan şeyhlerin kalkıştığı ve başarısız oldukları bir olaydan dolayı hukuken cezalandırıldıklarını görüyoruz. Buna mukabil idarenin şeyhlerin nüfuzundan endişe duyup bir bahane ile verdikleri sürgün cezaları da bulunmaktadır. Bu tip cezalandırmalar hukuki olmaktan çok siyasi bir karara dayandığından kısa bir süre sonra yine bir siyasi kararla afları gündeme gelmiştir. Bilhassa İstanbul ve Şam'daki Nakşibendi-Halidilere yönelik II. Mahmud zamanında vukubulan bu tarz sürgünlere Abdülmecid zamanında da rastlamak mümkündür. Her ne kadar Abdülmecid Şam'daki Halidilerin haklarını iade etmişse de bir şekilde Halidiye halifelerinden sürgüne maruz bıraktıkları da olmuştur. Bunun sebebi kanaatimizce yaşadıkları bölgedeki etnik temelli hareketler sebebiyle devletin bunların ahali üzerindeki nüfuzundan çekinmesidir. Oysa Halidi şeyhlerinin dînî hassasiyetlerinin tavırlarında belirleyici olduğunu, etnik bir amaçlarının bulunmadığını biliyoruz. Bu duruş Mevlana Halid-i Bağdadî'den miras kalmıştır. Mevlana Halid'in din konusundaki hassasiyeti Muhammed Alûsî'nin tespitiyle Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in yolundan yürümesi ve onların izinden ayrılmamasından kaynaklanmaktadır.¹⁶⁷⁷ Şiiliğin ve Vehhabîliğin yayılmasına karşı durarak Ehl-i sünnet anlayışına uygun ilim ve irfan çizgisi üzerine oturan Osmanlı Devleti'nin egemenliğine bu noktada güçlü bir katkı sağlamışlardır. Ancak halk üzerindeki etkileri ve siyasiler karşısındaki vakur duruşları sebebiyle onları çekemeyen bazı idarecilerin entrikalarına maruz kalmaktan da kurtulamamışlardır. Hatta bu zatlar sürgünler ve zorunlu ikametleri dahî düşüncelerini yaymak için yeni bir açılım imkânı olarak görmüşlerdir. Nakşibendi-Halidi tarikatından Şeyh Salih'e Girit'te ömür boyu iskana tabi tutulan bir yakını veya halifesi tarafından gönderilen 12 Rebûlâhir 1265/7 Mart 1849 tarihli mektupta ortaya konan tavır buna örnektir.

¹⁶⁷⁷ Mevlana Halid-i Bağdadî, **Divan**, Çev. Abdülcebbar Kavak, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, s. 24-25.

Arapça olarak yazılan mektubun tercümesinde zorunlu ikamete tabi tutulan zatın sıhhat ve afiyet içerisinde olduklarını, ömür boyu Girit'te kalmaları hususunda ferman çıktığını, padişahın şeriata imtisalen mahbus olanların hallerini sual ve teftiş buyurduğunu, Girit valisinin sayesinde rahatça Nakşibendi tarikatıyla meşgul olduklarını ve ahalinin tarikatlarına rağbet ettiğini, kardeşleri ve evlerinde bulunanların Girit'e göçebileceklerini, maaş ve masraflarının padişah tarafından karşılandığını ve bu tarafa gelmelerinin fena olmayacağını ifade etmektedir.¹⁶⁷⁸

Yine 23 Safer 1274/13 Ekim 1857 tarihli belgeye göre Bedir Han Paşa gailesinde hasbelkader Girit'e sürülen Abdülkadir Geylanî sülalesinden Şeyh Abdülgani'nin on sene orada kaldıktan sonra affedilerek ceddî Muhammed Tayyar tarafından kurulan zaviyesinin bulunduğu Hakkari'ye dönmesine izin verildiğini görüyoruz. Ancak şeyh efendi sürgünde iken çeşitli şehirlerde ahalinin zaptettiği tekkeye ait çifliklerinin kurtarılarak kaybettikleri gelirleriyle birlikte tekrar tasarrufuna devredilmesini ve tekke işlerini yürütmesinde kendisine gerekli kolaylık ve yardımın yapılması için Van valisine bir ferman yazılmasını istirham etmektedir.¹⁶⁷⁹

Aynı şekilde 16 Rebülâhir 1276/12 Kasım 1859 tarihli belgeden anlıyoruz ki Şam'daki Halidiyye Dergâhı'nın postnişinlik hizmetinden ihraç edildikten sonra yerine başkası tayin edilen ve dergâhındaki odalara askeri mühimmat konulan Mevlana Halid Hazretleri'nin biraderi Şeyh Sahib Efendi'nin yeniden aynı hizmete getirilmesi ve dergâhın kendisine teslimi ve çalınan paralarının açığa çıkarılması hususunda Şam valisine şukka yazılmıştır. Şukkada ayrıca Mevlana Halid Bağdadî'ye sahih bağlılık ve nisbeti bulunan bu zatın kalbinin kırılmasına sebep olacak hallerin ortaya çıkmasının padişahın rızasına uygun olmadığı belirtilmek suretiyle hakkında gerekli hürmetin yapılması konusunda vali uyarılmaktadır.¹⁶⁸⁰ Şeyhlerin herhangi bir dahilleri olmadığı halde maruz kaldıkları bu tarz muameleler dolayısıyla yine de bir kargaşaya sebep olmadan sürgün yerlerinde ve döndükleri

¹⁶⁷⁸ BOA. A. M., 6/49.

¹⁶⁷⁹ BOA. A. DVN., 126/96.

¹⁶⁸⁰ BOA. A. MKT. UM., 378/21.

zaman tekkelerinde kendi işleriyle meşgul olarak devletle birlikte olduklarını beyan etmeleri ve devletin de onlara gerekli kolaylığı göstermesi bize bu sürgünlerin bir siyaset olarak uygulanmış olabileceğini de düşündürmektedir. Şeyhlerin gönderildikleri yerde irşad faaliyetlerine izin verilmesi böyle düşünmemize sebep olmaktadır. Aksi takdirde bunların zararlı görüldüklerinden cezalandırıldıklarını düşünecek olsak o zaman devletin sürgün yerlerinde de faaliyetlerine izin vermemesi ve kendilerine maaş ödememesi gerekirdi.

2.5. ABDÜLAZİZ DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1861-1876)

2.5.1. Abdülaziz'in Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri

Hariciye Nezareti'nden Londra Sefareti'ne çekilen bir telgrafta Abdülaziz'in 25 Haziran 1861'de kardeşi Abdülmecid'in iki buçuk aydan beri çektiği hastalıktan vefatıyla birlikte tahta çıktığı haber verilirken kardeşinin dış politikasını devam ettireceği ve iç politikada ise Osmanlı vatandaşları arasında hiç bir ayırım yapılmayacağı belirtilip güvence verilmesi isteniyor ve böylece dış desteğe önem verildiği belli ediliyordu.¹⁶⁸¹ Bu bilgilendirme isteği gayrimüslimler konusunda Osmanlı Devleti'ne baskı yapan ve bunun sonucunda Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilanını sağlayan Avrupa'ya sıcak bir mesaj anlamına gelmekteydi. Sultan Abdülaziz, bir yandan yayınladığı 23 Zilhicce 1277/2 Temmuz 1861 tarihli ilk fermanıyla sadrazam, diğer vükela ve memurların yerlerinde ibka olunduğunu, ayırım göstermeksizin bütün tebaanın refah ve rahatlarını sağlamanın en büyük emeli olduğunu beyan etmek suretiyle devletin yeniden yapılandırılması çalışmalarını desteklediğini göstererek Avrupa'nın ve içerdeki yenilikçilerin, diğer yandan da şeriatın devletin temeli olduğunu, onun ahkamına uymanın kurtuluş yolu olduğunu ve bundan dolayı buna dikkat edilmesini istediğini, adli, mali, askeri ve zirai alanlarda gerekenin yapılacağını ve devletin istiklalinin en yüce düşüncesi olduğunu belirterek¹⁶⁸² önceki padişah Abdülmecid'in bazı ahvalinden rahatsız olan muhafazakar Müslüman tebaasının memnuniyetine önem vereceğini göstermek istiyordu. Abdülaziz'in devlet idaresinde takip edeceğini deklare ettiği bu siyasi çizgi yabancı misyon tarafından da memnuniyetle karşılanmıştı.¹⁶⁸³ Sultan Abdülaziz'in ıslahatı devam ettireceğini bildirmek suretiyle güvence verdiği Batı ile ilişkileri sıcak tutmak için 1284/1867-1868 yılında Avrupa seyahatine çıkması dış politikada diplomasinin ve dönemin güçlü devletleriyle iyi ilişkiler kurmanın önemine riayet edeceğinin sinyali idi ki bu seyahat memleketin dört bir yanında kutlanmaktaydı.¹⁶⁸⁴

¹⁶⁸¹ BOA. HR. SFR. 3., 58/28.

¹⁶⁸² BOA. HR. SFR. 3., 59/3; BOA. C. SM., 28/1413.

¹⁶⁸³ BOA. HR. SYS., 1861/3.

¹⁶⁸⁴ BOA. A. MKT. MHM., 400/3; BOA. A. MKT. MHM., 388/91.

Nitekim icraatlarıyla dikkatleri çeken padişahın idaresinden rahatsız olan dış güçler ve içerdeki devlet adamları tarafından tahttan indirilmesine ve intihar süsü verilen şüpheli bir ölümle hayatına son verilmesine bakılırsa¹⁶⁸⁵ Abdülaziz'in ne derece dirayet ve vizyon sahibi bir padişah olduğu açıkça ortada durmaktadır. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkmasının ahaliye ilanına dair fermanda onların emniyet ve istirahatının sağlanması ve memurların gayret etmesinin emredilmesi ahali memnuniyetine dikkat edeceğini gösteriyordu.¹⁶⁸⁶ Bundan dolayı diğer padişahlar gibi farklı camilerde kıldığı Cuma ve Bayram namazları sonrasında ve çeşitli yerleri ziyaret ve açılışlar vesilesiyle yapılan selamlık törenleri sırasında halkın verdiği arzuhallerin gereğinin yapılmasını istiyor¹⁶⁸⁷ ve yardım talep edenlere atıyyeler veriliyordu.¹⁶⁸⁸ Bundan dolayı saltanat yıllarında ahalinin de kendisine son derece hürmet ve muhabbeti vardı. 1863 tarihinde çıktığı Mısır seyahati¹⁶⁸⁹ dönüşünde icra olunan şenlikler bir emre dayalı olmayıp halkın arzusuyla yapılmıştı.¹⁶⁹⁰ Padişah İzmir ve İstanbul'da ilgiyle karşılanmıştı.¹⁶⁹¹ Abdülaziz bu gezi sonrasında İzmir'de halka yaptığı konuşmada ülkesinin refahı ve ilerlemesi ve ayırım yapmaksızın bütün tebaasının mutluluğu için özen göstereceğini ifade etmişti. *"Bütün çabam durmadan ülkemin ilerlemesi ve refahı ile en küçük ayırım yapmaksızın tebaamın bütün kesimlerinin mutluluk ve afiyetlerine yöneliktir; beni vilayetlerimi gezmeye ve bizzat sadık tebaamı ziyaret etmeye yönlendiren tek gaye bu husustaki içten özencimi göstermektir"*¹⁶⁹² diye başladığı konuşmasına haberleşme, bayındırlık, ticaret, eğitim ve kalkınmanın önemini vurgulayarak devam etmiş ve ülkenin iyiliği için bütün unsurların birlik ve uyum içinde çalışması gerektiğini söyleyerek sözlerine son vermişti.¹⁶⁹³ Padişaha karşı sevgi gösterileri Avrupa seyahati dönüşünde de bütün yurttan yapılmış, padişah da memnuniyetini dile getirmişti.¹⁶⁹⁴ Gittiği yerlerde kendisine takdim olunan maruzat sahiplerine Maliye Hazinesi'nden onar kuruş

¹⁶⁸⁵ OA., C. VI, s. 223-229 ve 232-234.

¹⁶⁸⁶ BOA. A. MKT. UM., 478/95; BOA. A. MKT. UM., 479/2.

¹⁶⁸⁷ BOA. İ. DH., 1294/101688; BOA. A. AMD., 94/100.

¹⁶⁸⁸ BOA. A. MKT. NZD., 391/24; BOA. C. ML., 575/23578.

¹⁶⁸⁹ BOA. HR. SFR. 3., 76/7.

¹⁶⁹⁰ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 112.

¹⁶⁹¹ OA., C. VI, s. 184.

¹⁶⁹² BOA. HR. SFR. 3., 77/5.

¹⁶⁹³ BOA. HR. SFR. 3., 77/5.

¹⁶⁹⁴ BOA. A. MKT. MHM., 388/91; BOA. A. MKT. MHM., 388/96; BOA. A. MKT. MHM., 390/64; BOA. A. MKT. MHM., 390/96.

hediyeye edilmesi¹⁶⁹⁵ halkla arasında bir sevgi bağı oluşmasına sebep olmaktadır. Halkın desteği sadece sevgi gösterileri ile kalmamış ülkenin kalkınması için yatırımlara maddi kaynak sağlama noktasında da kendini göstermekteydi. Abdülaziz'in kendilerine verdiği değeri gören halk okul yapımına katkı sağlıyor,¹⁶⁹⁶ hatta hazineye bağışlarda bulunuyor, bundan dolayı padişah tarafından duyulan memnuniyet gazetelerde havadis olarak ilan ettiriliyordu.¹⁶⁹⁷

Halkın bu sevgisinin sebebi şehzadelikten beri gelen mazbut yaşantısıydı. O kardeşinin aksine sefahatten hoşlanmıyor ve sade bir hayat yaşıyordu. Alafrangalığı dinsizlik sayıyor, her sabah Kur'an okuyordu. Vakarlı bir duruşu vardı. Ara sıra âlimleri huzurunda toplayıp münakaşa ettiriyor, kendisi de bu ilmî tartışmalara katılıyordu. Bu sebeple saray masraflarını azaltmış bol maaş alan personeli uzaklaştırmış, altın ve gümüş gibi madenlerden yapılan eşyanın kullanılmasını yasaklamış, siyasi mahkumları affetmiş ve rüşvet ve irtikaba bulaşanları cezalandırmıştı. Bu uygulamaları ile o ulema ve mutasavvıfların tasvip ettiği bir yolu seçmişti. Batı musikisini "kuru gürültü" saymış, bale ve operayı kaldırmış, geleneksel sanatların icrasına gayret etmiştir. Bu arada kendisi de ney ve lavta çalmıştır. Tuluat ve orta oyununa önem vermiştir. Avrupa'ya yaptığı seyahat sonrasında ise Batı müziğinin saraya tekrar girmesine ve bandonun güçlenmesine önem vermiştir.¹⁶⁹⁸ Bununla birlikte Trieste'de bulunan heykeltıraş Fuller'e sipariş edilen heykelinin İstanbul'a getirilmesi için adı geçen şehrin limanına "İsmail" adlı vapurun gönderildiğine ve vapurun heykelle birlikte İstanbul'a hareket ettiğine dair belgeler de bulunmaktadır.¹⁶⁹⁹ XIX. yüzyılın başından itibaren geleneği de koruyarak gündün güne Batı'ya ayak uydurmaya çalışan Osmanlı Devleti'ndeki eğilimin yansıması gibi duran Abdülaziz'in bu tavrı yukarıdaki konuşmasında da görüldüğü üzere ülkedeki değişik kesimleri dikkate alan dengeli politikası ile açıklanabilir. Bu politika III. Selim'den itibaren izlenen uygulamaların bir devamı gibi durmaktadır.

¹⁶⁹⁵ BOA. A. MKT. DV., 204/54.

¹⁶⁹⁶ BOA. A. MKT. MHM., 410/92.

¹⁶⁹⁷ BOA. A. MKT. MHM., 374/94.

¹⁶⁹⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 695.

¹⁶⁹⁹ BOA. HR. İD., 1840/11; BOA., HR. İD., 1840/12.

Bu tarz yaklaşımlar sonucunda modernleşme toplumun en üst katmanından başlamak üzere yavaş yavaş toplumun her kesimine sirayet etmeye başlamıştır diyebiliriz.

Yukarıda Sultan Abdülaziz'in tebaasının mutluluk ve refahına önem verdiğini belirtmiştik. Özellikle Müslüman tebaa üzerinde etkinliği olan havas kesim içerisinde ulema ve şeyhler önemli bir yer tutmaktadır. Şehzadeliğinden beri ulema ve şeyhlere hürmetini bildiğimiz Abdülaziz'in Tanzimat'ın bir uzantısı olarak III. Selim'den beri gündemde olan tekkelerin kontrol altına alınması ve aslî fonksiyonlarını icra edebilecek şeyhler yetiştirilmesini ve tasavvufî hayatın şer'î ölçülere göre sürdürülmesini sağlamayı hedefleyen Meclis-i Meşayih'i kurdurması¹⁷⁰⁰ onun Osmanlı'da kadim tekkelerin himayesi geleneğine inandığını göstermektedir. Bu arada kılıç kuşanma merasiminde Şahsultan Tekkesi Postnişini Necati Efendi'nin bulunması¹⁷⁰¹ ve 1284/1867 Haziranında Fransa gezisi dönüşünde Macaristan'da bulunan Gülbaba Bektaşî Tekkesi'ni ziyaret etmesi, bundan sonra devletin tekkeyle yakından ilgilenmesi, 1885'de tekkenin tamir edilmesi ve dedebaba tayini¹⁷⁰² II. Mahmud döneminde tecziye edilen ve ağır tahribata uğrayan Bektaşîlerle devletin barışma çabası olarak da düşünülebilir.

Abdülaziz'in cülus merasimi Eyüp Sultan'da kılınan öğle namazının ardından başlamış, türbedeki törene vekiller, âlimler ve şeyhler de katılmıştır. Bunlar arasında Mesnevihan-ı şehir el-Hac Hüseyin Efendi, Beşiktaş Yahya Efendi Türbedarı Nuri Efendi ve Şahsultan Tekkesi Postnişini Necati Efendi bulunmaktadır.¹⁷⁰³ Peygamberimiz'in (s.a.v.) alemdarı Hz. Halid Camisi türbesinde icra edilen kılıç kuşanma töreninde¹⁷⁰⁴ Sultan Abdülaziz'e Hz. Ömer'in kılıcını şeyhülislâm takdim etmiştir.¹⁷⁰⁵ Harem-i Hümayun'daki ve Hırka-i Saadet dairesindeki merasimler halka duyurulmak üzere Takvim-i Vekayi'de ilan edilmiştir. Hırka-i Saadet'i ziyaret şerefine eren Abdülaziz Resulullah'ın ruhaniyyetinden istimdadda bulunmuştur.¹⁷⁰⁶ Abdülaziz'in cülusu münasebetiyle merkezde düzenlenen kılıç kuşanma törenine

¹⁷⁰⁰ BOA. İ. MVL., 563/25320; BOA. MVL., 1042/39.

¹⁷⁰¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 695.

¹⁷⁰² Yücer, **a.g.e.**, s. 696.

¹⁷⁰³ Yücer, **a.g.e.**, s. 695.

¹⁷⁰⁴ BOA. A. TŞF., 33/65; BOA. İ. DH., 1291/101523; BOA. İ. DH., 1291/101526.

¹⁷⁰⁵ BOA. İ. DH. 1291/101523.

¹⁷⁰⁶ BOA. C. SM., 16/840.

iştirak eden şeyhler olduğu gibi taşradan bu vesile ile ona bağlılıklarını ve başarı dileklerini bildirenler arasında şeyhler de bulunmaktaydı. Bu vesile ile Trablusşam âlim, ayan, müderris, imam, hatib, seyyid, şeyh ve ahalinin ileri gelenleri sultana bağlılıklarını bildiren 1 Muharrem 1278/9 Temmuz 1861 tarihli Arapça mahzarı göndermişlerdir.¹⁷⁰⁷

Abdülaziz'in 3 Nisan 1863 de Feyz-i Cihadadlı vapurla çıktığı Mısır seyahatinde yanında Veliahd V. Murad, Şehzade II. Abdülhamid, V. Mehmed, Serasker Fuad Paşa, Kaptan-ı Derya Ateş Mehmed Paşa, bazı saray mensupları ve hocası Hasan Fehmi Efendi bulunmaktaydı.¹⁷⁰⁸ Bu vesileyle Hâce-i Şehriyari Hasan Fehmi Efendi ve Mısır Kadısı Ahmed Nazif'e nişan ita edilmişti.¹⁷⁰⁹

Tophane Kadiriye Dergâhı Şeyhi Şerafettin Efendi Abdülaziz Han'ın imam-ı sanisi idi.¹⁷¹⁰ Vefatı sebebiyle münhal kalan cihetlere mukabil oğlu Şeyh Mehmed Eşref Efendi'nin maaş tahsis talebi Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale edilmişti.¹⁷¹¹

Mısır Hidivi İsmail Paşa ailesiyle İstanbul'a geldiğinde Yenikapı Mevlevihanesi'nin semahanesiyle dedeganın ikametlerine mahsus hücrelerin tamiri için bin kese akçe vermiş, tamir bitiminde dervişlerin fakirlerine bol miktarda atıyye dağıtmıştı. O vakit dergâhın meşihatinde Osman Efendi bulunuyordu. Osman Efendi siyasi işlere vâkıf bir zat olduğundan dergâh onun şeyhliği zamanında vekiller ve vezirlerin ziyaretgahı olmuştu. Mübarek gecelerde verilen ziyafetler ve icra edilen ayinlerde asrın rical ve kibarından bir çok zevat bulunurdu.¹⁷¹² Osman Selahaddin Dede'nin postnişinliği döneminde Mevlevihane Âli, Fuat ve Mithat Paşa'nın uğrak yeri idi. Sultan Abdülhamid'i şehzade iken Mithat Paşa ile tanıştıran da Osman Dede idi.¹⁷¹³

¹⁷⁰⁷ BOA. A. DVN., 167/1.

¹⁷⁰⁸ OA., C.VI, s. 184.

¹⁷⁰⁹ BOA. A. MKT., MHM., 266/49.

¹⁷¹⁰ Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 176.

¹⁷¹¹ BOA. A. MKT. NZD., 360/18.

¹⁷¹² Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 369-370.

¹⁷¹³ Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 370,

Abdülaziz'in 1284/1867'de seyahate çıkması ve geri dönüşüne dair tarih düşüren Yenikapı Mevlevihanesi dervişlerinden İzzet Dede'ye beş yüz kuruş atıyye verilmişti.¹⁷¹⁴

Sünbül Hankahı Şeyhi Kutbî Efendi'nin halifesi Şeyh Hafız Muhammed Cemaleddin Efendi güzel bir sese sahip olduğundan Sultan Abdülaziz'in nezdinde Kur'an okurdu.¹⁷¹⁵

Sadrazam Fuat Paşa'nın oğlu Nazım Bey genç yaşta iken vefat ettiğinde padişah sadrazama bir ay izin vermişti. Bu müddet içinde bir kandil gecesi sadrazam ailesiyle birlikte Yenikapı Mevlevihanesi'ne gelmişlerdi. Bu münasebetle vekiller, vezirler ve mansıp sahiplerinden birçok zevat da orada bulunmaktaydılar. Ayın sırasında Fuat Paşa'nın haremi kendini zaptedemeyerek "Allah" diye feryat etmiş, Fuat Paşa da mihrabın içinde oturmuş elinde mendil hüngür hüngür ağlamıştı.¹⁷¹⁶ Yenikapı Mevlevihanesi'nin üst düzey devlet ricali arasında bu derece rağbet görmesinin bir nedeni yukarıda beyan edildiği üzere Osman Dede'nin siyasilerle olan diyalogu olsa da daha önemlisi "*asrın en mümtaz ve en güzîde esâtîze-i mûsikîsinin orada tecemmu etmiş*"¹⁷¹⁷ olması idi. Yani devlet erkânı oraya bir bakıma musiki dinlemeye gelmekteydi.

Bosna Valisi Osman Paşa, Kudüs Valisi Hafız Paşa, Vali ve Naib Muhammed Emin Paşa Kuşadalı'nın halifesi Muhammed Tevfik Bosnevî'ye (v. 1283/1866) bağlı idiler.¹⁷¹⁸

Belh ve Buhara ulemasından, Mevlana hazretlerinin sülalesinden ve Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden olup maiyyetindeki on dört hane halkıyla beraber İstanbul'a yakın bir yerde iskanını talep etmesi üzerine Bursa'da iskanı kararlaştırılan Seyyid Süleyman Belhî Efendi¹⁷¹⁹ Hicrî 1279/1862-1863 tarihli başka bir dilekçesinde bir seneden beri yevmiye ve taamiye tayinatı verilerek padişahın sayesinde misafir edildiğini, ancak mukim hükmüne girdiğinden kendisine iki bin

¹⁷¹⁴ BOA. A. MKT. MHM., 389/35.

¹⁷¹⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 39.

¹⁷¹⁶ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 370.

¹⁷¹⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 370.

¹⁷¹⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 714.

¹⁷¹⁹ BOA. İ. MVL., 472/21373.

kuruş maaş bağlandığını, fakat dört yüz kuruş verilmesi dolayısıyla fakru zarurete düştüğünü arzedip Şeyhülislâmlık makamına başvurmuştur. Bunun üzerine münhal bir maaş olmaması dolayısıyla geri kalan kısmının yevmiye olarak verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁷²⁰ Sultan Abdülaziz ve devlet erkânı tarafından 1283/1866'da tekrar İstanbul'a gelen Süleyman Belhî'ye saygı gösterilmiş, Aksaray'da devlet tarafından kiralanan Haşim Ağa'nın konağında misafir edilmiştir.¹⁷²¹ 1284 yılında hacca gitmesi için kendisine harcırah verilmiştir.¹⁷²²

Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın Şeyh Zâfir Efendi'yi Trablus'tan getirttiği, ona tahsis edilen Unkapanı'ndaki eve Şehzade Abdülhamid ile gidip geldiği, İbnülemin'in verdiği bilgiye göre Beşiktaş Yahya Efendi Dergâhı Şeyhi Nuri Efendi'nin bağlılarından olduğu ve *Envâr-ı Pîr Nureddin*'de ise onun Cerrahî şeyhlerinden Mustada Raşid Efendi'ye intisap ettiği ve Abdülaziz Zihni Efendi'den tekmil-i tarikat ettiği hakkında rivayetler bulunmaktadır.¹⁷²³

Bu dönem sadrazamlarından Yusuf Kâmil Paşa'nın eşi Zeynep Kâmil Hanım'ın Pir Mehmed Dede ile Şücaeddin Dede'yi Eskişehir'den çağırıp konağında misafir ettiği, bunların sohbetlerini dinlemek ve ayinlerine katılmak isteyen İstanbul Bektaşilerinin ziyaretlerine geldikleri ve ziyaretçi kalabalığının günlerce sürdüğü rivayeti var olmakla birlikte onun Celvetiyye'den Bursa'da Gül Baba Dergâhı'nı ve İstanbul'da Fenâî Ali Efendi (Yaldızlı) Tekkesini yenilediği ve yakınlarının bu tekke haziresinde medfun oldukları bilinmektedir.¹⁷²⁴

Hıfzı Paşa (v. 1277/1860), Servili Selim Paşa (v. 1289/1872), Müşir İsmail Paşa (v. 1277/1860), Topal Osman Paşa (v. 1291/1874) ve Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa Nakşi-Melamî şeyhi Muhammed Nuru'l-Arabî'ye bağlı idiler. Şeyh efendi bunların davetleriyle birkaç sefer İstanbul'a gelmiştir.¹⁷²⁵

¹⁷²⁰ BOA. İ. MVL., 478/21669; MVL., 852/17.

¹⁷²¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 696.

¹⁷²² BOA. İ. DH., 567/39493.

¹⁷²³ Yücer, **a.g.e.**, s. 718-719.

¹⁷²⁴ Yücer, **a.g.e.**, s. 717-718.

¹⁷²⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 720-721.

2.5.2. Abdülaziz Döneminde Tekkeler ve Şeyhlerin Himayesi

2.5.2.1. Abdülaziz Döneminde Tekkelerin İnşası, Tamiri ve Tefrişi

Tekkelerin inşa, tamir, tezyin ve tefriş işlerine Sultan Abdülaziz de önem vermekteydi. İstanbul'da medfun en büyük zat Ebû Eyyub el-Ensarî olduğu için onun hizmetini görmek her padişah için bir şeref sayılırdı. Aynı şekilde Osmanlı'nın ilk başkentlerinden Bursa'da medfun Emir Sultan da saygı duyulan bir zattı. Dolayısıyla Sultan Abdülaziz tamire muhtaç Emir Sultan türbesini yeniden ihya etmiştir.¹⁷²⁶

Abdülaziz dönemi arşiv belgelerine bakıldığında çok miktarda tekke tamiri yapıldığı görülmektedir. Bunların hepsinden bahsetmek maksadımızı aşmak demek olacağından bu konuda bazı örnekler vermekle yetineceğiz. Bunları seçerken değişik tarikatlara ve ülkenin muhtelif yerlerindeki tekkeleri dikkate aldığımızı belirtmek zorundayız. Bunu yapmaktaki amacımız ise tamir işinde ihtiyacı olan yerlerin tarikat mensubiyetleri ve buldukları yerlere bakılmaksızın muamele edildiğini göstermektir.

Şimdi Sultan Abdülaziz'in saltanatı döneminde yapılan tekke ve zaviye tamir talepleri ile gerçekleşen bazı projelere dair örnekler göstereceğiz. 15 Cemâziyelâhir 1278/18 Aralık 1861 tarihli belgeye göre İstanbul'da Atpazarı civarında Zeyrek'te Fatih'in Şeyhülislâmı Akşemseddin'in ihya ettiği Şabaniyye Zaviyesi Postnişini Halil Efendi Evkaf-ı Hümayun'a bağlı olmayan ve başka bir yerden de tahsisatı bulunmayan, bundan dolayı harap duruma gelen zaviyenin yeniden inşasını istemiştir.¹⁷²⁷ 6 Muharrem 1279/4 Temmuz 1862 tarihli belgeye göre Medine'de Seyyid Ahmed er-Rufaî Efendi'nin zaviyesi etrafında hürmete muğayir halde bulunan ahırların başka bir yere nakli ve evinin tamiri yapılmıştır.¹⁷²⁸ 24 Rebûlâhir 1280/8 Ekim 1863 tarihli belgeye göre Bursa'da Şeyh İshak Şemseddin'in Kalenderhane demekle tanınan dergâhının harap olan yerlerinin tamirine izin çıkmıştır.¹⁷²⁹ 12 Safer 1281/17 Temmuz 1864 tarihli belgeye göre Sultan Yıldırım

¹⁷²⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 347.

¹⁷²⁷ BOA. A. MKT. NZD., 386/8.

¹⁷²⁸ BOA. MVL., 761/118.

¹⁷²⁹ BOA. İ. DH., 514/34994.

Bayezid Evkafı musakkafatından Tırnova'daki Kavakbaba Camisi, Zaviyesi ve Şeyh evinin tamirine karar verilmiştir.¹⁷³⁰ 15 Safer 1281/20 Temmuz 1864 tarihli belgeye göre Şam'ın kenar kısmındaki Gökmeydanı mesiresinde Sultan Süleyman tarafından Sultan Selim namına yaptırılan ve birkaç yüz seneden beri içerisinde ibadet, tefsir ve hadis dersleri ile zikir yapılan camii, imaret ve tekkenin tamiri yapılmıştır.¹⁷³¹ 28 Receb 1281/27 Aralık 1864 tarihli belgeye göre Magosa'da Osman Efendi Türbesi ile Sultan Mahmud'un yaptırdığı mescid ve zaviyenin tamiri için keşif yapılmıştır.¹⁷³² 16 Şevvâl 1282/4 Mart 1866 tarihli belgeye göre Bolu'da medfun bulunan Halveti Şeyhi Hacı Mustafa Safi Efendi'nin hankahı tamiri için Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yazı yazılmıştır.¹⁷³³ 2 Cemâziyelâhir 1282/23 Ekim 1865 tarihli belgeye göre Aksaray'da Horhor Çeşmesi bitişiğindeki Hindîler Dergâhı'na akan leziz su yollarının tamirine izin verilmiştir.¹⁷³⁴

13 Safer 1283/27 Haziran 1866 tarihli belgeye göre Konya'da Mevlana türbesi yeşil kubbesinin çinilerinin değiştirilmesi ve dergâhın müstemilatı ile birlikte tamiri sırasında çıkan umumi bir emirle kamu binalarının yapım ve tamirinin durdurulması dolayısıyla bu tamir işinin devamına da cesaret edilemediği bildirilmişti. Bunun üzerine Çelebi efendinin ricası ve Konya valisi Ahmed İzzet'in talebi üzerine kendilerine gönderilen cevabi yazıda Mevlana hazretlerine hürmeten tamir işinin devam etmesi bildirilmiştir. Yazıda padişahın himayesinde gerçekleşen bu tamir işinin icrasına hiç bir hâl ve kararın karşı gelebilme ihtimali olmadığı ve tehirinin caiz olmadığı ifade edilmiştir.¹⁷³⁵ Bu tamir dolayısıyla Çelebi Efendi'nin gönderdiği teşekkür mektubuna cevap verilmesine dair irade sadır olmuştur.¹⁷³⁶ Bu belgeler bize Mevlana Celaladdin-i Rumî'ye padişahların her zaman özel bir sevgi ve saygı duyduklarını gösteriyor. Öyle ki Çelebi efendinin teşekkür etmesinden Sultan Abdülaziz'in sevinç duyduğu ifade edilmekte, eksik kalan kısımların Maliye

¹⁷³⁰ BOA. MVL., 994/2.

¹⁷³¹ BOA. İ. MVL., 512/23099.

¹⁷³² BOA. A. MKT. MHM., 321/64.

¹⁷³³ BOA. MVL., 719/30.

¹⁷³⁴ BOA. İ. DH., 542/37685.

¹⁷³⁵ BOA. A. MKT. MHM., 359/5.

¹⁷³⁶ BOA. İ. DH., 571/39799; BOA. A. MKT. MHM., 400/53.

Hazinesi'nce tesviyesi için ferman çıktığı bildirilmekte ve yazının memnuniyetle yazıldığı aktarılmaktadır.¹⁷³⁷

18 Cemâziyelevvel 1285/6 Eylül 1868 tarihli belgeye göre mülhak vakıflardan Yusuf Rıza Efendi Vakfı'ndan Üsküdar Menzilhane Yokuşu'ndaki Rufâi Dergâhı'nın tamiri,¹⁷³⁸ 20 Cemâziyelevvel 1286/28 Ağustos 1869 tarihli belgeye göre Ebû Eyyub el-Ensârî civarında bulunan Şahsultan Camisi, Dergâhı ve türbesi'nin tamirini yaptırırken borçlanan Şeyh Ebulfeyz Efendi'ye Evkaf-ı Hümayun tarafından kolaylık sağlanması,¹⁷³⁹ 10 Ramazan 1287/4 Aralık 1870 tarihli belgeye göre Rodos'ta harap durumda bulunan Boruzen Ali Baba Camisi ve Dergâhı'nın Cezâyir-i Bahr-i Sefîd Vilayeti tarafından tamiri,¹⁷⁴⁰ 4 Zilkade 1287/26 Ocak 1871 tarihli belgeye göre Yedikule civarında bulunan Hacı Evhadüddin Dergâhı'nın harap olan yerlerinin Evkaf-ı Hümayun Vekaleti bütçesinden tamiri,¹⁷⁴¹ 15 Zilkade 1287/6 Şubat 1871 tarihli belgeye göre Kastamonu'da bulunan Şeyh Şaban Veli Dergâhı'nın ziyadesiyle harap bir vaziyette bulunması, Şaban Veli'nin büyük azizlerden olması, ve ayrıca dergâhın ziyaretçisi ve dervişleri olan kadim bir hankah olması dolayısıyla imar ve ihya edilmesinin padişaha duaya sebep olacağından Sultan Bayezid Han Vakfı'na masraf kaydıyla tamiri,¹⁷⁴² 18 Rebûlâhir 1288/7 Temmuz 1871 tarihli belgeye göre Tophane'deki Hacı Pîrî Efendi Zaviyesi'nin tamiri,¹⁷⁴³ 14 Şaban 1288/29 Ekim 1871 tarihli belgeye göre Sadrazam Pir Mehmed Paşa Vakfı'ndan Koruk Tekkesi'nin semahane ve bazı hücrelerinin vakfın hasılatından tamiri,¹⁷⁴⁴ 26 Safer 1289/5 Mayıs 1872 tarihli belgeye göre Molla Gürânî adlı yerin yakınındaki Toptaşı mahallesinde bulunan Numan Bey Vakfı'ndan Şerbetçizâde Tekkesi'nin

¹⁷³⁷ "Çelebi Efendi Hazretlerine, Dergâh-ı şerîf-i Hazret-i Mevlânâ kuddise sırruhu'l-a'lâda tamîr ve tanzîm olan yerlerden mâada muhtâc-ı ta'mîr olan mahallerin rehîn-i hüsn-i hitâm olmasından dolayı teşekkür-i eltâf-ı celîle-i cenâb-ı veliyy-i ni'meti ve keşfinin kusûru bulunan yerlerin dahî ikmâlî hakkında istid'â-yı müsâade-i Hazret-i Şehinşahi'yi şâmil resîde-i dest-i tekrîm olan tahrîrât-ı reşâdet-penâhileri meâli ma'lûm-ı senâverî olmuş ve lede'l-arz teşekkürât-ı ma'rûza nezd-i 'âli-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde karîn-i mahzûziyyet olduğu gibi zikr olunan mahallerin dahî Maliye Nezâret-i Celîlesi'yle bi'l-muhâbere tesviye-i muktezâsı emr u fermân buyurularak keyfiyet nezâret-i müşârûn ileyhâ ile derdest muhâbere bulunmuş olmağla ma'a'l-memnûniye terkîm-i cevâbnâme-i senâverîye ibtidâr ve teveccüh-i kalbî-i sîmâneleriistikrâr kılındı efendim. (BOA. A. MKT. MHM., 400/53.)

¹⁷³⁸ BOA. A. MKT. MHM., 419/40.

¹⁷³⁹ BOA. İ. DH., 597/41595.

¹⁷⁴⁰ BOA. DH. MKT., 1312/65.

¹⁷⁴¹ BOA. İ. DH., 626/43563.

¹⁷⁴² BOA. İ. DH., 627/43602.

¹⁷⁴³ BOA. İ. DH., 635/44147.

¹⁷⁴⁴ BOA. İ. DH., 640/44540.

tamiri için yapılan ilk keşif haricinde Şeyh Osman Efendi tarafından eksik bırakılan yerlerin yaptırılmasından doğan masrafın şeyhin talebi üzerine ve emsal olmamak şartıyla kendisine tesviyesi,¹⁷⁴⁵ 23 Cemâziyelevvel 1289/29 Temmuz 1872 tarihli belgeye göre Üsküdar Karacaahmet civarındaki tekkenin hücreleri ile mescidin bazı yerlerinin tamiri,¹⁷⁴⁶ 25 Ramazan 1289/26 Kasım 1872 tarihli belgeye göre Savaklar'daki Haramî Ahmed Paşa Vakfı'ndan Seyyid Cemaleddin Efendi Dergâhı'nın tamiri,¹⁷⁴⁷ 14 Rebûilevvel 1290/12 Mayıs 1873 tarihli belgeye göre Kocamustafapaşa'da Ali Fakih mahallesinde Şeyh Ahmed Niyazî Efendi Dergâhı'nın tamiri,¹⁷⁴⁸ 12 Rebûlâhir 1290/9 Haziran 1873 tarihli belgeye göre Hacı Bektaş-ı Veli türbesi ve dergâhının tamiri,¹⁷⁴⁹ 3 Receb 1290/27 Ağustos 1873 tarihli belgeye göre Mekke'de Seyyid Ahmed bin Ulvân zaviyesi ile mescidinin tamiri,¹⁷⁵⁰ 29 Cemâziyelevvel 1291/14 Temmuz 1874 tarihli belgeye göre büyük müfessirlerden İsmail Hakkı Hazretleri'nin Bursa'daki zaviyesinin tamiri yapılmıştır.¹⁷⁵¹

Yine 20 Rebûlâhir 1279/15 Ekim 1862 tarihli evkaf defterine göre Unkapanı dahilindeki Seyyid Ahmed el-Buharî Dergâhı'nın tamiri,¹⁷⁵² 16 Cemâziyelâhir 1279/9 Aralık 1862 tarihli evkaf defterine göre Üsküdar Doğancılar'daki Nasuhi Dergâhı dahilindeki yanmış olan caminin tamiri,¹⁷⁵³ 18 Receb 1285/4 Kasım 1868 tarihli evkaf defterine göre Narlı Dergâhı'nın tamiri,¹⁷⁵⁴ ve 30 Zilkade 1286/3 Mart 1870 tarihli evkaf defterine göre Kudüs'teki Hindîler Dergâhı ve mescidinin tamiri¹⁷⁵⁵ de Sultan Abdülaziz zamanında gerçekleştirilen tamirler arasında bulunmaktadır. Evkaf defterlerinden bu tekkelerin mimari özelliklerine ve tamir masraflarına dair ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. Dolayısıyla yeniden yapılacak restorasyon çalışmalarında bunlardan istifade edilebilir.

¹⁷⁴⁵ BOA. ŞD., 93/32.

¹⁷⁴⁶ BOA. İ. DH., 654/45465.

¹⁷⁴⁷ BOA. İ. DH., 659/45852.

¹⁷⁴⁸ BOA. İ. DH., 666/46402.

¹⁷⁴⁹ BOA. A. MKT. MHM., 456/42.

¹⁷⁵⁰ BOA. İ. DH., 672/46811.

¹⁷⁵¹ BOA. İ. DH., 687/47910.

¹⁷⁵² BOA. EV. d., 17998.

¹⁷⁵³ BOA. EV. d., 18065; BOA. EV. d., 21289.

¹⁷⁵⁴ BOA. EV. d., 21267.

¹⁷⁵⁵ BOA. EV. d., 21453.

Bu arada Sultan Abdülaziz zamanında yapılan tekke ve türbe tamirleriyle ilgili belgelerden dikkat çekici bazı ayrıntıları öğrenmek mümkün olmaktadır. Yaptığımız araştırmalara göre bazı tekkelerin Evkaf-ı Hümayun'da vakıf kaydı bulunmaması veya mali sıkışıklık gerekçeleriyle inşa ve tamirleri yapılmamıştır. Bu da devletin bu konudaki kadim uygulamasının sürdüğünü göstermektedir. Eskiden defterdarın yaptığı araştırmayı artık Evkaf-ı Hümayun Nezareti yapmaktadır. Aslında yapılan inceleme şekli aynıdır. O da söz konusu olan tekkenin eskiden vakıf kaydı olup olmadığına bakılmasıdır. Kolay kolay yeni bir tekke inşasına ruhsat verilmemektedir. Mesela 18 Rebûlâhir 1278/23 Ekim 1861 tarihli belgede Halvetiyye tarikatı meşayihinden Şeyh Hasan Efendi'nin Ohri'de postnişini olduğu tekke ve yanındaki caminin tamirinin Evkaf-ı Hümayun hazinesinin kötü durumda olması sebebiyle tehir edilmesi istenmiştir.¹⁷⁵⁶ 17 Rebûlevvel 1278/22 Eylül 1861 tarihli belgeye göre Şehzade civarında Darü'l-hadîs Medresesi'nde sakin Nakşibendiyye meşayihinden Bayatlı Şeyh Musa bin Safer'in Kerkük Sancağı Karatepe köyündeki camiye bir minare ve yanına yeni bir tekke inşası talebi üzerine bahsedilen caminin yapılan incelemelerde vakıf kaydının bulunmadığı anlaşılmıştır. Bundan dolayı bu tür masrafların Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nde karşılığı olmadığına dair dilekçe sahibine cevap yazılması emredilmiştir.¹⁷⁵⁷ 19 Rebûlevvel 1283/1 Ağustos 1866 tarihli belgeye göre Halep'te bulunan Şeyh Numan Tekkesi'nin tamiri hakkında keşif yapılmasına rağmen Meclis-i Vâlâ tarafından bu tekkenin Evkaf-ı Hümayun dahilinde olmaması sebebiyle harcamanın Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden yapılamayacağı ve Maliye Hazinesi'nin de müsait olmadığından tamire başlanmaması kararı verilmiştir.¹⁷⁵⁸ 20 Muharrem 1289/30 Mart 1872 tarihli belgeye göre Şam'da Ciba köyünde bulunan Sadeddin el-Cibavî Zaviyesi ve Türbesi'nin tamiri için yapılan masrafın adı geçen yerlerin vakıf kaydı olmaması sebebiyle karşılanamayacağı dilekçe sahibi olan Şeyh Seyyid İbrahim Sadî Efendi'ye bildirilmiştir.

11 Şevvâl 1278/11 Nisan 1862 tarihli belgeden Hazret-i Muhammed'in (s.a.v.) babası Hz. Abdullah'ın türbesi önüne bir zaviye inşa edilmesiyle ilgili

¹⁷⁵⁶ BOA. A. MKT. NZD., 373/100; BOA. A. MKT. NZD., 382/11.

¹⁷⁵⁷ BOA. A. MKT. NZD., 374/29.

¹⁷⁵⁸ BOA. MVL., 1033/80.

türbedarlar Seyyid Ahmed Esad ve Seyyid Esad Efendilerin arzuhal gönderdiğini öğreniyoruz. Bu konudaki talep incelenmek üzere Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale edilmiştir. Belgede Peygamber Efendimiz'in babası için "*Vâlid-i mâcid-i hazret-i risâletpenâhî seyyidinâ Abdullah radiye anhü'l-ilâh efendimiz hazretlerinin*" denilmesi ona karşı duyulan saygıyı göstermektedir.¹⁷⁵⁹

1 Muharrem 1279/29 Haziran 1862 tarihli belgeye göre Nakşiyye'den Buharalı Hacı Şakir Efendi'nin Medine'deki Hoca Muhammed Parsa Hazretleri'nin kabrinin tamir edilip bir kubbe içerisine alınması ve kendisine bir oda inşası isteği üzerine şeyhülharem ve Haremeyn müdürünün burada ehl-i beyt dışında kubbe inşasının daha önceden görülmediği, kabrin bazı hayır sahiplerince tamir edildiği, oda inşasının emsalinin bulunmadığı, ve eğer kapı üzerine oda inşa edilirse bunun dedikoduya sebep olacağına dair ilamları neticesinde dilekçe sahibine cevap yazıldığı sadrazama arzedilmiştir.¹⁷⁶⁰

8 Şevvâl 1284/2 Şubat 1868 tarihli belgeye göre Osman bin Affan'ın kabrinin muvacehe penceresi önünde olup hükümet konağı yapıldığı rivayet edilen hane-i saadetin tekkeye çevrilerek meşihatının Mardin Nakîbü'l-eşrafi Seyyid Şeyh Abdülğani Efendi'ye ve kayyımlığının da Medine Nakîbü'l-eşrafi ve Abdülğani Efendinin mahdumu Seyyid Abbas Efendi'ye tevcihi hakkında verilen dilekçe üzerine bunun mahzurlu olacağı anşıldığından olduğu hâl üzere bırakılması gerektiği hakkında dilekçe sahibine cevap verilmiştir.¹⁷⁶¹

6 Cemâziyelâhir 1290/1 Ağustos 1873 tarihli belgeye göre Nakşibendiyye tarikatından Şeyh Atıf Efendi'nin Düzce'de iskan edilen ve Nakşibendi tarikatına mensup bulunan beş altı yüz civarındaki Çerkes muhacirinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir mescid, bir medrese ve bir zaviye inşa edilmesi isteği üzerine yapılan inceleme sonucunda ayrı ayrı köylerde oturan muhacirler için cami yapıldığından

¹⁷⁵⁹ BOA. A. MKT. NZD., 411/2.

¹⁷⁶⁰ BOA. MVL., 762/79.

¹⁷⁶¹ BOA. A. MKT. MHM., 399/2; BOA. A. MKT. MHM., 399/72.

camiyeye ihtiyaç olmadığı, medrese ve tekke için ise yapılacak masrafa karşılık bulunmadığından bunların inşasının mümkün olmadığı kararı çıkmıştır.¹⁷⁶²

Tekkelerin İslâmlaşmaya katkılarından bahsetmiştik. 22 Cemâziyelâhir 1290/17 Ağustos 1873 tarihli belgeye göre Hanya'daki Mevlevi muhibleri ve müridlerinin bir Mevlevihane inşası ve Aydın Mevlevihanesi Postnişini Şemseddin Dede'nin yanlarına gönderilmesi istekleri üzerine ruhsat vermesi için Çelebi Efendi'ye ve Girit Vilayeti'ne yazı yazılması padişah tarafında irade buyrulmuştur. Bu belgenin satır aralarında tekkelerin niçin inşa ve ihya edildiklerinin cevabını bulabilmekteyiz. Burada denildiğine göre liyakat ve ehliyet sahibi şeyh efendinin ziyaretleri sonucunda pek çok kimse feyizlenecek, böylece muhiplerinin artması vesilesiyle bir tekke açılması memleketin manevi saadetine sebep olacak ve bu vasıtanın sonuçlarının görülmesi bir çok güzelliği mucip olacaktır.¹⁷⁶³ Bilindiği gibi Girit'te gayrimüslim sayısı oldukça fazladır. Böylece orada yaşayanların İslâm dinine ısındırılması amaçlanmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz örneklerle Abdülaziz zamanında yapılan tekke inşaat ve tamirleriyle dervişlerin sevindirildiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte Çırağan Sarayı dolayısıyla orada bulunan Beşiktaş Mevlevihanesi'nin taşındığını da belirtmeliyiz. Çırağan Sarayı bitişiğindeki Beşiktaş Mevlevihanesi sarayın inşaatı sırasında Maçka'ya taşınmıştır. Orada da bir silahhane inşası kararlaştırılınca dergâh Bahariye'de İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilen ve II. Mahmud tarafından tamir ettirilen ve 1868 de yanan kasr-ı hümayun arsasında yeniden inşa olunan binaya nakledilmiştir.¹⁷⁶⁴ Beşiktaş Ortaköy'de 1283/1866-67 yapılmaya başlanan sarayın arsasında bir mevlevihane bulunmaktaydı.¹⁷⁶⁵ Vassâf'a göre koca boğazda saray yapılacak yer bulunamayıp da mevlevihanenin bulunduğu yerde yapılması bir cinnet eseri idi. Anadolu ve Rumeli umrana muhtaç iken milyonlarca lira sarfıyla bir saray yapılması pek abes olup bir sefahet nişanesi idi.¹⁷⁶⁶ Vassâf, Ortaköy Sarayı'nın başına gelen hadiseleri inşaat sırasında sarayın altında bırakılan azizlerin manevi

¹⁷⁶² BOA. ŞD., 2875/20.

¹⁷⁶³ BOA. A. MKT. MHM., 461/85.

¹⁷⁶⁴ Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 97.

¹⁷⁶⁵ Vassâf, a.g.e., C. V, s. 192.

¹⁷⁶⁶ Vassâf, a.g.e., C. V, s. 192.

tesiratına bağlar. O, "*Abdülaziz ve halefleri orada kalamadılar, dillere destan zinet ve ihtişamına bedel baykuş yuvası oldu, Meşrutiyet sonrası burası mebusan ve ayan dairesi yapıldıysa da içinden çıkan ateş orayı yakıp mahvetti*" diyerek hissiyatını dile getirir.¹⁷⁶⁷

2.5.2.2. Abdülaziz Döneminde Tekkelerin İhtiyaçlarının Karşılanması ve Şeyhlere Yapılan Ödemeler

Sultan Abdülaziz zamanında önceden olduğu gibi şeyhlere cihetleri karşılığında maaş tahsisine devam edilmiştir. Bu uygulama çerçevesinde hayatta iken şeyhlere ve vefatları halinde geride bıraktıkları dul ve yetimlerine kafi miktarda maaş tahsis edildiğine dair belgeler bulunmaktadır. Mesela 26 Zilkade 1280/3 Mayıs 1864 tarihli belgeye göre Yenibahçe yakınlarında bulunan Himmetzade Tekkesi Şeyhi Kerrameddin Efendi'nin vefatı üzerine bir süre tekkede kalan, ancak daha sonra kaldıkları yerden çıkarılan eşi Hatice Hatun ile Fatma, Ayşe ve Cemile adlı üç kızına fakir olmaları ve merhamete muhtaç bulunmaları sebebiyle kayd-ı hayat şartıyla tekke vakfi hasılatından iki yüz ellişer kuruluş maaştahsis edilerek mağdur olmamaları Meclis-i Vâlâ'da karara bağlanıp Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale edilmiştir.¹⁷⁶⁸

Maaş ödemeleri maliye ve evkaf defterlerine kaydedilmekte, böylece yeri geldiğinde mali denetim ve bütçe disiplini sağlanmış olmaktadır.¹⁷⁶⁹ 13 Receb 1285/30 Ekim 1868 tarihli bir maliye defterinden tekkede bir cihete sahip olanlardan emekliye ayrılıp vefat edenlerin varislerinden olan zevce, cariyeye, kerime, hemşire, mahdum ve yakınlarına berat ve ilmühaber suretiyle yüz ve yüz ellişer kuruluşluk aylık maaşlar tahsis edildiğini, bunlardan kesintiler yapıldığını ve bunların maaşlarını aldıklarına dair mühürlere attıklarını görüyoruz.¹⁷⁷⁰ 23 Cemâziyelâhir 1289/28 Ağustos 1872 tarihli diğer bir maliye defterinde ise bu maaşları kayd-ı hayat şartıyla

¹⁷⁶⁷ Vassâf, a.g.e., C. V, s. 192-193.

¹⁷⁶⁸ BOA. MVL., 861/44.

¹⁷⁶⁹ BOA. MAD. d., 11590; BOA. MAD. d., 11591.

¹⁷⁷⁰ BOA. MAD. d., 9394.

alanların isimlerini, tekkelerinin adlarını, tatbik mühürlerini, yapılan kesintileri, tahsis tarihlerini ve ölenlerin kaydının terkinini görmekteyiz.¹⁷⁷¹

Burada tekke görevlilerinin aldıkları maaşların yüksek olmadığını belirtmeliyiz. Bundan dolayı olsa gerek çeşitli vesilelerle atıyye beklentisine girdikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Şeyhlere yapılan ödemelerle ilgili birçok belgede fakru zaruretlerinden bahsettikleri görülmektedir. Devlet de bunun farkında olduğu için onlara iyilik ve ihsanda bulunmayı esirgememektedir. Kimi zaman tahsisatlarına zam yapılmaktadır. 29 Safer 1279/26 Ağustos 1862 tarihli bir belgeye göre Üsküb'teki cami, mescid ve tekke vakıflarının gelirlerinden yararlananlardan vazifeleri düşük olanların uygun bir sınıra çekilmesinin Sultan Abdülaziz tarafından irade buyurulması¹⁷⁷² da gösteriyor ki tekke mensupları gelir bakımından bolluk ve refah içerisinde değillerdir. İşte bundan dolayı tekkelere Ramazan aylarında Ramazan atıyyesi¹⁷⁷³ ve Kurban bayramlarında ise koyun verilmesi¹⁷⁷⁴ uygulaması buraların bu mübarek günlerde bayram sevincinden mahrum kalmamasına yöneliktir. Bu tür yardımları bunun için Sultan Abdülaziz de devam ettirmiştir.

Tamamen irşad işiyle meşgul olmaları dolayısıyla çoğu zaman başkaca gelirleri olmadığından şeyh efendilere yapılan yardımlar sadece maaş ödemesi ve tekkelerin gıda ihtiyaçlarını karşılamakla kalmıyor, başka sıkıntılar da gideriliyordu. Mesela 27 Zilhicce 1278/26 Mayıs 1862 tarihli belgeden Nakşibendi Şeyhi Medineli Mehmed Emin Efendi'nin tekke olarak kullanacağı evin kira bedelinin ödenmesinin uygun görüldüğünü öğreniyoruz.¹⁷⁷⁵ Yine geçmiş büyük şeyhlerin nesillerine hürmet sadedinde bazı ihtiyaçlarının Abdülaziz zamanında da giderildiğine dair veriye sahibiz. Bu konuda Nakşibendiyye silsilesinin önemli halkalarından İmam-ı Rabbanî adıyla meşhur Şeyh Ahmed Farukî Serhendî'nin sülalesinden ve Şeyh Abdullah Devlevî'den hilafet almış bulunan Şeyh Masum Efendi'ye tahsis edilen tayinat onun vefatı sebebiyle oğlu ve müridlerine intikal ettirilmiş,¹⁷⁷⁶ ayrıca oğluna bir ev

¹⁷⁷¹ BOA. MAD. d., 12666. (Tekkelerin mali işlerine ve şeyhlere yapılan yardımlar ve maaşlara dair diğer benzer defterler için bkz. BOA. MAD. d. kataloğları.)

¹⁷⁷² BOA. A. MKT. MHM., 239/75.

¹⁷⁷³ BOA. A. MKT. MHM., 257/48.

¹⁷⁷⁴ BOA. HH. d., 14288.

¹⁷⁷⁵ BOA. A. MKT. NZD., 427/18.

¹⁷⁷⁶ BOA. A. MKT. MHM., 249/8.

verilmiştir.¹⁷⁷⁷ Yine 10 Muharrem 1282/5 Haziran 1865 tarihli belge bize Cezayirli Şeyh Abdülkadir Efendi'nin Şam'daki konağının icar bedelinin Hazine'den verildiğini göstermektedir.¹⁷⁷⁸

Şeyh efendilerin bir vazifesi de devletin devamı ve sultanların rahatı için dua etmek ve onlara dînî işlerinde rehberlik de olduğundan öteden beri izzet ve ikram görmekteydiler. Bu kapsamda Sultan Abdülaziz Han'a vekaleten hac yapan Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hücre-i saadetinde feraşet cihetine mutasarrıf Şeyh Zahid Efendi'nin vefatıyla yine sultana vekaleten hac vazifesini yapmaya devam eden evlatları Ömer ve Ahmed adlı kişiler Arapça bir mektup takdim etmişlerdir. Bunun üzerine sâdır olan 7 Cemâziyelâhir 1290/2 Ağustos 1873 tarihli irade-i seniyyede kendisine bedelen hac yaparak Arafat'ta bindiği Hecin devesiyle birlikte İstanbul'a gelen efendiye münasip miktarda atıyye ihsan edilmesi Sultan Abdülaziz tarafından emredilmiştir.¹⁷⁷⁹

2.5.2.3. Abdülaziz Döneminde Tekke Cihetlerinin Tevcihleri

Sultan Abdülaziz zamanında tekkelere ait cihetlerin tevcihleri kendisi tarafından kurulan Meclis-i Meşayih Nizamnamesi'ne¹⁷⁸⁰ göre yapılmaya devam edilmiş ve bunlara bağlı vazifelerin noksansız ve zamanında verilmesine ve ehil olmayan kişiler tarafından ele geçirildiği halde bunların hak sahibi olanlara verilmesine özen gösterilmiştir. Buna dair bir örnekte özellikle benimsenen tasavvufî çizginin ana direği hükmündeki zatların manevi mirasının korunmaya çalışıldığını da görüyoruz. Şam'da medfun Şeyh Muhyiddin-i Arabî'nin camii ve zaviyesi için tahsis edilmiş olan vazifelerin noksansız ve zamanında hak sahibi olanlara verilmesi ve haksız olarak bu tahsisatı yediği ileri sürülen Haremeyn Katibi Abdüllatif'ten geri alınması 3 Zilhicce 1277/13 Mayıs 1861 tarihli şukka ile Şam Valisi Emin Paşa'ya emredilmiştir. Bu belgede bu çeşit tahsisatın ve özellikle Muhyiddin-i Arabî gibi aziz

¹⁷⁷⁷BOA. A. MKT. MHM., 250/63.

¹⁷⁷⁸BOA. A. MKT. MHM., 333/84.

¹⁷⁷⁹"Mekke-i Mükerreme ahâlîsinden olub taraf-ı eşref-i hazret-i şehinşahîden bedelen ifâ-yı farîza-i hac ederek Arafat'ta râkib olduğu Hecini istishâb ile Dersaadet'e gelmiş olan efendiye münasip mikdâr atıyye-i seniyye-i ihsânî müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr u fermân-ı hazret-i pâdişâhî muktezâ-yı celîlinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 7 Cemâziyelahir sene 1290." (BOA. İ. DH., 671/46715.)

¹⁷⁸⁰BOA. MVL., 1042/39-2.

ve mübarek bir zatın camisi ve zaviyesine ait vazifelerin telef edilmesi ve çalınmaktan korunması dînî bir gereklilik olarak ifade edilmektedir.¹⁷⁸¹

Tekkelere tahsisli cihetlere mutasarrıf olan şeyh, zaviyedar, tekkenişin, müderris ve sair cihetleri uhdelerinde bulunduran zevatın vefatları sebebiyle münhal kalan vazifelerinin konu ile ilgili nizamnamede kayıtlı şartlara uygun şekilde evlada tevcihi hakkındaki yerleşik uygulama devam ettirilmiştir. Mesela 15 Zilhicce 1281/11 Nisan 1865 tarihli belgeden Sivas'ın Akpınar köyündeki Şemseddin Efendi Tekkesi Vakfı'nın muayyen vazife ile dörtte bir hisse seccadenişinlik cihetinin mutasarrıfları Seyyid Şeyh İbrahim ve Seyyid Şeyh Hüseyin halifelerden Seyyid Şeyh Hüseyin Halife'nin vefatıyla nısf-ı rub' hissesi büyük oğlu erbab-ı ehliyetten Seyyid Şeyh Ahmed Halife'ye Sivas Eyaleti Meclisi'nin mazbatası, Sivas naibinin inhası, Evkaf-ı Hümayun müfettişinin tasdiki ve şeyhülislâmın işaretiyle tevcih edildiğini ve Evkaf-ı Hümayun Muhasebesi'nden şartları dercedilerek beratının çıkarıldığını anlıyoruz.¹⁷⁸² 19 Şaban 1282/7 Ocak 1866 tarihli belge bize yine yukarıda sıraladığımız muamelelerden sonra Bursa'da Hasan Paşa Mahallesi'nde Kaygulu Şeyh Halil Efendi ibn Ali Vakfı'na bağlı zaviyenin meşrutiyet üzere meşihati Şeyh Hasan ve Şeyh Hüseyin'in müştereken uhdelerinde iken Şeyh Hüseyin Efendi'nin vefatı sebebiyle yarım hissesinin oğlu Mehmed Agah Efendi'ye intikal ettiğini, onun da hissesini amcası Hasan Efendi'ye ferağ ettiğini gösteriyor.¹⁷⁸³

Bununla birlikte babanın vefatı sebebiyle uhdesine cihet intikal eden evlad küçük yaşta ise daha önce de belirttiğimiz gibi bu işi yürütebilecek yaş ve olgunluğa erişinceye kadar kendisine bir vekil tayini uygulaması Abdülaziz zamanında aynen devam etmekte olduğuna dair belgeler bulunmaktadır. Mesela 29 Receb 1292/31 Ağustos 1875 tarihli belgeden Şam'da bulunan Selimiye Tekkesi'ne ait vakfın gelirinden bin kuruş maaş olarak müderrislik yapan Abdurrahman Efendi'nin vefatı sebebiyle münhal kalan cihetinin küçük oğlu Nuri Efendi'ye altı yüz kuruş maaşla

¹⁷⁸¹ "...Bu makûle muhassasâtın ve husûsen 'azîz-i müşârûn ileyh hazretleri gibi revnak-turâz-ı mediha-i muhyi'd-dîn olan bir zât-ı kudsiyyet-simâtın câmi' ve zâviyesine âid vazâifin her dürlü telef ve sirkattan muhâfazası diyâneten ve İslâmiyeten 'umûr-ı lâzimedden olmasi cihetle kâtib-i mûmâ ileyhin mervî olan hareketi lâıksız ve 'azîz-i müşârûn ileyh hazretleri hakkında elzem olan hürrmet-i celîleye münâfî görünmüş olmağla..." (BOA. A. MKT. MHM, 222/59.)

¹⁷⁸² BOA. C. EV., 447/22643.

¹⁷⁸³ BOA. C. EV., 524/26482.

tevcih edildiğini, ancak iktidar kesbedene kadar kendisine Şeyh Yusuf Efendi'nin vekil tayin edildiğini ve şeyhülislâmın oluruyla bu muamelenin iradesinin çıktığını öğreniyoruz.¹⁷⁸⁴

Yine 20 Rebülevvel 1278/25 Eylül 1861 tarihli belgede belirtildiği üzere Kıbrıs'taki Alemdar Gazi Zaviyesi Zaviyedarı Şeyh Mihrullah Efendi'nin vefatı ile zaviyedarlığın iki küçük oğluna tevcihi ve bunlara vekil olarak Şeyh Elif Efendi'nin tayin edilmesi hakkında ada meclisinden gelen mazbatanın incelenmek üzere Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale edilmesi de buna dair bir başka örnektir.¹⁷⁸⁵

2.5.2.4. Abdülaziz Döneminde Tekkelere ve Şeyhlere Muamelatta Kolaylık Gösterilmesi ve Yapılan Müdahalelerin Önlenmesi

Sultan Abdülaziz de önceki padişahlar zamanında şeyhlere gösterilen bazı kolaylıkları devam ettirmiştir. Bunlardan biri şeyhlere seyahatlarında yol belgesi ve harcırah verilmesi ve güzergâhlarında bulunan yetkililerin kendilerine hürmetlerinin teminidir. 29 Ramazan 1279/20 Mart 1863 tarihli belgeye göre Şeyh Şevki Efendi ve müridleri Mehmed ve Halid efendilerin Bozok-Konya güzergâhıyla Aydın'a yapacakları yolculuk esnasında kendilerine yardım ve hürmet edilmesi,¹⁷⁸⁶ 18 Cemâziyelevvel 1280/31 Ekim 1863 tarihli belgeye göre Nakşibendi tarikatı Şeyhi Şevki Efendi ve müridlerine yolculukları esnasında hürmet ve yardım edilmesi,¹⁷⁸⁷ 28 Zilkade 1283/3 Nisan 1867 tarihli belgeye göre Hazret-i Osman'ın seccadesini İstanbul'a getiren Şehrizorlu Şeyh Muhammed Efendi ve rüfekasına harcırah verilmesi¹⁷⁸⁸ ve 10 Safer 1287/12 Mayıs 1870 tarihli belgeye göre Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden Hacı Ali Cazim Efendi'ye yolculuğu sırasında kolaylık gösterilmesi¹⁷⁸⁹ bu kadim teamüle dair çok sayıda örnekten birkaçıdır.

Şeyh Şevki Efendi ve müridleri Mehmed ve Halid efendilerin Bozok-Konya güzergâhıyla Aydın'a yapacakları yolculuk sırasında Aydın'da uğrayacakları yerlerde

¹⁷⁸⁴ BOA. İ. DH., 706/49468.

¹⁷⁸⁵ BOA. A. MKT. MHM., 236/52.

¹⁷⁸⁶ BOA. A. MKT. MHM., 258/7.

¹⁷⁸⁷ BOA. A. MKT. MHM., 282/34.

¹⁷⁸⁸ BOA. A. MKT. MHM., 378/62.

¹⁷⁸⁹ BOA. A. DVN., 168/71.

bulunan yetkililere Aydın Kaymakamı Mehmet İzzet Bey'in yazdığı 29 Ramazan 1279/20 Mart 1863 tarihli buyrultuda geçen ifadeler Osmanlı Devleti'nde bu kolaylığın niçin gösterildiğine işaret etmektedir. Kuşkusuz bu zatlara fütüvvet ve mürüvvet şiarınca gösterilmesi adet olan hürmet ve kolaylık¹⁷⁹⁰ bir kere daha ifade etmemiz gerekirse devletin kuruluşuna kadar uzanmaktadır. Osmanlı sultanları bundan dolayı kâmil zatların dünya ile ilgili işlerini hallederek onların ilim ve irşad yolunda rahat hizmet etmelerini sağlamayı, böylece dualarını almayı önemsemektedir. Bu anlayış gereğince onlardan gelen talepler mümkün mertebe geri çevrilmemiştir. Ebû Eyyub el-Ensari sülalesinden Medineli Şeyh Muhammed'in Mekke veya Medine'de bir hizmet verilmesi isteğini muhtevî 1279/1862-1863 tahmini tarihli arzuhali üzerine mahallî yetkilere tezkire-i sami yazılmıştır.¹⁷⁹¹ Bu arzuhalde bu zat kendisinin Vehhabî meselesinden beri vatanını terkederek orada burada ikamet etmekte ise de aile fertlerinin çokluğu sebebiyle geçim sıkıntısı çektiğinden cedit Ebû Eyyub el-Ensari'ye hürmeten vazifelendirilmesini istirham etmektedir. Osmanlı Devleti'nde Ebû Eyyub el-Ensari'ye gösterilen saygıyı açıklamaya lüzum yoktur. Bundan dolayı torununun isteği hemen karşılanmaktadır. Bu arada Vehhabîlerin sahabe nesline reva gördükleri muameleye de böylece bir kere daha şahit olmaktadır. Onlara o toprakları dar ettikleri ortaya çıkıyor.

Özellikle tekkelerde kalan dervişlerin fakru zarureti had safhadadır. Posta ücretlerinden muafiyetlerinin yeni posta nizamnamesi ile kaldırılması tekkelerde kalanlara ek külfet getirdiği için buna tahammül edecek güçlerinin bile bulunmadığı anlaşılıyor. Mevleviye dervişlerinin mektuplarının ücretsiz olarak postahanedan kabul olunmasına dair Mehmed ibn Sadreddin Çelebi Efendi'nin 9 Zilkade 1281/5 Nisan 1865 tarihli dilekçesi bunu ispatlamaktadır. Çelebi Efendi'nin Sadaret'e sunduğu dilekçesinde Postahane-i Amire Nezareti'nin yeni nizamnamesinde ücretsiz evrakın kabul olunmayacağından şikayetçi olmakta ve bu duruma padişahın

¹⁷⁹⁰ "...Bu makûle zevât haklarında hürmet ve ri'âyet-i kâmilinin ifâsı şî'âr-ı fütüvvet ve mürüvvetten bulunmuş idiğine binâen her hanginizin kazâ ve nâhiyenize dâhil ve vâsıl olurlar ise haklarında merâsim-i mergûbe-i mihmân-nüvâzî hürmet ve ri'âyet-i mümkinenin ifâsıyla yedinde bulunan mürûr tezkiresi mücebince mürûrlarına mûmâna'at [olunmaması] ve lüzûmlu olan mahallerden dahî yanlarına zabtiye neferâtı terfîk olunarak müreffehen hüsn-i i'zâm ve imrâr ile berâber mûmâ ileyhânın haklarında hürmet ve ri'âyet olunması husûsuna himmet eylemeniz bâbında ..." (BOA. A. MKT. MHM., 258/7.)

¹⁷⁹¹ BOA. A. DVN., 183/51.

rızasının olmayacağını belirtmektedir. Bu sebeple öteden beri dervişlere padişahların bir sadakası olarak uygulanan ücretsiz posta işlemlerinin Konya postanesi tarafından yeniden kabul edilmesini arz etmektedir. Her ne kadar dilekçe Meclis-i Vâlâ'ya havale edilse de zarfının üzerinde "battal" ibaresinin bulunması talebe cevap verilmediği anlamına gelmektedir. Çünkü bu ibare evrakın işlem görmediğine işaret etmektedir.¹⁷⁹² Bununla birlikte tekkelere yönelik avantajlı vergi uygulaması Sultan Abdülaziz zamanında da devam etmiştir. 26 Safer 1278/2 Eylül 1861 tarihli belgeye göre bazı evliya zaviyelerine bağlı olup mütevellî ve zaviyedarları taraflarından idare ve taşir edilen köy ve arazilerin öşürünün mültezimlere ihale olunmayıp mütevellîleri ve zaviyedarları yoluyla icra edilmesi ve ahali hakkında zulüm vukua gelmemesi için daima dikkat gösterilmesi hakkında irade-i seniyye çıkması tekkelere bağlı köyün öşürünün toplanması uygulamasını Tanzimat'la gelen yeni usûlden istisna tutmaktadır.¹⁷⁹³

Tekke vakıflarının mülkiyetine müdahale ettirilmemesi hususundaki hassasiyet de devam etmiştir. 25 Şaban 1279/17 Şubat 1863 tarihli belgeden öğrendimize göre Melik Salahüddin Vakfı'na bağlı Kudüs'te bulunan hankah ve avlusunda bulunan iki caminin Kamame Kilisesi avlusuna ilavesi için gayrimüslimlerin verdiği dilekçeler bu hassasiyet gereğince kabul edilmemiştir.¹⁷⁹⁴ Görüldüğü üzere tekkelerin bina ve arazisine yapılan müdahalelere fırsat verilmemektedir. Bununla birlikte tekke ve zaviyelerin asıl faaliyetleri arasında bulunan zikir ayinleri de Osman Bey'den miras bir ata geleneği olarak devletin koruması ve güvencesi altındadır. Bu bakımdan çeşitli gerekçelerle bunlara müdahale etmek isteyenlere eskiden olduğu gibi Sultan Abdülaziz zamanında da izin verilmemiş ve buna yeltenenlere müdahale edilmiştir. 15 Rebûlâhir 1278/20 Ekim 1861 tarihli belgede bahsedildiği üzere Kadirilerin dergâhta zikir çekmelerine müdahale edenlere mani olunması emredilmiştir. Burada söz konusu edildiği üzere Kadiri şeyhlerinden Şeyh Hacı Şemseddin Efendi'nin Rize'deki arazisi üzerinde yeniden inşa ettiği dergâhta zikir ayini tertip etmesine bazı kimseler hakları olmadığı

¹⁷⁹² BOA. MVL., 710/66.

¹⁷⁹³ BOA. A. MKT. MVL., 131/66.

¹⁷⁹⁴ BOA. HR. SYS., 2930/107.

halde engel olmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine davanın kadı ve meclis tarafından görülerek müdahale varsa bunları yapanlara mani olunması emredilmiştir.¹⁷⁹⁵

Şeyhleri çeşitli hizmetlerinden dolayı nişanla taltif etme geleneğini Sultan Abdülaziz'in sürdürdüğünü gösteren belge bulunmaktadır. 14 Safer 1282/9 Temmuz 1865 tarihli belgeye göre Cezayirli Şeyh Abdülkadir Efendi'nin mahdumları Mehmed ve Muhyiddin efendiler ile mensuplarından Kûtlı Said Efendi'ye Osmanî Nişanı, amcasının oğlu Seyyid Ahmed Efendi, mensuplarından Kara Mehmed Ağa ve tercümanı Nikola Efendi'ye Mecidiye Nişanı verilmiştir.¹⁷⁹⁶

Yine Sultan Abdülaziz döneminde kitap telifi ve basımı işinin hızlanması dolayısıyla şeyhlerin eserlerinin telif ve neşrinde de bazı kolaylıklar sağlanmış ve kimi müelliflere maddi teşvikler de verilmiştir. 4 Cemâziyelevvel 1284/3 Eylül 1867 tarihli belgeye göre Süleymaniye'de ilim neşriyle meşgul olan Şeyh Abdülkadir Efendi'nin telif ederek gönderdiği faydalı risaleden dolayı mahallî emvalden ödenmek üzere iki bin beş yüz kuruş atıyye-i seniyye ile mükafatlandırılması,¹⁷⁹⁷ 3 Ramazan 1283/9 Ocak 1867 tarihli belgeye göre Mesnevihan Hüsam Efendi Hankahı Postnişini Şeyh Mustafa Vahyî Efendi'nin İslâmakâidi, nasihat ve tevhide dair faydalı bilgileri muhtevî *Sübhatü'z-zâkirîn* isimli eserinin neşrine Meclis-i Vâlâ kararı ve irade-i seniyye ile izin verilmesi¹⁷⁹⁸ ve 26 Cemâziyelevvel 1290/22 Temmuz 1873 tarihli belgeye göre *Halebî Tercümesi Babadağî, Delâil-i hayrât, Muhammediyye, Ahmediyye, Tarikat-ı Muhammediyye, Dürrü'n nâsîhîn, Mev'iza, Mevlûd-i şerîf, Ahteri kebîr, Vehbî Dîvânı, Leyla Dîvânı, Tûtîname, Burhân-ı kâti', Müzekki'n-nüfûs, Leylâ vü Mecnûn, Ferhâd ile Şirîn* adlı eserleri basmak isteyen Hacı Osman Zeki Efendi'ye kar ve zararı kendisine ait olmak ve üçer nüsha Maarif Nezareti'ne vermek şartıyla ruhsat verilmesi¹⁷⁹⁹ bu kolaylıklara örnektir.

Abdülaziz zamanında yaşanan Kafkas göçleri sırasında gelen muhacirler arasında bulunan ilim ve irfan ehli ulema ve meşayihe son derece hürmet edilmiş ve ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. 30 Zilkade 1277/9 Haziran 1861 tarihli belgeden

¹⁷⁹⁵ BOA. A. MKT. UM., 508/7.

¹⁷⁹⁶ BOA. A. MKT. MHM., 336/91.

¹⁷⁹⁷ BOA. A. MKT. MHM., 390/26.

¹⁷⁹⁸ BOA. A. MKT. MHM., 372/55.

¹⁷⁹⁹ BOA. MF.MKT., 12/125.

öğreniyoruz ki Dağıstan'ın Şeki kabilesinden ve Nakşibendi şeyhlerinden olup Kafkasya'daki muharebelere katılan Hacı Resul Efendi ve yakınlarının Şam'da iskanının sağlanarak kendisine münhal bir tekke verilmesi için Şam valiliği ve Muhacirin Komisyonu'na yazı yazılmıştır.¹⁸⁰⁰ Şeyh Şâmil'in Ruslara esir düşmesinin ardından gelen muhacirlerden biri de Dağıstan'ın önemli âlim ve şeyhlerinden ve aynı zamanda kendisinin kayınpederi olan Şeyh Seyyid Cemaleddin el-Halidi en-Nakşibendi ve'l-Kadiri idi. Hicret sonrasında altmış hane müridi ve on nüfus aile efradıyla Kars'ta Şeyh Şâmil'in Naibi Seyyid Muhammed Emin Paşa'nın yanında ikamet eden Şeyh Cemaleddin Efendi'ye ilmiye cihetlerinden mahlul olduğunda maaş tahsis edilmesi, kendilerine bir ev yapılması ve çiftçi olmadığından tohum ve öküz bedeli olarak ailesindeki kişi başına yüz elliser kuruş verilmesi Kars kaymakamına emredilmiştir. Ancak gerekli maaş henüz bağlanmamış olmalı ki Şeyh Cemaleddin Efendi Sultan Abdülaziz'e yazdığı 30 Rebülevvel 1279/25 Eylül 1862 tarihli Arapça mektubunda damadı Şeyh Şâmil'in esir düşmesinin ardından Rusların ifsad ve tefrika maksatlı Dağıstan Kadılığı teklifine itibar etmeyip malını mülkünü bırakarak aile ve yakın çevresiyle hicret ettiğini ve ziyaretçilerinin çok olduğunu belirtip maaş bağlanmasını istirham etmiştir.¹⁸⁰¹ Şeyh Şâmil'in umum askeri kumandanı olup muhacir olarak Kars'ta ikamet eden Murtaza Efendi'ye de yevmiye tahsisi Kars Sancağı Mutasarrıfı Fehim Paşa'ya emredilmiştir.¹⁸⁰² Yine Kafkasya direnişi lideri Şeyh Şâmil'in esaretten kurtarılması¹⁸⁰³ huzura kabulü,¹⁸⁰⁴ misafir edilmesi¹⁸⁰⁵ ve Mekke'ye giderken kendisine harcırah verilmesi¹⁸⁰⁶ Abdülaziz'in şeyhlere olan hürmet ve himayesine dair önemli örneklerdendir. Bu belgeler Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'da Ruslara karşı hem kendi vatanlarını hem de gönülden bağlı oldukları halifelerinin ülkesini savunmuş olan sûffî mücahidlere saygı

¹⁸⁰⁰ BOA. A. MKT. UM., 477/1.

¹⁸⁰¹ BOA. A. MKT. MHM., 239/39; BOA. MVL., 646/69; BOA. MVL., 408/15.

¹⁸⁰² BOA. A. MKT. MHM., 261/82.

¹⁸⁰³ BOA. MVL., 396/49; BOA. MVL., 398/41; BOA. MVL., 394/107; BOA. MVL., 405/33.

¹⁸⁰⁴ BOA. İ. DH., 605/42165.

¹⁸⁰⁵ BOA. İ. DH., 605/42163.

¹⁸⁰⁶ BOA. MAD. d., 10694.

duyduğunu ve onları muhaceret zamanında da yalnız bırakmadığını ispat eden çok miktarda belgeden sadece birkaçıdır.¹⁸⁰⁷

2.5.3. Abdülaziz Döneminde Tekke Mensuplarının Sosyal Faaliyetleri

İslâm medeniyetinin özgün kurumlarından olan tekkenin sosyal fonksiyonlarına belgelerden örnekler vererek temas etmiştik. Şimdi de Sultan Abdülaziz döneminde tekke mensuplarının sosyal faaliyetlerine dair birkaç dikkat çekici örnek vereceğiz. Tabii ki her devrin sosyal ve siyasi şartlarına göre bu fonksiyonların bazısı öne çıkmaktadır. XIX. yüzyılın Osmanlı Devleti'nin zor zamanları olduğu, toparlanmaya çalıştığı ama buna karşın sömürgeci Batılı devletleri ve Rusya'nın her cepheden Müslümanlara saldırılarının da arttığı bilinmektedir. Buna karşın Osmanlı Devleti'nin dünya Müslümanlarının hamisi olarak nüfuz alanlarına yönelik saldırıları önleme noktasında önemli çalışmaları olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu çalışmalarını Müslüman toplumun her kesimi üzerinde ilim ve irfan hasletlerini cem etmeleri sebebiyle manevi otorite olarak etkin olan şeyhlerle birlikte yürütmesi önceden beri başvurduğu bir yöntemdi. Buna dair önceki padişahlar zamanında bazı örnekler vermiştik. Devlet özellikle Afrika merkezli Senûsiyye şeyhleriyle ortaklaşa hareket etmeye başlamıştı. Bir önceki padişah Abdülmecid zamanında bu ilişkiler sıkılaştı. Şeyh Muhammed Senusî'den kalma tekke ve medreselerle Ebû'l-Kasım Efendi'nin yaptırdığı medreseye başkalarının müdahale etmemesi ve bunları idare edecek Seyyid Muhammed Mehdî ve Ebû'l-Kasım'a valilerle memurların yardımcı olmalarına dair adı geçen yerlerdeki yetkililere hitaben Sultan Abdülmecid tarafından 25 Rebûlâhir 1277/10 Kasım 1860 tarihli ferman da çıkarılmıştı.¹⁸⁰⁸ Sultan Abdülaziz zamanında da Senûsiyye şeyhleriyle ilişkiler devam etmekteydi. Bunların faaliyetleri o bölgenin kalkındırılması ile de alakalı idi. 17 Rebûlâhir 1284/18 Ağustos 1867 tarihli belgeden öğrendiğimize göre Bingazi'de bazı zorunlu sebepler yüzünden duran

¹⁸⁰⁷ Osmanlı topraklarına hicret eden Kuzey Kafkasyalı muhacir ulema ve meşayihe devlet gerekli himayeyi sağlamıştır. Bu konudaki yüzlerce arşiv belgesinden bazılarının özetleri ve referansları için bkz. Mustafa Özsaray, **Çerkeslerin İslâmlaşması**, İz Yayınları, İstanbul 2012, s. 227-235.

¹⁸⁰⁸ Bu fermanın 9 Temmuz 1310/21 Temmuz 1894 tarihinde çıkarılmış bir sureti için bkz. BOA. Y. EE., 90/6.

ticaretin canlandırılması için Senûsiyye'nin muteber şeyhlerinden Şeyh Fudayl Efendi 1866 yılında o tarafa gönderilmiş ve devlet tarafından gerekli teminat ve teşvikler verilmiştir. Bu girişim neticesinde Veday'dan Bingazi'ye büyük bir kervan gitmesi sağlanmıştır. Bundan dolayı halk Sultan Abdülaziz'e duacı olmuştur. Fudayl Efendi'nin gelirken hediye olarak yanında getirdiği bir arslan ile beş çift ceylan padişaha takdim edilmiştir.¹⁸⁰⁹

Şimdi de arşiv belgelerinden hareketle Sultan Abdülaziz'in dünya Müslümanlarını kendine bağlı tutmak amacıyla yürüttüğü bir başka önemli icraatını göstererek şeyhlerin sosyal faaliyetler alanındaki önemini göstermiş olacağız. XIX. yüzyılda Batılı sömürgeci devletlerin Afrika'daki ekonomik menfaatlerini sağlama almak için misyonerlikten yararlanmaya çalışmalarına karşın Sultan Abdülaziz'in de paylaşım savaşlarına sahne olan bu kıtanın önemli bir liman şehri olan Cap veya bizde bilinen adıyla Ümit Burnu'nda bulunan Müslümanların talebi üzerine onları dînî yönden eğitmek ve İstanbul'la irtibatlarını sağlamak amacıyla Ebû Bekir Efendi'yi görevli olarak göndermesi önemli bir tedbirdir.¹⁸¹⁰ Devletin çok eskiden beri Müslümanların da yaşadığı bu şehre ticari menfaatlerini temin eden bir şehbenderi/konsolosu bulunmasına rağmen aynı zamanda tasavvufa da vâkıf olan Ebû Bekir Efendi'yi göndermesinin sebebi Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği bir manevi otorite etrafında sağlamlaştırmak ve bunu devletin menfaatlerine kanalize etmektir. Ebû Bekir Efendi'nin tasavvufu bildiğini İsmail Hakkı Bursevî'nin mutasavvıflarca rağbet edilen *Rûhu'l-beyân* tefsirinden vaaz vermesinden anlıyoruz.¹⁸¹¹

Güney Afrika'daki Ümit Burnu Müslümanları dinlerini unutma endişesi ile kendilerine ve çocuklarına İslâm'ı öğretecek ve din kitapları gönderilmesini padişahın istemişlerdi. Bu talep Ahmed Cevdet Paşa'ya havale edilmişti. Cevdet

¹⁸⁰⁹ BOA. A. MKT. MHM., 388/98.

¹⁸¹⁰ BOA. İ. HR., 333/21415.

¹⁸¹¹ Mustafa Baktır, Cezmi Eraslan, "Ebûbekir Efendi", *DİA.*, C.X, s. 276.

Paşa iki sene gönüllü bir din alimi bulmak için uğraşmış ve bir işi için İstanbul'a gelen Ebû Bekir Efendi'yi tespit etmiş ve bu zat bölgeye gönderilmişti.¹⁸¹²

Bu konuyla ilgili belgelere baktığımızda Sultan Abdülaziz'in 11 Şevvâl 1278/11 Nisan 1862 tarihli iradesiyle Ümit Burnu'ndaki Müslümanahalinin arasındaki ihtilafın halli ve ilim ve irfan yönünden eğitilmeleri için bazı fıkıh ve akâid kitapları ve bunları onlara öğretecek bir âlimin gönderilmesi projesini onayladığını¹⁸¹³ görüyoruz. Londra Sefiri Kostaki Bey'in konuya dair 5 Ramazan 1278/6 Mart 1862 tarihli raporuna göre burada yaşayan Müslümanların Osmanlı Devleti'ne aşk ve muhabbetleri en üst seviyededir.¹⁸¹⁴ Ancak hangi sebeptendir bilinmez bu işin biraz uzadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı 3 Ekim 1862 tarihli Londra Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazısında Cap'a imam tayininin hızlandırılması istenmektedir. Zira ona gelen haberlere göre bu kolonideki Müslümanlar arasındaki anlaşmazlık artmaktadır.¹⁸¹⁵ Nihayet bu görev için seçilen ve 1863 yılı Mayıs ayının ortalarında Cap'a gönderilen Ebû Bekir Efendi'nin yol masrafları için ve oradaki pozisyon ve misyonu hakkında Cap'taki İngiltere valisi ve Osmanlı şebbenderi ile Londra Sefareti arasında bazı yazışmalar yapılır.¹⁸¹⁶ Ebû Bekir Efendi 21 Ocak 1863'te Cap'a ulaşır. Buradaki Müslümanların Lideri Muhammed ibn Ahmed Osmanlı Şebbenderi Mr. Roubaix'in övgülerini muhtevî bir 20 Haziran 1863 tarihli mektubunu Londra Sefareti'ne gönderir.¹⁸¹⁷ Şehrizerlu Ebû Bekir Efendi akıllı hareketlerle ve istikamet üzere İslâm dinini öğretmiş ve ihtilafli meseleleri hallederek Müslümanları ikna etmiştir. Bundan dolayı vali ve Müslümanlar kendisinden hoşnut olmuşlardır.¹⁸¹⁸ Onun Londra Sefareti'ne gönderdiği 17 Rebûlâhir 1283/29 Ağustos 1866 tarihli özel mektubunda Ebû Bekir Efendi'nin şeyhülilim sıfatını ve Şehrizerûî nisbesini kullandığını görüyoruz.¹⁸¹⁹ Ebû

¹⁸¹² Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyâseti ve Eğitime Etkileri", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 33-34.

¹⁸¹³ BOA. İ. HR., 333/21415.

¹⁸¹⁴ BOA. İ. HR., 333/21415.

¹⁸¹⁵ BOA. HR. SFR. 3., 69/4.

¹⁸¹⁶ BOA. HR. SFR. 3., 69/38.

¹⁸¹⁷ BOA. HR. SFR. 3., 72/37.

¹⁸¹⁸ BOA. İ. MVL., 488/22105.

¹⁸¹⁹ BOA. HR. SFR. 3., 130/27; BOA. HR. SFR. 3., 143/27.

Bekir Efendi'ye başarılı faaliyetleri dolayısıyla Mecidiye Nişanı tevcih edilmiş¹⁸²⁰ ve yine kendisi madalya ile taltif edilmiştir.¹⁸²¹

Tekkelerin sosyal fonksiyonlarından birisi de her zaman ihtiyaç sahiplerinin sığınağı olmuş olmasıdır. Çünkü onların asıl görevlerinden biri de belgelerde sıkça geçtiği üzere ayende vü revendenin, yani gelip geçen kimselerin, fukaranın ve gurabanın iâşe ve ibatesinin teminidir. Kendilerine gelirleri olan vakıflar tahsis edilmesinin sebeplerinden biri de budur ve bundan dolayı vergilerden muaf tutulmuşlardır. Sultan Abdülaziz zamanına denk gelen zamanlarda kitlesel Kafkas göçleri vukubulunca bunların geçici olarak barındırılması için tekkelerden de istifade edilmiştir. Bu meyanda Kılıçdede¹⁸²² Tekkesi muhacirleri barındıran geçici merkezlerden olmuştur. Ne yazık ki burada kalan muhacirlerin bir çoğu yolda çektikleri eziyetten ve yakalandıkları hastalıklardan dolayı bu tekkede son nefeslerini verip şehid olmuşlardır. Vefat edenlerin isimlerinin ve harcanan kefen miktarlarının kayıtlı olduğu bu defterde Kılıçdede mevkiinde toplanan Çerkes muhacirlerinden 1280 senesi Nisan ayının yirmi dördüncü gününden Mayıs ayının sonuna kadar (6 Mayıs 1864-12 Haziran 1864) otuz yedi gün içerisinde 887 kişinin vefat ettiğini öğreniyoruz.¹⁸²³

Şeyhler bazen de halk arasında çıkan çatışmaları yatıştırmak için görevlendirilmişlerdir. Sultan Abdülaziz zamanında böyle bir olay vukubulmuştur. 9 Safer 1280/26 Haziran 1863 tarihli bir belgeye göre Sultan Abdülaziz Şemdinan'da tuz ve duhan inhisarı maddesinden dolayı ahali arasında çıkan münazaanın yatıştırılmasında hizmeti geçen Şeyh Salih Efendi'ye selam göndermiş ve memnuniyetinin bildirilmesini irade buyurmuştur.¹⁸²⁴

Şeyh efendilerin maneviyatına ve dualarının tesirine itimat edilmesi sebebiyle kuraklık zamanlarında yağmur duası etmeleri de devlet tarafından istenmiştir. 1

¹⁸²⁰ BOA. HR. SFR. 3., 170/43.

¹⁸²¹ BOA. HR. SFR. 3., 177/19.

¹⁸²² Anadolu'nun Müslüman kimliğe bürünmesi sürecinde büyük rol oynayan dervişlerden olan Kılıç Dede 1078-1116 yılları arasında Anadolu'ya yayılan Selçuklularla birlikte bölgeye gelmiş ve yıllarca süren savaşlar sırasında şehit düşmüştür. Kılıç Dede'nin şehit düştüğü yerde türbesi yapılmıştır. (Çevrimiçi)<http://somuncubaba.net/dergi/147-sayi/samsun-velileri/>

¹⁸²³ BOA. ML. MSF. d., 17330.

¹⁸²⁴ BOA. A. MKT. MHM., 271/3.

Rebûlâhir 1280/1 Temmuz 1863 tarihli belgeden öğreniyoruz ki şiddetli bir kuraklık zamanında Sultan Abdülaziz'in iradesiyle Necati Efendi görevlendirilmiştir.¹⁸²⁵

2.5.4. Abdülaziz Döneminde Tekkelerin Teftişi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması

II. Mahmud döneminde Bektaşiliğin ilgası ve Yeniçeri ocağının kapatılması kararı alınırken devletin tekkelerin idari ve mali yönetim ve denetimini de kapsayan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasını bir tedbir olarak uygulamaya koyduğunu ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla vakıf gelirlerinin bir merkezde toplanıp yine burası eliyle dağıtılmasını bu nezaretin insiyatifine tevdi ettiğini, kamu otoritesinin bu kurum aracılığıyla tekke ve zaviyelerin mali kaynaklarını kontrol altına aldığını, onların nüfuz ve tesirlerinin kendilerine tahsis edilen maaş ve vergi muafiyetleri ile devlet hayatının gidişine doğru yönlendirildiğini, böyle bir uygulama ile şeyh ve dervişlerin adeta birer memur imiş gibi devlete bağımlılıklarının sağlanmak istendiğini ve böylece halk indindeki nüfuzlarından istifade imkânlarının araştırıldığını daha önce tekkelerin mali ve idari denetim altına alınması konusunu incelerken belirtmiştik.

Bu uygulamalar sebebiyle Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile Bâb-ı Meşihat (Şeyhülislâmlık) arasında epey sıkıntı çeken tekkeler, devlet kontrolündeki Meclis-i Meşayih'in teşkili ile nisbeten ferahlamışlarsa da, yine de insiyatif kendilerinin değil, medreselilerin ve Şeyhülislâmlığın olmuştur.¹⁸²⁶ Nitekim bazı şeyhler, Uşşakiyye meşayihinden Muhammed Emin Tevfik Efendi'yi (v. 1331/1922) Niyazî-i Mısırî'nin *Divan*'ındaki bazı muğlak beyitleri açıklamak için söylediği sözler sebebiyle ya idam, ya sürgün veya şeyhliğinin iptali hakkında Sultan Abdülaziz'in son Şeyhülislâmı Hayrullah Efendi'ye şikayet edip Şeyhülislâmlığa toplu dilekçe vermişlerdir. Şeyhülislâm da bu işin incelenmesi işini Meclis-i Meşayih'e tevdi etmiştir. Yapılan incelemede şeyhin fikirlerinde bir yanlışlık olmadığı ve şeyhliğini

¹⁸²⁵ "Bu sene bi-hikmetillahi teâlâ kuraklık fevka'l-âde bir hâl hâsıl edip bu dahî killet ü fikdân-ı emtârdan neş'et etmiş ve susuzluktan hâsıl olan envâ-ı ihtiyâç ve ızdırab vâsıl-ı cüz'e gâyet olmuş idiğinden ve bu mâkûle ahvâlde eltâf-ı celile-i sübhâniden istiâne ile ba'zı esbâb-ı ma'nevîyye-i müessireye teşebbüsün semeresi bi't-tecrübe meşhûd olduğundan bunun icrâsı Şeyh Necati Efendi tarafına sipâriş olunarak..."(BOA. A. MKT. MHM., 276/101.)

¹⁸²⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s. 155.

ortadan kaldırmaya yer olmadığı ve diğer meşayihin şahsî garaz dolayısıyla bu işe kalkıştıkları kanaatine varılmıştır. Şeyhülislâm da şeyhin sözlerine itirazın yersizliğine karar verip işi bertaraf etmiştir.¹⁸²⁷

Pek tabii ki Meclis-i Meşayih ile tekkelerin denetiminin bir merkezden yapılmak istenmesi zamanla oluşan bir takım sıkıntıların getirdiği mecburiyetlerin bir neticesidir. Bu bakımdan bu kurum kaçınılmaz olarak bir ihtiyaçtan ortaya çıkmıştır. Ancak yukarıdaki verilen bilgiden de anlıyoruz ki bazı şeyhlerin tekkelerdeki cihetleri ele geçirme hırısından kaynaklanan problemler de devam etmektedir. Öyle ki burada da görüldüğü üzere birbirlerini şahsî garaz sebebiyle şikayet dahî edebilmektedirler. Bir başka vakada benzer bir durumla karşılaşyoruz. Uzakta olan askerdeki iki oğlunun yanında kalması dolayısıyla görev yerini terkettiği sırada hakkında eşkiyadır diye suç atılması üzerine düzenlenen bir mazbata ve ilamla Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yapılan şikayet sonucunda Karahisar-ı Sahib sancağı Şeyhli kazası Yaka köyü Aydınlar ve Paşacık mevkiindeki Şeyh Cündî Zaviyesi'nin zaviyedarlığı görevinden azledildiğini ifade eden Şeyh İbrahim Efendi cihetinin ve muhassasatının iadesi için 18 Zilhicce 1277/27 Haziran 1861 tarihli bir dilekçe vermiştir. Dilekçenin arkasındaki havale kaydından verilen beyanların doğruluğunun araştırılması istenmiştir. Bunun üzerine kayıtlara bakıldığında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne mülhak vakıflardan Şeyhli kazasına tabi Aydınlar ve Paşacık köyünde bulunan Şeyh Cündî Zaviyesi Vakfı'nın zaviyedarlığı Seyyid İbrahim ibn Seyyid Mustafa'nın uhdesinde iken hizmeti terketmesi sebebiyle kendinden alınıp 1275/1858-59 senesinde mahallinden gelen ilam, mazbata ve inha üzerine Osman Efendi ibn Mahmud'a tevcih edildiği anlaşılmıştır. Ancak inceleme sonucundaki mütalaada bu çeşit taşrada bulunan bütün vakıfların tevcihat ve diğer işlerinin mahallinde görülmesi nizam dahilinde olduğu belirtilerek dilekçede yazılı hususların sıhhat ve hakikatinin nizama göre mahallinden mazbata, ilam ve inha olunması lazım geleceği açıklanmıştır.¹⁸²⁸ Eğer bir yerde bir mevki varsa ve ona birden fazla kişi talipse bu durumda devletin nizamlara göre davranması gerekmektedir. Osmanlı Devleti de bu tip ihtilaflar çıktığında defter kayıtlarına bakmakta ve bir yanlışlık

¹⁸²⁷ Vassâf, a.g.e., C. IV, s. 477.

¹⁸²⁸ BOA. A. MKT. NZD., 368/100.

olmuşsa düzeltmektedir. Yanlışığı düzeltmek için sistemin çalışması şarttır. Tekkeler idari ve mali yönden defter esaslı teftiş edilebilir olduklarından dolayı sonunda bir mağduriyet varsa giderilebilme imkânı da vardır. Eğer kuyudat olmasa o zaman neye göre hak yerini bulacaktır? Bu bakımdan sistemin kendi içinde denetim kanallarının işlemesine izin vermesi gerekmektedir ki Osmanlı Devleti'nde uygulama bu şekildedir. Bu denetim mekanizması gereğince gerçekten şeyhliğe yakışmayacak davranışlarda bulunanlar tespit edildiğinde görevleri ellerinden alınmıştır. 16 Şaban 1278/16 Şubat 1862 tarihli belgeden öğrendiğimize göre de Şeyh Feyzeddin Efendi'nin Tarsus'ta postnişini bulunduğu Afgan Tekkesi'nde vekil bulunan Şeyh Abdülgani Efendi dervişlere hakaret ve vefat edenlerin emval-i metrukesini kendi işleri için sarfetmesi sebebiyle vekillikten azledilmiş ve yerine Emir Mehmed Şeyh Hacı Abdullah Numan Efendi tayin edilmiştir.¹⁸²⁹

Yine Abdülaziz zamanında da mali yönden usûlsüzlükler yapıp yapılmadığı hakkında tahkikatlar yapılarak tekke vakıflarının gelirleri korunmaya çalışılmıştır. 21 Şaban 1278/21 Şubat 1862 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Sahra nahiyesi Gömeç köyündeki Ahî Bedreddin Tekkesi ve Türbesi'nin zaviyedarı olan Osman Halis ve kardeşi Mehmed Burhan'ın türbe ile tekkenin duvarını yıkıp taşlarını kendi işinde kullandıkları ve vakfın hasılatını zimmetlerine geçirdikleri hakkındaki şikayetin gerçek olup olmadığının tahkiki için gereğinin yapılması Kayseri Kaymakamı Halil Bey'e emredilmiştir.¹⁸³⁰

7 Zilhicce 1279/26 Mayıs 1863 tarihli belgeye göre de bir şikayet üzerine işin aslının öğrenilmesi için tahkikat yapılması emredilmiştir. Buna göre Bolu'da Şeyh Hanım adında bir hatunun bulunduğu yeri tekke imiş gibi göstererek kadınları başına topladığı ve bazı mertebede uygunsuzluğa sebep olduğu haber verilince keyfiyetin etraflıca tahkiki yetkililere emredilmiştir. Yapılan incelemede Fatma adlı bu kadının dört sene önce Mudurnu kazasında Halvetiyye tarikatından Şeyh Halil Efendi tarafından görevlendirildiği, bunun da kendi evinin bitişiğine bir semahane ile iki oda yapıp tekke yaptığı ve burada evrad ve ezkâr ile meşgul olduğu, Cuma ve Pazartesi geceleri kendisine benzeyen bazı yaşlı kadın dervişlerden isteyenlerle ayin yaptıkları

¹⁸²⁹ BOA. A. MKT. UM., 541/24.

¹⁸³⁰ BOA. A. MKT. UM., 542/68.

ve hatunun zahirde şeriata uygun olmayan bir hali görülmediği ve kendisinin tahkikat zamanında Mudurnu'daki dergâhta halvette bulunduğu kaza kaymakamı ve meclis azalarının mazbatasında ortaya konulmuştur.¹⁸³¹

Burada da görülüyor ki bu şikayetin aslı çıkmadığı için bir muamele yapılmamıştır. Erkekler gibi kadınların da tasavvufa ilgi duymaları ve tekke içerisinde kendi aralarında olmak kaydıyla tarikat ayinleri düzenlemeleri normaldir. Bu yüzden bu hatun şeyhin vekîlesi olarak diğer kadınlara tarikat zikrini icra ettirmektedir ki bu da tarikat âdâbına uygun bir usûldür.

Öte yandan tasavvufla hiçbir ilgisi olmadığı halde sahtekârlık amacıyla tekkeyi istismar etmeye çalışan gayrimeşru ve haram yollara tevessül edenler tahkik edilerek haklarında gerekli cezalar verilmeye Sultan Abdülaziz devrinde de devam edilmiştir. Tekkeyi istismar ederek kendilerine leke sürülmesinden turuk-ı aliyye şeyhlerinin de rahatsız oldukları ve bu sahtekârların cezalandırılmaları hususunda ortaklaşa bir müzekkire verdikleri anlaşılmaktadır. Basın yoluyla edepsizlikte bulunan sahaf esnafından Said Efendi adındaki şahsın buldurularak Şeyhülislâmlık makamının tensip buyuracağı bir şekilde tedibinden sonra alacağı ceza şekliyle beraber herkesçe bilinmesi için gazetelere dercettirilmesi görüşünün uygun bulunması üzerine sorgulaması yapılmış, tutuklanarak Deavî Nezareti'ne gönderilmiş olmakla belirli bir süre hapis cezasıyla veya Tekirdağı ve Gelibolu gibi bir yere sürülmesi şıklarından hangisi Sadaret tarafından uygun görülürse o şekilde icabına bakılacağı 10 Rebîülevvel 1281/13 Ağustos 1864 tarihli arıza ile arz edilmiştir.¹⁸³²

Sultan Abdülaziz zamanında Bektaşilerle ilgili takibatın devam ettiğine dair bazı belgeler de bulunmaktadır. Bunlar arasında dikkatimizi çeken 17 Zilhicce 1279/6 Mayıs 1863 tarihli bir belgede daha önceden lağvedilen Bektaşî tarikatı mensuplarının kendilerine özgü kıyafetlerle gezmeleri ve diğer tekkelere girmelerinin engellenmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve tekke şeyhlerine tenbihte bulunulması konusunda Zabtiye müşiri ve Meşihat'a Sadaret'ten yazı yazılmıştır.¹⁸³³ Yine 15 Rebîülâhir 1282/7Eylül 1865 tarihli belgeden öğreniyoruz ki

¹⁸³¹ BOA. MVL., 648/28.

¹⁸³² BOA. MVL., 871/20.

¹⁸³³ BOA. A. MKT. MHM., 265/4.

Bektaşî şeyhliği ünvanıyla Tiran Akçahisar'da ikame edip âdâb-ı tarikat ve şeriata uymayan amellere cevaz vererek 1274/1857-58 senesinden beri insanları idlal ve iğfal etmekle (yoldan çıkarmakla) suçlanan Debreli Hüseyin Yaşar ibn Süleyman adlı kişinin Tiran ulema ve meşayihî karşısında sorgulandıktan sonra bulunduğu yerden uzaklaştırılması ve insanların hallerinin düzeltilmesi tedbirine başvurulmuştur. Bu zat sorgulamasında çocukluğunda Yasin-i şerife kadar mektepte okuduğunu, fıkıh ve diğer ilimlerden bilgisi olmadığı için cevap veremeyeceğini, mahrem ve namahrem erkek ve kadınların dergâhta bir arada bulunmaları hakkında verdiği cevazın eski usullerine dayandığını ve şarap ve rakıyı ilaç olarak içtiğini beyan etmiştir. Burada âdâb-ı şariat ve tarikatın teftişte başvuru ana kriter olduğunu bir kere daha görüyoruz. Devlet bu konuda bir ayrıma gitmeden bütün tarikatlara eşit davranmaktadır. Eğer şariat ve tarikat âdâbına uymayan helali haram veya haramı helal görüp işleme gibi bir amelle herhangi bir dergâhta karşılaştığında genelde buna sebep olan kişileri tard ve nefy gibi bir ceza ile yetinmektedir. Burada da böyle davranıp adı geçen zatın faaliyette bulunmasını engelleyerek tard etmekle yetinmiştir.¹⁸³⁴

Bir şekilde sürgüne maruz kalmış bulunan şeyhlerin evladu iyali devletin himayesinde kalmaya devam etmiş ve ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. 29 Ramazan 1285/13 Ocak 1869 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Kıbrıs'ta sürgünde bulunan Şeyh Hasan Efendi'nin yanına gelecek olan zevcesi Şefika Hanım, kayınvalidesi Latife Hanım ve oğlu Mehmed Emin'e emsaline göre mahallî emvalden günlük altışar kuruştan on sekiz kuruş para tahsis edilmiştir.¹⁸³⁵ Burada cezâ sorumluluğu bulunmayanlara yardım edilmesi ve haklarında iyi davranılması hukuk ilkelerine riayet edildiğini göstermektedir.

Sürgünde bulunan şeyhlerin bir süre sonra padişahların merhameti sebebiyle affedilmeleri teamülü Abdülaziz zamanında da devam etmektedir. Bazı hoş olmayan hareketleri sebebiyle 14 Şevvâl 1273/'te Rodos'a sürgün edilen¹⁸³⁶ Şazeliyye meşayihinden Beyrutlu Şeyh Ali Nureddin Efendi'nin affedilip memleketine

¹⁸³⁴ BOA. MVL. 1017/43.

¹⁸³⁵ BOA. A.MKT.MHM., 431/75.

¹⁸³⁶ BOA. A. MKT. MHM., 377/34.

gönderilmesi talebi önce uygun görülmemiş ve şayet isterse Rumeli'de istediği bir yere gitmesine izin verilmiştir.¹⁸³⁷ Fakat aradan birkaç sene geçtikten sonra kendisi, hulefa ve rüfekası 11 Şevvâl 1285/28 Ocak 1869 tarihli irade-i seniyye ile serbest bırakılmış ve memleketlerine gönderilmişlerdir.¹⁸³⁸ Ayrıca kendisi ile birlikte sürülen Şeyh Said ve Ahmed efendiler ile Derviş İbrahim de affedilmişlerdir.¹⁸³⁹

Bununla birlikte gönderildiği her sürgün yerinde muhalefetine ısrarcı olan bir şeyh vardır ki o da Süleymaniyeli Şeyh Ahmed'dir. Bu durumda haliyle sürgünde yaşamaya devam etmiştir. 28 Rebûlâhir 1287/28 Temmuz 1870 tarihli belgeden Şeyh Ahmed Efendi'nin Sultan Abdülaziz devrinde de muhalefetine devam ettiğini görüyoruz. Kendisi Kuleli Vakası'nın başsuçlusu olarak idama mahkum edilmiş, daha sonra cezası müebbet kalebendliğe çevrilmişti. Abdülmecid dönemi sürgün cezalarını incelerken bu olaya temas edilmişti. Fakat daha sonra Abdülaziz zamanında beş yüz kuruş da maaş tahsis edilerek Bağdad'a gönderilmişti. Bu affin kadrini bilmediği ve hoş görülme hareketlere devam ettiği gerekçesiyle sürgün yeri Bağdad'dan Trablusgarb'a tahvil edilmiş ve maaşı da işlemeye devam etmişti. Fakat Seyh Ahmed Efendi burada da memurlar aleyhinde fesat çıkardığı ve tahrikata sebep olduğu gerekçesiyle tekrar sürgün yerinin değiştirilmesi Şûrâ-yı Devlet tarafından düzenlenen bir mazbata ile Sadaret'e teklif edilmiştir.¹⁸⁴⁰

Bu arada II. Mahmud zamanında başlayan tekkelerde sürekli ikamet edenlerin sayımlarının yapılması ve tekkeye geliş-gidişlerinin defterlere kaydedilmeleri uygulamasının Sultan Abdülaziz ve Sultan Abdülhamid zamanında da devam ettiğini belirtmemiz gerekir. 1286-1295/1869-1878 yıllarını kapsayan bir defterde İstanbul'daki 35 merkez tekke ile bunlara bağlı 252 tekkenin nüfus vukuat kayıtları bulunmaktadır.¹⁸⁴¹ Bu şekilde hem tekke kontrol edilmekte, hem de dervişlikle alakası olmayanların buralarda barınmalarının önü alınmaktadır. Bu uygulamaya tekkelerin ayende vü revendeye/gelip geçen yolculara misafirhane olma hizmetinin istismar edilmesi sebebiyle başvurulmuştur. Oralarda devamlı hizmette bulunan

¹⁸³⁷ BOA. A. MKT. MHM., 392/48.

¹⁸³⁸ BOA. İ. ŞD., 12/556.

¹⁸³⁹ BOA. A.MKT.MHM., 433/37.

¹⁸⁴⁰ BOA. A.MKT.MHM., 410/31; BOA. ŞD., 2393/9.

¹⁸⁴¹ BOA. KK. d., 6290.

dervişlerin haricinde işi gücü olmayanların ikamet amacıyla tekkelerde kalmalarına getirilen bu yasağa bazı serseriler, suçlular ve asker kaçaklarının derviş kıyafetine girip buralarda kalmaları sebep olmuştur.

2.6. BEŞİNCİ MURAD DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (30 MAYIS 1876-31 AĞUSTOS 1876)

2.6.1. V. Murad'ın Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri

V. Murad Tanzimat devrinin ilk şehzadesi idi. Arapça, divan edebiyatı ve Fransızca biliyordu. Piyano dersleri de almıştı. Sultan Abdülaziz ile beraber Avrupa gezisine çıkmıştı. Aldığı eğitim ve Fransızca sayesinde Avrupa'da ilgiyle karşılanan şehzade bu arada ahabab olduğu İngiltere veliahdı vasıtasıyla masonluk teşkilatına girmişti.¹⁸⁴²

Bu teşkilatın bir şehzade ile Osmanlı hanedanına girmesi Osmanlı devleti için karanlık günlerin bir işareti oldu. Nitekim Sultan Abdülaziz'in güçlü yönetiminden rahatsızlık duyan çevreler kişilik yapısı gereğince daha yönlendirilebilir buldukları şehzadeyi tahta çıkarmak istediler. Bunun için önce içerde ilişki içinde oldukları devlet ricalini ayartarak Abdülaziz'i tahttan indirip kendisini tahta çıkarmayı başardılar. Bir darbeyle devrilen Sultan Abdülaziz yerine getirilen V. Murad'a Mayıs 1292/Mayıs-Haziran 1876 tarihli bir mektup göndermiştir. Burada Abdülaziz önce Allah'a, sonra padişaha sığındığını belirterek mektuba başlar. V. Murad'ın cülusunun bereketli olmasını ister. Millete hizmet için çalıştığını ancak hoşnut edemediğini söyler ve milletin hoşnutluğunu sağlayacak hayırlı işleri yapma konusunda V. Murad'a başarılar diler. Devletin şanının yüceltilmesi ve muhafazasına vesile olabilecek aletleri ve sebepleri hazırladığının unutulmaması ümidinde olduğunu hatırlatır. Kendi eliyle silahlandığı askerin kendisini bu hale getirdiğini de hatırında tutmasını tavsiye eder. Mürüvvet ve insaniyyet saklamazlara sitem ederek V. Murad'dan inayet beklediğini arzu eder ve Osmanlı saltanatını Sultan Abdülmecid'in hanedanına terk ettiğini bildirir.¹⁸⁴³

Sultan Abdülaziz bu mektubuyla aslında V. Murad'ı etrafındaki kişilere karşı uyandırmakta ve başına geleceğini tahmin ettiği ölümden kurtulmayı arzu etmektedir. Ancak artık ipler yeni sultanın elinde değil, onu oraya getirenlerin

¹⁸⁴² OA., C.VI, s. 230.

¹⁸⁴³ BOA. Y. PRK. NMH., 1/1.

elindedir. Bu süreç sonunda Abdülaziz'in korktuğu başına gelir. O ölüme doğru giderken V. Murad ise ülkeyi kaosa sürükler. Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu kaosu sebeplerini ve mahiyetini yine bir belgeden takip edebilmekteyiz.

29.12.1292/26 Ocak 1876 tarihli bu belgede Velihaht Murad Efendi'nin kimlerle ülfeti olduğu, Abdülaziz'in kimler tarafından hal' edildiği ve ne gibi entrikalar çevrildiği anlatılmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında cereyan eden bazı önemli siyasi olayları yazdırmak suretiyle anlattığı anlaşılan tamamlanmamış bir hatıratı ait bir kaç varaktan oluşan bu belgede Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayından Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışı arasında geçen olayların sebeplerini anlatmanın bir görev olduğu belirtilmektedir. Sultan Abdülhamid "*...İşbu yirmi, yirmi beş sene zarfında cereyan edip zîr-i perde-i hafâda kalmış olduğundan tarihçe ve umûm ahâlice meçhûl bulunmuş olan hâdisât-ı fesâdiyyenin menşe' ve hasîb-i aslımı taharrî ve izhâr ile pîş-i nazar-ı intibâh-ı âmmeye vaz' etmek farîza-i sadâkat olduğundan*" cümlesiyle bu olayın aslının açıklanması ve gizlilikten kurtarılmasının vaktinin geldiğine inanarak vicdanî sorumluluktan kurtulmak istediğini ortaya koymaktadır. Hatıratın bundan sonraki kısmında Sultan Abdülaziz'in din, devlet ve milleti için cansiperane on yedi sene bir çok faydalı iş yapmasını takdir ettikten sonra onun katline sebep olan hainlerin bir daha böyle bir fesadın önüne geçmek için cezalandırılmalarının gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸⁴⁴

¹⁸⁴⁴"*Ve bu günkü günde ise dîn ü devlet ü milletine on yedi sene müddetle cânsiperâne ibrâz-ı hâiz-i muhabbet etmekle beraber nice nice hidemât-ı müfide ve esâsiyye ifâsiyla imrâr-ı eyyâm-ı saltanat etmiş ve devlet ve milletin i'lâ-yı şân u şevketi için sarf-ı ma-hasal-i maddât ile kuvve-i berriyye ve bahriyyeyi düvel-i muazzamadan en bergüzidelerinin mertebesine isâl eylemiş ve gerek maddeten ve gerek ma'nen zîr-i cenâh-ı adâletinde yaşayan kırk elli milyonluk bir kavm-i necîbi refâh ve sa'âdet-i hâl ile yaşatmaktan başka bir maksada hizmet etmemiş iken tâc u taht-ı saltanattan hiç bir hak ve 'adâlete müstenid olmadığı hâlde sûret-i gayr-i meşrû'ada ve zulmen hal' edildikten ve engizisyon tevârîhinde bile misli nâ-mesbûk envâ'-ı ezâyâ ve ceîyâ ile altı gün mütemâdiyen hezâr-bâr ma'nen katl ve itlâf olunduktan sonra nihâyet altıncı pazar günü bir takım hûn-rîzân ma'rifetiyle katl ve i'dâm edilen bir padişâh-ı âlicâhın sûret-i katli maddesinin tahkikâtıyla iştigâl edilerek her dürlü delâil ve berâhîn ile ve kâtillerin ve şerik-i kâtilerin ve âmirlerin gerek ikrâr ve i'tirâflarıyla madde ve savb-ı katl hayyiz-i sübûta vâsil olduğundan ve devlet ve saltanatın te'mîn-i devâm ve bekâsı ve milletin te'yid-i refâh-ı hâl ve sa'âdeti zımında evvel emirde şimdiye kadar câri olub vehâmet ve mazarratı âsâr-ı müdhişesiyle müsbet bulunan fesâdât-ı vesât-ı mâziyyeyi keşf u tahkik ile berâber önünü almak ve fî-mâ-ba'd dahi bu misüllü fesâdât-ı vesî'âtın vukû'una mahal bırakmayarak şimdiye kadar bu yolda ibrâz-ı âsâr-ı mücâseret etmiş olanlar hakkında ahkâm-ı şer' ve kânûnu harfiyyen icrâ ile ibreten li's-sâirîn mücâzâtlarına ibtidâr etmek ve Hüdâ emsâlinde masûn buyursun ve mütecâsirîn-i âtiyenin fesâdâtı önüne bir sedd-i sedîd-i mümâna'at çekmek muktezâ-yı hikmet ve adâlet*

Bu olayın aslı ise hatıratın devamında şöyle açıklanmaktadır: Sultan Abdülaziz Han'ın tahta çıktığı tarihten birkaç sene sonra aleyhinde fesatlar tertip etmek ve suikast yapmak gibi bir takım fikirler ve kötü niyetlerde bulunanların başkanlığı o vakit Veliâht Murad Efendi'de idi. Murad Efendi o tarihten başlayarak başına Mısır'dan tard edildiği için İstanbul'a gelen Mustafa Fazıl Paşa ile bunun fikrini taşıyan Mısır ileri gelenlerini, Agop Efendi ile Hristaki Efendi'yi, Ziya ve Kemal beyleri, Sağır Ahmed Bey'in oğlu Mehmed Bey'i, Şinasi Efendi ve Suavî melunu ve bunların kendi ifadelerinden anlaşıldığına göre hepsine vekaleten başkanlık etmek ve evinde problemlerini halletmek üzere Mütercim Rüşdü Paşa ve oğullarını, Rıza Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'yı ve daha isimlerini zikretmek istemediğimiz bazı mahallî büyük zatları ve bunlardan başka birçok bunlar gibi şahısları ve avenelerini toplayarak gece gündüz bunlarla yeyip içmek ve fesat toplantıları yapmaktaydı. Her türlü vasıtaya müracaat etmekten geri durmayarak Sultan Abdülaziz'in aleyhinde fesat tertibine çalışmakla beraber o vakit bu şahısların gayret ve bozucu fikirleriyle yayınlanan *İbret* ve *Hürriyet* gazeteleri ve Güllü Agop'un Gedikpaşa Tiyatrosu'nda ve Bağlarbaşı'nda Silistre ve sair bu gibi oyunlar ve mahallî ve yabancı gazeteler vasıtasıyla ve bunlarla da yetinmeyerek bir takım bozguncu dergiler neşrederek kamuoyunu Sultan Abdülaziz ve Mahmud Nedim Paşa gibi sadık arkadaşlarının aleyhine çevirmeğe çalışmaktaydılar. Sık sık çeşitli mevkilerde ve çoğunlukla Kurbağalıdere Çiftliği'nde toplanarak işleri güçleri padişahı eleştirmek ve yerli ve yabancı kamuoyunu aleyhine celbetmek üzere planlar tertibiyle padişah hazretlerini bir an önce makamından düşürerek yerine veliahtı geçirmek hususundan ibaret idi.¹⁸⁴⁵

Bu tertibe Agop ve Hristaki maddi ve manevi destek vermekteydiler. Bunlar bu amaçlarına ulaşmak için yurt dışından ve Galata bankerlerinden borç para alma teşebbüslerine de girişmişlerdir. Hatıratıta borç temin etme işinden bahsedildikten

bulduğundan tahkîkât-ı mebhûse hitâmında hâk-pâ-yı meâlî-ih tivâ-yı hazreti veliyyi'n-ni'âmîden vukû' bulan istirhâm ve tazarru'-ı 'ubeydânem üzerine lütfe ve tenezzülen ibtidâ-yı cülûs-ı Abdülaziz Han'ın bugüne kadar cereyân eden fesâdât ile hânedân-ı şevket- 'unvân-ı saltanat-ı Osmaniye'nin bir takım müfsidîn-i mel'ûne yedinden çekdikleri mezâlim ve ezâyânın ve işbu millet-i mu'azzamanın yine mezkûr gürûh-ı müfsidîn-i hâine yüzünden dũçâr olduğı felâkât-ı 'azîmenin esbâb-ı hakikiyye ve menşe-i 'asliyyesinin ta 'rif ve beyânına ber-vech-i âti muhtasaran mübâşeret buyurmuşlardır" (BOA. Y. EE., 3/7.)

¹⁸⁴⁵ BOA. Y. EE., 3/7.

sonra Galata bankerleri çiftliğinde bulunan Abdülhamid'in yanına gelerek veliahtın istediği borca karşı teminat isterler ve bunun gizli tutulmasını istirham ederler. Bu kabulü imkânsız teklifi işiten Abdülhamid kendisinin maaşla geçindiğini söyleyerek ret cevabı verir.¹⁸⁴⁶ Burada verilen bilgilere göre V. Murad'ın Sultan Abdülaziz'i devirme planı içerisine iç ve dış güçler ve Galata bankerleri dahildir. Buradaki amaç ülkeyi fesada ve borç batağına düşürüp sömürmektir.

Abdülaziz'in hal'inden on dokuz gün önce devlet işlerinin ıslahına dair takdim edilen 24 Rebûlâhir 1293/19 Mayıs 1876 tarihli imzasız -ki üst düzey bir devlet adamının kaleme aldığı kuvvetle muhtemel- bir layihada da görüldüğü üzere Avrupalıların hürriyet, ıslahat, eşitlik gibi kavramlar üzerinden gayrimüslimleri kışkırtmak suretiyle Osmanlı Devleti'ni parçalama niyetlerinin¹⁸⁴⁷ önündeki en büyük engelin Sultan Abdülaziz'in oyun bozan icraatları ve dirayetli yönetim anlayışı olduğu açıktır. O halde onu devirmek ve yerine V. Murad gibi onların emellerine hizmet edeceklerini düşündükleri ve Batı değerlerine yakın gördükleri dirayetsiz bir karektere sahip bir padişahı getirmek lazımdı.

Beşinci Murad'ın tahta çıkışı üzerine Berlin sefirinin Alman hariciye nazırıyla Abdülaziz'in indirilmesi ve V. Murad'ın tahta çıkışı hakkındaki görüşmesini rapor ettiği 3 Haziran 1876 tarihli tahriratında da görüleceği üzere V. Murad'ın tahta çıkması Almanya'da Osmanlı Devleti'nin terakki etmesinin bir başlangıcı sayılmakta ve coğrafi mevkii ve ehemmiyet-i politikası hasebiyle yakında Avrupa'nın en büyük devletleri sırasına geçeceği ümit edilmektedir. Alman halkının inancına göre de Osmanlı Devleti yalnız modern fikirlere uygun bir padişaha muhtaçtır, buna ulaştığına göre elbette Avrupa'da haiz olduğu yüce mevkiyi hakkıyla kazanacaktır.¹⁸⁴⁸

Amerika Birleşik Devletleri de V. Murad'ın tahta çıkmasından memnuniyet duyduğunu belirtmekle birlikte Osmanlı topraklarında yaşayan Osmanlı tebaasından olan dindaşları ve kendi vatandaşlarına karşı baskı ve şiddet yapıldığı iddialarını basında ve parlamentoda devreye sokarak gayrimüslimler lehinde himaye taleplerini

¹⁸⁴⁶ BOA. Y. EE., 3/7.

¹⁸⁴⁷ BOA. Y. EE., 21/29.

¹⁸⁴⁸ BOA. HR. SYS. 1913/26.

iletmekte gecikmemiştir.¹⁸⁴⁹ Kuşkusuz buradaki amaç yeni gelen padişahı kısıpca almak ve her istediği tavizi ondan koparmaktır. Zaten güçlü padişah Abdülaziz'in indirilip yerine Batıcı ve dirayetsiz V. Murad'ın getirilmesinin amacı da budur. Ancak içerde iktidara gelenlerin V. Murad'ı bütün halkın ittifakıyla padişah olan¹⁸⁵⁰ sempatik bir karakter olarak pazarladıklarını ve dış dünyaya tanıttıklarını yine Washington Sefiri Aristarchi Bey'in New-York Herald gazetesine verdiği mülakattaki ifadelerinden anlıyoruz. Aristarchi Bey, V. Murad'ı otuz altı yaşında, Türk adetlerine göre İstanbul'da yetişen, ama İngiltere, Almanya ve Fransa gezilerinde şekillenen bir zihniyete ve geniş fikirlere sahip, sempatik ve nazik karakterli bir adam ve yetenekli bir müzisyen olarak takdim ediyordu.¹⁸⁵¹ İşte bu belgeler Osmanlı Devleti üzerinde oynanan oyunu açıkça ortaya koymaktadır. Demek ki Batılılara göre yerli olan güçlü idareciler değil, kendileri gibi düşünen ve Batılılara yarayacak politikaları devreye sokacak idarecilerin iş başında olması gerekli idi. V. Murad'ın tam da öyle bir padişah olacağını öngördükleri için onu övmekteydiler.

V. Murad'ın yakın ilişki içinde olduğu Yeni Osmanlılar da halk tarafından onun sevilmesini sağlamaya çalışmaktaydılar. Bu konuda yaptıkları propaganda çalışmalarında onun ıslahatçı yönünü işleyip huzuru sağlayacağını ileri sürmekteydiler. Yeni Osmanlıların mason bir şehzadeye yatırım yapmaları ve bunun için halk arasında itibar kazanmasına çalışmaları da onların kimlerle bağlantı içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Henüz tahtta bir padişah varken ve bu padişah da halk tarafından sevilirken onun indirilip yerine V. Murad'ın hazırlanması dış güçlerin istedikleri kaosa davetiye çıkarmaktı. Masonların planlayıp başta Serasker Hüseyin Avni Paşa olmak üzere Sadrazam Rüşdü Paşa ve Mithat Paşa'nın uygulamaya soktuğu bu darbeye tahta çıkarılan V. Murad artık onların kontrolüne girmişti. Tahta çıkış gününde ilan edilmesi adet olan hatt-ı hümayunun üç gün sonra ilan edilmesi padişahla darbeciler arasında bir problemin daha baştan oluştuğunun işaretiydi. Biat merasimindeki tutarsız davranışı, fazla heyecanı ve itimat telkin etmeyen tavırları eski yönetimden hoşnut olmayanları hayal kırıklığına uğratmıştı. Kendisine empoze

¹⁸⁴⁹ BOA. HR. SYS., 45/45.

¹⁸⁵⁰ BOA. HR. SYS., 45/45-10.

¹⁸⁵¹ BOA. HR. SYS., 45/45-8.

edilen fikirleri ihtiva eden hatt-ı hümayundaki sadrazam, vükela ve diğer memurların vazifelerinde bırakılacakları halkta daha ilk günlerde hoşnutsuzluğun artmasına yol açmıştı. Cülustan sonra devlet ricalinin değiştirilmesi adet olduğu halde bunun yapılmayacağıının hatt-ı hümayuna dahil edilmesi padişahın darbeci bürokratların kontrolünde olduğunu göstermekteydi. Bu arada mahlul padişah Abdülaziz'in intihar süsü verilen ölümü tansiyonu iyice artırmıştı. Abdülaziz'in ölüm haberini duyunca çok sarsılan, cinayete kurban gittiğine kani olan ve bunun kendisinden bilineceğini düşünen Sultan V. Murad gittikçe daha asabi bir hâle bürünmeye başlamıştı. Bu şekilde bir idare mümkün değildi. Devlet yönetimi güçlü bir irade ve kararlı bir duruş isteyen bir işti. Bu hasletler ise V. Murad'da bulunmuyordu. Zayıf iradeli ve hassas bir kişi olan Sultan V. Murad, kendisine intikal eden devlet işleri hakkında vaktinde ve doğru kararlar veremiyordu. O devlet işlerinin ağırlığını, üzerindeki bürokratik baskıyı ve halkın hoşnutsuzluğunu daha fazla kaldıramadığı için dengesiz davranışlar göstermeye de başlamıştı. Psikolojik yapısı iyice bozulan padişah resmî elbiseyle geceleme ve kayık havuzuna atlamaya teşebbüs etmek gibi hareketlere de kalkışmıştı. Bir süre sonra intihara teşebbüs etmişti. Bu arada içkiye müptela oldu. Hususi doktorunun yanlış tedavisiyle padişahın durumu iyice ağırlaşınca yönetim, Hüseyin Avni Paşa'nın da öldürülmesi üzerine Mithat Paşa ve Rüşdü Paşa'ya kalmıştı. Onlar da kanûn-ı esâsînin ilanı hususunda birbirleriyle çatışma hâlindeydi.¹⁸⁵² Sonunda hastalığının vahimleşmesi sebebiyle fetva ile tahttan indirildi ve yerine kardeşi II. Abdülhamid geçti.¹⁸⁵³

V. Murad müsrifliği sebebiyle borçlu bir durumdaydı.¹⁸⁵⁴ Müsrifliği sebebiyle azlinden sonra da sıkıntılı günler geçirdi. Kardeşi Mehmed Reşad, onun masonluğu ve içkiye düşkünlüğü sebebiyle tahtını kaybettiğini, hal'inden sonra aklının başına geldiğini ve tam 28 yıl aklı başında olarak Çırağan Sarayı'nda mahbus hayatı yaşadığını söylemiştir. Hal'inden sonra mason arkadaşları onu Avrupa'ya kaçırmak ve Osmanlının içişlerine müdahale etme zemini elde etmek istemişlerse de başarılı olamamışlardır. 1878 de kendisini tahta çıkarma tertibi de başarısız oldu.

¹⁸⁵² OA., C.VI, s. 230-239.

¹⁸⁵³ BOA. HR. TH., 20/43.

¹⁸⁵⁴ BOA. Y. PRK. ML., 1/18.

Çırağan Sarayı'nda geri kalan vaktini müzik dinlemek ve torunlarıyla ilgilenmekle geçiren V. Murad 29 Mayıs 1904 de vefat etti.¹⁸⁵⁵

V. Murad'ın çok kısa süren saltanatı sırasında tam bir kaos ortamı mevcuttu. İçerde kendisini tahta çıkaranları dengesiz davranışlarıyla hayal kırıklığına uğratmasıyla oluşan istikrarsızlık ve belirsizlik ortamı hakimdi. Başta yakın ilişki kurduğu Yeni Osmanlıların ıslahatçı yönünü öne çıkarmak suretiyle yaptıkları propagandayla halk tarafından padişahın sevilmesi temin edilmiş ise de cülus hatt-ı hümayununun üç gün sonra okunması ve muhtevasının yetersizliği halkın hoşnutsuzluğuna yol açmıştı. Onu tahta çıkaran Sadrazam Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa yapılacak değişiklikler ve meşrutiyetin ilanı konusunda anlaşmazlık içinde idiler. Sadrazam meşrutiyeti ve halka hürriyet verilmesini istemiyor, bunun faydadan çok zarar getireceğine inanıyordu. Sultan Murad ise halka ve hürriyete inandığı için aralarında uyumsuzluk vardı. Hüseyin Avni Paşa ise klasik idarenin korunmasıyla birlikte bazı ıslahatın yapılabileceği fikrinde idi. Midhat Paşa ise meşrutiyet taraftarı olup idaredeki bozukluğun ve halktaki ümitsizliğin bu sistemle giderilebileceğine inanmaktaydı. Bu üç devlet adamı tarafından temsil edilen fikirler idareciler, aydınlar ve halk arasında da paylaşılmaktaydı. Bu bölünmüşlük ve ahenksizlik sebebiyle beklenen ıslahatyapılamayınca kamuoyu ve vekiller padişahın aleyhine döndü. Zaten hazinenin bir kısmı Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra yağmalanmış, kalanı da Rüştü, Avni ve Midhat paşaların huzurunda bir deftere kaydedilip Beşiktaş Sarayı'nda saklattırılmış, ancak sonunda bu kısım da Sultan Murad'ın sarrafı Hristaki tarafından ele geçirilip devlet erkânının muvafakatıyla rehin olarak Londra'ya kaçırılmıştır. Halkın rahatsızlığı basına da yansımış, muhafazakarları temsil eden *Basiret* gazetesi meclis kurulmasını istemekle beraber siyasi yetkisinin bulunmasını mahzurlu görmekte, sadece mali ve bayındırlıkla meşgul olmasını istemekteydi. Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında tam eşitlik olmamalı, Hristiyanlar orduya kabul edilmemeli, yüksek memuriyetlere atanmamalıdır. Buna karşılık inkılapçı zihniyeti temsil eden *Vakit* gazetesi ise istibdatı reddediyor, meşrutiyeti savunuyor ve tebaa arasında ayrımcılığın doğru olmadığını iddia ediyordu. Bütün bu tartışmaların

¹⁸⁵⁵ OA., C.VI, s. 240-241.

doğurduğu bir sırada tahttan indirilen Abdülaziz'in şüpheli ölümü halk arasında heyecan doğurmuş, tahttan indirilmesine sevinenler bile ona acımaya başlamışlar ve kamuoyunun genel kanaatıyla Hüseyin Avni Paşa baş suçlu görülmüş, diğer vekiller de sorumlu tutulmuşlardır. Padişahın da vekillere alet olduğu kabul edilmiş ve meşrutiyeti gerçekleştiremediği için suçlanmıştır. Böyle bir siyasi ortamda Sultan Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutulan vekiller, Girit ve Karadağ meselelerini görüşmek üzere bir gece Midhat Paşa'nın Bayezid'deki konağında toplantı halinde idiler. Abdülaziz'in üçüncü kadınefendisinin kardeşi olup Dar-ı Şûrâ-yı Askeriye ve Hassa Ordusu'nda yaverlik de yaptıktan sonra kolağası rütbesiyle Şehzade Yusuf İzzeddin'in maiyyetinde yaverlik yapan Çerkes Hasan, Bağdad'a gitmeyi reddettiği için hapiste bulunmaktaydı. Kolağası Çerkes Hasan verilen görev yerine gideceğini söyleyip hapisten çıktıktan sonra Bayezid'e yönelip, toplantıyı basmış, orada Serasker Hüseyin Avni Paşa, Hariciye Nazırı Reşid Paşa, Midhat Paşa'nın adamlarından Mühtedi Ahmed Ağa, bir zaptiye ve yakalandıktan sonra merdivenlerden indirilirken kendisine hakaret eden Bahriye Kolağası Şükrü Bey'i öldürmüştür.¹⁸⁵⁶ 24 Cemâziyelevvel 1293/17 Haziran 1876'da yaralı olduğu hâlde alelacele yapılan sorgulamasından sonra idam edilen Kolağası Çerkes Hasan ifadesinde bu olayı nefsi için yapmadığını, kimseden emir almadığını, devleti ve milleti için yaptığını, Abdülaziz'i hal edenlerin hain olduklarını söylemiştir.¹⁸⁵⁷

Kuşkusuz V. Murad'ın saltanatı sırasındaki en önemli dahili olay Sultan Abdülaziz'in intihar süsü verilen ölüm hadisesi idi. Resmi raporlara göre o intihar etmişti. Onun intihar ettiği 11 Cemâziyelevvel 1293/4 Haziran 1876 günü doktorlara tescil ettirilmiş ve bunun üzerine Meşihat'ın intihar ettiğine dair hazırladığı 13 Cemâziyelevvel 1293/6 Haziran 1876 tarihli ilam Sadaret'e takdim edilmiştir. Abdülaziz'in ölümü üzerine Meşihat'ten verilen ilam, doktor raporları ve mazbata Divan-ı Hümayun Kalemi'nde muhafaza altına alınmıştır.¹⁸⁵⁸ Böylece bu ölüm hadisesinin tarihe intihar olarak geçmesi arzu edilerek onun devrilmesinden ve katledilmesinden sorumlu olanların ileride yargılanmalarının önü kapatılmak istenmiştir. Oysa yukarıda da ortaya konulduğu üzere Abdülhamid tarafından

¹⁸⁵⁶ OA., C. VI, s. 234-235.

¹⁸⁵⁷ BOA. Y. EE., 20/22.

¹⁸⁵⁸ BOA. Y. EE., 17/31.

yaptırılan tahkikata göre onun şehit edildiği ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵⁹ V. Murad zamanına ait resmi belgelere de yansıdığı gibi o sarayda kaldığı odasında bileklerini tırnak makasıyla keserek intihar etmiştir, ancak bir tabip çağrılıp ölüm raporu yazılmadan cesedi ne hikmetse Çırağan Sarayı bitişiğindeki karakola taşınmıştır. Anlaşıyor ki karakolda aralarında Avusturya ve İngiltere sefaretleri doktorlarının da olduğu çoğu gayrimüslim, azı Müslüman on dokuz doktora intihar raporu hazırlattırılmıştır. Zaten raporun üslubundan da bu sezilmektedir.¹⁸⁶⁰ Ayrıca çok ciddi bir çelişki de doktorlar 11 Cemâziyelevvel 1293/4 Haziran 1876 pazar günü öldüğünü rapor ederlerken bir başka belgede onun ölüm tarihi 12 Cemâziyelevvel 1293/5 Haziran 1876 pazar günü olarak kayıtlıdır.¹⁸⁶¹

V. Murad'ın kılıç kuşanma töreninde de muhtemelen kılıcı Mevlevi şeyhi kuşatacaktı. Çünkü bu uygulama II. Mahmud'dan sonra başlamış, ondan sonraki padişahlarda da devam etmişti. Ancak V. Murad'ın kılıç kuşanma töreni Mısır hidivinin hazır bulunması için ertelenmiş, fakat saltanatın çok kısa sürmesi sebebiyle bu törenin icrası gerçekleşmemiştir.¹⁸⁶² V. Murad yapılacak kılıç kuşanma merasimi günü babası Sultan Abdülmecid'in türbesini ziyareti de gündeme ilave ettirmişti.¹⁸⁶³ V. Murad'ın tahta çıktığını sadrazamın kendisine gönderdiği telgraftan öğrendiğini belirten Konya'da bulunan Mahmud ibn Sadreddin Çelebi Efendi de Sadaret'e 9 Cemâziyelevvel 1293/2 Haziran 1876 tarihli bir tebrikname göndermiştir. Çelebi Efendi bu tebriknamede onun tahta çıktığını öğrenince Mevlana Hazretleri'nin türbesine girip dua ettiğini ve müridlerle birlikte bu vesileyle ayin yapıp padişahın başarısı için dua ettiklerini arzetmiştir. Konuyla ilgili V. Murad'a arzedilen 21 Cemâziyelevvel 1293/14 Haziran 1876 tarihli Sadaret tezkiresinde Konya'da Mevlana'nın mukaddes türbesinde biat ve dua edildiği bildirilince V. Murad çelebi efendiye memnuniyetinin müjdelenmesini irade buyurmuştur.¹⁸⁶⁴ Sadrazam tarafından Konya'daki çelebi efendiye V. Murad'ın umumi ittifakla tahta çıktığının haber verilmesi onun desteğini alma çabası olarak görünmektedir ki zaten

¹⁸⁵⁹ BOA. Y. EE., 20/33.

¹⁸⁶⁰ BOA. Y. EE., 17/31.

¹⁸⁶¹ BOA. Y. PRK., SGE., 1/2.

¹⁸⁶² Yücer, **a.g.e.**, s. 673.

¹⁸⁶³ BOA. İ. DH., 725/50558.

¹⁸⁶⁴ BOA. İ. DH., 724/50516.

Mevleviyye'nin manevi desteğini arkasına alma eğilimi Osmanlı sultanlarında hep bulunmaktadır.

Her ne kadar Mevleviyye tarikatının, dış dünyanın ve onların içerdeki uzantılarının desteğini alarak bir darbe ile iktidara gelse de V. Murad'ın yukarıda anahatlarıyla gösterdiğimiz iç ve dış siyasi atmosferde devleti yönetmesi mümkün değildi. Büyük baskı altındaki V. Murad'ın sağlık durumu iyi değildi. Bu durumda ülkenin içine düştüğü durumun vehametini farkedenden kardeşi II. Abdülhamid'in siyasi şartları da göz ederek dönemin etkin devlet adamları ve Mevlevi Şeyhi Osman Selahaddin Efendi (v. 1304/1886-87) ile irtibata geçip devreye girdiğini görüyoruz. Sultan Abdülhamid, devlet ricalinin hürmetini kazanmış bulunan Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Selahaddin Dede'den ricada bulunup kendisini Mithat Paşa ile görüştürmesini ister. Şeyhin vasıtasıyla yapılan ilk görüşmenin ardından sadrazam Rüşdü Paşa'nın da bulunduğu ikinci görüşmede II. Abdülhamid'in tahta çıkmasına karar verilir.¹⁸⁶⁵

Osman Selahaddin Dede'nin Midhat Paşa¹⁸⁶⁶ ile sıcak ilişkilerinin bulunması onun bir şekilde V. Murad'la da ilişkilerinin bulunduğunu da akla getirmektedir. Ancak bu ilişkinin genel anlamıyla tekke mensupları ile devlet ricalinin birbirlerine saygı duyma siyasetlerinden mi kaynaklandığı, yoksa Osman Selahaddin Efendi'nin de yukarıda açıkladığımız gibi doğrudan masonların tertiplemediği V. Murad'ın tahta çıkarılma olayından haberdar mıydı sorusunu zihne getirdiği ortadadır. Osman Selahaddin Efendi'nin II. Abdülhamid'i Midhat Paşa ile görüştürmeyi kabul etmesine bakılırsa onun tahta çıkmasından yana olduğunu gösteriyor. Ancak Osman Selahaddin Dede'nin siyasilerle içli dışlı olması II. Abdülhamid'in sultanlığı sırasında Mevlevihane'nin devamlı gözaltında bulundurulması sonucunu doğurmuş, Mithat Paşa'nın Abdülaziz'in hal'i sebebiyle suçlanması ardından Osman Selahaddin Dede'nin sarayla ilişkisi kesilmiştir.¹⁸⁶⁷ Mevlevi şeyhinin sarayla ilişkisi kesilmiş olsa da Mesnevi'nin saraydaki etkisi devam etmiştir. Abdülhamid tarafından saraydan çıkmasına izin verilmeyen V. Murad 1312/1894 de annesinin vefatıyla oğlu Şehzade

¹⁸⁶⁵ OA., C.VI, s. 239-240.

¹⁸⁶⁶ "Midhat Paşa küçüklüğünde *Mesnevî* eğitimini Hoca Hüsameddin Efendi'den, Farsça eğitimini ise Mesnevîhâne Tekkesi şeyhi Mehmed Murad Efendi'den almıştır." (Yücer, a.g.e., s. 711.)

¹⁸⁶⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 370.

Selahaddin Efendi ile beraber uzun uzun Mesnevi okumuştur.¹⁸⁶⁸ Sultan II. Abdülhamid mesafe koysa da Şeyh Osman Selahaddin Dede'nin şehzadelerle ilişkisinin devam ettiğini görüyoruz. Bunlardan Mehmed Reşad Han kendisine müntesip olmuştur.¹⁸⁶⁹ Yenikapı Mevlevihanesi 5 Şevvâl 1324/22 Kasım 1906 da yanınca Sultan Mehmed Reşad tarafından mükemmel bir surette yeniden inşa edilmiştir.¹⁸⁷⁰ Mehmed Reşad'ın Mevlevi dedelerinden Abdülbaki Dede'ye de muhabbeti olmuştur. Şeyh Abdülbaki Dede'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevi Taburunun oluşturulmasında hizmeti geçmiş, bu taburla birlikte Konya'ya, oradan da Şam'a gitmiştir.¹⁸⁷¹ Filistin Cephesi'nde görev yapan bu taburun kumandanlığını ise Konya'da çelebilik makamındaki Bahaeddin Veled Çelebi yapmıştır.¹⁸⁷²

2.6.2. V. Murad Döneminde Tekkelerin Himayesi

V. Murad'ın saltanatının çok kısa sürmesi dolayısıyla devlet-tekke ilişkilerine dair fazla belge bulunmamaktadır. Bu döneme ait belgelerin en dikkat çekenini Konya Mevlevi dergâhından gelen tebriknamedir. Buna yukarıda temas etmiştik. Şimdi de daha önceki padişahlar dönemine ait belgelerde gördüğümüz ilişki biçimlerine dair birer örnek vererek bunlarda mevzu edilen konulara değineceğiz.

Bu belgelerden tekke tamiriyle alakalı olan 15 Receb 1293/6 Ağustos 1876 tarihli bir belgede Büyükayasofya civarının düzeltilmesi sırasında yıkılan Şeyh Sinan Erdebilî Dergâhı'nın eski arsası üzerine sekiz oda ve bir semahaneden ibaret olmak üzere kargir şeklinde tekrar yaptırılmasıyla ilgili yazışmaların yapıldığını görüyoruz.¹⁸⁷³

27 Cemâziyelevvel 1293/20 Haziran 1876 tarihli belgeye göre Medine'de Mahmudiye Medresesi Müderrisi Şeyh Hoca Yusuf Efendi'nin kaleme aldığı *Dâvûd-i Karsî Şerhi* adlı hadis usûlü kitabının¹⁸⁷⁴ neşrine ruhsat verilmiştir.¹⁸⁷⁵ Aynı şekilde

¹⁸⁶⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 697.

¹⁸⁶⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 241.

¹⁸⁷⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 248.

¹⁸⁷¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 251.

¹⁸⁷² Vassâf, **a.g.e.**, C. V, s. 258.

¹⁸⁷³ BOA. A. MKT. MHM., 481/7; BOA. İ. ŞD., 31/1520.

¹⁸⁷⁴ Dâvûd-i Karsî'nin hadis usûlüne dair eseri aslında Birgivi'nin *Usûlü'l-hadis* adlı eserinin şerhidir. Karsî öğrencilerine *Sahih-i Buhârî* okutmadan önce hadis usûlüne dair bilgi vermek için Birgivi'nin konuyla ilgili Arapça risâlesini şerhetmiştir. (Cemil Akpınar, "Dâvûd-i Karsî", **DİA.**, C.IX, s. 29.)

10 Receb 1293/3 Temmuz 1876 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Rodoslu Şeyh Abdullah Efendi'nin tercüme ve şerh ettiği *Hallü'l ehâcî- Şerh-i Îsâgûcî*¹⁸⁷⁶ adlı risalenin basımına ruhsat verilmiştir.¹⁸⁷⁷

Osmanlı Devleti dahilindeki debbağ ve sair sanat ehlinin Ahî Baba, kethüda, duacı, yiğitbaşı, usta ve halifelerinin icazet ve inabetlerinin Ahî Evran Dergâhı postnişininin marifetiyle icrasının kadim usûl olması dolayısıyla bu konuda hâmil buldukları ferman mucebince bir kere daha valiler ve mutasarrıflara hitaben bir buyruldu yazılmasına dair Ahî Evran'ın evladından Kırşehir'deki dergâhın Şeyhi Mustafa Şükrü Efendi'nin 20 Cemâziyelevvel 1293/13 Haziran 1876 tarihli arzuhali¹⁸⁷⁸ Şûrâ-yı Devlet'te görüşülmüş ve esnafa loncasında söyleşilecek şey olduğunun dilekçe sahibine ifade edilmesi kararı verilerek yeniden buyruldu çıkarılmasına gerek duyulmamıştır. Ahîlik tarihi araştırmaları açısından oldukça dikkat çekici bu belge bize esnaflar arasında artık Ahî Baba'dan icazet ve inabet almadan iş görenler olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı Şeyh Mustafa Efendi kendi yetkisinde esnafa icazet ve inabet verme yetkisinin mahallî idareciler nezdinde teyidini istiyor.

Osmanlı Devleti Tiflis başşehbenderinin Petersburg Sefareti'ne gönderdiği 25 Haziran 1876 tarihli mektuba göre Dağıstan'da çok sayıda Müslümanın Şeyh Şâmil'in hemşerisi ve arkadaşlarından Şeyh Abdurrahman'ın davetine icabet ederek çeşitli yerlerde yaptıkları toplantılarda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir savaş çıkması hâlinde silahlanarak Osmanlı Devleti'nin yardımına gitmeye Kur'an-ı Kerîm üzerine yemin etmeleri de¹⁸⁷⁹ Kuzey Kafkasya direnişine katılan şeyh efendilerin

¹⁸⁷⁵ BOA. MF. MKT., 38/18.

¹⁸⁷⁶ Esîrüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkindî el-Ebherî'nin (v. 663/1265[?]) *Hidâyetü'l-hikme ve Îsâgûcî* adlı eserleri medreselerde asırlarca ders kitabı olarak okutulmuş ve bir çok haşiye ve şerhi yapılmıştır. *Îsâgûcî Risâletü'l-Esîriyye fi'l-mantık* adıyla da bilinir. Mantığın bütün konularını kapsar, muhtasar olduğu için ders kitabı olarak okutulmuştur.(Abdülkuddûs Bingöl, "Ebherî, Esîrüddin", **DİA.**, C.X., s. 75-76.)

¹⁸⁷⁷ BOA. MF. MKT., 40/101.

¹⁸⁷⁸ BOA. ŞD., 2887/71.

¹⁸⁷⁹ "Petersburg Sefâret-i Seniyyesi'ne fi 25 Haziran sene 1876 târihiyle Tiflis başşehbenderi tarafından irsâl olunan mektûbun sûreti tercemesidir. Memleketçe hâsıl olan ba'zı telaşlı şâyi'alar üzerine Dağıstan'da bir çok ahâlî-i Müslime Şeyh Şâmil'in hemşehrî ve refiklerinden Şeyh Abdurrahman'ın da'vetine icâbet ile mahâll-i muhtelifede 'akd eyledikleri cem'iyetlerde Devlet-i Aliyye ile Rusya beyninde bir muhârebe zuhûr ederse şân ile ölmek veyâhûd şân ile yaşamak için silahlanarak Devlet-i Aliyye'nin mu'âvenetine gitmekle Ku'rân-ı Kerîm üzerine kasem ederek karar

Osmanlı tahtında hangi padişah ve hükümet olduğuna bakmaksızın devletin savaş durumuna geçmesi hâlinde üzerlerine düşen vazifeyi yapmaktan geri durmayacaklarını ispatlamaktadır. Bu onların hilafetin temsilcisi olarak gördükleri Osmanlı Devleti ile İslâm kardeşliği temelli dayanışma ve itaat şuurundan doğan sosyal sorumlulukları çerçevesinde önem verdikleri bir faaliyettir.

XIX. yüzyıl aynı zamanda ıslahat hareketinin hız kazandığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılın başından itibaren Batı'nın ilim ve tekniğinden etkilenme sonucunda bazı müesseselerin de Osmanlı teşkilat sistemine dahil olmaya başladığını biliyoruz. Bu müesseseler içerisinde modern okullar eğitim sistemine girmeye başlamıştı. Bu dönemde bir şeyh efendinin yeni tip okulların yaptırılması konusunda devlete yardımcı olduğuna şahit oluyoruz. 7 Şaban 1293/28 Ağustos 1876 tarihli belgeye göre Şeyh Abdullah Efendi'nin Rize kasabasında bir rüşdiye mektebi inşa ettirmesi¹⁸⁸⁰ onların sanılanın aksine müspet ilimlere ve zamanın ihtiyaçlarından doğan yeniliklere açık olduklarının bir delilidir.

vermişlerdir. Dağıstan guvernörü bu vukû'attan haber aldıkda iki yüz kişiyi tevkîf etmiş ve bunların hânelerinde silâh ve levâzımât-ı harbiyye ve iki top bulmuşdur. Merkûmlar teşkil olunan tahkik komisyonu tarafından istintâk olundukda böyle gizli bir ittifâkın vücûdiyyetini müttehiden inkâr ederek mezkûr esliha ve mühimmâtın ise Şeyh Şâmil teslim olduğu zamandan beri hânelerinde bulunduğunu beyân eylemişlerdir. Hükümet-i mahalliye Şeyh Abdurrahman'ın tasavvurâtına lâyıkiyla vâkıf olub olmadığına ma'lûmâtım yok ise de tevkîf olunan eşhâsa daha ziyâde mücâzât etmenin sırası olmadığını ve müddet-i tevkîfleri temdîd olunur ise behemehâl bir fesâd zuhûr edeceğini derk eylediğinden sebillerini tahliye eylemişdir." (BOA. HR. SYS., 1363/48.)

¹⁸⁸⁰ BOA. MF. MKT., 42/65.

2.7. İKİNCİ ABDÜLHAMİD DÖNEMİ DEVLET-TEKKE İLİŞKİLERİ (1876-1909)

2.7.1. II. Abdülhamid'in Şahsiyeti ve Meşayihle İlişkileri

V. Murad gibi dirayetsiz ve nahoş vasıflara sahip birinden sonra padişahlığa uygun vasıflara sahip olan II. Abdülhamid tahta çıkış sırası ve yaşının ilginç tevafukuyla işe başladı. II. Abdülhamid vizyonerliği ve çok yönlü icraatlarıyla Osmanlı padişahları arasında en çok dikkat çekenlerden biri oldu. Kılıç kuşanma töreninden sonra II. Abdülhamid'in çıkardığı hatt-ı hümayunda onun adil ve müşfik devlet ile birbirlerine yardımcı olan çalışkan millet anlayışını önemseydiğini görüyoruz. Devletin kalkınması ve milletin refahı için hizmet ve özverili çalışmanın gereğine inandığını gösteren ifadelerine şahit olmaktayız. Hatt-ı hümayunda tek emel ve hevesinin ülkesinin kalkındırılması ve tebaasının her ferdinin mutlu olması olduğunu söylemektedir. Bu konuda o kadar azimlidir ki, bu yolda hiç bir güçlük ve zahmet emelimize engel olamaz, demektedir. Yine başarının devlet-millet dayanışmasına bağlı olduğunu iyi bilmektedir. Bundan dolayı haz ve rahatımı özellikle devletimizin şanının yüceltilmesinde ve ahalimizin adil kanunlarımız ve müşfikane niyetimizden an be an istifade ile refah ve mesut olmalarında bulacağım, her sınıf tebaamız da bu niyetimizi bilerek yükselme yolunda birbirlerine yardımcı olma ve vatan kardeşliğinin gereğini muhafazayla ortak menfaatlarına hizmet etmelidirler düşüncesindedir.¹⁸⁸¹

Onun izlediği siyaset ve icraatları Osmanlı Devleti'ne yeniden toparlanma ve diğer İslâm ülkelerine de umut olma imkânı verdi ama bu imkânın farkında olmayanlar onu 27 Nisan 1909'da tahttan indirdiklerinde ülkeyi "istibdat"tan kurtarıp "hürriyet"e kavuşturduklarını zannederlerken Osmanlı Devleti ile birlikte bütün İslâm dünyasını da sömürgeciliğin ağına düşürecek bir süreci başlattıklarından bîhaberdiler. Batılıların istediği şekilde ülkenin yönetilemeyeceği ve bir felakete sürükleneceği İttihat ve Terakki tecrübesi ile öğrenildiğinde çoktan iş işten geçmişti. II. Abdülhamid 10 Şubat 1918'de vefat ettiğinde aynı sene devlet de I. Dünya

¹⁸⁸¹ BOA. HSD., AFT., 3/65.

Savaşı'ndan mağlup olarak ayrıldı ve bundan sonra bir daha toparlanma imkânı bulamayıp tarihe mal oldu.

II. Abdülhamid çocukluk ve gençliğinde geleneksel eğitimle Arapça, Farsça ve İslâmî ilimleri tahsil etmiş, bununla da kalmayıp daha şehzadeligi sırasında tasavvufa olan ilgisiyle manevi eğitimini de ikmal etmişti. Nitekim II. Abdülhamid'in şehzadeligi sırasında Sultan Abdülmecid'in maiyyetinde Reşad Efendi ile birlikte Yenikapı Mevlevihanesi'ne geldiği gibi, ayrıca iki kardeş birlikte dergâha iki defa da yalnız geldiği söylenir.¹⁸⁸²

Onun büyük devletlerle ilişkileri belirleyen temel dinamikleri esas alarak yürüttüğü dengeli dış politikası, iç siyasette eğitim, bilim, sağlık, ulaşım, sanayileşme ve bayındırlık alanlarındaki ıslahatçı, hamleci ve kalkınmacı politikası ve İslâm dünyasını birbirine hilafetle kenetleme vizyonu hem içinden çıktığı doğu dünyasını hem de bilim ve teknikte ilerleyen ve rekabette üstünlüğü ele geçiren Batı dünyasını iyi tanıdığına işaret etmektedir. İşte bu donanımı sayesinde II. Abdülhamid, Batı dünyasının Osmanlı ve İslâm dünyası üzerindeki emellerinin farkında oluyor ve bunu tersyüz edecek projeler üretip uygulamaya sokabiliyordu. O, Batı'nın saldırgan ve yıkıcı politikalarına karşı başarının ilk önce adeta dikte edilen iç ve dış politikadan vazgeçip kendi kararlarını kendi almak ve tüm dünya Müslümanlarının birliğini kendi halifeliği etrafında kenetlemekle mümkün olduğu fikrindeydi. Çöküşten kurtulmak için dengeli bir dış politika ve kalkınmacı bir iç siyasetin yanı sıra dînî ve kültürel dinamiklerin de devreye sokulmasının gerekli olduğuna inanmaktaydı. Bu tavrının kendisinin özellikle dînî ve millî heyecanının samimi ve canlı olmasıyla bağlantısı olduğu kesindir.

Onun günlük yaşantısına erkenden yıkanıp namazı edadan sonra Kur'an ve evrad okuyarak başladığı, ömründe sadece böbrek hastalığına yakalandığı vakit Cuma namazını terke mecbur kaldığı, sıhhati bozulduğu halde Ramazan orucunu bırakmadığı, gizlice hacca gittiği, içki içmediği ve içenlerden nefret ettiği, bütün hareketlerini şeriata uygun yapmaya gayret ettiği ve tereddüt ettiği mevzuları ilim

¹⁸⁸² Yücer, a.g.e., s. 698

adamlarına sordurduğu nakledilmiştir.¹⁸⁸³ Müslüman mahallelerinde içki satışı ve meyhane açılmasına izin vermemesi ve eskiden açılanların kapatılmasını emretmesi¹⁸⁸⁴ dînî emir ve yasaklar konusundaki hassasiyetini göstermektedir. Tabii ki devleti ve milleti için gayretli, dindar ve dirayetli padişahтан Batı dünyası rahatsızdır. 8 Kasım 1908 tarihli sayısında *Berliner Tageblatt* Yıldız Sarayı'nda irticanın hakim olduğundan bahsetmektedir.¹⁸⁸⁵ Batılıların bu silahı günümüze kadar kullandıkları malumdur. Batılıların bir yandan padişahları ve hükümetleri irtica yaygarasıyla köşeye sıkıştırıp Müslüman tebaaya baskı kurmayı, diğer yandan gayrimüslimlere baskı olduğunu ileri sürüp devamlı reform istemeyi adet haline getirmelerinin sebebi her iki tebaa arasında devlete karşı güvensizlik oluşturmak ve devlet-millet birlikteliğini bozmaktır. Batılıların baskıları sonucunda Tanzimat'tan sonra getirilen eşitlik ilkesi gereğince gayrimüslimlere getirilen hakları anlamakta zorlanan Müslüman tebaa üzerindeki psikolojik baskı bir de ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkmasıyla iyice arttığı için devletin bekası gereğince dînî ve millîsiyasetin merkeze çekilmesi gerekiyordu ki II. Abdülhamid de böyle bir siyaset izlemeye başladı.

Onun saltanatı süresince izlediği bu siyasetin önemli uygulamalarından biri de cemiyet bünyesinde fahrî eğitim ve kültür ocakları olarak fonksiyon icra eden tarikatlara özel bir önem vermiş olması, bu meyanda onların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayıp şeyhlere nişan, rütbe ve maaş gibi ihsanlarda bulunması olmuştur.¹⁸⁸⁶ Aslında bu uygulama yeni de değildir. Osmanlı Devleti ta kuruluşundan beri tekke ile iyi ilişkiler sürdüren bir siyaset izlemiştir. Dînî ve millî tutum ve tercihlerinin etkili olduğu bu siyaset tarzının elbette Batı ittifakı da farkındaydı. Bu yüzden ülkeye gayrimüslimler lehinde daima reform dayatması yapılmaktaydı. Abdülhamid dirayetiyle içerde Batı yanlılarının reform istekleriyle maskeleydikleri direnişle uğraşmakla kalmıyor, bunu fırsata çevirmek isteyen gayrimüslim azınlıkların çıkardığı bölücü ve yıkıcı faaliyetlerle de uğraşmak zorunda kalıyordu. Ayrıca

¹⁸⁸³ Hür Mahmut Yücer, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Devlet-Tarikat Münasebetleri", **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 255.

¹⁸⁸⁴ BOA. İ. DH. 1127/88085.

¹⁸⁸⁵ BOA. HR. SYS., 43/18.

¹⁸⁸⁶ Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyâseti ve Eğitime Etkileri", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 36-37.

Müslüman tebaa arasında da yayılan milliyetçilik ve Batıcılık cereyanlarının birliği bozmakla sonuçlanacak faaliyetleri onun ne denli zor bir siyasi atmosfer içinde bulunduğunu gösteriyordu. Her ne kadar siyasi rekabet içerisinde bulunsalar da Batı ittifakı ve Rusya kendi menfaatleri doğrultusunda gayrimüslimleri himaye bahanesiyle ve bu siyasetin başarısı için sihirli bir formül olarak dillerinden düşürmedikleri "şark meselesi" ve "reform" kısı kacıyla Osmanlı karşısında Haçlı ruhuyla hareket edip içerdeki azınlıkları devlete karşı kışkırtarak zaafa düşürmek istiyordu. Osmanlının içinde bulunduğu bunalımlı durum Batı'da ve Rusya'da haçlı ruhunu kabartmış görünüyordu. Nihâî hedefleri Osmanlı'yı parçalamak ve İstanbul'u düşürmekti. Çünkü, *"İstanbul'un işgali, Türklerin tamamıyla Avrupa'dan çıkarılması, Haçlı Avrupa'sının I. Dünya Harbi'ne kadar temel siyasetini oluşturacaktı. Hatta İstanbul'un Ruslara bırakılması düşünülmüştü."*¹⁸⁸⁷ Bütün bunların farkında olan Abdülhamid iç siyasette başta eğitim öğretim olmak üzere toplumun bilinçlendirilmesine çalışmış, vakıflar ve dînî kurumları canlandırmış, tekkeler ve tarikatlarla iyi ilişkiler kurarak millet-devlet dayanışma ve kenetlenmesini sağlamış, imar faaliyetlerine önem vermiş, sanayi yatırımları yapmış, dış siyasette ise devletlerarası ilişkileri ülkesinin çıkarlarına göre sürdürme politikası izlemiştir. Bunlardan hareketle onun için maneviyatı güçlü, ülkesi ve milleti için gayretli ve mücadeleci bir lider hükmünü vermek hakkını teslim etmektir. Bu kararlı tutumu ve izlediği siyasetin sertliği ülkesi üzerinde oynanan büyük oyunun, yani devletin dağılıp parçalanması demek olan Batı'nın "şark meselesi" ve "reform" kısı kacı politikasının ne anlama geldiğinin farkında olması sebebiyledir. Nitekim hal'inden sonra Osmanlı Devleti bir daha asla toparlanamamış ve yavaş yavaş yıkıma doğru gitmiştir. Buna karşın onun İttihad-ı İslâm siyaseti değişik unsurların muhtariyet isteklerini önlemek ve Müslümanları hilafet etrafında toplayarak Osmanlı Devleti'nin varlığına hayatiyet kazandırmak amacını taşıyordu.¹⁸⁸⁸ Bu projenin başarısı Batılılara karşı diğer Müslüman topluluklarla da birlik olmaya bağlı idi. Afrika, Asya ve Arap yarımadasındaki Müslümanlarla bağlılığı pekiştirmekle ancak Batılıların dünya Müslümanlarının umut bağladığı Osmanlı Devleti'ni parçalama girişimlerine engel olunabilirdi. Bu teoride kalmamalı pratiğe de yansımaları idi. Bu

¹⁸⁸⁷ İnalçık, **Doğu Batı, Makaleler II**, s. 25.

¹⁸⁸⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s 218.

yüzden Anadolu, Suriye, bir ölçüde Irak, Arabistan, hatta Libya'da, Balkanlarda Müslümanların yoğun olduğu bölgelerde yatırımlar yapılmış, okullar açılmış, en dirayetli yöneticiler gönderilmiştir. Anadolu-Bağdad Demiryolu yapılması girişiminde bulunulmuştur.¹⁸⁸⁹

Bu projeyi gerçekleştirmek isteyen II. Abdülhamid toplumda etkili olan medrese ve tekkeden de yararlanma düşüncesindedir. Bu sebeple asıl amacı İslâmiyeti fert ve toplum hayatında canlı tutmayı hedef edinen ve Müslümanlar arasında tesir bakımından güçlü bir etkiye sahip bulunan "*medrese ve tekke gibi iki temel müesseseye dayanmayı tercih etmiştir.*"¹⁸⁹⁰ Bu sayede Müslüman Osmanlı toplumunda Tanzimat'la birlikte oluşmaya başlayan gayrimüslimlerin öne çıktığı ve Müslümanların geri plana düştüğü algısı da ortadan kalkmış olacaktır. Zaten memleketin her tarafındaki cami, medrese, tekke ve benzeri İslâmî eserlerin tamir ve tadilatına da halkın devlete karşı zedelenen güvenini yeniden tesis etmek için önem verilmekteydi. 7 Muharrem 1322/24 Mart 1904 tarihli bir belgeden öğreniyoruz ki taşradaki hayır eserleri ile dînî eserlerin durumunu gösteren bir defterin tanzim edilerek Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderilmesi için umumi tebligatta bulunulmuş ve bu eserlerin tamir ve ihyası için gerekenin yapılması padişah tarafından irade buyrulmuştur.¹⁸⁹¹ Bu eserler arasında çok sayıda tekke de bulunmaktaydı. II. Abdülhamid'in emperyalistlerin devleti yıkma hedeflerine karşı Müslümanların birliği idealini gerçekleştirme adına tekkeleri de devreye sokma tercihinin ne kadar isabetli olduğu Batılı yazarların bu konudaki uyarılarından anlaşılmaktadır. Bu yazarlar, Pan-İslâmizm hareketinin tarikatlara dayanılarak yürütüldüğünü öne sürüp bunun Batı dünyasının aleyhine olduğuna dikkat çekmekteydiler.¹⁸⁹² II. Abdülhamid'in bu siyasette tekkeleri devreye sokmasının sebebi olarak saltanat ananesine sadakatının yanı sıra bunların millet nezdindeki itibarını da hesap etmesi gösterilmiştir.¹⁸⁹³

¹⁸⁸⁹ Özbilgen, **a.g.b.**, s. 137.

¹⁸⁹⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 218.

¹⁸⁹¹ BOA. DH. MKT., 935/34.

¹⁸⁹² Gündüz, **a.g.e.**, s. 219.

¹⁸⁹³ Gündüz, **a.g.e.**, s. 219.

Abdülhamid'in Osmanlı devlet geleneğinde tekkenin önemli bir vazifesine işaret ettiği bu tespitinden hareketle onun pragmatist bir yaklaşımı benimsediği yanılığısına düşüp tekkeleri kullandığı düşüncesine kapılmamak, tam tersine bizzat tekkelerle hedef birliği noktasında fikir ve duygu örtüşmesi içinde olduğuna hükmetmek gerekmektedir. Çünkü devlet-tekke işbirliği kuruluşan itibaren mevcuttur ve o aynı zamanda samimi bir tekke mensubudur. Bununla birlikte aşırı hassasiyeti sebebiyle izlediği kuşkucu siyaset tarzından şikayet eden tekke mensupları da yok değildir. Vassâf, Şeyh Ahmed-i Muhtar'dan bahsederken II. Abdülhamid devrini "devr-i meş'ûm-ı istibdâd" olarak niteleyip ika edilen bütün engellere, müşküllere ve baskılara rağmen Şeyh Ahmed Muhtar'ın evinin her gece ilim ve irfan tâlibleri ile dolduğunu nakleder.¹⁸⁹⁴ Bu uygulama özel olarak tekkelere has olmayıp onun genel siyaset tarzından kaynaklanmaktadır. Nitekim o ilk yıllarında tarikat erbabıyla iyi geçinir, saraya davet edip fikirlerini dinlerken bu siyasetinin doğal bir sonucu olarak bir müddet sonra denetim, gözetim ve sürgün gibi mekanizmaları bazı tarikat ehline karşı da işletmiştir.¹⁸⁹⁵ Burada da görüldüğü üzere onunla ilgili bazı tekke çevrelerinin şikayetleri de diğer muhaliflerin şikayetlerinde görüldüğü gibi özgürce faaliyet yapamamak, baskı ve jurnalcılık üzerinde yoğunlaşmaktadır ki bunların da dönemin hürriyet taraftarlığı rüzgarından etkilenen kesimlerden olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu tür sızlanmalara rağmen devletin tekke ile işbirliği de devam etmektedir. Biz yukarıda değindiğimiz II. Abdülhamid'in ifade ettiği, tekke ile işbirliği içinde ülkeyi idare etme teamülünü önemseydiğimiz için XIX. yüzyıldan önceki padişahların şeyhler ve dervişlerle ilişkilerini işte bu amaçla özetlemiştik. Bu ilişkilerin kadim teamül gereğince yeniden canlandırılması zaruretine XIX. yüzyıl padişahlarının da inandığını ve icraatlarına bu minvalde devam ettiklerini gördük. Bu inancın samimi düzeyde olduğunu önceden ortaya koyduk. Onun tekke ile ilişkilerinin de samimiyet temelinde inşa edildiğini belgelere dayalı olarak detaylı bir şekilde ileriki kısımlarda göstereceğiz.

¹⁸⁹⁴ Vassâf, a.g.e., C. II, s. 254.

¹⁸⁹⁵ Yücer, a.g.e., s. 701.

II. Mahmud'dan sonra başlayan gelenek onun tahta çıkışında da sürdü ve kılıç kuşanma merasimi Mevleviler tarafından yapıldı.¹⁸⁹⁶ V. Murad'ın kılıç kuşanma merasimi dönüşünde babası Sultan Abdülmecid'in türbesini ziyareti teşrifata ilave ettirmesi usûlünü¹⁸⁹⁷ Sultan II. Abdülhamid de devam ettirdi.¹⁸⁹⁸

II. Abdülhamid'in saltanata başladığı sırada karşı karşıya olduğu en önemli problem darbeye gelen bir yönetimin istikrarsız ve vizyonsuz iç ve dış siyaset anlayışı ve bu anlayışa sahip çıkarıcı devlet ricaliyile işe başlamış olması sayılabilir. Nitekim bu durum onda kimseye güvenmeme duygusunu beslemiş ve şahsiyetindeki en olumsuz noktayı oluşturan aşırı vehmi körükleyen en kuvvetli kaynak addedilmiştir.¹⁸⁹⁹ Bu devlet ricalinin basiretsiz ve çıkarıcı yönetim anlayışı gerileme devrinden beri artarak süregelen devletin temel yönetim felsefesinden uzaklaşmanın bir sonucuydu. Gerileme devrinde gördüğümüz devlet ricalinin siyasi beceriksizlik ve basiretsizliğine ilaveten tekke ve medresedeki göreceli vizyon ve misyon kaybı bir yandan ahlâki ve irfanî hasletlerin yerine menfaatçiliği öne çıkarmış, diğer yandan da ilimde ve teknikte geri kalmaya yol açmıştı. Bu gelişmeler karşısında devlet kurumları mecburen Batı'da ortaya çıkan yeni bilim ve teknolojilere adaptasyon sürecine girmişti. 1854 Kırım Savaşı arafesinde devletin kuzeyden gelen ve sürekli büyüyen Rusya'yı durdurma tedbirleri arasında yelkenli donanmasını buharlı kazanlarla ve yeni askeri teçhizatla donatması oldukça gereklilik arzemişti. Ancak bu gerekliliği finanse edecek mali kaynağın bulunmayışı devleti dış borçlanmaya sevkemişti.¹⁹⁰⁰ Bu süreç zarfında Osmanlı Hariciyesi ile Londra ve Paris sefaretleri arasındaki diplomatik yazışmalara bakıldığında teknoloji ve mamul maddeler ithalatı ve bunun dış borçlanma ile karşılandığı görülmektedir ki bu husustaki yazışmaların

¹⁸⁹⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 673.

¹⁸⁹⁷ BOA. İ. DH., 725/50558.

¹⁸⁹⁸ BOA. İ. DH., 723/50458.

¹⁸⁹⁹ **OA.**, C.VI, s. 242.

¹⁹⁰⁰ Devletin borcu 1854-60 döneminde 16.000.000 altına, Abdülaziz dönemi sonunda 100.000.000 altına yükselmiş, dış ödemelerin bütçedeki payı % 44'lere kadar çıkmıştı. Bundan sonraki dönemlerde mali durum daha da bozulmuş, iç borçlanmaya başvurulmuş, Galata bankerlerine başvurulmuştur. Borç verenlerin alacaklarını garanti edecek gelir kaynaklarını idare eden Rüşum-ı Sitte İdaresi 1880 de kurulmak zorunda kalmış, 28 Muharrem 1229 da imzalanan Muharrem Kararnamesi'yle Düyun-ı Umumiyye İdaresi bu borçlanmanın bir ağır sonucu olarak faaliyete başlayıp devletin mali ve siyasi egemenliğini zedelemeye başlamış, zamanla devlet içinde devlet haline gelen bu kurum Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına gölge düşürmüştür. (**OA.**, C.VI, s. 243-247.)

oldukça yoğun olması işin büyüklüğünü göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir.¹⁹⁰¹

II. Abdülhamid'in tahta çıktığında devletin siyasi inisyatif kullanmasını zorlaştıran bu ağır mali tablo karşısında yeni sultanı zor günlerin beklediği açıktı. Bu sıkıntılı süreçte 1882'de Mısır İngilizlerin eline geçti ve müstemleke idaresi kuruldu. Mısır bundan sonra II. Abdülhamid'in İslâm Birliği siyasetine karşı Arap milliyetçiliğinin merkezi haline getirildi. Buradan Araplara yönelik padişahın halifelığının meşru olmadığı propagandası yürütüldü. Mısır ayrıca Jön-Türk muhalefetine önemli merkezlerden de biri oldu.¹⁹⁰²

Yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri iyice su yüzüne çıkmıştı. Amaçları Osmanlı Devleti'ni yıkıp paylaşmaktı. Bunun için kışkırttıkları isyancı Ermenileri devleti zayıflatma aracı olarak kullandılar. Gayrimüslimlere yönelik Müslüman ahaliden gelen kimi haklı tepkileri abartıp müdahale vesilesi yaptılar. Osmanlı Devleti dahilinde ise çeşitli fikir akımlarının Avrupa'daki gelişmelerden etkilenip rejim tartışmaları açmaları, bu tartışmalar sebebiyle iki defa denenen meşrutiyet idaresinin başarısızlıkla sonuçlanması ve ortaya çıkan siyasi belirsizliğin yabancı devletlerin emellerine hizmet etmekten başka bir işe yaramaması devleti beka sorunu ile karşı karşıya getirmişti. Böyle bir ortamda devletin kendini toparlayabilmesi ve müdahaleci devletlere karşı dik durabilmesi ve egemenliğine hanel getirmemesi için yeni bir siyaset izlemesi zarureti doğmuştu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin yeniden bir canlılık ve hareketlilik getirecek politikalara ihtiyacı olduğu, devletlerarası ilişkilerde dostluk gösterilerine güvenmemesi ve çeşitli kombinezonlarla gücünü artırarak varlığını korumak esası üzerine hareket etmesi gerekmekteydi.¹⁹⁰³ İşte bu noktada II. Abdülhamid uzun süre dış politikada denge siyaseti izleyerek az zararla devleti ayakta tutmaya çalışmaktaydı, ancak artan dış baskı ve gerektiğinde rekabetçi devletlerin üstü kapalı gizli ittifakları bu siyasetin de daha fazla sürdürülemeyeceğini göstermekteydi. Bu

¹⁹⁰¹ Bu konuda Osmanlı Arşivi fonları içerisinde bulunan Paris ve Londra sefaretleri evrakı içerisinde çok miktarda belge bulunmaktadır. İstikraz ve borç gibi anahtar kelimelerle arama yapıldığında bunlara ulaşmak mümkündür.

¹⁹⁰² OA., C.VI, s. 253-254.

¹⁹⁰³ OA.,C.VI, s. 264-265.

sebeple II. Abdülhamid'de siyaset değişikliği fikrinin ağır bastığını ve İslâm Birliği temelli yeni siyaset anlayışına yöneldiğini görüyoruz. Onun bu siyaset anlayışını devreye sokmasına neden olan şartlardan en önemlisi yukarıda bahsettiğimiz devletlerin Osmanlı'dan toprak koparmaya başlamaları, ihtilalci gayrimüslimleri Osmanlı'nın iç barışını bozacak bir maşa olarak devreye sokmaları ve sürekli onlar lehinde ıslahat talepleri olmuştur. Bunun yanı sıra böyle bir siyaseti devletin gündemine sokan başka gelişmeler de olmuştur. Bunlardan ilki Balkanlar ve Kafkaslardan gelen Müslüman göçleriyle oluşan yerli halkla muhacirler arasında ortaya çıkan İslâm kardeşliği şuuru ile 1870'lerden itibaren sömürgecilerin pençesine düşmeye başlayan İslâm dünyasından hilafet merkezine gelen yardım başvurularıdır. Bilhassa Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen muhacirler arasındaki müderrisler ve şeyhlerin yeni yerleştikleri yerlerde Hıristiyan devletlerin sebep olduğu taze acılarının da etkisiyle onlara karşı halkı aydınlatmaları, Müslümanların gayrimüslim işgalcilere karşı birlik olmalarını öğütlemeleri ve devletin yeni siyaset tarzını gerek barış gerekse savaş zamanlarında desteklemeleri dikkatleri çekmektedir. Yine öteden beri her zaman devletin yanında durmayı ve halkın irşadı ile meşgul olmayı kendine vazife bilen yerleşik tekkelere mensup meşayih ve müridanın gerektiği zaman sömürgecilere karşı askeri birliklere dahil olduklarını biliyoruz ki bu faaliyetlere ileride yeri geldikçe temas edeceğiz. Kuşkusuz bu dayanışma geçmiş padişahlar döneminden kalma geleneksel bir uygulama idi. Bu sebeple konunun daha iyi anlaşılabilmesi için XIX. yüzyıl öncesindeki ilişkilere birinci bölümde anahatlarıyla değinmiştik.

Hiç kuşkusuz II. Abdülhamid'in İslâm Birliği siyasetinin fikri ve icraî birçok bileşeni vardır. Biz bunlardan tekke ile ilişkili unsuru incelediğimiz için diğer unsurlara değinmeyeceğiz. Bu siyasetin başarılı olabilmesi tabiidir ki bütün bileşenlerin uyumlu çalışmasına bağlıdır. Bu bağlamda özellikle halk üzerinde güçlü bir nüfuza sahip olan tekkenin önemi ortadadır. Bu bakımdan II. Abdülhamid'in tüm dünya Müslümanlarının sömürgeciliğe karşı duruş sergilemesi ve halifelik etrafında birlik oluşturabilmesi için âlimler ve meşayihin katkılarına şiddetle ihtiyacı vardır.

Bu sebeple İngilizlerin Arap kabile şeyhlerine altın dağıtarak Osmanlı Devleti aleyhinde yoğun bir propaganda faaliyeti başlatması ve bölgeye din adamı kisvesinde

ajanlar göndermesi karşısında II. Abdülhamid bazı dervişleri ve ilim adamlarını Arabistan'a gönderip karşı propaganda başlatır. O Arab'ın düşmanının Türk olmadığını, Arab'ın da Türk'ün de, kısacası Müslümanların düşmanının emperyalistler olduğunu ve bunlara karşı hep birlikte mücadele edilmesi gerektiği inancındadır.¹⁹⁰⁴

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri bütün padişahların ilim ve irfan önderleri ile dayanışma içerisinde devleti yönetme anlayışı II. Abdülhamid'de de görülen bir tutum olmuştur. Bundan dolayı o da tekkelerle ve şeyhlerle irtibat içerisindeydi. II. Abdülhamid'in tasavvufa meyilli kişiliğinden bahsetmiştik. Şeyhlerle olan ilişkisinin boyutlarına baktığımızda onun bazı şeyhlere intisap ettiği, bazı şeyhlerle bir amaç için çalıştığı ve bazıları ile ise herhangi bir vesile ile görüştüğüne dair çeşitli rivayetler vardır. Hatta onun geçmiş şeyhlerin ruhaniyetinden de istimdad ettiği ve bu kapsamda Bursalı İsmail Hakkı Hazretleri'nin kabrinin başındaki zeytin ağacının mahsulünün her sene toplanıp Hacı Ali Paşa vasıtasıyla sultana ikram edildiği ve Ramazan ayında onunla iftar edildiği de nakledilmektedir.¹⁹⁰⁵

Padişahların şeyhlere karşı kiminde sevgi ve muhabbet düzeyinde olan bağlılık onda müntesip olma derecesine çıkmıştır. II. Abdülhamid'in hangi tarikata ve şeyhe müntesip olduğu hususunda son zamanlara kadar genellikle kabul edilen görüş onun şehzadeligi sırasında Şazeliyye tarikatı'na intisap ettiği ve şeyhinin de Muhammed Zâfir Efendi (v. 1321/1903)¹⁹⁰⁶ olduğudur. Osmanzade Hüseyin Vassâf'ın *Sefine-i Evliya*'da verdiği bilgilere göre Sultan Abdülaziz devrine rastlayan 1287(1870) yılında Muhammed Zâfir Efendi'nin kardeşi Şeyh Hamza İstanbul'a

¹⁹⁰⁴ Cevdet Küçük, "II. Abdülhamid'in Dış Politikası", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 23.

¹⁹⁰⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 702.

¹⁹⁰⁶ Muhammed Zâfir el-Medenî diye yâd olunur. 1244 (1828) Trablusgarb'da Mısırata'da doğdu. Pederleri Şeyh Muhammed Hasan Zâfir el-Medenî'dir. Vâlideleri, Kamer Hanım'dır. On dokuz yirmi yaşına kadar Mısırata'da bulundu. İlk tahsilini orada yaptıktan sonra Tunus ve Cezayir'de seyahat etti. Ardından Mısır yoluyla Medine'ye gitti. Orada erbab-ı ilim ve irfandan feyiz aldı. Tarikatta hilafeti babalarından aldılar. Trablus'a döndüklerinde kırk üç yaşına kadar kaldılar. 1870 de İstanbul'a gelip vefâtına kadar orada ikamet ettiler. 24 Eylül 1903 de vefât ettiler. Alim, fazıl, arif, edib ve Kâmil bir zat olup padişahın ikbal devrinde dünyalık peşine düşmeyip yalnızlık köşesini tercih etti. Cezayir ulemasından Fas Müftüsü Şeyh Muhammed b. Azûz, Ahmed Zâfir ve İbrahim Zâfir Efendiler halifelerindedir. (Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 308-309.)

gelir. Pertevniyal Valide Sultan'ın iltifatına mazhar olur. Valide Sultan kendisine intisap etme arzusunu açıklayınca Şeyh Hamza, "Efendim, büyük biraderim ehl-i kemaldır, fakire müsaade buyurunuz, gideyim onu getireyim" der. Bunun üzerine izin çıkar ve Şeyh Hamza kardeşini Trablus'dan İstanbul'a getirir. Mahmud Nedim Paşa Trablus Valiliği sırasında iyi tanıdığı Muhammed Zâfir Efendi'yi Valide Sultan'a metheder. Bu sırada şehzade olan II. Abdülhamid de şeyhten etkilenip intisap eder. Şeyh Efendi için Unkapanı civarında Üç Mihrablı Camii yakınında bir hane kiralanır. Şeyh Zâfir'in burada ikamet ettiği üç sene içinde Şehzade II. Abdülhamid tebdilen gelir gider. Şeyh Zâfir 1873 yılında bir saraylı hanım ile evlenir. Bu sırada memleketine gider gelir ve daha sonra Medine'ye yerleşir. II. Abdülhamid 1293/1876'da tahta cülus edince şeyhini davet eder. Şeyh Zâfir Efendi ömrünün sonuna kadar İstanbul'da kalır. Üç defa memleketine dönme temennisinde bulunduğu hâlde II. Abdülhamid bırakmaz. Beşiktaş'ta Yıldız yolunda bir dergâh inşa edip¹⁹⁰⁷ şeyhini orada alıyor. Şeyh Muhammed Zâfir Efendi 1321 hicri yılı Receb ayının ikinci Cuma gecesi (Regaib gecesi) (24 Eylül 1903) de vefat ettiğinde dergâh ittisalına defnedilir. II. Abdülhamid kendileri için mükellef bir türbe inşa ettirir.¹⁹⁰⁸ Bu bilgede dikkat çeken ve açıklanması gereken bir husus vardır. Şeyhin memleketine dönme istekleri, II. Abdülhamid tarafından kabul edilmez. Şeyhin bu isteğini üç defa tekrar etmesi onun İstanbul'un ortamından rahatsız olduğunu göstermektedir. Tasavvuf âdâbına göre mürid şeyhinin isteğini yerine getirmelidir. Burada tersi bir durum var gibi anlaşılabilir. Ancak tasavvuf âdâbında ulü'l-emre (Müslümanların emirine/devlet başkanına) itaat da şarttır. II. Abdülhamid mürid olmasına rağmen aynı zamanda ulü'l-emr konumunda olduğu için şeyhinin yanında olmasını istemiştir. Sıkıntılı siyaset ortamında onun manevi desteğine ihtiyaç duyduğu açıktır. Aslında onun bu tavrı şeyhini daima yanında görmek istediğine de hamledilebilir. Şeyhi de onun isteğini kırmamıştır. Şeyh Efendi de bırakıp gidebilir, o zamam emre muhalefet etmiş olur. Bundan dolayı o da emir sahibi, yani sultanın izin vermemesini bir emir kabul ediyor ki İstanbul'da kalıyor. İşte bu olay zahîrî

¹⁹⁰⁷ 1305/1887-88 yılında Beşiktaş'ta II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Ertuğrul Tekkesi bugün cami olarak kullanılmaktadır. Tekkenin yanında 1903-1904 yılında yapılan külliyyede ise türbe, kütüphane ve çeşme vardır. Zâfir Efendi vefatında tekkenin hazîresine defnedilmiştir. Türbenin inşa projesi saray mimarı Raimondo d'Aronco'ya verilmiştir. (Afife Batur, "Şeyh Zâfir Külliyesi", **DİA.**, C. XXXIX, s. 79.)

¹⁹⁰⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 308-309.

sultan olan mürid II. Abdülhamid ile manevi sultan olan Şeyh Zâfir efendi arasındaki hassas gönül ilişkisine ve tekke-devlet ilişkisindeki karşılıklı usûl ve âdâba dair çok güzel bir örnektir. Ayşe Osmanoğlu da babası II. Abdülhamid'in Şazelî tarikatına intisabını anlattığı yerde onun gençliğinde daima camilere gittiğini, Ramazanlarda Süleymaniye Camisi'nde namaz kıldığını, camide açılan segilerden alışveriş ettiğini ve camide namaz kıldığı günlerden birinde Hamza Zâfir Efendi adlı muhterem bir şeyhle tanışıp ahbab olduğunu, onunla ahbablığının ilerlediğini ve Şazelî tarikatına bu şekilde intisap ettiğini anlatır.¹⁹⁰⁹ Burada bahsedilen Hamza Zâfir Efendi II. Abdülhamid'in bağlı olduğu asıl Şazelî şeyhi olan Muhammed Zâfir Efendi'nin kardeşidir ki kendisi 1870'te İstanbul'da Pertevniyâl Vâlîde Sultan'ın iltifatına mazhar olmuş ve Mahmud Nedim Paşa'nın tavsiyesi üzerine Şeyh Muhammed Zâfir Efendi İstanbul'a davet edilmiştir. İstanbul'a geldiğinde ise Osmanlı ileri gelenlerinin yanı sıra Şehzade Abdülhamid ile de tanışmıştır.¹⁹¹⁰ Bu bilgiye göre II. Abdülhamid'i Muhammed Zâfir Efendi'yle tanıştıran Hamza Zâfir Efendi olmaktadır.

Vassâfa göre Valide Sultan onu Abdülaziz zamanında davet etmiştir. II. Abdülhamid henüz şehzade iken Şeyh Zâfir ile tanışmış ve intisap etmiştir. Üç sene İstanbul'da kalan ve dergâh olarak kullandığı evde kendisini ara ara tebdil-i kıyafetle ziyaret etmiştir. Ancak Şeyh Efendi bu arada zaman zaman memleketine gidip gelmiş ve en sonunda Medine'ye yerleşmiştir. II. Abdülhamid sultan olunca o sırada Medine'de bulunan şeyhini davet etmiş ve kendisine Beşiktaş Yıldız yolundaki dergâhı yaptırmıştır.¹⁹¹¹ Zâfir Efendi bundan sonra her ne kadar Sadrazam Midhat Paşa tarafından Medine'ye gönderilmek istendiyse de padişahın himayesinde 2 Ekim 1903 yılındaki vefatına kadar İstanbul'da kalmıştır.¹⁹¹² Abdülhamid'in şehzadeliği sırasında şeyhini tebdilen ziyareti onun dönemin siyasi atmosferinden çekindiğine hamledilebilir. Çünkü amcası Abdülaziz'in bu zor ve karışık siyasi şartların sonucunda şüpheli bir ölümle siyasetten el çektilmesine bakılırsa onun kendisiyle ilgili hesapları olabilecek çevrelerin daha şehzadeliği sırasında farkında olduğunu ve

¹⁹⁰⁹ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 28.

¹⁹¹⁰ Ş. Tufan Buzpınar, "Şeyh Zâfir", **DİA.**, C.XXXIX, s. 78.

¹⁹¹¹ Vassaf, **a.g.e.**, C. I, s. 308-309.

¹⁹¹² Buzpınar, **a.g.md.**, **DİA.**, C. XXXIX, s. 78.

çekingenliğinde haklı olduğunu göstermektedir. Nitekim Sultan II. Abdülhamid Muhammed Zâfir Efendi'ye daha İstanbul'a gelmeden önce Medine'de ikamet ettiği zamanlarda maaş bağlatmıştır. 7 Şevvâl 1293/26 Ekim 1876 tarihli belge bize Medine'de ikamet etmekte olan Şazeliiyemeşayihinden Muhammed Zâfir Efendi'ye Maliye Hazinesi'nden iki bin kuruş maaş tahsis edildiğini göstermektedir.¹⁹¹³ Maaşın bir mahlulat veya tasarrufattan karşılanmasının emredilmesi istisnai bir durumdur. Çünkü genelde maaş tahsisleri bir mahlul vukuunda olmaktadır. Elbette bu sultanın şeyhine olan bir ihsanıdır ki zaten belgede de ihsan buyurulmuş olduğundan bahsedilmektedir. Bu şeyhini gözettiğini göstermektedir. Şeyh Zâfir de en meşhur eseri "*el-Envârü'l-kudsiyye fi tenzîhi turukî'l-kavmi'l-'aliyye*"nin sonunda II. Abdülhamid'i "*sahibü's-saltanati'l-uzmâ ve'l-hilâfeti'l-kübrâ imâmu'l-muvahhidîn*"¹⁹¹⁴ şeklinde tavsif ederek ona olan saygısını sunmakta, bu ifadelerle kendisini zamanın halifesi ve Müslümanların imamı olarak görmektedir. Bu bakış açısıyla II. Abdülhamid'in İslâm birliği fikri birbiriyle mutabıktır. Şeyh Zâfir'in II. Abdülhamid hakkındaki bu duygularının samimi olduğu açıktır. Çünkü onun saray çevrelerinin teveccühüne rağmen dünyaya iltifat etmediği, vahdet köşesini tercih ettiği ve sultanın teklif ettiği rütbe ve nişanları almadığı belirtilir.¹⁹¹⁵

II. Abdülhamid'in Şeyh Zâfir için yaptırdığı tekkenin ismi Ertuğrul'dur. Bu tekkenin kuruluş amacı Şazeliliği güçlendirmenin yanında İslâm âleminden gelen tarikat şeyhleri ve âlimleri ağırlamak, bunlar aracılığıyla Osmanlı hanedanının tasarrufunda bulunan hilafetin prestijini artırmaktır.¹⁹¹⁶ Ayşe Osmanoğlu hatıratında Yemen isyanı sırasında halifeye bağlılığını bildirmek için gelen kabile reisleri için düzenlenen kabul törenini harem penceresinden seyrettiklerini, gelenlerin bir kısmının Ebû'l-hüdâ Efendi'nin evinde bir kısmının da Zâfir Efendi Tekkesi'nde babası tarafından yaptırılan misafirhanede kaldıklarını, aynı şekilde bu gibi insanların bu evlerde oturduklarını aktarır.¹⁹¹⁷ Hiç bir yerde yemek yemeyen Sultan II. Abdülhamid'in Ertuğrul tekkesinde yemek yemesi Muhammed Zâfir Efendi ile

¹⁹¹³ BOA. İ. DH., 734/60192.

¹⁹¹⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 33-34.

¹⁹¹⁵ Mustafa Salim Güven, "Şazeliiye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. s. 402.

¹⁹¹⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 650.

¹⁹¹⁷ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

olan münasebetlerinin derecesini ve ona olan itimadını gösterir.¹⁹¹⁸ Sultanın, Şazeliyye'nin "vazife" denilen günlük virdini okuması, Şeyh Zâfir Efendi'nin haftada bir Cuma namazından sonra düzenlediği ayine sık olmasa da katılması, Cuma selamlığını birçok kere Beşiktaş Şazeli Tekkesi'nde icra etmesi ve tahttan indirildikten sonra bile Şazeliyye ile irtibatını devam ettirmesi onun bu tarikata mensup olduğunun emareleri olarak görülmektedir. Çünkü tahttan indirildikten sonra onun diğer şeyhler ve tarikatlarla ilgisi kesilmiştir.¹⁹¹⁹ Sultanın Şazeliyye ile ilişkisinin devam ettiğine dair delil Şam'da oturan Ebû's-şamat Efendi'ye yazdığı mektup gösterilir. 1329/1911 tarihli bu mektupta onun hilafet-i İslâmiyyeyi terk etmediğini, İttihat ve Terakki Cemiyeti reislerinin tazyikiyle bırakmak zorunda kaldığını, İttihatçıların Yahudiler için arz-ı mukaddeste bir miktar toprak istediklerini, bunu kanı pahasına kabul etmeyeceğini bildirdiğini söylemiştir.¹⁹²⁰ 20 Haziran 1882 tarihli bir belgede onun Filistin'e Yahudi göçüne karşı olduğu da geçmektedir.¹⁹²¹

Muhammed Zâfir Efendi'nin devlet işlerindeki rolü üst seviyede ve derinlikli olmadığı gibi resmi bir sıfat da taşımaz. Bu onun devlet işlerine hevesli olmamasından kaynaklanmaktadır. O devlet hizmetindekilerin takdirini kazanmış, sultanın rütbe teklifini kabul etmemiş, kendisine bir şey sorulduğunda cevap vermiş, yeri geldiğinde bazı hizmetler için isim önermiştir ki Tunuslu Hayreddin Paşa böyle bir teklif üzerine padişah tarafından 93 Harbinde danışmanlık yapmak üzere Tunus'tan getirtilmiştir.¹⁹²²

Zâfir Efendi'nin bağlı olduğu ailenin Osmanlılarla irtibatı Yavuz Sultan Selim dönemine kadar uzanmaktadır. Büyük dedeleri olan Hasan ez-Zâfir maiyetindeki adamlarıyla birlikte Mısır Seferi sırasında Yavuz Sultan Selim'e yardımcı olmuştur. Sultan da kendisine Bedevî baskınlarına karşı mücadele etme görevi vermiş, halkın da takdirini kazanınca Ağa ünvanıyla taltif edilmiş ve makâmât-ı mukaddesenin asayiş ve nizamıyla meşgul olma işine getirilmiştir. Bu

¹⁹¹⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 702.

¹⁹¹⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 703-704.

¹⁹²⁰ Yücer, **a.g.e.**, s.704, Bu mektup için bkz. Şevket Kutun, "Sultan Abdülhamid'in Ebuşşamat Efendi'ye Yazdığı Mektup", **Töre Mecmuası**, sy. 129, Sene 11, Şubat 1982, s. 10-18.

¹⁹²¹ BOA. HR. SYS., 57/42.

¹⁹²² Yücer, **a.g.e.**, s. 705-706.

vazife Tanzimat'ın ilanına kadar aile üyelerinde kalmıştır.¹⁹²³ Revnakoğlu'ndan aldığı bu bilgiler üzerine değerlendirmede bulunan Mustafa Salim Güven, ailenin Osmanlı padişahlarına yabancı olmadığını, Yavuz Sultan Selim ile askeri alanda başlayan İslâm Birliği anlayışına ve Osmanlı Devleti'ne uzun yıllar hizmet ettiklerini, Kuzey Afrika ve Hicaz'da nüfuzlarının arttığını, sonradan buna tarikat bağlantısının eklenmesiyle ailenin nüfuzunun Ortadoğu'dan Madagaskar ve Komor adalarına kadar uzandığını tespit edip, Muhammed Zâfir ile Abdülhamid'in ilişkilerini Pan-İslâmîst politika anlayışına veya şahsî dayanışma ve menfaatlere indirgemenin doğru olmadığını, nitekim Fransa'nın da Zâfir ailesinin tarikat bağı bulunan Medeniyye hakkında 1902 yılında İstanbul, Trablusgarp, Bingazi, Tunus ve Cidde'deki temsilciliklerinden bilgi istemesinin bu ailenin nesep gücüyle tarikat nüfuzundan tedirgin oluşunu gösterdiğini tespit eder.¹⁹²⁴

Gerçekten de Abdülhamid'in şeyhi Zâfir Efendi'nin babası Muhammed Zâfir el-Medenî'nin garb beldelerinde önemli hizmetler yaptığını ve bundan dolayı ora halkı ve Şazeliyye mensupları tarafından hürmet gördüğünü bir arşiv belgesinden anlıyoruz. Bu belgede verilen bilgilere göre Muhammed Zâfir el-Medenî hayatta iken salıkların irşadı için seyahat ve ikamet ettiği bilâd-ı garbda tekkeler ve medreseler inşa ettirdiği gibi buralarda ilim ve irfanla meşgul olan dervişler ve ilim talebeleri ile muhacirler ve misafirlerin yiyeceklerinin teminine mahsus olmak üzere kendi kazancından bir miktar arazi ve mezra satın almış, tekke ve medreselerine gelir getirmesi için bazı akarat da inşa etmiştir. Bunları vakfederek Trablusgarb Vilayeti mülhakatından Humus Sancağı'na tabi Mısrate Kaymakamlığı merkezinde yaptığı büyük tekkeye rapt ve ilhak etmiştir. Kendisi vefat edince vasiyeti gereğince Mısrate'daki tekkesine defnedilmiştir. Bu hizmetlerin aynı şekilde devam etmesi dolayısıyla ekber ve erşed evladı olan Muhammed Zâfir Efendi -Abdülhamid'in şeyhi olan zat- babasının ve kendisinin inşa ettirdiği tekkelere bağlı vakıfların gelirlerinin vergiden muafiyetini talep etmiştir. Bunun üzerine vergi muafiyeti sağlanmasına dair 25 Rebülevvel 1296/19 Mart 1879 tarihli irade-i seniyye

¹⁹²³ Güven, **a.g.m.**, s. 403-404.

¹⁹²⁴ Güven, **a.g.m.**, s. 404.

çıkmıştır.¹⁹²⁵ Abdülhamid Han'ın bu iradesinde geçen adı geçen meşhur tekke ve ona bağlı diğer tekkelere müdahale edilmemesi, her türlü tekalifden muaf tutulması ve tekke cihetlerine mutasarrıf olan kişiler ve özellikle şeyhülmeşayih olan Muhammed Zâfir Efendi hakkında her türlü yardım ve kolaylığın sağlanmasının emredilmesi Osmanlı Devleti'nin hakiki meşayih hakkındaki himaye siyasetini açıkça ortaya koyduğu gibi II. Abdülhamid Han'ın ona olan hürmetini ve güvenini de göstermektedir.¹⁹²⁶ Bu belgede Zâfir Efendi'nin şeyhülmeşayih olarak tanımlanması da onun II. Abdülhamid nezdinde en itibarlı şeyh olduğunu ortaya koymaktadır.

Öte yandan Ayşe Osmanoğlu babasının Yahya Efendi Tekkesi'nin büyük şeyhi Abdullah Efendi vasıtasıyla Kadiri tarikatına intisap ettiğinin de belirtir.¹⁹²⁷ Ayrıca Hür Mahmut Yücer sarayın Tophane Kadiri dergâhına yakın olması, Kadirihane şeyhi Ahmed Muhyiddin Efendi'yi 1315/1897 de Meclis-i Meşayih reisliğine ataması ve uzun süre bu makamda tutmasından hareketle II. Abdülhamid'in Kadiriyye müntesibi olabileceğini muhtemel görür.¹⁹²⁸ Onun 1890 yılında II. Abdülhamid tarafından bir kıta mecdiye ile ödüllendirildiği ve 1902'de Osmanlı devlet nişanı aldığı da kaydedilmiştir.¹⁹²⁹ Ahmed Muhyiddin Efendi'nin Meclis-i Meşayih reisliği sırasında tekke ve tarikatların daha verimli bir şekilde çalışması için gayret gösterdiği, önceki yıllarda başlayan İstanbul tekkelerinin tarihini yazma faaliyetini yakından takip ettiği ve konuyla ilgili risaleler kaleme aldığı da aktarılır.¹⁹³⁰ Vassâf, Şeyh Ahmed Muhyiddin Efendi'nin II. Abdülhamid devrinde saraya intisap arzusuyla mesleğinin icap etmeyeceği bir hâli seçtiğini, hatta bu kuvvetle Meclis-i Meşayih Riyaseti'ne tayin olduğunu, bu makamı senelerce işgal ettiğini, bütün şeyhlerin onun bu hâllerinden müteessir olduğundan Rodos'a

¹⁹²⁵ BOA. İ. DH., 783/63647.

¹⁹²⁶ "...Zikr olunan tekye-i meşhûre ile mülhakâtundan bilâd-ı garbda bulunan bi'l-cümle tekâyâ ve zevâyâ ve medârise merbût arâzî ve mezrâ' ve 'akârât ve sâirenin şimdiye kadar kimesne tarafından müdahale olunmamakda olmasıyla bundan dahî her dürlü tekâlîfden mu'âfiyeti ve zikr olunan tekâyâ ve zevâyâ ve medâris ve sâir müberrâtda bulunan sınıf-ı fukarâ ile bunların i'âşe ve idârelerine sâ'î olan zevât haklarında ve husûsiyle bunların tevliyet ve nezâretleri vazîfesini ifâ etmekde bulunan ve evlad-ı azîz-i müşârün ileyhden ekber ve erşed olarak şeyhü'l-meşâyih makâmına kâim olan zât hakkında cânib-i hükümetden her dürlü muâvenât ve teshilâtın icrâsı..."(BOA. İ. DH., 783/63647.)

¹⁹²⁷ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁹²⁸ Hür Mahmut Yücer, **a.g.b.** s. 256.

¹⁹²⁹ Mustafa S. Kaçalın, "Muhyiddin Efendi, Ahmed", **DİA.**,C. XXXI, s. 81.

¹⁹³⁰ Kaçalın, **a.g.md.**, **DİA.**,C. XXXI, s. 81-82.

sürüldüğünü ve nihayet 22 Şaban 1328/29 Ağustos 1910 tarihinde orada vefat ettiğini ve naşının İstanbul'a getirilip Kadiriye'de pencere önüne defnedildiğini belirtir.¹⁹³¹

Şeyh Ahmed Muhyiddin Efendi Meclis-i Meşayih reisliği görevinde iken Şeyhülislâm Mehmed Cemaleddin Efendi 16 Cemâziyelevvel 1319/ ve 18 Zilkade 1319 tarihli ilamlarıyla vazifesini güzelce ifa etmesi dolayısıyla onun ikinci derece Osmanî Nişanı ile taltif edilmesini talep etmiş, konuyla ilgili 3 Zilhicce 1319/13 Mart 1902 tarihli Sadaret tezkiresi üzerine 8 Zilhicce 1319/18 Mart 1902 da tevcihi onaylayan II. Abdülhamid'in irade-i seniyyesi çıkmıştır.¹⁹³²

Abdülhamid'in bu şeyhlerden en güçlü ihtimalle Şeyh Muhammed Zâfir'e bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Onun Şazeliyye haricindeki tarikatlara intisap ettiği kesin olmayıp teberrüken olduğu belirtilmiştir. Bunun delili olarak da vazife denilen günlük Şazeli virdine devam etmesi, Cuma namazı sonrasında Şeyh Zâfir Efendi'nin düzenlediği zikre sık olmasa da katılması, tahttan indirildikten sonra da Şazeliyye ile irtibatının devam etmesi ve diğerleriyle kesilmesi ve Abdülhamid'in 1329/1911 yılında Suriye'de bulunan Muhammed Zâfir'in halifesi Mahmud Ebû's-Şamat'a (v. 1341/1922) bir mektup yazıp, evrad-ı Şazeliyye ve vazife-i Şazeliyye kıraatine gece gündüz devam ettiğini, bu vazifeyi yerine getirebilmesi dolayısıyla Hak Teâlâ'ya hamdettiğini, ve şeyhinin kalbî dualarına muhtaç olduğunu yazması gösterilmiştir.¹⁹³³

Sultan II. Abdülhamid'in şehzadeliği sırasında görüştüğü şeyhlerden biri de Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Selahaddin Dede'dir. Sultanı şehzadeliği zamanında Mithat Paşa ile tanıştıran Osman Selahaddin Dede'dir. Ancak Osman Selahaddin Dede'nin siyasilere içli dışlı olması¹⁹³⁴ II. Abdülhamid'in sultanlığı sırasında mevlevihanenin devamlı gözaltında bulundurulması sonucunu doğurmuş, Mithat Paşa'nın Abdülaziz'in hal'i sebebiyle suçlanması ardından Osman Dede'nin

¹⁹³¹ Vassâf, **a.g.e.**, C.I, s. 126.

¹⁹³² BOA. İ. TAL., 274/48.

¹⁹³³ Güven, **a.g.m.**, s. 407.

¹⁹³⁴ Bu dergâhın müdâvimleri olan paşalar ve ulemadan bazıları şunlardır: Mithat Paşa, Fuat Paşa, Âli Paşa, Mısırlı Kâmil Paşa, Prens Mustafa Paşa, Damat Celaleddin Paşa, Mehmed Ali Paşa, Şeyhülislâmlardan Sadeddin Edendi ve Refik Efendi, Mehmed Sâhib (Sâhib Molla) Efendi. (bkz.: Yücer, **a.g.e.**, s. 698; Sezai Küçük, "Mevleviyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 514.)

sarayla ilişkisi kesilmiştir.¹⁹³⁵ Mithat Paşa'nın Yenikapı Mevlevihanesi'ne komşu olarak ikamet ettiği ve konağında başındaki Mevlevi sikkesiyle oturduğu, sık gittiği mevlevihane de ülke meselelerini konuştuğu ve Abdülhamid'in tahta geçirilmesi konusunu Damat Mahmud Paşa ile mevlevihanedeki bir mukabele esnasında karar verdiği aktarılır.¹⁹³⁶ Bu karardan Osman Selahaddin Dede'nin haberinin olmaması imkânsız gibidir ve bu sebeple Abdülhamid'in tahta çıkmasında onun görüşüne de başvurulmuş olabilir. Bu kararın Abdülhamid'e haber verildiği veya Abdülhamid'in bu gelişmelerden haberdar olduğu ihtimal dahilindedir. Nitekim Abdülhamid'in davetiyle Osman Selahaddin Dede'nin, saraya gittiği ve veliaht dairesinde şehzadeyle görüştüğü, bu buluşmada Mithat Paşa ile şehzadenin buluşma yeri ve zamanının kararlaştırıldığı, Büyükdere sırtlarında yapılan görüşmeye Osman Selahaddin Dede'nin de katıldığı ve bu görüşmede Mithat Paşa'nın Abdülhamid'den kânûn-ı esâsîyi ilan edeceğine dair teminat aldığı ve şehzadeyi bundan sonra desteklemeye başladığı ileri sürülmüştür.¹⁹³⁷

Abdülhamid'in şehzadeliği sırasında Osman Selahaddin Dede ile görüşmesinin amacı kendisini Mithat Paşa ile görüştürmesini istemesiydi. O, tahta çıkması konusunda Mithat Paşa'yı ikna etmek gerektiğinin farkındaydı. Mithat Paşa'nın şeyhe çok hürmet ettiğini bildiği için böyle bir tedbire başvurmuştu. Nihayet şeyhin aracı olmasını sağlayarak Mithat Paşa ile görüşen II. Abdülhamid ülkenin içine düştüğü kaostan kurtarılması için tahta çıkması konusunda onu ikna etmiştir.¹⁹³⁸

Abdülhamid'in Topkapı Sarayı'ndaki biat merasimine çağrılan şeyhler arasında bulunan Osman Selahaddin Dede, V. Murad'ın tahttan indirilme fetvasının gecikmesinden telaşa kapılan şeyhülislâma “icmâ-yı ümmet ittifakı fetva değil midir?” demesi üzerine fetva beklenilmeden biat gerçekleşmiştir. Osman Selahaddin Dede'nin toplumu yönlendirmesinden etkilenen Abdülhamid şeyhin elini öpmüştür. Abdülhamid, Osman Selahaddin Dede'nin sarayda haftada bir veya iki gün Mesnevi okutmasını istemiş, kendisine 1000 kuruş maaş bağlamış, ancak kendisi bu derse bir kere katılmıştır. Osman Dede'yi zaman zaman huzura çağırıp görüşüne başvurmuş,

¹⁹³⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 370.

¹⁹³⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 698.

¹⁹³⁷ Yücer, **a.g.e.**, s. 698.

¹⁹³⁸ **OA.**, C.VI, s. 239.

Mithat Paşa'nın sert tavrından rahatsız olan padişahın onu uyarması için dededen mektup yazmasını istemiştir. Osman Dede de Mithat Paşa'yı uyarmak için bir mektup yazmıştır. Sarayda Mesnevi okutan Osman Dede'nin ihtiyarlığı dolayısıyla zahmete girmemesi gerekçe gösterilerek dergâhında evrad u ezkârıyla meşgul olması istenmiştir. Osman Dede bundan sonra devamlı dergâhında gözetim altında tutulmuş, buna üzülen dede dergâha kapanıp vaktini okuyarak geçirmiştir. Dedenin vefatından sonra da padişahın kuşkuları devam etmiş ve jurnaller dolayısıyla Yenikapı Mevlevihanesi sürekli kontrol altında tutulmuş, müdavimleri takip edilmiştir.¹⁹³⁹ Hür Mahmut Yücer, Abdülhamid'in Osman Dede ve Mevlevihane ile ilgili tavrı değişikliğini Abdülaziz'in öldürülmesinde Mithat Paşa'nın rolü olduğunun mahkemece tespiti, Taif'e sürülmesi ve akıbeti, sarayın Yenikapı Mevlevihanesi'ne ve bu münasebetle de bütün Mevlevilere karşı görüşünü değiştirmiş olmasına bağlar.¹⁹⁴⁰ Yine Yücer, dedenin saraydan uzaklaştırılması ve maaşının kesilmesinde padişahın Konya Çelebilik makamından endişe duyması ve Osman Dede'nin veliaht Reşad Efendi ile arkadaş olması sebep olmalıdır, derken¹⁹⁴¹ Abdülhamid'in Osman Selahaddin Dede'nin oğlu Celaleddin Dede üzerindeki takibini de haklı görür. Buna sebep olarak da Jön Türklerin dedeyle ilişki içerisinde olmalarını gösterir.¹⁹⁴² Osman Selahaddin Dede'den sonra yerine geçen oğlu Mehmed Celaleddin Dede'nin devrin siyasi olaylarıyla ilgilenmesi ve babasıyla birlikte siyasi ve sosyal meselelere müdahale etmesinin babasındaki ince görüşün kendisine de geçmesini sağladığı belirtilir ve bu kanaate Mehmet Ziya'nın Abdülhamid'den işittiğini söylediği "Celal Efendi ince düşünür" sözü delil getirilir.¹⁹⁴³ II. Abdülhamid'in Celaleddin Dede'yi takip ettirmesine gelince, bu durum, Tahsin Paşa'ya göre memleketin içindeki siyasi çalkantılara karşı padişahın müteyakkız olması, Mehmet Ziya'ya göre ise Celaleddin Dede'nin babasıyla ilgili duyduğu kuşkuların etkisiyle alakalıdır görüşü ileri sürülmüştür.¹⁹⁴⁴

¹⁹³⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 699.

¹⁹⁴⁰ Yücer, **a.g.e.**, s. 699.

¹⁹⁴¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 699.

¹⁹⁴² Yücer, **a.g.e.**, s. 700.

¹⁹⁴³ Sezai Küçük, "Mevleviyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 516.

¹⁹⁴⁴ Küçük, **a.g.m.**, s. 516.

İstanbul'la doğrudan bağlantısı bulunan üç Şazeli Medeniyye şeyhi vardır: Bunlar Şeyh Muhammed Zâfir, Şeyh İbrahim Berade ve Şeyh Mahmud Ebû'ş-Şâmât'tır. Bunlardan II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a gelen İbrahim Berade'nin Osman Selahaddin Dede'ye Şazeliyye'den icazet verdiği, yine II. Abdülhamid döneminde İstanbul'a gelen Ebû'ş-Şâmât'ın başta Mabeyn Başkatibi Ali Rıza Paşa olmak üzere birçok kişinin onun vasıtasıyla tarikata girdiği ve Ali Rıza Paşa'nın Şam'daki Baltacı Tekkesi'ni Şazelilere bağışladığı da kaydedilir.¹⁹⁴⁵

II. Abdülhamid'in görüştüğü ve birlikte çalıştığı bir başka şeyh ise Ebû'l-hüdâ Muhammed Sayyâdî er-Rufâî idi. Rufaiyye'nin Sayyâdiyye kolunu İstanbul'a getiren Ebû'l-hüdâ es-Sayyâdî, Halep, Bağdad, Basra ve Diyarbakır'da nakîbüleşraflık yaptıktan sonra 1876 da İstanbul'a gelerek II. Abdülhamid'in yakınları arasına katılmış, önce şeyhülmeşayihlik, daha sonra Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunmuştur. 1878 de II. Meclis-i Mebusan'da Halep temsilcisi olmuş, meclisin feshi ile padişahın müşaviri olarak sarayda kalmıştır.¹⁹⁴⁶ Ebû'l-hüdâ Muhammed es-Sayyâdî II. Abdülhamid'in dostluk kurduğu şeyhlere dendir. Sultanın bazı konularda kendisine danıştığı, onu eşref saatler için bir nevi müneccimbaşı olarak istihdam ettiği, bu sebeple 1908 den sonra muhalefet tarafından üfürükçübaşı olarak nitelendirildiği kaydedilir.¹⁹⁴⁷ Onunla ilgili bu yakıştırmaların II. Abdülhamid'e karşı çıkanların ve Ebû'l-Hüdâ'yı kıskananların karalama kampanyasının bir ürünü olarak görmek gerekir ki bu tarz benzetmeler hem sultanı hem de meşayihî itibarsızlaştırma faaliyetleri kapsamında yapıldığı aşikârdır. Zaten bunları yapan muhalefet II. Abdülhamid'i de müstebid, yani diktatör olarak tavsif etmiştir. Nitekim Ayşe Osmanoğlu Ebû'l-hüdâ Efendi'ninzeki bir adam olması dolayısıyla II. Abdülhamid'inkendisini Arap meselesine dair siyasi işlerde görevlendirdiğini anlatmıştır.¹⁹⁴⁸ Burada onun yaptığı vazifenin Araplar üzerindeki etkisi dolayısıyla İstanbul'a bağlı kalmalarının sağlanmasıdır. İşte bu önemli vazifesi gereği sultana olan yakınlığı ve onun tarafından taltif edilmesinin kıskançlığa sebep olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ayşe Osmanoğlu'nun hatıratında Yemen isyanı sırasında II.

¹⁹⁴⁵ Güven, **a.g.m.**, s. 400-401.

¹⁹⁴⁶ Mustafa Tahralı, "Rufaiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 294.

¹⁹⁴⁷ Mustafa Kara, **Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri**, s. 34.

¹⁹⁴⁸ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

Abdülhamid'e halife olarak bağılıklarını bildirmeye gelen kabile liderlerine yapılan kabul merasimde sırmalı elbisesiyle ortaya gelen Ebû'l-hüdâ Efendi'nin sultan namına heyete Arapça bir konuşma yaptığı aktarılır ¹⁹⁴⁹ki bu konuşmanın aradaki birliği devam ettirmeye yönelik olduğunu tahmin etmek zor değildir. Heyetin “Ya Halife-i Resûl sana sadık kalacağız” diyerek yemin ederek padişaha itaatlarını arzetmeleri ¹⁹⁵⁰ Ebû'l-hüdâ'nın Araplar arasındaki adamları aracılığıyla kabile liderleriyle iyi temaslar kurduğunu ve onları İstanbul'a bağılı olma noktasında ikna ettiğini gösterir. Osmanoğlu'nun bunlar gibi İstanbul'a gelen kabile liderlerinin Ebû'l-hüda Efendi vasıtasıyla atiyyelerini alıp memleketlerine döndüklerini bildirmesi ¹⁹⁵¹, şeyhlerin kimi zamanlarda devlet ile tebaa arasında gönüllü olarak elçilik fonksiyonlarına güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Ebû'l-hüdâ'nın 1909 yılında Büyükada'da göz hapsinde iken vefat etmesi ¹⁹⁵² de kuşkulu gibi durmaktadır. Osmânzade Hüseyin Vassâf onun gayet âlim ve havas ilmüne sahip olduğunu teslim ederken şöhreti ve padişahın teveccühünü celbetmesi sebebiyle kudsi nefesleri olduğu şeklinde âlemi inandırdığını ve maddinüfuzunun tesiriyle büyük küçük herkesin müracaat ettiği bir kimse olduğunu belirterek eleştiride bulunsa da onun inkılâb-ı saltanatta vücudunun ortadan kaldırıldığını aktarır. ¹⁹⁵³

Ayşe Osmanoğlu, Muhammed Zâfir'e intisâbının dışında babasının Ebû'l-hüdâ es-Sayyâdî ile de aynı tarikata mensup olduğunu nakletse de ¹⁹⁵⁴ bu mensubiyeti birebir şeyh-mürîd ilişkisi şeklinde anlamamak lazımdır. Bu ilişkileri karşılıklı sevgi, dostluk, yardımlaşma ve sohbet ilişkisi olarak anlamak daha doğrudur. Sultan Abdülhamid onun delaletiyle Ahmed er-Rufâî'nin (v. 578/1182) Ümmü Abîde'deki harap halde bulunan türbe, cami ve hahkâhını yeniden inşa ettirmiştir. Bazı Rufâî dergâhlarında görülen resimlerden anlaşıldığı ve önceden gidip görenlerin naklettiği şekilde türbe, cami ve hankah yapıldıktan sonra buraya uzanan yollar ve su isale hatları da inşa edilmiştir. Buraya yeniden ahali iskân edilmiş ve Rufaiyye

¹⁹⁴⁹ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁹⁵⁰ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁹⁵¹ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁹⁵² Tahralı, **a.g.m.**, s. 295.

¹⁹⁵³ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 244.

¹⁹⁵⁴ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 29.

sülalesinden asker alınmaması ve ahalinin artırılmasına ait teşvikler verilmiştir.¹⁹⁵⁵ Yine II. Abdülhamid'in desteği sayesinde Irak ve Suriye'nin kenar bölgelerinde birçok Rufaî zaviyesi açmıştır.¹⁹⁵⁶ Bu ayrıcalıklar onun Sultan II. Abdülhamid ile olan yakınlığına delildir. Bu sebeple az zamanda kazaskerliğe kadar yükselmiş, Beşiktaş'da muhteşem daireleri muhtevî Rufaî dergâhını inşa etmiştir. Ebû'l-hüdâ Sayyâdîzadelerden olmak üzere bu silsileye nisbetini iddia ederdi.¹⁹⁵⁷

Hilafetin güçlenmesi için özel gayret gösteren Ebû'l-hüdâ es-Sayyâdî bu hususta Abdülhamid'in en büyük destekçilerinden biridir. Yanında yirmi yıl kaldığı padişaha Suriye konusunda danışmanlık yapmıştır. Abdülhamid'in şahsında belirginleşen hilafet kurumunu Hulefa-yı Raşidîn dönemine benzetip birlik olunması gerektiğini, onun zıllullah olduğunu, Kur'an ve Peygambere itaat gibi imama da itaat edilmesi gerektiğini savunmuş, Arap ülkelerinde isyana karışanlara tepki göstermiş ve faillerini ihanetle suçlamıştır.¹⁹⁵⁸ O, Müslüman birliğinden ayrılan ve kötülüğe niyetlenen bazı kişilerin teferruatta kalan bazı meseleleri ileri sürerek yöneticilere, memurlara ve diğer görevlilere karşı gelmelerini yanlış bulur, bunların fikirleri doğru olsa bile zamanlamasının yanlış olduğunu ve protesto ve tenkit yerine itaat ve destek gerektiğini söyler.¹⁹⁵⁹ Yücer'e göre, onun bu düşünceleri Suriye'de en azından bir nesil boyu milliyetçilik hareketlerinin doğmasını engellemiştir.¹⁹⁶⁰ Mustafa Tahralı da Ebû'l-hüdâ'nın nakîbüleşraf olarak II. Abdülhamid'in yakınında olmasını Rufaiyye'nin XIX. asrın sonu ile XX. asrın başlarında bütün Osmanlı topraklarında mevcut ve canlı olduğuna dair bir işaret olarak alınabileceğini¹⁹⁶¹ ve Cihannüma mahallesi eski adıyla Hasırcıbaşı sokağındaki Ebû'l-hüdâ Dergâhı'nın Ertuğrul Tekkesi örneğinde olduğu gibi II. Abdülhamid'in İslâm Birliği siyaseti neticesinde kurulduğunu ileri sürer.¹⁹⁶² Cuma selamlığı resmine gelen Şeyh Ebû'l-hüdâ'nın yanında fedai olarak bulunan İsmail Hakkı ve Kasım adlı şahısların üzerlerinde silah

¹⁹⁵⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 234.

¹⁹⁵⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 40-41.

¹⁹⁵⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 244.

¹⁹⁵⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 705.

¹⁹⁵⁹ Butrus Ebû Manneh, "Sultan Abdülhamid II ve Şeyh Ebû'l-hüdâ es-Sayyâdî, Çev. İrfan Gündüz, **MÜİFD.**, sy. 17, 1990-1992, s. 394.

¹⁹⁶⁰ Yücer, **a.g.e.**, s. 705.

¹⁹⁶¹ Tahralı, **a.g.m.**, s. 292.

¹⁹⁶² Tahralı, **a.g.m.**, s. 322.

yakalanması üzerine tahkikat yapılmasına dair 27 Zilhicce 1319/6 Nisan 1902 tarihli belgede aktarıldığına göre Ebû'l-hüdâ Efendi her Cuma günü selamlık törenine katılırdı. Yine burada geçen bilgiye göre Kasım adlı kişi silah taşımamasını Ebû'l-hüdâ'nın oğlu Hasan'ın söylediğini ve bunun gerekçesi olarak da Ali Şamil Paşa'nın Hasan Bey ve babası Ebû'l-hüdâ'yı tehdit etmesi ve ona hakaret etmesi olarak gösterir. Yani demesine göre Ebû'l-hüdâ'yı bu paşanın tecavüzünden korumak için oğlunun emriyle silah taşımaktadır.¹⁹⁶³

II. Abdülhamid'in ilişki içerisinde bulunduğu şeyhlerden biri de Şeyh Süleyman Efendi'dir. Özbekler Tekkesi şeyhi Buharalı Şeyh Süleyman Efendi II. Abdülhamid devrinde Orta Asya şebkeleri sıfatıyla¹⁹⁶⁴ oradaki Türk hanlarıyla temas kurmakla görevlendirilmiştir.¹⁹⁶⁵ Sultan'ın diplomatik amaçla görevlendirdiği Süleyman Efendi 6 Rebûlevvel- 7 Rebiüssani 1294 (1877) de resmi görüşmelerde bulunmak üzere Macaristan'a giden heyetin başkanlığını yaptığı gibi Peşte'de akdedilen Turan Kongresi'ne Abdülhamid'i temsilen katılmış, Orta Asya'ya resmi görevlerle gidip gelmiştir.¹⁹⁶⁶ Şeyh Süleyman Efendi'nin Abdülhamid'in teşvikiyle *Lugât-ı Çağatayî ve Türkî-i Osmânî*'yi tertip ettiği ve eserinin başında Abdülhamid'in desteğinden bahsettiği belirtilmiştir.¹⁹⁶⁷

II. Abdülhamid'in çocukluğunda kardeşi Mehmed Reşad ile birlikte Yahya Efendi Tekkesi türbedarı Nakşi şeyhi Hasan Hayri Efendi'yi (Küçük Nuri Efendi) sık sık ziyaret ettiği de aktarılmıştır.¹⁹⁶⁸

Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevî Efendi de belli aralıklarla Sultan II. Abdülhamid'le görüşürdü. Sultan, Gümüşhanevî'nin halifeleri ve Halidi şeyhlerini temsilci olarak yurtdışına göndermiştir.¹⁹⁶⁹ Gümüşhanevî'nin önde gelen

¹⁹⁶³ BOA. Y. PRK. ZB., 32/28.

¹⁹⁶⁴ Kara, a.g.e., s. 34.

¹⁹⁶⁵ Ömer Faruk Akün, "II. Abdülhamid'in Kültür Faaliyetleri Üzerine Bazı Dikkatler", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 83.

¹⁹⁶⁶ Gündüz, a.g.e., s. 225; Hür Mahmut Yücer, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Devlet-Tarikat Münasebetleri", **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 260-261.

¹⁹⁶⁷ Akün, a.g.m., s. 83.

¹⁹⁶⁸ Yücer, a.g.m., s. 260; Yücer, a.g.e., s. 697.

¹⁹⁶⁹ Yücer, a.g.m., s. 260, Yücer, a.g.e., 702.

halifelerinden ve huzur dersi muhatap ve mukarrirlerinden olan Lüleburgazlı Mehmed Eşref Efendi Çinli Müslümanların hilafet merkezine bağlanması amacıyla elçi olarak gönderilmiş, bu yüzden kendisine "Çinli Hoca" ünvanı verilmiştir.¹⁹⁷⁰ Buradaki cemaat de kurdukları üniversiteye "Hamidiye Üniversitesi" adını vererek bağlılıklarının derecesini göstermişlerdir.¹⁹⁷¹

II. Abdülhamid döneminde yaşayan şeyhlerden biri de Kovacızade denilmekle tanınan Muhammed Emin Efendi'nin oğlu Şeyh Muhammed Galib Efendi (v. 1279/1862) idi. Babasının meşihati kendisine terkiyle Sadiyye asitanesine 1245/1829 da şeyh olmuştu. Umumun rağbetine mazhar olmuş bir zat idi. II. Abdülhamid'in kendisini ziyaret için hankahına geldiği nakledilir.¹⁹⁷²

Sadiyye şeyhlerinden Hacı Muhammed Vehbi Efendi de (v. 1302/1885) II. Abdülhamid'in iltifatına mazhar olmuştur. Sultan Reşad'a şehzadeligi sırasında Farsça okutmuştur. Bir müddet sonra şehzade ile olan bu alakası padişaha hoş görünmediğinden İzmir payesi tevcih edilerek tekrar Yenişehir'e gönderilmiştir.¹⁹⁷³

II. Abdülhamid'in Meclis-i Meşayih azalığına tayin ettiği Şeyh Muhammed Esad Erbilî Efendi ile görüştüğü anlaşılmaktadır. Vassâf'da geçen bilgiye göre "Hz. Şeyh (Muhammed Esad Erbilî) meclis günleri meclise, ders günleri Fatih'e ve ara sıra da Saray'a giderlerdi"¹⁹⁷⁴ ifadesi bunu göstermektedir. Ayrıca, padişahın damadı Dervişzade Halid Paşa'nın ondan istifade amacıyla kendisini saraya davet ettiği, bu ziyaretlerin bir buçuk sene kadar sürdüğü ve ondan Arapça ve dînî ilimleri tahsil ettiği nakledilmektedir.¹⁹⁷⁵ Onun padişahın damadına ders vermek için saraya gidip geldiği sırada padişahla görüşmesi kuvvetle muhtemeldir.

Sultan II. Abdülhamid'in bir kere saraya davet edip görüştüğü Şabaniyye tarikatı şeyhlerinden Hacı Kâmil Efendi'ye (v. 1328/1912) devlet büyükleri ve halkın teveccühü vardı.¹⁹⁷⁶ Padişahın serkarini Hacı Ali Paşa Kâmil Efendi'ye bağlı

¹⁹⁷⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 225-226.

¹⁹⁷¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 702.

¹⁹⁷² Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 430.

¹⁹⁷³ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 467.

¹⁹⁷⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 348.

¹⁹⁷⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 348.

¹⁹⁷⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 139.

olduğu¹⁹⁷⁷ için muhtemelen görüşmeyi ayarlamış olmalıdır. Sultan Mehmet Reşad'ın iradesiyle Küçük Ayasofya Camisi'ne bitişik türbeye defnedildi ki bu türbe Darüssaade Ağası Hüseyin Ağa'nın türbesi idi. Kâmil Efendi de bu türbede on beş kuruş maaşla türbedarlık vazifesi yapmaktaydı.¹⁹⁷⁸ Kâmil Efendi Kuşadalı İbrahim mesleğini benimseyip kimseye halifelik vermemiştir.¹⁹⁷⁹

Muhammed Raşid Efendi II. Abdülhamid'in başımamı idi. Kendisi Hammâmî Muhammed Tevfik Efendi'den feyz almıştır. Yakub Han hazretlerinden zikir icazeti vardı.¹⁹⁸⁰

Yine II. Abdülhamid büyük saygı duyduğu Sünbülî şeyhlerinden Rızaeddin Efendi'yi (v. 1309/1891) bir Ramazan'da iftara davet etmiştir. Sofrada birlikte yemek yedikten sonra şeyhin duasını almış, ziyafet sonrasında dönüşte kendisine Hacı Ali Paşa vasıtasıyla tevdi olunmak istenen ihsan-ı şâhaneyi “*Bizi davet ve birlikte taamen büyük ihsandır. Hâlen paraya ihtiyacımız yok. Binaenaleyh bunu almak muvafık değildir. Erbab-ı ihtiyaç çok,onlara verilmesi daha münasipdir*” diyerek kabul etmemiştir.¹⁹⁸¹

Abdülhamid'in ilişkide bulunduğu şeyhler arasında Şeyh Rahmetullah, Feraşet-i Şerife Vekili Seyyid Ahmed Esad Efendi ve *er-Risâletü'l-Hamîdiyye* müellifi Seyyid Hüseyin el-Cisr'i de ekleyenler de vardır.¹⁹⁸²

Abdülhamid Dönemi'nde diğer devlet ricalinin meşayih ve tarikatlarla ilişkilerinden de birkaç örnek vermekte fayda vardır. II. Abdülhamid'in meşayihle olan sıcak ilişkisi diğer devlet adamlarına da yansımıştır. Bunlardan Bağdat Valisi Sırrı Paşa'nın Seyyid Ahmed Hicâbî'ye bağlılığını gösteren mektupları vardır. Kastamonu Valisi Pertev Paşa da şeyhin bağlılarından ve muhiplerindedir. Vefatında da Şaban Veli türbesine defnedilmiştir.¹⁹⁸³ Hakkı Paşa (v. 1313/1895) Konya valiliği sırasında Hemdem Çelebi'den hilafet almış, İstanbul'a döndüğünde

¹⁹⁷⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 138.

¹⁹⁷⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 139.

¹⁹⁷⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 141.

¹⁹⁸⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s.160.

¹⁹⁸¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 443-444.

¹⁹⁸² Güven, **a.g.m.**, s. 408.

¹⁹⁸³ Yücer, **a.g.e.**, s. 714.

Galata Mevlevihanesi Şeyhi Kudretullah Dede'den bağlılığını yenilemiştir. Daha sonra kendisine Safvet Çelebi tarafından Mevlevihilafeti verilmiştir.¹⁹⁸⁴ İbnülemin Mahmut Kemal'in babası Mehmed Emin Paşa (v. 1326/1908) hem Mevlevi, hem de Halidi'dir. Mevlevi sikkesini Şeyh Osman Selahaddin Dede'den, Halidiye dersini Hazergratlı Feyzullah Efendi'den almıştır.¹⁹⁸⁵ Âyan âzâlığı, beylerbeyliği, meclis-i maliye âzâlığı gibi görevlerde bulunan Kemal Paşa (v. 1310/1892) Dügümlü Baba hayranıdır.¹⁹⁸⁶

2.7.2. II. Abdülhamid Döneminde Tekkeler ve Şeyhlerin Himayesi

2.7.2.1. II. Abdülhamid Döneminde Tekkelerin İnşası, Tamiri ve Tefrişi

II. Abdülhamid döneminde tekkelerin inşa, tamir, tezyin ve tefrişi ile ilgili epeyce malumat bulunmaktadır. Bunlardan bazıları eserlere geçmiştir. Öncelikle bunlara yer verdikten sonra belgelerden tespit ettiklerimizden bazı örnekleri peşinden sıralayacağız. Yavuz Sultan Selim tarafından İbn Arabî'nin sandukasının üzerine örtülen sırma işlemeli örtü II. Abdülhamid tarafından yenilenmiştir. Pek nefis ve mutena bir surette yapılan yeni örtüye ayetler işlettirilmiştir.¹⁹⁸⁷ Seyyid Nizam hazretlerinin Silivrikapısı'ndaki zaviyesi Adile Sultan¹⁹⁸⁸ tarafından yeniden inşa ve ihya ettirilmiştir. Tamamlandığında merhume açılış töreninde bizzat

¹⁹⁸⁴ Yücer, **a.g.e.**, s. 717.

¹⁹⁸⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 718.

¹⁹⁸⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 721.

¹⁹⁸⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 77. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devlet ricali tarafından saygı duyulan şeyhlerden biri de Muhyiddin İbn Arabî'dir. Orhan Gazi'nin onun fikirlerinin Anadolu'daki temsilcilerinden Davud-ı Kayserî'yi İznik'de kurduğu medresenin başına getirdiğini göz önüne getirirsek ona karşı olan ilginin ilk zamanlardan beri var olduğunu anlarız. Yavuz Sultan Selim'in türbesini yaptırmaya başlayan saygı çerçevesinde oluşan gelenek II. Abdülhamid'in dînî hayatın canlandırılmasına yönelik faaliyetleri kapsamında onun türbesine de gerekli ilgiyle devam etmiştir. Öyle ki bu şeyhe saygı duyanlar arasında I. Dünya Savaşı sırasında Mısır'ı istila eden ve Osmanlı memleketine tecavüz eden İngilizlere karşı Şam ve Suriye havalisi kumandanlığına tayin edilen Cemal Paşa da vardır. Vassâf'ın mektup yazarak kendisine ricada bulunduğu Cemal Paşa, Muhyiddin İbn Arabî'nin Şam'daki türbesini tamir ve tezyin etmiş, ancak türbedeki sair zatların sandukalarını kaldırıp onu yalnız bırakmıştır. (Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 78.)

¹⁹⁸⁸ Adile Sultan'ın zevcesi Kaptân-ı Deryâ Mehmed Ali Paşa Yenikapı Mevlevihânesi postnişini Osman Selahaddin Dede'nin müridlerindendir. (Yücer, **a.g.e.**, s. 713.)

bulunmuştur.¹⁹⁸⁹ Kocamustafapaşa'daki Sünbül Sinan türbesi bu devirde tezhib edilmiştir.¹⁹⁹⁰ Buradaki Sünbülî Hankahı 1891-92 depreminde ağır hasar aldığından yeniden yaptırılmıştır.¹⁹⁹¹ Cemal Halife'nin Sütluçe'deki kabri merasimle Fatih'deki Koruk Tekkesi'ne naklolunmuş ve üzerine türbe yapılmıştır.¹⁹⁹² Tophane'deki Kadrihane deprem sebebiyle harap olduğu için II. Abdülhamid zamanında yeniden tamir ve tezyin olunmuştur.¹⁹⁹³ Yine bu dönemde o Edirne Yolağzı civarındaki Kadrihane'yi de tamir ettirmiştir.¹⁹⁹⁴ II. Abdülhamid'in Başmabeyncisi Hacı Ali Paşa Bursa'da medfun bulunan Zeyniyye tarikatı şeyhlerinden Molla Hayalî'nin (v. 875/1470) türbesini tamir etmiştir.¹⁹⁹⁵ Vassâf'ın aktardıklarına göre İstanbul'da Şehzade Camisi yakınında fetihten evvel Ayatodori Kilisesi'nin olduğu yerde sonradan bir cami inşa ve yanına hücreler ilave edilmişti. Şeyh Vefâ burada sakin idi. Harap halde bulunan hücreler I. Abdülhamid zamanında tamir edilmiştir. Yakın zamana kadar medrese olarak kullanılmıştır. Kapısı üzerindeki taşta bulunan beyitlerden Şeyh Vefâ'nın Fatih'in hocası olduğu, cami ve hankahı Fatih'in yaptırdığı, yangın sebebiyle harap olan hücreleri Sultan Hamid'in (I. Abdülhamid) ihya ettiği ve burasının hem medrese hem de tekke olarak hizmet ettiği yazılıdır. II. Abdülhamid zamanında tekrar tamir edilmiş ve yeni şekline tahvil edilmiştir.¹⁹⁹⁶ Süleyman Çelebi'nin Bursa'da Çekirge yolu üzerinde bulunan Setüstü mevkiindeki kabri Sultan II. Abdülhamid döneminde Serkurena Hacı Ali Paşa tarafından tecdiden tamir edilip üzerine demir parmaklıklı bir kubbe yapılmıştır.¹⁹⁹⁷ Konya'da bulunan Sadreddin Konevî'nin türbesi ve bitişiğindeki cami tamir edilmiş, camiye güzel bir halı ve avize hediye edilmiştir.¹⁹⁹⁸ Şeyh Mevlana Halid-i Bağdadî'nin Salihyye'de bulunan türbesindeki sandukanın üzerindeki sırma işlemeli örtü II. Abdülhamid zamanında imal edilip örtülmüştür.¹⁹⁹⁹ 3 Cemâziyelâhir 1329/1 Haziran 1911 tarihli belgeye göre sandukanın üzerine örtülmek üzere ihsan edilen Topkapı Sarayı Kutsal

¹⁹⁸⁹ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁹⁹⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 353.

¹⁹⁹¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 357.

¹⁹⁹² Köse, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁹⁹³ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 90.

¹⁹⁹⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 129.

¹⁹⁹⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 327.

¹⁹⁹⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 333.

¹⁹⁹⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 352.

¹⁹⁹⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 366.

¹⁹⁹⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 304.

Emanetler Hazinesi'nde saklanan Kabe örtülerinden bir parçanın teslim edilmesi için Şeyh Mevlana Halid'in yakınlarından Şeyh Esad Efendi İstanbul'a gelmiş ve bu arada II. Abdülhamid tarafından türbeye hediye edilen bir top şalı almak üzere saraya davet edilmiştir.²⁰⁰⁰ Üsküdar'da bulunan Özbekler Tekkesi²⁰⁰¹ bu dönemde yeniden inşa edilmiş, yanında bir de Daru's-Sinaa yaptırılmıştır. Tekke şeyhi Edhem Efendi burada dökümcülük, demircilik ve marangozluk yapmak için gerekli aletleri bir araya getirmiş, Afganlı ve İstanbullu gençlerden ehil olanlara bu meslekleri öğretmiştir.²⁰⁰² Aziz Mahmud Hüdayî türbesi yenilenmek suretiyle tamir edilmiştir.²⁰⁰³ II. Abdülhamid'in Serkarini Hacı Ali Paşa İsmail Hakkı Bursevî'nin türbesi ve camiini tamir ettirmiştir.²⁰⁰⁴ Adile Sultan tarafından yenilenen Seyyid Nizam'ın türbesi, semahanesi ve şeyh dairesini II. Abdülhamid yeniden tamir ve tefriş ettirmiştir.²⁰⁰⁵ Türbe yanındaki dergâhı Hacı Bayram Dede yaptırmıştır. Burasını Seyyid Nizam'ın oğlu Seyyid Şerefeddin'e, yine aynı zat Silivrikapı'da yaptığı dergâhı ise diğer oğlu Seyyid Seyfullah'a tahsis etmiştir.²⁰⁰⁶ Vassâf, Hacı Bayram'ın Hamzaviyye ricalinden Hacı Kabayî olduğunun kuvvetle muhtemel olduğunu da kaydeder.²⁰⁰⁷ Koruk Tekkesi denilen yerde II. Abdülhamid tarafından pek muhteşem ve mükellef bir dergâh ve türbe inşa edilmiş, meşihatına Merkez Şeyhi Ahmed Mesud Efendi'nin biraderi Sünbüliyye meşayihinden Zekai Efendi tayin kılınmıştır.²⁰⁰⁸ 1886'da Niyazî-i Mısri'nin türbesi tamir edilip dergâhı genişletilmiş, tevhidhanesi yeniden yapılmış ve dört hücre kargir olarak inşa edilmiştir.²⁰⁰⁹ Yavuz Sultan Selim'in Şam'ı fethettiği zaman ziyaret edip duasını talep ettiği Sadiyye Zaviyesi Şeyhi Şeyh Hasan bin Şeyh Muhammed'İN türbesi birçok Osmanlı padişahı tarafından tamir edilmiş, son olarak

²⁰⁰⁰ BOA. BEO., 3900/292452.

²⁰⁰¹ Tekkenin banisi Darbhane Emini Abdullah Paşa'dır. (v. 1168/1755) Tekke Üsküdar'da Sultan Tepesi'ndedir. Nakşibendiyye tekkesidir. Buharalı şeyhler burada post-nişin olageldiklerinden bu isimle şöret bulmuştur. (Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 376.)

²⁰⁰² Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 376.

²⁰⁰³ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 15.

²⁰⁰⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 73.

²⁰⁰⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 312.

²⁰⁰⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 312-313.

²⁰⁰⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 313.

²⁰⁰⁸ Seyyid Yahya-yı Şirvani'nin halifelerinden Habîb-i Karamanî'den hilafet alan Şeyh Cemaleddin İshak-ı Karamanî, amcası Karamanî Piri Muhammed Paşa'nın Yüksekaldırım'da yaptırdığı bu dergâhda irşada başlamıştır. Bu dergâhın son devirlerdeki yeri Aksaray-Topkapı arasındaki Taşkasap'dadır. (Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 313-314.)

²⁰⁰⁹ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 185.

II. Abdülhamid 1908 de türbeyi yenilemiştir.²⁰¹⁰ Yine II. Abdülhamid Beşiktaş'taki Şeyh Zâfir Tekkesi, diğer adıyla Ertuğrul Tekkesi ve müştemilatını bizzat kendisi yaptırmıştır. Cami, tevhidhane ve selamlıktan oluşan asıl bina ile harem ve misafirhane binaları 1303/1886 yılında tamamlanmış, daha sonra bunlara 1906 türbe, çeşme ve kitaplık eklenmiştir. Külliye'nin inşasına Gazi Osman Paşa nezaret etmiştir.²⁰¹¹

Osmanlı Arşivi belgelerinden II. Abdülhamid zamanında çok sayıda tekke ve türbe tamirinin yapıldığını da görmekteyiz. Bunların hepsine burada yer vermek mümkün değildir. Yine de bazı örnekler üzerinden giderek bu alanda yapılan inşa ve ihya faaliyeti hakkında bir fikir elde edebiliriz. Mesela 20 Muharrem 1302/9 Kasım 1884 tarihli arşiv belgesinde Peşte civarındaki Gül Baba Türbesi'nin yıkılmaya yüz tuttuğu, türbeye bazı yerlerden ziyaretçiler gelmekte olduğu için burasının harap bir halde bırakılmasının Osmanlı Devleti'nin şanına uygun düşmeyeceğinden tamirinin yapılması ve masrafinin hazineden ödenmesi sadrazam tarafından padişaha arzedilmiş, padişah da 22 Muharrem 1302/11 Kasım 1884 tarihli iradesinde bu talebi uygun bulmuştur.²⁰¹² Bu türbenin tamiri 1916 yılında tekrar gündeme gelmiştir. Buna ait 27 Şubat 1331/11 Mart 1916 tarihli Evkaf Nezareti'nden Hariciye Nezareti'ne yazılan belgede ise tamiratın Osmanlı mimari üslubu ve özellikle İslâm kabirlerine uygun tarzda olmasına vurgu yapılmakta ve türbenin harap halini ve yeni şeklini gösteren resimlerin de gönderildiği bildirilmektedir.²⁰¹³

23 Rebûlâhîr 1304/19 Ocak 1887 tarihli belgeye göre Gelibolu'da medfun Yazıcızade Mehmed ve biraderi Ahmed Bican efendilerin zaviye ve çilehanelerinin on yedi bin yedi yüz on beş buçuk kuruş bedelle tamiri ve masrafların bağlı vakıflarından tesviyesi,²⁰¹⁴ 17 Rebûlâhîr 1308/30 Kasım 1890 tarihli belgeye göre Şeyh Mevlana Halid'in Salihîyye'de bulunan dergâhının Hazine-i Hassa tarafından

²⁰¹⁰ Hür Mahmut Yücer, "Sa'diyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 232-233.

²⁰¹¹ Güven, **a.g.m.**, s. 419.

²⁰¹² BOA. İR. HR., 295/18651. (Bu belge neşredilmiştir. bkz.: Numan Yekeler, Ahmet Özkılıç, Abdullah Sivridağ vd. **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016, s. 401.)

²⁰¹³ BOA. HR. İD., 1591/7. (Bu belge ve resimler için bkz. Numan Yekeler, Ahmet Özkılıç, Abdullah Sivridağ vd., **a.g.e.**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016, s. 402-403.)

²⁰¹⁴ BOA. İ. ŞD., 84/4964.

tamiri,²⁰¹⁵ 10 Cemâziyelevvel 1308/22 Aralık 1890 tarihli belgeye göre İstanbul'un fethi sırasında Fatih Sultan Mehmed Han'ın maiyyetinde bulunmuş olan Akşemseddin ile Emir Ömer Sikkîn'in Göynük kazasında bulunan türbelerinin II. Abdülhamid'in özel lütfuyla Hazine-i Hassa'dan ve Kastamonu valisinin nezareti altında tamiri ile bunların civarında ayin için bir tekke yapılması,²⁰¹⁶ 17 Cemâziyelevvel 1310/7 Aralık 1892 tarihli belgeye göre Manastır vilayeti İlbasan kasabasında bulunan Gazi Sinan Paşa Tekkesi ve Medresesi'nin tamiri²⁰¹⁷ ve 3 Receb 1310/21 Ocak 1893 tarihli belgeye göre Mekke-i Mükerrerme'deki Cebel-i Ebî Kubeys ve Taif'de bulunan Nakşibendi tarikatı dergâhlarının tamiri²⁰¹⁸ için yazışmalar ve keşif çalışmaları yapılmıştır.

6 Rebûlâhir 1311/17 Ekim 1893 tarihli belgeden öğrendiğimize göre Sadrazam cami, tekke ve diğer hayır eserlerinden harap olup da 1308/1890 senesinden itibaren irade-i seniyyeleri çıkmış bulunan tamirattan hangilerinin yapıldığı, hangilerinin ise yapılmadığının bilinmesi gerekli olduğu için bunların hazır çizelgelere doldurulup gönderilmesini Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden istemiştir.²⁰¹⁹ Buna göre yapılan tamirlerin durumu II. Abdülhamid tarafından takip edilmektedir ki Sadaret'in konuyla ilgili bir sunum yapabilecek gibi ön hazırlığını yapmak istediği anlaşılıyor.

Tekke tamirleriyle ilgili belgelere baktığımızda ülkenin her yerinde bir faaliyet göze çarpmaktadır. Mesela 11 Cemâziyelevvel 1312/10 Kasım 1894 ve 14 Cemâziyelevvel 1312/13 Kasım 1894 tarihli belgelere göre Erbil'de bulunan Hankah-ı Halidiyye namıyla bilinen tekke ve caminin harap olan mahallerinin tamir ve genişletilmesi Musul Vilayeti tarafından talep edilmiştir.²⁰²⁰

Bu arada 1312/1894 yılında meydana gelen deprem dolayısıyla harap olan binalar arasında tekke ve zaviyeler de vardır. Bunların durumu hakkında keşif çalışmaları yapılması ve tamirlerinin gerçekleştirilmesi II. Abdülhamid tarafından

²⁰¹⁵ BOA. İ. DH., 1206/94395.

²⁰¹⁶ BOA. Y.PRK.UM., 20/17.

²⁰¹⁷ BOA. Y.PRK.UM., 25/95.

²⁰¹⁸ BOA. DH. MKT., 2044/104.

²⁰¹⁹ BOA. BEO., 295/22076.

²⁰²⁰ BOA. BEO., 515/38551; BOA. DH.MKT., 306/7.

irade buyrulmuştur. 24 Muharrem 1312/28 Temmuz 1894 tarihli Sadaret'ten Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne yazılan tezkireden depremden hasar gören cami, tekke, medrese ve mekteplerin aynen devlet binaları gibi teşkil edilen komisyon tarafından keşiflerinin yaptırılması ve gerekirse bunların yapımı için iane toplanmasının II. Abdülhamid tarafından irade buyrulduğunu öğreniyoruz.²⁰²¹

2 Cemâziyeâhir 1312/1 Aralık 1894 tarihli belgeye göre depremden dolayı zarar gören bu tip binaların keşiflerinin yapıp gerekirse iane toplanması Evkaf Nezareti'ne tekrar yazılmıştır.²⁰²² Aradan fazla geçmeden konu 25 Şaban 1312/21 Şubat 1895 tarihinde Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve depremden zarar görüp de tamire ihtiyacı olan cami, tekke, mektep ve medreselerin sayıları ve isimleri ile hangilerinin keşfinin yapılmış olduğu, hangilerinin tamirinin tamamlandığı ve Hazine-i Evkaf'ca daha ne kadar paraya ihtiyaç bulunduğunun Evkaf-ı Humayun Nezareti'ne sorulması kararı alınmıştır.²⁰²³

1894 depreminin verdiği hasar dolayısıyla durum oldukça vahimdir. Bu depremde çok sayıda eser zarar görmüştür. Ayrıca zamanın getirdiği tahribatla atıl durumda olan eserler de mevcuttur. Bu dönemde yapılan çok sayıdaki tamire rağmen bazı dînî eserlerin ve mekteplerin ihyasında sıkıntı olduğu da görülmektedir. Bunun düzeltilmesi için II. Abdülhamid çabalamaktadır. 3 Ramazan 1319/14 Aralık 1901 tarihli belgeye göre cami, medrese, tekke ve sair hayır müesseselerinden tamire muhtaç olanların tespit ve tamiri ile köy ve kasabalarda bulunan ve ihtiyacı karşılamayan mekteplerin adedinin artırılarak müfredatlarına ve muhitlerinin ihtiyacına göre ziraî veya sınaî dersler ilavesi II. Abdülhamid tarafından irade buyrulmuştur.²⁰²⁴ Konuyla ilgili kurulan komisyonun mazbatasında önce bir durum tespiti yapılmaktadır. Burada şöyle denilmektedir: Camiler, medreseler ve tekkelerin muhafazasına layıkıyla bakılamamakta olmasından dolayı bir çok caminin tamir edilemediği, medreselerin harap vaziyette ve taamiyeleri kesilmiş olduğundan içinde oturulamayacak ve adeta muattal denecek dereceye gelmiş olduğu alınan malumattan anlaşılmaktadır. Müslüman köy ve kasabalardaki mekteplerin sayısı ihtiyaca nispetle

²⁰²¹ BOA. BEO., 444/33253.

²⁰²² BOA. BEO., 525/39340.

²⁰²³ BOA. MV., 83/115.

²⁰²⁴ BOA. Y.PRK.DH., 11/105.

az olduğu için bunların çoğaltılması gereklidir. Bu mekteplerde tedrisat dînî akâidin öğretilmesinden sonra ahalinin iştiğal ettiği ziraat ve sanayiye ve bilhassa çiftçiliğe hasrı lazım geleceği için bir komisyon kurulması, işin şeklinin iyice düşünülmesi ve sonra Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da enine boyuna müzakere edilerek İslâm dinine ait kurumların yeniden ihyası, ne yapılması lazım geleceğinin kararının alınması ve icap eden yerlerde mekteplerin çoğaltılmasıyla beraber ders programlarının dînî akâidin öğretilmesine ve gayet sade olarak hesap ve çiftçiliğe ait bilgilerin öğretilmesine tahsisi mazbatayla padişaha arzedilmesi ve alınacak tedbirlerin etkili ve devamlı olacak şekilde bulunması ve özellikle itina edilmesi ferman gereğince. Bunun üzerine kurulan komisyon toplanarak öncelikle tamire muhtaç cami, medrese, mektep, tekke, kütüphane ve bu gibi İslâmî kurumların defterinin gönderilmesini, bunların geliri var mıdır ve tamiri ne şekilde mümkündür bildirilmesini ve tamir masrafının ne kadar olacağını işarı bütün vilayet ve sancaklara telgrafla yazılmıştır. Uzak yerlerden defterlerin geldiğinde müzakere olunmak üzere önce İstanbul'daki tamire muhtaç eserlerin tahkikatına başlanmıştır. 1312/1894 senesindeki depremde İstanbul'daki bütün dînî eserler zarar gördüğü için keşifleri yapılmış ve işe buradan başlanmıştır. Verilen listeye göre bunlar arasında tamirâtı tamamlanan tekke sayısı 24, tamirâtı devam eden 5 ve tamirâtına başlanmayan ise üç adettir.²⁰²⁵

II. Abdülhamid zamanında bir yandan bu şekilde faal olup da zamanın tahribatıyla veya depremler sebebiyle hasara uğrayan tekke ve zaviyeler tamir edilirken diğer yandan da çeşitli sebepler yüzünden harap olmuş, izi kalmamış ve bu sebeple münderis diye tabir edilen faal olmayan tekke ve zaviyelere ait mülklerin gelirleri Maarif Nezareti'ne tahsis edilmiştir. Bu da Sultan II. Abdülhamid'in eğitim hamlesinin bir sonucudur. Buna dair yapılan muameleyi 14 Receb 1301/10 Mayıs 1884 tarihli belgeden öğreniyoruz. Teke Sancağı'nda olup Maarif Nezareti'ne terki gereken on altı adet zaviye ve hayratın gelirlerinin tahsis işlemlerinin yapılması Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden istenmektedir.²⁰²⁶ Yine 24 Cemâziyelâhir 1322/5 Eylül 1904 tarihli belgeye göre sadaka nevinden olup ahval ve zamanın değişmesiyle meşrutun lehleri mahv ve münderis olan ve eski haline döndürmeye lüzum kalmayan

²⁰²⁵ BOA. Y.PRK.DH., 11/105.

²⁰²⁶ BOA. MF. MKT., 83/60.

onbir kalem evkaf ve zevayanın mahallî maarif sandığına tahsisi Erzincan Sancağı İdare Meclisi'nden gelen mazbatada bildirilmiş ve zaviyelerin senelik bedellerinin maarife terki bu husustaki padişahın maksadına muvafık olduğu için muamelesinin yapılması amacıyla ilgili evrak Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderilmiştir.²⁰²⁷ 23 Muharrem 1322/9 Nisan 1904 tarihli belgeden anlaşılmaktadır ki Maliye hazinesine bağlı münderis zaviye ve vakıfların gelir fazlalığı mukabilinde ibtidâî mekteplerinin maaşları ve masraflarına harcanmak üzere Maarif sandığına verilmekte olan a'şar senetlerinin verilmediği gibi yaygınlaştırılmasına da müsaade edilemeyeceğine dair Maliye tarafından alınan kararın ibtidai mekteplerin idaresine zarar vereceği bildirilerek bundan vazgeçilmesi istenmektedir.²⁰²⁸ Burada Maliye ile Maarif nezaretleri arasındaki anlaşmazlığın sebebi Maliye'nin bunun genelleştirileceği ve gelir kaybına uğrayacakları endişesidir. Maarif ise padişahın eğitime olan ilgisi sebebiyle kendilerine tahsis edilen bu gelirlerin devamından yanadır.

Edirne'de Hristiyan mahalleleri arasında kaldığı için istifade edilemeyen cami, medrese, zaviye ve mekteplerin satılarak yeni mektepler yapılıp yapılamayacağı sorulması üzerine enkaz ve arsalarının mütevellileri veya onlar olmadığı takdirde şer'î mahkemece tayin edilen mütevelliler marifetiyle satılarak vâkıfları veya bânileri tarafından konulan şartlara uygun olarak ve onların namlarına olmak üzere Müslüman mahallelerinde elde edilen bedele mukabil olmak ve vâkıfın şartlarına uygun bulunmak şartıyla aynıyla yenilerinin yaptırılmasına Şeyhülislâm Mehmed Cemaleddin Efendi 20 Cemâziyelâhir 1325/31 Temmuz 1907 tarihli fetvasıyla cevaz vermiş, vâkıfın şartlarına uymayacak şekilde yapılmalarına ise cevaz vermemiştir.²⁰²⁹ Dolayısıyla cami ve tekke de hayır işi, mektep de hayır işi

²⁰²⁷ BOA. MF. MKT., 801/29.

²⁰²⁸ BOA. MF. MKT., 822/38; BOA. MF. MKT., 823/94.

²⁰²⁹ "Dâire-i Meşihat-i İslâmiyye Mektûbî Kalemi, Aded 45, Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi'ne, Devletlî Efendim Hazretleri, 12 Zilka'de sene 1323 tarihli ve doksan beş 'adedli tezkire-i düstûrleri cevâbıdır. Edirne'de Hristiyan mahallâtı arasında kalmasından dolayı fûruht ile esmânından mekâtib için 'akâr tedârîki Edirne'de mekâtib-i İslâmiyye'nin teksîri ve tevsî'i zımında teşkîl eden komisyon ifâdesiyle Edirne Vilâyeti'nden mukaddemâ istîzân olunan cevâmi'-i şerîfe ve sâire arsaları hakkında mahallî mahkeme-i şer'îyesince tahkîkât-ı mukteziyenin icrâsıyla bâ-tahrîrât istiftâ olunmasına dâir fetvâhâne ifâdesiyle Evkâf-ı Hümayûn Nezâret-i Celîlesi'ne sebk eden iş'âr-ı senâveri lede't-tebliğ Edirne ma'a-tahrîr vergi müdürü ile ma'ârif müdürü birlikde olduğu hâlde icrâ kılınan tahkîkat netîcesinde iki bâb harâb câmi'-i şerîf ile kırk yedi bâb cevâmi'-i şerîfe ve dokuz bâb mektep ve iki bâb medrese ve dört bâb zâviye arsaları tahakkuk edib bunların Hristiyan mahallâtı arasında kalmış idiğinden hâlen ve âtiyen istifâde kâbil ve muhâfazaları için etrâflarına duvar inşasına da vakıflarının vâridâtı müsâ'id

mantığıyla iş yapılamayacağını şeyhülislâm açıklamış olmaktadır. Vakıf eserlerinde temel kural kuruluş amacının dışına çıkılmasına müsaade edilmemesidir. Bu vakfiye ile sabit hâle getirilir. Dolayısıyla vâkıfın koyduğu şartlar belirleyicidir ve değiştirilemez. O hangi şartlarda vakfetmiş ise ondan sonra gelenlerin de o eseri aynı şekilde devam ettirmesi gereklidir. Günümüzde Osmanlı'dan kalma bazı vakıf eserlerinin vakfiyeleri dışında tasarruf edildiği bilinen bir gerçektir. Ancak bu tasarrufun ta o zamanda bile devreye sokulmak istendiği görülmekte ise de Şeyhülislâm'ın bu fetvasıyla bunun şer'an caiz olmadığı açıklanmış olmaktadır. Bununla birlikte bir çok vakıf eserinin zamanla harap olup işlevsiz kalması sebebiyle gelirlerinin Maliye hazinesine kaldığını ve bunların Maarif için tahsis edildiğini de yukarıda verdiğimiz belge örneklerinden öğrenmiş oluyoruz.

Öte yandan II. Abdülhamid'in depremden zarar gören hayır eserleri ile dînî eserlerin durumunu gösteren birer defterin tanzim edilerek Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderilmesine dair iradesi gereğince vilayetlerden içlerinde tekkelerin de bulunduğu eserlere dair düzenlenen defterler 1323/1905-1906 yılından itibaren Dahiliye Nezareti'ne gelmeye başlamış olup bunlar birer yazı ile Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale edilmiştir.²⁰³⁰ Görülüyor ki II. Abdülhamid döneminde özellikle diğer hayır eserleriyle birlikte tekke ve zaviyelerin tamir ve ihyasına dair birkaç kere umumi irade-i seniyye çıkarılması ve depremde zarar görenlerin yeniden faaliyete geçirilmesi onun bu konudaki hassasiyetine bir delil teşkil etmektedir.

olmadığını müş'ir vilâyet-i müşarun ileyhâ merkez niyâbetinden vârid olan tahrîrât melfûfu bir küt'a defter ile fetvâhâneye lede'l-havâle bu misillü bi'l-küllîye müstağnâ anhâ olan cevâmi'-i şerîfe ve medâris ve mekâtib ve evkâf-ı sâirenin nükûd ile istibdâllerine mesâğ-ı şer'î olduğu cihetle evkâf-ı mezkûrenin bi'l-meşrûta mütevellileri var ise onların olmadığı takdirde evkâf-ı mezkûreye kâbel-i şer'-i şerîfden adl ve müstakîm bir kimesne mütevellî nasb olunarak mansûb mütevellilerin inzîmâm-ı ma'rifetiyle ehl-i hubre ve erbâb-ı vukûf taraflarından bi'l-ihbâr usûl-ı meşrû'asına tevfikân 'indeş-şer'î'l-enver kıymet-i misliyesi olduğu tahakkuk edecek nukûd ile sâlifü'z-zikr cevâmi'-i şerîfe ile medâris ve mekâtib ve zevâyanın enkâz ve arsaları ba'de'l-istibdâl ol nukûd ile evkâf-ı mezkûrenin bânî ve vâkıfları nâmlarıyla yâd olunmak ve müstebdelâtın esnâ-i vakfda meşrût olan şerâiti her ne ise onunla meşrût olmak üzere mecma'-i İslâm olan mahallerde şer'-i şerîf ve mârru'z-zikr mütevelliler ma'rifetleriyle ve bedel-i misilleri olduğu bir nehc-i şer'î mütehakkik olan nukûd ile mübâya'a olunacak mevâzi' derûnunda yine cevâmi'-i şerîf ve medâris ve mekâtib ve zâviye yapılmak meşrû' olub fakat vâkıfları şerâitinin gayri sûretle mu'âmele olunmak mukârin-i cevâz-ı şer'-i 'âlî olamayacağı ifâde olunmuş ve niyâbet-i mezkûre ile cevâben Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti Vekâlet-i Celîlesi'ne de tebliğ-i keyfiyet kılınmış olduğunun beyânıyla tezkire-i sitâyîş-verî terkîm olundu efendim. Fî 20 Cemâziyelâhir sene 1325 ve Fî Temmuz sene 1323. Şeyhülislâm Mehmed Cemaleddin" (BOA. MF. MKT., 904/31.)

²⁰³⁰ BOA. DH. MKT., 935/34.

2.7.2.2. II. Abdülhamid Döneminde Tekkelerin İhtiyaçlarının Karşılanması ve Şeyhlere Yapılan Ödemeler

Sultan II. Abdülhamid kılıç kuşanma töreninin ardından çıkardığı hatt-ı hümayununda Müslim gayrimüslim ayrımı yapmadan her sınıf tebaasıyla devlet-millet bütünleşmesiyle çok çalışılarak terakki ve saadeete ulaşılabileceği inancında olduğunu, bunu sağlamaktan başka bir emeli olmadığını Allah'ı şahit tutarak ortaya koymuştu.²⁰³¹ Elbette Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın da hamisi kendi devleti idi. Ancak düvel-i muazzama denilen büyük devletlerin Haçlı zihniyetiyle yüzyıllardan beri devletinden memnun olan gayrimüslim tebaanın hamiliğini ele geçirmek ve onlar üzerinden Osmanlı Devleti'ni parçalamak istedikleri de reform dayatmalarının başladığı zamandan itibaren devletin hafızasında kayıtlı idi. Kuşkusuz Sultan II. Abdülhamid onların bu amaç doğrultusunda yaptırdıkları bir darbeyle tahta çıkan V. Murad'ın arkasından padişah olması sebebiyle seleflerinin de yaptığı gibi müslim gayrimüslim tebaanın birlikteliği vurgusunu yapmıştı. Bununla birlikte gayrimüslimler Tanzimat'la birlikte hamileri olan devletlerin bastırması sonucunda önemli kazanımlar elde ettikleri için sevince kapılırken Müslümanlar üstün durumlarından eşit hale gelmeleri sonucunda burukluğa düşmüşlerdi. Üstüne üstlük bir de devletin rakibi durumundaki diğer devletlerden müsbet ilimler ve teknik bakımdan geri kalmasının faturasının kendilerine ve dinlerine kesilmesi kabul edilebilir bir suçlama değildi. Bu da ister istemez Müslüman tebaada bir ümitsizlik ve küskünlüğe yol açmaktaydı. Kuşkusuz bu devlet-millet bütünleşmesini parçalamanın bir aracı olarak Batılı devletler ve onların hayat tarzını benimseyen

²⁰³¹ "Vezîr-i hamîyyet-sipihrim Rüşdi Paşa. Bu def'a taklîd-i seyf münâsebetiyle her sınıf tebe'amız tarafından izhâr olunan 'alâim-i meserret ve muhabbet nezdimizde kemâl-i takdîr ve memnûniyeti istilzâm eylediği gibi saltanat-ı seniyyemizin muhibb-i hâlisi olan düvel-i fahîme tebe'asının müşâhede olunan eser-i ihlâs ve ibtihâcları metbû'-ı mufahhamlarıyla devâm ve izdiyâdı mültezemimiz olan münâsebât-ı müsâlemet-kârânemizin delîl-i telakkîsi olduğundan bu sûretten dahî bi'l-vücûh mahzûz olmuşumdur. Cenâb-ı Hak şâhiddir ki mülkümüzün ma'mûriyetinden ve tebe'amızın her ferdinin husûl-ı sa'âdeti-i hâminden başka bir şeyde emel ve hevesim olmamasıyla bu yolda hiç bir ta'ab ve zahmet emelimize haylûlet edemeyip hazz u râhatımı münhasıran devletimizin irtifâ-yı şevketinde ve ahâlîmizin kavânîn-i adliyye ve niyyât-ı müşfikânemizden ân-be-ân istifâde ile husûl-ı refâh ve mes'ûdiyetlerinde bulacağımızdan her sınıf tebe'amız da bu niyyetimizi bilip meslek-i terakkîde birbirlerine müzâheret ve uhuvvet-i vataniyye levâzımını muhâfaza ile menfaat-i müttehidelerine hizmet ettikçe hüsn-i hâllerine masrûf olan mesâ'imizin mükâfâtı addedib başkaca memnûn olurum. Mahzûziyyet-i hâsılamızın derecâtı bilinmek ve mültezemimiz bulunan terakkîyâtda vükelâ ve umûm me'mûrîn taraflarından makâsıda muvâfık âsâra bi'l-ittihâd kemâl-i sa'y u gayret gösterilmek üzere işbu hatt-ı hümayûnumuz tastîr ve taraf-ı hamîyyetine tesyîr kılınmıştır." (BOA. HSD. AFT., 3/65.)

kesimler tarafından devreye sokulmuştu. İşte bu eziklikten kurtulmak için yeni bir millî ve dînî seferberlik gerekiyordu. Rekabette rakipleri yakalamak için zamanı verimli ve hızlı kullanabilmek noktasında pratik bir şey yapılması çok faydalı olacaktı. Bu da birebir toplumun ihtiyacı olan, her an mahallesinde yanı başında ilim ve irfanla ilgili ihtiyaçlarını gideren cami, tekke, mektep, medrese, kütüphane gibi dînî ve hayrî eserlerin şekil ve mana bakımından ihyası ve özellikle moderne eğitime geçilen bu çağda ilk, orta, lise ve yüksek mekteplerin de hızla çoğaltılması idi. Sultan II. Abdülhamid zamanına ait belgelerde bu eserlerin yeniden ihyasına ve sayılarının çoğaltılmasına büyük önem verildiği görülmektedir. Bunun sebebi Osmanlı Devleti'nde yaşayan Müslüman tebaaya yeniden bir dînî ve millî heyecan vermektir. Bununla dînî ilimler ve müsbet ilimler ayrımı yapmadan her alanda Müslüman tebaanın bilgiye ulaşması, bunu irfanla yoğurması ve içinde yaşadığı topluma yararlı hale getirmesi ve böylece devletin toptan kalkınması amaçlanmıştı. Yenilgilerden gelen ezikliğin, bazı kesimlerde görülen düşünce darlığının, Batılılaşma sevdasından körelen dînî ve millî şuurun diriltilebilmesi için Müslüman topluma ruh veren bu eserlerin, yani camiler, medreseler, tekkeler, zaviyeler, mektepler ve kütüphanelerin birini diğerine tercih etmeden hep birlikte ihyası şarttı. Bir yandan bunlar tamir edilerek ayakta kalması sağlanırken diğer yandan da buralarda görev yaparak toplumu aydınlatan muallim, âlim ve şeyhler ile talebe ve dervişlerin maddi ihtiyaçlarının giderilmesi gerekmektedir. İşte bu lüzum üzerine Sultan II. Abdülhamid buralara devletçe tahsis edilen rutin ödemelerin yapılması haricinde daha da önemli olan bir anlayış geliştirdi. Bu da onlara müşfikane bir tutum sergileyerek arkalarında olduğunu hissettirmesiydi. Özellikle kendi zamanında temayüz eden şeyhlerle kurduğu ilişkilere baktığımızda herhangi bir tarikat ayrımı yapmadan bütün tekkelere devletin hami vasfını açıkça gösteriyordu. Onlara ferdîrşad hizmeti dışında toplumu dinamik tutacak millî görevler de yüklemekteydi. Mesela kendisinin mürşidi sayılan Şeyh Muhammed Zâfir Efendi'nin Arap coğrafyasındaki nüfuzunu daha iyi kullanabilmesi için maddi ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Çünkü onun tekkesinin bu coğrafyadan ziyaretçisi oldukça

fazlaydı. Bu bakımdan Akaretler caddesindeki bütün binalar ve Tophane altındaki sıra dükkânlar Şeyh Zâfir Tekkesi'ne vakfedilmişti.²⁰³²

II. Abdülhamid zamanında da tekkelerin taamiye ve tayinatları yürürlükteki usul ve esaslara göre ihtiyaçlarına göre tahsis ediliyor, bunların müteahhitlere ihalesi yapıldıktan sonra teslimleri sağlanıyordu. Tayinatların usulüne uygun miktar ve kalitede olmasına özen gösterilmesi gerekli idi. 3 Ramazan 1295/31 Ağustos 1878 tarihli belgede tekkeler ve zaviyelere mültezimlerin et tayinatı için vereceği koyunun zayıf olmaması, gayet semiz ve temiz kıvırcık cinsinden olması, eğer böyle verilmediği şikayet edilirse öncelikle verilen koyun muayene edilecek, gerçekten şikayet edildiği gibi ise bunun cezası olan miktar müteahhitin hazineden olan alacağından kesilecektir. Etler verilirken satiriye veya başka bir adla herhangi bir şey kesinti yapılmadan eksiksiz olarak verilecektir denilmektedir.²⁰³³ Bu da bize devletin tekkelerde kalan fakara ve dervişanın haklarının müteahhitlerce yenilmesine göz yummadığı hakkında bir fikir vermektedir. Nitekim 8 Zilhicce 1309/4 Haziran 1892 tarihli bir belgede bazı medrese ve tekkelere mültezimleri tarafından verilen koyunların eti iyi olmadığı için değiştirilmesi ve genç koyunların dağıtılması için gereğinin yapılması istenmiştir.²⁰³⁴ Yine 12 Cemâziyelâhir 1310/1 Ocak 1893 tarihli belgeden tekke ve zaviyeler için gerekli erzak ve eşya için yapılacak alım ihalesi için düzenlenen ilan varakasının gazetelerde ücreti mukabilinde neşredilebileceği hakkındaki Dahiliye Nezareti'nin Maliye Nezareti'ne görüş beyan ettiğini görüyoruz. Burada da devletin resmî muamelatı kapsamına girse de alınıp satılan şeylerle ilgili ilanlardan ücret alınmaması hususunda gazetelere bir zorlama yapılamayacağını da belirtilmesi hak konusundaki adalet anlayışının bir örneğidir.²⁰³⁵

II. Abdülhamid zamanında tahsisatı olmayan tekkelere ne şekilde taamiye tahsis edildiğini 8 Zilhicce 1311/12 Haziran 1894 tarihli belgeden öğrenebiliyoruz. Nakşibendi tarikatı meşayihinden merhum Şeyh Sıbgatullah ve mahdumu Celaleddin efendilerin Hizan kazası dahilindeki Gayda ve Van vilayeti Karçikan kazasındaki Çemhanı mevkileriyle Bitlis'te Seyyidabad nam köyde inşa ettirmiş oldukları

²⁰³² Güven, **a.g.m.**, s. 420.

²⁰³³ BOA. ŞD., 269/28.

²⁰³⁴ BOA. BEO., 28/2072.

²⁰³⁵ BOA. DH. MKT., 2037/67.

dergâhların tahsisatı bulunmamaktadır. Bununla birlikte her gün dört beş yüz kadar misafire yemek yedirilmektedir. Ayrıca tekke içerisinde bulunan medresedeki talebeler de yedirilip içirilmektedir. Bundan dolayı her kim şeyh ise ona verilmek üzere duagû vazifesi gibi münhal olduğunda bir miktar taamiye tahsisi uygun görüldüğünden bunun tespiti için mahallî yetkilerle haberleşilmek suretiyle bildirilmesi Dahiliye Nezareti'nden talep edilmiştir.²⁰³⁶

Tekkelerin Maliye tarafından tahsis edilen taamiyesi yetmediği takdirde münhal bir tahsisatın ilavesiyle artırılması gündeme gelmekteydi. 26 Muharrem 1312/30 Temmuz 1894 tarihli belgeye göre Kocamustafapaşa'da Halvetiyye tarikatına ait Ramazan Mahfi Hankahı'na hazine tahsis edilen yüz yedi kuruş tutarlı taamiyenin yeterli olmaması sebebiyle münhal vukubulduğunda iki yüz beş kuruş artırılarak üç yüz on iki kuruşa çıkarılması irade gereği olduğu Sadaret tarafından Maliye'ye tebliğ edilmiştir.²⁰³⁷ Yine 18 Safer 1320/27 Mayıs 1902 tarihli belgeye göre İmadiye'ye bağlı Bamerti köyünde bulunan Nakşibendi tarikatı Dergâhı'na ait taamiyenin yetersiz olduğuna dair kaza meclisi tarafından tutulan mazbata ve Musul Vilayeti'nin tahriratıyla artırılması talep edilmiş ise de tekke ve zaviyelere ait taamiyelerin Maliye Hazinesi bütçesi gereğince ödendiği sebebiyle talep Maliye Nezareti'ne havale edilip konunun oradan araştırılmasına dair Sadaret tarafından vilayete yazılmıştır.²⁰³⁸ Bu iki örneğe baktığımızda birincisinde talebin bir şekilde padişaha kadar iletilerek bir irade-i seniyye çıkarıldığı, ikincisinde ise talebin Maliye Nezareti'ne iletilmesi belirtilerek geçirildiği görülmektedir.

Bu dönemde de Ramazaniyye ve Muharremiyye adı altında verilen tayinatlar defterlere kaydediliyordu. 14 Receb 1309/13 Şubat 1892 tarihli defterde Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nin Hamidiye Anbarı'na mahsus tekaya kısmının mahiye ve Ramazaniyye kayıtları bulunmaktadır.²⁰³⁹ 27 Safer 1327/20 Mart 1909 tarihli belgeden ise her sene Muharrem ayında tekke ve zaviyelere verilen Muharremiyye'nin ödemeyi yapan Haremeyn Vakfı'nın giderlerinin gelirlerinden çok az olması sebebiyle kesilmesinin teklif edildiğini öğreniyoruz. Konuyla ilgili

²⁰³⁶ BOA. BEO., 419/31392.

²⁰³⁷ BOA. BEO., 445/33326.

²⁰³⁸ BOA. DH. MKT., 512/18.

²⁰³⁹ BOA. EV. d., 39260.

Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Sadaret'e gönderdiği yazıda her sene Muharrem ayında İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan tekke ve zaviyelere Muharremiyye adı altında verilmekte olan otuzar kuruştan toplam yedi bin kuruşun tahsis esası hiçbir kayıt ve şart-ı vâkıfa dayanmadığından ve bu tutarın sırf padişahın bir sadakası olmak üzere Haremeyn Vakfı'ndan ödendiği ve bu vakfin ise giderlerinin gelirlerinden çok az olması sebebiyle Muharremiyye adıyla para sarfedilmesinin kesinlikle uygun olmadığından bu ödemelerin bu seneden itibaren kesilmesi için izin istenmiştir. Konu görüşülmek üzere Şûrâ-yı Devlet'e havale edilmiş ve oradan çıkan karar Maliye Nezareti ve Elif Efendi'ye iletilmiştir.²⁰⁴⁰ Burada padişahın sadakası olarak verilmesine atıfta bulunulması ve bu ödemenin kesilmesinin istenmesinin hükümetin tasarrufuyla olduğu anlaşılıyor.

28 Safer 1310/21 Eylül 1892 tarihli belgeye göre Hazret-i Ebû Bekir'in (r.a.) Mekke-i Mükerrreme'de Hicr Sokağı'nda bulunan zaviyesinin hâdimi Seyyid Alevi Merginî'nin vefatı sebebiyle uhdesinde bulunan aylık bir buçuk kıyye kandil yağının zaviyenin yeni hâdimi olan oğlu Seyyid Emin Efendi'ye tashihi isteğinden²⁰⁴¹ tekke ve zaviyelerin aydınlatılmasında kullanılan kandil yağı bedelinin de devlet tarafından tahsis edildiğini anlıyoruz.

27 Safer 1319/15 Haziran 1901 tarihli belgeden İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'deki tekkelerin temel gıda ihtiyaçlarından olan ekmeğin nizamiye fırınlarından karşılanmakta olduğunu öğreniyoruz. Ancak bunların bedelini ödeyen dairelerin ödeme yapamamaları sebebiyle ekmeklerin ilgili dairelerce tedarik edilip teslim edilmesi askeriye tarafından istenmiştir.²⁰⁴²

Yukarıda tekkelere tahsis edilen taamiyenin tesliminde devletin gösterdiği hassasiyete değindimiz kısımda bahsettiğimiz gibi tekkelerin et ihtiyacı devlet tarafından müteahhitler aracılığıyla tedarik edilmekteydi. 9 Receb 1312/6 Ocak 1895 tarihli belgeden öğreniyoruz ki tekkelere et tedarik eden İsmail ve Hacı Şakir adlı

²⁰⁴⁰ BOA. ŞD., 192/29.

²⁰⁴¹ BOA. ŞD., 342/46.

²⁰⁴² “*Dersaâdet ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan tekâyâ ve zevâyâ ile dâire-i Sadâret ve Dâhiliye Nezâret-i kavaslarına ve Toptaşı Bîmârhânesi'ne ve Dolmabahçe Gazhânesi'yle milel-i muhtelif mekteplerine nizâmiye fırınlarından verilmekte olan nân-ı azîz...*” (BOA. BEO., 1676/125694.)

müteahhitlerden memnun kalan şeyhler bunların taltif edilmesini rica etmiştir.²⁰⁴³ Tekkelerin et ihtiyaçlarını tedarik eden müteahhitlerin mukaveleye uygun iş yapıp yapmadığı ise Maliye dışında Meclis-i Meşayih tarafından da denetlenmekteydi. 16 Şevvâl 1315/10 Mart 1898 tarihli belge bize tekke, zaviye, hastahane ve mekteplere hazineden tahsis edilip eski müteahhitler İsmail ve Hacı Şakir Efendi uhdesine ihale olunan lahm ile kurbanlık koyun vesaire bedelinin mukavelename hükümlerine uygun olup olmadığının Meclis-i Meşayih'çe tahkik edildiğini göstermektedir.²⁰⁴⁴

Bilindiği üzere yiyecek ihtiyaçlarının dışında tekkeleri ilgilendiren ödemelerden biri de şeyhlere verilen maaşlardı. II. Abdülhamid devrinde de ihtiyacı olan tekke şeyhlerine maaş ödemesi yapılmaktaydı. Mesela 16 Zilkade 1297/20 Ekim 1880 tarihli belgeye göre Musul'da Bedeviyye tarikatından Hacı Dido Dergâhı Postnişini Ahmed Efendi'ye dergâh taamiyesine mahsus olmak üzere yüz kuruş maaş tahsis edilmiştir.²⁰⁴⁵ Yine 2 Cemâziyelâhir 1311/11 Aralık 1893 tarihli belgeden Samira kasabası ile Düceyl mukataasında Şii propagandalarına karşı ahalinin Ehl-i sünnet akâidi üzere kalmasını temin eden tekkelerin postnişinleri Kadiriyye, Nakşiyye ve Rufaiyye meşayihinden Seyyid Abdullah el-Abid ve Şeyh Mehdi bin Şeyh Halef efendilere hüsn-i hâl ve takva ile muttasıf olduklarından ve ziyaretçilerinin çokluğu sebebiyle borca düştüklerinden kendilerine aylık iki yüz ellişer kuruş maaş tahsisi Bağdad Vilayeti bütçesine dahil edilmesi tavsiye edilmiştir.²⁰⁴⁶

8 Rebülevvel 1312/9 Eylül 1894 tarihli belgede de Halidiyye şeyhlerinden Gülanber kazasına bağlı Beyare köyünde postnişin olan Şeyh Osman Efendizade Şeyh Ömer Efendi'nin tekke ve medresesiyle kendisine sadaka tertibinden maaş tahsisi hakkındaki Musul Vilayeti'nden gelen talep Sadaret'e takdim edilmiştir.²⁰⁴⁷ Bu belgede de vali şeyh efendi hakkında bir anlamda hüsn-i şhadette bulunarak padişahın bir iyiliği olmak üzere maaş tahsisinde bulunulmasını rica etmektedir.

²⁰⁴³ BOA. BEO., 546/40927.

²⁰⁴⁴ BOA. BEO., 1089/81639.

²⁰⁴⁵ BOA. ŞD., 101/21.

²⁰⁴⁶ BOA. BEO., 325/24353.

²⁰⁴⁷ BOA. DH. MKT., 280/28.

Çünkü biliyoruz ki münhal bir maaş olmadan açıktan tahsisat yapılmadığı için bu şekilde bir ricada bulunulduğu anlaşılmaktadır.

11 Receb 1312/8 Ocak 1895 tarihli belgeye göre Sivas'ın Hacı Mehmed Mahallesi ahalisinden ve Nakşibendi tarikatı şeyhlerinden Mustafa Efendi'nin ihtiyaç sahibi olması, yaşlılığı ve geçinmesi için başka bir geliri olmaması sebebiyle maaş bağlanması için verdiği dilekçe üzerine kendisine kayd-ı hayat şartıyla iki yüz kuruş maaş tahsisi istenmiştir. Bu talep vilayet meclisinin bir mazbatasını eşliğinde Sivas valiliğinin tahriratıyla Dahiliye Nezareti'ne yapılmakta, orası da konuyu Sadaret'e aktarmaktadır.²⁰⁴⁸ Burada yine şeyhin bulunduğu vilayet meclisinin şهادeti demek olan bir mazbata olması ve istenen maaşın kayd-ı hayat şartıyla tahsisi dikkat çekmektedir.

3 Şaban 1299/20 Haziran 1882 tarihli belgeden Fatih civarında Kubbe Tekke Postnişini İsmail Efendi'nin ikiz doğan çocuklarına yardım olmak üzere otuz kuruş maaş bağlanması isteğinin Şûrâ-yı Devlet tarafından uygun bulunduğunu anlıyoruz. Ancak Belediye daireleri veznelerinde yapılan bu ödemeler sadece onlara değil diğer ihtiyaç sahiplerine de yapılmıştır ki bunların isimleri bir listede gösterilmektedir.²⁰⁴⁹

21 Rebûlâhir 1306/25 Aralık 1888 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Darende kazası ahalisinden ve Şazeliyye şeyhlerinden olup silahlı yetmiş seksen kadar müridi ile gaza ve cihad niyetiyle Kars havalisine gidip dönen Şeyh Mehmed Şevki Baba'nın ihtiyarlığı ve hal-i zaruretinden dolayı kendisine maaş tahsis edilmiştir.²⁰⁵⁰

29 Zilhicce 1309/25 Temmuz 1892 tarihli belge ise vefat eden Bingazi ulemasından ve tarikat şeyhlerinden Bedreddin Efendi'nin eşi ve çocuklarına maaş tahsisiyle ilgili olup²⁰⁵¹ devletin ilim ve irşad hizmeti veren şeyh efendilerin geride bıraktığı aile efradını muhtaç bırakmamaktaki hassasiyetine işaret etmektedir.

²⁰⁴⁸ BOA. DH.MKT., 329/73.

²⁰⁴⁹ BOA. ŞD., 700/2.

²⁰⁵⁰ BOA. DH. MKT., 1578/28.

²⁰⁵¹ "Maliye Nezâret-i 'Aliyyesi'ne, Bingazi 'ulemâsından ve tarikat-ı 'aliyye meşâyihinden zevci Bedreddin Efendi'nin vukû'-ı vefâtı ve başka yüzden medâr-ı ma'îşetleri olmaması mülâbesesiyle terk etmiş olduğu zükûr ve inâs altı neferden ibâret çocuklarıyla berâber emr-i idârede dâçâr-ı fart-ı zarûret oldukları cihetle infâk ve i'âşeleri Buhte Kadın tarafından istid'â olduğundan ve müteveffâ-yı mûmâ ileyh a'lem-i 'ulemâdan ve ilâ âhiri'l-'ömr neşr-i 'ulûm-ı âliye ile ahâlinin ta'lîm-i

II. Abdülhamid zamanında eskiden olduğu gibi şeyhlerin maaşlarına gerektiği zaman zam yapılmıştır. 11 Receb 1309/10 Şubat 1892 tarihli belgeye göre Şam'da Kadiriyye Şeyhi Şerîf Efendi'ye İstanbul'a geldiğinde padişahın iradesiyle bin kuruş maaş tahsis edilmiş, ancak öncelikle dört yüz kuruş olarak tahsisatı yapılan maaşı mahallinden münhal kalan altı yüz kuruşun zammıyla bin kuruşa tamamlanmıştır.²⁰⁵² Bazen de istenen zammın karşılığının bulunmadığı belirtilmekte idi. 6 Safer 1310/30 Ağustos 1892 tarihli belgeden Nakşîyye meşayihinden ve Kafkasya ahalisinden olup Sivas'ta ikamete memur olan Süleyman Efendi'nin altmış kuruş maaşının yüz elli kuruşa çıkarılması için Dahiliye Nezareti ve tahsisatının mümkün olmadığı ve muhtacın maaşlarından münhal olduğunda tesviye edilebileceğinin bildirildiğini öğreniyoruz.²⁰⁵³ Yine 29 Receb 1317/3 Aralık 1899 tarihli belgeye göre Mardin'deki tarikat-ı aliyye şeyhlerinden Abdurrahman Efendi'nin tekkesi taamiyesi için tahsis edilen harap köyleri imar etmesi dolayısıyla geliri arttığından maaşına zam yapılamayacağı bildirilmiştir.²⁰⁵⁴

22 Zilkade 1310/7 Haziran 1893 tarihli Sadaret tezkiresinden öğreniyoruz ki Trablusşam İdare Meclisi'nin Tarikat-ı Aliyye şeyhlerinden Mehmed Kebbâre Efendi'ye maaş tahsisi hakkındaki talebine muhtâcîn maaşından münhal olmadığı ve açıktan maaş bağlanmasının da irade-i seniyye ile yasaklandığı gerekçesiyle maaş bağlanamayacağı Maliye tarafından bildirilmiştir. Ret cevabı alan şeyh efendinin bu defa Sadaret'e gönderdiği dilekçe üzerine kendisinin merhamet ve iyiliğe layık olduğu anlaşıldığından isteğinin yerine getirilmesi Maliye Nezareti'ne emredilmiştir.²⁰⁵⁵

Nakşibendiyye meşayihinden Seyyid Hasan Efendi'nin vefatı sebebiyle münhal olan maaşının yüz kuruş maaşına bir miktar zamlarla birlikte mahdumu Seyyid

diyânetlerine hidmet ve evrâd ve ezkâra mülâzemet eylemişakımdan olmakla beraber eytâm ve erâmîlinin de bir hâl-i sefâlet ve perişânide oldukları tahkik kılındığından bahisle sadaka-i vücûd-ı pür-sûd-ı hazret-i hilâfetpenâhî olmak üzere mûmâ ileyhinden her birerlerine münasip mikdâr ma'âş tahsîsi ve i'tâsı hakkında Bingazi Sancağı İdâre Meclisi'nden meb'ûs mazbata leffen sût-y-i atûfilerine irsâl kılınmakla sûret-i iş'âra nazaran iktizâsının ifâ ve îzâsına himem-i 'aliyyeleri masrûf buyrulmak bâbında." (BOA. DH. MKT., 1977/19.)

²⁰⁵² BOA. İ. DH., 1264/99384.

²⁰⁵³ BOA. DH. MKT., 1993/105.

²⁰⁵⁴ BOA. DH. MKT., 2279/12.

²⁰⁵⁵ BOA. DH. MKT., 37/5.

Mehmed Ali Efendi'ye tahsis edilmesi hakkındaki 8 Zilhicce 1314/10 Mayıs 1897 tarihli belge bize ²⁰⁵⁶cihetlerin nizamata göre müstehak oğula geçmesi gibi bir şeyhin vefatı halinde münhal maaşının da meşihata geçen oğluna kaldığını göstermektedir.

Devlet tarafından tekke ve zaviyelere ister taamiye ister para cinsinden olsun yapılan tahsisatların eskiden olduğu gibi II. Abdülhamid zamanında da defterlere kaydedildiği anlaşılmaktadır. Buna dair bir defterde tekkelere ödenen mahiyelerin/aylıkların kayıtları bir sene içerisinde ay ay çizelge halinde tutulmuştur.²⁰⁵⁷

2.7.2.3. II. Abdülhamid Döneminde Tekke Cihetlerinin Tevcihleri

Sultan Abdülaziz zamanında tekkelere ait cihetlerin tevcihleri kendisi tarafından kurulan Meclis-i Meşâyih Nizâmnâmesi'ne ²⁰⁵⁸ ve vakıflardaki cihet tevcihlerine -ki bunlara tekke vakıfları da dahildir- 1290/1873 yılında düzenlenen Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmesi'ne ²⁰⁵⁹ göre yapılmaya devam edildiğini ve bunlara bağlı vazifelerin noksansız ve zamanında verilmesine ve ehil olmayan kişiler tarafından ele zaman bunların hak sahibi olanlara verilmesine özen gösterildiğini örnekleriyle açıklamıştık.

Konumuz itibarıyla meşihat ciheti başta olmak üzere tekkelerdeki diğer cihetlerin tevcihi için de uygulanacak olan Tevcîh-i Cihât Nizâmnâmesi'nin tartışmalara sebep olan evladiyet sistemini içeren birinci maddesini burada bir kere daha hatırlatmak gerekmektedir.²⁰⁶⁰ Böylece babadan oğula denilerek ağır eleştiriye

²⁰⁵⁶ BOA. BEO., 949/71170.

²⁰⁵⁷ BOA. EV., d., 12091.

²⁰⁵⁸ BOA. MVL., 1042/39-2.

²⁰⁵⁹Bu nizamnamenin bazı maddeleri Cafer Durmuş tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir. (bkz.: Cafer Durmuş, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Hacı Bayrâm-ı Veli Dergâhı Vakfı'nda Yapılan Görev (Cihet) Tevcihlerinin Değerlendirilmesi", **II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu, Bildiriler Kitabı 1**, Ankara Kalem Neşriyat, Ankara 2017, s. 448-450.)

²⁰⁶⁰"Meşrûtiyet vechile tasarruf olunan cihetlerle Dersaadet/İstanbul'da bulunan Buharî ve Şifâ-i Şerîf ve dersiye cihetlerinden başka, bütüün mazbut ve mülhak vakıflara bağlı bulunan her hangi bir cihete mutasarrıf olan bir kişi vefât ettiğinde uhdesinde bulunan cihet sözkonusu cihetin hizmetini yerine getirmeye ehliyet ve iktidarı tahakkuk eden büyük oğluna verilir, büyük oğulları birden fazla ise bunlar içinden ehliyet ve iktidarı olana verilir, şayet büyük evlatları iktidar ve ehliyet müsavî ise bunların yaşça en büyük olanına tevcih kalınır, yaşça büyük olan evlatlarının ehliyet ve iktidarı bulunmadığı halde yaşça küçük olanına verilir, küçük olanlar birden fazla ise bunların da yaşça büyük olanına tevcih olunur, büyük ve küçük evladı bulunup da o cihetin hizmetini ifaya ehliyet ve

tabi tutulan bu sistemin liyakatı devre dışı bırakmadığını görmüş olacağız. Bu maddeye göre babadan oğula geçme sistemi vardır, ancak bu usulde de ehliyet ve liyakat temel şart olarak kabul edilmektedir. Birden çok evlad bulunması durumunda da cihetler bu temel şarta göre tevcih edilmektedir. Eğer bu şart büyük veya küçük çocuklardan birinde yoksa dışarıdan bu ehliyet ve liyakatı olan bir şahsa meşihat tevcih edilmektedir. Bu durumda her ne kadar babası şeyh olsa da ehliyet ve liyakatı olmayan evladın şeyhliğe her hâlükârda hak sahibi olması söz konusu değildir. Ayrıca tevcih işlemi yapılırken denetim mekanizmaları da çalıştırılmaktadır. Buna rağmen suistimaller de olabileceği ihtimal dahilindedir. Ancak burada önemli olan sistemin sağlam kurulmuş olmasıdır. Esaslar belirlenmiş ve denetim de çalıştırılmaktadır. İhmal olduğunda ise ceza sistemi devreye girmekte ve haksız yere yapılan tevcih kaldırılarak meşihat layık olan kimseye verilmektedir.

Tekkelere tahsisli cihetlerden vefat veya başka bir sebepten dolayı münhal kalanların bu nizamnamede kayıtlı şartlara uygun şekilde tevcihleri hususunda Sultan II. Abdülhamid zamanında da gerekli hassasiyet devam ettirilmiştir. Bununla birlikte cihet tevcihlerinde görülen bazı yanlışlıklar üzerine gerekli uyarılar da yapılmıştır. Meclis-i Meşayih ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin tekkelerin idari ve mali durumu üzerindeki denetim yetkilerinin tekke ve zaviyelere bir çeki düzen vermek amacıyla getirildiği bilirse de mezkur meclisin kuruluş nizamnamesi ile cihet tevcih konusundaki nizamnamede sıralanan maddelere aykırı işlem yapanlar da olmakta ki Dahiliye Nezareti tarafından Ankara, Sisam ve Cebel-i Lübnan haricindeki umum vilayetlere ve elviye-i gayr-i mülhakaya 9 Safer 1318/8 Haziran 1900 tarihli bir genelge gönderilmiştir. Bu genelgede bazı yetkililerce zaviyeler kalmadığı halde ve keyfiyet incelenmeden bir takım kişiler adına cihet tevcih için gerçek dışı ve birbirlerine zıt iş'ârât vukubulduğu, halbuki Evkaf Hazinesi'nce tevcih muamelesi mahallî iş'ârât üzerine icra edilmesi sebebiyle yapılan iş'ârâtın her türlü şaibelerden uzak tutulmasının elzem olduğu beyanıyla bundan böyle birbirine zıt bildirim yapılmaması için genelge şeklinde umuma tebliğat ifası Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden tezkire ile bildirildiği ve buna uygun olarak her tarafa tavsiyede

iktidarı bulunmadığı hâlde söz konusu cihet hariçten ehil ve erbâbına tevcih edilir" (Durmuş, a.g.m., s. 448-449.)

bulunulduğundan gereğinin yapılması emredilmektedir.²⁰⁶¹ Bu genelgeden bazı mahallî yetkililerin muhtemelen bazı menfaat veya kayırmacılık sebepleriyle usule riayet etmeden bölgelerinde izi kalmayan zaviyelere ait cihet tevcihi çıkarılmasına aracılık ettikleri ortaya çıkmaktadır. Tabii ki bu usulsüzlüğün yaygınlığına dair sayısal bir veriye sahip olmak mümkün değildir. Bilindiği üzere bürokraside herhangi bir yerde bir usulsüzlük tespit edildiğinde miktara bakılmaksızın önleme amaçlı umuma hitaben genelge yayınlamak teamüldür. Bundan dolayı bu şekilde genelgeler zaman zaman çıkabilmektedir.

Burada yine tekkelerdeki cihet tevcihleri ile ilgili mazbatalara pul yapıştırılıp yapıştırılmamasına dair Sadaret'ten Meşihat ve Evkaf Nezareti'ne gönderilen 15 Muharrem 1323/22 Mart 1905 ve 21 Muharrem 1326/24 Şubat 1908 tarihli iki tezkireden taşrada bulunan tekke ve zaviyelerin meşihat, zaviyedarlık ve sair cihetlerinin mahallerinde seçilen zatlara tevcihi hakkında Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne mahallinden mazbatalar gönderildiğini ve bunların Meclis-i Meşayih'e gönderilmesi üzerine meclis tarafından da bir mazbata düzenlendiğini öğreniyoruz.²⁰⁶² Yine bu pul yapıştırılmasıyla ilgili yazılardan ikincisinde bu mazbataların haricinde cihet tevchinden önce gerekli evrak arasında şer'î mahkeme ilamı, vakfiye hüccetleri, cihet tevcih edilecek kişinin askerlikçe ilişkisinin olmadığına dair redif zabitleri tarafından düzenlenmiş şهادetname, nüfus tezkiresi ve eskiden verilmiş beratın da bulunmakta olduğunu anlaşılmaktadır.²⁰⁶³ Tabii ki burada bütün tayinlerle ilgili yazışmalarda da gördüğümüz üzere cihet talebinde bulunan kişinin dilekçesinin olması gerektiğini de belirtmemiz gerekir. Buna göre mahallî idarelerin bu cihetlerin tevcihlerinde önemli bir yetkisi vardır. Bunların düzenlediği ilk mazbatalara göre atamaların genellikle gerçekleştiğini düşünürsek bu keyfiyetin Osmanlı idari teşkilatındaki yeni yapılanma sonucunda mahallî meclislerin öneminin artmasıyla oluştuğunu anlarız. Buradaki gerekçe bu idarecilerin bölgelerindeki tekke ve zaviyelerde görev alacak şahısları daha yakinen bildikleri düşüncesinden olsa gerektir.

²⁰⁶¹ BOA. DH. MKT., 2356/115.

²⁰⁶² BOA. BEO., 2532/189858.

²⁰⁶³ BOA. BEO., 3256/244128.

Tevcihi inha olunan tevliyetlerle tarikat ayini yapılmayan ve tevliyet makamında bulunan zaviyedarlık, mezraadarlık ve malikane mutasarrıflıklarının beratları düzenlenip gönderilinceye kadar mensup oldukları vakıfların işlerinin vakıf memurları marifetiyle idaresinin getirildiği ve bu usulün vakıf idaresinde personel alımı ihtiyacı doğurduğundan bununla ilgili bütçeye tahsisat konulması gerektiği Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin Sadaret'e gönderdiği 5 Rebûlevvel 1315/4 Ağustos 1897 tarihli arizadan anlaşılmaktadır.²⁰⁶⁴ Bu belgede de Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin tekke vakıflarının da denetiminde rol sahibi olduğunu rahatlıkla görebilmekteyiz.

Aşağıda vereceğimiz örnekte de görüleceği üzere tekke veya zaviyelerdeki cihet tevcihleriyle ilgili olsun veya bunların vakıflarıyla ilgili başka bir konuyla alakalı olsun bir ihtilaf çıktığında en üst çözüm mercii olarak Şurâ-yı Devlet tarafından alınan karara göre hareket edildiğini de burada eklememiz lazımdır. Kırşehir'de Aşıkpaşa-yı Veli Zaviyesi Vakfı nezaret cihetinin Zeynelabidin Efendi mahlulünden oğlu Şeyh Mükremin Efendi'ye tevcihi ile ilgili çıkan problemin mezkur nizamnamelerin hükümleri çerçevesinde çözümü hakkında alınan kararın Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne gönderilmesi bunu göstermektedir.²⁰⁶⁵

2.7.2.4. II. Abdülhamid Döneminde Tekkelere Muamelatta Kolaylık gösterilmesi ve Yapılan Müdahalelerin Önlenmesi

Tekke ve zaviyelere devlet tarafından gösterilen bazı kolaylıklar II. Abdülhamid zamanında da devam etmiştir. Kuşkusuz en önemli kolaylık bazı şartlar dahilinde vergilerden muafiyettir. II. Abdülhamid çok hürmet ettiği şeyhi Muhammed Zâfir Efendi'ye bu kolaylığı sağlamıştır. II. Abdülhamid'in şeyhinin babası olan Şazeliyye Şeyhi Muhammed Zâfir el-Medenî Efendi'nin kurduğu Mısırata'daki tekke ve medreselere vakfettiği arazi, emlak ve akârâtın tekâliften muafiyetinin ekber ve erşed oğlu Muhammed Zâfir Efendi için de geçerli olduğu 25 Rebûlevvel 1296/19 Mart 1879 tarihli irade-i seniyyede ferman buyrulmaktadır. Kuşkusuz bu muafiyetin getirilmesinin sebebi bu iradede de geçtiği gibi tekkelerin

²⁰⁶⁴ BOA. ŞD., 142/15.

²⁰⁶⁵ BOA. BEO., 2588/194043.

ilim ve irşad hizmetini ülkenin tabanına yaymasının yanında bir de muhacir ve misafirlere konaklama hizmeti vermesidir. Zaten Muhammed Zâfir el-Medenî de tekkesine bu vakıfları bunun için vakfettiğini vasiyet etmiştir. II. Abdülhamid zamanında bu vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini ise kendi şeyhi olan Muhammed Zâfir Efendi sürdürdüğü için sunduğu dilekçe üzerine bu kolaylıklar ona ve kendisinden sonra gelen evlatlarına da sağlanmıştır.²⁰⁶⁶

13 Şevvâl 1301/6 Ağustos 1884 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Halep vilayetinde Cebel-i Seman tarafında medfun Yeseviyye tarikatından Bayram Baba Dergâhı'nın fukara ve dervişlerine ferman-ı âlî, vâkıfın şartı ve kadimteamül gereğince tahsis edilmiş olan mezraanın öşür hasılatına 1295/1878 tarihinde Maliye Hazinesi'nce el konulup bir miktar akçe verilmesi mağduriyete sebep olduğundan bahisle vakfiyede bulunan bütün şartların eskiden olduğu gibi geçerli olmasına dair dergâhın postnişini Hamid Dede'nin verdiği dilekçe üzerine II. Abdülhamid şeyh efendinin isteğinin ifasını irade buyurmuştur.²⁰⁶⁷ Şikayetçi olan Hamid Dede'nin verdiği bilgiye göre 1295/1878 yılında öşür hasılatına Maliye tarafından el konulması ve yerine bir miktar akçe verilmesi zaman zaman hükümetlerin de padişahıtan ayrı olarak tekke gelirlerine müdahale etme eğilimini ortaya koymaktadır.

²⁰⁶⁶ II. Abdülhamid dönemi ve Şazeliyye araştırmaları açısından oldukça önemli olan bu iradenin baş tarafı şöyledir: “*Tarikat-ı ‘Aliyye-i Şâzeliyye meşâyih-i kirâmından kutbu’l-ârifîn merhûm Muhammed Zâfir el-Medenî Efendi’nin hâl-i hayâtında irşâd-ı sâlikîn için seyâhat ve ikâmet eylediği ba’zı bilâd-ı garbiyyede tekâyâ ve medâris-i şerîfe inşa eylediği gibi işbu medâris ve tekâyâda bulunub ezkâr-ı şerîfe ve ahz u terrakî-i ‘ulûm-ı münîfe ve ‘ibâdât ve tâ‘ât ile meşgûl ve me’lûf olan fukarâ-yı dervîşân ve talebe-i ‘ulûm ile muhâcirîn ve mesâkin ve ‘âbirinin ve Kur’an-ı Kerîm tilâvetiyle iştigâl eyleyen sâlihînin it‘âm ve idârelerine mahsûs ve münhasır olmak üzere kendi yedinden olarak bir mikdâr arâzî ve mezrâ’ dahî iştirâ ve bazı akârât tesîs ve inşa edilerek bunların mecmû‘unu zikr olunan müberrâta vakf ve tahsis ve âsâr-ı hayriyyesi olan bi’l-cümle müberrâtını Trablusgarb vilâyeti mülhakâtından Humus sancağına tâbi’ Mîsrata kâimmakâmılığı merkezinde inşa eylediği tekye-i cesîmeye rabt ve ilhâk ettiğinden...*” (BOA. İ. DH., 783/63647.) Bu belgenin son kısmı ise şöyledir: “... Bunların tevliyet ve nezâretleri vazîfesini îfâ etmekde bulunan ve evlad-ı azîz-i müşârun ileyhdn ekber ve erşed olarak şeyhü’l-meşâyih makâmına kâim olan zât hakkında cenâb-ı hükûmetten her dürlü mu‘âvenât ve teshîlâtın icrâsı ve Medîne-i münevvere cânib-i eşrefinde azîz-i azîz-i müşârun ileyh ile peder ve ceddinin vakflarına merbût mesâkin ve arâzînin dahî mu‘âfiyet-i mezbûreden hissedâr edilmesi azîz-i müşârun ileyhın ekber evladı olub kâimmakâm-ı peder olan reşâdetlü Muhammed Zâfir Efendi tarafından istid‘â olunmuş olmasıyla ber-vech-i istid‘â zikr olunan müberrât-ı münîfeye merbût arâzî ve ‘akârât-ı sâire-i mevkûfenin ba’zı emsâli vechile tekâlîfden mu‘âf tutulması ve işbu âsâr-ı hayriyye ve müberrâtın ve mûmâ ileyhimin vakflarıyla merbûtâtının kemâkân şart-ı vâkıf mücebince idâre olunarak hiçbir taraftan müdahale olunmaması...” (BOA. İ. DH., 783/63647.)

²⁰⁶⁷ BOA. İ. DH., 924/73265.

Ancak burada da görüldüğü gibi padişahların çoğunlukla tekkeleri himaye etmeleri kadim bir gelenek olduğu için isteklerinin yerine getirilmesine özen gösterilmektedir.

Bununla birlikte tekke mensubu şeyh efendilerin eskiden beri devam edegelen bu muafiyetlerinin bazı mahallî yetkililerce kaldırılmak istendiği görülmekteydi. Bu durum da şeyh efendilerin şikayetlerine yol açmaktaydı. 29 Safer 1305/16 Kasım 1887 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasından öğreniyoruz ki Bitlis'te Abdülkadir-i Geylanî'nin evladından olup şeyhlik yapan üç hane halkının eskiden olduğu gibi her türlü tekâlifden muaf tutulmalarına dair Rikâb-ı Hümayun'a verdikleri dilekçe üzerine mesele Meclis-i Vükela'da görüşülmüş ve bir karara bağlanmıştır. Dilekçe sahibi Hacı İbrahim Efendi kadimden beri her türlü tekâliften müstesna tutuldukları halde sonradan mahallî hükümet tarafından buna itibar edilmeyerek kendilerinden vergi alınmakta olduğunu şikayet etmekte ve muafiyetlerinin devamını istemektedir. Bunun üzerine konu hükümetin gündemine kadar gelmiş ve dilekçe ekindeki istilamla Bitlis Vilayeti İdare Meclisi'nin mazbatasını vekiller tarafından okunduktan sonra karar şu şekilde verilmiştir: Belgelerin içeriğinden anlaşıldığına göre dilekçe sahibinin babası ve akrabasının vergi ile a'şâr ve ağnâm rüsûmundan muafiyet şekilleri hakkında herhangi bir kayıt ve bilgi olmayıp ancak verginin kadim tarz üzere mahallî idarecelerce dağıtıldığı zamanlarda bu kişiler için herhangi bir hisse tarh edilmediği gibi a'şârca da mültezimleri tarafından haklarında bu şekilde muamele edilmiş idiği ve bunların emlak ve a'şâr ve sairece olan mürettebat-ı emiriyeleri yıllık sekiz yüz kûsur kuruştan ibaret bulunduğu gösterilmesine göre Abdülkadir-i Geylanî'nin evladı a'şâr ve vergileri hakkında mahallince geçmişte olduğu gibi muamele olunması zımında Bitlis Vilayeti'ne cevap yazılması uygun bulundu.²⁰⁶⁸ Bu karara göre bu şeyhlerin vergiden muafiyetleri devam ettirilmiştir. Bunun sebebi de tezimizin giriş kısmında da değindiğimiz üzere Osmanlı Devleti'nin büyük şeyhlerin ruhaniyetine olan hürmet ve saygısıdır ki bundan dolayı onların evlatlarına da saygı ile birlikte bir çok kolaylık sağlanmıştır. 28 Zilkade 1310/13 Haziran 1893 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Abdülkadir-i Geylanî'nin torunlarından olup Halep'in dış tarafında medfun Şeyh Şemseddin Mehmed Hilal Efendi'nin zaviyesi vakfından bulunan Türbe-i Lala Mezraası'nın her nevi tekâlif-i emiriyyeden

²⁰⁶⁸ BOA. MV. 26/31.

müstesna tutulduğu halde sonradan tahsisat kabilinden olan vakıf arazi hakkında uygulanan tahmis kaidesi veçhile bu mezraa da tahmis defterine yazılmış olduğundan bundan istisnasını Tayyarî ve Geylanî Abdullah Efendi verdiği arzuhalle talep etmiştir. Bunun üzerine Sadaret eskisi gibi muamele edilmesini Maliye'ye emretmiştir. Maliye de bu durumun ne şekilde oluştuğunun vilayete yazılmak suretiyle araştırılacağını arz etmiştir.²⁰⁶⁹ Bu da gösteriyor ki bu zatların evlatlarına karşı daha önceki padişahlar tarafından gösterilen kolaylıkların bir şekilde zayi olmasına müsaade edilmemektedir. Dilekçede belirtildiği üzere bu haksız muameleyi yapıp mezrayı bunların elinden almak isteyen Halep tapu memurudur.

Hizan'ın Gayda Mevkii'nde bulunan ve Şeyh Sıbgatullah Efendi'nin yaptırdığı tekkenin Şeyhi Seyyid Hasan'ın 27 Teşrinievvel 1309/8 Kasım 1893 tarihli arzuhalinde bir çok ziyaretçisi olan, içerisindeki medreselerde çok sayıda talebenin barındığı Dergâhı için ağnam vergisi ve öşürden muafiyet talep etmiş, ancak bunun gelir kaybına sebep olacağından, bunun yerine dergâha taamiye tahsisi uygun görülmüştür.²⁰⁷⁰

II. Abdülhamid zamanında şeyhlere gösterilen bir başka kolaylık aynen ilim talebelerinde olduğu gibi yol ve köprü işlerinde çalışma mükellefiyetinden muaf tutulmalarıdır. Selanik Vilayeti'nin turuk ve meabir işleriyle mükellef olanlar arasında bulunan tarikat şeyhleri hakkında ne yapılması gerektiğini sorması üzerine bu konuyla alakalı nizamnamenin onuncu maddesinde mükelleflerden müstesna olanların dışında ilim talebeleri de bulunduğunu, bunlara getirilen muafiyetin tekke ve zaviye şeyhlerine de teşmil edilmesinin padişahın adalet ve atıfetine uygun olacağına dair Turuk ve Meabir İdaresi'nin ifade ettiğini Ticaret ve Nafia Nazırı Hüseyin Yusuf Efendi 7 Şaban 1311/13 Şubat 1894 tarihli tahriratında arz edip bir irade çıkmasını Sadaret'e sunmuştur.²⁰⁷¹ Bunun üzerine Şurâ-yı Devlet ve Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da karar alındıktan sonra²⁰⁷² muafiyetle ilgili irade-i seniyye

²⁰⁶⁹ BOA. BEO., 220/16427.

²⁰⁷⁰ BOA. BEO., 419/31392.

²⁰⁷¹ BOA. ŞD., 1200/23

²⁰⁷² Sadrazam ve Yâver-i Ekrem Kabağaçlızade Mustafa Asım oğlu Cevad Ahmed riyasetindeki hükümet üyeleri, şeyhülislâm ve diğer asker ve sivil memurların mühürlerinin bulunduğu Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'nın bu konuya dair 2359 sayılı kararı şöyledir: “Şurâ-yı Devlet Tanzîmât İdaresi'nin meyâne-i bendegânemizde kırâ'at olunan işbu mazbatasında beyân olunduğu üzere talebe-i 'ulûm

çıkılmıştır. Sadaret makamı konuyu Ticaret ve Nafia Nezareti'ne tebliğ ettikten sonra umum vilayetlere ve sancaklara bilgi vermek üzere Dahiliye Nezareti'ne de 23 Şevvâl 1311/29 Nisan 1894 tarihli bir tezkire göndermiştir.²⁰⁷³ Dahiliye Nezareti muafiyet çıktığını vilayetlere tebliğ etmiştir. Konya Vilayeti'ne gönderilen 6 Zilkade 1311/11 Mayıs 1894 tarihli tahriratta bu muafiyetin uygulanması istenmiştir.²⁰⁷⁴ Böylece turuk ve meabir nizamnamesi hazırlanırken istisna kapsamına alınmayan tekke şeyhleri Selanik valisinin hassasiyeti üzerine yol ve köprü işlerinde çalışmaktan veya bedelini ödemekten kurtulmuşlardır.

Nakşibendi tarikatı halifelerinden ve seyyidlerden Dara köyünde mukim Şeyh Muhammed Said Efendi ile Mardin'de sakin pederi Şeyh Abdullah Efendi'nin buldukları yerlerde tesis ettikleri iki tekkeye taamiye olarak Kürt aşiretleri reisleri ile hayır sahipleri tarafından bağışlanan senelik iki yüz ellişer adet koyunun taded vergisinden istisnası Diyarbakır Vilayeti İdare Meclisi mazbaası ve Dahiliye Nezareti'nin tezkiresi ile talep edilmiş, Sadaret makamı bu talebi 29 Rebülevvel 1314/7 Eylül 1896 tarihli tezkiresi ile Maliye Nezareti'ne iletmiştir.²⁰⁷⁵ Sadaret'in 10 Cemâziyelevvel 1314/22 Ekim 1896 tarihli tezkire ile Dahiliye Nezareti'ne verdiği cevapta Maliye Nezareti'nin yeniden vakf edilecek koyunların vergiden istisna edilmeyip usulü veçhile verginin ödenmesi daha önceden emsali hakkında kararlaştırılmış olduğu için bu koyunların ağnam vergisinden istisnasının caiz olamayacağı görüşü aktarılmıştır.²⁰⁷⁶ Burada da görüldüğü üzere kadimden vakfedilmiş olmayan mallardan vergi alınması bazı kişilerin mallarını vergiden kaçırmalarına mani olmak ve devletin mali sıkışıklıktan kurtulmak amacıyla gelirlerini artırmak için getirilmiş bir tedbir olduğu için dolayısıyla bu tür hayırları da etkilemiştir. Bundan dolayı haliyle tekke gelirlerinde bir azalma olmuştur denilebilir. Tanzimat'tan sonra mahallî yetkililerin tasarrufları sonucunda kadimden ellerinde muafiyet beratları olmasına rağmen bazı tekkelerin gelirlerine müdahale edilerek

misüllü tekâya ve zevâyâ postnişinlerinin dahî turuk ve me'âbir ameliyyâtı mükellefiyetinden istisnâsı muvâfık-ı ma'delet-seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî olacağından ona göre ifa-yı muktezâsının Ticâret ve Nâfia Nezâreti'ne havâlesi tezekkür ve tensîb kılınmağla ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 16 Şevvâl sene 1311/Fî 10 Nisan sene 1310." (BOA. İ. TNF., 3/14.)

²⁰⁷³ BOA. DH. MKT., 234/67.

²⁰⁷⁴ BOA. DH., HMŞ., 22/86.

²⁰⁷⁵ BOA. BEO., 836/62654.

²⁰⁷⁶ BOA. BEO., 853/63930.

öşür vergisi alma yoluna gidilmesi de zaman zaman vukubulmuştur. Bunları daha önce göstermiştik. Böyle bir olayın II. Abdülhamid zamanında Bingazi'de olduğunu görüyoruz. 20 Cemâziyelâhir 1323/22 Ağustos 1905 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Bingazi Zaviye Şeyhi Salih Efendi'nin Senusî zaviyelerinin İslâmiyeti tebliğ etme ve ilim yayma hizmetlerinden bahisle ellerindeki fermanlara dayanarak öşürden muaf tutulmaları talebi kurumlar arasındaki yazışmalara rağmen sonuçsuz kalmıştır.²⁰⁷⁷

7 Cemâziyelâhir 1324/29 Temmuz 1906 tarihinde toplanan Meclis-i Vükela'da tekke ve zaviyelere gelip geçene yemek yedirmek ve her kim şeyh bulunursa ona verilmek şartıyla tahsis edilen taamiye karşılığı olarak şeyhlere ödenen akçeden şahsî vergi alınmasına gerek olmadığı kararı çıkmıştır.²⁰⁷⁸ Bunun üzerine Maliye Nezareti tarafından hazırlanan genelge kurumlara tebliğ edilmiştir.²⁰⁷⁹

Medreselerde kalan ilim talebelerine getirilen askerlik muamelesiyle ilgili kolaylıklardan cami ve tekke odalarında kalan ilim talebelerin yararlanamadıklarını burada belirtmemiz gerekir. 26 Rebülevvel 1326/28 Nisan 1908 tarihli belgeye göre ilim talebelerinin tekke ve zaviyelerde ikametlerinin usule uygun olmadığı gerekçesiyle camilerde veya tekke ve zaviyelerde geceli gündüzlü kalarak ilim tahsil eden talebelerin askerlik konusunda medreselerde kalan talebeler gibi muameleye tabi olmayacaklarından bunlar hakkında askerlik muamelesinin ifasına dair vilayetlere tebligatta bulunulmuştur.²⁰⁸⁰

Bu devirde yine tekkelere gerek idare gerekse şahıslar tarafından yapılan bazı müdahalelere mani olunmuştur. 16 Zilkade 1303/16 Ağustos 1886 tarihli belgeye göre Edremit kazası Armutabad nahiyesi Bohcama Tekkesi'ne bağlı araziye muhacir iskan olunmasının tekke idaresine haneler getirdiğini bildiren Şeyh Abdülgani Efendi'nin arzuhali hakkında gereğinin yapılması için Dahiliye Nezareti'nden Karesi Vilayeti'ne yazı yazılmıştır.²⁰⁸¹

²⁰⁷⁷ BOA. DH. MKT., 1000/59.

²⁰⁷⁸ BOA. MV., 113/160.

²⁰⁷⁹ BOA. TFR.I.MKM., 17/1674.

²⁰⁸⁰ BOA. TFR.I.U.M., 24/2367.

²⁰⁸¹ BOA. DH. MKT., 1360/73.

28 Muharrem 1307/24 Eylül 1889 tarihli belgeden öğreniyoruz ki cami, tekke, medrese ve türbelere yüz arşından yakın yerlerde ve sadece Müslüman mahallesi olan yerlerde içki dükkânı ve meyhane açılmasına izin verilmeme uygulaması devam ettirilerek buraların manevi havasına hanel getirilmemesi de sağlanmıştır.²⁰⁸²

II. Abdülhamid zamanında eğitime önem verilmesi ve okulların çok yaygınlaşması sebebiyle bina ve arsa ihtiyacı çıkması doğaldı. Bu sebeple kullanılmayan zaviye, imaret, kervansaray ve saire arsaları ile binalarının vakıflarına zarar gelmemek şartıyla maarif tarafından kullanılabilmesi kararlaştırılmıştı.²⁰⁸³ Bu şekilde toplum yararına faydalı bir icraat dolayısıyla müdahale devlet tarafından bir anlamda mecburen uygulanırken bunun yanında bazı mahallî idareciler tarafından da fuzuli müdahaleler gerçekleştiği de olmuştur. 7 Şevvâl 1310/24 Nisan 1893 tarihli belgeye göre Bursa'da medfun Pir Üftade Hazretleri'nin hankahına meşrut musakkafat ve müstegıllat eskiden beri istisna kapsamında idare olunmakta olduğu halde tapu idaresiyle mahallî evkaf muhasebecileri tarafından müdahale olunmağa başlandığını muhtevî Mehmed Üftade Efendi tarafından verdiği arzuhal üzerine Sadaret makamı Evkaf-ı Hümayun tarafından gerekli tahkikatın yapılmasını istemiştir.²⁰⁸⁴

Tekke ve zaviyeleri himaye ederek meşayihî icra ettiği siyasetin gerçekleşmesi için devreye sokan Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden çok zaman geçmeden tekkelerin tahsisatları ve şeyhlerin aldıkları maaşlar yeni hükümetin gündemine gelmekte gecikmemiştir. Ortalıkta bunların kesileceği şayiisi dolaşmaktadır. Tabii ki bu durum tekkeleri ve onların yönetim ve denetiminden sorumlu olan Meclis-i Meşayih'i tedirgin etmeye başlamış olmalı ki konuyu hükümetin gündemine taşıma ihtiyacı hissetmiştir. 4 Zilkade 1327/17 Kasım 1909 tarihli belgeden öğreniyoruz ki kendi vakıflarından tahsis edilmiş taamiye, vazaif ve tayinatların haricinde ayrıca tekke ve zaviyelere eski sultanların kurduğu vakıflardan tahsis edilmiş olan taamiye ve tayinatların sultanların yaptığı vakfiyelerde bu hususa

²⁰⁸² BOA. DH. MKT., 1660/71.

²⁰⁸³ BOA. MF.MKT., 118/50.

²⁰⁸⁴ BOA. BEO., 187/13976.

dair bir kayıt bulunmadığı gerekçesiyle kesileceği şayi olunca Meclis-i Meşayih bir müzekkire hazırlayıp konuyu Meşihat'a tevdi etmiş, Meşihat da bunu Sadaret'e arzetmiştir. Bu müzekkirede Meclis-i Meşayih bu şayanın gerçek olması durumunda esasen vakıf gelirleri yetersiz bulunan tekke ve zaviyelerin kapanmasına ve fakir dervişlerin sefaletle duçar ve perişan olmalarına sebep olacağını bildirmiştir. Meşihat da bu gibi işlerin incelenerek şeriatın hükümlerine göre uygun olması gerektiğini açıklamıştır. Sadaret bu müzekkireyi Meclis-i Mahsûs-ı Vükela'ya havale ederek görüşülmesini istemiş ve burada alınacak karara göre tekke ve zaviyelere eskiden olduğu gibi tahsisatların verilmesini Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne emretmiştir.²⁰⁸⁵ Sadaret'in konuyla ilgili Meşihat'a gönderdiği 13 Zilkade 1327/26 Kasım 1909 tarihli tezkiresinde şayanın gerçek dışı olduğunu ve nezaretin icra etmeye teşebbüs ettiği muamelatın asiltahsisi usul ve nizamı dairesinde bulunmayan maaşların kesilmesi ve imaretlerdeki suistimallerin kaldırılması için olduğunu bildirip buna dair Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden gelen 11 Teşrinisani 1325/24 Kasım 1909 tarihli tezkireyi ekleriyle birlikte göndermiştir.²⁰⁸⁶ Hükümet Evkaf-ı Hümayun'dan gelen bu gerekçe ile tekkeleri teskin etmeye çalışsa da şeyhler için tehlikeli bir sürecin başladığı anlaşılmaktadır. Meclis-i Meşayih'in bu tedbirin tekkelerin kapanmasına yol açacağı öngörüsü yerindedir. Çünkü tekkeler için artık kendilerini himaye edecek sultan ve devlet politikası bulunmamaktadır. Ayrıca tekkeler usulsüz maaş tartışması ve suistimallerle töhmet altına sokulmuş olmaktadır. Her kurumda olduğu gibi bazı tekkelerde de görülen bu nahoş durumu ortaya sürerek diğerlerinin İslâmiyetin yaşanması ve yaşatılmasındaki rolünü ve sosyal faaliyetlerini görmezlikten gelmek ancak onlara zıt bir kafa yapısıyla izah edilebilir. Devlet tamamen İttihat ve Terakki Partisi'nin kontrolüne geçmiştir ki bundan sonra bırakın tekkeleri ülkenin geleceği de belirsizliğe ve kargaşaya müsait kısır tartışmaların hakim olduğu bir süreç evrilmiştir. Usul ve nizama aykırılık bahanesiyle şeyhlerin maaşlarının kesilmesi demek tekkelerin başsız bırakılması demektir. Bu tedbir Cumhuriyet döneminde tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar uzanan sürecin başlangıcı sayılabilir. Bir kere daha belirtelim ki tekkeler ve şeyhleri himaye bir devlet politikası olarak Osmanlı hanedanının sürdürdüğü kadim bir uygulama idi. II. Abdülhamid de bu

²⁰⁸⁵ BOA. BEO., 3665/274836.

²⁰⁸⁶ BOA. BEO., 3668/275071.

kadim geleneğin devamından yanaydı. Bundan dolayı şeyhlere her türlü kolaylık sağlanmaktaydı.

Osmanlı'da şeyhlere gösterilen kolaylıklardan biri de onların rahat yolculuk yapmalarının, dolayısıyla uğradıkları yerlerde irşad hizmetlerini yürütmelerinin sağlanmasıydı. Esasen şeyhlere yapılan maaş, taamiye veya harcırah gibi ödemeler rahatça irşad görevini ifa etmeleri ve devletin devamı için duacı olmaları, yani maişet kaygısı çekmeden devlete kendi faaliyet alanlarında destek olmalarını sağlamak içindi. II. Abdülhamid zamanında da yolculuk yapan şeyhlere gerekli kolaylığı sağlamaları için güzergâhları üzerindeki mülkî amirlere tavsiye yazıları yazılmıştır. Şeyhlerden Sadaret'e gelen tavsiyename isteklerini muhtevî dilekçeler²⁰⁸⁷ Dahiliye Nezareti'ne havale edilmekte, Dahiliye nazırı da Sadaret'in oluruyla bu tavsiye yazılarını vilayetlere yazmaktadır. Mesela Edirne, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine hitaben yazılan 10 Şevvâl 1309/8 Mayıs 1892 tarihli bir tahriratta seyahat için vilayetlerine gelecek olan Kadiriyye meşayihinden Abdülkadir Efendi'ye layık olduğu hürmeti ve gerekli yardımları göstermeleri istenmektedir.²⁰⁸⁸

Mutasavvıf müelliflerin halk arasında meşhur olan kitaplarının telif, basım ve dağıtımı ile ilgili II. Abdülhamid döneminde 1315/1898 yılı ve sonrasına ait belgeler arasında hem ruhsat verilen hem de yasaklanan kitaplarla ilgili bilgiler bulabilmekteyiz. Maarif Nezareti belgelerine baktığımızda çeşitli incelemeler sonucunda basım ve dağıtımına ruhsat verilen, yani sakıncasız bulunan kitaplar arasında *Ahmediyye*²⁰⁸⁹ ve *Âdâb-ı Tarikat-ı Nakşibendiyye*'nin²⁰⁹⁰ olduğunu görmekteyiz. Gelibolulu Yazıcızade Şeyh Mehmed Efendi'nin daha önceden beri yasaklı olan *Muhammediyye* adlı eserinin yeniden basımının yapıldığının farkedilmesi üzerine irade-i seniyye ile toplatma kararı verilmiş,²⁰⁹¹ bunun üzerine

²⁰⁸⁷ BOA. DH. MKT., 27/17.

²⁰⁸⁸ "Edirne ve Selanik Vilâyet-i Celileleriyle Manastır ve Kosova Vilâyet-i Behiyyelerine, Mekke-i Mükerrreme mücâvirlerinden ve Tarikat-ı 'Aliyye-i Kâdiriyye meşâyihinden Abdülkadir Efendi li-ecli's-seyâha bu kere ol tarafa 'azîmet edeceğinden bahisle tavsiyesini istid'â etmiş olmağla emsâli misüllü mûmâ ileyh hakkında hürmet-i lâyika ve mu'âvenât-ı mukteziye irâesi husûsuna himmet buyurulması bâbında" (BOA. DH. MKT., 1945/82.)

²⁰⁸⁹ BOA. MF. MKT., 406/18.

²⁰⁹⁰ BOA. MF. MKT., 996/87.

²⁰⁹¹ "Ma'ârif Nezâreti'ne, Devletlü Efendim Hazretleri, Bir nüshası mazrûfen savb-ı devletlerine irsâl kılınmış Kitâb-ı Muhammediyye nâm kitâbın ba'zı muhteviyâtından dolayı intişârı ecdâd-ı ızâm-ı firdevs-makâm-ı cenâb-ı hilâfetpenâhî zamanından beri memnû' olduğu hâlde şu aralık yine neşr

vilayetlerde yapılan aramalarda ele geçen matbu nüshalar toplanıp Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir.²⁰⁹² Bu arada *Muhammediyye*'nin isim benzerliği dolayısıyla İmam Birgivi'nin *Tarîkat-ı Muhammediyye* adlı eseriyle karıştırılmaması için *Muhammediyye*'nin resimli ve dört yüz yetmiş sekiz sayfeden ibaret olduğu bildirilmektedir.²⁰⁹³ *Muhammediyye*'nin toplatılmasının özellikle müellifin memleketi olan Gelibolu'da bir şaşkınlık oluşturduğu anlaşılmaktadır. Gelibolu Maarif Komisyonu'nun konuyla ilgili 30 Mart 1314/11 Nisan 1898 tarihli derkenarında 'Edirne Maarif-i Umumiyye Müdürlüğü'ne toplanması emir buyurulan *Muhammediyye* kitabının Gelibolu'da medfun velilerden Yazıcızade Mehmed Efendi'nin telif ettiği eser midir, yoksa bir başkasının eseri midir, bu belirtilmemiştir, eğer bu Yazıcızade'nin eseri ise bu zatın meşhur kabri ve kitabı yazdığı mağarası vardır, kitabın matbu ve yazma nüshalarının her Müslümanın evinde bulunduğu, muteber tutulduğu ve özellikle mübarek gecelerde camilerde okunduğu, hususi vazifelileri dahî olduğundan bunların toplattırılması problemlere yol açar, ne gibi tedbir alınmalıdır?' diye sormaktadır.²⁰⁹⁴ Edirne Maarif-i Umumiyye Müdürlüğü konuyu 19 Zilhicce 1315/11 Mayıs 1898 tarihli yazısıyla Maarif Nezareti'ne iletmiştir. Bunun üzerine Nezarete 1 Muharrem 1316/22 Mayıs 1898 tarihinde toplanan encümünde tedavülü men edilen *Muhammediyye*'nin Yazıcızade'nin eseri olduğu, toplatma iradesinin özel bir yerde, evde ve kütüphanede bulunan kitaplara şumulü olmadığı, kitabın toplanmasındaki amacın içerdiği hakikatleri ve remizleri idrak edemeyip bunları anlamadan okuyanlara münhasır olduğu için çarşı pazarda görülenlerin hükümet marifetiyle toplanması gerektiğinin cevaben bildirilmesi görüşü verilmiştir.²⁰⁹⁵ Buradan anlıyoruz ki II. Abdülhamid'in tasavvufî eserlerin basımına ve yayılmasına yönelik genel bir yasağı söz konusu değildir. Ancak *Muhammediyye*'nin halk arasında meşhur olması ve elden ele dolaşması sebebiyle içerisindeki bazı zor konuların anlaşılabilmesi veya yanlış yorumlanmasından kaynaklanabilecek sakıncaları gidermeğe matuftur. Bol rumuzlu ve anlaşılması zor

edilmeğe başlanıldığı anlaşıldığından men'-i tab' ve intişârıyla beraber nüsh-ı matbû'asının toplattırılması irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî icâb-ı celilinden olduğu... 24 Şaban 1315/5 Kânûnisânî 1313, Sadrazam'' (BOA. MF. MKT., 385/23-1.)

²⁰⁹² BOA. MF. MKT., 385/23-5,7,11,14,17.

²⁰⁹³ BOA. MF. MKT., 385/23-3,4,10,

²⁰⁹⁴ BOA. MF. MKT., 385/23-13.

²⁰⁹⁵ BOA. MF. MKT., 385/23-15,16.

tasavvufî eserleri erbabının okuması gerektiği hususunda bu işin uzmanlarının da aynı görüşte olduğunu belirtmemiz gerekir. Aksi takdirde bu düşünce sistemine dair bir temel altyapı bilgisi olmadan, hâlleri, makamları ve ıstılahları bilmeden yapılacak okumalarda yanlış inançlara düşme riski bulunmaktadır. İşte bundan dolayı mürşid olmadan sadece tasavvufî eserlerden elde edilen nazari bilgilerle seyrusülük olmayacağı mutasavvıfların genel kanaati olmuştur.

Bu devirde *Hüccetü'l-İslâm* adlı eserin basımına Şeyhülislâmlık izin vermemiştir.²⁰⁹⁶ Yine Meşihat tarafından tashihli nüshaya uygun bulunmayan bir *Mevlid-i şerif* kitabı alıkonulmuştur.²⁰⁹⁷

Görüldüğü üzere Maarif Matbaası'nda bir eser basılmadan önce encümence değerlendirilmektedir. Eğer eser dînî mahiyette ise basılmadan önce Meşihat tarafından incelenmektedir. 28 Receb 1316/12 Aralık 1898 tarihli belgeye göre Şirket-i Sahhâfiye-i Osmaniyeye Müdürü Mehmed Atâ Efendi'nin tab ve neşrine ruhsat istediği *Cevâhirü'l-İslâm, Elli Dört Farz ve Tarîkat-ı Muhammediyye Tercümesi-Receb Efendi-*, isimli kitaplardan öncelikle incelenmek üzere *Tarîkat-ı Muhammediyye Tercümesi'nin Fetvâpenâhi'ye* gönderildiğini ve bu eserin basımına ruhsat verildiğini²⁰⁹⁸ ve 20 Cemâziyelevvel 1317/26 Eylül 1899 tarihli belgeye göre de Halveti Şabanî Şeyhi Hacı Bosnevî tarafından basımına ruhsat verilmesi istenen *Tarîkat-ı Halvetiyye-i Şa'bâniyye'ye* mahsus *Vesîle-i Vuslat-ı Rahmânî Vird-i Seyyid Yahya-i Şirvânî* yahut *Vird-i Settâr* isimli Arapça risalenin tetkik edilmek üzere Maarif Nezareti'nden Meşihat'a gönderildiği²⁰⁹⁹ bilgisini öğreniyoruz.

²⁰⁹⁶ "Müsted'inin tab' ve neşrine ruhsat taleb eylediği üç kit'a kitâbdan "Hüccetü'l-İslâm" nâm kitâbın otuz üç numaralı ve 14 Teşrinisânî 1311 tarihli tezkire-i cevâbiye-i Fetvâpenâhi'de tab ve neşri câiz görülmediğinden sâhibine reddedilmiş olmağla..." Burada adı geçen kitabın İmam Gazzâlî'nin eseri olup olmadığına dair bir açıklık yoktur. Belgede müellifin ismi geçmemektedir. (BOA. MF. MKT., 414/27.)

²⁰⁹⁷ BOA. MF. MKT., 406/18.

²⁰⁹⁸ "Ma'ârif Nezâret-i Celîlesi'ne, Devletlü Efendim Hazretleri, Matbû ve mütedâvil olub tekrâr tab' ve neşrine ruhsat i'tâsı istid'â ve berâ-yı tedkik 26 Receb 1316 târihli ve yüz on beş adedli tezkire-i düstûrîleriyle isrâ kılınan Receb Efendi'nin Tarikat-ı Muhammediyye Şerhi'nin tab' ve neşri câiz olduğunu tedkik-i müellefât heyetinden ifâde ve kitâb-ı mezkûr matviyyen sûy-ı devletlerine îade kılındı efendim. 29 Şaban 1316, 21 Kânûn-ı Evvel 1314 Şeyhülislâm Mehmed Cemaleddin" (BOA. MF. MKT., 427/39.)

²⁰⁹⁹ BOA. MF. MKT., 468/17.

II. Abdülhamid'in Resulullah'a olan sevgisine dair bir belgeye daha burada yer vererek bu konuyu tamamlamak istiyoruz. 21 Eylül 1319/4 Ekim 1903 tarihli belgede Gümüşhaneli Tekkesi'ne II. Abdülhamid tarafından bağışlanan ve vakfedilen 50 adet *Delâil-i hayrât*'ın Şeyh Hasan Hilmi Efendi tarafından teşekkür edilerek teslim alındığı ve bu vesile ile dua edildiği belirtilmektedir.²¹⁰⁰ Yine 21 Eylül 1319/4 Ekim 1903 tarihli başka bir belgede de Şazeli Dergâhı'na II. Abdülhamid tarafından bağışlanan ve vakfedilen 25 adet *Delâil-i hayrât*'ın Şeyh İbrahim Zâfir Efendi tarafından teşekkür edilerek teslim alındığı ve bu vesile ile dua edildiği belirtilmektedir.²¹⁰¹ Bilindiği üzere bu eser asırlardır Osmanlı coğrafyasında okunmuş, içerisindeki salat u selamlarla Resulullah (s.a.v.) sevgisi gönüllere nakşolmuştur.

2.7.3. II. Abdülhamid Döneminde Tekke Mensuplarının Sosyal Faaliyetleri

II. Abdülhamid döneminde Batılı devletlerin İslâm dünyasının İstanbul ile olan bağlantısını kesme için uygulamaya koydukları bölücü ve sömürgeleştirici projelere karşı oradaki tekkelerle devletin dayanışma içerisinde hareket etmesi politikası benimsenmişti. Bundan dolayı II. Abdülhamid İstanbul ve taşradaki bir çok şeyh efendi ile ikili ilişkilerini alışlagelen irtibat dışında daha da sıklaştırmıştı. Bunlara onun şeyhlerle olan ilişkileri kısmında değinmiştik. Bütün bunların yanı sıra bir taraftan da Osmanlı Devleti'nde cari olan devlet-tekke ilişkilerinin genel çizgisi devam ettirilmekte, halife olan padişahın şahsında tekke-devlet dayanışması himaye edilmekte, tekkeyi istismar ederek şeriat ve tarikat âdâbına aykırı davranan sahtekârların yanısıra siyasi işlere karışan veya bu konuda suçlanan bazı şeyhler ise sürgüne yollanmaktaydı. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nde şeyhlerin görevi tekke ile sınırlı değildi. Devletin kabul ettiği turuk-ı aliyye şeyhleri irşad hizmetlerinin yanında kadim teamül çerçevesinde devlet-tekke ilişkileri içerisinde yer alan ve eskiden beri devam eden önemli dînî ve millî günlerde arz ve şükranlarını sunma, hatim, evradu ezkâr, mevlid-i şerif ve dua cemiyetleri tertip ederek halkla devleti kaynaştırma vazifesi de görüyorlardı. Bu meyanda en başta gelen destek "*mazhar-ı*

²¹⁰⁰ BOA. Y.PRK.MŞ., 7/116.

²¹⁰¹ BOA. Y.PRK.MŞ., 7/116.

hilâfet-i uzmâ ve mâlik-i saltanat-ı kübrâ”²¹⁰² yani Müslümanların halifesi ve Osmanlı Devleti’nin sultanı olarak tanımladıkları padişaha bağlılık ve şükranlarını sunmaktı ki II. Abdülhamid’in saltanatının ilk yıllarına tesadüf eden mevlid kandili münasebetiyle hırka-i şerif’i ziyaret eden padişahla görüşme şerefine ulaşan turuk-ı aliyye meşâyihî ortak bir dilekçe takdim ederek ona bağlılıklarını, başarı dileklerinin, şükranlarını ve dualarını arz etmişlerdi. “Kâffe-i Turuk-ı Aliyye meşâyihî” imzasıyla sundukları 15 Rebûlâhir 1294/29 Nisan 1877 tarihli arızada II. Abdülhamid’in İslâm dinini teyid ettiği ve Peygamber Efendimiz’in sünnetini ihya ettiğinin bir çok delille yakın derecesinde ortada olduğunu itiraf ediyorlar ve bu cümleden olarak Cuma gününe tesadüf eden mevlid-i Nebi (s.a.v.) vesilesiyle kendilerini kabul ettiğini, zikirle gecenin ihya edildiğini, hırka-i saadet’in ziyaret edildiğini, dînî ve millî değerleri yükselttiğini, devletin erkânını yenilediğini büyük bir memnuniyetle anlatıyorlardı.²¹⁰³

Şeyhler çeşitli vesilelerle tekkelerde dua ve zikir cemiyetleri tertip ederek manevi yönden ruhlara metanet sağlamış oluyorlardı. Ayşe Osmanoğlu’nun nakline göre pek muhterem bir zat olan ve sarayda herkes tarafından saygı gösterilen Şeyh Zâfir Efendi’nin tekkesinde memlekette bir hastalık/sıkıntı olduğunda *Buharî-i şerif* ve *Hizbü’l-bahr* okuttuğunu öğreniyoruz.²¹⁰⁴ Diğer tekkelerde de bu dualar yapılmaktaydı.²¹⁰⁵ Padişahın da bu dua meclislerine katıldığı olurdu. Sıkıntı umumi olunca İslâm aleminin değişik yerlerindeki tekkelere haber salınır, orduya dua edilmesi, *Buharî* ve *Hizbü’l-bahr* okunması istenirdi.²¹⁰⁶ Ertuğrul Tekkesi’nde ayın Cuma namazı sonrasında icra olunurken yatsı namazından sonra icra edilen “vazife” adlı Şazelievradı ise II. Abdülhamid’in iradesi üzerine ihdas edilmiş ve tekkelerin kapatıldığı son güne kadar terk edilmemişti.²¹⁰⁷

Dînî ve resmî özel günlerde devlet-millet kaynaşması ve devletin bekası için yaptıkları dualarla etkili olan şeyhler böylece bir yandan fert ve topluma manevi moral sağlarken bir yandan da devletin ihtiyaç duyduğu alanlarda sosyal sorumluluk

²¹⁰² BOA. Y. PRK. AZJ., 1/67.

²¹⁰³ BOA. Y. PRK. AZJ., 1/67.

²¹⁰⁴ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 28.

²¹⁰⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 706.

²¹⁰⁶ Güven, **a.g.m.**, s. 410.

²¹⁰⁷ Güven, **a.g.m.**, s. 421.

gereğince ihtilafların ortadan kaldırılması, toplumsal huzur ve barışın sağlanması ve XIX. yüzyılda devleti zora sokan ayrılıkçılık hareketlerine karşı millî beraberlik ve bütünlüğü oluşturmak için çaba sarfetmekteydiler.

Onlar bu mühim rolleri sayesinde devlet ve hükümet için oldukça pahalı ve külfetli hizmetleri kendiliğinden icra edip hem muhtelif ırka mensup müridleri arasında kardeşlik duygusunu tesis ediyorlar hem de halkın huzurunu temin edip aralarındaki anlaşmazlıkları gideriyorlardı. Böylece devletin en fazla ihtiyaç duyduğu manevi ve ictimai vahdeti sağlıyorlardı. Kastamonulu Şeyh Seyyid Efendi'nin faaliyetleri oldukça dikkat çekici idi. Bu zat muhib, mürid ve tanıdığı kişiler arasındaki anlaşmazlığı bizzat kendisi halleder, hükümete ve mahkemeye pek iş bırakmaz, taraflar arasında sulhu sağlardı.²¹⁰⁸

Halkla devlet arasında köprü vazifesi gören bu zatlardan biri de Abdurrahman-ı Tağî idi. Cibran ahalisinin eziyetlerinden muzdarip olanlar Şeyh Abdurrahman-ı Tağî'ye başvurup devlet nezdinde iltimasda bulunulmasını talep etmişler. O da onların bu eziyetten kurtarılması için Erzurum valisine bir âlimler heyeti göndermişti. Bu heyetteki alimlere gönderdiği 23 Receb 1292/25 Ağustos 1875 tarihli mektupta devlet kapısına gitmeleri dolayısıyla gururlanmamaları için uyarıda bulunmaktaydı.²¹⁰⁹

Batılı yazarların müşahedelerine göre Cezayir'de kabileler arasındaki iç kavga ve savaşlar tarikatların faaliyetleri ile yatıştırılmış, bölünme ve tefrika önlenmiştir. Tarikatların Afrika'daki bu faaliyetleri Ekvator bölgelerinde kabilelerin İslâmlaşmasını sa sağlamıştır.²¹¹⁰

II. Abdülhamid zamanına firar eden Resneli Niyazi ile avenesine halkın katılımını önlemek amacıyla Ohri Kaymakamlığı'nca Ohri ve Struga'nın ileri gelenlerinden ve devlete sadakatlerine güvenilen kişilerden Müderrris Hacı Mustafa Efendi, Debreli İlyas Paşazade Rıza Bey ve Struga eşrafından Belediye Reisi Abdurrahman Ağa ile Rifat Efendi'den oluşan nasihat heyetinin başkanlığına Halveti

²¹⁰⁸ Gündüz, **a.g.e.**, s. 222-223.

²¹⁰⁹ Şeyh Abdurrahman-ı Tağî, **Şeyh Abdurrahman Tağî'nin Mektupları**, Çev. Ahmet Yıldırım, Enbiya Yıldırım, Umran Yayınları, İstanbul 1995, s. 49-50.

²¹¹⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 223.

Dergâhı Şeyhi İsmail Efendi (v. 5. Ocak 1915)²¹¹¹ getirilmiştir.²¹¹² Bu icraat tekkenin ve şeyhlerin halk üzerindeki saygınlığını göstermesi bakımından güzel bir örnektir. Devletin eskiden beri bu tür toplumsal vakalarda yatıştırıcı olarak meşayihin katkısına başvurduğu olmaktadır. Bu olayda da benzer bir tedbire başvurulmuştur. Şeyh İsmail Hakkı'nın kasabanın önde gelenleri arasında baş sıralarda olduğunun delili Ohri Müftüsü Mehmed Dehhar Efendi'ye tahsis edilen kira gelirlerinin maişetini temine yetmemesi dolayısıyla Şeyh Efendi ve kasaba ahalsinin kendisi için bir toplu arzuhal yazmış olmalarıdır.²¹¹³

Şeyh Zâfir Efendi 1876-77 Türk-Rus Harbi'nde Hindistan Müslümanlarının Osmanlı'ya yardımlarını organize etmiş, bu husustaki gayr-i resmî bağlantıyı sağlamıştır. O bu özelliği ile sivil toplum vazifesi de icra etmiş olmaktadır.²¹¹⁴ Memlekette bir hastalık/sıkıntı olduğunda tekkesinde Buhârî hatmi yaptırması ve hizbü'l-bahr okutması²¹¹⁵ onun bu neviden katkısına bir başka örnektir.

2 Cemâziyelâhir 1315/29 Ekim 1897 tarihli belgede Muha'dan Taiz'e götürülen askeri erzak ve bunları korumakla vazifeli askerlere şaki Abdülvaris'in üç dört yüz adamıyla birlikte saldırması üzerine bir askerin şehid, birinin yaralı ve üçünün de esir olduğu ve takibat sonucu esirlerin tarikat-ı Şazeliyye Şeyhi Hasan Efendi marifetiyle kurtarıldığı bildirilmektedir.²¹¹⁶ Bu belge bize II. Abdülhamid'in Şazeliler üzerinde etkisi bilinen Şeyh Zâfir Efendi ile irtibatının semerelerini bir şekilde aldığını gösteriyor.

Bağdad vilayetinde Şii propagandasına karşı tekkelerin Ehl-i sünnet akâidini koruma görevi üstlendiklerini yine arşiv belgeleri ortaya koymaktadır. 2 Cemâziyelâhir 1311/11Aralık 1893 tarihli belgeye göre Samira kasabası ile Düceyl mukataasında Şii propagandalarına karşı ahalinin Ehl-i sünnet akâidi üzere kalmasını

²¹¹¹ Ölüm tarihini H. Yıldırım Ağanoğlu Şeyh Mehmed Zekeriya Efendi'nin kütüphanesindeki Tarih Kitabı'nın arkasına aldığı notlardan tespit etmiştir. (bkz.: H. Yıldırım Ağanoğlu, **Ohri Halvetî Hayâtî Tekkesi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 168.)

²¹¹² BOA. Y. A. HUS. 523/116 numarada kayıtlı bu belgeyi H. Yıldırım Ağanoğlu neşretmiştir. (Ağanoğlu, **a.g.e.**, s. 166.)

²¹¹³ DARM, Ohri Bölge Arşivi, 4. 481. 7. 94. (130) numarada kayıtlı bu belgeyi H. Yıldırım Ağanoğlu neşretmiştir. (Ağanoğlu, **a.g.e.**, s. 167.)

²¹¹⁴ Yücer, **a.g.e.**, s. 706.

²¹¹⁵ Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 28.

²¹¹⁶ BOA. DH. ŞFR., 239/55.

temin eden tekkelerin postnişinleri Kadiriyye, Nakşiyye ve Rufaiyye meşayihinden Seyyid Abdullah el-Abid ve Şeyh Mehdi bin Şeyh Halef efendilere hüsn-i hal ve takva ile muttasıf olduklarından ve ziyaretçilerinin çokluğu sebebiyle borca düştüklerinden kendilerine aylık iki yüz ellişer kuruş maaş tahsisi Bağdad Vilayeti bütçesine dahil edilmesi tavsiye edilmiştir.²¹¹⁷ Bütün bu örnek davranışlar bize gösteriyor ki XIX. yüzyıldaki tekke şeyhleri irşad görevlerinin dışında bölgelerindeki etkinliklerini devlet lehinde kullanıp emniyet, huzur ve birliğin sağlanmasına katkıda bulunmuşlardır.

II. Abdülhamid devrinde meccanen sosyal sorumluluk gereği devlet hizmetinde görev almış tekke mensupları olduğu gibi resmî olarak memur olan şeyhler de bulunmaktaydı. Bunlara dair birkaç örnek verecek olursak mesela Balat Dergâhı Şeyhi Muhammed Şakir Efendi (v. 1296/1879) Davudpaşa Mahkeme-i Şer'îyyesi'nde başkâtiplik yapmaktaydı.²¹¹⁸

Nakşibendi meşayihinden Hacı Feyzullah Efendi'nin sadık bağlılarından olan²¹¹⁹ Seyyid Muhammed Emin Paşa(v. 1326/1908)²¹²⁰ önce 1866'da Yenikapı Mevlevihanesi'nde Osman Selahaddin Dede eliyle Mevlevi tarikatına girdikten sonra 17 Mart 1872 de Nakşibendi-Halidi şeyhlerinden Feyzullah el-Kudsî'ye intisap etti. Gençliğinde akrabası olan eski sadrazamlardan Yusuf Kâmil Paşa'nın himayesinde (v. 1266/1850) ilk tahsil ve terbiyesini tamamladıktan sonra çeşitli kurumlarda memuriyetlerde bulundu. Kozan mutasarrıflığından mağdur olduğu gerekçesiyle ayrıldıktan sonra üç sene maaş alamadığından zaruret içinde yaşadı. Daha sonra Amasya, Malatya, Kırşehir ve Denizli mutasarrıflıklarında bulundu ve Rumeli Beylerbeyliği payesini elde etti. Denizli'de görev yaparken halkın tekâlîf-i emiriyeden dolayı çektiği sıkıntıyı hak ve adalete aykırı bulduğu ve kendisinin de bu zulmü gidermeye gücü yetmediğinden emekliliğini isteyince azledildi. Cüzi miktardaki mazuliyyet maaşına kanaat edip Yakacık'taki sayfiyesinde uzlet hayatı yaşarken yeni kurulan Adalar Livası için haysiyetli, iffetli, mütedeyyin, muktedir ve

²¹¹⁷ BOA. BEO., 325/24353.

²¹¹⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 449.

²¹¹⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 317,

²¹²⁰ Bu zat meşhur İbnü'l Emin Mahmud Kemal Bey'in babasıdır. Vassâf, babasının biyografisini Mahmud Kemal Bey'den bizzat yazmasını rica etmiş, o da ricasını kırmamıştır. (Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 317.)

tecrübeli bir mutasarrıfa ihtiyaç duyulunca II. Abdülhamid Osmanlı Hükümeti tarafından bu göreve tayini teklif edilen zatlar arasında kendisini seçti ve 1907 tarihinde göreve başladı. Meşrutiyetin ilanından sonra livanın kazaya çevrilmesi üzerine inzivaya çekildi.²¹²¹

II. Abdülhamid, Şeyh Muhammed Esad Erbilî Efendi'nin şöhretini haber alınca onu Meclis-i Meşayih azalığına tayin etti. Şeyh Esad Erbilî meclisin toplantı günü meclise, ders günü Fatih'e ve ara sıra da saraya giderdi.²¹²² 1908'de İstanbul'a döndükten sonra Kelâmî ve Üsküdar Selimiye dergâhlarında irşadda bulunmaya devam etti.²¹²³ 1914'te daha önce azalığını yaptığı Meclis-i Meşayih'in bu kez reisliğine tayin edildi. Görevi sırasında tekkelerin ıslahı, meşihata ehil ve erbabının tayini ve şeyh çocuklarının terbiyelerinin teminine çalıştı.²¹²⁴

Abdülhamid devrinde memuriyet yapan şeyhlerden biri de Şeyh Muhammed-i Gülşeni idi. Gülşeni 1295/1878 de Evkaf Mektûbî Kalemi'nde başladığı memurluğu 1328/1910 yılına kadar sürdürdü. Son memurluğu Harem-i Şerif-i Nebevî müdürlüğüdür. Meclis-i Meşayih Riyaseti'nde de bulunmuştur.²¹²⁵

Bursa Emineye Dergâhı Şeyhi Ahmed Bahaeddin Efendi (1313/1895) elli sene vilayet meclisi azalığı, Bursa valisine gayriresmi danışmanlık yapmış, Meclis-i Mebusan'da reis vekilliğine kadar yükselmiş ama vezaret teklifini kabul etmemiş bir postnişindir. Ömrünün sonuna kadar Nakîbü'l-eşraflık vazifesini yürütmüştür.²¹²⁶

26 Receb 1308/7 Mart 1891 tarihli belgeden öğrendiğimize göre Mevlana Halid-i Bağdadî'nin torunlarından Emin Efendi Suriye Vilayeti İdare Meclisi başkitâbetinden istifa etmiştir. Ancak daha sonra kaimmakamlık veya tahrirat müdürlüğü isteğini iletmek üzere İstanbul'gelmiştir. Yaver-i Ekrem Derviş Paşa

²¹²¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 317-318.

²¹²² Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 348.

²¹²³ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 352.

²¹²⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 353.

²¹²⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 52.

²¹²⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 721.

onun talebini Dahiliye Nezareti'ne arzemiş ise de atamalar yapıldığı için bu arzusunun yerine getirilemeyeceği bildirilmiştir.²¹²⁷

II. Abdülhamid zamanında tekke mensuplarının yeri gelince cephelerde savaflara katıldıklarına veya muharebe zamanlarında dua ve evrad ile orduya manevi yönden destekte bulduklarına dair bilgilere sahibiz. Mesela II. Abdülhamid döneminden önce başlayan Osmanlı-Sırp savaşı ve onun tahta çıkışının ilk yıllarında çıkan 1293/1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde, bazı tarikat şeyhleri müridleri ile birlikte savafla katılmış, bazıları ise cepheye gönüllü asker toplanması çalışmalarına katılıp faydalı hizmetler ifa etmişlerdir. Gümüş Baba Dergâhı Potnişini Hacı Kadri Efendi, Said Çavuş Dergâhı Postnişini Atâ Efendi, Şeyh Sûfî Efendi bu savafla katılan meşayihlerdir.²¹²⁸ Halidiyye'den Beyzade Hacı Ali Rıza Efendi Osmanlı-Rus harbinde Harput'ta oluşturulan gönüllü alaylardan birine komutan olmuş, askerlerin at, silah ve levazimatını kendi malından karşılamış, Erzurum müdafaasında büyük yararlıklar göstermiştir. Aynı savafla Şeyh İmam Efendi (Osman Bedrüddin) Ayaz Pafla Camisi'nde sabah namazında okuduğu ezanla halkı galeyana getirip tabyaların kurtulmasını sağlamıştır. Bu cesareti sebebiyle Gazi Ahmed Muhtar Pafla kendisini sekizinci alay üçüncü tabur imamlığına tayin ettirmiştir.²¹²⁹ Pasinler'in Sanamer köyünde bir tekke kuran Rufaiyye'den Hacı Ahmed Baba (v. 1329/1912-1913) milis gücüyle uzun süre Ruslara karşı savaflmış, üç kurşunla gazi olmuştur. Başarıları Eyüp Pafla tarafından altın eğerli atla ödüllendirilmiştir.²¹³⁰ Nakşibendiyye tarikatından Kalkandelenli Şeyh Mustafa Ruhi Efendi ve oğlu Sabri Bey Osmanlı-Sırp ve Osmanlı-Rus savaflarına katılmışlardır. Bu savaflara gönderilecek gönüllü taburların oluşturulmasında Medine ahalisinden Seyyid Şeyh Ali Gazi, Nakşibendiyyeden Kerküklü Abdurrahman Efendi ve Postnişin Hamza Efendi'nin gayret ve delaletleri olmuştur. Türbedar Âmiş Efendi ise bu savafla fiilen katılıp yaralıları sırtında taşımıştır.²¹³¹ 93 Harbinde orduya yardım amacıyla Yenikapı Mevlevihanesi'nin

²¹²⁷ BOA. DH. MKT., 1816/25.

²¹²⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 733.

²¹²⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 735.

²¹³⁰ Yücer, **a.g.e.**, s. 735.

²¹³¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 733.

girişimiyle ülkedeki bütün Mevleviler arasında “biletli” yardım kampanyası açılmıştır.²¹³²

Nakşibendi-Halidi şeyhlerinden Muhammed Nuri Erzurûmî Efendi 1293/1876 senesi Rus muharebesinde Divan-ı Harb Kitâbeti'nde bulunmuştur.²¹³³ Sadiyye meşayihinden Süleyman Sıdkî Efendi zade Şeyh İsmail Neca Paşa (v. 1314/1896) kılıç ve kalem sahibi bir zattı. Çeşitli muharebelerde bulunarak topçu mirlivalığına kadar terfi etmiş nam sahibi bir gazi ve hâl ehli bir şeyhtir. 1293/1876 Rus seferinde Gözleve Umum Topçu Kumandanlığı yapmıştır. Pederlerinden hilafet almış ama dergâhta şeyhlik yapmamıştır.²¹³⁴

Bu savaşa katılan şeyhlerden biri de Özbekler Şeyhi Edhem Efendi'dir. (v.1316/1898) Midhat Paşa tarafından 1869 da kurulan Sanayi Mektebi müdürlüğüne getirilmiş, birçok talebe yetiştirmiş, ilk kurşun borunun dökümünü gerçekleştirmiş ve Türkiye'de ilk buharlı makinayı imal etmiş İbrahim Edhem Efendi 93 Harbi için “Mevkib-i Hümayun”²¹³⁵ adıyla Üsküdar'da kurulan millî tabura kumandanlık etmiştir.²¹³⁶

93 Harbi de denilen bu savaşta, muhib ve müridlerinden 70-80 kişi ile, Eleşkirt ordusuna iltihak eden, öncülük ve karakolluk hizmetlerini yerine getiren Nakşibendi meşayihinden Erzincanlı Hacı Fehim Efendi bunlardan biridir.²¹³⁷ Terzi Baba'nın halifelerinden Hacı Fehim Efendi (v. 1298/1880) savaş öncesinde İstanbul'a gelip etrafını harbe teşvik etmiş, müntesiplerinden Derviş ve Hâlet paşaların davetiyle Babıali'de yapılan toplantıya katılmış, burada "namus ve istiklalimiz uğruna Rusların teklifini reddetmeliyiz" diye görüş açıklamıştır.²¹³⁸ Bu savaşa Terzi Baba da ilerlemiş yaşına rağmen katılmıştır.²¹³⁹

²¹³² Yücer, **a.g.e.**, s. 735.

²¹³³ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 155.

²¹³⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 441-442.

²¹³⁵ Mevkib, alay kabile anlamına gelir. Çoğulu mevâkib'dir. Mevkib-i Hümayûn ise padişah alayı, kafilesi demektir. (Devellioğlu, **a.g.e.**, s. 635.)

²¹³⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 376; M. Uğur Derman, "Edhem Efendi, Hezarfen", **DİA.**, C. X, s. 416; Gündüz, **a.g.e.**, s. 222; Yücer, **a.g.e.**, s. 732.

²¹³⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s. 222.

²¹³⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 732-733.

²¹³⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 732.

Şeyh Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Efendi ise Batum cephesinde müridleriyle birlikte bilfiil savaşa katılmış,²¹⁴⁰ Trabzon yoluyla gittiği Batum’da gaza sırasında Ramazan ayında askere hadîs-i şerif okumak suretiyle özel telkinlerde bulunmuştur.²¹⁴¹ Şeyh Ömer Ziyâüddin Dağistanî de (v. 1340/1921) 15 Muharrem 1297/1 Ocak 1880 tarihinde getirildiği alay müftülüğü vazifesini Edirne’de on altı yıl ifa etmiştir.²¹⁴² Ömer Ziyaüddin Efendi ayrıca Osmanlı-Rus savaşı sırasında Şeyh Şâmil’in oğlu Gazi Mehmed Paşa’nın maiyyetinde Kafkas cephesinde savaşmış, savaştan sonra İstanbul’a gelip eğitimine devam etmiştir.²¹⁴³

Aynı şekilde Halidiyye şeyhlerinden Ubeydullah Efendi 2000 kişilik bir kuvvet ile Eleşkirt fırkasına katılmıştır.²¹⁴⁴

Nakşibendi meşayihinden Seyyid Taha’nın Ruslarla yapılan savaş zamanında kalabalık bir gönüllü topluluğuyla cepheye gitmek için yola çıktığı aktarılır.²¹⁴⁵

Yine Nakşibendi şeyhlerinden Abdurrahman-ı Tağî’nin halifesi Molla İbrahim’e yazdığı 26 Receb 1296/ 16 Temmuz 1879 tarihli mektubunda askeri bir konuyu görüşmek üzere iki elçinin kendisine geldiğinden bahsetmesi²¹⁴⁶ bulunduğu bölgede askeri konularda devlete yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır. Mirza Bey el-Huveytî’ye yazdığı mektupta “*Cihad için üç yüz veya dört yüz kişi toplama emareleri gözükiyor. Bunun için sizinle Tiğot’ta değil de Leter ya da Bueyde’de inşaallah buluşacağım*”²¹⁴⁷ diye yazması bu konuda devletle birlikte işbirliğine girdiğini göstermektedir. Bu meyanda Hacı Yusuf el-Bitlisî’ye yazdığı bir mektupta devletin izni ile muharebe etmek ve Seyyid Ubeydullah’a yardım etmek için asker toplamaya teşvik etmektedir.²¹⁴⁸ Bir başka mektubunda ise cihad senesinde herkesin Nurşin’e gitmesini tavsiye etmektedir.²¹⁴⁹ Molla İbrahim’e gönderdiği 7

²¹⁴⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 222.

²¹⁴¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 334.

²¹⁴² Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 342.

²¹⁴³ Yücer, **a.g.e.**, s. 734.

²¹⁴⁴ Gündüz, **a.g.e.**, s. 222.

²¹⁴⁵ Arvasî, **a.g.e.**, s. 110.

²¹⁴⁶ Tağî, **a.g.e.**, s. 65.

²¹⁴⁷ Tağî, **a.g.e.**, s. 67.

²¹⁴⁸ Tağî, **a.g.e.**, s. 86.

²¹⁴⁹ Tağî, **a.g.e.**, s. 121.

Cemâziyelevvel 1294/20 Mayıs 1877 tarihli mektupta kâfirlerle cihad için asker toplanmasından bahsetmektedir.²¹⁵⁰

Yine Nakşibendi şeyhlerinden Seyyid Sıbgatullah Arvasî'nin oğlu olup kardeşi Şeyh Bahaüddin'den sonra meşihata oturan Şeyh Celaleddin 1293/1876-1877 tarihinde Rusya ile olan savaşta çok şecet göstermiştir.²¹⁵¹ 29 Receb 1311/5 Şubat 1894 tarihli Bitlis Vilayet Meclisi'nin Şeyh Sıbgatullah ve oğlu Celaleddin efendilerin yaptırdığı dergâhların ziyaretçisi, dervişleri ve talebelerinin çokluğu sebebiyle ağnam vergisi ve emlakinin öşürden muaf tutulmasına dair düzenlediği mazbatada bu hanedanın Osmanlı-Rus harbi sırasında bir çok maddi yardımda buldukları, müridlerinin bilfiil savaşa katıldıkları ve padişaha sadakatla bağlı oldukları kaydedilmiştir. Yine Hizan Meclisi İdaresi'nin 31 Teşrinievvel 1309/12 Kasım 1893 tarihli mazbatasında da bu dergâhların bir tahsisatı olmadığı hâlde her gün dört beş yüzden aşağı olmamak üzere gelip geçen ziyaretçiye yemek yedirildiği, Müslüman Hristiyan ayrımı yapılmadan aceleyle gelip geçen yolculara birer çift ekmek hediye olarak verildiği ve padişaha dua edildiği zikredilmektedir. Dergâh'ta bir cami ve bir de medrese bulunmakta, bir çok talebe yetişmektedir.²¹⁵²

21 Rebûlâhîr 1306/25 Aralık 1888 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Darende kazası ahalisinden ve Şazeliyye şeyhlerinden olup silahlı yetmiş seksen kadar müridi ile gaza ve cihad niyetiyle Kars havalisine gidip dönen Şeyh Mehmed Şevki Baba'nın ihtiyarlığı ve hal-i zaruretinden dolayı kendisine maaş tahsis edilmiştir.²¹⁵³

Her ne kadar araştırma sahamız XIX. yüzyılla sınırlı olsa da burada XX. yüzyılın ilk çeyreğinde gerek Sünni tarikatlara mensup gerekse Bektaşî tarikatına mensup meşayih ve dervişlerin vatan savunmasındaki katkılarına da değinmek istiyoruz. Çünkü XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ülkenin karşı karşıya kaldığı zor zamanlarda tekke mensupları vatan savunmasında üzerlerine düşen vazifeyi hakkıyla yerine getirmişlerdir.

²¹⁵⁰ Tağî, **a.g.e.**, s. 136;

²¹⁵¹ Arvasî, **a.g.e.**, s. 12.

²¹⁵² BOA. BEO., 419/31392.

²¹⁵³ BOA. DH. MKT., 1578/28.

I. Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesine sevk edilen Mevlevi Gönüllü Alayı,²¹⁵⁴ bu vazife anlayışının tezahürlerindedir. 1913 yılında Sivas'ta Bektaşî tarikatına mensub olanlardan bir gönüllü taburu teşkil edilmesinin kararlaştırıldığını yine arşiv belgelerinden öğreniyoruz.²¹⁵⁵ 1335/1916-17'de Bitlis vilayeti meşayih ve ulemasından Küfrevîzade Şeyh Abdülbaki'nin tekkesinin düşman tarafından yakılması²¹⁵⁶ meşayihin Osmanlı Devleti'nin birlik ve beraberliğindeki ve ülke savunmasındaki katkısını düşman kuvvetlerin de farkettiğini göstermektedir. İşte bu nefret yüzünden savaş yasaklarından olmasına rağmen bir dînî müesseseyi yakmaktan çekinmemişlerdir. Onlar gayet iyi bilmektedirler ki tekkeler Osmanlı Devleti'nin temel taşlarındandır. Buraların direnişi kırılırsa devletin çatısı çökecektir.

II. Abdülhamid'in siyaset anlayışı, Batılı devletlerin kışkırtmaları sonucunda ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri ve millî birliği bozacak dereceye ulaşan Batı kaynaklı fikir kargaşasının zorladığı Osmanlı Devleti'nin dağılma ve parçalanmasını önleme ve devletin bütünlüğünü İslâm Birliği üzere sağlama esası üzerine kurulmuştu. Kuşkusuz bu doktrinin siyasi, iktisadi ve askeri pek çok ayağı vardı. Bu siyasetin başarılı olabilmesi için önemli ayaklardan biri de şeyhlerin ve tekkelerin ülke savunmasında da devreye sokulmasıydı. Ebû'l-hüdâ Efendi, Şeyh Rahmetullah, Seyyid Hüseyin Cısr ve Muhammed Zâfir Efendi ve sair şeyhler Batı emperyalizmine karşı II. Abdülhamid tarafından yürütülen siyasette rol üstlenmişlerdir.²¹⁵⁷ Zaten tekkelerin fonksiyonlarından biri de Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin sağlanması ve İslâmiyetin yeni coğrafyalara taşınması idi. İşte esasta olması gereken bu dayanışma gereğince sömürgecilerin kısıracındaki dünya Müslümanları bir yandan kendi ülkelerinde sömürgeciliğe karşı direniş hatları oluşturmuş olacaklar diğer yandan da Batılı devletlerin hilafet merkezi İstanbul'u işgal etme projeleri karşısında ortak hareket edilerek toplu bir yokoluşun önüne

²¹⁵⁴ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 64.

²¹⁵⁵ BOA. DH. ŞFR. 469/73.

²¹⁵⁶ BOA. DH. KMS. 43/32.

²¹⁵⁷ İhsan Süreyya Sırma II. Abdülhamid'in bu siyasetini ortaya koyan Fransız Arşivi'nde bulunduğu 12 belgeyi yayınlamıştır. bkz.: İhsan Süreyya Sırma, "Quelques Documents Inédits sur le Role des Confreries Tariqat dans la Politique Pan-İslâmique du Sultan Abdulhamid II. (Sultan II. Abdülhamid'in Pan-İslâmist Siyasetinde Rol Oynayan Tarikatlara Dair Basılmamış Birkaç Belge)", **AÜİFD.**, 1979, sy. 3, s. 283-293.

geçilmiş, hatta yeni bir güç olarak tekrar ayağa kalkılmış olacaktır. Öncelikle Batılı saldırılar karşısında ezilmiş ancak manevi direnci de tam olarak kırılmamış Müslüman halkların bu büyük projeye inanması zaruri idi. Böylesine zor bir işi ise insanların gönül dünyalarına tesir edebilen ve gerektiğinde onları ümmetin birliği için hilafet merkezi olarak kabul ettikleri İstanbul'a bağlı olarak hareket ettirebilecek meşayihden başkası olamazdı. İşte bu sebeple II. Abdülhamid gerek İstanbul ve Anadolu'daki gerekse diğer İslâm memleketlerindeki şeyhlerle dayanışma yoluna gitmiştir. Bu tedbir çerçevesinde özellikle İngilizlerin Hindistan'taki sömürgeci idaresine karşı Hint Müslümanlarını Osmanlı'ya bağlı tutma ve böylece İngilizlerin Osmanlı üzerindeki baskısını kırmaya yönelik ittifad-ı İslâm siyasetinde faaliyet sahalarından birinin tarikatların ve Osmanlı ulemasının nüfuzunu değerlendirmek olduğu tespit edilmiştir. Yine Hindistan Müslümanları arasında saygınlığı olan Mevlana Rahmetullah, Şibli Numanî ve Şeyh Abdülkadir İstanbul'a davet edilip ağırlandı. 93 Harbi sırasında bir çok nüfuzlu şeyh ve alim Hindistan'daki tanıdıklarına mektuplar yazmışlar, bazı tarikat mensupları zaman zaman Hindistan'a bizzat giderek veya gönderilerek faaliyette bulunmuşlardır. İstanbul'daki Özbek Tekkesi Şeyhi Buharalı Süleyman Efendi ve Şeyh Ebû'l-hüdâ Hint Müslümanları tarafından sevilen şeyhler olmuştur. 1880'den sonra Hindistan'da artan Osmanlı vatandaşları arasında ticari amaçlarla bulunanların dışındakiler Babıali ve II. Abdülhamid'in etrafındaki, mesela Şeyh Ebû'l-hüdâ gibi kimseler tarafından gönderilmişlerdir.²¹⁵⁸

İngilizlerin hilafetin nüfuzunu kırarak Müslümanları sömürgeleştirme faaliyetlerini engellemek isteyen II. Abdülhamid bir tedbir olarak şeyh ve dervişleri görevlendirmesi karşısında İngilizler de boş durmamış karşı tedbir alma cihetine gitmişlerdir. İngilizlerin siyaseti Cemaleddin Afgânî vasıtası ile hilafet meselesini kurcalamak ve Hicaz emirlerini ele geçirmeğe çalışmak üzereyedir. Buna karşılık II. Abdülhamid uyanık davranarak Afgânî'yi Araplar üzerinde tesiri olan şeyhlerden

²¹⁵⁸ Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992, Bildiriler**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 132-135.

Ebü'l-hüdâ es-Sayyâdî kanalı ile İstanbul'a çağırıp dışarı çıkmasına müsaade etmemiştir.²¹⁵⁹

Bu arada Fransızlar da Abdülhamid'in dış politikada tekkelerden istifade etme tedbiri hakkında haberdar olmuşlardır. Yabancı konsoloslukların bölgede olup bitenler hakkındaki raporlarının her zaman ilginç bilgiler içerdiği ve devletlerin dış politika argümanlarını ve operasyonlarını geliştirmelerinde bu raporları temel aldıkları malumdur. Bu anlamda Fransa'nın Cidde Konsolosluğu'nun 20 Nisan 1902 tarihli Afrika'daki tarikat faaliyetleri ve alınması gereken tedbirler hakkındaki raporları Abdülhamid'in bu siyaset tarzının ne kadar isabetli olduğunu ve Sünni tarikatların faaliyetlerinden Batılıların ve onların düşünce yapılarından etkilenen muhalefet kesimlerinin niçin bu kadar endişe ettiklerini göstermektedir.²¹⁶⁰

Şeyhlerin sosyal sorumlulukla ilgili faaliyetleri kapsamında II. Abdülhamid'in devleti halife sıfatıyla ayakta tutmak ve Batılıların saldırılarına karşı koymak için meşayihle dayanışması ve sûfilerin önderlik ettiği direniş hareketlerine dair belgelerden bazı örnekler vererek bu husustaki devlet-tekke dayanışmasını göstermek istiyoruz. Çünkü arşiv belgelerinde onun devrinde sömürgeci devletlerin Afrika'daki saldırılarına engel olmak için yerel şeyhlerle ve ulema ile irtibata geçildiğini ve Müslümanların Osmanlı Devleti himayesi altında tutulmaya çalışıldığını gösteren yeterince veri bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin Güney Afrika'da dünya ticaretinin önemli limanlarından biri haline gelen Cap-Towne/Ümitburnu'ndaki Müslümanlarla irtibata geçme teşebbüslerine değinmiştik. Buradaki Müslümanları kendi yanına çekmek amacıyla yürütülen bu faaliyetin II. Abdülhamid zamanında da devam ettiği görülüyor. 8 Rebûlevvel 1295/12 Mart 1878 tarihli Maliye Defteri'nden Ümitburnu ve ona bağlı yerlerdeki Müslümanlara dînî bilgiler vermek için atanmış bulunan Ebû Bekir Efendi'ye dînî kitaplar gönderildiği kaydına ulaşıyoruz.²¹⁶¹

²¹⁵⁹ Gündüz, **a.g.e.**, 227.

²¹⁶⁰ İhsan Süreyya Sırma, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Mühim Rol Oynayan Tarikatlara Dâir Bir Vesîka", **İÜFTD.**, Mart 1977, sy. 31, s. 183-198.

²¹⁶¹ BOA. MAD. d., 11280.

Kanunuevvel 1298/Aralık-Ocak 1882-1883 tarihli II. Abdülhamid'e sunulan arzdan anlıyoruz ki Osmanlı Devleti'nin Tunus'taki Fransız işgaline karşı yerel şeyhlerden Şeyh Hamza vasıtasıyla bir direniş örgütlenme girişiminden Fransa Hükümeti rahatsız olmuştur. Bunun üzerine Fransa'nın İstanbul Sefareti Tercümanı Longeville çağrılarak Şeyh Zâfir Efendi'nin öyle politika işlerine karışan bir adam olmadığı, daima ibadet ile meşgul olduğu ve kardeşi Şeyh Hamza'nın Trablusgarb'a gönderilmesinin ise kendisinin reisi bulunduğu tarikata mensup olanların dînî akidelerini düzeltmek maksadına dayandığı, onun Tunus halkını tahrik yolunda herhangi bir hal ve hareketinin vukubulmadığı kendisine gerektiği şekilde açıklanarak idare-i kelim edilmektedir. Bunun üzerine Fransa sefirinden gelen cevapta Şeyh Hamza'nın gayretinde ifrat ile görev dairesinin dışına çıkmış gibi görünmüş ise de Osmanlı'nın nüfuz alanına ve padişahın kendisini sınırları dairesinde tutacağı cihetle ısrara mahal olmadığını ifade etmiştir.²¹⁶² Oysa Şeyh Zâfir Efendi'nin bilhassa Osmanlı Devleti'nin Arap tebaası üzerindeki etkisi sebebiyle II. Abdülhamid tarafından maddi ve manevi her türlü desteği aldığı bilinmektedir. Bunu Fransızlar da gayet iyi bildiği için kendisi ve Osmanlı Devleti üzerinde baskı uygulamak suretiyle direniş kırılmak istemektedir. Ancak orada Şazeli tarikatı çok etkili olduğu için Şeyh Zâfir Efendi'nin İstanbul'daki Ertuğrul Tekkesi bölgeden gelen heyetler için misafirhane olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Nitekim Serasker Ali Saib'in Yıldız'a sunduğu 19 Receb 1308/28 Şubat 1891 tarihli arizaya göre Trablusgarb ve Bingazi'de alınacak tedbirler hakkında malumat vermek üzere Bingazi'den Dersaadet'e gelen Salim Müceys ve Hacı Salim Dağm efendilerin askeriyece kalacakları münasip mahal olmadığından ve kendileri padişahın iradesi ile çağırıldıklarından istirahatları için gerek bunların gerekse Trablusgarb'dan gelecek olan ileri gelen kimselerin ikametleri için Beşiktaş'ta uygun bir ev kiralanıp tefrişi hususunu yine padişahın irade buyurmasından keyfiyetin Babıali'ye tebliğ kılındığı ve adı geçen bu iki kişinin şimdilik Şazeli dergâhına misafir verildiği belirtilmektedir.²¹⁶³

²¹⁶² BOA. Y. EE., 103/19.

²¹⁶³ BOA. Y. PRK. ASK., 70/18.

Yine 29 Receb 1309/28 Şubat 1892 tarihli belge bize emperyalizmin Osmanlı Devleti'ni parçalamasına ve böylece ümmetin dağılmasına mani olabilmek adına II. Abdülhamid'in Sudan'la irtibatın pekiştirilmesini ve Afrika Müslümanlarının hilafet çatısı altında toplanmasının zaruretini önemsedğini ve bu konuda Şeyh Senusî ile diğer tarikat ve aşiret liderleriyle görüşülmesini irade buyurduğunu, Ahmed Esad ve Şeyh Zâfir'in bu konuda çalışmalar yaptıklarını gösteriyor.²¹⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin "eczâ-yı mütemmimesinden", yani tamamlayıcı kısımlarından bulunan Sudan hakkında yabancı devletlerin kötü niyet ve teşebbüsleri sebebiyle Osmanlı ile bağının kuvvetlendirilmesi için alınması gerekli tedbirler arasında öncelikle Hamidiye Alayları kurulması da kararlaştırılmıştı. Bu plan dahilinde Şeyh Senûsi'ye birkaç defa özel adamlar da gönderilmiştir. Silah gönderilmesi de düşünülmüş ise de vekiller tarafından bir takım problemler gösterilmesi üzerine iş olduğu hâl üzere kalmıştır. Fakat bu meselenin önemi tekrar devletin gündemine girmiştir. Bunun üzerine sâdır olan II. Abdülhamid'in iradesinde tekke mensuplarının ümmetin birliğini sağlamadaki rolüne dikkat çeken ifadeler mevcuttur. Yine bu iradede Şeyh Zâfir ve Şeyh Senusî efendilerle irtibatlı olarak buralarda direniş cepheleri teşkiline çalışıldığı açıkça belirtilmektedir.²¹⁶⁵ Bu irade

²¹⁶⁴ BOA. Y. EE., 122/3/1-7.

²¹⁶⁵ II. Abdülhamid'in bu meseledeki mütalaası aynen şu ifadelerle irâdede geçmektedir: "Ol taraflar ahâlisi Mâlikî ve Şâfîmezhebinde bulunarak gayet mütedeyyin Müslüman ve hilâfet-i kübrâya fart-ı sadâkat ve itâ'atla mutasarrıf oldukları gibi ekseriyetle süvârîdirler. Ve atları âdî Arab atlarından daha yüksek ve Rus ve Macar atlarına mümâsildir. Ahâli-i merkûme pek çok altun tevzî ihrâc ve irsâl itmekde oldukları hâlde me'mûrîn-i hükûmet-i seniyyeden ve husûsiyle gümrükçülerden gördükleri müşkilât ve eziyetden dolayı bu ticâret Fransızlı ve Tunuslular taraflarından celb edilmekte bulunmuşdur. Ve yolları gayet susuz ve kuyular da pek nâdir olduğundan gelen ve gidenler susuzluktan müşkilât-ı 'azîme ve telefât-ı kesîreye düçâr olmaktadır. Zübeyr Paşa'nın celb edilmesi bahsine gelince bu husûsa dahî iki üç sene mukaddem teşebbüs edilerek hatta kendüsüne Seyyid Ahmed Esad Efendi yâhüd Şeyh Zâfir Efendi hazerâtından biri vasıtasıyla bu yolda bir mektûb dahî gönderilmiştir. Mûmâ ileyh İngilizlüler tarafından evvel emirde habs idilerek ba'de kefâlet-i nefsiyyeye rabt ile hânesinde ikâmete müsâade olunmuş ve kendüsünden alınan haberlerden anlaşıldığı üzere şâyed memleket hâricine çıkacak olur ise habs ve i'dâm ile dahî tehdîd edilmiştir. İngilizler kendüsüne pek ziyâde ehemmiyet virmekte olup fakat arzu oluncak olur ise hilâfet-i 'uzmâya olan fart-ı ubûdiyyet ve sadâkatinden dolayı her dürlü tehlikeyi gözüne alarak firâr sûretiyle cânib-i saltanat-ı seniyyeye rûmâl olmağa şitâb ideceğini beyân eylemiştir ve bu bâbda müşârûin ileyhümâ Ahmed Esad ve Zâfir Efendiler hazerâtının dahî ma'lûmâtı vardır. Trablusgarb Hamidiye Alayları'nın sür'at-i teşkîli sözüne nakl-i makâl olunca maiyet-i seniyye erkân-ı harbiye ferîki Şakir Paşa hazretleri celb olunarak ve ma'lûmât-ı sâbika ve mahalliyesine mebnî Yemen vâli-i sâbıkı paşa hazretleri dahî da'vet idilerek bu husûsa kemâl-i süir'atle mevki'-i icrâya konulmak üzere bu bâbda şimdîye kadar ne yapılmış ve ne kadar masraf ihtiyâr ve ne mikdâr silah tedârik ve ihzâr idilmek lâzımdır ve Şeyh Senûsi nezdine memur gönderilmek sadedine gelince gönderilecek zâtın asâkir-i şâhâne zâbitânından olması iktizâ ideceğinden ve müşârûin ileyh Zâfir Efendi oraların ekser

gereğince kurulan komisyon Şeyh Zâfir Efendi ile de gerekli müzakereleri yapmak suretiyle Orta Afrika Müslümanlarını hilafet merkezine bağlama siyaseti kapsamında yapılması gerekenleri muhtevî bir layiha/rapor sunmuştur. Bu layihada bu siyasetin gerekçesi olarak "*Orta Afrika ahalisinin hilafet merkezi etrafında toplanması ve Sudan'ın doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne bağlanması*"²¹⁶⁶ olarak belirtilmekte ve bunun temini için dokuz madde halinde icra planı öngörülmektedir. Özet olarak vereceğimiz bu maddelerde birinci olarak buralara mutlaka ve behemahal telgraf hatları çekilmesi, ikinci olarak Hamidiye Alayları teşkili ve bunu icra edecek mahallî komisyona ve oraya gidecek memurlara icap eden talimatın hazırlanması, üçüncü olarak Fizan ile Borneo arasındaki tuz gölünün Osmanlı idaresinde ve nezaretinde tutularak etrafındaki kabilelerin doğrudan doğruya Fizan Hükümeti'ne bağlı kılınması ve mümkün olduğu halde merkezi Bilma Olmak üzere bir liva ve ileride belki de bir vilayet teşkil edilmesi, dördüncüsü Borneo Hükümeti'ne bir vilayet-i mümtaze veya mutlak himaye suretinde hilafet makamına irtibatlarının sağlanması ve bunun için hediyelerle bir memur gönderilmesi, beşinci olarak Çad'daki iki kabile arasında barış sağlanması işinin Borneo'ya gidecek memura ihalesi, altıncı olarak Trablusgarb'ın Gat cihetinin takviyesi ve doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının sağlanması, yedinci olarak Hamidiye Alayları teşkilatı namı altında buradan Trablusgarb'a silah gönderilmesi, sekizinci olarak adli mahkemeler, mahallî hükümet, jandarma teşkili ve aşiretlerin hilafet merkezine bağlanmaları ve son olarak Bingazi Mutasarrıfı Reşid Paşa Hamidiye Alayları teşkilatına memur miralay²¹⁶⁷ ve

mahallerini seyahatle geşt ü güzâr itmiş ve Sudanlıların ekserisi Tarikat-i Şâzeliyye'den olmak hasebiyle ahâlî beyninde hüsn-i sît ü şöhret kesb eylemiş olduğu gibi Şeyh Senûsî ile de hem-mezheb ve hem-tarik olduğundan bu bâbda müşârün ileyh ile görüşülerek akrabâ vü müteallikâtından bir asakir-i şâhâne zâbitânından ve ashâb-ı ehliyet ve liyâkatdan miralay rütbesinde fedâkâr diğer bir zât ile birkaç zâbit intihâb idilerek ve kendülerine lüzümü olan hediye ve esliha tevdi' ve yanlarına tabîb ve sâir yolcu terfikiyle bunlar bir hey'et şeklinde olarak gönderilmek ve fakat bu bâbda ihtiyâr idilecek fedâkârlık idilecek istifâde ve menfaat ile meşrût ve mütekâbil olmak da mukteziyât-ı umûrdandır. Ona göre buralarının dahî bi'l-etrâf müzâkeresiyle netîce ve iktizâsının arz-ı atebe-i ulyâ kılınması şeref-sânih olan emr u fermân-ı hümâyûn-ı cânib-i pâdişâhî iktizâ-yı âlîsindedir. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 19 Cemâziyelâhir 1309/8 Kânûn-ı Sâni 1307 Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî bende Süreyya." (BOA. Y. EE., 122/3-3.)

²¹⁶⁶ "*Afrika-yı Vustâ ahâlîsinin merkez-i hilâfet havlînde cem'i ve Sudan'ın doğrudan doğruya Memâlik-i Şâhâne'lerine rabtu*" (BOA. Y. EE., 122/3-4,1.)

²¹⁶⁷ Bu ifadeden sonra üzeri çizilmiş şekilde "*ve Şeyh Zafîr Efendi dailerinin tayin ideceği adamını*" ibaresi bulunmaktadır. Bu ibarenin üzerinin çizilmesi ve yerine "*ve hedâyâ-yı seniyye ile buna dair yazdırılacak mektubu*" (BOA. Y. EE., 122/3-4.) ibaresinin konulması layihayı hazırlayanların Şeyh Zafîr'in adamını göndermek yerine padişahın hediyeleri ve Şeyh Zafîr'e yazdırılacak mektubun daha uygun olacağı kanaatine vardıklarını göstermektedir.

padişahın hediyeleri ile buna dair yazdırılacak mektubu beraber alıp hemen Şeyh Senusî Efendi nezdine giderek Sudan hakkındaki maruzata dair fikir ve mütalaası uygun bir zeminde araştırılmakla hakikaten lisanı gibi fikri ve kalbi de padişaha sadık ise göstereceği yol üzere Sudan ahvaline ve Orta Afrika nizamına ve Hamidiye Alayları teşkilatına dair alınması gereken tedbirlere bir şekil verilip gereğinin yapılmasına ve Osman Zî-gınâ ve Yusuf ile Mütemehdî'nin araları pek fena olduğundan buralarının iyice öğrenilerek bu üçünden biri ele alınıp diğerlerinin nüfuzunun kırılmasına mı yoksa birer birer onun vasıtasıyla diğerlerinin saltanat dairesinde ve ilâ-yı kelimetullahta ittihad dairesine sokulmalarının sağlanmasına mı çalışılmasının lazım geleceğinin kararlaştırılması gerekeceği hatıra gelmektedir diye rapor edilmektedir.²¹⁶⁸

Nitekim bu raporda belirtilen Hamidiye alayı teşkili kapsamında Küfre'de bulunan Şeyh Senusî Efendi'ye gönderilen askerleri gösteren bir fotoğraf Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu fotoğrafta Şeyh Senusî'nin yanına gönderilen yaverân-ı şehriyarîlerinden Miralay Sadık Bey'e terfîk edilen askerler karededir. Bursalı Süleyman Onbaşı, Sivaslı Hüseyin Onbaşı, Suriyeli Salih Çavuş, Arnavut Said Çavuş ve Aydınlı Mustafa Onbaşı resimde iki komutan arasında poz vermişlerdir.²¹⁶⁹

Bu arada II. Abdülhamid'in Haremeyn'de vefat eden Şeyh Muhammed Senusî'den kalma tekke ve medreselerle Ebû'l-Kasım Efendi'nin yaptırdığı medreseye başkalarının müdahale etmemesi ve bunları idare edecek Seyyid Muhammed Mehdî ve Ebû'l-Kasım'a valilerle memurların yardımcı olmalarına dair adı geçen yerlerdeki yetkililere hitaben Sultan Abdülmecid'e ait 25 Rebûlâhir 1277/10 Kasım 1860 tarihli fermanın bir suretini 17 Muharrem 1312/21 Temmuz 1894 tarihinde çıkarttırarak Senusî tekke ve medreselerinin önemi hakkında bilgi edindiği anlaşılmaktadır.²¹⁷⁰ Abdülmecid'e ait bu fermanın bir suretinin Yıldız Esas Evrak'ı fonunda bulunması II. Abdülhamid zamanına fermanın üzerinde çalışıldığına bir işarettir.

²¹⁶⁸ BOA. Y. EE., 122/3-4.

²¹⁶⁹ BOA. FTG., 517/1.

²¹⁷⁰ BOA. Y. EE., 90/6.

Görülüyor ki II. Abdülhamid İngilizlerin Arabistan yarımadasındaki ve Fransızların da Kuzey Afrika'daki sömürgeleştirme faaliyetlerine karşı İslâm kardeşliği temelinde birlik projesini uygulamaktadır. Bu projede tekkelerin tarih sahnesine ilk çıktıkları zamanlardaki ribatları andıran fonksiyonunun devreye sokulduğu anlaşılıyor. II. Abdülhamid'in İslâm birliği projesinin bir vechesi olan bu faaliyetler saltanatının sonuna kadar devam etmiştir. Buna mukabil yabancı güçler de tekkelerin nüfuzunu kırmaya teşebbüs etmektedirler. Buna dair bazı belgeleri sunduğumuzda konu daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle Batılı sömürgeci güçlerin Afrika'nın anahtarı konumunda olması dolayısıyla ele geçirmek istedikleri Trablusgarb'da şeyhlerin liderliği etrafındaki kenetlenme ve hilafete bağlılık çalışmaları devlet tarafından güçlü bir şekilde desteklenmektedir. 15 Safer 1313/7 Ağustos 1895 tarihli Trablusgarb ve Bingazi Mutasarrıflığı'na gönderilen tahrirat ve eklerine baktığımızda karşılıklı hamleleri çok net olarak görebiliyoruz. Bingazi Sancağı'nda bulunan Cağbûb'da öteden beri zaviyenîşin olup ilim ve irşadla meşgul olarak hilafet-i uzmaya son derece samimiyetle bağlı bulunan ve geçende Küfre'deki zaviyesine gitmiş olan Şazeliyye tarikatından Seyyid Mehmed Mehdi es-Senusî'nin, halifesi Şeyh Abdülaziz vasıtasıyla Yaver-i Ekrem Derviş Paşa'ya gönderdiği arızası II. Abdülhamid'e takdim edilmiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamid şeyhin göçmesini gerektiren sebeplerin kendisinden sorularak ne yapılması lazım geliyorsa öğrenilmesini irade buyurmuştur. Derviş Paşa Şeyh Abdülaziz'den göçün sebebini öğrenmiştir. Şeyh Abdülaziz, Mehmed Mehdi es-Senusî Efendi'nin padişaha olan bağlılığı ve sadakati icabınca her hâlükârda onun rızasını almanın dışında başka bir şeyi arzu etmediğini, ellerindeki iki adet fermanla Trablusgarb valilerinden gördükleri hürmet sebebiyle şükretmek için beş vakit namazda padişaha dua ettikleri halde bir süreden beri Bingazi cihetinden kötü niyetli yabancıların kendisini yanlarına çekmek için her türlü vasıtaya başvurarak vukubulan teşebbüslerini semeresiz bırakmasından dolayı çeşitli desiselerle mahallî memurları iğfal ettiklerini ve onların da müridlerini olur olmaz sebep ve bahanelerle dövüp tutuklamak ve tahkir etmek gibi ferman hükümlerine ve İslâm ve insanlık şiarlarına aykırı muamelelerde bulunmaya başladıklarını, hatta bir takım kötü niyetli yabancılar bu yakışıksız muameleden yararlanmak suretiyle kılık değiştirerek irşad merkezi olan Cağbûb'a kadar gelmeğe başladıklarını ve bu yabancıların yanlarına Bingazi

Hükümeti'nden katılan memurların kötü muamelelerine duçar olmasıyla zorunlu olarak göçtüğünü, padişahın rızasına aykırı bu kötü muamelenin devamı halinde bütün ihvân ve dervişlerinin vatan ve zaviyelerini terkedip Seyyid Mehdi es-Senusî'ye iltihaka mecbur olacaklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine Mehmed Mehdi es-Senusî Efendi'nin ilim, irfan ve faziletiyle nüfuzunun kemali ve hilafet makamına bağlılığı dolayısıyla şimdiye kadar mazhar olduğu lütufları, mahallî mizac ile hikmet-i hükümet ve maslahatı bilip takdir eden bir mutasarrıfın işin başında bulunması gereğini Sadarete arz ve beyana ihtiyaç bulunmadığından şu halde gerek mutasarrıfın ve gerek ona tabi olarak bu gibi rızaya uygun olmayan muamelelere sebep olan Derne kaymakamı ile sair memurların değiştirilmesi ve şeyh efendinin ve bütün ihvânının gönüllerinin alınması ve bahsi geçen fermana göre öteden beri haklarında cereyan eden güzel muamelenin devamına son derece özen gösterilmek üzere Sadaret'ten Trablusgarb Vilayeti ile Bingazi Mutasarrıflığı'na şiddetli bir şekilde nasihat edilmesi ve Abdülaziz Efendi'nin de güzelce ve hürmet edilerek Bingazi'ye kadar ulaştırılmasına dair Derviş Paşa'nın mütalaası üzerine Trablusgarb Vilayeti ve Bingazi Mutasarrıflığı'na şeyh efendi ve müridlerinin gönüllerinin alınması hususunda uyarıda bulunulmuştur.²¹⁷¹

4 Rebûlâhir 1315/2 Eylül 1897 tarihli belgeye baktığımızda mevlid-i şerif münasebetiyle Trablusgarb'daki bütün tekke dervişleriyle ahalinin sokaklarda dolaşarak zikir ve tekbir ile meşgul oldukları ve o sırada aralarından gayrimüslim milletlerden kimse geçmemesi sebebiyle dükkânlar kapanıp yerli ve yabancıların sokağa çıkmamalarının adet-i kadime iktizasından olduğundan ve emsalinin delaletiyle bir çok vukuata müsait bulunan böyle bir zamanda İtalya konsolosunun gidişini erteleyip Trablusgarb'da kalması gerektiği Vali Haşim imzasıyla rapor edilmektedir. Bu şekilde dînî ve millî heyecanla sokaklarda yabancılara karşı bir duruş sergilenmiş olmaktadır.²¹⁷²

Bu dervişler gerektiği zaman vatanlarını cansiperane savunarak sömürgecilere karşı her zaman mücahededen geri durmamışlardır. 11 Kânûnusânî 1317/24 Ocak 1902 tarihli Bingazi Mutasarrıfı Tahir imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen şifre

²¹⁷¹ BOA. BEO., 665/49831.

²¹⁷² BOA. DH. ŞFR., 237/28.

telgrafta Şazeliyye Şeyhi Seyyid Mehdi'nin Sudan'ın Kanim nam mahallinde evvelce inşa ettirdiği zaviyenin şeyhi Berani Efendi Seyyid Mehdi'nin yanına gittiği sırada mezkur zaviye Fransızlar tarafından ele geçirilmek istenmişse de çıkan muharebede dervişlerin mukavemeti sebebiyle başaramayıp avdet etmek zorunda kaldıkları aktarılmaktadır.²¹⁷³ Fransızların şeyhlere ve zaviyelere saldırımlarının sebebi onların Osmanlı ile irtibat halinde yerel ahaliyi yabancı işgaline karşı sevk ve organize etmeleridir. Bundan dolayı Fransızlar kendilerine karşı işgal sırasında olmadık zulümler yaptıkları için içlerinden çoğu vatanlarını terke mecbur kalmışlardır ki bunlardan birinin de Tunuslu Muhammed Ahmed ibn Abdullah el-Medenî el-Hüseyinî olduğunu yine bir arşiv belgesinden öğreniyoruz. II. Abdülhamid'in Başkatibi Ali Cevad Bey'in 30 Ramazan 1326/26 Ekim 1908 tarihli Sadaret'e gönderdiği irade-i seniyyede Tunus ahalisinden ve Şazeli tarikatından olup altı sene önce, yani 1320/1902-1903 de Fransızlar tarafından mağdur edilmesi üzerine vatanını terketmeğe mecbur kalan bu zatın takdim ettiği Arapça dilekçenin gereğinin yapılmak üzere gönderildiği bahsedilmektedir.²¹⁷⁴

Bu zatlar Kuzey Afrika'da eskiden beri çok önemli hizmetler yaptıkları için devlet buradaki tekkelerin imar ve ihyası için ne gerekiyorsa yapmıştır. Bunlardan biri de Seyyid Abdüsselam Zaviyesi idi. II. Abdülhamid'in genişletilmek suretiyle yeniden inşasına izin verilen bu zaviyenin 9 Eylül 1319/22 Eylül 1903 tarihli plan ve projeleri Trablusgarb Belediye Mühendisi Binbaşı İdris Cemal ibn Muhammed tarafından hazırlanmıştır. Proje ve planı çizilen bir başka tekke de vardır. Bunların yanında türbe, kabristan, cami ve medrese de bulunmaktadır.²¹⁷⁵

Hep bahsettiğimiz gibi şeyhler sadece irşad işiyle uğraşmamışlardır. Bunlar toplum arasında itibarlı kişiler olması dolayısıyla aynı zamanda isyan eden aşiretlere nasihat ederek onları isyandan vazgeçirmeye de çalışmışlardır. 15 Teşrînîsânî 1321/28 Kasım 1905 tarihli şifre telgrafa göre zaviye şeyhlerinin isyanda bulunan

²¹⁷³ BOA. DH. ŞFR., 274/99; BOA. Y.MTV., 225/80.

²¹⁷⁴ BOA. İ. HUS., 170/107.

²¹⁷⁵ BOA. Y.PRK.UM., 66/114.

urban liderlerine yaptıkları nasihatların hüsn-i tesirinin hasıl olduğu Bingazi Mutasarrıfı Ferik Hilmi tarafından Dahiliye Nezareti'ne rapor edilmiştir.²¹⁷⁶

II. Abdülhamid'e sunulduğu tespit edilen bir layihada Libya ahalisinin devlete ve hilafete bağlılığını temin maksadıyla ulema ve meşayih maaş ve hediyeler verilmesi, halkın önem verdiği Zlitan'daki Seyyid Abdüsselam el-Esmer ve Mısırata'daki Şeyh Zerrûk türbeleri gibi türbelere sancak, örtü, tuğralı kitâbe ve benzeri hediyeler gönderilmesi önerilmiştir.²¹⁷⁷ II. Abdülhamid'in Arabistan ve Afrika'da Müslümanların birliğine ve buralardaki ahalinin halife sıfatıyla padişaha bağlı kalmalarına yönelik tekke odaklı bu faaliyetlerine karşı İngilizler de boş durmayarak Arap birliğini teşvik ederek hilafetin Arapların hakkı olduğu tezini basın yoluyla yaymaya çalışmaktadır. 21 Zilhicce 1313/3 Haziran 1896 tarihli bir belgeden öğreniyoruz ki Londra'da neşredilen "*El-Hilafet*" isimli Türkçe ve Arapça gazete hilafetin Arapların hakkı olduğu fikrini yaymaya çalışmaktadır. Bundan dolayı bu gazetenin gelen ve gelecek nüshalarının müsaderesi cihetine gidilmiştir.²¹⁷⁸ 20 Rebûlâhir 1320/27 Temmuz 1902 tarihli belgeye göre Aden cihetlerinden Yemen'e "*Hilafet*", Aden'den Hudeyde'ye "*Vahdetü'l-Arab*" nam hezeyannameler sokulmakta olduğundan oralara İngilizler tarafından evrak-ı muzırta sokulmamasının sağlanması için İngiltere Hükümeti nezdinde girişimde bulunulması padişah tarafından irade buyrulmuştur. İngiltere ise basının serbest olduğu gerekçesini ileri sürerek bir şey yapılamayacağını ve bunun sorumlu memurla görüşülmesini söyleyerek vaziyeti geçiştirme cihetine gitmiştir.²¹⁷⁹ Yine II. Abdülhamid'in siyasetine karşı ayrılıkçıların fikir merkezi haline gelen Mısır'da İngilizlerin ve Fransızların güdümünde bulunan yönetimin Camiu'l-Ezher'de tedris ve tarikat neşriyle meşgul olan ve Mısır uleması ve şeyhleri ile toplantılar yapan Ebû'l-hüdâ Efendi'nin müridi Kemaleddin Efendi'yi tefrika çıkarma suçlamasıyla sınır dışı etme kararı almaları İngilizlerin ve Osmanlı düşmanlığı yapan Arap siyasetçilerin tekkelerin çalışmalarından duydukları rahatsızlığı gözler önüne sermektedir. Oysa

²¹⁷⁶ BOA. DH. ŞFR., 359/34.

²¹⁷⁷ Nesimi Yazıcı, "Layihalar Işığında II. Abdülhamid Döneminde Libya Üzerine Bazı Gözlemler", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992, Bildiriler**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 55.

²¹⁷⁸ BOA. DH. ŞFR., 242/21.

²¹⁷⁹ BOA. BEO., 1891/141771.

tam tersine bu zatın orada II. Abdülhamid'in yakın ilişkide olduğu Ebû'l-hüdâ Efendi'nin bilgisi dahilinde yabancıların empoze ettiği fikirlere karşı Müslümanların birliği için toplantılar yaptığı gayet açıktır. Sadaret tarafından 1 Receb 1313/18 Aralık 1895 tarihli arıza ile II. Abdülhamid'e takdim edilen Mısır Fevkalade Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın bu konudaki tahriratı Mısır yöneticilerinin ihanet ve maksadını gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Gazi Ahmed Muhtar Paşa tahriratında Kemaleddin Efendi'nin şikayeti üzerine olayı araştırdığını, kendisine güya bu zatın Ezher alimleri arasında tefrikaya sebep olan ihtilaflar çıkardığı, Mısır alimleri, şeyhleri ve sair kimselerle hükümetin rızası dışında toplantılar yaptığı için bu kararı aldıkları cevabını verdiklerini belirttikten sonra kendisinin madem ki bu zatın Mısır'da bulunması tefrikaya sebep olduğu için uygun bulunmuyor imiş o hâlde Osmanlı Devleti tebaasının Osmanlı Hükümeti ile tabiiyet bağına ihlale ve tebaa arasında bunca ihtilaf ve dedikoduya sebep olan bazı Arapça gazeteleri yazarlarının ve özellikle *el-Müşîr* gazetesinin yazarı Selim Serkiz'in de Mısır'dan çıkarılması lüzumu tabiatıyla ortaya çıkacağından adı geçen kişinin de Mısır'ı terketmesinin hakka ve adalete uygun olacağı şeklinde Mısır Reis-i Nüzzârı (Başvekili) Mustafa Fehmi Paşa'ya itiraz ettiğini belirtir. Bunun üzerine kendisine, Kemaleddin Efendi'nin idareten görülen lüzum üzerine memleketi terk etmesinin kendisine anlatıldığı, Selim Serkiz'in çıkarılmasının ise siyasetle ilgili olduğunu ve buna ise güçlerinin yetmediğini belirtmişler. Gazi Ahmed Muhtar Paşa tahriratının sonunda bunların idare ve siyaset dedikleri şeyin ikisinin de aynı olduğunu belirterek daha ilerisine gitmeğe edebinin müsaade etmediğini söyler.²¹⁸⁰

İngilizler ve Fransızların teşvikiyle yayılan milliyetçi fikirler II. Abdülhamid'in işini zorlaştırırken yine bunlar ve benzerleri diğer sömürgeci devletlerin hükmü altındaki Asya ve Afrika Müslümanlarının Sultan Abdülhamid'e İslâm dininin halifesi ünvanıyla bağlılıklarını bildirmeleri İslâm birliğini hilafeti

²¹⁸⁰ "Bunların idâre ve siyâset dedikleri şeyin ikisi de ber-mu'tâd ittihâd ediyor ise de sıfat-ı âcizânemin daha ilerisine gitmeğe müsâ'adesi olmadığından 'âkıbet-i hâl ve sûret-i icrâ'at taht-ı tarassudda idi. Şimdi edilen tahkîke göre efendi-i mûmâ ileyhîn İngiliz ve Fransız konsolatolarına mürâca'at etmesi ve onların tavassutu üzerine hükümet kendisini kuvve-i cebriye ile Mısır'dan çıkarmayıp şu kadar ki kendi kendisine olarak Mısır'ı terke mecbur edecek esbâba tevessül edileceği netîcesinde kalınmış olduğu rehîn-i ilm-i âlî-i Sadâretpenâhîleri buyuruldukda ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. 25 Cemâziyelâhîr 1313/30 Teşrînisânî 1311. Mısır Fevkalâde Komiseri Gâzi es-Seyyid Ahmed Muhtar Paşa." (BOA. Y. A. HUS., 342/6.)

etrafında sağlamaya çalışan halife padişaha bir nebze moral vermiş olmalıdır. Cape-Town'daki (Ümit Burnu) alimler ve hatiplerin 28 Mayıs 1905 tarihli mektubunda 1861'de Güney Afrika'ya gönderilen Ebû Bekir Efendi'nin oğlu son Singapur Şehbenderi Atâullah Efendi'nin vefatı üzerine eşi Muhsine Hanım ve dört yetimine sahip çıkılması istenmektedir. Bu vesileyle Atâullah Efendi'nin Malay ve Hint Müslümanlarının İslâm dinini öğrenmelerindeki ve eğitim alanındaki gayretlerinin anlatıldığı mektupta İslâm halifesine samimiyetle bağlılığın arzedilmesi alimlerin ve hatiplerin II. Abdülhamid'in siyasetinin Müslümanlar için ne kadar önemli olduğunu farketmelerinin delilidir.²¹⁸¹ Genellikle Hint Müslümanlarından oluşan bu topluluğun her zaman Osmanlı Devleti'ne bağlı kaldığını ve II. Abdülhamid'in de İngilizlerin Arap hilafeti tezine karşı Osmanlı hilafetini savunan Hint Müslümanlarını her zaman himaye ettiğini biliyoruz. 16 Şevvâl 1324/3 Aralık 1906 tarihli belgeye göre Kalküta'da biri Farsça ve diğeri İngilizce iki gazete neşreden ve İslâmiyet hukukunu ve Osmanlıların temsil ettiği hilafeti müdafaa etmek için bir çok risale ve İngiliz matbuatında makaleler kaleme alan Hindistanlı Abdullah Sühreverdî Efendi'nin Dersaadet'i ziyaret edecek olması dolayısıyla kendisine gereken hürmet ve kolaylığın gösterilmesinin Zabtiye Nezareti'ne Sadaret tarafından emredilmesi²¹⁸² II. Abdülhamid'in dünya Müslümanlarını halifeliği etrafında himaye siyasetinin yansımasıdır. Bu çabaları Osmanlı sınırları dışındaki Müslümanlar görür ve takdir ederken dahildekilerin görememesi, hatta halifenin ülkeyi kalkındırsınlar diye okuttuğu okullardan mezun olan aydın denilen kesimlerin farketmemesi onun siyasetine dışarıdan çomak sokulduğunun ve zihinlerin devşirildiğinin açık göstergesidir. Bu kesimlerin Osmanlı'nın kuruluş felsefesinde temeli atılan devlet-tekke dayanışmasına niçin karşı çıktıkları ve sahte hakiki ayrımı yapmadan niçin bütün şeyhleri karaladıkları ortadadır. Günümüzde İslâmî ve milli düşüncelere sahip

²¹⁸¹ İngilizce olarak kaleme alınan bu mektubun altında imzası olan alimler ve hatipler şunlardır: İmam İsmail, İmam Seyyid Ömer Allavî, Hüseyin Sahibo, Seyyid Muhammed Ahmed Medenî, el-Hâc İmam Abdülmecid, İmam İbrahim, İmam Talib Hammadüddin, İmam Celaleddin Hafız, İmam Ahmed Salih, Hâce İmam Gafeldin, İmam Sıhbo, İmam Davud, İmam Mahmut, İmam Abdülkerim, İmam İsmail Dada, İmam Mulliah, Hacı İmam Tahir, İmam Ahmed, İmam Abd-i Resûl, İmam Davud Molija, İmam Guillam Muhammed, İmam Fahrüddin, İmam Abdurrahman Han, Hafız Hatib Abdurrahman, Hatib Gafeldin, Hatib İsmail Lütfi, Hafız Hatib Şükrü, Hatib Hasan, Hatib Musa, Hatib Cabir, Hatib İsmail Hüsnüddin, Hatib Bahaüddin, Hatib Hafız Mahmud, Hatib Ömer, Hatib Abdullah, Hatib Receb, Hatib Şemsüddin, Hatib Nureddin, Hatib Muhammed Emin, Hatib Monari ve Hacı Hacı Salim. (BOA. HR. SYS., 2896/9.)

²¹⁸² BOA. BEO., 2955/221596.

olduğunu söylediği hâlde şeyhlere ve tekkelere karşı olanların bu gerçeği artık farketmeleri gerekir.

II. Abdülhamid'in İslâm Birliği sayesinde başta kendisi olmak üzere tüm Müslüman ülkelerin varolma mücadelesini organize ederken izlediği bu siyasetini ve buna karşı Avrupa devletlerinin karşı faaliyetlerini bu şekilde ortaya koyduktan sonra şimdi de İslâm coğrafyasının muhtelif kesimlerinde ortaya çıkan sömürgecilğe karşı tarikat isimleriyle özdeşleşmiş direniş hareketlerine kısaca göz atmakta fayda vardır. Böylece tarikatların vatan savunmasındaki rolleri ortaya çıkacaktır. Batılı ülkelerin Afrika'daki yayılma isteklerine mani olan tarikatlar arasında Senûsiyye²¹⁸³ ile Arûsiyye tarikatlarını zikretmek gerekir.²¹⁸⁴ Bunlardan bilhassa Senûsiyye direnişçi kimliğiyle öne çıkıp Afrika Müslümanları arasında son derece rağbet gören bir tarikat olmuştur.²¹⁸⁵ Bu sebeple II. Abdülhamid'in dış politikada sömürgecilere karşı meşayihî harekete geçirme siyaseti kapsamında dönemin Senûsiyye Şeyhi Seyyid Ahmed es-Senusî ile irtibatı sağlamak istediği anlaşılıyor. Sultan ona olan hürmetini izhar etmesi için yaverlerinden Azmzade Sâdık el-Müeyyed Paşa'yı Afrika'ya göndermiştir.²¹⁸⁶ Senusîlere karşı Abdülhamid'de bir kuşku ortaya çıkınca bu

²¹⁸³Vassâf'ın *Sefîne-i Evliya*'da verdiği bilgilere göre Senûsiyye Şazeliyye'nin bir şubesidir. Kurucusu Seyyid Muhammed bin es-Seyyid Ali bin es-Senusî'dir. O, 1205/1790'da Cezayir'de Mezûme kasabasında doğdu. Mekke'ye göçtüğü sırada tanıştığı Seyyid Ahmed bin İdris'e bağlanmış, onun vefâtından sonra yerine şeyhliğe geçmiştir. Cebel-i Ebû Kubeys'de bir zaviye inşa etmiş. Buradan Yemen'e, oradan da Bingazi dâhilindeki Cebel-i Ahdar'a (1255/1845) de hicret etmiştir. Orada birçok zaviyeler yaptırmış ve müridleri çoğalmıştır. Sonra ilim için tekrar gittiği Cebel-i Ebû Kubeys'den dönüşü sırasında Mısır'a uğradığında Vali Abbas Paşa'nın Mısır'da kalması teklifini kabul etmeyip Cebel-i Ahdar'ın Batısında bulunan Gazyan'a yerleşip burada yaptırdığı zaviyede iki sene ikamet etmiştir. Sonra Cabub nam mahalde yaptırdığı zaviyeye 1856 da yerleşmiştir. 1276/1859 da vefât etmiştir. Vefâtından sonra oğlu ve halifesi olan Seyyid Muhammed el-Mehdi ile biraderi Seyyid Muhammed eş-Şerif irşad görevini yürütmüşlerdir. Daha sonra Cabub köyü mamur hale gelmiş, birçok zaviyeler yapılmış ve her birinde tefsir ve hadis okutulmaya başlanmıştır. Senûsiyye Mısır'ın her cihetinde ve özellikle Mısır'dan Fas'a kadar sahrada sakin kabileler ve şehirlerde yaşayan ahâlî arasında fazlasıyla yayılmıştır. Bu iki şeyhin vefâtlarından sonra yerlerine Muhammed el-Mehdi'nin oğlu Seyyid Ahmed es-Senusî geçmiştir. (Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 317-318.)

²¹⁸⁴Gündüz, **a.g.e.**, s. 230-232.

²¹⁸⁵Vassâf'ın, '*Afrika Delili* adlı eserinde Sudan'da üç yüzü aşkın zaviyesi olduğunu gördüm, bunlardan her biri biren darülfünun suretinde kurulmuştur' ifadesi Senûsiyye'nin Afrika'daki etkinliğini gösterir. (Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 320.)

²¹⁸⁶Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 318. Vassâf'ın aktardığına göre Sadık el-Müeyyed Paşa Afrika'ya yaptığı seyahatle ilgili izlenimlerini gazetelerde uzun uzadıya neşretmiştir. (Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 318.) Abdülhamid devri sonrasında da Senûsîler hilafet makamına karşı son derece bağlı kaldıklarından Trablusgarb'ın İtalyanlar tarafından istilaya maruz kaldığı zaman devletimize fevkalade yardım etmişler ve İtalyanlara karşı topraklarını savunmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında da Osmanlı Devleti'ne yardıma devam etmişlerdir. 1913 yılında Osmanlı Hükümeti'nin arzusuyla Seyyid Ahmed es-Senusî Bingazi Sabık Mebusu Yusuf Şetvan Bey tarafından gizlice denizaltıyla Bingazi'den

durumu Şeyh Muhammed Zâfir'e sorar. Zâfir Efendi saraya verdiği bilgilerde onun Şazeliyye'nin kolu olan İdrisiyye'nin bir şubesi olduğunu ve Muhammed el-Mehdi için "Şeyh Senusî", "Muhammed Mehdi Efendi" ve "büyük Şazeliyye şeyhi" gibi ünvanlar kullanmıştır. Onun tezkiyesiyle II. Abdülhamid geç de olsa arayı düzeltmek için Seyyid Mehdi es-Senusî'ye özel bir sefir gönderip ilişkiye geçmişse de bu beklenen sonucu vermemiş, ancak Senusîlerle devletin arasının düzelmesini sağlamış, bu güven ortamı da Batılıları korkutmaya yetmiştir.²¹⁸⁷

II. Abdülhamid çeşitli tarihlerde İstanbul'a gelen Ticâniyye tarikatı şeyhleriyle de görüşmüş, onlardan devlet adına yararlanmaya çalışmıştır. Bunlar arasında Muhammed Muhtar, Muhammed bin Fâdih bin Ahmed ez- Zerrûk ve 1315/1897 yılında İstanbul'a gelen Cezayirli Şeyh Sîdi Muhammed el-Ubeydî gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Şeyh Sîdi için İstanbul'da bir zaviye de yaptırmıştır. Fransız görevliler tarafından bu merkez Pan-İslâmist üyelerin merkezi olarak anılmıştır.²¹⁸⁸

II. Abdülhamid zamanında şeyh efendilerin kamu yararına yaptıkları hizmetler sebebiyle onurlandırılmak amacıyla devlet nişanlarıyla taltif edildiklerini de görüyoruz. Mesela 13 Rebûlevvel 1308/27 Ekim 1890 tarihli belgeden Kadiriyye meşayihinden Ahmed Şerîf Efendi'ye dördüncü rütbeden Mecidiye nişanı tevcih edildiğini öğreniyoruz.²¹⁸⁹ Yine 7 Şevvâl 1312/3 Nisan 1895 tarihli belgeye göre Nakşibendiyye meşayihinden Çinli Muhammed Mümin bin Mansur Efendi'ye üçüncü rütbeden Mecidiye nişanı ihsan edilmiştir.²¹⁹⁰ 29 Rebûlevvel 1316/17 Ağustos 1898 tarihli belgeden Eruh'un Busrat köyünden ve Nakşibendiyye

Trieste'ye, oradan da Viyana yoluyla İstanbul'a getirilmiştir. İstanbul'a geliş tarihi 22 Zilkade 1331/23 Ekim 1913'tür. Kendisine karşılama merasimi yapılmış ve Sultan Vahidüddin'in misafiri olmuştur. Ayrıca sultanın kılıç kuşanma törenine katılmış, teberrüken kılıcı kuşatmıştır. Kendisine hükümetçe vezaret rütbesi ve fahri feriklik payesi tevcih edilmiştir. Bir süre Bursa'da ikamet etmiştir. Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali üzerine Ankara'ya gitti. Anadolu'nun her tarafında dolaştı. Her gittiği yerde Müslümanlar üzerinde etkili oldu. Kürdistan'a kadar seyahat etti. Ankara'ya döndükten sonra ve savaş halinin zail olması üzerine kendi arzusuyla 12 Rebiülevvel 1343/ 11 Ekim 1924 tarihinde Mısır yoluyla asli vatanına döndü. (Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 318-320.) Bu bilgileri aktaran Vassâf, ayrıca kendisini Bursa Ulu Cami'de ziyaret ettiğini belirtir, onun şemailini anlatır ve siyasi bir dahi olduğunu ilave eder. (Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 319.)

²¹⁸⁷ Güven, **a.g.m.**, s. 410-411.

²¹⁸⁸ Yücer, **a.g.e.**, s. 703.

²¹⁸⁹ BOA. İ. DH., 1198/93813.

²¹⁹⁰ BOA. İ. TAL., 75/40.

meşayihinden Şeyh Halid Busratî Dergâhı Postnişini Şeyh Hüseyin Efendi'nin güzel hizmetleri ve Dirşu ve Batvan aşiretleri arasındaki çekişmenin genişlemesini önlemesi sebebiyle dördüncü rütbeden Mecidiye nişanı ile taltif edilmesinin Bitlis Vilayeti tarafından Sadaret'e teklif yapıldığını öğreniyoruz.²¹⁹¹ Son olarak 16 Şevvâl 1323/14 Aralık 1905 tarihli bir belgeye göre Musul Vilayeti'ne bağlı Dohuk kasabasında Kadiri tarikatı Şeyhi Seyyid Nur Mehmed Efendi'nin bölgedeki askere alma işlemlerinin güzelce geçmesinde ve asayişin temini işinde görülen güzel hizmetlerinden dolayı münasip bir nişanla taltif edilmesi Altıncı Ordu Kumandanlığı'nın teklifine atfen Seraskerlik makamı tarafından bildirilmesi üzerine kaçıncı rütbeden nişan verilmesi gerektiği mütalaasıyla beraber Musul Vilayeti'ne Dahiliye Nezareti tarafından sorulmuştur.²¹⁹²

2.7.4. II. Abdülhamid Döneminde Tekkelerin Teftişi ve Bazı Tekke Mensuplarının Cezalandırılması

Osmanlı'da devlet-tekke ilişkilerinin i'lâ-yikelimetullah -ki bunun temini için hazarda toplumu meydana getiren en küçük unsur olan fertleri ilim ve irfan ile olgunlaştırmak seferde ise gaza bilinciyle savaşa katılarak Allah'ın rızasını kazanmak- niyetiyle karşılıklı dayanışma üzerine bina edildiğini örnekleriyle göstermiştik. Bu hedefe ulaşabilmek için sultanlar, tekkeye her türlü desteği vermiş, tekkeler de ulü'l-emr kabul edilen sultanlara muti devlete gaza şuuruyla hizmet edecek fertleri yetiştirmiştir. Aslına bakılırsa başlangıçtan son zamana kadar devlet-tekke ilişkileri bu minval üzere sürerken zaman zaman bütünü kapsamayacak şekilde bazı şeyhlerin buna aykırı tutumları veya ana çizgi dışında amaç güden bazı heteredoks tarikat yapılanmaları sebebiyle çizgi dışına çıkıldığı, bu sebeple ilişkilerin gerginleştiği, hatta kimi zaman çatışmaların olduğu vakidir. Böyle sıkıntılı durumlarda misyonunu bilen ve ana ilkelerine bağlı tekke, devlet ile dayanışmasını sürdürerek hareket etmiştir. Ancak devletin bu şuurla hareket ettiği zamanlarda başarıyla ilerlediği Batı'da ve kuzeyde gerek Avrupa ülkelerine gerekse Rusya'ya karşı güç kaybetmeye başlaması ile birlikte bunun sebepleri üzerine yapılan tartışmalarda tekkeler de misyonlarını ve vizyonlarını kaybettikleri noktasında

²¹⁹¹ BOA. DH. MKT., 2092/89.

²¹⁹² BOA. DH.TMIK.M., 212/3.

eleştirilere maruz kalmışlardır. Bu gerilemeyi durdurmak için XIX. yüzyılda devlet yönetimi ve daha çok askeri anlayıştaki zihnî ve kurumsal değişim gereğince tekke de daha çok denetlenir olmuş ve misyonunu muhafaza ederek hizmet etmesinin önu her zaman açılmıştır. II. Abdülhamid zamanında ise yine rutin bürokratik denetleme daha önceki sultanlar dönemindeki gibi var olmakla birlikte daha çok kendine yakın duran ve mücahede anlayışına sahip tekkelerle birlikte bir silkinme ve hamle yapma anlayışı doğrultusunda devleti içerden çökertmek isteyen Batı menşeli fikir akımları karşısında dayanışma içerisinde olma ve merkeze uzak olan Afrika, Arabistan, Kafkasya ve İran'la sınır olan yerlerde ise parçalanmaya karşı mukavemet geliştirme siyaseti öne çıkmıştır. Bu siyaset anlayışının pratikteki uygulamalarına dair belgelerde bulabildiğimiz örnekleri ortaya koymuştuk. Pek tabiidir ki Arap yarımadası ve Balkanlarda gerek Müslümanlar gerekse gayrimüslimler arasında ayrılıkçı hareketlerin yabancı devletlerin desteği altında hız kazanması, yine Ermenilerin silahlandırılarak kalkınmaya başlayan devleti siyaseten yormak, mali yönden çökertmek ve nihayet içerden parçalamak için devreye sokulması II. Abdülhamid'i günden güne artan sıkı siyaset anlayışına itmiştir. Bunun sebebi Osmanlı Devleti'nin artık gerilemesinin ötesinde bir beka meselesiyle karşı karşıya kalmasıdır. II. Abdülhamid'in İslâm Birliği ideali çizgisinde güçlü devlet oluşturma siyasetini çıkar yol olarak görmeyenler, realitede Osmanlı'nın temsilinde olan bu hakkı etnik amaçlarını gizleyerek İslâmî ilkelerle güya bağdaştıramayanlar veya tamamen Batılıların tavsiye ettiği hürriyet, ıslahat ve meşrutiyet gibi kavramların cazibesine kapılanlar ona muhalefet etmeye ve başarısını engellemeye çalıştılar. Bunların arasında asırlardan beri devletin başında hangi sultan olursa olsun onunla başlangıçta oluşturulan devlet-tekke ilişkileri ilkelerinden uzaklaşan bazı şeyhler de olmuştur. Muhalefetle birlikte hareket eden şeyhlerin bu yolu seçmelerinin sebebi olarak II. Abdülhamid'in şüphe ile birçok şeyhi sürgün ettirmesinin, takiplerin ve jurnallerin rolü olduğunun bilindiği ileri sürülse de²¹⁹³ devletin ne tür bir güçlük içerisinde olduğunu farketmeden bu işin sadece bu sebeplerle izah edilmesinin eksik kalacağı ortadadır.

²¹⁹³ Yücer, a.g.e., s. 642.

Burada üstünü çizerek belirtelim ki şeyhlerin ve tekkelerin denetimi II. Abdülhamid ile başlamış bir uygulama değildir. Ancak herkes tarafından kabul edilen bir gerçek var ki o da II. Abdülhamid zamanında istihbarat faaliyetlerinin artmasıdır. Tabii ki tekkeler ve şeyhlerin faaliyetleri de istihbaratın çalışma alanına girmektedir. Devlet zaten başlangıçtan beri kurulu nizamının devamı için güçlü bir denetim mekanizmasına sahiptir ki biz tekke ile alakalı yönüyle bu denetime dair belgelerden örnekleri bolca gösterdik. Şimdi de belgeler ışığında tekkelerin teftişi ve bazı tekke mensuplarının tecziyesine dair yapılan icraatları değerlendireceğiz. Bu belgelere baktığımızda tekkelerin denetimi konusunda oldukça hassas ve dikkatli davranıldığını görmekteyiz. Tekkelerin idari ve mali yönlerden denetimi kapsamında Meşihat, Meclis-i Meşayih ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin üst kurumlar olarak aktif rol üstlenmeleri önceki padişahlar zamanından beri devam etmekteydi. Bunlara ilaveten yukarıda da izah ettiğimiz gibi beka meselesi sebebiyle II. Abdülhamid'in kendi kadroları tarafından bir istihbarat mekanizması gerçekleştirdiği vakıadır. Öncelikle bu üç kurumun tekkeleri sahtekârlık olmaması, usulsüzlük yapılmaması ve şeriat hükümleri ile tarikat âdâbına riayet edilmesi yönlerinden denetlemelerini gösteren belgeleri tek tek ele alarak üstlendikleri rollerini göstereceğiz.

Tekkelerdeki cihetlerin tevcihi hususunda gerek duyulduğunda Meşihat'in görüşünün alınması eski bir uygulama idi. Bununla birlikte tekkeler vakıflarındaki şartlara göre idare ediliyorlardı. Daha sonra Evkaf-ı Hümayun ve Meclis-i Meşayih'in kurulmasından sonra tekkelerin vakıflarının idaresi ve cihetlerin tevcihinde bu iki kurumun yetkisi gündeme geldi. Bundan sonra Meşihat'in görevinin tekkelerle ilgili kısmı bu kesim arasından telif edilip basılması talep edilen eserlerin dînî akidelere uygunluğunu Maarif Nezareti'nin havalesiyle denetlemek oldu. Meşayihe gösterilen kolaylıkları incelediğimiz kısımlarda bunlara dair örnekler göstermiştik. Burada Meşihat'in dînî alana giren bütün eserleri basılmadan önce incelediğini belirtmemiz de gerekir. Matbu eserlerin revaç bulunduğu zamanlarda en çok talep gören eserlerden biri de İmam Birgivî'nin *Tarîkat-ı Muhammediyye* adlı eseri idi. 6 Rebûlevvel 1306/10 Kasım 1888 tarihli belgeye göre bu eserin Abdülganî Nablûsî tarafından kaleme alınan iki ciltten oluşan matbu şerhinin nüshaları II. Abdülhamid'in iradesiyle toplattırıldığı için bir nüshası incelenmek

üzere Maarif Nezareti tarafından Meşihat'a gönderilmiştir.²¹⁹⁴ Burada da görülüyor ki dînî içerikli eserler Meşihat'ın denetiminden geçtikten sonra basılabilmektedir.

7 Ramazan 1308/16 Nisan 1891 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Şehremini civarında Ereğli mahallesinde sakin Rufaiyye tarikatından Asitaneli Şeyh İbrahim Edhem Efendi'nin tekke ittihaz eylediği binadan Meclis-i Meşayih'in bilgisi olup olmadığının Zabtiye Nezareti tarafından Meşihat makamından sorulması²¹⁹⁵ Meclis-i Meşayih'in tekke açılması konusunda yetkili olduğunu göstermektedir. Bu belgede adı geçen şeyhin meşihat cihetinin bulunmadığı ve evlerin tekke haline getirilmesinin yasak olduğu da geçmektedir. Her ne kadar kendisi Meclis-i Meşayih'in bilgisi olduğunu söylese de bunu ispat edecek bir cihete sahip olmadığından konu Meşihat'a sorulmaktadır.

1 Muharrem 1310/26 Temmuz 1892 tarihli belgeye göre de Babiali civarındaki Fatma Sultan Camisi'nin Gümüşhaneli Şeyh Ahmed Efendi tarafından tekke haline getirilerek mahfil-i hümayun ve hademe odalarının dervişlerin ikametine tahsis edildiğine dair cami görevlilerinin şikayeti üzerine konunun Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden araştırılması Sadaret tarafından istenmektedir. Şikayetçiler verdikleri dilekçede ayrıca şeyhin yakında bulunan on beş odalı konağına nakledilmesi ve mahfil-i hümayun odalarının kendilerine tahsis edilmesini talep etmişlerdir.²¹⁹⁶ Burada konunun Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale edilmesi bu eserlerin vakfiyedeki şartlarına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığının denetlenmesi içindir. Yine 15 Ramazan 1313/29 Şubat 1896 tarihli Sadaret tezkiresine göre Şeyh Ebulvefâ Camisi ve Hangahı'na eskiden tahsis edilmiş bulunan meşihat cihetinin uhdesine verilmesi üzerine yapılmaya başlanılan zikir ve tarikat ayininin ne suretle men edildiğinin Postnişin Mehmed Salih Efendi tarafından verilen bir arzuhal ile sorulması üzerine gereğinin yapılmasının Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havale

²¹⁹⁴"Bu kere bâ-irâde-i seniyye nüshaları toplattırılan Tarikat-ı Muhammediyye Şerhi'nin iki cildten ibâret olan bir nüshası manzûr-ı fezâil-mevfûr-ı Fetvâpenâhîleri olmak üzere hâmiline teslîmen irsâl kılınmış olmağla ol bâbda. 6 Rebüülevvel 1306 (BOA. MF. MKT., 103/25.). Tashih öncesi üzeri çizili müsvedde ibarede şerhin Abdülganî Nablûsî'ye ait olduğu belirtilmektedir. Nablûsî'nin şerhinin adı *el-Hadîkatü'n-nediyye şerhu't-Tarîkatî'l-Muhammediyye*'dir. (Ahmet Özel, "Nablûsî, İsmail b. Abdülganî", *DİA.*, C. XXXII, s. 269.)

²¹⁹⁵ BOA. ZB., 350/3.

²¹⁹⁶ BOA. BEO., 39/2870.

edilmesi²¹⁹⁷ bu konuda meşihat ciheti veya vakfiye ile ilgili ortaya çıkan problemin halli içindir.

Tekke ve tarikatların faaliyetlerinin gizlice araştırıldığı ve tekke mensubu olup şeriat ahkamı ve tarikat âdâbına riayet etmeyenlere yönelik suçları sabit olanlara gerekli cezaların verildiğini yine belgelerden öğrenebiliyoruz. 17 Receb 1312/14 Ocak 1895 tarihli belgeye göre çirkin sözler söylemeye cüret etmekle zanlı olarak gözaltına alınan Uşşakiyye tarikatı ve Sadiye müntesiblerinden Osman Fehmi Baba oğlu Siyahi Ömer ile Mehmed Nuri haklarında Nazilli Bidayet Mahkemesi'nce yapılan gizli tahkikatta bu ikisinden yalnız Ömer adlı kişinin cüreti usûlen sabit bulunması sebebiyle geçici olarak kalebent edilmek üzere Midilli'ye sürgün edilmesi, Mehmed Nuri'nin ise Hazret-i Ali'ye hakarete cüret ettiği sırf Polis Mehmed Efendi'nin ihbarına dayandığı ve suçun sabit olmaması dolayısıyla serbest bırakılması uygun bulunmuştur.²¹⁹⁸

15 Rebûlevvel 1320/22 Haziran 1902 tarihli belgeye göre İstanbul'a ilim neşri için geldiğini ve kiralık bir yer tutmaya gücü yetmediğini belirten Nakşibendi Şeyhi Mehmed Şakir Efendi'nin tekke veya medreselerden birinde ikamet ettirilmesi isteğini içeren dilekçesinin gereği yapılmak üzere Meşihat'a havalesine²¹⁹⁹ ve 13 Zilkade 1321/31 Ocak 1904 tarihli belgeye göre Afganistanlı Derviş Seyyid Mehmed, Hacı Murtaza ve arkadaşlarının Kalenderhane Dergâhı şeyhinden aldıkları ve Meclis-i Meşayih'e tasdik ettirdikleri ikametgah ilmühaberlerine dayanarak Osmanlı nüfusuna kayıt olma isteklerine²²⁰⁰ baktığımızda tekke ve medreselerde kalan şeyhlerin ve dervişlerin kimlik ve ikametgah bilgilerinin tutulduğunu ve buralarda artık kimliği meçhul şahısların girip çıkmasının önüne geçildiğini göstermekle birlikte bu mahallerde misafir olarak ikamet etmenin de Meşihat'ın iznine tabi olduğunu görüyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi serserilerin ve kim olduğu bilinmeyen kişilerin barınamaması için tekkelerde daimi olarak kalan kişiler kayıt altına alınmaktaydı. Bu uygulamanın devamı niteliğinde tekkelerde ikamet edenlerin ikametgah bilgilerinin tutulması ve buralarda kalanlara ikametgah

²¹⁹⁷ BOA. BEO., 748/56048.

²¹⁹⁸ BOA. BEO., 551/41282.

²¹⁹⁹ BOA. BEO., 1870/140206.

²²⁰⁰ BOA. DH. MKT., 813/32.

ilmühaberi verilmesi yetkisinin tekke şeyhlerine, belgeyi tasdik yetkisinin ise Meclis-i Meşayih'e verildiği yukarıdaki belgeden anlaşılıyor. Tekkelerde kalanların nüfus vukuat defterlerine kayıtlarının amacı da buraların denetimiyle ilgili olarak düşünülmüştü.²²⁰¹ 5 Zilkade 1323/1 Ocak 1906 ve 12 Şevvâl 1324/29 Kasım 1906 tarihli gömleklerde muhtevî Meclis-i Meşayih, Meşihat, Dahiliye Nezareti ve Sadaret arasında yapılan yazışmalarda sözkonusu edildiğine göre nüfus tezkiresi alacak dervişlere mensup olduğu dergâhın şeyhi tarafından ikametgah ilmühaberi verilmesi ve bunun Meclis-i Meşayih'çe tasdik edilmesiyle birlikte yer değişikliği, doğum ve ölüm vukuatlarının da şeyhleri tarafından verilen ilmühaberler üzerine icrası yetkisi yerine yeni hazırlanacak nüfus nizamnamesinde bu yetkinin dergâhların bulunduğu mahallelerde muhtarlarca verilmesi üzerine Meclis-i Meşayih'in bu durumun kargaşaya sebep olacağı gerekçesiyle tekke ve zaviyelerde sakin olanların nüfus vukuatı için meşayih meclislerinden verilecek ilmühaberler üzerine muamele icrası için nüfus nizamnamesine bir fıkra ilave edilmesi talebinin olduğunu görüyoruz.²²⁰²

Bütün bu belge örnekleri bize dergâhların her türlü resmi işlemlerinin devlet kurumları marifetiyle kontrol altında olduğunu ve Meşihat bünyesindeki Meclis-i Meşayih'in ve illerdeki meşayih meclislerinin denetimleri altındaki dergâhlarda bulunan şeyhler ve dervişler üzerindeki otoritesini göstermektedir. Meclis-i Meşayih Riyaseti bu yetkisinin devamı için 25 Rebülevvel 1324/19 Mayıs 1906 tarihli ve 8 numaralı tavsiye yazısının cevabının gelmemesi üzerine Meşihat'a gönderdiği ikinci yazıda dervişlerin nüfus vukuatı muamelatında problem yaşandığı ve yeni nüfus sayımı yapılacağına haber alınması dolayısıyla Şûrâ-yı Devlet Riyaseti'ne tekiden yazı yazılmasını Meşihat'tan ısrarla istemesine bakılırsa elindeki hakkı kaybetmek istemediği anlaşılmaktadır.²²⁰³

²²⁰¹ 21 Haziran 1860 (Gurre-i Zilhicce 1276) tarihinde dervişlerin sayımı ve tekkelere giriş ve çıkışların denetimi için bir memur görevlendirildi. Bu amaçla tutulan bir defter Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır. 1869-1878 (1286-1295) yıllarını kapsayan bu defterde İstanbul'daki 35 merkez tekke ile bunlara bağlı 252 tekkenin amed-refit kayıtları bulunmaktadır. (bkz.: Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, **Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu**, İsam Yayınları, İstanbul 2006, s. 146.) Bu defter için bkz.: BOA. K.K.d., 6290.

²²⁰² BOA. DH. MKT., 1037/13; BOA. ŞD., 2758/15.

²²⁰³ "Tekâyâ ve zevâyâda mukayyed ve sâkin bulunan meşâyih ve dervîşânın nakl-i mekân ve tevellüdât ve vefâyât mu'âmelâtının mahâllâtdan bi'l-istisnâ kemâ fi's-sâbık tekâyâ merâkizi meşâyihî tarafından verilecek ilmühaberler üzerine icrâsı için nüfus nizâmnamesine bir fıkra ilâvesi münasip olacağına Şûrâ-yı Devlet Riyaset-i Celîlesi'ne izbâr buyurulması hakkında olunan 25 Rebülevvel

II. Abdülhamid zamanında yapılan teftişler sonucunda sahte şeyhler ve mehdilik iddiasında bulunan sapıklarla ilgili takibat ve cezalandırma işlemlerine gidildiğini gösteren belgelere de rastlamaktayız. Mesela 20 Cemâziyelevvel 1316/6 Ekim 1898 tarihli Zabtiye Nezareti'nden Meşihat'a gönderilen tezkirede Eğrikapı dışındaki tekkenin postnişini olan Hikmet Efendi'nin uygunsuz makuleden Hatice adlı kadını tekkeye almak teşebbüsünde bulunduğu yapılan tahkikattan anlaşıldığı ve bu hâlin şeriata ve tarikata aykırı olduğu belirtilerek İstanbul Polis Müdürlüğü tarafından gereğinin yapılması istenmiştir.²²⁰⁴ Burada ne gibi bir işlem yapıldığına dair başka bir bilgi yoktur. Ancak polis tarafından tekkelerin takip edildiği ortaya çıkmaktadır.

Bilindiği üzere devlet ve millete hizmet eden şeyhler himaye edilirken bunun tam tersi milleti yoldan saptıran ve devlete gaile çıkartan sahte şeyhler ise gerekli siyasi ve adli cezalara duçar edilmişlerdir. Taiz Mutasarrıfı Alaaddin Bey'in çektiği 24 Zilkade 1320/22 Şubat 1903 tarihli şifre telgrafından öğrendiğimize göre Taiz'de bir sahte şeyh vakası ortaya çıkmış ve bu sahte şeyh yine sadık bir şeyh, ahali ve jandarma güçlerinin birlikte operasyonu ile dağıtılmışlardır. Belgeye göre tarikat şeyhliğinden başlayarak mehdilik davası gütmeye başlayan Şerîf Aklan adlı şahıs kibleyi değiştirip kendisi daire merkezinde olmak üzere müridlerini halka suretine getirip namaz kıldırıldığı, merkez edindiği el-Mikdar köyünde müridleri için kulübeler inşa ettiği anlaşılınca sancak dahilinde kuvvet bulunmaması sebebiyle vukubulan tebligat üzerine sadık şeyhlerden olup kaza-i mezkur kaymakamlığında görevli bulunan Ahmed Kasım Efendi ile cemaatinden ve ahalden beş yüz kişi kadar bir toplulukla birlikte kaza jandarmaları bu sahte mehdinin üzerine giderek cemiyetini dağıtmışlardır.²²⁰⁵

Osmanlı'da izinsiz tekke ihdas edenler olursa bunların kaldırıldığını daha önce örnekleriyle göstermiştik. Bilindiği gibi kadim olmayıp muhdes olan, yani

1324 tarih ve 8 numaralı tezkire-i vâsiyânemiz üzerine riyaset-i müşârun ileyhâya tezkire-i aliyye-i Meşihatpenâhileri şeref-tastîr buyurulmuş olacağı derkâr olduğu hâlde henüz bir güne cevâb vürûd etmediği ve mu'âmelât-ı mezkûre için dûcâr-ı müşkilât olunmakta ve şu sırada yeniden tahrîr-i nüfûs icrâ olunacağı istihbâr edilmekte bulunduğu cihetle keyfiyetin bâ-tezkire-i 'aliyye te'kîden riyaset-i müşârun ileyhâya emr u işâr buyurulması tezekkür edildi. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. 13 Cemâziyelahir 1324. Meclis-i Meşâyih" (BOA. ŞD., 2758/15-3.)

²²⁰⁴ BOA. ZB., 350/81.

²²⁰⁵ BOA. DH.ŞFR., 339/53; BOA. Y. MTV., 271/13.

sonradan kayıtsız ve izinsiz açılan Bektaşî tekkeleri II. Mahmud zamanında kapatılmış ve Bektaşîler sıkı takibata uğramışlardı. Ancak onlara karşı yürütülen takibatın Sultan Abdülmecid zamanında biraz gevşetildiğini görmüştük. Sultan Abdülaziz zamanında ise üzerlerindeki takibatın tekrar sıkılaştığını gördük. Buna karşın Bektaşîler de varlıklarını sürdürmek için bir şekilde faaliyetlerini devam ettirmekte ısrarcı olmuşlardır. Bektaşîliğin devletin benimsemediği bir çizgide, yani Şia etkisinde Osmanlı topraklarında toparlanmasının II. Abdülhamid zamanında istenmediği açıktır. Çünkü II. Mahmud zamanında bu tarikatın men edilmesinin en önemli gerekçelerinden biri de İran'ın mezhep temelli siyasi tesirinin bulunduğu tespit edilmesiydi. Aynı gerekçe ile II. Abdülhamid zamanında da tekke üzerinden İran'ın emellerine karşı tedbir alındığına şahit oluyoruz. 14 Rebûlevvel 1308/28 Ekim 1890 tarihli bir belgeden öğreniyoruz ki Samsun İran Şehbenderliği'nin Samsun'da Hançerli mahallesinde satın aldıkları arsa üzerine Hüseyiniye adıyla bir tekke inşasına izin verilmesi talebi mahzurlu olduğu gerekçesiyle uygun görülmemiştir.²²⁰⁶ İran'ın bu vesile ile Bektaşîler üzerinden Anadolu'da Şia inancını yayma düşüncesi sezilmiş olmalı ki buna müsaade edilmemiştir.

Bektaşî tekkelerinde haram fillerin işlenmesi de kapatılmalarında gerekçe olarak gösterilmişti. II. Abdülhamid zamanında da geride kalan az sayıdaki Bektaşî tekkesinde haramların işlendiği haber alındığında yine devlet eliyle müdahale edilmiştir. Bu tarikatın İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar'da bulunan yedi sekiz civarındaki tekkesinde içki içilmesi gibi davranışlara devam edildiği haberi doğru ise buna cesaret edenlerle ilgili gerekli işlemlerin yapılması için 1 Muharrem 1310/26 Temmuz 1892 tarihli tezkire ile Sadaret Dahiliye Nezareti'ne yetki vermiştir.²²⁰⁷ Bu talimat üzerine Dahiliye Nezareti 11 Muharrem 1310/5 Ağustos 1892 tarihinde Zabtiye Nezareti'ne yazı yazmıştır.²²⁰⁸

Bektaşî tekkeleriyle ilgili alınan kararlardan biri de Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı meşihatının Nakşibendilere tahsis edilmesiydi. II. Abdülhamid zamanında Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı'nı tekrar ele geçirmek için Bektaşîlerin bir girişimi olmuştur.

²²⁰⁶ BOA. DH.MKT., 1775/122.

²²⁰⁷ BOA. BEO., 38/2850.

²²⁰⁸ BOA. DH.MKT., 1983/15.

22 Zilhicce 1310/7 Temmuz 1893 tarihli belgeye göre Bektaşî tarikatından Malatyalı Hacı Mehmed başına topladığı ahvali meçhul bazı kişilerle birlikte Nakşilere tahsis edilmiş olan Hacıbektaş Veli Dergâhı meşihatini zaptedip Nakşileri dergâhtan kovmuştur. Öte yandan görevden el çektilmiş olan Bektaşî Şeyhi Cemal Efendi de Hüseyinova'sından Kars'a kadar köy ve kasabalara vekiller atayarak para ile cemaatini çoğaltmaya çalışmakta, civarda bulunan on köy ahalisine baskı yaparak tarlalarını gaspedip Kars'tan getirttiği kimseleri oralar iskan etmekte, konağında bir çok asker kaçağını gizlemekte ve çok miktarda silah bulundurmaktadır. Kırşehirli Ağazade Hüseyin ve Meclis-i İdare azasından Hacı Vehbi ve Kırşehir Evkaf Müdürü Ahmed Efendi'nin de ona yardım etmişlerdir. Meşihati zaptedilen Nakşi Şeyhi İbrahim Yahya ve arazilerine müdahale edilen bazı köy muhtarları, imamları ve ahalileri tarafından gönderilen dilekçelerde anlatılan bu girişim üzerine Şeyhülislâmlık ile Ankara Vilayeti arasında daha önceden haberleşme yapıldığı da aktarılmıştır. Olayın çözülememesi üzerine bu defa ilgililer doğrudan Sadaret'e adı geçen dilekçelerini göndermişlerdir. Bunun üzerine Sadaret Ankara Vilayeti'nden bu konuda valilikteki bilgilere ve gönderilen dilekçelerin içeriğine bakarak kapsamlı bir tahkikat yapılarak sonucunun bildirilmesini istemiştir.²²⁰⁹ Aynı konudan bahseden 28 Receb 1311/4 Şubat 1894 tarihli belgeden Ankara Vilayeti'nin ve Kırşehir Mutasarrıflığı'nın ihmalkâr davrandığı anlaşılmaktadır. Mağdur olanların tekraren gönderdikleri dilekçeler üzerine Ankara Vilayeti'ne tahkikat yapılması için yeniden yazdığı bu belgeye göre Kırşehir Mutasarrıflığı tarafından olayı tahkik için gönderilen memur köylerin ahalisine sormadan yalnız Çelebi Cemal Efendi'den olayı soruşturmuştur. Oysa gerçekte Cemal Efendi'nin önemli miktarda araziyi tapusuz eline gerirdiği ortaya çıkmıştır. Ayrıca Malatyalı Hacı Mehmed de dergâhın taamiye akçesiyle arazi satın alarak çelebinin yaptırdığı çiftlik ve hanelere Kars'tan getirttiği kişileri iskan ve diğer bazı uygunsuz hareketlerde bulunmaya devam etmiştir.²²¹⁰ Bu belgelerden anlaşılmaktadır ki Bektaşîler yeniden merkez dergâhlarını ele geçirip Anadolu'da teşkilatlanmaya çalışmaktadırlar. İran Devleti'nin üç yıl önce Samsun'da bir Hüseyiniye tekkesi açma talebine izin verilmese de Kırşehir'deki Hacı Bektaş Dergâhı üç yıl sonra bir baskınla Bektaşîlerin eline geçmiştir. Yani devlet yeniden

²²⁰⁹ BOA. BEO., 232/17359.

²²¹⁰ BOA. BEO., 354/26497.

Şia-Bektaşîyye baskısını hissetmeye başlamıştır. Nitekim bu birlikteliği bir başka belgede görebiliyoruz. Balkanlar her zaman Osmanlı'nın dışa açık kesimlerinden olmuştur. Burada Avrupalı devletlerin gayrimüslimler üzerindeki tesiri kadar İran'ın da Bektaşî tekkeleri üzerinden Balkan Müslümanları üzerinde etkinlik kurma çabaları bulunmaktadır. II. Abdülhamid'in yaveranından Yanya Valisi Ferik Osman Fevzi'nin Serkurena Hacı Ali Bey'e gönderdiği 24 Zilkade 1315/16 Nisan 1898 tarihli tahrirata göre Premedi Kazasında bulunan Priştine ve Suka tekkeleri postnişini Bektaşî Ahmed Baba'nın dergâhında Mirliya Esad Paşa başkanlığında yapılan tahkikatta orada bulunan kitaplar, risaleler ve evrak mahallî âlimlerden oluşan bir komisyonca incelenmiştir. İnceleme sonucunda komisyonun düzenlediği tutanakta kitaplar arasındaki yazma eserlerin çoğunda besmele-i şerife yerine bism-i şâh kullanıldığı, Efendimiz Ali (r.a.) ile evlad-ı resûlden on iki imamın masumiyeti ve Hz. Muaviye'ye lanet edilmesi, müstakil olarak İmam Ali ve diğer imamlara salat u selam getirilmesi, namazda son oturuşta Hz. Ali'ye salat u selam getirilmesi, abdestte ayakları meshetmenin caiz görülmesi ve hurûf-ı hecâ (hurûf-ı mukattaa)'dan bir takım manalar çıkarılması gibi Ehl-i sünnet mezhebine aykırı Şii inanç ve amel esasları bulunduğu, özellikle bunlar arasında bir kısmının Hz. Ali'ye ilahlık ve peygamberliğe mahsus bazı sıfatlar verdikleri, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'i peygamber olarak tavsif ettikleri belirtilmekteydi. Komisyon bu tespitlerden sonra Arnavutluk'u ifsad eden Ahmed Baba ve benzerlerinin meşihatlarının kaldırılarak yerlerine Ehl-i sünnet mezhebinden olan şeyhlerin tayininin şeran lazım olduğuna karar vermiştir. Komisyonun bu kararı üzerine vali Arnavutluk'ta dînî ve siyasi zararlı sonuçlar doğurmak amacıyla girişimler olduğuna nazaran keyfiyetin II. Abdülhamid'e arz edilerek Ahmed Baba ve emsalinin şiddetle cezalandırılmasını ve adı geçen kitap, risale ve evrakın özel memurla saraya gönderildiğini, ancak bu konuda henüz bir emir gelmediğini ve Arnavutluk'ta ahalinin İslâmî vazifeleri ve tabiiyetlerini bozmaya çalışan bu kimselerin cezalarının ne mertebe hızlandırılırsa vilayetçe güzel neticeler alınacağını ve emsallerinin ibret alması ve uyanmalarının o derece temin edileceğini arz etmeye gerek olmadığından gerekli tedbirlerin hızla alınmasının padişaha bildirilmesini arz etmiştir.²²¹¹ Bu raporlara rağmen İstanbul

²²¹¹ BOA. Y. PRK. UM., 41/92.

tarafından Bektaşilere yönelik bir baskının olmadığı, sadece kanunlar muvacehesinde yazışmaların olduğu görülmektedir. Bu durumu Bektaşilerin iyi değerlendirdiğini söyleyebiliriz. 1318 Rumî/1320 Hicrî/1902 Miladî tarihli bazı belgelerde Arnavutluk'ta bazı Bektaşi babalarının eski Bektaşi tekkelerine ait olup hazineye geçen vakıf mülkleri üzerinde hak iddia ederek mahkemeye başvurdukları ve bunlar tarafından muhtelif yerlerde tekkeler tesis edildiğinin tespiti üzerine ruhsatsız tekke tesis edilemeyeceğine ve bu mülklerin hazineye ait olması gerektiğine dair yazışmalar yapıldığını öğreniyoruz. Konuyla ilgili Yanya Vilayeti'nden çekilip mülhakata ve umum dairelere tebliğ olunan 26 Ağustos 1317/8 Eylül 1901 tarihli telgrafnamenin suretinde kesinlikle tekke tesis ve ihdasına meydan verilmeyerek mevcut tekkelerdeki babalardan vefat edecek olanların yerine ahaliden baba nasbedilmesine meydan verilmemesi ve ekserisi mücerred olan bu gibi babaların arazi ve emlakinin mahlul sayılarak hazineye geçmesi için deftere kaydedilmesi tavsiye edilmektedir. Yine bu konuyla ilgili Ergiri Defter-i Hâkânî Memuru Hüseyin Ali Rıza'nın Rumeli Vilayat-ı Şâhanesi Müfettiş-i Umumiliği'ne gönderdiği mütalaada Bektaşi babalarının Arnavutluk'taki bu teşebbüsleri rapor edilmektedir.²²¹²

9 Rebülevvel 1321/5 Haziran 1903 tarihli belgeden öğreniyoruz ki Tesalya'daki Durbali Tekyesi şeyhi Bayram Baba'nın vefatıyla geçici olarak meşihate geçen Nazif Baba'nın müteveffa şeyhin mallarını ele geçirip İstanbul'a kaçması ve kendisinin müteveffanın kızkardeşinin oğlu İsmail, Premedili İslâm ve daha bir kaç adamla ittifak yaparak tekkenin menkul ve gayrimenkul mallarını şahsî menfaatleri için kullanmaları ve hatta çiftliklerini satıp bedellerini ortaklaşa bölüşmeleri ve ayrıca Bayram Baba'nın karşı çıkmasına rağmen bir vakit eşkiyalık yapan Fraşerli Malik Bey'i tekke civarında saklaması ve iaşesini sağlaması ve son olarak Yunanlılara hoş görünmek üzere Rumeli vilayetlerine çıkan eşkiya ile yardımlaşmak gibi kötü halleri sebebiyle Anadolu'ya sürülüp yerine başkasının tayini gündeme getirilmiştir.²²¹³ 6 Zilkade 1322/12 Ocak 1905 tarihli belgede ise Yanya vilayeti Berat sancağına tabi Iskrapar kazasının Priştine köyünde bulunan Bektaşi tekkesi babasının vefatı sebebiyle yerine Iskrapar ahalisinden Turhan ve Arslan beylerle sair

²²¹² BOA. TFR.I.YN., 4/348.

²²¹³ BOA. ZB., 45/73.

bazı kişilerin tekkede toplanarak Derviş Nabi'yi baba olarak seçmelerinin münhal kalan Bektaşî tekkelerine diğerlerinin tayinlerine mahal bırakılmaması irade-i seniyyesine aykırı olduğundan Derviş Nabi'nin münasip bir şekilde celbedilerek başka bir yere sürgün edilmesi talebinin uygun görüldüğü bildirilmektedir.²²¹⁴ Buradan münhal kalan Bektaşî tekkelerine baba tayininin II. Abdülhamid'in çıkardığı iradeyle yasaklandığını anlıyoruz. Bunun sebebi az önce de bahsettiğimiz gibi bazı Bektaşî şeyhlerinin tekkelerin mallarını ele geçirmeleri, halkın itikadını bozmaları ve siyasi işlere karışmalarıdır. Özellikle Rumeli ahâlisinin yabancılara alet olmasını ve fesat fikirlere kapılmalarını önlemek için gerekli tedbirlerin alınmasından bahseden 26 Nisan 1319/9 Mayıs 1903 tarihinde Yanya Vilayeti'ne yazılan Sadaret tezkiresinde Bektaşîpostnişinlerinin temiz gönüllü ahaliyi ifsad etmelerinin önüne geçilmesi ve resmî kaydı olmadan ellerinde bulundurdukları emlak ve arazinin eğitim hizmetine aktarılması tavsiyesinde bulunmaktadır.²²¹⁵ II. Mahmud zamanındaki kararlardan sonra buralarda sonradan tekke haline gelen bu yerlerin durumuna dair Şeyhülislâmlık makamından görüş istenmiştir.²²¹⁶ Oradan gelen cevapta bu konuda yetkili olan Meclis-i Meşayih'in görüşünü Sadaret tarafından Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 14 Rebûlâhîr 1323 tarih ve 1102 numaralı tezkirede görebiliyoruz. Buna göre Iskrapar kazasının Priştine köyündeki Bektaşî tekkesi özelinde bu ve benzeri sonradan ihdas edilen Bektaşî tekkelerine ellerinde beratı olmayan baba denilen kişilerin ikame edildiğinin meydanda olduğu, eğer bu ve benzeri tekkeler öteden beri beratla meşihati tevcih olunan tekkelerden ise Nakşibendi tarikatından şeriata uyan bir şeyhin mahallince intihabı ve boşalan

²²¹⁴ BOA. DH.MKT., 833/15.

²²¹⁵ "...Yanya Vilâyeti'nin hemen her cihetinde birçok Bektâşî tekkeleri mevcûd olup bunların postnişinleri olmak üzere ortaya atılan şeyhler sâde-dilân ahâlî-i İslâmîyye'nin 'akâid-i diniyyesini ifsâd edecek telkînâtında bulunmakta ve bu yüzden efkâr ve ahlâk-ı umûmiyye üzerinde te'sîrât-ı muzırâra hâsıl olmakda olub bu hâlin devâmı ise diyâneten ve siyâseten câiz olamayacağından postnişinleri vefât ettikçe yerlerine ahvâl ve harekât-ı diyânet ve şerîat-i İslâmîyye'ye muvâfık olmayan adamların geçmesine meydân verilmemekle beraber bir kayd-ı resmîye müstenid olmaksızın şeyhlerin taht-ı zabt ve idârelerinde bulunan emlâk ve arâzî dahî mekâtib-i mahalliye-i İslâmîyye'nin masârif-i zarûriyyesine karşılık olmak üzere mahlûl nazarıyla bakılarak ma'ârif me'mûrları tarafından zabt ve idâre olunması ve mekâtib-i mevcûdenin islâhıyla 'akâid-i İslâmîyye'nin hüsn-i muhâfazası ve'l-hâsıl..."(BOA. DH. MKT., 833/15-3.)

²²¹⁶ BOA. BEO., 2567/192460.

Bektaşî tekkelerine de bu şekilde intihab yapılmasının uygun olacağı talimatı verilmiştir.²²¹⁷

II. Abdülhamid döneminde bu tedbire yeniden ciddiyetle başvurulmasının sebebinin İslâm dîninin inançların korunmasına yönelik olduğu görülüyor. Dinin korunması denilince temel alınan bakış açısı ise şeriat hükümlerine uygunluktur. Nakşibendilerin bu husustaki hassasiyetleri ise devletçe tescil edilmiş bulunduğu tekkenin eskiden beri meşihati beratlı ise onlara devri görüşü uygun görülmektedir. Devlete göre şeriat hükümlerine uyulmadıkça ahalinin ayrılıkçı fikirlere de kapılması mümkün görüldüğünden Rumeli vilayetlerinde bu hususa Bektaşîliğin etkisi dolayısıyla özellikle önem verilmektedir.

Yücer, II. Abdülhamid'in Arnavutluk'taki Bektaşîlere bakışı kuşkulu olduğu için tekkeleri ve sayıları ile ilgili araştırma yaptırmış ise de herhangi bir tedbir aldırmadığını belirterek bu tespitine 1878'de "ulusal bağımsızlık hareketi" adlı Prizren'de yapılan toplantının başkanlığını köklü bir Bektaşî ailesine mensup Abdül Fraşeri'nin yapmasının bu kuşkuları haklı çıkarttığını delil olarak ileri sürmüştür. Onun tespitlerine göre Bektaşîler Arnavutluk ulusal hareketinin çekirdek kadrosunu oluşturmuştur. Bektaşî babaları millîyeçilik akımının köylere taşınmasında ve yaygınlaştırılmasında öncü rolü üstlenmişlerdir. İlk çeteyi Melsan Tekkesi'nde Hüseyin Baba kurmuştur. Fraşeri tekkesine sığınan çetecilere yardımcı olmakta, Abidin Baba ise derviş kıyafetleri temin etmekteydi. Milliyetçi Bektaşîler asrın sonuna kadar Arnavutluğun kurulması için savaşmışlardır.²²¹⁸ Biz II. Abdülhamid'in Arnavutluk'taki bazı Bektaşîlerin ayrılıkçı faaliyetlerine karşı tedbir aldırmadığı görüşünün yukarıdaki belgelerden hareketle isabetli olmadığını düşünüyoruz.

²²¹⁷ "Mukaddemâ birkaç tekyeden mâ'adâ Rumeli ve Anadolu'da kâin Bektâşî tekyeleri hedm ve meşihatleri lağv olunduğu hâlde ahîren ba'zı mahallerde Bektâşîlerin inşa ettikleri tekyelere baba nâmıyla ikâme eyledikleri kesânın yedlerinde berât-ı âlî olmadığı cihetle bunlar turuk-ı sûfiyye meşâyihinden ve mahall-i ikâmetleri de tekâyâdan ma'dûd olmadığı cihetle karye-i mezkûrdaki tekyenin dahî o kabîlden olması lazım gelir ise de şâyed mezkûr tekke öteden beri cihet-i meşihati bâ-berât-ı âlî tevcîh olunur tekâyâdan ise meşihat-i münhalesine tarîk-i Nakşibendî müntesibînden müteşerri' bir zâtın mahallince usûlen intihâbıyla keyfiyetin bâ-i'lâm ve mazbata inhâsı ve sâir Bektâşî dergâhları meşihatlarının inhilâlinde de bu sûretle muâmele olunması münasip olacağı Meclis-i Meşâyih'in ifâdesine atfen dermeyân kılınmış olmağla ona göre icâbının icrâsına himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm kılını efendim. Sadrazam."(BOA. DH. MKT., 833/15-8.)

²²¹⁸ Yücer, a.g.e., s. 49.

Devletin çok eskiden beri bu konuda her türlü tedbiri aldığını da yine belgelerle ortaya koyduk. Ancak Osmanlı Devleti'nin herhangi bir hareketi lağvetmek istediği zaman onu kökünden kazımak gibi bir yola başvurmak yerine ıslah yolunu tercih ettiğini, ceza verirken ise işin elebaşılarını dikkate aldığını belirtmemiz gerekir. Hatta gerek Bektaşî olsun gerekse diğer Sünnî tarikatlardan olsun, veya herhangi bir siyasetçi ya da bir fikir adamı olsun cezalandırılan veya sürgüne gönderilen kimselerin eğer memursa aile efradının maişetlerini sağlamıştır. Bunlara dair bolca örnekler vermiştik.

Yine XIX. asrın sonlarına doğru Bektaşîlerin bir kısmının II. Abdülhamid'i devirmek isteyen Jön Türkler içine karıştıkları, ayrıca Masonluğa da girdikleri, Jön Türkler ile Arnavut milliyetçilerinin birleştiği ve Hareket ordusuyla İstanbul'a gelerek yardımcı oldukları kaydedilir.²²¹⁹

Muhalif hareketler içerisinde Bektaşîlerin dışında katılan Sünnî tarikat ehli de bulunmaktadır. Jön Türk hareketi içerisinde bulunan İstanbul'daki bazı kişilerin Mevlevî dergâhında toplanıp Celaledin Dede ile fikir alışverişinde bulunmaları,²²²⁰ Konya Mevlevihanesi Şeyhi Abdülvahid Çelebi ve yerine geçen oğlu Abdülhalim Efendi'nin muhalefetini²²²¹ buna örnek verebiliriz.

II. Abdülhamid döneminde sürgüne gönderilen iktidar muhaliflerinin, özellikle Afrika'da Sahra ve Fizan civarına sürülenlerin Şazeliyye ve farklı kollarıyla tanıştıkları, bir kısmının samimi olarak bu tarikata intisap ettiği, bir kısmının ise hayatını idame ettirmek ve padişahla iyi görünüp affedilmek için takiyye amacıyla tarikatlara girdiği, sürgüne gönderilen kişilerin arasından asıl maksadını gizleyip siyaset ve masonluk faaliyeti yaptıkları da bildirilmiştir. Fizan'a sürgüne gönderilenlerden Filibeli Ahmed Hilmi sürgün sırasında Şazeliyye tarikatı ve fikirlerini samimiyetle benimsediğini belirtir.²²²² Filibeli Ahmed Hilmi Afrika sürgünü dönüşünde tasavvufa dair eserler ve makaleler yazmıştır. Yazıları İttihat ve

²²¹⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 651.

²²²⁰ Yücer, **a.g.e.**, s. 700.

²²²¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 701.

²²²² Güven, **a.g.m.**, s. 426-428.

Terakki ve masonları rahatsız edince tecrit amaçlı olarak Kastamonu'ya sürülmüştür.²²²³

Bedeviyye tarikatına mensup Şeyh Arif Efendi'nin oğlu üçüncü postnişin Mustafa Nâilî Efendi döneminde Ağaçkakan Tekkesi'nin İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin toplantı merkezlerinden biri haline getirildiği ve yine ismi belli olmayan bir başka Bedevî tekkesininin de bu amaçla kullanıldığı rivayet edilmiştir. Mustafa Nâilî Efendi ve kardeşi İsmail Hakk'ı Bey'in 1314/1896 yılında İttihat ve Terakki'nin tertiplelediği ve alınan ihbarla önlenen darbe teşebbüsündeki rolü sebebiyle sorgulanmış ve bu sebeple Fizan yolu üzerindeki Urfelle'ye sürülmüştür. Orada ailesiyle birlikte iki buçuk yıl kaldıktan sonra II. Meşrutiyet'i müteakiben İstanbul'a geri dönmüştür. Şeyh Nailî Efendi tekkelerin ıslahı maksadıyla "Cemiyet-i Sûfiyye-i İttihadiyye"yi kurma çalışmalarına başlamış, cemiyetin nizamnamesi ve ıslah işleminin icra şekli hakkında bir layiha hazırlamış, fakat bunu gerçekleştirilmeden 21 Zilkade 1326/15 Kânunuevvel 1908 de vefat etmiştir. Cenazasına pek çok İttihat ve Terakki mensubu katılmıştır. Şeyh Naili Efendi'nin kurmaya çalıştığı bu cemiyet yükümlülüklerini yerine getiremeyen "Meclis-i Meşayih"e destek için planlanmış, Muhibban mecmuası tarafından teklif edilmiştir.²²²⁴

II. Abdülhamid'in devleti yeniden ayağa kaldırmak için güçlü bir yönetim anlayışı tercih etmesi ve bunu sağlamak adına bazı kesimlerce eleştirilere ve rahatsızlıklara sebep olan istihbârî yöntemlere başvurması , her kesimden kendisine karşı oluşan muhalefetin içerisinde Sünni kesimden de bazı şeyhlerin yer almasına sebep olmuştur denilebilir. Çoğu zaman gizlenmiş gibi görünen bu muhalefeti onun tahttan indirilmesinden sonra açıkça görebiliyoruz. Bundan dolayı II. Meşrutiyet sonrası yayın hayatına atılan *Tasavvuf* ve *Muhibban* gibi tasavvufî dergilerin uzun süredir yaşadıkları garip jurnaller, ağırlaşan takip ve baskılar, savaşlar, göçler ve iktisadi koşullar nedeniyle Abdülhamid dönemini kötüledikleri, buna karşın özgürlük, refah, saadet bekledikleri İttihatçıları göklere çıkarttıkları yorumları

²²²³ Güven, a.g.m., s. 428.

²²²⁴ Derya Çakır Baş, "Bedeviyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 567-569.

yapılmıştır.²²²⁵ Şeyh Safvet Efendi'nin, çıkardığı “*Tasavvuf*” dergisinde önemli yazılar ve şiirler neşrine sebep olmakla birlikte Meşrutiyet yordakçılığı yaptığı ve Abdülhamid idaresini istibdat olarak nitelediği yazılarına sıkça rastlanmaktadır.²²²⁶ Şeyh Safvet Efendi Meşrutiyet'in ilanından sonra Urfa mebusluğu yapmış²²²⁷ ve Meclis-i Meşayih Riyaseti'nde bulunmuştu. Tasavvuf sahasında bilgili bir kimse olduğu yazılarından anlaşılmaktadır. Vassâf, onun Cumhuriyet döneminde Ankara'ya gidip tarikatların ilgası ve tekkelerin kapatılması için teşvikte bulunduğunu da aktarır.²²²⁸ Böyle bir davranışa girmesinin sebebi kendisine karşı zamanında meşayihin iltifat etmemesine gücenmesine dayandırılırsa da²²²⁹ kanaatimizce zor zamanda cesaret gösterip tasavvuf yolunu savunma cesareti göstermemesi ve yeni yönetimden iltifat ve ikbâl beklentisine girerek mesleğine ihanet etmesi olsa gerektir.

II. Abdülhamid zamanında baskı gören ve çeşitli şekillerde cezalara uğrayan Sünni tarikat mensupları da bulunmaktaydı. Mesela bunlardan biri olan Tâhirü'l-Mevlevi kitapçı Garabet'ten kiraladığı *Resimli Gazete*'yi haftalık olarak yayınlamaya başlayınca gazete irade-i seniyye ile külliye ilga edilmiştir. Gazetenin kapatılmasının bir jurnal üzerine gerçekleştiğinin anlaşıldığını söyleyen Vassâf, Veliahd Reşad Efendi'nin Mevlevi muhibbi olması ve gazetenin üzerinde Mevlevi sikkesi resminin bulunması onun namına propaganda yapacağına dair kuşkulardan kaynaklandığını aktarır. Bu olaydan sonra kitapçılıktan feragat eden Tahir Dede 1319/1901 yılında memuriyet görevine başlamıştır.²²³⁰

Öte yandan III. Selim'le başlayan askeri alandaki yenileşme hareketleri II. Mahmud'la geniş bir alana yayılıp tüm toplumu etkileyen köklü değişimleri beraberinde getirmişti. Batı'dan esinlenen fikirlerle örülen hızlı sosyal değişim toplum katmanlarında sorgulanmaya başlanmıştı. Bu yenileşme hareketlerinin bir devamı niteliğindeki hayat tarzındaki farklılaşmalar ve özellikle II. Abdülhamid döneminde modern eğitime geçilmesi bilhassa medreseliler üzerindeki baskıları

²²²⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 707.

²²²⁶ Şeyh Safvet, **Tasavvuf**, sy. 1, s. 1-2; 5-7; sy. 2, s. 1-5.

²²²⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 466.

²²²⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 142.

²²²⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 466.

²²³⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 410.

artırmıştı. Üzerlerindeki takip, kontrol ve jurnallerle medreselerde seviye iyice düşmüş ve buralar cazibe merkezleri olmaktan çıkmıştı. İlmîye sınıfının tamamen devre dışı bırakılması ve susturulması için yapılanların en kötüsü ise 1309/1893-94 de İstanbul'daki on bin civarındaki ilim talebesinin mavnalara bindirilerek İstanbul'dan sürülmesi olmuştur.²²³¹

II. Abdülhamid'in tahta çıkmasında katkısı olan Osman Seladdin Dede'yi saray'da Mesnevi okutma göreviyle taltif etmiş ve kendisine maaş da bağlamıştır.²²³² Fakat bu iyi ilişkiler fazla sürmemiş, Sultan Abdülaziz'in ölümünde Mithat Paşa'nın rolü olduğunun ortaya çıkması ve dedenin de onunla dost olması bilindiğinden olsa gerek, ihtiyarlığı dolayısıyla zahmete girmemesi gerekçe gösterilerek dergâhında evrad u ezkârıyla meşgul olması istenmiştir. Osman Selahaddin Dede bundan sonra devamlı dergâhında gözetim altında tutulmuş, buna üzülen dede dergâha kapanıp vaktini okuyarak geçirmiştir. Dedenin vefatından sonra da padişahın kuşkuları devam etmiş ve jurnaller dolayısıyla Yenikapı Mevlevihanesi sürekli kontrol altında tutulmuş, müdavimleri takip edilmiştir.²²³³ Hür Mahmut Yücer, Abdülhamid'in Osman Dede ve mevlevihane ile ilgili tavır değişikliğini Abdülaziz'in öldürülmesinde Mithat Paşa'nın rolü olduğunun mahkemece tespiti, Taif'e sürülmesi ve akıbeti, sarayın Yenikapı Mevlevihanesi'ne ve bu münasebetle de bütün Mevlevilere karşı görüşünü değiştirmiş olmalıdır²²³⁴ şeklinde yorumlar. Yine Yücer, dedenin saraydan uzaklaştırılması ve maaşının kesilmesinde padişahın Konya Çelebilik makamından endişe duyması ve Osman Dede'nin veliaht Reşad Efendi ile arkadaş olması sebep olmalıdır, derken²²³⁵ Abdülhamid'in Osman Selahaddin Dede'nin oğlu Celaleddin Dede üzerindeki takibini de haklı görür. Buna sebep olarak da Jön Türk hareketi içerisinde bulunan İstanbul'daki bazı kişilerin dergâhta toplanmalarını ve Celalaeddin Dede ile fikir alışverişinde bulunmuş olmalarını gösterir.²²³⁶

²²³¹ Yücer, **a.g.e.**, s. 65.

²²³² Yücer, **a.g.e.**, s. 699.

²²³³ Yücer, **a.g.e.**, s. 699.

²²³⁴ Yücer, **a.g.e.**, s. 699.

²²³⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 699.

²²³⁶ Yücer, **a.g.e.**, s. 700.

Sadiyye meşayihinden Şeyh Galib Efendizade Şeyh Yahya Efendi bu dönemde İstanbul'dan sürülüp Hicaz'da ikamete memur edilmiştir. İnkılab-ı saltanattan sonra İstanbul'a gelmiştir.²²³⁷

Bu dönemde sürgün cezasına maruz bırakılan şeyhlerden biri de Şeyh Seyyid Ahmed Hüsameddin Dağıstanî'dir. Dağıstanî 1264/1848 de Dağıstan'ın Rukkal şehrinde doğmuştur. 1277/1860-61 de babasıyla birlikte hac için Mekke'de bulunurlerken babasının vefatı üzerine Medine'ye gitmiştir. Bir müddet sonra İstanbul'a gelip pederlerinin vasiyeti üzerine Denizli'de Şeyh Hasan Feyzi Efendi'ye mülaki olduktan sonra, pederlerinin müridlerinden Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin nezdine gidip ilimle meşgul olmuştur. 1300/1883 tarihinde manevi işaretle Sivrihisar'a gidip irşada başlamıştır. Şöhretini çekemeyenlerin garazı sonucunda Ankara'da ikamete memur edilmiştir. Vali Abidin Paşa'nın hürmetini celp ettiği için 1305/1888 senesinde Bursa'ya gidip ikamet etmiştir. Maksem civarında Ahmediyye adında bir medrese, bir mescid ve bir de hane yaptırıp 1313/1895 tarihine kadar tedris ve talimle meşgul olmuştur. Burada da garaz sahiplerinin şikayeti sonucunda II. Abdülhamid Han'ın emriyle Trablusgarb'da ikamete memur edilmiştir. 1324/1908 de Vali Receb Paşa ile İstanbul'a gelip Bursa'daki mescid ve medreselerinin tamiriyle uğraşmış ve 1925 de İstanbul'da vefat etmiştir.²²³⁸

Vassâf'ın kaydettiğine göre, Şeyh Muhammed Dağıstanî'nin Mehmet Reşad'a muhabbeti vardı. Padişah da ona daima seccadecisi Zekeriyya Bey'i gönderirdi. Padişahın arzusu üzerine Zekeriya Bey ile gönderdiği arizada Mehmet Reşad'a günde yedi defa okumak üzere bir cümlelik bir zikir taliminde bulunduğu anlaşılıyor. Bununla birlikte hilafet görevinin zikirle meşgul olmaktan daha faziletli olduğunu, selef-i salihinin sultanı meşgul edecek derecede zikirle uğraşmasına cevaz vermediğini, zikrin hususi olduğunu, hilafetin ise umumun menfaatini sağladığı için daha muteber olduğunu hatırlatır.²²³⁹ Bu mektuba göre Sultan Mehmed Reşad'ın Şeyh Muhammed Dağıstanî'ye bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Kendisinden zikir talimi istemesi bunun delilidir.

²²³⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 431; Yücer, **a.g.m.**, s. 260.

²²³⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 206-275.

²²³⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 275-276.

II. Abdülhamid devrinde sürgüne gönderilen şeyhler arasında Seyh Sadık Efendi de (v. 26 Safer 1335/22 Aralık 1916) bulunmaktadır. Hacı Feyzullah Efendi'nin oğlu ve halifelerinden olan Şeyh Sadık Efendi 1870 yılında irşad için gittiği Mekke'de üç sene kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Pederlerinin vefatına kadar yanlarında bulunmuştur. Sonra hükümeti değiştirmek için gizli bir toplantıda görüşmelere katılmış diye bazı iftiralara uğrayınca bir müddet Hicaz'da ikamete memur edilmiştir. O da 1908'de İstanbul'a gelip pederlerinin makamına oturmuştur.²²⁴⁰

1896'da Meclis-i Meşayih reisliğine getirilen ve saraya nüfuz etmek için takındığı bazı tavırları meslektaşları tarafından benimsenmeyen Ahmed Muhyiddin Efendi 1906'da Rodos'a sürülmüştür. Orada 1919'da vefat ettikten sonra cenazesi İstanbul'a getirilmiş ve Kadiriye'de defnedilmiştir.²²⁴¹

Siyasi konulara ilgi duyan Bedeviyye tarikatı şeyhlerinden Nailî Efendi II. Meşrutiyetle birlikte sürgünden döndüğünde ilk işi Cemiyet-i Sûfiyye-i İttihadiyye" yi kurmak olmuştur. Tüzüğü hazırladıktan kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Onun çalışmalarını Ahmed Muhtar Efendi *Muhibban* dergisiyle sürdürmüştür.²²⁴²

II. Abdülhamid'in takdirini kazandığı için Meclis-i Meşayih azalığına tayin ettiği²²⁴³ Şeyh Muhammed Esad Erbilî Efendi'yi, 1900 yılında Erbil'e sürgüne göndermesi²²⁴⁴ de son derece ilginçtir. Erbilî'nin şöhreti artınca Fatih'de bulunan bazı âlimler rabıtayı putperestlik ve tarikata bağlanmayı da dalâlet sayıp aleyhinde bulunmuşlar ise de onun kemali karşısında müridlerinden olmuşlardır.²²⁴⁵ Onu çekemeyenlerden şair Hamdi Bey kendisini padişaha şikayet etmiştir. Erbilî'nin gençlere yazdığı bir eserde geçen "*Seyahat ediniz, sıhhat bulunuz*" hadisini "ecnebiye kaçınız" diye gençleri teşvik ediyor diye hakikatı tahrif edip onun gözden düşmesine çalışmıştır.²²⁴⁶ Bu şikayeti aktaran Vassâf sürgün sebebinin etrafındaki

²²⁴⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 315.

²²⁴¹ Mustafa Kara, **Metinlerle Günümüzde Tasavvuf Hareketleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 37.

²²⁴² Kara, **a.g.e.**, s. 39.

²²⁴³ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 348.

²²⁴⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 35.

²²⁴⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 348.

²²⁴⁶ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 350.

cemiyetin dağıtılması gerektiği düşüncesine bağlar. Bu meselede Vassâf, kemâl sahiplerinin çoğunlukla başına gelen hâlin Esad Erbilî'nin de başına geldiğini, Abdülhamid'in iradesiyle Erbil'e sürgün edildiğini, bunun sebebinin de dergâha gelenler arasında vezirlerden, müşîrlerden ve ilim adamlarından pek çok zatın bulunmasının o zamanın icabınca nazar-ı dikkati celb etmesi olduğunu ileri sürerek II. Abdülhamid açısından bu topluluğu dağıtmak lazım geliyordu der.²²⁴⁷ Yine Vassâf'a göre bu sürgün sevenlerini son derece üzmüştür. Şeyh Muhammed Esad Erbilî, 1 Haziran 1316/13 Haziran 1900'da Erbil'e gittiğinde bütün müridleri ve sevenleri hasretiyle yanmıştır. Orada bir saliha hatunun teberrüken inşa ettiği dergâhta inzivaya çekilip irşada devam etmiştir. İstanbul'daki müridleriyle olan haberleşmesini mektuplarıyla yapmıştır. Burada 1908 yılına kadar kalmış, hükümet değişiminden sonra 6 Aralık 1908 de tekrar İstanbul'a dönmüştür.²²⁴⁸

Zabtiye Nazırı Ahmed Şefik tarafından Musul Vilayeti'ne gönderilen 22 Muharrem 1318/22 Mayıs 1900 tarihli yazıda ise önceki sene Kelâmî Dergâhı postnişinliğine tayin olunan Muhammed Esad Erbilî'nin padişahın iradesiyle ailesiyle beraber polis memuru Hasan Tahsin eşliğinde memleketine izam edildiği (gönderildiği) haber veriliyor ve izinsiz bir daha İstanbul'a gelememesi sebeplerinin istihsalı ve ulaştığında haber verilmesi isteniyor.²²⁴⁹ Belgede gönderilmeye dair herhangi bir gerekçe belirtilmemektedir. Öte yandan kendisine maaş bağlandığını yine belgelerden öğreniyoruz.²²⁵⁰ Bu belgelerde nefy (sürgün) kelimesi geçmemekte, bunun yerine i'zâm (gönderilme) kullanılmaktadır. Bu da onun bir suç dolayısıyla sürgün edilmediğini ancak padişah tarafından gerekli görülen bir sebebe istinaden İstanbul'dan Erbil'e gönderildiğini göstermektedir. Bununla birlikte Meşrutiyet devrinde yayınlanan *Tasavvuf* dergisindeki bir yazıda Şeyh Esad Efendi'nin Cemiyet-

²²⁴⁷ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 350.

²²⁴⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 351-352.

²²⁴⁹ "Musul Vilâyet-i 'Aliyyesine, Atüfettü Efendim Hazretleri, Erbil kazası ahâlisinden olup bundan mukaddem Dersaadet'e gelmiş ve geçen sene Topkapı civârında kâin Kelâmî Dergâhı Postnişinliğine ta'yîn olunmuş olan Esad Efendi'nin ma'a-âile memleketi olan Erbil'e i'zâmî ve mûmâ ileyhîn bilâ istizân bir daha Dersaadet'e gelememesi esbâbının istihsalî şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenâhî iktizâ-yı celilinden olup ber-mantûk-ı emr u fermân-ı hümâyûn efendi-i mûmâ ileyh âilesiyle berâber Polis Hasan Tahsin Efendi'ye terfikan ol cânibe i'zâm kılınmış olmağla iktizâsının ifâ ve sûret-i vusûlünün inbâsı hususuna himem-i aliyye-i vilâyetpenâhîleri derkâr buyurulmak bâbında emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 22 Mayıs 1318/8 Mayıs 1316. Zabtiye Nazırı Ahmed Şefik."(BOA. ZB., 450/70.)

²²⁵⁰BOA. DH.MKT., 2399/123; BOA.DH.MKT., 2423/9.

i Sûfiyye'nin açılış töreninde yaptığı konuşmada II. Abdülhamid devrini yerip meşrutiyeti övdüğü yazılmaktadır.²²⁵¹Ethem Cebecioğlu bu meseleye yeni bir yorum getirmiştir. Onun dergâhta iken büyüklerden işittiğini söyleyen Hasib Efendi ile yaptığı mülâkâttan aktardığına göre Esad Efendi'nin Erbil'e II. Abdülhamid tarafından siyaseten sürgün edildiğini, bu gizli görevinin de İngilizlerin Kuzey Irak'taki petrol arama faaliyetlerine engel olmak olduğunu, hatta Esad Efendi'nin orada Türk Muhibleri Cemiyeti'ni kurduğunu ve İngilizlerin bertaraf olmasıyla İstanbul'a geri döndüğünü belirtir.²²⁵² Bu bilgi iç ve dış siyasette rakiplerini şaşırtmayı bir taktik olarak kullanan II. Abdülhamid'in istihbarat faaliyetlerini önemseyen tarzıyla da uyuşur gibi gözükmektedir. Nitekim bu bölgede İngilizlerle petrol mücadelesi daha eskiye dayanmaktadır. Esad Efendi'nin şeyhinin şeyhi Taha el-Hakkârî de Kuzey Irak'taki İngiliz oyununu görerek etrafını bunlara karşı uyarmıştır. Bölgede arkeolog kılığında faaliyette bulunan İngiliz ajanı A. H. Layard bu yüzden onu yöre beylerini İngilizlere karşı kışkırtan biri olarak göstermiştir.²²⁵³ Bu durumda Şeyh Safvet'in neşrettiği *Tasavvuf* dergisinde verdiği habere göre Şeyh Esad Erbilî Efendi'nin İstanbul'a döndükten sonra Cemiyet-i Sûfiyye'nin açılış konuşmasında II. Abdülhamid devrini eleştirerek hürriyet ve meşrutiyeti öven sözler etmesini²²⁵⁴de mantıken Esad Efendi'nin bir siyaseti olarak görmek gerekmektedir. Bu da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü ülkede darbe ile II. Abdülhamid devrilmiştir. Bu ortamda dikkat çeken bir kimse olarak Esad Efendi'nin tedbiren böyle konuşmuş olabileceği akla gelmektedir. Öte yandan bu tavır o dönemde kimi İslâmî çevrelerin İslâmî naslarla hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini uzlaştırma düşüncelerinin bir tezahürü ve gelinen siyasi şartlarda yeni sistemin hizmetlerini yürütme açısından daha yararlı olabileceğini düşündüklerine de hamledilebilir. Nitekim Şeyh Esad Efendi bu konuşmasında yeni siyasi sistemi Allah'ın kulları için bir ihsanı olarak görmektedir.²²⁵⁵ Bu olaylardan sonra tahta çıkan Sultan Reşad'ın Şeyh Esad

²²⁵¹ Şeyh Safvet, "Cemiyet-i Sûfiyye", *Tasavvuf*, no. 8, s. 3, (1329); Kara, *a.g.e.*, s. 35.

²²⁵² Ethem Cebecioğlu, *Allah Dostları-20. Yüzyıl Türkiye Evliya Menakıbı-Muhammed Esad Erbilî 2*, Kalem Yayınları, Ankara 2015, s. 41.

²²⁵³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 40.

²²⁵⁴ Şeyh Safvet, *a.g.m.*, no. 8, s. 3.

²²⁵⁵ II. Abdülhamid'in otoriter yönetimine karşı Şeyh Esad Erbilî hürriyet ve meşrutiyetin Allah'ın kullarına bir ihsanı olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: "*Âlem-i İslâmiyetin bâdi-i nikbeti olan o hâdise-i hârika ve sâika-ı muharrikanın hüsule getirmiş olduğu indihâş-ı zihni ve irti'âş-ı fikrinin resîde-i hadd-i kemâl olmasını takdir eden Alîm ve Kadîr Hazretleri 'ibâdına re'fet ve kullarına*

Efendi'ye intisabı²²⁵⁶ ise kâmil şeyhlerin görünen hadiselerin sebepleriyle uğraşmak yerine her zaman müsebbibi görerek sabır ve tevekkülle irşad için şartların oluşmasına ve zamanın o şartlarla buluşmasına baktıklarını da ortaya koyan yaklaşımlarıyla uyumlu ilginç bir olay olmuştur.

Bu bilgilere ilaveten II. Abdülhamid dönemine ait belgelerde Sünni tarikat mensuplarının takipleri ve sürgünleriyle ilgili bilgilere de rastladık. Bunlara dair örnekler vererek Osmanlı Devleti'nde devlet tarafından yapılan cezalandırmaların sadece Bektaşilere yönelik olmadığını da bir şekilde göstermiş olacağız. Mesela Süleymaniye Bidayet Mahkemesi Reis-i Evveli Mehmed Kemal ve Müftüsü Seyyid Mehmed Şeyhülislâmlık makamına çektikleri 25 Ramazan 1302/8 Temmuz 1885 tarihli telgrafta Süleymaniye'de ortaya çıkan Nakşibendi şeyhlerinin kumandanlık tarafından mahalline iade edilen halifeleriyle haberleşmeleri, etrafına insanları toplamaları ve hallerinden olunan hissiyat cihetiyle sakınca bulunduğu ve eğer bunlar dağıtılmazlar ve müfsid şeyhler uzaklaştırılmazlarsa ilerisi vahim olup Şeyh Ubeydullah meselesine dönüşebileceğinden gereğinin yapılması görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu telgrafın arkasındaki muamele notunda "*Bundan evvelce istilam-ı mâdde olunmuş olup bunların işbu telgrafla olunan beyânları işe ehemmiyet göstermiş olduğundan mazrûfen ve serî'an Dahiliye Nezaret-i Celîlesi'ne*" denilmekte ve Musul Vilayeti'ne telgraf çekilmesi kararlaştırılmaktadır.²²⁵⁷ 22 Cemâziyelâhir 1307/13 Şubat 1890 tarihli belgede de ise çok sayıda müridi olmasının sakıncalı olacağı gerekçesi ileri sürülerek Siverek kazasının Gülpınar köyünde bulunan Nakşibendi Şeyhi Haluk Efendi'nin Hicaz'da ikameti uygun görülmüştür.²²⁵⁸ Bu iki belgede bu şeyhlerin etnik temelli bir harekete tevessül edebilecekleri endişesi sebebiyle sürgün cezasıyla karşılaştıkları anlaşılmaktadır. Çünkü sadece müridlerinin çokluğunun bir şeyhin sürgününe karar verilmesi için gerekçe yapılmasının temel bir kural olmadığını da biliyoruz. Şeyh Ubeydullah örneğinde de olduğu gibi bazı memurların aşırı hassasiyeti üzerine verilen bu kararların doğurduğu travmaların ise onları sevenler üzerinde uzun yıllar süren etkisi

'inâyetle devr-i dil-ârâ-yı hürriyet ve zamân-ı mes'adet-nişân-ı meşrûtiyeti kemâl-i şevket ve şân ile ihsân buyurdu" Şeyh Safvet, **a.g.m.**, no. 8., s. 3.

²²⁵⁶ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 36.

²²⁵⁷ BOA. DH. MKT., 1347/80.

²²⁵⁸ BOA. DH.MKT., 1698/50.

olmaktadır. Bununla birlikte devletin bazı şeyhlerin üzerine gitmesini haklı çıkartan istisnaî olayların olduğunu da belirtmemiz gerekir. Mesela Musul Vilayeti'nin Zibar kazasının Barzan köyünde ikamet eden Kadiri şeyhlerinden Mehmed Efendi ile müridlerinin Zibar ve Akra kazalarında köy yakmak ve silahlı bir grupla Akra'ya gelerek zorla mahpus almak gibi çeşitli isyan hareketlerine cüret etmeleri üzerine müridlerin tedibi ve şeyh Mehmed ve Fakih Abdurrahman'ın tutuklanması için bir nizamiye müfrezesi sevk edilmesi hususunda 1 Zilkade 1315/24 Mart 1898 tarihli tezkire yazılmıştır. Bunun gerekçesi olarak bunların serkeşliklerini artırdıkları, bunlara iltihak edenlerin çoğaldığı, şeyhin nüfuzu sebebiyle vergi toplanması ve kura neferlerinin celbinde zorluklar çıktığı, her işte askeri güç gösterme lüzumu çıktığı, şeyhin iki bini aşkın silahlı cemiyet teşkil ettiği gösterilmekte ve hükümet eğer buna mani olmazsa vahim sonuçlar doğacağı belirtilmektedir.²²⁵⁹

Devletin bazen hassasiyetini abarttığı durumlar da vukubulmuştur. Bilindiği üzere Nakşibendiler tarikat âdâbı gereği mürid olmayan bir kimseyi toplu zikir olan hatme-i hâcegâna almamaktadırlar. Bu zikir başladığında ise yine âdâb gereğince huzurun bozulmaması için hatme yapılan yerin kapılarını kapatmaktadırlar. Memurların bu âdâb kuralını devlete karşı bir iş çevirilebilir mantığıyla onların aleyhinde zaman zaman takibat ve haklarında cezaî muamele gerekçesi yapmaları bu aşırı hassasiyetin bir neticesidir. Ancak bu hassasiyet bu topluluklar üzerinde bir baskıya da sebep olmuştur. II. Mahmud zamanında İstanbul'dan sürülen Halidiler de aynı gerekçe ile mağdur edilmişler, ancak Sultan Abdülmecid'in himayesiyle tekrar rahatlamışlardı. Fakat görülüyor ki II. Abdülhamid zamanında Halidilerin tekrar aynı gerekçeyle ve II. Abdülhamid'in hassas yapısını istismar ederek göze girmek isteyen memurların jurnalleriyle zaman zaman takibata uğradıkları anlaşılıyor. Zabtiye Nezareti antetli Yıldız'a takdim edilen 23 Temmuz 1308 tarihli jurnalde Çukurcuma Camisi'nde ayin yaptıkları haber alınan Halidilerin haklarında tahkikat yapıldığı bildirilmektedir. Belgede Beyoğlu mutasarrıfının olayı kapatmak için şikayete sebep olan camide kapının açık olduğunu ve katılanların mahalle halkı olduğunu belirttiği, oysa yapılan tahkikatta kapının kapatıldığı ve dışarıdan bir kimsenin kabul edilmediğinin meydana çıkarıldığı, bu yüzden bu cemiyetin kesinlikle toplanmaması

²²⁵⁹ BOA. BEO., 1097/82224.

için bunlara reislik eden Refî Efendi'ye tenbihat yapıldığı, bütün camilerde ve evlerde bu şekilde toplanmaya meydan verilmemesi için Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflıklarına şiddetli tenbihat yapıldığı ve sürekli teftişatın devam ettirildiği arzedilmiştir.²²⁶⁰ Bu ifadelere bakılacak olursa bazı memurların Halidilere karşı kuşkucu yaklaşıtları anlaşılmaktadır. Oysa yukarıda da belirttiğimiz gibi hatme-i hacegânda kapıların kapatılması tarikat âdâbıyla alakalı bir uygulama olup diğere insanları dışlamak kastıyla yapılmamaktadır. Aslında devlet de bunun böyle olduğunu bilmekte ise de bu belgede de görüldüğü üzere memurlar arasındaki rekabet ve hasetlik bu tür jurnallere sebep olmaktadır. Belgede geçtiği üzere Beyoğlu mutasarrıfı olayı geçiştirmekte ise de zabtiye üzerine gidilmesi tarafında durmaktadır.

Tabii ki II. Abdülhamid'in bazı şeyhlerle olan ihtilafını ve onun döneminde yaşanan bazı sürgünleri bugünden değerlendirirken sadece sonuçlara bakarak bir yargıya varmak doğru olmaz. Tarafların problemleri çözüm noktasında farklı düşüncelere sahip olabileceğini ve aklın dışında hislerin de bu düşüncelerin oluşmasında etken olabileceğini unutmamak gerekir. Sahabe-i kiram arasında bile bazı konularda ihtilaflar çıktığına ve aralarındaki içtihat farklılığının bazı üzücü hadiselerle sebep olduğuna göre umumiyetle tasavvuf çevrelerince oldukça saygın bir padişah olarak kabul edilen II. Abdülhamid ile bazı mutasavvıflar arasında bu türden görüş ayrılıklarının olması da zamanın şartlarına göre değerlendirilmelidir. Ancak bazı tekke mensuplarının devlet-tekke ilişkilerinde cari olan kadim teamül dışındaki ilişkilere girmesinin devlet tarafından kabul edilebilecek bir davranış biçimi olmadığını da kaydetmek gerekir. Öte yandan II. Abdülhamid zamanında kuşkuculuk ve aşırı hassasiyet sebebiyle bazı tekke mensuplarına yönelik cezai muameleler olduğu kabul edilse bile bu durum bazı tekke mensuplarının onun muhalifleriyle birlikte olmalarına bir mazeret teşkil etmemeli ve Baticıların desteğiyle oluşan muhalefetin devlete ve tekkeye fayda getirmeyeceği öngörülebilirdi. Her ne kadar II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kısa süreli esen hürriyet rüzgarı sebebiyle bazı tekke mensupları gelinen süreci kendi lehlerinde olumlu bir gelişme gibi görseler de tasavvufî düşünce ve tekke kurumu uzun vadede olumsuzluklarla

²²⁶⁰ BOA. Y.PRK.ZB., 10/44.

karşılaşmakta gecikmemiştir. Nitekim II. Abdülhamid'in darbe ile devrilmesinden sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nde tekke himayesiz kalmış ve yeni siyasi sistemde devletle dayanışma temelli kadim rolünü aşama aşama kaybetmiştir. Her şeye rağmen Osmanlı Devleti'nde devlet-tekke ilişkileri kuruluş felsefesinde mündemiç bulunan dayanışma temelinde yıkılışına kadar devam etmiştir. Fakat bu ilişkilerde dayanışma yine esas olmakla birlikte problemler de görülmüştür. Kuşkusuz Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla girerken ağır problemlerle karşı karşıyadır. Batılı büyük devletler ve Rusya Osmanlı karşısında üstünlüğü ele geçirdikleri için devlet beka sorunuyla yüzleşmeye başlamıştır. Bunun üzerine geri kalışın sebepleri sorgulanmış, problemler tespit edilip kötü gidişe çareler bulunmaya çalışılmıştır. Askeri yenilgilerin gelmesiyle birlikte devleti yönetenlerin, aydınların, ulemanın ve meşayihin kafaları haliyle karışıktır. Farklı düşünceler ve yöntemler olmakla birlikte yenilenmenin ve değişimin kaçınılmaz hâle geldiği ortak kanaat olarak günden güne daha çok ön plandadır. Fakat devlet içerisinden ve toplum katmanlarından değişime karşı bir direniş ve mevcudu koruma taraftarları da çıkmaktadır. Devlette yenilgilerin baş sorumlusu haline gelen başta askeriye olmak üzere diğer kurumların ıslahı noktasında arayış başlamıştır artık. Bu ıslahatı başlatan padişah ise III. Selim olmuştur. Tabii ki bu zor zamanlarda tekkeler de tartışmaların hem öznesi hem de tarafı hâlinde bulunmaktadır. XIX. yüzyılda bir yandan devlet kurumlarının ıslahına veya temelden değiştirilmesine çalışılırken diğer yandan tekkelerle ilgili ıslahat da kapıdadır. Askeriyedeki köklü değişim tekkelere de sirayet edecek yeni başlangıçlara sebep olmuştur. Ayrıca sömürgecilik siyaseti güden Avrupa devletleri ile sürekli Osmanlı topraklarını işgal ve nüfuz alanlarına yayılma siyaseti izleyen Rusya'nın baskılarına karşı devletin ayakta kalabilmesi için silkinmeye ve öze dönmeye ihtiyaç vardır. Buna karşın devletteki ıslahat ve tadilatın bir de dış boyutları vardır. Gayrimüslimleri himayeye soyunan Hristiyan ittifakı güç dengelerinden kaynaklanan rekabet içerisinde gözükseler de Osmanlı'ya karşı kritik kırılma anlarında ittifak halinde olabilmektedirler ki bunlardan biri de tebaadan sayılan ve herhangi bir ayırım gözetilmeden idare edilen gayrimüslimler lehinde bitmek tükenmek bilmeyen iyileştirme ve reform talepleridir. Yine bunlar diğer Müslüman tebaayı da milliyetçilik fikirlerini yaymak suretiyle Osmanlı'dan ayırma politikası izlemişlerdir. Bunu önleme adına bilhassa II. Abdülhamid'in direnişi ile karşılaşınca ona karşı

Avrupa basınında ve kulislerinde linç kampanyaları başlatılmış ve kendisi müstebid, yani diktatör ilan edilerek Osmanlı ahalisi, uleması, meşayihî, aydınları ve padişahı arasındaki bağ kopartılmaya çalışılmıştır. Her kesimden bu propagandaya kapılanlar çıksa da bu yol ayrımında tekkeler eksikliklerini giderme noktasında bu yüzyılda bir yandan devlet desteğiyle kendilerini ıslaha çalışırken diğeryandan da Batı'ya karşı direnişin kalelerinden biri olmuşlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. XIX. YÜZYIL'DA OSMANLI'DA TEKKENİN ISLAHATA BAKIŞI VE TEKKELERDE GÖRÜLEN PROBLEMLER

3.1. TEKKENİN ISLAHATA BAKIŞI

XVIII. yüzyıla bakıldığında Osmanlı Devleti'nin artık kuruluş ve yükseliş devirlerindeki sağlıklı ve düzenli yaşantısını kaybettiği, merkezdeki bozuklukların taşradaki çeşitli kurumlara ve halka yansıdığı, ülkedeki şer'î ve örfî görevlilerin yolsuzluklarını artırdıkları, eşkiyalık olaylarının alabildiğine çoğaldığı buna karşın devletin mekanizmayı döndürmek için gerekli gelirleri tam bulamaz olduğu ortadadır. Bu problemlerin farkında olan devlet yetkilileri ise kangren olmadan yarayı iyileştirmeye ve devlet çarkını eskisi gibi döndürmeye gayret sarf etmiştir.²²⁶¹ Osmanlı toplumunu bütünüyle saran ve yukarıda özet olarak tespit edilen XVIII. yüzyıldaki problemler gittikçe ağırlaşarak XIX. yüzyıla da sirayet etmiş vaziyettedir. Bu problemlerin kaynağı hakkında birçok sebep sıralanabilir. Bunların bir kısmı toplumu meydana getiren fertlerin ahlâkındaki bozulmayla ilgili olduğu gibi devlet kurumlarının idareciler tarafından iyi işletilememesi, suistimaller ve menfaat odaklı kişisel ve kurumlar arası çatışmalar, zamanında aksayan sistemsel problemlerin çözülmemesi ve dış dünyadaki ilmî ve teknolojik gelişmeler karşısında rekabet açısından devletin gerekli atılımları yapamamasıyla da ilgilidir. Kuruluş devrinin genel ilkelerinden biri olan “insanı yaşat ki devlet yaşasın” düsturuna göre hareket eden idarecilerin üç kıtaya yayılan bir devlet kurmayı başardıklarına bakarsak duraklama döneminden itibaren bu ilkeye yeterince önem vermedikleri ve insana yönelik yapılacak yatırımlarda ihmalkâr davrandığı sonucuna varabiliriz. Çünkü devlet kurumlarının düzgün işlemesi yöneticilerin basiret ve liyakatlarıyla alakalı olduğu kadar halka ve devletine hizmetle görevli memurların işlerini dürüstlük ve adalet prensipleri ölçüsünde ifasıyla da alakalıdır. Bu durumda devletin yaşaması ve ayakta durması için gerekli askeri ve iktisadi gereksinimlerin karşılandığı kaynak olan halkın da devletine olan sadakati temin edilmiş olacaktır. Bu çarkın işlemesi için

²²⁶¹ Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 11.

en önemli unsur olan toplumun ve onu oluşturan fertlerin inanç, ahlâk ve âdâb-ı muaşeret ilkelerine bağlılığında ve ilmî çalışmalarında önemli zedelenmeler yaşandığı da bir vakıa ki devlette duraklama ve nihayet gerileme gerçekleşmektedir. Osmanlı Devleti de yükselişini sürdürmüş, bireysel ve kurumsal olarak ortaya çıkan eksiklikler sebebiyle zorunlu olarak duraklama devrini yaşamıştır. 1699 Karlofça Antlaşması'nın imzalanmasıyla bu devir de bitmiş, yeni şartlara göre kendini yenileyememesi sebebiyle gerileme dönemine geçmiştir. Gerilemenin genel sebebi ise siyaseten kuruluş devri dinamiklerinden, yani devlet-i aliyye anlayışından uzaklaşmanın yanı sıra idari bakımdan devlet yönetiminde görev alanların ilim ve teknikte insanlığın geldiği düzeyin şartlarına uygun yeni tedbirleri zamanında ve netice alacak biçimde devreye sokamamalarıdır. Kuşkusuz bu gerilemede yükseliş devrinde devleti idare edenlere çekinmeden yol gösteren cesaretle ve toplumu devletiyle bütünleştirecek kapasitede yeterince ulema ve meşayihin bulunmayışı da etkili olmuştur. Ancak bu duruma gelinmesinde az ya da çok toplumun bütün kesimlerinin payı olmakla birlikte asıl etken öz benliğinden uzaklaşmış kadroların idare ettiği sivil ve askeri bürokrasideki yozlaşmadır.

Sonuçta XIX. yüzyıla gelindiğinde gerek ülkeyi kalkındıracak kararları alıp uygulaması gereken devlet adamlarının gerekse talebelerin ve halkın dini eğitiminden sorumlu medrese ve tekke mensuplarının devleti ve toplumu ilgilendiren siyasi, iktisadi, askeri ve içtimaî problemlerin temelinde yatan asıl problem olan kendisi, toplumu ve ülkesi için üretken insan yetiştirme meselesine çare bulamamışlardır denilebilir. Bununla birlikte Osmanlı coğrafyası ve diğer İslâm coğrafyasında Müslümanların geri kalmalarında baş sorumlunun medrese ve tekke olduğuna dair oryantalist bakışla ileri sürülen tezin yanlış ve maksatlı olduğu kanaatini taşıdığımızı da belirtmek zorundayız. Oryantalistlerin tüm İslâmî bilgi birikime ve kurumlarına yönelik siyasi gayeler güden proje tezlerine maalesef bazı Müslüman bilim adamlarının da bilerek veya gaflet sonucunda alet olduğu bir gerçektir. Batı'nın Osmanlı'nın temsil ettiği İslâm topraklarındaki emperyalist amaçlarına ulaşmaları için verdiği mücadelede bu iki kurumun yıpratılması da vardır. Çünkü bu iki kurum eksikliklerine rağmen toplumu ayakta tutmakta ve devletin etrafında kenetlenmekteydiler. Medrese ve tekkelerin gerilemenin baş sorumlusu

olduğuna dair tezi XIX. yüzyıl boyunca Batı tipi düşünce yapısına sahip Osmanlı "aydınları" da işlemiş ve sonuçta bu müesseseler itibarsızlaştırılmaya çalışılmıştır.

Oysa bu gerilemenin baş sorumlusu olarak geleneksel kurumları ve genel anlamda dînî gören kesimlerin XIX. asırda zirveye çıkan Batı kaynaklı askeri harekâtlar ve iktisadi çıkar savaşlarıyla şekillenen sömürgeciliğin oryantalizm temelli hedeflerinin İslâm dünyasını sınırlarıyla olduğu gibi geleneksel kurumlarıyla da parçalamak olduğunu nasıl görmezler? Onlar elbette bu amacın farkındaydılar, hatta bir anlamda işbirliği yaparak destek de oldular. Hatta "*bu istila ve sömürüye karşı uzun soluklu direnişini devam ettirenlerin tasavvufî hareketler olduğunu*"²²⁶² gayet iyi bildikleri için bu kurumlara saldırdılar.

Bununla birlikte bu kurumlara saldıran ve onları Batı karşısındaki geri kalışımızın sebebi olarak görüp sürekli onlara hakaret edip cahillikle suçlayan, oryantalistlerle bu konuda fikirleri örtüşen, daha da ileriye gidip İslâm âlemini Batı sömürgeciliğine karşı ayakta tutabilmek için devletin bütün imkânlarını seferber eden ve bu meyanda devlet-tekke işbirliğini güçlendirip sömürgecilere karşı sivil bir cephe oluşturan Sultan II. Abdülhamid'e yine sömürgeci Batılılar gibi diktatör yakıştırmalarıyla itibarsızlaştırmaya çalışan XIX. yüzyılda Cemaleddin Afgânî ve tilmizlerinin başlattığı ekole mensup olanlar dini ilk zamanlardaki hâline döndürmenin yolunun iktidarı ele geçirmekle olacağını sanıyorlardı. Bunlardan Muhammed Abduh üstadı Cemaleddin Afgânî ile birlikte Paris'te neşrettikleri *Urvetü'l-Vuska*'nın kapanması üzerine Beyrut'a döndükten sonra Osmanlı'ya bağlı memleketlerde yaptığı seyahatler ve Mısır Müslümanları dışındaki Müslümanlar ile yaptığı görüşmeler sonunda Müslümanlara isabet eden hastalığın iki önemli sebebi olduğunu, bunlardan ilkinin Müslümanların dinlerini bilmemeleri, dine dahil olmayan şeyler uydurup bunu dine yamamaları ve böylece yaşadıkları dinin gerçek İslâm'dan uzaklaşmış, ona yabancılaşmış hâle gelmesi, ikincisinin ise Müslüman sultanların istibdada dayalı yönetimleri olduğunu ileri sürüyordu.²²⁶³

²²⁶² Hür Mahmut Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**, İnsan Yayınları, İstanbul 2004, s. 33.

²²⁶³ M. Sait Şimşek, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2014, s. 54-55.

Abduh bu tespitini yaptıktan sonra Avrupa ve Afrika'ya defalarca gidip geldiğini ve önceki tespitinin daha da güçlendiğini belirtiyordu. Avrupa'da gördüklerinin Müslümanların işlerini düzeltme konusunda ümidini artırdığından bahsediyor ve oraya her gidişinde Müslümanları içinde buldukları durumdan daha iyisine doğru değiştirip geliştirmenin iki çaresi olduğu konusunda kanaati ve ümidinin güçlenmiş olarak döndüğünü belirtiyordu. Ona göre birinci çare Müslümanların *"dinlerinde bozduklarını düzeltmek, işleri ve problemleriyle ilgili bilgi edinme azimlerini güçlendirmek"*, ikinci çare ise *"işlerinin düzene konması ve problemlerinin çözüme kavuşması faaliyetini (yönetimi) zalim müstebidlerin elinden alarak bizzat yönetmeleri ve yönlendirmeleridir."*²²⁶⁴ Bu çözüm önerisinden birincisini bu ekolün gelenekçi diye küçümsedikleri kendilerini Ehl-i sünnetin takipçileri olarak tanımlandıran muhakkık ulema ve meşayihin de benimsediği bilinmektedir. Dini bozan hurafelere ve bidatlara muhakkık mutasavvıf ve âlimler de karşıdır. Fakat buradaki problem bu ekolün geleneği temsil eden âlimlere ve şeyhlere de karşı olmasıdır. Bunlara göre din hurafelerden arındırılırken modern çağın icaplarına da uyarlanmalıdır. İşte tartışma tam da burada çıkmakta, iki kesimden biri diğerini hurafecilikle suçlarken diğeri ötekini reformculukla suçlamaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz Abduh'un ikinci çaresi her ne kadar genel bir ilke imiş gibi takdim edilmiş olsa bile ileri sürülen bir fikir öncelikle kendi zamanını bağladığı için bunun açılımı II. Abdülhamid'in bir "zalim müstebid" olarak tanımlanmış olması ve bundan dolayı onun da devrilmesi demektir. Batının da istediği "diktatör kızıl sultanın" devrilmesi değil midir? Şimdi sormak gerekir; Afgânî ve talebesi Abduh'un bu düşünce ve eylem biçimi İslâm âlemini kurtarmaya mı yarar, yoksa onun yıkılmasını projelendiren Batılılara mı yarar?

Afgânî ve Abduh'un görünüşte İslâm âleminin Batı hegemonyasından kurtuluşu ve kendi kendisini yönetebilmesi üzerine ileri sürdüğü düşünceleri bazı Osmanlı Müslüman âlimleri ve entelektüelleri üzerinde de etkili oluyor, II. Abdülhamid'e karşı muhalefet edenler arasına bunlar da dahil oluyor ve onun gûyâ istibdadına karşı meşvereti öne çıkarıyorlardı. Bunlar da Batılı sömürgecilere karşı olduklarını söyledikleri hâlde oynanan tuzağa düşüp halk arasında yaşayan hurafeleri

²²⁶⁴ Şimşek, a.g.e., s. 55.

ve tenbelliğin faturasını tasavvuf ilmi başta olmak üzere geleneksel İslâmî bilgi ve fıkıh birikimine ve onu savunanlara keserek bu anlayış ve yaşantının çağa uymadığını ileri sürüp İslâmî bilgi ve marifet birikimi üzerinde kuşku oluşturdular. İslâmî anlayışta köklere dönmeyi ve çağın gereklerine göre İslâmî bilgi birikiminin ve bunun hayata yansıyan yönlerinin neredeyse silbaştan yeniden yorumlanmasını Afgânî ve Abduh'tan ilham alarak dillendirmeye başladılar. İslâm dünyasının geri kalması üzerine Müslümanlar arasında çıkan bu tartışmaları fırsata çevirmek isteyen Batılı sömürgecilerin kurguladığı oyunu ferasetiyle görüp buna karşı hilafetin gücüyle İslâm Birliği idealini devreye sokan ve bu ideali pratiğe döken II. Abdülhamid'i başarı için başvurduğu sıkı tedbirler sebebiyle diktatör olarak gören bazı aydınlar, âlimler ve şeyhler devlet elden gittikten sonra pişman oldular ama o devrilince İslâm âlemi de devrildi. Böylece sonuçta Batılıların istediği olmuş oldu. Gûya Osmanlı'da Meşrutiyet'e geçildi ve fikirler serbestçe tartışıldı ama hürriyet rüzgarı kısa süreli esti. Sonunda İttihad ve Terakkî döneminde daha çok askerlerin etkisi altındaki parti diktatörlüğü çıktı. Ancak bu diktatörlere başlangıçta Batılıların bir şey dediği yoktu. Çünkü biliyorlardı ki artık zayıflamış da olsa birinci bölümde anlattığımız devlet-i aliyye anlayışının yerine kendi sistemlerine göre şekillenen Fransız ihtilali taklitçisi bir devlet anlayışı ikame edilecekti. Herkes hür olacak, eşit olacak ve terakki/ilerleme gerçekleşecekti. Tabii ki zıtların birleşmesi bu süslü kavramlarla mümkün değildi. Bu hengâmede devleti zayıflatan problemlere İslami ve milli referanslarla çözüm arayanlar ise gelenekçisiyle moderniyel Batıcı tipler tarafından mürtecî/gerici sayılarak zamanla yönetimden dışlandılar. Devletteki etnik unsurlarda hürriyet rüzgarının tesiriyle ayrılık fikirleri ve ayaklanmalar ortaya çıktı.

Batılı devletlerin daha çok Osmanlı Devleti'ni parçalamak amacıyla planladığı Birinci Dünya Harbi'ne bu kaotik ortamda giren Osmanlı Devleti ne yazık ki ağır bir bedel ödeyerek harpten çıktı. Osmanlı Devleti'ne Meşrutiyet'i öneren Batılıların istediği şekilde parçalanan İslâm dünyasında yeni devletler ortaya çıktı ama hilafetle bir arada tutulmaya çalışılan dünya Müslümanları bir daha asla toparlanamadı ve problemler şimdi Osmanlı'nın son yüzyılından daha da ağır bir şekilde dönüştü.

Ancak bizim birinci bölümde bahsettiğimiz kurucu gazi padişahların meşayih ve ulema ile birlikte temellerini attıkları devlet-i aliyye idealinden tevarüs ettikleri meşayih ve ulemaya saygılı olma prensibiyle hareket eden XIX. yüzyıldaki Osmanlı padişahları ve özellikle II. Abdülhamid bu tezviratın farkında oldukları için her ne kadar kamu yönetimi, askeriye ve eğitimle alakalı ihtiyaç duydukları bazı yeniliklere gitmişlerse de bunların temsil ettikleri müesseseleri güçlendirme yönünde de irade ortaya koymuşlar ve devletin sonuna kadar Kur'an ve sünnete göre hareket eden tarikatlara ve tekkelere sahip çıkmışlardı. Bunların hataları yok mu idi? Elbette vardı, hatasız insan olamayacağı gibi hatasız kurum da olmaz. Önemli olan temellerin sağlam olmasıdır. Binanın zamanla hasar gören yerlerinde tadilat yapılabilir ve yapılmıştır. Gerek fert gerekse yönetim olarak sürekli muhasebe yapmak ve inceleme sonucunda Kur'an ve sünnete uymayan yerlerin bu iki kaynağa göre düzeltilmesini yapmak ve Müslüman yöneticilere itaat etmek her Müslümana yüklenmiş vahyî bir yükümlülüktür. *"Ey müminler! Allah'a itaat edin, Resul'e ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Eğer bir şeyde anlaşmazlığa düştüğünüzde Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız onu Allah'a ve Resul'e döndürün. İşte bu hayırlıdır ve çözüm bakımından en güzeldir"*²²⁶⁵ ayeti ihtilaf anında yapılması gereken yegâne yöntemi belirliyor. Evet, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin liderliğindeki İslâm ümmeti birçok problemle karşı karşıya idi. Yapılması gereken bu ayete göre Kur'an ve sünnet ekseninde İslâmî anlayışımızdaki hataları düzeltmek ve ümmetin lideri konumundaki halifeye uymaktı. Bu noktada Osmanlı padişahlarının halifeliğini tartışmak Müslüman açısından abesle iştigaldi. Ne yazık ki birliği parçalamak isteyen Batılı devletler Müslüman âlimlerin dînî anlayışlar konusundaki tartışmalarını kızıştırarak üçlü itaat sistemini (Allah'a, Resûlüne ve Müslüman emir sahiplerine) parçalama tedbirlerini devreye soktular. Müslümanların tartışmalarının üstüne XIX. yüzyılda bir yandan da yine Batı kaynaklı pozitivism ve anarşizmin etkisiyle Osmanlı aydınları arasında inançsızlığın ve devrimciliğin yayılmaya başlaması tesadüf değildir. Batılıların XIX. yüzyılda devreye soktukları bu sömürgeci hedeflerini farkedenden II. Abdülhamid sömürgeciliğe karşı İslâm Birliği doktrinini benimseyip fiili ve kültürel işgale maruz kalan İslâm coğrafyasında Müslüman

²²⁶⁵ Furkan, 25/30.

entelektüellerden destek alamamış ve direnişi devlet-tekke işbirliğiyle yürütmüştür. Sömürgecilerin ileri karakol veya öncü birlik görevini üstlenen misyonerler II. Abdülhamid'in bu siyasetinin ve tarikatların Batı sömürgeciliğine karşı birlikte direnişinin menfaatlerine aykırı olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Kuzey Afrika'da bulunan bir misyoner II. Abdülhamid'den sonra I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde Pan-İslâmizm yerine İttihat ve Terakki vasıtasıyla yeni fikirler hâkim olunca tarikatların yeni Osmanlılardan yeterli ilgiyi göremediklerini, böylelikle desteklerini ve güçlerini kaybettiklerini, bunun sonucunda artık Avrupalıların da onlardan korkmaz hale geldiklerini ve tarikatların onların menfaatlerine zıt hareket ettiklerini²²⁶⁶ itiraf etmesi bu gerçeği ifade etmektedir. Bir kere daha tabloyu ortaya koyacak olursak bu yüzyılda Osmanlı kuruluştan itibaren tekkeler ve tarikatlarla güçlendirilmiş bir tabana sahip olduğu için sömürgeciliğe karşı başlangıç döneminde olduğu gibi yeniden gaza ruhuyla hareket ederse prangalarından kurtulabileceğini biliyordu. Avrupalılar ise menfaatlerine zıt bu yapılanmayı bertaraf etmenin gerektiğine çoktan karar vermişlerdi. Bu sebeple Batılı oryantalistler tarikatlar ve Osmanlı hilafetinin dînî referansları bulunmadığı tartışmalarını başta Mısır ve diğer Arap şehirlerinde kızıştırdı ve İslâm dünyasında teorik olarak mevcut olan ancak örgütlenmiş yapıda bulunmayan bu düşünce mensuplarına maddi ve manevi yönden her türlü örtülü desteği verdiler. Batının üstünlüğünün ve Müslümanların geri kalmışlığının sorgulamasını yapan Müslüman "aydınlar" da İslâmiyeti çağa uydurmaktan bahsetmeye başladılar. Saltanat'a karşı Meşrutiyet'i savunurken İslâm'da meşveret var diyerek Batılıların belirledikleri konjonktürde halifenin otoritesini, dolayısıyla onun ideali olan İslâm Birliği'ni sarstıklarının farkında bile olmadılar. Oysa Avrupalıların Osmanlı'ya demokrasinin gelip gelmemesi gibi bir derdi yoktu. Onların tek amacı Haçlı İttifakına karşı ümmetin birliğini temsil eden altı asırlık Osmanlı çınarının dallarını bu tür tartışmaları köruklemekle budamaktı.

Yukarıda açıkladığımız düşüncelerimizden hareketle devletin geri kalış problemini ele alıp incelerken sadece dînî kurumlarımız üzerinden teorik tartışmalara girip siyasi çözümler yapmaya çalışmanın doğru olmadığını bilmek gerekir. Bu

²²⁶⁶ Le Gall Michel, *International Journal of Middle East Studies*, sy. XXI, America 1989, s. 91-92'den naklen Yücer, *a.g.e.*, s. 33.

çabalar iyi niyetle de yapılmış olsa kurulu sistemi tadile değil tahrife yol açmaktadır. Devlet içtimaî yapı üzerinde kurulu örgütlü çatı müessesese ise toplum da fertlerden oluşan bir yapıdır. O hâlde taklit değil, millî karakterli maddi ve manevi eğitim ve öğretimle bilgili, ahlâklı ve çalışkan fertler yetiştirilmelidir ki toplum ve nihayet devlet kurumları ayakta kalabilsin. "*İnsanı yaşat ki devlet yaşasın*" öğüdüyle yükselişe geçen Osmanlı bu temel hareket noktasını duraklamayla beraber kaybetmeye başlamış olmalı ki devlet kurumunda aksamalar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine XIX. yüzyıla girilirken bu öğütte dikkat çekilen insanı yaşatma noktasında ortaya çıkan beceriksizliklerin iyice belirginleşmesiyle devlet de yaşama kabiliyetini yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzden devletin gerilemesini hızlandıran temel problemlerin sebeplerini ve çözüm için ileri sürülen çareleri incelerken meseleye bu zaviyeden bakmayı ihmal etmemek gerektiği kanaatindeyiz.

Sonuçta gerek devleti gerekse tekkeyi ilgilendiren problemlere baktığımızda iş dönüp dolaşıyor ehliyet ve liyakat sahibi insan yetiştirmede ortaya çıkan eksiklikler olarak önümüze geliyor. Bu meseleye oldukça önem verildiğini belgelerden anlıyoruz. Konumuz itibarıyla özellikle şeyhlerin erbab-ı istihkaktan olmasına, yani ilim ve irşada ehliyeti ve liyakatı bulunmasına çalışılmıştır. Mesela 1 Şaban 1252/ 11 Kasım 1836 tarihli II. Mahmud'un fermanı ile, Anadolu ve Rumeli'deki tekke ve zaviye şeyhliklerine tarikatların âdâb ve erkânına vâkîf, müridlerini irşad ve terbiyeye muktedir, tarikat sırlarını bilen, haseb ve nesebi malum olanların tayini için mahallerinde meşayih ve dervişan tarafından seçilen ve şeyhülislâm efendinin tensib ve işaretleri ile arzlar vâki olmak şartıyla tevcihat yapılacağına ilgililere tebliğ edilmesi emredilmektedir.²²⁶⁷ Burada bir yenilik olarak mahallinde şeyhler ve dervişlerin seçim şartı getirilmiştir. Şeyhülislâmın işareti ise önceden gerektiğinde başvurulmuş bir usûlken bu fermanla sonra zorunlu hale getirilmiştir. Erbab-ı istihkaktan olduğu sürece evladın şeyh olabilmesi devam etmektedir. Ancak şeyh olabilmek için temel şartlar eskiden beri değişmemiş, yani tarikatların âdâb ve erkânına vâkîf, müridlerini irşad ve terbiyeye muktedir, tarikat sırlarını bilen, haseb ve nesebi malum olanların tayin edilmesine vurgu yapılmıştır. Bu ferman tüm Osmanlı idari yetkililerine ulaştırılmış ve uygulamaya konulmuştur.

²²⁶⁷ BOA. C. EV. 32/1597.

Bununla ilgili elimizde bir belge mevcuttur. 5 Ramazan 1253/3 Aralık 1837 tarihli bu belgede boşalan tekke şeyhliklerine nesebi meçhul zındıkların inha edilmemesi hakkındaki emrin İzladı Mahkemesi siciline kaydedildiği²²⁶⁸ belirtilmektedir.

İster dînî ister dünyevî olsun toplumun önünde olan makam ve mevki sahiplerinin bu ilkeye göre seçilmesi tabii ki sanıldığı kadar pek de kolay olmamaktadır. Yine de her türlü zorluğa rağmen "insanı yaşat ki devlet yaşasın" düsturunda altı çizilen insan tanımının içinde zımnen öngörülen -eski söyleyişle tahtında müstetir- ideal vasıflara sahip bilgili, şuurlu ve i'lâ-yı kelimetullah gayesine göre toplumu ve devleti için çalışıp çabalayan yeterli miktarda insan yetiştirmek gerekmektedir. Ancak ilke olarak problemin çözümüne çare bu ise de pratikte başarılı olunamadığı için Osmanlı'nın son zamanları bu noktada hep sıkıntılı geçmiştir. Bu bakış açısıyla problemleri ele aldığımızda XIX. yüzyıla girilirken Osmanlı Devleti'nin en çok başını ağrıtan problemin kuruluş amacının dışına çıkan ve Bektaşilerle de bağlantılı olan Yeniçerilik müessesesinin geleceğiyle ilgili ne yapılacağı olduğunu görüyoruz. Çünkü bu kurumun devlet idaresi üzerindeki tesiri oldukça fazla olması sebebiyle bunu her vesileyle hissettirmeleri sultanlar ve devleti idare edenlerin otoritelerine halel getirmekte idi. Bilindiği üzere eskiden beri Yeniçeriler özellikle cülus sıralarında isyan edip bu etkinliğini kullanarak gerek istedikleri atamaları yaptırmakta gerekse maddi menfaatlerini elde etmeyi adet hâline getirmişlerdi. Bu isyanlar devleti en tepe noktada zaafa uğratmakla kalmıyor aynı zamanda halkın da karıştığı sosyal dalgalanmalara sebep oluyordu. Oysa bu kurum kuruluş ve yükseliş döneminde bazı arızî problemler çıkarsa da bunlar i'lâ-yı kelimetullah gayesinin gerçekleşmesine engel oluşturmamıştı. Nitekim bu amaç doğrultusunda çeşitli padişahlar döneminde yaptıkları gazalardan örnekler vermiştik. Yeniçeri ordusunun geçmişteki başarısı ile duraklama ve çöküş dönemindeki başarısızlığının sebeplerini karşılaştırmak neyin doğru neyin yanlış yapıldığını gösterecektir.

Yine Osmanlı ordusunun ilk nüvesini derviş gazilerin oluşturduğundan, bunların gaza ruhu ile elde hareket ettiklerinden ve padişahlarla kurdukları

²²⁶⁸ BOA. C. ADL. 29/1710.

ilişkilerden bahsetmiştik. Burada tekrar buna değinmeyeceğiz. XIX. yüzyılda devlet-tekke ilişkileri hakkında bizi asıl ilgilendiren konu Bektaşilikle bir şekilde ilişkisi olan Yeniçeri ocağının çözülmesi gereken bir problem olarak ortada durmasıdır. Burada ocağın teşkilinden sonra uzun süre elde ettiği zaferlerin artık gelmeyişi, yenilgilerin ortaya çıkması ve bütün kesimler tarafından şikayet edilen bu köklü kurumun bozulmasının sebepleri üzerinde durup çözüm arayışlarına teorik olarak değineceğiz. Böylece XIX. yüzyıla girilirken Yeniçerinin devletin başına nasıl büyük bir problem çıkardığını fark etmiş olacağız.

Bu ocağın bozulmasının sebepleri arasında ocağa eleman kazandıran Bektaşiliğe, Batınî zümrelerin zamanla sızmış olmaları ve kışla ve silahlı kuvvetlerin saltanat ve cemiyet üzerindeki tesirini dikkate alan bu zümrelerin bu vesile ile kendi hesaplarına çalışmaya başlamaları, siyasi iç ve dış kaynaklı tahriklerin de ilave olmasıyla devletin ahenginin zedelendiği ve bu durumun ulema-meşayih, ordu-saltanat ve tekke-medreseyi karşı karşıya getirdiği belirtilmiştir. Kendi saltanatlarının devamı için Bâtınî zümreleri ileri karakol olarak kullanan Safevîlerin ve özellikle Şah İsmail'in tarikatları ele geçirmeyi hedef alan gayretlerinin ocak mensupları üzerindeki tesiri oldukça fazla olmuş ve Yeniçeriler II. Mahmud'un kapatma fermanında da açıkça görüldüğü üzere şeriate aykırı ve küfre müncer olacak, haramları helal saymak, namaz ve orucu terk etmek ve hulefa-yı raşidin hazretlerine küfretmek gibi hareketlere cesaret ederek bir takım saf iman sahiplerini cehaletlerinden ötürü cadde-i müstakimden ayırarak dalâlet yoluna saptırdıkları tespit edilmiştir.²²⁶⁹

Bektaşilerin Yeniçeri taifesine dayanarak geçmiş Osmanlı padişahları tarafından saygı duyulan velilere, fetihlerde bulunanlardan bazı zevata ve özellikle Hacı Bektaş-ı Veli'ye temlik ve ihsan buyurulan evkafa bağlı tekke ve zaviyelerin isimlerini tahrif ederek kendilerine nisbetle ele geçirdikleri ve sonradan bazı mahallerde halkı yoldan çıkarmak için yeni tekkeler ihdas ettikleri ve Yeniçerilerin de din ve devlete türlü türlü ihanet ve çeşitli fitne ve fesada cesaret ettikleri

²²⁶⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 164-165. İrfan Gündüz'ün BOA. Cevdet Adliye 1734 olarak atıfta bulunduğu bu fermanın suretinin kayıtlı bulunduğu belgelerin yeni referans numarası BOA. C. ADL. 29/1734 olmuştur.

Bektaşiliğin ilgasıyla ilgili Evâil-i Safer 1242/4-13 Eylül 1826 tarihli II. Mahmud'un hükmünde gerekçe olarak ortaya konmuştur. Hacı Bektaş-ı Veli yolundan ayrılıp haramları helal kılan Bektaşilerle fitne ve fesat çıkaran Yeniçeriler arasındaki ilişki de bu hükümde yer almaktadır. Yine aynı hükümde açıkça görülüyor ki Bektaşiler ve Yeniçeri Hacı Bektaş yolundan uzaklaşmışlar, bundan dolayı asliyetleri bozulmuş, bu da ortadan kaldırılmalarına sebep olmuştur.²²⁷⁰ Ancak burada belirtelim ki devleti esas uğraştıran Bektaşî tekkelerinden ziyade silahlarını düşman karşısında değil menfaatleri lehinde kullanan Yeniçeriler olmuştur. III. Murad'ın nizamı temelinden yıktığı tarihe kadar, kışlalarında vatan müdafaası ve savaş talimi ile uğraşan ocaklı arasında bu tarihten itibaren mensup oldukları yerde oturmak, çarşı-pazarda alışverişle meşgul olmak gibi askerlik mantığına sığmayan gayr-i tabii durumlar zuhur etmeye başlamıştır. Ayrıca Bektaşiliğin böylesine muvaffak ve sağlam bir müessese üzerindeki nüfuzunu dikkate alan, bozguncu zümrelerin bu tarikat vasıtasıyla ifsad etmek için ocağa sızmaları bozulmuşu daha da hızlandırmıştır. Devletin inhitatına çözüm ve çare arayan idareciler, ilk defa ocağın ıslahı ve modernize edilmesi için çaba harcamışlar, fakat her defasında bu çabalar ocaklıların direniş ve karşı koyması ile engellenmiş, ıslahı devlet ve ordunun idamesi için zaruri tedbirler bir türlü alınamamıştır.²²⁷¹

Osmanlı merkezi otoritesinin zayıflaması merkezdeki Yeniçerilerin disiplini ve işlevselliliğini yitirmesine neden olduğu gibi taşra eyaletlerdeki kaleleri

²²⁷⁰ "...Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'mde bulunan bu makûle Bektâşî gürûhu ve tekyelerinin dahî icrâ-yı muktezâlarına bakılmak icâb idüb şöyle ki ecdâd-ı 'izâmum nevverallahü merkadehüm hazerâtı zamanlarında mazanna-i kirâmdan ve fütûhât-ı vâkı'ada bulunanlardan ba'zı zevâta ve husûsiyle müşârün ileyh Hacı Bektaş'Veli kaddesallahü sırrehü'l-âlî hazretlerine temlik ve ihsân buyurmuş oldukları kurâ ve arâziyi mücerred ve ashâb-ı zikr ve tâat için yaptıkları tekâya ve zevâyâya vakf etmişler iken bir müddetden berû Bektâşî gürûhu Yeniçeri tâifesine istinâd ile o misüllü tekâyâ ve zevâyânın isimlerini tahrîf ve kendülerine nisbet ile zabt ve hâsîlât-ı vakfi nefislerine hasr ve fisk u fücûr ile ekl ü bel' ve ba'zı mahallerde dahî halkı idlâl için müceddeden tekyeler ihdâs ve birer fâsid vakfiyeler tertibiyle ihtirâ evkâf iderek sırren ve 'alenen envâ'-ı şenâate cesâret itmekde oldukları tahkik-kerde-i mülûkânem olan hâlâtndan ve bi-tevfikihî teâlâ Devlet-i Aliyye-i ebed-rehînim esâs-ı şerî'at-ı mutahhara ile müesses ve müşeyyed olduğına binâen zât-ı mülkiyyü's-sifât-ı mülûkânem her hâlde habl-i mefîn-i şer'-i şerîfe tevessül ve temessük ederek bu defa 'avn ü 'inâyet-i hazret-i müntekim-fihâr ve imdâd-ı rûhaniyyet-i cenâb-ı seyyidi'l-ibrâr ile hayli müddetden berû din ü devlete dürlü dürlü ihânet ve envâ'-ı fitne ve fesâda cesâret iden Yeniçeri eşkıyası nâm u nişânlarının rüy-ı arzdan ref' ve ilgâsıyla kavâim-i dîn ü devletin tecdîd ve ihyâsına muvaffak olduğu misüllü bundan böyle dahî kâffe-i husûsda kitâbullah ve sünnet-i seniyye-i hazret-i nebeviyyeye kemâliyle dikkat ve ri'âyet ve hilâfında bulunanların haklarında ber-muktezâ-yı şerî'at-ı mutahhara lâzım gelen mücâzâtın icrâsına mübâderet ..." (BOA. C. ADL. 29/1734.)

²²⁷¹ Gündüz, a.g.e., s. 94-95.

korumakla görevli Yeniçerilerin de görevlerini ihmal etmesine sebep olmaktadır. Ordudaki bu disiplinsizlik nedeniyle Yeniçeriler şahsî menfaat temin etmek düşüncesiyle hareket etmekte ve işi halka zulme kadar vardırırmaktaydılar. Örneğin, Sırbistan'daki kalelerde görevli Yeniçeriler Müslüman ve Hıristiyan bütün halka kötü davranmışlar, yabancı devletlerin kışkırtmaları sonucu Sırp lar da devlete karşı başkıldırılmışlardı. Sırp ileri gelenlerinden bir heyet Yeniçerileri şikayet için İstanbul'a gelip III. Selim'e durumlarını arzetmişler, padişah da şikayet edilen hususların giderilmesi için emir vermiştir. Buna kızan Yeniçeriler knezlerin bazısını öldürünce 4 Şubat 1804 te Yeniçerilere karşı silahlı isyan başlatmışlardır. Sırp ların isyan sonucunda birçok istek ileri sürmesi hareketlerinin sadece Yeniçerilere bir tepki olmadığı, asıl amaçlarının Rus desteğiyle bağımsız bir devlet kurmak olduğu çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Rusya 1806 yılında Osmanlı Devleti ile ittifakını bozup Eflak-Boğdan'a girerek Balkanlardaki Hıristiyanları ayaklandırmak ve kendileriyle birleşmelerini sağlamaya çalışmıştır.²²⁷²

Başta Ruslar olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin Balkanlar'daki amaçları Osmanlı'yı Avrupa'dan atmak olduğu için buradaki nüfuz mücadelesi Birinci Dünya Savaşı'na kadar hep Osmanlı aleyhinde gelişmiş, nihayet Osmanlı acı bir şekilde 1912 Balkan Muharebeleri sonucunda bu topraklardan tamamen çekilmek zorunda kalmıştır. Kuşkusuz askeri başarısızlığın altında yatan en önemli sebeplerden biri de ilga edilmeden önce Yeniçerilerin görevlerini yerine getirmekten aciz bir duruma düşmüş olmaları ve yeni kurulan ordunun da istenen seviyeye gelmemiş olmasıdır. Olayların fitilini Yeniçeri'nin yukarıda da değindiğimiz bazı serkeş tutumları ve başarı kazanma konusunda bir azminin kalmayışı ateşlemiştir. İlgadan sonra ordu Avrupa usûlünde yenilenmeye çalışılsa da yine istenen netice elde edilememiştir. Başarısızlığa sosyolojik açıdan bir teşhis de koymak gereklidir ki bunun sebebi kanaatimizce Avrupa'nın ve Rusya'nın yükseliş, Osmanlı'nın ise çöküş trendine girmiş olmasıdır. Burada artık irade ve inisyatif ister istemez Osmanlı siyasi ve içtimaî kesimlerinde ağırlığını hissettiren Düvel-i Muazzama diye tabir edilen bu devletlere geçmiş olmaktadır. Önemli olan rakibin geçip fark atmasından önce hata ve eksikliklerin görülüp zamanında tedbir alınmasıdır. Batı ilim ve teknikteki

²²⁷² Metin İzeti, **Balkanlar'da Tasavvuf**, İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s. 65.

ilerlemenin ve aradaki farkı açmanın getirdiği üstünlükle kimi zaman doğrudan temasta olduğu devlet adamları ve aydınlar aracılığıyla kimi zaman da toplumun akıl ve vicdanı üzerinde kültürel üstünlük kurmakla aşağılık kompleksi oluşturmak suretiyle hegomanya kurmuştur. Kısacası eski orduyla devletin ayakta kalması imkânsız fikri devlet ricali arasında kabul görünce orduda ıslahat fikirleri devletin siyasi gündeminde birinci sıraya oturmuştur. Ancak bu fikri uygulamanın kolay olmayacağı ortadadır. Çünkü Yeniçeri meselesi sadece bir askerlik meselesi olmayıp bir de işin içinde toplumsal desteğe sahip Bektaşilik problemi vardır. Sonuçta Yeniçeriyi kaldırmak demek Bektaşiliği de kapatmak demektir. Nihayet bu fikir II. Mahmud zamanında Yeniçeri engelini kırılması ve ardından Bektaşî tekkelerinin kapatılması²²⁷³ ve diğer köklü değişikliklerle beraber Batı usûlü talimli askere geçilmesiyle fiiliyata geçmiştir. Fakat buna rağmen niçin başarı gelmemiş ve Batılı devletlerle askeri bakımdan rekabet edilememiş ve üst üste yenilgiler gelmiştir? Bu soruya bir başka soruyla cevap verilebilir. Yeniçeri başlangıçta da çağındaki Avrupalı ordulardan farklı teknolojiye sahipti ve farklı talim yapmaktaydı. Teknik bakımdan da onlardan geriydi. O zaman neden başarılı oluyordu? Açıkçası orduda ve devlet ricalinde gaza ruhu kalmamıştı. Onlara bu ruhu veren ulema ve meşayihin ilk zamanlardaki tesiri de eskisine oranla azalmıştı.

Bu yüzyıla gelindiğinde askeri problemin yanında iktisadi problem de had safhadaydı. III. Selim'in tahta çıktığında ekonomik darboğazı aşmak için Osmanlı tarihinde ilk defa dış yardım imkânlarını araştırması, ancak istediği borcu alamaması üzerine devletin çözüm olarak halkın elinde atıl halde bulunan altın ve gümüş eşya ve paraları toplayıp avarı düşük para basılması²²⁷⁴ ekonomik krizin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Oysa Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'in kendilerine Selçuklu sultanı tarafından Bizans'a sınır bir yörede verilen yurtlukta geleneksel iktisadi yöntemlerle hayatlarını idame ettirmeye çalıştıkları dönemde hem iktisadi hem de siyasi varlıklarına yönelik tehditlerle karşı karşıya gelmeleri üzerine bazı siyasi, askeri ve iktisadi tedbirlere başvurmak zorunda kaldığı bilinmektedir. Zaten o zamanda Ahîlerin öncülüğünde işleyen bir iktisadi düzen var olduğu ve

²²⁷³ BOA. C. ADL. 29/1734-5.

²²⁷⁴ OA. C. 5, s. 166.

Osman Bey'in Ahîlerle de irtibatı bulunan Şeyh Edebalî'nin himayesinde bulunması bu sistemin devam edeceğinin bir göstergesi idi ve öyle de oldu. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi Ahîler esnaf teşkilatına hâkim idiler. Ayrıca bunların ticaret ahlakı şahsî menfaat için hep kazanmak üzerine değil kazandıklarını paylaşmak ve infak etmek üzerine oturmuştu ki kuruluş aşamasındaki bu dayanışma devlet millet kaynaşmasını sağladı. Bu da Ahîlerin aldıkları tasavvufî terbiyenin bir gereği idi. İlk devlet adamlarının da Ahî olduğunu göstermiştik. Bu ahlâk zamanla bütün topluma da sirayet etti. Bunun sonucunda Tabakoğlu'nun tespitine göre, Osmanlı'da kültür ve iktisad sistemi, talep yönlü değil arz yönlü gelişti, bu sistemde insan tipi bencil değil diğergâmdı. Bu insan tipinin oluşmasında ise Ahî zihniyeti önemli oranda belirgindi. Daha sonraki dönemlerde de bu anlayış zayıflasa da varlığını sürdürdü.²²⁷⁵ Emek yoğun sistemde tarım ve küçük üretim tezgâhlarına sahip klasik iktisadi üretim ve alış verişe dayalı ticaretin yaşandığı bu düzen Batı'da tüketim ekonomisine endeksli üretim modelinin ortaya çıkmasıyla ve bunun askeri araç gerece yansısıyla birlikte Osmanlı askeri ve iktisadi sistemi sarsılmaya başladı. Fakat yine de kendi kendisine yeten bir ekonomik sistem mevcuttu. *"XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar ihracatın ithalatı aşması"*²²⁷⁶ bunu göstermektedir. Ancak kalıcı bunalımlar bu yüzyılın ortalarından itibaren başladı, 1774 Kaynarca Antlaşması'yla savaş alanlarındaki yenilgisi onaylanan sistemin yenileştirilmesi arayışları başladı. Ülkenin küçülmeye başlaması yenileşmenin ve Batılılaşmanın temel sebebi oldu. XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı modern kapitalizm karşısında enerjisini kaybedip onun etki alanına girdi²²⁷⁷ Ekonomik kriz ve borçlanma XIX. yüzyılın ortalarından itibaren zirveye çıkacak, devlet gelirleri adeta dış ve iç borçlara tahsis edilecektir. Ayrıca ülkenin kalkınması için alınan borçlar yeni borçlarla ödenecek olması dolayısıyla ülke borç sarmalına düşecektir. Yine ekonominin çarklarını döndüren bazı kurumlar ve işletmelerin yabancılara verilen imtiyazlar yoluyla çalıştırılmak mecburiyetinde kalınması siyasi iradenin ipotek altına alınmasına da yol açmıştır. Kısaca XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde iktisadi problemler bir türlü çözülemediğinden siyasi ve askeri problemlere de sebep olmaktaydı. Dışa bağımlı ve borçla idame ettirilen bu ekonomi

²²⁷⁵ Tabakoğlu, a.g.e., s. 5.

²²⁷⁶ Tabakoğlu, a.g.e., s. 8.

²²⁷⁷ Tabakoğlu, a.g.e., s. 8-9.

modeli ile kalkınmanın sınırlı olacağı ve yabancı hegemonyasının ekonomi üzerinde belirleyici olması kaçınılmazdı. Nihayet II. Abdülhamid döneminde bu hegemonyanın kırılması için ülke sathında altyapı, ulaşım ve eğitim alanında büyük hamleler yapılmışsa da hem borçlar hem de siyasi baskıların artması ve Avrupa'daki dönüşümün Osmanlı'ya adapte edilmesine çalışan Batıcıların dış bağlantılı entrikaları sebebiyle bu başarılamamıştır. 1908 yılındaki rejim değişikliği ekonomik krizi daha da derinleştirmiş, çok geçmeden çıkan Balkan savaşı ve ardından patlak veren Birinci Dünya Savaşı ile iktisadi hayat dibe vurmuştur. Bu arada başlangıç yıllarında daha belirgin olmak üzere her dönemde toplumu ilgilendiren bütün alanlarda olduğu gibi iktisadi alanda de etkin olan tekkeler iktisadi çöküş sürecinde tartışmaların ortasında kendini buldu. Bir anda dervişler ve tekkeler çöküşün faturasının kolayca üzerine yüklendiği tipler ve müesseseler olabilmekteydiler. Batılı iktisadi çözümden yana olanlarla birlikte bunların tesirinde kalıp Batı'nın ezici yükselişinin sömürgeye dayandığını ıskalayıp çok çalışmakla elde ettiğini zannedenler ve İslâmiyetin terakkiye engel olmadığını ispatlama derdine düşenler ve dolayısıyla dervişliğin kalkınmayı engellediğine ortaklaşa inanılan çoğunlukta olan çalışkan ve üretken sûfileri görmezden gelip istisna kabilinden her devirde olan miskin derviş tipini öne çıkarmak suretiyle düşüncelerine malzeme yaptılar. Bu düşüncelere bazı serserilerin tekkeleri mesken tutmasının da yol açtığını belirtmemiz gerekir. Nitekim XVIII. yüzyılın sonlarında III. Selim döneminden başlamak üzere XIX. yüzyıl boyunca bunların tekkelerden uzaklaştırılmasına dair alınan tedbirlerden bahsetmiştik. Bu meyanda tekkelerde sayımlar yapıldığını ve bu miskin serserilerin tekkelerden uzaklaştırılması maksadıyla defterler tutulduğunu önceki bölümde ortaya koymuştuk. Bu arada bunların sadece tekkeleri değil, medreseleri, hanları, hamamları ve dükkanları da mesken tuttıklarını belirtmeliyiz.²²⁷⁸

XIX. yüzyıla gelindiğinde var olan ve yüzyıl içinde iyice belirginleşen askeri ve iktisadi problemleri besleyen en önemli etkenlerden biri de siyasi kavgalar ve devletin yenileşme yolunda kendine yol ararken karşılaştığı toplumsal problemlerdi. XIX. yüzyılın başlarındaki en önemli siyasi problemlerden biri eskiden de olduğu

²²⁷⁸ Bu kişilerle ilgili takibat ve tahrirat işlemleri için bkz.: BOA. HAT. 187/8850; BOA. D. BŞM. TRE. d., 15233 ve 15239; BOA. NFS. d., 3/2; BOA. C. EV. 355/18014; BOA. HAT. 637/31394; BOA. HAT. 637/31419; BOA. MAD. d., 21591; BOA. İ. MVL. 428/18789; BOA. K. K. d., 6290.

gibi taht kavgalarıydı. Bu yüzyılda III. Selim'in öldürülmesiyle başlayan kavga II. Mahmud'un tahta oturmasıyla halledilmiş gibi gözükse de Yeniçerinin siyasete müdahalesi devam etmiştir. Bu müdahale ocağın 1826 da gerçekleşen ilgasına kadar devam etmiştir. Geçmişte ordu siyasetin emrinde iken yükselme gerçekleşmiş, ancak ordunun emrine giren ve onun müdahalelerine açık hale gelen siyaset hem karar alamaz olmuş, alsa da bu kararları uygulamaktan aciz kalmıştır. II. Mahmud'un (1808-1839) arasında süren saltanatı siyasi istikrarı getirmiş, en azından bozulan siyasi dengeler ve kurumlar arasındaki işbirliği bazı sıkıntılara rağmen yeniden kurulmuştur. II. Mahmud'un bu denli uzun süre tahtta kalması devlete biraz nefes aldırılmışsa da kendisini meşgul eden iç ve dış ağır siyasi problemlerle karşılaşmasını engelleyememiştir. Bilhassa Fransa'da vukubulan 1789 ihtilalinin çok uluslu toplum yapısına sahip olan Osmanlı Devleti'ne çok büyük tesiri olmuştur. Milliyetçilik akımlarının çıkardığı kaos, anarşi ve isyanlar neticesinde devlet çökme ile karşı karşıya kalmış, dış siyasi baskı ve müdahalelere açık hâle gelmiştir. Avrupalı devletlerin gayrimüslimlerin himayesine soyunarak siyasiler üzerinde devamlı ıslahat projelerini bir silah gibi kullanmaları ve bu alanda ne kadar iyileştirmeler de yapılırsa yeni bahaneler üretmeleri ve memnuniyetsizlikleri devletin egemenlik haklarının ihlali anlamına gelmekteydi. Osmanlı siyaseti geçmiş yüzyıldan gelip bu yüzyıla intikal eden problemleri kendini yenileyerek çözüme iradesini gösterdikçe devletin başına ya içerden ya dışarıdan yeni bir problemle karşılaşmasının zemini Avrupalı devletlerin müdahalesiyle kolaylıkla oluşturuluyordu. II. Mahmud döneminde askerlik, teşkilat, kanun ve nizamlar ile kılık kıyafette yapılan şekilci ıslahat siyasi problemleri çözecek nitelik ve yeterlikte değildi. Nihayet ne yeni kurulan askeri teşkilat (sekban-ı cedid, asakir-i Mansure-i Muhammediye) ne de kılık kıyafet başta olmak üzere devlet kurumlarının yeniden şekillendirilmesi Batı karşısındaki güç kaybına engel oldu. Bunun sebebi devleti idare eden bürokratların kendisini yenen Batı ile mücadeleden onun ilmi, sanatı, teknolojisi, kültürü ile siyasi ve iktisadi yöntemlerini ülkeye ithal ederek başarılı olabileceği yanılısaması içerisinde bulunmaları idi. Avrupa'da gelişen ilim ve tekniği benimseyen ancak birinci bölümde ortaya koyduğumuz devlet-i aliyye ruhundan yoksun olan ve yavaş yavaş devlet idaresinin başına geçen bu neslin temsilcisi ise Mustafa Reşid Paşa idi. Oysa bu şekli bir bakış açıydı, kaybolan kuruluş ve yükseliş devrindeki ulema, meşayih, rüesa ve

asker arasındaki fikir ve ruh birlikteliğiyle yürütülen gaza ruhunun zayıflamasıydı. Burada gaza derken her alanda diğer devletlere karşı yapılan mücadeleyi kastettiğimizi belirtelim.

Sultan Mahmud döneminde Paris'de elçi olarak bulunan Mustafa Reşid Paşa'nın oradan gönderdiği layihalar padişah üzerinde büyük etki yapmıştı. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin geri kalmasının başlıca sebebi yıllardan beri aynı tarz idareyi devam ettirmesi idi. Devlet bu eski tarz idareden vazgeçip Avrupa'daki parlamenter sisteme geçmeliydi. Devlet bu sayede Avrupa devletlerinin seviyesine ulaşabilirdi. Devletin geleceği Avrupa devletleri ile iyi ilişkilere girmesine ve geniş çaplı reformların uygulanmasına bağlıydı. Bunun zaruri olduğunu Paris ve Londra elçilikleri sırasında gönderdiği layihalarda belirtmekteydi. 1837 de Hariciye nazırı olunca bu düşüncelerini uygulama fırsatı yakaladı. Fakat kendisine karşı çıkanlar da mevcuttu ve onlar Dahiliye Nazırı Akif Paşa'nın etrafında kümelenmişlerdi. Padişah, Mustafa Reşid Paşa'nın görüşleri doğrultusunda Tanzimat fermanını ilan etmeden önce Akif Paşa ile görüşmüş ve onun Tanzimat'ın padişahın hükümlerlik haklarının bir kısmını ortadan kaldıracağı fikrini benimseyerek bunu ilan etmekten vazgeçmişti. Onun en çok karşı çıktığı düzenleme gayrimüslimlerle Müslümanların eşit olmasıydı. Bu Müslümanlarda memnuniyetsizlik oluşturacaktı. Ayrıca halife sıfatıyla Müslümanlar devamlı üstün tutulmalıydı. Reşid Paşa padişah üzerindeki nüfuzunu kullanarak Akif Paşa'yı görevinden uzaklaştırıp fermanı ilan ettirmek istediye de araya giren bazı olaylar sebebiyle bu ertelenmiştir.²²⁷⁹

Görüldüğü üzere Reşid Paşa'nın temsilciliğini yaptığı devlet adamları devletin geri kalmaktan kurtarılması konusunda Batılı devletlerin idari sistemine uyulması taraftarıydı. Bu yanılsama Abdülmecid döneminde en yüksek noktasına çıkınca Osmanlı'da yeni bir devrin başladığı Tanzimat'ın ilanı kaçınılmaz oldu. Bu bunalımlı dönemde tahta çıkan padişahların Batı'nın üstünlüğünü zihniyet planında da kabul eden paşaların nüfuzunda kaldıkları ve bir anlamda çaresizce önlerine konan siyasi çözümlere razı oldukları anlaşılmaktadır. Tanzimat'la ülke siyasi olarak ne kazandı ne kaybetti, sonrasındaki siyasi gelişmeler neler oldu, bu düzenlemeler devletin

²²⁷⁹ OA., C.VI, s. 110-111.

çöküşüne engel oldu mu, yoksa çöküşü hızlandırdı mı? Bu sorular Tanzimat'ın ilanından sonra hala günümüze kadar tartışılmaktadır. Sonuç itibarıyla Osmanlı Devleti çöktüğüne göre Tanzimat'la ortaya konan siyasi arayışlar problemleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Bunun nedeni ilmî ve teknolojik üstünlüğü ile öne geçen Avrupa devletlerine boyun eğme kompleksinin siyasete egemen olmasıdır. Milli bir siyaset anlayışının geliştirilememesi problemlerin devam etmesini ve devletin yıkılışını doğurmuştur.

Bütün tarihçiler tarafından Osmanlı tarihinde önemli bir dönüm noktası kabul edilmekle birlikte lehte ve aleyhte hala tartışmaya konu olan Tanzimat fermanı nihayet 3 Kasım 1839 da Gülhane'de Mustafa Reşit Paşa tarafından okundu. Ferman olması dolayısıyla herkesi bağlayan en üst seviyedeki bu resmi belgenin muhtevasına bakacak olursak devletin problem olarak gördüğü meselelere temel ilkeler bazında getirdiği çözümler görülebilir. Bunlar, Müslim ve gayrimüslimlerin can, ırz ve namus garantisinin eşitliği, herkesin mülkiyet hakkına sahip olması, herkesin vergi mükellefi sayılması, askerlik hizmeti süresinin belirlenmesi ve nüfusa göre mükellefiyet getirilmesi, sanıkların aleni yargılanması, cezaların muhakeme sonrası infazı, idam kararının mahkemeye olması, mahkumların verasetten mahrum edilmemesi, herkesin hukukta eşit olması, Meclis-i Vâlâ üyelerinin artırılıp kanunlar ve ceza kanunu hazırlaması, memurlara rütbelere göre maaş bağlanması, rüşvetin yasaklanması, hükümdar, ulema ve devlet ricalinin de bunlara uyma zorunluluğudur. Bu ilkelerde temel kavram müslim ve gayri müslim eşitliğidir. Artık "gavura gavur demek yasak"lanmıştı. Aslında bu ferman Mısır meselesiyle bağlantılı olarak İngiltere'nin müdahalesi sebebiyle ilan edilmişti.²²⁸⁰

Yani devlet dış müdahaleye açık konumdaydı. Bu durum devlet açısından en büyük siyasi mesele kabul edilebilir. Bu müdahaleci dış siyasete açık olmaktan devlet bir türlü kurtulamamıştı. Ferman ilan edilip müslim-gayrimüslim eşitliği kabul edilmiş olmakla birlikte Batılıların devletin iç işlerine karışması bitmedi.

Arnavutluk, Girit, Bulgaristan, Suriye ve Lübnan'da yabancı müdahaleler sebebiyle isyanlar çıktı. Lübnan ve Suriye meseleleri İngiltere ve Fransa

²²⁸⁰ OA., C.VI, s. 114-115.

müdahaleleri yüzünden uzun süre devam etti.²²⁸¹ Süveyş Kanalı projesi ise bu dönemde Osmanlı ve Mısır yönetimime İngiliz müdahalesinin en önemli sebeplerindendi.²²⁸²

Bütün bu problemlerin çözümü için ıslahat tedbirleri gündeme oturmuştu. Doğaldır ki devlet ihtiyaç duydukça kendini yenileyen bir müessese olarak idari kurumlarını zamanın şartlarına göre uyarlama gereği duyar. Bu gereklilik yöneticilerin de iradelerinin üzerinde bir baskı oluşturur. Yani ihtiyaç çıktığında yöneticiler bunları yapmak zorunda kalırlar. İhtiyaç vukuunda yenilikler yapılmadığı zaman devlet köhnemeye başlar ve problemler çözülemez haline dönüşünce de idare edenlerle edilenler arasında önce ihtilaflar sonra da çatışmalar oluşmaya başlar. Ancak yenileşme yapılırken bir devleti ayakta tutan ruh muhafaza edilmelidir. Yani yenileştirme faaliyetleri çerçevesinde getirilen düzenlemelerin devletin kuruluş düşüncesine uygun olması ve yapılan düzenlemelerin idare edenlerle edilenler arasındaki mutabakata uygun olması da vazgeçilmemesi gereken temel şartlardandır. Bu şartlara uyularak yapılan düzenlemelere ıslahat denildiği bilinmektedir. İslahatta asıl korunarak aksayan yerlerin düzenlenmesi sözkonusudur. III. Selim'le başlayan yenileşme hareketleri ve sonrasında ortaya çıkan Tanzimat ve İslahat fermanlarına bakıldığında devletin işleyişinde görülen problemlerin çözümünün ıslahat çerçevesinde ele alınmak istendiği görülür. Çünkü Osmanlı Devleti sağlam temeller üzerine kurulmuştur. Devleti kuran, yükselten temel düşünceyi zedelemeyen aksayan tarafların tadili ve gerileme döneminde kaybolan dinamizmi yeniden ele geçirme genel hedeftir. Bununla birlikte yeni düzenlemelerin uygulaması da önemli olup ilgili tarafların hassasiyetlerine dikkat edilmesi ve suistimallere kapı aralamaması da önemlidir. Bir de düzenlemelerin problemleri çözdüğüne ve istenen dinamizmin yeniden yakalanabildiğine dair toplumu oluşturan kesimlerin genel kanaatlerinin olumlu olması şarttır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda tasavvufi düşüncenin bir mayaya olduğunu daha önceden belirtmiş ve son yüzyıla gelinceye kadar bu düşüncenin devleti idare edenler ve toplum üzerindeki etkilerini çeşitli yönleriyle açıklamıştık. Bu bakımdan

²²⁸¹ OA., C. VI, s. 115.

²²⁸² OA., C. VI, s. 121.

bu düşünce mensuplarının problemlerin çözümü aşamasında da belirleyicilerden olması kaçınılmaz olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz askeri, idari, siyasi ve iktisadi alanlarda ortaya çıkan temel problemlerin bir şekilde Osmanlı düşünce sistematığındeki bozulma ile alakalı olduğunu ve bu düşünce sisteminin önemli unsurlarından birinin de tekke düşüncesi olduğuna değinmiştik. O hâlde tekkenin yapılan ıslahata ilişkin genel bakış açısını ortaya koymamız gerekmektedir. Her şeyden önce başta padişahlar ve hanedan mensupları olmak üzere devlet ricali ve diğer alt birimlerdeki memurların çoğunda bir tekke ile irtibatın var olduğu ve Müslüman tebaanın da meşayihe olan sevgi ve saygısının üst noktada olduğunun belgelerle göstermiştik. Bundan dolayı yapılan yeni düzenlemelerin tekkeye zarar vermesi düşünülemezdi. Hatta doğrudan sultanlar, hanedan mensupları, damatlar ve üst düzey devlet adamlarının isimlerini taşıyan tekkelerin bulunması aradaki kuvvetli bağlantının bir göstergesidir. Altı asırlık Osmanlı tarihine bakıldığında Şeyh Edebali Tekkesi ile başlayan bu gelenekte Bursa’da Pir Emir Zaviyesi²²⁸³ (Emir Sultan Tekkesi), Zigetvar’da Sultan Süleyman Tekkesi,²²⁸⁴ Ayşe Sultan (Kanûnî’nin torunu ve Rüstem Paşa’nın kızı) Tekkesi, Mihrimah Sultan Camisi Tekkesi, İsmihan Sultan (Sokullu Mehmed Paşa) Tekkesi,²²⁸⁵ Sadrazam Halil Hamid Paşa Tekkesi²²⁸⁶ gibi birçok örnek mevcuttur. Bu bakımdan Tanzimat fermanı ve bu fermanı ilan eden yöneticilerde tasavvuf ve tarikatlara karşı bir muhalefetten sözedilemeyeceğini ileri süren Mustafa Kara o günkü toplum yapısı ve zihniyeti açısından bunun mümkün olmadığını söyler.²²⁸⁷ Ona göre bu devrin yöneticilerinin Osmanlı toplumunun zihniyetine nüfuz eden tarikatları dikkate almaması ve toplumla et tırnak mesabesinde olan bu olguyu görmezlikten gelmesi mümkün değildir. Meseleye objektif bakanlar toplumun dokusuna uygun makul reçeteler sunabilmişlerdir. Bu teze göre mistik temayüller insanla birlikte var olmuş ve onunla birlikte varolacağından yasaklama, mahkum etme ve tahkir çare değildir. İslah esas olmalı, sistem günün imkân ve ihtiyaçlarına göre yeniden ele alınmalıdır. Tanzimat döneminde bakıldığında devlet, sûfiler ve aydınlar bu görüşteydi. İkinci grubu

²²⁸³ BOA. A. DVN.SMHD.d., 15/603.

²²⁸⁴ BOA. A. DVN.SMHD.d., 29/270, 33/697.

²²⁸⁵ Hasan Kamil Yılmaz, “Celvetiyye”, Hasan Kamil Yılmaz, “Celvetiyye”, **Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, s. 951, 953, 955.

²²⁸⁶ BOA. C. EV., 214/10699.

²²⁸⁷ Kara, **Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri**, s. 28

oluşturan Batıcılar devrimden yana oldukları için bunlara göre geri kalışımızın tek sebebi olan "orta çağ" kurumları olan tekke ve medreseler kapatılmalı ve yerlerine "muasır" kurumlar tesis edilmelidir.²²⁸⁸ Buna karşın tekke mensupları da meselelere iyi niyetle yaklaşan devlet idarecilerinin çözüm arayışlarına iyi niyetle yaklaşmış ve buna yönelik yapılan girişimlerin genel anlamda yanında olmuştur. Tekke mensupları özellikle Batınî düşüncelerle asliyetinden uzaklaşan Bektaşiliğin tesirindeki Yeniçeriliğin kaldırılması ve askeriye alanındaki yeni düzenlemeleri desteklemiştir. Başta Nakşiler olmak üzere tekkenin başlangıçta askeriye alanındaki ıslahatı desteklemesinin sebebi devleti mezelleten ve Batı emperyalizminden koruyacağı düşüncesidir. Ancak Tanzimat döneminde gerçekleşen yenilenmenin güçlenmeye yönelik değil de sathî ve gösterişten ibaret olduğunu gören yine başta Nakşibendiler olmak üzere tasavvuf erbabı yenilikleri sorgulamaya, hatta tenkide de başlamıştır.²²⁸⁹ Bununla birlikte tekkeler ıslahat karşısında lehte ve aleyhte görüşlere sahip olsalar da kendi içlerinde de bazı fikri ve ameli problemleri derinlemesine yaşamaktadırlar. Şimdi bu problemleri ele alacağız.

²²⁸⁸ Kara, **a.g.e.**, s. 28-29.

²²⁸⁹ Yücer, **a.g.e.**, s. 637; Kara, **a.g.e.**, s. 74-75.

3.2. TEKKELERDE GÖRÜLEN PROBLEMLER

Osmanlı'da düşünün sebeplerini ve çarelerini ortaya çıkarmak için hazırlanan layihaların ittifak ettiği meseleler arasında seyfiye, kalemiye, ilmiye, adliye, maliye ve mülkiye müesseselerinin bozulmuş olması başta gelir. Bu müesseseler zamanın icaplarına göre kendilerini yenileyememiş, ihtiyaç ve inkişafalara ayak uyduramadıkları için de meselelere çözüm getirememişlerdir. Layihalar içerisinde tekke ve meşayih ilgilendiren aleyhte fikirlerin bulunmaması dikkat çekicidir. İlmîye ve sūfiyenin XVII. yüzyılda başlayan meşhur mücadelesi, aslında zahiri parlaklığa rağmen içinde taşıdığı hastalığın ve zaafın da ilk tezahürleridir. Buna rağmen tekkeler ve medreseler yine de devlete ve cemiyete yön verebilecek seviyede elemanlar yetiştirebilmişlerdir.²²⁹⁰ Bu tespit XVII. yüzyıl sonrası için de geçerlidir. Aslında tasavvuf tarihi boyunca problemlerin varlığı ile bunların üstesinden gelen ve tasavvufa açılım ve derinlik kazandıran meşayihin her dönemde var olduğunu unutmamak gerekir. Olaya bu açıdan baktığımızda etkileri günümüze kadar süren XIX. yüzyılda da kâmil şeyhler olduğunu görürüz. Bu konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle problemlerin olduğunu kabul etmekle birlikte tekkelerin tamamen çöktüğü algısının da gerçekçi olmadığını bilmek şarttır. Öyle ise XIX. yüzyılda İstanbul başta olmak üzere devletin değişik bölgelerinde hangi tarikatların faaliyette olduklarına, meşihat makamındaki şeyhlerin isimlerine ve çeşitli açılardan tasavvufî hayata dair bir ön bilgi vermek yanlış algılardan kurtulmak adına faydalı olacaktır. Bu bilgilerle bu yüzyıldaki tasavvufî hayatın problemlerine rağmen canlılığını bir şekilde muhafaza ettiğini görmüş olacağız.

Bir kere daha belirtmek gerekirse tarikatlar ve tekkelerle ilgili XIX. yüzyılda devlet eliyle alınan bir takım idari tedbirler dolayısıyla - Bektaşiliğin ilgası²²⁹¹ ve Meclis-i Meşayih'in kurulması²²⁹² gibi- sanki tarikatlar ve tekkelerin tamamen çöktüğüne, bu kurumları temsil eden kâmil şeyhlerin hiç bulunmadığına dair

²²⁹⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 124-125. Padişah ve vezirlere devlet idaresi konusundaki hatalarını çekinmeden söyleyip doğruyu gösterebilme cesaret ve kabiliyetine sahip şeyhlerden Osman Fazlı Efendi, Şeyh Hüseyin Efendi ve Himmetzade Abdullah Efendi'nin ehliyeti hakkında bkz. Gündüz, **a.g.e.**, s. 125-128.

²²⁹¹ BOA. C. ADL. 29/1734-5.

²²⁹² BOA. İ. MVL., 563/25320; BOA. MVL., 1042/39.

zihinlerde bir kanı oluşmaktadır. Bu algı biraz da Batı'dan sirayet ederek İslâm dünyasını da saran pozitivist ve rasyonalist düşüncelerin tesirinden kendini kurtaramayan XIX. yüzyıl “aydınlarının” propagandasıyla oluşmuştur. İslâm dünyasının Batı karşısındaki yenilgisi kötü örnekler üzerinden kolayca medrese ve tekkeye yüklenerak basiretsiz siyasetçiler, askerler ve ihanet içerisinde olan aydınların devleti kargaşaya götüren çatışmaları görmezden gelinmiştir. Oysa Dina Le Gall'e göre tarikatları Müslüman cemiyetteki bozulmanın asıl sebepleri olarak görenler Batılı bilim adamları, Sovyetlerin “Orta Asya İslâmiyeti” gözlem ve takipçileri ve farklı tonlardaki söylemleriyle Müslüman reformculardan oluşan bir gruptur.²²⁹³

Elbette devletin geri kalışında tekke ve medreselerin payı da yok değildir. Fakat devletin diğer kurumlarının yanı sıra tekkelerle ilgili aldığı tedbirler Tanzimat sonrası tamamen modern bir teşkilatlanmaya giden ve her şeyi kontrol etmek isteyen bir siyasi anlayışın tezahürüdür. Gerçi geçmiş asırlarda da her ne kadar tarikatlar dolaylı yönden devlet kontrolünde olsalar da özerkliklerini sürdürmekteydiler. Fakat Tanzimat sonrasında devletin bütün kurumlarını kapsayan ıslahat ve kurumsallaşma tekkeleri de içine almıştır. Bu yüzyılda faal olan Sünni tarikatlar ve bunların meşihatinde bulunan zatlardan vereceğimiz iyi örnekler tekkenin hiç de sanıldığı kadar bitmediğini ortaya koyacaktır. Hatta Hür Mahmut Yücer, bu yüzyılda varlığını sürdüren değişik tarikatlara mensup mutasavvıfların birbiriyle çekişme içinde değil tam aksine *"münferit zıtlaşmalar veya akademik seviyede kalan fikrî tartışmalar"* dışında daha önceki dönemlerde olduğu gibi müspet ilişkiler içinde olduklarını örnek vakalarla ortaya koymuştur²²⁹⁴ ki böylesine zor bir yüzyılda yaşayan mutasavvıfların tartışmalar ve kavgalarla ülkenin birliğine hanel getirecek davranışlara girmesi zaten kendi yollarına aykırıdır. Her yerde ve her an Allah'ın isimleri ve sıfatlarının tecellilerini tefekkür ve tezekkür ederek O'nun rızasına ulaşmayı gaye edinen mutasavvıfların yaratılanlarla (kainatın tamamı) münasebetlerinin belirleyici temel düşüncesi "Yaratılanı severiz Yaratan'dan ötürü" olmuştur. Bu sebeple ilişkilerinde

²²⁹³Le Gall, Dina, **Bir Sûfi Kültürü Olarak Osmanlı'da Nakşibendilik (1450-1700)**, Çev. İrfan Kelkitli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 21.

²²⁹⁴Çeşitli tarikatlar ve tekkeler arasındaki olumlu münasebetler hakkında geniş bilgi için (bkz.: Yücer, **a.g.e.**, s. 617-632.)

istisnalar dışında kavga değil barış hâkimdir. Bununla birlikte tarikatlarla ilgili hiç bir problem de yok değildir. Temel problem esasen tasavvufi hareketin başlangıcından beri var olan istismar amacıyla ortaya çıkan bazı sahte şeyh ve dervişlerden kaynaklanmaktadır ki bunların dîmî hayat için ne kadar tehlikeli olduğunu zaten hakiki mürşidlerin eserlerinde bahsettiklerini belirtmiştik. Bu hakiki mürşitlerle birlikte dayanışma içerisinde olan devlet yöneticileri de bunlarla mücadeleyi yine birlikte yürütmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde de yöntem bu şekildedir. Mesela Muharrem 1208/Ağustos 1793 tarihli hüküm devlet-tekke işbirliği ile bunlara karşı alınan tedbirleri göstermektedir. Bu hükümde İstanbul'da postnişinlik yapan şeyhlerin şikayeti üzerine yedi şeyhten oluşan heyete itikadı bozuk şeyh ve dervişleri teftiş edip bunların saraya bildirilmesi, kendi başına izinsiz tekke açanların ihbar, men ve hatta tedib edilmeleri, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de (Eyüb, Galata ve Üsküdar) tekke açmak ve zikir yapmak isteyen şeyhlerin o bölgedeki itikadı sahih, takva sahibi şeyhlerden izin almış olmalarına dikkat edilmesi hususlarının takibi görevleri verilmiştir. Ancak bunların da vazifelerini ihmal ve uygunsuz davranışlarla dervişleri tekdir ve tahkir etmeleri sebebiyle görevlerine son verilmiş ve üç şeyhten oluşan yeni bir heyet kurulmuştur.²²⁹⁵ Aynı işbirliğini II. Mahmud zamanında tekkelerin ıslahıyla ilgili çıkan ferman sırasında da görebilmekteyiz. Çünkü şeyhler de tekkelerdeki intizamsızlıktan ve eksikliklerden rahatsızdırlar ve bunların çözülmesini istemektedirler.²²⁹⁶

Bu belgelerde de görüldüğü üzere tekke müessesesi gerçek işlevi bakımından kendisine zarar verebilecek gelişmelerle ilgili devletle işbirliği içerisinde görevini ifa etmektedir. Devlet en üst yönetim ve denetim organı olarak bu görevini özerkliğini muhafaza ederek yine tekke ile birlikte yürütmektedir. Bununla birlikte az da olsalar sahte şeyh ve dervişlerin tekke ve tarikatların genelini töhmet altına sokan problemlere sebep oldukları da malumdur.

²²⁹⁵ Yücer, **a.g.e.**, s. 653; BOA. Ahkâm Defteri 12/78/230 numarada kayıtlı bu hükmün yayınlanmış kopyası ve transkribesi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kala, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kala, **İstanbul Ahkâm Defterleri, -İstanbul'da Sosyal Hayat IV-**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1997, s. 62-63.

²²⁹⁶ BOA. C.EV., 355/18014.

Şimdi genel manada bu olumlu duruma rağmen niçin tekkenin çöktüğü algısının oluştuğunu irdelememiz gerekmektedir. Öncelikle belirtelim ki bir yandan sahte şeyhler ve dervişlerin zaman zaman ortaya çıkması, diğer yandan Yeniçeriliğin bozulması nedeniyle bu kurumun ve onda etkin olan Bektaşî tekkelerinin ilgasi sonrasında kimi çevreler tarafından bütün mutasavvıflar da töhmet altına sokulmuş ve böylece tekkelerin çöktüğü algısı oluşmuştur. Bu yanlış algıyı gidermek için şimdi XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki faal tarikatlar ve dikkat çeken bazı şeyhlerin önemli özelliklerinden bahsedeceğiz. Arkasından tekkelerle ilgili problemleri ele alacağız ki haddizatında bu problemlerin tasavvufun esasları ve yaşanmasıyla ilgili kısmına girenleri sadece Osmanlı'nın geri kalış dönemine ait problemler de olmayıp tasavvuf tarihi boyunca süregelen cinstendir. Tasavvuf'un klasik eserlerini yazan Kuşeyrî ve Hucvîrî gibi müelliflerin eserlerini kaleme alma gayelerine baktığımız zaman bu tür tespitleri görürüz. Hatta ilk sûfîlerin dahî tasavvufun amacını anlamayan ve mesleklerine hanel getiren ham sofuları tenkit ettikleri bilinmektedir. Zaten tasavvufun vazgeçilmez usûlünden biri de insanın kendisini muhasebe etmesi, yani kendini eleştirip olgunlaşmaya çalışmasıdır. Eğer bir şekilde muhasebe varsa problem de vardır. Yani kusurunu ve faziletini görebilen muhasebe yapar. Nitekim tasavvufta kendini olmuş görmek reddedilmiş, ne kadar kemale ulaşırsa ulaşılsın daima acz ve tevazu tavsiye edilmiştir. Bu tavır da onlara Resulullah (s.a.v.) den miras kalan bir sünnettir.

Tekkeler halk indinde en fazla tesir sahibi kuruluşlar olarak XIX. yüzyılda da kendi varlıklarını hissettirebilmiş, genel olarak uğradığı zaafa rağmen birçoğu bu sebeplerin tesir sahası dışında kalabilmiş ve fonksiyonlarını XX. yüzyıl başlarında da devam ettirebilmiştir.²²⁹⁷ Bizim de tezimizin ana fikrini oluşturan ve çok miktarda belge kullanmak suretiyle delillendirmeye çalıştığımız bu tespitte ortaya konan gerçeği ilk farkedenden biri de tarihçi Cevdet Paşa olmuştur. Bundan dolayı XIX. yüzyıldaki Murad Molla ve Kuşadalı İbrahim Efendi tekkelerini darülfünun/üniversite olarak tavsif etmiştir.²²⁹⁸ Yine Gündüz araştırmalarında Gümüşhaneli dergâhını bu tip dergâhların canlı bir misali olduğunu tespit ettiğini

²²⁹⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s. 177.

²²⁹⁸ Cevdet Paşa, **Tezâkir**, tetimme, s. 13-15'den naklen Gündüz, **a.g.e.**, s. 177.

ifade etmiştir.²²⁹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine baktığımızda belirli zaaflarına rağmen bu yüzyılda bütün tarikatlara ait tekkelerin irşad faaliyetlerine devam ettiklerini, devletin bunları himaye siyasetine devam ettiğini görüyoruz. Devletin tekkeleri himayesi ve denetimi Bektaşiliğin ilgasına kadar bir ayırım olmaksızın mevcut teamüller çerçevesinde yürütülürken bu tarihten itibaren Ehl-i sünnet mezhebine mensup kabul edilen tarikatların himayesinin devam ettirildiği görülür. Bununla birlikte yasaklanan Bektaşilik dışındaki Sünni tekkelerde de sıkı denetime geçildiğine dair belgelere rastlamak mümkündür. Bektaşiliğin ilgası fermanında da görüldüğü üzere devlet öteden beri uygulanagelen denetimi bundan sonra daha da sıkılaştırmaktadır. Bu denetime rağmen problemler olmuyor değildir.

Şimdi burada bu kurumlarda yetişen özellikle Mevlana Halid-i Bağdadî'den sonra öne çıkan Nakşibendi şeyhlerinden bazı örnekleri ortaya koyduğumuzda tekkenin XIX. yüzyılda bir takım problemler olmakla birlikte yine de canlılığı ve etkinliğini sürdürdüğünü göreceğiz.²³⁰⁰ Hatta bu kolun canlılığı XX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonundaki kırılma anından sonra da devam etmiştir. Burada bir parantez açarak bir hususu belirtmekte yarar olduğu düşüncesindeyiz. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde vukubulan I. Dünya Savaşı, ardından Osmanlı topraklarının işgal süreci ve Millî Mücadele yıllarında içlerinde ulema ve meşayihin de bulunduğu din adamlarının gerek ilim ve irşad görevlerini sürdürmek gerekse fiili olarak vatan savunmasına katılmak suretiyle üzerlerine düşen vazifeyi yerine getirmiş olmalarına rağmen²³⁰¹ 3 Eylül 1341/15 Eylül 1925 tarihinde tekke ve zaviyelerin kapatılmasının²³⁰² ardından itibar kaybına maruz bırakılmaları kendilerine karşı bir vefasızlık olmuştur. Asr-ı saadete uzanan tarihî bir geçmişi olan ilim ve irşad müesseselerinin kanunla kapatılması problemleri ortadan kaldırmamış, aksine dini alanda daha büyük bir boşluk bırakmıştır. Yaşanan sıkıntılara rağmen yine de ilim ve

²²⁹⁹ Gündüz, **a.g.e.**, s. 177.

²³⁰⁰ Yücer, XIX. yüzyılda 1799 şeyhten oluşan bir listeyi tablo haline getirmiş, bunların vefat yılı, tarikatı, tekkesinin adı ve yeri, eser sayıları ve mesleklerini göstermiştir. Ayrıca bu şeyhlerin tarikatlara göre dağılımını gösteren grafiklerle birlikte silsilelerini vermiştir. (bkz.: Yücer, **a.g.e.**, s. 895-960.)

²³⁰¹ Recep Çelik, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı "*Millî Mücadele'de Din adamlarının Rolü*" adlı doktora tezinde ulema ve meşayihin bu mücadeledeki katkılarını belgeleriyle ortaya koymuştur. Din adamlarının bu katkıları hakkında geniş bilgi için bkz. (Recep Çelik, **Millî Mücadelede Din Adamları, 1-2**, Emre Yayınları, İstanbul 1999.)

²³⁰² Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 372.

irşad işi özveri sahibi ulema ve meşayih tarafından devam ettirilmiştir. Nitekim Remzî-i Mevlevî bir dörtlüğünde tekkelerin kapatılmakla Allah'ı anmanın engellenemeyeceği, bütün varlıkların evren dergâhında Allah'ı zikrettiklerini hatırlatmaktadır.²³⁰³

Tekkelerin resmen kapatılmasından sonra irşad vazifesi devam ettirilmekle birlikte bu kırılma anından itibaren çok partili sisteme geçene kadar geçen zaman dilimi içerisinde, hatta daha sonraki süreçlerdeki kırılma anlarında geleneği dışlayan öyle köklü değişimler yaşandı ki bunun manevi hayatta zararlara yol açmaması mümkün değildi. Modernleşme karşıtı merkezler olduğu düşüncesiyle kapatılan tekkelere vurulan ilk darbenin canlı şahidi Vassâf tekkenin geldiği bu noktada velayet erbabının meydanda görülmemesinin tamamen doğal seyrinde gelişmediğini ortaya koyar. Vassâf, hakiki müridlerin olduğunu ancak onları bulacak kabiliyete sahip kimselerin kalmadığını, yani halkın genel durumunda bir bozulma olduğunu, bu sebeple onların da köşelerine çekildiği görüşündedir.²³⁰⁴

Bununla birlikte yukarıda da temas ettiğimiz gibi XIX. yüzyılda bilhassa Nakşibendi-Halidi şeyhleri her türlü zorluğa rağmen yine de klasik tekke kuralları dışında cami merkezli umumi irşad hizmetlerini devam ettirerek inişe geçen tekkenin itibarını kurtarmışlar ve XIX. yüzyıldan çok daha sıkıntılı geçen XX. yüzyıldaki faaliyetleri ile tasavvufî hayatı canlı tutmayı başarmışlardır. XIX. yüzyılda Nakşibendiyye tarikatına Osmanlı coğrafyasında yeni bir ivme kazandıran Mevlana Halid-i Bağdadî (ö. 1778/1826) elli üç yaşında vefat etmesine rağmen²³⁰⁵ irşadını ilimle mezcetmesi ve bir çok halife yetiştirmesi sebebiyle etkisini değişik kollarla günümüze kadar sürdürmüştür. Bu yüzyılda yaşayan Murad Nakşibendi (ö. 1848) yine önemli bir zattır. Tekkesi tasavvuf erbabı, devlet adamı ve ilim adamlarının

²³⁰³ "Âsumândır kubbesihem ahterân kandîlleri/En ziyâ-bahşâ kanâdili güneşle mâhdır/Seddolunmakla tekâyâ kaldırılmaz zikr-i Hak/Cümle mevcûdât zâkirdir cihân dergâhtır." (Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 373.)

²³⁰⁴ "Ne o hüsn-i cihân-firîbi görecek göz, ne de tabîb-i aşkı bulmağa kabiliyyet sahibi bir öz kaldı. Erbâb-ı aşk u muhabbetin yüreğini dâğ-dâr edecek bir hâldir. Erbâb-ı velâyet eksik değildir. Ancak halkın isti'dâdı muntafî oldu. Bu sebeple "Hakkiyâ mahrem bulunmaz râz-ı aşka bu zaman/Halk-ı âlemden anın çün ihtifâ ister gönül" neşîdesiyle terennüm-sâz olarak gûşe-nişîn-i hafâ oldular." (Vassâf, **a.g.e.**, C. III, s. 214.)

²³⁰⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 304.

toplantı yeri olarak ilim ve fikir hayatında müstesna bir yer olmuştur.²³⁰⁶ İrşadı kendisinden sonra gelen halifeleriyle günümüze kadar etkin bir şekilde devam eden Nakşibendi Halidi kolu şeyhlerinden Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî (v. 1893) de XIX. yüzyıldaki tasavvufi verimliliğin örneklerindedir.²³⁰⁷ XIX ve XX. yüzyılda yaşamış meşayihin en meşhurlarından biri de kuşkusuz Nakşibendi-Halidi şeyhlerinden Muhammed Esad Erbilî (v. 1931) idi. İstanbul'a geldiğinde ilmi kemâlâtını izhar etmemesine rağmen kendisiyle görüşenler irfanına meftun olmaktaydı. Meclis-i Meşayih azalığı ve reisliği de yapmıştır.²³⁰⁸ Bu şeyhlerden biri de Seyyid Abdülhakîm Arvâsî (v. 1943) idi. 1865 doğumlu Seyyid Abdülhakim Arvasî 5 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'a gelmeden önce Van vilayeti ve etrafında irşadda bulunmuş, İstanbul'a geldiğinde Eyüp'te Kaşgarî Abdullah Efendi dergâhı meşihati münhal olduğu için meşihat, imamet ve hitabet vazifesi ile Süleymaniye Medresesi mevaiz-i diniyye müderrisliği kendisine tevcih edilmiştir. Bidat çıkarılmaması konusunda hassas olduğunu, istikametle irşad görevini ifa ettiğini, siyaset bilmediğini, partilere üyeliğinin bulunmadığını ve irşaddan başka bir hizmetle mükellef olmadığını açıklamıştır.²³⁰⁹ Bitlis'te Nakşibendi Şeyhi Muhammed Pîr-i Küfrevî'den halifelik aldıktan sonra Hasankale'nin Dinarkum köyünde irşadını sürdürürken çıkan savaşta Ruslara ve Ermenilere karşı müridleriyle savaşan, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri olan ve Alvarlı Efe lakabıyla meşhur 1868 doğumlu Muhammed Lütfi Efendi (v. 1956) de XIX. ve XX. yüzyılda yaşayan önemli bir şeyhtir.²³¹⁰ 1866 Ahıska doğumlu Müderris ve Nakşibendi Şeyhi Ali Haydar Efendi (v. 1960) XIX ve XX. yüzyılın zor zamanlarında ilim ve irşad hizmetinde bulunmuş, İskipli Atıf Efendi ile birlikte İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmıştır.²³¹¹ Şeyh Abdurrahman-ı Tağî²³¹², Şeyh Fethullah Verkânîsî, Şeyh Muhammed Ziyaüddin,²³¹³

²³⁰⁶ Mustafa Ülger, "19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatındaki Yeri Bakımından Tekkeler", **FÜİFD.**, sy. 18:2 (2013) s. 48.

²³⁰⁷ Vassâf, vefât tarihini 8 Zilkade 1311 (14 Mayıs 1894) olarak verir. Pazar günü vefât eden Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin naşı binlerce insanın katılımıyla Süleymaniye Camii'ne nakledilmiş ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın türbesi yakınında defnedilmiştir. (Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 335.)

²³⁰⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 347-348.

²³⁰⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 118-119.

²³¹⁰ Selahattin Kıyıcı, "Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi", **DİA.**, C.II, s. 552.

²³¹¹ Cemal Bayak, "Haydar Efendi, Ahıskalı", **DİA.**, C.XVII, s. 27-28.

²³¹² Daha bir tarikata girmeden önce medresede ders verdiği yıllarda Osmanlı Devleti'nin kendisine bulunduğu nahiyenin müdürlüğü, kadılığı ve müderrisliğini verdiği hâlde bu rütbelere iltifat etmediği

ve Şeyh Ahmed el-Haznevî yetiştirdikleri halifelerle XIX. yüzyıldan günümüze uzanan süreçte Nakşibendi-Halidi usûlü üzere toplumun her kesiminden çok büyük kitlelerin Kur'an ve sünnete ittiba, istikamet, ilim, edeb ve sohbet eksenli bir tasavvufî terbiye ile yetişmesine öncülük etmiş şeyhlerdir.²³¹⁴

Görüldüğü üzere irşadları bıraktıkları halifeleri sayesinde günümüze kadar uzanan meşayih arasından verdiğimiz bu örnek şahsiyetlerin ömürlerinin bir kısmının geçtiği XIX. yüzyılda, modernite ve gelenek tercihi arasında yön arayışında çalkantılı bir süreç yaşayan Osmanlı devlet ricali ve aydınlar ile hala geleneklerine bağlı bir İslâm yaşayan toplumun alt katmanlarında ilim ve irfan geleneğini temsil eden ve devletle de iyi ilişkilerini sürdüren Nakşibendi-Halidi medrese ve tekkelerinin etkinliğini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Tekkenin eksikliklerine rağmen bu dinamik yapısı resmen yasaklı olmalarına rağmen XX. yüzyılda da sürmüştür. İçinde bulunduğumuz XXI. yüzyılda da bu etkinlik sürmektedir.

XIX. yüzyılda devletin Meclis-i Meşayih'i kurmakla son derece yaygın bir vaziyette faaliyet yürüten tekkelerin seviyesini artırma zaruretini hissettiği anlaşılıyor ama bu gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde bazı eleştirmenlerin ileri sürdüğü tekkelerin tamamen çöktüğü, hatta devletin de bunlar yüzünden geri kaldığı tezini haklı çıkarmaz. Meclis-i Meşayih yukarıda da açıkladığımız gibi tekkeler bünyesinde tasavvufî esaslara aykırı davrananları engellemek, çağın gereği tekkelerle ilgili bazı idari ıslahatlara girişmek ve hakiki mürşidlerin yetişmeleri ve faaliyetlerini devlet güvencesinde yapmalarını temin amaçlı kurulmuştur.

XIX. yüzyılda tekkeler bazı problemler olsa da tamamen atalet içinde değildir. Bununla birlikte ehil şeyh bulunamadığı için bazı tekkelerin kapandığı da

bildirilir. (Abdurrahman Taği, Muhammed Ziyâüddin, **İşaretler**, Haz. Mehmet İldırar, Umran Yayınları, İstanbul 1994, s. 11.)

²³¹³ Nakşibendî Halidiyye'den olan Şeyh Muhammed Ziyâüddin Birinci Dünya Harbi'nde büyük yararliliklar göstermiş ve savaş sırasında sağ koluna isabet eden bir mermi sebebiyle felç olmuştur. Felcin bütün vücuduna yayılmaması için beşinci firkanın askeri hekimi Bitlis Askeri Hastanesi'nde felçli kolunu kesmiştir. (Abdurrahman Taği, Muhammed Ziyâüddin, **a.g.e.**, s. 194.)

²³¹⁴ Hal tercümelere için bkz. Şeyh Muhammed Ziyâüddin, Şeyh Ahmed el-Haznevî, **Mektûbât**, Çev. Hasib Seven, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1977. s. 9-10 ve 263.

olmuştur. Buna rağmen XIX. yüzyılın sonunda sadece İstanbul'da üçyüzden fazla tekkenin bulunması toplumda tekkelere gösterilen ilgiyi göstermektedir.²³¹⁵

Bu verilere göre rahatlıkla şunu söyleyebiliriz ki gerileyen bazı tekkeler olmuştur ama bunların yerine yenileri devreye girip temel prensipleri çerçevesinde irşad faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüşlerdir. Bu da tasavvuf düşüncesinin sağlam temeller üzerine -ki bunlar Kur'an ve sünnettir- kurulu olmasıyla ilgilidir. Tekkenin XIX. yüzyılda sanıldığı gibi çökmediğini ortaya koyduktan sonra şimdi bazı tekkelerde ve dervişlerde görülen problemlerin mahiyeti ve sebeplerini inceleyebiliriz.

3.2.1. Tekkelerde Görülen Problemlerin Mahiyeti

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren gerek sultanlar, hanedan mensupları ve devlet ricalinin tekkelere gösterdikleri ilgi gerekse bu kurumun halk yanındaki saygınlığı sebebiyle ehil olmayan bazı kimselerin onun nüfuzunu istismar ettiğine geçmiş yüzyıllarda az da olsa şahit olunmaktaydı. Bu türden vakalara daha önce temas etmiştik. Bu yüzyıla girilirken devlet kurumlarında görülen işlev kaybı ve kendini yenileyememe problemi tasavvuf çevrelerinde ve kurumsal bazda bazı tekkelerde de görülmekteydi. Her devrin en önemli problemi liyakatsiz kimselerin kurumların başına geçip hem iyi işleyen kurumu dejenere etmesi hem de idaresi altındaki kimseleri yanlış yönlendirmesi olmuştur. Tekke kurumunda ehil olmayan bir kişinin posta oturması ise başlıbaşına bir felakettir. Çünkü bu hatanın hem dünyevi hem de uhrevi yönden zararları oluşmaktadır. Böyle kişiler sadece devletin başına gaile çıkarmakla kalmıyor, aynı zamanda insanların itikad ve amel bakımından şeriata uymayan tutum ve davranışlar edinmesine sebep oluyor, bu da gelecek nesillere kadar etkili olacak yeni heteredoks akımların doğmasına yol açıp fert ve toplumda kalıcı hasarlar oluşturuyor. Ancak devletin bazı kurumlarında olduğu gibi bazı tekkelerde de görülen bu aksaklıkları genelleştirip tekke kurumunun tamamen çöktüğünü söylemek ilmî bir yaklaşım olamaz. Post ve tekkenin irşad işinde sadece bir araç olduğunu bilen ve asıl işin insanları terbiye etmek olduğunu gösteren örnekleri de görmemiz gerekir ki yer yer bu hususa temas etmiştik. Nitekim

²³¹⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 149.

bu güzel örneklerden biri de Nakşibendi şeyhlerinden Mehmed Emin Tokadî (v. 1158/1745) idi ki o, İstanbul'da tasavvufî irşad görevini uzun süre bir tekkeye sahip olmadan sürdürebilmişti. Hatta pirdaşı Kırımlı Ahmed Efendi'nin vefatıyla meşihati boşalan Ayvansaray'daki Emir Buharî Tekkesi'ne şeyh tayin edilmek istenince burada ikamet etmemek şartıyla bu teklifi kabul etmişti. Tekke geleneklerinden uzak durup kendini gizlemeyi tercih eden Tokadî müridleri tarafından tekkede tertip edilen mevlide katılması ve posta oturup dua etmesi istenince meclise gelirim ama posta oturmam sözüyle post meraklısı olmadığını ortaya koymuştu.²³¹⁶ Kendisi çok sayıda telif ve tercüme eser yazdığı gibi yetiştirdiği Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi de (v. 1202/1788) tasavvuf literatürüne farklı sahalarda kaleme aldığı telif ve tercüme eserlerle zenginlik katmıştı.²³¹⁷

Kuşkusuz bu gibi zatlar tekkelerin çöktü denildiği zamanlarda yetişmişlerdi. Bunlar gibi daha pek çok tasavvuf ehlini sayabiliriz. Ancak mutasavvıfların hal tercümelerini aktarmak doğrudan konumuz olmadığı için bundan mümkün mertebe kaçınıyoruz. Altı asırlık Osmanlı tarihinde sahte şeyhler ve yetersiz postnişinler olduğuna dair bazı bilgilere kroniklerde, arşiv belgelerinde, hatırat türü eserlerde veya daha çok gazete ve dergi yazılarında rastlasak da bunların miktarının hatırı sayılır derecede olmadığını görürüz. Oysa bu altı asır içerisinde sayıları binlerle ifade edilebilecek kadar irşada ehil şeyh olduğunu hal tercüme eserlerinden biliyoruz.²³¹⁸ Bunlardan bize tevarüs yoluyla nesilden nesile intikal eden şifahî bilgilerin yanı sıra bıraktıkları kütüphaneler dolusu zengin tasavvufî mirasın var olduğunu görmemiz tekkelerin fonksiyonelliği ve toplumsal katkıları hakkında olumlu bir kanaate ulaşmamızı sağlayacak ve bu kurumla ilgili zihinlerde olumsuz propagandanın bıraktığı yanlış izleri silecektir.²³¹⁹

²³¹⁶ Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 645.

²³¹⁷ Yazdıkları eserlerin bir kısmı için bkz.: Tosun, **a.g.m.**, s. 645-646.

²³¹⁸ Bizim de bu çalışmada yararlandığımız Vassâf'ın *Sefîne-i evliyâ*'sında XIX. yüzyılda irşad vazifesini yürüten çok sayıda şeyhin biyografisi bulunmaktadır. Bu eser bilhassa son dönem Osmanlı tasavvufî hayatı için önemli bir kaynaktır.

²³¹⁹ Bu hakikati ve bırakılan zengin tasavvufî edebiyat mirasını görebilmek için son zamanlarda üniversitelerin çoğalmasıyla Osmanlı Arşivi başta olmak üzere vakıf ve meşihat arşivleri ile Osmanlı döneminde kaleme alınan yazmalar ve basmalara dayalı Osmanlı Tasavvuf Tarihi çalışmaları alanındaki akademik çalışmalara bakmak ufuk açıcı bir fikir vermektedir. Bu tür çalışmalar

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi XIX. yüzyıla girerken âdâb ve erkân bakımından aslî fonksiyonunu yitiren Bektaşilik olduğu gibi bazı aksak yönleri bulunan Mevlevilik ve otantikliğini yitirmeden ayakta kalabilen başta Nakşibendilik olmak üzere diğer Sünni tarikatlar mevcuttu. Bu nedenle devlet Bektaşiliğe karşı tedbir alırken Nakşibendilik ve Mevlevilik başta olmak üzere aslını muhafaza edebilen tarikatları himaye etmişti. Bu tür araştırmalarda çokça zikredildiği için biz de bu örnekleri verdik. Ancak bu yüzyıla girilirken Bektaşilik haricindeki diğer tarikatlarda liyakatsızlık türünden bazı olumsuzluklar bulunsa da asliyetlerine uygun faaliyetlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Zaten devleti idare edenler de bunun farkında olacaklar ki bütün tekkeleri tamamen devre dışı bırakmak yerine eskiyen ve asliyeti bozulanın yerine usûlünü koruyan ve asliyetini muhafaza eden tarikatları kollamaya devam etmişlerdir. Yeniçeri ocağında faal olan Bektaşiliğin ordu mensuplarının sık sık yönetime başkaldırması, ekonomik ve siyasi çıkar hesapları yapılması gibi genel algının hedefinde bulunması bu yüzyıla girilirken bu tarikatın iyice gözden düşmesine yol açmıştır. Bununla birlikte şu gerçeği belirtmekte yarar vardır ki tekke ve tarikatlar tarihin her devrinde olduğu gibi XIX. yüzyıla girilirken de tartışmaların odağı durumunda kalmışlardır. Bunun nedeni Kur'an ve sünnet temelli bu hareketin toplumsal tabanda kabul görmesi nedeniyle geniş etki alanına sahip olmasından, buna karşın kimi ulemanın da bu hareketi toptancı bir yaklaşımla bidat kategorisinde değerlendirerek İslâmı bağdaştıramamasından ileri gelmektedir. Şurasını da belirtmek lazımdır ki genel olarak devlet kurumlarının düştüğü gerileme ve çöküşe benzer bir durum tarikatlarda da gözlemlenmiştir. Aslında tekkelerdeki duraklama ve gerilemeye yönelik edilen sözlerin bir kısmında bizim de kabul ettiğimiz gibi bir objektif bakış açısının izine rastlansa da çoğu iddiaların sübjektiflikten kaynaklandığını da belirtmemiz gerekir. Burada tekkelere tamamen karşı olanların görüşlerini bir kenara koyacak olursak -ki onlar için tekkelerin işlevselliğinden bahsetmek mantıksızlıktır- tekkenin kendi içinden gelen duraklamaya dair eleştirilerin bu kapsamda değerlendirilmesi kanaatindeyiz. Çünkü insanlarda genellikle geçmişe yönelik bir özlemin olageldiğini her zaman dikkate almamız gerekir. İşte bu sebeple *"XIX. yüzyıldaki sûfi de kendi devrindeki tekke*

çoğaldıkça tekkenin son dönemlerde dahi ilim ve irfan vazifesini icra ettiğine dair önemli veriler ortaya çıkacaktır.

düşüncesini "hiç" kabul ederek bir öncekileri hayranlıkla zikretmektedir."²³²⁰ Bu tespiti yapan Mustafa Kara, Kuşeyrî ve Kelebazî gibi sahanın eski yazarlarının da III-IV. yüzyılda işin esasının kaybolduğuna dair eleştirilerinin pek de haklı olmadığını, meselenin onların söylediği kadar menfi olmadığını belirtir. Ona göre Gazzâlî, İbn Arabî, Sühreverdî, Mevlana, Yunus ve Rabbanî gibi pek çok müellif sûfî bu tarihten sonra yetişmiş ve eserler vermişlerdir.²³²¹ XIX. yüzyılda da çok sayıda önemli meşayih yetişmiş ve kendilerine kadar zaten gelişmiş olan tasavvufu düşüncüyü açıklayıcı çok sayıda eserler vermişler, pozitivism ve rasyonalizmin moda olduğu bir sırada halkın din dairesinde kalmasını sağlayacak manevi atmosferi füyuzatlarıyla beslemişlerdir. Böyle olmasına rağmen onlar da eski zamanlardaki canlılığı özlemişler, kendi zamanlarında tekkenin durakladığından hatta kapatılma zamanında tekkenin kendi kendisini kapattığından bahsetmişlerdir. Bu kanaatimizce Kuşeyri ve Kelebazî'nin düşüncesiyle benzerlik gösteren bir tepki olsa gerek. Bu tavır tasavvufi düşüncenin esasında bulunan tevazu, özeleştirme ve mükemmeliyetçilikle ilişkilidir. Batılıların İslâm dünyasına maddimanevi her türlü saldırıda bulunduğu XIX. yüzyılda Osmanlı meşayihî üzerlerine düşen görevi ifa etmişlerdir. Tekke bu yüzyılda asıl faaliyet alanı olan manevi eğitimin dışında daha çok iç ve dış siyasi gelişmelerin içerisinde kaldığı için yorulmuştur. Eğer bugün İslâm dünyasında ve özellikle Türkiye'de istenilen düzeyde olmamakla birlikte Batılıların XIX. yüzyıldan kalan emperyalist hedeflerine karşı bir duruş varsa bunu bu yüzyıldan XX. yüzyıla sarkan çilekeş âlim şeyhlerin çabalarına borçluyuz. XX. Yüzyılda Batılıların hayat tarzını benimsemiş modernist kesimlerin söylemleri bu âlim şeyhleri pasifize edememiştir. Türkiye'de muhâfazakar siyasetin XX. Yüzyılın ortalarından itibaren yükselişe geçmesinde ve günümüze kadar bir şekilde iktidarda kalmasında tasavvuf çevrelerinin sessiz ama etki alanı geniş çalışmalarının önemli oranda payı vardır. O halde tekkenin çöktüğünden bahsetmek doğru değildir ancak bir duraklama ve gerilemeden bahsedilebilir. Bu duraklama ve gerileme mutasavvıfların zaman zaman yaşadıkları kabz hâli gibi tekkenin bir kabz hâli yaşamasıdır. Kabz hâlinin bast hâlinin geldiği ise malumdur.

²³²⁰ Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 362.

²³²¹ Kara, **a.g.e.**, s. 361.

XIX. yüzyılda tekkede görülen gerilemenin sebepleri konusunda araştırmacıların kanaatleri hemen hemen birbirine benzemektedir. Tekkelerdeki çözülüşün tarihini Sultan III. Mustafa'dan (1757-1774) sonra başlatan ve bu tespitini dönemin Nakşibendi Şeyhi İsa Efendi'nin "*Size, yani mülûke, ibadet-i bedeniyye, feraizden başka o kadar lazım değildir, size ibadet-i mâlîyye lazımdır, Allah sizden ibadet-i mâliyye ve adalet ister*" sözüyle çekinmeden sultana asıl vazifesini hatırlattığı vaka ve Bektaşî tekkelerin kapatılması kararının görüşüldüğü istişarî toplantıda 60 sene evvel yapılan tekkelerin kadim sayılarak ibka edilmesi kararını gerekçe gösteren ve bunların aynı tarihlere denk düştüğünü ileri süren İrfan Gündüz, bozuluşun sebepleri konusuna geldiğinde bunu iç ve dış amiller olarak ikiye ayırarak incelemiştir; iç amilleri beş maddede ele almıştır. Ona göre, bunların ilki, ilmî ve manevî değer kaybına uğrayan tekkelerin güçlü şeyh ve muktedir müridlerden mahrum kalması, ikincisi, birbirini tamamlayan ilmiye ve sûfiyye arasındaki iyi münasebetlerin XVI. asırda medrese-tekke mücadelesiyle bir iç ihtilaf ve soğuk bir rekabete müncer olması, üçüncüsü tarikatlar arasındaki anlaşmazlık ve rekabet, dördüncüsü, siyasi ikbal ve ihtiraslarına mesned arayan devlet adamlarının müteşâyhler elinde emellerini tahakkuk ettirmek istemeleri, beşincisi ise meşihatın bazen tevarüs yoluyla ehliyetsiz kişilerin eline geçmesidir. Tarikatların bozulmasına etki eden dış amil ise tekkelerin Osmanlı Devleti'ndeki malum nüfuzundan yararlanıp menfi fikirlerini neşretmek isteyen İbahî ve Batınî zümrelerin tarikatlar arasına sızmaları ve Vaka-i Hayriyye sonrasında siyasi takibattan kurtulmak isteyen bazı Bektaşîlerin tekkelere sığınmasıdır.²³²²

Tekkelerdeki bozulmanın sebebini daha spesifik olarak şeyhlerin tayiniyle alakalı gören görüş de genellikle kabul görmüştür. Bu da şeyhin "*yoldan gelme*" esasına göre değil de "*belden gelme*" usûlüne göre seçilmesidir.²³²³ Tekkelerin gerileme sebepleri olarak ileri sürülen bu görüşlere genel manada katılmakla birlikte bu durumun bütün tarikatları ve bütün şeyhleri bağlamadığını belirtmemiz lazımdır. Özellikle şeyh çocuklarının tamamının aşağılanmasına sebep olan toptancı

²³²² Gündüz, a.g.e., s. 165-170.

²³²³ Yılmaz, a.g.e., s. 148.

tanımlamaların yanlış sonuçlara götüreceği açıktır. Vassaf'ın *Sefîne-i evliya* adlı eserine bakıldığında o zamanki şeyh çocuklarının hiç de boş olmadıkları görülür.

Bu şekilde bir durum tespiti yaptıktan sonra XIX. yüzyılda da tekke ve tarikatlara ilişkin yaşanan tartışmalara sebep olan temel problemleri ele almaya başlayabiliriz. Bunlar ise bazı alimlerce ileri sürülen tasavvufun ve dervişlerin bazı uygulamalarının İslami olmadığı, yani bidat olduğu iddiası, yine hem alimler hem de hakiki müridler tarafından da kabul edilen ehliyetsiz şeyhler ve cahil müridler problemidir. Ancak öncelikle bu problemlerin daha önceki yüzyıllara kadar uzandığını da belirtmemiz gerekir. Bu problemler sebebiyle tekke mensupları ile medrese mensupları arasında kökeni çok eskilere giden ve XIX. yüzyılda da süren münakaşalar olmuştur. Şimdi tekkeler denilince asıl üzerinde durulması gereken ehliyetsiz şeyhler ve cahil müridler problemine geçmeden önce tekke-medrese münakaşalarının mahiyetine kısaca bakmamız gerekir.

3.2.2. Tekke-Medrese Münakaşalarının Mahiyeti

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda sūfilik ve âlimlik aynı zatlarda mündemiç bulunduğu için medrese-tekke rekabetine rastlamıyoruz. Fakat daha sonraki asırlarda ulema ve meşayih kısmen ayrışıp medrese ve tekke kurumlarıyla özdeşleşmelerinden sonra iki kesim arasında bir rekabetin varlığı zaman zaman ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte her iki yönü olan âlim şeyhlerin varlığı daha belirgindir ve bu durum Osmanlı'nın son zamanlarına kadar devam etmiştir. Hatta Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte her iki döneme tanıklık eden ulemaya baktığımızda çoğunun bir şekilde tarikatla bağlantısı bulunmaktadır. Anadolu Selçuklularında müderrislerin çoğunun aynı zamanda bir tarikat şeyhi olması geleneği devlette devamlılık esasına sıkı sıkıya bağlı olan Osmanlılar da devam etmişti. Anadolu Selçukluları döneminde Kirmanî, Arabî, Konevî, Rumî, ve Irakî bu muhitin güçlü temsilcisiydiler. Kuruluş döneminde müderrislik ve şeyhliğin aynı kişide bulunduğu örnek olarak Orhan Bey zamanında tesis edilen ilk medresenin başına atanan Şeyh Davud b. Mahmud er-Rûmiyyü'l-Kayserî (v. 756/1350) gösterilir. Davud-ı Kayserî Muhyiddin-i Arabî'nin vahdet-i vücud fikirlerinin etkisinde idi. Tacüddin el-Kürdî (v. 761/1359), Alaaddin Esved (v. 800/1797-98) ve Yar Ali Şirazî (v. 814/1411) de onun halefleri olarak aynı

akideyi İznik Orhaniye'sinde tedris etmekteydiler. Medrese-tekke birlikteliğini gerçekleştiren bu muhit Hamza el-Fenârî'yi (v. 834/1430-31) yetiştirmişti. II. Murad tarafından şer'î ve sûfî kişiliği şahsında birleştirebilmiş Molla Fenârî'nin ilk olarak Şeyhülislâmlık makamına getirilmesi de dikkat çekicidir. Her iki tarafın aynı hürmetle yâd ettiği bir zatın bu makama tayini bu iki kurum arasında bir ayrımın olmadığını gösterdiği gibi bu seçimle medrese-tekke ayrılığının zuhuruna mani olunmak istenmiş de olabilirdi. Bununla birlikte yine kuruluş yıllarıyla birlikte ilim-irfan çizgisine muhalif olduğundan kuşkulanan veya hakkında şikayet olunan bazı dervişler dolayısıyla veya herhangi bir geleneği olmadan ortaya çıkan nevzuhur sahtekâr şeyh ve dervişlerin İbahiyci tutumları sebebiyle kimi çevreler tarafından tekke mensuplarının üzerine eleştirel bakışların çevrildiği ve meşru gayrimeşru ayrımı yapılmadan hedef oldukları da olmaktadır. Fakat devlet düzenleyici olarak her zaman bu kesimler arasında dengeyi sağlamakta ve Ehl-i sünnet çizgisini başta da değindimiz gibi bir genel ölçü olarak temel kabul etmekte ve siyasetini ona göre şekillendirmekteydi. Devletin bu hassasiyetine rağmen *“Osmanlı Anadolu'sunda kuruluş döneminden itibaren oluşan devlet-tekke-medrese arasındaki sağlıklı dengenin zaman zaman bozulduğu ve tasavvuf ehliyle devlet adamları ve medrese çevreleri arasında gerginliklerin yaşandığı da bir gerçektir.”*²³²⁴ Şeyh Bedreddin'in idamı, Hurûfilerin öldürülmesi, Kalenderilerin idamları, Şeyh İsmail Maşukî, Şeyh Hamza Balî ve Şeyh Muhyiddin Karamanî'nin idamlarında başlangıçta siyasi sebepler ağır basmakla birlikte daha sonraki zamanlarda itikadî görüşler de tartışılmaya başlanmış ve bunlara mensup olanların takiplerinde düşünce sistemlerindeki bozuk inanışların bulunduğu algısının da tesiri olmuştur. Bilindiği üzere Ehl-i sünnet âlimleri ve sûfîleri arasında bile adı geçen Sünni şeyhlerin fikirlerini benimsemeyenler olmuştur.

Tekke-medrese münakaşalarında İbn Arabî'nin vahdet-i vücud anlayışı, raks, sema, devran ile cehri zikir de önemli oranda yer tutmuştur ki bu tip tartışmalar kargaşalara ve kavgalara da sebep olabilmekteydi. Kutbüddinzade İznikî'nin Firavunun imanı ve kafirlerin cehennemdeki durumuyla ilgili İbn Arabî'nin

²³²⁴ Reşat Öngören, “Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar”, **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 85.

görüşlerini açıklaması çok ciddi tartışmalara sebep olmuş, doğabilecek kargaşa başta Sadrazam Mahmud Paşa'nın olmak üzere bir çok âlim ve şeyhin gayretiyle önlenmiştir.²³²⁵

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında büyük itibar görmesi ve ünlü eseri *Füsûs*'u şerheden Davud-ı Kayserî'nin İznik'deki ilk medreseye başmüderris tayin edilmesi ortada iken İbn Arabî'nin XVI. yüzyıl sonlarında tartışmaların odağında olması ilginçtir. Zahir ulemasının *Füsûs*'u'l-hikem için "*Nehre atılmalı ve atılırken de suyun üzerine sıçramamasına dikkat etmeli*" fetvasını vermelerine rağmen III. Murad (1574-1595) bu eseri bizzat tercüme ettirmiş ve tercümenin adını da kendi koymuştur. Sultanların emriyle onu müdafaa eden risaleler de yazılmıştır.²³²⁶

Zahir uleması ile tekke mensupları arasındaki tartışmalara bazen halk da karışmaktaydı. Hatta halktaki bu gerilimin kargaşaya dönüştüğü de olabilmekteydi. 15 Zilhicce 992/18 Aralık 1584 tarihli hükümden Karacaşehir kasabasında cehri zikir sebebiyle böyle bir vakanın meydana geldiği ve bu olayda devletin sûfiler lehinde tavır aldığı anlaşılmaktadır. Kütahya, Eskişehir ve Karacaşehir kadılarına gönderilen bu hükümde belirtildiğine göre Eskişehir ve Gölpaazarı kadıları ile Kütahya vilayetinin ulema ve sulehası gönderdikleri mahzarda (toplu dilekçede) Karacaşehir kasabasında sakin Çavdar Şeyh'in sulben oğlu olan Şeyh Mehmed ve müderrislikten emekli Ömer isimli âlimin namazlardan sonra şeyhlerin âdâbına uygun olarak dervişlerle beraber cehren tevhid zikri etmelerine halkın tan ve teşni ettiklerini, ayrıca şahid-i zor ile başlarına kasd eylediklerini şikayet edip bu şekilde yapılan saldırının önlenmesi için emir verilmesini rica etmişlerdir. Bunun üzerine bunların şeriata muhalif halleri olmayıp kendi hallerinde tevhid zikri ile meşgul iken bazı kimseler kanuna aykırı olarak tevhid zikirlerine dahleder ve saldırmaya kalkışırsa buna engel olunması emredilmiştir.²³²⁷ Aynı olaya dair Karacaşehir kadısına gönderilen hükümde de Eskişehir ve Gölpaazarı kadıları ve ulema ile ayanın mahzar gönderüp Karacaşehir'de medfun olan Çavdar Şeyh adlı azizin oğlu Şeyh Mehmed'in tekkesinde beş vakit namaz kılındıktan sonra meşayihin âdâbı üzere

²³²⁵ Öngören, **a.g.m.**, s. 86.

²³²⁶ M. Erol Kılıç, "Ekberiyeye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 353.

²³²⁷ BOA. A. DVN.SMHD.d., 55/145.

halka halinde cehri tevhid zikri yapılırken bazı dervişlere cezbe-i ilahiye gelip gayri ihtiyari hu hu diyerek sema ile tevhid zikri yapmalarının avamdan bazısına ağır geldiği için bunu zorla men etmek istediklerini bildirdikleri belirtilmiş ise de şeriata muhalif fiilleri olmayıp kendi hallerinde tevhid-i ilâhî zikriyle meşgul olduklarından buna müdahale ettirilmemesi buyrulmuştur.²³²⁸

Daha sonraki asırlarda da benzer tartışmalar devam etmiş ve XVII. asra gelindiğinde tekke-medrese tartışmalarının da olduğu siyasi, iktisadi, askeri ve içtimaî alanlardaki diğer birçok tartışma devlet ve halkta gerilimlere sebep olmuştur. Bu sıkıntılı durumun sonuçta daha büyük sosyal kargaşalara yol açacağı açıktır ki Kadızade-Sivasî münakaşaları ve kutuplaşması da bu sürecin bir uzantısı olarak doğmuştur denilebilir.

Bu dönemde İbn Arabî'ye karşı oluşan muhalefeti değerlendiren M. Erol Kılıç duraklama dönemine kadar devlet ricali ve ilmiye sınıfı katında makbul olan İbn Arabî'nin duraklama dönemiyle birlikte konumunun bozulmaya başlamasını sebep-sonuç ilişkisi ile izah eder. Ona göre İbn Teymiyye'nin fikirlerinin ithaliyle ulema tipinde bir değişiklik başgösterir, Kadızadeliler ve Çivizadeliler türü âlim tipini doğuran bu fikirler o ana kadar tasavvufi irfanla da meşgul olan ilmiye sınıfını kısır tartışmalar içerisine hapseder. Bu tür âlim tipinin İbn Arabî irfanı ile anlaşmazlığa düşmesi kaçınılmazdır.²³²⁹

XVI. asırda Şeyhülislâm İbn Kemal'in fetvası²³³⁰ İbn Arabî'ye yönelik muhâlefeti biraz frenlemeye yönelik olarak ortaya çıksa,²³³¹ hatta Yavuz Sultan Selim bundan etkilenip onun kabrini bulup türbe yaptırmış olsa da ona karşı bir kısım ulemanın düşmanlık derecesindeki nefreti dinmemiş ve sonraki asırlarda da bid'at eksenli tartışmalar hep devam edegelmiştir.

XVII. asırdan itibaren duraklama devrini yaşayan Osmanlı'da devlet kurumları arasında çatışmalar çıkmış, ordu saraya, medrese tekkeye, vaiz tarikat

²³²⁸ BOA. A. DVN.SMHD.d., 52/482.

²³²⁹ Kılıç, **a.g.m.**, s. 353.

²³³⁰ Bu fetvânın aslı ve tercümesi ile İbn Arabî'yi müdafaa amacıyla verilen diğer fetvâlar için bkz. Abdurrezzak Tek, "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)**, [2009], sayı: 23, s. 281-301.

²³³¹ Kılıç, **a.g.m.**, s. 353-354.

mensubuna hücum etmeye başlamıştır. Medrese-tekke anlaşmazlıklarına misal olarak ise Abdülmecid Sivâsî (1049/1639-1640)²³³² ile Kadızade Mehmed Efendi (1045/1635-1636)²³³³ ve kendilerine bağlı gruplar arasında cereyan eden olaylar gösterilmiştir. İki kurum arasındaki XVI. asırdan XVIII. asra kadar zaman zaman didiklenen zaman zaman da sönen bu kargaşa XIX. asırda rabıta tartışmalarıyla yeniden çıkmıştır. Bu yersiz çekişmeler sebebiyle tekke ve medrese kuvvet ve seviye kaybına uğramış, ancak son zamanlara kadar eğitim ve öğretim fonksiyonlarını icra edegelmişlerdir.²³³⁴

Kadızedeliler denilen hareketle Sivasîler denilen zümre arasında sonu Kadızadelilerin tecziyesiyle biten bu tartışmaların çıkış sebebi kanaatimizce XVI. yüzyılda, Şii ve Batını karakterli isyanlara karşı verilen mücadelenin getirdiği siyasi ve ictimai tepkiden kendi lehlerinde istifade etmek isteyen Kadızadelilerin, Birgivî'nin şeriata uyma ve bidatlardan sakınma konusundaki temel düşüncesini abartıp mutasavvıflar arasında uygulanan bazı tarikat kurallarını bidat sayarak çok sert ve hatta şiddete kadar uzanan bir tavırla ortadan kaldırmaya azmetmeleridir. Kadızadeliler denilen hareket fikirlerini, Kur'an ve sünnete sarılma ve bidatlardan kaçınma konusunda çok hassas olan ve verdiği eserleri ile bu konuda bir duyarlılık oluşmasını sağlayan Mehmed Birgivî'den (v. 981/1573) aldıkları iddiasında idiler. Ancak Birgivî emr-i bil ma'rûf nehy-i ani'l-münker" vazifesini fikirleri ve eserleriyle yapmıştı. Bundaki amacı da ünlü eseri *et-Tarîkatü'l Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye*'nin mukaddimesinde belirttiği üzere her sâlikin kendi amelini Muhammedî yola ve Ahmedî tavra, yani Peygamber Efendimiz'in getirdiği Kur'an'a

²³³² Şeyh Abdülmecid bin Şeyh Muharrem bin Muhammed Zileli, ki Sivasî Efendi demekle maruf idi. Halvetiyye meşayihinden Sivasî Şems Efendi'nin halifesidir. İstanbul'a gelip kendi ismine nisbetle meşhur olan zaviyede şeyh olmuştu. Sultan Ahmet Han Yeni Camii yaptırdığında vaizliğini kendisine vermişti. (Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-hak fî ihtiyârî'l-ehak (İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü)*, Sad. Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s. 162.)

²³³³ Kadızade adıyla meşhur olan zat "Balıkesirli Doğanî Baba Efendi ismindeki bir kadının oğlu Şeyh Mehmed Efendi'dir. Memleketinde Birgili Mehmed Efendi şakirtlerinden ilk bilgilerini tahsil ettikten sonra İstanbul'a gelerek Müderris Dursunzade'nin muidi (asistanı) olmuştu. Daha sonra şeyhlik semtini tercih etti. Bir müddet tercüme tekyesi şeyhi Ömer Efendi'nin hizmetinde tasfiye ile meşgul oldu. Tasavvuf sahası meşrebine muvafık görülmeyip pazar tarikatına ve zâhiri ilimler yoluna süluk etti. Uzun zaman Murat Paşa Camii'nde ders vermiş, Birgili Efendizade Fazlullah Efendi yerine Sultan Selim vaizi oldu." (Katip Çelebi, *a.g.e.*, s. 163.)

²³³⁴ Gündüz, *a.g.e.*, s. 71-84.

ve O'nun sünnetine arzetmesini sağlamaktı.²³³⁵ O bütün insanlar bidatlar üzerinde ittifak etmiş olsalar da onların terkinini ve sünnete sımsıkı yapışmayı tavsiye etmekteydi. Ayrıca yaşadığı zamanda bilgisizliğin yaygın ve ilmin ise sözü edilmeğe değmez bir şey olarak algılanmasından ve ilmi zayıf kimselerin ibadet kılığına büründürülmüş yaygın bidatlara insanları teşvik etmesinden de şikayet etmekteydi.²³³⁶ Onun bu hassasiyeti âlimlik mesuliyetinin bir gereği idi. Kitap ve sünnete sarılmayı istemesi ve onlara uymayan anlayış ve uygulamaları, yani bidatları eleştirmesi tabii idi ki zaten o da bunu yerine getirmiştir. Herhangi bir şiddete başvurmadan düşüncesini ortaya koyup her sâlikin amelini kendisinin iki temel ölçü olan Kur'an ve sünnete göre düzeltilmesini istemiştir. Hanefî mezhebine bağlı bir sûfî olan²³³⁷ Birgivî'nin bu düşüncesinden hareketle onu takip ettiği iddiasında olan bir hareketin işi ifrata götürmesi ve şiddete başvurusu Birgivî'ye has bir metot olamazdı. Çünkü Birgivî aynı zamanda amellerde iktisadı, yani orta yolun tutulmasını, ifrat ve tefritten sakınılmasını da önemsiyordu.²³³⁸ O fitne çıkarmamaya özen göstermek suretiyle, "*devlet adamlarından muhtesiblere ve cami görevlilerine varıncaya kadar cemiyetteki her zümrenin davranışlarında gördüğü aksaklıklara karşı çıkıyor va'z ve kitaplarında onları tenkid ediyordu.*"²³³⁹ Birgivî'nin çabası Kur'an ve sünnete aykırı bid'atların kaldırılmasıydı, O'nun karşı çıktığı bid'atlar hutbe esnasında, Peygamber (s.a.v.) ve Hulefa y-i Raşidîn'in isimleri anıldığında hatiplerin hususi surette susup müezzinlerin nağmelerle salavât getirmeleri ve radiyallahu anh demeleri, falcılık yapılması, cenaze olan evlerde ziyafetler verilmesi,

²³³⁵ Mehmed b. Pir Ali el-Birgivî, **et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye**, Haz. Muhammed Rahmetullah Hafız Muhammed Nazım en-Nedvî, Darü'l-kalem, Dimaşk 2011, s. 30.

²³³⁶ Ahmet Turan Arslan, **İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 51.

²³³⁷ Nedvî *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye*'ye yazdığı mukaddimede onun Hanefî bir sûfî olduğunu, babasının zâviye ashabından olduğunu, asrının âlimlerinden ders aldığını ve bir müddet mürşidi Abdullah el-Karamanî el-Bayramî'nin hizmetinde kaldıktan sonra tekrar onun emriyle ilim tahsiline döndüğünü belirtir. (Birgivî, **a.g.e.**, s. 17-18.) Birgivî kendisi de Bayramiyye müntesibi idi. Bununla birlikte o Sünnî esaslardan sapmış ve bid'atlar ihdas etmiş olan bazı tasavvuf erbabını da eleştirmiştir. Hatta bir kısım mutasavvıfların bid'at ve aşırılıklarını *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrît* adlı risalesinde ortaya koymuştur. Bu yüzden tasavvuf düşmanı olmakla itham edilmişse de bu iddia isabetsiz görülmüştür. (Emrullah Yüksel, "Birgivî", **DİA.**, C.VI, s. 192.); Abdülgani en-Nablusi de (1144/1731), Birgivî'nin itirazlarının Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin hülasası olan sadat-ı sûfiyyeye değil tasavvufa nisbet iddia ettikleri halde onun ehli olmayanlara müteveccih olduğunu açıkça ifade etmektedir. (Ahmet Turan Arslan, "İmam Birgivî ve Günlük Hayatı", **İlim ve Sanat**, sy. 19, Haziran 1998, s. 54.)

²³³⁸ Birgivî, **a.g.e.**, s. 31.

²³³⁹ Arslan, **a.g.m.**, s. 53.

ölenin mezarının başında kırk gün bekleyerek ruhuna Kur'an okuyacak veya tesbih çekecek kimselere para verilmesi ve bununla ilgili vasiyetlerde bulunulması, kabirlerin üzerine türbeler inşa edilip mumlar yakılması idi.²³⁴⁰ Birgivî'nin fikir ve tebliğ seviyesinde kalan bu düşünceleri, Kadızade Mehmed Efendi (v. 1045/1635) tarafından da benimsenmiş ve daha sonra bu fikirler etrafında toplanan ve kendilerine Kadızadeliler denilen hareket oluşmuştur. Bu hareketin amacının İslâm'ı Kur'an-ı Kerîm ve Resûl-i Ekrem'in sünneti dışındaki bidat sayılan unsurlardan arındırmak ve bu anlayışı devletin bütün kademelerine yaymak olarak nitelendirilebileceği belirtilmiştir.²³⁴¹ İşte tam da tehlike burada başlamaktadır. Birgivî'nin siyasi hedefi olmazken gruplaşan Kadızadelilerin siyasi hedefi bulunmakta, fikirleri aşağı yukarı aynı olsa da metot da farklılık ortaya çıkmakta, Birgivî bidatları kaldırma noktasında fitneye sebebiyet vermeden tebliğ yolu olan orta yolu tutarken Kadızadeliler ifrata düşüp bid'atçı diyerek hedef kitle haline getirdikleri tasavvuf ehlinin tekkelerini tahrip etmeyi planlamamışlardır. Birgivî'den çok sonra ortaya çıkan bu grubun Birgivî'nin ifrat ve tefritten uzak durma anlayışına uymayıp işi iyice ileri götürerek kamu otoritesinin haricinde kendi kendilerine otoriteyi temsil noktasına gelmeye çalıştıkları ve toplumda çatışmayı derinleştirecek provakasyonlara giriştikleri ve şiddetle işi çözmeye çalıştıkları "*1656 da İstanbul tekkelerine bir saldırı düzenlemeyi planlamalarından*"²³⁴² anlaşılmaktadır.

Kadızade gençliğinde bir süre Birgivî'nin talebelerinden ders aldıktan sonra İstanbul'a gelmiş, burada tahsilini tamamlamış, bir süre Tercüman Tekkesi şeyhi Halveti Ömer Efendi'ye bağlansa da mizacına ve fikirlerine uymadığı için bu yolu bırakıp Fatih ve Ayasofya camilerinde verdiği ders ve vaazlarla şöhreti kısa sürede yayılmıştır.²³⁴³ Kadızade'nin İmam Birgivî'nin düşüncelerinden etkilendiğini *Risale-i Birgivî (Vasiyetname)*'nin Kadızadeliler arasında yaygın biçimde okunmuş olmasından"²³⁴⁴ anlamaktayız. Burada bir kere daha Birgivî'nin şiddet yanlısı olmadığı ve Kur'an ve sünnete uymayan tutum ve davranışlara karşı olduğunu belirtmemiz gerekir. İnalçık da Kadızade'ye bağlı "fakı" denilen diğer vaizlerin

²³⁴⁰ Arslan, a.g.m., s. 53-54.

²³⁴¹ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızadeliler", *DİA.*, C.XXIV, s. 100.

²³⁴² İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 192.

²³⁴³ Çavuşoğlu, a.g.md., *DİA.*, C.XXIV, s. 100.

²³⁴⁴ Çavuşoğlu, a.g.md., *DİA.*, C.XXIV, s. 100.

İstanbul camilerinde verdiği vaazlar toplumsal kargaşaya sebep olmuş ve halkı ikiye bölmüştür görüşündedir.²³⁴⁵

İmam Birgivi'nin “*Tarîkat-ı Muhammediyye*” adlı eseri üzerindeki tartışmalar da toplumdaki gergin havanın sebeplerinden olmuştur. Bu eserdeki hadislerin uydurma olduğunu iddia eden Kürt Mehmet ve Tatar İmam diye tanınan Kefeli Hüseyin kendilerini ölümden zor kurtarmışlar, yönetimin selefin büyüklerinin eserlerine dil uzatılmaması kararı tartışmaları durdurmuştur.²³⁴⁶

Kadızedelilerin karşısında ise Sivasîler denen grup bulunmaktaydı. Bunların düşünceleri de Şemseddin Sivasî'ye dayanmaktaydı. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı döneminde çok ciddi bölünmelere yol açan ve kökü İslâm düşüncesinin oluşum devresine kadar uzanan ulema-meşayih arasındaki bu mücadelenin temelinde yatan fikri çatışma bidatın ne olup olmadığı meselesi üzerine oluşan anlayışlardan çıkmaktaydı. Herkesçe kabul edildiği üzere Peygamber Efendimiz'in sünnetini ve sahabenin uygulamalarını ortadan kaldıran icad, yenilik olarak tarif edilen bu kavram âlimler arasında farklı yorumlara yol açmıştır. Kimi âlimler asr-ı saadette bulunmayan her sonradan çıkan şeye bidat diyerek katı bir tutum izlemişler, bu meyanda tasavvuf hareketini de buna dahil ederek bağlularını ilhadla suçlamışlardır. Bidat bu şekilde anlaşıldığı takdirde İslâm düşüncesinin, sanatının, biliminin, sosyal ve iktisadi gelişmesinin mümkün olamayacağı açıktır. İslâm dünyasının bugün içinde bulunduğu sıkıntılı durumun sebeplerinden biri de bu tür kısır tartışmaların gündemi işgal etmesidir. Osmanlının yükselişini tamamladığı ve yerinde saydığı XVI. yüzyılda ve düşüşe geçtiği XVII. yüzyılda ulema ve meşayih arasında bu tartışmaların yaşanması düşüncede içine düşülen kısırlığın ve hedef sapmasının da bir göstergesidir. Oysa kuruluş ve yükseliş dönemlerinde başarının sırlarından biri de şeriat ve tarikat ilimlerini içselleştirmiş ve vizyoner kimlikleriyle devlet adamlarına yol gösteren, onlarla dayanışma içerisinde yeni kitlelerin İslâm'la tanışmalarını gaye edinen şeriat ve tarikat usûl ve âdâbına sahip alimlerin olmasıydı.

²³⁴⁵ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 192.

²³⁴⁶ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II*, s. 176.

İnalçık'a göre bu tartışmalarının sebep ve sonuçlarını analiz edip doğru senteze ulaşan Osmanlı bilginlerinden Taşköprülüzade ve Kâtip Çelebi çareyi bağınazlıktan kurtulmak olarak ortaya koyarlar. Taşköprülüzade, Gazzâlî'nin ılımlı görüşünü kabul ediyor, bağınazlar gibi Batınilerle filozofların hatalı olduğuna inanıyordu. O tasavvufun ilahi irfana giden tek tarîk olduğunu kabul ederken, onun eleştirilebilecek taraflarının kendi terminolojisinin ışığı altında eleştirilmesi gerektiğini savunur. Kâtip Çelebi ise başta İbn Arabî olmak üzere mutasavvıfları savunur. Bağınazlığın tedavisinin II. Mehmet zamanında olduğu gibi aklî ilimlerin eğitiminde görür. Birgivi'nin tarih ve felsefe okumadığı için örf ve adetlerin toplumsal rolünü anlamadığını ileri sürer. Ona göre tartışma her zaman yararlıdır, ancak dînî sorunları halk değil, ulema tartışmalıdır.²³⁴⁷ Kâtip Çelebi ise iki zümre arasında tartışılan meseleleri konu edindiği *Mizânü'l-Hak* adlı eserinde tüm toplumu saran tartışmalar hakkındaki kanaatini itidali esas alan yaklaşımına uygun olarak tahlil ederken aynı zamanda taraftarlıkla ileri gidenlere ve devlet adamlarına yol göstererek bu tür ihtilaflarda bir tarafı tutmamalarını ve halkın da haddi aşmaması gerektiğini belirtir.²³⁴⁸

Bu arada Kadızadeliler denilen grubun fikirden öteye geçip şiddete başvurmaya eğilim göstermeleri üzerine devlet gerekli tedbirleri alarak çıkabilecek çatışmaları başlamadan engellemiştir.²³⁴⁹ Kadızadeli vaizlerin mücadeleyi fiiliyata döküp tekkeleri basmaya ve dervişleri dağıtmaya başlamaları ve Vezir Melek Ahmed Paşa'nın acziyetinden faydalanarak devlet işlerine müdahale etmeleri Köprülü Mehmed Paşa'nın vezirliğine kadar devam etmiştir. Köprülü'nün sadrazamlığının ilk günlerinde Fatih Camii'nde hadise çıkarmaları üzerine bunların ileri gelen vaizleri Kıbrıs'a sürülerek tekkeler ve şeyhler bunların elinden kurtarılmıştır.²³⁵⁰

²³⁴⁷ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**, s. 190-193.

²³⁴⁸ Kâtip Çelebi, **a.g.e.**, s. 163-164.

²³⁴⁹ “*Mukaddema Zeyniyye ve Nakşibendî tarikatlarının zuhurunda asrın uleması bunlara tariz etmemiş, cümlesi hüsn-i kabul görmüş ve şeyhleri mazhar-ı tazim ve tevkir olmuşlardır. Fakat Halvetî tarihi erbâbı için tahta teperler*²³⁴⁹ *diye birçok itirazat başlayıp ve 1044 (1634-35) tarihinde vefât eden kürsü şeyhi meşhur Kadızâde Mehmed Efendi bu muterizlerin serhengi kesilip gürûh-ı sûfîyye aleyhine husûmette efendi-i mümâileyh ile hem-efkâr olan taraftarları dahî 1066 (1656) tarihinde alenen i'tiraza kıyâm ve Fatih Camii şerifinde izdihâm eylemişler ve hele i'mâl-i silaha meydan verilmeyerek defleri çaresi bulunmuştur.*” (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 80.)

²³⁵⁰ Arslan, **a.g.e.**, s. 74.

Kadızedeliler-Sivasîler arasında geçen bu mücadele kitlesel bir karektere bürünmüş olması ve uzun yıllar devam etmesi bakımından dikkat çekicidir. Kadızedeliler Sivasîlerin temsil ettikleri tasavvufun Şeriata uygun olmadığını, zındık olduklarını, dolayısıyla bertaraf edilmeleri gerektiğini iddia etmekteydiler. Buna karşılık Sivasîler ise yollarının Şeriata uygun olduğunu, ancak Şeriatın zahirinde kalanların dinin manevi yönünü anlamadıklarını savunmaktaydılar. Tartışmalar sadece iki kesim arasında kalmamış, cami kürsülerinden edilen vaazlar nedeniyle halka da sirayet etmişti. Siyasi açıdan devletin işi Şiddete vardırır Kadızedelileri defetme tedbirine başvurmuş olması sürpriz sayılmamalıdır. Çünkü Osmanlı siyasi iradesinin çeşitli uslleri ve uygulamalarıyla asırlardan beri oturmuş bir kurum olan Sünni tasavvuf ve bu çerçevede kurumlaşmış tarikatlarla kendi sınırları içinde kalmak Şartıyla bir derdi olmamıştır. Bu zamana kadar tekke mensuplarından bazı cezalara uğrayanlar ise daha çok bu çizginin dışında kalan heteredoks gruplar olmuştur. Bununla birlikte entrikalar ve çeşitli fitneler dolayısıyla Sünni olup da tecziyeye maruz kalan sfiler de olmuşsa bu azdır, aynı zamanda tecziyeleri esasa müteallik olmayıp düşüncelerinin Sünni itikadla bağdaştırılmaması sebebiyle veya makam ve mevki edinmek amacına matuf gammazlama sebebiyle verilen siyasi mahiyetli fetvalara dayalıdır.

İbn Kemal'in öncülüğünde tekke mensuplarına yönelik yapılan takibatın gerekçesi de zındıklık problemidir. Meclis-i Maarif sabık azalarından Ziya Bey, bu suçlamayla bir çok kimsenin idam edildiğini, bu fırtınadan Sünbül Sinan ve İsmail Ankaravî'nin bile alimler arasına karışarak başlarını zor kurtardıklarını, birçok tasavvuf eserinin yakılıp yırtıldığını ve bu olaylardan sonra bazı hocalarda sfi düşmanlığının kkleştiğini aktarır.²³⁵¹ Tekke mensuplarına yöneltilen ilim

²³⁵¹ "İbn Kemal gibi ilmindeki Őohreti kadar dervişliğe müntesip olan zevat, o asırda İstanbul'da yaşayan ehlullahtan, ehl-i tarikten bir hayli zevatı zındıklık töhmetiyle idam ettirdiler. O fırtınanın Şiddetle devamı sırasında idi ki Şeyh Sünbül Sinan hazretleri Kadı-i Beyzâvî Tefsiri okutmak ve İsmail Ankaravî hazretleri ilm-i maânîden ve sâir ulm-ı zâhireden kitaplar telif etmek sretiyle ulemâ-yı resmiyye arasına karışarak mübarek başlarını kurtarmaya mecbur kaldılar. Hakikate ve esrar-ı tevhiğe dâir mellefattan nas elinde bulunan âsâr-ı nefise Batıldır isnadıyla yırtıldı, yakıldı. Fakat bilahere devlet de Celâlîlerden, Safevîlerden daha birçok düşmen-i istiklali olan hailelerden kurtuldu. Kaldı ki Katib elebi'nin ve emsali zevatin yazdıklarına göre ehl-i tarik hakkındaki bu adavet-i muvakkate ve mukannaa git gide kkleşti. Bu da mültezem olan vahdet-i efkar ve vahdet-i milliye üzerinde bir çıban oldu. Dervişlik aleyhtarlığını kendilerine yegâne sanat ve medar-ı Őohret addeden hocalar o daiyyenin ortadan kalkması üzerine kavgaya alışkanlık belası olmak üzere bu defa da

çevrelerinden gelen eleştirilerden biri de müridlerin keramet meraklısı olduklarıdır. Ancak bunu genelleme yaparak tüm sūfileri kapsam içine dahil etmek bir önyargıdan öte gitmemektedir. Kuşkusuz bu muhakkık sūfilerin de şikayet ettikleri ve ortadan kaldırmak istedikleri bir yanlış anlayıştır. Bundan dolayı en büyük keramet istikamet üzere olmaktır demişlerdir. "Şeyh uçmaz mürid uçurur" tabiri bu sebeple sık sık tekrarlanır. Şeyhinin her fiilini keramet ve hikmetle izah eden cahil dervişin anlayışı gündelik hayatına da yansımaktadır. Öyle ki tembelliğini dahî bazen bu kavramlarla izaha çalışmaktadır. Bazı cahil müridlerdeki keramete düşkünlük maalesef kâmil mürşidlerin uyarılarına rağmen izâlesi güç bir olgudur. Bundan dolayı kâmil mürşidler sağlam itikad ve salih amele önem verilmesini sürekli tavsiye etmektedirler. Bunu yazdıkları eserlerden anlıyoruz. Bundan dolayı cahil dervişlerin hatasını onlara maletmek doğru bir yaklaşım değildir.

Muhakkık sūfîler tasavvufun varlığını ve ilkelerini şeriatla iç içe, hatta tasavvufî usûl ve inceliklere riayeti İslâm dininin tam olarak yaşanabilmesinin yegâne şartı olarak gördüğü için tasavvuf karşıtlarının bir problem olarak tartıştığı "tasavvufun menşei ve mahiyeti" konusuna bir zorunluluk olarak değil bir zaruret olarak girmektedirler. Bu konuya girmelerinin sebebi geçmişte olduğu gibi kendilerini eleştirenlerin delillerinin geçersizliğini ortaya koyup bu yanlış kanaatlerden kendilerini kurtarmaktır. Çünkü onların İslâm'ı eksik anladıkları için bu yola ta'n ettiklerinin farkındadırlar. Bu yüzden tasavvufun kaynağı ve mahiyeti ile ilgili izahlarını onlara acıdıkları için Kur'an ve sünnetten deliller getirerek yaptıkları gibi aynı zamanda "tatmayan bilmez" diye irfani bir argüman ileri sürerek muarızlarını İslâmı anlama noktasında yeni bir yöntemle davet ederler. Bu özdeyişle yollarının kuru bilgi (satırlarda yazılı olan harfler) ile değil irfanla (gönle doğan vehbi bilgi) ile daha iyi anlaşılabilceğini iki kelimeyle ifade etmiş olurlar.

Sūfîlerin tartıştığı probleme gelince bu, tasavvufî hareketin kurucularının ve büyüklerinin yollarının bizatihi kendisi değil, usûl ve âdâbtan ayrılma eğiliminde olan bazı bidat ehlinin şeriat, ilim ve irfana uymayan görüş, hal ve hareketleridir. Bu

yekdiğeriyle uğraşmaya kalkıştılar. Cahilane kavgaların biri diğerini tevali etti. Dad'ın Zad telaffuzu gibi şeylerin medar-ı küfr ittihazi derecesinde mudhikat vukua geldi." (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 81.)

gibi sözlere ve hâlleri eleştirmeye kimsenin itirazı olamaz. Hatta muhakkık sûfîlerin kendileri de bu gibi konularda müridlerini uyarılmışlardır. Bununla birlikte şeyhlerin manzumelerinde geçen mey (şarap), mahbub (sevgili) gibi bazı mecazi ifadeleri anlamayan veya anladığı hâlde itiraz etmeyi itiyat haline getirdikleri için bunları kullanarak sûfîleri ve tarikatları tenkit edenler de olmuştur. XIX. yüzyılın önemli Nakşibendi şeyhlerinden Muhammed Esad Erbilî Efendi şeyhlerin bunlardan maksadının ne olduğunu *Divân*'ının mukaddimesinde açıklar. Esad Erbilî Efendi veliliğinde şüphe olmayan latif yaratılışlı ve zarif meşrepli bazı şeyhlerin şiirlerinde edebiyatla uğraşanlarca bilinen sembolleri kullandıklarını, Bunların “mey” ve “mahbub” gibi semboller olduğunu, bu durumun mecaz ve istiareden anlamayan ve bunlardan zevk alamayan kendini beğenmişlerin itirazlarına sebep olduğunu, yani bu kimselerin bu gibi ifadelerle şeyhlerin gerçek içki ve kadından bahsettiklerini ve haram işlediklerini sandıklarını söyler.²³⁵² Erbilî bu ifadelerin ne anlama geldiğini ise yazısının devamında açıklar. Ona göre, manzumelerde geçen meyden maksat muhabbettullah, meyhane salıklar için kurulan ibadethaneler, yani tekkeler, pîr-i mugândan maksat ise mürşid-i kâmilidir. Sâkî ise muhabbeti müridlerin kalplerine boşaltmak için vasıta olan hulefadır.²³⁵³

XIX. yüzyılda ulema ve meşayih arasındaki önemli bir tartışma konusu da rabita usûlü dolayısıyla Halidiler üzerinden olmuştur. Bu meselede Bektaşilerin gözden düşmesi sonrasında Halidilerin öne çıkmalarının ve bundan dolayı oluşan kıskançlığın tesiri olduğunu göz ardı edemeyiz. Ancak rabıtaya karşı çıkanların argümanlarını dînî temellere dayandırıp Halidilere yönelik şer'î bir tartışma çıkmasını ve dolayısıyla dine aykırı buldukları bu usûl sebebiyle devletin bunları da cezalandırmasını istedikleri anlaşılabilir değildir. Nitekim bu taktik başarılı olmuş ve rabita üzerinden Halidiler hedef olmuştur. Buna karşın onlar da rabitanın bir yöntem olarak Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadına aykırı olmadığını savunmuşlar ve bu akımın müessisi Mevlana Halid-i Bağdadî ünlü “*Rabita Risalesi*”ni “*Dâr-ı Hilafet-i*

²³⁵² “*Makâm-ı velâyetleri derece-i sübûta varmış ve fazl u kemâllerinin şâhidi hadd-i tevâtürü geçmiş bulunan eâzımın ba'zıları, tab'an, latîf, meşreben zarîf oldukları ve bir hayli manzûmelerinde mey ve mahbûbdan bahs etmekte buldukları, cümlelerin ma'lûmudur. Bu ise âyât-ı kerîmedeki mecâzlardan, istiârelerden zevk alamayan ve bâ-husûs i'tirâz etmeyi i'tiyâd etmiş bulunan hod-pesendânın itirâzını câlib olduğundan, müşârinileyhim hazerâtının bu misûllü elfâzdan maksadlarının ne olduğunu beyân etmek fâideden hâlî olmasa gerektir.*” (Vassâf, a.g.e., C. II, s. 355.)

²³⁵³ Vassâf, a.g.e., C. II, s. 355-356.

Aliyye'de (İstanbul) bulunan ihvân-ı tarîke hitaben"²³⁵⁴ Arapça olarak kaleme almıştır. Bu tartışma ulema ve tarikat çevreleri arasında Meşrutiyet sonrasında da devam etmiş olmalı ki Urfa Mebusu Şeyh Safvet'in imtiyaz sahibi ve başyazarı olduğu *Tasavvuf* dergisi konuyu tekrar gündeme getirmiş ve rabita risalesinin Haydarîzade İbrahim Efendi tarafından yapılan Osmanlıca tercümesini yayınlayarak Mevlana Halid'i savunmuştur.²³⁵⁵ Mevlana Halid-i Bağdadî risalesinin başında İstanbul'daki halifesinin münkirlerin çokluğu ve şiddetlerine rağmen tarikatın ahkâmını muhafazada gösterdiği sebat ve istikametten memnuniyet duyduğunu belirtmektedir. Daha sonra rabıtayı bidat olarak görenler bunun ıstılah manasını hatırlarına getirmediler, eğer bunu hatırlarına getirselerdî inkara mecalleri kalmayacaktı diyerek rabitanın tasavvufta fenafillah makamına ulaşan mürşidin ruhaniyetinden istimdâd ve onun huzurunda olduğu gibi ondan uzakta bulunulan durumlarda da müridin edebini ve feyzini temin etmek için çoğu vakitte şeyhini hatırında tutması diye tarif eder.²³⁵⁶ Burada rabita ile alakalı eksik bilinen bir konuya da temas etmemiz gerekir. O da "*tasavvuf kültüründeki şeyhi sevme ve onu örnek alma prensibi*"²³⁵⁷ olan rabıtaya Nakşibendiyye'de özel bir önem atfedilmesi ve onu savunmak için eser yazanların daha ziyade bu tarikata mensup kişilerden olması dolayısıyla rabita uygulamasının Nakşibendilere has olduğunun zannedilmesidir. Oysa Halvetiyye, Kadiriyye ve Çeştiyye başta olmak üzere birçok tarikatta rabitanın uygulandığı belirtilmiştir.²³⁵⁸

Bidat eksenli bu tarz karşılıklı münakaşalar Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında daha da hızlanmış, Tanzimat sonrasında yapılan yeni düzenlemelerle tekke ve medreselere çeki düzen verilmeye çalışılmışsa da tartışmalar bitmemiştir. II. Mahmud'un ulema ve meşayih arasındaki şeklî ihtilafın ortadan kaldırılmasını sağlamak üzere Çerkeşî Mustafa Efendi'den bir risale yazmasını rica etmesi ve onun

²³⁵⁴ Mevlana Halid, "Râbita-i Sûfiyye", Çev. Haydarîzâde İbrahim Efendi, **Tasavvuf**, sy. 7, (21 Nisan 1327), s. 4.

²³⁵⁵ Haydarîzâde, **Tasavvuf**, sy. 7, (21 Nisan 1327), s. 4-7 ve sy. 8, (28 Nisan 1327)s. 4-5.

²³⁵⁶ "*Râbita ıstılah-ı tarîkatta fânî fi'llah olan mürşid-i kâmilin rûhâniyetinden istimdâd ve hâl-i huzurunda olduğu gibi hâl-i gaybûbetinde dahî medâr-ı teeddüb ve istifâza olmak üzere şeyhinin ağleb-i evkâta mülâhaza-i sûretine riâyeti itiyâd eylemekten ibârettir.*" (Haydarîzâde, **Tasavvuf**, sy. 7, (21 Nisan 1327), s. 4-5.)

²³⁵⁷ Tosun, **a.g.m.**, s. 664.

²³⁵⁸ Tosun, **a.g.m.**, s. 664.

da bu emre uyarak *Risâle fî tahkîki't-tasavvuf* 'u yazması²³⁵⁹ bu iki kesim arasındaki tartışmaların devleti uğraştırdığına bir delildir. Çerkeşi Mustafa Efendi'nin iki kesim arasındaki ihtilafın lafzî olduğu, manada ve özde olmadığı şeklindeki uzlaştırmacı tavrının ulema üzerinde tesirli olduğu, bu sebeple Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey, Şeyhülislâm Mehmed Sadeddin Efendi, devrin tanınmış âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi ve kelamcı Abdüllatif Harpûti'nin onun tarikatına intisap ettikleri belirtilmiştir.²³⁶⁰ Ancak bütün bu çabalara rağmen her iki kurumun birbirlerinden istifade ederek problemlerini çözüp devletin ilk zamanlarında olduğu gibi dayanışma içine girmeye çalışmaları yerine son zamanlara kadar tartışmaları sürdürmeye devam etmeleri kurtuluşu Batılılaşmakta bulan kesimlere bol bol malzeme üretmiştir ki maalesef bu tartışmalar İslâm dünyasında hâlâ güncel bir problem olarak devam etmektedir. Medrese ve tekkeyi temsil eden âlim ve ariflerin kısır tartışmalarla ayrılmak yerine İslâm dininin ilim ve irfan boyutlarının olduğu hususunda uzlaşmaları gereklidir. İlmînin aslında tek olduğu, zahîrî ve batınî, yani dünya ve ahirete müteallik ilimlere aynı kıymette değer verilmesi gerektiği de vurgulanmalıdır.

3.2.3. Tekkelere İlişkin Tartışılan Bazı Problemler

Osmanlı tarihi boyunca sûfîlerin de tartıştığı problemler ve çözüm önerileri üzerine pek çok örnek verilebilir. Ancak bu konu doğrudan araştırma konumuz olmadığı için detaylı bir inceleme ve tahlile girmeyeceğiz. Bununla birlikte XIX. yüzyılda oluşan devlet-tekke ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bir ön bilgiye de ihtiyaç vardır. Bu yüzyılda tekkelerin tecdidine gayret gösterilmesi ve tecdid fikrine devlet adamlarının yanı sıra tekke mensuplarının da iştiraki tekke ve tarikatlara ilişkin bazı problemlerin varlığına şahadet etmektedir. Pekala o halde XIX. yüzyıla girilirken ve bu yüzyılda da devam eden başlıca problemler hangileridir?

Bu sorunun cevabını vermeden teslimiyetçi, körü körüne bağlı ve benzeri iddialarla töhmet altına sokulan ve itibarsızlaştırılmaya çalışılan sûfîlerin geçmişten

²³⁵⁹ Vassâf, a.g.e., C. IV, s. 89. Bu risale Abdülkerim Abdülkadiroğlu tarafından bir değerlendirme eşliğinde neşredilmiştir. (Bkz.: Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Şeriat Uleması ile Tarikat Meşayih İhtilâfı ve Tekke ve Zaviyelere Tayinler Hakkında İki Vesika", **AÜİFD.**, C.28, sy. 1, s. 335-353.)

²³⁶⁰ Nihat Azamat, Çerkeşi Mustafa Efendi, **DİA.**, C.VIII, s. 273.

bugüne oluşturdıkları tasavvufî edebiyatın ana kaynaklarına muhasebe (eleştiri) yönünden bir göz atmak faydalı olacaktır. Çünkü Osmanlı'nın geri kalışında sebep olarak tekkeyi ve medreseyi birinci sıraya oturtan Batıcılarla, onlardan etkilenen reformcu âlimlerin yapmak istediği şey kültür ve medeniyet değişimi önünde zayıflamış da olsa direnen bu iki kurumu gelişmenin önünde duran baş suçlu ilan etmektir. Oysa bu itham doğru değildir. Tekke ve medrese kurumsal olarak gelişmeye karşı değildir. Çünkü iki kurum da İslâm medeniyetinin ürünüdür. İslâm ise iman ve amelle irtibatlı akıl, düşünce, ilim, fen ve teknolojik gelişmeleri destekleyen bir dindir. Bu iki kuruma mensup olmakla birlikte cahilliği sebebiyle inkârcı modern bilim adamlarının İslâm aleyhtarî görüşlerinden rahatsızlık duymaları sonucunda ileri geri konuşan avam tabakasından kimi tufeyliler ile nakıs molla ve dervişlerin söz ve davranışlarına bakarak tekke ve medreseyi taklitçi ve gelişmeye kapalı göstermek yanlış bir hükümdür. Aslına bakılırsa sûfilîğin özü öncelikle nefsin muhasebesi/eleştirisidir. Sûfiler önce nefsin eleştirilmesini şart koşarlar, tevbe bu muhasebe/eleştirinin neticesinde ortaya çıkar. Bu aşamadan sonra nefsin terbiyesi/eğitimi Allah ve Resulü'nün isteği doğrultusunda her şeyin bir hocası ve ustası olduğu gibi mürşid-i kâmil vasıtasıyla gerçekleştirirler. Şimdi modern eğitimin temeli de kişisel kabiliyetlerin keşfedilip bir öğretmen nezaretinde geliştirilmesi değil midir? Bu tespitler muvacehesinde mütekaddiminden meşhur sûfilerin öz eleştiri noktasında söylediklerini unutmamak gerekir. Bu eleştirel bakış tasavvufta daima temel bir yaklaşımdır. Kâmil mürşidler bundan dolayı müridin eğitimini daima kontrol altında tutar ve onu hallerin ve makamların cazibesine kapılmaktan kurtarıp Kur'an ve sünnet üzere sırat-ı müstakîme davet eder. Keşif ve keramete bel bağlamalarına mani olur. Ancak bütün bu çabalara rağmen başarısız olunma durumu da olabilmektedir. Böyle durumlarda mürşidin rızası dışında hareket eden ve âdâba uymamakta ısrar eden dervişler tard edilir. Mütekaddimin sûfilerin bahsettiği gibi ehliyeti olmadan şeyhlik yapmaya kalkışan veya tavsiyelere riayet etmeyip cehalette ısrar edenler önceden de bulunduğu gibi XIX. yüzyılda da vardır. Hatta bu tipler bütün zamanlarda da olacaktır. Bu tespitleri yaptıktan sonra sûfî cephesinden tekkeye dair problemlere ve çözüm önerilerine bakabiliriz. Böylece tekkelerde görülen aksaklıkların ontolojik problemler olmaktan öte arızî problemler olduğu, sûfilerin öz

eleştiriyeye açık oldukları da görülmüş olacaktır. Çünkü sūfîlik yolu, yani tasavvuf başta da ortaya konulduğu üzere Kur'an ve sünnete dayanmaktadır.

Gerek muarızları gerekse muhakkık sūfîlerce dikkat çekilen tekkelere ilişkin temel problemler şu başlıklar altında toplanabilir:

3.2.3.1. Ehliyetsiz Şeyhler Problemi

Bir kurumun ana ilkeleri ve amaçları doğrultusunda verimli çalışabilmesinin temel şartı idari yapıdaki görevlilerin ehliyet ve liyakat sahibi olmasıdır. Bu gerçek herkes tarafından kabul edilen ancak kimi zaman uygulamada aksayan bir husustur. Bu nedenle muhakkık sūfîler tekkeyi idare eden şeyhin mürşid-i kâmil olması gerektiğini şart koşarlar. Bu şartlar tarikatlarda aşağı yukarı aynıdır. Buna bir örnek vermek istiyoruz: Nakşibendiliği Anadolu'ya ilk getiren Molla İlâhî tarikatın âdâb ve erkânı hakkındaki bilgileri ihtiva eden 888/1483 tarihli Türkçe eseri *Meslekü't-tâlibîn ve'l-vâsılîn*'de²³⁶¹ mürşidde olması lazım gelen şartları şöyle sıralar:

1. Adını duyanın, kendini görenin iç dünyası değişir.
2. Sözüünü işiten bunu gönülden kabul eder.
3. Hulukludur (ahlaklıdır), güleryüzlüdür.
4. Müşfik ve sahîdir (şefkatli ve cömerttir).
5. Açıkönüllüdür.
6. Heybetlidir.
7. Îsâr sahibi ve hamûldür. (başkasını kendisine tercih eden ve zorluklara tahammül edendir)
8. Halim ve kerimdir. (Yumuşak huylu ve eli açık, cömerttir)
9. Gurbettedir, dünyada garib gibidir. (Daima Ahiret yurdunda Allah'la buluşmayı özler)
10. Sefer der-vatan ve halvet der-encümen hâlini yaşar. (Vatan'da yolcu ve toplulukta yalnızlık içindedir, yani daima Allah'a gider ve onu hatırında tutar.)
11. Tevekkül ve kanaat ehlidir. (Zahiri tedbirleri alıp işlerini Allah'a ısmarlar ve azla yetinir ve kısmetine razı olur)

²³⁶¹ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, s. 160

12. Sabır, teslim ve rıza hâlinedir. (Sabırlı ve Allah'a her hâlde bağlı ve ondan gelen her şeye razıdır)
13. Âlim, âmil, muttakî ve perhizkârdır. (Şeriat ilimlerini bilip onlarla amel eder, Allah'tan korkar, az yer, az içer, az uyur.)
14. İlim, hikmet ıssıdır. (Şeriat ilimlerini ve bunların maksatlarını bilir.)
15. Havf, gam ve gussası olmaz. (Korku ve endişesi olmaz)
16. İstikamet üzeredir. (İslâm dininin inanç ve ibadetlerinde emir ve yasaklara uyararak yaşar)
17. Fena ve gaybet hâline sık sık girer. (Allah'ı daima hatırda tutma dolayısıyla O'nda yok olur)
18. Tasarruf sahibidir. (Allah'ın izniyle etkileyicidir)
19. Safvet ehlidir. (İçi dışı temiz, düzgün ve iyi niyetlidir)
20. Vakar ve sükun sahibidir.
21. Sebatlıdır
22. Leb-beste, keb-bestedir. (Az ve öz konuşur)
23. Vusûl sahibidir. (Tasavvuf yolculuğunda makamları aşip irşad derecesine ulaşmıştır)²³⁶²

Padişahlar ile meşayih arasındaki ilişkileri ana hatlarıyla ele aldığımız birinci bölümde de gördüğümüz üzere Osmanlı tasavvuf hayatında iz bırakan şeyhleri genelde bu şartları taşıdıkları, bu sebeple padişahlar tarafından faaliyetlerine izin verildiği ve desteklendikleri anlaşılmaktadır. Bir belgede yukarıdaki şartlara benzer vasıfların bir şeyhte bulunması gerektiğinden bahsedilmektedir. Meşihat cihetinin erbab-ı istihkaktan zühd, vera ve takva sahibi, salâh-ı hâli ve ilm-i zahir ve batını mamur ve her halde ehil olduğu Müslümanlardan sika olanların, yani yalan söylemesi imkansız olanların bildirmesi sonucunda kaza naibi İsmail Efendi'nin arzı ve derkenar kaydının çıkarılmasının ardından tevcihin şeyhülislâmın işaretine muhtaç olduğunun belirtilmesi ve Şeyhülislâm Dürrîzade Seyyid Mehmed Arif'in de işareti üzerine Şeyh Mehmed ibn Ali'ye tevcih işinin padişah tarafından

²³⁶² Kara, **a.g.e.**, s. 171. Parantez içindeki kısa açıklamalar kavramların anlaşılabilirliği için tarafımızdan yapılmıştır.

emredilmesi²³⁶³ devletin şeyhlik için ehliyetin yanı sıra bürokratik muamele kurallarına riayet ettiğini de gösteriyor. Bu durumda Osmanlı devlet anlayışına göre bir şeyhin meslekî yeterlilik şartlarının dışında devlet kayıtlarında da tescilinin bulunması gerekmektedir.

Burada sıralanan şartlara kimsenin bir itirazı olmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı uygulamasında şeyhlerin aşağıya doğru nesilden nesile çocuklarının arasından birinin de kendisinden sonra şeyh olması dolayısıyla bu şartları tam olarak taşıyıp taşımadıkları tartışmalara sebep olmuştur. Her ne kadar usul bakımından şeyhlikte nesep şartı yoksa da eski devirlerde bir gelenek olarak evladın genellikle babanın ve dedenin yolundan gitmesi sebebiyle şeyhlerin evladları içinden de istisnaları bir kenara bırakırsak genellikle ulema ve meşayih çıktığı ve yukarıda sıralanan şartları taşıdığı vakidir. Bu yüzden Osmanlı'da şeyhlerin bıraktığı halifeler içerisinde merkez tekkeyi yöneten çoğunlukla aileden olmuş ve bu durum nesilden nesile devam etmiştir. Aileden olmayan diğer halifeler ise diğer yeni açılan tekkelerde meşihatvazifesini sürdürmüşlerdir ki bunlar da soyca genellikle ulema ve meşayih çocukları ve torunlarıdır. Bununla birlikte istisnâ olarak soy bakımından ulema ve meşayih bulunmayan bir aileden geldiği halde dervişlikten şeyhliğe geçenler de olmuştur. Fakat bu durumda da sonuçta kendinden sonraki nesillerde şeyhler çıkmaktadır. Dolayısıyla iş dönüp dolaşp yine aile terbiyesine geldiği ve şeyhler de buna önem verdikleri için meşayih ailelerinden önemli oranda şeyh çıktığı görülmektedir. Aslında bu durum müderrisler için de geçerlidir, hatta toplumdaki diğer sınıflar için de vakıa budur. Eşraftan olanlar genellikle yönetici olurken, esnaftan olanlar genellikle esnaf olmaktadır. Osmanlıdaki uygulama da genellikle örfen böyle olmuştur. Bu gelenek dolayısıyla olsa gerek tekke vakıflarının tevliyeti de büyük oranda bu şekilde aileye meşrut olarak düzenlenmiştir. Yavuz Sultan Selim tarafından Şeyh Abdurrahman-ı Erzincanî evladından Şeyh Mehmed Nurullah'a, sonra evladına, sonra onun evladına ve sonra da onun evladına nesilden nesile vakf edilen Anteb nahiyesindeki Sam adlı köyün fethinden beri Şeyh Mehmed'in tasarrufunda iken pir-i fani olması dolayısıyla kardeşinin oğulları olan Şeyh Abdülcélil ve Şeyh Abdülgafur'un tasarrufuna geçmiş, Şeyh Abdülgafur'un vefatı

²³⁶³ BOA. C. EV., 103/5118.

üzerine ise kalan hisselerin ilim ve hilm sahibi Şeyh Abdülcelil'e verilmesi hakkında Antep kadısına 2 Receb 963/12 Mayıs 1556 tarihli hüküm yazılmıştır.²³⁶⁴ Kanûnî Sultan Süleyman'ın verdiği bu hükümle babası Yavuz Sultan Selim'in vakfına riayetle bu örfî uygulamayı sürdürdüğünü görüyoruz. Bu şekilde tekke hizmetlerinin görülmesinin yanında burada devamlı ilim ve irfanla meşgul olan şeyhin aile efradının da dünyevi ihtiyaçları belirli ve zaruri ölçüde karşılanmış olmaktadır. O zamanda şeyhlerin halkın manevi eğitimini üstlenen kişiler olduklarını unutmamak lazımdır. Günümüzde de okullarda öğretmenlerin maaşleri için gerekli olan maaş devlet tarafından karşılanmaktadır. Yine imam ve hatiplerin maaşları devlet tarafından ödenmektedir. Bu usûle olumlu açıdan bakıldığında sultanların eski bir gelenek olmak üzere meşayihin aile efradına hürmetinin yanında, sonraki nesillerin aile büyüklerinden devraldıkları ilim ve irşad mirasını devam ettirme hissiyatını canlı tutma ve bu ailelerin saygınlıklarından yine toplum menfaatine yararlanma siyasetini izledikleri sonucu çıkarılabilir. Söz konusu bu buyruğuda Şeyh Abdülcelil'in "*kemal-i ilm ve hilm ile mevsûf*"²³⁶⁵ olduğuna, yani ilim ve hilm sahibi olduğuna vurgu yapılması hizmet edecek şeyhin bu emaneti taşıyacak kapasitede olmasına önem verildiğine bir işarettir.

Devlet yöneticilerinin idare ettikleri toplumun sosyo-psikolojik ve sosyo-ekonomik şartlarını dikkate aldığını temel bir kural olarak varsayarsak eksiklikleri ve mahzurlarına rağmen bu uygulamaları Osmanlı sultanlarının da örfî hukuk olarak uygulaya geldiklerini bilmemiz gerekir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin şer'î hukukun yanında örfî hukuka da riayet etmesi sebebiyle bu usûl idari bakımdan kökleşmiş ve kurumsallaşmıştır. İşte yukarıda açıkladığımız sosyo-psikolojik şartlar sebebiyle Osmanlı bir usûl olarak şeyh olacak kişinin atadan dededen ilim ve irfan mensubu bir aileden olmasına tekkelerin ıslahı devresinde de yine önem vermektedir. 4 Ramazan 1252/13 Zilhicce 1836 tarihli belgeden, mahlul kalan tekke şeyhliklerinin nesebiyyeti meçhul bazı zındıklara tevcih edildiği ve ehliyet sahiplerinin açıkta kaldıklarını kaza hakimlerinin bildirmesi üzerine tekke meşihatının ehil ve erbabına tevcih edilmesi için bir ferman çıkarıldığını ve buna uyulması babında çıkan Sadaret buyuruldusu ile

²³⁶⁴ BOA. A. DVN.SMHD.d., 2/704.

²³⁶⁵ BOA. A. DVN.SMHD.d., 2/704.

imzalı ferman suretinin Tirebolu Mahkemesi'nde ilgililer huzurunda okunduğunu görüyoruz.²³⁶⁶ Nesebiyyeti, yani soyu soppu bilinmeyen bazı zındıkların tekke ve zaviyelerin meşihatına geçtikleri ve ehliyet sahipleri olan şeyhlerin ise açıkta kaldıkları şikayeti meşihat tevcihi işinde bazı suistimallerin olduğunu göstermekle birlikte ehliyet sahibi olanlara tevcihin yapılması hususunda devletin hemen gerekli hassasiyeti gösterdiğini anlıyoruz.

Osmanlı'da tekkeyi yönetecek şeyhin yetersiz olduğu anlaşıldığında şeyhliğin ehliyet sahibi bir şeyhe tevcihi eskiden beri uygulanagelen bir tedbirdir. Mesela İstanbul kadısına gönderilen 17 Şevvâl 984/7 Ocak 1577 tarihli hükümlerle şeriata muhalif davranış ve sözleri olduğu ve imamette kusuru olduğuna dair ahali tarafından hakkında şikayet dilekçesi sunulan Şeyh Vefâ Zaviyesi şeyhi ve imamı olan Süleyman Halife'nin mahallinde yapılan tahkikat sonucunda azledilmesi ve yerine şart-ı vâkıf üzere Zeyniyye tarikatından salih ve mütedeyyin bir kimsenin bulunması ve arzedilmesi emredilmiştir.²³⁶⁷

Hiç kuşku yok ki devlet bir şeyhin hem neseben hem de ehliyet bakımından şeyh olabilme yeterliliğine sahip olmasını kendi açısından bir güvence olarak addettiği gibi halkın dînî terbiyesinin de şeriata uygun olmasını teminat altına almış olmaktadır. Mısır'daki Şeyh Şahin Zaviyesi'nde şeyhlik yapan zatın vefatıyla yerine geçen evladdan olan şeyhin meşihata ehliyeti olmadığına dair yapılan şikayet üzerine meşihatın ehliyetli kimseye yaptırılıp fukaranın, yani dervişlerin haklarının zâyi ettirilmemesi, şer'-i şerif ve şart-ı vâkıfa muğayir kimseye iş yaptırılmaması hakkında 10 Rebûlâhir 972/15 Zilkade 1564 tarihli Mısır beylerbeyi ve kadısına hüküm çıkmıştır ²³⁶⁸ ki buradan devletin dervişlerin dînî terbiyesinin tam verilmemesini haklarının gasbı olarak gördüğünü anlıyoruz. Çünkü onlar kendilerini şeyhin terbiyesine emanet etmiş olmaktadır. Bunun için şeyh ehliyet sahibi ve güvenilir olmalıdır. Şeriata ve vâkıfın şartına uyulmalıdır. Bu kurum devlet himayesi ve denetiminde faaliyet gösterdiği için devlet kendini sorumlu saymaktadır. Zaten bu şartları taşımadığı anlaşılan ve kendi kendine ortaya çıkan sahte şeyhler için kalles

²³⁶⁶ BOA. C. ADL. 29/1710.

²³⁶⁷ BOA. A. DVN.SMHD.d. 29/331.

²³⁶⁸ BOA. A.DVN.SMHD.d. 6/376.

(hilekâr) tabiri kullanılmakta ve öteden beri takibatları yapılmakta ve haklarında gerekli cezalar verilmektedir.²³⁶⁹

Yine tekke şeyhliğinin şahsî çıkar için kullanıldığına dair yapılan şikayetlerin kadılar tarafından tahkik edilmesi ve bir tekkede şeyhliğin kime ait olduğu hususunda bir ihtilaf vukuunda layık olanın meşihatte bırakılması usûldendi. Alaşehir, Sart ve Mendehorye kadılarına gönderilen 2 Zilkade 987/22 Kasım 1579 tarihli padişah hükmünden anlaşıldığına göre, Alaşehir'de bulunan Yıldırım Bayezid Han Zaviyesi'nin şeyhi Halil ile eski şeyh Mustafa'dan hangisi o vazifeye daha layık ise onun tayin edilmesi emredilmişti.²³⁷⁰ Bu belgeye göre zaviyenin eski şeyhi Mustafa İstanbul'a gelip bilfiil zaviyede şeyh olan Seyyid Halil'in şerir ve şaki olduğunu, zaviyenin mahsulünü gelip geçenlere değil kendine harcadığını, gelenlere ağır sözler söyleyip zaviyeyi harap ettiğini, meşihate kendisinin layık olduğunu ve araştırma yapıp kimin ehil olduğunun ortaya çıkarılmasını talep etmişti.²³⁷¹ Bunun üzerine padişah yukarıda belirtilen şehrin kadılarına gerekli tahkikatın yapılmasını ve kimin layık olduğunun İstanbul'a arz edilmesini ve çıkacak emr-i şerifi uygulamalarını emretmiştir.²³⁷² Görüldüğü üzere bir şeyh hakkında tekkeyi vakfedenin şartlarına uymadığına ve tekke gelirlerini orada kalan dervişler ve misafirler için kullanmayıp şahsî çıkarı için kullandığına dair yapılan şikayet o şehirdeki ileri gelen garazsız vukuf ehli Müslümanlardan araştırılması ve adli sürecin şer'î mahkemece yürütüldükten sonra isnad edilen suç vaki ise zaviyeye el konulması, değilse iki şeyhten evla ve daha faydalı hangisi ise bildirilmesi

²³⁶⁹Şânîzâde Tarihi (Ziya Yılmaz neşri), s. 471.

²³⁷⁰BOA. A.DVN.SMHD.d. 41/866.

²³⁷¹ "...Şeyh Halil şirret ve şekâvet ile meşhûr olup zâviye-i mezbûrun mahsûlün âyende vü revendeye sarf etmeyip kendü mühimmâtına sarf eylediğinden gayri mücâvir ve müsâfir şetm-i galîz edip zâviye-i mezbûru harâb etmişdir. Merkûmun ahvâli a'yân-ı vilâyet ve ehl-i vukûf Müslümanlardan teftiş olunup âyende vü revende riâyetine ve fukarâ hakkına hangimiz evlâ ve efna' ise görülp arz olunmasın taleb ederim ..." (BOA. A.DVN.SMHD.d. 41/866.)

²³⁷² "...İmdî buyurdum ki hükm-i şerîfîm vardukda husûs-ı mezbûra evkât vechile mukayyed olup mezbûr Halil'i Meclis-i Şer'e ihzâr ve a'yân-ı vilâyet ve ehl-i vukûf-ı bî-garaz Müslümanlardan hak ve adl üzere teftiş ve tefahhus idüp şer'ile göresin. Fi'l-vâki' mezbûr Halil şirret ve şekâvet ile meşhûr olduğundan gayri zâviye-i mezbûrun mahsûlünü şart-ı vâkıf mücibince âyende vü revendeye sarf itmeyüp kendü mühimmâtına sarf eylediğinden mâadâ müsâfirîn ve mücâvirîne şetm-i galîz edip zâviye-i merkûmu harâb eylediği vâki' ise bi-hasebi's-şer'i's-şerîf sâbit ve zâhir ola. Ol takdîrce zâviye zabtına ve fukarâ hakkına âyende vü revendeye hangisi evlâ ve efna' ise vukûu üzere yâzıp Dersâadet'ime arz edesin ki sonradan emr-i şerîfîm ne vechile sâdir olursa mücibi ile amel oluna deyü..." (BOA. A.DVN.SMHD.d. 41/866.)

istenmekte ve ona göre yeni bir hüküm çıkarılacağı bildirilmektedir. Burada yapılan bir şikayet üzere hemen harekete geçilmemesi ve meselenin hukuk dahilinde halledilmesi şikayet olunanın hakkına riayet açısından da önemlidir. Çünkü bu olmadığı takdirde gelişigüzel şikayetlerin mağduriyete sebep olacağı açıktır.

Osmanlı kroniklerinde ve belgelerinde kendi kendine ortaya çıkan sahte şeyhler için kalleş (hilekâr), na-ehil (ehil olmayan) ve teşeyyüh eden (şeyhliğe kalkışan) tabirleri kullanılmaktadır ve bu gibilere mani olunmaktadır. Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayî Tekkesi Şeyhi Mustafa meclis-i şer' de tekkesinin bitişiğinde Seyyid Abdülvehhab ibn Abdullah adlı bir şâbb-ı emredin (tüyü bitmemiş gencin) evinin altını tekke haline getirdiğini, kürsü koyduğunu ve teşeyyüh edip vaaz ve nasihat amacıyla perşembe günleri kadınları topladığı ve geceleri ise gençleri topladığı, toplu halde yüksek sesle tevhid ve zikir etmek iddiasıyla heva ve heveslerini icraya yeltendiklerinden bunların engellenmeleri ve gerekli araştırmalarının yapıldıktan sonra durumlarının İstanbul'a ilam olunması isteği üzerine çıkan hükümde bu gibilere mani olunması ve defedilmesi hususuna şeyhülislâm Mehmed Esad'ın işaretiyle ferman olunmuştur.²³⁷³

Yine tekke yönetiminin seviyesinin artırılması için yapılan ıslahat düzenlemeleri içerisinde bu idari usûlün mahzurlarını dikkate alan ve geçmişteki istismarları ortadan kaldırmak isteyen Osmanlı Devleti'nin yine de nesebe önem verdiğini, ancak bir kimsenin şeyh olabilmesi için tarıkatta temel kaide olan yukarıda sıraladığımız ehliyet ve liyakat şartını aradığını yine belgelerden öğrenmekteyiz. 1 Şaban 1252/ 11 Kasım 1836 tarihli II. Mahmud fermanıyla, Anadolu ve Rumeli'deki tekke ve zaviye şeyhliklerine tarikatların âdâb ve erkânına vâkif, müridlerini irşad ve terbiyeye muktedir, tarikat sırlarını bilen, haseb ve nesebi malum olanların tayini için mahallerinde meşayih ve dervişan tarafından seçilen ve Şeyhülislâm efendinin tensib ve işaretleri ile arzlar vaki olmak şartıyla tevcihat yapılacağına ilgililere tebliğ

²³⁷³ BOA. Ahkâm Defteri 2/332/1117 noda kayıtlı bu hükmün yayınlanmış kopyası ve transkribesi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kala, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kala, **İstanbul Ahkâm Defterleri, -İstanbul'da Sosyal Hayat I-**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1997, s. 306.

edilmesi emredilmektedir.²³⁷⁴ Burada bir yenilik olarak mahallinde şeyhler ve dervişlerin seçim şartı getirilmiştir. Şeyhülislâmın işareti ise önceden varolan bir durumdur. Yeterliliği olduğu sürece evladın şeyh olabilmesi devam etmektedir. Ancak şeyh olabilmek için temel şartlar eskiden beri değişmemiş, yani tarikatların âdâb ve erkânına vâkîf, müridlerini irşad ve terbiyeye muktedir, tarikat sırlarını bilen, haseb ve nesebi malum olanların tayin edilmesine vurgu yapılmıştır.

Ancak neseben şeyh evladı olsa da meşihat için gerekli ehliyet bakımından yetersiz olanlar olması dolayısıyla tedbir alınması gündeme gelmişti. Bundan dolayı Şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan Meclis-i Meşayih'in temel hedefi de tasavvufi hayatın seviyesini yükseltmek olmuş, bunun için tekke ve tarikatların merkez şahsiyetinin yetiştirilmesi önemsenmiş, istenen seviyeyi yakalamak ve beşik şeyhliğinin mahzurlarını ortadan kaldırmak için şeyhlerin çocuklarının eğitileceği Medresetü'l-Meşayih'in kurulması önemli bir proje olmuştur.²³⁷⁵

Osmanlı'da gerek devlet gerekse hakiki meşayih tarafından eskiden beri şeyhlikte ehliyet ve liyakata önem verilmesine rağmen XIX. yüzyıla girildiğinde 1214/1799-1800 de bu şartları taşımayan bazı şeyhlerin yönettiği tekkelerin var olduğunu da görüyoruz. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in hatıratında naklettiğine göre Otağcıbaşı Hüseyin Ağa'nın biraderi Seydi Mehmet Bey, Deli Bey denmekle tanınmış. Bu kişinin Rufaiyye'den halifeleği varmış. Saraydan çıkarıldıktan sonra kendi mescidini III. Selim asrında tekke hâline tahvil ederek mukabeleye başlayınca asrının zarif kimselerinden bir zat onu rezil eden bir tarih düşürmüştür.²³⁷⁶ Bu örnekte de görüldüğü üzere tekke şeyhleri arasında bu tür ehil olmayan kimselerin bulunması hem tekke içinden hem de dışından en çok eleştirilen hususlardan olmuştur. Çünkü bunun zararı bütün bir tasavvuf camiasına olmaktadır. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in, *"Hele o tekke şeyhlerinin cahilleri dervişlik, maneviyat, tasavvuf namı altında halka bir takım hurafat telkin ile sanat ve ticaretten tecrit*

²³⁷⁴ BOA. C. EV. 32/1597.

²³⁷⁵ Mustafa Kara, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Tarikatlar", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015, s. 96.

²³⁷⁶ *"Merkezin buldu sakar yani deli şeyh oldu/Bî-şu'ûrân hüner eyleyip anı temyîz/Dediler bir iki mecnûn delinin iclâsın/İki mısra'da iki tarih-i sanat-âmîz/Sa'y edip şânını tekmîle iki beylik için/ Seydi Bey Câmii'ne posteki serdi beyimiz"* (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 80.)

ederek, zavallular "bir lokma bir hırka"ya kanaatle mütevekkilane bodrum katlarında, izbe köşelerinde, mezarlık kenarlarında yarısı toprağa gömülmüş kovuklarda çürür giderlerdi"²³⁷⁷ şeklindeki abartılı anlatımı kimi tekkelerdeki cehalet ve atalete işaret etmektedir. Ancak bir lokma bir hırka sözünün çoğu zaman sûfilerin tamamına yönelik bir suçlama argümanı olarak kullanıldığını da bilmek zorundayız. Bir tasavvuf deyimini haline gelen ve sözlüklerde kullanılan bu deyim "Dervişe bir lokma, bir hırka yeter, yahut "Geçim için bir lokma, bir hırka kâfi" tarzında kullanılır ve yeter bulmayı öğütler, bu sözle fazla çalışmamak, yiyeceği, giyeceği olunca bunu yeter bulup oturmak öğütlenmiyor gerçekte; çünkü İslâmî şartların biri, zekattır; zekat maldan verilir; İslâm'ın temellerinden biri olan yardımlaşma, dayanışma, gene varlıkta olur."²³⁷⁸ Bundan dolayı hakiki müşidler müridlerinin muhakkak surette bir iş güç sahibi olup dürüstlük içinde çalışmak suretiyle tevekkül etmesini tavsiye ederler. Problem yanlış tevekkül anlayışından kaynaklandığı için bunun izalesine önem verirler.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde vukubulan bir başka olay da cahil şeyh tartışmalarına malzeme olmuştur. Osmânzade Hüseyin Vassâf'ın, Mehmed Ali Aynî'nin kaleme aldığı *Dârü'l-fünûn Tarihi* adlı eserinden nakledip *Sefîne-i evliyâ*'sında aynen naklettiğini belirttiği olayda "şeyh-i câhil" (cahil şeyh) olarak adı geçen şeyh Murad Molla postnişini Muhammed Arif Efendi'dir. Muhammed Arif Efendi 1286/1869 senesinde Dârü'l-fünûn'un açılış töreninde Safvet Paşa, Münif Efendi ve Cemaleddin-i Afgânî taraflarından okunan Türkçe metinleri âyet ve hadîs zannedince devlet ricali arasında şaşkınlığa ve Şirvanîzade'nin kendisine sitem etmesine sebep olmuştur. Bu tören sırasında vuku bulan bir başka şaşkınlık verici vaka ise Cemaleddin-i Afgânî'nin "*Nübüvvet bir san'attır*" sözü olmuştur. Bu iki vaka kamuoyunda yankı bulmuş olmalı ki hadise hakkında Berlin Sefiri Sadullah Paşa, Safvet Paşa'ya bir mektup yazıp bilgilenecek istemiştir. Safvet Paşa yukarıda özet olarak verdiğimiz hadiseyi anlattığı cevabî mektubun sonunda Darü'l-fünûn'un ilgasını bu iki vakaya bağlamıştır. Safvet Paşa'nın olayı hikaye ettikten sonra, "*İşte*

²³⁷⁷ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 25.

²³⁷⁸ Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2015, s. 57.

*efendiciğim, böyle kelimât-ı Türkçe'yi Arabça zannıyla, ecr ü mesûbatından hâzır bulunanların hisse-dâr olmalarını dergâh-ı Ehadiyyet'ten temennî eden bir şeyhin ve mechûlü'l-efkâr ve'l-ahval bir Afganlının sun'ı Hüdâ olduğunu murâd ederek "Nübüvvet bir san'attır" demesi hezâr güçlükle sâha-i vücûda getirilen bir medrese-i cedîde-i ilmiyyenin ilgâsını mûcib olmuştur"²³⁷⁹ diye verdiği hüküm cümlesinde de belirtildiği üzere kâmil bir mürşidden sonra tekke meşihatına neseben tevliyet usûlüne göre atanan bir şeyhin ilmen yetersiz olabileceği sakıncası vurgulanmaktadır. Muhammed Arif Efendi'nin Nakşibendi meşayihî arasında mümtaz bir sima olan babası ise ilim ve irşad işinde zamanının meşhurlarından olup Sultan Ahmed Camisi kürsü şeyhliğine kadar yükselen, bir çok telif eseri olan, Dârü'l-Mesnevi'yi kuran ve Mesnevi'ye altı ciltlik bir şerh yazacak derecede ilmi yetkinliğe erişen Şeyh Muhammed Murad Efendi'dir.²³⁸⁰ Bu anlatılan hadisede insanı kuşkulandıran bir gariplik olduğuna değinmeden geçmenin doğru olmayacağını düşünüyoruz. Babası bu kadar âlim olan, tekke ve medrese ortamında yetişen bir kimsenin Türkçe'yi Arapça zannedecek kadar bilgi yoksunu ve temyizden uzak olduğunu söylemek abartılı ve tutarsız gibi gelmektedir. O halde bu işte Osmanlı bürokrasisinde devlet ricali arasında sıkça rastladığımız bir rekabette şeyhin malzeme edildiği anlaşılıyor ki zaten Safvet Paşa'nın "*Murad Molla şeyhi merhûmun öyle câhil, sakallı ve vefatından sonra kendi yerine geçmiş mahdûmu olduğuna dair asla malûmatım olmayıp mâmâileyhin celbi mücerred Cevdet Paşa hazretlerinin tavsiyesi üzerine olmuştur*"²³⁸¹ diyerek suçu Cevdet Paşa'ya atması bunu göstermektedir. Cevdet Paşa'nın bu zatı tanımaması ise pek uzak bir ihtimaldir. O hâlde burada tekke ve Cevdet Paşa üzerinden modernleşmeye olan direniş küçük düşürülmektedir.*

Bu örnekte olduğu gibi cahillikle suçlanan şeyhler sebebiyle şeyhlik müessesesinin itibardan düşmesi bir bütün olarak tasavvuf ve tekkeye yönelik suçlamalara, hatta bunların gereksiz olduğu düşüncelerini savunanların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu olumsuz neticeden elbette tekkenin de sorumluluğu vardır. Çünkü Osmanlının duraklama ve çöküş dönemlerinde kurumlara arız olan

²³⁷⁹ Vassâf, a.g.e., C. II, s. 258-259.

²³⁸⁰ Vassâf, a.g.e., C. II, s. 256-259.

²³⁸¹ Vassâf, a.g.e., C. II, s. 259.

işlev kaybı bazı tekkelerde de görülmektedir. Ancak bu türden genellemeler yapılırken çok dikkatli olmak gerekmektedir. Bunları okuyanlar tekkelerin tamamını birer miskinlik ve atalet yuvaları zannetmektedirler. Evet, bu nakıs şeyhler meselesi yukarıda da söylediğimiz gibi hakiki müşidlerin de sık sık dikkat çektikleri ve rahatsız oldukları bir problemdir. Ancak insaf ehli bilir ki sahte doktorlar veya öğretmenler çıktığında bütün bir camia töhmet altında bırakılmaz, doktorluk, öğretmenlik kötülenmez. Herkes bilmektedir ki tarikatların kuruluş amacı saliklerin İslâm dini esasları çerçevesinde karakterlerine uygun olan metotlarla terbiye edilmesidir. İşte bu nedenle hakiki müşidler şeyhin kâmil olması noktasında çok hassas davranıp bu yola girmek isteyenleri bu temel esas konusunda uyarmaktan geri durmamışlardır. Tekke meşihatinde bulunan müşidin ilim ve amel bakımından kâmil ve aynı şartları haiz müşidinin icazetiyle bu görevi ifa etmesi gerekir.

Osmanlı'da “1760'lardan sonra bu makama getirilen ehliyetsiz kişiler, ahfâdının da aynı şeylerden istifadesini temin maksadı ile “beşik şeyhliği” ya da “evlâdiyelik meşihat” usûlünü ihdâs etmişlerdir”²³⁸² tespiti yapılmışsa da tekke meşihatının evlada meşrut olarak çok daha eskiden beri uygulanageldiğini de belirtmemiz lazımdır. Bu yüzden şeyhin oğulları arasında münavebe ile görevini yapan ve zaman zaman anlaşamadıklarından birbirini mahkemeye veren şeyhzadeler de olmuştur. Ancak bunlardan çok haris olanlar olduğu gibi şeyhliğe layık olmadığını söyleyenler de vardır.²³⁸³

Beşik şeyhliğinin sanki genel bir kuralmış gibi uygulandığına dair genellemeler yapıldığı kimi zaman görülmektedir. Bununla birlikte Mevlevilerde şeyh olacak kişidin çelebi olması bir tarikat geleneği olduğundan küçük yaşta usûlen posta geçirme vakaları nadirattan da olsa vukubulmuştur. Burada bu tip vakalarda küçük yaşta babası vefat eden şeyhzadelerin seyr ü sülûklarını bir başka müşidin kontrolünde tamamladıkları ve daha sonra irşada başladıklarını da belirtmemiz gerekir.

²³⁸² Gündüz, a.g.e., s. 169.

²³⁸³ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, s. 64.

Mesela Şabaniyye tarikatında babadan evlada bir şeyhlik geçmesi halinde onun sülûkunu tamamlamasına kadar zikir icrasına memur edilirdi. O ne biat ne de hilafet verebilirdi.²³⁸⁴ Tarikatlarda şeyhlerin evlatları ve yakınları arasında irşad makamına geçenler olmakla birlikte aile haricinde sülûkunu tamamlayıp şeyhlik icazeti alanlar daha çoktur. Tarikat geleneğinde bir şeyhin hilafet derecesine yükselen birden çok kişiye irşad izni verip icazetname verdiği bilinmektedir. Bunların arasında aileden birinin bulunması da görülen bir vakıadır. İslâmî terbiye metodunda da kişinin öncelikle kendisi, aile efradı ve akrabasının irşadına önem vermesi emredilir. “*Kendinizi ve aile efradınızı cehennem ateşinden koruyunuz*”²³⁸⁵ ayet-i kerimesi insanın kendisiyle birlikte ailesini terbiye etmesini işaret eder. Kâmil şeyhler de bu usûle riayet edip evlatlarının irşadına daha bir hassasiyet göstermektedirler. Eğer aksi bir yöntem izleseler ve ithamlardan çekinerek hakettikleri halde evlatlarına irşadicazeti vermekten imtina etseler bu sefer de zamanla kendi itibarları zedelenmiş olacaktır. Çünkü kendisi evladına faydası olmamış ithamlarına maruz kalacaktır. Tabii ki şeyh evladı olmak tekbaşına irşad için yeterli olmayıp bu şeyhlik mansıbını seyr u sülûku tamamlayıp hak etmek gerekmektedir ki tarikatta usûl budur. İrşada ehil şeyhzadeler olduğu, hatta bunların çoğunlukta bulunduğu göz ardı edilir. Oysa Vassâf’ın *Sefîne-i evliyâ’sı* incelendiğinde Osmanlı’da son zamanlarda tekke meşihatına oturan şeyhzadelerin de ilim ve irfan ehli oldukları ve pek çoğunun eser sahibi ve kalem erbabı oldukları görülecektir. Tasavvuf geleneğinde de ehil olmayan evlada irşad izni vermek doğru bulunmamıştır. Mesela Üftade hazretleri tekkeleri bu makama layık olmayan evlatlara tahsis etmeyi doğru bulmamıştır ama kendi çocuklarını bu makama getirdiğine göre onları irşada layık görmüştür.²³⁸⁶

Hakikat böyle olması lazım gelirken 1760'lardan sonra başlayan tekkelerdeki duraklamanın ziyadesiyle artması ve bu ocaklarda muktedir meşayihin

²³⁸⁴ Vassâf, a.g.e.,C. III, s. 525.

²³⁸⁵ Tahrîm, 66/6.

²³⁸⁶ Kara, **Bursa’da Tarikatlar ve Tekkeler II**, s. 130.

yetiştirilememesi devletin ıslahat tedbirleri kapsamına bu meseleyi de dahil etmesine sebep olmuştur.²³⁸⁷

II. Mahmud'un İstanbul'da bulunan Abdüsselam Tekkesi Postnişini Mehmed Emin Efendi'ye hitaben çıkardığı evâhir-i Cemâziyelâhir 1227/1-10 Temmuz 1812 tarihli fermanın suretinde²³⁸⁸ Sadiyye tarikatından bazı ehliyetsiz şeyhlerin tekkeleri kendilerine mal ittihaz edip ele geçirmeleri ve şeriata aykırı davranmaya başlamalarından bahsedilmesi bozulmanın sadece Bektaşî tekkelerinde değil diğer tarikatlara ait tekkelerde de görüldüğünü göstermektedir. Tekke ve zaviyelerde meşihat makamında oturan kimi şeyhlerin yetersizliğini ve şeriata muhalif tutumlar içerisine girdiklerini göstermesi bakımından önemli olan bu ferman özellikle Sadiyye tarikinde bu türden problemin olduğuna bir delildir. Fermanın başındaki cümlede bu tarikatın açık olan tekke ve hankahlarındaki bazı şeyhlerin seyrüsülûku tamamladıktan sonra şeyh olmaları gerekirken bir müddetten beri şeyhliğe ehil olmayan kimselerin tasarrufunu ele geçirdikleri tekkeleri kendi mülkleri imiş gibi kullanmalarının yanında şeriata aykırı hareketleri yapmaya cüret ettikleri belirtilmektedir.²³⁸⁹ Problem bu şekilde ortaya konulduktan sonra devlet tarafından getirilen çözüme göre İstanbul'daki Abdüsselam Tekkesi postnişini olan şeyh bu tarikatın diğer tekkelerindeki münhal kalan şeyhlerin seçiminde tek yetkili kılınmıştır. O bu yetkisini tecrübeli ve hakikatte zahir ve batın bakımından kâmil düzeyde olan diğer şeyhlerle müzakere yaptıktan sonra boşalan tekkelerin meşihatına hak eden şeyhi seçecek, bu seçimini yaparken şeyhülislâm ile de istişare yapacaktır. Şeyhlik beratı ise bu muameleden sonra tevcih edilecektir.²³⁹⁰ Femandaki

²³⁸⁷ Gündüz, **a.g.e.**, s. 191.

²³⁸⁸ BOA., C. EV., 238/11874.

²³⁸⁹ "Kutbü'l-ârifîn Gavsü'l-vâsılîn Şeyh Sadeddîn Cibâvî bin Abdurrahmanü'l-Bârî Hazretlerinin el-yevm mekşûf olan tekye ve hânkâhlarının meşâyih-i tekmül-i sülûk-ı hakikat etmiş olmaları lâzimedden iken bir müddetden berû nâ-ehil kimesneler mutasarrıf olduğu hânkâhı kendüye ...²³⁸⁹ ittihâziyla nâ-ehil yedine geçmekde olduğundan mâ'adâ hilâf-ı şerî'at-ı garrâ harekât-ı nâ-revâya ictirâ' olunmakta olup ..." (BOA., C. EV., 238/11874.)

²³⁹⁰ "...Bundan sonra gerek İstanbul'da ve gerek Anadolu ve Rumeli'de vâki' azîz-i müşârîin ileyhî hânkâh ve zâviyesi meşihati münhal olundukda ibtidâ Âsitâne-i saâdetimde kâin tarîk-i Sa'diyye'den Abdüsselâm Tekyesi'nin postnişini olanların tarîk-i mezkûre nezâreti takrîriyle müsinn ve ihtiyâr ve hakikatde zâhiren ve bâtenen ma'mûr olan meşâyih-i kirâm ile bi'l-müzâkere meşihata istihkâkı nümâyân birini intihâb ile münhal olan tekye ve hânkâhın tevcihini bade'l-arz taraf-ı Şeyhülislâmî'den dahî istişare olunarak mücebince tevcih ve iktizâ [için berât-ı] âlî i'tâ olunduğu" (BOA., C. EV., 238/11874.)

“tarafından ve ahlâfın câniblerinden arz ve rü’yet olunmak için bir akçe ver diye taleb ve ahz olunmamak şartıyla nizâmı hâvî sana hitâben emr-i âlîşânım ısdâr olundukda” ibaresinde Abdüsselam Tekkesi şeyhinin bu yetkisi dolayısıyla herhangi bir ücret istememesi ve almaması tenbih edilmektedir. Fermanın imdi diye başlayan ihtar bölümündeki cümlede ise açıklanan nizama sürekli uyulması, Şeyh Sadeddin Cibâvî’nin tekkelerinin ehil olmayanlara verilmemesine son derece dikkat edilmesi, şeriata aykırı davranışlardan kaçınılması emredilmektedir.²³⁹¹

Bu ifadelere baktığımızda II. Mahmud’un Şeyh Sadeddin Cibâvî’nin kurucusu olduğu Sadiyye tekkelerinin ehliyesiz kişilerin eline geçmesinden rahatsızlık duyduğu ve tekrar İstanbul’daki Abdüsselam Tekkesi kontrolünde bunları ıslaha çalıştığını anlıyoruz. Devlet bu şekilde bu önemli kurumları ıslaha çalışırken bunlara karşı çıkanlar da yok değildi. Bazı şeyhlerin iyi niyetli olmakla birlikte yetersiz olması veya kimi dünyevi menfaat peşinde koşan kişilerin tasavvufla hiç alakası olmadığı hâlde istismar maksadıyla şeyhlik yapmaya kalkışması problemi çok eski zamanlardan beri varolmakla birlikte bilhassa XIX. yüzyılda aydınlar arasındaki tartışmaların ana gündem maddelerinden biri olmasının sebebi kanaatimizce bu yüzyılda İslâm dünyasında ortaya çıkan geri kalmışlığa çare arayışları ile alakalıydı. Herşeyden önce İslâm dünyasında Batı karşısında mağlup olduğu fikri temel kabul edildiği için çıkan tartışmalarda kimi fikir sahipleri Batı’nın kalkınmasının hür düşünce ile geliştiğine, İslâm dünyasında düşüncenin dondurulduğuna inanmakta, bazıları tamamen Batı’yı taklitle kopya bir kalkınmayı önermekte, bazıları ise İslâm’da öze dönüşü ve modern bilim ve teknolojinin kazanımlarından istifade etmeyi teklif etmekteydiler. Tamamen Batı kopyası hayatı toplumumuza adapte etmeyi savunanların önerisinde suçlu mürteci sayılan müderrislerden ve şeyhlerden başkası olamazdı! Bunlar arasında yeterli yetersiz ayrımı yapmaya da gerek yoktu. Çünkü onlara göre hepsi geri kalmıştı. Hatta bu düşüncede olanların bir kısmında materyalist eğilimler olduğu için din de geri

²³⁹¹ " İmdî ber-vech-i meşrûh nizâm-ı mezkûr ale'd-devâm düstûrî'l-amel tutularak mûcibi ve muktezâsıyla amel ve hareket ve azîz-i müşâriin ileyhin bi'l-cümle tekye ve hânkâhî meşîhatı nâ-ehil makûlelere verilmemesine müzîd i'tinâ ve dikkat olunması irâde-i seniyyem muktezâsından idiği ve bu vesîle ile tekye ve hânkâha tevcîh olunacak kimesnelerden gerek tarafından ve gerek sâirleri câniblerinden hafî ve celî bir akçe ver diye taleb ve arz olunduğuna ve hilâf-ı şeriât-ı garrâ vaz' vukû'una bir vechile rızâ-yı şâhânem olmadığı..." (BOA., C. EV., 238/11874.)

kalmamızın sorumlusuydu. Bu yüzden dinin eğitimde yeri olmamalı, o vicdanlarda kalmalıydı. Eğitim sadece rasyonel aklın ürünü düşünce kuramları ve bunların deneysel yöntemlerle elde edilen verilerine göre şekillenmeliydi. Materyalistlerin bu tür görüşlerinden şöyle ya da böyle etkilenen veya Batı'ya karşı olmakla birlikte o görüşü savunanlarla birlikte suçlunun geleneksel müesseselerimiz olduğu konusunda hem fikir olan yerli düşünce sahipleri de yok değildi. Bu yüzden bu müesseselerin kaldırılmasını savunan bu görüş sahiplerine göre çare İslâmın özüne dönmek, buna göre İslâmiyeti yeniden yorumlamaktı. XIX. yüzyılda ortaya çıkan bu görüşe mensup olanların geleneksel müesseselerimiz olan tekke ve medrede hakkındaki düşüncelerinin doğruluğu ve yanlışlığı günümüzde hala tartışılmaktadır. Kanaatimizce İslâm dünyasındaki bu düşünce anaforunu çıkaran üst akıl Batı menşeli idi. Çünkü ilk hareketi başlatanların hedefi Fransız ihtilalinden sonra imparatorlukların yıkılmasıydı. Yıkılması gereken imparatorluklar arasında ise Osmanlı başta gelmekteydi. Çünkü bizdeki Batıcı aydınlara göre İslâm dünyasını temsil noktasında Osmanlı bir değer ifade etmese de Batı açısından bu böyle değildi. Bundan etkilenen Osmanlı ve diğer İslâm ülkeleri aydınları arasında özellikle siyasi sonuçları doğuracak ve İslâm dünyasını her türlü eksikliğine rağmen temsil noktasında olan Osmanlı Devleti'nin temellerini sarsacak fikirler ileri sürülmesi, bu kapsamda saltanat-hilafet tartışmalarına girişilmesi, Batı tarzı siyaset usûlünün İslâmî siyasetle bağdaştırılmaya çalışılması, geleneksel müesseselerin küçümsenmesi, başta kılık kıyafet olmak üzere hayat tarzında değişimin gerekliliğine ikna olunması, Batıcı aydınlar arasında modern bilim ve teknolojinin tartışmasız üstünlüğüne inanılması ve her şeyden önemlisi geleneksel siyaset usûlünde ulu'l-emr olan İslâm padişahının otoritesinin zayıflatılması Batı'nın istediği sonuçtu. Baş olmayınca gövdedeki diğer uzuvların bir işe yaramadığı ne yazık ki devlet ortadan kalkınca anlaşıldı.

Peki bu tartışmalar içerisinde yer alan bazı şeyhlerin yetersizliği problemi hiç yokmuydu. Elbette vardı ki bu problemin tasavvufî hayatın ilk dönemlerinden itibaren tartışıldığına daha önceden değinmiştik. Osmanlının başlangıcından itibaren XIX. yüzyıla gelinceye kadar da bu mesele üzerinde sıkça konuşulduğunu ve yetersiz mürşidin irşada ehil olamayacağını vurgulayan anlayışın hep başat bir usûl kaidesi olarak sûfî çevrelerinde kabul edildiğini de göstermiştik. Bununla birlikte bu

meselenin bütün tasavvufî hayatı işlemez hâle getirdiğine de inanmadığımız için geçmişte ve özellikle inceleme alanımız olan XIX. yüzyılda yetişen ve etkileri yaşadıkları yüzyılı ve sonrasına uzanan ve günümüzde İslâm dünyası ve Türkiye'de hala devam eden kâmil müşidlerden örnekler vermiştik. Buna rağmen XIX. yüzyıl sûfîlerinden meseleye kafa yoranlar problemin varlığına da inanmış olacaklar ki devletin kendi alanlarıyla ilgili aldığı tedbirleri benimsemişler ve yüzyılın sonuna kadar devletin bekasını kendi bekalarıyla özdeşleştirip birlikte dayanışma içerisinde gerek devlet idaresini gerekse tasavvufî hayatı ilgilendiren ve bütün toplumu etkileyen problemleri çözmek için çalışmışlardır.

3.2.3.2. Cahil Müridler Problemi

Müridde olması gereken hasletler ve dikkat etmesi lazım gelen hususlar vardır ki bunları bağlı oldukları tarikatın âdâb risaleleri belirtmiştir. Yukarıda bir örnek olmak üzere Molla İlâhî'ye göre müşidde olması gereken hasletleri açıklamıştık. Burada bir örnek olmak üzere yine onun müridde olması lazım gelen hasletlere dair ortaya koyduğu şartlarabaktığımızda İslâm dininin ortaya koyduğu inanç, amel ve ahlakî ilkeler olduğunu görürüz. İlim ve akıl da liste içindedir. Bu şartlar, tevbe, zühd, tecrid, itikad, takva, sabır, mücadele, şecaat, bezl, cömertlik, isâr, mürüvvet, sıdk, ilim, niyaz ve tazarru, ayyarlık, melamet, akıl, müeddeb, hüsn-i hulk, teslim ve tefvîz olarak sıralanır.²³⁹²

Ancak bu âdâba riayet meşakkat gerektirdiğinden kolayca kaçan bazı müridler sadece mensubiyetleri ile gururlanıyorlar, dünya-ahiret dengesine riayet etmeden hareket ediyorlar ve bunun sonucunda bazı kusurlar işliyorlar. Bunun nedeni ise kâmil müşidinin usûlüne uyacakları yerde kendi başına hareket etmeleri, keramet ve menkıbelere gereğinden fazla önem vermeleri, bağlı olduğu tarikat hakkında yeterli bilgisi ve yetkisi olmadan ileri geri konuşup haketmedikleri halde şeyhleri ve tarikatları hakkında suizanlara sebep olmalarıdır. Tabii ki bu hatalı davranma müridlerde bütün zamanlar için geçerlidir. Bununla birlikte tarihî kırılma anlarında bu hatalar daha çok öne çıkabilmektedir. XIX. yüzyıl da Osmanlı toplumu için

²³⁹² Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, s. 170.

toplumsal çatışmaların yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Bu bakımdan seviye düşüklüğü müridlerde de görülmektedir.

Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî XIX. asırda tekkenin de itibar kaybetmesine yol açan cahil müridlerin imtihan edildikleri beş belayı şöyle sıralar: Birincisi cehaleti ilme tercih ederler, ikincisi çirkin hallerinden gurur duyarlar, üçüncüsü işlerinde tembellik ederler, dördüncüsü mesleklerini istismar vasıtası yaparlar, beşincisi ise, şartlarını yerine getirmeden fetihler yapıp netice almak için acele ederler. Ona göre, bu beş ibtilaya mağlup olan tasavvuf erbabı beş ayrı felakete mahkum olur ki bunların ilki, bidatin sünnete tercih edilmesi, ikincisi, Allah yolunda olanları bırakıp batıl yolda olanlara uyulması, üçüncüsü bütün işlerinde nefislerine hoş ve güzel gelen şeylerin işlenmesi, dördüncüsü gerçek olan şeyleri bırakıp uydurma şeylere talip olunması, beşincisi ise Hakk'ın tecellisi için değil de sırf davalarının kabul görmesi için mücadele edilmesidir.²³⁹³

Tabii ki tekkelerle ilgili bu iki temel problem halledilmedikçe bazı sapmalara yol açmaktadır. Bundan dolayı hakiki mürşidler Kur'an ve sünnete uygun hareket edilmesini şart koşarlar. Bu şart hem mürşidi hem de müridi bağlar. Eğer buna uyulmazsa şeriatın sapmalar oluşur. Bu durum aslında Osmanlı'nın geri kalış dönemleri ve hususiyle sadece XIX. yüzyıldaki tekkeleri ilgilendiren bir mesele de değildir. Daha önce de birkaç yerde temas ettiğimiz gibi her dönem var olan bir problemdir. Bundan dolayı geçmiş asırlarda da bu problem tartışılmış, sebepleri ortaya konmuştur. Bunlardan Molla İlâhî yetersiz ve kabiliyetsiz şeyhler ile mukallit ve mutaassıp müridlerin içine düştüğü ilhad ve zındıklığı dört sebebe dayandırır. Bunlar;

1. Ehlinin yanında tam olarak yetişmemiştir.
2. Vecd, muhabbet ve zevk-i ruhaniyette iken konuşurlar, dolayısıyla temel espiyi kavrayamazlar.
3. Meczûb-i sâliktirler.

²³⁹³ Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, **Câmiu'l-usûl (Veliler ve Tarikatlarda Usûl)**, Çev. Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, s. 88.

4. Kişilerin yetişmesi farklı suretlerde olur. Herkes aynı zamanda aynı mertebeye yükselemez.²³⁹⁴

Hakiki müridler yukarıda sıralanan kötü hallere müptela olmaması için müride gerekli vazifeleri de belirlemişlerdir. XIX. yüzyılın önde gelen şeyhlerinden Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî bunları şöyle açıklar: Birinci vazife ifrat ve tefrite sapmadan verilen emirleri yerine getirmek, ikinci vazife takvaya uygun amel etmek, şüpheliden kaçınıp emir ve yasaklara riayet etmek, üçüncü vazife eşyanın geliş ve doğuş yerlerine dikkat etmek, yani azalardan iyi amel çıkması için kalbi tasfiye edip onu iyi şeylere depo etmek, dördüncü vazife ilim ve marifet ehlinin sohbetine devam etmek, beşinci vazife gururlu ve kendini beğenmiş kimselere yakın olmaktan sakınmak, altıncı vazife edepli olmaya dikkat etmek, yedinci vazife vakitlerin hakkını vermek, sekizinci vazife daima Allah'ın kendisini kontrol ettiğini unutmamak, dokuzuncu vazife işlerde güçlük çıkarmamak, her şeyde orta yolu tutmak, onuncu vazife kalbi diri tutacak şeyleri işlemek ve arızalarını tamir etmektir.²³⁹⁵

Gümüşhanevî yine tasavvuf neşesiyle ortaya çıkan ve İslâmiyete bir hayli hizmeti olan nice tarikat kollarının yozlaştırıldığını ve İslâmiyete hizmet şöyle dursun en büyük yıkımı İslâmiyetin onlardan gördüğünü²³⁹⁶ de belirterek yaşadığı zamanda bazı tekkelerin içine düştüğü felaketi ortaya koyar. Bunun sebebi hiç kuşkusuz ehil olmayan şeyhler ve cahil müridlerdir. Ancak yine de "*Olanca güç ve kuvvetle yozlaştırma, aslından uzaklaştırma ve bozma gayretlerine rağmen, bütün enbiyâ-yı izâm'ın mesleği ve evliyâ-yı kirâmın Allah'a vâsıl olma yolu olan tasavvuf yolunda hâlen safiyyetini, asliyyetini koruyan başta Nakşîlik olmak üzere, birçok tasavvuf kolları ayakta ve itimada şâyân bir şekilde ehl-i imana hizmet etmektedirler*"²³⁹⁷ diyerek bulunduğu zamanda asıl vazifesini yürüten tekkelerin mevcudiyetine işaret etmektedir. Aslında bu tespitler genel hayattaki dualiteyi göstermektedir ki hayatın akışı içerisinde iyi ve kötü birlikte mevcudiyetini

²³⁹⁴ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I**, s. 176.

²³⁹⁵ Bu ilkelerin ayrıntısı için bkz. Gümüşhanevî, **a.g.e.**, s. 91-96.

²³⁹⁶ Gümüşhanevî, **a.g.e.**, s. 97.

²³⁹⁷ Gümüşhanevî, **a.g.e.**, s. 97.

sürdürmektedir. O halde XIX. yüzyıl Osmanlı tasavvufi hayatında da daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi nakıs şeyh ve mürid problemi olmakla birlikte hakikat ehli şeyh ve müridler de vardır ve görevlerini layıkıyla yerine getirmişlerdir.

3.2.3.3. Tekkelerin Mali Durumuna İlişkin Problemler

Tekkelerin mali ihtiyaçları eskiden müridlerin kendi içlerinde gerçekleştirdikleri mali dayanışma, bağışlar ve tekkeye tahsis edilen vakıfların gelirleri ile karşılanmaktaydı. Bu uygulama ile tekke mali özerkliğe sahip idi ve idaresi de mütevelliler aracılığıyla ifa edilmekteydi. Tekkelerde mali darlık sebebiyle oluşan bir problemden bahsetmek bu müessesenin az önce de kaydettiğimiz gelir temini usûlünün bereketliliği açısından pek de mümkün gözükmemektedir. Zaten giderlerin son derece az olması ve çoğunlukla tekke mensuplarının azla yetinme usûlleri gereğince bahsedilen gelirlerin giderleri karşıladığı rahatlıkla söylenebilir. Aslında yıl boyunca çeşitli vesilelerle tekkelerin belirli ihtiyaçlarının devlet desteğiyle karşılandığı da bilinmektedir. Tekkelerin iâşe ve ibatesiyle ilgili ihtiyaçları taamiye, yevmiye, tayinat, Muharremiyye, fodula, Ramazaniyye, mahiye, kurbanlık, revgen-i zeyt, balmumu ve hinta vs. yardımlar şeklinde daimi surette devletin himayesi kapsamında karşılanmaktaydı. Bunlara ilaveten tekke müştemilatı ve türbeler devlet tarafından inşa ve tamir edilmekte, şeyhlere maaş ödenmekte, atiyeye-i seniyyeler ihsan edilmekte ve meşayihin harcırahları karşılanmakta ve ilmi çalışmalara katkı sağlanmaktaydı. Arşiv belgelerine bakıldığında Osmanlı'da devlet-tekke ilişkilerinde daha çok öne çıkan unsurlar da bu tarz himaye örnekleridir. Bununla birlikte tekkelerde mali problem denilince bu gelirlerin harcanması sırasında ortaya çıkan bazı usûlsüzlük ve yolsuzluklardan bahsedilebilir ki bunun delili II. Mahmud'un 1227/1812 tarihli fermanıdır.²³⁹⁸ Burada belirtildiği üzere mevcut ve mekşûf tekkelerin bazı kişilere haksız yere kiraya verildiği, ya da herhangi bir şeyhe para karşılığı kiraya verilir gibi tekke verildiği ifade edilmekte, merkez tekke postnişininin dışarı bölgelerdeki tekkelere şeyh tayin ederken onlardan bir habbe ve bir akçe alınmamasına dikkat ve itina gösterilmesi emredilmektedir.²³⁹⁹

²³⁹⁸ BOA., C. EV., 238/11874.

²³⁹⁹ Gündüz,a.g.e., s. 194.

Tekkelerde görülen bir başka mali problem ise bu kurumlara ait vakıfların mali idaresiyle ilgili problemdir. Bu problem sadece tekke vakıflarına has bir problem olmayıp tüm vakıfların mali idaresinde karşılaşılan nevidendir. Devlet bu problemin çözümünün ise Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla aşılacağını düşünmüş ve 1826 tarihinde kurulan bu kurumla tekke vakıfları da dahil olmak üzere bütün vakıfların gelir ve giderlerinin denetimini sağlamaya çalışmıştır. Doğal olarak gelir ve giderleri denetim altına alınan ve gerektiği kadar harcama yapabilen tekke şeyhleri üzerinde devletin nüfuzu temin edilmiştir. Bu nezaretin kurulmasıyla diğer vakıflarla birlikte *“tekkelerin idareye yardımcı olması veya en azından ayakbağı olmaması düşünülmüş, onlara cephe almaktansa, maddi kaynaklarını kısarak istikamet vermek daha faydalı telakki edilmiştir.”*²⁴⁰⁰ Devletin bu tedbiri alırken böyle bir düşünceyi taşıdığı varsayılabilirse de asıl amacın dağınık bir şekilde denetlenen vakıfların bu çatı kurumla denetlenmesini sağlamak olduğu açıktır. Bundan dolayı adından da anlaşılacağı üzere Evkaf-ı Hümayun Nezareti bütün vakıfların denetiminden sorumlu tutulmuştur. Bilindiği üzere XIX. yüzyıldaki yenileşme sürecinde kamu kurumlarında merkezileşmeye gidilmektedir. Diğer nezaretlerin kurulması da bu tarihten sonraki dönem içinde peyderpey gerçekleşmiştir. *“Özellikle ciddi bir nakdî kaynak olan vakıfların potansiyelinden diğer devlet yapılarının da yararlandırılması”*²⁴⁰¹ fikri de bu nezaretin kuruluş amaçları arasında sayılabilir. Çünkü o dönemde maddi sıkıntı içinde olan devletin yenileşme hareketiyle ortaya çıkan ilave masrafları karşılaması için yeni kaynak bulması gerekmiştir.

Tekkelerin kurum olarak aslî ve yan fonksiyonlarından daha önce bahsetmiştik. Bu yüzyıla girilirken bu fonksiyonlardan bazılarının yukarıdaki üç temel problem sebebiyle ve zamanın şartları gereğince işlevini ya tamamen yitirdiğini veya seviyesinde eksiklik oluştuğunu ve bazılarının ise devam ettiğini görmekteyiz. Mesela tekkelerde zikir bir aslî faaliyet olarak devam ederken artık

²⁴⁰⁰ Gündüz, a.g.e., s. 196.

²⁴⁰¹ Elif Genca, *“Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayûn Nezareti)”*, s. 531, (çevrimiçi) www.journals.istanbul.edu.tr

tekkelerin sosyal sorumluluk kapsamına giren yan faaliyetlerinde gevşeme vardır. Zaten bunların ıslahı bu sebepten gündeme gelmiştir. Yine devlet-tekke ilişkilerinde daha önceki dönemlerde ara sıra görülen konum dışına çıkma ve birbirinin alanına müdahale etme her iki kurum açısından bu yüzyılda daha belirgin hale gelmiştir.

Ayrıca bu yüzyılda tekkelerin tamirlerine dair oldukça fazla arşiv belgesi olması tekkelerin fiziki yapılarına ilişkin problemlerin olduğunu da göstermektedir. II. Abdülhamid dönemi öncesinde diğer kamu binalarında olduğu gibi tekkelerde de bir yıpranmışlığın olduğu açıktır. Bundan dolayı II. Abdülhamid bayındırlık faaliyetlerine önem verdiği kadar kamu binalarının yanı sıra cami, medrese ve tekke gibi binaları da tamir ettirmiştir.²⁴⁰²

²⁴⁰² Abdülhamid döneminin ilk yirmibeş yılına ait icraatların ve imar faaliyetlerinin bir hülasası ve bunlara ait fotoğraflar hakkında bkz. el-Hac es-Seyyid Mustafa, **Tebrîknâme-i Millî**, Malumat-Tahir Bey Matbaası, İstanbul 1318.

3.3. TEKKELERE İLİŞKİN PROBLEMLER İÇİN ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Osmanlı Devleti kuruluşundan beri tekke kurumunun varlığını ve vazgeçilmezliğini kabul etmekte, kuruluş ve yükseliş dönemlerinde devlet-i aliyye idealinin gerçekleştirilmesi hususunda tekkelerle dayanışma içinde hareket etmekteydi. Önceki bölümlerde bu konunun detaylarını açıklamıştık. Devlet açısından kendisinin ideali çerçevesinde faaliyetlerine yardımcı olan, müridlerin manevi eğitimlerini ifa eden ve bunun yanı sıra sosyal fonksiyonlarını başarıyla yürüten tekkeleri desteklediği, bunun tersini yapan hareketleri ise cezalandırdığı örnekleriyle gösterilmişti. XIX. yüzyıla doğru gelindiğinde önceki yüzyıllara oranla tekke kurumunda görülen problemlerin çoğalmaya başlaması, Bektaşilik yoğun olmakla birlikte diğer tarikatların da az da olsa varlığını sürdürdüğü geleneksel ordunun sürekli yenilgilerle tanışması, ilim ve fende Batı karşısında geri kalış ve Batı yanlısı reform isteklerinin artması bu yüzyılın başında devlet ricali arasında tekkelerin de ıslah edilmesi gerekli kurumlardan olduğu konusunda neredeyse fikir birliği oluştu. Geçmişten beri Osmanlı Devleti'nde seyfiye (ordu), ilmiye (ulema) ve kalemiye (bürokrasi) ile birlikte devleti oluşturan üç temel unsurdan biri olduğu için mağlub olan ordunun yerine yeni bir orduya geçiş fikri ağırlık kazanmaya başladı. Ancak Bektaşi ocağı tesirindeki ordunun bu değişimi benimsemesi mümkün olmadığı için direnç göstermeye başladı. Bu nedenle ileride açıklanacağı üzere Bektaşiliğin ilgasıyla ancak bunun sağlanabileceği anlaşılmış olduğundan bu tarikatın tekkelerinin kapatılması ve yerine Mevlevi ve Nakşibendiliğin desteklenmesinin uygun görülmesi devletin tekkelerle ilgili problemi görmüş olmakla birlikte genel itibarıyla onların varlığının devamından yana olduğunu göstermektedir. Özellikle ordu mensuplarının artık heteredoks tarikat kabul edilen Bektaşilikten tecrit edilip Kur'an ve sünnete uygun kabul edilen diğer tarikatlara bağlılıklarının devam ettirilmesi kabul edilmiştir. Ancak ordu içinde yapılması düşünülen ıslahatın tekkeleri ilgilendiren yönüyle önem verilen husus bizzat III. Selim'in de Mevlevi olması sebebiyle Mevleviliğin devlet tarafından ilk sırada desteklenmesidir. Devletin en üst noktada desteklediği tarikat böylelikle ordu içerisinde yayılmaya başlamıştır. Mevlevilik ise birdenbire bu noktaya gelmemiş,

sürekli yükselen bir çizgi içerisinde etkinliğini artırmıştır. Bu yükseliş sırasında Mevlevi-Nakşi ihtilatından da bahsedilmektedir. Çarşamba'daki dergâhında bir mesnevi hane yaptıran Murad Molla (v. 1132/1719) ile Eyüp Nişanca'sında Mesnevi okutan Nakşi Şeyhi Murad Buhârî (v. 1264/1847), Eyüplü Mesnevihan Hoca Hüsameddin Efendi (v. 1280/1863), onun şeyhi Hâce Salim, Murad Molla Dergâhı Şeyhi Feyzullah Efendi (v. 1245/1829) ile Şeyh Mustafa Vahyî (v. 1223/1817) gibi Nakşibendi mesnevihanlar bu ihtilatta önemli amil olmuşlardır. Bu ihtilatı evvelce de işaret edildiği gibi Molla İlâhî'nin halifelerinden ve Mevlana soyundan Abid Çelebi'nin kendi şahsında gerçekleştirdiği ve halifelerinin bunu hızlandırdığı açıkça ileri sürülebilir denilmiştir.²⁴⁰³ Ancak bu iki tarikat arasındaki muhabbetin temellerinin kurucu şeyhlere kadar uzandığı da bilinmektedir. Mevlana'nın Mesnevi'de Vassâf'ın ifadesine göre kerameten Nakşibendiler için, "*Sen Nakşibendilerin nakşını ne bilirsin?/Sen gönül bedeninin şeklini ne bilirsin?/Onlar kendilerini feleğin havasına nakşetmişlerdir/Senin ve benim için iş düzenleyicileridir*"²⁴⁰⁴ diye Nakşibendilere işaret etmesi onlar arasında kendisine karşı bir sevgi oluşmasını sağlamıştır diyebiliriz. Nitekim Şah-ı Nakşibend'in söz ve menkıbelerini ihtivâ eden eski eserlerde bulunan şiirlerden bir kısmının Mevlana Celaleddin-i Rumî'ye ait olduğu belirtilmiştir.²⁴⁰⁵ Bu şiirler, Şah-ı Nakşibend ve Nakşibendilerin Mevlana Celaleddin'e duydukları sevgiyi ve onun görüşlerini benimsediklerini çok açık olarak ortaya koymaktadır. Yine Şah-ı Nakşibend'in müridlerinden Yakub-ı Çerhî'nin (851/1447) *Risâle-i Nâiyye*'sinde (diğer adı *Neynâme*) Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin *Mesnevi*'sinin başındaki ney ile ilgili beyitleri, üçüncü cildindeki Şeyh Dakukî kıssasını ve beşinci cildindeki Şeyh Muhammed Gaznevî Serrezî kıssasını ve yine *Mesnevi*'den bazı beyitleri şerhetmesi Mevlana'nın Nakşibendiler üzerindeki etkisinin bir başka örneğidir.²⁴⁰⁶ Abdurrahman Câmî de aynı isimli eserinde *Mesnevi*'den bazı beyitleri şerh yapmış, Hüseyin Vaiz eserlerinde *Mesnevi*'den bazı bölümleri yeniden derlemiştir. Muhammed Parsâ'nın

²⁴⁰³ Gündüz, **a.g.e.**, s. 67-68.

²⁴⁰⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. II, s. 27.

²⁴⁰⁵ Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 118.

²⁴⁰⁶ Tosun, **a.g.e.**, s. 152.

Ahmed bin Mahmud Eflakî'nin *Menâkıbu'l-ârifîn* adlı eserini kısaltıp tashih etmiş ve eserine *Menâkıbu'l-menâkıb* adını vermiştir.²⁴⁰⁷

Bu asırda tarikatlar arasındaki feyiz alışverişi başka zatlarda da görülmekteydi. Sadiyye tarikatına pederleri Mustafa İzzî Efendi (v. 1239/1824) vasıtasıyla mensup olan Şeyh Süleyman Sıdkî'nin (v. 1259/1843) kendinden telemmüze Mesnevi-i şerif icazeti almıştı, yine kendilerin Murad Molla şeyhi Muhammed Murad Efendi vasıtasıyla teberrüken Nakşibendi tarikatına ve Galata Mevlevihanesi şeyhi Galib Dede vasıtasıyla Hz. Mevlana'ya nisbeti bulunmaktaydı. Kürsi şeyhliği de yapan Şeyh Süleyman Sıdkî'ye II. Mahmud'un fevkalade teveccühü vardı. Bu sebeple padişah, dergâhını 1286/1836 senesinde tecdiden bina etmiştir.²⁴⁰⁸ Özellikle Mesnevi icazeti almak bu asırda tekkelerde pek revaçta olmuştur. Şeyh Muhammed Elif Efendi de bunlardan bir başkasıdır. Mesnevihan-ı şehir Hüsameddin-i Nakşibendi'den, besmele-i şerifeye başlamış, Sadiyye, ve Şazeliyye üzere pederi Şeyh Muhtar Efendi'den el almış, Mevleviyye tarikatını ise Yenikapı Mevlevihanesi postnişini Osman Selahaddin Dede'den ahzetmiş, aynı zamanda kendilerinden Mart 1886'da Mesnevi-i şerif icazeti almıştır.²⁴⁰⁹ Kuşkusuz bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu bize XIX. yüzyılda Sünni ekole dahil tarikat şeyhlerinin birbirleriyle dayanışma içerisinde olduklarını ve birbirlerinin ilmî ve irfanî tecrübelerinden istifade ettiklerini göstermektedir. Sünni tarikatlar arasındaki bu dayanışma ve devlet idarecileri üzerindeki etkinlik semeresini Vaka-i Hayriyye'den sonra almıştır. Kurumların yeniden yapılandırılması sürecine girildiği bu dönemde Sünni tasavvuf anlayışının etkinleştirilmesi de sorunların çözümünde temel çarelerden biri olarak görülmüştür. Nitekim ordu, medrese, tekke ve saltanat üzerine kurulan devlet nizamının tefessüh ve dejenerasyondan kurtarılması için medrese-tekke işbirliğine gidilmiş ve saltanatı temsil eden II. Mahmud meşayihe hürmet ve itibarda kusur etmeyen ve hatta bazen bizzat intisap eden hanedan mensuplarının geleneğine sadık kalıp ulema ve halkın pek çoğunun içinde bulunduğu tarikatlara temayülünü de dikkate alarak kışla hayatını da manevi bir pirin murakabe

²⁴⁰⁷ Tosun, **a.g.e.**, s. 389. (Nakşibendilerin diğer tarikatlarla münâsebetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Tosun, **a.g.e.**, s. 379-394.)

²⁴⁰⁸ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 437-440.

²⁴⁰⁹ Vassâf, **a.g.e.**, C. I, s. 445-446.

ve kudsiyetine tevdi etmeyi zaruret derecesinde hissetmiş, bu hususu gerçekleştirmek için padişahın huzurunda ders takrirleri bile yaptırmıştır.²⁴¹⁰

Buraya kadar tekkede görülen gerilemeye, problemlere, bunların sebeplerine ve bütün bunlara rağmen devletin en çok problemle karşı karşıya kaldığı XIX. yüzyılda canlılığı ve tesirini icra ettiren iyi örnek tekkelere ve meşayih değinmiştik. Ancak bu iyi örneklerin varlığı problemleri görmezden gelmemizi gerektirmemektedir. Zaten tekkenin karşı karşıya kaldığı problemlerin hem devlet hem de bizatihi meşayih farkındadır. Burada daha önce de belirttiğimiz gibi bu tarihî müessesenin varlığı tartışılmamış, karşılaştığı problemlerine çözüm aranmıştır. Bütünüyle kurumun tasfiyesi ise hiç bir zaman düşünülmemiştir. Bu da bu müessesenin kuruluş dönemi devlet-i aliyye idealinde mevcut olan temel taşlarından olmasından kaynaklanmaktadır. Birinci bölümde sultanlarla meşayih arasında geçen ve bu ideali gösteren örnek vakalara konunun bu şekilde anlaşılmasına katkı sağlaması düşüncesiyle özellikle temas etmiştik.

Devletin problemler karşısında aldığı tedbirlere bakıldığında meseleye siyasi, idari ve mali açıdan baktığı ve kimi devlet kurumlarının tekke kaynaklı problemler sebebiyle yitirdiği fonksiyonelliğini -örneğin ordunun Bektaşiliğin gerilemesine paralel çöküşü gibi- yeniden sağlamaya yöneldiği görülmektedir. Bunun için de tekkelere doğrudan müdahale yerine tekkelerin kendi yönetimlerini kendilerine bırakmakla birlikte idari ve mali açıdan devlet otoritesinin denetim ve gözetimine sokulmasına yarayacak kanûnî düzenlemelere gittiği -örneğin Evkaf-ı Hümayun Nezareti ve Meclis-i Meşayih'in kurulması gibi- anlaşılmaktadır. Bu meyanda tekkelerdeki çöküşü durdurma ve denetleme adına devletin aldığı tedbirleri göstermesi açısından önemli olan Osmanlı Arşivi'nde bulunan birkaç belgeye²⁴¹¹ atıfta bulunan Gündüz'ün tespitleri ve yorumlarına baktığımızda bu

²⁴¹⁰ Gündüz, **a.g.e.**, s. 145.

²⁴¹¹ BOA, C. EV., 238/11874; BOA, C. EV., 355/18014; BOA, İ. MVL., 563/25320; BOA, K.K.d., 6290. (Yukarıdaki belgeleri tespit edip değerlendiren Gündüz'ün daha geniş yorumları için bkz. Gündüz, **a.g.e.**, s. 191-207.) Bu belgelerden BOA. KK. d., 6290 numarada kayıtlı defter genel nüfus sayımı ile alakalı olup bu meyanda tekkelerde ikamet edenlerin de sayımı yapılmıştır. Düzenlenme tarihi bulunmayan defter 55x19 ebadında ebru ciltli olup 451 sahifeden ibarettir. Defterde tekkenin ismi yazıldıktan sonra burada ikamet eden şeyh ve dervişlerin isimleri, doğum yerleri ve tarihleri yazılıdır. Eğer başka bir yere gitmişler ise gittikleri yer ve tarihleri de üzerlerine not edilmiştir. Mesela bu defterin 1. sahifesinde Merkez 1 üst başlığının altında Mevlevihâne-i Bâb-ı Cedid (Yenikapı

amacın açıkça ortada olduğu anlaşılmaktadır.²⁴¹² Gündüz'ün bu belgelerden hareketle tespit edip sıraladığı, taşra tekkelerinin merkez tekkeye bağlanıp merkez tekkenin sorumlu tutulması, taşra tekkelere şeyh seçiminde diğer şeyhlerin görüşlerinin de alındıktan sonra Şeyhülislâmlığın görüşü doğrultusunda amel edilmesi, tekkelerin kiraya verilmemesi ve şeyh tayininde bir ücret alınmaması, İstanbul'daki 252 tekkenin 35 merkez tekkeye ayrılması, Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile mali denetimin sağlanması, Bektaşilerin diğer tarikatlara sızmasının önlenmesi, tarikatlara özel kıyafet giyme mecburiyeti getirilmesi, dervişlerin şeyhlerinin mühür ve imzasını taşıyan kimlik edinmeleri ve bununla dolaşmaları mecburiyeti, şeyhlere kendi şeyhi ve diğer büyük şeyhlerin imzasını taşıyan icazetname zorunluluğu getirilmesi, şeyhi boşalan tekkeye diğer bir tarikat şeyhinin tayin edilmemesi, bir şeyhe sadece bir tekkenin tevcihi, tekkelere mahsus cehrî zikir ayinlerin çarşı-pazarda yapılmaması, tekke haricinden ve avamdan gelip cemaatle namaz kılmadan ve evradda bulunmadan halka-i devrana girmelerinin engellenmesi ve tekke şeyhinin emrine aykırı hareket eden ve aldırış etmeyenlerin avam-ı nasdan ise emniyete, müridlerden ise Şeyhülislâmlığa gönderilip tediblerinin sağlanması²⁴¹³ şeklindeki çözüm odaklı ve düzenleyici amir hükümleri içeren tedbirler bize devletin yeniden yapılanma sürecinde şeriata uygun hareket eden tekkelerin varlığının devamından yana olduğunu, onları desteklemeye devam ettiğini göstermektedir. Bunlar tekke ve tarikatların aslî fonksiyonları üzere faaliyette bulunmalarına yarayacak siyasi, idari ve mali açıdan devletçe alınabilecek tedbirler olarak yeterli sayılabilir. Zaten devlet açısından bundan daha fazlasını yapmasını beklemek mümkün değildir. Devletin bu yaklaşımı şeriata uygun hareket eden meşayihin geleneksel muhtariyetlerine saygı

Mevlevihânesi) alt başlığı yazılı olup bunun altında sırasıyla nüfus kayıtları bulunmaktadır. Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Selehaddin Efendi 1 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Burada babasının adının Abdülbâki, doğum yerinin Asitane (İstanbul) ve doğum tarihinin ise 1235 olduğu bilgileri mevcuttur. Daha sonraki sıralamada kardeşleri ve aile efradının isimleri gelmekte, onlardan sonra dedelerin ve dervişlerin isimleri takip etmektedir. (bkz.: BOA. KK. d., 6290, sahife 1-8) Defterin ileriki sahifelerinde bu minval üzere diğer tekkelerin sayımları hakkında kayıtlar bulunmaktadır. Mesela Merkez 2 üst başlığı altında Merkez Efendi Hazretleri Dergahı'nda yapılan sayımın kayıtları bulunmaktadır. Yine burada 1. sırada dergahın postnişini ve mahallenin imamı Mehmed Nureddin Efendi bin Ahmed'in adı, doğum yerinin Asitane (İstanbul) ve doğum tarihinin 1249 olduğu bilgileri vardır. Daha sonra çocukları ve dervişlerin kayıtları gelmektedir. (bkz.: BOA. KK. d., 6290, sahife 12) Bu nüfus sayımı dolayısıyla tekkelerde kalanlar da tespit edilmiş olmaktadır. Böylece buralara hariçten bir kimsenin gelip kalmasının önüne geçilmiş olmaktadır. Bu defterler tasavvuf tarihi açısından oldukça önemlidir. Tekke tarihi ve şeyhlerin biyografilerini araştıranlar mutlaka bakmalıdır.

²⁴¹² Gündüz, **a.g.e.**, s. 191-207.

²⁴¹³ Gündüz, **a.g.e.**, s. 193-202.

duyduğunu ve onların kurumsal olarak insanların manevi eğitimlerini belirleyen usulüne karışmadığını da ispat etmektedir. II. Mahmud'un tekkelerin ıslahıyla ilgili fermanında²⁴¹⁴ bu yaklaşımı görmekteyiz. Meclis-i Meşayih'in kurulmasından önce tekkedeki muhteva ve şekil esaslı bazı problemlerin varlığına ve bunların çözümüne dair alınan tedbirleri içeren II. Mahmud'un Evâsıt-ı Safer 1252/28 Mayıs 1836-6 Haziran 1836 tarihli Edirne'de bulunan tarikat şeyhlerine hitaben çıkarttığı bu fermanı devlet-tekke ilişkileri bakımından çok önemlidir. İrfan Gündüz'ün içeriğindeki hüküm ve tedbirleri sıraladığı²⁴¹⁵ II. Mahmud tarafından ilan edilen bu fermanla devletin tekkeler, tarikatlar, şeyhler ve müridlere olan kadim bakış açısının saygı ve onların tuttıkları yolu koruma temelli olduğunu ve bu esas doğrultusunda getirilen çözümlerin de onların mesleğine -ki silkullah (Allah yolu) olarak tavsif edilmiştir- yakışmayan arızî düşünce, tavır ve hareketlerle bir takım taklitçilerin bu yola zarar veren tutum ve davranışlarının giderilmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir. Fermanın baş kısmındaki ifadelerde büyük velilerin Cenab-ı Allah'ın feyizlerinin ışığıyla kurdukları ve rehberlik ettikleri tarikalara intisap eden bütün şeyhler, halifeler, dervişler, zakirler ve müridlerin daima Allah yolunda zikir ve şükürle meşgul olarak dosdoğru yol (sırat-ı müstakim) üzere kalplerini arındırma usûlünü benimsediklerine vurgu yapılmaktadır.²⁴¹⁶

Bu ifadeler bize tasavvuf ve onun kurumsal yapısı olan tarikatlar ve tekkelerin özünün sırat-ı müstakim, yani Allah yolu olduğunu anlatmaktadır. O halde bu yola intisap etmediği halde derviş elbiseleri giyinen, bundan dolayı işin özünü kavramadan gösteriş amaçlı taklitçilik yapan ve şeriatın esaslarına riayet etme hususunda özen göstermeyen çerçöp takımını²⁴¹⁷ gerçek dervişlerden ayırmak, bu tiplerin tekkelere leke sürmeye çalışmalarının ve onları bahane ederek hakiki mürşid ve müridlere dil uzatılmasının ve ayrıca eskiden beri kemale ermiş sülük ehlini bağlı

²⁴¹⁴BOA. C. EV., 355/18014.

²⁴¹⁵ Gündüz, **a.g.e.**, s. 198-203.

²⁴¹⁶"...E'izze-i kirâm ve sınıf-ı evliyâ-i 'izâm kaddese sırrehümü'l-Azîzi'l-Allâm efendiler hazerâtının mişkât-ı füyûzât-ı Rabbâniye ile reh-nümâ oldukları turuk-ı 'aliyyeye şeref-yâb-ı intisâb olan bi'l-cümle meşâyih ve hulefâ ve dervîşân ve zâkirân ve mürîdân daima silkullah dâire-i zikir ü tahmîde münselik ve meslek-i müstakîm tasfîye ve tahliyeye sâlik olmaları sîret-i hâl-i feyz-i iştimâllerinden olduğu misûllü..." (BOA. C. EV., 355/18014.)

²⁴¹⁷ Bu mana fermanla "âhâl-i nâs makûlesi" şeklinde geçmektedir. (BOA. C. EV., 355/18014.)

olduğu Şeyhin halife yapması kuralı varken bunu ihlal ederek ehil ve erbab olmayanlara icazetname vermenin önüne geçmek için bazı tedbirler alınmıştır.

Burada önemli olan husus bir tarikat mensubunun başka bir tarikat mensubunun elbisesini giymemesi ve hiç bir tarikata mensup olmayanların da bunların elbiselerini giymemeleridir. Bu Şeklî bir problemdir. Çözümü de kolaydır. Ancak bundan daha vahimi ise sülukunu tamamlamayan ve dolayısıyla Şeyhlik yapmaya ehil olmayan müridin halife yapılmasıdır. Fermanda ötede beride bu kurallara riayet etmeyenlerin olduğu dile getirilerek aşağıda sıralanan tedbirlerin uygulanması emredilmiştir:

1. Tekkede kalan ve gerçekten mürid ve derviş olanlar bağlı olduğu tarikat Şeyhinin mührünü taşıyan tezkire taşıyacak.

2. Her tarikat mensubu kadim ve asıl kendilerine has kıyafetlerini giyecek, derviş olmadığı halde dışarıdan tekkelere girip ayinlere katılan çerçöp takımı kesinlikle tarikatların kıyafetlerini giyemeyecek.

3. Şeyhler ve dervişler bir maslahat olmaksızın kendi kıyafetleriyle sokakta ve çarşıda gelişigüzel dolaŐmayacak, Şeriat ve tarikata muhalif uygun olmayan harekette bulunmayacak ve kendilerini alçaltacak istekte bulunmayacaklar.

4. Seyrüsülük âdâbını tamamlayarak halifelige uygun görünen zata yalnız kendi Şeyhinin icazetnamesi yeterli olmayacak, icazetnamede diğer büyük Şeyhlerin de mühür ve imzaları Şart olacak.

5. Kesinlikle ehil olmayan ve hak etmeyenlere halifelik verilmeyecek.

6. Bir tekke ve hankahın meşihati mahlul olduğunda o tekke ve hankaha vakfında yazılı olduğu Şekilde o tarikattan ve erbab-ı istihkakdan uygun olan araŐtırılacak ve meşihat ona tevcih edilecek.

7. Bir Şeyhin uhdesinde velev muhterik de olsa birden çok tekke ve zaviye olmayacak.

8. Bazı taşra mahallerde ahaliden Hacc'a gidip gelenlerin teşyî ve istikbâlleri için ve sair bahane ile tekkelerden kudüm, mazhar (def) ve sancak çıkarılmayacak

9. Tekkelerde yapılan ayin-i şerifi çarşı pazarda icra etmek gibi uygunsuz hürmetsizlikler külliye men edilecek.

10. Namaz vakti tekkede beraberce cemâatle namaz edâ edildikten sonra evrad ve ezkâr yapılacak, daha sonra tarikat ayini icra edilecek. Namazı cemâatle kılmayan ve evrad-ı şerifede bulunmayan sonradan devran halkasına girmeyecek.

11. Şeyhlerinin tenbihleri ve sözlerini dinlemeyenler derhal o semtin büyük zâbiti tarafına ihbar edilecek. Bunlar alınarak tarikat mensubu olmayanlar Bâb-ı Seraskeri'ye ve tarikat mensubu olanlar ise Şeyhülislâmlığa gönderilerek tedip edilecekler.²⁴¹⁸

Bu fermanın son bölümünde yukarıda ortaya konan problemler ve bunların çözümü için getirilen tedbirlerin İstanbul'da ikamet eden büyük şeyhler tarafından arzu edildiği belirtilmektedir. Bu da gösteriyor ki hakiki şeyhler de tekkelerde görülen problemlerden rahatsızdırlar. Kendi başlarına bu problemleri çözmelerinin imkânsız olduğunu bildikleri için devreye otorite olarak padişahın şahsında devletin girmesini istemektedirler. Bu sebeple padişaha istidalar göndermişlerdir. Padişah da şeyhlere hürmetinin olduğunu bildirerek onlardan gelen bu teklifi kabul etmiş ve her bir tarikatın kisvelerini gösteren pusulalarla birlikte bu fermanı uygulanmak üzere İstanbul, Edirne ve Bursa'daki şeyhlere göndermiştir.²⁴¹⁹

²⁴¹⁸BOA. C.EV., 355/18014.

²⁴¹⁹ "... husûslarına bi'l-cümle meşâyih-i hânkâh taraflarından 'ale'd-devâm dikkat ve nezâret olunmak üzere mevâdd-ı meşrûha-i mu'tenâ-bahânın merkez-i aslî ve hakikisinde idâre ve icrâsı emrine irâet ve ruhsat olunması dârü'l-hilâfeti'l-'aliyyemde şeref-bahş-ı na'im üzere ve müsâferet olan kibâr-ı meşâyih-i nebâhet-menkabet taraflarından niyâz ve istid'â olunmuş ve turuk-ı aliyyenin mekâdir-i şerîfelerine ri'âyet ve usûl ve furû'unun merkez-i hakikisinde idâre ve icrâsıyla pîrân-ı tarikat ve pişvâyân-ı erbâb-ı hakikat efâzallahü lenâ bi-füyûzâtı esrârehüm hazerâtına ta'zîm ve hürmet-i mütehattem zimmet-i himmet-i vâlâ-nihmet-i mülûkânem idiği rehîn-i hayyiz-i bedâhet olmak hasebiyle işbu usûl-i kadîme-i meşrûha meşâyih-i kirâm ve zü'l-ihtrâmın inzimâm-ı re'y ve ma'rîfetleriyle icrâ olunmak üzere müsted'âyât-ı vâkı'aya müsâade-i hümayûn-ı kerâmet-makrûn-ı şâhânem erzân kılınmış olmaktan nâşi meşâyih-i mûmâ ileyhimin tensîb ve istid'âları vechile bu def'a Âsîtâne-i sa'âdet-âşiyânemde her bir tarik-i 'âlî tarafına başka başka buyuruldular tastîr ve Bursa cânibine diğer emr-i şerîfim tasdîr birle kisve ve hey'et-i şerîfe-i kadîmelerini şâmil verilen pusulaları tesyîr kılınmış olmağla siz ki meşâyih-i mûmâ ileyhimsiz size dahî mahsûsen işbu emr-i celîlül-kadrim üsdâr ve zikr olunan pusulanın bir kît'a sûretiyle ma'an irsâl ve tisyâr olunmuşdur. İmdî vusûl-ı emr-i

Devletin tekkeleri ıslahına yönelik ilan ettiği bu fermanın sonra bir başka önemli tarihî gelişme Meclis-i Meşayih'in kurulması olmuştur. Nitekim devlet düzenleyici vasfı gereği tarikatlarda seviyenin artırılmasını sağlamak ve kendi idarelerini kendilerinin yapmasını temin etmek için tasavvuf tarihi açısından önemli bir kurum olan ve tarihte resmi hüviyete sahip Meclis-i Meşayih'in 1280/1863'lerde kuruluş çalışmalarını başlatmış, ancak 1283/1866 da Sultan Abdülaziz döneminde "*Murad Molla Tekkesi Şeyhi Feyzullah Efendi, Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Efendi, Kadiri hane Şeyhi Şerafeddin Efendi, Merkez Efendi Hazretleri Tekkesi Şeyhi Nureddin Efendi, Sütlüce Tekkesi Şeyhi Atâ Efendi, Eyyubî Şeyh Hacı Mustafa Efendi ve Hazret-i Nasuhî Tekkesi Şeyhi Muhyiddin Efendi*"²⁴²⁰ adlı üyelerden müteşekkil ilk şeyhler kurulu olan Meclis-i Meşayih'in fiilen faaliyete geçmesini sağlayarak tekkeye problemlerini çözüme noktasında kolaylık sağlamıştır.²⁴²¹ Devletin böyle bir meclisin olmasını istemesindeki amacı "*cemiyetin belirli bir kesiminin, kendi meselelerini, bizzat yine kendilerinin çözmesini*"²⁴²² sağlamaktır. Bununla birlikte fertleri terbiyeli yetiştirmesinin yanında sosyal faaliyetleri itibarıyla topluma faydaları da olan kurum yaşatılmalıdır. Bilindiği üzere tarih sahnesine çıktıkları günden beri tekkelerdeki ana faaliyet ekseninde kemale eren dervişlerin tekke bünyesinde yaptıkları organizasyonlarla sosyal faaliyetlere de katılmışlardır ki bu da İslâmiyetin ferde yüklediği bir görevdir. Kendini geliştiren Müslüman fert toplumuna yararlı işleri de "iyiliği emr, kötülüğü nehy" düsturunun amir hükmü gereğince yerine getirmek zorundadır. Bu yönüyle tekke aynı zamanda bir hayır kurumudur. Toplum yararlı pratik bazı işler yürüten müesseseler için kullanılan hayır kurumu aslında toplumun ihtiyaç duyduğu her alanda geniş kapsamlı projeler üretebilecek ve

şerîfimde keyfiyeti ol tarafda lâzım gelenlere ifâde ve tefhîm birle istikmâl-i nâmûs-ı füyûzât-me'nûs-ı tarikat-ı 'aliyyeye bi'l-ittihâd i'tina ve mübâderet eylemeniz bâbında fermân-ı 'âlîşânım sâdir olmuşdur buyuruldu..." (BOA. C.EV., 355/18014.)

²⁴²⁰ BOA, İ. MVL., 563/25320-1; BOA. MVL., 1042/39-1.

²⁴²¹ Bu meclisin 27 Cemaziyelahir 1283/ de faaliyete geçtiğine dair BOA. İ.MVL., 563/ 25320 de kayıtlı belgelerden 2 numaralı Şeyhülİslâm Mehmed Refik'in arzını Gündüz aynen neşretmiş, ancak belgede bahsi geçen meclisin vazifelerini havi 17 maddelik nizamnameyi belgelerin tamamen tasnif edilmemiş olması dolayısıyla bulamadığını, bununla birlikte meclisin 1336/1917 yılında Cerîde-i İlmiyye'nin XXXIV. sayısının 1108-1111 sahifelerinde ve Takvîm-i Vekâyi'nin 9 Şevval 1336/18 Temmuz 1334 tarihli 396. sayısında yayınlanan 17 maddelik nizamnamesinin aynısı olmasa bile ufak-tefek ilave veya değişiklikleri ihtiva eden bir devamı olabileceğini açıklamış ve bu nizamnameyi Mustafa Kara'nın *Tekkeler ve Zaviyeler* adlı eserinin 2. baskısında sahife 389-393'te neşrettiğini belirtmiştir. Yine Meclis-i Meşâyih'in ilk üyelerinin aynı belgede (BOA. İ. MVL., 563/25320-1) geçen isimlerini verip haklarında kısa bilgiler vermiştir. (bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s. 204-206.)

²⁴²² Gündüz, **a.g.e.**, s. 203.

ülkesine yeni değerler katabilecek insanları yetiştiren ilim ve irfan kurumlarını da kapsamı içine alır. Hatta genel kabul gören görüşe göre en hayırlı yatırım insana yapılan yatırımdır. “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” düsturu da bu görüşten mülhemdir. İnsana olan yatırımda ihmalkâr davrandığımızdan dolayı Osmanlı Devleti’nde vukubulan umumi çöküşten nasibini alan tekkeleri ıslah ve denetlemek üzere kurulan Meclis-i Meşayih de tekkenin bu anlamdaki kıymetini bildiği için tekkelerde tatbik edilmek üzere kaleme aldığı 17 Zilkade 1336/24 Ağustos 1334/24 Ağustos 1918 tarihli talimatnamenin beşinci maddesinde onu, “*Tekye: Bir şeyhin zahiren ve bâtinen idaresi altında olup derûnunda dervişân ve muhibbânın ikâmet ve mülâzemetleriyle seyr u sülûkun ve tehzîb-i ahlâk ve iktisâb-ı feyz ve kemâlât eyledikleri müessesât-ı hayriyyedir*”²⁴²³ diye tarif etmiştir. Bu tarif bize Osmanlı devlet aklının devletin yeniden yapılandırılması zamanında tekkenin kapatılmasına değil, yaşatılmasına dair derin tecrübesini gözönünde bulundurduğu hakkında bir fikir vermektedir. Bu derin tecrübe ise Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki olumlu yönde oluşan ve yansımaları toplum katmanları tarafından da özümseyen devlet-tekke ilişkilerinde mündemiçtir.

Bir meclisin denetim ve gözetiminde tekkelerinin seviyesinin yükseltilmesi tercihine devleti iten sebep ise dönemin siyasi şartlarıdır. Toplumda kendi kendini idare etme arzusu şekillenmeye başlamış, bu eğilim devleti idare edenler üzerinde etkisini göstermiştir. Tanzimat-ı Hayriye ile başlayan, 1856 Islahat fermanı ile gelişen, Kanun-ı Esasi’nin kabulü ve I. Meşrutiyet’in ilanı ile arzuladığı hedefe doğru ilerleyen hukuki ve idari yeniliklerin neticesinde memlekette muhtelif meclisler teşekkül etmeye başlamıştır.²⁴²⁴ Gündüz, bu meclisin kurulmasında Meşrutiyet temayüllerinin etkisini kabul etmekle birlikte devletin tekkelerle ilgili alınan ıslah tedbirlerine istikrar kazandırılması isteğine de vurgu yapmıştır.²⁴²⁵

Sultan Abdülaziz döneminde kurulan, ancak yeterince faydalı olamayan bu meclise yeniden işlerlik kazandırmak üzere aşağıda dipnotta aynen neşrettiğimiz 6

²⁴²³ Mustafa Kara, **Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 315. Tekke ve Zaviyeler konusunda önemli çalışmalar yapan Kara, Meclis-i Meşayih nizamname ve talimatlarını yayınlamıştır. (bkz.: Kara, **a.g.e.**, s. 301-323.)

²⁴²⁴ Gündüz, **a.g.e.**, s. 203.

²⁴²⁵ Gündüz, **a.g.e.**, s. 204.

Receb 1283/14 Kasım 1866 tarihli Sadaret tezkiresi ve bunun altında kayıtlı 7 Receb 1283/15 Kasım 1866 tarihli irade-i seniyyede Meclis-i Meşâyih'in kuruluş gerekçesi ve yetkisi açıklanmakta ve vazifesini muhtevî nizanname hazırlandığı belirtilmektedir.²⁴²⁶

Bu belgenin arkasındaki nottan anlıyoruz ki bu irade-i seniyyeyi muhtevî Sadaret tezkiresi uygulanmak üzere bahsi geçen nizamname ile birlikte Meşihat'a (Şeyhülislâmlık) havale edilmiştir.²⁴²⁷ Yukarıdaki irade-i seniyyeye ekli evrak arasında bulunan Meclis-i Valâ'nın mazbatasından anlaşıldığına göre bu nizamname Şeyhülislâmlık tarafından kaleme alınmış ve maddeleri Meclis-i Vâlâ'nın isimlerini mazbata altındaki mühürlerinden öğrendiğimiz Mihran, Mehmed Rauf, Seyyid Ali Rıza, Mehmed Kabûlî, Safvet ve Mehmed adlı zevattan oluşan heyetince de şayan-ı takdir görülmüştür.²⁴²⁸ Meşihat tarafından hazırlanıp Meclis-i Vâlâ tarafından da şayan-ı takdir görülen nizamname ile yukarıda adı geçen üyelerin isim listesi bir mazbata eşliğinde Sadaret'e sunulmuştur. Bu mazbatada eğer Sadaret tarafından da

²⁴²⁶ "Atûfetilü Efendim Hazretleri, Dersââdet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin tekâyâ ve zevâyâ meşihatlarından birinin inhilâli vukû'unda veyâhûd dervîşân beyninde ba'zı münâza'ât zuhûrunda hakîkat-ı keyfiyeti bi'-tahkîk iktizâsına göre makâm-ı sâmi-i Fetvâpenâhî'ye veyâhûd Evkâf-ı Hümayûn Nezâret-i celîlesine bildirmek üzere lüzûmuna mebnî mukaddemâ teşkîl kılınmış olan Meclis-i Meşâyih'in icrâ edeceği suver-i tahkîkiye ile vezâif-i sâiresi tafsilâtına dâir on yedi maddeyi hâvî kaleme alınan nizâmnâmenin ve meclis-i mezbûr hey'eti terkîb edecek sulehâ-yı meşâyihin esâmîsini mübeyyin pusûlanın gönderildiğini mutazammın olan tezkere-i aliyye-i cenâb-ı Fetvâpenâhî Meclis-i Vâlâ'ya lede'l-havâle ol bâbda Dâire-i Kavânîn ve Nizâmât'dan kaleme alınan mazbata melfûfâtıyla berâber arz ve takdîm olundu. Meâlinden müstebân olduğu vechile meclis-i mezkûrun bidâyet-i teşkîli iki seneye karîb olmuş ise de henüz lâyıkıyla te'sîs edemeyerek ba'zı mevâdd hakkında olan inhâları nezâret-i müşârûn ileyhâca el-hâletü hâzihî mevki'-i icrâyâ konulamamakta bulunduğuna ve meclis-i mezkûrun müceddeden te'sîs ve tahkîmiyle Dersââdet ve Bilâd-ı Selâse'de kâin tekâyâ ve zevâyâ meşihatına müte'allik mevâdd hakkında nezâret-i müşârûn ileyhâya verilen arzuhâller üzerine kuyûd-ı lâzime ba'de'l-ihrâc evvel emirde liecli't-tedkîk işbu meclise havâlesi muhsanât ve mazbûtiyyeti mûcib olacağına binâen bunun suver-i icrâiye ve vezâif-i sâiresi hakkında yapılan mezkûr nizâmnâmenin ahkâmı pek yolunda ve münasip görüldüğü gibi mezbûr pusûlada esâmîsi beyân olunan zevât dahî sulehâ-yı meşâyihden olmasıyla ber-mûceb-i iş'âr meclis-i mezbûrun müceddeden terkîb ve teşkîline mârru'z-zikr nizâmnâme ahkâmının mevki'-i icrâyâ vaz'ı husûsunun taraf-ı vâlâ-yı Meşihatpenâhî'ye ve nezâret-i müşârûn ileyhâya havâlesi tezekkür kılınmağın ol bâbda her ne vechile emr u fermân isâbet-beyân-ı hazret-i hilâfetpenâhî şeref-sünûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfine tevfiik hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim. Fî 6 Receb sene 1283. Ma'rûz-i Çâker-i Kemîneleridir ki enmîle-pîrâ-yı tekrîm olan işbu tezkere-i sâmiye-i Sadâretpenâhî'leriyle evrâk-ı ma'rûza meşmûl-ı meâlî eser-i hazret-i mülûkâne buyurulmuş ve tezekkür ve istîzân olunduğu vechile meclis-i mezbûrun müceddeden terkîb ve teşkîliyle husûs-ı mezkûrun taraf-ı vâlâ-yı cenâb-ı Meşihatpenâhî'ye ve nezâret-i müşârûn ileyhâya havâlesi şeref-sünûh ve sudûr buyurulan emr u irâde-i mehâsin-'âde-i hazret-i cihânbanî mantûk-ı münîfinden olarak evrâk-ı merkûme yine savb-ı sâmi-i âsafîlerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 7 Receb sene 1283." (BOA. İ. MVL., 563/25320-4,1.)

²⁴²⁷ BOA. İ. MVL., 563/25320-4,2.

²⁴²⁸ BOA. İ. MVL., 563/25320-3,1.

tasvip olunması halinde Meclis-i Meşayih'in yeniden teşkiliyle nizamname hükümlerinin yürürlüğe konulması hususunun Şeyhülislâmlık ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne havalesi görüşüne yer verilmiştir.²⁴²⁹ Sadaret tarafından da uygun görülen bu görüş üzerine irade-i seniyye çıkmış ve bahsi geçen nizamname uygulanmak üzere Meşihat'a (Şeyhülislâmlık) tekrar havale edilmiştir.²⁴³⁰ Böylece İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'deki tekkelerin denetimini yapacak ve bir ihtilaf çıktığında çözüm bulacak olan Meclis-i Meşayih yeniden kurularak faaliyete başlamıştır.²⁴³¹ Bir başka belgede bu meclisin kuruluş amacının tarikatların aslı şereflerini korumak ve meşihat cihetlerinin ehil ve erbabına tevcihi olduğu açıkça yer almaktadır.²⁴³²

Sultan Abdülaziz'in 7 Receb 1283/15 Kasım 1866 tarihli iradesiyle yeniden kuruluşu onaylanan Meclis-i Meşayih'in on yedi maddeden oluşan nizamnamesinde ise şu hükümler yer almıştır:

Birinci Madde: Meclis-i Meşayih'in reisliğine ait olan hükümlerin icra yetkisi Meşihat-i İslâmiyye (Şeyhülislâmlık) makamına münhasır olacak, Meclis-i Meşayih müzakere ettiği maddelerden hiçbirisi hakkında doğrudan doğruya hüküm veremeyecek ve maddelerin tamamı ve parçaları üzerinde yapılacak müzakerelerin fezlekesi gerçek merci olan Şeyhülislâmlık makamına mazbata ile arz edilecektir.

İkinci Madde: Üyeliğin gerekli sıfatı tam adalet ve hakkaniyet olduğundan Meclis-i Meşayih'e havale edilen hususlarda insaf ve hakkaniyete göre inceleme ve görüş bildirmek için şahsî meselelerde iki tarafın ifadeleri tarafsızca ve ayrı ayrı dinlenilip işin hakikati tam bilinecektir. Şahsî olmayan maddelerin de yine öncelikle her yönü incelererek maddenin özüne ulaşılmadıkça ve şüpheden kurtarılmadıkça asla görüş vermeye girişilmeyecektir.

²⁴²⁹ BOA. MVL., 1042/39-3.

²⁴³⁰ BOA. İ. MVL., 563/25320-4,2.

²⁴³¹ Meclis-i Meşayih'in idârî yapısı, problemlerin çözümüne yaptığı katkının derecesi ve tekkelerin yönetim ve denetimi ile ilgili faaliyetleri bu kurumun defterlerinin tam olarak incelenmesi ile mümkündür. Meclis-i Meşayih'e ait Meşihat Arşivi'nde bulunan defterlerin listesi için bkz. (Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul, İsmail Kurt, **Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu**, İsam Yayınları, İstanbul 2006, s. 147-150.)

²⁴³² "...Meclis-i mezkûrun teşkilinden maksad turuk-ı 'aliyyenin vikâye-i şeref-i aslîsi ile meşihatlerinin ehil ve erbâbına tevcihi kaziyyesi bulunduğu binâen..." (BOA. A. MKT. MHM., 471/1.)

Üçüncü Madde: Şeyhi erkek evladı olmadan vefat eden tekkenin boşalan meşihat cihetine o tekkenin mensup olduğu tarikatın halifelerinden din ve marifet ilimlerine, vera ve takvaya en ehil ve müstehak olanın ittifakla seçilmesine özen gösterilip o tekkenin meşihat cihetinin tevcihi İstanbul'da itibar edilen hankahlardan birinde postnişin bulunan şeyhlerin arz ve inhalarına meşrut ise bu usûl eskiden olduğu gibi geçerli ve muteber tutulacak fakat adı geçen şeyhlerin inhaları üzerine Meclis-i Meşayih'te ehliyet ve ehliyetsizliğine dikkat edilerek ehliyeti olanlar kabul edilecek, ehil olmayanlar kabul edilmeyecektir.

Dördüncü Madde: Meşihati müştereken tevcih kılınmış bulunan tekkelerin şeyhlerinden birisi erkek çocuğu olmadan vefat ettiğinde diğer şeyhin ehliyet ve istihkakı zahir olursa münhal olan meşihat hissesine bu şeyh seçilerek adı geçen tekkenin iştiraktan kurtarılması için başka kimsenin seçilmesinden sakınılacaktır.

Beşinci Madde: Bir tekkenin şeyhi vefat ettiğinde bir tane erkek çocuğu varsa ve onun da meşihat işlerini ifaya ehliyet ve yeterliliği Meclis-i Meşayih tarafından tahakkuk ederse şeyhlik ona havale edilecek. Eğer mevcut erkek çocuğun meşihat işlerini bizzat ifaya ehliyeti olmazsa tekkeye mensup halifeler varsa içlerinden ehliyetlisi seçilecek. Eğer halifeler olmazsa mensup olduğu tarikattan ehliyetli bir zat seçilecek ve meşihat ona tevcih edilecektir. Vefat eden şeyhin evladı iki veya daha fazla ise ve hepsi babalarının tarikatından, ehil ve müstehak bulunurlarsa meşihat ciheti eşit olarak müştereken tevcih edilir ama meşihat işlerinin icrası içlerinden en ehliyetli olanına havale edilip diğerleri onun maiyyetinde bulunacaktır. Eğer evladının bazısı rütbe sahiplerinden veya meşihat sıfatına aykırı yollarda bulunursa meşihat cihetine içlerinden ehliyetli olan seçilecektir. Rütbe sahiplerine ve sūfi yoluna muhalif olanlara tevcih olunmayacaktır. Fakat müteveffanın terkettiği oğlu küçük ise ehliyet ve hak ediş kesbedene kadar o tekkeye mensup halifelerden biri vekaleten seçilir, yoksa o tarikattan ehliyetli bir zat seçilecektir.

Altıncı Madde: Bundan böyle münhal olan meşihat cihetleri hakkında talipleri tarafından takdim edilecek dilekçe üzerine Evkaf-ı Hümayun Muhasebesi'nden kayıtları derkenar olunarak seçim için Meclis-i Meşayih'e havale buyurulup gerekli mazbatası dilekçe üzerine yazılıp düzenlendikten sonra gereğince

muamelesinin yapılması için Evkaf-ı Hümayun Teftiş Mahkemesi'nin ilamına havale edilecektir.

Yedinci Madde: Turuk-ı Aliyye'nin asıl fazilet ve amacını güzelce korumak için bundan sonra halife edilecek zatların hangi tarikattan olursa olsun zahiri ve manevi kabiliyet bakımından halifelik yapmaya müstehak olma mühim kaziyyesine özen gösterilmesi, aksine ehil olmayanlara icazet ve hilafet vermek yanlışlığından sakınılması Meclis-i Meşayih'in himmet ve gayretlerine bırakılacaktır. Uhdesinde bir tekkenin meşihat ciheti olmayan halifelerin çarşı ve pazarda şeyhlere mahsus elbiselerle dolaşmaları da uygunsuz görüldüğünden her birerleri mensup buldukları tekkelerin mukabele ve ayin meclislerinde şeyhlik elbiselerini giyip sair vakitlerde dervişlere mahsus kıyafetle gezmeleri uygun olur.

Sekizinci Madde: Tekkeler, şeyhler ve dervişler ile ilgili bazı davalar Meclis-i Meşayih'e havale edildiği takdirde görüşülüp kararı mazbata ile Şeyhülislâmlık makamına arz ve inha edilecektir. Fakat davacı ve davalıdan biri meclisin kararına razı olmaz ise icap edecek dairelere havale edilmek üzere Şeyhülislâmlık makamına durumu açıklayacaktır.

Dokuzuncu Madde: İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan tekkeler ve zaviyelerde şeriata aykırı ve tarikat âdâbını bozucu bir hal ve hareket vukubulur ise Meclis-i Meşayih marifetiyle tetkik ve tahkik edilerek hakikat-i hâl hakkaniyet ve insaflıca ortaya çıkarılarak gereğinin yapılması mazbata ile Şeyhülislâmlık tarafına arz ve inha edilecektir.

Onuncu Madde: Meclis'te müzakere esnasında verilecek karar hakkında üyeler arasında ihtilaf çıkarsa çoğunluğun görüşü üzere mazbata düzenlenecektir.

On Birinci Madde: Taşralarda mahlul olan tekkeler ve zaviyelerin meşihatini elde etmek için soy sop veya şahsî istihkak iddiasıyla İstanbul'a gelenlerden kendisi bilinmeyen ve hal ve şanında şüphe olanların soy ve şahsî istihkakının tahkiki Meclis-i Meşayih'e havale edildiği takdirde bu kişinin gerçek soyu veya zatî derecesi olup olmadığı araştırılıp mazbata ile arz edilecektir.

On İkinci Madde: Mevleviyye tarikatı dergâhlarının meşihati diğer tekkelerin meşihatları gibi beratla tevcih olunur cihetlerden olmayıp eskiden beri çelebi efendinin meşihatnameleriyle ve sair işleri de çelebilere ihale ve onlar tarafından tesviye olunmakta olması Osmanlı Devleti'nin özel bir inayeti olarak geçerli olmasıyla ittihaz edilen bu yeni usûlden Mevleviyye tarikatının müstesna bulunduğu aşikardır. Fakat Mevleviyye dervişlerinin şahıslarına ait bazı davalar ve maddeler gereğince verdikleri dilekçeler meclise havale buyurulduğu takdirde meclis tarafından davaları dinlendikten sonra gereği Şeyhülislâmlık makamına arz ve inha ve iktizası veçhile ödemeleri şeyhlerine havale edilecektir.

On Üçüncü Madde: Bu meclisin kurulmasının amacı tarikatların aslı şerefine layık olan güzel sülûkun devam ettirilmesi ve geliştirilmesi ile buna aykırı hallerin önlenip ıslahıdır. Yukarıda yazılı maddeler ise uyulması gerekli usûlden ibaret olduğundan istisnasız bütün tekkeler ve zaviyelerde şeriat ve tarikat âdâbınca ıslahı gereken şeyler varsa onların da mütalaa edilmesi yine meclisin görüşüne havale edilmiş olduğundan bu çeşit ıslahat ve geliştirmelerin müzakere ve arzına meclis yetkili olacaktır.

On Dördüncü Madde: Yukarıda yazılı maddelerin açıklanan şekil üzere olması şimdilik usûl edinilip bundan böyle veya bazı ilaveler icap edecek olursa Şeyhülislâmlık makamından işbu talimata ilave ve zeyl olunacaktır.

On Beşinci Madde: Bir tekke münhal olduğunda önce hangi tarikat üzere şart ve bina kılınmış ise yine vakfedenin şartı gözetilecektir.

On Altıncı Madde: Tarikatlara dair bazı büyük ve önemli maddeler ortaya çıktığında müzakereler esnasında maddenin tahkiki için şeyhlerin ileri gelenlerinden bazı zatların çağırılmasıyla inceleme ve görüşme yapmaya meclis yetkili bulunacaktır.

On Yedinci Madde: Kurulacak Meclis-i Meşayih'in üyeleri şahsen ve ismen Şeyhülislâmlık makamının seçimiyle tayin edilecektir.²⁴³³

²⁴³³ BOA. MVL., 1042/39-2.

Bu maddelere bakıldığında Meclis-i Meşayih'in şeyh adaylığında ve tayininde ortaya çıkan problemleri eskiden olduğu gibi şeriat ve tarikat âdâbına uygun usûller dairesinde çözmesi, ehil şeyhlerin tayinine özen gösterilmesi, tekkelerde şeriat ve tarikat âdâbına uygun olmayan hallerin oluşmasına mani olunması gibi temel vazifeler ile yükümlü tutulduğu anlaşılmaktadır. Önceden sadece tarikat şeyhinin halife kılması, kadının ilamı, tekkenin devlet tarafından kabulüne dair defter kaydının bulunması ve gerektiğinde Meşihat'ın işaretiyle şeyh atanırken, bu meclisin kurulmasıyla altıncı maddede de belirtildiği üzere bundan böyle münhal olan meşihat cihetleri hakkında talipleri tarafından takdim edilecek dilekçe üzerine Evkaf-ı Hümayun Muhasebesi'nden kayıtları derkenar olunarak seçim için Meclis-i Meşayih'e havale buyurulup gerekli mazbatasını dilekçe üzerine yazılıp düzenlendikten sonra gereğince muamelesinin yapılması için Evkaf-ı Hümayun Teftiş Mahkemesi'nin ilamına havale edilecektir. Yani önceden şeyh namzedinin atanmasında bürokratik kurallar uygulanabilirken gözden kaçan ehil olmayan şeyhlerin atanması olayına bu kurul vesilesiyle biraz denetim gelmiş gibi durmaktadır. Yine de bu haliyle meclis karar alan ve bunu uygulayan bir meclis olmadığı, daha çok konuya vâkıf uzmanlardan oluşan günümüzün tabiriyle bir alt komisyon gibi çalışmakla yükümlü kılındığı anlaşılmaktadır. Meclis-i Meşayih'te alınan kararların icra yetkisi Şeyhülislâmlık makamına aittir ve üyeleri de şeyhülislâmın teklifiyle seçilip atanacaktır.

Bu meclisin kurulmasının bazı tekke mensuplarında görülen uygunsuzlukların giderilmesine dönük ihtiyaç sebebiyle ortaya çıktığı görülmektedir. Bir de XIX. yüzyılda dönemin siyasi ve idari gelişmelerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkan problemlerin meclisler marifetiyle çözümüne dair eğilim bulunduğunu burada belirtmemiz gerekir. Tanzimat'tan sonra bu tür meclislerin idari mekanizma içerisinde yer almaya başladığını biliyoruz ki İrfan Gündüz Meclis-i Meşayih'in kurulmasının bu eğilimle alakasına ilk olarak temas etmiştir.²⁴³⁴

Pekala, Sultan Abdülaziz zamanında Meclis-i Meşayih'in tekkelerde görülen meşihat cihetlerinin tevcihinde çıkan problemlerin çözümünde ve ehil şeyh

²⁴³⁴ Gündüz, a.g.e., s. 203.

seçiminde bir katkısı olmuş mudur, meclis kendisine arzedilen veya doğrudan kendisinin müdahale ettiği problemlere nasıl bir çözüm getirmiştir? Bu soruya tali derecede ortaya çıkan bazı ihtilafların ve şahsî işlerin çözümünde katkısı olmuştur diyebiliriz. Ancak arşiv belgelerine baktığımızda tekkelerde asıl tartışma konusu olan meşihat cihetinin tevcihinde gündeme gelen ehliyet ve liyakatlı şeyh tayininde yaşanan probleme tamamen çözüm getirdiğini söyleyemeyiz. Zaten bu meclisin vazifelerine baktığımızda eski yüksek seviyenin kadim usûller ve âdâba riayet edilerek yakalanacağı vurgusunu görürüz. Bunu sağlamak için getirilen altıncı ve on birinci maddelerde yazılı yeni değişiklikler ise bazen işlememektedir. Nitekim bunlara atıf yapılarak İstanbul ve taşrada münhal olan meşihat kadrolarının taliplerinin dilekçelerinin Evkaf Muhasebesi'ne kaydı ve Meclis-i Meşayih'e tahkik için havalesi usûlünün bir müddetten beri terk olunduğunun anlaşıldığı için bundan sonra yine bu usûlün uygulanması Meşihat tarafından 4 Zilkade 1290/24 Aralık 1873 tarihli tezkire ile Sadaret'e arz edilmiştir.²⁴³⁵

Sadaret konunun Evkaf Nezareti'ne buyruldu ile bildirildiğine dair Meşihat'a aynı gün cevap vermiştir. Meşihat'ın dikkat çektiği konuya aynı gün cevap verilmesinden mesele üzerinde hassasiyet gösterildiği anlaşılıyor. Her ne kadar Meclis-i Meşayih'in kuruluş amacına göre tekkelerde seviyenin yükseltilmesi ve denetim hedef ise de bu belgeden de anlıyoruz ki bu tam olarak başarılamamış, ancak başka bir çaresi de görülmediğinden daha sonraki dönemlerde de meclisin bir üst denetim ve istişare kuruluşu olarak devamına karar verilmiştir.

Durum bu halde iken devletin bir türlü istenen seviyeyi yakalayamadığı vakıflardaki cihet tevcihlerine -ki bunlara tekke vakıfları da dahildir- 1290/1873

²⁴³⁵ Meşihatın bu probleme dair Sadaret'e gönderdiği tezkire şöyledir: “Tezkire-i Hazret-i Meşihatpenâhî sûretidir: Bâ-irâde-i seniyye müesses olan Meclis-i Meşâyih nizâmnâmesinin altıncı ve on birinci maddeleri hükmünce Dersaadet ve taşralarda münhal olan meşihat cihetleri hakkında tâlibler taraflarından takdîm kılınacak istid'âlar Evkâf-ı Hümâyûn Muhâsebesi'nden kuyûdu derkenâr olunduktan sonra tahkîk-i ahvâl ve intihâbları icrâ olunmak üzere Meclis-i Meşâyih'e havâle kılınmakta olduğu hâlde biraz müddetten beri bu usûle riâyet olunmadığına ve nizâmnâmede tasrîh olduğu üzere meclis-i mezkûrun teşkilinden maksad turuk-ı 'aliyyenin vikâye-i şeref-i aslîsi ile meşihatlerinin ehil ve erbâbına tevcihi kaziyyesi bulunduğuna binâen muvâfık-ı re'y-i rezîn-i isâbet-karîn-i cenâb-ı sadâretpenâhîleri buyurulduğu hâlde ba'd-ez-în kâffe-i cihât-ı meşihata müteallik istid'â ve mezâbit ve evrâkın Mahkeme-i Teftîş'den i'lâm havâle olunmazdan evvel Meclis-i Meşâyih'e havâle olunması husûsunun bâ-buyuruldu-ı 'âlî Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'ne emr u tebliği bâbında emr u irâde hazret-i men lehü'l-emrindir. 19 Şevvâl 1290/27 Teşrîn-i Sâni 1289 Ahmed Muhtar”(BOA. A. MKT. MHM., 471/1.)

yılında yayınladığı Tevcih-i Cihât Nizamnamesi²⁴³⁶ ile bir çeki düzen vermek istemesinden anlaşılmaktadır. Konumuz itibarıyla meşihat ciheti başta olmak üzere tekkelerdeki diğer cihetlerin tevcihi için de uygulanacak olan bu nizamnamenin birinci maddesinde, *"Meşrutiyet vechile tasarruf olunan cihetlerle Dersaadet/İstanbul'da bulunan Buharî ve Şîfa-i Şerîf ve dersiyeye cihetlerinden başka, bütün mazbut ve mülhak vakıflara bağlı bulunan her hangi bir cihete mutasarrıf olan bir kişi vefat ettiğinde uhdesinde bulunan cihet sözkonusu cihetin hizmetini yerine getirmeye ehliyet ve iktidarı tahakkuk eden büyük oğluna verilir, büyük oğulları birden fazla ise bunlar içinden ehliyet ve iktidarı olana verilir, şayet büyük evlatları iktidar ve ehliyetten müsavî ise bunların yaşça en büyük olanına tevcih kılınır, yaşça büyük olan evlatlarının ehliyet ve iktidarı bulunmadığı halde yaşça küçük olanına verilir, küçük olanlar birden fazla ise bunların da yaşça büyük olanına tevcih olunur, büyük ve küçük evladı bulunup da o cihetin hizmetini ifaya ehliyet ve iktidarı bulunmadığı hâlde söz konusu cihet hariçten ehil ve erbabına tevcih edilir"*²⁴³⁷ denilmektedir. Burada da görülmektedir ki Osmanlı vakıf sistemindeki evlada meşrut cihet tevcihi sistemi devam ettirilmekle birlikte her şartta ehliyet aranmaktadır. Buna rağmen istenen neticenin tam olarak alınamaması o çağlarda devletin geneline şâmil ferdî ve içtimaî problemlerin sebebinin iyi teşhis edilememesinden kaynaklanmaktadır. Problemin kaynağının insanî olduğu açıktır. Devlet ne tür sıkı tedbir alırsa alsın sistemin işlemesi için kâmil şeyhlerin yanı sıra hakiki irfana ulaşmayı isteyen talib yokluğu ortada durmaktadır. Maalesef kâmil şeyhlerin ve hakiki müridlerin her devirde var olduğu gerçeğini de göz önünde tutarak kimi tekke şeyhleri ve müridlerin devletin verdiği imkânlardan istifade etmeye önem veren bir anlayışla hareket ettiğini de belirtmek zorundayız. Olaya devlet açısından baktığımızda ise yanlışlığın himaye ile birlikte denetimi daha çok sıkılaştırmakla işin çözüleceğinin sanılması olduğunu farkedebiliriz. Oysa Osmanlı Devleti'ndeki tekke sistemi XIX. yüzyılda daha çok denetim ağırlıklı hale dönüştüğü için bürokratik işlemler arasında ehliyet ve liyakat sahibi şeyh ve hakiki mürid

²⁴³⁶ Cafer Durmuş, Düstûr I, 3 Tertîb, C. I, s. 500'de kayıtlı olduğunu belirttiği bu nizamnamenin maddelerinin bir bildirisinde sadeleştirmek suretiyle neşretmiştir. bkz.: Cafer Durmuş, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Hacı Bayrâm-ı Veli Dergâhı Vakfı'nda Yapılan Görev (Cihet) Tevcihlerinin Değerlendirilmesi", **II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu, Bildiriler Kitabı 1**, Ankara Kalem Neşriyat, Ankara 2017, s. 448-450.

²⁴³⁷ Durmuş, **a.g.b.**, s. 448-449.

meselesinin çözümü nizamnamelerin maddeleri arasında kalmış gibi görünmektedir. Bununla birlikte devlet bir anlamda kamu yararına düzenleyici ve denetleyici bir üst kuruluş olarak hareket etmekle kendiliğinden vazifeli olduğundan himaye ile birlikte denetleme ve gerektiğinde kanun ve teamüle aykırı hareket eden tekke mensuplarına yönelik teftiş ameliyesine devam etmiştir. Bu durumda diyebiliriz ki kuruluş yıllarındaki devlet-tekke ilişkilerine yön veren i'lâ-yi kelimetullah ve gaza ruhunun esas olduğu kadim teamüllerin rolü zayıflamış, yerine birbirine karşı haklar ve yetkilerin tadad edildiği yazılı nizamnameler kalmıştır. Buna rağmen son zamanlara kadar ilk günkü heyecanla hareket eden tekke mensuplarının olduğunu da bilmemiz şarttır ki biz bunlara ikinci bölümde temas etmiştik. Uygulamada görülen aksaklıklara rağmen devlet tekkeyi önemsemekte ve devletin devamında hakiki şeyhlerin ve dervişlerin duaları ve faaliyetlerinin yararına inanmaktadır. Bu da kuruluş felsefesinden gelmektedir. Çünkü tâ Selçuklular zamanından beri Anadolu sûfîlerin ruhuyla yoğrulmuştur. Bu ruhun yeniden yakalanabilmesi için tarikatların yukarıda zikrettiğimiz fermanlarda da vurgulandığı üzere aslî şerefine kavuşması önemlidir. Bundan dolayı Meclis-i Meşayih kurulmuştur. Mustafa Kara'ya göre Meclis-i Meşayih her ne kadar bir ihtiyaç gibi görünse de devlet tarafından tekke hayatının idaresinin zorluğu da ortadadır; şeyhülislâmın inisyatifindeki bir kuruluşun özerkliğinden bahsedilemez; ancak devletin denetimi problemlerin çözümünde yararlı olabilir; kuruluş amacı tekke hayatını zabt u rabt altına almak ve tasavvufî hayatı düzenlemek olan Meclis-i Meşayih'in başkanının çoğu zaman dönemin şeyhülislâmının tasavvufî hayata bakışı ile yakından irtibatlı olması tartışmalara zemin oluşturmuştur.²⁴³⁸ Yine Kara'ya göre devletin tekke ile ilgili problemlere karşı aldığı bu tedbirler müdahaleciliktir, çünkü tekke teşkilatı XIX. yüzyıla kadar özerk denebilecek bir görünüm arzlemektedir, tekke vakfiyesinin şartları ve tekke şeyhi bağlayıcı idi. Bu durum bozulunca önce tekkenin mali sonra da idari özerkliğine müdahale edildi, 1812 tarihli fermanla tekke vakıflarının Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bağlanması ve şeyh atamalarında şeyhülislâma bilgi verilmesinin zorunlu hale getirilmesi bu müdahaleleri sağladı, yine 1866 yılında Meclis-i

²⁴³⁸ Mustafa Kara, "II. Abdülhamid Devrine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 67.

Meşayih'in kurulması tekkelerin idaresine devletin müdahalesi esasına dayanmaktaydı, çünkü meclisin en önemli özelliği Şeyhülislâmlık makamına bağlı olmasıydı, meclisin illerdeki temsilcisi müftü başkanlığındaki Encümen-i Meşayih idi, bu da tekkenin medresenin kontrolüne girmesi demektir.²⁴³⁹

Devletin aldığı bu idari ve mali tedbirlerin yanında bilhassa medrese-tekke arasındaki ihtilafı önlemeye yönelik ilmi faaliyetlerin olması gerektiği konusunda da bir düşüncesi olduğundan ve II. Mahmud'un meselenin halli için Halvetiyye şeyhlerinden Çerkeşî Mustafa Efendi'den bir risale yazmasını istediğinden²⁴⁴⁰ bahsetmiştik. Tekke şeyhlerinin şeriat ve tarikat ilimlerini bilmesi esas olduğundan devlet her dönemde bu iki müessesinin birlikte işbirliği halinde olmasından yanadır. Bundan dolayı öncelikle bu risalenin yazarına baktığımız zaman kendisinin ilim ve irfan sahibi bir kimse olduğunu görüyoruz. Zaten bu özelliğinden dolayı görevlendirildiği açıktır. Yoksa aradaki ihtilafı görmesi ve gidermesi beklenemez. Çerkeşî Mustafa Efendi tartışılan konularda öncelikle ölçünün şeriat olduğunu ortaya koyarak her iki kesimin dikkat etmesi gereken ilkeleri tespit edip düşüncelerini bu doğrultuda düzeltmelerini tavsiye eder. Ona göre, selef ve halef âlimlerden bazıları tahkiken bazıları da takliden Cebriyye, Hululiyye ve İlhadiyye'yi men hususunda arif ve kâmilî ayırt etmeden nice eserler kaleme aldılar. Bunlara karşı da sûfiler nice kitap ve risaleler yazdılar. Oysa âlimler ve şeyhler arasındaki ihtilaf lafzîdir, manada onlar birdirler. Bu mana birliğini fehmetmeyen edepsizlerin lafızda ihtilafı çoğaltmalarına ehlullah razı olmaz.²⁴⁴¹

Meseleye tekkenin içinden bakıldığında tekkelerdeki gerilemenin asıl sebebinin ilim ve irfan talebindeki eksikliği -ki bu tespit meşayih'e ait eserlerde de sıkça vurgulanmıştır- olduğuna göre bir tasavvuf kurumu olarak tekke, yaşadığı problemin çözümünü kendi içinden de üretmesi gerekmektedir. Bunun farkında olan meşayih iç eğitime önem vermeyi ve tasavvuf esaslarının müridlere öğretilmesi ve heteredoks sızmaların usûl ve âdâbı bozmasını engellemesini kendisine hedef koyarak kitap telifi, kütüphane tesisi ve matbaa kurulması faaliyetlerine de önem

²⁴³⁹ Mustafa Kara, **Metinlerle Günümüzde Tasavvuf Hareketleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 30-31.

²⁴⁴⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 89.

²⁴⁴¹ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 90-91.

vermiştir.²⁴⁴² Bu amaçla tarikatların usûl ve âdâb kitaplarının kısa ve özlü hale getirildiği,²⁴⁴³ bunun yanı sıra yine sıkça tarikatın atalet ve meskenet yolu olmadığını, ölmeyecek gibi çalışmak gerektiğini, ailenin maişetini temin etmenin önemine, kimseye yük olmamak lazım geldiğine ve hemen ölecekmiş gibi de ibadet etmenin lüzumuna vurgu yapmışlardır. Bu ilkeleri toplayan "*dest be-kâr, dil be-yâr/el işte, gönül Allah'da*"²⁴⁴⁴ özdeyişiyle daima müridlerin dünya-ahiret dengesine riayet ederek gönüllerinde Allah zikri olduğu hâlde maişetleri için bir iş yapmalarını istemişlerdir.

Yine bu yüzyılda yaşamış Cerrahpaşalı Nazmi Efendi diye meşhur Ahmed Nazmi Efendi (v. 1342/1923-24) toplumun bütününe sirayet eden atalet hastalığından kurtulmanın çaresini iktisadi ve sınai bakımdan yükselişte görmekteydi. Bir tekke mensubu olarak yazdığı eserlere baktığımızda nüfuz alanı içerisindeki insanların ataletten kurtulmasını ve çok çalışarak kalkınmaya yardımcı olmasını istemektedir. Bu kalkınmaya katkı sağlayacak dînî ilkeleri öğretmek için eserler kaleme almıştı. Tefsir ve Hadis ilimlerindeki vukufiyeti ile bu iki kaynaktan zirai, ticari, sınai kalkınmayı sağlayacak çözümler getirmekteydi.²⁴⁴⁵

Bütün bu samimi çabalar genelleme yapılmak suretiyle kendileri hakkında çokça suçlandıkları çağın gerisinde kalıyorlar, geleneğe körü körüne bağlı kalıyorlar, miskinliği tercih ediyorlar suçlamalarının yersiz olduğunu göstermektedir. Yani tekke farketmediği problemlere çözüm aramaktan geri durmamaktadır. Bu meyanda tekkenin kendisini ilgilendiren boyutuyla ilim eksikliğinin giderilmesine yönelik

²⁴⁴² XIX. yüzyılın Nakşibendî Halidî şeyhlerinden Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin *Câmi 'u'l-usûl* adlı eserini bu gaye ile yazdığı şu ifadesinden anlaşılmaktadır: "*İnsanların tarikat usûlünü kaybettiklerini görünce, onları bu menfi gidişin akıbetinden korumak için, bütün tarikatların usûlü, vasıfları, veliler ve nevileri, onların kendilerine has ıstılah ve etvarı ve bunlarla alakalı bazı esrar, âdâb, meslek ve şartlarını ihtivâ eden bir eser yazmayı arzu ettim.*" (bkz.: Gündüz, **a.g.e.**, s. 184.)

²⁴⁴³ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 426; Bu asırda mutasavvıfların telif ettiği eserlere dair geniş bilgi için bkz. Yücer, **a.g.e.**, s. 776-858.

²⁴⁴⁴ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 426.

²⁴⁴⁵ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 147-149. Ahmed Nazmi Efendi'nin bu konulara dair eserleri: 1. *Ağaç Dikmenin Dînî ve İctimai Fevaidine Dair Ayat-ı Kerime ve Ehadis-i Nebeviyyeye Dair* 2. *Hayvanat Yetiştirilmenin Dînî ve İctimai Fevaidine Fair Ayat-ı Kerime ve Ehadis-i Nebeviyyeye dair* 3. *Kesb-i Ticaret ve Sınaata Müteallik Dînî ve İctimai Fevaidine Dair Ayat-ı Kerime ve Ehadis-i Nebeviyyeye Dair* 4. *Sure-i Hadid Tefsiri Tercümesi* (Bu eser tefsirlere ve Şeyh-i Ekber Muhyiddin ibn Arabî'nin eserlerine müracaat edilerek yeni fenni ürünler ve sınai buluşların incelenmesiyle yazılmıştır.) 5. *Ziraata, Hayvanata, Kesb-i Ticaret ve Sınaata Müteallik Ayat-ı Kerimeler*, 6. *Nazar-ı İslâm'da Zenginliğin Mevkii*, 7. *Nazar-ı İslâm'da Tesâül Yoktur* 8. *Nazar-ı İslâm'da Fakr* 9. *Nazar-ı İslâm'da Emsâl-i Muhammediyye* 10. *Nazar-ı İslâm'da Sanat* (bkz.: Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 148-149.)

aldığı şu tedbir onların çağın teknolojik gelişmelerine kapalı olmadıklarını ispatlamaktadır. "*Gümüştaneli Dergâhı'nda, önceleri birkaç müellif istihdam edilerek, ilmi eserler telif ve tertibine gayret sarfedilirken, bilahere dört büyük merkezde, dört tane büyük kütüphane tesis edilmesi, ayrıca müridlerin yardımları ile satın alınan bir matbaa ile burada neşredilen eserlerin, ilim erbabına bedava dağıtılması da, yine meşayihin tekkelerdeki ilmi düşüklüğü durdurmak için giriştikleri bir faaliyet olarak ele alınabilir*"²⁴⁴⁶ Gündüz'ün, Mehmed Zahid Kevserî'nin *et-Tahrîrû'l-vecîz*'inden naklettiği bu bilgide ayrıca müridlerin bir matbaa satın almak için gerekli maddi desteği sağlamaları ve neşredilen eserlerin ilim erbabına bedava dağıtılması bu işe ne kadar gönülden destek verdiklerini göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir.

Yine bu yüzyılda tekke içindeki problemlerin varlığına ve bunlara içerden çözüm arandığına dair bir başka örnek Sadiyye şeyhlerinden Şeyh Ahmed Muhtar Efendi'(v. 1319/1901) dir. Bu zat din ve tarikatta pek sağlam ve sünnete uymada çok titiz, bununla birlikte tekkedeki merasimden hoşlanmayan bir anlayışa sahiptir. Dergâhtan adet hükmüne girmiş bazı merasimi kaldırması, *Kûtü'l-kulûb*, *Risâle-i Kuşeyriyye* ve diğer sûfî kitaplarını, özellikle İmam Şaranî'nin eserlerini mütalaa etmesi, hatta bir süre sonra meşihati oğlu Elif Efendi'ye²⁴⁴⁷ bırakıp sûfîlerin selefleri gibi hayat sürmeyi tercih etmesi öze dönüş arayışı içinde olduğunu göstermektedir.²⁴⁴⁸

Tekkelerdeki ağır merasimlerden hoşlanmayıp tarikat merasimlerine iltifat etmeyen şeyhlerden biri de Kuşadalı İbrahim Efendi' dir. (v. 1262/1846) O tac, hırka ve kemere itibar etmemiştir. Bir mektuplarında söylediği "*Sûfîlik tâc ile abâ oldu/Hayf kim ma'rifet hebâ oldu*"²⁴⁴⁹ beyti onun tutumunu ortaya koymaktadır.

²⁴⁴⁶ M. Zahid Kevserî, *et-Tahrîrû'l-vecîz*, s. 27-28'den naklen Gündüz, *a.g.e.*, s. 189-190.

²⁴⁴⁷ Son devrin etkin şeyhlerinden Elif Efendi 1325/1907 tarihinde Meclis-i Meşayih Riyaseti'ne tayin edildi ise de bir süre sonra ayrılmıştır. Sultan V. Mehmed'in kendisine ziyadesiyle hürmet ve muhabbeti vardır. (Vassâf, *a.g.e.*, C. I, s. 447 ve 452.)

²⁴⁴⁸ Vassâf, *a.g.e.*, C. I, s. 443.

²⁴⁴⁹ Vassâf, *a.g.e.*, C. IV, s. 113.

Yine dergâhlarının yangından etkilenmesinden sonra “*El-hamdü lillah merasimden kurtulduk*”²⁴⁵⁰ demesi onun şekli merasimleri benimsemediğini göstermektedir.

XIX. yüzyılda matbuat tekniklerinin de hızlanmasıyla birlikte tekke mensuplarının ilmî seviyesinin yükselmesine katkı sağlayacak yoğun bir telif ve tercüme eser basım ve yayım faaliyetine girişildiği farkedilmektedir. Tekkelerin telif eser ve risalelerle müridleri aydınlatma, kamuoyunda tasavvuf ve tarikatlara yönelik yanlış anlaşılmalara önleme ve kendilerini savunma anlamında XIX. yüzyıldaki çalışmalarını, yüzlerce şeyhin önemli miktarda eser yazdığını ve bunların bir kısmını yayınladıklarını Vassâf’ın *Sefine-i evliya*’sı ve Bursalı Mehmet Tahir’in *Osmanlı Müellifleri*’nden takip edebilmekteyiz. Bu faaliyetler XX. yüzyılda da devam etmiş ve içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılda gerek tekkelerdeki entelektüel seviyenin yükselmesi gerekse tekkelerle bağlantılı olan akademisyenlerin telif ve tercümeleriyle hız kazanmıştır.

Tekrar tarihî seyre dönecek olursak II. Meşrutiyetle birlikte bu telif faaliyetleri devam etmekle birlikte dönemin gözde etkinlik araçlarından olan cemiyetçilik ve dergicilik faaliyetleri ile yeni bir veche kazanmıştır. İstanbul’daki önde gelen meşayihin sahiplik ve editörlüğünde biraraya gelen kalem erbabı sûfiler, çıkarttıkları *Ceride-i Sûfiyye*, *Tasavvuf*, *Muhibban*, *Hikmet* ve *Mihrab* gibi dergilerle tekke ve tarikat kurumlarını ihyaya, müridleri bilgilendirmeye ve bu yıllarda oldukça revaçta olan toplumun ve devletin problemlerinin çözümü noktasında fikir üreten kesimlere kendi seslerini duyurup biz de buradayız demeye başlamışlardır.²⁴⁵¹ Ancak tekke mensupları gerileme yıllarının birikimi olan üzerlerindeki ataletin doğurduğu olumsuzluklardan veya yeniliklere karşı muhafazakar tutumlarından olsa gerek “XX. yüzyılla beraber zaman zaman hızlanan, siyasi duruma göre de zaman zaman yavaşlayan”²⁴⁵² dergicilik faaliyetlerine oldukça geç başlamışlardır. Bununla birlikte eksikliğini hissettikleri bu alanda faaliyet göstermenin, böylece serbest basın yayımla oluşan açık toplum ve hürriyet ortamında asırlardır inşa ettikleri ilim ve irfan geleneğinin zamanla oluşan bazı eksikliklerine rağmen hala diri olduğunu değişen

²⁴⁵⁰ Vassâf, **a.g.e.**, C. IV, s. 114.

²⁴⁵¹ Bu cemiyetler ve dergilerin arasındaki ilişki için bkz.: Kara, **a.g.e.**, s. 40-45.

²⁴⁵² Mustafa Kara, **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 215.

topluma duyurmanın gerekli olduğunu görmüşlerdir. Gündüz, "*Fikirlerini gazete ve dergiler vasıtası ile efkâr-ı umûmiyeye yansıtan yenilik taraftarlarına mukabil, tasavvuf erbabı geç de olsa, bu kervana katılabilmiş*"²⁴⁵³ derse de ne yazık ki tekke, devrin yenilikçi anlayışı doğrultusunda şekillenen fikir akımlarının ve bunların etkisindeki modern eğitim anlayışının şekillendirdiği toplum üzerinde geçmiş asırlardaki kadar belirleyici olamamıştır.

Tekke mensuplarının XIX. yüzyılda başlayan kendi problemlerini çözme kapsamında yaptıkları telif faaliyetlerine, XX. yüzyıl başlarında ilave ettikleri dergiciliğin yanında yine aynı dönemin akımına uygun olarak cemiyetler kurma teşebbüslerini de görüyoruz. Bu cemiyetlerden biri hazırlıkları yapıldığı halde kurulması gerçekleştirilemeyen Cemiyet-i Sûfiye-i İttihadiye, diğeri ise kurulması gerçekleştirilen Cemiyet-i Sûfiye'dir.²⁴⁵⁴ Örnek olarak bu iki cemiyetin nizamnamelerinde belirttikleri kuruluş gayelerine bakarak tekkedeki problemlerin mahiyeti ve çözüm arayışları hakkında fikir edinebiliriz. Mustafa Kara'nın cemiyetin yayın organı *Muhibban*'ın Temmuz 1326 tarihli 11. sayısından neşrettiği Cemiyet-i Sûfiye-i İttihadiye'nin nizamnamesinde şariat, tarikat ve Osmanlı kanunlarına uygun şekilde bütün tarikatların ittihadına, yardımlaşmasına, tarikat ehlinin ilmî ve fikrî seviyesinin yükseltilmesine, umumi ahlâkın düzeltilip güzelleştirilmesine, ilim ve fenlerin yaygınlaştırılmasına ve içinde bulunan asrın ilerlemesine uygun eğitimin kesbine çalışılacağı, bilhassa meşayih ve dervişlerin çocuklarının eğitim ve öğretimiyle uğraşarak, bunların içinden daha sonra turuk-ı aliyyeden birine salık olacaklara gerekli rehberliğin yapılacağı, belirtmekte, dergâhların milletin en güzidesi sayılacak bir şekilde insan-ı kâmil yetiştirmek için çalışmalar yapacağı ve buraların velilerin yetiştirileceği merkez ve marifet kaynağı olmasına çaba sarfedileceği ortaya konmaktadır.²⁴⁵⁵ Yine Kara'nın kuruluşu gerçekleşen Cemiyet-i Sûfiye'nin yayın organı "*Tasavvuf*" dergisinin Mart 1327 tarihli 6. sayısından neşrettiği nizamnameye göre cemiyetin amacı ehl-i tarîk arasında İslâmî şiarlardan bulunan uhuvvet ve ittihad bağlarını temin etmek, bunların meşru hakları ve kazanımlarını müdafaa ve muhafaza, ehl-i tarikin ahlâkının güzelleştirilmesine,

²⁴⁵³ Gündüz, **a.g.e.**, s. 186.

²⁴⁵⁴ Kara, **a.g.e.**, s. 221.

²⁴⁵⁵ Kara, **a.g.e.**, s. 223.

maddi ve manevi yükselişine hizmet etmek, tarikat-ı aliyenin şan ve şerefine muhalif hâllere engel olmak, muhtaç durumda bulunan fukara ve dervişlerin zaruret ve ihtiyaçlarını ortadan kaldırmak olarak tespit edilmiş ve cemiyetin siyasetle asla iştigal etmeyeceği de vurgulanmıştır.²⁴⁵⁶ Ancak cemiyet siyasetle uğraşmayacağını deklare etmişse de yayın organı *Tasavvuf* dergisinde kaleme alınan bazı yazılarda II. Abdülhamid dönemi şiddetle eleştirilmiş, Meşrutiyet meddahlığı yapılmış ve İttihad ve Terakki Partisi'ne övgüler dizilmiştir.²⁴⁵⁷ Bu övgülerin kısa süreli esen hürriyet rüzgarı sayesinde serbestçe düşüncelerini ifade etme heyecanından ve yeni idarenin iltifatını kazanma arzusundan kaynaklandığı anlaşılabilirse de gösterilen tavrın dalkavukluk derecesine kadar çıkmasının tarihte kâmil şeyhlerin genel tutumuna taban tabana zıt olduğunu belirtmeliyiz.

Mustafa Kara'nın tespitlerine göre II. Abdülhamid sonrasında toplumda cemiyet kurma ve dergi çıkarma furçasına sûfîler de katılmıştır. Bunlar tarafından kurulan iki cemiyetten "Cemiyet-i Sûfîye-i İttihadiye" fazla bir varlık gösterememiş, "Cemiyet-i Sûfîye" ise uzun ömürlü olmuştur.²⁴⁵⁸ Kara, meşrep farklılıkları bulunan bu cemiyetlerin çözüm adına ileri sürdükleri bazı tekliflerini ise şöyle sıralamıştır:

1. Bütün yönlerini ve faaliyet sahalarını içine alan bir Tasavuf Tarihi yazılmalıdır.
2. Bütün tasavvufî eserleri içine alan bir Kütüphane-i sûfîye kurulmalıdır.
3. Meslekî konferans ve sohbetlerle dervişler ve insanlar faydalı bilgilerle mücehhez kılınmalıdır.
4. Meclis-i Meşayih yöneticileri ehil kimselerden seçilmeli, tasavvuf dünyasının meseleleri üzerine ciddiyetle durulmalıdır.
5. Beşik şeyhliği afetinden kurtulmak için elden gelen gayret gösterilmelidir.
6. Tekke vakıflarının 'muhtariyeti' yeniden sağlanmalıdır.

²⁴⁵⁶ Kara, **a.g.e.**, s. 227.

²⁴⁵⁷ Şeyh Safvet, **Tasavvuf**, sy. 1, s. 1-2; 5-7; sy. 2, s. 1-5.

²⁴⁵⁸ Mustafa Kara, "II. Abdülhamid Devrine Tasavvuf Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992, s. 72.

7. Tekke hayatının seviyesini yükseltmek için 'teftiş' mekanizması çalıştırılmalıdır.²⁴⁵⁹

Burada tekkeyi ilgilendiren problemlerin halline yönelik getirilen çözüm tekliflerine bakıldığında tekkenin hem dışarıdan hem de kendi içerisinde yapılan eleştirilerden ders çıkardığını görüyoruz. Ancak getirilen tekliflerin tekkede istenen canlılığı sağlaması imkânsız gibidir. Çünkü bu kurum kağıt üzerinde alınan ortak bir kararla bütün tarikatların tamamını içine alacak genel iyileştirmelerle ayağa kalkamaz. Ancak yapılacak bu faaliyetlerin tamamen faydasız olduğu da söylenemez. Bu tekliflerden tasavvuf tarihi yazılması, kütüphane kurulması, konferans ve sohbetlerle dervişlerin bilgilendirilmesi maddelerinin tekkenin ilimle barışması, okuma ve düşünme eksikliğini giderilmesini amaçladığı ortadadır. Burada yeni olan düşünce genel bir tasavvuf tarihi yazılması, umumi kütüphane kurulması ve mesleki konferanslar verilmesidir. Zaten tekkelerde özel kütüphanelerinin varlığı ve sohbetin tekkelerin önemli faaliyetlerinden olduğu bilinmektedir. Meclis-i Meşayih yöneticilerinin ehil kimselerden seçilmesi ve meselelere ciddiyetle durulması teklifi sûfîlerin bu konuda bazı endişeleri olduğunu ve devletin kontrolündeki bu kurumda bazı kayırmaların olabileceğini ima etmektedir ki uygulama bu endişeyi haklı çıkarmıştır. Kuruluşundan beri özerkliğini muhafaza eden ve her tarikatın kendi usûlleriyle yürütülen tasavvufî hayat ve tekkenin devlet tarafından atanan şeyhlerle pratikte idaresi ne derece mümkün olabilecektir sorusu zihinlerde hep kalmıştır. Ayrıca bu kurumun şeyhle mürid arasındaki birebir eğitimi genel esaslarla belirlemesi ve yönetmesi imkânsız gibidir. Olsa olsa bu kurum tekke ile devlet arasındaki idari ilişkilerde rehberlik ve danışmanlık yapabilir. Beşik şeyhliğinin bir afet olarak addedilmesi ve bundan kurtulmak için gayret gösterilmesinin kabulü de önemli bir gelişmedir. Zaten bu uygulama sonradan çıkmış olup, esasen tüm tekkeleri de kapsamamaktadır. Bununla birlikte kimi tekkelerde vefat eden şeyhin yerine bu şeyhzadeler meşihat makamına getirilse bile irşada başlamadıkları ve bir başka yetkin halifenin yanında seyru sülûkunu ikmal ettikten sonra göreve başladıkları malumdur. Sûfîlerin tekke vakıflarının muhtariyetlerinin iadesini istemeleri bu konuda haksızlık yapıldığına

²⁴⁵⁹ Kara, a.g.b., s. 72.

inandıklarını ve gelirlerine müdahale edilmesinden rahatsız olduklarını göstermektedir. İslâm medeniyetinde vâkıfın vakfettiği mallarda vakfiyede belirttiği şartlara uyulması kesinlikle kabul gören bir uygulama olup aksi hoş karşılanmamıştır. Vakfiyelerde bu şartları yerine getirmeyenlere veya engel olanlara lanet edildiği bilinen bir usûldür. Kaldı ki vakıfların idaresine devlet müdahalesinin suistimallere sebep olduğu Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinde bilinen bir vakadır. Ancak devletin toplumu idare eden en üst organizasyon olarak teftiş hakkı vardır ki bundan dolayı sûfîler de eskiden beri kendilerinin teftiş edilmesine karşı gelmemişler, hatta sahte şeyhlerin ve dervişlerin ortaya çıkarılması amacını güden bu mekanizmanın çalıştırılmasını tasvip etmişlerdir. Hakiki şeyhler ferdin terbiyesinde muhtariyetten yana olmakla birlikte yeri geldiğinde sosyal faaliyet kapsamında devletin bekası ve milletin menfaati için birlikte çalışmayı Osmanlı kuruluş asırlarına dayanan bir anlayış olarak benimsemişlerdir.

Devletin ve tekke mensuplarının bu problemleri çözme konusundaki düşüncelerinin, aldıkları tedbirlerin ve aralarında gerçekleşen diğer kurumsal ve kişisel ilişkilerin ayrıntısına önceki bölümde kronolojik yöntemle riayet ederek arşiv belgelerine yansıdığı ölçüde yeri geldikçe temas etmiştik. Bu bilgiler bize her iki kurumun da eksikliklerinin ve problemlerinin farkında olduklarını, devletin ve tekkenin kendilerinin bekasıyla da doğrudan ilgili problemleri birbirlerine ihtiyaç duyarak çözebileceklerini ve bu konuda karşıt siyaset geliştirip kutuplaşma yerine çözüm odaklı işbirliğini sürdürmelerinin zaruri olduğunu farkedip kuruluş ve yükseliş dönemi Osmanlısında olduğu gibi dayanışmaya girdiklerini ortaya koymaktadır. Problemler görülmüş, çareler düşünülmüş, tedbirler alınmış, icraat yapılmış, fakat sonuç her iki kurum açısından da yeni siyasi şartların ortaya çıkması sebebiyle istendiği gibi olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte ona ruh veren tekkeler de artık yokoluş sürecine girmiştir.²⁴⁶⁰

²⁴⁶⁰ Osmanlı Devleti resmen 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile tarihteki yerini almış, tekke ve tarikatlar ise Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1925 de kanunla kapatılmışlardır. Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşları tarafından hazırlanıp 30. 11. 1351 (1925)'te kabul edilen ve 13. 12. 1351 tarih ve 243 sayılı Resmî Gazete ile yayınlanarak yürürlüğe giren 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun'un gerekçesinde devletin temel anlayışı ile tekkeler arasında büyük bir çelişkinin sözkonusu olduğu, istikrarlı bir devlet olma yolunda ilerleyen T.C.'nin artık bu tip "Kurûn-ı vustai" (ortaçağvarî) hadise ve müesseselere tahammül edemeyeceği belirtilmiştir. (Kara, **Tekkeler ve Zaviyeler**, s. 254.)

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde gerek Osmanlı devletinin gerekse ona ruh veren tekkenin başına gelen bu felaketin sebebi kanaatimizce insan odaklı medeniyet inşasını başaran bu iki kurumun insanı ve tabiatı sömüren ve tüketen kapital odaklı yükselen yeni Batılı güçler karşısında askeri açıdan güç dengesinde denlem dışına düşmesidir. Devlet ve tekke kurdukları işbirliği ile Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş döneminde fetih ruhuyla bu medeniyeti inşa ederek yükselirken, gerileme ve çöküş döneminde çağın getirdiği yeniliklerden istifade ederek bu anlayışını sürdürmesi ve yeni atılımlara zamanında girmesi gerekirdi. Bu yapılamadı ve güç dengeleri teknolojik, siyasi, askeri ve iktisadi bakımdan sömürgeci Batılı devletlerin lehine değişti. III. Selim'den itibaren başlayan yenilenme faaliyetleri ise geç kalmıştı. II. Meşrutiyetten sonra Batı'nın kötü kopyası topluma ve devlete sirayet etti. Bu arada geleneksel iki büyük kurumumuz büyük yara aldı. Medreseler ve tekkelerin akıbeti hakkında tartışmalar oldu. II. Meşrutiyet döneminde tekkelerin kapatılması ve tarikatların yasaklanması gerektiği ile tekkelerin eski fonksiyonlarını yürütebilmeleri için yeniden ihya ve ıslahı gerektiği şeklinde iki tez ortaya çıktı. Tekkelerin kısaca yıkılmasını savunan Batıcılar fikirlerini Abdullah Cevdet'in (v. 1932) yönetimindeki *İçtihad* dergisinde yayınlamaktaydılar. Bu fikri savunan diğer yazarlar ise Kılıçzade Hakkı (v. 1959) ve Celal Nuri (v. 1938) idi. Tekkelerin kendilerini yenilemeleri gerektiğini savunanlar ise tasavvufî hayattaki çöküntüyü ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumu inkâr etmenin mümkün olmadığını, ancak faturayı tarikatlara kesmenin haksızlık olduğunu, tasavvufun toplumun bir kesimi için ihtiyaç olduğunu ve dolayısıyla bu hayatın ilga edilmesinin yanlış olup ıslah edilmesini savunmaktaydılar. Bunlar ise üç grup olup tekke mensubu olmadığı halde toplumda bozulan dengelerin kurulması gerektiğini düşünenler, (Ziya Gökalp gibi), Tekke mensuplarının Medresetü'l-Meşayih'i teklif etmesi ve devletin bakış açısı ki bu aynı zamanda Meclis-i Meşayih ve Meclis-i Mebusan'ın bakışıdır. *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* da kümelenen İslâmcıların meseleye bakışı ise ne Batıcılara ne de Türkçülere benzer; onlar bu konuyu es geçip tekkelerin çöküşünün durdurulması ve yükselişe yönlendirilmesini birinci dereceden bir iş görmemişlerdir. Bu gruptan Mehmet Akif'in, M. Şemseddin (Günaltay) tarafından Balkan Savaşı yıllarında telif edilen "*Zulmetten Nura*"nın birinci baskısına yazdığı takrizde "...İşte benim Şemseddin'im o kahraman yüreklerin biri. İşte benim Şemseddin'im şu telifi o

feryadların en müessiridir. Şemseddin'in şu telifi hakkında -hususiyile benim tarafımdan- söylenecek sözler ancak birer söz olur. İşte o kadar" diyerek kendisinden övgüyle bahsettiği M. Şemseddin (Günaltay) eserde yer alan "Tekkeler ve Milletın Ruhuna Olan Tesirleri" başlıklı makalesinde istismar edilen yönlerine ve içtimaî hayatın yükselmesine tesirlerine de dikkat çekmek suretiyle tekkelerin ıslahını dile getirirken Cumhuriyet döneminde yapılan üçüncü baskıda makalenin bazı bölümlerini değiştirip "*birer cehalet ve şeneat yuvası halini alan tekkeler için artık hayat hakkı kalmamıştır*" demektedir.²⁴⁶¹

Nihayet çöküşün baş sorumlusu bulunmuştu. 1925'te tekkeler ve zaviyeler kanunla kapatıldı. Böylece insanların İslâm'ın tasavvufî yorumunda buldukları manevî ihtiyaçları görmezden gelindi. Oysa körü körüne geleneği taklit etmekle geri kalmışlıktan kurtuluş ve geleceği inşa nasıl ki mümkün değilse kendi geleneğinden kopuk öykünmeci ve kopyacı modern arayışlarla da kalkınmak imkansızdır. Öyleyse çare geleneksel kurumlarımız tekkeler ve medreseler üzerindeki yasağın kalkması, Osmanlı döneminde olduğu gibi özgünlüklerini korumak suretiyle himaye ve denetim dengesi içerisinde faaliyetlerini yürütmelerine izin verilmesidir.

²⁴⁶¹ Mustafa Kara, **Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri**, s. 53-64.

SONUÇ

Osmanlı'da başta gazi sultanlar olmak üzere devlet ricali ve tekke mensupları kuruluş ve yükseliş devirlerinde zaman zaman bazı problemler görülsede "Devlet-i Aliyye" ideali çerçevesinde dayanışma içerisinde faaliyet yürütme siyaseti izlemiştir. Bizim araştırmamızın amacı gönüllülük üzerine kurulu bu ilişki biçiminin köklü anlayış ve teamüller çerçevesinde XIX. yüzyılda da devam ettiğini Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ışığında ortaya çıkarmaktır.

Bu amaç doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin kuruluş düşüncesi, bunun sahadaki uygulamaları, tekkenin fonksiyonları ve XIX. yüzyıl öncesindeki ilişkilere yeri geldiğinde gerekli olan atıfları yapmayı önemli gördüğümüz için araştırmamızın ilk bölümünü buna ayırdık. Bunun sebebi XIX. yüzyıldaki ilişkilere dair arşiv belgeleri üzerinde yaptığımız ön çalışmalarda bu ruh ve azme göndermeler yapıldığını ve tekkenin Osmanlı Devleti için önemli bir kurum olduğunu görmemizdi. Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıktığı topraklarda sakin gazi dervişler ve hanedan mensuplarının gönüllü birlikteliği ile oluşan ve devleti ayakta tutan ruha dünyada paylaşım savaşlarının kızıştığı XIX. yüzyılda yeniden ihtiyaç belirmişti.

Bu yaklaşımla ele alıp incelediğimiz araştırmamızda Osmanlı'da kuruluştan beri mevcut olan ve XIX. yüzyılda da varlığını devam ettiren devlet-tekke dayanışmasını arşiv belgeleri ışığında incelerken, yine bu temeldeki ilişkilere zarar veren ilişkileri de masaya yatırdık. Araştırma esnasında Osmanlı'da askeri yenilgilerin alınmasıyla birlikte yetkililer arasında bunalımdan çıkış için çareler arandığını tespit ettik. Kuşkusuz Osmanlı Devleti'nin Devlet-i Aliyye (Yüce Devlet/İslâm Devleti) ve Devlet-i Ebed-müddet (Ebediyete Kadar Yaşayacak Devlet) olduğuna inanan görüşte olanlar, çözümü temellerdeki ilkelere bağlı olmak kaydıyla çağın getirdiği ilim ve fenne uygun olarak devletin yeniden yapılandırılması gerektiği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Yani bir silkinme ve yenilenme zaruri hâle gelmiştir düşüncesi yetkililer ve problemlere çare arayanların ortak fikri gibidir.

Nitekim son anlara kadar bu görüşte olanlar hilafet ve dinin birleştiriciliğini (İttihad-ı İslâm/İslâm birliği) hem Osmanlı Devleti'nin hem de onun varlığına ümitle bakan diğer Müslüman toplumların kurtuluşu için tek çare görmüşlerdir. Özellikle II. Abdülhamid dönemi, bu arayışın uygulanmak istendiği ancak Batılılaşma rüzgarının tesirinde kalan gruplar tarafından akamete uğratıldığı bir dönem olmuştur. Ancak her türlü zorluğa rağmen bu silkinme ve atılım çabalarına kuruluşun beri etkin bir müessese olarak tekke katkı sunmaya çalışmıştır.

XIX. yüzyılda İstanbul, Osmanlı sınırları dışında kalan İslâm memleketleri ile tekkeler aracılığıyla dayanışma içerisine girip destek arayışı politikası izlerken o ülkelerin Müslümanları da İslâm Birliği ideali çerçevesinde Osmanlı'yı zor zamanlarda maddi olarak desteklemeye çabalamışlardır. Kuşkusuz bu karşılıklı etkileşim XIX. yüzyılda Müslümanların içinde bulunduğu zor şartların zaruri bir neticesi olmaktan daha çok geçmiş yüzyıllardan beri uygulanagelen dünya Müslümanlarını himaye siyaseti ile oluşmuştur. Bu siyaset anlayışını gösteren belgeler Osmanlı Devleti'nin yönetimi dışında kalan Müslümanlar arasındaki nüfuzu ve liderliğini gösterirken dünya Müslümanları da İslâm çağrısının temsilcisi ve koruyucusu olarak Osmanlı Devleti'ni kabul ettiklerini ortaya koymaktadır. Hiç kuşku yoktur ki bu karşılıklı ilişkilere sebep olan fikrî temeller Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde devlet-tekke işbirliğiyle atılmıştır ve yüzyıllar geçse de bu siyaset değişmeden sürmüştür.

Bilindiği üzere Şeyh Edebali'nin kurucu padişahın kayınpederi olması ve devlet-i aliyyeyi/yüce devleti müjdeleyip damadına kutlu bir vizyon ve misyon çizmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışında önemli olan örfi uygulamada meşâyih her zaman saygın bir konumda olmuştur. Yine Osman Gazi zamanından kalma bir örf olarak meşâyih ve tekkelerin ihtiyaçları karşılanmıştır. Zamanla eskiyen tekkelerin ve geçmiş saygın velilerin türbeleri tamir ettirilmiştir. Bu uygulama XIX. yüzyılda da aynen sürdürülmüştür.

Tez konumuzla ilgili olarak daha önceden yapılan çalışmalar, Osmanlı kronikleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi kataloglarını tarama çalışmaları sırasında gerek XIX. yüzyıl gerekse öncesine ait dönemler hakkında edindiğimiz ilk

bilgilerden yaptığımız yukarıdaki tespitlerden sonra tezimizin ana düşüncesini ortaya koymak üzere çalışmamızı derinleştirdik. Neticede XIX. yüzyılda devletin kendi bünyesinde ve bazı tekkelerde görülen temel problemleri çözmek için aldığı tedbirlerle birlikte devletin ve tekke kurumunun bekası için ıslahata giriştiğini ve meşayihî himaye siyasetini izlemeye devam ettiğini, onların da aynı gaye ile devletle olan dayanışma içerisinde faaliyet yürüttüklerini, dervişleriyle birlikte savaflara katıldıklarını ve sınırlara yakın bölgelerde işgalci devletlere karşı İstanbul ile temas halinde mahallî direniş hareketleri oluşturduklarını açığa çıkarttık. Öte yandan tekkelerin denetime tabi tutularak istismardan korunmalarının sağlandığını, ehil olmayanlara karşı mücadele edildiğini, sahtekarların cezalandırıldıklarını ve bunun yanında devletin uygulamalarından dolayı mağdur olan tekke mensuplarının da olduğunu binden fazla belgeyi okuyup değerlendirmek suretiyle tespit ettik.

Yine belgelerden bu yüzyılda tahtta oturan padişahların şeriat ilimlerinde mahir ve tarikat usûllerinde ehliyetli şeyhleri tayin etmeyi, onları gözetmeyi, onlara sevgi beslemeyi, kendilerine iyilikte bulunmayı ve hayır dualarını almayı ganimet bilen bir anlayışa sahip olduklarını gösteren bilgilere ulaştık.

Tekkelerin eskiden beri devletin himayesi ve denetiminde faaliyetlerini sürdürdüklerini, her türlü kolaylık sağlanmakla birlikte aynı zamanda meşayih tayinleri ile tekkelerin idari ve iktisadi faaliyetlerine dair bürokratik muamelelere titizlikle riayet edildiğini ve teftişleri konusunda gerekli hassasiyetin gösterildiğini de tespit ettik. Denetimin amacı ise geleneği olan kadim tekkeleri baskı altında tutmak ve faaliyetlerine engel olmak değil, sonradan ihdas edilen sahte tekkelere engel olmak olduğunu gördük. Tezimizde tekkelerin denetimlerine dair yine bolca örnekler vermek suretiyle devletin himayenin yanı sıra bu konudaki hassasiyetini de göstermiş olduk.

Çalışmamızda ayrıca Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıla girerken ağır problemlerle karşı karşıya olduğunu gördük. Devlette yenilgilerin baş sorumlusu haline gelen başta askeriye olmak üzere diğer kurumların ıslahı noktasında arayış başlamıştır artık. Bu ıslahatı başlatan padişah ise III. Selim olmuştur. Tabii ki bu zor zamanlarda tekkeler de tartışmaların hem öznesi hem de tarafı hâlinde

bulunmaktadır. XIX. yüzyılda bir yandan devlet kurumlarının ıslahına çalışılırken diğer yandan da devlet-tekke ilişkilerinde köklü değişim kapıdadır. Askeriyedeki değişim tekkelere de sirayet edecek yeni başlangıçlara sebep olmuştur. Askeri, idari, siyasi ve iktisadi alanlarda ortaya çıkan temel problemlerin bir şekilde Devlet-i Aliyye fikrindeki bozulma ile alakalı olduğunu ve bu düşünce sisteminin önemli unsurlarından birinin de tekke düşüncesi olduğuna değinmiştik. O hâlde tekkenin yapılan ıslahata ilişkin genel bakış açısı aleyhte bulunanlar olsa da devlete tabi olmak şeklinde tezahür ettiğine şahit olduk. Bu yüzden devletin de yapılan düzenlemelerde tekkeyi dışlamadığını, yaşatmaya çalıştığını ve işbirliğine gittiğini gördük.

Tekkelerle ilgili XIX. yüzyılda devlet eliyle alınan bir takım idari tedbirler dolayısıyla - Bektaşiliğin ilgası ve Meclis-i Meşayih'in kurulması gibi- ilk bakışta sanki tekkelerin tamamen çöktüğüne, bu kurumları temsil eden kâmil şeyhlerin bulunmadığına dair zihinlerde bir kanı oluşsa da resmi belgeler dışındaki biyografik çalışmalardan -ki Vassaf'ın *Sefîne-i evliya* adlı eseri gibi- bu yüzyılda etkisi günümüze kadar uzanan çok sayıda şeyhin yetiştiğini de gördük. Elbette çöküşte aslı fonksiyonlarını icra etmekten uzaklaşan bazı tekke ve medreselilerin de payı vardır ama devletin diğer kurumlarının yanı sıra tekkeler ve medreselerle ilgili aldığı tedbirler biraz da Tanzimat sonrası tamamen merkeziyetçiliğe giden ve her şeyi kontrol etmek isteyen bir siyasi anlayışın da tezahürü gibi durmaktadır.

XIX. yüzyılda devletin tekkeleri himayesi ve denetimi Bektaşiliğin ilgasına kadar bir ayırım olmaksızın mevcut teamüller çerçevesinde yürütülürken bu tarihten itibaren diğer tarikatların himayesinin devam ettirildiğini bununla birlikte Bektaşilik dışındaki diğer tarikatların tekkelerinde de sıkı denetime geçildiğine dair belgelere rastladık. Bektaşiliğin ilgası fermanında da görüldüğü üzere devlet öteden beri uygulanagelen denetimi bundan sonra daha da sıkılaştırmaktadır. Bu denetime rağmen problemler olmuyor değildir. Bütün bunların arşiv belgelerine yansdığını gözlemledik.

XIX. yüzyılda devletin Meclis-i Meşayih'i kurmakla son derece yaygın bir vaziyette faaliyet yürüten tekkelerin ıslahı ve kontrol altına alınması zaruretini hissettiği anlaşılıyor ama bu gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde bazı

eleştirmenlerin ileri sürdüğü tekkelerin tamamen çöktüğü, hatta devletin de bunlar yüzünden geri kaldığı tezini haklı çıkarmaz. Meclis-i Meşayih yukarıda da açıkladığımız gibi tekkeler bünyesinde tasavvufî esaslara aykırı davrananları engellemek, çağın gereği bazı idari ıslahatlara girişmek ve hakiki mürşidlerin faaliyetlerini devlet güvencesinde yapmalarını temin amaçlı kurulmuştur. Buradan tekkenin kurumsal olarak varlığının gerekli olup olmadığının tartışılmadığını görmekteyiz. Tekkenin Osmanlı'daki vazgeçilmezliği kabul edilmiş ve ona arız olan problemler bu meclis marifetiyle giderilmeye çalışılmıştır.

Bir kere daha ifade etmek gerekirse XIX. yüzyılda tekkeler bazı problemler olsa da tamamen atalet içinde değildir. Bununla birlikte ehil şeyh bulunamadığı için bazı tekkelerin kapandığı da olmuştur. Buna rağmen XIX. yüzyılın sonunda sadece İstanbul'da üçyüzden fazla tekkenin bulunması toplumda tekkelere gösterilen ilgiyi göstermektedir. Bu verilere göre rahatlıkla şunu söyleyebiliriz ki gerileyen bazı tekkeler olmuştur ama bunların yerine yenileri devreye girip temel prensipleri çerçevesinde irşad faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüşlerdir.

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi XIX. yüzyıla girerken âdâb ve erkân bakımından aslî fonksiyonunu yitirdiği devlet tarafından kabul edilen Bektaşî tekkeleri olduğu gibi bazı problemleri bulunan diğer Sünnî tekkeler de mevcuttur. Bu sebeple devlet bu yüzyılda Bektaşîliğe karşı tedbir alırken aslını muhafaza edebilen tarikatları himaye etmiştir. Ancak bu yüzyıla girilirken Bektaşîlik haricindeki diğer tarikatlarda liyakatsızlık türünden bazı olumsuzluklar var olagelse de asliyetlerine uygun faaliyetlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Zaten devleti idare edenler de bunun farkında olacaklar ki bütün tekkeleri tamamen devre dışı bırakmak yerine eskiyen ve asliyeti bozulanın yerine usûlünü koruyan ve asliyetini muhafaza eden tarikatları kollamaya devam etmişlerdir.

Yeniçeri ocağının sık sık isyan etmesi, ocak mensuplarının ekonomik ve siyasi çıkar hesapları yapmaları ve dış müdahalelerin bulunması bu kurumda daha çok etkin olan Bektaşîliğin de gözden düşmesine ve tekkelerinin kapatılmasına yol açmıştır.

Gerek muarızları gerekse muhakkık sūfîlerce dikkat çekilen tekkelere ilişkin temel problemlere baktığımızda ise en başta gelen iki problemin ehliyetsiz şeyhler problemi ve cahil müridler problemi olduğunu tespit ettik. Her ne kadar tasavvuf usulünde şeyhlikte nesep şartı yoksa da eski devirlerde bir gelenek olarak evlâdın genellikle babanın ve dedenin yolundan gitmesi sebebiyle şeyhlerin evladları içinden de istisnaları bir kenara bırakırsak genellikle ulema ve meşayih çıkmaktadır. Bu sebeple Osmanlı'da şeyhlerin bıraktığı halifeler içerisinde merkez tekkeyi yöneten çoğunlukla aileden olmuş ve bu durum nesilden nesile devam etmiştir. Aileden olmayan diğer halifeler ise diğer yeni açılan tekkelerde meşihat vazifesini sürdürmüşlerdir ki bunlar da soyca genellikle ulema ve meşayih çocukları ve torunlarıdır. Bununla birlikte istisnâ olarak soy bakımından ulema ve meşayih bulunmayan bir aileden geldiği halde dervişlikten şeyhliğe geçenler de olmuştur. Fakat bu durumda da sonuçta kendinden sonraki nesillerde şeyhler çıkmaktadır. Dolayısıyla iş dönüp dolaşp yine aile terbiyesine geldiği ve şeyhler de buna önem verdikleri için meşayih ailelerinden önemli oranda şeyh çıktığı vakidir. Bu gelenek dolayısıyla olsa gerek tekke vakıflarının tevliyeti de büyük oranda bu şekilde aileye meşrut olarak düzenlenmiştir.

Osmanlı da bir usûl olarak şeyh olacak kişinin atadan dededen ilim ve irfan mensubu bir aileden olmasına tekkelerin ıslahı devresinde de yine önem vermiştir. Tekkeyi yönetecek şeyhin yetersiz olduğu anlaşıldığında şeyhliğin ehliyet sahibi bir şeyhe tevcihi eskiden beri uygulanagelen bir tedbirdir. Devlete göre de muhakkık sūfîlere göre de şeyh ehliyet sahibi ve güvenilir olmalıdır.

Şeyhler şeriata ve tekkelerin vakfiyelerindeki şartlara uymalıdır. Bu kurum devlet himayesi ve denetiminde faaliyet gösterdiği için devlet kendini sorumlu saymaktadır. Zâten bu şartları taşımadığı anlaşılan ve kendi kendine ortaya çıkan sahtekârlar için öteden beri takibatları yapılmaktadır. Yine tekke şeyhliğinin şahsî çıkar için kullanıldığına dair yapılan şikayetlerin kadılar tarafından tahkik edilmesi ve bir tekkede şeyhliğin kime ait olduğu hususunda bir ihtilaf vukuunda layık olanın meşihatte bırakılması usûldendir.

Osmanlı belgelerinde kendi kendine ortaya çıkan sahte şeyhler için na-ehil (ehil olmayan) tabiri kullanılmaktadır ve bu gibilere mani olunmaktadır. Yine tekke meşihatının ehil ve layık şeyhe tevcihi için yapılan ıslahat düzenlemeleri içerisinde bu idari usûlün mahzurlarını dikkate alan ve geçmişteki istismarları ortadan kaldırmak isteyen Osmanlı Devleti'nin yine de nesebe önem verdiğini, ancak bir kimsenin şeyh olabilmesi için tarikatta temel kaide olan yukarıda sıraladığımız ehliyet ve liyakat şartını aradığını yine belgelerden öğrenmekteyiz. Sultan Abdülaziz zamanında Şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan Meclis-i Meşayih'in temel amacı tarikatların asliyet ve şerefini korumak ve kamil müridlerin tekkelere tayinlerini sağlamaktır. III. Selim'den itibaren Meclis-i Meşayih'e kadar gelen süreçte bu konuda alınan tedbirlerin sebebi ise kanaatimizce Osmanlı'da gerek devlet gerekse hakiki meşayih tarafından eskiden beri şeyhlikte ehliyet ve liyakata önem verilmesine rağmen XIX. yüzyılda bu şartları taşımayan bazı şeyhlerin yönettiği tekkelerin var olmasıdır. Tekke şeyhleri arasında bu türden nakısların bulunması hem tekke içinden hem de dışından en çok eleştirilen hususlardan olmuştur.

Osmanlı'da beşik şeyhliği ya da evladiyelik meşihat usulünün tekkenin gerilemesinde etkili olduğu ileri sürülse de tekke meşihatının evlada meşrut olarak vakfına kaydedilmesi uygulamasının XIX. yüzyıla has olmayıp eskiden beri uygulanageldiğini de belgelerden tespit ettiğimizi belirtmemiz lazımdır. Beşik şeyhliğinin sanki genel bir kuralmış gibi uygulandığına dair genellemeler yapıldığı da kimi zaman görülmektedir. Bununla birlikte küçük yaşta babası vefat eden şeyhzadelerin seyr ü sülûklarını bir başka müridin kontrolünde tamamladıkları ve ehliyet ve liyakat kesbettikten sonra irşada başladıklarını da belirtmemiz gerekir. Tarikatlarda şeyhlerin evlatları ve yakınları arasında irşad makamına geçenler olmakla birlikte aile haricinde sülûkunu tamamlayıp şeyhlik icazeti alanlar daha çok çıkmıştır. Vassâf'ın *Sefîne-i evliyâ'sı* incelendiğinde Osmanlı'da son zamanlarda tekke meşihatına oturan şeyhzadelerin de ilim ve irfan ehli oldukları ve pek çoğunun eser sahibi ve kalem erbabı oldukları görülecektir.

Devlet XIX. yüzyılda önemli kurumları ıslaha çalışırken bunlara karşı çıkanlar da yok değildi. Bazı şeyhlerin iyi niyetli olmakla birlikte yetersiz olması

veya kimi dünyevi menfaat peşinde koşan kişilerin tasavvufu hiç alakası olmadığı hâlde istismar maksadıyla şeyhlik yapmaya kalkışması problemi çok eski zamanlardan beri varolmakla birlikte bilhassa XIX. yüzyılda aydınlar arasındaki tartışmaların ana gündem maddelerinden biri olmasının sebebi kanaatimizce bu yüzyılda İslâm dünyasında ortaya çıkan geri kalmışlığa çare arayışları ile alakalıydı. Herşeyden önce İslâm dünyasında Batı karşısında mağlup olunduğu fikri temel kabul edildiği için çıkan tartışmalarda kimi fikir sahipleri Batı'nın kalkınmasının hür düşünce ile geliştiğine, İslâm dünyasında düşüncenin dondurulduğuna inanmakta, bazıları tamamen Batı'yı taklitle kopya bir kalkınmayı önermekte, bazıları ise İslâm'da öze dönüşü ve modern bilim ve teknolojinin kazanımlarından istifade etmeyi teklif etmekteydiler. Tamamen Batı kopyası hayatı toplumumuza adapte etmeyi savunanların önerisinde suçlu mürteci sayılan müderrisler ve şeyhlerdi. Bunlar arasında yeterli yetersiz ayrımı yapmaya da gerek yoktu. Çünkü onlara göre hepsi geri kalmıştı. Hatta bu düşüncede olanların bir kısmında materyalist eğilimler olduğu için din de geri kalmamızın sorumlusuydu. Bu yüzden dinin eğitimde yeri olmamalı, o vicdanlarda kalmalıydı.

Kanaatimizce İslâm dünyasındaki bu algıyı çıkarıcı üst akıl Batı menşeli idi. Batılıların hedefi Osmanlı Devleti'nin dayandığı geleneksel kurumların itibarsızlaştırarak devletle bunların dayanışmasını kırmaktı. Batılı gibi düşünen aydınlara göre İslâm dünyasını temsil noktasında Osmanlı bir değer ifade etmese de Batı açısından bu böyle değildi. Bundan etkilenen Osmanlı ve diğer İslâm ülkeleri aydınları arasında özellikle siyasi sonuçları doğuracak ve İslâm dünyasını her türlü eksikliğine rağmen temsil noktasında olan Osmanlı Devleti'nin temellerini sarsacak fikirler ileri sürülmesi, bu kapsamda saltanat-hilafet tartışmalarına girişilmesi, Batı tarzı siyaset usûlünün İslâmî siyasetle bağdaştırılmaya çalışılması, geleneksel müesseselerin küçümsenmesi, başta kılık kıyafet olmak üzere hayat tarzında değişimin gerekliliğine ikna olunması, Batıcı aydınlar arasında modern bilim ve teknolojinin tartışmasız üstünlüğüne inanılması ve her şeyden önemlisi geleneksel siyaset usûlünde ulu'l-emr olan İslâm padişahının otoritesinin zayıflatılması Batılı üst aklın istediği sonuçtu. Baş olmayınca gövdedeki diğer uzuvların bir işe yaramadığı ne yazık ki devlet ortadan kalkınca anlaşıldı. Peki bu tartışmalar içerisinde yer alan

bazı şeyhlerin yetersizliği problemi hiç yokmuydu? Bu problemin tasavvufî hayatın ilk dönemlerinden itibaren tartışıldığına daha önceden değinmiştik. Osmanlı'nın başlangıcından itibaren XIX. yüzyıla gelinceye kadar da bu mesele üzerinde sıkça konuşulduğunu ve yetersiz mürşidin irşada ehil olamayacağını vurgulayan anlayışın hep başat bir usûl kaidesi olarak sûfî çevrelerinde kabul edildiğini de göstermiştik. Bununla birlikte bu meselenin bütün tasavvufî hayatı işlemez hâle getirdiğine de inanmadığımız için geçmişte ve özellikle inceleme alanımız olan XIX. yüzyılda yetişen ve etkileri yaşadıkları yüzyıla ve sonrasına uzanan kâmil mürşidlerden örnekler verdik. Buna rağmen XIX. yüzyıl sûfîlerinden meseleye kafa yoranlar problemin varlığına da inanmış olacaklar ki devletin kendi alanlarıyla ilgili aldığı tedbirleri benimsemişler ve yüzyılın sonuna kadar devletin bekasını kendi bekalarıyla özdeşleştirip birlikte dayanışma içerisinde gerek devlet idaresini gerekse tasavvufî hayatı ilgilendiren ve bütün toplumu etkileyen problemleri çözmek için çalışmışlardır.

XIX. yüzyılda müridler arasında daeksiklikler görülmektedir. Ahmed Ziyâuddin Gümüştanevî tekkenin itibar kaybetmesine cahil müridlerin yol açtığından bahsetmiştir. Bu durum aslında Osmanlı'nın geri kalış dönemleri ve hususiyile sadece XIX. yüzyıldaki tekkeleri ilgilendiren bir mesele de değildir. Daha önce de birkaç yerde temas ettiğimiz gibi her dönem var olan bir problemdir. O halde XIX. yüzyıl Osmanlı tasavvufî hayatında da daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi ehliyetsiz şeyh ve cahil mürid problemi olmakla birlikte hakikat ehli şeyh ve müridler de vardır ve görevlerini layıkıyla yerine getirmişlerdir.

Bu yüzyılda tekkelerin mali durumuna ilişkin problemlerin de bir başka sıkıntılı konu olduğunu gördük. Bilindiği üzere Osmanlı'da tekkelerin iâşe ve ibatesiyle ilgili ihtiyaçları devletin himayesi kapsamında karşılanmaktaydı. Bunlara ilaveten tekke müştemilatı ve türbeler devlet tarafından inşa ve tamir edilmekte, şeyhlere maaş ödenmekte, atıyye-i seniyyeler ihsan edilmekte ve meşayihin harcırahları karşılanmakta ve ilmi çalışmalara katkı sağlanmaktaydı. Tekkelerde mali problem denilince bu gelirlerin harcanması sırasında ortaya çıkan bazı usûlsüzlük ve yolsuzluklardı.

Tekkelerde görülen bir başka mali problemin ise bu kurumlara ait vakıfların mali idaresiyle ilgili problem olduğu tespit olunmuştur. Bu problem sadece tekke vakıflarına has bir problem olmayıp tüm vakıfların mali idaresinde karşılaşılan nevidendir. Devlet bu problemin çözümünün ise Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin kurulmasıyla aşılacağını düşünmüş ve 1826 tarihinde kurulan bu kurumla tekke vakıfları da dahil olmak üzere bütün vakıfların gelir ve giderlerinin denetimi sağlanmaya çalışılmıştır.

Ayrıca bu yüzyılda bütün sıkıntılara rağmen tekkelerin tamirleri ve ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışılmıştır. Buna dair oldukça fazla arşiv belgesi bulunmaktadır. Bu durum tekkelerin ihyası ve yaşatılmasına devletin hassasiyet gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırmada devlet açısından kendisinin ideali çerçevesinde faaliyetlerine yardımcı olan, müridlerin manevi eğitimlerini ifa eden ve bunun yanı sıra sosyal fonksiyonlarını başarıyla yürüten tekkeleri desteklediği, bunun tersini yapan hareketleri ise cezalandırdığı örnekleriyle gösterilmiştir.

Araştırmada tespit edilen bir başka önemli konu ise devamlı mağlub olmaya başlayan ve isyan çıkaran Yeniçeri ocağının yerine yeni bir orduya geçiş fikrinin ağırlık kazanmaya başlamış olması ve bunun gerçekleştirilmesidir. Ancak Bektaşî ocağı tesirindeki ordunun bu değişimi benimsemesi mümkün olmadığı için direnç göstermeye başlamıştır. Bu sebeple Bektaşîliğin ilgısıyla ancak bunun sağlanabileceği anlaşılmış olduğundan bu tarikatın tekkelerinin kapatılması ve diğer tarikatların tekkelerinin ise bazı problemlerinin çözülerek desteklenmesinin uygun görülmesi devletin genel itibarıyla onların varlığının devamından yana olduğunu göstermektedir. Ulaştığımız bir başka sonuç tekkenin karşı karşıya kaldığı problemlerle ilgili hem devlet hem de bizatihi meşayihin farkındalığı olmuştur. Burada daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti açısından olmazsa olmaz kabul edilen bu tarihî müessesenin varlığı tartışılmamış, karşılaştığı problemlerine çözüm aranmıştır. Bütünüyle kurumun tasfiyesi hiç bir zaman düşünülmemiştir. Bu

da bu müessesenin kuruluş dönemi devlet-i aliyye idealinde mevcut olan temel taşlarından olmasından kaynaklanmaktadır.

Devletin problemler karşısında aldığı tedbirlere bakıldığında tekkelere doğrudan müdahale yerine tekkelerin kendi yönetimlerini kendilerine bırakmakla birlikte idari ve mali açıdan devlet otoritesinin denetim ve gözetimine sokulmasına yarayacak kanûnî düzenlemelere gittiği anlaşılmaktadır. Örneğin Evkaf-ı Hümayun Nezareti ve Meclis-i Meşayih'in kurulması gibi... Bu noktada Meclis-i Meşayih'in kurulmasından önce tekkedeki muhteva ve şekil esaslı bazı problemlerin varlığına ve bunların çözümüne dair alınan tedbirleri içeren II. Mahmud'un Evâsıt-ı Safer 1252/28 Mayıs 1836-6 Haziran 1836 tarihli fermanın devlet-tekke ilişkileri bakımından önemli olduğunu farkettilik. Çünkü bu fermanın son bölümünde ortaya konan problemler ve bunların çözümü için getirilen tedbirlerin İstanbul'da ikamet eden ve misafir olarak bulunan büyük şeyhler tarafından arzu edildiği belirtilmektedir. Bu da gösteriyor ki hakiki şeyhler de tekkelerde görülen problemlerden rahatsızdırlar. Kendi başlarına bu problemleri çözmelerinin imkânsız olduğunu bildikleri için devreye otorite olarak padişahın şahsında devletin girmesini istemektedirler. Bu sebeple padişaha istidalar göndermişlerdir. Padişah da şeyhlere hürmetinin olduğunu bildirerek onlardan gelen bu teklifi kabul etmiş ve her bir tarikatın kisvelerini gösteren pusulalarla birlikte bu fermanı İstanbul, Edirne ve Bursa gibi büyük merkezlere göndermiştir.

Devletin tekkeleri ıslahına yönelik ilan ettiği bu fermandan sonra bir başka önemli tarihî gelişmenin Meclis-i Meşayih'in kurulması olduğunu gördük. Nitekim devlet düzenleyici vasfı gereği tarikatlarda seviyenin artırılmasını sağlamak ve kendi idarelerini kendilerinin yapmasını temin etmek için tasavvuf tarihi açısından önemli bir kurum olan ve tarihte resmi hüviyete sahip Meclis-i Meşayih'in 1280/1863'lerde kuruluş çalışmalarını başlatmış, ancak 1283/1866'da Sultan Abdülaziz döneminde ilk şeyhler kurulu olan Meclis-i Meşayih'in fiilen faaliyete geçmesini sağlayarak tekkeye problemlerini çözme noktasında kolaylık sağlamıştır. Böylece İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'deki tekkelerin denetimini yapacak ve bir ihtilaf çıktığında çözüm bulacak olan Meclis-i Meşayih yeniden kurularak faaliyete başlamıştır. Burada

Meclis-i Meşayih'in idari yapısı, problemlerin çözümüne yaptığı katkının derecesi ve tekkelerin yönetim ve denetimi ile ilgili faaliyetleri bu kurumun defterlerinin tam olarak incelenmesi ile mümkün olduğunu belirtmemiz gerekir. Bunun için Meclis-i Meşayih ve taşra müftülüklerindeki bununla alakalı evrakın tasnifi ve dijital ortama aktarılması şarttır.

Her ne kadar Meclis-i Meşayih'in kuruluş amacına göre tekkelerde seviyenin artırılması ve denetim hedef ise de bu tam olarak başarılamamış, ancak başka bir çaresi de görülmediğinden daha sonraki dönemlerde de meclisin bir üst denetim ve istişare kuruluşu olarak devamına karar verilmiştir.

Her şeye rağmen devlet tekkeyi önemsemekte ve devletin devamında hakiki şeyhlerin ve dervişlerin duaları ve faaliyetlerinin yararına inanmaktadır. Bu da kuruluş düşüncesinden gelmektedir. Çünkü tâ Selçuklular zamanından beri Anadolu sûfîlerin ruhuyla yoğrulmuştur. Bu ruhun yeniden yakalanabilmesi için tarikatların aslı şerefine kavuşması önemlidir. Bundan dolayı Meclis-i Meşayih kurulmuştur.

Meseleye tekkenin içinden bakıldığında tekkelerdeki gerilemenin asıl sebebinin ilim ve irfan talebindeki eksikliği -ki bu tespit meşayih'e ait eserlerde de sıkça vurgulanmıştır- olduğuna göre bir tasavvuf kurumu olarak tekke, yaşadığı problemin çözümünü kendi içinden de üretmesi gerekmektedir. Bunun farkında olan meşayih iç eğitime önem vermeyi ve tasavvuf esaslarının müridlere öğretilmesi ve heteredoks sızmaların usûl ve âdâbı bozmasını engellemesini kendisine hedef koyarak kitap telifi, kütüphane tesisi ve matbaa kurulması faaliyetlerine de önem vermiştir. Bu amaçla tarikatların usûl ve âdâb kitaplarının kısa ve özlü hale getirildiği, bunun yanı sıra yine sıkça tarikatın atalet ve meskenet yolu olmadığına, ailenin maişetini temin etmenin önemine, kimseye yük olmamak lazım geldiğine de vurgu yapmışlardır.

XIX. yüzyılda yoğun şekilde telif ve tercüme eser basım ve yayım faaliyetine girişildiği farkedilmiştir. Tekkelerin telif eser ve risalelerle müridleri aydınlatma, kamuoyunda tasavvuf ve tarikatlara yönelik yanlış anlaşılmalara önleme ve kendilerini savunma anlamında çalışmalar yürütmüşlerdir.

XIX. yüzyılda devlet ve tekkenin her ikisinin de eksikliklerinin farkında olduklarını, devletin ve tekkenin kendilerinin bekasıyla da doğrudan ilgili problemleri birbirlerine ihtiyaç duyarak çözebileceklerini ve bu konuda karşıt siyaset geliştirip kutuplaşma yerine çözüm odaklı işbirliğini sürdürmelerinin zaruri olduğunu farkedip kuruluş ve yükseliş döneminde olduğu gibi dayanışmaya girdiklerini farkettiler. Problemler görülmüş, çareler düşünülmüş, tedbirler alınmış, icraat yapılmış, fakat sonuç her iki kurum açısından da istendiği gibi olmamıştır. Bunun sebebi kanaatimizce insanı yaşatma odaklı devlet ve medeniyet inşasını başaran bu iki kurumun insanı ve tabiatı sömüren ve tüketen kapital odaklı yükselen yeni Batılı güçler karşısında iktisadi ve askeri açıdan güç dengesinde denlem dışına düşmesidir.

II. Meşrutiyetten sonra Batı kopyası çözümler topluma ve devlete sirayet etti. Bu arada geleneksel iki büyük kurumumuz medrese de tekke de büyük yara aldı. Osmanlı'nın yıkılışından sonraki süreçte ise ulema ve meşayih işgalcilere karşı vatan savunmasında yer almalarına ve yeni devletin kuruluşuna katkı sağlamalarına rağmen 1925'te tekkelerin ve medreselerin kapatılması sonrasındaki süreçte tamamen dışlandılar.

Tekkeler ve medreseler hakkındaki tartışmalar o günden bugüne hala devam etmektedir. Medeniyet ve geleneğimizden kopuk gelecek inşa edilemeyeceğine ve Batı taklitçiliğiyle geri kalmışlıktan kurtuluşumuz mümkün olmayacağına göre çare günümüz bilim ve teknik gelişmelerine açık eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yanı sıra İslam medeniyet tarihinin ortaya çıkardığı bize has geleneksel eğitim kurumlarımıza da sahip çıkılması gerekir. Günümüzde bu kurumların meşruiyet probleminin çözülmesi, yani fiili olarak varlıklarını sürdüren bu kurumların özgünlüklerine müdahale edilmeden devletin himayesi, gözetimi ve denetimi altında faaliyette bulunmalarının temin edilmesidir ki Osmanlı Devleti'nin altı asırlık tarihi boyunca uygulaması da bu şekilde olmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda oluşan devlet-tekke birlikteliği ve dayanışması XIX. yüzyılda da caridir. Bu birliktelik ve dayanışma gereğince devlet tekkeleri ıslaha çalışmış ve meşayihini himaye etmiştir. Tasavvuf ehli de devletin yanında yer alarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bununla

birlikte kişisel tercihler sebebiyle ortaya çıkan ve günümüze kadar uzanan tartışmalara sebep olan bazı olumsuz ve üzücü vakalar da gerçekleşmiştir. Bu tür vakalarda bugünden geriye bakarak haklı haksız değerlendirmesi yapmak yerine meseleyi o günün şartlarına göre tahlil edip değerlendirmek zorunludur.

Bu araştırma ile geçmişteki devlet-tekke ilişkilerine de toplu bir bakış getirerek XIX. yüzyıldaki ilişkileri ortaya çıkarmaya gayret ettik. Bizi buna iten sebep XIX. yüzyıldaki ilişkilerin fikrî temeller ve pratikteki uygulamalar açısından önceki yüzyıllardaki ilişkilerle bağlantılı olduğunu yaptığımız ön çalışmalarda görmemizdi. Burada son olarak Osmanlı'da devlet-tekke ilişkilerini detaylı bir şekilde tespit etmek için arşiv belgelerine dayalı daha pek çok çalışma yapılmasına ihtiyaç olduğunu belirtmemiz gerekir.

KAYNAKÇA

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

BOA. A. DVN. SMHD.d., 64/539., BOA. A. DVN.SMHD.d., 64/548., BOA. A. DVN. SMHD.d., 15/1072., BOA. A. DVN. SMHD.d., 75/344, BOA. A. DVN. SMHD.d., 75/347, BOA. A. DVN., 147/11., BOA. A. DVN., 151/84., BOA. A. DVN., 183/51., BOA. A. DVN. MHM., 19/7., BOA. A. MKT. DV., 9/81., BOA. A. MKT., 88/26., BOA. A. DVNSMHD.d., 64/539., BOA. A. DVNSMHD.d., 64/548., BOA. A. AMD., 14/43., BOA. A. MKT., 196/43. BOA. A. MKT., 119/57., BOA. A. MKT., 120/42., BOA. A. MKT. DV., 31/49., BOA. A. MKT. MHM., 480/31., BOA. Y. EE., 122/3., BOA. BEO., 2955/221596., BOA. BEO., 3953/296409., BOA. BEO., 4072/305383., BOA. BEO., 4125/309313., BOA. C. HR. 81/4043., BOA. A. MKT. MHM. 119/89., BOA. HAT. 1622/14., BOA. İ. DH. 26/1244., BOA., İ. DH. 91/4555., BOA. İ. DH. 96/4842., BOA. İ. DH. 134/6881., BOA. İE. ML. 125/11838., BOA. BEO., 1089/81639., BOA. BEO., 546/40927., BOA. TS. MA. d., 2253., BOA. C. EV. 231/11501., BOA. A.DVN.SMHD.d., 73/500., BOA. C. EV. 340/17265., BOA. C. EV. 340/17265., BOA. C. AS., 213/9108, BOA. C. EV., 23/1144., BOA. AE. SMHD.I., 3/178., BOA. İ.DH., 783/63647.,BOA. MV., 26/31., BOA. A.DVNSMHD.d., 73/500., BOA. A. MKT., 1/3., BOA. A. DVNSMHD.d., 7/1916., BOA. A. DVNSMHD.d., 6/166., BOA. A. DVNSMHD.d., 28/772., BOA. C.EV., 222/11075., BOA. AE. SABH.I., 212/14021., BOA. ŞD., 304/35., BOA. A.DVN.SMHD.d. 15/1072., BOA. A.DVN.SMHD.d. 31/217.,BOA. A.DVN.SMHD.d. 49/460., BOA. C. ADL. 29/1734., BOA. A. DVN.SMHD.d., 15/603., BOA. A. DVN.SMHD.d., 29/270, 33/697., BOA. C. EV., 214/10699., BOA. A. DVNS.MHD.d., 55/145., BOA. A. DVN.SMHD.d., 52/482., BOA. A.DVN.SMHD.d., 2/704., BOA. C. ADL. 29/1710., BOA. A. DVN.SMHD.d. 29/331., BOA. A.DVN.SMHD.d. 6/376., BOA. A.DVN.SMHD.d. 41/866., BOA. A.DVN.SMHD.d. 41/866., BOA. C. EV. 32/1597., BOA., C. EV., 238/11874., BOA, C. EV., 355/18014., BOA, İ. MVL., 563/25320., BOA, K.K.d., 6290., BOA. C. EV.,

355/18014., BOA. MVL., 1042/39., BOA. A. MKT. MHM., 471/1., BOA. C. DH., 319/15949., BOA. C. DH., 74/3669., BOA. HAT., 182/8388., BOA., HAT., 200/10237., BOA. C. AS., 24/1095., BOA. C. AS., 88/4061., BOA. C. AS., 24/1095., BOA. HAT., 239/13399., BOA. HAT., 181/8236., BOA., HAT., 113/4532., BOA. C. DH., 28/1369; BOA. C. DH., 55/2718., BOA. C. DH., 55/2718., BOA. HAT., 189/9020., BOA. HAT., 195/9720., BOA. HAT., 206/10845., BOA. C. BLD., 22/1067., BOA. C. BLD., 89/4438., BOA. C. DH., 125/6248., BOA. C. DH., 108/5365., BOA. HAT., 210/11288., BOA. A.DVNSMHD.d., 31/481., BOA. A. DVNSMHD.d., 10/221., BOA. A. DVNSMHD.d., 28/459., BOA. A. DVNSMHD.d., 29/270., BOA. A. DVNSMHD.d., 33/697., BOA. C. EV., 21/1003., BOA. C. EV., 280/14279., BOA. HAT., 1410/57278., BOA. C. EV., 15/734., BOA. C. EV., 127/6333., BOA. C. EV., 236/11763., BOA. C. EV., 326/16558., BOA. AE.SSLM.III., 1/22., BOA. HAT., 120/4900., BOA. HAT., 223/12435., BOA. C. EV., 536/27067., BOA. C. BLD., 99/4940., BOA. C.EV., 470/23764., BOA. C.EV., 243/12125., BOA. C.EV., 214/10691., BOA. C. EV., 55/2732., BOA. C.EV., 104/5161., BOA. C. EV., 191/9518., BOA. AE. SSLM. III., 350/20106., BOA. C. EV., 60/2989., BOA. C. EV., 77/3843., BOA. ĪE. HAT., 6/545., BOA. C. EV., 182/9064., BOA. C. EV., 209/10438., BOA. AE. SSLM. III., 10/517., BOA. AE. SSLM. III., 10/525., BOA. AE. SSLM. III., 10/532., BOA. AE. SSLM. III., 10/533., BOA. AE. SSLM. III., 10/537., BOA. C.EV., 152/7557., BOA. C. BLD., 9/429., BOA. HAT., 174/7558., BOA. HAT., 1649/33; BOA. HAT., 1478/56; BOA. HAT., 1501/97., BOA. ĪE. HAT., 6/552., BOA. C. DH., 80/3974., BOA. C. DH., 241/12040., BOA. D..BŞM.KSB.d., 12101, 12108, 12141., BOA. C. EV., 21/1003., BOA. C.EV., 163/8103., BOA. AE. SSLM. III., 1/22., BOA. C.EV., 153/7603., BOA. C. EV., 15/732., BOA. AE. SSLM. III., 38/2194., BOA. HAT., 1474/22., BOA. C. EV., 182/9052., BOA. C. HR., 32/1581., BOA. C. EV., 466/23578., BOA. C. MF., 84/4155., BOA. C. EV., 466/23578., BOA. C. MF., 24/1175, BOA. C. EV., 103/5118., BOA. C. EV., 53/2608., BOA. C. EV., 103/5118., BOA. AE. SSLM. III., 16/892., BOA. C. EV., 214/10699., BOA. C. EV., 261/13322., BOA. C. EV., 52/2574., BOA. C. MF., 101/5047., BOA. C. EV., 59/2918., BOA. C. EV., 146/7267., BOA. AE.SSLM.III., 114/6929., BOA. C. EV., 15/707., BOA. AE.SSLM.III., 35/1976., BOA. HAT., 1461/2., BOA. C. EV., 61/3018., BOA.

AE.SSLM.III., 425/24383., BOA. C. MF., 24/1175., BOA. HAT., 223/12435., BOA. C. MF., 63/3117., BOA. C. MF., 62/3077., BOA. C. MF., 35/1725., BOA. C. MF., 28/1387., BOA. AE.SSLM.III., 49/2892., BOA. C. EV., 45/2226., BOA. C. EV., 478/24177., BOA. AE.SSLM.III., 109/6595., BOA. C. EV., 124/6155., BOA. C. EV., 139/6936., BOA. C. EV., 15/711., BOA. C. EV., 46/2275., BOA. C. EV., 90/4457., BOA. C. EV., 91/4537., BOA. AE.SSLM.III., 66/3992., BOA. C. EV. 297/15121., BOA. C. EV., 283/14439., BOA. C. EV., 15/705., BOA. HAT., 1573/22., BOA. C. EV., 340/17265., BOA. C. MF., 156/7779., BOA. C. MF., 156/7779., BOA. HAT., 119/4814., BOA. C. ML. 717/29334., BOA. C. EV., 45/2240., BOA. C. EV., 126/6288., BOA. C. EV., 185/9241., BOA. C. EV., 185/9241., BOA. C. EV., 54/2692., BOA. SB., 1/7., BOA. AE. SSLM. III., 1/22., BOA. HAT., 189/9034., BOA. C. AS., 963/41917., BOA. HAT., 179/7999., BOA. HAT., 1394/55799., BOA. HAT., 1399/56327., BOA. HAT., 1399/56252., BOA. HAT., 222/12396., BOA. HAT., 110/4379., BOA. AE. SSLM., III., 371/21187., BOA. C. AS., 445/18533., BOA. HAT., 1387/55088., BOA. HAT., 187/8850., BOA. D. BŞM.TRE.d., 15233 ve 15239., BOA. NFS. d., 3/2., BOA., C. EV., 238/11874., BOA. C.EV., 483/24425., BOA. C. EV., 382/19374., BOA. C. EV., 240/11963., BOA. C.EV., 200/9984., BOA. C. ZB., 24/1169, BOA. C. ZB., 84/4157., BOA. HAT., 1498/16., BOA. HAT., 1498/16., BOA. C. AS. 1139/50601., BOA. HAT., 1498/16., BOA. HAT., 1363/53858., BOA. AE. SMST. IV., 13/1003., BOA. HAT., 1500/85., BOA. HAT., 1502/61., BOA. HAT., 1504/84., BOA. C. EV., 405/20522., BOA. C. ML., 96/4307., BOA. HAT., 1501/51., BOA. HAT., 1501/74., BOA. HAT., 1501/97., BOA. HAT., 1499/35., BOA. C. EV., 255/13033., BOA. HAT., 1361/53579., BOA. C. AS., 1176/52413., BOA. C. EV., 523/26416., BOA. HAT., 1355/53024., BOA. C. EV., 267/13648., BOA. HAT., 1502/93., BOA. HAT., 1503/64., BOA. C. EV., 303/15450., BOA. HAT., 1359/53447., BOA. HAT., 1363/53858., BOA. HAT., 1355/53024., BOA. C. ML., 328/13484., BOA. HAT., 1356/53143., BOA. HAT., 1360/53512., BOA. HAT., 1506/19., BOA. HAT., 746/35242., BOA. C. ML., 212/8722., BOA. C. ML., 549/22593., BOA. C. DH., 134/6658; BOA. C. ML., 40/1810; BOA. C. ML., 103/4576; BOA. C. DH., 84/4167; BOA. C. ML., 38/1716., BOA. HAT., 1651/17., BOA. HAT., 1255/48596., BOA. HAT., 1506/19., BOA. HAT., 319/18712., BOA. C. DH., 55/2704., BOA. C. DH.,

216/10782., BOA. C. EV., 564/28479., BOA. C. DH., 55/2704., BOA. HAT., 1355/53024., BOA. HAT., 1387/55088., BOA., C. EV., 238/11874., BOA. HAT., 756/35745., BOA. C. ML., 249/10339., BOA. C. EV., 455/23013., BOA. C. EV., 459/23229., BOA. C. EV., 127/6308., BOA. HAT., 542/26792., BOA. C. EV., 544/27460., BOA. C. EV., 285/14508., BOA. EV. d., 38595., BOA. AE. SMHD. II., 97/8217., BOA. C. EV., 523/26440., BOA. AE. SMST. IV., 9/699., BOA. AE. SMST. IV., 9/700., BOA. AE. SMST. IV., 9/701., BOA. AE. SMST. IV., 9/702., BOA. AE. SMST. IV., 9/703., BOA. AE. SMST. IV., 9/704., BOA. AE. SMST. IV., 9/705., BOA. AE. SMST. IV., 9/713., BOA. AE. SMST. IV., 9/714., BOA. AE. SMST. IV., 9/718., BOA. AE. SMST. IV., 9/719., BOA. AE. SMST. IV., 9/720., BOA. AE. SMST. IV., 9/721., BOA. AE. SMST. IV., 9/722., BOA. AE. SMST. IV., 9/727., BOA. AE. SMST. IV., 15/1120., BOA. D. HMH. d., 21826., BOA. C.EV., 7/337., BOA. C.EV., 4/151., BOA. D. BŞM.MTE.d., 11593., BOA. C. BLD., 9/447., BOA. AE.SMHD. II., 93/7769., BOA. AE. SMHD. II., 64/4585., BOA. C. SM., 32/1620., BOA. D. BŞM. KSB. d., 12124., BOA. D. BŞM. KSB. d. 12101, 12108, 12124, 12141, 12145,12157., BOA. C. ML. 780/31853., BOA. C. BLD., 43/2143., BOA. AE. SMHD. II., 17/986., BOA. HAT., 1573/22., BOA. C.EV., 231/11501., BOA. AE. SMHD. II., 48/3142., BOA. C.EV., 50/2485., BOA. C.EV., 50/2485., BOA. C.EV., 50/2485., BOA. C.EV., 332/16878; BOA. C. MF., 105/5227; BOA. C.EV., 332/16879., BOA. İE.HAT., 6/588., BOA. AE. SMHD.II., 73/5428; BOA. AE. SMHD.II., 73/5429., BOA. C.EV., 151/7525., BOA. HAT., 1568/44; BOA. HAT., 1579/41; BOA. AE.SMHD. II., 115/9705., BOA. C.EV., 253/12821.,BOA. SMHD. II., 78/5982.,BOA. HAT., 1329/51847.,BOA. HAT., 757/35789., BOA. AE. SMST. IV., 6/472., BOA. C. EV., 504/25488., BOA. SMHD. II., 35/2214., BOA. C. EV., 200/10000., BOA. AE. SMHD. II., 52/3459., BOA. HAT., 1302/50712., BOA. C. EV., 165/8231., BOA., C. EV., 165/8231.,BOA. C. EV. 32/1597., BOA. C. ADL. 29/1710., BOA. C. ADL. 29/1710., BOA. HAT., 649/31768., BOA. C. EV., 253/12818., BOA. SMHD. II., 35/2214.,BOA. SMHD. II., 58/3943., BOA. SMHD. II., 53/3501., BOA. C. EV., 545/27545., BOA. AE. SMHD. II., 57/3879., BOA. C. EV., 177/8802., BOA. HAT., 997/41884., BOA. C. EV., 2/96., BOA. C. EV., 74/3683., BOA. HAT., 656/32060; BOA. C. AS., 157/6940; BOA. C. BH., 124/6038., BOA. SMHD. II., 23/1439., BOA. C. BLD., 31/1549., BOA. C. EV.,

141/7024., BOA. SMHD. II., 78/5982., BOA. C. MF., 94/4669., BOA. C. MF., 75/3750., BOA. C. EV., 173/8650., BOA. C. EV., 142/7057., BOA. C. EV., 91/4523., BOA. C. DH., 70/3496., BOA. C. DH., 70/3496., BOA. C. DH., 70/3496., BOA. AE. SMHD. II., 46/3041., BOA. C. EV., 447/22602., BOA. C. EV., 216/10776., BOA. HAT., 553/27362., BOA. C. DH., 122/6100., BOA. C. EV., 135/6724., BOA. AE. SMHD. II., 26/1602., BOA. C. EV., 225/11225., BOA. C. EV., 117/5819., BOA. SB., 1/4., BOA. HAT., 666/32429., BOA. C. EV., 466/23566., BOA. C. EV., 377/19135., BOA. C. EV., 1/5., BOA. C. DH., 336/16790., BOA. C. EV., 466/23566., BOA. C. MF., 112/5577., BOA. HAT., 1604/81., BOA., C. SM., 114/5741., BOA. C. SM., 114/5741., BOA. HAT., 656/32060., BOA. C. AS., 157/6940., BOA. C. BH., 124/6038., BOA. C. SM., 146/7319., BOA. HAT., 486/23825., BOA. C. SM., 40/2031., BOA. C. ADL., 51/3086., BOA. HAT., 670/32740., BOA. C. DH., 61/3001., BOA. C. EV., 51/2548., BOA. C. EV., 143/7114., BOA. C. AS., 804/34145., BOA. AE. SMHD. II., 17/990., BOA. C. BH., 172/8108., BOA. C. AS., 240/10105., BOA. C.ML., 37/1654., BOA. A. AMD., 53/37., BOA. A. MKT. MHM., 64/33., BOA. A. MKT. MHM., 165/66., BOA. C. ZB., 40/1970., BOA. C. ZB., 80/3966., BOA. HAT., 1652/18., BOA. EV.HMH.d., 8203., BOA. C. EV., 238/11874., BOA. C. ADL., 40/2397., BOA. C. MF., 2/93., BOA. C. EV., 149/7429., BOA. C. DH., 39/1936., BOA. C. EV., 167/8308., BOA. C. EV., 355/18014., BOA. HAT., 637/31394; BOA. HAT., 637/31419., BOA. HAT., 637/31394-A., BOA. HAT., 637/31394-B., BOA. HAT., 637/31419., BOA. C. ADL., 29/1710., BOA. HAT., 746/35242., BOA. HAT., 746/35242., BOA. HAT., 491/24038., BOA. C. AS., 71/3332., BOA. HAT., 284/17078.,BOA. HAT., 864/38542., BOA. C. ADL., 9/593., BOA. HAT., 293/17451., BOA. C. DH., 85/4229., BOA. C. DH., 85/4229., BOA. C. ADL., 30/1824., BOA. C. ZB., 31/1548., BOA. C. DH., 208/10367., BOA. HAT., 292/17426., BOA. HAT., 292/17426., BOA. AE. SMHD. II., 66/4758., BOA. AE. SMHD. II., 13/743., BOA. AE., SMHD. II., 13/744., BOA. AE., SMHD. II., 13/750., BOA. HAT., 340/19426 ; BOA. HAT., 340/19438., BOA. HAT., 289/17328., BOA. HAT., 340/19438., BOA. C. ADL. 29/1734., BOA. C. EV. 137/6848., BOA. C. ADL. 29/1734., BOA. HAT., 290/17351., BOA. HAT., 293/17453., BOA. HAT., 290/17386., BOA. C. MF. 184/9179., BOA. HAT.,

293/17474., BOA. HAT., 293/17438., BOA. C. ADL., 20/1219., BOA. C. EV., 431/21839., BOA. C. ML., 249/10325., BOA. C. ML., 27/1285., BOA. C. EV., 539/27216., BOA. C. EV., 425/21510., BOA. HAT., 1591/53., BOA. HAT., 553/27362-A., BOA. HAT., 553/27362., BOA. C. EV., 132/6560., BOA. C. EV., 539/27216., BOA. C. EV., 236/11793; BOA. C. EV., 405/20538., BOA. C. DH., 125/6218., BOA. HAT., 512/25094-D., BOA. C. ZB., 46/2282., BOA. C. ZB., 28/1368., BOA. HAT., 512/25094., BOA. C. ADL., 94/5659., BOA. HAT., 500/24493., BOA. HAT. 1326/51702., BOA. C. DH., 336/16791., BOA. HAT., 826/37428., BOA. HAT., 892/39387-C., BOA. HAT., 892/39387-D., BOA. HAT., 892/39387-A., BOA. HAT., 892/39387., BOA. HAT., 892/39387., BOA. HAT., 892/39387-B., BOA. HAT., 892/39387., BOA. HAT., 515/25192., BOA. HAT., 515/25192., BOA. HAT., 515/25192., BOA. HAT., 734/34812., BOA. HAT., 734/34832., BOA. HAT., 734/34837., BOA. HAT., 736/34943., BOA. HAT., 892/39387., BOA. HAT., 495/24296., BOA. HAT., 507/24936., BOA. HAT., 525/25650., BOA. C. ADL., 72/4342., BOA. C. DH., 63/3140., BOA. Í. DH., 198/11298., BOA. Í. DH., 242/14702; BOA. Í. DH., 247/15095; BOA. Í. DH., 204/11768; BOA. Í. DH., 198/11297; BOA. Í. DH., 188/10549; BOA. Í. DH., 251/15429; BOA. Í. DH., 252/15532; BOA. Í. DH., 254/15648; BOA. Í. DH., 254/15649., BOA. A. AMD., 12/66., BOA., A. AMD., 4/23; A. AMD., 20/66., BOA. TS. MA., d., 2491, 2492., BOA., A. AMD., 2/8; A. AMD., 2/98; A. AMD., 3/81; A. AMD., 3/93; A. AMD., 3/100., BOA. A.MKT., 131/46., BOA. Í. DH., 63/3127., BOA. TS. MA. d., 2492., BOA. A. AMD., 13/76., BOA. MVL., 227/21., BOA. MVL., 227/66., BOA. A.MKT.MHM., 43/96., BOA. A.MKT.MHM., 45/46., BOA. A.MKT.MHM., 149/97; BOA. A.MKT.MHM., 152/75; BOA. A.MKT.MVL., 103/100; BOA. A.MKT.MVL., 105/25; BOA. A.MKT.NZD., 258/96., BOA. A.MKT.MVL., 105/32., BOA. A.MKT.UM., 424/51., BOA. A.MKT.UM., 424/51., BOA. Í. DH., 232/13996., BOA. Í. MVL., 320/13596., BOA. Í. DH., 63/3127; BOA. Í. DH., 1286/101191., BOA. A. MKT., 17/68., BOA. A. AMD., 83/92; BOA. MVL., 752/25., BOA. C. EV. 170/8462., BOA. Í. DH. 148/7652., BOA. Í. DH., 163/8525., BOA. A. MKT. NZD., 17/24., BOA. Í. DH., 214/12498., BOA. Í. MVL. 212/6981., BOA. MVL., 328/90., BOA. A. MKT. MHM., 47/94., BOA. A. MKT. NZD., 166/25., BOA. MVL., 806/78, BOA. Í. DH., 429/28384., BOA. A. MKT. MHM.,

112/55., BOA. A. MKT. MHM., 125/94; BOA. A. MKT. NZD., 248/12., BOA. A. MKT. MHM. 159/30; BOA. A. MKT. NZD., 282/14., BOA. A. MKT. NZD., 248/12., BOA. C. EV., 311/15840., BOA. C. EV., 311/15840., BOA. C. EV., 443/22449., BOA. A. MKT., 73/55., BOA. C. EV., 355/18029., BOA. A. MKT., 66/61., BOA. A. MKT., 1/3., BOA. A. MKT., 97/23; BOA. C. EV., 66/3260., BOA. A. AMD., 11/94., BOA. A. MKT., 204/16., BOA. DH. SAİD.d., 6/587., BOA. A. MKT., 70/95., BOA. A. MKT., 88/26., BOA. A. MKT., 80/31., BOA. A. MKT., MHM., 157/52., BOA. İ. DH., 216/12694., BOA. TS.MA. d., 2253., BOA. A. MKT., DV. 9/81., BOA. A. MKT., 119/57., BOA. A. MKT. MVL., 10/49., BOA. A. MKT., 196/43., BOA. A. DVN., 143/54., BOA. A. DVN., 151/84., BOA. C. EV., 538/27168., BOA. C. EV., 336/17095., BOA. ML.MSF.d., 4212., BOA. A.MKT.MHM., 66/9., BOA. A. MKT. MVL., 79/23., BOA. EV.d., 13935., BOA. A. MKT. 13/38., BOA. A. MKT. MHM., 154/98., BOA. A. MKT., 43/54., BOA. A. MKT., 68/18., BOA. A. MKT., 101/29., BOA. A. MKT., 78/13., BOA. C. EV., 550/27759., BOA. A.MKT.UM., 326/19., BOA. A. MKT. DV., 2/10., BOA. A. MKT., 212/46., BOA. A. MKT. UM., 56/62., BOA. A. MKT. UM., 68/4., BOA. A. MKT. DV., 31/49., BOA. A. MKT. MHM., 31/25., BOA. A. MKT. MHM., 47/98., BOA. A. MKT. UM., 294/98., BOA. A. MKT. DV., 116/26., BOA. A. MKT., 12/70., BOA. A. MKT., 104/30., BOA. A. MKT., 97/19., BOA. A. DVN., 132/55., BOA. A. DVN., 151/85., BOA. A. MKT., 197/29., BOA. A. MKT., MVL., 28/75., BOA. A. MKT., 197/29., BOA. C. EV., 466/23600., BOA. A. DVN., 77/95., BOA. C. EV., 306/15556., BOA. A. MKT., 99/98., BOA. A. MKT. NZD., 50/94., BOA. HAT., 1622/14; BOA. İ. DH., 26/1244; BOA. İ. DH., 91/4555; BOA. İ. DH., 96/4842; BOA. İ. DH., 134/6881., BOA. İ. DH., 83/4154., BOA. A. DVN., 125/79., BOA. A.MKT.MHM., 119/89., BOA. A. MKT. 41/47., BOA. A. MKT. MHM., 6/84., BOA. HR. MKT., 191/63., BOA. A.MKT. MHM., 2/61., BOA, A.MKT. NZD., 108/54., BOA. A.MKT. MHM., 58/60., BOA. A. MKT. NZD., 204/100., BOA. MVL., 603/4-5, BOA, A. DVN. MHM, 22/86., BOA. A. MKT. MHM., 79/19., BOA. A. AMD., 89/16., BOA, A. DVN. NMH, 6/7., BOA. A. MKT., MHM., 1/86., BOA. A. MKT., 104/58., BOA. A. MKT., 209/92; BOA. A. MKT., 216/20., BOA. A. AMD., 19/1., BOA. A. DVN., 79/70., BOA. A. DVN., 90/15., BOA. İ. DH., 281/17605., BOA. İ. DH., 281/17605., BOA. İ. DH., 281/17605; BOA. C. HR.,

110/5454; BOA. A. AMD., 49/77., BOA. A. MKT. MHM., 58/75., BOA. A. MKT., MHM., 63/6., BOA. A. MKT. MHM., 67/66., BOA. A. AMD., 64/44., BOA. A. AMD., 82/95., BOA. A. MKT. MHM., 185/52., BOA. A. MKT. MHM., 192/41., BOA. MVL., 757/82., BOA. A. MKT. MHM., 202/74., BOA. Y. EE., 90/6., BOA. A. MKT., 28/62., BOA. A. AMD., 25/17., BOA. MAD. d., 21591., BOA. A. MKT. NZD., 296/28., BOA. İ. MVL., 428/18789., BOA. A. MKT. MVL., 114/53., BOA. İ. DH., 452/29963; BOA. A. MKT. MHM., 180/41., BOA. A. MKT. MVL., 117/30., BOA. İ. DH., 445-1/29437., BOA. MVL., 788/34; BOA. İ. MVL., 469/21253., BOA. MVL., 367/56., BOA. A. MKT. MHM., 200/16., BOA. A. MKT. MHM., 200/94., BOA. A. M., 6/49., BOA. A. DVN., 126/96., BOA. A. MKT. UM., 378/21., BOA. HR. SFR. 3., 58/28., BOA. HR. SFR. 3., 59/3; BOA. C. SM., 28/1413., BOA. HR. SYS., 1861/3., BOA. A. MKT. MHM., 400/3; BOA. A. MKT. MHM., 388/91., BOA. A. MKT. UM., 478/95; BOA. A. MKT. UM., 479/2., BOA. İ. DH., 1294/101688; BOA. A. AMD., 94/100., BOA. A. MKT. NZD., 391/24; BOA. C. ML., 575/23578., BOA. HR. SFR. 3., 76/7., BOA. HR. SFR. 3., 77/5., BOA. A. MKT. MHM., 388/91; BOA. A. MKT. MHM., 388/96; BOA. A. MKT. MHM., 390/64; BOA. A. MKT. MHM., 390/96., BOA. A. MKT. DV., 204/54., BOA. A. MKT. MHM., 410/92., BOA. A. MKT. MHM., 374/94., BOA. HR. İD., 1840/11; BOA., HR. İD., 1840/12., BOA. İ. MVL., 563/25320; BOA. MVL., 1042/39., BOA. A. TŞF., 33/65; BOA. İ. DH., 1291/101523; BOA. İ. DH., 1291/101526., BOA. İ. DH. 1291/101523., BOA. C. SM., 16/840., BOA. A. DVN., 167/1., BOA. A. MKT., MHM., 266/49., BOA. A. MKT. NZD., 360/18., BOA. A. MKT. MHM., 389/35., BOA. İ. MVL., 472/21373., BOA. İ. MVL., 478/21669; MVL., 852/17., BOA. İ. DH., 567/39493., BOA. A. MKT. NZD., 386/8., BOA. MVL., 761/118., BOA. İ. DH., 514/34994., BOA. MVL., 994/2., BOA. A. MKT. MHM., 321/64., BOA. MVL., 719/30., BOA. İ. DH., 542/37685., BOA. A. MKT. MHM., 359/5., BOA. İ. DH., 571/39799; BOA. A. MKT. MHM., 400/53., BOA. A. MKT. MHM., 419/40., BOA. İ. DH., 597/41595., BOA. DH. MKT., 1312/65., BOA. İ. DH., 626/43563., BOA. İ. DH., 627/43602., BOA. İ. DH., 635/44147., BOA. İ. DH., 640/44540., BOA. ŞD., 93/32., BOA. İ. DH., 654/45465., BOA. İ. DH., 659/45852., BOA. İ. DH., 666/46402., BOA. İ. DH., 672/46811., BOA. İ. MVL., 512/23099., BOA. A. MKT. MHM., 456/42., BOA. İ. DH., 687/47910., BOA. EV. d., 17998., BOA. EV.

d., 18065; BOA. EV. d., 21289., BOA. EV. d., 21267., BOA. EV. d., 21453., BOA. A. MKT. NZD., 373/100; BOA. A. MKT. NZD., 382/11., BOA. A. MKT. NZD., 374/29., BOA. MVL., 1033/80. BOA. A. MKT. NZD., 411/2., BOA. MVL., 762/79., BOA. A. MKT. MHM., 399/2; BOA. A. MKT. MHM., 399/72., BOA. ŞD., 2875/20., BOA. A. MKT. MHM., 461/85., BOA. MVL., 861/44., BOA. MAD. d., 11590; BOA. MAD. d., 11591., BOA. MAD. d., 9394., BOA. MAD. d., 12666., BOA. A. MKT. MHM., 239/75., BOA. A. MKT. MHM., 257/48., BOA. HH. d., 14288., BOA. A. MKT. NZD., 427/18., BOA. A. MKT. MHM., 249/8., BOA. A. MKT. MHM., 250/63., BOA. A. MKT. MHM., 333/84., BOA. İ. DH., 671/46715., BOA. MVL., 1042/39, BOA. A. MKT. MHM, 222/59., BOA. C. EV., 447/22643., BOA. C. EV., 524/26482. BOA. İ. DH., 706/49468., BOA. A. MKT. MHM, 236/52., BOA. A. MKT. MHM., 258/7., BOA. A. MKT. MHM., 282/34., BOA. A. MKT. MHM., 378/62., BOA. A. DVN., 168/71., BOA. A. MKT. MHM., 258/7., BOA. A. DVN., 183/51., BOA. MVL., 710/66., BOA. A. MKT. MVL., 131/66., BOA. HR. SYS., 2930/107. BOA. A. MKT. UM., 508/7., BOA. A. MKT. MHM., 336/91., BOA. A. MKT. MHM., 390/26., BOA. A. MKT. MHM., 372/55., BOA. MF.MKT., 12/125., BOA. A. MKT. UM., 477/1., BOA. A. MKT. MHM., 239/39; BOA. MVL., 646/69; BOA. MVL., 408/15., BOA. A. MKT. MHM., 261/82., BOA. MVL., 396/49; BOA. MVL., 398/41; BOA. MVL., 394/107; BOA. MVL., 405/33., BOA. İ. DH., 605/42165., BOA. İ. DH., 605/42163., BOA. MAD. d., 10694., BOA. Y. EE., 90/6., BOA. A. MKT. MHM., 388/98., BOA. İ. HR., 333/21415., BOA. İ. HR., 333/21415., BOA. HR. SFR. 3., 69/4., BOA. HR. SFR. 3., 69/38., BOA. HR. SFR. 3., 72/37., BOA. İ. MVL., 488/22105., BOA. HR. SFR. 3., 130/27; BOA. HR. SFR. 3., 143/27., BOA. HR. SFR. 3., 170/43., BOA. HR. SFR. 3., 177/19., BOA. ML. MSF. d., 17330., BOA. A. MKT. MHM., 271/3., BOA. A. MKT. MHM., 276/101., BOA. A. MKT. NZD., 368/100., BOA. A. MKT. UM., 541/24., BOA. A. MKT. UM., 542/68., BOA. MVL., 648/28., BOA. MVL., 871/20., BOA. A. MKT. MHM., 265/4., BOA. MVL. 1017/43., BOA. A.MKT.MHM., 431/75., BOA. A. MKT. MHM., 377/34., BOA. A. MKT. MHM., 392/48., BOA. İ. ŞD., 12/556., BOA. A.MKT.MHM., 433/37., BOA. A.MKT.MHM., 410/31; BOA. ŞD., 2393/9., BOA. KK. d., 6290., BOA. Y. PRK. NMH., 1/1., BOA. Y. EE., 3/7., BOA. Y. EE., 3/7., BOA. Y. EE., 3/7., BOA. Y. EE., 21/29., BOA. HR. SYS. 1913/26., BOA. HR.

SYS., 45/45., BOA. HR. SYS., 45/45-10., BOA. HR. SYS., 45/45-8., BOA. HR. TH., 20/43., BOA. Y. PRK. ML., 1/18., BOA. Y. EE., 20/22., BOA. Y. EE., 17/31., BOA. Y. EE., 20/33., BOA. Y. EE., 17/31., BOA. Y. PRK., SGE., 1/2., BOA. İ. DH., 725/50558., BOA. İ. DH., 724/50516., BOA. A. MKT. MHM., 481/7; BOA. İ. ŞD., 31/1520., BOA. MF. MKT., 38/18., BOA. MF. MKT., 40/101., BOA. ŞD., 2887/71., BOA. HR. SYS., 1363/48., BOA. MF. MKT., 42/65., BOA. İ. DH., 725/50558., BOA. İ. DH., 723/50458., BOA. HSD., AFT., 3/65., BOA. İ. DH. 1127/88085., BOA. HR. SYS., 43/18., BOA. DH. MKT., 935/34., BOA. İ. DH., 734/60192., BOA. HR. SYS., 57/42., BOA. İ. DH., 783/63647., BOA. İ. DH., 783/63647., BOA. İ. TAL., 274/48., BOA. Y. PRK. ZB., 32/28., BOA. BEO., 3900/292452., BOA. İR. HR., 295/18651., BOA. HR. İD., 1591/7., BOA. İ. ŞD., 84/4964., BOA. İ. DH., 1206/94395., BOA. Y.PRK.UM., 20/17., BOA. Y.PRK.UM., 25/95., BOA. DH. MKT., 2044/104., BOA. BEO., 295/22076., BOA. BEO., 515/38551; BOA. DH.MKT., 306/7., BOA. BEO., 444/33253., BOA. BEO., 525/39340., BOA. MV., 83/115., BOA. Y.PRK.DH., 11/105., BOA. Y.PRK.DH., 11/105., BOA. MF. MKT., 83/60., BOA. MF. MKT., 801/29., BOA. MF. MKT., 904/31, BOA. DH. MKT., 935/34., BOA. HSD. AFT., 3/65., BOA. ŞD., 269/28., BOA. BEO., 28/2072., BOA. DH. MKT., 2037/67., BOA. BEO., 419/31392., BOA. BEO., 445/33326., BOA. DH. MKT., 512/18., BOA. EV. d., 39260., BOA. ŞD., 192/29., BOA. ŞD., 342/46., BOA. BEO., 1676/125694., BOA. BEO., 546/40927., BOA. BEO., 1089/81639., BOA. ŞD., 101/21., BOA. BEO., 325/24353., BOA. DH. MKT., 280/28., BOA. DH.MKT., 329/73., BOA. ŞD., 700/2., BOA. DH. MKT., 1578/28., BOA. DH. MKT., 1977/19., BOA. İ. DH., 1264/99384., BOA. DH. MKT., 1993/105., BOA. DH.MKT., 2279/12., BOA. DH. MKT., 37/5., BOA. BEO., 949/71170., BOA. EV., d., 12091., BOA. DH. MKT., 2356/115., BOA. BEO., 2532/189858., BOA. BEO., 3256/244128., BOA. ŞD., 142/15., BOA. BEO., 2588/194043., BOA. İ. DH., 783/63647., BOA. İ. DH., 924/73265., BOA. MV. 26/31., BOA. BEO., 220/16427., BOA. BEO., 419/31392., BOA. ŞD., 1200/23., BOA. İ. TNF., 3/14., BOA. DH. MKT., 234/67., BOA. DH., HMŞ., 22/86., BOA. BEO., 836/62654., BOA. BEO., 853/63930., BOA. DH. MKT., 1000/59., BOA. MV., 113/160., BOA. TFR.I.MKM., 17/1674., BOA. TFR.I.UM., 24/2367., BOA. DH. MKT., 1360/73., BOA. DH. MKT., 1660/71., BOA. MF.MKT., 118/50., BOA.

BEO., 187/13976., BOA. BEO., 3665/274836., BOA. BEO., 3668/275071., BOA. DH. MKT., 27/17., BOA. DH. MKT., 1945/82., BOA. MF. MKT., 406/18., BOA. MF.MKT., 996/87., BOA. MF. MKT., 385/23., BOA. MF. MKT., 414/27., BOA. MF. MKT., 406/18., BOA. MF. MKT., 427/39., BOA. MF. MKT., 468/17., BOA. Y.PRK.MŞ., 7/116., BOA. Y.PRK.MŞ., 7/116., BOA. Y. PRK. AZJ., 1/67., BOA. Y. PRK. AZJ., 1/67., BOA. Y. A. HUS. 523/116., BOA. DH. ŞFR., 239/55., BOA. BEO., 325/24353., BOA. DH. MKT., 1816/25., BOA. BEO., 419/31392., BOA. DH. MKT., 1578/28., BOA. DH. ŞFR. 469/73., BOA. DH. KMS. 43/32., BOA. MAD. d., 11280., BOA. Y. EE., 103/19., BOA. Y. PRK. ASK., 70/18., BOA. Y. EE., 122/3., BOA. Y. EE., 90/6., BOA. BEO., 665/49831., BOA. DH. ŞFR., 237/28., BOA. DH. ŞFR., 274/99; BOA. Y.MTV., 225/80., BOA. İ. HUS., 170/107., BOA. Y.PRK.UM., 66/114., BOA. DH. ŞFR., 359/34., BOA. DH. ŞFR., 242/21., BOA. BEO., 1891/141771., BOA. Y. A. HUS., 342/6., BOA. HR. SYS., 2896/9., BOA. BEO., 2955/221596., BOA. İ. DH., 1198/93813., BOA. İ. TAL., 75/40., BOA. DH. MKT., 2092/89., BOA. DH.TMIK.M., 212/3., BOA. MF. MKT., 103/25., BOA. ZB., 350/3., BOA. BEO., 39/2870., BOA. BEO., 748/56048., BOA. BEO., 551/41282., BOA. BEO., 1870/140206., BOA. DH. MKT., 813/32., BOA. K.K.d., 6290., BOA. DH. MKT., 1037/13; BOA. ŞD., 2758/15., BOA. ŞD., 2758/15., BOA. ZB., 350/81., BOA. DH.ŞFR., 339/53; BOA. Y. MTV., 271/13., BOA. DH.MKT., 1775/122., BOA. BEO., 38/2850., BOA. DH.MKT., 1983/15., BOA. BEO., 232/17359., BOA. BEO., 354/26497., BOA. Y. PRK. UM., 41/92., BOA. TFR.I.YN., 4/348., BOA. ZB., 45/73., BOA. DH.MKT., 833/15., BOA. BEO., 2567/192460., BOA. DH. MKT., 1347/80., BOA. DH.MKT., 1698/50., BOA. BEO., 1097/82224., BOA. Y.PRK.ZB., 10/44., BOA. ZB., 450/70., BOA. DH.MKT., 2399/123., BOA.DH.MKT., 2423/9.

2. KİTAPLAR, MAKALELER, TEZLER, MADDELER

- Abu Manneh, Butrus: "İ9. Yüzyıl Başlarında Osmanlı'da Nakşi-Müceddidîlik", Çev. Hür Mahmut Yücer, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, (Ankara 2004), sy. 12, s. 265-291.
- Abdülkadiroğlu, A.: "Şeriat Uleması ile Tarikat Meşayihî İhtilafı ve Tekke ve Zaviyelere Tayinler Hakkında İki Vesika", **AÜİFD.**, C. XXVIII, No. 1, s. 335-353.
- Adalıoğlu, H. Hüseyin: "Siyasetname", **DİA.**, C. XXXVII, s. 304-306.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım: **Ohri Halveti Hayâtî Tekkesi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Akpınar, Cemil: "Dâvûd-i Karsî", **DİA.**, C. IX, s. 29-32.
- Akün, Ömer Faruk: "II. Abdülhamid'in Kültür Faaliyetleri Üzerine Bazı Dikkatler", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- Algar, Hamid: "Nakşibendiyye", **DİA.**, C. XXXII, s. 335-342.
- Algül, Hüseyin: "Osman Gazi'nin Oğlu Orhan Gazi'ye Vasiyet ve Nasihatlarına Kuruluş Devri Osmanlı Devlet Felsefesi Açısından Bir Bakış", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, C. XII, sy. 3-4, (1999), s. 263-267.
- Arslan, Ahmet Turan: **İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- "İmam Birgivî ve Günlük Hayatı", **İlim ve Sanat**, sy. 19, (Haziran 1998), s. 52-57.
- Arslantürk, Zeki: **Naîmâ'ya Göre XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı**, Ayışığı Kitapları, İstanbul 1997.

- Arvasî, Sıbgatullah: **Minah**, Haz. Molla Halid-i Öleki, Çev. Yahya Pakış, Menzil Kitabevi.
- Âşıkî, Derviş Ahmed: **Âşıkpaşazade Tarihi**, Haz. Cemil Çiftçi, Mostar Yayınları, İstanbul 2012.
- Âşıkpaşazâde: **Tevârih-i Âl-i Osmân**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1914.
- Âşıkpaşazâde: **Âşıkpaşazade Tarihi**, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.
- Atik, Kayhan: **Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Attar, Feridüddin: **Tezkiretü'l-evliya**, Çev. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1984.
- Aydın, B., Yurdakul, İ., Kurt, İ.: **Bâb-ı Meşihat Şeyhülişlâmlık Arşivi Defter Kataloğu**, İsam Yayınları, İstanbul 2006.
- Aydınlı, Abdullah: "Ebû Zer el-Gıfari", **DİA.**, C. X, s. 266-269.
- Ayvazoğlu, Beşir: "Dede Efendi", **OA.**, C. V, s. 252-253.
- "III. Selim", **OA.**, C. V, s. 180-181.
- Azamat, Nihat: "Çerkeşi Mustafa Efendi", **DİA.**, C. VIII, s. 272-275.
- Baddeley, F. John: **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Samil**, Çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1995.
- Bâdî, Ahmed Efendi: **Riyâz-ı Belde-i Edirne (20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi)**, C. II/II, Haz. Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2014.
- Bağdadî, Mevlana Halid: "Rabıta-i Sûfiyye", Çev. Haydarîzade İbrahim Efendi, **Tasavvuf**, Nisan 1327, sy. 7, s. 4-7, sy. 8, s. 4-5.
- Baktır, Mustafa: " el-Eşbâh ve'n- Nezâir", **DİA.**, C. XI, s. 458.

- Baktır, M., Eraslan, C.: "Ebûbekir Efendi", **DİA.**, C. X, s. 276-277.
- Balıkhané Nazırı A.R. Bey: **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.
- Barkan, Ömer Lütfi: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, II (1942), s. 279-386.
- "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İÜİFM.**, XXIII, (1962-1963), s. 239-296.
- Barthold, W.: **İslâm Medeniyeti Tarihi**, Çev. M. Fuad Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Baş, Çakır, Derya: "Bedeviyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Başkurt, İrfan: "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sy. XXVII (2012), s. 117-145.
- Batur, Afife: "Şeyh Zâfir Külliyesi", **DİA.**, C. XXXIX, s. 79-80.
- Bayak, Cemal: "Haydar Efendi, Ahıskalı", **DİA.**, C. XVII, s. 27-28.
- Bayrakdar, Mehmet: **La Philosophie Mystique Chez Dawud de Kayseri**, Edition Ministere de la Culture, Ankara 1990.
- Beydilli, Kemal: "Selim III", **DİA.**, C. XXXVI, s. 420-425.
- Bitlisî, İdrîs: **Selim Şah-Name**, Haz. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Bingöl, Abdülkuddûs: "Ebherî, Esîrüddin", **DİA.**, C. X., s. 75-76.

- Bursevî, İsmail Hakkı: **Hüccetü'l-baliğa**, Bayezid Yazma Eserler Kütüphanesi, no. 104778.
- Buzpınar, Ş. Tufan: "Şeyh Zâfir", **DİA.**, C. XXXIX, s. 78-79.
- Câbî, Ömer Efendi: **Câbî Târihi**, Haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Câmî, Abdurrahman: **Nefahâtü'l-üns, (Evliya Menkıbeleri)**, Çev. Lâmiî Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 1995.
- Cebecioğlu, Ethem: **Allah Dostları -20. Yüzyıl Türkiye Evliya Menakıbı- Muhammed Esad Erbilî 2**, Kalem Yayınları, Ankara 2015.
- Cevdet, Ahmed: **Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa**, Haz. Mahir İz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Ceyhan, Semih: "Halvetiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Ceylan, İbrahim: "Yavuz Sultan Selim'in Şam'da Yaptırdığı İlk Osmanlı Vakfı ve Vakfiyesi", **SÜİFD.**, sy. II, (1986), s. 157-198.
- Cihan, Sadık: "Les Lieux de l'Enseignement de la Tradition et l'Importance Donne a la Science du Hadis a l'Epoque Ottomane", **OMÜİFD**, sy. III (1989), 1-41.
- Coşkun, Ali: **Osmanlı'da Din Sosyolojisi -Nâimâ Örneği-**, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Çakır, Adalet: "Kâdiriyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Çavuşoğlu, Semiramis: "Kadızedeliler", **DİA.**, C. XXIV, s. 100-102.

- Çelik, Recep: **Millî Mücadelede Din Adamları, I-II**, Emre Yayınları, İstanbul 1999.
- Çeşmîzade, Mustafa R.: **Çeşmî-zade Tarihi**, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993.
- Çetin, Halil: "Gerçekten Efsaneye Hacı Bektaş-ı Veli Portreleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. V, sy. 23, s. 114-124.
- Çetin, Osman: **Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı**, Marifet Yayınları, İstanbul 1990.
- Çınar, Ali Osman: "**Mehmed Emin Edîb Efendi'nin Hayatı ve Tarihi**", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- de Lamartine, Alphonse: **Histoire de la Turquie (Osmanlı tarihi I)**, Çev. Serhat Bayram, Sabah Yayınları, İstanbul 1991.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa: **Zübde-i Vekâyiât**, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK. Yayınları, Ankara 1995.
- Derman, M. Uğur: "Edhem Efendi, Hezarfen", **DİA.**, C. X, s. 416-417.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2011.
- Dindar, Bilal: **Sayh Badr al-Dîn Mahmûd et Ses Vâridât**, Editions de Ministre de Culture, Ankara 1990.
- Durmuş, Cafer: "Tanzimat'tan Cumhuriyete Hacı Bayrâm-ı Veli Dergâhı Vakfı'nda Yapılan Görev (Cihet) Tevcihlerinin Değerlendirilmesi", **II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu, Bildiriler Kitabı 1**, Ankara Kalem Neşriyat, Ankara 2017.

- el-Birgivî, Mehmed: **et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye**, Haz. Muhammed Rahmetullah Hafız Muhammed Nazım en-Nedvî, Darü'l-kalem, Dimaşk 2011.
- el-Hac es-Seyyid M.: **Tebriknâme-i Millî**, Malumat-Tahir Bey Matbaası, İstanbul 1318 (1900).
- el-Hufnâ, Abdülmün'im: "Fütüvve", **El-Mevsûatü'l-fıkhiyyeti'l-İslâmiyye**, Vüzâretü'l-Evkafi'l-İslâmiyye, Devletü'l-Kuveyt.
- el-Hulvî, Mahmud C.: **Lemezât-ı hulviyye ez lemezât-ı ulviyye**, Haz. Mehmet Serhan Tayşi, İfav Yayınları, İstanbul 1993.
- el-Kadarî, Hasan: **Âsâr-ı Dağıstan**, Çev. Musa Ramazan, Şâmil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- Emecen, Feridun: "Gelibolu", **DİA.**, C. XIV, s. 1-6.
- Eraslan, Cezmi: "II. Abdülhamid'in İslâm Birliği Siyaseti ve Eğitime Etkileri", **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- Eraydın, Selçuk: **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İfav Yayınları, İstanbul 1994.
- Ertan, Veli: **Tarihte Meşihat Makamı İlmiye Sınıfı ve Meşhur Şeyhülislâmlar**, Bahar Yayınları, İstanbul 1969.
- es-Safî, Ali bin Hüseyin: **Reşhât**, Çev. Kâşî Mehmed el-Marûf bin Mehmed Şerîf el-Abbasî, Sad. Mustafa Özsaray, Semerkând Yayınları, İstanbul 2005.
- Feridun Bey: **Mecmûa-i münşeâtî's-selatin**, C. I, (çevrimiçi) <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/588>, 19710944-c1.pdf

- Gelibolulu Mustafa Âlî: **Nusret-Nâme**, Haz. H. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Genca, Elif: "Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi (Evkaf-ı Hümayun Nezareti)", s. 531, (çevrimiçi) www.journals.istanbul.edu.tr
- Genç, Y. İ., vd.: **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Osmanlı Arşivi Yayınları, İstanbul 2000.
- Gökalp, Haluk: "Ahî Evran-ı Veli'nin Menkıbevî Kişiliği", Gazi Üniversitesi Ahîlik Kültürünü Araştırma Merkezi, **Ahîlik Araştırmaları Dergisi**, C. I, sayı. 2, (Ankara 2005), s. 23-37.
- Gölpınarlı, Abdülbâki: **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2015.
- Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler**, İnkılâp Yayınları, İstanbul 2016.,
- Göyünç, Nejat: "Osmanlı'nın 700. Kuruluş Yıldönümünü Anarken, Osmanlı, Devlet-i Aliyye, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sy. III, (1999), s. 1-7.
- Gündoğdu Raşit, Önal Ebulfaruk vd.: **Fatih Sultan Mehmed Dönemi Osmanlı Arşiv Belgeleri**, Gebze Belediyesi Yayınları.
- Gündüz, İrfan: **Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri**, Seha Neşriyat, İstanbul 1989.
- Güven, Mustafa Salim: "Şâzeliyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Hadîdî: **Hadîdî Tarihi, (Manzum Osmanlı Tarihi)**, Haz. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

- Halife, Mehmet: **Târih-i Gilmânî**, Sad. Kâmil Su, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Hanî, Abdülmecid: **el-Hadâiku'l-verdiyye**, Çev. Abdülkadir Akçiçek, Rehber Yayıncılık, İstanbul 1986.
- Hikmet, Ali Asgar: **Camî Hayatı ve Eserleri**, Çev. M. Nuri Gençosman, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.
- Hucvirî: **Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.
- Hülagu, M. Metin: "Ahî Evran ve Ahîlik", (çevrimiçi) www.metinhulagu.com/images/dosyalar
- İbn Battuta: **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.
- Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve'l-acâibi'l-esfâr (Büyük Dünya Seyahatnamesi)**, Haz. Muhammed b. Muhammed b. Cüzeyy el-Kelbî, Çev. Muhammed Şerîf Paşa, Sad. Mümin Çevik, Ali Murat Güven, Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- İbn Battûta Seyahatnamesi "Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr"**, Haz. Muhammed Et-Tancî, Çev. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1983.
- İbn Haldun: **Mukaddime I**, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.
- İbn-i Bîbî: **Selçukname**, Çev. Mükrimin Halil Yinanç, Haz. Refet Yinanç, Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- İlgürel, Mücteba: "Celâlî İsyanları", **DİA.**, C. VII, s. 252-257.
- "Ahmed II", **DİA.**, C. II, s. 33-34.

İnalcık, Halil:

Doğu Batı, Makaleler II, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008.

Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ, (1300-1600), Çev. Ruşen Sezer, YKY. İstanbul 2009.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

İzeti, Metin:

Balkanlar'da Tasavvuf, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.

Kara, Mustafa:

“Cumhuriyet Türkiye'sinde Tarikatlar”, **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.

“II. Abdülhamid Devrine Tasavvuf tarihi Açısından Genel Bir Bakış”, **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.

“Osmanlılar'da Tekke Siyaseti”, **Hareket Dergisi**, sy. IX, Ocak-Şubat 1975, s. 109-110.

Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I-II, Uludağ Yayınları, Bursa 1990.

Din Hayat ve Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Metinlerle Günümüzde Tasavvuf Hareketleri, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

- Karaman, Ramazan: “Türk Ahi Teşkilatının İşleyişi ve Çorum Tarihinde Ahilik”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 7, sy. I, Haziran 2014, s. 98.
- Kâtip Çelebi: **Mîzânu'l-hak fî ihtiyâri'l-ehak (İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü)**, Sad. Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.
- Kavas, Ahmet, "Senusî: Muhammed b. Ali", **DİA.**, C. XXXVI, s. 529-531.
- Kaya, B. A., Küçük, S.: **Defter-i Dervîşân (Yenikapı Mevlevihanesi Günlükleri)**, C. I-II, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Kazıcı, Ziya: **Osmanlı'da Vergi Sistemi**, Bilge Yayınları, İstanbul 2005.
- Kemal: **Selâtinname**, Haz. Necdet Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Kesbî Mehmed Haşim: **Ahval-i Anapa ve Çerkes, (Anapa ve Çerkesya Hatıraları)**, Haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- Fî Ahval-i Anapa ve Çerkes**, Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine, no: 1564.
- Keyanî, Muhsin: **Hankahlar Tarihi**, Çev. Ali Ertuğrul, Süleyman Gökbulut, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2013.
- Kılıç, M. Erol: "Ekberiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Kılıç, Rüya: "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşbendi İlişisine Farklı Bir Bakış: Halidi Sürgünleri", **Tasavvuf İlmî ve**

- Akademik Araştırma Dergisi**, (Ankara 2006), sy: XVII, s. 105-106.)
- Kıvâmî: **Fetihnâme**, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Kıyıcı, Selahaddin: "Alvarlı Muhammed Lütü Efendi", **DİA.**, C. II, s. 552.
- Komisyon: "Fütüvvet", **Büyük Larousse**, Milliyet Yayınları, C.IX, s. 4340.
- Komisyon: **Yunus Emre Divanı**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1979.
- Köprülü, Orhan F.: "Alp", **DİA.**, C. II, s. 525.
- Köse, Fatih: **İstanbul Halveti Tekkeleri**, İfav Yayınları, İstanbul 2012.
- Kut, Günay: *Payitaht İstanbul'un Sultan Şairleri (Seyf ve'l-Kalem Sahipleri)*, s.173. [cevrimiçi,dergipark.ulakbim.gov.tr/fsmia/deti/article/viewFile/1028000283/1028000304](http://cevrimiçi.dergipark.ulakbim.gov.tr/fsmia/deti/article/viewFile/1028000283/1028000304)
- Kutan, Şevket: "Sultan Abdülhamid'in Ebuşşamat Efendi'ye Yazdığı Mektup", **Töre Mecmuası**, sy. 129, Sene 11, Şubat 1982, s. 10-18.
- Küçük, Cevdet: "Abdülhamid II", **DİA.**, C. I, s. 216-224.
"Abdülmeçid", **DİA.**, C. I, s. 259-263.
II. Abdülhamid'in Dış Politikası, **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- Kütükoğlu, Bekir: "Murad III", **İA.**, C. VIII, s. 624.
- Latîfî: **Latîfî Tezkiresi**, Haz. Mustafa İsen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

- Le Gall, Dina: **Bir Sûfî Kùltürü Olarak Osmanlı'da Nakşibendilik (1450-1700)**, Çev. İrfan Kelkitli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Mayer, G. Hans: "İçtimaî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Ulema-meşayih Münâsebetleri", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, sy. IV, (Ekim 1980), s. 48-60.
- Mercan, Mehmet: "Sultan Abdülmecid'in Rumeli Gezisi Hakkında Bazı Tespitler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXIV, sy. 1 (Temmuz 2009), s. 81-100.
- Muslu, Ramazan: **Emir Abdülkâdir el-Cezâirî, Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri**, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.
- Sâfî, Mustafa: **Zübdetü't-tevârîh**, Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Ocak, Ahmet Yaşar: "Hacı Bektaş-ı Veli", **DİA.**, C. XIV, s. 455-458.
- "Bektaşiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kùltür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- "Selçuklular" **DİA.**, C.XXXVI, s. 375-377.
- Okumuş, Ömer: "Câmî, Abdurrahman", **DİA.**, C. VII, s. 94-99.
- Oruç Beğ: **Oruç Beğ Tarihi**, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2008.
- Osmanoğlu, Ayşe: **Babam Sultan Abdülhamid**, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- Öngören, Reşat: "Osmanlılar'da Devlet Ricali-Meşayih Münâsebetlerinin Boyutlarını Gösteren Yeni Bir Kaynak: Âlî'nin Şeyh Mehmed-i Dâğî ile Alâkalı Menâkıbı", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sy.I, (İstanbul 1997), s. 107-113.

- “Osmanlı Türkiyesi’nde Tarikatlar”, **Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- “Zeyniyye”, **Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Özbilgen, Erol: “II. Abdülhamid’e Muhalefet”, **II. Abdülhamid ve Dönemi Sempozyum Bildirileri**, Haz. Coşkun Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1992.
- Özcan, Abdülkadir v.d.: **Osmanlı Ansiklopedisi**, C. I-VII, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Özcan, Abdülkadir: "Hacı İvaz Paşa", **DİA.**, C. XIV, s. 485-486.
- Özcan, Azmi: “Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992, Bildiriler**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 125-139.
- Özel, Ahmet: "Nablûsî, İsmail b. Abdülganî", **DİA.**, C. XXXII, s. 268-270.
- Özerkmen, Necmettin: “Ahîliğin Tarihsel Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları – Sosyolojik Yaklaşım” , **AÜD TCFD.**, sy. XLIV, II, (2004), s. 57-78.
- Özkaya, Yücel: **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Özkılınç, A., Coşkun, A., Sivridağ, A.:**Osmanlı Yer Adları: I Rumeli Eyaleti (1514-1550)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

- Osmanlı Yer Adları: II Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriyye Eyaletleri (1530-1556)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.
- Özsaray, Mustafa: **Çerkeslerin İslâmlaşması, (Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslâmiyetin Kuzey Kafkasya'ya Girişi)**, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Osmanlı Belgelerinde Kafkasya, Savaş ve Sürgün I (1781-1919)**, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- Öztürk, Özkan: **Siyaset ve Tasavvuf (Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.
- Özyurt, Ayhan vd.: **Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri, XVI-XX. Yüzyıllar**, Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara 2004.
- Pakalın, M. Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I-III**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.
- Pala, İskender: "Nasihatname", **DİA.**, C. XXXII, s. 409-410.
- "Şeyh Galib", **OA.**, C. V, s. 236.
- Ritter, H.: "Ayasofya Kütüphanesi'nde Tefsir İlmine Ait Arapça Yazmalar" **Türkiyat Mecmuası**, C. VII-VIII, (İstanbul 1945), s. 1-93.
- Sahib, Esad: **Mektubat-ı Mevlana Halid**, Haz. Dilaver Selvi, Kemal Yıldız, Umran Yayınları, İstanbul 1993.
- Sahih Ahmed Dede: **Mecmûatü't-tevârîhi'l-Mevleviyye (Mevlevilerin Tarihi)**, Haz. Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Sertoğlu, Midhat: **Osmanlı Tarih Lûgatı**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

- Shaw S. J., Shaw E. K.: **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmanlı, E Yayınları, İstanbul 1983.
- Sırma, İhsan Süreyya: "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Siyasetinde Mühim Rol Oynayan Tarikatlara Dair Bir Vesîka", **İÜEFTD.**, Mart 1977, sy. XXXI, s. 183-198.
- "Quelques Documents Inédits sur le Role des Confreries Tarîqat dans la Politique Pan-İslâmique du Sultan Abdulhamid II. (Sultan II. Abdülhamid'in Pan-İslâmist Siyasetinde Rol Oynayan Tarikatlara Dair Basılmamış Birkaç Belge)", **AÜİFD.**, 1979, sy. III, s. 283-293.
- Solak, Fahri: **Ahîlik, Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları**, İto Yayınları, İstanbul 2009.
- Süleyman Çelebi: **Mevlid (Vesiletü'n-necât)**, Haz. Faruk K. Timurtaş, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1990.
- Şafak, Ali: "el-Ahkâmü's-Sultâniyye", **DİA.**, C. I, s. 554.
- Şahin, Haşim: "Bayramiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- "Vefâiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Şânîzâde, Mehmed: **Şânîzâde Tarihi**, Haz. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.
- Şehristânî: **el-Milel ve'n-nihal**, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 2008.
- Şemseddin Sami: **Kamûs-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317.
- Şeyh Safvet: "Cemiyet-i Sûfiyye", **Tasavvuf**, sy. VIII, s. 3-4, İstanbul 1329.

- Şimşek, M. Sait: **Günümüz Tefsir Problemleri**, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul 2014.
- Tabakoğlu, Ahmet: **İktisat Tarihi (Toplu Makaleler I)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- Tabakoğlu, Ahmet, vd.: **İstanbul Ahkâm Defterleri, -İstanbul'da Sosyal Hayat I-**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1997.
- Tagî, Abdurrahman: **Şeyh Abdurrahman Tagî'nin Mektupları**, Çev. Ahmet Yıldırım, Enbiya Yıldırım, Umran Yayınları, İstanbul 1995.
- Tagî, A., Ziyâüddin, M.: **İşaretler**, Haz. Mehmet İldırar, Umran Yayınları, İstanbul 1994.
- Tahrallı, Mustafa: "Rufâiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- "Du Ribat a la Zawiya-Aperçu Historique", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sy. XXXVI, (2015), s. 85-91.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda: "Karaman Mevlevihanesi", **DİA.**, C. XXIV, s. 447-448.
- Tek, Abdurrezzak: "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvalar", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)**, (Ankara 2009), sy.XXIII, s. 281-301.
- Topçular Kâtibi A. E.: **Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi**, Haz. Ziya Yılmaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

- Tosun, Necdet: "Üveysîlik", **DİA.**, C. XLII, s. 400-401.
- "Veysel Karanî", **DİA.**, C. XLIII, s. 74-75.
- "Nakşibendiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Bahâeddîn Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2015.
- "Yunus Emre Rifâî, Hacı Bektaş Vefâî", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, sy. XXXI, (2013), s. 109-115.
- Turan, Şerafettin: "Bayezid II", **DİA.**, C. V, s. 234-238.
- Türkmen, Zekeriya: "Kuleli Vakası", **DİA.**, C. XXVI, s. 356-357.
- Unat, Faik Reşid: **Abdi Tarihi**, TTK. Yayınları, Ankara 1999.
- Ülger, Mustafa: "19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatındaki Yeri Bakımından Tekkeler", **FÜİFD.**, sy. XVIII:II (2013), s. 45-52.
- Vakanüvis Subhî M.: **Subhî Tarihi**, Haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- Vassâf, Osmanzade H.: **Sefîne-i Evliyâ C. I-V**, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2015.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil: "Molla Güranî", **DİA.**, C. XXX, s. 248-250.
- Yazıcı, Nesimi: "Layihalar Işığında II. Abdülhamid Döneminde Libya Üzerine Bazı Gözlemler", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992, Bildiriler**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 47-84.

- Yekeler, Numan, vd.,: **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2016.
- Yıldırım, Ahmet: **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, TDV. Yayınları, Ankara 2000.
- Yılmaz, Coşkun: "Siyasetname (Osmanlı Dönemi)", **DİA.**, C. XXXVII, s. 306-308.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Yayınları, İstanbul 2014.
- "Derviş Devlet", **Altınoluk**, sy. CLXIII, (Eylül 1999), s. 20
- "Celvetiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Yılmaz, Necdet: **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf -Sûfiler, Devlet ve Ulema-**, Osav Yayınları, İstanbul 2007.
- Yiğit, İsmail: "Ribat", **DİA.**, C. XXXV, s. 76-79.
- Yücer, Hür Mahmut: "Sa'diyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed. Semih Ceyhan, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Devlet-Tarikat Münasebetleri", **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, s. 251-278, Ed. Coşkun Yılmaz, Sultanbeyli Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012.
- Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.
- Yüksel, Emrullah: "Birgivi", **DİA.**, C. VI, s. 191-194.

Zeyrek, Yunus:

Târih-i Osman Paşa (Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri ve Tebriz'in Fethi), Kùltür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Ziyaüddin, M., Haznevî, A.: **Mektûbât,** Çev. Hasib Seven, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1977.

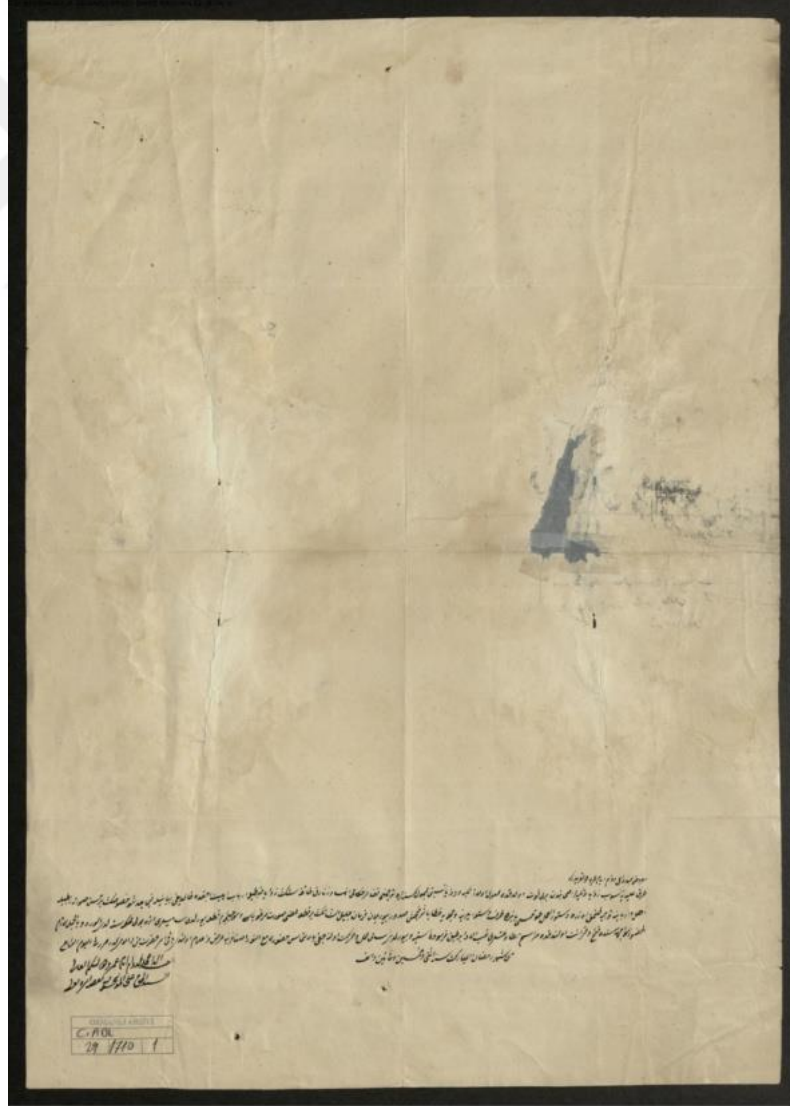

EKLER

1. BAZI BELGELERİN FOTOĞRAFLARI VE ÖZETLERİ

1.1. BOA. C. ADL., 29/1710.

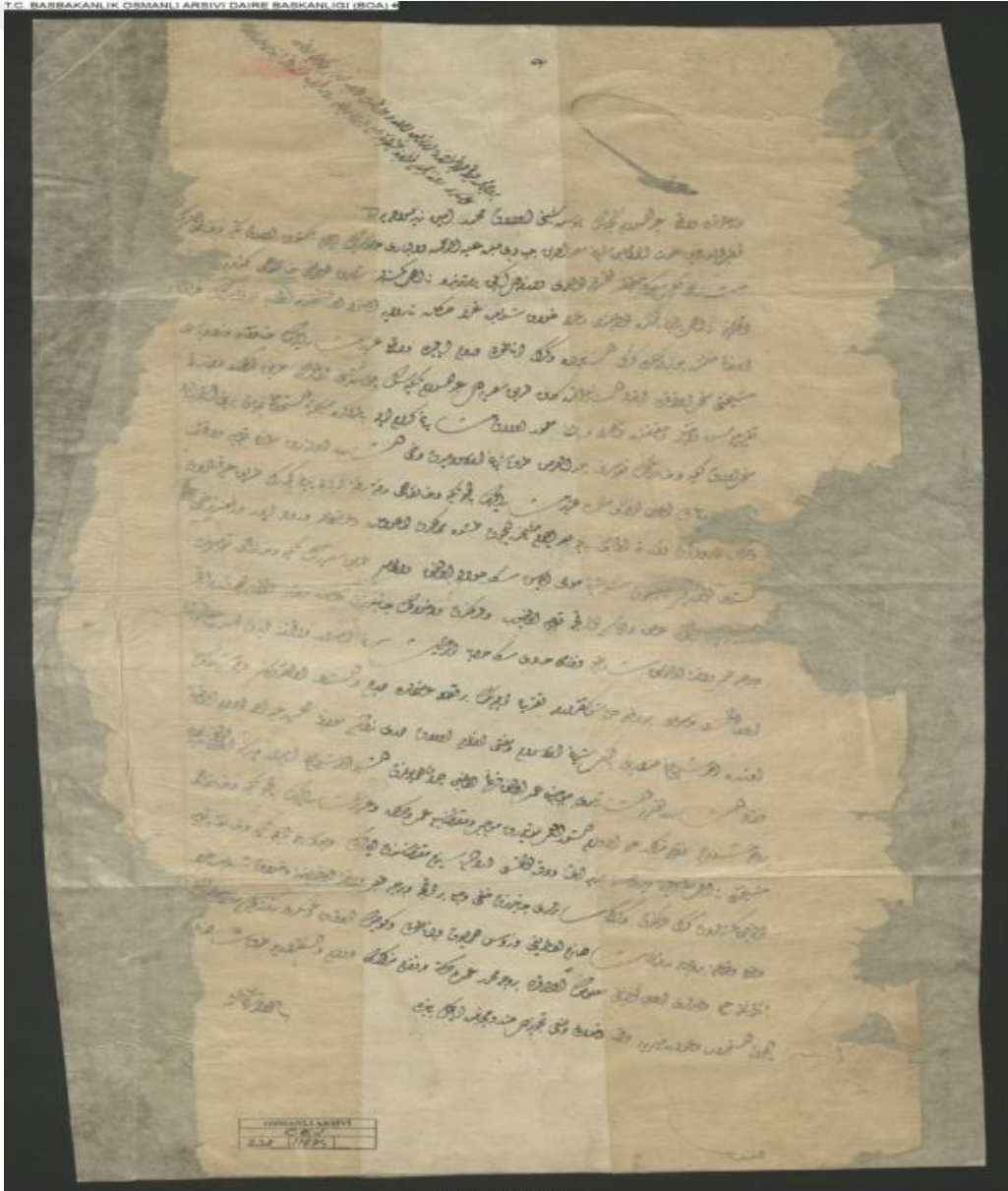
Mahlul kalan tekke şeyhliklerinin nesebiyyeti meçhul bazı zındıklara tevcih edildiği ve ehliyet sahiplerinin açıkta kaldıklarını kaza hakimlerinin inha etmesi üzerine tekke meşihatının ehil ve erbabına tevcih edilmesi için bir ferman çıkarıldığını ve buna uyulması babında çıkan Sadaret buyuruldusu ile imzalı ferman suretinin Tirebolu Mahkemesi'nde ilgililer huzurunda okunması. (4.9.1252/13.12.1836)

CADL.00029.01710.001

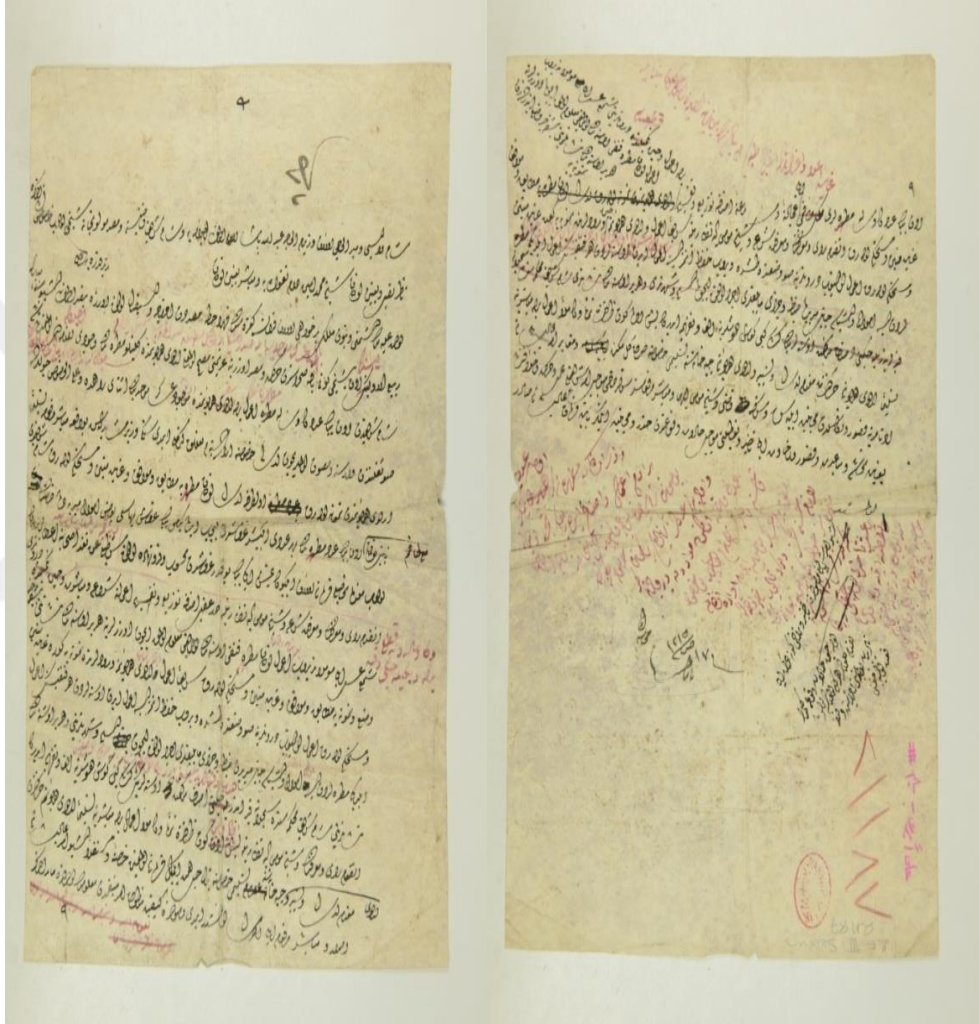
1.3. BOA. C. EV., 238/11874

Sadiyye tarikatından bazı ehliyetsiz şeyhlerin tekkeleri kendilerine mal ittihaz edip ele geçirmeleri ve şeriata aykırı davranmaya başlamaları üzerine tecrübeli ve hakikatte zahir ve batın bakımından kâmil düzeyde olan diğer şeyhlerle müzakere ederek boşalan tekkelerin meşihatına hak eden şeyhi seçmesi, bu seçimini yaparken şeyhülislâm ile istişare yapmasına dair II. Mahmud'un İstanbul'da bulunan Abdüsselam Tekkesi Postnişini Mehmed Emin Efendi'ye hitaben çıkardığı ferman.(Evâhir-i Cemâziyelâhir 1227/1-10 Temmuz 1812)

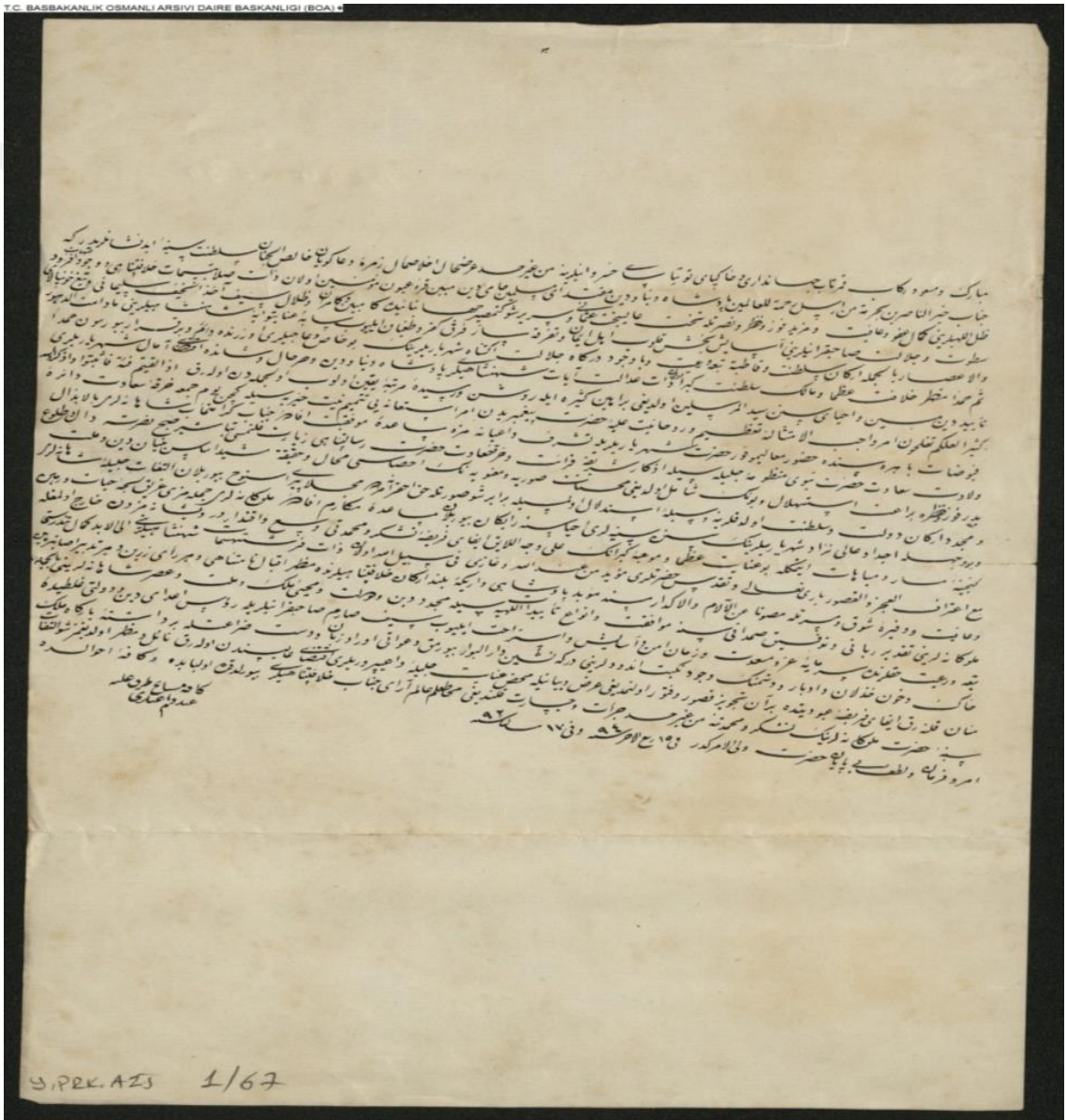
1.4. BOA. AE. SSLM. III., 371/21187.

Fransa üzerine açılan harp sebebiyle ordunun matara ihtiyacını karşılamak için Şam'da on bin adet matara imal ettirilmesi işine Mısır Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin özel nazır olarak görevlendirilmesine dair III. Selim'in sadır ettiği hükmün sureti. (17 Safer 1215/10 Temmuz 1800)

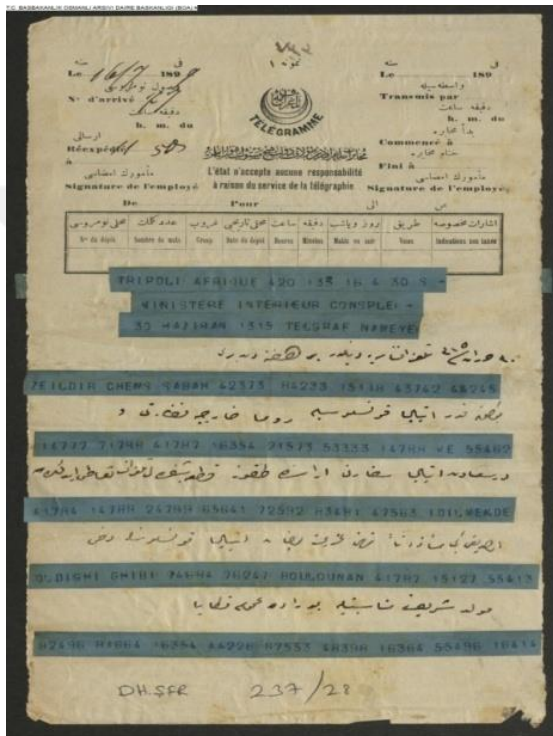
1.5. BOA., Y.PRK.AZJ., 1/67.

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarına tesadüf eden Mevlid kandili münasebetiyle hırka-i şerif'i ziyaret eden padişahın kabul ettiği şeyhlerin sultana başarı dileklerini, şükranlarını ve dualarını arz ettikleri "Kâffe-i Turuk-ı Aliyye meşayihî" imzalı ortak mektupları (15 Rebûlâhir 1294/29 Nisan 1877)

1.6. BOA. DH. ŞFR., 237/28

Trablusgarb'da dervişlerin sokaklarda zikir ve tekbirlerle Mevlid-i şerifi ihyaetmeleri (30 Haziran 1315/)

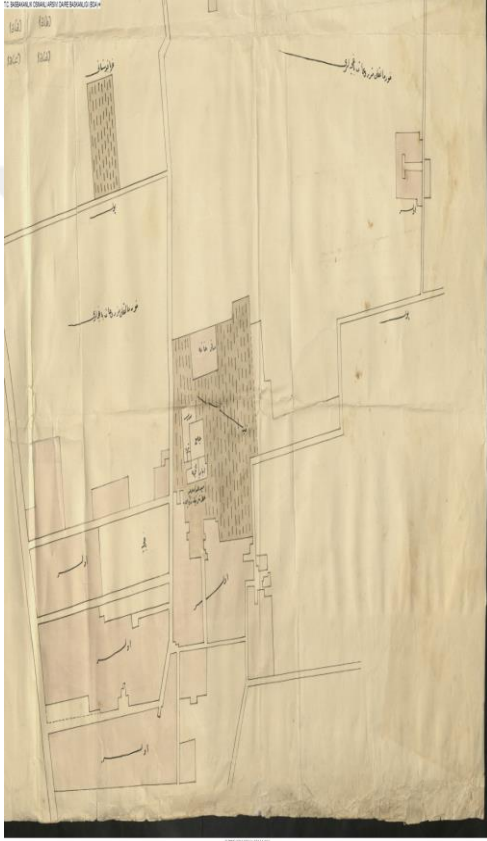
DH.ŞFR.00237.00028.001

DH.ŞFR.00237.00028.001

1.7. BOA. Y.PRK.UM., 66/114.

II. Abdülhamid zamanında Trablusgarb'da inşasına izin verilen Seyyid Şeyh Abdüsselam Zaviyesi'nin kroki ve planı. (9 Eylül 1313/21 Eylül 1897)

1.8. BOA. FTG., 517/1

Afrika'da bulunan Küfre namlı mevkide bulunan Şeyh Senusî'ye memuren izam buyurulan yaverân-ı şehriyarîlerinden Miralay Sadık Bey kullarına terfik edilen asâkir-i şâhanenin resimleri. Tarihsiz (Arkadaki neferlerin adları; Sağdan sola: Bursalı Süleyman Onbaşı, Sivasalı Hüseyin Onbaşı, Suriyeli Salih Çavuş, Arnavut Said Çavuş, Aydınli Mustafa Onbaşı)

2. ÖZGEÇMİŞ

1. Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı: **Mustafa Özсарay**

Doğum yeri ve tarihi: Kırıkkale, 02.12.1962

Nüfusa Kayıtlı olduğu yer: Çorum, Sungurlu, Saraycık

2. Eğitim Durumu:

İlk Okul: Kırıkkale Rasattepe İlkokulu (1974)

Orta ve Lise: Kırıkkale İmam Hatip Lisesi (1981)

Lisans: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (1987)

Yüksek Lisans: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı, (1998)

Tez: *Kafkas Halklarından Adıgelerin Eski Dinleri ve İslâmiyetin Kuzey Kafkasya 'ya Girişi*

Doktora: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri, (2018)

Tez: *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*

3. Mesleki Kariyeri:

1. Diyanet İşleri Başkanlığı: Bilecik İli, Bozüyük İlçesi, Saraycık Köyü İmam ve Hatibi (1981-1982)

2. Milli Eğitim Bakanlığı: Burdur İli, Karamanlı İlçesi, Karamanlı Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği (1987)

3. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı: Araştırmacı (1988- ...)

4. Dil Durumu:

Arapça, Fransızca, Osmanlıca

5. Yayınlanmış Eserleri:

1. *Enîsü't Tâlibîn ve Uddetü's-Salikîn (Gönüller Nakkaşı Şah-ı Nakşibend)*, Osmanlıcadan Sadeleştirme, İz Yayınları, İstanbul 2003.

2. *Reşehât (Hayat Pınarından Can Damlaları)*, Osmanlıcadan Sadeleştirme, Semerkând Yayınları, İstanbul 2005.

3. *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya I (Savaş ve Sürgün)*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.

4. *Çerkeslerin İslâmlaşması*, İz Yayınları, İstanbul 2012.

5. *Ahval-i Anapa ve Çerkes (Anapa ve Çerkesya Hatıraları)*, Osmanlıcadan Sadeleştirme, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

6. Hakemli Dergilerde Yayınlanmış Makaleleri:

1. "Kafkasya'nın İslâmlaşması'nda Altınordu-Memlûk İlişkilerinin ve Sûfîlerin Rolü", *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı)*, Ankara (Temmuz Aralık 2015), sy. 74, c. IV, s. 223-236.

7. Hakemli Dergilerde Yayına Hazır Makaleleri:

1. "Şeyh Şamil'in Osmanlı Devleti ile İlişkileri", (*Tasavvuf Dergisinde Hakemlik Aşamasında*)

8. Üzerinde Çalıştığı Projeler:

1. *Meşhur Sûfîlerin Dilinden Açıklamalı Tasavvufî Kavramlar Sözlüğü*

2. *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya Kataloğu*, (Kafkas Vakfı Projesi)

3. *Osmanlı Gazetelerinde Kafkasya Kataloğu*, (Kafkas Vakfı Projesi)

3. İsmail Hakkı Bursevî'nin *Hüccetü'l-Baliğa* adlı eserinin transkripsiyon ve sadeleştirilmesi.

9. Osmanlı Arşivi Tasnif ve Özetleme Grupları Çalışmaları:

1. Maliye Nezareti: Varidat, Masarifat, Cizye ve Temettuat Defterleri Tasnifi ve Özetlemesi.

2. Hariciye Nezareti: Siyasi, Hukuk Müşavirliği İstişare Odası, İstanbul Murahhaslığı, Sofya Sefareti, Londra Sefareti, Petersburg Sefareti tasnifi ve özetlemesi ve diğer Hariciye fonlarına ait evrakın tasnifi.

10. Osmanlıca Proje Çalışmaları

1. Ahmet Kala, vd., İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi 1, İAM. Yayınları, İstanbul 1997.

2. Ahmet Kala, vd., İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul'da Sosyal Hayat 1, İAM. Yayınları, İstanbul 1997.

3. Ahmet Kala, vd., İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Vakıf Tarihi 1, İAM. Yayınları, İstanbul 1998.

4. Ahmet Kala, vd., İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul Finans Tarihi 1, İAM. Yayınları, İstanbul 1998.

5. Gaspıralı İsmail Bey, *Tercüman Gazetesi*, Haz. Komisyon, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti, T.C. Eskişehir Valiliği, İstanbul 2015.